

KARL MARX FRIEDRICH ENGELS

OPERE VOLUMUL 21

Proletari din toate țările, uniți-vă!

**KARL MARX
FRIEDRICH ENGELS**

OPERE

**EDITURA POLITICĂ
1965**

**KARL MARX
FRIEDRICH ENGELS**

VOLUMUL 21

**EDITURA POLITICA
BUCUREȘTI-1965**

Prezenta traducere a fost întocmită în colectivul de redacție al Editurii politice după originalul apărut în editura „Dietz”, Berlin, 1962, completat cu unele note din ediția rusă apărută în Editura de stat pentru literatură politică. Moscova, 1961

Prefață

Volumul 21 al Opereilor lui K. Marx și F. Engels cuprinde lucrările scrise de Engels din mai 1883 și pînă în decembrie 1889.

Aceasta era perioada dezvoltării relativ „pașnice” a capitalismului, perioada cînd începuseră să se creeze premisele trecerii de la capitalismul premonopolist la cel monopolist, cînd proletariatul își aduna forțele în vederea viitoarelor bătălii revoluționare. Caracterizînd această perioadă, Lenin spune că „Apusul a terminat cu revoluțiile burgheze. Răsăritul n-a ajuns încă la ele” (V. I. Lenin. Opere complete, vol. 23, București, Editura politică, 1964, ed. a doua, p. 2).

În deceniul al 9-lea, mișcarea muncitorească din țările Europei și din S.U.A. a făcut mari progrese. Tot mai multe detașamente ale clasei muncitoare aderau la această mișcare, ideile socialismului științific deveneau apanajul unor mase tot mai largi de muncitori. În Germania și Franța — două dintre cele mai mari țări ale Europei occidentale — au și început să acționeze partide proletare influente, care au recunoscut marxismul drept baza lor teoretică. În multe țări — Austro-Ungaria, Italia, Spania, S.U.A., Belgia, Olanda, Elveția etc. — au apărut organizații socialiste sau s-au consolidat cele existente. „Eliberarea muncii”, primul grup marxist din Rusia, a desfășurat o bogată activitate de răspîndire a ideilor socialismului științific în Rusia. Creșterea conștiinței de clasă a maselor proletare a creat premise reale de îndeplinire a sarcinii de bază trasate de Internaționala I, și anume de a se crea în diferite țări partide politice de masă ale proletariatului, a căror bază ideologică să o constituie socialismul științific.

Pentru îndeplinirea acestei sarcini se impunea o luptă de zi cu zi pentru eliberarea clasei muncitoare de sub influența ideologiei burgheze și mic-burgheze. De asemenea, era necesar să fie definitiv zdrobite ideologic curentele reformiste și anarhiste mic-bur-

gheze, care continuau să existe în mișcarea muncitorească și care luau forme și nuanțe variate în diferite țări, în funcție de gradul lor de dezvoltare și de particularitățile condițiilor lor sociale. Pentru tinerele partide și organizații socialiste, un pericol tot mai mare îl constituiau încercările burgheziei de a dezbină și a scinda mișcarea muncitorească prin atacuri deschise împotriva teoriei marxiste sau corupând virfurile clasei muncitoare și folosind tot felul de elemente oportuniste din rîndurile ei. Lupta împotriva acestor încercări devenea o sarcină imperioasă a mișcării muncitorești.

În aceste condiții, o mare importanță a avut activitatea lui Engels pentru dezvoltarea și răspîndirea teoriei marxiste, lupta sa pentru puritatea ideilor socialismului științific, împotriva influențelor antiproletare și a oportunismului. După moartea lui Karl Marx, întreaga răspundere în conducerea mișcării muncitorești și socialiste internaționale i-a revenit lui Engels. Legînd strîns între ele nevoile teoretice și practice ale luptei clasei muncitoare, Engels acorda o importanță de prim rang desăvîrșirii muncii de pregătire în vederea publicării volumelor al II-lea, al III-lea și al IV-lea ale principalei opere a marxismului — „Capitalul”, muncă pe care Marx nu apucase s-o ducă la bun sfîrșit. În afară de aceasta, Engels a depus toate eforturile pentru a elabora în continuare și alte probleme de teorie marxistă, pentru a apăra ideile marxismului împotriva denaturării lor de către ideologiile burgheziei și oportuniști, pentru a elabora linia tactică a partidelor clasei muncitoare, care să corespundă atît sarcinilor generale ale mișcării proletare, cît și condițiilor concrete din fiecare țară, pentru a-i educa pe muncitorii înaintați în spiritul internaționalismului proletar.

Cel mai important aport al lui Engels în acești ani la tezaurul marxismului îl constituie lucrarea „Originea familiei, a proprietății private și a statului”, publicată în volumul de față. Lenin apreciază această lucrare ca pe „una din operele fundamentale ale socialismului contemporan” (V. I. Lenin. Opere, vol. 29, București, Editura politică, 1959, p. 457). În această lucrare se dă pentru prima oară o interpretare materialistă științifică, făcută în mod sistematic, istoriei omenirii din primele etape ale existenței ei, se arată istoria dezvoltării familiei, sint dezvoltate cauzele apariției proprietății private, ale împărțirii societății în clase antagoniste și apariției statului ca instrument de dominare în mîna claselor exploatare și, în sfîrșit, se arată caracterul inevitabil al dispariției lui treptate o dată cu victoria deplină a societății comuniste, fără clase.

Această operă a lui Engels i-a înarmat pe conducătorii mișcării muncitorești cu argumentele științifice necesare pentru de-

mascarea apologeților capitalismului, a socialiștilor de catedră și a altor dușmani ai marxismului, care căutau să demonstreze caracterul de neclintit al proprietății private, al statului burghez și al altor instituții ale societății capitaliste.

După cum spune chiar Engels, lucrînd la „Originea familiei”, el n-a fost decît executor testamentar al lui Marx, care, încă din timpul cînd lucraseră împreună la „Ideologia germană”, a acordat o importanță deosebită problemelor de istorie a formațiunilor sociale premergătoare capitalismului. În lucrarea sa, Engels a folosit observațiile făcute de Marx în conspectul cărții „Ancient Society” a savantului american progresist Morgan, în care erau confirmate o serie din concluziile întemeietorilor comunismului științific, și materialele propriilor sale cercetări asupra orînduirii sociale a vechilor celți, a germanilor și a altor popoare. În această lucrare clasică a lui Engels sînt rezumate concluziile, adunate ani de-a rîndul de întemeietorii marxismului, cu privire la formațiunile social-economice precapitaliste. Aplicînd dialectica materialistă la analizarea acestor formațiuni, Engels a completat imaginea științifică dată de Marx în „Capitalul” dezvoltării societății burgheze cu o amplă caracterizare a comunei primitive, a orînduirii sclavagiste și, într-o oarecare măsură, și a celei feudale. Cu aceasta s-a făcut un mare pas înainte în interpretarea cu adevărat științifică a întregului mers al istoriei universale.

Pentru prima oară în literatura marxistă, Engels, în lucrarea sa „Originea familiei”, tratează evoluția familiei de pe pozițiile materialismului istoric. Considerînd familia o categorie istorică, Engels dezvăluie legătura organică dintre formele ei — începînd de la vechea căsătorie pe grupe și pînă la familia monogamă, consolidată o dată cu apariția proprietății private — și diferitele etape de dezvoltare a societății, dependența acestor forme de schimbarea modului de producție. El arată cum, pe măsură ce se dezvoltau forțele de producție, scădea influența legăturilor de rudenie asupra orînduirii sociale și, o dată cu victoria proprietății private, a apărut o societate în care „organizarea bazată pe familie este complet subordonată relațiilor de proprietate” (vezi volumul de față, p. 28).

Engels supune unei critici aspre familia burgheză modernă. El dezvăluie baza economică a inegalității în drepturi a femeii în condițiile dominației proprietății private și arată că numai după desființarea modului de producție capitalist se va putea ajunge la adevărata eliberare a femeii. După cum arată Engels, o formă nouă, superioară de familie, bazată pe egalitatea deplină dintre sexe, pe respect reciproc și iubire adevărată, se va dezvolta abia în societatea socialistă, datorită atragerii pe scară largă a femeii în proce-

sul de producție, stabilirii unei depline egalități între ea și bărbat în toate domeniile vieții sociale, datorită eliberării femeii de povara gospodăriei, grijă pe care o va prelua în măsură tot mai mare societatea.

O mare parte a lucrării lui Engels e consacrată cercetării apariției și dezvoltării diferitelor forme de proprietate, precum și dependenței de ele a diferitelor forme de orînduire sociale. Contrar celor susținute de istoricii, sociologii și economiștii burghezi, Engels demonstrează fără putință de tăgadă că instituția proprietății private nu a existat întotdeauna, că în decursul îndelungatei perioade a comunei primitive mijloacele de producție constituiau o proprietate comună. Societatea de atunci, ale cărei principale unități au fost gînta și tribul, care pe o anumită treaptă de dezvoltare au înlocuit hoarda primitivă, nu cunoștea nici împărțirea în clase, nici relațiile de dominație și subordonare generate de această împărțire și nici puterea publică separată de popor, adică statul. Engels demonstrează în amănunțime că, o dată cu dezvoltarea forțelor de producție și cu creșterea productivității muncii, a devenit posibilă însușirea produselor muncii altor oameni și, prin urmare, proprietatea privată și exploatarea omului de către om, societatea împărțindu-se astfel în clase antagoniste. Urmarea directă a acestei situații a fost apariția statului.

Apariția și esența statului sînt principalele probleme din lucrarea lui Engels, pivotul ei. Cercetarea multilaterală întreprinsă de Engels în acest domeniu a constituit o etapă importantă în elaborarea teoriei marxiste a statului, și în această privință lucrarea lui se încadrează în rîndul scrierilor clasice ale lui Marx ca „Optsprezece brumar al lui Ludovic Bonaparte” și „Războiul civil din Franța”, precum și „Anti-Dühring” de Engels.

Lucrarea lui Engels este îndreptată direct împotriva oamenilor de știință burghezi, care încearcă să prezinte statul drept o forță situată deasupra claselor, menită, chipurile, să apere în aceeași măsură interesele tuturor cetățenilor. Luînd ca exemplu apariția statului la vechii atenieni, la vechii romani și la germani, Engels arată limpede și convingător că statul, încă din momentul apariției sale, a fost întotdeauna un instrument de dominație al claselor cărora le aparțin mijloacele de producție. Statul, scrie Engels, este organul „clasei celei mai puternice, al clasei dominante din punct de vedere economic, care, cu ajutorul lui, devine dominantă și din punct de vedere politic, dobîndind astfel noi mijloace pentru oprirea și exploatarea clasei asuprite” (vezi volumul de față, p. 167).

În lucrarea sa, Engels analizează diferitele forme concrete de stat, în special republica burghezo-democratică, pe care apologeții

capitalismului o prezintă drept cea mai înaltă formă de democrație. El dezvăluie caracterul de clasă al acestei republici, arătând că în spatele fațadei democratice se ascunde dominația burgheziei. Cu o clarviziune uimitoare arată Engels tendințele de dezvoltare a statului burghez, care se conturau pe atunci, dar care au culminat abia în stadiul de mai târziu, stadiul imperialist al capitalismului, pentru care sînt caracteristice procesul de contopire a aparatului de stat cu monopolurile, transformarea statului într-un instrument al oligarhiei financiare. Engels observă încă de pe atunci anumite laturi ale acestui proces, demonstrînd că în republica democrată „bogăția își exercită puterea... sub forma alianței dintre guvern și bursă, care se realizează cu atît mai ușor, cu cît crește mai mult datoria publică și cu cît societățile pe acțiuni concentrează tot mai mult în miinile lor nu numai transporturile, dar chiar și producția înșăși, și își găsesc, la rîndul lor, în bursă un centru de gravitate” (vezi volumul de față, p. 168).

Arătînd pericolul pe care îl prezintă iluziile parlamentare, răs-pîndite pe atunci în rîndurile unei anumite părți dintre militanții mișcării muncitorești, în special în rîndul elementelor oportuniste ale social-democrației germane, Engels demonstrează că, atîta timp cît este menținută puterea capitalului, nici un fel de libertăți democratice nu pot duce, ele singure, la eliberarea celor ce muncesc. În același timp, el subliniază importanța cointeresării proletariatului în menținerea și dezvoltarea libertăților democratice, care creează condiții deosebit de favorabile pentru desfășurarea luptei revoluționare a acestuia în vederea transformării revoluționare a societății.

Analizînd cum, pe măsura dezvoltării forțelor de producție, se schimbă și modul de producție a bunurilor materiale, cum într-o anumită etapă apariția proprietății private și scindarea societății în clase antagoniste devine un fenomen inevitabil și legic, Engels dezvoltă în lucrarea sa concluzia, formulată de întemeietorii marxismului, că, prin creșterea continuă a forțelor de producție, în societatea capitalistă se ajunge în mod necesar la transformarea proprietății private și a claselor exploatatoare în adevărate cătușe ale dezvoltării producției. Acest lucru face inevitabilă revoluția proletară, care nu poate fi înfăptuită, după cum au arătat în repetate rînduri Marx și Engels, decît distrugînd vechea mașină de stat exploatatoare a burgheziei și înlocuind-o cu un stat de tip nou — dictatura proletariatului, cea mai înaltă formă a democrației. Numai prin desființarea proprietății private asupra uneltelor și mijloacelor de producție și a claselor antagoniste se creează premisele de dispariție și piere a statului în general. „Societatea care

va organiza în chip nou producția, pe baza asocierii libere și egale a producătorilor, va trimite întreaga mașină de stat acolo unde-i va fi atunci locul: la muzeul de antichități, alături de roata de tors și de toporul de bronz" (vezi volumul de față, p. 168—169).

Învățătura marxistă despre stat, expusă într-o formă clasică de Engels, a fost apoi multilateral dezvoltată de V. I. Lenin, potrivit noii etape istorice, și este în permanență îmbogățită de Partidul Comunist al Uniunii Sovietice și de celelalte partide marxist-leniniste — avangarda mișcării muncitorești internaționale.

În geniala sa lucrare „Statul și revoluția”, V. I. Lenin arăta ce importanță uriașă are pentru lupta clasei muncitoare învățătura marxistă despre originea și esența de clasă a statului și despre dictatura proletariatului. V. I. Lenin a dat o ripostă încercărilor revizioniștilor și ale reformiștilor de a trece sub tăcere sau de a denatura această învățătură, a demascat falsificarea grosolană la care au recurs aceștia încercând să prezinte teza lui Engels cu privire la dispariția treptată a statului drept o renunțare la ideea sfărâmării pe cale revoluționară a mașinii de stat burgheze. Lenin subliniază faptul că această teză nu se referă la statul burghez, ci la cel socialist, care va dispărea pe măsură ce-și va îndeplini funcțiile necesare pentru construirea societății comuniste. Dezvoltând creator teoria marxistă, V. I. Lenin elaborează teza cu privire la premisele economice ale dispariției treptate a statului, legind această problemă de învățătura despre cele două faze ale societății comuniste și demonstrând că dispariția statului se va produce abia în faza superioară a comunismului. Învățătura marxist-leninistă despre stat a dat și dă și în zilele noastre o lovitură nimicitoare încercărilor burgheze revizioniste de a învia falsele „teorii” cu privire la statul situat deasupra claselor și la statul imperialist modern, prezentat ca un „stat al prosperității generale”. Această învățătură îi ajută pe oamenii muncii din țările lagărului socialist să construiască cu succes o societate nouă, fără clase.

La alcătuirea lucrării sale, Engels s-a bazat pe un uriaș material factual din domeniul arheologiei, istoriei și etnografiei. El a folosit în cea mai mare măsură cartea materialistului spontan Morgan „Ancient Society”. Engels a păstrat și împărțirea, propusă de Morgan, a istoriei comunei primitive în epoca sălbătăciei și în cea a barbariei cu subîmpărțirea fiecăreia din ele în încă trei trepte, în funcție de dezvoltarea uneltelor de muncă și de nivelul producției materiale. Lăsînd să se înțeleagă că acest principiu al periodizării istoriei are doar o importanță limitată, întrucît la baza lui nu se află succedarea diferitelor tipuri de relații de producție, ci diferite trepte în evoluția culturii materiale a societății primi-

tive, Engels arăta că, o dată cu dezvoltarea științei și cu acumularea de material factual nou, în această periodizare a lui Morgan vor fi aduse în mod inevitabil diferite precizări. Și, după cum a prevăzut Engels, datele științei moderne permit să se realizeze o periodizare mai exactă a istoriei orînduirii comunei primitive, precum și să se aducă o serie de schimbări în diferite teze ale lui Morgan privitoare la unele forme ale familiei comunei primitive. Pregătind ediția a patra a cărții sale în 1891, chiar Engels a făcut în parte acest lucru. Dar inevitabilele schimbări și precizări introduse în tabloul concret al apariției, dezvoltării și pieirii formațiunii social-economice primitive, tablou înfățișat de Engels cu mai bine de 75 de ani în urmă, se referă doar la diferite amănunte și nu ating de fel principalele concluzii, a căror justete a fost și este în permanență confirmată de noile date ale științei. Lucrarea lui Engels „Originea familiei, a proprietății private și a statului” se numără printre acele opere în care, după cum spune Lenin, „putem să dăm crezare fiecărei fraze...” (V. I. Lenin. Opere, vol. 29, București, Editura politică, 1959, p. 457).

O altă lucrare teoretică a lui Engels — „Ludwig Feuerbach și sfîrșitul filozofiei clasice germane” —, publicată în volumul de față, este o operă de seamă, în care procesul apariției concepției materialiste despre lume și esența acestei concepții sint expuse cu o claritate clasică. Conceperea acestei opere a fost, de asemenea, legată de cerințe stringente ale mișcării muncitorești, în special ale aceleia din Germania. Expunerea sistematică a bazelor materialismului dialectic și ale materialismului istoric trebuia să servească proletariatului din Germania și din alte țări drept armă puternică în lupta împotriva a tot felul de teorii idealiste, care constituiau baza ideologică a oportunismului și reformismului. Trebuia să se dea o ripostă încercărilor de a reanima și de a opune materialismului părțile negative ale filozofiei clasice germane, încercărilor de a răspîndi neokantianismul, elementele reacționare ale hegelianismului și alte asemenea tendințe manifestate de anumite cercuri burgheze, precum și de o anumită parte a intelectualității social-democrate. Trebuia stabilit raportul dintre filozofia marxistă, de o parte, și filozofia clasică germană, Hegel și Feuerbach, de alta, trebuia arătată deosebirea calitativă principială dintre filozofia marxistă și toate celelalte sisteme filozofice anterioare, relevîndu-se atît părțile lor slabe și contradicțiile interne, cît și elementele pozitive și raționale, care au fost păstrate și dezvoltate în mod creator de marxism.

Arătînd că filozofia marxistă este rezultatul dezvoltării întregii gândiri filozofice anterioare, Engels scoate în evidență cea mai

însemnată particularitate a întregii istorii a filozofiei — lupta dintre cele două orientări : materialismul și idealismul. Engels formulează pentru prima oară definiția clasică a problemei fundamentale a filozofiei — raportul dintre gândire și existență, dintre spirit și natură, subliniind că această problemă are și un al doilea aspect, o a doua latură, care își găsește expresia în problema cognoscibilității lumii, a raportului dintre existență și reflectarea ei în conștiința omenească. În funcție de răspunsul pe care-l dă la problema fundamentală a filozofiei se stabilește în care din aceste două orientări filozofice se încadrează fiecare filozof.

Engels subliniază inconsistența încercărilor de a împăca materialismul cu idealismul prin crearea unei filozofii intermediare (dualismul, agnosticismul). Demonstrând cognoscibilitatea lumii, Engels combate agnosticismul în toate manifestările lui, spunând că „cea mai concludentă infirmare a acestei fantezii filozofice, ca și a tuturor celorlalte, este practica, și anume experimentul și industria... Putem demonstra justetea concepției noastre asupra unui fenomen natural, reproducându-l, realizându-l din condițiile lui, mai mult, punându-l în slujba scopurilor noastre” (vezi volumul de față, p. 276).

Meritul cel mai de seamă al lui Engels este faptul că, pe baza întregii istorii a luptei duse între diferitele curente filozofice, care reflecta pe tărîm ideologic lupta dintre clase și partide, el a fundamentat principiul partinității filozofiei. Însăși lucrarea lui Engels este un model de partinitate proletară și principialitate în filozofie, un exemplu de apărare pasionată a concepției înaintate despre lume și de ripostă hotărîită dată curentelor idealiste, reacționare.

Analizînd critic filozofia hegeliană, Engels demonstrează că latura progresistă a acestei filozofii este metoda dialectică ; în același timp, el subliniază că această metodă a fost mistificată și denaturată de Hegel din cauza învelișului idealist pe care i l-a dat. Engels relevă contradicția existentă între această metodă și întregul sistem idealist hegelian, care are un caracter dogmatic și metafizic. El arată că Marx a dat la o parte idealismul filozofiei hegeliene și a folosit sîmburele ei rațional, teoria dialectică a dezvoltării, pe care a unit-o cu concepția materialistă despre lume.

Caracterizînd concepțiile lui Feuerbach drept unul dintre izvoarele filozofice ale marxismului, Engels dezvăluie, totodată, limitele materialismului premarxist, caracterul lui mecanicist și metafizic. El arată că atît Feuerbach cît și ceilalți reprezentanți ai acestui materialism, care considerau natura factor prim și spiritul factor secund, nu s-au putut elibera de idealism în concepțiile lor

despre societatea omenească și istoria ei. Feuerbach, spune Engels, a fost „jos materialist, iar sus idealist” (vezi volumul de față, p. 290).

Engels dezvoltă esența transformării revoluționare săvârșite de Marx în filozofie prin crearea materialismului dialectic. „Prin aceasta — scrie el — dialectica s-a redus la știința legilor generale ale mișcării, atât a lumii exterioare, cât și a gândirii omenești” (vezi volumul de față, p. 291). Engels examinează îndeaproape esența materialismului istoric, care a descoperit legile generale ale dezvoltării care acționează în istoria societății omenești. Arătând că la baza procesului istoric stau relațiile economice, care determină caracterul regimului politic și toate formele conștiinței sociale, inclusiv religia și filozofia, Engels subliniază totodată și rolul activ al suprastructurii, capacitatea ei de a se dezvolta în mod de sine stătător și de a acționa la rîndul ei asupra bazei economice. Prin aceasta, Engels respinge interpretarea vulgară a concepției materialiste a istoriei în spiritul ignorării și diminuării importanței pe care o prezintă factorii politici și ideologici. În această lucrare a lui Engels, originea, rădăcinile sociale și esența reacționară a religiei sînt dezvoltate de pe poziții materialiste. O mare importanță prezintă ideea lui Engels că între dezvoltarea filozofiei progresiste și succesele gândirii omenești în domeniul științelor naturii există o strînsă legătură. Engels subliniază că concepția revoluționară despre lume, care reflectă tendința clasei înaintate de a transforma societatea, este sprijinită și de dezvoltarea progresistă a științelor naturii.

El relevă caracterul neștiințific și declinul filozofiei burgheze, ai cărei reprezentanți au devenit ideologi declarați ai burgheziei reacționare. Numai ideologii clasei muncitoare continuă să dezvolte teoria. Tocmai ei, conchide Engels, sînt adevărații succesori ai filozofiei clasice germane.

O serie de lucrări incluse în volumul de față reflectă o altă latură, extrem de importantă, a activității teoretice desfășurate de Engels în această perioadă : munca depusă în vederea terminării și pregătirii pentru tipar a „Capitalului”, precum și în vederea editării și a reeditării altor opere ale lui Marx. Engels considera editarea „Capitalului” drept principala sa sarcină față de proletariatul internațional după moartea lui Marx. El a spus în repetate rînduri că, o dată cu apariția tuturor volumelor „Capitalului”, teoria comunismului științific va dobîndi un fundament de nezdruccinat, iar întreaga economie politică burgheză oficială va fi definitiv zdrobită. Volumul al II-lea al „Capitalului” a apărut în 1885, iar la volumul al III-lea Engels a mai lucrat încă 10 ani ; el a apărut abia în 1894.

Paralel, Engels pregătește edițiile a treia (1884) și a patra (1890) germane ale volumului I al „Capitalului” și redactează cu grijă traducerea acestui volum în limba engleză (care apare în 1887). În edițiile a treia și a patra germane Engels face o serie de schimbări și precizări, pe baza unor indicații păstrate chiar de la Marx, și scrie pentru aceste ediții prefețe noi (vezi K. Marx. „Capitalul”, vol. I, București, Editura politică, 1960, ed. a IV-a, p. 58—60, 66—71). El scrie o prefață specială și pentru ediția engleză (op. cit., p. 61—65). Pentru volumul al II-lea, apărut în 1885, Engels scrie, de asemenea, o prefață de proporții mai mari, în care dă o ripostă hotărâtă economiștilor burghezi, care, în încercările lor de a discredit marxismul și de a împiedica răspîndirea lui triumfală, recurg la tot felul de mijloace nedemne, inclusiv calomnia murdară, acuzîndu-l pe Marx de a-l fi plagiat pe economistul iunchero-burghez K. Rodbertus, părintele spiritual al „socialismului de stat” prusian (vezi K. Marx. „Capitalul”, vol. II, București, E.S.P.L.P. 1958, ed. a IV-a, p. 13—21).

De prefața scrisă de Engels pentru volumul al II-lea al „Capitalului” se leagă nemijlocit prefața la prima ediție germană a lucrării lui Marx „Mizeria filozofiei”, cuprinsă în acest volum, ediție publicată în 1885 din inițiativa lui Engels și redactată de el. În această prefață, Engels a dat o lovitură nimicitoare apologeților lui Rodbertus — socialiștii de catedră germani, precum și grupului oportunist din cadrul social-democrației germane. El demască aici caracterul utopic reacționar al concepțiilor lui Rodbertus, inconsistența teoriei acestuia despre „banii-muncă”, bazată pe o totală neînțelegere a acțiunii legii valorii în societatea capitalistă. Pornind de la teoria valorii, Engels demonstrează că, în condițiile modului de producție capitalist, legea valorii acționează prin concurență, și valoarea mărfii se manifestă numai prin abaterea permanentă a prețurilor mărfurilor de la valoarea lor și numai în virtutea acestei abateri. Engels arată că Marx, folosind critic teoria valorii a lui Ricardo, a dat o explicație strict științifică prăbușirii inevitabile a orînduirii capitaliste și a demonstrat inevitabilitatea victoriei socialismului, bazîndu-se nu pe cerințele moralei, ci pe fapte economice.

Engels demască afirmațiile reacționare ale lui Rodbertus și ale adepților lui despre statul prusian, care s-ar situa deasupra claselor, și despre capacitatea acestuia de a înlăptui o misiune socială deosebită: îmbunătățirea situației celor ce muncesc. Cu ajutorul acestor afirmații, adepții „socialismului de stat” au căutat să explice servilismul lor față de guvernul Bismarck și admirația față de „reformele sociale” înlăptuite de acesta în scopuri demagogice.

Legat de munca sa la traducerea în limba engleză a volumului I al „Capitalului”, Engels scrie articolul „Cum nu trebuie tradus Marx”, în care supune unei analize critice traducerea în limba engleză a primelor paragrafe din capitolul unu al volumului I al „Capitalului”, traducere făcută de liderul Federației social-democrate engleze, oportunistul Hyndman (care publica sub pseudonimul John Broadhouse). Acest articol dovedește cât de intolerant era Engels față de cele mai mici încercări de a-l denatura pe Marx și ce importanță deosebită acorda el traducerii corecte a „Capitalului” în limbi străine. Engels a urmărit cu un interes deosebit traducerea în limba rusă a „Capitalului”, întreținând o legătură permanentă cu traducătorul volumului al II-lea, N. F. Danielson, pe care l-a ajutat să grăbească editarea.

Lucrind la „Capitalul”, Engels continua să urmărească dezvoltarea economiei capitaliste și să analizeze noile ei fenomene. În articolul „Protecționismul și liberul schimb”, scris ca prefață la ediția americană a „Discursului asupra liberului schimb”, ținut de Marx, Engels arată cum, pe măsura dezvoltării capitalismului, sistemul protecționist se transformă dintr-un factor care a stimulat această dezvoltare într-o frână a ei. Cu acest prilej, Engels atrage atenția asupra unor fenomene noi din economia capitalistă, ca formarea marilor societăți pe acțiuni, socotindu-le rezultate inevitabile ale dezvoltării producției capitaliste. „Transformarea industriei petrolului din Pennsylvania în monopolul «Standard Oil Company» este un proces care corespunde întru totul legilor producției capitaliste” (vezi volumul de față, p. 371). El subliniază caracterul anti-popular al monopolurilor de acest fel, faptul că ele sînt îndreptate nu numai împotriva concurenței străine, ci și împotriva intereselor vitale ale consumatorului indigen.

Pe lângă munca încordată dusă în domeniul teoriei marxiste, Engels conduce în toți acești ani mișcarea muncitorească și socialistă internațională. „Rămas singur după moartea lui Marx — scria V. I. Lenin —, Engels a continuat să fie sfătuitorul și conducătorul socialiștilor europeni” (V. I. Lenin. Opere complete, vol. 2, București, Editura politică, 1963, ed. a doua, p. 12). El urmărește cu atenție lupta proletariatului, întreține legături personale cu liderii socialiști din Germania, Franța, Anglia, Rusia, S.U.A., Olanda, Austria, România și alte țări și studiază în amănunțime presa socialistă și cea burgheză. Rolul lui Engels de conducător al mișcării muncitorești internaționale este reflectat în mod deosebit de pregnant în vasta sa corespondență pe care a întreținut-o cu conducătorii mișcării muncitorești din Europa și America. Avînd o uriașă experiență de luptă revoluționară, vaste cunoștințe în domeniul istoriei

și economiei diferitelor țări, Engels era întotdeauna în măsură să dea sfaturi și indicații concrete. Ținând seama de specificul istoric al dezvoltării fiecărei țări în parte, el le ajuta la rezolvarea celor mai complicate probleme ale tacticii clasei muncitoare. El s-a preocupat neobosit de consolidarea organizatorică și ideologică a partidelor proletare, ajutându-le să-și îndrepte greșelile și să învingă greutățile, și a luptat cu pasiune împotriva oricăror manifestări de oportunism, dogmatism, sectarism și anarhism.

În toți acești ani, Engels a acordat o atenție deosebită mișcării muncitorești din Germania. Particularitățile dezvoltării istorice a Germaniei, dezvoltate într-o serie din lucrările cuprinse în volumul de față — revoluția burgheză nedesăvârșită, înfăptuirea unificării „de sus”, sub hegemonia Prusiei iuncheriste, lașitatea și slăbiciunea politică a burgheziei, dezvoltarea rapidă a capitalismului în condițiile menținerii unor rămășițe considerabile de relații semif feudale atît în domeniul economic cît și, în special, în cel politic —, toate acestea au determinat ascuțirea la maximum a contradicțiilor de clasă. Datorită acestor condiții, în ultimul sfert al secolului al XIX-lea, proletariatul german a ajuns în avangarda mișcării muncitorești internaționale. Germania era prima țară în care a fost creat pe baze marxiste un partid socialist unic cu caracter de masă. Acest partid a fost nevoit să-și desfășoare activitatea în condițiile grele ale legii excepționale împotriva socialiștilor, adoptată de guvernul Bismarck în 1878. Engels a adus un prețios ajutor partidului prin lupta neîmpăcată pe care a dus-o împotriva elementelor oportuniste din rîndurile acestuia, prin criticarea greșelilor și șovăielilor din rîndurile conducerii partidului și prin contribuția adusă la înlăturarea lor. În decursul deceniului al 9-lea, Engels a ajutat partidului social-democrat să elaboreze o tactică revoluționară justă și să imbine cu pricepere munca legală cu activitatea ilegală ; autoritatea și influența sa în rîndurile muncitorilor au crescut considerabil cînd, în 1890, partidul a reușit, cu sprijinul său, să obțină abolirea legii împotriva socialiștilor.

Engels a considerat o sarcină de primă importanță educarea partidului și a maselor muncitoare în spiritul tradițiilor revoluționare și al internaționalismului proletar, precum și eliberarea definitivă de sub influența reformistă a lassalleanismului și a altor curente ale socialismului burghez și mic-burghez. În prefața la cea de-a doua ediție a lucrării sale „Contribuții la problema locuințelor”, Engels constată că în Germania aceste curente antiproletare au încă numeroși adepți, atît în rîndurile fracțiunii social-democrate din Reichstag, cît și în persoana socialiștilor de catedră, și scoate în evidență faptul că aceste fenomene sînt determinate de

conjunctura socială din Germania, „țara filistinismului par excellence, și într-o epocă în care dezvoltarea industrială dezlăcănează cu violență și în proporții de masă acest filistinism de mult înrădăcinat” (vezi volumul de față, p. 325). O mare atenție acordă Engels elaborării istoriei mișcării socialiste din Germania și din alte țări, în primul rînd a istoriei Ligii comuniștilor și a Internaționalei I, istorie denaturată de socialiștii de catedră. Neavînd posibilitatea să-și realizeze în întregime planul conceput de elaborare a unei asemenea istorii, el scrie pentru presă articole consacrate anumitor perioade de luptă revoluționară și pregătește reeditarea unor lucrări ale lui Marx, precum și a unor documente importante din istoria mișcării muncitorești revoluționare, pentru care scrie și prefețe.

În articolul „Marx și «Neue Rheinische Zeitung» (1848—1849)”, scris la prima comemorare a morții lui Marx, Engels dezvoltă particularitățile tacticii revoluționarilor proletari în perioada revoluției burghezo-democratice din 1848—1849. Lucrarea lui Engels relevă importanța istorică a luptei revoluționare a maselor și a conducerii tactice juste a acțiunilor lor. El constată că un partid proletar trebuie să îmbine cu pricepere sarcinile general democratice cu cele ale proletariatului. Urmînd exemplul tacticii elaborate de Marx în 1848—1849, Engels învață pe social-democrații germani să lupte pentru rolul conducător al clasei muncitoare în mișcarea general-democratică, să apere interesele de clasă ale proletariatului fără să se lase legănați de iluzii mic-burgheze și demascînd cu fermitate încercările claselor dominante de a înșela proletariatul cu promisiuni false.

În lucrarea „Cu privire la istoria Ligii comuniștilor”, Engels arată rolul istoric și locul pe care-l ocupă în dezvoltarea mișcării muncitorești internaționale această primă organizație internațională a proletariatului, care pentru prima oară a înscris pe stindardul ei programul comunismului științific. Subliniind faptul că întemeierea acestei organizații reprezintă o etapă importantă în lupta pentru crearea partidelor proletare, inclusiv în Germania, Engels combate în același timp legenda răspîdită de lassalleeni că punctul de plecare al mișcării muncitorești de sine stătătoare în Germania ar fi Uniunea generală a muncitorilor germani a lui Lassalle. Luînd drept exemplu istoria Ligii comuniștilor, Engels arată că victoria teoriei marxiste asupra diferitelor curente sectare a fost determinată de faptul că, încă de la apariția ei, această teorie a reflectat în întregime cerințele luptei revoluționare practice a proletariatului și a fost indisolubil legată de ea.

În perioada cînd a fost în vigoare legea excepțională împotriva socialiștilor, pentru clasa muncitoare din Germania a fost de o mare importanță însușirea experienței acumulate în timpul ofensivei reacțiunii (1849—1852). Tocmai de aceea, Engels a considerat necesară reeditarea broșurii „Karl Marx în fața juraților din Köln. Proces împotriva Comitetului districtual de democrați din Renania pentru chemare la rezistență armată” (1849), precum și pamfletul lui Marx „Dezvăluiri asupra procesului comuniștilor de la Colonia”. În prefața la broșura „Karl Marx în fața juraților din Köln”, Engels arată că discursurile lui Marx sînt modele desăvîșite de felul în care comuniștii trebuie să folosească justiția burgheză în scopul apărării publice a concepțiilor revoluționare. Engels demască aici cu minie și revoltă „legalitatea” burgheză, în numele căreia guvernul Imperiului german îi urmărește pe socialiști. Prefața lui Engels este îndreptată direct și împotriva elementelor oportuniste din rîndurile partidului social-democrat, dispuse ca, în schimbul abolirii legii excepționale împotriva socialiștilor, să renunțe la principiile revoluționare fundamentale și să transforme partidul proletariatului revoluționar într-un partid al micii burghezii germane.

Articolul „Greva din 1889 a minerilor din Ruhr”, inclus în volumul de față, arată atenția deosebită acordată de Engels acțiunilor de masă ale muncitorilor germani și participării social-democrației la lupta practică a proletariatului german. Engels cerea mereu acest lucru conducătorilor partidului, subliniind importanța deosebită pe care o avea atragerea în mișcare a unor noi detașamente ale clasei muncitoare.

Engels a ajutat social-democrația germană la elaborarea unei tactici juste față de țărănimie. El a căutat să-i îndrepte în permanentă atenția în această direcție. În acești ani, Engels pregătește o nouă ediție a lucrării sale „Marca”, sub forma unei broșuri de popularizare, și își reface lucrarea „Războiul țărănesc german” în vederea unei noi ediții. În acestea, precum și într-o serie de alte lucrări, era fundamentată necesitatea alianței dintre clasa muncitoare și țărănimia muncitoare ca singura cale reală de eliberare a țărănimii de sub jugul iuncherilor și al burgheziei.

Articolul lui Engels „Cu privire la istoria țărănimii prusiene”, scris în legătură cu această problemă, este consacrat dezvăluirii procesului istoric al înrobirii țăranilor din Prusia și arată cum moșierii, constrinși de războiul împotriva lui Napoleon, iar apoi de acțiunile revoluționare ale țăranilor din 1848 au trecut la lichidarea servituților feudale, jefuind fără nici o milă țărănimia. Potrivit concluziei trase de Engels, clasa muncitoare are în țărănimia jefuită

de moșieri un aliat firesc în lupta pentru răsturnarea rinduielilor capitaliste.

Strîns legată de această problemă este și amintita „Prefață la ediția a doua a lucrării «Contribuții la problema locuințelor»”. Analizînd în această prefață situația industriei casnice germane, Engels insistă asupra salariilor extrem de mici ale muncitorilor din această industrie, care continuă să fie încă strîns legați de agricultură, ceea ce le permite capitaliștilor nu numai să le plătească acestora un salariu de mizerie, dar și să scadă salariile celorlalte categorii de muncitori. În același timp, Engels arată că răspîndirea tot mai mare a industriei casnice duce la ruina micilor țărani și la transformarea lor în proletari. Astfel, rîndurile proletariatului sînt mereu îngroșate, ceea ce creează premise favorabile pentru răspîndirea mișcării revoluționare pînă în cele mai îndepărtate colțisoare ale Germaniei. De aici Engels trage concluzia că, în cazul unei acțiuni revoluționare a clasei muncitoare, „fiii de țărani ai «glorioasei armate» vor pune și ei umărul vitejește” (vezi volumul de față, p. 331).

În scopul educării ideologice a muncitorilor și a social-democrației germane în spiritul unei juste înțelegeri a istoriei patriei lor și a situației acesteia în perioada respectivă, Engels, deși din cale-afară de ocupat, își propune să publice o serie de lucrări consacrate analizei trecutului istoric al Germaniei. El intenționează să dezvăluie în ele rădăcinile istorice ale rinduielilor reacționare care au dominat în Imperiul german. Pregătind o nouă ediție, considerabil lărgită, a lucrării sale „Războiul țărănesc german”, care să analizeze mai în amănunțime epoca istorică premergătoare acestui război, Engels voia să scoată în evidență importanța evenimentelor din primul sfert al secolului al XVI-lea, pe care le considera o primă, deși eșuată, revoluție burgheză și care constituie, după cum spune el, piatra unghiulară a întregii istorii a Germaniei.

În volumul de față sînt publicate fragmentele rămase din această lucrare neterminată — începutul introducerii, care apare în secțiunea „Din lucrările postume” sub titlul „Despre decăderea feudalismului și apariția statelor naționale”, și schița planului acestei introduceri publicată sub titlul „Cu privire la «Războiul țărănesc»”. În aceste fragmente, Engels arată cum s-au format treptat în Europa occidentală, în cadrul orînduirii feudale în destrămare, relațiile capitaliste și statele naționale. În legătură cu aceasta, el subliniază rolul progresist centralizator pe care l-a jucat regalitatea în perioada istorică respectivă: „ea reprezenta ordinea în mijlocul dezordinii” (vezi volumul de față, p. 395), fă-

cînd astfel posibilă înțelegerea și justa apreciere a procesului istoric de constituire, în secolele al XV-lea și al XVI-lea, într-o serie de țări europene, cu excepția Italiei și a Germaniei, a monarhiilor absolute centralizate. Descoperind particularitățile formării națiunilor europene, Engels a adus o contribuție de seamă la elaborarea teoriei marxiste în problema națională.

În aceeași secțiune din volumul de față este inclusă și o altă lucrare neterminată a lui Engels — „Rolul violenței în istorie”, concepută de el ca al patrulea capitol al unei broșuri cu același titlu. Primele trei capitole trebuiau să fie acele capitole din „Anti-Dühring” care poartă acolo titlul comun de „Teoria violenței”. Din însemnările lui Engels reiese că din exemplul concret al istoriei Germaniei el a vrut să demonstreze justetea concluziilor trase în „Anti-Dühring” cu privire la corelația dintre factorul economic și cel politic în istorie.

În lucrarea sa, Engels intenționa să dea o ripostă claselor dominante din Germania, care, în politica lor de unificare a Germaniei „prin fier și sînge”, recurgeau la violența brutală, căutînd în același timp să-i înfățișeze pe reprezentanții proletariatului ca adepți ai folosirii violenței în orice împrejurări. Aceste calomnii au fost pretextul sub care guvernul Bismarck a trecut la represiuni polițienești împotriva social-democrației revoluționare.

Lucrarea „Rolul violenței în istorie” expune particularitățile dezvoltării Germaniei după 1848. Dacă în fragmentele la noua ediție a „Războiului țărănesc german” Engels a dat cheia înțelegerii cauzelor menținerii fărîmițării feudale în Germania pînă la mijlocul secolului al XIX-lea, în „Rolul violenței în istorie” el explică premisele economice și politice ale unificării țării, care s-a produs mai tîrziu. Engels analizează cu profunzime căile posibile de înlăptuire a unificării Germaniei, dezvăluind cauzele care au dus la o unificare a ei „de sus”, sub hegemonia Prusiei. Cu toate că unificarea a fost înlăptuită de sus, Engels o consideră un progres, arătînd totuși limitarea istorică și caracterul bonapartist al politicii lui Bismarck, care, în ultimă instanță, a dus la consolidarea statului polițienesc în Germania, la întărirea iuncherimii — clasă depășită din punct de vedere economic și politic — și la creșterea militarismului. Engels demască inconsecvența și lașitatea burgheziei germane, care nu s-a dovedit în stare să-și apere pînă la capăt propriile ei interese și să lichideze definitiv rămășițele feudale. El supune unei critici biciuitoare politica externă militaristă a claselor dominante din Germania, care a culminat cu jefuirea Franței în 1871 și cu anexarea Alsaciei și a Lorenei. Analizînd situația internă a Imperiului german și felul cum sint dispuse în el forțele

de clasă, dezvăluind contradicțiile interne existente încă de la întemeierea lui, precum și tendințele lui militariste și agresive, Engels ajunge la concluzia că prăbușirea imperiului este inevitabilă. Din lucrarea lui Engels reiese cu deosebită claritate faptul că în Germania o singură clasă — proletariatul — este în drept să pretindă rolul de purtător al intereselor cu adevărat naționale ale întregului popor.

Volumul de față cuprinde o serie de articole în care este făcută o caracterizare profundă a situației și particularităților mișcării muncitorești engleze („Anglia în 1845 și în 1885”, „Anexa la ediția americană a «Situației clasei muncitoare din Anglia»”, „Abdicarea burgheziei”). Analizând schimbările produse în economia Angliei, Engels ajunge la concluzia că au apărut anumite indicii care prevestesc Angliei pierderea, pe viitor, a monopolului industrial mondial și a situației ei de putere dominantă pe piața mondială. Dar, după cum demonstrează Engels, pierderea inevitabilă a acestui monopol va avea ca urmare pierderea situației speciale a muncitorilor englezi în comparație cu cei din alte țări, fapt care va da un impuls răspîndirii mișcării socialiste în Anglia.

Acordînd o importanță deosebită atragerii în lupta de clasă a maselor largi de muncitori necalificați, care se aflau în afara vechilor trade-unionuri conservatoare și nu se bucurau de avantajele relative pe care le avea „aristocrația muncitorească” unită în cadrul acestora, Engels a salutat cu căldură trezirea conștiinței de clasă a acestei părți — cea mai numeroasă și mai asuprită — a proletariatului englez. El a sprijinit activ organizarea în Anglia, la sfîrșitul deceniului al 9-lea, a așa-numitelor trade-unionuri noi, care cuprindeau păturile, pînă atunci neorganizate, de muncitori necalificați și a condamnat conducerea Federației social-democrate engleze pentru delimitarea ei sectară de această mișcare. După părerea lui Engels, tocmai aceste pături ale clasei muncitoare sînt cele mai receptive la ideile socialiste, iar spiritul lor activ, care se manifestă din ce în ce mai mult, oferă clasei muncitoare perspective de eliberare de sub influența ideologiei trade-unioniste și de creare în Anglia a unui partid socialist de masă.

Engels a urmărit cu o atenție deosebită lupta proletariatului din S.U.A., care, în deceniul al 9-lea al secolului al XIX-lea, a luat o mare amploare. El s-a ridicat cu vehemență împotriva teoreticienilor care, pretextînd exclusivismul capitalismului american, încercau încă de pe atunci să demonstreze că în America nu ar exista un teren favorabil pentru răspîndirea ideilor socialiste. Engels a arătat că, în condițiile creșterii conștiinței de clasă a proletariatului din S.U.A., ideile socialismului științific vor pătrunde inevi-

tabil în masele muncitoare și răspîndirea lor va deveni o necesitate stringentă. El publică în S.U.A. o ediție a lucrării sale „Situția clasei muncitoare din Anglia”, socotind că această lucrare va fi în cea mai mare măsură accesibilă proletarilor americani, a căror dezvoltare politică atinsese, pe la mijlocul deceniului al 8-lea, aproape același nivel ca cel al muncitorilor englezi în deceniul al 4-lea. În prefața la această ediție, prefață publicată și separat sub titlul „Mișcarea muncitorească din America”, Engels arată că dezvoltarea impetuoasă a capitalismului în S.U.A. va fi însoțită în mod inevitabil de o creștere tot atît de impetuoasă a mișcării muncitorești. El trage de aici concluzia că, mai devreme sau mai tîrziu, proletariatul american, aidoma fraților săi din Europa, va păși în mod sigur pe calea luptei pentru socialism.

În această lucrare, Engels supune unei analize critice doctrina utopică a reformistului burghez american Henry George, ale cărui idei au exercitat un timp o anumită înrîurire asupra muncitorilor americani. Arătînd caracterul progresist al revendicării naționalizării pămîntului, formulată de George și de adepții săi, Engels subliniază totodată inconsistența proclamării acestei revendicări drept unicul mijloc de combatere a sărăciei și mizeriei maselor populare. În condițiile menținerii sistemului capitalist, demonstrează Engels, naționalizarea pămîntului, contrar afirmațiilor lui George, nu poate duce la eliberarea celor ce muncesc de exploatare și asupra. „Ceea ce preconizează socialiștii presupune o revoluție totală în întregul sistem al producției sociale ; ceea ce preconizează Henry George lasă neatins actualul mod de producție social...” (vezi volumul de față, p. 337).

Atît în această lucrare cît și în altele, Engels subliniază că proletariatul se va putea elibera și lua în mîna sa puterea politică doar atunci cînd își va crea un partid politic independent și că, ceea ce este deosebit de important, acest partid trebuie să aibă un program socialist revoluționar consecvent. Fără un asemenea program, „partidul nu va exista decît într-o formă embrionară ; ...el va fi partid numai potențial, dar nu real” (vezi volumul de față, p. 334). În același timp, Engels arată că o simplă declarație programatică de recunoaștere a principiilor socialismului științific nu este suficientă. Un partid care a proclamat aceste principii, dar este rupt de lupta practică a clasei muncitoare, rămîne în mod inevitabil o grupă sectară. Engels critică aspru poziția sectară, dogmatică a Partidului muncitoresc socialist din America de Nord, care, recunoscînd în vorbe marxismul, nu a făcut nici un pas serios spre a crea legături cu mișcarea de masă a muncitorilor din țară. Dezvoltarea unei mișcări muncitorești independente în S.U.A.

depinde, subliniază Engels, de faptul dacă proletariatul american va reuși să-și creeze propriul său partid politic, de clasă, eliberat de influența ideologiei burgheze.

Articolele publicate în volumul de față : „Situația creată”, „Către comitetul de redacție al săptăminalului «Socialiste»”, „La aniversarea Comunei din Paris”, „Despre greva muncitorilor de la fabrica de sticlă din Lyon” și altele dovedesc cu cât interes a urmărit Engels lupta clasei muncitoare din Franța, cât de mult a ajutat el proletariatului francez să-și revină de pe urma înfringerii Comunei din Paris. Considerînd Franța o țară în care „forme politice schimbătoare în cadrul cărora se desfășoară aceste lupte de clasă și se concretizează rezultatele lor s-au conturat în modul cel mai pregnant” (prefață la ed. a 3-a germană a lucrării lui Marx „Optsprezece brumar al lui Ludovic Bonaparte”, vezi volumul de față, p. 250), Engels salută succesele obținute de socialiștii revoluționari francezi, în special activitatea rodnică depusă de deputații muncitorilor în parlament. În ceea ce privește fracțiunea socialistă din parlament, el scria că simpla ei „apariție pe scenă a fost suficientă pentru a produce derută în rîndurile tuturor partidelor burgheze” (vezi volumul de față, p. 260). Engels a acordat un sprijin permanent marxiștilor francezi în lupta lor împotriva curentului oportunist al posibilisților, care se rupseseră de partidul muncitoresc. În anexele la acest volum a fost inclus pamfletul „Congresul internațional muncitoresc din 1889. Răspuns săptăminalului «Justice»”, redactat de Engels, în care se demonstrează că „posibilisții sînt acum un partid de guvernămînt în adevăratul înțeles al cuvîntului — *socialiști ministeriali* — și beneficiază de toate avantajele acestei situații” (vezi volumul de față, p. 508). Engels i-a ajutat în fel și chip pe marxiștii francezi să transforme Partidul muncitoresc din Franța într-un adevărat partid socialist de masă al proletariatului.

Cu aceeași mare atenție, Engels urmărește și dezvoltarea mișcării revoluționare din Rusia. Convingerea lui Engels că revoluția populară împotriva țarismului este inevitabilă nu putea fi zdruncinată de înțepirea reacțiunii politice în deceniul al 9-lea ; el continuă să acorde o mare importanță acestei revoluții, subliniind că ea va contribui la grăbirea victoriei clasei muncitoare din Europa. În interviul acordat publicației socialiste „New Yorker Volkszeitung”, Engels arată că o revoluție în Rusia „ar duce la o schimbare radicală a întregii situații politice din Europa” (vezi volumul de față, p. 497).

Engels era incredințat că, în pofida tuturor represiunilor și a terorii polițieneste dezlănțuite de țarism, forțele revoluționare din Rusia vor crește neincetat, jucînd un rol tot mai însemnat în miș-

carea revoluționară internațională. „Rusia este Franța secolului nostru — reproduce cuvintele lui Engels G. A. Lopatin. — Ei îi aparține în mod legitim și pe bună dreptate inițiativa revoluționară a *noii transformări sociale*” (vezi volumul de față, p. 472). Întreținând o legătură permanentă cu revoluționarii ruși, Engels saluta crearea primului grup marxist din Rusia — „Eliberarea muncii”. El acorda o importanță deosebită răspîndirii marxismului în Rusia și formării unui proletariat revoluționar rus. El avea cuvinte elogiatoare pentru primele scrieri ale marxiștilor ruși, consacrate criticii concepțiilor narodnice; a întreținut corespondență cu V. I. Zaslucici și G. V. Plehanov, bucurîndu-se de participarea lor la lupta pentru coeziunea pe plan internațional a partidelor socialiste și muncitorești.

O serie de scrieri și documente publicate în volumul de față oglindesc rolul avut de Engels în consolidarea legăturilor revoluționare internaționale ale socialiștilor din diferite țări. Engels a sprijinit în fel și chip diferitele forme ale acestor legături: prin contacte personale, printr-o colaborare reciprocă la presa socialistă, prin campanii internaționale duse cu prilejul vreunui eveniment, prin călătorii în scop agitatoric în alte țări și, în sfîrșit, prin organizarea, în caz de nevoie, de sprijin material. O mare însemnătate acorda Engels presei socialiste. El a participat direct la conducerea organului central de presă al social-democrației germane, „Der Sozialdemokrat”, colaborînd și la publicația franceză „Le Socialiste”, la organele socialiste engleze de presă „The Commonwealth” și „The Labour Elector”, la revista teoretică germană „Die Neue Zeit”. Numeroase articole ale lui Engels publicate în volumul de față se retipăreau în organele socialiste de presă din diferite țări. Cu nemijlocita participare a lui Engels și, în majoritatea cazurilor, sub redacția lui au apărut, în afara „Capitalului”, o serie de opere extrem de importante ale comunismului științific, traduse în diferite limbi; astfel a fost pregătită traducerea franceză a lucrării lui Marx „Oprezece brumar al lui Ludovic Bonaparte”, precum și edițiile în limba italiană, poloneză și daneză a „Originii familiei, a proprietății private și a statului” etc. Deosebit de importantă a fost participarea lui Engels la pregătirea noii ediții germane (1883) și redactarea celei engleze (1888) a „Manifestului Partidului Comunist”. În prefața la ediția engleză a acestui document programatic al marxismului, Engels constata cu satisfacție despre manifest că „în prezent, el este, fără îndoială, opera cea mai răspîndită, cea mai internațională din întreaga literatură socială, un program comun, recunoscut de milioane de muncitori, din Siberia pînă în California” (vezi volumul de față, p. 353).

Atita timp cît în principalele țări europene partidele socialiste nu s-au încheiat încă din punct de vedere organizatoric, Engels considera prematură crearea unei noi Internaționale. Dar cînd, la sfîrșitul deceniului al 9-lea, o dată cu crearea și consolidarea pretutindeni a partidelor socialiste situate pe o platformă marxistă, au apărut condiții favorabile pentru întemeierea unei noi organizații internaționale socialiste, Engels a participat cu multă energie la pregătirea Congresului internațional muncitoresc socialist din 1889, care a pus bazele Internaționalei a II-a. Tocmai datorită participării lui au eșuat încercările elementelor oportuniste — posibiliștii francezi și conducătorii Federației social-democrate engleze — de a pune mîna pe conducerea mișcării muncitorești internaționale. Această latură a activității lui Engels este reflectată în articolul „Mandatele posibiliștilor”, precum și în materialele care se publică în secțiunea „Anexe”: în „Scrisoare către redacția săptămînalului «The Labour Elector»”, pe care o iscălește cu numele socialistului francez Bonnier, în cele două pamflete „Congresul internațional muncitoresc din 1889”, redactate de el, și în documentele cu privire la convocarea congresului la a căror întocmire a colaborat el.

Unele lucrări ale lui Engels cuprinse în volumul de față sînt consacrate luptei împotriva primejdiei războiului, a militarismului și înarmărilor, luptă considerată de el drept una dintre sarcinile primordiale ale partidelor socialiste și ale întregii mișcări muncitorești internaționale. În articolul „Situația politică din Europa”, în care se analizează situația internațională din cea de-a doua jumătate a anului 1886, cînd, din cauza așa-numitei crize balcanice și a creșterii șovinismului marilor puteri, primejdia unui război devenise deosebit de acută, Engels subliniază faptul că, pregătindu-se de război, clasele guvernante ale statelor europene văd în acesta și un mijloc de înăbușire a mișcării revoluționare. „*În fața lor se ridică spectrul revoluției sociale, și ei nu cunosc decît un singur mijloc de salvare: războiul*” (vezi volumul de față, p. 314). Engels amintește partidelor socialiste că datoria lor directă este să lupte împotriva dezlănțuirii războiului. „Socialiștii — declară el — din ambele țări sînt la fel de interesați în menținerea păcii, întrucît ei sînt aceia care vor trebui să suporte toate cheltuielile războiului” (vezi volumul de față, p. 315).

O contribuție de seamă la demascarea politicii militariste și agresive este „Introducere la broșura lui S. Borkheim «În amintirea patrioților de paradă germani din 1806—1807»”. Acest articol este un pronostic strălucit, bazat pe o analiză minuțioasă a con-

tradițiilor adânci dintre marile puteri europene, asupra proporțiilor și urmărilor unui viitor război, pus la cale de clasele guvernante. „...Și anume un război mondial de proporții și de o violență fără precedent — scrie el profetic. — Opt milioane pină la zece milioane de soldați se vor sugruma reciproc, pustiind totodată întreaga Europă așa cum nu au pustiit-o vreodată nici norii de lăcuste. Devastările pricinuite de războiul de 30 de ani comprimate într-un interval de 3—4 ani și extinse pe întregul continent: foamete, epidemii, o sălbăticire generală atît a trupelor cît și a maselor populare, provocată de mizeria neagră, haosul îngrozitor al ingeniosului nostru mecanism al comerțului, industriei și creditului, — toate acestea ducînd la un faliment general; prăbușirea vechilor state și a tradiționalei lor înțelepciuni de stat, o asemenea prăbușire încît coroanele se vor rostogoli cu duzinele pe caldarim, fără să se găsească cineva care să le ridice; o imposibilitate absolută de a prevedea ce sfîrșit vor avea toate acestea și cine va ieși învingător în luptă; un singur rezultat este absolut neîndoielnic: epuizarea generală și crearea condițiilor necesare pentru victoria definitivă a clasei muncitoare” (vezi volumul de față, p. 347—348).

Această previziune a lui Engels a fost caracterizată de V. I. Lenin drept o „profeție genială”. În 1918, V. I. Lenin scrie în articolul „Cuvinte profetice”: „Unele fapte prezise de Engels s-au întîmplat altfel; și în treizeci de ani de dezvoltare imperialistă extraordinar de rapidă, nici nu s-ar fi putut să nu se fi schimbat lumea și capitalismul. Mai uimitor e însă faptul că atît de multe din cele prezise de Engels se întîmplă «ca la comandă». Și aceasta pentru că Engels a făcut o analiză de clasă ireproșabil de precisă, iar clasele și relațiile lor reciproce au rămas aceleași” (V. I. Lenin. Opere, volumul 27, București, Editura politică, 1959, p. 481). Din cele spuse de Engels cu privire la viitorul război, Lenin aprecia în mod deosebit credința optimistă și de nezdruccinat a acestuia în victoria finală a clasei muncitoare și în triumful socialismului. Protestînd cu minie și demascînd politica de ură împotriva omului, politica criminală de pregătire și dezlănțuire a unui război mondial, Engels prezicea că acest război va duce la prăbușirea orînduirii capitaliste.

★

★ ★

Lucrările care n-au fost publicate în timpul vieții lui Engels, ci au fost păstrate sub formă de manuscris sînt incluse în secțiunea intitulată „Din lucrările postume”.

„Anexele” cuprind lucrări și documente la a căror elaborare a participat Engels și care întregesc imaginea activității sale teoretice și practice din perioada respectivă.

La traducerea textelor lucrărilor incluse în volum au fost folosite toate edițiile originale și în traducere apărute în timpul vieții lui Engels; variantele mai importante sînt reproduse în note de subsol. Greșelile de tipar apărute la nume proprii, denumiri geografice, cifre, date etc. au fost corectate pe baza verificării faptelor. Titlurile lucrărilor corespund celor din textul original. În cazul cînd titlurile lipseau în original, ele au fost date de Institutul de marxism-leninism, fiind puse între paranteze drepte.

*Institutul de marxism-leninism
de pe lingă C.C. al P.C.U.S.*

FRIEDRICH ENGELS

Mai 1883-decembrie 1889

[Prefață
(la ediția germană din 1883)
a „Manifestului Partidului Comunist”¹]

Prefața la ediția de față trebuie s-o semnez, spre regretul meu, singur. Marx, căruia întreaga clasă muncitoare din Europa și America îi este mai îndatorată decât oricărui alt om, se odihnește în cimitirul din Highgate, iar pe mormântul lui a și crescut prima iarbă. Acum, după moartea lui, nu mai poate fi în nici un caz vorba de o modificare sau completare a „Manifestului”. Cu atât mai mult consider necesar să afirm aici încă o dată în mod categoric următoarele :

Ideea fundamentală care străbate ca un fir roșu „Manifestul”, și anume că producția economică și, determinată de aceasta în mod necesar, structura societății din fiecare epocă istorică constituie baza istoriei politice și intelectuale a epocii respective ; că, în consecință, întreaga istorie (de la destrămarea străvechii proprietăți comune asupra pământului) a fost istoria luptelor de clasă, a luptelor dintre clasele exploatare și clasele exploatare, dintre clasele dominate și clasele dominante, pe diferite trepte ale dezvoltării sociale ; că această luptă a atins însă în momentul de față o asemenea treaptă, încât clasa exploatată și asuprită (proletariatul) nu se mai poate elibera de sub jugul clasei care o exploatează și o asuprește (burghezia) fără a elibera în același timp pentru totdeauna întreaga societate de exploatare, asuprire și luptă de clasă, — această idee fundamentală îi aparține pe de-a-ntregul și exclusiv lui Marx*.

* „De această idee — spun în prefața la traducerea engleză [vezi volumul de față, p. 354 — *Nota red.*] — care, după părerea mea, este menită să joace în știința istoriei același rol pe care l-a jucat teoria lui Darwin în biologie, de această idee ne-am apropiat treptat amândoi încă cu câțiva ani înainte de 1845. În ce măsură am reușit să înaintez în mod independent în această direcție, o

Acest lucru eu l-am declarat în repetate rînduri ; acum însă este necesar ca această declarație să preceadă „Manifestul” însuși.

Londra, 28 iunie 1883

F. Engels

Publicat în
„Das Kommunistische Manifest”,
Hottingen-Zürich, 1883

Se tipărește după textul
ediției germane din 1890,
confruntat cu textul ediției
din 1883

Tradus din limba germană

arată cel mai bine lucrarea mea «Situția clasei muncitoare din Anglia»². Cînd însă în primăvara anului 1845 m-am întîlnit din nou cu Marx la Bruxelles, el elaborase deja complet această idee și mi-a expus-o în termeni aproape tot atît de clari ca și cei în care am rezumat-o eu mai sus”. (*Nota lui Engels la ediția germană din 1890.*)

[Georg Weerth, primul și cel mai de seamă
poet al proletariatului german]

Cîntecul calfei

de Georg Weerth (1846)*

Cînd infloreau cireșii,
Pe-atunci noi locuiam,
Cînd infloreau cireșii,
La Frankfurt locuiam.

Și ne spunea hangiul :
„Vi-e-mbrăcămîntea rea !”
„Hangiule nemernic,
Nu-i asta treaba ta !

Adu-ne vin încoace
Și bere să ne dai ;
Dă vin și bere-ncoace
Și-un animal să tai”.

Și cezul se desface,
Un riu s-a revărsat,
Și-n gură simți de parcă
Ai fi băut pișat.

Un iepure ne-aduse
Gătul cu pătrunjel,
Cînd am văzut cadavrul,
Ne-am îngrozit de el.

În pat cînd ne culcarăm
Ca să dormim, în pat
Ne înțepară ploșniți
Pînă la deșteptat.

În Frankfurt a fost asta,
Orașul strălucit ;
O știe fiecine
Ce-acolo-a pătimit.

Această poezie a amicului nostru Weerth am redescoperit-o printre hîrtille rămase de la Marx. Weerth, primul și cel mai de seamă poet al proletariatului german, s-a născut la Detmold, pe Rin, unde tatăl său era superintendent *. În 1843, pe cînd mă aflam la Manchester, Weerth a venit la Bradford, ca agent al firmei germane la care lucra, și am petrecut împreună multe duminici plăcute. În 1845, pe cînd Marx și cu mine locuiam la Bruxelles, Weerth a preluat reprezentanța pe continent a acestei case de comerț și a făcut în așa fel încît să-și poată stabili cartierul general tot la Bruxelles. După ** revoluția din martie 1848 me-am întilnit cu toții la Köln, pentru a fonda „Neue Rheinische Zeitung”. Weerth a luat asupra sa rubrica de foileton, și mă îndoiesc că un alt ziar a avut vreodată foiletoane atît de spirituale și de caustice. Una din principalele sale lucrări a fost „Leben und Thaten des berühmten Ritters Schnapphahnski” ***, unde relatează aventurile prințului Lichnowski, poreclit astfel de Heine în poemul „Atta Troll” ****. Toate faptele sînt adevărate; cum le-am aflat însă, — despre asta, poate, altă dată. Aceste foiletoane despre Schnapphahnski au fost editate în volum în 1849, de Hoffmann și Campe ⁴, și mai sînt foarte amuzante și astăzi. Deoarece însă la 18 septembrie 1848 Schnapphahnski-Lichnowski a pornit călare împreună cu generalul prusian von Auerswald (și el membru al parlamentului) să spioneze coloanele de țărani care veneau ca întăriri pentru luptătorii de pe baricadele Frankfurtului, cu care prilej el și Auerswald au fost uciși de țărani ca spioni, după cum și meritau, autoritățile imperiale germane au intentat acțiune împotriva lui Weerth pentru ultragierea defunctului Lichnowski. Weerth, care se afla de mult în Anglia, a fost condamnat la trei luni închisoare, după ce reacțiunea suprimase de mult „Neue Rheinische Zeitung”. De altfel, cele trei luni de închisoare, el le-a făcut efectiv, deoarece afacerile îl obligau să vină din cînd în cînd în Germania.

În anii 1850—1851 a plecat trimis de o altă firmă din Bradford în Spania, apoi în Indiile occidentale și a călătorit aproape prin întreaga Americă de Sud. După o scurtă vizită în Europa s-a reîntors în Indiile occidentale, pe care le îndrăgise. Acolo n-a vrut să renunțe la plăcerea de a-l vedea pe adevăratul model al lui Ludovic-Napoleon al III-lea, pe Soulouque, regele negru din Haiti ⁵.

* — pastor care conduce o eparhie. — *Nota trad.*

** De aici și pînă la sfîrșit, textul articolului a fost confruntat cu manuscrisul existent. — *Nota red.*

*** — „Viața și faptele celebrului cavaler de Schnapphahnski”. — *Nota trad.*

**** H. Heine. „Atta Troll”, cap. I. — *Nota red.*

Dar, după cum îi comunică W. Wolff lui Marx în scrisoarea din 28 august 1856, a întâmpinat

„dificultăți din partea autorităților de carantină, a fost nevoit să renunțe la proiectul său și, contractînd în această călătorie friguri (galbene), s-a întors bolnav la Havana. A căzut la pat, a mai survenit și o meningită și, la 30 iulie, Weerth al nostru a murit la Havana”.

Am spus că este primul și *cel mai de seamă* poet al proletariatului german. Într-adevăr, ca originalitate, spirit și tensiune emoțională, poeziile sale socialiste și politice sînt mult superioare celor ale lui Freiligrath. El a folosit deseori forme heineene, dar numai pentru a le da un conținut cu totul original, personal. Totodată, el se deosebea de cei mai mulți poeți prin faptul că, odată scrise, poeziile sale îi deveneau total indiferente. După ce trimitea o copie lui Marx sau mie, uita de versurile sale și era adesea greu de convins să le tipărească undeva. Numai în timpul lui „Neue Rheinische Zeitung” lucrurile stăteau altfel. De ce anume, reiese din pasajul de mai jos dintr-o scrisoare a lui Weerth către Marx, datată Hamburg, 28 aprilie 1851 :

„Sper, de altfel, să te revăd la începutul lunii iulie la Londra, pentru că nu-i mai pot suporta pe acești grasshoppers* din Hamburg. Sînt amenințat aici de o existență strălucită, dar aceasta mă înspăimîntă. Oricare altul s-ar agăța de o asemenea perspectivă cu amindouă miinile. Sînt însă prea bătrîn pentru a deveni filistin, iar dincolo de ocean se întinde Vestul cel îndepărtat...

Am scris în ultima vreme de toate, dar nu am terminat nimic, căci nu văd ce sens, ce scop ar avea să mă îndeletnicesc cu literatura. Dacă tu scrii ceva despre economie politică, aceasta are sens și rațiune. Dar eu? Să fac spirite sarbede, glume nesărate pentru a stîrni un zîmbet bleg pe mutrele compatrioților mei, zău că nu cunosc nimic mai deplorabil! Activitatea mea scriitoricească a fost curmată pentru totdeauna o dată cu suprimarea lui «Neue Rheinische Zeitung».

Trebuie să mărturisesc : pe cit de rău îmi pare că am pierdut cu totul fără rost ultimii trei ani, pe atît mă bucur cînd mă gîndesc la timpul în care am fost împreună la Köln. Noi nu ne-am compromis. Acesta este principalul ! De la Frederic cel Mare încoace nimeni nu a tratat poporul german en canaille**, într-o asemenea măsură ca «Neue Rheinische Zeitung».

Nu vreau să susțin că ar fi fost meritul meu ; dar am contribuit și eu..

O, Portugalia ! O, Spania !” (Weerth tocmai se întorsese de acolo). „De am avea și noi măcar minunatul tău cer, vinurile tale, portocalele și mirtul tău ! Dar nu avem nici atît. Doar ploaie, mutre posomorite și carne afumată !

Pe ploaie și cu mutra posomorită, rămîn al tău

G. Weerth*

* — lăcuste. — Nota trad.

** — în cazul de față , fără menajamente. — Nota trad.

Ceea ce constituie măiestria lui Weerth, domeniul în care îl întrece pe Heine (pentru că era mai sănătos și mai natural) și în care, în literatura germană, nu-l întrece decât Goethe, este exprimarea unei senzualități și poftes trupești naturale, robuste. Mulți dintre cititorii lui „Sozialdemokrat” s-ar îngrozi dacă m-aș apuca să reproduc aici unele dintre foiletoanele din „Neue Rheinische Zeitung”. Dar nici nu mă gândesc s-o fac. Nu mă pot totuși abține să remarc că trebuie să vină și pentru socialiștii germani un moment când ei se vor dezbăra pe față de această ultimă prejudecată a filistinismului german, falsa pudoare mic-burgheză, care, de altfel, nu este decât un paravan pentru obscenitățile debitate într-ascuns. Cine citește, de pildă, poeziile lui Freiligrath ar putea crede într-adevăr că oamenii nici nu ar avea organe sexuale. Și, totuși, nimeni nu gusta mai mult câte o mică obscenitate discretă decât tocmai Freiligrath, cel atât de ultracast în poezie. Este totuși timpul ca cel puțin muncitorii germani să se deprindă să vorbească despre lucruri pe care le fac ei înșiși ziua sau noaptea, despre lucruri firești, indispensabile și extrem de plăcute, cu tot atâtea naturalețe ca popoarele romanice, ca Homer și Platon, ca Horațiu și Iuvenal, ca Vechiul testament și „Neue Rheinische Zeitung”.

De altfel, Weerth a scris și lucruri mai puțin șocante, și dintre acestea îmi voi permite să trimit din când în când câte ceva pentru rubrica de foileton a lui „Sozialdemokrat”.

Scris la sfârșitul lunii mai 1883

Publicat în „Der Sozialdemokrat”
nr. 24 din 7 iunie 1883

Semnat: *F. Engels*

Se tipărește după textul
apărut în gazetă,
confruntat cu manuscrisul

Tradus din limba germană

Apocalipsul °

Critica istorică și lingvistică a Bibliei, cercetarea vechimii, a originii și valorii istorice a diverselor scrieri care formează Vechiul și Noul testament reprezintă știința pe care în Anglia nu o cunoaște aproape nimeni, în afară de câțiva teologi liberalizanți, care se străduiesc s-o țină, pe cât posibil, în secret.

Această știință este aproape exclusiv germană. Mai mult decît atît, puținul care a trecut dincolo de hotarele Germaniei nu reprezintă nicidecum partea ei cea mai bună : este acel criticism liberal care se fălește că e liber de prejudecăți și nu face nici un fel de compromisuri, continuînd în același timp să rămînă creștin. Aceste cărți, deși nu constituie revelația nemijlocită a sfîntului duh, reprezintă totuși revelația divinității prin sfîntul duh al umanității etc. Astfel, școala de la Tübingen (Baur, Gfrörer și alții) ⁷ se bucură de mult succes atît în Olanda și Elveția, cît și în Anglia, iar cei ce vor să meargă puțin mai departe, îl urmează pe Strauss. Același spirit moderat, dar cu totul neistoric, predomină și la celebrul Ernest Renan, care nu este însă decît un jalnic plagiator al criticilor germani. Lui Ernest Renan nu-i aparțin, în toate lucrările sale, decît sentimentalismul estetic de care sînt pătrunse ideile lui și limbajul diluat în care sînt înveșmîntate.

Dar iată ce lucru bun a spus Ernest Renan :

„Dacă vreți să vă faceți o imagine clară despre primele comunități creștine, nu le comparați cu parohiile de astăzi ; ele seamănă mai degrabă cu secțiile locale ale Asociației Internaționale a Muncitorilor“.

Și chiar așa și este. Creștinismul, ca și socialismul modern, a cuprins masele, sub forma diferitelor secte, și în măsură și mai mare sub forma unor concepții individuale contradictorii, dintre care unele mai clare, altele mai confuze — cele din urmă repre-

zentind imensa majoritate ; dar toate erau în opoziție cu orînduirea existentă, cu „deținătorii puterii”.

Să luăm, de pildă, Apocalipsul. Vom vedea că nu e nicidecum cartea cea mai plină de mistere și mai greu de înțeles, ci cea mai simplă și mai clară din tot Noul testament. Deocamdată trebuie să-l rugăm pe cititor să creadă ceea ce vrem să-i demonstrăm mai jos, și anume că ea a fost scrisă în anul 68 sau în ianuarie 69 e.n și că de aceea nu numai că este singura carte din Noul testament despre care s-a stabilit exact cînd a fost scrisă, ci și cea mai veche dintre ele. Aici putem vedea, ca într-o oglindă, cum arăta creștinismul în anul 68.

În primul rînd, secte și iar secte. În epistolele către cele 7 biserici din Asia ⁸ sînt menționate cel puțin 3 secte, despre care nu știm nimic altceva : nicolaiții, balaamiții și adepții unei femei, denumită aici în mod simbolic Iezabela. Despre toate trei se spune că permiteau adepților lor să mînce din jertfele aduse idolilor și să se dedea desfrînării. Este interesant faptul că în toate marile mișcări revoluționare, problema „dragostei libere” trece pe primul plan. Pentru unii aceasta constituie un progres revoluționar, o eliberare din vechile cătușe tradiționale, care nu mai erau necesare ; pentru alții — o doctrină acceptată cu plăcere, care camufla în mod comod tot felul de legături desfrîinate dintre bărbat și femeie. Curînd, aceștia din urmă, un fel de filistini, precum se pare, au început să predomine aici ; „desfrînarea” este întotdeauna legată cu permisiunea de a mînce din „jertfele aduse idolilor”, ceea ce era strict interzis atît evreilor cît și creștinilor, dar și refuzul de a face acest lucru putea să fie cîteodată periculos sau cel puțin neplăcut. De aici reiese cît se poate de clar că adepții dragostei libere, menționați mai sus, erau în genere, dispuși să întreprină relații amicale cu toată lumea, și nu aveau nici o înclinație spre martiriu.

Creștinismul, ca orice mare mișcare revoluționară, a fost creat de mase. El a apărut în Palestina, într-un mod care ne este cu totul necunoscut și într-o vreme cînd noi secte, noi religii, noi profeți răsăreau cu sutele. De fapt, creștinismul a apărut spontan, ca rezultat al fricțiunilor care au avut loc între cele mai evolute dintre aceste secte, și a devenit ulterior o doctrină prin adăugarea tezelor evreului Filon din Alexandria, iar mai tîrziu prin pătrunderea pe scară largă a ideilor stoicilor ⁹. Într-adevăr, dacă-l putem considera pe Filon părintele învățaturii creștine, atunci îl putem considera pe Seneca unchiul ei. Pasaje întregi din Noul testament par a fi copiate aproape cuvînt cu cuvînt din operele sale ; pe de altă parte, în satirele lui Persius pot fi găsite pasaje care par

a fi luate din Noul testament, inexistent încă pe atunci. În Apocalips nu găsim nici urmă de elemente din toate aceste doctrine. Aici creștinismul ni se prezintă în forma cea mai brută din câte s-au păstrat pînă în zilele noastre. Aici predomină doar o singură dogmă : că credincioșii au fost mîntuiți prin jertfa lui Hristos. Dar cum și de ce — acest lucru nu poate fi explicat în nici un fel. Aici nu găsim nimic altceva decît vechea idee iudaică și păgînă că dumnezeu sau zeii trebuie să fie înduplecați prin jertfe, transformată în ideea specific creștină (datorită căreia creștinismul a devenit o religie universală) că moartea lui Hristos este marea jertfă care, odată adusă, este valabilă în vecii vecilor.

Despre păcatul originar nici pomeneală. Despre sfînta treime nici un cuvînt. Iisus este „mielul”, dar e subordonat lui dumnezeu. Ba, într-un loc (15, 3), el este pus pe aceeași treaptă cu Moise. În locul unui singur duh sfînt, aici găsim „cele 7 duhuri ale lui dumnezeu” (3, 1, și 4, 5). Sfînții uciși (mucenicii) cer ca dumnezeu să-i răzbune :

„Pînă cînd, stăpine sfinte și adevărate, nu vei judeca și nu vei răzbuna singele nostru față de cei ce locuiesc pe pămînt ?” (6, 10) —

sentiment care mai tîrziu a fost stîrpit cu totul din codul teoretic al moralei creștine, dar care în practică s-a manifestat prin răzbu-nare de îndată ce creștinii au început să dicteze păgînilor.

Firește că creștinismul nu reprezintă decît o sectă a iudaismului. Astfel, în epistolele către cele 7 biserici se spune :

„Știu hula din partea celor ce se zic pe sine iudei” (nu creștini) „și nu sint, ci sinagogă a satanei” (2, 9) ;

și din nou (3, 9) ;

„Din sinagoga satanei, dintre cei care se zic pe sine că sint iudei, și nu sint”.

Așadar, în anul 69 e.n. autorul nostru nu-și dădea seama nici pe departe că este reprezentantul unei noi faze de dezvoltare a religiei, căreia îi era hărăzit să devină unul dintre cele mai importante elemente ale revoluției. Astfel, vorbind despre momentul cînd sfînții apar în fața tronului lui dumnezeu, ni se spune că mai întîi se înfățișează 144 000 de evrei, cîte 12 000 din fiecare din cele 12 semînții, și numai după aceea sint admiși păgînii, care au aderat la această nouă fază a iudaismului.

Așa arăta creștinismul în anul 68, după cum ni-l înfățișează cea mai veche din cărțile Noului testament, singura a cărei autenticitate nu poate fi contestată. Cine e autorul ei nu știm. El își

spune Ioan. El nici măcar nu pretinde că este „apostolul” Ioan, cu toate că pe pietrele de temelie ale „Noului Ierusalim” sînt săpate „douăsprezece nume ale celor doisprezece apostoli ai mie-lului” (21, 14). Prin urmare, atunci cînd a scris cartea, aceștia probabil nu mai erau în viață. Că era evreu, se vede clar din marele număr de ebraisme din greceasca sa, care, prin construcții gramaticale greșite, depășește cu mult chiar și celelalte cărți ale Noului testament. Că așa-numita Evanghelie de la Ioan, Epistolele lui Ioan și această carte sînt opera a cel puțin trei autori diferiți ne-o dovedește clar limba lor, chiar dacă acest lucru nu ne-ar fi fost dovedit prin învățăturile complet contradictorii pe care le cuprind.

Viziunile apocaliptice, care formează cea mai mare parte din conținutul Apocalipsului, sînt preluate, în majoritatea cazurilor, cuvînt cu cuvînt de la profeții clasici ai Vechiului testament și de la imitatorii lor de mai târziu, începînd cu cartea lui Daniil (aproximativ 160 î.e.n., care a prorocit evenimente petrecute cu secole în urmă) și terminînd cu „Cartea lui Enoh”, ticluire apocrifă, scrisă în grecește cu puțin înainte de începutul erei noastre. Creația inițială este extrem de sărăcăcioasă chiar în ceea ce privește gruparea viziunilor plagiate. Profesorul Ferdinand Benary — prelegerilor ținute de el în 1841 la Universitatea din Berlin le datorez informațiile de mai jos — a arătat, cercetînd capitolele și versetele, de unde a luat autorul nostru fiecare din pretensele sale viziuni. Este deci inutil să-l urmărim pe „Ioan” al nostru în toate născocirile sale. Mai bine să ne apropiem cît mai repede de punctul care ne va dezlega taina acestei cărți, în orice caz interesante.

În totală contradicție cu toți comentatorii săi ortodocși, care, deși au trecut mai bine de 1 800 de ani de atunci, tot mai așteaptă împlinirea prorocirilor sale, „Ioan” repetă mereu :

„Vremea este aproape, acestea trebuie să se întîmple în curînd”.

Și aceasta se referă în special la criza pe care o prezice și pe care, probabil, nădăjduiește să o vadă.

Această criză este marea luptă hotărîtoare dintre dumnezeu și „anticrist”, cum l-au denumit alții. Capitolele cele mai importante sînt al 13-lea și al 17-lea. Vom lăsa deoparte toate zorzoanele de prisos. „Ioan” vede ridicîndu-se din mare o fiară cu 7 capete și 10 coarne (coarnele nu ne interesează cîtuși de puțin).

„Și am văzut că unul dintre capetele fiarei era ca înjunghiat de moarte, dar rana ei cea de moarte fu vindecată”.

Această fiară urma să capete pe timp de 42 de luni (adică jumătate din cei 7 ani sfinți) putere asupra pământului — putere dușmană lui Dumnezeu și mielului —, și în acest răstimp toți oamenii trebuiau să poarte pe mîna lor dreaptă sau pe frunte chipul fiarei sau numărul numelui său.

„Aici este înțelepciunea. Cine are pricepere socotească numărul fiarei ; căci este număr de om. Și numărul ei este 666”.

În secolul al II-lea, Irineu încă mai știa că prin capul cel rănit și vindecat se înțelegea împăratul Nero. Nero a fost primul mare prigonitor al creștinilor. După moartea lui s-a răspîndit, în special în Ahaia și în Asia, zvonul că el nu e mort, ci numai rănit, și că într-o bună zi va apărea din nou, semănînd groază în întreaga lume (Tacit : „Anale”, VI, 22). Totodată, Irineu mai cunoștea și un alt text foarte vechi, în care numele era notat cu cifra 616 în loc de 666¹⁰.

În cap. 17 apare din nou fiara cu 7 capete ; de astă dată pe ea șade o femeie îmbrăcată în purpură, a cărei frumoasă descriere cititorul o poate găsi chiar în carte. Aici îngerul îi zice lui Ioan :

„Fiara pe care ai văzut-o era și nu este... Cele 7 capete sînt 7 munți, deasupra cărora șade femeia. Dar sînt și 7 împărași : 5 au căzut, unul mai este, celălalt încă nu a venit, iar cînd va veni are de stat puțină vreme... Și fiara care era și nu este, este și el al optulea, deși este dintre cei 7... Iar femeia pe care ai văzut-o este cetatea cea mare, care are împărăție peste împărății pământului”.

Aici avem, așadar, două indicații precise : 1) femeia în purpură este Roma, cetatea cea mare, care are împărăție peste împărății pământului ; 2) cartea a fost scrisă în timpul domniei celui de-al șaselea împărat roman ; după el va veni un altul, care nu va domni mult timp ; iar apoi urmează întoarcerea unuia „dintre cei 7”, care a fost rănit, dar a fost vindecat și al cărui nume este cuprins în această cifră misterioasă și despre care Irineu mai știa că e Nero.

Dacă începem cu August, avem : August, Tiberiu, Caligula, Claudiu, al cincilea este Nero, al șaselea este acela care mai este, — Galba, a cărui urcare pe tron a servit drept semn pentru începerea răscoalei legiunilor, în special în Galia, sub conducerea lui Otho succesorul lui Galba¹¹. Așadar, cartea de care ne ocupăm trebuie să fi fost scrisă în timpul domniei lui Galba, care a durat de la 9 iunie 68 pînă la 15 ianuarie 69. Ea prezice ca un fapt iminent reîntoarcerea lui Nero.

Și acum despre ultima dovadă — despre cifră. Această dovadă a fost descoperită și ea de Ferdinand Benary, și de atunci nu a fost contestată niciodată în lumea științifică.

Cu aproximativ 300 de ani înaintea erei noastre, evreii au început să folosească literele lor ca simbol pentru cifre. Rabinii filozofanți vedeau în aceasta o nouă metodă de interpretare mistică, sau cabala. Cuvintele secrete erau exprimate printr-o cifră, obținută prin adunarea valorilor numerice ale literelor din care se compuneau cuvintele respective. Ei numeau această nouă știință gematriah, geometrie. Această știință o folosește aici „Ioan” al nostru. Trebuie să demonstrăm că 1) cifra reprezintă numele unui om și că acest om este Nero, și 2) că această rezolvare este valabilă atât pentru textul cu cifra 666, cât și pentru vechiul text cu cifra 616. Să luăm literele ebraice și valoarea lor numerică :

נ (nun) n = 50	ק (kuf) k [q] = 100
ר (reș) r = 200	ס (sameh) s = 60
ו (vov) o = 6	ר (reș) r = 200
נ (nun) n = 50	

Nero cezarul, împăratul Nero, pe grecește Nêron Kaisar. Acum, dacă, în locul literelor grecești, am transcrie denumirea latină, Nero Caesar, cu litere ebraice, atunci „nun” de la sfârșitul cuvântului Neron ar cădea, iar o dată cu ea și valoarea ei numerică 50. Aceasta ne duce la celălalt text vechi, anume 616, și astfel dovada este perfectă*.

Așadar, această carte plină de mister devine acum pentru noi cât se poate de clară. „Ioan” prezice că Nero se va reîntoarce aproximativ în anul 70 și că teroarea din timpul domniei lui va dura 42 de luni, adică 1 260 de zile. După scurgerea acestui interval de timp, dumnezeu se va arăta, îl va birui pe Nero-anticristul, va distruge prin foc marele oraș și-l va pune în lanțuri pe diavol pe timp de 1 000 de ani. Va începe împărăția de 1 000 de ani etc. Toate acestea nu mai prezintă interes decât numai pentru oamenii ignoranți, care, poate, tot mai încearcă să stabilească prin calcule ziua judecării de apoi. Dar, ca tablou veridic al primelor începuturi ale creștinismului zugrăvit de unul dintre creștini, această carte prezintă o valoare mai mare decât toate celelalte cărți ale Noului testament luate la un loc.

Publica^ț în revista „Progress”,
vol. II, august 1883
Semnat : *Friedrich Engels*

Se tipărește după textul
apărut în revistă

Tradus din limba engleză

* Transcripția menționată mai sus a numelui, atât cu cel de-al doilea „nun” cât și fără el, se întâlnește în Talmud, fiind astfel autentică.

Marx și „Neue Rheinische Zeitung” (1848—1849) ¹²

La izbucnirea revoluției din februarie, „partidul comunist” german, cum îi spuneam noi, nu era format decît dintr-un mic nucleu, Liga comuniștilor, organizată ca societate secretă de propagandă. Liga era secretă numai pentru că pe atunci nu exista în Germania dreptul de asociere și de întrunire. În afară de asociațiile muncitorești din străinătate, de unde își recruta membrii, Liga avea vreo treizeci de comunități sau secții în țară și în plus mai avea în numeroase localități diferiți membri. Dar acest mic detașament de luptă avea în persoana lui Marx un conducător de prim rang, un conducător căruia toți i se supuneau cu dragă inimă, și, datorită lui, avea și un program principial și tactic, care mai este și astăzi pe deplin valabil : „*Manifestul Comunist*”.

Aici ne vom ocupa, în primul rînd, de partea tactică a programului. Iată, în linii generale, conținutul acesteia :

„Comuniștii nu sînt un partid deosebit, opus celorlalte partide muncitorești. Ei nu au interese deosebite de interesele întregului proletariat. Ei nu proclamă principii deosebite după care să vrea să modeleze mișcarea proletară. Comuniștii se deosebesc de celelalte partide proletare numai prin aceea că, pe de o parte, în lupta proletarilor de diferite națiuni ei desprind și susțin interesele comune, *independente de naționalitate*, ale întregului proletariat ; pe de altă parte, prin aceea că, pe diferitele trepte de dezvoltare a luptei dintre proletariat și burghezie, ei reprezintă întotdeauna *interesele mișcării în totalitatea ei*. — Comuniștii sînt, așadar, *din punct de vedere practic*, partea cea mai hotărîtă a partidelor muncitorești din toate țările, partea care împinge mereu înainte ; *din punct de vedere teoretic*, spre deosebire de restul masei proletariatului, ei înțeleg limpede condițiile, mersul și rezultatele generale ale mișcării proletare” ¹³.

Iar în ceea ce privește partidul german în special se spunea : „În Germania, atunci cînd burghezia are o atitudine revoluționară, partidul comunist luptă alături de ea, împotriva monarhiei absolute, a proprietății funciare feudale și a spiritului mic-burghez. Nici o clipă însă partidul nu încetează să dezvolte printre muncitori o conștiință cît mai limpede asupra antagonismului ostil dintre burghezie și proletariat, pentru ca muncitorii germani să poată preface de îndată condițiile sociale și politice, pe care trebuie să le aducă cu sine dominația burgheziei, în tot atîtea arme împotriva burgheziei, astfel ca după răsturnarea claselor reacționare în Germania să înceapă imediat lupta împotriva burgheziei însăși. Asupra Germaniei își îndreaptă comuniștii atenția în primul rînd, pentru că Germania se află în ajunul unei revoluții burgheze” etc. („Manifest”, cap. IV) ¹⁴.

Niciodată un program tactic nu și-a dovedit în mai mare măsură justetea ca acesta. Elaborat în ajunul unei revoluții, el a rezistat la proba de foc a acestei revoluții ; de atunci, ori de cîte ori un partid muncitoresc s-a abătut de la acest program, a avut de plătit pentru fiecare abatere ; și astăzi, după aproape patru decenii, el servește drept călăuză pentru toate partidele muncitorești hotărîte și conștiente din Europa, de la Madrid pînă la Petersburg.

Evenimentele care au avut loc în februarie la Paris au precipitat revoluția germană iminentă, modificînd prin aceasta caracterul ei. Burghezia germană, în loc să învingă prin propriile ei forțe, a învins aflîndu-se la remorca revoluției muncitorești franceze. Încă înainte de a-i fi doborît definitiv pe vechii ei adversari : monarhia absolută, proprietatea funciară feudală, birocrăția, pe filistinii lași, ea a și fost nevoită să țină piept unui nou adversar, proletariatul. În Germania însă s-au făcut imediat simțite efectele condițiilor economice, rămase cu mult în urma celor din Franța și Anglia, ca și ale relațiilor de clasă, rămase și ele din această cauză tot cu mult în urmă.

Burghezia germană, care începea de-abia acum să-și creeze marea ei industrie, nu avea nici forța, nici curajul și nici nu simțea nevoia stringentă să-și cucerească dominația absolută în stat ; proletariatul, la fel de puțin dezvoltat, crescut într-o totală aservire spirituală, neorganizat și nici măcar capabil încă să se organizeze în mod de sine stătător, nu sesiza decît vag profunza opoziție dintre interesele sale și cele ale burgheziei. De aceea, deși în fond adversar de temut al burgheziei, el rămînea totuși anexa ei politică. Însăpămîntată nu de ceea ce era proletariatul german, ci de ceea ce amenința să devină și de ceea ce proletariatul francez era deja, burghezia își vedea salvarea în orice compromis, fie el oricît de laș, cu monarhia

și nobilimea ; nefiind încă conștient de propriul său rol istoric, proletariatul, în marea sa masă, a trebuit mai întâi să joace rolul de aripă de extremă stîngă, cea mai înaintată, a burgheziei. Muncitorii germani trebuiau să cucerească, în primul rînd, drepturile care le erau indispensabile pentru organizarea lor de sine stătătoare ca partid de clasă : libertatea presei, libertatea de asociere și de întrunire — drepturi pe care burghezia ar fi trebuit să le cucerească în interesul propriei ei dominații, dar pe care, de teamă, ea însăși le contesta acum muncitorilor. Cei două-trei sute de membri răzleți ai Ligii s-au pierdut în masa imensă, care s-a pus dintr-o dată în mișcare. Proletariatul german a apărut astfel în arena politică la început ca cel mai radical partid democrat.

Toate acestea au determinat orientarea noastră atunci cînd am fondat în Germania un mare ziar. Ea nu putea să fie decît aceea a democrației, dar a unei democrații care pretutindeni, în fiecare caz în parte, sublinia caracterul său specific proletar, pe care încă nu-l putea înscrie o dată pentru totdeauna pe stindardul ei. Dacă nu am fi făcut acest lucru, dacă nu am fi vrut să aderăm la mișcare, și anume la flancul ei cel mai înaintat, efectiv proletar, existent deja, și s-o împingem înainte, nu ne-ar fi rămas nimic altceva de făcut decît să propovăduim comunismul într-o fițuică oarecare din provincie și, în locul unui mare partid de acțiune, să înființăm o mică sectă. Dar pentru rolul de propovăduitori în pustiu, noi nu mai eram buni ; prea îi studiasem bine pe utopiști. Or, nu pentru aceasta am întocmit noi programul nostru.

Cînd am sosit la Köln, democrații de acolo, și în parte și comunistii, făcuseră deja pregătiri în vederea fondării unui mare ziar. Ei voiau să-i dea un caracter pur local, de ziar exclusiv al Kölnului, iar pe noi să ne surghiunească la Berlin. În 24 de ore însă, noi am cucerit, în special datorită lui Marx, terenul, și ziarul a devenit al nostru ; în schimb am făcut concesia de a-l primi pe *Heinrich Bürgers* în redacție. Acesta a scris un *singur* articol (în nr. 2) și apoi n-a mai scris nici unul.

Era într-adevăr necesar să ne stabilim la Köln, și nu la Berlin. În primul rînd, Köln era centrul Provinciei renane, care trăise revoluția franceză, care, datorită Codului Napoleon ¹⁵, își însușise concepții juridice *moderne*, care își dezvoltase marea industrie și care pe atunci era în toate privințele cea mai avansată regiune a Germaniei. Din propria noastră experiență, cunoșteam prea bine Berlinul de atunci, cu burghezia sa, care abia se forma, cu mica sa burghezie impertinentă în vorbe, dar lașă și servilă în fapte, cu muncitorii săi încă complet neevoluați, cu nenumărații săi birocrați și lichelele din aristocrație și de la curte, cu toate particularitățile sale de simplă

„reședință”. Hotărîtor era însă faptul că la Berlin domnea jalnicul drept civil prusian, iar procesele politice erau judecate de magistrați de carieră; pe Rin era în vigoare Codul Napoleon, care, dat fiind că presupunea existența cenzurii, nu cunoștea delictele de presă și trimețea în fața juraților numai pe cei vinovați de crimă, nu și pe cei vinovați de infrațiuni politice. La Berlin, după revoluție, tînărul Schöffel a fost condamnat pentru o nimica toată la un an¹⁶, pe cînd pe Rin ne bucuram de libertatea absolută a presei și am folosit-o din plin.

Ne-am început astfel activitatea la 1 iunie 1848 cu un capital în acțiuni foarte limitat, din care numai o mică parte fusese vărsată, iar acționarii înșiși erau mai mult decît nesiguri. Chiar după primul număr, jumătate din ei ne-au părăsit, iar la sfîrșitul lunii nu ne mai rămăsese nici unul.

Constituția redacției se reducea pur și simplu la dictatura lui Marx. Nici o altă organizare nu poate permite unui mare cotidian, care trebuie să apară la oră fixă, să-și promoveze în mod consecvent linia. În plus, dictatura lui Marx era pentru noi ceva de la sine înțeles, ceva incontestabil, și cu toții o acceptam cu dragă inimă. Tocmai datorită clarviziunii și fermității lui Marx acest ziar a devenit cel mai renumit ziar german din anii revoluției.

Programul politic al lui „Neue Rheinische Zeitung” consta din două puncte principale :

Republică democrată germană unită și indivizibilă și război împotriva Rusiei, ceea ce presupunea restaurarea Poloniei.

Democrația mic-burgheză era pe atunci împărțită în două fracțiuni : cea din Germania de nord, care era dispusă să admită un împărat democrat prusian, și cea din Germania de sud, aproape specific badeneză, care dorea să transforme Germania într-o republică federativă după modelul Elveției. Trebuia să luptăm împotriva amîndurora. Atît prusificarea Germaniei, cît și eternizarea fărîmîțării ei în state mici erau în opoziție cu interesele proletariatului. Ele reclamau unirea definitivă a Germaniei într-o *najiune* unică, căci numai astfel cîmpul de luptă pe care proletariatul și burghezia urmau să-și măsoare puterile putea fi curățat de toate meschinele piedici moștenite din trecut. Dar interesele proletariatului erau în aceeași măsură în opoziție și cu instaurarea unei hegemonii prusiene ; căci tocmai statul prusian, cu toate rînduielile sale, cu tradițiile și cu dinastia sa, era singurul adversar intern serios pe care revoluția trebuia să-l doboare în Germania ; și, pe deasupra, Prusia nu putea unifica Germania decît rupînd-o în două, excluzînd Austria germană. Desființarea statului prusian, destrămarea statului austriac, unificarea reală a Germaniei ca republică — numai acesta putea fi pro-

gramul nostru revoluționar pentru viitorul imediat. Iar el nu putea fi înfăptuit decît numai și numai printr-un război împotriva Rusiei. Asupra acestui din urmă punct voi mai reveni.

De altfel tonul ziarului nu era nicidecum solemn, grav sau entuziast. Nu aveam decît adversari demni de dispreț și îi tratam, fără excepție, cu cel mai profund dispreț. Monarhia care conspira, camarila, nobilimea, „Kreuz-Zeitung”¹⁷, — într-un cuvînt întreaga „reacțiune”, care stîrnea indignarea morală a filistinului, noi o luam doar în deridere și în bătaie de joc. Dar nu-i tratam mai bine nici pe noii idoli creați de revoluție : miniștrii din martie, Adunarea de la Frankfurt și cea de la Berlin, aripile lor de dreapta, și cele de stînga. Chiar primul număr începea cu un articol în care erau luate în deridere nimicnicia parlamentului de la Frankfurt, zădărnicia interminabilelor sale discursuri, inutilitatea lașelor sale rezoluții¹⁸. Acest articol ne-a costat jumătate din acționarii noștri. Parlamentul de la Frankfurt nu era nici măcar un club de discuții ; acolo aproape că nici nu se discuta, ci, în majoritatea cazurilor, se rosteau doar dizertații academice pregătite dinainte și se adoptau rezoluții menite să-l însuflețească pe filistinul german, dar de care, de altfel, nimeni nu se sinchisea.

Adunarea de la Berlin avea însă mai multă importanță, ea se contrapunea unei puteri reale, discuta și lua hotărîri cu picioarele pe pămînt, și nu cu capul în nori ca cea de la Frankfurt. De aceea ne-am și ocupat de ea mai îndeaproape. Dar și pe idolii stîngii de la Berlin, Schulze-Delitzsch, Berends, Elsner, Stein etc., i-am tratat cu tot atîta asprime ca și pe cei de la Frankfurt ; am demascat fără cruțare nehotărîrea, șovăielile și meschinăria lor și le-am demonstrat cum prin compromisurile lor au trădat pas cu pas revoluția. Aceasta a stîrnit, bineînțeles, groază în rîndurile mic-burghezilor democrați, care de-abia își fabricaseră acești idoli pentru uzul lor propriu. Pentru noi această groază era o dovadă că nimerisem drept la țintă.

Ne-am ridicat de asemenea împotriva iluziei, răspîndite cu asiduitate de către mica burghezie, că revoluția ar fi luat sfîrșit o dată cu evenimentele din martie și că acum nu mai rămîne decît să se culeagă roadele ei. Pentru noi, evenimentele din februarie și martie ar fi putut avea însemnătatea unei adevărate revoluții numai în cazul cînd ar fi fost nu punctul final, ci, dimpotrivă, punctul de plecare al unei îndelungate mișcări revoluționare, în timpul căreia, ca și în timpul mării revoluții franceze, poporul ar fi continuat să se dezvolte în propria sa luptă, partidele s-ar fi delimitat din ce în ce mai net, pînă cînd ar fi coincis întru totul cu marile clase : burghezia, mica burghezie, proletariatul, iar proletariatul și-ar fi cucerit, în cursul unui șir de lupte, poziție după poziție. De aceea ne-am ridicat și

impotriva micii burghezii democratice ori de câte ori încerca să estompeze opoziția ei de clasă față de proletariat, folosind formula ei preferată: Noi dorim doar cu toții același lucru, toate divergențele nu sînt decît rezultatul unor simple neînțelegeri. Cu cît permiteam însă mai puțin micii burghezii să-și formeze o idee greșită despre democrația noastră proletară, cu atît mai docilă și mai ascultătoare devenea ea față de noi. Cu cît i te opui mai categoric și mai hotărît, cu atît se pleacă ea mai supusă, cu atît mai multe concesii face ea partidului muncitoresc. De acest lucru ne-am convins.

În sfîrșit, am demascat cretinismul parlamentar (cum îl denumea Marx) al diferitelor așa-zise adunări naționale ¹⁹. Acești domni lăsa-se să le scape din mină toate instrumentele puterii, predîndu-le, în parte de bunăvoie, din nou guvernelor. Alături de guverne reacționare, care se întăriseră din nou, existau la Berlin, ca și la Frankfurt, adunări lipsite de autoritate, care își inchipuiau totuși că rezoluțiile lor neputincioase vor răsturna lumea. Această cretină înșelare de sine domnea chiar și în rîndurile extremei stîngi. Noi însă îi repetam mereu: victoria voastră parlamentară va fi înfrîngerea voastră reală.

Și așa s-a și întîmplat la Berlin, ca și la Frankfurt. Cînd „stînga” a întrunit majoritatea, guvernul a dizolvat întreaga adunare; el a putut să-și permită acest lucru deoarece adunarea se discreditase în fața poporului.

Cînd mai tîrziu am citit cartea lui *Bougeart* despre *Marat*, am constatat că, fără să știm, am imitat în multe privințe marele exemplu al adevăratului „Ami du peuple” ²⁰ (nu al celui falsificat de regaliști) și că toate strigătele furibunde și întreaga falsificare a istoriei, în virtutea căreia timp de aproape un secol lumea a cunoscut un Marat cu totul denaturat, se explică numai prin faptul că Marat a smuls fără cruțare vălul de pe fața idolilor zilei, Lafayette, Bailly și alții, demascîndu-i ca trădători în toată regula ai revoluției; și că el, ca și noi, nu considera revoluția desăvîrșită, ci o considera neîntreruptă.

Am spus deschis că orientarea pe care o reprezentam noi va putea intra în lupta pentru atingerea adevăratelor scopuri ale partidului nostru abia atunci cînd va ajunge la putere cel mai extremist dintre partidele oficiale existente în Germania, față de care noi vom forma atunci opoziția.

Evenimentele au avut însă grijă ca, alături de ironiile la adresa adversarilor germani, să apară și manifestări ale unei pasiuni inflă-

cărate. Insurecția din iunie 1848 a muncitorilor parizieni ne-a găsit la datorie. De la primul foc de pușcă ne-am situat fără rezerve de partea insurgenților. După înfrângerea lor, Marx a adus un omagiu celor învinși într-unul dintre cele mai vehemente articole ale sale²¹.

Atunci ne-au părăsit și ultimii acționari. Aveam însă satisfacția de a fi fost singurul ziar din Germania și aproape din Europa care a ținut sus steagul proletariatului zdrobit într-un moment cînd burghazia și filistinii din toate țările îi împrôșcau pe învinși cu murdarele lor calomnii.

Politica noastră externă era simplă : manifestări în favoarea oricărui popor revoluționar ; chemarea la un război general al Europei revoluționare împotriva puternicului bastion al reacțiunii europene — Rusia. Începînd din 24 februarie²² am înțeles că revoluția are *un singur* dușman cu adevărat de temut, Rusia, și că acest dușman va fi cu atît mai mult silit să intervină în luptă, cu cît mișcarea va căpăta o amploare europeană. Evenimentele de la Viena, Milano, Berlin au făcut să întîrzie agresiunea Rusiei, dar inevitabilitatea acestei agresiuni devenea cu atît mai sigură, cu cît revoluția în Rusia era mai iminentă. Dacă Germania ar fi antrenată într-un război împotriva Rusiei, atunci s-ar termina cu Habsburgii și Hohenzollernii, și revoluția ar fi biruitoare pe toată linia.

Această linie politică trece ca un fir roșu prin fiecare număr al ziarului pînă în momentul intrării efective a rușilor în Ungaria, fapt care a confirmat întru totul previziunile noastre și a avut un rol hotărîtor în înfrîngerea revoluției.

Cînd în primăvara anului 1849 se apropie bătălia hotărîtoare, tonul ziarului devine, cu fiecare număr, tot mai vehement și mai pasionat. În „Miliardul silezian” (opt articole)²³, *Wilhelm Wolff* a amintit țăranilor silezieni cum la răscumpărarea lor de servituțile feudale au fost înșelați de moșieri, cu sprijinul guvernului, în ceea ce privește sumele de bani și pămîntul, și a cerut o despăgubire de un miliard de taleri.

În același timp a apărut, în aprilie, sub forma unor articole de fond, lucrarea lui Marx despre muncă salariată și capital²⁴, care arăta clar scopul social al politicii noastre. Fiecare număr, fiecare ediție specială atrăgea atenția asupra mării bătălii care se pregătea, asupra ascuțirii contradicțiilor în Franța, Italia, Germania și Ungaria. Îndeosebi edițiile speciale din lunile aprilie și mai chemau poporul să fie gata de luptă.

„În restul imperiului”, lumea se mira de acțiunile noastre curajoase întreprinse într-o fortăreață prusiană de prim-rang, în prezența unei garnizoane de 8 000 de oameni și a unui corp de gardă; dar din cauza celor 8 puști cu baionetă și a celor 250 de gloanțe pe care le aveam în biroul redacției, cit și a bonetelor roșii de iacobini ale zețarilor, și sediul nostru era socotit de ofițeri drept o fortăreață care nu putea fi cucerită printr-un simplu atac.

În sfârșit, la 18 mai 1849 a survenit lovitura.

Răscoala din Dresden și Elberfeld a fost înăbușită, răsculații din Iserlohn au fost încercuiți, Provincia renană și Westfalia au fost împinzite de trupe, care, după reprimarea definitivă a Renaniei prusiene, urmau să pornească împotriva Palatinatului și a Badenului. Atunci, în sfârșit, guvernul a cutezat să ne atace. Unii dintre redactori au fost puși sub urmărire judiciară, ceilalți, nefiind prusieni, urmau să fie expulzați. Împotriva acestor măsuri nu era nimic de făcut atita timp cât în spatele guvernului stătea un întreg corp de armată. Noi am fost nevoiți să predăm fortăreața noastră, dar ne-am retras cu arme și bagaje, în sunetul muzicii și fluturând ca pe un stindard ultimul număr, tipărit în roșu, în care îi avertizam pe muncitorii din Köln împotriva puciurilor lipsite de perspectivă și le spuneam :

„Redactorii de la «Neue Rheinische Zeitung» vă mulțumesc la despărțire pentru simpatia pe care le-ați arătat-o. Ultimul lor cuvânt va fi întotdeauna și pretutindeni : *emanciparea clasei muncitoare !*”²⁵

Astfel a sfârșit „Neue Rheinische Zeitung”, cu puțin înainte de a împlini primul ei an de apariție. Pornită aproape fără nici un fel de mijloace bănești — curînd, așa cum am arătat, micile sume promise nu i-au mai fost vărsate —, ea a ajuns încă în septembrie la un tiraj de aproape 5 000 de exemplare. La instituirea stării de asediu în Köln, ziarul a fost suspendat; pe la mijlocul lunii octombrie a trebuit s-o ia de la capăt. Iar în mai 1849, cînd a fost interzis, avea din nou 6 000 de abonați, în timp ce „Kölnische Zeitung”²⁶ nu avea pe atunci, după cum recunoștea el însuși, mai mult de 9 000. Nici un alt ziar german, nici înainte, nici după aceea, nu a avut autoritatea și influența lui „Neue Rheinische Zeitung”, nici unul n-a știut să electrizeze ca el masele proletare.

Și aceasta i-o datora, în primul rînd, lui Marx.

Cînd s-a produs lovitura, redacția s-a împrăștiat. Marx a plecat la Paris, unde se pregătea deznodămîntul care a survenit la 13 iunie

1849²⁷; *Wilhelm Wolff* și-a ocupat acum locul în parlamentul de la Frankfurt — acum cînd Adunarea trebuia să aleagă între a fi dizolvată de sus sau a se alătura revoluției —, iar eu am plecat în Palatinat, unde am devenit adjutant în corpul de voluntari al lui Willich²⁸.

Scris la mijlocul lunii
februarie-inceputul
iunii martie 1884

Publicat în „Der Sozialdemokrat”
nr. 11 din 13 martie 1884
Semnat: *F. Engels*

Se tipărește după textul
apărut în gazetă

Tradus din limba germană

Originea familiei, a proprietății private și a statului

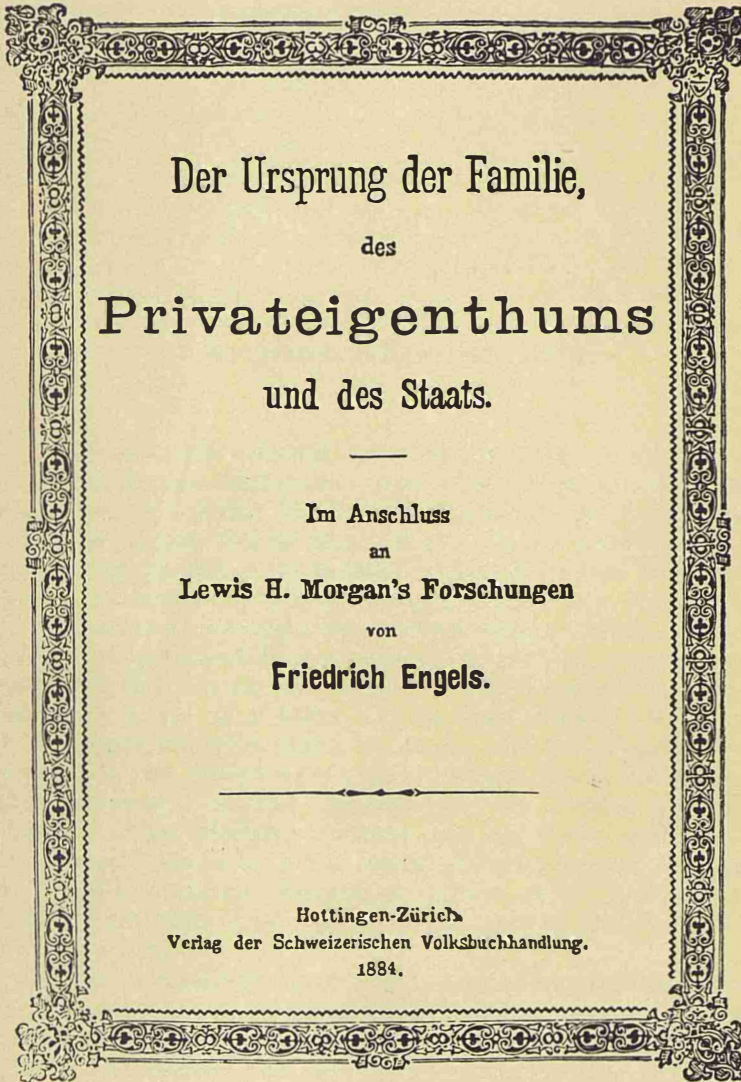
În legătură cu cercetările lui
Lewis H. Morgan ²⁹

Scris la sfârșitul lunii
martie—26 mai 1884

Publicat în broșură la Zürich în 1884
Semnat: Friedrich Engels

Se tipărește după textul
ediției din 1891,
confruntat cu ediția din 1884

Tradus din limba germană

Der Ursprung der Familie,
des
Privateigenthums
und des Staats.

Im Anschluss
an
Lewis H. Morgan's Forschungen
von
Friedrich Engels.

Hottingen-Zürich
Verlag der Schweizerischen Volksbuchhandlung.
1884.

Prefață la prima ediție din 1884

Capitolele care urmează constituie, în oarecare măsură, executarea unui mandat testamentar. Karl Marx își propusese să expună rezultatele cercetărilor lui Morgan legându-le de datele studiului materialist asupra istoriei făcut de el — într-o anumită măsură, așa putea spune, de noi — și în felul acesta să explice în primul rând întreaga lor însemnătate. Căci Morgan, în felul său, a descoperit din nou în America concepția materialistă asupra istoriei, descoperită de Marx cu patruzeci de ani în urmă, și, pe baza acestei concepții, comparând barbaria cu civilizația, a ajuns în punctele principale la aceleași rezultate ca și Marx. Or, așa cum economiștii de profesie din Germania ani de-a rândul au copiat idei din „Capitalul” cu tot atâta zel cu câtă îndărătnicie l-au trecut sub tăcere, tot așa au procedat exponenții științei „preistorice” din Anglia cu „Ancient Society” * a lui Morgan. Lucrarea mea nu poate suplini decât în mică măsură ceea ce nu a mai apucat să facă prietenul meu decedat. Dar, printre extrasele amănunțite făcute de el din lucrarea lui Morgan ³⁰ am găsit observații critice, pe care le voi reda aici ori de câte ori va fi cazul.

Potrivit concepției materialiste, momentul hotărîtor în istorie este, în ultimă instanță, producția și reproducția vieții nemijlocite. Dar, această producție este și ea de două feluri : pe de o parte, producerea mijloacelor de subzistență — alimente, îmbrăcăminte, locuință — și a uneltelor necesare în acest scop ; pe de altă parte, producerea omului însuși, perpetuarea speciei. Rînduiriile sociale în condițiile cărora trăiesc oamenii dintr-o anumită epocă istorică și dintr-o anumită țară sînt determinate de ambele feluri de producție :

* „Ancient Society, or Researches in the Lines of Human Progress from Savagery, through Barbarism to Civilization”. By Lewis H. Morgan. London, Macmillan and Co., 1877. Cartea a fost tipărită în America și e foarte greu de găsit la Londra. Autorul ei a murit acum cîțiva ani.

de treapta de dezvoltare pe care se află, pe de o parte, munca, iar pe de altă parte familia. Cu cât munca este mai puțin dezvoltată, cu cât cantitatea produselor ei și deci și avuția societății este mai limitată, cu atât predomină în orînduirea socială legăturile de gîntă. Or, în cadrul acestei societăți a cărei structură este bazată pe legături de gîntă se dezvoltă, totuși, din ce în ce mai mult productivitatea muncii și, o dată cu ea, proprietatea privată și schimbul, deosebirile de avere, posibilitatea de a folosi forța de muncă străină și, prin aceasta, baza contradicțiilor de clasă : noile elemente sociale, care de-a lungul unor generații întregi se străduiesc să adapteze vechea orînduire socială la noile condiții, pînă cînd, în cele din urmă, incompatibilitatea lor duce la o răsturnare totală. Vechea societate bazată pe uniuni de gîntă este sfărîmată ca urmare a ciocnirii dintre clasele sociale nou formate ; locul ei îl ia o nouă societate, organizată în stat, ale cărei subunități nu mai sînt uniunile de gîntă, ci uniunile teritoriale, o societate în care organizarea bazată pe familie este complet subordonată relațiilor de proprietate și în care, în prezent, se desfășoară în voie contradicțiile de clasă și lupta de clasă, care formează conținutul întregii istorii scrise de pînă acum.

Marele merit al lui Morgan este de a fi descoperit și restabilit, în linii generale, această bază preistorică a istoriei noastre scrise și de a fi găsit în uniunile de gîntă ale indienilor din America de Nord cheia pentru rezolvarea principalelor enigme, considerate pînă acum de nedezlegat, ale istoriei antice a grecilor, a romanilor și a germanilor. Lucrarea sa este rodul unei munci îndelungate. Vreo patruzeci de ani a muncit el la acest material pînă cînd a devenit complet stăpîn pe el. De aceea, cartea sa este una dintre puținele opere din zilele noastre care a făcut epocă.

În expunerea care urmează, cititorul va distinge, în genere, cu ușurință ceea ce îi aparține lui Morgan și ceea ce am adăugat eu. În capitolele istorice cu privire la Grecia și la Roma nu m-am mărginit la datele furnizate de Morgan, ci am adăugat și altele de care dispuneam. Capitolele cu privire la celți și la germani îmi aparțin, în cea mai mare parte, mie ; referitor la aceștia, Morgan dispunea aproape numai de izvoare indirecte, iar referitor la germani — în afară de Tacit — nu dispunea decît de falsificările liberale de proastă calitate ale domnului Freeman³¹. Am prelucrat din nou toate considerațiile economice, suficiente pentru scopul pe care și l-a propus Morgan, dar absolut insuficiente pentru cel pe care mi l-am propus eu. În sfîrșit, este de la sine înțeles că îmi asum răspunderea pentru toate concluziile în cazurile cînd Morgan nu este citat în mod expres.

I

Treptele preistorice ale culturii

Morgan este primul care a încercat să introducă, în cunoștință de cauză, o anumită sistematizare în preistoria omenirii și, atîta timp cît o documentare mult mai bogată nu va impune schimbări, clasificarea făcută de el va rămîne, desigur, în vigoare.

Dintre cele trei epoci principale — sălbăticia, barbaria, civilizația —, pe el îl preocupă, de fapt, numai primele două și trecerea la a treia. Pe fiecare dintre aceste două epoci le împarte în treapta de jos, de mijloc și de sus, potrivit progreselor realizate în producerea mijloacelor de trai ; căci, spune el,

„îndeminarea în producerea acestora este hotărîtoare pentru gradul de superioritate a omului asupra naturii, și de dominare a ei ; dintre toate ființele, numai omul a reușit să obțină stăpînirea aproape absolută a producerii de alimente. Toate epocile mari ale progresului uman coincid mai mult sau mai puțin direct cu epoci de extindere a resurselor de existență”²².

Paralel cu aceasta are loc și dezvoltarea familiei, dar această dezvoltare nu oferă indicii atît de caracteristice pentru împărțirea pe perioade.

1. Sălbăticia

1. *Treapta de jos.* Copilăria neamului omenesc. Oamenii mai sălășluiau în locurile lor de origine, în pădurile tropicale sau subtropicale. Ei trăiau, cel puțin în parte, în pomi ; numai așa se explică faptul că au putut să reziste printre animalele mari de pradă. Se hrăneau cu fructe, nuci, rădăcini ; formarea graiului articulat este cel mai de seamă rezultat obținut în această perioadă. Dintre toate popoarele cunoscute în perioada istorică, nici unul nu se mai găsea în această stare primitivă. Și, deși această stare va fi durat,

poate, mii de ani, noi nu o putem dovedi prin mărturii directe ; dar, o dată ce admitem că omul descinde din regnul animal, ipoteza acestei tranziții devine inevitabilă.

2. *Treapta de mijloc.* Începe cu folosirea peștilor ca hrană (în care includem și raci, scoici și alte vietăți acvatice) și cu folosirea focului. Ambele sînt strîns legate între ele, întrucît peștele poate servi pe deplin ca hrană numai cu ajutorul focului. Dar, datorită acestei noi hrane, oamenii au devenit independenți de climă și de loc ; înaintînd de-a lungul apelor și țărmurilor mărilor, ei au putut să se răspîndească pe cea mai mare parte a Pămîntului chiar în stadiul de sălbăticie. Uneltele de piatră din primele timpuri ale epocii de piatră, lucrate grosolan și neșlefuite — așa-numitele unelte paleolitice —, care aparțin în întregime sau în cea mai mare parte acestei perioade, sînt răspîndite pe toate continentele și constituie o dovadă a acestor migrațiuni. Zonele noi ocupate, spiritul inventiv mereu neobosit, precum și stăpînirea focului obținut prin frecare au procurat noi mijloace de hrană, ca, de pildă, rădăcinile și tuberculele făinoase, coapte în cenușă fierbinte sau în gropi-cuptoare (cuptoare făcute în pămînt) ; la fel și vînatul, care, după inventarea primelor arme — măciuca și lancea —, devine un supliment ocazional de hrană. Nu au existat niciodată popoare exclusiv de vînători, așa cum figurează în cărți, adică popoare care să trăiască *numai* de pe urma vînătorii ; căci produsul vînătorii este mult prea nesigur. Din cauza permanentei nesiguranțe în ceea ce privește sursele de hrană, se pare că pe această treaptă a apărut antropofagia, care de aici încolo se menține vreme îndelungată. Australianii și mulți polinezieni se mai găsesc și azi pe această treaptă de mijloc a sălbăticiei.

3. *Treapta de sus.* Începe cu inventarea arcului și a săgeții, cu ajutorul cărora vînatul devine o hrană permanentă, iar vînătoreea una dintre ramurile obișnuite ale muncii. Arcul, coarda și săgeata constituie un instrument foarte complicat, a cărui inventare presupune acumularea unei experiențe îndelungate și un spirit mai ascuțit, deci și cunoașterea, în același timp, a unui număr mare de alte invenții. Dacă comparăm între ele popoarele care cunosc arcul și săgeata, dar nu cunosc încă meșteșugul olăritului (pe care Morgan îl consideră momentul de trecere la barbarie), găsim într-adevăr unele începuturi de așezări sătești, un oarecare grad de însușire a producerii mijloacelor de subzistență, vase și unelte de lemn, țesutul manual al fibrelor de rafie (fără război de țesut), coșuri împletite din rafie sau papură, unelte de piatră șlefuită (neolitice). Focul și securea de piatră permit acum să se facă luntre cioplite dintr-un trunchi de copac și, pe alocuri, grinzii

și scînduri pentru construirea caselor. Toate aceste progrese le găsim, de pildă, la indienii din nord-vestul Americii, care, deși cunosc arcul și săgeata, nu cunosc încă olăritul. Pentru epoca de sălbăticie, arcul și săgeata au fost ceea ce a fost pentru barbarie sabia de fier și pentru civilizație arma de foc, adică arma hotărîtoare.

2. *Barbaria*

1. *Treapta de jos*. Începe prin introducerea olăritului. Se poate dovedi că, în multe cazuri și probabil pretutindeni, olăritul s-a născut din obiceiul de a acoperi cu lut vase împletite sau de lemn pentru a le face rezistente la foc ; curînd s-a ajuns la constatarea că lutul modelat poate fi folosit și fără vasul din interior.

Pînă aici am putut considera mersul dezvoltării ca fiind general-valabil într-o anumită perioadă pentru toate popoarele, indiferent de locul unde trăiau. O dată cu începerea barbariei am atins însă o treaptă în care începe să se afirme deosebirea dintre condițiile naturale ale celor două mari continente. Momentul caracteristic al perioadei barbariei este domesticirea și creșterea animalelor și cultivarea plantelor. Pe continentul răsăritean, așa-numita Lume veche, trăiau aproape toate animalele care puteau fi domesticite și toate soiurile de cereale cultivabile, afară de unul singur ; dar pe continentul apusean, America, dintre toate mamiferele care puteau fi domesticite nu trăia decît lama, și aceasta numai în unele regiuni din sud, iar dintre toate cerealele cultivabile nu creștea aici decît una singură, dar cea mai bună : porumbul. Aceste condiții naturale diferite fac ca de aici înainte populația fiecărei emisfere să-și urmeze drumul ei, iar punctele de demarcație la hotarul fiecărei trepte de dezvoltare să fie deosebite în fiecare dintre cele două emisfere.

2. *Treapta de mijloc*. În răsărit începe cu domesticirea unor animale, în apus cu cultivarea, cu ajutorul irigației, a plantelor comestibile, precum și cu folosirea adobelor (cărămizi uscate la soare) și a pietrei pentru construcții.

Începem cu apusul, deoarece aici, pînă la cucerirea Americii de către europeni, această treaptă nu a fost nicăieri depășită.

Indienii aflați pe treapta de jos a barbariei (din această categorie făceau parte toți cei care trăiau la est de Mississippi) cunoșteau, pe vremea cînd au fost descoperiți, o oarecare cultură grădinarescă a porumbului, poate și a dovlecilor, a pepenilor și a altor plante de grădină, care constituiau o parte esențială

a hranei lor ; ei locuiau în case de lemn, în sate îngrădite cu palisade. Triburile nord-vestice, mai ales cele din regiunea fluviului Columbia, se aflau încă pe treapta de sus a sălbăticiiei și nu cunoșteau nici olăritul, nici cultura vreunei plante. În schimb, indienii așa-numiți pueblós din Noul Mexic³³, mexicanii, locuitorii Americii centrale și peruvienii se aflau, pe vremea când au fost cuceriiți, pe treapta de mijloc a barbariei ; ei locuiau în case care semănau cu un fel de cetățui, făcute din adobe sau din piatră ; cultivau în grădini irigate artificial porumbul și alte plante comestibile, care variau în funcție de loc și de climă și care constituiau hrana lor de căpetenie. Ei domesticiseră chiar unele animale : mexicanii curcanul și alte păsări, iar peruvienii lama. În afară de aceasta, ei cunoșteau și prelucrarea metalelor, cu excepția fierului, din care cauză nu se puteau lipsi încă de armele și de uneltele de piatră. Cucerirea spaniolă a întrerupt apoi orice dezvoltare independentă.

În răsărit, treapta de mijloc a barbariei a început cu domesticirea animalelor care dau lapte și carne, în vreme ce în această perioadă cultura plantelor pare să fi rămas încă mult timp necunoscută aici. Domesticirea și creșterea vitelor, ca și formarea de turme mari, pare să fi fost cauza separării arienilor și a semiților de restul masei barbarilor. La arienii europeni și la cei asiatici, animalele domestice au încă denumiri comune, în timp ce denumirile plantelor cultivate sînt aproape întotdeauna diferite.

În locurile prielnice, formarea turmelor a dus la apariția păstoritului : la semiți pe șesurile acoperite cu iarbă ale Eufratului și Tigrlui, la arienii pe șesurile Indiei, ale rîurilor Oxus și Jaxartes, ale Donului și Niprului. Pentru prima oară domesticirea s-a realizat, probabil, la marginea unor asemenea ținuturi cu pășuni. De aceea generațiilor de mai tîrziu li se pare că popoarele de păstori se trag din regiuni care, departe de a fi fost leagănul omenirii, erau, dimpotrivă, aproape de nelocuit pentru strămoșii lor sălbatici și chiar pentru oamenii de pe treapta de jos a barbariei. Invers, după ce acești barbari de pe treapta de mijloc s-au obișnuit cu viața de păstori, nu putea să le mai treacă prin minte să se întoarcă de bunăvoie, din luncile acoperite cu iarbă ale fluviilor, în regiunile păduroase în care au locuit strămoșii lor. Chiar și atunci când au fost împinși mai departe către miazănoapte și apus, semiților și arienilor le-a fost cu neputință să migreze în regiunile păduroase ale Asiei apusene și ale Europei înainte de a fi dobîndit, prin cultura cerealelor, posibilitatea de a-și hrăni vitele, mai ales iarna, pe acest sol mai puțin propice. Este mai mult decît probabil că aici cultura cerealelor s-a născut

la început din nevoia de nutreț pentru vite și că abia mai târziu ea a devenit importantă pentru hrana oamenilor.

Dezvoltarea superioară a arienilor și a semiților trebuie atribuită, poate, hranei bogate în carne și lapte și mai ales efectului favorabil al acestor alimente asupra dezvoltării copiilor. Într-adevăr, indienii-pueblo din Noul Mexic, nevoiți să se limiteze la o hrană aproape exclusiv vegetariană, au creierul mai mic decât indienii aflați pe treapta de jos a barbariei, care mănâncă cantități mai mari de carne și pește. În orice caz, pe această treaptă antropofagia dispăre treptat, menținându-se numai ca un act religios sau, ceea ce aici este aproape același lucru, ca un mijloc de a face vrăji.

3. *Treapta de sus.* Începe cu topirea minereului de fier și constituie trecerea la civilizație prin inventarea scrisului cu litere și prin folosirea lui pentru însemnări cu caracter literar. Treapta aceasta, prin care au trecut în chip de sine stătător, după cum am spus, numai popoarele din emisfera răsăriteană, este mai bogată în progrese în domeniul producției decât toate cele anterioare luate la un loc. Pe această treaptă se găseau grecii în epoca eroică, triburile italice nu cu mult înainte de întemeierea Romei, germanii lui Tacit, normanzii de pe vremea vikingilor*.

În primul rând, aici întâlnim pentru prima oară plugul cu brăzdar de fier tras de vite; datorită lui a devenit posibilă cultivarea pământului pe scară largă, *agricultura*, și, prin aceasta, o înmulțire practic nelimitată, pentru condițiile de atunci, a mijloacelor de trai; apoi defrișarea pădurilor și transformarea lor în ogor și pășune, ceea ce iarăși nu se putea face pe scară mare fără secure și sapă de fier. O dată cu aceasta începe însă și o creștere rapidă a populației și o îndesire a ei pe teritorii restrânse. Înainte de apariția agriculturii ar fi trebuit să existe condiții cu totul excepționale pentru ca o jumătate de milion de oameni să poată fi uniți sub o cîrmuire centrală unică, și probabil că acest lucru nici nu s-a întâmplat vreodată.

Cea mai mare înflorire a treptei de sus a barbariei ne este înfățișată în poemele lui Homer, îndeosebi în „Iliada”. Uneltele de fier perfecționate, foalele, rîșnița, roata olarului, prepararea untdelemnului și a vinului, un stadiu înaintat în prelucrarea metalelor care merge pînă la iscusință artistică, căruța și carul de război, construirea corăbiilor din grinzi și scînduri, începuturile arhitecturii ca artă, orașe împrejmuite cu ziduri, turnuri și cre-

* În ediția din 1884 în locul cuvintelor: „germanii lui Tacit, normanzii de pe vremea vikingilor” a apărut: „...germanii lui Cezar (sau, mai curînd am spune, ai lui Tacit)...”. — *Nota red.*

nele, epopeea homerică și întreaga mitologie — iată principalele moșteniri pe care grecii au adus-o cu ei din barbarie în civilizație. Dacă comparăm toate acestea cu cele scrise de Cezar și chiar de Tacit despre germani³⁴, care se aflau atunci la începutul aceleiași trepte de cultură de pe care grecii lui Homer se pregăteau să treacă la una superioară, ne dăm seama cât de bogată este dezvoltarea producției pe treapta de sus a barbariei.

Tabloul dezvoltării omenirii care trece prin sălbăticie și barbarie spre începuturile civilizației, pe care vi l-am prezentat aici după Morgan, este suficient de bogat în trăsături noi și, ceea ce este și mai important, în trăsături incontestabile, deoarece sînt luate direct din producție. Totuși, acest tablou va părea șters și sărac în comparație cu acela care ni se va desfășura în fața ochilor la sfîrșitul incursiunii noastre; abia atunci ne va fi cu puțință să punem în plină lumină trecerea de la barbarie la civilizație și contrastul izbitor dintre ele. Deocamdată putem generaliza clasificarea lui Morgan în felul următor: sălbăticia — perioada în care predomină însușirea produselor așa cum ni le dă natura; produsele create de oameni sînt mai ales instrumente care ajută la însușirea produselor naturii; barbaria — perioada introducerii creșterii vitelor și a agriculturii, precum și a însușirii metodelor de sporire a produselor naturii prin activitatea omenească; civilizația — perioada în care oamenii învață să prelucreze mai departe produsele naturii, perioada industriei propriu-zise și a artei.

II

Familia

Morgan și-a petrecut cea mai mare parte din viață în mijlocul irochezilor, care mai viețuiesc și acum în statul New York, fiind adoptat într-unul din triburile lor (tribul seneca), la care a găsit în vigoare un sistem de înrudire aflat în contradicție cu adevăratele lor relații familiale. La ei există acea căsătorie monogamă care poate fi foarte ușor desfăcută de oricare dintre cele două părți și pe care Morgan o numește „familia-pereche” (*Paarungstamilie*). Descendenții unei astfel de perechi conjugale erau deci știuți și recunoscuți de toată lumea; nu putea fi nici o îndoială față de cine trebuie să se folosească denumirea de tată, mamă, fiu, fiică, frate, soră. Dar folosirea curentă a acestor denumiri contrazice realitatea relațiilor, deoarece irochezul spune fiu și fiică nu numai propriilor săi copii, ci și celor ai fraților săi, iar aceștia îi spun tată. Copiilor surorilor sale însă le spune nepoți și nepoate, iar ei îi spun unchi. Invers, irocheza numește fii și fiice, în afară de propriii ei copii, și pe cei ai surorilor ei, iar aceștia o numesc mamă. În schimb, copiilor fraților ei ea le spune nepoți și nepoate, iar ei o numesc mătușă. Tot astfel copiii fraților și cei ai surorilor își spun între ei frați și surori. În schimb, copiii unei femei și cei ai fratelui ei își spun unii altora veri și verișoare. Și acestea nu sînt simple denumiri, ci expresia unor concepții care domină realmente în ceea ce privește gradul de apropiere sau depărtare, și gradul de egalitate și inegalitate a rudeniei de sînge; iar aceste concepții formează baza unui sistem de înrudire complet elaborat, capabil să exprime cîteva sute de legături diferite de rudenie ale unui singur individ. Mai mult. Sistemul acesta este pe deplin în vigoare nu numai la toți indienii din America (pînă acum nu s-a descoperit nici o excepție), dar îl găsim aproape neschimbat și la vechii locuitori ai Indiei, la triburile dravidiene din Dekan și la triburile gaura din Hindustan. Denumirile de în-

rudire ale tamiilor din India de sud și cele ale irochezilor seneca din statul New York sînt identice și astăzi pentru mai bine de 200 de legături de rudenie diferite. Și la aceste triburi din India, ca și la toți indienii din America, legăturile de rudenie izvorite din forma de familie existentă sînt în contradicție cu sistemul de înrudire.

Cum se explică aceasta? Dat fiind rolul hotărîtor pe care înrudirea îl joacă în orînduirea socială a tuturor popoarelor sălbatice și barbare, nu putem să ne mulțumim cu fraze goale și să ignorăm importanța acestui sistem atît de răspîdit. Un sistem care e în vigoare pretutindeni în America, care există și în Asia, la popoare de rasă cu totul diferită, un sistem care poate fi întîlnit adesea, în forme mai mult sau mai puțin modificate, pretutindeni în Africa și în Australia, cere o explicație istorică; nu se poate face abstracție de el, așa cum a încercat să facă, bunăoară, MacLennan⁸⁵. Denumirile de tată, copil, frate, soră nu sînt simple titluri onorifice, ci ele implică îndatoriri reciproce foarte serioase și absolut precise, a căror totalitate constituie o parte esențială a orînduirii sociale a acestor popoare. Și s-a găsit explicația. În insulele Sandwich (Hawai) mai exista încă în prima jumătate a secolului nostru o formă de familie cu exact astfel de tați și mame, frați și surori, fii și fiice, unchi și mătuși, nepoți și nepoate cum le cerea sistemul de înrudire din America și din India. Și, ciudat, sistemul de înrudire în vigoare în Hawai nu corespundea nici el formei de familie care exista în fapt acolo. Și anume toți copiii fraților și surorilor sînt acolo, fără excepție, frați și surori și sînt considerați drept copii comuni nu numai ai mamei lor și ai surorilor acesteia sau ai tatălui lor și ai fraților acestuia, ci ai tuturor fraților și surorilor părinților, fără nici o deosebire. Dacă, prin urmare, sistemul de înrudire american presupune o formă mai primitivă a familiei, care nu mai există în America, dar pe care o mai găsim efectiv în Hawai, acest sistem de înrudire hawaian ne indică, pe de altă parte, o formă și mai primitivă a familiei, a cărei existență, ce-i drept, nu o mai putem dovedi nicăieri, dar care *trebuie* să fi existat, căci altfel nu s-ar fi putut naște sistemul de înrudire corespunzător.

„Familia — spune Morgan — este un element activ; ea nu este niciodată staționară, ci progresează de la o formă inferioară la alta superioară, în aceeași măsură în care societatea se dezvoltă de la o treaptă inferioară la una superioară. Sistemele de înrudire sînt, dimpotrivă, pasive; numai la intervale mari de timp ele înregistrează progresele făcute de familie în decursul vremii și nu suferă o prefacere radicală decît atunci cînd familia s-a schimbat radical”⁸⁶.

„Același lucru — adaugă Marx — se întâmplă în genere și cu sistemele politice, juridice, religioase, filozofice”³⁷. În timp ce familia continuă să trăiască, sistemul de înrudire se osifică și, în timp ce acesta se menține în virtutea obișnuinței, familia îl depășește. Dar cu aceeași certitudine cu care Cuvier a putut deduce pe baza unui os dintr-un schelet de marsupial, găsit în apropierea Parisului, că el aparținea unui animal din specia marsupialelor și că odinioară prin acele locuri au trăit animale astăzi dispărute din specia marsupialelor, putem trage și noi concluzia, după sistemul de înrudire care ni s-a transmis din trecut prin istorie, că forma de familie corespunzătoare lui, formă azi dispărută, a existat cândva.

Sistemele de înrudire și formele de familie amintite mai sus se deosebesc de cele existente în prezent prin faptul că fiecare copil are mai mulți tați și mai multe mame. În sistemul de înrudire american, căruia îi corespunde familia hawaiană, fratele și sora nu pot fi tatăl și mama aceluiași copil; sistemul hawaian de înrudire însă presupune o familie în care, dimpotrivă, acest lucru constituia regula. Ne aflăm aici în fața unei serii de forme de familie direct opuse aceluia care pînă acum erau de obicei socotite ca fiind singurele valabile. Concepția tradițională nu cunoaște decît monogamia și, paralel cu ea, poligamia la bărbat și, poate, poliandria la femeie, dar trece sub tăcere, așa cum îi șade bine filistinului moralizator, faptul că practica încalcă pe tăcute, fără să se sinchisească prea mult, aceste îngrădiri impuse de societatea oficială. Studiul preistoriei ne înfățișează însă situații în care bărbații trăiesc în poligamie, și din aceste motive copiii lor sînt priviți ca fiind copiii comuni ai tuturor; aceste stări trec, la rîndul lor, printr-un șir întreg de transformări, pînă ce ajung în cele din urmă la căsătoria monogamă. Aceste transformări sînt de așa natură, încît cercul de oameni pe care îl cuprinde legătura conjugală comună și care la origine era foarte larg se restrînge tot mai mult, pînă cînd în cele din urmă nu mai rămîne dintr-însul decît perechea monogamă care predomină astăzi.

Reconstituind astfel în sens invers istoria familiei, Morgan, de acord cu majoritatea colegilor săi, ajunge la concluzia că a existat o stare primitivă în care relațiile sexuale erau practicate neîngrădit în sinul unui trib, astfel încît fiecare femeie aparținea fiecărui bărbat și, la fel, fiecare bărbat aparținea fiecărei femei. Despre această stare primitivă s-a vorbit încă din secolul trecut, dar numai la modul general; abia Bachofen — și acesta este unul dintre marile lui merite — a privit problema cu seriozitate și a

căutat urme ale acestei stări în legendele istorice și religioase³⁸. Știm acum că aceste urme găsite de dînsul nu duc nicidecum la o treaptă socială cu relații sexuale nereglementate, ci la o formă apărută mult mai tîrziu, la căsătoria pe grupe. Treapta socială primitivă despre care am vorbit, dacă a existat într-adevăr, aparține unei epoci atît de îndepărtate, încît e greu de presupus că vom putea găsi la fosilele sociale, sălbaticii înapoiți, dovezi *directe* despre existența ei în trecut. Tocmai acesta și este meritul lui Bachofen, de a fi pus această problemă pe primul plan al cercetărilor*.

În ultimul timp**, tăgăduirea acestei trepte inițiale a vieții sexuale a omului a devenit o modă. E o încercare de a cruța omenirea de această „rușine”, invocîndu-se, în afară de lipsa oricărei dovezi directe, mai ales pilda celorlalte animale; Letourneau a adunat („Evoluția căsătoriei și a familiei”, 1888³⁹) o serie de fapte din viața animalelor din care reiese că relațiile sexuale complet nereglementate ar corespunde și aici unei trepte inferioare de dezvoltare. Dar din toate aceste fapte eu nu pot trage altă concluzie decît că ele nu dovedesc absolut nimic cu privire la om și la condițiile preistorice ale vieții lui. Împerecherile pe perioade mai lungi la vertebrate își găsesc o explicație suficientă în cauzele fiziologice, de pildă la păsări, prin ajutorul de care are nevoie femela în timpul clocitului; exemplele de monogamie riguroasă pe care le întîlnim la păsări nu demonstrează nimic în ceea ce privește oamenii, deoarece aceștia nu se trag din păsări. Și dacă o monogamie riguroasă este culmea tuturor virtuților, laurii se cuvin teniei, care posedă în fiecare dintre cele 50—200 de inele sau segmente ale trupului său cîte un organ sexual feminin și masculin complet și care își petrece toată viața împerechîndu-se cu sine însăși în fiecare dintre aceste segmente. Dacă ne limităm

* Prin faptul că a denumit această stare primitivă *heterism*, Bachofen a arătat cît de puțin și-a dat el seama ce a descoperit sau, mai bine zis, a ghicit. Prin cuvîntul *heterism*, pus în circulație de ei, grecii înțelegeau relațiile dintre bărbații necăsătoriți sau cei care trăiau în căsătorie-pereche și femeile necăsătorite; aceasta presupune întotdeauna existența unei anumite forme de căsătorie, în afara căreia au loc aceste relații, și subînțelege, cel puțin ca o posibilitate, prostituția. Acest cuvînt nu a fost niciodată folosit în alt sens și în această accepție îl întrebuițez și eu împreună cu Morgan. Descoperirile deosebit de importante ale lui Bachofen sînt pretutindeni mistificate pînă la absurd de ideea lui fantazistă potrivit căreia relațiile dintre bărbat și femeie, istoricește apărute, și-ar avea întotdeauna originea în reprezentările religioase ale oamenilor, și nu în condițiile lor reale de viață.

** Textul acestui paragraf și al celor care urmează pînă la subcapitolul „Familia înrudită prin sînge” (vezi volumul de față, p. 42) a fost adăugat de Engels la ediția din 1891. — *Nota red.*

însă la mamifere, găsim aici toate formele vieții sexuale: relații nereglementate, forme care aduc cu căsătoria pe grupe, cu poli-gamia, cu monogamia; nu lipsește decît poliandria, la care numai oamenii au putut ajunge. Pînă și rudele noastre cele mai apropiate, cvadrumanii, prezintă toate varietățile posibile în gruparea masculilor și a femelelor; și dacă restrîngem și mai mult cercul și luăm în considerare numai cele patru specii de maimuțe antropomorfe, în privința aceasta Letourneau nu poate să ne spună altceva decît că sînt cînd monogame, cînd poligame, pe cînd Saus-sure, după cum afirmă Giraud-Teulon, susține că sînt monogame ⁴⁰. La fel și afirmațiile mai recente ale lui Westermarck („Istoria căsătoriei oamenilor”, Londra, 1891 ⁴¹) cu privire la monogamia maimuțelor antropomorfe sînt departe de a constitui dovezi. Într-un cuvînt, informațiile sînt de așa natură, încît Letourneau recunoaște cinstit că

„de altfel la mamifere nu există nici o legătură riguroasă între gradul de dezvoltare intelectuală și forma relațiilor sexuale” ⁴².

Iar Espinas („Despre societățile animale”, 1877) spune de-a dreptul:

„Hoarda este cea mai înaltă grupă socială pe care o putem observa la animale. Ea este, *pare-se*, compusă din familii, dar chiar de la început între *familie și hoardă există un antagonism*, ele dezvoltîndu-se în raport invers” ⁴³.

După cum se vede și din cele expuse mai sus, despre grupele familiale sau alte grupe sociale ale maimuțelor antropomorfe nu știm aproape nimic precis; în această problemă datele sînt de-a dreptul contradictorii. Lucrul acesta nu este de mirare, căci și datele de care dispunem cu privire la triburile sălbatice sînt pline de contradicții și au nevoie de o verificare și selecționare critică. Iar societățile maimuțelor sînt și mai greu de observat decît cele ale oamenilor. Deocamdată trebuie deci să respingem orice concluzie bazată pe asemenea relatări absolut nesigure.

În schimb, fraza citată din Espinas ne oferă un punct de sprijin mai solid. La animalele superioare, hoardă și familia nu se completează una pe alta, ci între ele există un antagonism. Espinas arată foarte frumos cum gelozia masculilor din timpul rutului duce la slăbirea oricărei legături de asociere în cadrul hoardei sau la dizolvarea ei vremelnică.

„Acolo unde familia este strîns înche-gată, hoardele se constituie numai ca o rară excepție. Dimpotrivă, acolo unde domnesc raporturi sexuale libere sau

poligamia, hoarda se formează aproape de la sine... Ca să se poată forma o hoardă, legăturile de familie trebuie să fi slăbit, iar individul să fi devenit iarăși liber. De aceea întâlnim atât de rar la păsări cîrduri organizate... În schimb, la mamifere găsim societăți întrucîtva organizate, tocmai pentru că aici individul nu este absorbit de familie... De aceea la apariția sa simțul colectiv al hoardei nu poate avea un dușman mai mare decît simțul colectiv al familiei. S-o spunem fără înconjur : dacă s-a dezvoltat o formă socială superioară familiei, aceasta s-a putut întîmpla numai pentru că ea a înglobat familii care suferiseră o schimbare fundamentală ; ceea ce nu exclude ca aceste familii să fi găsit mai tirziu, tocmai datorită acestui fapt, posibilitatea de a se constitui din nou, în împrejurări înfinit mai favorabile". (Espinass, cap. I ; citat de Giraud-Teulon : „Originile căsătoriei și ale familiei", 1884, p. 518—520.)

De aici se vede că, în ceea ce privește concluziile pe care le tragem în legătură cu societățile umane, societățile animale au o anumită valoare, dar numai una negativă. La vertebratele superioare se cunosc, după cîte știm, numai două forme de familie : poligamia și împerecherea monogamă ; în ambele cazuri se admite numai *un singur* mascul adult, *un singur* soț. Gelozia masculului, care leagă și îngrădește în același timp familia animală, o pune în contradicție cu hoarda ; hoarda, formă superioară a asocierii, devine în unele cazuri cu neputință, în alte cazuri slăbește sau se dizolvă în timpul rutului ; în cel mai bun caz, ea este stînjinită în dezvoltarea ei de gelozia masculilor. Chiar și numai acest fapt e suficient pentru a dovedi că familia animală și societatea omenească primitivă sînt două lucruri incompatibile ; că oamenii primitivi care se smulgeau din animalitate ori nu cunoșteau de loc familia, ori cel mult cunoșteau o familie care nu se întilnește la animale. Un animal atât de dezarmat cum era omul în procesul devenirii sale a izbutit să se mențină în număr redus chiar și în starea de izolare a cărei formă supremă de asociere este împerecherea monogamă, pe care Westermarck, întemeindu-se pe relațiile făcute de vînători, o atribuie gorilei și cimpanzeului. Dar pentru a ieși din animalitate, pentru a realiza cel mai mare progres cunoscut în natură, era nevoie de un element în plus : incapacitatea de apărare a individului izolat trebuia înlocuită prin puterea unită și acțiunea comună a hoardei. Pornind de la condițiile în care trăiesc astăzi maimuțele antropomorfe, trecerea de la starea de animal la aceea de om ar fi pur și simplu inexplicabilă ; aceste maimuțe par mai curînd ramificații colaterale, deviate, sortite unei dispariții treptate și, în orice caz, sînt în stare de declin. Chiar numai acest fapt este suficient pentru a renunța la orice paralelism între formele lor familiale și acelea ale oamenilor pri-

mitivi. Toleranța reciprocă a masculilor adulți, lipsa oricărei gelozii au constituit însă prima condiție pentru formarea unor astfel de grupe mai mari și durabile, singurele în cadrul cărora se putea săvârși transformarea animalului în om. Și, într-adevăr, care este forma cea mai veche și mai primitivă a familiei a cărei existență o putem dovedi în mod incontestabil în istorie și pe care o mai putem studia și astăzi pe alocuri? Căsătoria pe grupe, forma în care grupe întregi de bărbați și grupe întregi de femei aparțin una alteia și în cadrul căreia rămîne prea puțin loc pentru gelozie. Apoi, pe o treaptă ulterioară a dezvoltării, găsim forma poliandriei, care exclude toate celelalte forme și este într-o contradicție flagrantă cu orice sentiment de gelozie, fiind de aceea necunoscută animalelor. Deoarece însă formele căsătoriei pe grupe pe care le cunoaștem sînt însoțite de condiții complicate atît de specifice, încît ne trimit în mod necesar înapoi la forme mai vechi și mai simple de legături sexuale și totodată, în ultimă instanță, la o perioadă de raporturi sexuale nereglementate, corespunzătoare trecerii din faza animalității în aceea de om, indicațiile asupra împerecherilor la animale ne duc înapoi tocmai la punctul de la care ar fi trebuit să ne îndepărteze o dată pentru totdeauna.

Căci ce înseamnă raporturi sexuale nereglementate? Înseamnă că îngrădirile existente în prezent sau în vreo epocă anterioară nu erau pe atunci în vigoare. Am văzut cum a căzut stăvila determinată de gelozie. Dacă există un fapt stabilit cu precizie, acesta este faptul că gelozia e un sentiment care s-a dezvoltat relativ tîrziu. Același lucru e valabil și în ceea ce privește noțiunea de incest. Nu numai că la început fratele și sora erau soți, dar la multe popoare mai sînt și astăzi îngăduite raporturi sexuale între părinți și copii. Bancroft („Rasele indigene ale statelor de pe coasta Oceanului Pacific a Americii de Nord”, 1875, vol. I ⁴⁴) confirmă acest fapt cu privire la caviații care trăiesc lângă strîmtoarea Bering, la cadiacii din Alaska, la tinnehi din interiorul Americii de Nord britanice; Letourneau relatează aceleași fapte la indienii chippeway, la cucușii din Chile, la caraibi și la carenii din Indochina; nu vom mai vorbi de povestirile vechilor greci și romani despre parți, persi, sciți, huni etc. Pînă a nu se fi descoperit incestul (și aceasta este o descoperire, și încă una cît se poate de valoroasă), raporturile sexuale dintre părinți și copii nu puteau fi mai odioase decît acelea dintre orice alte persoane aparținînd unor generații diferite; or, acest lucru se întîmplă și astăzi

chiar în țările cele mai filistine, fără să stîrnească prea multă indignare; chiar și „fecioare” bătrîne de peste 60 de ani se mărită uneori, dacă sînt destul de bogate, cu tineri de 30 de ani. Dacă însă nu mai legăm ideea de incest — idee care diferă cu totul de a noastră și adesea de-a dreptul o contrazice — de cele mai primitive forme de familie pe care le cunoaștem, ajungem la o formă de raporturi sexuale care nu se pot defini altfel decît ca fiind nereglementate; nereglementate în măsura în care nu existau încă îngrădirile impuse mai tîrziu de obiceiuri. Dar de aici nu rezultă nicidecum în mod inevitabil un talmeș-balmeș în practica de toate zilele. Împerecherile monogame vremelnice, care și azi constituie majoritatea cazurilor, chiar în căsătoriile pe grupe, nu sînt nicidecum excluse. Și dacă Westermarck, unul dintre ultimii cercetători care au negat o asemenea stare primitivă, numește căsătorie orice situație în care cei doi indivizi de sex diferit rămîn împreună pînă la nașterea pruncului, trebuie să spunem că acest fel de căsătorie putea prea bine să apară și în stadiul raporturilor nereglementate, fără a fi în contradicție cu lipsa de reglementare, adică cu lipsa unor îngrădiri, stabilite prin obicei, ale raporturilor sexuale. Westermarck pornește, ce-i drept, de la ideea că

„nereglementarea include înăbușirea înclinațiilor individuale”, astfel încît „prostiția este forma ei cea mai autentică”⁴⁶.

Mie, dimpotrivă, mi se pare că este cu neputință să înțelegi stările primitive atîta timp cît le privești prin prisma bordurilor. Vom reveni asupra acestei probleme cînd vom vorbi despre căsătoria pe grupe.

După părerea lui Morgan, din această stare primitivă de raporturi nereglementate s-a dezvoltat, probabil, foarte de timpuriu :

1. *Familia înrudită prin sînge*, cea dintîi treaptă a familiei. Aici grupele conjugale sînt împărțite pe generații: toți bunicii și toate bunicile din familie sînt soți între ei, tot astfel copiii lor, adică tații și mamele, după cum și copiii acestora vor constitui, la rîndul lor, un al treilea cerc de soți comuni, iar copiii acestora, strănepoții celor dintîi, un al patrulea. Așadar, în această formă a familiei numai între înaintași și urmași, între părinți și copii, sînt excluse drepturile și datoriile conjugale (cum s-ar spune în limbaj contemporan). Frații și surorile, verii și verișoarele de gradul întîi, al doilea și de grad mai depărtat sînt toți frați și surori între ei, și *tocmai de aceea* toți sînt între ei soți și soții. Pe această treaptă, relația dintre frate și soră implică raporturi sexuale între

ei ca un lucru de la sine înțeles *. Un exemplu tipic de familie de acest fel l-ar constitui urmașii unei singure perechi, care în fiecare din generațiile ulterioare sînt între ei frați și surori și tocmai de aceea soți și soții.

Familia înrudită prin sînge s-a stins. Nici măcar la popoarele cele mai sălbatice despre care pomenește istoria nu găsim vreun exemplu incontestabil de asemenea familie. Dar sistemul de înrudire hawaian, care este și acum în vigoare în întreaga Polinezia și care exprimă grade de rudenie de sînge ce nu pot lua naștere decît în această formă de familie, ne determină să recunoaștem că ea *trebuie* să fi existat; de asemenea ne determină să recunoaștem acest lucru și întreaga dezvoltare ulterioară a familiei, care presupune această formă ca treaptă anterioară necesară.

2. *Familia punalua*. Dacă primul pas înainte în organizarea familiei a constat în excluderea de la raporturi sexuale reciproce a părinților și a copiilor, cel de-al doilea a constat în excluderea surorilor și fraților. Acest pas, avînd în vedere egalitatea de vîrstă mai pronunțată a celor în cauză, a fost infinit mai important, dar și mai greu de realizat decît primul. El s-a realizat treptat, înce-

* Într-o scrisoare din primăvara anului 1882 ⁴⁶, Marx relevă în termeni foarte vehemenți prezentarea denaturată a epocii primitive în libretul „Nibelungilor” de Wagner. „S-a mai pomenit cîndva ca fratele să-și îmbrățișeze sora ca pe o soție?” ⁴⁷ Acestor „zei lascivi” ai lui Wagner, care în chip cu totul modern dau relațiilor lor de dragoste mai multă picanterie, adăugîndu-le o mică doză de incest, Marx le răspunde: „În epoca primitivă sora era soție, și acest lucru era moral”. (*Nota lui Engels*.) Un francez, prieten și admirator al lui Wagner, nu este de acord cu această observație și remarcă faptul că și în „Edda veche”, din care s-a inspirat Wagner, în „Ogisdrecka”, zeul Loki îi reproșează zeiței Freyja: „Ai îmbrățișat pe propriul tău frate în fața zeilor”. De unde ar rezulta că încă de pe atunci căsătoria între frate și soră ar fi fost interzisă. Dar „Ogisdrecka” este expresia unei vremi cînd se pierduse complet credința în vechile mituri. Ea este o pură satiră în genul lui Lucian la adresa zeilor. Dacă Loki, în chip de Mefisto, face Freyjei un astfel de reproș, aceasta este mai curînd în defavoarea tezei lui Wagner. Și apoi, cîteva versuri mai jos, Loki îi spune lui Niördhr: „Cu sora ta ai zămislit un (astfel de) fiu” (vidh systur thinni gaztu slikan mög) ⁴⁸. Niördhr, ce-i drept, nu este din familia asilor, ci din familia vanilor, și în „Ynglinga saga” el afirmă că în țara vanilor se obișnuiesc căsătoriile între frate și soră, ceea ce nu se obișnuiește la asi ⁴⁹. Aceasta ar fi un indiciu că vanii sînt zei mai vechi decît asii. În orice caz, Niördhr trăiește în mijlocul asilor, ca unul de-ai lor, și astfel „Ogisdrecka” este mai curînd o dovadă că, pe vremea cînd s-au născut legendele norvegiene despre zei, căsătoria între frați și surori, cel puțin între zei, nu se inspira încă oroare. Dacă e vorba să i se dea o justificare lui Wagner, e, poate, mai bine să ne referim nu la „Edda”, ci la Goethe, care, în balada „Zeul și baiadera”, comite o greșeală asemănătoare cu privire la obligația religioasă a femeilor de a se da bărbaților în temple, asemuind prea mult acest obicei cu prostituția modernă. (*Nota lui Engels*.)

pînd, probabil *, cu excluderea de la raporturile sexuale a surorilor și fraților buni (adică în linie maternă), la început în cazuri izolate, devenind apoi treptat o regulă generală (în insulele Hawai au mai existat excepții și în secolul nostru) și sfîrșind prin interzicerea căsătoriei chiar între surori și frați colaterali, adică între ceea ce noi numim copii, nepoți și strănepoți de soră și de frate; aceasta constituie, după Morgan,

„o minunată ilustrare a felului în care acționează principiul selecției naturale” 50.

Fără îndoială că triburile la care împerecherea rudelor prea apropiate a fost îngădită prin acest progres trebuie să se fi dezvoltat mai repede și mai deplin decît acelea la care căsătoria între frați și surori a rămas regulă și lege. Cît de puternic a fost resimțit efectul acestui progres ne-o dovedește instituția *ginjii*, care a rezultat direct din acest progres și care a depășit cu mult scopul inițial, ea fiind temelia orînduirii sociale a majorității, dacă nu chiar a tuturor popoarelor barbare din lume, și de la care în Grecia și la Roma trecem de-a dreptul în epoca civilizației.

Fiecare familie primitivă trebuia să se scindeze cel mai tîrziu după cîteva generații. Gospodăria comunistă primitivă, care domină fără excepție pînă tîrziu pe treapta de mijloc a barbariei, determina proporțiile maxime ale comunității familiale, aceasta variind în funcție de condiții, dar era mai mult sau mai puțin precis determinată pentru fiecare ținut. De îndată ce s-a ivit ideea despre necuviința raporturilor sexuale între copiii aceleiași mame, ea trebuie să fi avut un rol activ în scindarea vechilor comunități casnice (Hausgemeinden) și în întemeierea unora noi (care însă nu coincideau neapărat cu grupele familiale). Unul sau mai multe și-ruri de surori au format nucleul unei comunități, frații lor buni nucleul alteia. În felul acesta sau într-un fel asemănător, din familia întemeiată pe înrudirea de sînge a luat naștere forma de familie denumită de Morgan *punalua*. După obiceiul hawaian, un număr de surori bune sau îndepărtate (adică verișoare de primul sau de-al doilea grad sau de grade mai îndepărtate) erau soțiile comune ale soților lor comuni, din numărul cărora erau însă excluși frații lor; acești soți nu se mai numeau între ei frați și nici nu mai trebuia să fie frați, ci „*punalua*”, adică tovarăș intim, sau, ca să spunem așa, asocié. Tot astfel un șir de frați buni sau de grade mai înde-

* Cuvîntul „probabil” a fost adăugat de Engels la ediția din 1891.
— Nota red.

părtate țineau în căsătorie comună un număr de femei, nu însă pe surorile lor, iar aceste femei se numeau între ele „punalua”. Acesta este aspectul clasic al unei forme de familie (Familienformation) care a suferit ulterior o serie de schimbări și a cărei trăsătură distinctivă era comunitatea reciprocă atât a bărbaților, cât și a femeilor înăuntrul unui anumit cerc familial, din care însă erau excluși, pe de o parte, frații femeilor, la început cei buni, mai târziu și cei de grade mai îndepărtate, iar pe de altă parte și surorile bărbaților.

Această formă de familie prezintă astfel, cu cea mai mare exactitate, gradele de rudenie care și-au găsit expresia în sistemul american. Copiii surorilor mamei mele continuă să fie copiii ei și tot astfel copiii fraților tatălui meu sînt și copiii lui și ei toți sînt frații și surorile mele; dar copiii fraților mamei mele sînt acum nepoții și nepoatele ei, copiii surorilor tatălui meu sînt nepoții și nepoatele lui, iar ei toți sînt verii și verișoarele mele. Și, într-adevăr, în timp ce soții surorilor mamei mele mai sînt încă soții ei și tot astfel soțiile fraților tatălui meu mai sînt încă soțiile lui — de drept, dacă nu întotdeauna de fapt —, proscrierea de către societate a raporturilor sexuale între frați și surori a împărțit pe copiii de frate și de soră, considerați pînă acum fără deosebire frați și surori, în două categorii: unii rămîn, ca și pînă acum, frați și surori (mai îndepărtați); ceilalți — într-un caz copiii fratelui, în al doilea cei ai surorii — nu mai pot fi frați și surori, nu mai pot avea părinți comuni, nici tată comun, nici mamă comună, nici ambii părinți comuni; și de aceea aici devine pentru prima oară necesară categoria nepoților și nepoatelor, a verilor și verișoarelor, care ar fi fost lipsită de sens în orînduirea familială anterioară. Sistemul american de înrudire, care apare ca o pură absurditate în oricare formă de familie bazată pe orice fel de căsătorie monogamă, își găsește explicația rațională și justificarea firească, pînă în cele mai mici amănunte, în familia punalua. Familia punalua sau o formă asemănătoare ei trebuie să fi existat în orice caz, cel puțin în măsura în care a fost răspîndit acest sistem de înrudire*.

Despre această formă de familie, a cărei existență efectivă în insulele Hawai a fost dovedită, am fi primit, probabil, date din toată Polinezia dacă cucernicii misionari, ca și odinioară călugării spanioli din America, ar fi putut vedea în astfel de relații anti-

* Cuvintele „sau o formă asemănătoare ei” au fost adăugate de Engels la ediția din 1891. — *Nota red.*

creștinești ceva mai mult decât o simplă „oroare” *. Cînd Cezar ne spune despre britanici, care se aflau pe atunci pe treapta de mijloc a barbariei, că „grupe de cîte 10 sau 12 bărbați au femeile în comun, de cele mai multe ori frați cu frați și părinți cu copii” ⁵³, aceasta se explică cel mai bine prin căsătoria pe grupe **. La barbari, mamele nu au cîte 10—12 fii destul de vîrstnici pentru a putea avea soții în comun, dar în sistemul american de înrudire, care corespunde familiei punalua, există un număr mare de frați, fiindcă toți verii apropiați sau îndepărtați ai unui bărbat sînt frații lui. Cît despre faptul că Cezar spune „părinți cu copii”, aceasta poate fi o interpretare greșită a lui; este drept că în acest sistem nu este cu totul exclusă posibilitatea ca tatăl și fiul sau mama și fiica să fi făcut parte din aceeași grupă conjugală, dar în nici un caz tatăl și fiica sau mama și fiul. În această formă de căsătorie pe grupe sau în una asemănătoare *** găsim de asemenea explicația cea mai simplă pentru relatările lui Herodot și ale altor scriitori din antichitate despre deținerea în comun a femeilor la popoare sălbatice și barbare. Aceasta e valabil și pentru cele povestite de Watson și Kaye („Populația Indiei” ⁵⁴) despre tikurii din Audh (la nord de fluviul Gange):

„Ei conviețuiesc” (adică au relații sexuale) „aproape de-a valma, în comunități mari, și, dacă doi indivizi se consideră soț și soție, legătura matrimonială dintre ei este doar nominală”.

În marea majoritate a cazurilor, instituția *ginții* pare să fi izvorît direct din familia punalua. E drept că și sistemul de clase australian ⁵⁵ putea servi ca punct de plecare pentru această instituție: australienii au ginți, dar n-au o familie punalua, ci o formă mai rudimentară de căsătorie pe grupe ****.

La toate formele de familie pe grupe nu se poate preciza cine este tatăl copilului, dar se știe precis cine este mama lui. Deși ea

* Urmele unor relații sexuale haotice, așa-numita „Sumpzeugung”, pe care Bachofen credea că le-a descoperit ⁵¹, ne duc la căsătoria pe grupe; acest lucru nu mai poate fi pus la îndoială acum de nimeni. „Dacă Bachofen consideră o «nelegiuire» aceste căsătorii «punalua», un om din acea epocă ar considera încestuoase majoritatea căsătoriilor de acum dintre rude apropiate și îndepărtate după tată și după mamă, ca fiind căsătorii între frați și surori înrudiți prin sînge” (Marx) ⁵². (Nota lui Engels.)

** În ediția din 1884, în loc de „căsătoria pe grupe” a apărut „familia punalua”. — Nota red.

*** Cuvintele „sau în una asemănătoare” au fost adăugate de Engels la ediția din 1891. — Nota red.

**** În ediția din 1884, în locul cuvintelor „ci o formă mai rudimentară de căsătorie pe grupe” a apărut: „dar organizarea lor are un caracter prea izolat pentru a fi luată în considerație”. — Nota red.

numește pe *toți* copiii familiei comune copiii ei, avînd față de dînșii obligații de mamă, ea face totuși deosebire între propriii ei copii și ceilalți. Este deci limpede că, atîta timp cît există căsătoria pe grupe, descendența nu se poate stabili decît după mamă, și de aceea este recunoscută numai *linia feminină*. Acesta este, într-adevăr, cazul la toate popoarele sălbatice și la cele aflate pe treapta de jos a barbariei ; și faptul de a fi fost primul care a descoperit acest lucru constituie al doilea mare merit al lui Bachofen. El numește matriarhat (Mutterrecht *) această recunoaștere a descendenței exclusiv după mamă și toate relațiile succesoriale care decurg cu timpul de aici ; păstrez această denumire pentru că este cea mai scurtă, dar ea nu este prea fericită, căci pe această treaptă de dezvoltare a societății încă nu se poate vorbi de drept în înțelesul juridic al cuvîntului.

Dacă privim acum una dintre cele două grupe tipice ale familiei punalua, și anume pe aceea formată dintr-un șir de surori bune sau mai îndepărtate (adică descinzînd din surori bune, în gradul întii, al doilea sau într-un grad mai îndepărtat) împreună cu copiii și cu frații lor buni sau mai îndepărtați, descendenți ai aceleiași mame (care, în ipoteza noastră, *nu sînt* soții lor), vom avea tocmai cercul de persoane care mai tîrziu apar ca membri ai unei gînti în forma inițială a acestei instituții. Toți se trag dintr-o mamă comună ; datorită acestui fapt, toate urmașele de sex feminin din aceeași generație sînt surori între ele. Soții acestor surori nu mai pot fi însă frații lor ; ei nu se mai pot trage din aceeași mamă ca și ele, prin urmare nu aparțin grupei înrudite prin sînge, adică gîntii de mai tîrziu ; copiii lor însă aparțin acestei grupe, întrucît numai descendența după mamă este hotărîtoare, fiindcă numai ea poate fi stabilită cu certitudine. O dată cu statornicirea interdicției raporturilor sexuale între toți frații și surorile, chiar și între cele mai îndepărtate rude colaterale după mamă, grupa amintită mai sus s-a transformat într-o gîntă, adică s-a constituit ca un cerc bine stabilit de rude de sînge în linie feminină, care nu se pot căsători între ele, cerc care de acum încolo se va consolida din ce în ce mai mult prin alte instituții comune cu caracter social și religios, deosebindu-se de celelalte gînti ale aceluiași trib. Despre aceasta vom vorbi mai amănunțit ulterior. Dacă vedem însă că gînta se dezvoltă nu numai în mod necesar, dar chiar ca ceva de la sine înțeles din familia punalua, este logic să admitem ca aproape neîndoioasă existența în trecut a acestei forme de familie

* — literal : drept matriarhal. — *Nota trad.*

la toate popoarele la care se pot dovedi instituții gentilice, adică la aproape toate popoarele barbare și civilizate*.

Cînd Morgan și-a scris lucrarea, datele pe care le aveam despre căsătoria pe grupe erau încă foarte limitate. Se știa cite ceva despre căsătoriile pe grupe ale australienilor organizați în clase și, în plus, încă în 1871 Morgan a publicat datele care-i parveniseră în legătură cu familia punalua din Hawai⁵⁶. Pe de o parte, familia punalua lămurea în întregime sistemul de înrudire care domnea la indienii americani, sistem care i-a servit lui Morgan drept punct de plecare pentru toate studiile sale; pe de altă parte, ea a constituit un punct de plecare gata pregătit din care se putea deduce ginta matriarhală; în sfîrșit, ea înfățișa o treaptă de dezvoltare mult superioară claselor australiene. De aceea este limpede de ce a privit-o Morgan ca pe o treaptă de dezvoltare care precedă în mod necesar căsătoria-pereche, atribuindu-i o răspîndire generală în timpurile mai vechi. De atunci am aflat despre o serie întreagă de alte forme de căsătorie pe grupe și știm acum că Morgan a mers prea departe în această privință. El a avut, totuși, norocul să găsească în familia punalua forma cea mai înaltă, clasică, de căsătorie pe grupe, forma care explică în chipul cel mai simplu trecerea la o formă superioară.

Îmbogățirea cunoștințelor noastre cu privire la căsătoria pe grupe o datorăm în cea mai mare parte misionarului englez Lorimer Fison, care a studiat ani de-a rîndul această formă de familie acolo unde găsim manifestarea ei clasică, în Australia⁵⁷. Treapta inferioară de dezvoltare a găsit-o la negrii australieni din regiunea munților Gambier din Australia de sud. Aici întregul trib este împărțit în două mari clase: kroki și kumiți. Raporturile sexuale în cadrul fiecăreia dintre aceste clase sînt strict oprite; în schimb, fiecare bărbat dintr-o clasă este din naștere soțul fiecărei femei din cealaltă clasă, iar aceasta îi este din naștere soție. Nu indivizii sînt căsătoriți între ei, ci grupe întregi, clasa cu clasa. Și trebuie să relevăm că în afară de restricția condiționată de împărțirea în două clase exogame nu există nici o restricție legată de deosebiri de vîrstă sau de gradul apropiat de rudenie de singe. Oricare kroki are ca soție legitimă pe oricare femeie kumită; cum însă propria lui fiică, fiind fiica unei femei kumite, este și ea, potrivit matriarhatului, kumită, datorită acestui fapt ea este din naștere soția oricărui kroki, prin urmare și a tatălui ei. În orice caz, organizarea claselor, așa cum o cunoaștem, nu constituie o piedică în acest sens. Așadar, sau această organizare s-a născut într-o epocă

* Textul care urmează pînă la subcapitolul „Familia-pereche” a fost adăugat de Engels la ediția din 1891. — *Nota red.*

în care, cu tot impulsul vag de a îngădi împerecherea rudelor prea apropiate, oamenii nu vedeau nimic monstruos în raporturile sexuale dintre părinți și copii, și în acest caz sistemul claselor se trage de-a dreptul dintr-un stadiu caracterizat prin raporturi sexuale nereglementate; sau, atunci cînd au luat ființă clasele, raporturile sexuale dintre părinți și copii *erau* interzise prin obicei, și în acest caz starea actuală este un indiciu al existenței anterioare a familiei înrudite prin sînge și constituie primul pas pentru a ieși dintr-însa. Ultima supoziție este mai probabilă. După cîte știu, în Australia nu se întilnesc exemple de relații sexuale între părinți și copii, iar forma ulterioară a exogamiei, ginta matriarhală, presupune și ea, de obicei în mod tacit, ca pe un fapt existent încă la apariția ginții, interzicerea unor astfel de relații.

În afară de regiunea munților Gambier din Australia de sud, sistemul celor două clase poate fi întilnit și în regiunea fluviului Darling, mai spre răsărit, și în Queensland, la nord-est; prin urmare este foarte răspîndit. El exclude numai căsătoriile între frați și surori, între copii de frați și de surori după mamă, pentru că aceștia aparțin aceleiași clase; copiii surorii și cei ai fratelui pot însă să se căsătorească între ei. Un pas înainte spre împiedicarea împerecherii rudelor prea apropiate îl găsim la tribul kamilaroi de pe cursul fluviului Darling, în New South Wales, unde cele două clase inițiale s-au împărțit în patru, fiecare dintre aceste patru clase fiind, de asemenea, căsătorită în bloc cu una din celelalte clase. Primele două clase sînt din naștere soți între ele; după cum mama face parte din prima sau din a doua clasă, copiii intră în clasa a treia sau a patra; copiii acestor două clase, de asemenea, căsătorite între ele, fac iarăși parte din prima și din a doua clasă. Astfel că o generație aparține întotdeauna clasei întii și a doua, generația următoare celei de-a treia și a patra, iar generația imediat următoare aparține din nou clasei întii și a doua. În consecință, verii (după mamă) nu pot fi soț și soție, dar nepoții unui frate și ai unei surori se pot căsători între ei. Această orînduire deosebit de complicată se complică și mai mult, în orice caz mai tîrziu, prin faptul că pe ea se grefează ginta matriarhală. Dar nu putem să mergem aici mai departe în cercetarea acestei probleme. Vedem, așadar, că tendința de a împiedica împerecherea rudelor prea apropiate se manifestă în permanență, dar în mod instinctiv, spontan, fără a urmări în mod conștient un scop.

Privită mai de aproape, căsătoria pe grupe, care aici în Australia este încă o căsătorie pe clase, adică unirea conjugală în masă a unei clase întregi de bărbați, împrăștiată adesea pe tot cuprinsul continentului, cu o clasă de femei tot atît de răspîndită,

nu este chiar atât de monstruoasă cum și-o înfățișează fantezia filistinilor, deprinsă cu prostituția. Dimpotrivă, au trecut ani pînă s-a ajuns să se bănuiască măcar existența căsătoriei pe grupe, și nu de mult a fost din nou tăgăduită. Ea apare observatorului superficial ca o căsătorie monogamă nestabilă și pe alocurea ca poligamie, cu infidelități ocazionale. Trebuie să consacri ani întregi cercetărilor, cum au făcut Fison și Howitt, pentru ca în aceste stări conjugale, care în practica lor amintesc europeanului de rînd de ceva existent la el în patrie, să descoperi legea care reglementează și în virtutea căreia, cu toate că e străin și se află la o depărtare de mii de kilometri de locul lui de baștină și printre oameni a căror limbă n-o înțelege, negrul australian găsește nu arareori în fiecare tabără, în fiecare trib femei care sînt dispuse să i se dea fără împotrivire și fără a considera că fac ceva rău, legea în virtutea căreia cel ce are mai multe femei cedează pentru o noapte pe una dintre ele oaspetelui său. Acolo unde europeanul nu vede decît imoralitate și nelegiuire, în realitate domnește o lege riguroasă. Aceste femei aparțin clasei conjugale a oaspetelui și sînt, de aceea, din naștere soțiile lui; aceeași lege morală care îi sortește pe unul altuia interzice sub pedeapsa oprobriului public orice raporturi sexuale în afara claselor conjugale care își aparțin una alteia. Chiar și acolo unde femeile sînt răpite, ceea ce se întîmplă adeseori și în multe regiuni constituie chiar o regulă, legea claselor este respectată cu grijă.

De altminteri, în faptul răpirii femeii se manifestă deja un semn al trecerii la căsătoria monogamă, cel puțin sub forma căsătoriei-pereche: cînd un tînăr a răpit o fată sau a sedus-o cu ajutorul prietenilor săi, ea este posedată pe rînd de fiecare dintre ei, fiind însă considerată soția tînărului care a pus la cale răpirea. Și, dimpotrivă, dacă femeia răpită fuge de la bărbatul ei și trece la alt bărbat, ea devine soția acestuia, cel dintîi pierzîndu-și dreptul asupra ei. Paralel și în cadrul căsătoriei pe grupe, care în genere continuă să existe, se ivesc, așadar, relații cu caracter de exclusivitate, împerecheri pe un timp mai lung sau mai scurt, și alături de acestea și poligamia, astfel încît și aici căsătoria pe grupe este pe cale de a dispărea și se pune numai întrebarea ce va dispărea mai întîi sub înriurirea europeană: căsătoria pe grupe sau negrii australieni care o practică.

Căsătoria între clase întregi, așa cum există în Australia, este în orice caz o formă inferioară și foarte primitivă a căsătoriei pe grupe, pe cînd familia punalua este, după cîte știm, treapta cea mai înaltă a dezvoltării ei. Cea dintîi pare a fi forma corespunzătoare dezvoltării sociale a sălbaticilor nomazi, cea de-a doua pre-

supune așezări relativ stabile de comunități comuniste și face nemijlocit tranziția spre treapta următoare, mai înaltă de dezvoltare. Între aceste două forme de căsătorie vom mai găsi, desigur, unele trepte intermediare; în această privință, în fața noastră avem deocamdată un domeniu de cercetare abia deschis și aproape de loc explorat.

3. *Familia-pereche*. O oarecare conviețuire a perechilor, pentru un timp mai scurt sau mai lung, a avut loc și în căsătoria pe grupe sau chiar mai înainte; bărbatul avea, printre multele soții, o soție principală (nu cred că se poate spune încă o soție favorită) și el era, printre ceilalți soți, soțul ei principal. Această împrejurare a contribuit într-o mare măsură la confuzia misionarilor, care văd în căsătoria pe grupe * cînd o căsătorie nereglementată, în care femeile sînt comune, cînd adulter arbitrar. O astfel de conviețuire a perechilor, bazată pe obicei, trebuia să se consolideze tot mai mult pe măsură ce se dezvolta ginta și pe măsură ce clasele de „frați” și de „surori”, între care nu mai era posibilă căsătoria, deveneau mai numeroase. Impulsul dat de gintă pentru interzicerea căsătoriei între rude de sînge a avut și alte urmări. Astfel constatăm că la irochezi și la majoritatea celorlalți indieni aflați pe treapta de jos a barbariei, căsătoria este interzisă între toate rudele pe care le cuprinde sistemul lor, și acestea sînt în număr de mai multe sute. Din cauza acestor complicări crescînde ale opreliștilor la căsătorie, căsătoriile pe grupe au devenit din ce în ce mai puțin posibile; ele au fost înlocuite prin *familia-pereche*. Pe această treaptă, un bărbat conviețuiește cu o femeie, poligamia și infidelitatea ocazională rămînînd totuși un drept al bărbaților — deși, din motive economice, poligamia se întilnește arareori —, în timp ce femeilor, în majoritatea cazurilor, li se cere fidelitatea cea mai strictă pentru toată durata conviețuirii, adulterul lor fiind crunt pedepsit. Legătura conjugală poate fi ușor desfăcută de oricare dintre părți, iar copiii aparțin, ca și pînă acum, numai mamei.

Și în această excludere, împinsă tot mai departe, a rudelor de sînge de la legătura conjugală continuă să se manifeste selecția naturală. Morgan exprimă acest lucru astfel:

„Căsătoriile între membrii ginților neînrușiți prin sînge au dat naștere unei rase mai viguroase atît din punct de vedere fizic, cît și intelectual; cînd două triburi care se aflau în progres se amestecau, craniile și creierii generațiilor noi se măreau în mod natural, pînă ce cuprindeau aptitudinile ambelor triburi” **.

* În ediția din 1884, aici și în fraza precedentă, în locul cuvintelor „căsătorie pe grupe” a apărut „familia punalua”. — *Nota red.*

Triburile cu orînduire gentilică trebuiau deci să dobîndească supremația asupra celor rămase în urmă sau, prin puterea exemplului, să le atragă după ele.

Dezvoltarea familiei în epoca primitivă constă deci în continua îngustare a cercului, care inițial cuprindea tot tribul și în cadrul căruia domnea comunitatea conjugală între cele două sexe. Printr-o excludere perseverentă a rudelor, la început a celor mai apropiate, apoi a celor din ce în ce mai îndepărtate, în cele din urmă chiar a rudelor prin alianță, orice fel de căsătorie pe grupe devine în cele din urmă cu neputință în practică și nu rămîne decît perechea, deocamdată încă slab unită, molecula prin a cărei descompunere încetează însăși căsătoria. Chiar și de aici se vede cît de puțin a avut de-a face iubirea individuală între sexe, în înțelesul modern al cuvîntului, cu apariția căsătoriei monogame. Acest lucru este și mai mult dovedit de practica tuturor popoarelor care se găsesc pe această treaptă de dezvoltare. În timp ce, în formele anterioare ale familiei, bărbații nu duceau niciodată lipsă de femei, ci mai curînd femeile prisoseau, acum femeile au început să fie rare și trebuiau căutate. De aceea o dată cu căsătoria-pereche încep răpirea și cumpărarea femeilor — *simptome* foarte răspîndite, dar totuși numai niște simptome ale unei schimbări mult mai adînci; dar pedantul scoțian MacLennan a transformat în mod fantezist aceste simptome, care nu reprezintă nimic altceva decît o metodă de a-și procura soții, în categorii speciale de familie, sub denumirea de „căsătorie prin răpire” și „căsătorie prin cumpărare”. Și, în afară de aceasta, la răpienii americani și la alte triburi (aflăte pe aceeași treaptă de dezvoltare) contractarea căsătoriei nu este treaba celor în cauză, care adesea nici nu sînt întrebați, ci a mamelor lor. Astfel, adeseori sînt logodiți doi inși care nici nu se cunosc, iar tranzacția încheiată le este adusă la cunoștință abia cînd se apropie vremea căsătoriei. Înainte de nuntă, mirele aduce daruri rudelor de gîntă ale miresei (adică acelora după mamă, nu tatălui ei și rudelor lui); aceste daruri sînt considerate prețul de cumpărare a fetei cedate. Căsătoria poate să fie desfăcută după bunul plac al fiecăruia dintre cei doi soți; dar la multe triburi, ca, de pildă, la irochezi, s-a format încetul cu încetul o opinie publică potrivnică unor astfel de despărțiri; în caz de neînțelegeri între soți intervin rudele de gîntă ale celor două părți, și numai dacă aceasta nu ajută la nimic are loc despărțirea, după care copiii rămîn femeii și fiecare parte are dreptul să încheie o nouă căsătorie.

Familia-pereche, ca atare prea slabă și prea nestabilă pentru a face necesară sau măcar dorită o gospodărie proprie, nu des-

ființează nicidecum gospodăria comunistă, transmisă dintr-o perioadă mai veche. Dar gospodărie comunistă înseamnă dominația în casă a femeilor, tot așa cum recunoașterea numai a mamei adevărate, dată fiind imposibilitatea de a cunoaște în mod sigur pe adevăratul tată, înseamnă un mare respect față de femeii, adică față de mame. Una dintre cele mai absurde idei moștenite de la iluminiștii din secolul al XVIII-lea este aceea că la obârșia societății femeia ar fi fost roaba bărbatului. La toți sălbaticii și la toți barbarii de pe treapta de jos și de mijloc, și în parte chiar la cei de pe treapta de sus a barbariei, femeia se bucura nu numai de libertate, dar și de multă considerație. Despre poziția ocupată de ea încă în timpul căsătoriei-pereche ne vorbește Arthur Wright, care a fost mulți ani misionar printre irochezii din tribul seneca :

„În ceea ce privește familiile lor pe vremea când mai locuiau în vechile case lungi” (gospodării comuniste ale mai multor familii) „.....acolo predomina întotdeauna un clan” (o gintă), „astfel ca femeile își luau bărbații din alte clanuri” (ginti), „.....De obicei, partea feminină stăpânea casa ; proviziile erau comune ; dar vai de acel nenorocit de bărbat sau ibovnic care era prea leneș sau prea neîndeminatic și nu aducea partea lui la proviziile comune. Oriciți copii sau oricâtă avere personală ar fi avut el în casă, putea să primească în orice clipă ordinul să-și ia catrafusele și să se care. Și el nici nu îndrăznea măcar să încerce să se împotrivescă, casa devenea pentru el un iad și nu-i mai rămânea decât să se reîntoarcă la propriul său clan” (gintă) „sau, cum se întimpla cel mai adesea, să caute să încheie o nouă căsătorie în alt clan. Femeile dețineau o mare putere în clanuri” (ginti), „ca de altfel pretutindeni. Ele nu se dădeau în laturi uneori să-l destituie pe șef și să-l degradeze, făcându-l războinic de rînd”⁶⁶.

Gospodăria comunistă, în care toate sau aproape toate femeile făceau parte din una și aceeași gintă, iar bărbații din ginti diferite, este baza obiectivă a acestei dominații a femeilor, fenomen general răspândit în vremurile primitive, a cărui descoperire constituie al treilea merit al lui Bachofen. Mai adaug că relatările călătorilor și misionarilor cu privire la faptul că la sălbatici și la barbari femeile erau împovărate cu o muncă excesivă nu contrazic întru nimic cele spuse mai sus. Diviziunea muncii între cele două sexe nu este determinată de poziția femeii în societate, ci de cu totul alte cauze. Popoarele la care femeile sînt nevoite să muncească mult mai mult decât se cuvine, potrivit ideilor noastre în această privință, nutresc adesea față de femei mult mai mult respect adevărat decât europenii noștri. Doamna din epoca civilizației, înconjurată de omagii aparente și ținută departe de orice muncă adevărată, ocupă o poziție socială infinit inferioară aceleia a femeii din epoca barbariei, care muncea din greu, dar care era considerată de poporul ei drept o adevărată doamnă (lady, frowa,

Frau = stăpină) și care, prin caracterul poziției ocupate de ea, era într-adevăr o doamnă.

În ceea ce privește popoarele din nord-vestul Americii, care se mai aflau pe treapta de sus a sălbăticiiei, și mai ales în ceea ce privește cele din sudul Americii, cercetări mai amănunțite vor trebui să lămurească dacă în America căsătoria-pereche* a înlocuit astăzi complet căsătoria pe grupe. Despre aceste popoare se dau exemple de libertate sexuală atât de variate, încît e greu de admis că vechea căsătorie pe grupe a fost aici complet înlăturată**. În orice caz n-au dispărut încă toate urmele ei. La cel puțin 40 de triburi din America de Nord, bărbatul care ia în căsătorie pe sora cea mai în vîrstă are dreptul să ia de soție și pe toate surorile ei de îndată ce ating vîrsta cerută: aceasta este o rămășiță din vremea cînd o serie întregă de surori aveau bărbați în comun. Iar despre locuitorii peninsulei California (aflați pe treapta de sus a sălbăticiiei), Bancroft povestește că au anumite sărbători la care mai multe „triburi” se reunesc pentru a avea relații sexuale libere⁶⁰. Acestea sînt, evident, ginți care la asemenea serbări păstrează reminiscența vagă a acelei vremi în care femeile unei ginți aveau drept soți comuni pe toți bărbații din cealaltă gîntă, și invers***. Acest obicei mai dăinuiește și în Australia. La unele popoare se întîmplă ca bărbații mai în vîrstă, șefii și preoții-vrăjitori să exploateze în folosul lor faptul că soțiile sînt comune și să monopolizeze pentru ei majoritatea femeilor; dar, în schimb, la anumite sărbători și mari adunări populare ei trebuie să restabilească vechea comunitate și să permită femeilor lor să petreacă cu bărbații tineri. La p. 28—29 a cărții sale, Westermarck citează o serie întregă de exemple de asemenea saturnale⁶¹ periodice, cu prilejul cărora vechile raporturi sexuale libere intră din nou în vigoare pentru scurt timp: la triburile hos, santal, pandscha și kotar în India, la unele popoare africane și la alții. Ceea ce este

* În ediția din 1884, în locul cuvintelor „căsătoria-pereche” a apărut: „familia punalua”. — *Nota red.*

** Această frază a fost adăugată de Engels la ediția din 1891. — *Nota red.*

*** Textul care urmează pînă la cuvintele: „Familia-pereche s-a născut la hotarul dintre sălbăticiie și barbarie” (vezi volumul de față, p. 57) a fost adăugat de Engels la ediția din 1891. În ediția din 1884 paragraful se încheia cu următorul text din care în ediția din 1891 Engels a folosit o parte, iar o parte a omis-o. „Sînt bine cunoscute rămășițele unei asemenea practici din evul mediu ca, de pildă, obiceiul fetelor feniciene de a se da străinilor în temple în timpul serbărilor date în cinstea zeului Astarot; pînă și dreptul medieval al primei nopți, care, cu toate încercările neoromanticilor germani de a prezenta acest fapt în culori mai puțin urite, a existat și a fost foarte înrădăcinat, este o rămășiță a familiei punalua, transmisă, probabil, prin gînta (clanul) celtă”. — *Nota red.*

ciudat este că Westermarck trage de aici concluzia că aceasta nu ar fi o rămășiță a căsătoriei pe grupe, pe care el o tăgăduiește, ci a perioadei rutului, comună omului primitiv și celorlalte animale.

Ajungem aici la a patra mare descoperire a lui Bachofen, la descoperirea formei de trecere, foarte răspândită, de la căsătoria pe grupe la căsătoria-pereche. Ceea ce Bachofen ne prezintă ca ispășire pentru încălcarea vechilor porunci ale zeilor, cu prețul căreia femeia își răscumpără dreptul la castitate, nu este în realitate decît o expresie mistică a ispășirii prin care femeia se răscumpără din vechea stare cînd femeile aparțineau bărbaților în comun și obține dreptul de a se da numai *unui singur* bărbat. Această ispășire constă în faptul că femeia se dă mai multor bărbați pentru un timp limitat: femeile babilonene trebuiau să se dea bărbaților o dată pe an în templul Mylittiei; alte popoare din Asia Mică își trimiteau fetele lor pentru ani întregi în templul Anaitei, unde, înainte de a avea dreptul să se căsătorească, trebuiau să practice amorul liber cu favoriți aleși de ele; asemenea obiceiuri, îmbrăcate într-o haină religioasă, sînt comune aproape tuturor popoarelor asiatice dintre Marca Mediterană și Gange. Sacrificiul expiator, care are rol de răscumpărare, devine în decursul vremii din ce în ce mai ușor, după cum observă și Bachofen:

„Sacrificiul repetat în fiecare an este înlocuit printr-un sacrificiu unic, herismul matroanelor fiind înlocuit prin acela al fetelor; în loc să fie practicat în timpul căsătoriei, el este practicat înainte de căsătorie; în loc să se dea tuturor fără deosebire, ele se dau numai anumitor persoane” („Matriarhatul”, p. XIX).

La alte popoare învelișul religios lipsește, la unele — în anti-chitate la traci, la celți etc., iar în zilele noastre la mulți locuitori băștinași ai Indiei, la unele popoare malaeze, la locuitori ai insulelor din Oceanul Pacific, la mulți indieni din America — fetele se bucură pînă la măriș de cea mai mare libertate sexuală. În special în America de Sud acest fenomen este întilnit aproape pretutindeni și poate fi confirmat de toți cei care au pătruns ceva mai adînc în interiorul ei. Astfel Agassiz („O călătorie în Brazilia”, Boston și New York, 1886, p. 266 ⁶²), povestește că, făcînd cunoștință cu o fată dintr-o familie bogată de obirșie indiană, a întrebat-o ce face tatăl ei, crezînd că acesta este soțul mamei ei, un ofițer care lua parte la războiul împotriva Paraguayului; mama însă i-a răspuns zîmbînd: nao tem pai, é filha da fortuna — ea n-are tată, este un copil al întîmplării.

„Așa vorbesc întotdeauna femeile indiene sau metise despre copiii lor nelegitimi, fără a se jena și fără a considera aceasta un lucru infamant. Și asta

nu este o excepție ; o excepție este, se pare, cazul contrar. Copiii... adeseori o cunosc numai pe mama lor, căci toată grija și răspunderea cade în sarcina ei ; despre tatăl lor ei nu știu nimic și nici soției se pare că nu-i trece niciodată prin gând că ea sau copiii ei ar putea să aibă vreo pretenție la el*.

Ceea ce aici unui om civilizat îi pare straniu, potrivit matriarhatului și căsătoriei pe grupe este pur și simplu o regulă.

La unele popoare, prietenii și rudele mirelui sau nuntașii revendică chiar în timpul nunții dreptul moștenit din timpurile vechi asupra miresei și rîndul mirelui vine abia la urmă ; așa se petreceau lucrurile în antichitate pe insulele Baleare și la augiții din Africa, iar în neamul bareas din Abisinia aceasta se mai practică și în zilele noastre. La altele, o persoană oficială — șeful tribului sau al ginții, cacicul, șamanul, preotul, principele sau oricum s-ar numi el — reprezintă comunitatea și beneficiază de dreptul primei nopți. Cu toate încercările neoromanticilor de a prezenta acest fapt în culori mai puțin urite, *jus primae noctis* * există pînă în ziua de azi, ca o rămășiță a căsătoriei pe grupe, la majoritatea locuitorilor din Alaska (Bancroft, „Rasele indigene”, I, 81), la tribul tahu în Mexicul de nord (op. cit., p. 584), precum și la alte popoare, și a existat în tot timpul evului mediu, cel puțin în țările de origine celtică în care s-a păstrat direct din căsătoria pe grupe, de pildă în Aragon. În timp ce în Castilia țăranul n-a fost niciodată iobag, în Aragon — pînă la decretul dat de Ferdinand Catolicul în 1486 — a existat cea mai odioasă iobăgie⁶³. În acest document se spune :

„Noi hotărîm și declarăm că domnii amintiți mai sus” (senyors, baroni) „...de asemenea nu au dreptul, atunci cînd țăranul își ia o soție, să se culce cu ea în prima noapte sau, ca semn al stăpînirii sale, să pășească în noaptea nunții peste patul în care este culcată femeia ; de asemenea domnii mai sus amintiți nu au dreptul să se slujească de fiica sau fiul țăranului, cu plată sau fără plată, împotriva voinței acestora” (citat de Sugenheim. „Iobăgia”, Petersburg, 1861. p. 35⁶⁴, după originalul în limba catalană).

Apoi Bachofen are, fără îndoială, dreptate cînd insistă asupra afirmației că trecerea de la ceea ce el numește „heterism”, sau „Sumpfzeugung”, la căsătoria monogamă s-a săvîrșit mai ales datorită femeilor. Cu cît — o dată cu dezvoltarea condițiilor economice de viață, deci o dată cu descompunerea comunismului primitiv și cu creșterea densității populației — raporturile sexuale tradiționale își pierdeau caracterul primitiv naiv, cu atît ele trebuie să fi părut femeilor mai înjositoare și mai apăsătoare, cu atît trebuie să fi căutat ele cu mai multă perseverență să obțină, ca o mîntuire,

* — dreptul primei nopți. — *Nota trad.*

dreptul la castitate, la căsătoria vremelnică sau durabilă cu un singur bărbat. Acest pas înainte nici nu putea să pornească de la bărbați, printre altele și pentru că lor, în general, niciodată, nici pînă în ziua de astăzi, nu le-a dat prin gînd să renunțe în fapt la plăcerile căsătoriei pe grupe. Abia după ce, datorită femeii, s-a făcut trecerea la căsătoria-pereche, bărbații au putut introduce monogamia strictă, bineînțeleas însă numai pentru femei.

Familia-pereche s-a născut la hotarul dintre sălbăticie și barbarie, de cele mai multe ori chiar pe treapta de sus a sălbăticiiei, pe alocuri abia pe treapta de jos a barbariei. Ea este forma de familie caracteristică pentru epoca barbariei, după cum căsătoria pe grupe este caracteristică pentru epoca sălbăticiiei, iar monogamia pentru aceea a civilizației. Pentru ca familia-pereche să continue să se dezvolte pînă la monogamia stabilă, trebuiau să intervină alte cauze în afară de acelea care au acționat pînă atunci. În familia-pereche, grupa a fost redusă la ultima ei unitate, la molecula cu doi atomi : un bărbat și o femeie. Selecția naturală și-a îndeplinit opera prin excluderi continue și tot mai numeroase din comunitatea conjugală ; în această direcție nu mai rămînea nimic de făcut. Și deci dacă n-ar fi intrat în acțiune noi forțe motrice, *forțele sociale*, n-ar fi existat nici un motiv pentru ca din căsătoria-pereche să ia naștere o nouă formă de familie. Dar aceste forțe motrice au intrat în acțiune.

Părăsim acum America, tărîmul clasic al familiei-pereche. Nu există nici un indiciu care să ne permită să conchidem că acolo se dezvoltă o formă de familie superioară, că ar fi existat vreodată înainte de descoperirea și cucerirea continentului o monogamie stabilă. Altfel stau lucrurile în Lumea veche.

Aici domesticirea animalelor și creșterea turmelor au creat un nebanuit izvor de bogăție și au dat naștere unor relații sociale cu totul noi. Pînă la treapta de jos a barbariei, avuția stabilă consta aproape numai din locuință, îmbrăcăminte, podoabe rudimentare și unelte pentru dobîndirea și pregătirea hranei : luntre, arme, obiecte casnice dintre cele mai simple. Hrana trebuia să fie procurată în fiecare zi. Acum însă popoarele de păstori care înaintau — arienii în Punjab și în regiunea Gangelui, precum și în stepele, pe atunci mult mai bogate în ape, ale Amu-Dariei și Sir-Dariei, și semiiții de-a lungul fluviilor Eufrat și Tigru — au dobîndit în hergheliile de cai și în turmele de cămile, măgari, vite cornute, oi, capre și porci o avere care nu avea nevoie decît de supraveghere și de o îngrijire dintre cele mai rudimentare pentru a se reproduce în număr din ce în ce mai mare și a procura o foarte îmbelșugată hrană în lapte și carne. Toate celelalte mijloace mai vechi de pro-

curare a hranei au trecut acum pe planul al doilea ; vinătoarea, care înainte vreme era o necesitate, a devenit acum un lux.

Cui îi aparținea însă această nouă avuție ? Fără îndoială că inițial ea aparținea ginții. Totuși, proprietatea privată asupra turmelor trebuie să se fi dezvoltat de timpuriu. Este greu de spus dacă, pentru autorul așa-zisei prime cărți a lui Moise, patriarhul Avraam era proprietarul turmelor sale în virtutea propriului său drept în calitate de cap al unei comunități familiale sau a calității sale de fapt, de șef ereditar al unei ginți. Un lucru e cert : că nu trebuie să ni-l închipuim ca proprietar în înțelesul modern al cuvântului. De asemenea e cert că la începuturile istoriei scrise găsim pretutindeni turmele în proprietatea individuală * a capilor de familie, întocmai ca și produsele de artă ale barbariei : uneltele de metal, obiectele de lux, și, în sfârșit, vita umană — sclavii.

Căci acum s-a descoperit și sclavia. Pentru omul aflat pe treapta de jos a barbariei, sclavul nu era de nici un folos. De aceea indienii americani procedau față de dușmanii învinși cu totul altfel decât se proceda pe o treaptă mai avansată. Bărbații erau uciși sau erau primiți ca frați în tribul învingătorilor ; femeile erau luate în căsătorie sau primite sub o altă formă printre membrii tribului, împreună cu copiii lor rămași în viață. Pe această treaptă, forța de muncă omenească nu produce încă un excedent vizibil peste cheltuielile ei de întreținere. O dată cu introducerea creșterii viteilor, a prelucrării metalelor, a țesătoriei și, în sfârșit, a agriculturii, situația s-a schimbat. Cu forța de muncă, în special de când turmele au trecut definitiv în proprietatea familiei **, s-a întâmplat același lucru ca și cu soțiile care înainte puteau fi obținute atât de ușor și care acum au căpătat o valoare de schimb și erau cumpărate. Familia nu se înmulțea atât de repede ca vitele. Pentru a le păzi era nevoie acum de mai mulți oameni ; în acest scop putea fi folosit dușmanul luat prizonier în război, care pe deasupra se putea înmulți ca și vitele.

Aceste bogății, odată intrate în proprietatea privată a familiilor ***, unde au crescut repede, au dat o puternică lovitură societății întemeiate pe căsătoria-pereche și pe ginta matriarhală. Căsătoria-pereche a introdus în familie un element nou. Ea a pus alături de mama adevărată pe tatăl adevărat, autentic, mai autentic, probabil, decât mulți „tați” din ziua de astăzi. Potrivit diviziu-

* În ediția din 1884, în locul cuvintelor „proprietatea individuală” a apărut : „proprietatea privată”. — *Nota red.*

** În ediția din 1884, în locul cuvintelor „în proprietatea familiei” a apărut : „în proprietatea privată”. — *Nota red.*

*** Cuvintele „a familiilor” au fost introduse de Engels la ediția din 1891. — *Nota red.*

nii muncii care exista atunci în familie, sarcina de a procura hrana și uneltele de muncă necesare în acest scop îi revenea soțului, deci lui îi revenea și proprietatea asupra acestora ; în caz de despărțire le lua cu dînsul, iar soția păstra obiectele casnice. În virtutea obiceiului societății de atunci, soțul era deci și proprietarul noii surse de hrană, vitele, și mai tîrziu al mijloacelor noi de muncă, sclavii. Dar, potrivit obiceiului aceleiași societăți, copiii lui nu puteau să-l moștenească, căci în această privință lucrurile stăteau în felul următor.

Potrivit matriarhatului, deci atîta timp cît descendența era socotită numai în linie feminină, și potrivit rînduielilor inițiale ale succesiunii în gîntă, la început moștenirea rămasă de la cei decedați revenea rudelor de gîntă. Averea trebuia să rămînă în gîntă. Dat fiind că averea era alcătuită din obiecte neînsemnate, în practică ea revenea, probabil, întotdeauna celor mai apropiate rude de gîntă, deci rudelor de sînge după mamă. Copiii bărbatului decedat nu aparțineau însă gîntii acestuia, ci gîntii din care făcea parte mama lor ; la început ei o moșteneau pe mama lor împreună cu celelalte rude de sînge ale ei, mai tîrziu e posibil ca ei să fi avut precădere ; dar pe tatăl lor nu-l puteau moșteni, fiindcă nu făceau parte din gînta lui, iar averea lui trebuia să rămînă în cadrul gîntii. Deci, la moartea proprietarului turmelor, acestea trebuiau să treacă, în primul rînd, în stăpînirea fraților și surorilor lui și a copiilor surorilor lui sau a urmașilor surorilor mamei lui. Propriii lui copii însă nu aveau dreptul la moștenire.

Așadar, pe măsură ce bogățiile creșteau, ele creau pe de o parte soțului, în sinul familiei, o poziție mai însemnată decît aceea a soției, iar pe de altă parte dădeau naștere tendinței de a folosi această poziție consolidată pentru a răsturna în favoarea copiilor ordinea de succesiune tradițională. Acest lucru nu era însă cu puțință atîta timp cît filiația se stabilea în conformitate cu legile matriarhatului. De aceea matriarhatul trebuia desființat și a și fost desființat. Lucrul acesta nici nu a fost atît de greu cum ni-l închipuim noi astăzi. Căci această revoluție — una dintre cele mai radicale pe care le-a trăit omenirea — nu trebuia să atingă pe nici unul dintre membrii în viață ai gîntii. Toți cei care făceau parte din gîntă puteau să rămînă ceea ce au fost și înainte. Era de ajuns o simplă hotărîre pentru ca pe viitor urmașii membrilor bărbați ai gîntii să rămînă în gîntă, în timp ce urmașii femeilor trebuiau să fie excluși din ea, întrucît treceau în gînta tatălui lor. În felul acesta, determinarea descendenței în linie feminină și dreptul de moștenire după mamă au fost desființate și au fost introduse descendența în linie masculină și dreptul de moștenire după tată. Des-

pre felul în care a fost înfăptuită această revoluție la popoarele civilizate și când anume a fost înfăptuită nu știm nimic. Ea aparține pe de-a-ntregul timpurilor preistorice. Dar că o asemenea revoluție a avut loc, aceasta o dovedesc cu prisosință numeroasele urme de matriarhat, găsite mai ales de către Bachofen; iar cu cât ușurință se înfăptuiește ea, putem constata la un șir întreg de triburi indiene, la care a avut loc abia de curînd și la care continuă să aibă loc și acum, în parte sub influența bogăției crescînde și a schimbării felului de trai (strămutarea din păduri în prerii), în parte sub influența morală a civilizației și a misionarilor. La șase triburi din cele opt de pe valea fluviului Missouri există descendența și sistemul de moștenire în linie masculină, iar la două încă în linie feminină. La triburile shawnee, miami și delaware s-a înrădăcinat obiceiul de a se da copiii unul dintre numele gentilice aparținînd ginții tatălui lor, pentru ca ei să poată fi trecuți în această gintă și să-l poată moșteni pe tatăl lor. „Cazuistică proprie oamenilor să schimbe lucrurile schimbîndu-le numele și să găsească o porțiță de scăpare pentru a călca tradiția în cadrul tradiției atunci cînd interesul direct constituie un imbold destul de puternic pentru aceasta!” (Marx)⁶⁵. În felul acesta s-a produs o încurcătură nemaipomenită, care nu putea fi remediată decît prin trecerea la patriarhat și care, în parte, a și fost astfel remediată. „Aceasta pare a fi, în genere, trecerea cea mai firească” (Marx)⁶⁶. Cît privește * cele ce pot spune specialiștii în domeniul dreptului comparat despre felul în care a avut loc această trecere la popoarele civilizate ale Lumii vechi, toate acestea sînt, bineînțeles, aproape numai ipoteze; vedeți în această privință lucrarea lui M. Kovalevski „Studiu asupra originii și evoluției familiei și a proprietății”, Stockholm, 1890⁶⁷.

Desființarea matriarhatului a însemnat *înfrîngerea pe plan istoric universal a sexului feminin*. Bărbatul a pus mîna pe cîrmă și în casă femeia a fost degradată, înrobîtă, devenind sclava plăcerilor lui și o simplă mașină de procreat copii. Această situație înjositoare a femeii, care s-a manifestat fățiș mai ales la grecii din epoca eroică și, încă în și mai mare măsură, la cei din epoca clasică, încetul cu încetul a început să fie prezentată în mod fățarnic în culori frumoase și pe alocurea învăluită în forme mai blinde, dar nicidecum înlăturată.

Primul rezultat al dominației exclusive a bărbaților astfel instaurată se manifestă în forma intermediară a familiei patriarhale,

* Acest text, pînă la sfîrșitul paragrafului, a fost introdus de Engels la ediția din 1891. — *Nota red.*

care apare acum. Ceea ce o caracterizează în special nu este poli-gamia, despre care vom vorbi mai jos, ci

„organizarea unui număr de indivizi, liberi și neliberi, într-o familie, sub autoritatea părintească a capului familiei. La semiți, capul familiei traiește în poligamie, oamcnii neliberi au soție și copii, iar scopul întregii organizări este îngrijirea tuamelor pe un teritoriu delimitat”⁶⁶.

Elementul esențial este integrarea în cadrul familiei a oame-nilor neliberi și autoritatea părintească; de aceea tipul desăvârșit al acestei forme de familie este familia romană. Inițial cuvîntul „*familia*” nu însemna idealul filistinului de astăzi, pentru care familia constă din sentimentalism și certuri casnice; la început, la romani, el nu se referă la soți și la copiii lor, ci doar la sclavi. Famulus înseamnă sclavul casei, iar familia — totalitatea sclavilor care aparțin unui om. Încă pe vremea lui Gajus, familia, id est patrimonium (adică moștenirea), era transmisă prin testament. Expresia a fost născocită de romani pentru a desemna un nou organism social, al cărui șef era stăpîn pe soție, pe copii și pe un număr oarecare de sclavi, avînd drept de viață și de moarte asupra tuturor acestora în virtutea autorității paterne romane.

„Așadar, acest cuvînt nu este mai vechi decît sistemul familial, îmbrăcat în platoșă de fier, al triburilor latine, care a apărut după introducerea agriculturii și a sclaviei legale și după despărțirea italicilor arieni de greci”⁶⁷.

Marx adaugă: „Familia modernă cuprinde în germene nu numai sclavia (servitus), ci și iobăgia, întrucît este chiar de la început legată de obligația unor munci agricole. Ea cuprinde în *miniatură* toate contradicțiile care se vor dezvolta pe scară largă mai tîrziu în societate și în statul ei”⁷⁰.

Această formă de familie indică trecerea de la familia-pereche la monogamie. Pentru a asigura fidelitatea soției și deci paternitatea copiilor, femeia este aservită autorității necondiționate a soțului; dacă o ucide, el nu face decît să-și exercite un drept*.

Cu familia patriarhală intrăm în domeniul istoriei scrise, aceasta într-un domeniu în care știința dreptului comparat ne poate fi de mare ajutor. Și, într-adevăr, în această privință ea a înlesnit un progres esențial. Maxim Kovalevski („Studiu asupra originii și evoluției familiei și a proprietății”, Stockholm, 1890, p. 60—100) este cel care a dovedit că comunitatea casnică patriarhală (patriar-chalische Hausgenossenschaft), așa cum o mai găsim și azi la sîrbi

* Textul care urmează pînă la cuvintele: „Înainte de a trece la monogamie”... (vezi volumul de față, p. 63) a fost introdus de Engels la ediția din 1891. — *Nota red.*

și la bulgari sub denumirea de „zadržuga” (care s-ar putea traduce prin împrietenire) sau „bratstvo” (frăție), precum și într-o formă modificată la popoarele orientale, a constituit o treaptă de tranziție de la familia matriarhală, izvorită din căsătoria pe grupe, la familia separată (Einzelfamilie) a lumii moderne. Acest lucru poate fi considerat ca dovedit cel puțin în ceea ce privește popoarele civilizate ale Lumii vechi, arienii și semiții.

Zadržuga slavilor din sud ne oferă cea mai bună pildă a unei astfel de comunități familiale care mai ființează încă. Ea cuprinde mai multe generații de descendenți ai aceluiași tată, împreună cu nevestele lor, care trăiesc toți laolaltă într-o singură gospodărie, își cultivă ogoarele în comun, se hrănesc și se îmbracă din rezervele comune și stăpinesc în comun prisosul de venit. Comunitatea se află sub conducerea supremă a stăpînului casei (domačîn), care este reprezentantul ei în relațiile cu lumea din afară, care poate vinde obiecte mai mici, minuieste banii și răspunde de ei, ca și de bunul mers al treburilor întregii gospodării. El este ales și nu este obligatoriu să fie cel mai în vîrstă. Femeile și muncile lor sînt conduse de stăpîna casei (domačica), care este de obicei soția domačînului. Ea are și un rol important, adeseori chiar hotărîtor, în alegerea soților pentru fete. Puterea supremă aparține însă sfatului familiei, adunării tuturor membrilor adulți, femei și bărbați. Stăpînul casei dă socoteală în fața acestei adunări, care ia hotărîri decisive, îi judecă pe membrii comunității, hotărăște în privința cumpărărilor și vînzărilor mai însemnate, în special cînd este vorba de pămînt etc.

Abia acum vreo zece ani s-a dovedit existența unor astfel de comunități familiale mari și în Rusia⁷¹; în prezent toată lumea recunoaște că ele sînt tot atît de adînc înrădăcinate în obiceiurile poporului rus ca și obșcina, sau comunitatea sătească. Ele figurează în cel mai vechi cod de legi rusec, „Pravda” lui Iaroslav⁷², sub același nume, *vervj*, ca și în legile dalmatine⁷³, și despre ele se vorbește și în izvoarele istorice poloneze și cehe.

După Heusler („Instituțiile dreptului german”⁷⁴), și la germani unitatea economică o constituia la început nu familia simplă, în înțelesul modern al cuvîntului, ci comunitatea casnică („Hausgenossenschaft”), compusă din cîteva generații cu familiile lor, care cuprindea adeseori în cadrul ei și oameni neliberi. Familia romană este și ea de același tip și de aceea autoritatea absolută a capului familiei, ca și lipsa de drepturi a celorlalți membri ai familiei în relațiile cu acesta, sînt foarte contestate în ultimul timp. Se crede că și la celții din Irlanda ar fi existat comunități familiale asemănătoare; în Franța, sub denumirea „parçonneries”, ele s-au

menținut în Nivernais pînă la revoluția franceză, iar în Franche-Comté n-au dispărut încă nici astăzi cu totul. În apropiere de Louhans (Saône-et-Loire) se pot vedea case mari țărănești cu o sală centrală comună, înaltă pînă la acoperiș, înconjurată de camere de dormit, la care ajungi urcînd 6—8 trepte și unde locuiesc mai multe generații ale aceleiași familii.

Comunitatea casnică din India, cu cultivarea în comun a pămîntului, este amintită încă de Nearchus⁷⁵, pe vremea lui Alexandru cel Mare, și mai există și astăzi încă în aceeași regiune, Punjab, și în toată partea de nord-vest a țării. Existența ei în Caucaz a fost arătată chiar de Kovalevski. În Algeria ea mai există la kabili. Ea se întilnește, după cum se spune, chiar și în America; unii pretind s-o recunoască în forma „calpullis”, descrisă de Zurita în vechiul Mexic⁷⁶; Cunow („Ausland”, 1890, nr. 42—44)⁷⁷, dimpotrivă, a demonstrat destul de limpede că în Peru, în perioada cuceririi lui, exista un fel de marcă (care, lucru ciudat, se numea tot marcă) în cadrul căreia pămîntul lucrat era împărțit periodic, deci era cultivat individual.

În orice caz, comunitatea casnică patriarhală, în care pămîntul era proprietate comună și se cultiva în comun, capătă acum cu totul altă însemnătate decît înainte. Nu ne mai putem îndoi de importantul rol de tranziție de la familia matriarhală la cea separată pe care l-a jucat această comunitate la popoarele civilizate și la alte cîteva popoare din Lumea veche. În cele ce vor urma vom reveni asupra concluziei pe care a tras-o mai departe Kovalevski, și anume că ea a constituit de asemenea treapta de trecere din care s-a dezvoltat obștea sătească, sau marca, în care pămîntul era cultivat de familii separate, iar ogoarele și pășunile erau împărțite la început periodic, iar apoi definitiv.

În ceea ce privește viața de familie în cadrul acestor comunități casnice, trebuie să remarcăm că cel puțin în Rusia se știe despre capul familiei că abuzează foarte mult de poziția sa față de femeile tinere din comunitate, mai ales față de nurori, din care adeseori își alcătuieste un harem; cîntecele populare rusești sînt destul de elocvente în această privință.

Înainte de a trece la monogamie, care se dezvoltă repede o dată cu căderea matriarhatului, vom mai spune cîteva cuvinte despre poligamie și poliandrie. Amîndouă aceste forme de căsătorie nu pot fi decît excepții, cum s-ar spune, produse istorice de lux, chiar și în cazul cînd în vreo țară ele ar apărea paralel, ceea ce, după cum se știe, nu s-a întîmplat. Prin urmare, întrucît bărbații excluși de la poligamie n-au avut posibilitatea de a se consola cu femeii care ar fi prisosit în urma practicării poliandriei și intru-

cît numărul bărbaților și al femeilor, indiferent de instituțiile sociale, a fost pînă acum aproximativ egal, este din capul locului exclus ca una sau alta dintre aceste forme de căsătorie să fi constituit o regulă generală. În realitate, poligamia bărbatului era în mod evident un produs al sclaviei și era accesibilă numai unor anumite persoane cu situații excepționale. În familia patriarhală semită, numai patriarhul și cel mult unii dintre fiii lui trăiesc în poligamie, ceilalți trebuind să se mulțumească cu o singură soție. Așa stau lucrurile și astăzi în tot Orientul; poligamia este un privilegiu al celor bogați și nobili și se alimentează în special prin cumpărarea de sclave; masa poporului trăiește în monogamie. Tot o excepție este și poliandria din India și din Tibet, a cărei obîrșie din căsătoria pe grupe* nu este, desigur, lipsită de interes și care mai trebuie să fie studiată. În practică, poliandria pare de altfel mult mai tolerantă decît regimul dominat de gelozie al haremului mahomedan. Cel puțin la nairii din India, trei, patru sau mai mulți bărbați au, ce-i drept, o soție comună, dar fiecare dintr-înșii poate să aibă pe lingă aceasta, în tovărășie cu alți trei sau mai mulți bărbați, o a doua soție comună, tot așa și o a treia, o a patra etc. E de mirare că, atunci cînd a descris aceste cluburi conjugale — ai căror membri pot să facă parte în același timp din cîteva cluburi —, MacLennan n-a descoperit o nouă categorie, aceea a *căsătoriei-club*. Acest sistem de căsătorie-club nici nu este de altfel poliandrie propriu-zisă; dimpotrivă, el este, după cum a remarcat și Giraud-Teulon, o formă deosebită (specializieră) a căsătoriei pe grupe; bărbații trăiesc în poligamie, femeile în poliandrie**.

4. *Familia monogamă*. Ia naștere, după cum am arătat, din familie-pereche, la granița dintre treapta de mijloc și cea de sus a barbariei; victoria ei definitivă este unul dintre indiciile începutului civilizației. Ea se bazează pe dominația bărbatului în scopul precis de a procrea copii cu paternitate certă; și acest lucru este necesar, deoarece, cu timpul, copiii vor trebui să intre, ca moștenitori direcți, în posesiunea averii tatălui. Ea se deosebește de căsătoria-pereche printr-o mult mai mare trăinicie a legăturii conjugale, care nu mai poate fi deslăcută după bunul plac al oricăreia dintre cele două părți. Acum, de regulă, numai bărbatul poate desface căsătoria și poate să-și repudieze soția. Dreptul la infidelitate conjugală îi este asigurat și acum, cel puțin prin obiceiuri (Codul Napoleon îi acordă în mod expres bărbatului acest drept atîta vreme cît nu-și aduce concubina în căminul conjugal⁷⁸), și este

* În ediția din 1884, în loc de „căsătorie pe grupe” a apărut: „familia punalua”. — *Nota red.*

** Ultima frază a fost adăugată de Engels la ediția din 1891. — *Nota red.*

exercitat pe scară tot mai largă pe măsură ce se dezvoltă societatea; dacă însă femeia, aducându-și aminte de vechea practică sexuală, vrea să revină la ea, este pedepsită cu mai multă asprime decât înainte.

Noua formă de familie ne apare în toată severitatea ei la greci. Pe cînd, după cum remarcă Marx⁷⁹, situația zeițelor în mitologie ne înfățișează o perioadă mai veche, cînd femeia era mai liberă și mai respectată, în epoca eroică găsim femeia înjosită prin supremația bărbatului și concurența sclavelor*. Citiți în „Odiseea” cum Telemac o repudiază pe mama sa și îi impune să tacă⁸⁰. La Homer, tinerele femei capturate devin prada poftelor învingătorilor; comandantii își aleg pe rînd și după rang pe cele mai frumoase; în „Iliada”, toată intriga gravitează, după cum se știe, în jurul certeii dintre Ahile și Agamemnon pentru o astfel de sclavă. Alături de fiecare erou homeric mai însemnat este pomenită fata capturată cu care el împarte cortul și patul. Fetele acestea sînt aduse chiar și în patrie și în căminul conjugal, așa cum la Eschil, de pildă, procedează Agamemnon cu Casandra⁸¹; fiii procreați cu asemenea slave capătă o mică parte din moștenirea rămasă de la tatăl lor și sînt considerați cetățeni liberi; Teucros este un fiu nelegitim al lui Telamon și are dreptul de a purta numele tatălui său. Soției legitime i se cere să admită toate acestea, dar ea să rămînă castă și absolut credincioasă soțului ei. Deși femeia greacă din epoca eroică se bucură, ce-i drept, de mai mult respect decît aceea din epoca civilizației, totuși, în ultimă instanță, ea nu este pentru bărbat decît mama moștenitorilor lui legitimi, administra-toarea principală a gospodăriei lui și supraveghetoarea sclavelor, din care, după bunul său plac, el își poate face — și în fapt chiar își face — concubine. Existența sclaviei alături de monogamie, prezența sclavelor tinere și frumoase, care erau întru totul la dispoziția bărbatului, a imprimat chiar de la început monogamiei caracterul ei specific, făcînd din ea monogamie *numai pentru femeie*, nu și pentru bărbat. Acest caracter și-l păstrează pînă în zilele noastre.

La grecii de mai tîrziu trebuie să facem o deosebire între doriene și ionieni. La doriene, al căror exemplu clasic îl constituie Sparta, există relații de căsătorie care în unele privințe sînt încă

* În ediția din 1884 sîrșitul acestei fraze a apărut sub următoarea formă: „în epoca eroică găsim femeia într-o situație de izolare ap oape totală, în scopul de a asigura certitudinea paternității copiilor”. Textul următor pînă la cuvintele „femeile grece găseau destul de des prilejul să-și înșele bărbații...” (vezi volumul de față, p. 67) a fost adăugat aproape în întregime la ediția din 1891 de Engels, care a folosit cîteva fraze existente în ediția din 1884. — *Nota red.*

mai vechi decât acelea pe care ni le înfățișează Homer. În Sparta este în vigoare un fel de căsătorie-pereche, modificată de către stat conform concepțiilor locale, căsătorie care prezintă unele reminiscențe din căsătoria pe grupe. Căsniciile fără copii erau desfăcute; regele Anaxandridas (pe la anul 560 î.e.n.), care avea o soție sterilă, a luat o a doua soție și a ținut două gospodării; cam în aceeași vreme, regele Ariston, care avea două soții sterile, și-a luat o a treia, repudiind însă pe una dintre primele două. Pe de altă parte, mai mulți frați puteau să aibă o soție comună; cel căruia îi plăcea soția prietenului său putea s-o împartă cu el și era considerat un lucru cuviincios să-ți pui soția la dispoziția unui „armăsar” vînjos, cum s-ar exprima Bismarck, chiar dacă acesta nu era concetățean. Dintr-un pasaj al lui Plutarh în care o spartană trimite la soțul ei pe un curtezan care o urmărea cu propuneri de dragoste — după Schoemann — pare să reiasă o și mai mare libertate a moravurilor⁸². Din această cauză, adevăratul adulter — infidelitatea soției fără știrea soțului — era ceva de neînchipuit. Pe de altă parte, în Sparta, cel puțin în epoca ei de strălucire, nu erau cunoscuți sclavii casnici. Iloții iobagi locuiau izolați pe moșii; de aceea, pentru spartiați⁸³, ispita de a profita de soțiile ilotilor era mai mică. Date fiind toate aceste împrejurări, era firesc ca femeia să aibă în Sparta o situație mult mai respectată decât la ceilalți greci. Femeile spartane și elita hetairelor ateniene sînt singurele femei din Grecia antică despre care cei vechi vorbesc cu respect și ale căror pãreri le socotesc demne de a fi consemnate.

Cu totul alta este situația la ionieni, pentru care Atena este tipică. Fetele nu învățau decât să toarcă, să țasă și să coasă, cel mult să citească și să scrie cîte puțin. Trăiau aproape ca niște captive și nu veneau în contact decât cu alte femei. Camerele femeilor constituiau o parte izolată a casei, situată la catul de sus sau într-o clădire separată, în care bărbații, mai ales cei străini, cu greu puteau pătrunde și în care ele se retrăgeau cînd veneau în vizită bărbați. Femeile nu ieșeau decât însoțite de o sclavă; acasă se aflau literalmente sub pază. Aristofan vorbește despre cîini moloși care erau ținuți pentru a înfricoșa pe cei care ar fi atentat la fidelitatea conjugală a femeilor⁸⁴, iar în orașele din Asia se țineau pentru paza femeilor eunuci, care încă de pe vremea lui Herodot erau emasculați pe insula Chios în vederea vînzării și, după părerea lui Wachsmuth, nu numai pentru barbări⁸⁵. În scrierile lui Euripide, femeia este numită oikurema⁸⁶, adică un obiect pentru îngrijirea casei (cuvîntul este de gen neutru) și, în afară de îndeletnicirea de a face copii, dînsa nu era pentru atenieni altceva decât principala servitoare în casă. Bãrbatul

avea exercițiile lui de gimnastică, dezbaterile publice, de la care femeia era exclusă; în afară de aceasta, el mai avea adesea la dispoziția sa și sclave, iar pe vremea înfloririi Atenei o prostituție foarte răspândită și în orice caz ocrotită de stat. Tocmai pe fundamentul acestei prostituții s-au dezvoltat în Grecia singurele femei care s-au ridicat deasupra nivelului general al femeilor din antichitate prin spiritul și gustul lor artistic, așa cum spartanele s-au ridicat deasupra celorlalte prin caracterul lor. Dar faptul că pentru a deveni femeie trebuia mai întâi să fii hetairă constituie cea mai aspră condamnare a familiei ateniene.

Cu timpul, această familie ateniană a ajuns modelul după care și-au orînduit viața casnică nu numai ceilalți ionieni, ci, încetul cu încetul, toți grecii din metropolă și din colonii. Dar, cu toată izolarea și cu toată supravegherea, femeile grece găseau destul de des prilejul să-și înșele bărbații, iar aceștia, pentru care ar fi fost o rușine să arate fie și cel mai mic sentiment de dragoste față de soțiile lor, petreceau întreținând tot felul de intrigă amoroase cu hetairele; dar înjosirea femeilor se răzbună, înjosindu-i chiar pe bărbați, pînă cînd în cele din urmă aceștia au ajuns la practica dezgustătoare a pederastiei, necinstindu-și propriii lor zei, ca și pe ei înșiși, prin mitul lui Ganimede.

Aceasta a fost originea monogamiei, în măsura în care o putem urmări la poporul cel mai civilizată și mai evoluat din antichitate. Ea n-a fost nicidecum rodul iubirii individuale între sexe, cu care nu avea absolut nimic comun, întrucît căsătoriile au rămas, ca și pînă acum, căsătorii din calcul. Monogamia a fost cea dintîi formă de familie întemeiată nu pe condiții naturale, ci pe condiții economice*, și anume pe triumful proprietății private asupra proprietății comune primitive, apărută în mod natural. Dogația bărbatului în familie și procrearea de copii, care nu puteau fi decît ai lui și care erau destinați să devină moștenitorii averii sale, acesta a fost singurul scop al căsătoriei monogame, scop pe care grecii l-au recunoscut fățiș. În rest, căsătoria era pentru ei o povară, o datorie față de zei, față de stat și față de propriii lor strămoși, care trebuia îndeplinită. La Atena, legea impunea nu numai însurătoarea, ci și îndeplinirea de către soț a unui minim de așa-numite îndatoriri conjugale**.

Așadar, căsătoria monogamă nu apare nicidecum în istorie ca o împăcare între bărbat și femeie și cu atît mai puțin ca forma

* În ediția din 1884, în locul cuvintelor „condiții economice” a apărut „condiții sociale”; sfîrșitul frazei pînă la cuvintele „și anume pe triumful proprietății private” a fost adăugat de Engels la ediția din 1891. — *Nota red.*

** Ultima frază a fost adăugată de Engels la ediția din 1891. — *Nota red.*

cea mai înaltă a căsătoriei. Dimpotrivă, ea apare ca subjugare a unui sex de către celălalt, ca proclamare a unui conflict între sexe nemaicunoscut pînă atunci în întreaga istorie anterioară. Într-un manuscris vechi, netipărit, întocmit de Marx și de mine în 1846, găsesc următoarele cuvinte : „Cea dintii diviziune a muncii este aceea dintre bărbat și femeie în vederea procreării”⁸⁷. Iar astăzi mai pot adăuga : cea dintii contradicție de clasă care apare în istorie coincide cu dezvoltarea antagonismului dintre soț și soție în cadrul căsătoriei monogame, iar cea dintii asuprire de clasă coincide cu asuprirea sexului feminin de către cel masculin. Căsătoria monogamă a constituit un mare progres istoric, dar în același timp, alături de sclavie și de averea privată, ea a inaugurat acea epocă, care dăinuiește pînă în ziua de astăzi și în care orice progres este totodată un regres relativ, în care bunăstarea și dezvoltarea unora se înfăptuiesc cu prețul suferințelor și oprimirii celorlalți. Căsătoria monogamă este celula societății civilizate, care ne permite să studiem natura antagonismelor și contradicțiilor ce se dezvoltă din plin în această societate.

Vechea libertate relativă a raporturilor sexuale n-a dispărut nicidcum o dată cu victoria căsătoriei-pereche sau chiar cu a celei monogame.

„Vechiul sistem de căsătorie, redus la limite mai restrinse prin dispariția treptată a grupelor «punalua», a continuat să servească drept mediu în care s-a dezvoltat familia și a frînat dezvoltarea ei pînă la ivirea primelor raze ale civilizației... El a dispărut în cele din urmă în noua formă a heterismului, care și în perioada civilizației urmărește pe oameni ca o umbră întunecată ce plutește deasupra familiei”⁸⁸.

Prin heterism, Morgan înțelege raporturile sexuale extraconjugale ale bărbaților cu femei nemăritate, raporturi care există *paralel cu căsătoria monogamă* și care, după cum se știe, înfloresc sub diferite forme în toată perioada civilizației, devenind prostituție fățișă*. Acest heterism se trage nemijlocit din căsătoria pe grupe, din jertfa expiatoare, prin care femeile, prostituindu-se, și-au răscumpărat dreptul la castitate. A se da pentru bani era la început un act religios, care se consuma în templul zeiței amorului, iar banii reveneau la început vistieriei templului. Hierodulele⁸⁹ Anaitei în Armenia, cele ale Afroditei în Corint, ca și dansatoa-

* Textul următor pînă la cuvintele : „Heterismul este și el o instituție socială” (vezi volumul de față, p. 69) a fost adăugat de Engels la ediția din 1891. — *Nota red.*

rele religioase de pe lângă templele din India, așa-numitele baiadere (stilcire a cuvîntului portughez *bailadeira* — dansatoare), au fost cele dintîi prostituate. A se da bărbaților era la început o datorie a fiecărei femei; mai tirziu, această îndatorire a fost îndeplinită numai de aceste preotese, ca loctiitoare ale tuturor femeilor. La alte popoare heterismul se trage din libertatea sexuală îngăduită fetelor înainte de căsătorie, și deci este tot o rămășiță a căsătoriei pe grupe, dar care a ajuns pînă la noi pe altă cale. O dată cu apariția deosebirilor de avere, adică încă pe treapta de sus a barbariei, apare ici-colo, alături de munca sclavilor, munca salariată și în același timp, ca un corolar necesar al ei, prostituția profesională a femeilor libere alături de constrîngerea sclavelor de a se da bărbaților. Așadar, moștenirea pe care căsătoria pe grupe a lăsat-o civilizației se prezintă sub un dublu aspect, cum de altfel tot ceea ce produce civilizația are acest caracter de duplicitate, echivoc, antagonist: de o parte monogamie, de cealaltă heterism, împreună cu forma lui extremă, prostituția. Heterismul este și el o instituție socială ca oricare alta; el este o continuare a vechii libertăți sexuale în favoarea bărbaților. Osîndit în vorbe, în realitate el este nu numai îngăduit, dar chiar practicat pe o scară largă, îndeosebi de către clasele dominante. De fapt, această osîndire nu vizează nicidecum pe bărbați, care-l practică, ci numai pe femei; ele sînt hulite și excluse din societate, proclamîndu-se astfel încă o dată dominația necondiționată a bărbaților asupra sexului feminin ca lege socială fundamentală.

Dar, o dată cu aceasta, chiar în sînul monogamiei se dezvoltă o a doua contradicție. Alături de soțul care își înfrumusețează viața prin heterism se află soția neglijată*. Și o latură a contradicției nu poate fi concepută fără cealaltă latură a ei, tot așa cum nu poți avea în mină un măr întreg după ce ai mîncat jumătate din el. Dar se pare că așa credeau bărbații pînă cînd soțiile lor i-au învățat minte. O dată cu căsătoria monogamă apar invariabil două figuri sociale caracteristice, necunoscute înainte: permanentul amant al soției și soțul încornorat. Bărbații au repurtat victoria asupra femeilor, dar învinsele, generoase, și-au asumat sarcina să încoroneze chiar ele pe învingători. Alături de căsătoria monogamă și de heterism, adulterul a devenit o instituție socială inevitabilă: reprob, aspru pedepsit, dar imposibil de suprimat. Paterinitatea certă a copiilor continuă să se bazeze cel mult pe o con-

* Fraza aceasta și cea precedentă au fost adăugate de Engels la ediția din 1891. — *Nota red.*

vingere morală, și, pentru a soluționa această contradicție de nesoluționat, Codul Napoleon a introdus în art. 312 :

„L'enfant conçu pendant le mariage a pour père le mari”. („Soțul este tatăl copilului conceput în timpul căsătoriei.”)

Acesta este ultimul rezultat a trei milenii de existență a căsătoriei monogame.

Așadar, în cazurile în care familia monogamă rămîne credincioasă originii sale istorice și antagonismul dintre bărbat și femeie capătă, datorită dominației exclusive a bărbatului, o expresie clară, această familie ne redă în mic un tablou al acelorași antagonisme și contradicții în care de la ivirea civilizației se mișcă societatea împărțită în clase, incapabilă de a le soluționa sau învinge. Vorbesc aici, firește, numai despre acele cazuri de căsătorie monogamă în care viața conjugală decurge realmente în conformitate cu caracterul inițial al acestei instituții, dar în care soția se răzvrătește împotriva dominației soțului. Dar că nu toate căsătoriile decurg astfel, nimeni nu o știe mai bine decât filistinul german, care nu e în stare să-și asigure dominația în casă, așa cum nu e în stare să și-o asigure nici în stat, și a cărui soție poartă, pe bună dreptate, pantalonii de care el nu e demn. Totuși, el are impresia că este cu mult mai presus decât tovarășul său de suferință francez, căruia i se întâmplă mai des decât lui ceva cu mult mai rău.

De altfel, familia monogamă n-a îmbrăcat pretutindeni și întotdeauna forma clasică riguroasă pe care a avut-o la greci. La romani, care în calitatea lor de viitori cuceritori ai lumii aveau concepții mai largi, deși mai puțin rafinate decât grecii, femeia era mai liberă și mai respectată. Romanul socotea fidelitatea conjugală îndeajuns de asigurată prin dreptul lui de viață și de moarte asupra soției sale. Pe lângă aceasta, la romani femeia, la fel ca bărbatul, putea să desfacă căsătoria după plac. Dar cel mai mare progres în dezvoltarea căsătoriei monogame s-a produs, fără îndoială, o dată cu intrarea germanilor în arena istoriei, și anume pentru că în acel moment la ei, probabil din cauza sărăciei, monogamia născută nu era încă, se pare, complet desprinsă din căsătoria-pereche. La această concluzie ajungem pe baza a trei împrejurări relatate de Tacit. În primul rînd, cu tot caracterul sacru al căsătoriei — „ei se mulțumesc cu o singură soție, femeile trăiesc îngrădite în castitatea lor”⁹⁰ —, poligamia era totuși în vigoare în rîndurile celor sus-puși și ale șefilor de triburi; deci o stare asemănătoare cu aceea a americanilor, la care era în vigoare căsătoria-pereche. În al doilea rînd, trecerea de la matriarhat la patriarhat s-a

putut săvirși la ei numai cu puțin timp înainte, intrucît fratele mamei — cea mai apropiată rudă bărbătească din gintă conform matriarhatului — era considerat aproape ca o rudă mai apropiată decît însuși tatăl, ceea ce de asemenea corespunde punctului de vedere al indienilor din America, la care Marx, după cum spunea el adesea, a găsit cheia înțelegerii propriului nostru trecut. În sfîrșit, în al treilea rînd, la germani femeile se bucurau de mult respect și de o mare influență în treburile publice, ceea ce este în directă contradicție cu dominația bărbaților, trăsătura distinctivă a monogamei. Aproape în toate acestea germanii nu se deosebesc de spartani, la care de asemenea, după cum am văzut, căsătoria-pereche nu era încă complet depășită *. Așadar, și în această privință, o dată cu germanii, un element cu totul nou a ajuns să stăpînească lumea. Noua monogamie, care se dezvoltă acum pe ruinele lumii romane în procesul amestecării popoarelor, îmbracă dominația bărbaților în forme mai blinde și acordă femeilor, cel puțin în aparență, o situație mai respectată și mai liberă, pe care nu a cunoscut-o niciodată antichitatea clasică. În felul acesta s-a creat pentru prima oară posibilitatea dezvoltării din monogamie — în cadrul ei, alături de ea și în pofida ei după împrejurări — a celui mai mare progres moral pe care i-l datorăm : dragostea individuală modernă dintre sexe, pe care lumea dinainte nu o cunoscuse.

Dar acest progres se datora, fără îndoială, faptului că germanii se mai aflau încă în perioada familiei-pereche și că, în măsura în care acest lucru era cu putință, ei au transferat în monogamie situația femeii care corespundea familiei-pereche ; în nici un caz însă nu se datora legendarei și admirabilei purități innăscute a moravurilor germanilor, care se reduce la faptul că într-adevăr căsătoria-pereche nu este supusă contradicțiilor morale acute ale monogamiei. Dimpotrivă, în perioada migrațiilor lor, mai ales înspre sud-est, spre nomazii din stepa de la Marea Neagră, germanii au decăzut mult sub raport moral, învățînd de la aceste popoare, în afară de arta călăriei, și odioase perversități, după cum reiese categoric din relatările lui Ammianus despre taifali și ale lui Procop despre heruli ⁹¹.

Dacă dintre toate formele de familie cunoscute monogamia a fost singura în condițiile căreia s-a putut dezvolta dragostea modernă dintre sexe, aceasta nu înseamnă însă că ea s-a dezvoltat exclusiv în cadrul ei sau în special ca dragoste a soților unul față de celălalt. Însăși natura căsătoriei monogame stabile, în care dominația o avea bărbatul, excludea acest lucru. La toate clasele istoricește active, adică la toate clasele dominante, încheierea căsă-

* Ultima frază a fost adăugată de Engels la ediția din 1891. — *Nota red.*

toriei a rămas ceea ce a fost de la căsătoria-pereche încoace : o tranzacție încheiată de părinți. Și cea dintii formă de iubire între sexe, apărută în istorie sub formă de pasiune, și anume ca o pasiune accesibilă oricărui om (cel puțin celor din clasele dominante), ca cea mai înaltă formă a instinctului sexual — ceea ce constituie tocmai caracterul ei specific —, această primă formă de manifestare a ei, amorul cavaleresc din evul mediu, nu era nici-decum o iubire conjugală. Dimpotrivă! În forma lui clasică, la provensali, el tinde direct spre adulter, pe care poezii îl și cântă. Cea mai înaltă expresie a poeziei de dragoste provensale⁹² sînt așa-numitele „albas”, în germană „Tagelieder”. Ele zugrăvesc în culori vii pe cavalerul culcat alături de frumoasa lui, soția altuia, în timp ce afară stă straja, care îi anunță ivirea zorilor (alba) ca să poată dispărea încă neobservat, iar apoi scena despărțirii, care constituie punctul culminant. Francezii din nord și bravii germani au adoptat de asemenea acest gen poetic împreună cu forma corespunzătoare a dragostei cavaleresti, iar bătrînul nostru Wolfram von Eschenbach a compus pe această temă echivocă trei minunate „Tagelieder”, pe care le prefer celor trei lungi poeme eroice ale sale.

Căsătoria burgheză se contractează în zilele noastre în două feluri. În țările catolice, părinții continuă, ca și în trecut, să caute tînărului fiu de burghez o soție potrivită, și, firește, consecința este dezvoltarea cea mai deplină a contradicției proprii monogamiei : practicarea din plin a heterismului de către soț și a adulterului de către soție. Hotărîrea bisericii catolice de a desființa divorțul se datorește, desigur, convingerii că împotriva adulterului, ca și împotriva morții, nu există leac. În țările protestante, dimpotrivă, fiul de burghez se bucură, de regulă, de o libertate mai mare sau mai mică de a-și alege o soție din clasa lui socială ; rezultă deci că la baza căsătoriei poate sta un anumit grad de iubire, care, de formă, e de altfel întotdeauna presupusă, fiind în spiritul fățărniciei protestante. Aici soțul practică heterismul în mod mai atenuat, iar adulterul soției nu este chiar atît de frecvent. Cum însă în orice fel de căsătorie oamenii rămîn ceea ce au fost și înainte de a se căsători și cum burghezii din țările protestante sînt în majoritatea lor niște filistini, această monogamie protestantă duce, chiar dacă luăm media celor mai fericite cazuri, la o conviețuire conjugală insuportabil de plictisitoare, denumită fericire casnică. Cea mai fidelă oglindă a acestor două metode de căsătorie este romanul : cel francez pentru maniera catolică, cel german * pentru maniera protestantă. În ambele genuri de roman, eroul „se

* În ediția din 1884 a apărut : „german și suedez”. — Nota red.

alege" cu ceva: tinăru din romanul german se alege cu fata; soțul din romanul francez cu coarnele. Și nu e întotdeauna limpede care dintre ei se află într-o situație mai proastă. De aceea genul plicticos al romanului german îi inspiră burghezului francez aceeași oroare pe care „imoralitatea” romanului francez o inspiră filistinului german. De altfel, în ultima vreme, de cînd „Berlinul este pe cale să devină un oraș de importanță mondială”, romanul german începe să fie mai puțin timid în zugrăvirea heterismului și a adulterului, care sînt și aici de mult binecunoscute.

În ambele cazuri însă, căsătoria este condiționată de situația de clasă a părților și, în acest sens, ea este întotdeauna o căsătorie de conveniență*. În ambele cazuri, această căsătorie de conveniență se transformă destul de des în cea mai grosolană prostituție, uneori pentru ambele părți, dar de obicei în special pentru femeie, care nu se deosebește de curtezana de rînd decît prin faptul că nu-și închiriază trupul ca muncitoare salariată în acord, ci se vinde o dată pentru totdeauna ca sclavă. Și tuturor căsătoriilor de conveniență li se potrivesc cuvintele lui Fourier:

„După cum în gramatică două negații dau o afirmație, tot așa în etica căsătoriei două prostituții echivalează cu o virtute”⁸².

Amorul sexual poate deveni o regulă în raporturile cu femeia și devine într-adevăr o regulă numai la clasele asuprite, adică în zilele noastre la proletariat, indiferent dacă aceste raporturi sînt recunoscute oficial sau nu. Dar în acest caz sînt înlăturate și toate bazele monogamiei clasice, căci lipsește orice fel de proprietate, pentru a cărei păstrare și transmitere prin moștenire au fost create monogamia și dominația bărbaților, și de aceea lipsește și orice imbold pentru a impune dominația bărbaților. Ba mai mult, lipsesc și mijloacele pentru a o face: dreptul civil, care ocrotește această dominație, există numai pentru cei avuți și pentru relațiile dintre ei și proletari; dar această ocrotire costă bani, și ca atare, din pricina sărăciei muncitorului ea este lipsită de eficacitate în relațiile dintre muncitor și soția sa. Aici rolul hotărîtor îl au cu totul alte relații personale și sociale. Și, în afară de aceasta, de cînd marea industrie a smuls femeia din gospodărie și a aruncat-o pe piața muncii și în fabrică, așa încît adeseori ea este aceea care întreține familia, ultimele rămășițe ale dominației bărbatului în căminul proletar și-au pierdut orice bază, în afară doar de o oarecare brutalitate față de soții, brutalitate care s-a înrădăcinat o dată cu introducerea monogamiei. Așadar, familia proletarului nu mai

* Textul următor pînă la cuvintele „Amorul sexual poate deveni o regulă...” a fost adăugat de Engels la ediția din 1891. — *Nota red.*

este monogamă, în înțelesul strict al cuvintului, nici chiar atunci când se bazează pe cea mai înfocată iubire și pe cea mai trainică fidelitate din partea ambelor părți și cu toată binecuvântarea religioasă și civilă. De aceea veșnicii însoțitori ai monogamiei, heterismul și adulterul, joacă aici un rol cu totul neînsemnat; femeia a redobândit în fapt dreptul de a desface căsătoria, și, când părțile nu se pot împăca, ele preferă să se despartă. Într-un cuvânt, căsătoria proletară este monogamă în înțelesul etimologic al cuvintului, dar nicidecum în înțelesul lui istoric*.

Juriștii noștri consideră, de altfel, că progresul legislației face ca femeia să aibă din ce în ce mai puține motive de a se plinge. Legislația modernă a țărilor civilizate recunoaște tot mai mult că, în primul rând, pentru a fi valabilă, căsătoria trebuie să fie un contract încheiat de bunăvoie de către ambele părți, și în al doilea rând, că și în timpul căsniciei amândouă părțile trebuie să aibă una față de cealaltă drepturi și datorii egale. Iar dacă aceste două cerințe s-ar îndeplini în mod consecvent, femeile ar avea tot ceea ce își pot dori.

Această argumentare pur juridică este identică cu aceea pe care o folosește burghezul republican radical pentru a închide gura proletariatului. Contractul de muncă, pretinde el, este încheiat de bunăvoie între cele două părți. Dar el este considerat încheiat de bunăvoie pentru că *pe hîrtie* legea pune amândouă părțile într-o situație egală. Puterea pe care acea o exercită asupra celeilalte părți — situația economică reală a amândurora — sînt lucruri care nu privesc legea. Și, pe timpul duratei contractului de muncă, amândouă părțile trebuie să se bucure iarăși de drepturi egale atît timp cît una din părți nu renunță în mod expres la ele. Faptul că situația economică îl silește pe muncitor să renunțe pînă și la ultima aparență de egalitate în drepturi de asemenea nu privește legea.

Referitor la căsătorie, chiar și cea mai progresistă lege este pe deplin satisfăcută dacă părțile interesate au declarat formal că consimt de bunăvoie la căsătorie. Ceea ce se petrece în culisele juridice, acolo unde se desfășoară viața reală, și în ce mod se ajunge la acest liber consimțămînt, aceasta nu e treaba nici a legii și nici a juristului. Or, o simplă comparație a legislației din diferite țări ar trebui să arate juristului la ce se reduce acest liber consimțămînt. În țările în care copiilor le este asigurată prin lege o parte din averea părintească, în care deci ei nu pot fi

* În continuare, textul din capitolul de față în afară de paragraful de încheiere care începe cu cuvintele: „Dar să ne întoarcem la Morgan” (vezi volumul de față, p. 83) a fost adăugat de Engels la ediția din 1891. — *Nota red.*

dezmoșteniți — în Germania, în țările în care este în vigoare dreptul francez etc. —, copiii trebuie să obțină consimțământul părinților pentru a putea încheia o căsătorie. În țările în care este în vigoare dreptul englez, consimțământul părinților nu e o condiție legală pentru încheierea căsătoriei, părinții dispun de libertate completă în ceea ce privește testarea averii lor și-și pot dezmoșteni copiii după bunul lor plac. Este deci limpede că, cu toate acestea și tocmai pentru motivele acestea, în Anglia și în America, la clasele care au ceva de transmis prin moștenire, libertatea în ceea ce privește încheierea căsătoriei nu este de fapt cu nimic mai mare decât în Franța și în Germania.

Lucrurile nu stau mai bine nici în ceea ce privește egalitatea juridică a bărbatului și a femeii în căsătorie. Inegalitatea în drepturi dintre ei, pe care am moștenit-o de la rînduierile sociale anterioare, nu este cauza, ci rezultatul asupririi economice a femeii. În vechea gospodărie comunistă, care cuprindea multe perechi conjugale și copiii lor, conducerea gospodăriei, dată în seama femeilor, era o îndeletnicire socială tot atît de necesară ca și procurarea mijloacelor de hrană de către bărbați. O dată cu apariția familiei patriarhale și mai ales cu cea a familiei monogame separate, situația se schimbă. Conducerea gospodăriei și-a pierdut caracterul ei social. Ea nu mai privea societatea. Ea a devenit un *serviciu privat*; soția a devenit prima servitoare, fiind înlăturată de la participarea la producția socială. Abia marea industrie din vremea noastră i-a redeschis femeii — și numai femeii proletare — drumul spre producția socială. Dar în așa fel, încît, dacă își îndeplinește îndatoririle în serviciul privat al familiei, ea rămîne exclusă de la producția socială și nu poate cîștiga nimic; iar dacă vrea să participe la munca socială și să-și cîștige singură existența, este în imposibilitate de a-și îndeplini îndatoririle familiale. În această privință, situația femeii este aceeași atît în fabrici, cît și în toate ramurile de activitate, pînă chiar și în medicină și în avocatură. Familia separată modernă este întemeiată pe robia casnică, fățișă sau camuflată, a femeii, iar societatea modernă este o masă alcătuită numai din familii individuale, care constituie moleculele ei. În zilele noastre, în marea majoritate a cazurilor, bărbatul trebuie să fie cel care cîștigă, susținătorul familiei, cel puțin la clasele avute, și aceasta îi creează o situație dominantă, care nu are nevoie de privilegii juridice speciale. În familie el este burghezul, iar femeia reprezintă proletariatul. În lumea industrială însă, caracterul specific al asupririi economice care apasă asupra proletariatului se manifestă în toată acuitatea sa abia după ce toate privilegiile speciale bazate pe lege ale clasei capitaliste au fost înlă-

turate și s-a stabilit deplina egalitate juridică a ambelor clase; republica democratică nu înlătură antagonismul dintre cele două clase; dimpotrivă, ea este aceea ce oferă terenul pe care va avea loc lupta pentru rezolvarea acestui antagonism. Tot astfel caracterul specific al dominației soțului asupra soției în familia modernă, precum și necesitatea și modalitatea stabilirii unei reale egalități sociale pentru amândoi vor apărea în plină lumină abia atunci când ambii vor avea deplină egalitate în drepturi din punct de vedere juridic. Atunci va ieși la iveală că prima condiție prealabilă pentru eliberarea femeii este ca întregul sex feminin să se întoarcă la munca socială, fapt care, la rindul lui, cere ca familia individuală să înceteze de a mai fi unitatea economică a societății.

Avem, așadar, trei forme principale de căsătorie, care în linii generale corespund celor trei stadii principale ale dezvoltării omenirii. Sălbăticiei îi corespunde căsătoria pe grupe, barbariei căsătoria-pereche, civilizației monogamia, completată prin adulter și prostituție. Între căsătoria-pereche și monogamie, pe treapta de sus a barbariei, se intercalează dominația bărbaților asupra sclavelor și poligamia.

După cum s-a văzut din întreaga noastră expunere, progresul care se manifestă în această succesiune este legat de faptul caracteristic că femeilor li se răpește tot mai mult libertatea sexuală existentă în căsătoria pe grupe, dar nu și bărbaților. Și, într-adevăr, pentru bărbați căsătoria pe grupe există de fapt pînă astăzi. Ceea ce pentru femeie constituie o crimă și atrage după sine grave consecințe legale și sociale, la bărbați e considerat ca ceva onorabil sau, în cel mai rău caz, ca o neînsemnată pată morală, purtată cu plăcere. Dar cu cît heterismul tradițional suferă în vremea noastră mai multe modificări sub influența producției capitaliste de mărfuri, adaptîndu-se tot mai mult acesteia, și cu cît se transformă mai mult în prostituție fățișă, cu atît efectul lui este mai demoralizant. El demoralizează pe bărbați cu mult mai mult decît pe femei. Dintre femei, prostituția degradează numai pe nenorocitele care-i cad victimă și nici chiar pe acestea în măsura în care se crede de obicei. În schimb, ea corupe caracterul tuturor bărbaților. Astfel, de pildă, o logodnă lungă este, în nouă cazuri din zece, o adevărată școală pregătitoare a infidelității conjugale.

Ne îndreptăm însă spre o revoluție socială în care bazele economice de pînă acum ale monogamiei vor dispărea tot atît de sigur ca și acelea ale complementului ei, prostituția. Monogamia a apărut ca urmare a concentrării unor avuții mai mari într-o singură mînă,

și anume în mîna bărbatului, precum și din necesitatea de a transmite aceste avuții prin moștenire copiilor acestui bărbat și nu copiilor altuia. Pentru aceasta era necesară monogamia femeii, nu a bărbatului, așa încît această monogamie a femeii nu a împiedicat de loc poligamia fățișă sau ascunsă a bărbatului. Dar revoluția socială care va avea loc, transformînd cel puțin partea covârșitoare a avuțiilor permanente și transmisibile — mijloacele de producție — în proprietate socială, va reduce la minim toată această grijă în legătură cu cel căruia urmează să-i fie transmisă moștenirea. Dar, dat fiind că monogamia a luat naștere din cauze economice, nu va dispărea ea oare cînd vor dispărea aceste cauze ?

Nu fără temei am putea răspunde : nu numai că nu va dispărea, ci, dimpotrivă, abia atunci se va realiza pe deplin. Căci, o dată cu transformarea mijloacelor de producție în proprietate socială, va dispărea și munca salariată, proletariatul, deci va dispărea și necesitatea pentru un anumit număr de femei, care poate fi calculat statistic, de a se da bărbaților pentru bani. Prostițuția va dispărea, iar monogamia, în loc să-și înceteze existența, va deveni, în sfîrșit, o realitate și pentru bărbați.

Așadar, situația bărbaților se va schimba, în orice caz, foarte mult. Dar și situația femeilor, a *tuturor* femeilor, va suferi o schimbare însemnată. O dată cu trecerea mijloacelor de producție în proprietate socială, familia individuală va înceta de a mai fi unitatea economică a societății. Gospodăria particulară se va transforma într-o instituție socială ; îngrijirea și creșterea copiilor va deveni o chestiune socială, societatea se va îngriji în mod egal de toți copiii, fie ei legitimi sau nelegitimi. În felul acesta va fi înlăturată grija pentru „urmări”, care constituie astăzi momentul social esențial — atît moral, cît și economic — care împiedică fata să se dea fără rezerve bărbatului pe care îl iubește. Nu va constitui oare aceasta o cauză suficientă pentru a determina dezvoltarea treptată a unor relații sexuale mai libere și, totodată, formarea unei opinii publice mai îngăduitoare în ceea ce privește cinstea fecioarelor și necinstea femeii ? Și, în sfîrșit, n-am văzut noi că în lumea modernă monogamia și prostițuția, deși reprezintă contraste, sînt totuși niște contraste inseparabile, doi poli ai aceleiași rînduiei sociale ? Poate oare să dispară prostițuția fără să tragă după sine în prăpastie și monogamia ?

Aici intră în acțiune un element nou, un element care pe vremea dezvoltării monogamiei exista cel mult în germene : iubirea individuală între sexe.

Înainte de evul mediu, nici vorbă nu putea fi de iubire individuală între sexe. Este de la sine înțeles că frumusețea fizică,

relațiile intime, înclinațiile comune etc. au exercitat asupra persoanelor de sex diferit o atracție sexuală și că nici bărbaților, nici femeilor nu le putea fi absolut indiferent cu cine întrețineau relații atât de intime. Dar de aici și pînă la iubirea de astăzi dintre sexe e cale foarte lungă. În toată antichitatea căsătoriile sînt încheiate de către părinți în numele celor două părți, care se resemnau la această situație. Puțina dragoste conjugală pe care o cunoaște antichitatea — nu este o înclinație subiectivă, ci o datorie obiectivă — nu este baza, ci corolarul căsătoriei. Legături de dragoste în înțelesul modern al cuvîntului întîlnim în antichitate numai în afara societății oficiale. Păstorii ale căror bucurii și suferințe în dragoste sînt cîntate de Teocrit și Moschos, „Daphnis și Chloe” ai lui Longos⁹⁴ sînt sclavi care nu participă la treburile statului, sfera în care se desfășoară viața cetățeanului liber. În afară de sclavi nu întîlnim legături de dragoste decît ca produs al descompunerii vechii lumi în curs de dispariție și numai cu femei care se află și ele în afara societății oficiale, hetairele, prin urmare cu străine sau liberte: la Atena în preajma prăbușirii sale, la Roma pe vremea imperiului. Iar dacă au existat într-adevăr legături de dragoste între cetățeni și cetățene libere, ele au existat numai sub formă de adulter. Cît despre clasicul poet din antichitate al amorului, bătrînul Anacreon, iubirea între sexe în sensul modern îi era atât de indiferentă, încît pentru el nici chiar sexul ființei iubite nu avea importanță.

Iubirea de azi între sexe se deosebește în mod esențial de simpla atracție sexuală, acel eros al anticilor. În primul rînd, ea presupune existența unui sentiment reciproc de dragoste la ființa iubită; în privința aceasta, femeia este egală cu bărbatul, pe cînd în erosul antic de multe ori femeia nici nu era întrebată. În al doilea rînd, iubirea între sexe are un grad de intensitate și o durată care face ca neposedarea sau despărțirea să apară celor două părți ca o mare nenorocire, dacă nu chiar ca suprema nenorocire; pentru a-și putea aparține una alteia, ele se expun oricărui risc, punîndu-și chiar viața în primejdie, ceea ce în antichitate se întîmpla cel mult în caz de adulter. Și, în sfîrșit, apare un nou criteriu moral pentru aprecierea relațiilor sexuale: nu se pune numai întrebarea dacă ele sînt conjugale sau extraconjugale, ci și dacă au izvorit din iubire reciprocă sau nu. Se înțelege că, în practica feudală sau burgheză, soarta acestui nou criteriu nu este mai bună decît a tuturor celorlalte criterii morale: se trece peste el. Dar nici mai rea nu este; ca și celelalte criterii, el este recunoscut în teorie, pe hîrtie. Iar deocamdată, nici nu poate pretinde mai mult.

Evul mediu pornește de acolo unde s-a oprit antichitatea în ceea ce privește embrionul de iubire între sexe : de la adulter. Am descris iubirea cavalească care a creat cîntecele zorilor. De la această dragoste, care tinde la distrugerea căsătoriei, pînă la dragostea care urmează să stea la baza ei este o cale lungă, pe care cavalerii n-au străbătut-o niciodată în întregime. Chiar dacă trecem de la popoarele romanice frivole la virtușii germani, vedem în „Cîntecul Nibelungilor” că Kriemhild, deși îl iubește în taină pe Siegfried tot atît de mult cum o iubește și el, atunci cînd Gunther o anunță că a promis-o unui cavaler al cărui nume nu i-l spune, ea răspunde doar atît :

„Nu e nevoie să mă rogi ; așa cum îmi poruncești, așa voi face întotdeauna ; cu acela, stăpine, pe care mi-l dai de bărbat mă voi logodi bucuroasă”⁹⁵.

Nici nu-i trece prin gînd că ar fi cu putință să se țină seama de iubirea ei. Gunther o cere în căsătorie pe Brünhild, Etzel (Atila) pe Kriemhild fără să le fi văzut vreodată ; tot astfel în „Gutrun”⁹⁶ : Siegebant de Irlanda o cere pe norvegiana Ute, Hetel de Hegelingen pe Hilde de Irlanda, în sfîrșit Siegfied de Morlanda, Hartmut de Ormania și Herwig de Seelanda pe Gutrun ; și numai în acest din urmă caz s-a întîmplat ca Gutrun să se hotărască de bunăvoie pentru cel din urmă. De obicei mireasa tînărului prinț este aleasă de părinții acestuia, dacă mai sînt în viață ; în caz contrar, de el însuși după ce a consultat în prealabil pe vasalii principali, al căror cuvînt are întotdeauna greutate. Nici nu se putea altfel. Pentru cavaler sau baron, ca și pentru suveranul țării însuși, însurătoarea este un act politic, un prilej de a-și mări puterea prin noi alianțe ; decisiv este interesul *dinastiei*, și nu preferințele individului. Cum ar fi posibil în aceste condiții ca iubirea să aibă ultimul cuvînt în încheierea căsătoriei ?

La fel stau lucrurile și cu breslașul din orașele medievale. Tocmai privilegiile care îl protejau, regulamentele corporative respective, hotarele artificiale care în virtutea legii îl separau, pe de o parte, de celelalte bresle, pe de altă parte de propriii săi tovarăși de breaslă sau de calfe și ucenici au fost acelea care au restrîns considerabil cercul din care putea să-și aleagă o soție potrivită. Și bineînțeles că, în acest sistem încîlcit, interesul familiei, și nu dorința individului hotăra care anume este soția cea mai potrivită.

Așadar, în imensa majoritate a cazurilor, pînă la sfîrșitul evului mediu, încheierea căsătoriei a rămas ceea ce a fost de la început : o chestiune care nu era hotărîtă de cei în cauză. La început, fiecare om venea pe lume gata căsătorit — căsătorit cu o

întreagă grupă a sexului opus. În formele de mai târziu ale căsătoriei pe grupe, era, probabil, aceeași situație, doar că grupa se restrîngea tot mai mult. În căsătoria-pereche, regula era ca mamele să se înțeleagă asupra căsătoriei copiilor lor; și aici rolul hotărîtor îl au considerentele privitoare la noi legături de rudenie, menite să asigure tinerei perechi o poziție mai puternică în gîntă și trib. Iar cînd, o dată cu precumpănirea proprietății private asupra celei obștești și cu ivirea interesului pentru moștenire, s-au instaurat patriarhatul și monogamia, încheierea căsătoriei a început să depindă întru totul de considerente economice. *Forma* căsătoriei prin cumpărare dispăre, dar în fond această căsătorie capătă o răspîndire tot mai largă, încît nu numai femeia, ci și bărbatul este evaluat nu după însușirile sale personale, ci după averea sa. Chiar de la început era un lucru nemaiauzit în practica claselor dominante ca înclinația reciprocă a părților să fie motivul precumpănitor în încheierea căsătoriei; așa ceva se întîmpla cel mult în literatura romantică sau la clasele asuprite, care nu contau.

Aceasta era situația pe care a găsit-o producția capitalistă atunci cînd, după epoca descoperirilor geografice, se pregătea să-și impună supremația în lumea întreagă prin comerțul mondial și prin manufactură. Era de presupus că acest mod de a încheia căsătoriile va fi cel mai potrivit pentru ea, și chiar așa a și fost. Și cu toate acestea — ironia istoriei este inepuizabilă — tocmai capitalismului i-a fost dat să-i dea lovitura hotărîtoare. Transformînd totul în marfă, producția capitalistă a distrus toate relațiile vechi, tradiționale, în locul moravurilor moștenite și al dreptului istoric a pus cumpărarea și vînzarea, contractul „liber”. Juristul englez H. S. Maine credea că a făcut o descoperire grozavă spunînd că întregul nostru progres față de epocile anterioare constă în faptul că am ajuns din status to contract, de la rînduieli transmise prin tradiție la rînduieli stabilite prin contracte liber consimțite⁹⁷, lucru care, în măsura în care este just, a fost spus încă în „Manifestul Comunist”⁹⁸.

Dar un contract pot încheia numai oamenii care sînt în situația de a dispune liber de persoana, de acțiunile și de bunurile lor și care sînt egali în drepturi unul față de celălalt. Una dintre sarcinile principale ale producției capitaliste a fost tocmai aceea de a-i crea pe acești oameni „liberi” și „egali”. Dacă acest lucru s-a întîmplat la început numai în mod semiconștient și, pe deasupra, sub un înveliș religios, începînd de la reforma luterană și calvină s-a statornicit totuși teza că omul este pe deplin răspunzător pentru faptele sale numai atunci cînd le-a săvîrșit în deplină libertate a voinței și că este o datorie morală de a te împotrivi oricărei con-

strîngerii la o faptă imorală. Cum se impacă însă aceasta cu cele practicate pînă atunci cu prilejul încheierii căsătoriei? Potrivit concepției burgheze, căsătoria era un contract, o tranzacție juridică, și anume cea mai importantă dintre toate, fiindcă determina pentru tot timpul vieții destinele a doi oameni, ale trupului și spiritului lor. Ce-i drept, formal, această tranzacție era încheiată pe atunci de bunăvoie: ea nu putea avea loc fără consimțămîntul părților. Dar se știa prea bine cum se obținea consimțămîntul și care erau adevărații autori ai căsătoriei. Or, dacă pentru toate celelalte contracte se cerea o reală libertate în luarea hotărîrii, de ce nu s-ar fi cerut și pentru acest contract? Oare cei doi tineri care urmau să se unească nu aveau și ei dreptul de a dispune liber de ei înșiși, de trupul și de organele lor? Oare iubirea între sexe nu ajunsese la modă datorită cavalerilor și, în opoziție cu dragostea adulterină a cavalerului, dragostea conjugală nu era oare adevărata formă burgheză a acestei iubiri? Dacă însă datoria soților era de a se iubi unul pe altul, nu era în aceeași măsură o datorie a celor ce se iubeau ca ei să fie aceia care să hotărască încheierea căsătoriei și nu să lase pe alții să hotărască în locul lor? Și oare acest drept al celor care se iubesc nu era mai presus de dreptul părinților, al rudelor și al celorlalți mijlocitori de căsătorii și pețitori tradiționali? Dacă dreptul individului de a alege în mod liber își făcea loc fără nici o jenă în biserică și în religie, putea oare acest drept să se oprească în fața insuportabilei pretenții a generației mai vîrstnice care voia să dispună de trupul, de sufletul, de averea, de fericirea sau de nefericirea generației mai tinere?

Aceste întrebări trebuiau să se ivească într-o vreme în care toate legăturile vechi ale societății se destrămau și toate concepțiile moștenite începeau să se clatine. Lumea a devenit dintr-o dată aproape de zece ori mai mare; în loc de o pătrime dintr-o emisferă, întregul glob pămîntesc se găsea acum în fața ochilor europenilor occidentali, care s-au grăbit să intre în posesiunea celorlalte șapte părți. Și întocmai ca vechile hotare strîmte ale patriei se prăbușiră și hotarele milenare ale modului tradițional de a gîndi impus de evul mediu. În fața ochiului și a minții omului se deschidea un orizont infinit mai larg. Pentru un tînăr pe care îl atrăgeau bogățiile Indiei, minele de aur și de argint din Mexic și din Potosi, ce valoare mai putea avea reputația de onestitate sau onorabilul privilegiu de breaslă transmis din generație în generație? Era epoca cavalerilor rătăcitori ai burgheziei, care și-a avut și ea romantismul și exaltările ei amoroase, dar de natură burgheză și, în ultimă instanță, cu țeluri burgheze.

Împrejurările erau de așa natură, încît burghezia în ascensiune, mai ales cea din țările protestante, unde ordinea existentă a fost zdruncinată mai mult decît oriunde, a recunoscut din ce în ce mai mult libertatea în încheierea contractului și în ceea ce privește căsătoria, înfăptuind-o în felul arătat mai sus. Căsătoria a rămas o căsătorie de clasă, dar înăuntrul clasei s-a recunoscut părților un anumit grad de libertate în alegere. Iar pe hîrtie, în teoria moralei și în descrierea poetică, nimic nu era mai categoric stabilit decît imoralitatea oricărei căsătorii care nu se bazează pe iubirea reciprocă între sexe și pe acordul cu adevărat al soților. Într-un cuvînt, căsătoria din dragoste era proclamată un drept al omului, și nu numai un drept al bărbatului (*droit de l'homme*)*, ci, în mod excepțional, și un drept al femeii (*droit de la femme***).

Dar, într-o anumită privință, acest drept al omului se deosebea de toate celelalte așa-zise drepturi ale omului. Deoarece acestea din urmă se mărgineau în practică numai la clasa dominantă, la burghezie, iar, direct sau indirect, pentru clasa asuprită, pentru proletariat se reduceau la zero, ironia istoriei s-a vădit și în cazul de față. Clasa dominantă rămîne dominată de cunoscutele influențe economice, și de aceea în rîndurile ei numai în cazuri excepționale au loc căsătorii încheiate în mod cu adevărat liber, pe cînd la clasa dominată ele sînt, după cum am văzut, regula generală.

Așadar, deplina libertate în încheierea căsătoriei va putea fi realizată pe plan general abia atunci cînd desființarea producției capitaliste și a relațiilor de proprietate create de ea va fi înlăturat toate acele considerente economice secundare care mai exercită și astăzi o influență atît de puternică asupra alegerii soțului. Atunci nu va mai rămîne nici un alt motiv decît acela al afecțiunii reciproce.

Întrucît iubirea între sexe este, prin natura ei, exclusivistă, cu toate că acest exclusivism se realizează astăzi numai la femeie, căsătoria întemeiată pe iubirea între sexe este, prin natura ei, monogamă. Am văzut cită dreptate avea Bachofen cînd considera că progresul făcut de la căsătoria pe grupe la căsătoria monogamă se datorește mai ales femeii; numai trecerea de la căsătoria-perече la monogamie trebuie pusă pe seama bărbaților; din punct de vedere istoric, ea a dus, în fond, la o înrăutățire a situației femeii și la o înlesnire a infidelității bărbaților. De aceea, de îndată ce vor dispărea considerentele economice — grija pentru propria ei existență și mai ales pentru viitorul copiilor ei —, care au determinat

* Joc de cuvinte: „*droit de l'homme*” înseamnă „dreptul omului”, dar și „dreptul bărbatului”. — *Nota trad.*

** — dreptul femeii. — *Nota trad.*

pe femeie să se împace cu obișnuita infidelitate a bărbaților, atunci, judecînd după întreaga experiență de pînă acum, egalitatea obținută de femeie va face în măsură infinit mai mare pe bărbați să devină cu adevărat monogami decît pe femei să devină poliandre.

Totodată însă, din monogamie vor dispărea în mod cert trăsăturile caracteristice imprimate ei de relațiile de proprietate din care a izvorit, și anume în primul rînd supremația bărbatului, iar în al doilea rînd indisolubilitatea căsătoriei. Supremația bărbatului în căsătorie este o simplă consecință a supremației lui economice și dispăre de la sine o dată cu aceasta. Indisolubilitatea căsătoriei este, în parte, o consecință a situației economice în cadrul căreia a luat naștere monogamia și, în parte, o tradiție din vremea în care corelația dintre această situație economică și monogamie nu era încă bine înțeleasă și era exagerată de religie. În vremea noastră ea este încălcată în mii de cazuri. Dacă numai căsătoria întemeiată pe dragoste este morală, morală este de asemenea numai căsătoria în care dragostea continuă să existe. Durata iubirii individuale între sexe diferă însă foarte mult de la individ la individ, mai ales la bărbați, și, atunci cînd sentimentul încetează cu desăvîrșire sau o nouă iubire pasionată îi ia locul, despărțirea devine o binefacere atît pentru ambele părți, cît și pentru societate. Dar atunci, spre deosebire de ceea ce se petrece în prezent, oamenii vor fi scutiți de murdăria inutilă a unui proces de divorț.

Așadar, ceea ce putem presupune astăzi despre formele relațiilor sexuale după iminenta înlăturare a producției capitaliste este mai ales de ordin negativ, mărginindu-se în majoritatea cazurilor la ceea ce va dispărea. Dar ce element nou se va adăuga ? Aceasta se va hotărî atunci cînd se va fi ridicat o nouă generație : o generație de bărbați care niciodată în viața lor nu vor fi în situația de a cumpăra o femeie cu bani sau prin alte mijloace sociale ale puterii, și o generație de femei care niciodată nu vor fi în situația nici de a se da unui bărbat din alte considerente decît din iubire adevărată și nici de a refuza să se dea iubitelui de teama consecințelor economice. Cînd se vor ivi asemenea oameni, prea puțin se vor sinchisi ei de tot ceea ce se crede astăzi că ar trebui să facă ; ei vor ști singuri cum să procedeze și singuri își vor forma o opinie publică corespunzătoare în ce privește purtarea fiecăruia în parte, și cu asta basta.

Dar să ne întoarcem la Morgan, de la care ne-am îndepărtat cam mult. Studiarea istorică a instituțiilor sociale care s-au dezvoltat în epoca civilizației depășește cadrul cărții sale. De aceea el vorbește foarte puțin despre soarta monogamiei în cursul acestei

epoci. Și el crede că dezvoltarea familiei monogame constituie un progres, un pas spre completa egalitate în drepturi a sexelor, fără a considera însă că acest țel a fost atins. Dar, spune el,

„dacă se recunoaște faptul că familia a trecut consecutiv prin patru forme și se află acum într-a cincea, se naște întrebarea dacă în viitor această formă va dăinui mult timp. Singurul răspuns care se poate da este că ea trebuie să progreseze o dată cu societatea, să se modifice în aceeași măsură în care se modifică și societatea, așa cum s-a întâmplat și în trecut. Fiind o creație a orînduirii sociale, ea va reflecta gradul de dezvoltare a culturii în orînduirea respectivă. Întrucît de la începutul civilizației familia monogamă s-a perfecționat simțitor, îndeosebi în timpurile moderne, putem cel puțin presupune că ea este capabilă de a continua această perfecționare pînă cînd va fi atinsă egalitatea între sexe. Dacă însă, într-un viitor îndepărtat, familia monogamă nu va fi în stare să îndeplinească cerințele societății, ne este imposibil să prevedem de ce natură va fi familia care-i va urma” 99.

III

Ginta irocheză

Trecem acum la o altă descoperire a lui Morgan, care prezintă cel puțin tot atîta importanță ca și reconstituirea formei primitive a familiei pe baza sistemelor de înrudire. Morgan a dovedit că uniunile de gintă din cadrul unui trib de indieni americani, desemnate cu nume de animale, sînt în esență identice cu ceea ce erau genea la greci și ceea ce erau gentes la romani; că forma inițială este cea americană, cea greco-romană fiind o formă mai tîrzie, derivată; că întreaga organizare socială a grecilor și a romanilor din vremurile primitive în ginți, frații și triburi își găsește o paralelă fidelă în organizarea indienilor americani, că ginta este o instituție comună tuturor barbarilor pînă la intrarea lor în civilizație și chiar după aceea (după cîte putem stabili pe baza izvoarelor de care dispunem în prezent). Dovedind toate acestea, Morgan a lămurit dintr-o dată punctele cele mai dificile din istoria antică — greacă și romană — și, în același timp, ne-a adus lămuriri neabătute în legătură cu trăsăturile fundamentale ale orînduirii sociale din epoca primitivă dinainte de apariția *statului*. Oricît de simplă ar părea chestiunea acum cînd este cunoscută, Morgan nu a descoperit-o totuși decît în ultimul timp; în lucrarea sa anterioară, apărută în 1871¹⁰⁰, el nu a pătruns încă această taină, a cărei dezvăluire a redus pentru un timp* la tăcere pe cercetătorii englezi ai preistoriei, de obicei atît de siguri de ei.

Cuvîntul latin *gens*, pe care Morgan îl întrebunțează în mod general pentru această uniune de gintă, derivă — ca și cuvîntul grecesc cu același înțeles, *genos* — de la rădăcina comună ariană *gan* (kan în limba germană, în care, conform unei legi fonetice, sunetul arian *g* trebuie înlocuit prin *k*), care înseamnă „a procrea”. *Gens*, *genos*, în limba sanscrită *dschanas*, în limba gotică (după

* Cuvintele „pentru un timp” au fost adăugate de Engels la ediția din 1891. — *Nota red.*

legea fonetică de mai sus) kuni, în vechea limbă nordică și în cea anglo-saxonă kyn, în engleză kin, în limba germană medie de sus künne, înseamnă de asemenea gintă, obirșie. Dar la latini gens și la greci genos sînt folosite în mod special pentru uniunea de gintă care se mîndrește cu o obirșie comună (în cazul acesta un strămoș comun) și care, prin anumite instituții sociale și religioase, formează o anumită grupare comună, a cărei origine și natură au rămas totuși nelămurite pînă acum tuturor istoricilor noștri.

Am văzut mai sus, cînd am vorbit despre familia punalua, care este compoziția unei ginți în forma ei inițială. Ea este alcătuită din toate persoanele care, prin căsătoria punalua și potrivit ideilor care domneau în mod necesar în cadrul ei, constituie urmașii recunoscuți ai aceluiași strămoș feminin, întemeietoarea ginții. Întrucît în această formă de familie paternitatea este incertă, se ține seama numai de linia feminină. Întrucît frații nu se pot căsători cu surorile lor, ci numai cu femeii de altă origine, copiii procreați cu aceste străine rămîn, potrivit matriarhatului, în afara ginții. Așadar, în cadrul uniunii de gintă rămîn numai urmașii *fiicelor* din fiecare generație; urmașii fiilor trec în gințile mamelor lor. Ce devine această grupă înrudită prin sînge după ce s-a constituit ca o grupă separată față de grupele asemănătoare din cadrul tribului?

Ca formă clasică a acestei ginți primitive, Morgan ia ginta irochezilor, în special ginta tribului seneca. În acest trib sînt opt ginți, care poartă nume de animale: 1) lup, 2) urs, 3) broască țestoasă, 4) castor, 5) cerb, 6) sitar, 7) bitlan, 8) șoim. În fiecare gintă domnesc următoarele obiceiuri:

1. Ginta își alege „sahemul” (conducătorul în timp de pace) și șeful (căpetenia militară). Sahemul trebuia să fie ales chiar din rîndurile membrilor ginții și funcția lui era ereditară în cadrul acesteia, întrucît, atunci cînd locul rămînea vacant, el trebuia ocupat imediat de un altul; căpetenia militară însă nu trebuia să fie aleasă numai dintre membrii ginții, și uneori această funcție putea să rămîna vremelnic neocupată. Ca sahem nu era ales niciodată fiul ultimului sahem, căci la irochezi domnea matriarhatul și, deci, fiul făcea parte din altă gintă; adesea însă era ales fratele sahemului sau fiul surorii sale. La alegere votau toți: bărbați și femei. Alegerea trebuia să fie însă confirmată de celelalte șapte ginți și abia atunci alesul era instalat în mod solemn, și anume de către sfatul comun al întregii uniuni a irochezilor. Semnificația acestui act se va vedea din cele ce vor urma. Autoritatea sahemului în cadrul ginții era o autoritate părintească, de natură pur morală; el nu dispunea de mijloace de constrîngere. Pe lîngă aceasta, el era din oficiu membru în sfatul tribului seneca, precum și în sfatul comun

al uniunii irochezilor. Căpetenia militară putea da ordine numai în timpul expedițiilor războinice.

2. Ginta are latitudinea de a destitui pe sahem și căpetenia militară. Această destituire se face tot prin hotărîrea comună a bărbaților și femeilor. Destituții devin după aceea oșteni de rînd ca și ceilalți, persoane particulare. De altfel, sfatul tribului poate destitui și pe sahemi, chiar împotriva voinței ginții.

3. Nici un membru al ginții nu are voie să-și ia soție din cadrul ginții. Aceasta este regula fundamentală a ginții, legătura care îi dă coeziunea ; ea este expresia negativă a foarte pozitivei înrudiri de sînge, singura în virtutea căreia indivizii pe care această înrudire îi unește devin o gintă. Prin descoperirea acestui fapt simplu, Morgan a dezvăluit pentru prima oară esența ginții. Cît de puțin a fost înțeleasă pînă atunci esența ginții o dovedesc vechile relații despre sălbatici și barbari, în care diferitele grupări ce alcătuiesc orînduirea gentilică sînt amestecate de-a valma, fără a fi fost înțelese și fără a se face vreo distincție între ele, sub denumirea de trib, clan, thum etc., susținîndu-se adesea că în cadrul unei asemenea grupări căsătoria este interzisă. Aceasta a și dus la confuzia iremediabilă în care d-l MacLennan a putut să apară ca un al doilea Napoleon și să facă ordine printr-o sentință supremă : toate triburile se împart în triburi înăuntrul cărora căsătoria este interzisă (exogame) și în altele înăuntrul cărora ea este îngăduită (endogame). Și după ce a încurcat astfel și mai rău lucrurile, el s-a putut lansa în cele mai profunde cercetări pentru a afla care dintre cele două categorii absurde ale sale este mai veche : exogamia sau endogamia. Această absurditate a căzut de la sine o dată cu descoperirea ginții întemeiate pe înrudirea de sînge și pe imposibilitatea de a se încheia căsătorii între membrii ginții, imposibilitate care rezultă din această înrudire. Bineînțeles că, pe treapta pe care îi găsim pe irochezi, interzicerea căsătoriei în cadrul ginții este respectată cu strictețe.

4. Averele defuncților trecea în posesiunea celorlalți membri ai ginții ; ea trebuia să rămînă în gintă. Avînd în vedere că obiectele pe care putea să le lase moștenire un irochez erau neînsemnate, ele erau împărțite între rudele de gintă cele mai apropiate ; dacă murea un bărbat, între frații și surorile lui bune și fratele mamei ; dacă murea o femeie, între copiii și surorile ei bune, dar nu și frații ei. Din același motiv, soțul și soția nu puteau să se moștenească unul pe altul, nici copiii nu puteau moșteni pe tatăl lor.

5. Membrii ginții erau datori să-și acorde unul altuia ajutor și ocrotire și mai ales să se sprijine în răzbuinarea ofenselor aduse de un străin. În ceea ce privește securitatea sa personală, individul

se baza pe protecția ginții și putea să se bizuie pe ea, căci cine îl ofensa pe el ofensa întreaga gintă. Aici, în legăturile de sînge ale ginții, își are obîrșia obligația răzbunării singelui, recunoscută în mod necondiționat de către irochezi. Dacă un străin de gintă ucidea pe un membru al ginții, întreaga gintă a celui ucis era datoare să răzbune singele vărsat. Mai întîi se încerca să se ajungă la o înțelegere; ginta ucigașului se aduna la sfat și făcea sfatului ginții celui ucis propuneri pentru a lichida chestiunea în chip pașnic, exprimîndu-și de obicei părerea de rău și oferind daruri însemnate. Dacă propunerile erau acceptate, chestiunea se socotea aplanată. În caz contrar, ginta ofensată desemna unul sau mai mulți răzbuțători, care erau datori să-l urmărească pe ucigaș și să-lucidă. Dacă acest lucru se întîmpla, ginta celui ucis nu avea nici un drept să se plîngă: cazul era lichidat.

6. Ginta are anumite nume sau o serie de nume, pe care, din tot tribul, numai ea le poate folosi, astfel că numele unui individ arată totodată și cărei ginți îi aparține. De numele gentilic erau inseparabil legate și drepturile gentilice.

7. Ginta poate adopta străini și astfel să-i primească ca membri ai întregului trib. Prizonierii de război care nu erau uciși deosebit, așadar, prin adopție în una din ginți, membri ai tribului seneca și dobîndeau prin aceasta drepturi depline în gintă și în trib. Adopția se făcea la propunerea unor membri ai ginții: la propunerea bărbaților care îl adoptau pe străin ca frate sau soră sau la propunerea femeilor care îl adoptau ca fiu; pentru confirmarea unei astfel de adopții era necesară primirea solemnă în gintă. Adeseori unele ginți deosebit de slăbite din punct de vedere numeric erau reîntărite prin adopții în masă dintr-o altă gintă, cu asentimentul acesteia. La irochezi, primirea solemnă în gintă avea loc într-o ședință publică a sfatului tribului, această solemnitate transformîndu-se în fapt într-o ceremonie religioasă.

8. La gințile indiene este greu de dovedit existența unor sărbători religioase speciale, dar ceremoniile religioase ale indienilor sînt mai mult sau mai puțin legate de ginți. În timpul celor șase sărbători religioase anuale ale irochezilor, sahemii și căpeteniile militare ale fiecărei ginți erau socotite ca făcînd din oficiu parte dintre „păzitorii credinței” și îndeplineau funcții de preot.

9. Ginta are un loc de înmormîntare comun. La irochezii din statul New York, înghesuți din toate părțile de către albi, acest loc a dispărut acum, dar înainte vreme a existat. La alți indieni el mai există și astăzi, ca, de pildă, la tribul tuscarora, înrudit îndeaproape cu irochezii, care, deși este un trib creștin, are în cimitir un rînd anume pentru fiecare gintă, astfel că mama este îngro-

pată în același rînd cu copiii, dar tatăl nu. Și la irochezi întreaga gintă a celui decedat asistă la înmormîntare, se îngrijește de mormînt, de discursurile funebre etc.

10. Ginta are un sfat, adunarea democratică a tuturor membrilor ei adulți, bărbați și femei, care se bucură cu toții de drept egal de vot. Acest sfat alegea și destitua pe sahemii și pe căpeteniile militare, precum și pe ceilalți „păzitori ai credinței” ; el decidea dacă trebuie să primească drept ispășire pentru uciderea unor membri ai ginții o sumă de bani (Wergeld) sau dacă aceștia trebuie răzbunați prin sînge ; el adopta străini în gintă. Într-un cuvînt, el era puterea supremă în gintă.

Acestea sînt atributele unei ginți indiene tipice.

„Toți membrii ei sînt oameni liberi, datori să-și apere reciproc libertatea ; ei se bucură de drepturi personale egale : nici sahemii, nici căpeteniile militare nu au nici o pretenție la vreun privilegiu ; ei alcătuiesc o frăție unită prin legături de sînge. Deși nu au fost niciodată formulate, principiile de bază ale ginții au fost libertatea, egalitatea, fraternitatea, iar ginta, la rîndul ei, a fost unitatea de bază a unui întreg sistem social, temelia societății indiene organizate. Prin aceasta se explică inflexibilul spirit de independență și demnitatea personală a indienilor, pe care nimeni nu le poate contesta”¹⁰¹.

În perioada descoperirii Americii, indienii din întreaga Americă de Nord erau organizați în ginți după principiile patriarhatului. Numai în unele triburi, ca, de pildă, în cel numit dakota, gințile se aflau în descompunere, iar în altele — ojobwas și omaha — ele erau organizate după principiile patriarhatului.

La foarte multe triburi indiene numărînd mai mult de cinci sau șase ginți, găsim cîte trei, patru sau mai multe ginți unite într-o grupă deosebită, pe care Morgan o denumește fratricie (frăție), redînd în mod fidel denumirea indiană prin forma corespunzătoare greacă. Astfel tribul seneca are două fratricii : prima cuprinde gințile 1—4, cea de-a doua gințile 5—8. O cercetare mai amănunțită arată că aceste fratricii reprezintă de obicei gințile inițiale în care s-a scindat tribul la început ; căsătoria fiind interzisă în cadrul ginții, fiecare trib trebuia să cuprindă cel puțin două ginți ca să poată exista de sine stătător. Pe măsură ce tribul creștea, fiecare gintă, la rîndul ei, se scinda în alte două sau mai multe ginți, care apar, fiecare în parte, ca o gintă distinctă, pe cînd ginta inițială, care cuprinde toate gințile-fiice, continuă să existe ca fratricie. La tribul considerate ginți-surori, în timp ce gințile celeilalte fratricii sînt considerate ginți-surori, în timp ce gințile celeilalte fratricii sînt ginți-vere, denumiri care, după cum am văzut, au în sistemul de înrudire american o semnificație cît se poate de reală și de limpede. La început, nici un membru al tribului seneca nu avea voie

să se însoare înăuntrul fratriei sale, dar obiceiul acesta s-a pierdut de mult, mărginindu-se numai la gintă. Conform tradiției existente la tribul seneca, gințile originare din care s-au desprins celelalte au fost „ursul” și „cerbul”. După ce această nouă împărțire s-a încetățenit, ea a fost modificată după trebuință; dacă se stingea vreo gintă dintr-o fratrie, ea era adeseori completată cu ginți întregi, strămutate din alte fratрии. De aceea găsim, la triburi diferite, ginți cu același nume, grupate în mod diferit în fratрии.

La irochezi, funcțiile fratriei sînt în parte sociale, în parte religioase. 1) La jocul cu mingea, fratriile joacă una împotriva celeilalte; fiecare fratrie trimite pe cei mai buni jucători ai ei, ceilalți urmăresc jocul grupați pe fratрии și pariază pe jucătorii lor. — 2) În sfatul tribului, sahemii și căpeteniile militare ale fiecărei fratrii șed laolaltă — cele două grupe fiind așezate față în față —, iar fiecare orator, cînd vorbește, se adresează reprezentanților fiecărei fratrii ca unei grupări deosebite. — 3) Dacă se întimpla un omor în trib și dacă ucigașul și victima nu făceau parte din aceeași fratrie, ginta lezată apela adesea la gințile-surori; acestea convocau sfatul fratriei și se adresau celeilalte fratрии ca unui tot întreg, cerînd să convoace și ea un sfat pentru aplanarea conflictului. Aici fratria apare deci din nou în calitatea de gintă inițială și are mai mulți sorți de izbîndă decît ginta separată, mai slabă, provenită din ea. — 4) În caz de deces al unor persoane de vază, fratria opusă lua asupra ei organizarea înmormîntării și a ceremoniilor funebre, în timp ce fratria mortului forma cortegiul îndoliat. Cînd murea un sahem, fratria opusă aducea la cunoștința sfatului uniunii irochezilor că locul a devenit vacant. — 5) La alegerea sahemului intra din nou în scenă sfatul fratriei. Confirmarea alegerii de către gințile-surori era considerată ca ceva de la sine înțeles, dar gințile celorlalte fratрии puteau ridica obiecții. Într-un asemenea caz se întrunea sfatul acestei fratrii; dacă el persista în obiecția lui, se invalida alegerea. — 6) Înainte vreme irochezii aveau mistere religioase speciale, numite de albi medicinelodges*. Aceste mistere erau celebrate în tribul seneca de către două frății religioase, în care inițierea noilor membri avea loc în cadrul unui ceremonial deosebit; fiecareia dintre cele două fratрии îi revenea cîte o astfel de frăție religioasă. — 7) Dacă, așa cum este aproape sigur, cele patru „linages” (spițe), care în perioada cuceririi¹⁰² locuiau în cele patru cartiere ale Tlascaliei, constituiau patru fratрии, aceasta dovedește că fratriile contau și ca unități militare, ca și fratriile grecilor și uniunile de gintă asemănătoare ale germanilor; aceste patru „linages” porneau la luptă fiecare ca o ceată deosebită, cu

* — adunarea vracilor. — *Nota trad.*

uniformă și drapel propriu și sub comanda propriului lor conducător.

După cum mai multe ginți alcătuiesc o fratrie, tot așa, în forma clasică a orînduirii gentilice, mai multe frații alcătuiesc un trib; în unele cazuri, la triburile foarte slăbite lipsește veriga intermediară, fratria. Care sînt deci caracteristicile unui trib de indieni din America?

1. Un teritoriu propriu și un nume propriu. Fiecare trib posedă, în afară de locul pe care se stabilise în fapt, și un teritoriu considerabil pentru vînat și pescuit. Dincolo de acesta se găsea o vastă zonă neutră, care se întindea pînă la teritoriul tribului vecin; între triburile înrudite prin limbă această zonă era mai mică, iar între triburile neînrudite prin limbă era mai mare. Această zonă este același lucru cu pădurea-hotar pe care o întilnim la germani, cu pustiul pe care-l făceau în jurul teritoriului lor suevii lui Cezar, cu isarnholt-ul (în limba daneză *jarnved*, *limes Danicus*) dintre danezi și germani, cu pădurea saxonă și branibor-ul (în limba slavă „pădure de apărare”) — de la care își trage numele Brandenburgul — dintre germani și slavi. Ținutul astfel delimitat prin granițe neprecizate era teritoriul comun al tribului, recunoscut ca atare de triburile vecine și apărat de trib împotriva invaziilor. Faptul că granițele nu erau precis stabilite a devenit, de cele mai multe ori, un neajuns practic abia atunci cînd populația s-a înmulțit considerabil. — Numele triburilor în general se pare mai curînd că au apărut la întîmplare decît că ar fi urmarea unei alegeri intenționate; cu timpul s-a întîmplat adesea ca un trib să fie numit de către triburile vecine cu alt nume decît cel folosit de el însuși, așa cum germanii au primit primul lor nume istoric generic de „germani” de la celți.

2. Un *dialect* deosebit, propriu numai acestui trib. Într-adevăr, tribul și dialectul coincid în esență; în America pînă nu de mult se mai formau noi triburi și dialecte prin scindare, și nu cred ca acest proces să fi încetat cu desăvîrșire. Acolo unde două triburi slăbite s-au contopit într-unul singur, se întîmplă, cu titlu de excepție, ca în unul și același trib să se vorbească două dialecte foarte înrudite. În medie, triburile americane au mai puțin de 2 000 de suflete; cerochezi însă sînt vreo 26 000 — cel mai mare număr de indieni din Statele Unite care vorbesc același dialect.

3. Dreptul de a instala în mod solemn pe sahemii și căpeteniile militare aleși de ginți, precum și

4. dreptul de a-i destitui, chiar împotriva voinței ginții lor. Întrucît acești sahemi și căpetenii militare sînt membri în sfatul tribului, aceste drepturi ale tribului față de ei sînt de la sine în-

țelese. Acolo unde s-a format o uniune de triburi și toate triburile erau reprezentate în sfatul uniunii, drepturile menționate mai sus treceau asupra acestui sfat.

5. Reprezentări religioase (mitologie) comune și practicarea aceluiași cult.

„Indienii erau, în felul lor barbar, un popor religios”¹⁰³.

Până acum mitologia lor nu a fost studiată în mod critic; ei atribuiau o înfățișare omenească reprezentărilor lor religioase — duhuri de tot felul —, dar treapta de jos a barbariei pe care se aflau nu cunoștea încă reprezentările plastice, așa-numiții idoli. Era un cult al naturii și al forțelor naturale în curs de dezvoltare spre politeism. Diferitele triburi aveau serbările lor periodice, cu anumite forme de cult, și anumite dansuri și jocuri; în special dansul constituia o parte esențială a tuturor solemnităților religioase; fiecare trib își celebra sărbătorile separat.

6. Un sfat al tribului pentru treburile obștești. El era alcătuit din toți sahemii și căpeteniile militare ale diferitelor ginți, adevărații reprezentanți ai acestora, deoarece puteau fi oricând destituiți; el ținea ședințe publice, înconjurat de ceilalți membri ai tribului, care aveau dreptul să ia parte la discuții și să-și expună părerea; hotărîrea o lua sfatul. De regulă, oricine dorea putea să ia cuvîntul; femeile puteau de asemenea să-și expună punctul lor de vedere printr-un orator pe care îl imputerniceau. La irochezi, hotărîrea definitivă trebuia luată în unanimitate, la fel ca și în mărcile germane cînd se adoptau hotărîri în unele probleme. Sfatul tribului avea în special însărcinarea să reglementeze raporturile cu triburile străine; el primea și trimitea soli, declara război și încheia pace. Dacă se ajungea la război, acesta era dus în cea mai mare parte de voluntari. În principiu, fiecare trib se socotea în stare de război cu oricare alt trib cu care nu a încheiat formal un tratat de pace. Expedițiile războinice împotriva unor astfel de vrăjmași erau organizate de cele mai multe ori de cîțiva războinici de frunte; ei organizau un dans războinic și oricine se prindea în dans își manifesta prin aceasta hotărîrea de a lua parte la expediție. Ceata se organiza imediat și pornea la acțiune. Și apărarea teritoriului atacat al tribului se făcea de obicei tot de către cete de voluntari. Pornirea în expediție și întoarcerea din expediție a acestor cete constituiau întotdeauna un prilej de serbări publice. Aceste expediții nu aveau nevoie de aprobarea sfatului tribului; ea nu era nici cerută, nici acordată. Ele sînt identice cu expedițiile războinice private ale cetelor germane, așa cum ni le zugrăvește Tacit¹⁰⁴, cu deosebirea că la germani aceste cete dobîn-

diseră un caracter mai statornic, constituind un nucleu stabil, organizat încă din timp de pace, în jurul căruia în caz de război se grupau ceilalți voluntari. Aceste cete de luptă erau rareori numeroase; cele mai de seamă expediții ale indienilor, chiar la distanțe mari, erau întreprinse cu forțe de luptă neînsemnate. Cînd mai multe cete de acest fel se uneau în vederea unei acțiuni importante, fiecare dintre ele asculta numai de propria sa căpetenie; unitatea planului de luptă era asigurată într-un fel sau altul de către sfatul căpeteniilor. Tot astfel, după cum reiese din descrierea lui Ammianus, își duceau războaiele alamanii de pe Rinul de sus în secolul al IV-lea.

7. La unele triburi găsim un șef suprem (Oberhäuptling), ale cărui atribuții sînt însă foarte limitate. El este unul dintre sahemii, care, în cazurile cînd se impunea o acțiune imediată, trebuia să ia măsuri provizorii pînă cînd se va putea aduna sfatul pentru a lua o hotărîre definitivă. Este un slab început de funcție investită cu putere executivă, care, în dezvoltarea ulterioară, de cele mai multe ori nu a dat roade; căci, după cum vom vedea, puterea executivă s-a dezvoltat în cele mai multe cazuri, dacă nu chiar întotdeauna, din funcția de șef suprem al armatei (obersten Heerführer).

Marea majoritate a indienilor americani n-au depășit faza unirii în trib. Despărțite unele de altele prin zone largi de graniță, slăbite prin veșnice războaie, triburile mici ocupau cu un număr redus de oameni un teritoriu imens. Alianțe între triburi înrudite se încheiau pe alocuri, în funcție de nevoi momentane, dar se desfăceau de îndată ce nu mai existau aceste nevoi. În unele regiuni însă triburi fărămîțate, dar înrudite la origine, se reuneau, formînd uniuni de durată și făcînd astfel primul pas spre formarea națiunilor. În Statele Unite, forma cea mai evoluată a unei asemenea uniuni o găsim la irochezi. Pornind din locurile pe care le ocupau la apus de Mississippi, unde constituiau, probabil, o ramură a mării familii dakota, după îndelungi pribegii ei s-au așezat în statul care se numește azi New York, fiind împărțiți în cinci triburi: seneca, cayuga, onondaga, oneida și mohawk. Se ocupau cu pescuitul, vînașoarea și grădinăritul rudimentar, locuiau în sate apărute de cele mai multe ori prin palisade. Nedepășind niciodată numărul de 20 000 de suflete, toate cele cinci triburi aveau un număr de ginți comune; vorbeau dialecte înrudite ale aceleiași limbi și ocupau un teritoriu compact, împărțit între cele cinci triburi. Întrucît acest teritoriu nu fusese cucerit demult, era firesc ca aceste triburi să se unească, așa cum a intrat în obicei, împotriva triburilor alungate de ei. Cel mai tîrziu la începutul secolului al XV-lea s-a dezvoltat astfel o adevărată „uniune veșnică”, o federație, care, fiind con-

știentă de noua ei putere, a devenit imediat agresivă și, ajunsă la apogeul puterii sale, a cucerit pe la 1675 ținuturi întinse de jur-împrejur, alungînd parte din locuitori și obligîndu-i pe ceilalți să-i plătească tribut. Uniunea irochezilor reprezintă cea mai înaintată organizare socială la care au ajuns indienii, în măsura în care n-au depășit treapta de jos a barbariei (deci cu excepția mexicanilor, a neomexicanilor¹⁰⁵ și a peruanilor). Trăsăturile fundamentale ale uniunii erau următoarele :

1. Uniunea veșnică a celor cinci triburi înrudite prin sînge, pe baza deplinei egalități și independențe în toate treburile interne ale tribului. Această rudenie de sînge forma adevărata bază a uniunii. Dintre cele cinci triburi, trei se numeau triburi-tată și erau triburi-frați între ele ; celelalte două se numeau triburi-fii și erau de asemenea triburi-frați între ele. Trei ginți, cele mai vechi, aveau încă reprezentanți în viață în toate cele cinci triburi, alte trei ginți aveau reprezentanți în viață în trei triburi, iar membrii fiecăreia dintre aceste ginți erau frați între ei în toate cele cinci triburi. Limba comună, deosebită numai dialectal, era expresia și dovada originii lor comune.

2. Organul uniunii era sfatul ei, alcătuit din 50 de sahemii, toți egali în rang și bucurîndu-se de aceeași considerație ; sfatul uniunii lua hotărîri definitive cu privire la toate treburile uniunii.

3. La înființarea uniunii, acești 50 de sahemii au fost repartizați pe triburi și ginți, ca purtători ai unor funcții noi, înființate anume pentru scopurile uniunii. De cîte ori un loc devenea vacant, gințile respective alegeau pe cel care urma să ocupe locul și pe care îl puteau oricînd destitui ; dreptul de a confirma în funcție pe cel ales aparținea însă sfatului unional.

4. Acești sahemii ai uniunii erau și sahemii ai triburilor lor și aveau dreptul de a participa și a vota în sfatul tribului.

5. Toate hotărîrile sfatului uniunii trebuiau luate în unanimitate.

6. Votarea se efectua pe triburi, astfel că, pentru a se putea lua o hotărîre valabilă, fiecare trib și în fiecare trib toți membrii sfatului trebuiau să voteze în unanimitate.

7. Fiecare dintre cele cinci sfaturi ale triburilor putea să convoace sfatul unional, dar acesta nu se putea întruni din proprie inițiativă.

8. Ședințele se țineau în fața adunării întregului popor, fiecare irochez putea lua cuvîntul ; hotărîrea o lua numai sfatul.

9. Uniunea nu avea drept căpetenie o persoană care să fie șef al puterii executive.

10. Avea însă doi șefi supremi militari, cu atribuții egale și cu puteri egale (cei doi „regi” la spartani, cei doi consuli la Roma).

Aceasta era orînduirea socială în cadrul căreia irochezii au trăit timp de peste 400 de ani și mai trăiesc încă și pînă în zilele noastre. Am descris mai pe larg această orînduire, servindu-mă de datele oferite de Morgan, fiindcă ne dă prilejul să studiem organizarea unei societăți care nu cunoaște încă *statul*. Statul presupune o forță publică deosebită, separată de totalitatea membrilor care îl compun la un moment dat. De aceea Maurer, care, condus de o intuiție justă, consideră marca germană drept o instituție pur socială, esențialmente deosebită de stat — deși mai tirziu ea a devenit în mare parte baza acestuia —, cercetează în toate lucrările sale apariția treptată a forței publice din organizarea inițială a mărcilor, a satelor, a senioriilor și a orașelor¹⁰⁰, și paralel cu această organizare. La indienii din America de Nord vedem că un trib la origine unitar se împrăștie treptat pe un continent imens ; că, prin scindare, triburile devin popoare, grupe întregi de triburi, că limbile se modifică, pînă ce nu numai că nu se mai aseamănă între ele, dar se pierde chiar aproape orice urmă a unității inițiale ; că înăuntrul triburilor diferite ginți se scindează fiecare în mai multe ginți, vechile ginți-mame menținîndu-se ca frații, și că, cu toate acestea, denumirile acestor ginți străvechi rămîn identice la triburi foarte depărtate și de mult despărțite unele de altele : lupul și ursul sînt și acum nume gentilice ale majorității triburilor indiene. În linii generale, organizarea socială descrisă mai sus se potrivește tuturor triburilor, numai că multe dintre ele nu au ajuns la faza uniunii dintre triburi înrudite.

Dar mai vedem că, ginta fiind dată ca unitate socială de bază, întregul sistem cu ginți, frații și triburi se dezvoltă din această unitate cu o necesitate aproape de neînlăturat, pentru că este absolut firească. Toate trei sînt grupe reprezentînd diferite grade ale înrudirii prin sînge, fiecare formînd o unitate închisă în sine și conducîndu-și singură treburile, dar și completîndu-se una pe alta. Cercul treburilor care intră în competența lor cuprinde totalitatea treburilor publice ale omului aflat pe treapta de jos a barbariei. De aceea, atunci cînd la un popor întilnim ginta ca unitate socială de bază, trebuie să căutăm și o organizare a tribului asemănătoare cu cea descrisă aici ; iar acolo unde avem izvoare suficiente, cum este cazul pentru greci și romani, nu numai că o vom găsi, dar ne vom convinge că, chiar și acolo unde nu avem izvoare, compararea cu organizarea socială din America ne ajută să înlăturăm îndoielile și să ne explicăm enigmele cele mai dificile.

Și ce minunată organizare este această organizare gentilică, cu toată naivitatea și simplitatea ei! Fără soldați, jandarmi și polițiști, fără nobili, regi, guvernatori, prefecți sau judecători, fără închisori, fără procese, totul se desfășoară potrivit normelor stabilite. Toate litigiile și neînțelegerile sînt rezolvate de totalitatea celor interesați, ginta sau tribul, sau de diferitele ginți între ele; și numai ca un mijloc extrem, rar folosit, amenință răzbunarea singelui, a cărei formă civilizată, cu toate avantajele și dezavantajele civilizației, nu este altceva decît pedeapsa cu moartea din zilele noastre. Deși au mult mai multe treburi comune decît în societatea noastră — o serie întreagă de familii duc gospodărie comună, comunistă, pămîntul fiind proprietatea întregului trib și numai micile grădini sînt atribuite în mod provizoriu gospodăriilor — totuși nu se simte cîtuși de puțin nevoia unui aparat administrativ vast și complicat ca al nostru. Toate problemele sînt rezolvate de cei interesați și, în majoritatea cazurilor, obiceiurile de veacuri au și reglementat totul. Săraci și nevoiași nu pot exista, gospodăria comunistă și ginta își cunosc îndatoririle față de bătrîni, bolnavi și invalizi de război. Toți sînt egali și liberi, inclusiv femeile. Sclavi încă nu există și, de obicei, nici înrobirea unor triburi străine. Cînd, pe la 1651, irochezii au învins tribul erie și „națiunea neutră”¹⁰⁷, ei le-au propus să intre în uniunea lor cu drepturi egale; numai atunci cînd învinșii au refuzat acest lucru, ei au fost alungați din ținutul lor. Admirația pe care a stîrnit-o în rîndurile tuturor albilor veniți în contact cu indienii necorupți demnitatea personală, cinstea, tăria de caracter și vitejia acestor barbari dovedește ce fel de bărbați și de femei creează o astfel de societate.

Pilde de vitejie am văzut nu de mult în Africa. Cafrii-zuluși și nubienii — două triburi la care instituțiile gentilice n-au dispărut încă — au făcut, primul acum cîțiva ani, iar celălalt acum cîteva luni, ceea ce nu poate face nici o armată europeană¹⁰⁸. Înarmați numai cu lănci și sulite, fără arme de foc, ei au înaintat sub ploaia de gloanțe a puștilor cu tragere rapidă ale infanteriei engleze, recunoscută ca prima în lume în lupta în rînduri strînse, ajungîndu-se pînă la lupta cu baionete și nu o dată au provocat dezordine în rîndurile acestei armate, silind-o chiar s-o ia la fugă, cu toată enorma inegalitate în ceea ce privește armamentul și cu toate că ei n-au făcut serviciul militar și nu știu ce înseamnă exercițiile militare. Cît de rezistenți sînt și ce sînt în stare să facă ne-o mărturisesc chiar englezii, care se plîng că un cafru parcurge în 24 de ore un drum mai lung decît parcurge un cal și mai repede decît acesta. „Chiar și cel mai mic mușchi al său se conturează, ferm și oțelit, ca o coardă”, spune un pictor englez.

Așa arătau oamenii și societatea omenească înainte de a se fi produs împărțirea ei în clase diferite. Și dacă comparăm starea lor cu aceea a imensei majorități a oamenilor civilizați de astăzi, între proletarii și țărani de azi și membrii liberi ai ginților se vedește o deosebire colosală.

Acesta este un aspect. Să nu uităm însă că această organizare era sortită pieirii. Ea nu a depășit faza de trib ; uniunea de triburi marchează începutul subminării ei, după cum se va vedea și după cum s-a și văzut în încercările de subjugare a altor triburi întreprinse de irochezi. Tot ce era în afara tribului era în afara legii. Acolo unde nu exista un tratat de pace formal, triburile se războiau între ele și războiul era dus cu cruzimea care deosebește pe om de celelalte animale și care abia mai tirziu a fost atenuată datorită interesului material. Orînduirea gentilică în epoca ei de înflorire, așa cum am găsit-o în America, presupunea o producție extrem de slab dezvoltată, deci o populație foarte rară, împrăștiată pe o mare întindere ; ea presupunea, așadar, o supunere aproape totală a omului față de natura înconjurătoare și străină, care i se contrapunea lui, fapt care se oglindește în naivele lui reprezentări religioase. Tribul rămînea pentru om hotarul atît în raport cu cei străini de trib, cît și în raport cu sine însuși ; tribul, ginta și instituțiile lor erau sacre și inviolabile, ele constituiau o putere superioară dată de natură, căreia individul îi rămînea absolut supus în modul de a simți, gîndi și acționa. Pe cît de impunători ne apar oamenii din această epocă, pe atît de puțin se deosebesc ei unii de alții ; ei nu s-au desprins, după cum spune Marx, de cordonul ombilical al comunității primitive. Puterea acestei comunități primitive trebuia sfărîmată și ea a fost sfărîmată. Dar a fost sfărîmată de influențe care ne apar din capul locului ca o degradare, ca o prăbușire de la înălțimea moralei și simplității vechii societăți gentilice. Interesele cele mai josnice : lăcomia ordinară, setea grosolană de plăceri, rapacitatea murdară, jefuirea egoistă a averii comune — iată cum s-a inaugurat societatea nouă, civilizată, societatea împărțită în clase ; mijloacele cele mai mirșave — furtul, silnicia, perfidia, trădarea — subminează vechea societate gentilică fără clase, ducînd-o la prăbușire. Cît despre noua societate, în tot timpul celor 2 500 de ani de cînd există, ea n-a fost niciodată altceva decît dezvoltarea unei mici minorități pe seama exploatării și asupririi marii majorități, și așa este și astăzi mai mult ca oricînd.

IV

Ginta greacă

Grecii, ca și pelasgii și alte popoare înrudite, erau organizați, încă din epoca preistorică, potrivit aceleiași succesiuni organice ca și americanii : gintă, fratrie, trib, uniune de triburi. Fratria putea lipsi, ca la doriene ; uniunea de triburi putea să nu se fi dezvoltat încă pretutindeni, dar în toate cazurile unitatea de bază era ginta. În momentul pășirii lor pe arena istorică, grecii se aflau în pragul civilizației ; între ei și triburile americane despre care am vorbit mai sus se interpun aproape două mari perioade de dezvoltare, cu care grecii din epoca eroică au luat-o înainte irochezilor. De aceea ginta grecilor nu mai este nicidecum ginta arhaică a irochezilor ; amprenta căsătoriei pe grupe * începe în mare măsură să dispară. Matriarhatul a făcut loc patriarhatului și, o dată cu aceasta, avuția privată care se năștea a făcut o primă spărtură în orînduirea gentilică. A doua spărtură a fost urmarea firească a celei dintii : deoarece după introducerea patriarhatului averea unei moștenitoare bogate ar fi revenit prin căsătorie bărbatului ei, deci altei ginți, baza întregului drept gentilic a fost răsturnată, și nu numai că s-a admis, dar chiar *s-a impus* ca în astfel de cazuri fata să se mărite cu un bărbat din ginta ei, pentru ca averea să rămînă în cadrul ginții.

În conformitate cu istoria greacă a lui Grote ¹⁰⁹, ginta ateniană, în special, avea la bază :

1. Ceremonii religioase comune și dreptul exclusiv al preoților de a le oficia în cinstea unui zeu anumit, socotit ca strămoș comun al ginții și desemnat în această calitate printr-o denumire specială.

2. Un loc comun pentru înmormîntare (vezi „Eubulides” al lui Demostene ¹¹⁰).

3. Dreptul reciproc de a se moșteni.

* În ediția din 1884, în locul cuvintelor „căsătoriei pe grupe” a apărut : „familiei punalua”. — *Nota red.*

4. Obligația de a-și acorda unul altuia ajutor, apărare și sprijin în cazul când unul dintre ei este victima unei silnicii.

5. Dreptul și îndatorirea reciprocă de a încheia căsătorii în cadrul ginții în anumite cazuri, îndeosebi când era vorba de orfane sau de moștenitoare.

6. Stăpînirea unei averi comune, cel puțin în unele cazuri, avînd un arhonte (șef) și un vistiernic propriu.

În afară de acestea mai era unirea mai multor ginți într-o fratrie, dar legătura aceasta era mai puțin strînsă ; și aici vedem însă drepturi și îndatoriri reciproce de aceeași natură, îndeosebi oficierea în comun a unor anumite ceremonii religioase și dreptul de urmărire în cazul uciderii unui membru al fratriei. Totalitatea fratriilor unui trib avea, la rîndul ei, ceremonii religioase, periodice și comune, prezidate de un filobasileus (șef de trib), ales dintre aristocrați (eupatrizi).

Așa spune Grote. Iar Marx adaugă : „Dar și prin ginta greacă se întrezărește limpede sălbaticul (de pildă irochezul)” ¹¹¹. El se va vedea și mai limpede dacă vom continua cercetările noastre.

Într-adevăr, ginta greacă mai prezenta următoarele trăsături :

7. Descendența stabilită conform patriarhatului.

8. Interzicerea căsătoriei în cadrul ginții, afară de cazul când era vorba de o moștenitoare. Această excepție și formularea ei ca lege confirmă că regula cea veche mai era în vigoare. Aceasta reiese și din regula general-valabilă potrivit căreia prin căsătorie femeia renunța la riturile religioase ale ginții ei și trecea la riturile religioase ale bărbatului ei, în fratria căruia era și înscrisă. Potrivit cu aceasta, precum și cu un cunoscut pasaj din Dikäärihos ¹¹², căsătoria în afara ginții era o regulă, iar Becker, în „Harikles”, consideră chiar că nimeni nu avea voie să încheie o căsătorie în cadrul propriei sale ginți ¹¹³.

9. Dreptul de a adopta membri noi în gintă ; el se exercita prin adoptarea acestor membri de către o familie, dar cu respectarea formalităților publice și numai cu titlu de excepție.

10. Dreptul de a alege și de a destitui pe șefi. Știm că fiecare gintă își avea arhonteles ei ; nicăieri nu se pomenește că această funcție ar fi fost ereditară în anumite familii. În general se presupune că pînă la sfîrșitul barbariei n-a existat un drept strict * de succesiune a funcțiunilor, drept care este cu totul incompatibil cu starea de lucruri existentă pe atunci, când bogații și săracii se bucurau de drepturi absolut egale în cadrul ginții.

* Cuvîntul „strict” a fost adăugat de Engels la ediția din 1891. — Nota red.

Nu numai Grote, dar și Niebuhr, Mommsen și toți ceilalți istorici de pînă acum care au studiat antichitatea clasică au dat greș în problema ginții. Căci oricît de just au zugrăvit ei multe dintre trăsăturile caracteristice ale acesteia, totuși au considerat întotdeauna ginta drept o *grupă de familii*, din care cauză le-a fost cu neputință să înțeleagă natura și originea ei. În orînduirea gentilică, familia n-a fost niciodată și nici n-a putut fi o unitate organizatorică, fiindcă soțul și soția făceau parte în mod inevitabil din două ginți diferite. Ginta intra în întregime în fratrie, fratria în trib; familia intra jumătate în ginta soțului și jumătate în aceea a soției. Nici statul nu recunoaște familia în dreptul public; pînă în zilele noastre ea nu exista decît în dreptul civil. Or, întreaga noastră istoriografie de pînă acum pornește de la ipoteza absurdă, devenită inviolabilă îndeosebi în secolul al XVIII-lea, că familia monogamă, doar cu puțin mai veche decît perioada civilizației, ar fi nucleul în jurul căruia s-au cristalizat treptat societatea și statul.

„Trebuie să-i atragem atenția d-lui Grote — adaugă Marx — că, deși grecii fac ca gințile lor să derive din mitologie, aceste ginți sînt mai vechi decît mitologia, cu zeii și semizeii ei, pe care *chiar ele au creat-o*” ¹¹⁴.

Lui Morgan îi place să se refere la Grote, pentru că este un martor cu autoritate și, de altfel, în afară de orice suspiciune. Grote mai relatează că fiecare gintă ateniană purta un nume moștenit de la presupusul strămoș comun, că înainte de Solon în genere și chiar după Solon, în lipsa unui testament, averea celui mort revenea întotdeauna tovarășilor săi de gintă (gennêtes), iar în caz de omor în primul rînd rudele apropiate, apoi ceilalți membri ai ginte și în cele din urmă fratorii celui ucis aveau dreptul și datoria de a-l aduce pe ucigaș în fața judecătorilor.

„Toate vechile legi ateniene pe care le cunoaștem se bazează pe împărțirea în ginți și fratrii” ¹¹⁵.

Faptul că gințile se trag din strămoși comuni a pricinuit multă bătaie de cap „filistinilor savanți” (Marx) ¹¹⁶. Întrucît ei socot, bineînțeles, că acești strămoși nu sînt altceva decît un mit, nu-și pot explica formarea unei ginți dintr-un șir de familii separate, care la origine nici nu erau înrudite între ele. Or, această problemă trebuie rezolvată, căci altminteri nu se poate explica existența ginților. Ei se învîrtesc într-un cerc vicios de vorbe goale, care se reduc la teza că arborele genealogic este, într-adevăr, o născocire, dar ginta este o realitate; și în cele din urmă Grote spune (intercalările în paranteză aparțin lui Marx):

„Nu auzim vorbindu-se de acest arbore genealogic decît rarcori, deoarece în mod public el este pomenit numai în anumite cazuri, deosebit de solemne. Dar și gințile mai puțin importante aveau ceremoniile lor religioase comune” (ciudad, domnule Grote !), „un strămoș comun de natură divină și un arbore genealogic comun, ca și gințile mai de seamă” (cît de ciudate sînt toate acestea domnule Grote, la niște ginți *mai puțin importante* !); „planul fundamental și temelial ideală” (nu *ideală*, stimate domn, ci carnală, pe șleau : *trupcască* !) „erau identice la toate” ¹¹⁷.

Marx rezumă răspunsul lui Morgan la această chestiune în următoarele cuvinte : „Sistemul înruderii prin sînge, corespunzător ginții în forma ei inițială — iar la greci, ca și la ceilalți muritori, a existat cîndva această formă —, asigură cunoașterea legăturilor de rudenie între toți membrii ginții. Încă din copilărie învățau din practică acest lucru, de o însemnătate hotărîtoare pentru ei. O dată cu apariția familiei monogame l-au dat uitării. Numele gentilic a dat naștere unui arbore genealogic, pe lîngă care cel al fiecărei familii în parte părea lipsit de importanță. Acest nume gentilic trebuia să dovedească de aici înainte originea comună a celor ce-l purtau, dar arborile genealogice al ginții mergea atît de departe în adîncul vremurilor, încît membrii ei nu mai puteau dovedi adevăratul lor grad de rudenie, afară de cazurile puțin numeroase cînd era vorba de strămoși comuni mai recentî. Numele însuși era dovada originii comune și o dovadă categorică, cu excepția cazurilor de adopție. Dimpotrivă, negarea în fapt a oricărei înruderii între membrii ginții, așa cum procedează Grote * și Niebuhr, care au făcut din gintă o creație pur fictivă și poetică, este demnă de erudiți «ideali», adică ruși complet de realitate. Întrucît, mai ales de la ivirea monogamiei, legătura dintre generații se pierde în adîncul vremurilor, iar realitatea trecută apare oglindită în creațiile fantastice ale mitologiei, filistinii de treabă au tras și continuă să tragă concluzia că arborile genealogice imaginare a dat naștere unor ginți reale” ¹¹⁸.

Fratria, ca și la americani, era ginta-mamă scindată în mai multe ginți-fiice, pe care le unea la un loc arătînd și descendența lor dintr-un strămoș comun. Astfel, după Grote,

„toți membrii contemporani ai fratriciei lui Hekateus recunoșteau același zeu ca strămoș comun de-a șaisprezecea spiță” ¹¹⁹ ;

toate gințile acestei fratricii erau deci literalmente ginți-surori. *Fratria* se întilnește încă la Homer ca o unitate militară în vestitul pa-

* În manuscrisul lui Marx, în loc de Grote se vorbește de Pollux, filolog din Grecia antică, secolul al II-lea e.n., la care Grote s-a referit adeseori. — *Nota red.*

saj în care Nestor îl sfătuiește pe Agamemnon : „Așază pe bărbați după triburi și frații, în așa fel ca fratria să dea sprijin fratiei, iar tribul tribului”¹²⁰. În afară de aceasta, fratria are dreptul și datoria să urmărească pe ucigașul unui membru al fratiei, deci în vremurile mai vechi ei îi revenea și obligația răzbunării singelui. Apoi fratria are sanctuare și festivități comune, și în general dezvoltarea întregii mitologii grecești din vechiul cult aric al naturii erau determinată, în esență, de ginți și frații în cadrul cărora se desfășura. Fratria avea un șef (phratriarhos) și, după Fustel de Coulanges, ținea adunări generale, lua hotărâri cu caracter obligatoriu, exercita funcții judecătorești și administrative¹²¹. Chiar și statul de mai târziu, care ignora ginta, lăsa pe seama fratiei îndeplinirea anumitor funcții publice.

Mai multe frații înrudite formează un trib. În Atica erau patru triburi, fiecare dintre ele având câte trei frații și fiecare fratrie număra câte 30 de ginți. O astfel de delimitare precisă a grupelor presupune o intervenție conștientă și metodică în ordinea apărută în mod spontan. Cum, cînd și de ce s-a întîmplat acest lucru, istoria greacă nu spune și chiar grecii înșiși n-au păstrat amintiri decît de la începutul epocii eroice.

Deosebirile de dialect la greci, care trăiau îngrămădiți pe o suprafață relativ mică, erau mai puțin dezvoltate decît în întinsele păduri ale Americii ; dar și aici găsim unite într-un tot mai mare numai triburi care au același grai principal, și chiar în mica Atică găsim un dialect deosebit, care mai târziu a devenit dominant ca limbă generală pentru toată proza grecească.

În poemele lui Homer găsim majoritatea triburilor grecești unite în popoare mici, în cadrul cărora gințile, fratriile și triburile își mai păstrau totuși o independență deplină. Ele locuiau în orașe întărite cu ziduri ; populația creștea o dată cu înmulțirea turmelor, cu dezvoltarea agriculturii și cu începutul dezvoltării meșteșugurilor ; prin aceasta creșteau deosebirile de avere și, o dată cu ele, elementul aristocratic în sinul vechii democrații, apărută în mod natural. Diferitele popoare mici se războiau neîncetat pentru cucerirea celor mai mănoase ținuturi și, bineînțeles, pentru pradă ; sclavia prizonierilor de război era pe atunci o instituție recunoscută.

Organizarea acestor triburi și popoare mici era următoarea :

1. *Sfatul*, bulê, era un organ permanent al puterii, care la origine a fost, probabil, alcătuit din șefii ginților ; mai târziu însă, cînd numărul acestora a devenit prea mare, era alcătuit din cîțiva înși aleși dintre ei, ceea ce a constituit o condiție a formării și a întăririi elementului aristocratic. De altfel și Dionis ne înfățișează sfatul din timpurile eroice ca fiind alcătuit din aristocrați (kratis-

toj) ¹²². Sfatul lua hotărâri definitive în treburile importante ; astfel, la Eschil, sfatul din Teba ia decizia hotărâtoare în situația dată, și anume decide să-l înmormînteze cu toată cinstea pe Eteocle și să arunce la ciini leșul lui Polinice ¹²³. Mai târziu, cînd a fost creat statul, sfatul acesta s-a transformat în senat.

2. *Adunarea poporului* (agora). La irochezi am văzut că poporul, bărbați și femei, înconjura adunarea sfatului și, participînd la discuții potrivit unor norme stabilite, influența asupra hotărîrilor lui. La grecii lui Homer, acest „Umstand” („înconjurare”), pentru a folosi o expresie juridică din germana veche, s-a transformat într-o adevărată adunare a poporului, așa cum s-a întîmplat și la vechii germani. Adunarea era convocată de către sfat pentru a lua hotărâri în treburile importante ; fiecare bărbat putea să ia cuvîntul. Hotărîrile se luau prin ridicarea mîinii (Eschil în „Rugătoarele”) sau prin aclamații. Această adunare avea, în ultimă instanță, puterea suverană, căci, spune Schoemann (în „Anti-chitatea greacă”),

„atunci cînd este vorba de o chestiune pentru îndeplinirea căreia este nevoie de sprijinul poporului, Homer nu ne indică nici un mijloc prin care poporul ar fi putut fi constrins la aceasta împotriva voinței sale” ¹²⁴.

Și aceasta deoarece în epoca aceea, cînd orice bărbat adult din trib era oștean, nu exista încă o forță publică separată de popor care să-i poată fi opusă. Democrația primitivă era încă în floare și de la acest fapt trebuie să pornim pentru a aprecia autoritatea și poziția atît a sfatului, cît și a lui basileus.

3. Șeful militar (basileus). Cu privire la aceasta, Marx observă : „Savanții europeni, în majoritatea lor slugi innăscute ale monarhilor, fac din basileus un monarh în înțelesul modern al cuvîntului. Împotriva acestui lucru se ridică republicanul yankeu Morgan. El spune foarte ironic, dar pe bună dreptate, despre onctuosul Gladstone și opera lui «Tinerețea lumii» ¹²⁵ :

«D-l Gladstone ne prezintă căpeteniile grecești din epoca eroică ca pe niște regi și prinți, adăugînd că ar fi fost și gentilemeni ; dar el însuși este nevoit să admită că, în genere, se pare că la ei găsim obiceiul sau legea primogeniturii dar nu prea precis exprimată» ¹²⁶.

E de presupus că un drept de primogenitură formulat cu atîtea clauze suficient determinate, dar fără prea multă vigoare va părea chiar d-lui Gladstone lipsit de orice importanță.

Am văzut cum stăteau lucrurile în ceea ce privește ereditatea șefiei la irochezi și la alți indieni. Toate funcțiile erau de obicei electivă în cadrul ginții și în aceeași măsură ereditare în cadrul

ei. La ocuparea funcțiilor vacante s-a stabilit încetul cu încetul regula de a se da preferință rudei gentilice celei mai apropiate — fratele sau fiul surorii — dacă nu existau motive care să se opună alegerii acestei rude. Dacă, prin urmare, la greci, în timpul patriarhatului, funcția de basileus trecea, de regulă, asupra fiului sau asupra unuia dintre fii, aceasta nu face decât să dovedească că fiii puteau aspira la succesiune, fiind aleși de către adunarea poporului, dar nu dovedește legalitatea succesiunii dacă nu sînt aleși de această adunare. În cazul de față găsim la trochezi și la greci primul germen al unor familii aristocratice care se diferențiază în cadrul gîntii; iar la greci, în plus, primul germen al unei viitoare șefii sau monarhii ereditare. Este deci de presupus că la greci basileus trebuia să fie sau ales de popor, sau confirmat în funcția sa de organele populare recunoscute, sfatul sau agora, așa cum se făcea cu „regele” (rex) roman.

În „Iliada”, Agamemnon, căpetenia bărbaților, nu ne apare ca rege suprem al grecilor, ci ca un comandant suprem al unei armate aliate în fața unui oraș asediat. Într-un vestit pasaj, Ulise se referea la această calitate a lui atunci cînd a izbucnit cearta între greci: Nu este bine cînd comandă mulți; să comande unul singur etc. (după care urmează cunoscutul vers cu sceptrul, care a fost adăugat mai târziu)¹²⁷. „Ulise nu ține aici o prelegere despre forma de guvernămînt, ci cere supunerea față de șeful armatelor în timp de război. La greci, care în fața Troiei apar numai ca o oaste, domneau în agora rînduiei destul de democratice. Atunci cînd Ahile vorbește de daruri, adică de împărțirea prăzii, el nu însărcinează niciodată cu împărțirea ei nici pe Agamemnon, nici pe vreun alt basileus, ci întotdeauna pe «fiii aheilor», adică poporul. Epitetele «născut din Zeus», «hrănit de Zeus» nu dovedesc nimic, întrucît orice gîntă se trage dintr-un zeu, iar gînta șefului de trib dintr-un zeu «mai nobil», în cazul de față din Zeus. Chiar și cei care nu se bucurau de libertatea persoanei lor, cum este porcarul Eumeu și alții, sînt «divini» (dioi și theioi), și asta în «Odiseea», deci într-o perioadă mult mai tîrzie decît cea descrisă în «Iliada»; în aceeași «Odisee» numele de erou se dă și crainicului Mylios, precum și cîntărețului orb Demodocos*. Într-un cuvînt, termenul basileia, pe care scriitorii greci îl folosesc pentru a desemna așa-zisa regalitate homerică (deoarece caracteristica ei de căpetenie este conducerea armatei), avînd alături de ea sfatul

* În manuscrisul lui Marx urmează fraza omisă de Engels: „termenul «koiranos» (κοῖρανός) folosit în «Odiseea» în legătură cu Agamemnon este sinonim cu termenul «basileus», care de asemenea însemna numai «comandant de oști în timp de război»”. — *Nota red.*

și adunarea poporului, nu înseamnă altceva decât democrație militară" (Marx)¹²⁸.

În afară de atribuții militare, basileus mai avea și funcția de preot și de judecător, cea din urmă neprecis determinată, cea dinții însă era îndeplinită în calitatea sa de reprezentant suprem al tribului sau al uniunii de triburi. Nu se vorbește niciodată de atribuții civile, administrative, dar se pare că basileus era din oficiu membru al sfatului. A traduce deci cuvîntul „basileus” prin cuvîntul german „König” este absolut exact din punct de vedere etimologic, deoarece cuvîntul „König” (Kuning) vine de la Kuni, Künne și înseamnă „căpetenie de gintă”. Dar termenul „basileus” din greaca veche nu corespunde nicicum înțelesului modern al cuvîntului „König” (rege). Tucidide numește vechea basileia în mod expres patrikê, adică provenită din ginți, și spune că ea ar fi avut atribuții precis stabilite, deci limitate¹²⁹. Iar Aristotel spune că basileia din epoca eroică a fost șefia peste oamenii liberi, iar basileus șeful armatei, judecător și mare preot¹³⁰; el nu deținea însă puterea guvernamentală în înțelesul dat mai tîrziu acestui cuvînt*.

În orînduirea socială greacă din epoca eroică mai găsim deci vechea organizare gentilică în plină vigoare, dar vedem totodată și începutul subminării ei: patriarhatul, cu moștenirea averii de către copii, ceea ce favorizează acumularea de avere în familie și face din familie o putere în raport cu ginta; deosebirea de avere, care exercită la rîndul lor o influență asupra orînduirii sociale prin formarea primilor germenii ai aristocrației și regalității ereditare; la început numai o sclavie a prizonierilor de război, care chiar de pe atunci făcea posibilă înrobirea propriilor tovarăși de trib și chiar de gintă; vechiul război al unui trib împotriva altuia, care începea să degenezeze într-o tilhărie sistematică pe mare și pe uscat pentru dobîndirea de vite, sclavi, comori, devine o ocupație regulată; într-un cuvînt, bogăția este apreciată și respectată ca un bun suprem și se abuzează de vechile instituții gentilice pentru a justifica prădăciunile. Un singur lucru mai lipsea:

* Unii au văzut în basileus al grecilor, ca și în căpetenia de oști a aztecilor, ceea ce înțelegem noi printr-un prinț modern. Morgan supune pentru prima oară unei critici istorice relatările spaniolilor, la început vădit confuze și exagerate, iar mai tîrziu de-a dreptul mincinoase, și dovedește că mexicanii se aflau pe treapta de mijloc a barbariei, dar depășeau în oarecare măsură în dezvoltarea lor pe indienii pueblo din Noul Mexic, și că orînduirea lor socială, atît cît se poate deduce din relatările denaturate, era următoarea: o uniune a trei triburi care a supus alte citeva triburi și le-a impus plata unui bir și care era cîrmuită de un sfat și de căpetenia militară a uniunii, din care spaniolii au făcut un „împărat”. (Nota lui Engels.)

o instituție care nu numai să asigure averile personale de curind dobândite, împotriva tradițiilor comuniste ale orînduirii gentilice, să consfințească proprietatea privată, atît de disprețuită înainte vreme, și să proclame această consfințire drept scopul cel mai înalt al oricărei colectivități omenești, dar care să facă să fie și recunoscute de către întreaga societate, noile forme, care apar una după alta, de dobîndire a proprietății, adică de acumulare din ce în ce mai rapidă a bogățiilor ; lipsea o instituție care să permanentizeze nu numai începuturile împărțirii în clase a societății, dar și dreptul clasei avute de a exploata pe cei neavuți, precum și dominația ei asupra acestora.

Și această instituție a apărut. A fost inventat *statul*.

V

Apariția statului atenian

Cum s-a dezvoltat statul, în parte prin transformarea organelor orînduirii gentilice, în parte prin înlăturarea lor datorită înființării unor organe noi și, în cele din urmă, prin completa lor înlocuire cu organe autentice ale puterii de stat, în timp ce în locul adevăratului „popor înarmat”, care-și organiza singur apărarea în ginți, frații și triburi, s-a ivit o „forță publică” înarmată, subordonată acestor organe ale puterii de stat, care putea fi deci folosită și împotriva poporului, toate acestea nu le putem urmări nicăieri mai bine, cel puțin în stadiul inițial, decît în Atena antică. Succesiunea formelor a fost descrisă în linii mari de Morgan, dar conținutul economic care a dat naștere acestei succesiuni de forme trebuie în mare parte să-l adaug eu.

În epoca eroică, cele patru triburi ale ateniienilor mai ocupau în Atica teritorii separate; chiar cele 12 frații din care erau alcătuite par să fi avut așezări separate în cele 12 orașe ale lui Kekrops. Organizarea era aceea din epoca eroică: adunarea poporului, sfatul poporului și basileus. Încă în cele mai îndepărtate timpuri despre care relatează istoria scrisă, pămîntul era împărțit și trecuse în proprietate privată, fapt propriu atît producției de mărfuri relativ dezvoltate spre sfîrșitul trepteii de sus a barbariei, cit și comerțului de mărfuri care-i corespundea. În afară de grîne se producea vin și untdelemn. Comerțul pe Marea Egee era tot mai mult smuls din mîna fenicienilor și în mare parte trecuse în mîinile locuitorilor Aticii. Prin cumpărările și vînzările de pămînt, prin diviziunea progresivă a muncii între agricultură și meșteșuguri, între comerț și navigație, era firesc ca membrii ginților, frațiilor și triburilor să se amestece în foarte scurt timp, iar pe teritoriul frațiilor și triburilor să se instaleze locuitori care, deși erau compatrioți, nu aparțineau totuși acestor grupe și deci erau străini chiar în locurile în care trăiau. Căci în timp de pace fiecare trib

și fiecare fratrie își conducea singură treburile, fără să se adreseze, la Atena, sfatului poporului sau lui basileus. Dar cel ce locuia pe teritoriul fratriei sau al tribului fără a face parte din ele nu putea, firește, să participe la administrarea acestora.

Aceasta a tulburat în așa măsură buna funcționare a organelor orînduirii gentilice, încît încă din epoca eroică s-a simțit nevoia unor măsuri de îndreptare a acestei stări de lucruri. A fost introdusă constituția, atribuită lui Teseu. Schimbarea a constat în primul rînd în faptul că a fost instituită o administrație centrală la Atena, ceea ce însemna că o parte din treburile rezolvate pînă atunci de către triburi în mod autonom au fost declarate treburi publice și trecute în sarcina sfatului comun, cu reședința în Atena. Prin aceasta, atenienii au mers cu un pas mai departe decît oricare popor băștinaș din America: în locul unei simple uniuni a triburilor care trăiesc în apropiere unul de altul, a avut loc contopirea lor într-un singur popor. Legat de aceasta a apărut dreptul popular general atenian, care stătea mai presus de uzanțele juridice ale triburilor și ginților; cetățeanul atenian ca atare a căpătat anumite drepturi și o nouă protecție juridică chiar pe teritoriul unde era străin de trib. Dar prin aceasta s-a făcut și primul pas spre subminarea orînduirii gentilice, căci a fost primul pas spre acordarea în viitor a cetățeniei și celor care erau străini de orice trib din Atica și care erau și rămîneau cu totul în afara orînduirii gentilice ateniene. Un alt lucru nou atribuit lui Teseu era împărțirea întregului popor în trei clase, independent de ginți, frații sau triburi: eupatrizi sau aristocrați, geomori sau agricultori și demiurgi sau meseriași, dreptul de a ocupa funcții publice fiind rezervat exclusiv aristocraților. De altfel, cu excepția ocupării funcțiilor publice de către aristocrație, această împărțire a rămas fără urmări, căci nu stabilea vreo altă deosebire de drepturi între clase *. Ea prezintă însă o foarte mare importanță prin faptul că ne înfățișează noile elemente sociale care s-au dezvoltat pe nesimțite. Ea arată că obiceiul ca funcțiile gentilice să fie ocupate de către membrii unor anumite familii a devenit un drept aproape necontestat al acestor familii asupra funcțiilor respective, că aceste familii, care și așa erau puternice prin bogăția lor, au început să formeze în afara ginții o clasă distinctă privilegiată și că aceste pretenții ale lor erau confirmate de statul în germene. Ea arată apoi că diviziunea muncii între țărani și meseriași s-a consolidat într-atît, încît a început să aibă întietate din punct de vedere social față de vechea împărțire în ginți și triburi. Ea proclamă, în

* În ediția din 1884, sflrșitul frazei a fost formulat în felul următor: „întrucît celelalte două clase nu au obținut nici un drept special”. — *Nota red.*

sfârșit, contradicția de neîmpăcat dintre societatea gentilică și stat ; prima încercare de a forma statul constă în destrămarea ginților prin împărțirea membrilor fiecăreia dintre ele în privilegiați și nepriviligiați, iar pe aceștia din urmă, la rîndul lor, în două clase, potrivit îndeletnicirii lor, opunîndu-le astfel una alteia.

Istoria ulterioară a Atenei pînă la Solon este insuficient cunoscută. Funcția basileului a pierdut din importanță ; în fruntea statului ajung arhonți aleși din rîndurile aristocrației. Dominația aristocrațiilor creștea din ce în ce mai mult, pînă cînd pe la anul 600 î.e.n. a ajuns insuportabilă. Drept principal mijloc pentru sugrumarea libertății poporului au servit banii și camăta. Aristocrația locuia mai ales în Atena și împrejurimile ei, unde comerțul maritim și pirateria, practică ocazional, o îmbogățeau și concentrau în mîinile ei bogățiile bănești. De aici economia bănească în dezvoltare pătrundea ca un acid dizolvant în modul de trai tradițional al comunităților rurale, bazat pe economia naturală. Orînduirea gentilică este absolut incompatibilă cu economia bănească ; ruina micilor țărani din Atica coincide cu slăbirea vechilor legături de gîntă care îi ocroteau. Creanța și ipoteca (căci atenienii au inventat pînă și ipoteca) nu țineau seama nici de gîntă, nici de frătrie. Iar vechea orînduire gentilică nu cunoaște nici banii, nici arvuna, nici datoriile bănești. De aceea dominația bănească a aristocrațiilor, din ce în ce mai înfloritoare, și-a elaborat și un nou drept cutumiar pentru a asigura pe creditor împotriva debitorului, pentru a consfinți exploatarea micului agricultor de către posesorul de bani. Toate cîmpiile Aticii erau înșesate cu stîlpi ipotecari pe care se aflau inscripții indicînd că bucata de pămînt respectivă este ipotecată cutărui sau cutărui creditor în schimbul unei anumite sume de bani. Ogoarele care nu purtau această indicație fuseseră în mare parte vîndute pentru neachitarea la timp a ipotecilor sau a dobînzilor și se aflau acum în proprietatea cămătarului aristocrat ; țăranul putea fi mulțumit dacă i se îngăduia să rămînă pe peticul acela de pămînt în calitate de arendaș și să trăiască dintr-o șesime a produsului muncii sale, iar celelalte *cinci șesimi* trebuia să le plătească drept arendă noului stăpîn. Mai mult decît atît. Dacă suma obținută din vînzarea parcelei nu era suficientă pentru a acoperi datoria sau dacă împrumutul nu era garantat prin zalog, datornicul trebuia să-și vîndă copiii ca sclavi în străinătate pentru a-și achita datoria față de creditor. Vînzarea copiilor de către tatăl lor — iată primul rod al patriarhatului și al monogamiei ! Iar dacă vampirul tot nu era satisfăcut, el putea să-l vîndă ca sclav chiar pe datornic. Acestea au fost zorile luminoase ale civilizației la poporul atenian.

Înainte, cînd condițiile de trai ale poporului mai corespundeau orînduirii gentilice, o astfel de răsturnare n-ar fi fost cu putință ; dar acum ea s-a produs fără să se știe în ce fel. Să ne întoarcem pentru o clipă la irochezii noștri. La ei nici nu se putea concepe o situație ca aceea impusă acum ateniienilor, ca să spunem așa, fără contribuția lor și, desigur, împotriva voinței lor. La irochezi, modul de a produce mijloacele de existență, rămas neschimbat an de an, nu putea genera astfel de conflicte, impuse parcă din afară, nu putea provoca un antagonism între bogați și săraci, între exploatați și exploatați. Irochezii erau departe de a domina natura, dar, în cadrul unor limite naturale, importante pentru ei, erau stăpîni pe propria lor producție. Abstracție făcînd de recoltele proaste date de micile lor grădini, de epuizarea rezervelor de pește din lacurile și fluviile lor, de împuținarea vinatului în pădurile lor, ei știau dinainte pe ce pot conta în condițiile modului lor de a-și dobindi mijloacele de trai. Ceea ce trebuia să rezulte era existența lor, cînd mai sărăcăcioasă, cînd mai îmbelșugată, dar ceea ce nu putea să rezulte niciodată erau prefaceri sociale neprevăzute, ruperea legăturilor gentilice, împărțirea membrilor ginții și ai tribului în clase antagoniste, învrăjbite între ele. Producția se desfășura în limitele cele mai înguste, dar producătorii erau stăpîni pe propriile lor produse. Acesta a fost imensul avantaj al producției în perioada barbariei, care s-a pierdut o dată cu apariția civilizației ; sarcina generațiilor viitoare va fi de a recunoaște acest avantaj, însă pe baza măreței dominări a naturii de către om, devenită astăzi o realitate, și a liberei asocieri, devenită acum posibilă.

Altfel stăteau lucrurile la greci. Proprietatea privată asupra turmelor și a obiectelor de lux, odată apărută, a dus la schimbul între indivizi, la transformarea produselor în *mărfuri*. Și aceasta constituie germele întregii răsturnări de mai târziu. De îndată ce producătorii au încetat de a mai consuma ei înșiși nemijlocit produsul lor și au început să-l înstrăineze prin schimb, ei și-au pierdut puterea asupra lui. Ei nu mai știau ce se întîmpla cu el. A apărut posibilitatea ca produsul să fie folosit împotriva producătorului, în scopul exploatării și asupririi lui. De aceea nici o societate nu poate să-și păstreze multă vreme nici puterea asupra propriei ei producții, nici controlul asupra urmărilor sociale ale procesului ei de producție dacă nu desființează schimbul dintre indivizi.

Ateniienii aveau să afle din proprie experiență cit de repede începe să se manifeste puterea produsului asupra producătorului din momentul în care a apărut schimbul între indivizi și produsele

s-au transformat în mărfuri. O dată cu producția de mărfuri a apărut cultivarea individuală și pe cont propriu a pământului și curînd după aceasta și proprietatea individuală asupra pământului. Apoi au apărut și banii, marfa generală contra căreia se puteau schimba toate celelalte mărfuri; dar atunci cînd au inventat banii, oamenii n-au bănuț că o dată cu aceasta ei creează o nouă forță socială, singura forță universală în fața căreia întreaga societate va trebui să se plece. Și această nouă forță, apărută pe neașteptate, fără știerea și împotriva voinței propriilor ei creatori, i-a făcut pe ateniensi să-i simtă dominația în toată brutalitatea tineretii ei.

Ce era de făcut? Vechea orînduire gentilică nu numai că s-a dovedit a fi neputincioasă în fața marșului triumfal al banului, dar era și absolut incapabilă să găsească loc în cadrul ei pentru bani, creditori, datornici și încasarea prin executare silită a datoriilor. Dar noua forță socială exista, și dorințele pioase, nostalgia timpurilor bune de altădată nu puteau izgoni din lume banii și camăta. În afară de aceasta, în orînduirea gentilică se mai produsese un șir de alte spărturi de mai mică însemnătate. De la o generație la alta, membrii ginților și fratriilor se amestecau tot mai mult între ei pe tot cuprinsul Aticii, și mai ales în orașul Atena, cu toate că și acum unui atenian, deși avea voie să vîndă celor străini de gînta lui parcele de pămînt, nu-i era îngăduit să-și vîndă casa. Diviziunea muncii între diferitele ramuri de producție — agricultură, meșteșug și, în cadrul acestuia, între nenumăratele subdiviziuni, negoț, navigație etc. — a luat o dezvoltare din ce în ce mai mare o dată cu progresele realizate în industrie și relații comerciale; populația era împărțită acum, după îndeletniciri, în grupe destul de stabile, fiecare dintre ele avînd o serie de noi interese comune, pentru care nu era loc în cadrul ginții sau fratriciei și care aveau nevoie, prin urmare, pentru deservirea lor de noi funcții. Numărul sclavilor a crescut simțitor și în acea perioadă întrecea, probabil, cu mult pe acela al ateniensilor liberi; orînduirea gentilică la început nu cunoștea de loc sclavia și deci nu cunoștea mijloacele pentru a ține în friu această masă de oameni neliberi. În sfîrșit, negoțul a adus la Atena o mulțime de străini care s-au instalat aici, fiind atrași de posibilitatea unui cîștig ușor, și care, potrivit vechii orînduiri, au rămas de asemenea lipsiți de drepturi și de apărare, constituind, cu toată toleranța tradițională, un element străin, turbulent în sinul poporului.

Într-un cuvînt, orînduirea gentilică era pe cale de a dispărea. Pe zi ce trecea, societatea depășea cadrul acestei orînduiri; ea nu putea să oprească sau să înlătore nici chiar relele cele mai mari care au luat naștere sub ochii ei. Iar în timpul acesta statul

se dezvoltă pe nesimțite. Noile grupe create prin diviziunea muncii, mai întâi între oraș și sat, apoi între feluritele ramuri de muncă de la orașe, și-au creat noi organe pentru apărarea intereselor lor; s-au înființat tot felul de funcții. Apoi tinărul stat avea nevoie în primul rând de o forță militară proprie, care la atenienii navigatori nu putea fi la început decât o forță maritimă, pentru a duce mici războaie separate și pentru a-și apăra corăbiile comerciale. Au fost înființate, nu se știe cu câtă vreme înainte de Solon, naucrariile, mici districte teritoriale, câte douăsprezece de trib; fiecare naucrarie trebuia să dea un vas de război, să-l înzestreze cu arme și cu echipaj și, în afară de aceasta, să mai dea și doi călăreți. Această instituție dădea orînduirii gentilice o dublă lovitură: în primul rând, fiindcă crea o forță publică care nu mai coincidea întocmai cu totalitatea poporului înarmat; în al doilea rând, fiindcă împărțea pentru prima oară poporul, în vederea unor scopuri publice, nu după grupe înrudite, ci după *teritoriul pe care trăia*. Ce importanță avea acest lucru se va vedea din cele ce urmează.

Intrucît orînduirea gentilică nu putea da nici un ajutor poporului exploatat, rămînea să-l ajute numai statul în formare. Și statul i-a dat acest ajutor prin constituția lui Solon, consolidîndu-se în același timp pe seama vechii orînduiri. Solon — aici nu ne interesează în ce fel a fost făcută reforma lui din anul 594 î.e.n. — a deschis seria așa-numitelor revoluții politice, și anume printr-o încălcare a proprietății. Toate revoluțiile care au avut loc pînă acum au fost revoluții pentru apărarea unui fel de proprietate împotriva altui fel de proprietate. Ele nu pot apăra un fel de proprietate fără a lovi în celălalt fel de proprietate. În marea revoluție franceză, proprietatea feudală a fost jertfită pentru a salva pe cea burgheză; în revoluția lui Solon a trebuit să sufere proprietatea creditorilor în folosul proprietății datornicilor. Datoriile au fost pur și simplu anulate. Nu cunoaștem exact amănunțele, dar în poeziile sale Solon se fălește că a făcut să dispară stilpii ipotecari de pe loturile grevate de datorii și că a readus în țară pe cei care au fost vînduți și pe cei care au fugit în străinătate din pricina datoriilor. Acest lucru a putut fi făcut numai prin încălcarea fățișă a dreptului de proprietate. Și, într-adevăr, toate așa-numitele revoluții politice, de la prima și pînă la ultima, au fost făcute pentru apărarea *unui* fel de proprietate și înăptuite prin confiscare, numită și furt, a *altui* fel de proprietate. Așadar, este cert că timp de 2500 de ani proprietatea privată a putut fi menținută numai prin încălcarea dreptului de proprietate.

Acum însă era necesar să se înlăture posibilitatea repetării unei asemenea înrobiri a atenienilor liberi. Acest lucru s-a făcut

în primul rînd prin măsuri generale, ca, de pildă, prin interzicerea contractelor de împrumut garantate cu persoana datornicului. Apoi a fost fixată suprafața maximă a proprietății funciare pe care o putea poseda o singură persoană, pentru a pune cel puțin în parte stavilă lăcomiei nesățioase a aristocrației, care tindea să acapareze pămîntul țăranilor. Au urmat apoi schimbări și în constituție (Verfassung) ; pentru noi, cele mai însemnate sînt următoarele :

Sfatul a fost mărit pînă la 400 de membri, cîte 100 de fiecare trib ; deci aici tribul rămînea încă baza, și acesta a fost singurul punct din vechea ordine adoptat de noul stat. Căci, în ceea ce privește restul, Solon a împărțit cetățenii în patru clase, după proprietatea funciară și venitul pe care-l realizau de pe urma acesteia : 500, 300 și 150 de medimne de grîne (un medimn = aproximativ 41 de litri) erau veniturile minime pentru primele trei clase ; cine avea mai puțin pămînt sau nu avea de loc intra în clasa a patra. Funcțiile nu puteau fi ocupate decît de cei care intrau în primele trei clase, iar funcțiile mai înalte numai de către cei din prima clasă ; clasa a patra nu avea alt drept decît de a lua cuvîntul și a vota în adunarea poporului, dar aici erau aleși toți demnitarii, aici trebuiau ei să dea socoteală de activitatea lor, aici se făceau toate legile și aici clasa a patra forma majoritatea. Privilegiile aristocrației au fost în parte reinnoite sub formă de privilegii ale bogăției, dar poporul păstra puterea hotărîtoare. Cele patru clase au servit, de asemenea, drept bază unei noi organizări militare. Din primele două clase se recruta cavaleria, din a treia infanteria grea, din a patra pedestrima ușoară, fără zale, sau ostași pentru flotă, primind, probabil, și soldă.

Un element cu totul nou este deci introdus în constituție : proprietatea privată. Drepturile și îndatoririle cetățenilor au început să se stabilească proporțional cu mărimea proprietății lor funciare și, pe măsură ce influența claselor avute crește, vechile grupe, baze pe înrudirea prin sînge, sînt înlăturate ; orînduirea gentilică a suferit o nouă înfringere.

Dar măsurarea drepturilor politice după avere nu era una dintre acele rînduiri fără de care statul nu poate exista. Deși această rînduială a avut un rol important în istoria constituțiilor statelor, totuși foarte multe state, și tocmai cele mai dezvoltate, s-au putut lipsi de ea. Chiar și în Atena ea n-a jucat decît un rol trecător ; de la Aristide încoace toate funcțiile erau accesibile oricărui cetățean ¹³¹.

În timpul celor 80 de ani care au urmat, societatea ateniiană s-a îndreptat treptat spre direcția în care a continuat să se dezvolte de-a lungul secolelor următoare. Operațiilor cămătărești cu

pământul, care erau în floare înainte de Solon, precum și concentrării nelimitate a proprietății funciare li s-a pus stavilă. Comerțul, precum și meșteșugul și artizanatul, care se dezvoltau din ce în ce mai mult pe baza muncii sclavilor, au devenit îndeletniciri predominante. Oamenii erau acum mai luminați. În locul exploatării brutale din trecut a cetățenilor erau exploatați în special sclavii și clientela neateniană. Proprietatea mobilă, adică averea bănească și bogăția în sclavi și corăbii, a crescut din ce în ce mai mult, dar nu mai era un simplu mijloc pentru a dobândi proprietăți funciare, cum era în primele timpuri lipsite de orizont, ci a devenit un scop în sine. Prin aceasta, pe de o parte, s-a creat vechii puteri a aristocrației o concurență biruitoare, întruchipată în noua clasă a industriașilor și comercianților bogați, iar pe de altă parte s-a răpit rămășițelor vechii orînduiri gentilice și ultima lor bază. Gințile, fratriile și triburile, ai căror membri erau acum împrăștiați prin toată Atica și trăiau amestecați între ei, au devenit astfel cu totul improprii pentru rolul de uniuni politice; o mulțime de cetățeni atenieni nu aparțineau nici unei ginți; ei erau imigranți, care, deși au căpătat dreptul de cetățeni, nu au fost primiți în nici una dintre vechile ginți; în afară de aceștia mai exista un număr din ce în ce mai mare de imigranți străini, care se bucurau numai de protecție (Schutzverwandte) ¹³².

Între timp, luptele dintre partide continuau; aristocrația căuta să-și redobândească vechile privilegii și pentru scurt timp a reușit să obțină supremația, până când revoluția lui Clistene (509 î.e.n.) a răsturnat-o pentru totdeauna; o dată cu ea a fost însă nimicită și ultima rămășiță a orînduirii gentilice ¹³³.

În noua sa constituție, Clistene nu ținea seama de cele patru triburi vechi, întemeiate pe ginți și fratrii. În locul lor a apărut o organizare cu totul nouă, bazată pe împărțirea cetățenilor numai după domiciliu, împărțire experimentată deja în naucrarii. O importanță hotărîtoare avea acum nu apartenența la uniunile de gintă, ci numai domiciliul; nu poporul, ci teritoriul era acum împărțit, iar din punct de vedere politic locuitorii au devenit un simplu appendice al teritoriului.

Întreaga Atică era împărțită în 100 de districte comunale, deme, care se administrau singure. Cetățenii (demoții) din fiecare demă își alegeau șeful (demarh) și vistiernicul, precum și 30 de judecători pentru litigiile mărunte. Ei căpătau, de asemenea, un templu propriu și un zeu protector sau un erou al lor, ai cărui preoți erau aleși de ei. Puterea supremă în demă o avea adunarea demoților. Dema este, după cum relevă pe bună dreptate Morgan, prototipul comunei urbane americane cu autoadministrare ¹³⁴. Sta-

tul în formare a pornit în Atena de la aceeași unitate la care ajunge statul modern în dezvoltarea lui cea mai înaltă.

Zece asemenea unități, deme, formau un trib, care însă, spre deosebire de vechiul trib gentilic (Geschlechtsstamm), se numește acum trib teritorial (Ortsstamm). Tribul teritorial nu era numai o organizație politică autonomă, ci și una militară; el alegea pe filarh* sau pe șeful tribului, care comanda cavaleria, pe taxiarh, care comanda pedestrima, și pe strateg, care comanda toată oastea, recrutată pe teritoriul tribului. Apoi tribul pune la dispoziție cinci vase de război cu echipajul și comandantul lor și primea drept zeu protector un erou din Atica, al cărui nume îl și purta. În sfârșit, alegea 50 de sftelnici în sfatul atenian.

Deasupra tuturor era statul atenian, condus de un sfat alcătuit din cei 500 de reprezentanți aleși ai celor zece triburi și, în ultimă instanță, de către adunarea poporului, la care putea să participe și să se bucure de drept de vot orice cetățean atenian; pe lângă aceasta, arhonții și alți funcționari îngrijeau de diferitele ramuri ale administrației și ale justiției. La Atena nu exista un șef al puterii executive.

O dată cu introducerea acestei noi constituții și cu admiterea unui număr foarte mare de locuitori fără drepturi depline, care se bucurau numai de protecție, în parte imigranți, în parte sclavi eliberați, organele orînduirii gentilice au fost îndepărtate de la treburile obștești; ele au degenerat, devenind uniuni cu caracter privat și asociații religioase. Dar influența morală, concepțiile și modul de a gândi, moștenite din vechea epocă gentilică, s-au păstrat încă multă vreme în tradiții și au dispărut abia treptat. Acest lucru s-a reflectat în orînduirea statală viitoare.

Am văzut că existența unei forțe publice separate de masa poporului constituie o caracteristică esențială a statului. Atena nu dispunea pe atunci decît de o armată și o flotă recrutate direct din popor; acestea o apărau împotriva dușmanului din afară și țineau în friu sclavii, care formau încă de pe atunci marea majoritate a populației. Față de cetățeni, forța publică nu se manifesta la început decît sub forma poliției, care este tot atît de veche ca și statul; de aceea naivii francezi din secolul al XVIII-lea nu vorbeau de popoare civilizate, ci de popoare polițizate (nations policiées)**. Atenienii au instituit deci, odată cu statul, și o poliție, o adevărată jandarmerie de arcași pedestri și călări, Landjäger, cum li se spune în Germania de sud și în Elveția. Această jandarmerie

* — de la cuvîntul antic „fila” — trib. — *Nota trad.*

** Joc de cuvinte: „policé” — civilizată, „police” — poliție. — *Nota trad.*

era însă formată din *sclavi*. Atenianul liber consideră această slujbă de zbir atît de înjositoare, încît mai degrabă se lasă arestat de un sclav înarmat decît să facă el însuşi o asemenea faptă ruşinoasă. Aici se mai manifestă vechea mentalitate gentilică. Statul nu putea exista fără poliţie, dar, fiind tînăr, el n-avea încă destulă autoritate morală pentru a impune respect faţă de o meserie pe care foştii membri ai ginţilor o considerau în mod necesar mirşavă.

În ce măsură statul, acum gata format în trăsăturile lui principale, era adaptat noii situaţii sociale a atenienilor o dovedeşte înflorirea rapidă a bogăţiei, a negoţului şi a industriei. Antagonismul de clasă, pe care se bazau acum instituţiile sociale şi politice, nu mai era acela dintre aristocraţie şi poporul de rînd, ci dintre sclavi şi oameni liberi, dintre locuitori fără drepturi depline care se bucurau numai de protecţie şi cetăţeni. În epoca celei mai mari înfloriri a Atenei, numărul total al cetăţenilor liberi, inclusiv femeile şi copiii, era de vreo 90 000; pe lângă aceştia mai erau 365 000 de sclavi de ambele sexe şi 45 000 de locuitori fără drepturi depline, care se bucurau numai de protecţie: străini şi sclavi eliberaţi. De fiecare cetăţean adult de sex masculin reveneau deci cel puţin 18 sclavi şi mai mult de 2 locuitori fără drepturi depline. Numărul mare de sclavi se explică prin faptul că mulţi dintre ei munciau laolaltă în întreprinderi manufacturiere, în încăperi mari, sub ochii unor supraveghetori. Dar o dată cu dezvoltarea negoţului şi a industriei s-a produs şi acumularea şi concentrarea bogăţiilor în mâini puţine şi sărăcirea masei de cetăţeni liberi, care trebuiau să aleagă: ori să se apuce de un meşteşug oarecare şi să facă astfel concurenţă muncii sclavilor, ocupaţie care era considerată degradantă, ruşinoasă şi care pe deasupra nici nu prea oferea şanse de succes, ori să ajungă cerşetori. Ei au ales, aşa cum în condiţiile date era inevitabil, ultima cale şi, intrucît constituiau masa populaţiei, au dus prin aceasta la ruină întregul stat atenian. Nu democraţia a dus Atena la pieire, aşa cum susţin pedanţii dascăli europeni care se gudură în faţa principilor, ci sclavia, care a făcut ca munca cetăţeanului liber să fie dispreţuită.

Apariţia statului la atenieni constituie exemplul cel mai tipic de formare a unui stat în genere, fiindcă, pe de o parte, el a apărut în forma sa pură, fără intervenţia vreunei violenţe din afară sau dinăuntru — uzurparea lui Pisistrat n-a lăsat nici o urmă a scurtei sale existenţe¹³⁵ —, iar, pe de altă parte, fiindcă în cazul de faţă statul apare direct din societatea gentilică într-o formă foarte evoluată, în forma unei republici democratice, şi, în sfîrşit, fiindcă cunoaştem îndeajuns toate amănuntele esenţiale.

VI

Ginta și statul în Roma

Din legenda întemeierii Romei reiese că prima așezare a fost aceea a unor ginți latine (după legendă, o sută), reunite într-un singur trib, căruia i s-a alăturat în scurt timp un trib sabelian, care ar fi avut tot o sută de ginți, și, în sfârșit, un al treilea trib, format din elemente diferite, cuprinzând și el, după cum spune legenda, tot o sută de ginți. Din toată această povestire reiese de la prima vedere că ginta era aproape singura care s-a format în mod natural, nefiind ea însăși, în unele cazuri, decît o mlădiță a unei gințimame, care continua să existe în vechea patrie. Triburile poartă pecetea unei alcătuirii artificiale ; totuși ele sînt formate în cea mai mare parte din elemente înrudite și după modelul vechiului trib, dezvoltat în mod natural, și nu creat artificial ; dar aceasta nu exclude posibilitatea ca simburile fiecăruia dintre cele trei triburi să fi fost un vechi trib adevărat. Veriga intermediară, fratria, se compunea din zece ginți și se numea curie : erau deci 30 de curii.

Este îndeobște recunoscut că ginta romană era o instituție identică cu cea greacă ; dacă ginta greacă este o formă evoluată a unității sociale de bază a cărei formă primară o găsim la pieile-roșii din America, același lucru este fără doar și poate valabil și pentru cea romană. Putem fi deci mai concisi în expunerea noastră.

Ginta romană avea, cel puțin în primele timpuri ale existenței orașului Roma, următoarea organizare :

1. Dreptul reciproc al membrilor ginții de a se moșteni ; avearea rămînea în cadrul ginții. Deoarece în ginta romană, ca și în cea greacă, domnea patriarhatul, urmașii în linie feminină erau excluși de la succesiune. După legea celor douăsprezece table¹³⁶, cel mai vechi drept roman scris pe care îl cunoaștem, moșteneau în primul rînd copiii, ca moștenitori direcți ; în lipsa acestora, agnații (rudele în linie *bărbătească*), iar în lipsa acestora membrii ginții. În toate cazurile avearea rămînea în cadrul ginții. Aici vedem pă-

trunderea treptată în uzanțele gentilice a unor noi principii de drept, generate de bogăția crescândă și de monogamie: dreptul de moștenire al tuturor membrilor ginții, care inițial a fost egal, este limitat în practică și, așa cum s-a arătat mai sus, de foarte timpuriu, mai întâi la agnați, apoi la copii și la urmașii acestora în linie bărbătească; în cele douăsprezece table, aceasta apare, firește, în ordine inversă.

2. Posedarea unui loc comun de înmormântare. Ginții patrieciene Claudia, la strămutarea ei din Regili la Roma, i s-a atribuit o bucată de pământ și, în afară de aceasta, un loc comun de înmormântare în oraș. Încă în timpul lui August, capul lui Varus¹³⁷, căzut în lupta din Pădurea Teuturgică, a fost adus la Roma și îngropat în movila funerară a ginții (gentilitius tumulus); deci pe atunci ginta (Quintilia) mai avea încă o movilă funerară proprie*.

3. Sărbători religioase comune. Aceste sacra gentilitia** sînt cunoscute.

4. Obligația de a nu încheia o căsătorie în cadrul ginții. Se pare că în Roma aceasta n-a devenit niciodată lege scrisă, dar obiceiul a rămas. Din imensul număr de perechi conjugale din Roma ale căror nume ni s-au păstrat, în nici una soțul și soția nu au același nume gentilic. Dreptul de moștenire arată, de asemenea, existența acestei reguli. Prin căsătorie femeia pierde drepturile ei agnatice, iese din ginta ei; nici ea și nici copiii ei nu pot moșteni pe tatăl ei sau pe frații acestuia, fiindcă în acest caz moștenirea ar fi pierdută pentru ginta tatălui. Toate acestea au un sens numai dacă pornim de la premisa că femeia nu se poate căsători cu un membru al ginții ei.

5. Stăpînirea în comun a pămîntului. Aceasta a existat întotdeauna în epoca primitivă de cînd s-a trecut la împărțirea pămîntului aparținînd tribului. La triburile latine găsim pămîntul stăpînit în parte de trib, în parte de gintă și în parte de niște gospodării care pe atunci e greu de presupus*** că ar fi fost familii separate. Se crede că Romulus ar fi fost acela care a făcut pentru prima oară o împărțire a pămîntului dînd fiecărui om, aproximativ un hectar (două iugăre) de fiecare. Dar și mai tîrziu găsim cazuri cînd pămîntul se afla în stăpînirea în comun a ginții, fără a mai vorbi de pămîntul statului, în jurul căruia gravitează întreaga istorie internă a republicii.

* Cuvintele „ginta (Quintilia) mai avea încă o movilă funerară proprie” au fost adăugate de Engels la ediția din 1891. — *Nota red.*

** — sărbători sacre ale ginții. — *Nota trad.*

*** În ediția din 1884. În locul cuvintelor „e greu de presupus” a apărut: „cu siguranță”. — *Nota red.*

6. Obligația membrilor ginții de a se apăra și a se ajuta reciproc. Istoria scrisă ne transmite doar frânturi ale acestei obligații; statul roman s-a impus chiar de la început ca o forță atît de precumpănitoare, încît dreptul de apărare împotriva nedreptăților a trecut asupra lui. Cînd Appius Claudius a fost arestat, toți membrii ginții lui, chiar și dușmanii lui personali, s-au îmbrăcat în doliu. Pe vremea celui de-al doilea război punic¹³⁸, gințile se uneau ca să răscumpere pe membrii ginții lor căzuți prizonieri; senatul le-a *interzis* însă acest lucru.

7. Dreptul de a purta numele gentilic. Acesta s-a menținut pînă în timpul imperiului; libertilor li s-a îngăduit să adopte numele gentilic al foștilor lor stăpîni, dar fără a beneficia de drepturile gentilice.

8. Dreptul de a adopta străini în gintă. Aceasta se făcea prin adoptarea de către o familie (ca la indienii), fapt care atrăgea după sine primirea în gintă.

9. Despre dreptul de a alege și a destitui pe șef nu se pomeneste nicăieri. Dar, cum în prima perioadă a existenței Romei toate funcțiile erau ocupate prin alegere sau numire începînd cu regele, care era ales, și deoarece și preoții curiilor erau aleși de acestea, putem presupune același lucru și despre șefii ginților (principes), chiar dacă alegerea lor din sinul aceleiași familii ar fi devenit regulă în gintă.

Acestea erau drepturile unei ginți romane. Cu excepția trecerii la patriarhat, care era un fapt împlinit, ele sînt o iconă fidelă a drepturilor și îndatoririlor unei ginți irocheze; și aici „se întrezărește limpede irochezul”¹³⁹ *.

E destul să dăm un singur exemplu pentru a ilustra confuzia care mai domnește și astăzi cu privire la orînduirea gentilică romană chiar și în rîndurile istoricilor noștri cei mai cunoscuți. În lucrarea lui Mommsen despre numele proprii romane din epoca republicii și a lui August („Römische Forschungen”, Berlin, 1864, vol. I¹⁴⁰) se spune :

„În afară de toți membrii ginții de sex bărbătesc, inclusiv cei adoptați și cei care se bucurau de protecție, exceptînd însă, firește, pe sclavi, numele gentilic este purtat și de femei... Tribul” (Stamm, cum traduce Mommsen aici cuvîntul gens) „este... o colectivitate care are o origine comună — reală sau presupusă sau chiar fictivă — și este unită prin sărbători comune, cimitir comun și comunitate de moștenire, colectivitate din care pot și trebuie să facă parte toți indivizii care se bucură de libertatea persoanei, deci și femeile. O greutate prezintă numai stabilirea numelui gentilic al femeilor măritate. Firește că aceasta

* Textul care urmează pînă la cuvintele : „După aproape 300 de ani de la întemeierea Romei” (vezi volumul de față, p. 122) a fost adăugat de Engels la ediția din 1891. — *Nota red.*

greutate nu exista atita timp cit femeia nu se putea căsători decit cu un membru al ginții ei ; și este un fapt dovedit că multă vreme pentru femei a fost mai greu să se casatorească în afara ginții decit în cadrul ei, dreptul de căsătorie în afara ginții (gentis enuptio) acordându-se încă în secolul al VI-lea ca un privilegiu personal, ca o recompensă... Acolo însă unde s-au încheiat asemenea căsătorii în afara ginții, în timpurile mai vechi, femeia trebuia, probabil, sa treacă în tribul soțului. Nu există nici o îndoială că, prin vechea căsătorie religioasă, femeia intra cu totul în comunitatea juridică și religioasă a soțului, părăsind-o pe a ei. Cine nu știe oare că femeia măritată pierde dreptul ei activ și pasiv de a moșteni pe membrii ginții ei și că, în schimb, intră în comunitatea de moștenire din care fac parte soțul, copiii ei și, în genere, membrii ginții acestuia ? Și, dacă femeia este adoptată de soțul ei și intră în familia lui, cum poate rămâne străină de ginta lui ?" (p. 8—11).

Mommsen susține, așadar, că femeile romane care făceau parte dintr-o gintă ar fi avut voie la început să se căsătorească numai în cadrul ginții lor, că ginta romană ar fi fost deci endogamă, și nu exogamă. Această părere, care este în contradicție cu tot ceea ce se știe despre alte popoare, se sprijină mai ales, dacă nu exclusiv, pe un singur pasaj, foarte controversat, din Liviu (cartea a XXXIX-a, cap. 19) ¹⁴¹, după care senatul, în anul 568 de la înființarea orașului, adică în anul 186 î.e.n., a decis : uti Feceniae Hispalae datio, deminutio, gentis enuptio, tutoris optio item esset quasi ei vir testamento dedisset ; utique ei ingenuo nubere liceret, neu quid ei qui eam duxisset, ob id fraudi ignominiaeve esset — că Fecenia Hispala va avea dreptul de a dispune de averea ei, de a o micșora, de a se căsători în afara ginții și de a-și alege tutore, ca și cum soțul ei (decedat) i-ar fi transmis acest drept prin testament ; că ea poate să ia în căsătorie un om născut liber și că fapta aceluia care o va lua de nevastă nu va fi considerată rea sau rușinoasă.

Fără îndoială că aici i s-a acordat Feceniei, o libertă, dreptul de a se căsători în afara ginții. Și tot așa de neîndoielnic reiese de aici că soțul avea dreptul să transmită prin testament soției sale dreptul de a se căsători, după moartea lui, în afara ginții. Dar în afara *cărei* ginți ?

Dacă, așa cum crede Mommsen, femeia era obligată să se căsătorească în cadrul ginții ei, atunci ea rămânea în această gintă și după căsătorie. Dar, în primul rînd, ceea ce trebuie dovedit este tocmai această afirmație cu privire la endogamia ginții. Și, în al doilea rînd, dacă femeia trebuia să se căsătorească în cadrul ginții ei, firește că și bărbatul trebuia să facă același lucru, căci altfel el nu și-ar fi putut găsi soție. Atunci reiese că soțul putea să lase soției sale, prin testament, un drept pe care el însuși nu-l avea ;

acesta este un nonsens juridic. Mommsen simte și el aceasta, și de aceea presupune că

„pentru căsătoria în afara ginții era nevoie probabil, din punct de vedere juridic, nu numai de consimțământul celui ce deținea autoritatea, dar și de al tuturor membrilor ginții” (p. 10, notă).

În primul rînd, această presupunere este foarte îndrăzneată și, în al doilea rînd, ea este în contradicție cu cele exprimate lămurit în pasajul citat ; senatul îi dă acest drept în *locul soțului* ; el nu-i dă categoric nici mai mult, nici mai puțin decît i-ar fi putut da soțul ei, dar ceea ce îi dă este un drept *absolut*, nelegat de nici o restricție ; așa încît, dacă ea face uz de acest drept, nici noul ei soț nu trebuie să sufere de pe urma acestui fapt ; senatul însărcinează chiar pe consulii și pe pretorii prezenți și viitori să aibă grijă ca de aici să nu decurgă nici un neajuns pentru dînsa. Așadar, presupunerea lui Mommsen apare ca fiind cu totul inadmisibilă.

Sau, dimpotrivă, femeia se căsătorește cu un bărbat din altă gintă, dar rămînea în ginta ei. În acest caz, potrivit pasajului de mai sus, soțul ei ar fi avut dreptul să îngăduie soției să se căsătorească în afara propriei ei ginți. Cu alte cuvinte, el ar fi avut dreptul să dispună de treburile unei ginți din care nici nu făcea parte. Aceasta este atît de absurd, încît nici nu face să mai insistăm.

Rămîne deci numai presupunerea că femeia, în prima căsătorie, s-a măritat cu un bărbat din altă gintă, trecînd în felul acesta, indiscutabil, în ginta soțului, ceea ce de fapt admite și Mommsen în asemenea cazuri. Atunci totul devine limpede. Femeia, ieșită în urma căsătoriei din vechea ei gintă și primită în noua uniune gentilică a soțului, avea acolo o situație cu totul specială. Deși este un membru al ginții, nu este legată de gintă printr-o rudenie de sînge ; felul în care a fost primită o exceptează din capul locului de la orice interdicție de a se căsători în cadrul ginții în care ea a intrat tocmai prin căsătorie ; apoi, ea este primită în uniunea conjugală a ginții și moștenește la moartea soțului ei averea lui, deci averea unui membru al ginții. Ce poate fi mai firesc decît ca femeia să fie obligată să se căsătorească cu un membru din ginta primului ei soț, și nu cu altul pentru ca averea să rămînă în gintă ? Și dacă urmează să se facă o excepție, cine este mai competent s-o împuternicească în acest scop decît acela care i-a lăsat această avere, adică primul ei soț ? În momentul cînd i-a lăsat o parte din avere, dîndu-i totodată voie să treacă această parte din avere, prin căsătorie sau în urma unei căsătorii, asupra unei ginți străine, această avere îi mai aparținea ; deci el dispune literalmente numai de proprietatea sa. Cît privește femeia însăși

și legăturile ei cu ginta soțului, el este acela care a introdus-o în această gintă printr-un act deliberat : căsătoria ; de aceea este la fel de firesc ca tot el să fie persoana care poate s-o împuternicească să iasă din această gintă printr-o a doua căsătorie. Într-un cuvânt, lucrul pare simplu și de la sine înțeles de îndată ce abandonăm ideea bizară a endogamiei ginții romane și o considerăm, împreună cu Morgan, ca fiind inițial exogamă.

Mai rămîne o ultimă presupunere, care și-a găsit și ea adepți, ba chiar mai mulți decît celelalte, și anume că pasajul ar arăta doar

„că servitoarele eliberate (*libertae*) nu puteau fără aprobare specială să se căsătorească în afara ginții" (e gente *enubere*) „sau să îndeplinească vreun alt act care, fiind legat de pierderea drepturilor familiale" (*capitis deminutio minima*), „ar fi avut ca urmare ieșirea libertei din uniunea ginții" (Lange. „*Antichități romane*", Berlin, 1856, I, p. 195, unde, în legătură cu pasajul citat de noi din Liviu, se referă la Huschke¹⁴²).

Dacă această ipoteză este justă, atunci pasajul citat nu mai dovedește absolut nimic cu privire la situația femeilor romane născute libere și nicidecum nu mai poate fi vorba de o obligație a acestora de a se căsători în cadrul ginții.

Expresia *enuptio gentis* o întilnim numai în acest singur loc la Liviu, și nicăieri altundeva în întreaga literatură romană ; cuvîntul *enubere* (a se căsători în afară) apare numai de trei ori, tot la Liviu, fără să se refere la gintă. Ideea fantezistă că femeile romane nu se puteau căsători decît în cadrul ginții își datorește existența numai acestui singur pasaj, dar nu rezistă nici unei critici. Căci sau pasajul se referă la anumite restricții pentru libertate, și atunci el nu dovedește nimic cu privire la femeile născute libere (*ingenuae*), sau privește și pe cele născute libere, și atunci dovedește mai curînd că, de regulă, femeia se căsătorea în afara ginții ei, dar că prin căsătorie intra în ginta soțului ; prin urmare, el pledează împotriva lui Mommsen și pentru Morgan.

După aproape 300 de ani de la întemeierea Romei, legăturile gentilice erau încă atît de trainice, încît o gintă patriciană, și anume aceea a *fabilor*, cu învoirea senatului, a putut întreprinde o expediție cu propriile sale forțe împotriva orașului vecin, *Veii*. Se spune că 306 *fabi* au pornit la luptă și ar fi fost atrași într-o cursă și uciși cu toții ; un singur băiat rămas în viață ar fi perpetuat ginta.

Zece ginți alcătuiau, după cum am spus, o fratrie, care aici se numea curie și avea funcții publice mai importante decît fratria greacă. Fiecare curie avea ceremonii religioase proprii, sanctuarele și preoții ei ; aceștia din urmă, în totalitatea lor, formau unul dintre colegiile preoțești romane. Zece curii alcătuiau un trib, care

la început, ca și celelalte triburi latine, a avut, probabil, un șef ales: comandant de oaste și mare preot. Cele trei triburi la un loc formau poporul roman, *populus romanus*.

Așadar, din rîndurile poporului roman putea face parte numai acela care era membrul unei gînți și, prin gîntă, membru al unei curii și al unui trib. Prima orînduire socială a acestui popor a fost următoarea. Treburile publice erau conduse la început de senat, care, așa cum just a observat pentru prima oară Niebuhr, era alcătuit din șefii celor 300 de gînți¹⁴³; ei, fiind cei mai în vîrstă dintre membrii gînții, se numeau tați, patres, iar totalitatea lor senat (sfatul celor mai bătrîni, de la *senex* — bătrîn). Și aici obiceiul de a-i alege întotdeauna pe șefi în fiecare gîntă din una și aceeași familie a dat naștere primei aristocrații de gîntă; membrii acestor familii se numeau patricieni și pretindeau ca numai ei să aibă dreptul de a face parte din senat și de a ocupa toate celelalte funcții. Faptul că cu timpul poporul s-a împăcat cu această pretenție și că ea s-a transformat într-un drept real își găsește expresia în legenda care spune că Romulus ar fi acordat patriciatul cu privilegiile lui celor dintii senatori și urmașilor lor. Senatul, ca și bulê din Atena, avea cuvîntul hotărîtor în multe chestiuni, iar pe cele mai importante, îndeosebi legile noi, le discuta în prealabil. Legile erau adoptate definitiv de adunarea poporului, care se numea *comitia curiata* (adunarea curiilor). Poporul se aduna grupîndu-se pe curii, iar în fiecare curie, probabil, pe gînți; la luarea hotărîrii, fiecare dintre cele 30 de curii avea cîte un vot. Adunarea curiilor aproba sau respingea toate legile, alegea pe toți demnitarii superiori, inclusiv pe rex (așa-numitul rege), declara război (pacea însă o încheia senatul) și, la apelul celor interesați, hotăra în calitate de instanță judecătorească supremă în toate cazurile în care era vorba de pedeapsa cu moartea a unui cetățean roman. În sfîrșit, alături de senat și de adunarea poporului se afla rex, care corespundea întocmai lui basileu al grecilor și care nu era nicidecum un rege aproape absolut*, așa cum ni-l înfățișează Mommsen¹⁴⁴. Și el era șef militar, mare preot și președinte al

* Cuvîntul latin *rex* corespunde cuvîntului celto-irlandez *righ* (șef de trib) și cuvîntului gotic *reiks*; faptul că și acest din urmă cuvînt, ca și *Fürst* al nostru (adică în englezește *first*, în daneză *förste*, primul), inițial însemna șef de gîntă sau șef de trib, reiese din faptul că goții aveau chiar din secolul al IV-lea un cuvînt special pentru regele de mai tîrziu, șeful militar al întregului popor: *thiudans*. În traducerea Bibliei, Ulfila nu numește niciodată pe Artaxerxe sau pe Irod *reiks*, ci *thiudans*, iar statul împăratului Tiberiu nu este numit *reiki*, ci *thiudinassus*. În numele *thiudansului* gotic, sau, cum traducem noi inexact, al regelui *Thiudareiks*, Teodoric, adică Dietrich, aceste denumiri s-au contopit într-una sinură. (*Nota lui Engels.*)

unor instanțe judecătorești. Dar el nu avea nicidecum atribuții civile sau puterea de a dispune de viața, de libertatea și de proprietatea cetățenilor, în afară de cazul când aceste atribuții decurgeau din puterea disciplinară a șefului militar sau din dreptul președintelui instanței judecătorești de a executa sentințele. Funcția de rex nu era ereditară ; dimpotrivă, el era ales mai întâi de către adunarea curiilor, probabil în urma propunerii predecesorului, și apoi era instalat în mod solemn la a doua adunare. Soarta lui Tarquinius Superbus dovedește că rex putea fi și destituit.

Ca și la greci în epoca eroică, la romani pe vremea așa-zisilor regi exista deci o democrație militară, bazată pe ginți, frații și triburi și dezvoltată din acestea. Curiile și triburile erau, ce-i drept, în parte formațiuni artificiale, dar erau create după modelele autentice, evaluate în mod natural ale societății din care au luat naștere și care le înconjura încă din toate părțile. E drept că aristocrația patriciană, dezvoltată în mod natural, a cîștigat teren, iar regii căutau să-și lărgească treptat atribuțiile, dar toate acestea nu schimbă caracterul fundamental inițial al orînduirii, și tocmai aceasta este important.

Între timp, populația orașului Roma și a regiunii Roma, mărită în urma cuceririlor, a crescut în parte pe seama imigrărilor, în parte pe seama populației districtelor subjugate, cu precădere a celor latine. Toți acești supuși noi (lăsăm aici la o parte chestiunea clienților) se aflau în afara vechilor ginți, curii și triburi, nu făceau deci parte din populus romanus, din poporul roman propriu-zis. Ei se bucurau de libertatea persoanei lor, puteau să aibă proprietăți funciare, erau obligați să plătească impozite și să presteze serviciu militar, dar nu puteau să ocupe nici o funcție și nici să ia parte la adunarea curiilor sau la împărțirea pămînturilor cucerite, care aparțineau statului. Ei erau plebeii, lipsiți de orice fel de drepturi publice. Datorită creșterii continue a numărului lor și faptului că erau instruiți din punct de vedere militar și înarmați, ei au devenit o forță amenințătoare pentru vechiul populus, care, fiind acum închis ermetic, nu mai putea crește prin elemente venite din afară. La acestea se adăuga faptul că proprietatea funciară era împărțită, se pare, aproape în mod egal între populus și plebe, în timp ce bogăția comercială și industrială, ce e drept încă nu prea dezvoltată, se afla mai ales în mina plebei.

Din cauza întunericii de nepătruns în care este învăluită întreaga istorie legendară a vechii Rome, întuneric care a devenit și mai opac în urma încercărilor de interpretare raționalist-pragmatică și a relatărilor de mai târziu ale unor scriitori cu pregătire juridică ale căror opere ne servesc drept izvoare, nu se poate spune

nimic precis nici despre momentul, nici despre desfășurarea și nici despre cauzele revoluției care a pus capăt vechii orînduiri gentilice. Un singur lucru este cert, că aceste cauze trebuie căutate în luptele dintre plebe și populus.

Noua organizare a conducerii atribuită regelui Servus Tullius și întocmită după modele grecești, îndeosebi după Solon, a creat o nouă adunare a poporului, în care populus și plebeii participau sau erau excluși fără deosebire, după criteriul dacă prestau sau nu serviciu militar. Toți bărbații apti pentru serviciul militar erau împărțiți în șase clase după avere. Minimum de avere în fiecare dintre cele cinci clase era : pentru clasa I — 100 000 de ași ; pentru a II-a — 75 000 ; pentru a III-a — 50 000 ; pentru a IV-a — 25 000 ; pentru a V-a — 11 000, ceea ce, după Dureau de la Malle, reprezintă aproximativ 14 000, 10 500, 7 000, 3 600 și 1 570 de mărci¹⁴⁵. Clasa a VI-a, proletarii, era alcătuită din cei mai săraci, cei scutiți de serviciu militar și de dări. În noua adunare populară a centuriilor (comitia centuriata), cetățenii erau grupați într-o ordine militară, pe companii, în centurii de cîte 100 de oameni, fiecare centurie avînd un vot. Clasa I însă dădea 80 de centurii ; a II-a — 22 ; a III-a — 20 ; a IV-a — 22 ; a V-a — 30 ; a VI-a dădea și ea, de formă, una. În afară de aceasta, cavaleria, recrutată dintre cei mai bogați cetățeni, dădea 18 centurii, în total 193 de centurii ; majoritatea voturilor era 97. Astfel, cavaleria și clasa I aveau împreună 98 de voturi, deci majoritatea ; dacă ele erau de acord, celelalte clase nici nu mai erau întrebate ; hotărîrea era considerată adoptată.

Toate drepturile politice ale fostei adunări a curiilor (în afară de cîteva drepturi nominale) au trecut acum asupra acestei noi adunări a centuriilor ; prin aceasta, curiile și gințile care le alcătuiau au fost reduse, ca și în Atena, la rolul unor simple asociații private și religioase și multă vreme au mai vegetat ca atare, în timp ce adunarea curiilor și-a încetat curînd existența. Pentru a înlătura din stat și cele trei triburi gentilice vechi, s-au creat patru triburi teritoriale, fiecare dintre ele locuind într-un anumit cartier al orașului și avînd o serie de drepturi politice.

Astfel a fost sfărîmată și la Roma, încă înainte de desființarea așa-zisei regalități, vechea orînduire socială, întemeiată pe legături personale de sînge, și în locul ei a fost creată o organizare nouă, cu adevărat statală, întemeiată pe împărțirea teritorială și pe deosebirea de avere. Forța publică se concentra aici în miinile cetățenilor care prestau serviciul militar și era îndreptată nu numai împotriva sclavilor, ci și împotriva așa-zisilor proletari, excluși de la serviciul militar și care nu aveau dreptul de a purta arme.

În cadrul acestei noi orînduiri, care s-a dezvoltat și mai mult abia atunci cînd ultimul rex, Tarquinius Superbus, uzurpatorul adevăratei puteri regale, a fost alungat și în locul lui au fost puși doi comandanți militari (consuli), investiți cu puteri egale (ca la irochezi), în cadrul acestei orînduiri se desfășoară întreaga istorie a republicii romane, cu toate luptele ei dintre patricieni și plebei pentru accesul la funcțiile publice și pentru participarea la folosirea pămînturilor statului, cu dizolvarea în cele din urmă a aristocrației patriciene în noua clasă a marilor proprietari funciari și a magnaților financiari, care încetul cu încetul au înghițit toate proprietățile funciare ale țăranilor ruinați din cauza serviciului militar, au cultivat imensele latifundii formate în acest fel cu ajutorul sclavilor, au depopulat Italia și, implicit, au deschis calea nu numai puterii imperiale, dar și succesorilor ei, barbarilor germani.

VII

Ginta la celți și la germani

Întrucît spațiul nu ne permite, nu ne vom opri în amănunțime asupra instituțiilor gentilice care, sub o formă mai mult sau mai puțin pură, mai dăinuie pînă în zilele noastre la diferitele popoare sălbatice sau barbare sau asupra urmelor acestor instituții găsite în istoria veche a popoarelor civilizate din Asia *. Și unele și altele se întilnesc la tot pasul. E destul să dăm cîteva exemple. Încă înainte de a se ști ce este o gintă, MacLennan, omul care și-a dat mai mult decît oricare altul osteneala să incurce problema, a dovedit existența ei și a descris-o în general cu exactitate la calmuci, cerchezi, neni (samoezi) ** și la trei popoare indiene: varali, maggari și munnipuri ¹⁴⁶. Nu de mult, M. Kovalevski a descoperit și a descris ginta la pșavi, șevsuri, svaneți și la alte triburi caucaziene ¹⁴⁷. Aici ne vom mărgini la cîteva scurte observații în legătură cu existența gintii la celți și la germani.

Cele mai vechi dintre legile celtice care s-au păstrat ne înfățișează ginta încă în plină vigoare ; în Irlanda ea trăiește și astăzi, cel puțin instinctiv, în conștiința poporului, deși englezii au distrus-o cu forța ; în Scoția se afla în plină înflorire încă pe la mijlocul secolului trecut și a fost înfrîntă și aici numai de armele, legile și tribunalele englezilor.

Vechile legi din Wales, scrise cu cîteva secole înainte de cucerirea engleză ¹⁴⁸, cel mai tîrziu în secolul al XI-lea, vorbesc despre cultivarea în comun a ogoarelor de către sate întregi, deși numai ca o rămășiță rar întilnită a unui vechi obicei general ; fiecare familie avea cinci acri, pe care și-i cultiva singură ; pe lîngă aceasta, o bucată de pămînt era lucrată în comun, iar produsul ei

* Textul care urmează în acest paragraf pînă la cuvintele : „Aici ne vom mărgini” a fost adăugat de Engels la ediția din 1891. — *Nota red.*

** — denumirea de odinioară a germanilor. — *Nota trad.*

împărțit. Prin analogie cu Irlanda și Scoția, nu încapă nici o îndoielă că aceste comunități sătești reprezintă ginți sau subdiviziuni ale ginților, chiar dacă la o nouă cercetare a legilor din Wales, pentru care nu am timpul necesar (extrasele mele sînt făcute în 1869)¹⁴⁹, acest lucru n-ar reieși în mod direct. Dar izvoarele istorice din Wales și, o dată cu ele, cele irlandeze dovedesc în mod direct că la celți, în secolul al XI-lea, monogamia nu înlăturase nicidecum căsătoria-pereche. În Wales, o căsătorie era considerată definitivă abia după șapte ani de la încheierea ei sau, mai bine zis, abia după trecerea acestui interval de timp ea nu mai putea fi desfăcută. Dacă lipseau fie și numai trei nopți pînă la împlinirea celor șapte ani, soții se puteau despărți. Atunci se făcea împărțea bunurilor; femeia împărțea, bărbatul își alegea partea lui. Mobila se împărțea după anumite norme foarte ciudate. Dacă soțul desfăcea căsătoria, el trebuia să înapoieze nevastei zestrea și alte cîteva lucruri; dacă o desfăcea soția, ea primea mai puțin. Dintre copii, soțul căpăta doi, soția unul, și anume pe cel mijlociu. Dacă, după despărțire, femeia încheia altă căsătorie și primul ei bărbat o chema din nou la el, ea trebuia să-l urmeze, chiar dacă se urcase cu *un* picior în noul pat conjugal. Dacă însă trăiau împreună șapte ani, deveneau soț și soție, chiar dacă căsătoria nu a fost încheiată formal. Castitatea fetelor înainte de căsătorie nu era nicidecum păstrată cu strictețe și nici cerută; în această privință, regulile erau foarte frivole și nu se potrivesc de loc cu morala burgheză. Dacă femeia comitea un adulter, bărbatul avea voie s-o bată (e unul din cele trei cazuri în care acest lucru îi era îngăduit; în celelalte cazuri el era pasibil de pedeapsă), dar atunci nu mai putea cere nici o altă satisfacție, căci

„pentru una și aceeași faptă se cuvine sau ispășirea vinei, sau rîzbunare, dar nu și una și alta”¹⁵⁰.

Motivele pentru care femeia putea cere divorțul fără a pierde din drepturi cu ocazia despărțirii erau foarte diferite: era de ajuns ca bărbatului să-i miroase urit gura. Bani care trebuiau plătiți șefului de trib sau regelui pentru răscumpărarea dreptului primei nopți (*gobr merch*, de aici denumirea medievală *marqueta*, în limba franceză *marquette*) joacă un rol însemnat în codul de legi. Femeile aveau dreptul să voteze în adunarea poporului. Mai adăugăm că în Irlanda s-a dovedit existența unor rînduiri asemănătoare; că și acolo erau destul de uzuale căsătoriile temporare, iar în caz de despărțire soției i se asigurau avantaje mari, precis sta-

bilite, și chiar despăgubiri pentru munca ei în gospodărie ; că acolo găsim o „primă soție” alături de alte soții, iar la împărțirea moștenirii nu se făcea nici o deosebire între copiii legitimi și cei nelegitimi. Așadar, aici ni se prezintă un tablou al căsătoriei-pereche în comparație cu care forma de căsătorie în vigoare în America de Nord pare severă, ceea ce de altfel nu este de mirare pentru secolul al XI-lea la un popor care pe vremea lui Cezar mai practica căsătoria pe grupe.

Existența ginții irlandeze (sept ; tribul se numea clainne, clan) este confirmată, fiind descrisă nu numai în vechile coduri de legi, ci și de către juriștii englezi din secolul al XVII-lea trimiși în Irlanda pentru a transforma pământurile clanurilor în domenii ale regelui Angliei. Până atunci pământul era proprietatea obștească a clanului sau a ginții, în afară de cazul când șefii acestora îl și transformaseră în domenii private ale lor. Când murea un membru al ginții și deci o gospodărie își înceta existența, șeful (caput cognationis, cum îl numeau juriștii englezi) făcea o nouă împărțire a întregului teritoriu între gospodăriile rămase. În general, aceasta se făcea, probabil, potrivit regulilor în vigoare în Germania. Și astăzi se întilnesc pe alocuri sate — în urmă cu 40 sau 50 de ani numărul lor era foarte mare — în care este în vigoare sistemul așa-numitelor „rundale”. Țăranii, arendașii individuali ai pământului care înainte vreme era proprietatea comună a ginții și apoi a fost răpit de cuceritorii englezi, plătesc arendă fiecare pentru bucata lui de pământ, însă pun laolaltă toate ogoarele și finețele, împărțindu-le după poziție și calitate în parcele, „Gewanne”, cum li se spune pe malurile Moselei, dând fiecăruia partea sa din fiecare parcelă ; pământurile mlăștinoase și izlaurile sînt folosite în comun. Încă în urmă cu 50 de ani se mai făcea din cînd în cînd, uneori anual, o reîmpărțire a pământului. Harta cadastrală a unui astfel de sat în care este în vigoare sistemul „rundale” are exact aceeași înfățișare cu aceea a curților comune germane (Gehöferschaft) de pe Mosela sau din Hochwald. Ginta continuă să trăiască și în „factions” *. Țăranii irlandezi se împart adeseori în partide care au la bază deosebiri în aparență cu totul absurde sau lipsite de sens, cu desăvîrșire de neînțeles pentru englezi și care nu par să aibă alt scop decît păruielile solemne, foarte agreate, pe care le pun la cale o faction împotriva celei-

* — „partide”. — *Nota trad.*

lalte. Ele sînt reînvieri artificiale, surogate postume ale ginților sfărîmate și vădesc în felul lor perpetuarea instinctului gentilic moștenit. De altfel, în unele regiuni, membrii ginții mai locuiesc încă laolaltă pe vechiul teritoriu; astfel, încă în deceniul al 4-lea al acestui secol, marea majoritate a locuitorilor din comitatul Monaghan aveau doar patru nume de familie, adică se trăgeau din patru ginți sau clanuri*.

În Scoția, dispariția orînduirii gentilice coincide cu înăbușirea răscoalei din 1745¹⁵². Ce anume verigă specială reprezintă clanul scoțian în această orînduire mai rămîne de cercetat, dar cert este că el a fost o astfel de verigă. În romanele lui Walter Scott, acest clan al muntenilor scoțieni ne apare aievea înaintea ochilor. Morgan spune că acest clan este

„un admirabil exemplu de gîntă în ceea ce privește organizarea și spiritul de gîntă, un exemplu izbitor al influenței pe care o are viața gentilică asupra membrilor ginții... În certurile lor și în răzbuunarea singelui, în împărțirea teritoriului pe clanuri, în folosirea pămîntului în comun, în fidelitatea membrilor clanului față de șef și în fidelitatea lor unii față de alții recunoaștem aceleași caracteristici ale societății gentilice pe care le întilnim pretutindeni... Descendența se socotea după tată, așa încît copiii bărbaților rămîneau în clan, pe cînd copiii femeilor treceau în clanul tatălui lor”¹⁵³.

Dar faptul că în familia regală a picților, după spusele lui Beda, era în vigoare succesiunea în linie feminină constituie o dovadă că înainte vreme în Scoția domnise matriarhatul¹⁵⁴. Ba chiar la scoți, ca și la locuitorii din Wales, s-a păstrat pînă în evul mediu și o rămășiță a familiei punalua, și anume în dreptul

* În cele citeva zile petrecute în Irlanda¹⁵¹ mi-am dat din nou seama cît de adînc sînt înrădăcinate pînă în ziua de astăzi concepțiile gentilice în mintea populației rurale. Țăranul îl privește și astăzi pe proprietarul funciar, de la care arendează pămîntul, ca pe un șef al clanului, care trebuie să administreze pămîntul în interesul tuturor; țăranul îi plătește tribut sub formă de arendă, dar, în caz de nevoie, proprietarul trebuie să-i dea ajutor. De asemenea, acolo se consideră că fiecare om instărit e dator să sprijine pe vecinii lui mai săraci atunci cînd aceștia se află în nevoie. Acest ajutor nu este o pomană, ci un drept care se cuvine membrilor mai săraci ai ginții din partea celui mai bogat sau a șefului de clan. Se înțelege de ce economiștii și juriștii se plîng că nu izbutesc să-i facă pe țăranii irlandezi să înțeleagă noțiunea proprietății moderne burgheze; irlandezului nu-i intră pur și simplu în cap ideea unei proprietăți din care decurg numai drepturi, nu și îndatoriri. Dar se înțelege și de ce irlandezii, avînd asemenea concepții gentilice naive, cînd sînt zvirliți brusc în marile orașe engleze și americane, în mijlocul unei populații cu concepții morale și juridice complet diferite de ale lor, sînt complet derutați în chestiuni de morală și drept, își pierd busola și adeseori cad în masă pradă demoralizării. (*Nota lui Engels la ediția a patra.*)

primei nopți, care, dacă nu era răscumpărat, șeful clanului sau regele, în calitate de ultim reprezentant al soților comuni de odinioară, îl putea exercita asupra oricărei mirese*.

Este neîndoios că pînă în perioada migrațiunii germanii erau organizați în ginți. Numai cu cîteva secole înaintea erei noastre ei ocupau, pare-se, teritoriul dintre Dunăre, Rin, Vistula și mările nordice; cimbrii și teutonii erau încă în plină migrațiune, iar suevii s-au stabilit abia pe timpul lui Cezar, care spune despre ei foarte limpede că s-ar fi așezat după ginți și rudanii (*gentibus cognationibusque*)¹⁵⁵, iar la un roman din gens Julia** cuvîntul *gentibus* are o semnificație precisă și incontestabilă. Aceasta este valabil pentru toți germanii; chiar și în provinciile romane cucerite se pare că s-au așezat tot după ginți. În *Lex alemannorum* se confirmă că pe teritoriul cucerit la miazăzi de Dunăre poporul s-a instalat grupat pe ginți (*genealogiae*)¹⁵⁶; cuvîntul latin *genealogia* este folosit aici exact în același sens în care este folosit mai tîrziu cuvîntul marcă sau obștea sătească***. Nu de mult Kovalevski a emis părerea că aceste genealogiae ar fi marile comunități casnice între care s-a împărțit pămîntul și din care abia mai

* În ediția din 1884, după aceste cuvinte urmează un text care a fost omis de Engels în ediția din 1891: „Același drept — întîlnit destul de des în regiunile din nord-vestul îndepărtat ale Americii de Nord — a existat și la ruși; în secolul al X-lea a fost anulat de marea ducesă Olga”. Apoi urmează paragraful: „Gospodăriile comuniste ale familiilor de țobagi din Nivernals și Franche-Comté, asemănătoare obștii familiale din regiunile sirbo-croate”. La ediția din 1891 acest paragraf a fost introdus de Engels într-o formă oarecum schimbată în unul din adaosurile la capitolul al II-lea (vezi volumul de față, p. 62—63). — *Nota red.*

** — ginta Iulia. — *Nota trad.*

*** Textul următor pînă la cuvintele: „Ca și la mexicani și la greci...” (vezi volumul de față, p. 132) a fost introdus de Engels în ediția din 1891 în locul următorului text apărut în ediția din 1884: „Așadar, vedem că unul dintre popoarele germanice, și anume suevii, s-a stabilit aici în ginți, gentes, iar fiecărei ginți i s-a repartizat un anumit teritoriu. La burgunzi și longobarzi ginta se numea *fara*, iar în dreptul cutumiar burgund, denumirea de membru al ginții (*faramanni*) înseamnă în același timp și burgund, în opoziție cu populația romană care, desigur, nu făcea parte din gințile burgunde. Prin urmare, împărțirea pămîntului la burgunzi s-a făcut tot pe ginți. Așa se rezolvă problema cu privire la *faramanni*, asupra căreia zadarnic și-au bătut sute de ani capul juriștii germani. Este puțin probabil că *fara* era pentru toți germanii denumirea comună a ginții, deși o întîlnim atît la un popor de origine gotică, cît și la un alt popor de origine herminonică (germanii de sus). În limba germană există un mare număr de rădăcini lingvistice folosite pentru legăturile de rudenie și întrebuințate în același timp pentru expresii care, după cum e de presupus, se referă la gintă”. — *Nota red.*

tîrziu s-a dezvoltat obștea sătească¹⁵⁷. Același lucru s-ar putea spune și despre fara, expresie care desemna la burgunzi și la longobarzi, adică la un trib gotic și la altul herminonic sau din regiunea muntoasă a Germaniei cam același lucru, dacă nu chiar absolut același lucru, ca și termenul genealogia din „dreptul cutu-miar alaman”. Dacă e într-adevăr vorba de gintă sau comunitate casnică, urmează să fie cercetat.

Monumentele lingvistice nu ne lămuresc dacă la toți germanii exista o expresie comună pentru gintă și care anume. Din punct de vedere etimologic, grecescului *genos* și latinescului *gens* le corespunde goticul *kuni*, în limba germană medie de sus *künne*, care este chiar întrebuițat în același sens. Un indiciu despre existența epocii matriarhatului este faptul că denumirea femeii se trage din aceeași rădăcină: în limba greacă *gyne*, în slavă *žena*, în gotică *qvino*, în vechea limbă nordică *kona*, *kuna*. — La longobarzi și burgunzi găsim, după cum am spus, cuvîntul *fara*, care, așa cum presupune Grimm, ar fi o derivare din rădăcina *fisan*, a procrea. Eu înclin pentru derivarea mai concretă din *faran*, a călători, a pribegi, a reveni, ca o denumire dată unei părți precise a convoiului nomad, compus — lucru aproape de la sine înțeles — numai din rude, denumire care, în cursul migrațiilor de mai multe veacuri întii spre răsărit, apoi spre apus, a trecut cu încetul asupra obștii gentilice însăși. — Apoi, în limba gotică *sibja*, în anglo-saxonă *sib*, în vechea germană de jos *sippia*, *sippa*, rudenie (*Sippe*). În vechea limbă nordică întilnim numai pluralul, *sifjar*, rudele; singularul există doar ca nume al unei zeite, *Sif*. — Și, în sfîrșit, în „Cîntecul despre Hildebrand”¹⁵⁸ mai întilnim și o altă expresie, și anume în pasajul în care Hildebrand îl întreabă pe Hadubrand:

„Care este tatăl tău dintre toți bărbații din popor... sau din ce gintă ești tu?” (*eddo huëlihhes cnuosles du sis*).

Dacă a existat un nume german comun pentru gintă, el a fost, probabil, goticul *kuni*; în sprijinul acestei păreri vine nu numai identitatea lui cu expresia corespunzătoare din limbile înrudite, dar și faptul că de la el se trage cuvîntul *Kuning*, *König* (*rege*), a cărui semnificație la început era aceea de șef de gintă sau de trib. *Sibja*, *Sippe* (*rudenie*) se pare că nu poate fi luat în considerație; cel puțin în vechea limbă nordică, *sifjar* înseamnă nu numai rude de sînge, ci și încuscriți, deci cuprinde pe membrii a cel puțin două gînji; așadar, prin cuvîntul *sif* nu putea fi desemnată gînta.

Ca și la mexicani și la greci, la germani dispozitivul de luptă atît al escadronului de călăreți, cît și al coloanei în formă de unghi

a pedestrimii era grupat pe unități gentilice; dacă Tacit spune: după familii și grupe înrudite¹⁵⁹, această expresie vagă se explică prin faptul că pe vremea lui, în Roma, ginta încetase de mult să fie o uniune vie.

De o însemnătate hotăritoare este un pasaj din Tacit unde se spune că fratele mamei îl consideră pe nepotul său ca pe un fiu, ba unii socot legătura de sînge dintre unchiul după mamă și nepot chiar mai sacră și mai apropiată decît aceea dintre tată și fiu, astfel încît, atunci cînd se cer ostatici, fiul surorii e considerat ca o garanție mai mare decît propriul fiu al celui pe care vrei să-l legi prin această garanție. Aici avem o rămășiță vie a ginții organizate potrivit matriarhatului, adică a ginții inițiale, și anume ca o trăsătură caracteristică îndeosebi pentru germani*. Dacă membrul unei astfel de ginți îl pune pe propriul lui fiu ca zălog pentru o obligație solemnă luată și fiul cădea jertfă din cauză că tatăl său n-a respectat învoiala, tatăl nu avea să răspundă decît în fața propriei sale conștiințe. Dacă însă cel jertfit era fiul surorii, fapta aceasta era considerată ca o încălcare a celui mai sacru drept al ginții; ruda gentilică cea mai apropiată, care avea mai mult decît oricare altul datoria de a-l apăra pe copil sau pe tînăr, i-a pricinuit moartea; el ar fi trebuit sau să nu-l dea ca zălog, sau era dator să respecte învoiala. Chiar dacă n-am găsi la germani nici o altă urmă de orînduire gentilică, acest singur pasaj ar fi suficient**.

Și mai hotărîtor, deoarece a fost scris cu vreo 800 de ani mai tîrziu, este un pasaj din vechiul cînt nordic „Völuspá”¹⁶¹, despre amurgul zeilor și pieirea lumii. În această „Viziune a prezicătoarei”, în care se împletesc și elemente creștine, după cum au dovedit recent Bang și Bugge¹⁶² în pasajul care descrie epoca de

* Legătura deosebit de strînsă dintre unchiul după mamă și nepot, care își are originea în epoca matriarhatului și pe care o întilnim la multe popoare, grecii n-o cunosc decît din mitologia epocii eroice. După Diodor (IV, 34), Meleagros ucide pe fiii lui Thestius, frații mamei sale, Althea. Ea vede în această faptă o nelegiuire atît de grozavă, încît îl blestemă pe ucigaș, propriul ei fiu, dorindu-i moartea. „Zei i-au ascultat dorința — după tum se povestește — și au pus capăt vieții lui Meleagros”. După același Diodor (IV; 44), argonauții, debarcînd sub conducerea lui Hercule în Tracia, află că Phineus, îndemnat de noua sa soție, maltratează în chip odios pe cei doi fii ai săi de la prima soție, Boreada Cleopatra, pe care o izgonise. Dar printre argonauți sînt și Boreazi, frați de-ai Cleopatrei, deci unchi după mamă ai celor maltratați. Ei iau imediat partea nepoților lor și îi eliberează, ucigînd pe păzitori¹⁶⁰ (Nota lui Engels.)

** Textul care urmează pînă la cuvintele: „De altfel, pe vremea lui Tacit” (vezi volumul de față, p. 134) a fost adăugat de Engels la ediția din 1891. — Nota red.

depravare și decădere morală generală premergătoare mării catastrofe, se spune :

Broedhr munu berjask
munu *systrungar*
ok at bönüm verdask,
sifjum spilla.

„Frații se vor dușmăni și se vor ucide unii pe alții, copiii surorilor vor rupe legătura de rudenie“.

Systrungar înseamnă fiul surorii mamei, și faptul că copiii surorilor își vor renega reciproc rudenia de sînge este considerat de poet drept o crimă și mai gravă decît fratricidul. Această grație e cuprinsă în cuvîntul systrungar, care accentuează înrudirea după mamă ; dacă în locul acestui cuvînt ar fi fost syskina-börn, copii născuți din frați sau surori, sau syskina-synir, fii născuți din frați sau surori, atunci al doilea vers în raport cu primul ar fi însemnat nu o întărire, ci o slăbire. Așadar, chiar pe vremea vikingilor, cînd a luat naștere „Völuspâ“, în Scandinavia nu dispăruse încă amintirea matriarhatului.

De altfel, pe vremea lui Tacit, cel puțin la germani, pe care el îi cunoștea mai de aproape *, patriarhatul luase locul matriarhatului : copiii îl moșteneau pe tatăl lor ; dacă nu erau copii, moșteneau frații și unchii după tată și mamă. Faptul că fratele mamei era admis la moștenire este legat de păstrarea obiceiului pomenit mai sus și dovedește, de asemenea, că pe atunci patriarhatul era de curînd statornicul la germani. Urme ale matriarhatului se găsesc pînă tîrziu în evul mediu. Se pare că pe atunci încă nu se punea prea mare temei pe paternitate, îndeosebi cînd era vorba de iobagi ; astfel, cînd un senior feudal cerea unui oraș să-i predea pe un iobag fugit, la Augsburg, Basel și Kaiserslautern, de pildă, starea de iobăgie a celui urmărit trebuia să fie confirmată sub jurămînt de șase din rudele lui de sînge cele mai apropiate, și anume rude exclusiv din partea mamei (Maurer. „Istoria organizării orașelor din Germania“, I, p. 381) ¹⁶³.

O altă rămășiță a matriarhatului în curs de dispariție se poate vedea în respectul germanilor pentru sexul feminin, respect care pentru romani era aproape de neînțeles. Fetele din familiile aristocratice erau socotite drept cele mai sigure ostatice la încheierea tratatelor cu germanii ; gîndul că femeile și fiicele lor ar putea să cadă prizoniere și să devină sclave îi îngrozea și le stimula mai mult decît orice curajul în luptă ; ei vedeau în femeie ceva sfînt

* Cuvintele „cel puțin...“, pe care el îi cunoștea mai de aproape au fost adăugate de Engels la ediția din 1891. — *Nota red.*

și profetic și sfatul ei era ascultat în chestiunile cele mai importante; astfel, Veleda, preoteasa bructerilor de pe malurile riului Lippe, a fost sufletul întregii răscoale a batavilor, în cursul căreia Civilis, conducând pe germani și belgi, a zdruncinat întreaga stăpânire romană în Galia¹⁶⁴. În casă, dominația femeii era, pare-se, indiscutabilă; e drept că ei, împreună cu bătrînii și copiii, îi revenea întreaga muncă în gospodărie; bărbatul vîna, bea sau lenevea. Așa spune Tacit; dar, cum el nu spune cine luca ogoarele și declară categoric că sclavii plăteau doar dijmă și încă nu prestau munci de clacă, este evident că masa bărbaților adulți trebuie să fi fost aceea care îndeplinea puțina muncă pe care o necesita agricultura.

Forma căsătoriei, după cum am mai spus, era căsătoria-pereche, care se apropia treptat de monogamie. Nu era încă o monogamie strictă, dat fiind că aristocraților le era îngăduită poligamia. În genere, germanii țineau foarte mult la castitatea fetelor (spre deosebire de celți); Tacit vorbește cu deosebită căldură și despre trăinicia legăturilor conjugale la germani. Ca motiv de divorț el indică numai adulterul femeii. Dar, în această privință, descrierea lui prezintă multe lacune și, în afară de aceasta, tendința de a oferi romanilor desfrînați un exemplu de virtute este prea evidentă. Un lucru este cert: dacă în pădurile lor germanii au fost într-adevăr asemenea cavaleri excepționali ai virtuții, a fost de ajuns să vină numai puțin în contact cu lumea exterioară pentru a coborî la nivelul obișnuit al celorlalți oameni din Europa; în mijlocul lumii romane, orice urmă de austeritate a moravurilor a pierit cu mult mai repede chiar decît limba germană. Pentru a ne convinge, e de ajuns să-l citim pe Grégoire de Tours. Se înțelege de la sine că în pădurile seculare germane nu putea exista același exces rafinat de senzualitate ca la Roma, așa că și sub acest raport germanii prezintă o destul de mare superioritate față de lumea romană, chiar dacă nu le vom atribui în chestiunile sexuale o cumpătare care n-a existat niciodată și nicăieri la un popor în totalitatea lui.

Din orînduirea gentilică izvorăște și îndatorirea de a moșteni nu numai legăturile de prietenie, dar și dușmăniile tatălui sau ale rudelor; de asemenea se moșteneau și Wergeld, adică ispășirea unui omor sau a unei schilodiri prin plata unei sume de bani în locul răzbunării singelui. Această formă de ispășire, care numai cu o generație înaintea noastră mai era considerată ca o instituție specific germană, s-a dovedit în prezent a fi la sute de popoare forma generală atenuată a răzbunării singelui, care rezultă din orînduirea gentilică. O găsim, ca și îndatorirea ospitalității, între

alții, la indienii din America; descrierea ospitalității făcută de Tacit („Germania”, cap. 21) este identică aproape pînă în cele mai mici amănunte cu descrierea ospitalității la indieni, făcută de Morgan.

Discuția aprinsă și interminabilă în jurul chestiunii dacă germanii pe vremea lui Tacit își împărțiseră sau nu definitiv pămîntul arabil și asupra felului cum trebuie interpretate pasajele respective este acum de domeniul trecutului. După ce s-a dovedit că la aproape toate popoarele pămîntul era cultivat în comun de către gintă, iar mai tirziu de către comunitatea familială de tip comunist, a cărei existență Cezar o semnalează încă la suevi¹⁰⁵, și că acestei rînduiei i-a luat locul împărțirea pămîntului între diferitele familii cu reîmpărțirea lui periodică, după ce s-a stabilit că această reîmpărțire periodică a pămîntului arabil s-a păstrat pe alocuri în Germania chiar pînă în zilele noastre, nu cred că mai e cazul să reamintim această discuție. Dacă de la cultivarea în comun a pămîntului, pe care Cezar o atribuie în mod categoric suevilor (el spune că la dinșii nu există de loc ogoare împărțite sau private), germanii au trecut, în cei 150 de ani care despart această epocă de aceea descrisă de Tacit, la cultivarea individuală a pămîntului și la reîmpărțirea lui anuală, acesta este într-adevăr un progres destul de însemnat; trecerea de la cultivarea în comun a pămîntului la proprietatea privată deplină asupra pămîntului este pur și simplu imposibilă într-un interval de timp atît de scurt și fără vreun amestec din afară. Deci nu iau de la Tacit decît ceea ce spune răspicat: ei schimbă (sau împart din nou) în fiecare an pămîntul cultivat și cu acest prilej mai rămîne suficient pămînt comun disponibil¹⁰⁶. Aceasta este treapta de cultivare și de folosire a pămîntului, care corespunde întru totul organizării gentilice din acea vreme a germanilor*.

Pasajul precedent îl lasă neschimbat, așa cum a fost în edițiile anterioare. Între timp, chestiunea a luat o altă întorsătură. După ce Kovalevski (vezi mai sus, p. 44**) a dovedit răspîndirea largă, dacă nu chiar generală, a comunității casnice patriarhale ca treaptă intermediară între familia matriarhală comunistă și familia separată modernă, nu se mai pune chestiunea care a dat naștere controversei dintre Maurer și Waitz dacă pămîntul se afla în proprietate obștească sau în proprietate privată, ci se pune problema *forme*i proprietății obștești. Nu încapă îndoială că pe vremea lui Cezar

* Textul care urmează pînă la cuvintele: „Pe cînd pe vremea lui Cezar germanii...” (vezi volumul de față, p. 138) a fost adăugat de Engels la ediția din 1891. — *Nota red.*

** Vezi volumul de față, p. 60 — *Nota red.*

a existat la suevi nu numai proprietatea obștească, ci și cultivarea în comun a pământului în folosul comun. De altfel se vor mai putea duce mult timp discuții în jurul chestiunii dacă unitatea economică a fost ginta, comunitatea casnică ori o grupă comunistă intermediară, formată din persoane între care există legături de rudenie, sau dacă au ființat toate aceste trei grupe, în funcție de condițiile solului. Kovalevski susține însă că situația descrisă de Tacit nu presupune existența obștii-mărci sau a obștii sătești, ci a celei casnice, și că abia din aceasta din urmă s-ar fi dezvoltat apoi, mult mai târziu, obștea sătească, ca urmare a creșterii populației.

Potrivit acestei păreri, așezările germanilor de pe teritoriul ocupat de ei în vremea romanilor, ca și acelea de pe teritoriul cucerit mai târziu de la romani, nu ar fi fost alcătuite din sate, ci din mari comunități familiale cuprinzând mai multe generații, care cultivau o întindere de pământ corespunzătoare, iar pământul necultivat dimprejur îl foloseau împreună cu vecinii ca pe un teritoriu al obștii. În acest caz, pasajul din Tacit despre schimbarea pământului lucrat trebuie înțeles într-adevăr în sens agronomic, și anume, în fiecare an comunitatea ar fi arat altă porțiune de pământ, iar ogoarele din anul precedent nu le-ar fi lucrat sau le-ar fi lăsat să se înțelească din nou. Dat fiind slaba densitate a populației, întotdeauna ar fi rămas suficient pământ necultivat pentru ca proprietatea asupra pământului să nu constituie motiv de ceartă. Aceste comunități s-ar fi desfăcut abia după multe secole, când numărul celor care făceau parte din ele a ajuns atât de mare; încît, în condițiile de producție de atunci, gospodăria în comun nu ar mai fi fost posibilă; ogoarele și finețele, stăpînite pînă atunci în comun, s-ar fi împărțit în felul știut între gospodăriile individuale în curs de formare, la început pentru un timp anumit, mai târziu o dată pentru totdeauna, în timp ce pădurile, pășunile și apele ar fi rămas proprietate comună.

Pentru Rusia, acest curs al dezvoltării apare ca fiind pe deplin dovedit din punct de vedere istoric. În ceea ce privește Germania și, în al doilea rînd, celelalte țări germanice, nu se poate tăgădui că în multe privințe această ipoteză lămurește mai bine izvoarele și soluționează mai ușor dificultățile decît punctul de vedere care domina pînă acum și care admitea că obștea sătească exista încă pe vremea lui Tacit. Documentele cele mai vechi, de pildă Codex Laureshamensis¹⁶⁷, pot fi în general mult mai bine explicate cu ajutorul comunității casnice decît cu ajutorul obștii sătești și de marcă. Pe de altă parte, această explicație ridică noi dificultăți și noi probleme, care urmează abia să fie rezolvate. În această ches-

tiune se poate ajunge la o rezolvare definitivă numai în urma unor noi cercetări ; dar nu pot tăgădui că existența treptei intermediare a comunității casnice este foarte verosimilă și în ceea ce privește Germania, Scandinavia și Anglia.

Pe cînd pe vremea lui Cezar germanii în parte abia de curînd se instalaseră în mod statornic, iar în parte erau încă în căutarea unei asemenea așezări, pe vremea lui Tacit ei erau stabiliți de un secol ; în consecință, progresul realizat în producerea mijloacelor de existență este neîndoios. Ei locuiau în case făcute din birne ; îmbrăcămintea lor era încă foarte primitivă ; era îmbrăcămintea locuitorilor din păduri ; mantale din lînă aspră, piei de animale ; femeile și cei suspuși purtau pe dedesubt haine de in. Hrana lor era alcătuită din lapte, carne, fructe sălbatice și, după cum adaugă Pliniu, din terci de ovăz¹⁶⁸ (care și astăzi este mîncarea celtică națională în Irlanda și în Scoția). Avuția lor consta în vite ; acestea însă erau de rasă proastă, vitele erau mici, slăbănoage, fără coarne ; caii lor mici nu erau fugari buni. Întrebuințau rareori și pe scară restrînsă numai bani romani. Nu prelucrau și nu prețuiau aurul și argintul, fierul era rar și, cel puțin la triburile de pe malurile Rinului și ale Dunării, se pare că era aproape în întregime adus din alte părți, și nu extras de ei înșiși. Scrierea runică (o imitație a caracterelor grecești sau latine) era cunoscută numai ca o scriere secretă, folosită doar pentru vrăji religioase. Mai era în uz obiceiul de a se aduce jertfe omenești. Într-un cuvînt, ni se descrie un popor care abia s-a ridicat de pe treapta de mijloc pe treapta de sus a barbariei. Dar, în timp ce la triburile din imediata vecinătate a romanilor dezvoltarea unei producții metalurgice și textile proprii fusese împiedicată de importul mai lesnicios de produse ale industriei romane, nu încapе îndoială că o asemenea producție s-a dezvoltat în nord-est, pe malurile Mării Baltice. Armele găsite în mlaștinile din Schleswig — spadă lungă de fier, zale, coif de argint etc., împreună cu monede romane de pe la sfîrșitul secolului al II-lea —, precum și obiectele de metal germane răspîndite datorită migrațiunii popoarelor sînt de un tip cu totul deosebit și vădesc destulă măiestrie, chiar atunci cînd sînt imitate după modele inițial romane. Strămutarea în imperiul civilizat al romanilor a pus capăt pretutindeni, în afară de Anglia, acestei producții indigene. Cît de unitar a apărut și s-a dezvoltat această producție o dovedesc, de pildă, brățărilor de bronz ; cele găsite în Burgundia, în România, pe coastele Mării de Azov ar fi putut ieși din aceleași ateliere ca și cele englezești și suedeze, și nu încapе îndoială că sînt tot de origine germană.

Organizarea administrației corespunde și ea treptei de sus a barbariei. Peste tot exista, după Tacit, sfatul conducătorilor (principes), care lua hotărâri în chestiuni mai mărunte, iar chestiunile mai importante le pregătea pentru a fi soluționate de adunarea poporului; pe treapta de jos a barbariei, adunarea poporului, cel puțin acolo unde o cunoaștem, la americani, există numai la gintă dar nu și la trib sau la uniunile de triburi. Conducătorii (principes) se deosebesc încă net de șefii militari (duces), întocmai ca la irochezi. Primii trăiesc în parte din daruri în vite, cereale etc., primite de la membrii tribului; ca și în America, ei sînt aleși de obicei din aceeași familie; trecerea la patriarhat favorizează, la fel ca în Grecia și Roma, transformarea treptată a principiului eligibilității în drept ereditar și, o dată cu aceasta, apariția unei familii aristocrate în fiecare gintă. Această veche aristocrație, așa-zisă aristocrație gentilică, a dispărut în mare parte în timpul migrațiunii popoarelor sau curînd după aceasta. Șefii militari erau aleși numai după iscusința lor, fără a se ține seama de obîrșie. Nu erau investiți cu prea multe drepturi și trebuiau să-i influențeze pe luptători prin exemplul lor personal. Tacit afirmă categoric că în armată puterea disciplinară propriu-zisă era deținută de preoți. Adevărata putere era concentrată în mîinile adunării poporului. Regele sau șeful tribului prezida adunarea, iar poporul hotăra: nu — prin murmure, da — prin aclamații și zăngănit de arme. Adunarea poporului era totodată și o adunare cu atribuții judecătorești; aici se aduceau și erau rezolvate plîngerile, aici se pronunța pedeapsa cu moartea, și anume numai pentru lașitate, trădare și pentru relații sexuale nefirești. În gîinți și în celelalte subdiviziuni judeca tot adunarea sub președinția conducătorului, care, ca în întreaga justiție primitivă germană, nu putea decît să conducă dezbaterile și să pună întrebări; la germani sentința o dădea întotdeauna și pretutindeni întreaga colectivitate.

Uniuni de triburi se formaseră de pe vremea lui Cezar, în unele din ele existînd chiar și regi; șeful militar suprem tindea, la fel ca la greci și romani, să devină tiran, și uneori chiar reușea. Dar acești uzurpatori norocoși nu erau nicidecum suverani cu puteri nelimitate; ei începuseră însă să sfărîme cătușele orînduirii gentilice. În timp ce sclavii liberați aveau în general o situație subordonată, întrucît nu puteau face parte din nici o gintă, din rîndurile acestor sclavi unii favoriți ajungeau adeseori sub regii cei noi să capete ranguri, avere și onoruri. Același lucru s-a petrecut după cucerirea Imperiului roman cu șefii militari, deveniți regi peste țări întinse. La franci, sclavii și libertii regelui au jucat un

rol important mai întâi la curte și apoi în stat ; noua nobilime se trage în mare parte dintr-aceștia.

O instituție care a contribuit la apariția regalității a fost aceea a cetelor (Gefolgschaften). Am văzut încă la pieile-roșii din America că, alături de orînduirea gentilică, se formau uniuni private cu scopul de a purta război pe socoteala lor. La germani, aceste uniuni private au devenit asociații permanente. Șeful militar care-și câștigase o oarecare faimă aduna în jurul său o ceată de tineri dornici de pradă, care erau datori să-i poarte credință, ca de altfel și el lor. Șeful îi întreținea, le făcea daruri și stabilea o oarecare ierarhie între ei ; pentru expediții mai mici dispunea de o gardă personală și o oaste, oricînd gata de luptă ; pentru expedițiile mai mari exista un corp ofițeresc gata format. Oricît de slabe vor fi fost aceste cete, așa cum s-au și dovedit mai târziu, de pildă cele ale lui Odoacru în Italia, totuși în ele era un germen al decăderii vechii libertăți a poporului, și acest rol l-au jucat în timpul migrațiunii popoarelor și după aceea. În primul rînd pentru că ele au favorizat apariția regalității, în al doilea rînd pentru că, după cum observă Tacit, organizația lor putea fi menținută numai prin neconținute războaie și expediții de pradă. Jaful ajunsese un scop. Dacă șeful cetei n-avea ce face prin apropiere, el pornea cu oame-nii lui la alte popoare care erau în război și unde aveau perspective de pradă ; trupele auxiliare, alcătuite din triburi germanice, care au luptat în număr mare sub steagul roman chiar împotriva germanilor, erau alcătuite în parte din astfel de cete. Sistemul mercenarilor (Landsknechtswesen), rușinea și blestemul germanilor, îl găsim aici în prima lui formă. După cucerirea Imperiului roman, aceste cete ale regilor, împreună cu cei neliberi și cu servitorii romani de la curte, au alcătuit cel de-al doilea din principalele elemente componente ale nobilimii de mai târziu.

Așadar, în general la triburile germanice unite în popoare exista aceeași organizare care s-a dezvoltat la grecii din epoca eroică și la romanii din epoca așa-zisilor regi : adunarea poporului, sfatul șefilor de ginți, șeful militar, care tindea de pe atunci spre o adevărată putere regală. Aceasta a fost cea mai înaltă organizare la care orînduirea gentilică putea în genere să ajungă ; aceasta a fost organizarea tipică a treptei superioare a barbariei. De îndată ce societatea a depășit cadrul pentru care această organizare era suficientă, orînduirea gentilică a trebuit să piară ; ea a fost sfărîmată, iar locul ei l-a luat statul.

VIII

Formarea statului la germani

Potrivit relatărilor lui Tacit, germanii erau un popor foarte numeros. O idee aproximativă despre numărul la care se ridică diferitele popoare germanice ne putem face din scrierile lui Cezar; el stabilește numărul usipeților și tencterilor, apăruți pe malul stîng al Rinului, la 180 000 de suflete, inclusiv femeile și copiii. Prin urmare, cam 100 000 de fiecare popor în parte *, cu mult mai mulți decît, de pildă, numărul total al irochezilor în perioada lor de înflorire, cînd ei, deși nu atingeau cifra de 20 000, erau spaima țării întregi de la Marile Lacuri pînă la Ohio și Potomac. Dacă, pe baza datelor de care dispunem, încercăm să însemnăm pe hartă locul ocupat de popoarele cunoscute mai bine și stabilite în preajma Rinului, vedem că fiecare din aceste popoare ocupă în medie aproximativ suprafața unui district prusian, cam 10 000 km², sau 182 de mile pătrate geografice. Dar Germania Magna ** a romanilor, ținutul care se întindea pînă la Vistula, avea o suprafață de circa 500 000 km². Socotind în medie cam 100 000 de oameni de fiecare popor, populația totală a Germaniei Magna, trebuie să se fi ridicat la 5 000 000 ; numărul este considerabil pentru un grup de popoare barbare ; pentru condițiile noastre însă, 10 locuitori pe un kilometru pătrat, sau 550 pe o milă pătrată geografică, este foarte puțin. Dar această cifră nu cuprinde nicidecum pe toți germanii din vremea aceea. Știm că de-a lungul Carpaților pînă la gurile Dunării locuiau popoare germanice de neam gotic : bastarni, peucini și alții, în

* Cifra aceasta este confirmată de un pasaj din Diodor referitor la celții din Galia : „În Galia locuiesc multe popoare, al căror număr diferă. Cele mai mari numără pînă la aproape 200 000 de oameni, cele mai mici 50 000” (Diodorus Siculus, V, 25). Deci, în medie, 125 000 ; avînd în vedere treapta de dezvoltare mai înaintată a popoarelor galice, ele erau, probabil, ceva mai numeroase decît cele germane. (*Nota lui Engels.*)

** — Germania mare. — *Nota trad.*

număr atât de mare, încît Pliniu îi consideră drept al cincilea trib principal al germanilor¹⁶⁹; acești germani, care pe la 180 î.e.n. se aflau în solda regelui macedonean Perseu, au pătruns încă în primii ani ai domniei lui August pînă în împrejurimile Adrianopoleului. Chiar dacă apreciem numărul lor la numai 1 000 000, la începutul erei noastre germanii numărau, probabil, cel puțin 6 000 000 de oameni.

După stabilirea lor în Germania, populația trebuie să fi crescut cu o repeziciune din ce în ce mai mare; chiar și numai progresele în dezvoltarea producției amintite mai sus sînt o dovadă în acest sens. Obiectele găsite în mlaștinile din Schleswig, dacă ne orientăm după monedele romane aflate printre ele, sînt din secolul al III-lea. Prin urmare, pe vremea aceea exista pe malurile Mării Baltice o producție de obiecte metalice și textile destul de dezvoltată, un comerț activ cu Imperiul roman și un oarecare lux în rîndurile celor bogați, toate acestea fiind indicii ale existenței unei populații mai dense. Tot în această perioadă începe și ofensiva generală a germanilor de-a lungul Rinului, al valului de la granița Imperiului roman și al Dunării, de la Marea Nordului pînă la Marea Neagră, dovadă directă a creșterii neîncetate a populației, care tindea să-și extindă hotarele. Trei sute de ani a durat lupta în timpul căreia întreaga ramură principală a popoarelor gotice (cu excepția goșilor scandinavi și a burgunzilor) s-a îndreptat spre sud-est, formînd aripa stîngă a mării linii de atac, în centrul căreia germanii de sus (herminonii) înaintau spre Dunărea de sus, iar pe aripa dreaptă istevonii, numiți acum franci, înaintau spre Rin. Ingevonilor le-a revenit cucerirea Britaniei. La sfîrșitul secolului al V-lea, drumul spre Imperiul roman, sleit, slăbit și neputincios, era deschis invaziei germanilor.

Mai sus ne aflăm în fața leagănului civilizației antice grecești și romane. Aici ne aflăm în fața mormîntului ei. Peste toate țările din bazinul Mării Mediterane, veacuri de-a rîndul a trecut rindeaua nivelatoare a stăpînirii romane. Acolo unde limba greacă opunea rezistență, toate limbile naționale au fost silite să cedeze locul unei limbi latine stricate; nu mai existau deosebiri naționale, nici gali, nici iberi, nici liguri, nici norici, toți deveniseră romani. Administrația romană și dreptul roman au dizolvat pretutindeni vechile uniuni de gîntă și, o dată cu ele, ultima rămășiță de activitate de sine stătătoare, locală și națională. Cetățenia romană, de dată recentă, nu oferea nimic în schimb; ea nu exprima nici o naționalitate, ci, dimpotrivă, lipsa oricărei naționalități. Pretutindeni se observau elemente de formare a unor națiuni noi; dialectele latine din diferitele provincii s-au diferențiat din ce în ce mai mult; hotarele naturale, care înainte vreme au făcut din Italia, Galia,

Spania și Africa ținuturi de sine stătătoare, mai existau și se mai făceau încă simțite. Dar nicăieri nu exista încă o forță capabilă să creeze din aceste elemente națiuni noi ; nicăieri nu se vedea încă vreo urmă de capacitate de dezvoltare, de putere de rezistență și, cu atât mai puțin, de energie creatoare. O singură legătură unea uriașa masă de oameni de pe imensul teritoriu : statul roman, iar acesta, cu timpul, a devenit cel mai aprig dușman și asupritor al lor. Provinciile au distrus Roma ; Roma însăși s-a transformat într-un oraș de provincie, ca și celelalte — privilegiat, dar fără a mai fi stăpîn, fără a mai fi centrul imperiului mondial ; nu mai era nici măcar reședința împăraților și a guvernatorilor, care acum locuiau la Constantinopol, Trier, Milano. Statul roman s-a transformat într-o gigantică mașină complicată, menită doar să stoarcă ultima picătură de vlagă din supușii săi. Birurile, dările către stat și prestațiile de tot felul făceau ca masa populației să se afunde într-o sărăcie din ce în ce mai mare ; împilarea populației de către guvernatori, perceptori și soldați, care-i extorcau, a devenit de nesuportat. Iată unde a ajuns statul roman cu dominația lui mondială : își întemeia dreptul la existență pe menținerea ordinii în interior și pe apărarea imperiului împotriva barbarilor în exterior. Dar această ordine era mai rea decît cea mai grozavă dezordine, iar barbarii, împotriva cărora pretindea că-i apără pe cetățeni, erau așteptați de aceștia ca niște mîntuitori.

Situația societății nu era mai puțin desperată. Încă din ultima perioadă a republicii, dominația romană se baza pe o necruțătoare exploatare a provinciilor cucerite ; imperiul nu numai că nu a desființat această exploatare, ci dimpotrivă a transformat-o într-un sistem. Cu cît decădea mai mult imperiul, cu atât birurile și prestațiile creșteau, cu atât funcționarii jefuiau și storceau cu mai multă nerușinare seva supușilor. Romanii, stăpînitoresc de popoare, nu s-au priceput niciodată la comerț și meșteșuguri ; numai în materie de cămătărie au întrecut tot ceea ce a existat înainte și după ei. Comerțul, atât cît a existat și cît se mai păstra, a pierit din cauza extorcărilor practicate de funcționarii publici ; ceea ce a mai putut rezista din acest comerț se găsea în partea orientală, greacă, a imperiului, care nu intră în sfera cercetărilor noastre. Sărăcirea generală, regresul comerțului, al meseriilor și al artelor, scăderea populației, decăderea orașelor și a agriculturii, acesta a fost rezultatul final al dominației romane asupra lumii.

Agricultura, ramura de producție hotărîtoare în toată lumea antică, își recapătă acum mai mult decît oricînd importanța. În Italia, imensele complexe de moșii (latifundii), care de la sfîrșitul republicii cuprindeau aproape întreg teritoriul țării, erau valorifi-

cate în două feluri : fie ca pășuni, unde populația era înlocuită prin oi și boi, pentru a căror îngrijire era nevoie doar de un număr mic de sclavi, fie ca ville, unde cu ajutorul unor mase mari de sclavi se practica grădinăritul în stil mare, în parte pentru nevoile de lux ale proprietarului și în parte în vederea desfacerii produselor pe piețele orașelor. Întinsele pășuni s-au păstrat și s-au extins, probabil, și mai mult ; villele cu domeniile lor și grădinăritul au decăzut o dată cu sărăcirea proprietarilor lor și cu decăderea orașelor. Exploatarea latifundiilor cu ajutorul muncii sclavilor nu mai renta, dar în acea perioadă ea era singura formă posibilă a agriculturii pe scară mare. Mica gospodărie agricolă a devenit iarăși singura formă de agricultură rentabilă. Una după alta villele au fost împărțite în parcele mici și date în arendă transmisibilă prin moștenire în schimbul unei sume fixe sau date unor partiarilor *, mai curînd administratori decît arendași, care căpătau pentru munca lor a șasea sau chiar numai a noua parte din produsul anual. În cea mai mare parte însă, aceste mici parcele de pămînt au fost date colonilor, care plăteau în schimb o sumă fixă anuală ; ei erau legați de pămînt și puteau fi vînduți o dată cu parcela lor ; nu erau, ce-i drept, sclavi, dar nici nu erau considerați liberi, nu se puteau căsători cu oameni liberi, iar căsătoriile între ei nu erau socotite legitime, ci, ca și acelea ale sclavilor, un simplu concubinaj (contubernium). Ei erau predecesorii iobagilor din evul mediu.

Sclavia antică își trăise traiul. Nici în marile gospodării agricole, nici în manufacturile de la orașe, ea nu mai aducea un venit care să merite osteneală : piața de desfacere pentru produsele ei dispăruse. Iar în micile gospodării agricole și în micul meșteșug, la care s-a redus producția uriașelor gospodării ale proprietarilor de sclavi din vremurile de înflorire ale imperiului, nu era loc pentru un număr mare de sclavi. În societate nu mai era loc decît pentru sclavii casnici și pentru sclavii de lux ai bogătașilor. Dar sclavia pe cale de dispariție, în măsura în care mai exista, era suficientă pentru a face ca orice muncă productivă să fie considerată ca o treabă de sclav, nedemnă de niște romani liberi, și această calitate o aveau acum toți. Urmarea a fost, pe de o parte, creșterea numărului sclavilor de prisos care au devenit o povară și au fost eliberați, iar pe de altă parte creșterea numărului colonilor și al oamenilor liberi scăpătați (care amintesc de poor whites ** din fostele state sclavagiste ale Americii). Creștinismul

* — cei care strîngeau dările. — *Nota trad.*

** — albi săraci. — *Nota trad.*

nu are nici o vină în dispariția treptată a sclaviei antice. El s-a acomodat cu sclavia timp de secole în Imperiul roman și mai târziu n-a împiedicat niciodată negoțul de sclavi practicat de creștini: nici pe cel al germanilor în nord, nici pe al venețienilor în Marea Mediterană și nici comerțul de mai târziu cu negri*. Sclavia nu mai era rentabilă și de aceea a dispărut. Dar, dispărînd, ea și-a lăsat spinul otrăvit sub forma disprețului celor liberi față de munca productivă. Acesta era impasul în care se găsea lumea romană: sclavia era cu neputință din punct de vedere economic, munca celor liberi era disprețuită din punct de vedere moral. Prima nu mai putea, iar cealaltă încă nu putea fi forma de bază a producției sociale. Singura ieșire din această situație era o revoluție radicală.

În provincii, starea de lucruri nu era mai bună. Cele mai multe date le avem referitor la Galia. Acolo, alături de coloni, existau și mici agricultori liberi. Pentru a se pune la adăpost de silniciile slujbașilor, judecătorilor și cămătarilor, ei cereau adesea protecția, patronajul unui om de vază, și aceasta o făceau nu numai indivizi izolați, ci comune întregi, astfel încît împărații din secolul al IV-lea au dat în repetate rînduri decrete prin care interziceau acest lucru. Dar ce folos aveau cei ce căutau apărare? Protectorul le pune condiția să-i cedeze dreptul de proprietate asupra pămînturilor lor, asigurîndu-le în schimb uzufructul pe viață — șiretlic pe care sfînta biserică și l-a însușit și l-a folosit cu zel în secolele al IX-lea și al X-lea intru mărirea împărăției domnului și a propriei ei proprietăți funciare. E drept că, în jurul anului 475, episcopul Salvian din Marsilia se mai arăta indignat față de un astfel de jaf și povestea că împilarea cetățenilor de către funcționarii romani și marii proprietari funciari a ajuns atît de insuportabilă, încît mulți „romani” se refugiau în regiunile ocupate de barbari, că cetățenii romani stabiliți acolo se temeau mai mult decît de orice să nu ajungă din nou sub stăpînirea romană¹⁷¹. Faptul că pe atunci părinții împinși de mizerie își vindeau adeseori copiii ca sclavi reiese dintr-o lege emisă împotriva acestei practici.

În schimbul serviciului de a-i fi scăpat pe romani de propriul lor stat, barbarii germani le-au luat două treimi din teritoriul lor și l-au împărțit între ei. Împărțirea s-a făcut potrivit rînduieiilor gentilice; din cauza numărului relativ mic al cuceritorilor, întinderi foarte mari au rămas neîmpărțite fie ca proprietate a întregu-

* După relatările episcopului Iutprand din Cremona, în secolul al X-lea, la Verdun, deci în Sfîntul imperiu german, ramura principală a industriei era „fabricarea” de eunuci, care erau exportați cu mare profit în Spania pentru harmurile maurilor¹⁷⁰. (*Nota lui Engels.*)

lui popor, fie a diferitelor triburi și ginți. În fiecare gintă pământul arabil și pășunile au fost împărțite în mod egal între gospodării prin tragere la sorți; dacă, cu timpul, s-au mai făcut și alte re-impărțiri, nu știm, în orice caz în provinciile romane acest obicei a ieșit din uz și loturile individuale s-au transformat în proprietate privată care putea fi înstrăinată, allod. Pădurile și pășunile au rămas neimpărțite, în folosință comună; această folosință, ca și modul de cultivare a pământurilor împărțite, era reglementată după vechea datină și conform hotărârilor întregii colectivități. Cu cât ginta era stabilită de mai multă vreme în sat și pe măsură ce încetul cu încetul germanii și romanii se contopeau, dispărea și caracterul de rudenie al legăturilor, făcând loc celui teritorial; ginta a dispărut în obștea-marcă, în care de altfel încă destul de des se pot vedea urme ale originii ei în legăturile de rudenie ale membrilor. Astfel, organizarea gentilică s-a transformat aici pe nesimțite — cel puțin în țările în care s-a menținut obștea-marcă: în nordul Franței, în Anglia, în Germania și în Scandinavia — într-un organism teritorial, dobândind în felul acesta posibilitatea de a se adapta statului. Dar ea și-a păstrat totuși caracterul primitiv democratic, propriu întregii organizări gentilice, astfel încît, chiar în forma degenerată ce i-a fost impusă mai tîrziu, ea a menținut o părțică din organizarea gentilică, care a servit pînă în ultimul timp ca o armă în miinile celor asuprași.

Dacă, prin urmare, legătura de sînge în gintă și-a pierdut în scurt timp însemnătatea, aceasta se datorește faptului că în urma cuceririi au degenerat și organele ginții, atît în cadrul tribului, cît și în cadrul întregului popor. Noi știm că dominația asupra celor subjugăți este incompatibilă cu orînduirea gentilică. Lucrul acesta îl constatăm aici pe scară întinsă. Popoarele germane, devenite stăpîne peste provinciile romane, trebuiau să organizeze aceste teritorii cucerite. Dar masele romane nu puteau fi nici primite în grupele gentilice, nici dominate cu ajutorul acestora. În fruntea organelor administrative locale romane, care la început au continuat în mare parte să funcționeze, trebuia pus ceva care să înlocuiască statul roman, și aceasta nu putea fi decît un alt stat. Organele gentilice ar trebui deci să se transforme în organe de stat, și încă, dat fiind presiunea împrejurărilor, foarte rapid. Reprezentantul nemijlocit al poporului cuceritor era însă șeful militar. Apărarea teritoriului cucerit, în interior și în exterior, impunea întărirea puterii acestui șef militar. Sosise momentul pentru transformarea puterii șefului militar în putere regală, și această transformare a avut loc.

Să luăm regatul franc. Aici poporului biruitor al francilor salici i-au revenit în deplină proprietate nu numai întinsele domenii ale

statului roman, ci și toate marile întinderi de pământ care nu au fost încă împărțite între obștile mai mari sau mai mici, de ținut și de marcă, mai ales toate marile suprafețe împădurite. Primul lucru pe care l-a făcut regele francilor când dintr-un simplu șef suprem militar a devenit un adevărat monarh a fost de a transforma acest bun al poporului într-un bun regal, de a-l fura de la popor și a-l da în dar sau ca feudă oamenilor din suita sa. Această suită, alcătuită la început din escorta sa personală în război și din celelalte căpetenii mai mărunte ale oastei, s-a completat curînd nu numai cu romani, adică cu gali romanizați, care în scurt timp i-au devenit indispensabili datorită științei lor de carte, culturii lor, cunoașterii limbii romanice vorbite și a limbii latine literare, precum și a legilor țării, ci și cu sclavi, iobagi și liberi, care formau curtea sa și din rîndul cărora își alegea favoriții. La început tuturor acestora li se dăruiau, în majoritatea cazurilor, parcele din pământul poporului; ulterior acestea le-au fost date în folosință, de obicei, pentru timpul cît trăia regele, sub formă de beneficii ¹⁷², și astfel, pe socoteala poporului, s-au pus bazele unei noi aristocrații.

Dar nu numai atît. Vastele întinderi ale statului nu puteau fi cîrmuite cu mijloacele vechii organizări gentilice; sfatul bătrînilor, chiar în cazul cînd nu dispăruse de mult, nu s-ar mai fi putut aduna și a fost înlocuit în scurt timp prin anturajul permanent al regelui; de formă, vechea adunare a poporului a rămas în ființă, dar s-a transformat și ea din ce în ce mai mult într-o simplă adunare a căpeteniilor mai mărunte ale armatei și a noii aristocrații care se năștea. Din cauza veșnicelor războaie civile și de cucerire — mai ales a războaielor de cucerire de pe vremea lui Carol cel Mare —, țărani liberi proprietari de pământ, care alcătuiau masa poporului franc, erau tot atît de sleiți și de ruinați cum fuseseră înainte vreme țărani romani din ultima perioadă a republicii. Acești țărani, care la început alcătuiau întreaga armată, iar după cucerirea teritoriului franc formau principalul nucleu al acesteia, erau atît de sărăciți la începutul secolului al IX-lea, încît din cinci oameni abia unul dacă putea lua parte la expediții. Locul oștii de țărani liberi, chemată la arme direct de către rege, l-a luat armata alcătuită din slugile regelui, din noua aristocrație, precum și din țărani iobagi, urmași ai acelor care înainte n-au cunoscut alt stăpîn decît pe rege și care și mai înainte n-au cunoscut în general nici un stăpîn, nici chiar un rege. Sub urmașii lui Carol, ruinarea păturii țărănilor franci a fost desăvîrșită de războaie interne, de slăbiciunea puterii regale, care a atras după sine abuzurile aristocraților, cărora li s-au alăturat și comiții ținuturilor (Gaugrafen) ¹⁷³, numiți încă de Carol cel Mare și care năzuiau să facă din demni-

tatea lor o funcție ereditară, și, în sfârșit, la această ruinare a țărănimii au contribuit și năvălirile normanzilor. După 50 de ani de la moartea lui Carol cel Mare, regatul francilor zăcea la picioarele normanzilor tot atit de neputincios cum zăcuse, cu 400 de ani în urmă, Imperiul roman la picioarele francilor.

Și nu numai neputința față de dușmanii din afară, dar și ordinea sau, mai degrabă, dezordinea socială internă era aproape identică. Țăranii franci liberi se aflau în aceeași situație ca și înaintașii lor, colonii romani. Ruinați de războaie și de prădăciuni, ei erau nevoiți să se pună sub ocrotirea noii aristocrații sau a bisericii, fiindcă puterea regală era prea slabă pentru a-i apăra; dar au trebuit să plătească scump această ocrotire. La fel cu țărani gali de odinioară, ei au fost nevoiți să cedeze protectorului dreptul de proprietate asupra pământului, iar acesta li-l înapoia sub formă de arendă, în condiții care difereau și se schimbau de la caz la caz, dar întotdeauna numai în schimbul prestării de servicii și achitării unor dijme; odată ajunși în această stare de dependență, ei și-au pierdut încetul cu încetul și libertatea personală; după câteva generații erau în majoritatea lor iobagi. Cît de repede a dispărut pătura țărănimii libere ne arată tripticul întocmit de Irminon, care cuprinde cadastrul mănăstirii Saint-Germain-des-Prés, situată pe atunci lângă Paris și în prezent chiar în oraș¹⁷⁴. Pe întinsele proprietăți ale acestei mănăstiri, împrăștiate în împrejurimile ei, existau pe atunci, încă în timpul vieții lui Carol cel Mare, 2 788 de gospodării, aparținînd aproape toate unor franci cu nume germanice. Dintre aceștia, 2 080 erau coloni, 35 liți, 220 sclavi și numai 8 țărani liberi (Hintersassen)! Procedul declarat de Salvian negliuit, prin care seniorul protector obliga pe țăran să-i cedeze proprietatea asupra pământului său, pe care i-l dădea numai spre folosință pe viață, era acum pretutindeni practicat de către biserică în raporturile acesteia cu țărani. Claca, devenită din ce în ce mai uzuală, a avut ca model atît „angariile” romane — prestații obligatorii în folosul statului¹⁷⁵ —, cît și prestațiile membrilor mărcii germane pentru construirea de poduri și drumuri și pentru alte scopuri obștești. Așadar, se pare că masa populației, după 400 de ani, s-a întors la punctul de la care plecase.

Dar aceasta dovedea doar două lucruri: în primul rînd, alcătuirea societății și repartizarea proprietății în Imperiul roman în perioada decadenței corespundeau întocmai nivelului în agricultură și în meșteșuguri din acea vreme și că, prin urmare, erau inevitabile; în al doilea rînd, în decursul următorilor 400 de ani nivelul producției nici n-a scăzut și nici n-a crescut în mod simțitor, și de aceea a dat iarăși naștere, cu aceeași necesitate, aceleiași reparti-

zări a proprietății și acelorași clase ale populației. În ultimele secole ale Imperiului roman, orașul a pierdut vechea lui dominație asupra satului și nu a redobândit-o în primele secole ale stăpînirii germane. Acest fapt presupune o treaptă inferioară de dezvoltare, atît în agricultură, cît și în industrie. Această situație, devenită generală, determină în mod necesar apariția marilor proprietari funciari, care dețin puterea, și a micilor țărani, dependenți. Cît de puțin posibil a fost să se grezeze pe o astfel de societate, pe de o parte, economia de tip latifundiar roman, bazată pe sclavi, și, pe de altă parte, noua agricultură pe suprafețe întinse, bazată pe munca de clacă, ne-o dovedesc experimentele în stil foarte mare, dar care n-au lăsat aproape nici o urmă, făcute de Carol cel Mare pe vestitele ville imperiale. Aceste experiențe au fost continuate numai de mănăstiri și numai pentru ele au fost rentabile; dar mănăstirile erau organisme sociale anormale, întemeiate pe celibat; ele puteau să dea rezultate excepționale, dar tocmai de aceea trebuiau să rămînă excepții.

Și, totuși, în acești 400 de ani s-a făcut un pas înainte. Chiar dacă la sfîrșitul acestei perioade întîlnim aproape aceleași clase principale ca și la începutul ei, oamenii care alcătuiau aceste clase se schimbaseră. A dispărut sclavia antică, au dispărut și oamenii liberi ruinați, ajunși în mizerie, care disprețuiau munca, socotind-o o treabă de sclav. Între colonul roman și noul iobag se afla țăranul franc liber. „Nostalgia stearpă și lupta zadarnică” ale lumii romane putrede erau îngropate și uitate. Clasele sociale din secolul al IX-lea nu s-au transformat în marasmul unei civilizații pe cale de dispariție, ci în chinurile nașterii unei noi civilizații. În comparație cu înaintașii ei romani, noua generație, stăpîni și servitori deopotrivă, era o generație de adevărați bărbați. Relațiile dintre proprietarii funciari puternici și țărani dependenți, deci relații care la Roma au dus la pieirea inevitabilă a lumii antice, au devenit acum punctul de plecare al unei noi dezvoltări. Și apoi, oricît de sterpi ar părea acești 400 de ani, ei au lăsat în urma lor un rezultat important: naționalitățile moderne, reorganizarea și noua configurație a omenirii din Europa apuseană pentru istoria viitoare. Într-adevăr, germanii au adus Europei un suflu nou de viață, și de aceea prăbușirea statelor care a avut loc în perioada germanică s-a încheiat nu prin cucerirea lor de către normanzi și sarazani, ci prin evoluția spre feudalism a beneficiilor și a relațiilor de protecție (*commendatio*)¹⁷⁶ și printr-o creștere atît de uriașă a populației, încît nu au trecut nici 200 de ani și au putut fi suportate

fără prejudicii enormele pierderi de vieți omenești pricinuite de cruciade *.

Dar datorită cărei vrăji misterioase au insuflat germanii o nouă forță vitală Europei muribunde? Era oare la mijloc vreo putere specială, magică, proprie tribului german, așa cum pretinde istoriografia noastră șovină? Nicidecum. Germanii erau, îndeosebi pe atunci, un trib aric înzestrat cu mari însușiri și care se afla în plină dezvoltare vitală. Dar nu însușirile lor specific naționale au întinerit Europa, ci pur și simplu barbaria lor, orînduirea lor gentilică.

Destoinicia și vitejia lor personală, dragostea lor de libertate și instinctul lor democratic, care-i făceau să considere toate treburile de interes obștesc ca pe propriile lor treburi, într-un cuvînt toate acele însușiri pe care romanii le-au pierdut și care erau singurele în stare să ridice din mocirla lumii romane state noi și să favorizeze dezvoltarea unor naționalități noi, ce erau ele dacă nu trăsături caracteristice unor oameni aflați pe treapta de sus a barbariei, roade ale orînduirii lor gentilice?

Dacă germanii au modificat forma antică a monogamiei, dacă au atenuat dominația bărbatului în familie și au acordat femeii o poziție mai înaltă decît a cunoscut-o vreodată lumea clasică, ce altceva le-a dat putința să realizeze aceasta dacă nu barbaria lor, obiceiurile lor gentilice și tradițiile încă vii din vremea matriarhatului?

Dacă cel puțin în trei dintre cele mai importante țări — Germania, Franța de nord și Anglia — ei au reușit să salveze și să transplanteze în statul feudal o frîntură de adevărată orînduire gentilică sub forma obștii-marcă, dînd astfel, chiar în timpul celei mai aprige iobăgii medievale, clasei asuprite, țărănimii, o coeziune locală și un mijloc de rezistență pe care nu le-au găsit de-a gata nici sclavii antici, nici proletarii moderni, cui se datorește aceasta dacă nu barbariei lor și felului lor, specific perioadei de barbarie, de a se stabili luînd ca criteriu gînta?

Și, în sfîrșit, dacă au putut să dezvolte și să generalizeze forma mai blîndă a servituții, existentă încă în patria lor, formă pe care sclavia o lua din ce în ce mai mult și în Imperiul roman și care, lucru relevat pentru prima oară de Fourier¹⁷⁷, dă celor înrobiți posibilitatea de a se elibera treptat *ca clasă* (fournit aux cultivateurs des moyens d'affranchissement collectif et progressif) ** și,

* Sfîrșitul frazei începînd de la cuvintele: „...și printr-o creștere atît de uriașă a populației...” a fost adăugat de Engels la ediția din 1891. — *Nota red.*

** — oferă agricultorilor mijloacele de eliberare colectivă și progresivă. — *Nota trad.*

datorită acestui fapt, e mult superioară sclaviei, în care nu era posibilă decît eliberarea imediată, fără vreun stadiu de tranziție, a unor indivizi izolați (antichitatea nu cunoaște desființarea sclaviei ca urmare a unor războaie victorioase) — pe cînd iobagii din evul mediu au impus într-adevăr treptat eliberarea lor ca clasă —, cui se datorește aceasta dacă nu barbariei germanilor, mulțumită căreia ei nu au ajuns pînă la sclavia pe deplin dezvoltată, nici la sclavia muncii din antichitate, nici la robia casnică orientală ?

Tot ce au inoculat germanii lumii romane ca energie și vitalitate era barbarie. Într-adevăr, numai barbarii au fost în stare să regenereze lumea decrepită a unei civilizații muribunde. Iar treapta de sus a barbariei, pînă la care și pe care s-au ridicat germanii înainte de migrațiunea popoarelor, era tocmai cea mai favorabilă acestui proces. Prin aceasta se explică totul.

IX

Barbarie și civilizație

Am urmărit descompunerea orînduirii gentilice servindu-ne de trei mari exemple diferite: exemplul grecilor, al romanilor și al germanilor. În încheiere să cercetăm condițiile economice generale care au subminat organizarea gentilică a societății încă pe treapta de sus a barbariei și au înlăturat-o definitiv o dată cu ivirea civilizației. Aici „Capitalul” lui Marx ne va fi tot atît de necesar ca și cartea lui Morgan.

Apărută pe treapta de mijloc și dezvoltată pe treapta de sus a sălbăticiiei, ginta ajunge la înflorirea ei — după cum putem aprecia pe baza izvoarelor de care dispunem — pe treapta de jos a barbariei. Vom începe deci cu această treaptă de dezvoltare.

Aici, unde drept exemplu trebuie să ne servească pieile-roșii din America, găsim orînduirea gentilică deplin dezvoltată. Un trib se scindează în mai multe ginți, cel mai adesea în două * ; aceste ginți inițiale se împart fiecare, pe măsură ce crește populația, în mai multe ginți-fiice, față de care ginta-mamă apare ca fratrie ; tribul însuși se împarte în mai multe triburi și în fiecare dintre ele regăsim de cele mai multe ori vechile ginți ; o uniune leagă, cel puțin în unele cazuri, triburile înrudite. Această organizare simplă corespunde întru totul condițiilor sociale din care a luat naștere. Ea nu este altceva decît o grupare apărută în mod firesc și este capabilă să aplaneze toate conflictele care pot apărea într-o societate organizată în acest fel. Conflictele cu lumea din afară le aplanează războiul, care poate să se încheie cu nimicirea tribului, niciodată însă cu subjugarea lui. Măreția, dar totodată și caracterul mărginit al orînduirii gentilice, se manifestă în faptul că în cadrul ei nu este loc pentru dominație și aservire. Înăuntrul orînduirii gentilice nu se face încă nici o distincție între drepturi și

* Cuvintele „...cel mai adesea în două...” au fost adăugate de Engels la ediția din 1891. — *Nota red.*

*Казанский Кобальткеринг
Dr. Ludwig Weyden von Abovaja.*

Der Ursprung
der
Familie, des Privateigenthums
und
des Staats.

Im Anschluß an Lewis H. Morgan's Forschungen

von
Friedrich Engels.

Vierte Auflage.
Neu herausgegeben von Friedrich Engels.

Stuttgart
Verlag von J. F. W. Metz
1892.

Coperta interioară a ediției a IV-a a lucrării lui
Friedrich Engels
„Originea familiei, a proprietății private
și a statului”

datorii ; pentru indieni nu se pune încă întrebarea dacă participarea la treburile obștești, răzbunarea singelui sau răscumpărarea ei sînt datorii sau drepturi ; această întrebare li s-ar părea tot atît de absurdă ca și aceea dacă mîncatul, dormitul, vînatul constituie un drept sau o datorie. Tot astfel nu poate avea loc o scindare a tribului și a ginții în diferite clase. Și aceasta ne face să examinăm baza economică a acestei orînduiri.

Populația este extrem de rară ; ea este mai densă numai în locul în care s-a așezat tribul, în jurul căruia se întinde, pe un spațiu vast, în primul rînd teritoriul de vîntătoare, apoi pădurea protectoare neutră, care îl desparte de alte triburi. Diviziunea muncii este pur naturală ; ea există numai între cele două sexe. Bărbatul duce războiul, merge la vînat și la pescuit, procură hrană și confecționează uneltele necesare în acest scop. Femeia îngrijește de casă, pregătește mîncarea și îmbrăcămintea, gătește, țese, coase. Fiecare dintre ei este stăpîn în domeniul lui ; bărbatul în pădure, femeia în casă. Fiecare este proprietarul uneltelor lucrate și folosite de el : bărbatul e proprietarul armelor și al uneltelor de vînat și pescuit, femeia — al obiectelor casnice. Gospodăria e bazată pe principii comuniste, grupînd cîteva, adeseori chiar multe familii la un loc *. Ceea ce se produce în comun și se folosește în comun constituie proprietatea comună : casa, grădina, luntrea. Așadar, aici și numai aici există într-adevăr „proprietatea obținută prin muncă”, născocită de către juriștii și economiștii societății civilizate, ultimul argument juridic mincinos pe care se mai sprijină proprietatea capitalistă modernă.

Dar nu pretutendeni oameni s-au oprit pe această treaptă. În Asia, ei au găsit animale care puteau fi domesticite și puteau fi crescute în stare domestică. Bivolița sălbatică trebuia să fie vînată, cea domestică însă dădea cîte un vițel pe an și, pe lângă aceasta, dădea și lapte. La cîteva dintre semințiile cele mai înaintate — arienii, semiții, poate chiar și turanienii —, principala ocupație a fost mai întîi domesticirea animalelor și abia după aceea creșterea și îngrijirea lor. Din masa celorlalți barbari s-au desprins triburile de păstori : *prima mare diviziune socială a muncii*. Triburile de păstori produceau nu numai mai multe, dar și altfel de mijloace de trai decît ceilalți barbari. În comparație cu aceștia ei aveau nu numai lapte, preparate din lapte, precum și carne în cantități mult mai mari, dar aveau și piei, lînă, păr de capră și, pe măsură ce

* Îndeosebi pe coasta de nord-vest a Americii, vezi Bancroft. La tribul haida, pe insula Regina Charlotte, trăiesc sub același acoperiș gospodării cuprinzînd pînă la 700 de persoane. Triburi întregi de nootka trăiau sub același acoperiș. (Nota lui Engels.)

masa de materii prime creștea, o cantitate tot mai mare de fire toarse și de țesături. Aceasta a făcut pentru prima oară cu puțință un schimb regulat de produse. În stadiile timpurii ale dezvoltării, schimbul putea avea loc numai întâmplător ; o îndeminare deosebită în făurirea armelor și a uneltelor putea duce la o vremelnică diviziune a muncii. Astfel, de pildă, în multe locuri s-au găsit rămășițe incontestabile de ateliere pentru confecționarea uneltelor de piatră, datînd din epoca de piatră tirzie ; maiștrii care-și desfășurau aici iscusința lor lucrau, probabil, pe socoteala întregii colectivități, cum fac și azi meseriașii de profesiune din obștile gentilice indiene. În nici un caz pe această treaptă de dezvoltare nu putea lua naștere un alt schimb decît acela din cadrul tribului, și chiar acesta rămînea un fenomen foarte rar. Aici însă, după desprinderea triburilor de păstori, găsim, dimpotrivă, pregătite toate condițiile necesare pentru schimbul dintre membrii diferitelor triburi, pentru dezvoltarea și consolidarea schimbului ca instituție permanentă. La început schimbul se făcea între triburi, prin mijlocirea șefilor de ginți ; dar atunci cînd turmele au început să treacă în proprietate individuală *, schimbul între indivizi a ajuns să precumpănească tot mai mult și, în cele din urmă, a devenit unica formă de schimb. Vitele constituiau principalul obiect cu care triburile de păstori făceau schimb cu vecinii lor ; vitele au devenit marfa prin mijlocirea căreia erau evaluate toate celelalte mărfuri și care era primită bucuros pretutindeni în schimbul celorlalte, într-un cuvînt vitele au dobîndit funcția de bani și încă de pe această treaptă de dezvoltare au jucat rolul de bani. Iată cît de mare a fost necesitatea unei mărfi deosebite, marfa-bani, și cît de repede s-a dezvoltat această necesitate chiar de la apariția schimbului de mărfuri.

Grădinaritul, probabil necunoscut asiaticilor aflați pe treapta de jos a barbariei, a apărut la dinșii cel mai tirziu pe treapta de mijloc, ca premergător al agriculturii. În condițiile climatice din podișul turanic, păstoritul nu putea fi practicat fără provizii de nutreț pentru iarna lungă și aspră ; așadar, finețele și cultivarea cerealelor erau aici o condiție indispensabilă. Același lucru se poate spune și despre stepele din nordul Mării Negre. Dar, dacă în primele timpuri cerealele se cultivau pentru vite, curînd ele au început să servească și drept hrană pentru oameni. Pămîntul cultivat a rămas încă proprietatea tribului, fiind dat spre folosință la început ginții, mai tirziu comunităților casnice și, în cele din urmă **, indivizilor ;

* În ediția din 1884, în locul cuvintelor „proprietate individuală” (Sonder-eigentum) a apărut : „proprietate privată” („Privateigentum”). — *Nota red.*

** Cuvintele „comunităților casnice și, în cele din urmă...” au fost adăugate de Engels la ediția din 1891. — *Nota red.*

aceștia puteau avea oarecare drepturi de posesiune asupra pământului, dar nu mai mult.

Dintre realizările în domeniul meșteșugurilor pe această treaptă, două sînt deosebit de importante. Prima este războiul de țesut, a doua — topirea minereurilor și prelucrarea metalelor. Arama și cositorul, precum și bronzul, aliajul acestora, erau metalele cele mai de seamă; bronzul dădea unelte și arme care se puteau folosi, dar nu putea înlocui uneltele de piatră; aceasta n-o putea face decît fierul, iar oamenii nu se pricepeau încă să extragă fierul. Aurul și argintul au început să fie întrebuințate ca giuvaericele și podoabe, și încă de pe atunci aveau, probabil, o valoare mare în comparație cu arama și bronzul.

Creșterea producției în toate ramurile — creșterea vitelor, agricultura, meșteșugurile casnice — a dat forței de muncă omenesți posibilitatea de a produce o cantitate mai mare de produse decît era necesar pentru întreținerea ei. Totodată a crescut și cantumul de muncă pe care trebuia s-o depună zilnic fiecare membru al ginții, al comunității casnice sau al familiei separate. Se impunea atragerea unor noi forțe de muncă. Războiul a procurat aceste forțe: prizonierii de război au început să fie transformați în sclavi. O dată cu creșterea productivității muncii, deci și a avuției, și o dată cu lărgirea sferei de activitate productivă, în condițiile istorice generale de atunci, prima mare diviziune socială a muncii a adus în mod necesar cu sine sclavia. Din prima mare diviziune socială a muncii a izvorît și prima mare împărțire a societății în două clase: stăpîni și sclavi, exploatați și exploatați.

Cum și cînd au trecut turmele din stăpînirea obștească a tribului sau a ginții în proprietatea individuală a capilor de familie, despre aceasta nu știm pînă acum nimic. Dar, în linii mari, această trecere trebuie să fi avut loc pe această treaptă. Iar o dată cu apariția turmelor și a celorlalte avuții noi, în familie s-a produs o revoluție. Îndeletnicirile productive au fost întotdeauna treaba bărbatului, iar mijloacele necesare erau produse de el și erau proprietatea lui. Turmele erau noile mijloace productive; la început domesticirea animalelor și mai tîrziu îngrijirea lor erau opera lui. De aceea vitele îi aparțineau lui, și tot lui îi aparțineau și mărfurile și sclavii pe care îi primea în schimbul vitelor. Tot prisosul care rămînea acum de pe urma îndeletnicirilor productive revenea bărbatului; femeia participa și ea la consumarea produselor, dar nu era părtaşă la proprietate. „Sălbaticul” războinic și vînător se mulțumise cu al doilea loc în casă, după femeie; „mai blindul” păstor însă, prevalîndu-se de bogăția lui, s-a situat pe primul loc, împingînd femeia pe planul al doilea. Și ea nu se putea plînge.

Diviziunea muncii în familie a servit drept bază diviziunii proprietății între bărbat și femeie; ea a rămas aceeași și, cu toate acestea, a răsturnat cu desăvârșire relațiile casnice existente pînă atunci numai pentru că diviziunea muncii în afara familiei s-a schimbat. Aceeași cauză care înainte asigura dominația femeii în casă, și anume limitarea activității ei la munca casnică, asigura acum dominația bărbatului în casă: activitatea casnică a femeii își pierde acum importanța în comparație cu munca productivă a bărbatului; munca lui era totul, a femeii doar un adaos neînsemnat. Chiar de aici se vede că eliberarea femeii, punerea ei pe picior de egalitate cu bărbatul, este și rămîne o imposibilitate atîta timp cît femeia este exclusă de la munca productivă socială și se limitează la munca casnică privată. Eliberarea femeii va deveni posibilă abia atunci cînd va putea participa la producție pe scară socială largă, iar munca casnică o va ocupa doar într-o măsură neînsemnată. Acest lucru a devenit cu puțință numai în condițiile marii industrii moderne, care nu numai că admite, dar face chiar necesară, munca femeilor pe scară largă și tinde din ce în ce mai mult să transforme munca privată casnică într-o producție socială.

O dată cu statornicirea dominației de fapt a bărbatului în casă a căzut și cea din urmă stavilă din calea stăpînirii lui absolute. Această dominație absolută a fost confirmată și eternizată prin răsturnarea matriarhatului, prin introducerea patriarhatului și prin trecerea treptată de la căsătoria-pereche la monogamie. Iar prin aceasta s-a produs o spărtură în vechea orînduire gentilică: familia separată a devenit o forță, și încă o forță amenințătoare care se opunea ginții.

Pasul următor ne duce la treapta de sus a barbariei, perioada în care toate popoarele civilizate și-au avut epoca lor eroică: epoca spadei de fier și, totodată, a plugului și a toporului de fier. Omul a supus fierul, ultima și cea mai însemnată dintre materiile prime care a jucat un rol revoluționar în istorie pînă la apariția cartofului. Fierul a făcut posibilă agricultura pe întinderi mari de pămînt și transformarea în teren arabil a unor mari suprafețe de păduri; fierul a dat meseriașului unelte tari și tăioase, cărorora nu le-a putut rezista nici o piatră și nici unul dintre celelalte metale cunoscute pe atunci. Dar toate acestea nu s-au făcut dintr-o dată; la început fierul era adeseori mai moale decît bronzul. De aceea arma de piatră nu a dispărut decît cu încetul; securile de piatră sînt pomenite nu numai în „Cintul lui Hildebrand”, dar au mai fost folosite și în lupta de la Hastings din 1066¹⁷⁸. Dar progresul se desfășura acum nestăvilit, cu întreruperi mai rare și mai

rapid. Orașul, care înconjura cu zidurile lui de piatră, cu turnuri și crenele casele de piatră sau de cărămidă, a devenit reședința centrală a tribului sau a uniunii de triburi — un progres enorm în arta construcției, dar în același timp și un indiciu de creștere a primejdiei și a nevoii de apărare. Avuția creștea repede, dar ca avuție numai a unor indivizi; țesătoria, prelucrarea metalelor și celelalte meserii, care se diferențiau tot mai mult unele de altele, făceau să crească tot mai mult varietatea și iscusința în producție; pe lângă cereale, leguminoase și fructe, agricultura dădea acum și untdelemn și vin, pe care oamenii au învățat să le producă. O activitate atât de variată nu mai putea fi desfășurată de unul și același individ; s-a produs *a doua mare diviziune a muncii*: meșteșugul s-a despărțit de agricultură. Creșterea continuă a producției și, o dată cu aceasta, a productivității muncii a făcut să crească și valoarea forței de muncă omenești; sclavia, care pe treapta anterioară de dezvoltare abia se năștea și era sporadică, ajunge acum o parte componentă esențială a sistemului social; sclavii încetează de a mai fi simple ajutoare, ei sînt minați cu zecile la muncă pe ogoare și în ateliere. O dată cu scindarea producției în cele două mari ramuri principale, agricultura și meșteșugurile, apare producția în vederea schimbului, producția de mărfuri, și o dată cu ea apare negoțul, practicat nu numai în cadrul tribului și la hotarele lui, ci chiar și peste mări. Dar toate acestea se află într-o formă foarte puțin dezvoltată; metalele nobile încep să devină marfabanii precumpănitoare și generală, dar metalul nu este încă bătut în monedă, ci este folosit la schimb numai după greutate.

Alături de deosebirea dintre oamenii liberi și sclavi apare aceea dintre bogați și săraci; o dată cu noua diviziune a muncii se ivește și o nouă împărțire a societății în clase. Deosebirea de avere dintre capii de familie distruge vechea comunitate casnică comunistă peste tot unde se mai păstra, și o dată cu ea dispăre și cultivarea în comun a pământului în folosul acestei comunități. Pământul arabil este dat în folosința familiilor separate, la început pe un timp limitat, mai târziu pentru totdeauna; trecerea la proprietatea privată deplină se face treptat și paralel cu trecerea de la căsătoria-pereche la monogamie. Familia separată devine unitatea economică a societății.

Densitatea crescîndă a populației impune o unitate mai strînsă atât în interior, cît și în relațiile cu lumea din afară. Uniunea triburilor înrudite devine pretutindeni o necesitate; curînd devine necesară și contopirea lor, și, o dată cu aceasta, contopirea teritoriilor separate ale diferitelor triburi într-un teritoriu comun al întregului popor. Șeful militar al poporului — *rex*, *basileus*, *thiudans*

— devine un funcționar public indispensabil și permanent. Apare adunarea poporului acolo unde nu exista încă. Șeful militar, sfatul, adunarea poporului alcătuiesc organele democrației militare, dezvoltate din orînduirea gentilică. Ea este militară — pentru că războiul și organizarea în vederea războiului au devenit acum funcții regulate ale vieții poporului. Avuțiile vecinilor ațîță lăcomia popoarelor, pentru care dobîndirea de bogății a și devenit unul dintre principalele țeluri în viață. Ele sînt barbare : jaful li se pare mai ușor și chiar mai onorabil decît munca constructivă. Războiul, care înainte vreme se ducea numai pentru a răzbuna o încălcare a teritoriului sau pentru extinderea teritoriului devenit insuficient, acum este dus numai în scopuri de jaf și devine o îndeletnicire permanentă. Nu degeaba se înalță ziduri amenințătoare împrejurul noilor orașe întărite : în șanțurile lor se deschide mormîntul orînduirii gentilice, iar vîrfurile turnurilor lor ating civilizația. Același lucru se petrece și în sînul societății. Războaiele de jaf fac să crească puterea șefului militar suprem, precum și a căpeteniilor mai mărunte ; alegerea tradițională a urmașilor din rîndurile aceleiași familii se transformă treptat, mai ales de la trecerea la patriarhat, în drept ereditar, mai întii îngăduit, apoi pretins și în cele din urmă uzurpat ; este pusă temelie regalității ereditare și a nobilimii ereditare. Astfel organele orînduirii gentilice se smulg treptat din rădăcinile lor din popor, din gîntă, fratrie, trib și întreaga orînduire gentilică se transformă în opusul ei : dintr-o organizație a triburilor al cărei scop este libera rezolvare a propriilor lor treburi, ea devine o organizație pentru prădarea și asuprirea vecinilor și, în consecință, organele ei se transformă din instrumente ale voinței poporului în organe de sine stătătoare de dominare și de împilare, îndreptate împotriva propriului popor. Acest lucru n-ar fi fost însă niciodată cu putință dacă lăcomia după bogăție n-ar fi împărțit pe membrii gîntii în bogați și săraci, dacă „deosebirile de avere din cadrul uneia și aceleiași gînti n-ar fi transformat unitatea de interese într-un antagonism între membrii gîntii” (Marx) ¹⁷⁹ și dacă extinderea sclaviei nu ar fi făcut ca obținerea mijloacelor de trai prin muncă proprie să fie considerată ca o treabă demnă numai de sclavi, mai rușinoasă decît jaful.

Am ajuns acum în pragul civilizației. Ea începe cu un nou progres în diviziunea muncii. Pe treapta de jos a barbariei, oamenii produceau numai pentru propriile lor nevoi de consum ; schimburile, care se făceau cînd și cînd, erau acte izolate și aveau ca obiect numai prisosul care se ivea întîmplător. Pe treapta de mijloc

a barbariei găsim deja la popoarele de păstori o avuție — vitele —, care, atunci cînd turma era ceva mai mare, dădeau cu regularitate un prisos peste nevoile proprii; totodată constatăm și o diviziune a muncii între popoarele de păstori și triburile înapoiate, care nu aveau turme; astfel găsim alături două trepte de producție deosebite și deci toate condițiile pentru un schimb regulat. Pe treapta de sus a barbariei are loc o nouă diviziune a muncii, între agricultură și meșteșuguri, și totodată producția unei părți din ce în ce mai mari de produse ale muncii direct pentru schimb, iar prin aceasta transformarea schimbului dintre producătorii izolați într-o necesitate vitală pentru societate. Civilizația consolidează și accentuează toate aceste diviziuni existente ale muncii mai ales prin ascuțirea opoziției dintre oraș și sat (orașele putînd domina din punct de vedere economic satele, cum era situația în antichitate, sau satele putînd domina orașele, cum era în evul mediu) și le adaugă o a treia diviziune a muncii, caracteristică ei și de o însemnătate hotărîtoare: ea dă naștere unei clase care nu se mai indeletnicește cu producția, ci numai cu schimbul produselor — *negustorii*. Pînă acum toate tendințele de formare a claselor erau legate exclusiv de producție; oamenii ocupați în producție se împărțeau în conducători și executanți sau în producători pe scară mai mare sau mai mică. Aici apare pentru prima oară o clasă care, fără a participa în vreun mod oarecare la producție, pune stăpînire pe conducerea producției în ansamblul ei și își subordonează economic pe producători, o clasă care devine mijlocitorul indispensabil dintre doi producători și care îi exploatează pe amîndoi. Sub pretextul că scutește pe producători de osteneala și riscul legate de schimb, că extinde desfacerea produselor lor pînă pe piețele cele mai îndepărtate și că prin aceasta creează, chipurile, clasa cea mai folositoare a populației, se formează o clasă de paraziți, de adevărați trîntori sociali, care, drept răsplată pentru servicii în realitate prea puțin însemnate, ia caimacul atît de pe producția indigenă cît și de pe cea străină, adună repede avuții uriașe și dobîndește o influență socială corespunzătoare și tocmai de aceea ocupă în perioada civilizației o poziție din ce în ce mai înaltă subordonîndu-și din ce în ce mai mult producția, pînă cînd în cele din urmă produce un produs propriu: crizele comerciale periodice.

De altfel, pe treapta de dezvoltare de care ne ocupăm, tînăra negustorime nu presimte încă nicidecum ce lucruri mari o așteaptă. Dar ea se constituie și se face indispensabilă, și aceasta este de ajuns. O dată cu ea apar și *bani de metal*, moneda bătută, iar o dată cu banii de metal apare un nou mijloc de dominație a nepro-

ducătorului asupra producătorului și asupra producției sale. A fost descoperită marfa mărfurilor, care conține într-o formă ascunsă toate celelalte mărfuri, un mijloc magic care se poate transforma, după dorință, în orice lucru ademenitor sau dorit. Cel care îl avea era stăpîn pe lumea producției. Și cine îl avea în primul rînd? Negustorul. Cultul banilor se afla în mîinile lui sigure. El a avut grijă ca lumea să-și dea seama că toate mărfurile și, o dată cu ele, toți producătorii de mărfuri trebuie să ingenuncheze cu smerenie în fața banilor. El a dovedit în practică că toate celelalte forme de avuție devin doar o simplă ficțiune în fața acestei întruchipări a avuției ca atare. Niciodată după aceea puterea banului nu s-a manifestat cu atîta brutalitate și violență primitivă ca în această perioadă a tinereții sale. După cumpărarea mărfurilor pe bani a apărut împrumutul de bani, iar o dată cu acesta — dobînda și camăta. Și nici o legislație ulterioară nu a aruncat pe datornic în mod atît de necruțat și fără nici o posibilitate de scăpare la picioarele cămătarului creditor ca legislația vechii Atene și a vechii Rome, apărute amîndouă spontan, ca drept cutumiar, sub presiunea exclusivă a constrîngerii economice.

Alături de avuția în mărfuri și sclavi, alături de avuția în bani, a apărut acum și avuția în proprietăți funciare. Dreptul de posesiune individuală asupra loturilor de pămînt care le-au fost acordate la început de către gîntă sau trib era acum atît de consolidat, încît se transformase din drept de posesiune în drept de proprietate ereditară. Ținta spre care tindeau în ultimul timp era înainte de toate de a se elibera de dreptul comunității gentilice asupra loturilor de pămînt, drept care-i stînjea ca niște cătușe. Cătușele acestea au dispărut, dar scurt timp după aceea a dispărut și noua proprietate funciară. Proprietatea deplină, liberă asupra pămîntului însemna nu numai posibilitatea unei posesiuni neîngrădite; ea însemna și posibilitatea de a-l instrăina. Atîta timp cît pămîntul a fost proprietatea gîntii, posibilitatea aceasta nu exista. Dar cînd noul proprietar funciar s-a eliberat definitiv de cătușele proprietății supreme a gîntii și a tribului, el a rupt și legătura care-l ținuse pînă atunci legat indisolubil de pămînt. Semnificația acestui lucru i-au arătat-o limpede banii, inventați o dată cu proprietatea privată asupra pămîntului. Pămîntul putea să devină acum o marfă care poate fi vîndută sau ipotecată. De îndată ce s-a instituit proprietatea asupra pămîntului a fost inventată și ipoteca (vezi la Atena). Întocmai cum heterismul și prostituția sînt însoțitorii nedespărțiți ai monogamiei, tot astfel de acum înainte și ipoteca se ține scai de proprietatea privată asupra pămîntului. Ați vrut pro-

prietate deplină, liberă, alienabilă asupra pământului? Poftim, o aveți! — „Tu l'as voulu, George Dandin!” *

Astfel, o dată cu extinderea comerțului, cu banii și cămătăria, cu proprietatea asupra pământului și ipoteca, s-a desfășurat în ritm rapid concentrarea și centralizarea bogățiilor în mâinile unei clase puțin numeroase și, paralel cu aceasta, sărăcirea crescândă a maselor și masa crescândă a săracilor. Noua aristocrație a banului, în măsura în care nu era din capul locului identică cu vechea aristocrație de trib, o împinse pe aceasta definitiv pe planul al doilea (în Atena, în Roma, la germani). Și, paralel cu această împărțire în clase, după avere a oamenilor liberi, a avut loc, mai ales în Grecia, o creștere uriașă a numărului sclavilor **, a căror muncă forțată constituia baza pe care se ridica suprastructura întregii societăți.

Să vedem acum ce a devenit orînduirea gentilică sub acțiunea acestei răsturnări sociale. În fața noilor elemente, care s-au dezvoltat fără concursul ei, ea era neputincioasă. Condiția existenței ei era ca membrii unei ginți sau ai unui trib să fie reuniți pe același teritoriu, locuit exclusiv de ei. Acest lucru încetase de mult. Pretutindeni gințile și triburile erau amestecate, pretutindeni în mijlocul cetățenilor liberi locuiau sclavi, locuitori fără drepturi depline care se bucurau numai de protecție, străini. Stabilitatea domiciliului, la care s-a ajuns abia spre sfîrșitul treptei de mijloc a barbariei, era mereu tulburată de repetatele schimbări de domiciliu cerute de negoț, de schimbarea îndeletnicirii și de înstrăinarea proprietăților funciare. Membrii uniunilor de gintă nu se mai puteau întruni pentru rezolvarea treburilor lor comune; abia dacă se mai îngrijeau chiar de lucruri de mică importanță, ca, de pildă, serbările religioase. Alături de nevoile și de interesele a căror rezolvare cădea în sarcina uniunilor de gintă și pe care acestea erau capabile să le rezolve, din revoluția intervenită în condițiile activității productive a oamenilor și din schimbările care au rezultat de aici în structura socială s-au născut noi nevoi și interese, care nu numai că erau străine vechii orînduiri gentilice, dar îi erau chiar opuse în toate privințele. Interesele grupelor de meșteșugari, apărute în urma diviziunii muncii, nevoile specifice ale orașelor în opoziție cu acelea ale satelor cereau organe noi, dar fiecare din aceste grupe era alcătuită din oameni din diferite ginți, frații și triburi și cuprindea chiar și străini; prin urmare, aceste organe

* Din comedia lui Molière „George Dandin”: „Tu ai vrut-o, George Dandin!” — *Nota trad.*

** Vezi la p. 117 (în volumul de față, p. 116) numărul lor în Atena. În Corint, pe vremea înfloririi acestui oraș, numărul lor ajungea la 460 000, în Egina la 470 000; în ambele cazuri numărul lor era de zece ori mai mare decît cel al cetățenilor liberi. (*Nota lui Engels.*)

trebuiau să se formeze în afara orînduirii gentilice, alături de ea și, totodată, împotriva ei. — Pe de altă parte, în fiecare uniune de ginți s-a manifestat acest conflict de interese, care a atins punctul culminant în reunirea în cadrul aceleiași ginți și al aceluiași trib a bogaților și săracilor, a cămătarilor și datornicilor. — La aceasta s-a adăugat masa noii populații, străină de grupurile gentilice, care putea să devină o forță în țară, așa cum s-a întimplat la Roma, și care totodată era prea numeroasă pentru a putea fi primită treptat în gințile și triburile înrudite prin sînge. Acestei mase i se contrapuneau uniunile gentilice ca niște organizații închise, privilegiate; democrația primitivă apărută în mod firesc, s-a transformat într-o aristocrație odioasă. — În sfîrșit, orînduirea gentilică s-a născut dintr-o societate care nu cunoștea antagonisme lăuntrice și nu se putea adapta decît unei astfel de societăți. Ea nu dispunea de nici un fel de mijloace de constrîngere în afară de opinia publică. Acum însă a apărut o societate care, în virtutea tuturor condițiilor ei economice de viață, a trebuit să se scindeze în oameni liberi și sclavi, în bogați exploatați și săraci exploatați, o societate care nu numai că nu putea să împace aceste antagonisme, dar care trebuia chiar să le ascuță tot mai mult. O astfel de societate putea să existe numai în condițiile unei lupte permanente, fățișe între aceste clase sau sub dominația unei a treia forțe, care, aflîndu-se în aparență deasupra claselor în luptă, să reprime conflictul lor fățiș și să îngăduie lupta de clasă cel mult pe tărîm economic, sub o formă așa-zis legală. Orînduirea gentilică își trăise traiul. Ea a fost sfărîmată de diviziunea muncii și de consecința ei, scindarea societății în clase; locul ei l-a luat *statul*.

Am cercetat mai sus fiecare din cele trei forme principale sub care se ridică statul pe ruinele orînduirii gentilice. Atena prezintă forma cea mai pură, cea mai clasică: aici statul se naște de-a dreptul și prin excelență din contradicțiile de clasă, care se dezvoltă chiar în cadrul societății gentilice. La Roma, societatea gentilică se transformă într-o aristocrație închisă, în mijlocul unei plebe numeroase, care se află în afara acestei aristocrații, este lipsită de drepturi, dar are îndatoriri; biruința plebei sfărîmă vechea orînduire gentilică și pe ruinele ei întemeiază statul, în care, curînd, dispar cu desăvîrșire, atît aristocrația gentilică, cît și plebea. În sfîrșit, la învingătorii Imperiului roman, germanii, statul ia naștere direct din cucerirea unor întinse teritorii străine, pentru a căror stăpînire orînduirea gentilică nu oferea nici un fel de mijloace. Dar întrucît această cucerire nu este legată nici de o luptă

serioasă cu vechea populație, nici de o diviziune mai înaintată a muncii, întrucît nivelul de dezvoltare economică a celor învinși este aproape identic cu cel al cuceritorilor și de aceea baza economică a societății rămîne neschimbată, orînduirea gentilică poate să se mai mențină secole de-a rîndul într-o formă modificată, teritorială, în forma de marcă, și chiar să se reînnoiască pentru un timp oarecare, într-o formă atenuată, în familiile (Geschlechter) de nobili și de patricieni de mai tîrziu, ba chiar și în familiile (Geschlechter) de țărani, ca, de pildă, în Dithmarschen*.

Așadar, statul nu este nicidecum o forță impusă societății din afară; el nu este, de asemenea, nici „realitatea ideii morale”, „imaginea și realitatea rațiunii”, după cum susține Hegel¹⁸¹. Statul este, dimpotrivă, un produs al societății pe o anumită treaptă de dezvoltare; el stă mărturie faptului că această societate s-a încurcat într-o contradicție de nerezolvat cu sine însăși, că s-a scindat în antagonisme de neîmpăcat, din care nu este în stare să se elibereze. Dar pentru ca aceste antagonisme, aceste clase cu interese economice contradictorii să nu se macine unele pe altele și să nu macine și societatea într-o luptă stearpă, a devenit necesară o forță care, stînd în aparență deasupra societății, să atenueze conflictul, să-l țină în limitele „ordinii”. Această forță, ieșită din sinul societății, dar care, situîndu-se deasupra ei, se înstrăinează din ce în ce mai mult de ea, este statul.

Față de vechea organizare gentilică, statul se caracterizează, în primul rînd, prin împărțirea supușilor săi *pe bază teritorială*. Vechile uniuni gentilice, formate și menținute, după cum am văzut, pe baza legăturilor de sînge, au devenit insuficiente, în bună parte pentru că presupuneau legarea membrilor ginții de un anumit teritoriu, situație care încetase de mult. Teritoriul a rămas, dar oamenii au devenit mobili. De aceea s-a luat ca punct de plecare împărțirea teritorială, dîndu-se cetățenilor posibilitatea să-și exercite drepturile și datoriile publice acolo unde se stabileau, fără a se ține seama de gîntă și de trib. Această organizare a cetățenilor după locul de domiciliere este comună tuturor statelor. De aceea ni se pare firească; dar am văzut de ce lupte îndîrjite și îndelungate a fost nevoie pînă cînd a reușit să se impună în Atena și Roma în locul vechii organizări pe ginți.

A doua caracteristică a statului este instituirea unei *forțe publice*, care nu mai coincide nemiilocit cu populația, care se orga-

* Primul istoric care a avut cel puțin o idee aproximativă despre esența ginții a fost Niebuhr, și aceasta — ca și greșelile pe care le-a dedus direct din ea — o datorește faptului că a cunoscut comunitățile gentilice din Dithmarschen¹⁸⁰. (Nota lui Engels.)

nizează ea însăși ca o forță armată. Această forță publică distinctă este necesară, deoarece de la scindarea societății în clase organizarea armată de sine stătătoare a populației a devenit imposibilă. Sclavii fac și ei parte din populație : față de cei 365 000 de sclavi, (cei 90 000) de cetățeni atenieni alcătuiesc doar o clasă privilegiată. Armata populară a democrației ateniene constituia o forță publică aristocratică împotriva sclavilor, pe care îi ținea în frâu ; dar pentru a ține și pe cetățeni în frâu a fost nevoie, cum s-a spus mai sus, de o jandarmerie. Această forță publică există în orice stat ; ea constă nu numai din oameni înarmați, ci și din accesoriile materiale, închisori și instituții de constrângere de tot felul, pe care societatea gentilică nu le-a cunoscut. Ea poate fi foarte neînsemnată, aproape imperceptibilă, în societăți în care contradicțiile de clasă nu sînt încă dezvoltate, precum și în regiuni izolate, cum se observă uneori pe alocuri în Statele Unite ale Americii. Forța publică se întărește însă pe măsură ce se ascut contradicțiile de clasă din cadrul statului și pe măsură ce statele învecinate devin mai mari și populația lor crește. Aruncați o privire asupra Europei noastre de astăzi, în care lupta de clasă și goana după cuceriri au ridicat forța publică pe o asemenea culme, încît amenință să înghită întreaga societate și statul însuși.

Pentru a întreține această forță publică este nevoie de contribuția cetățenilor, de *impozite*. Acestea erau complet necunoscute societății gentilice. Noi însă le cunoaștem astăzi prea bine. Pe măsură ce civilizația progresează, nici impozitele nu mai sînt de ajuns ; statul emite polițe asupra viitorului, contractează datorii, *datorii publice*. Și despre acestea ne poate spune multe bătrîna Europă.

Avînd în mîna lor forța publică și dreptul de a percepe impozite, funcționarii ajung, ca organe ale societății, să se situeze acum *deasupra* societății. Respectul nesilit, arătat de bunăvoie organelor orînduirii gentilice, nu le mai poate ajunge, chiar dacă l-ar putea obține ; exponenți ai unei puteri care se înstrăinează de societate, ei trebuie să-și asigure respectul prin legi excepționale, în virtutea cărora devin persoane sacrosancte și inviolabile. Cel mai umil slujbaş al poliției statului civilizată are mai multă „autoritate” decît toate organele societății gentilice luate la un loc ; dar cel mai puternic principe și cel mai mare bărbat de stat sau comandant de oști al unui stat civilizată ar putea să invidieze pe cel mai neînsemnat șef de gîntă pentru respectul nesilit și necontestat de care se

bucură. Acesta din urmă se află în cadrul societății, pe cînd ceilalți sînt nevoiți să încerce să reprezinte ceva situat în afara și deasupra acestei societăți.

Dat fiind că statul a luat ființă din nevoia de a ține în friu antagonismul dintre clase, de asemenea, dat fiind că a luat ființă chiar în conflictul dintre clase, el este, de regulă, statul clasei celei mai puternice, al clasei dominante din punct de vedere economic, care, cu ajutorul lui, devine dominantă și din punct de vedere politic, dobîndind astfel noi mijloace pentru oprimarea și exploatarea clasei asuprite. Astfel, statul antic era înainte de toate statul proprietarilor de sclavi pentru oprimarea sclavilor, statul feudal era organul nobilimii pentru oprimarea țăranilor iobagi, iar statul reprezentativ modern este instrumentul de exploatare a muncii salariate de către capital. În mod excepțional însă se ivesc perioade în care clasele în luptă ajung la un astfel de echilibru, încît puterea de stat capătă vremelnic, ca mijlocitoare aparentă între clase, o oarecare independență față de amîndouă. Așa a fost monarhia absolută din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, care menținea un echilibru între nobilime și burghezie ; așa a fost bonapartismul din timpul primului și mai ales al celui de-al doilea imperiu francez, care ațîța proletariatul împotriva burgheziei și burghezia împotriva proletariatului. Cea mai nouă realizare de acest fel, în care stăpînitorii apar deopotrivă de comici, este noul imperiu german de nație bismarckiană : aici, opunînd pe capitaliști muncitorilor, se creează un echilibru, amîndouă clasele fiind deopotrivă înșelate în folosul iuncherilor prusaci decăzuți.

În afară de aceasta, în majoritatea statelor istorice drepturile acordate cetățenilor se drămuiesc după avere, recunoscîndu-se astfel în mod fățiș că statul este o organizație a clasei celor avuți, pentru apărarea lor împotriva clasei celor neavuți. Așa a fost în Roma și în Atena cu împărțirea cetățenilor în categorii după avere. Așa a fost și în statul feudal medieval, în care poziția politică era determinată de întinderea proprietății funciare. La fel și cu sistemul electoral cenzitar din statele reprezentative moderne. Dar această consacrare politică a deosebirii de avere nu este nicidecum esențială. Dimpotrivă, ea caracterizează o treaptă inferioară în dezvoltarea statului. Cea mai înaltă formă de stat, republica democratică, care în condițiile noastre sociale moderne devine tot mai mult o necesitate inevitabilă și care este singura formă de stat în cadrul căreia se poate duce pînă la capăt lupta hotărîtoare din-

tre proletariat și burghezie, această republică democratică în mod oficial nu mai cunoaște deosebirile de avere. În această republică, bogăția își exercită puterea în mod indirect, dar cu atât mai sigur ; pe de o parte, sub forma coruperii directe a funcționarilor (exemplu clasic : America), pe de altă parte sub forma alianței dintre guvern și bursă, care se realizează cu atât mai ușor, cu cât crește mai mult datoria publică și cu cât societățile pe acțiuni concentrează tot mai mult în mâinile lor nu numai transporturile, dar chiar și producția însăși, și își găsesc, la rîndul lor, în bursă un centru de gravitate. În această privință, o pildă vie, în afară de America, este ultima republică franceză ; în acest domeniu, nici onesta Elveție n-a rămas mai prejos. Dar faptul că pentru această alianță frățescă dintre guvern și bursă nu e necesară o republică democratică ni-l dovedește, în afară de Anglia, noul imperiu german, unde e greu de spus pe cine a înălțat mai sus votul universal : pe Bismarck sau pe Bleichröder. În sfîrșit, clasa avută domnește nemijlocit, cu ajutorul votului universal. Atîta timp cît clasa asuprită, în cazul de față deci proletariatul, nu este încă suficient de matură pentru a se elibera ea însăși, majoritatea ei va recunoaște orînduirea socială existentă ca fiind singura cu putință și va merge din punct de vedere politic în coada clasei capitaliste, formînd aripa ei de extremă stîngă. Dar, pe măsură ce ea devine destul de matură pentru a se autoelibera, ea se constituie într-un partid propriu și își alege reprezentanții ei proprii, și nu pe aceia ai capitaliștilor. Votul universal este astfel un criteriu al maturității clasei muncitoare. Mai mult nu poate da, nici nu va da niciodată în statul actual, dar și aceasta este de ajuns. În ziua în care termometrul votului universal va arăta la muncitori punctul de fierbere, atât ei, cît și capitaliștii vor ști ce au de făcut.

Statul nu a existat deci dintotdeauna. Au existat societăți care au scos-o la capăt fără el, care nici idee nu aveau despre stat și despre puterea de stat. Pe o anumită treaptă a dezvoltării economice, legată în mod necesar de scindarea societății în clase, statul a devenit, ca urmare a acestei scindări, o necesitate. Ne apropiem acum cu pași repezi de o treaptă de dezvoltare a producției pe care existența acestor clase nu numai că încetează de a fi o necesitate, dar devine o adevărată piedică pentru producție. Clasele vor dispărea tot atât de inevitabil precum au luat ființă în trecut. O dată cu ele va dispărea în mod inevitabil și statul. Societatea care va organiza în chip nou producția pe baza asocierii libere și

egale a producătorilor va trimite întreaga mașină de stat acolo unde-i va fi atunci locul: la muzeul de antichități, alături de roata de torsi și de toporul de bronz.

Așadar, potrivit celor spuse mai sus, civilizația este cea treaptă de dezvoltare a societății pe care diviziunea muncii, schimbul dintre indivizi care rezultă din această diviziune și producția de mărfuri, care înglobează amândouă aceste procese ale producției de mărfuri, ajung la deplină dezvoltare și revoluționează întreaga societate de mai înainte.

Pe toate treptele anterioare ale dezvoltării sociale, producția era, în esență, o producție în comun, după cum și consumul se făcea prin repartitia directă a produselor în cadrul colectivităților comuniste mai mari sau mai mici. Această producție în comun avea loc în limite foarte înguste, dar ea aducea după sine dominația producătorilor asupra procesului de producție și asupra produselor lor. Ei știu ce devine produsul: ei îl consumă, deci rămâne în mîinile lor; și atîta timp cît producția se menține pe această bază, ea nu-i poate depăși pe producători, nu poate da naștere unor forțe fantomatice, străine lor, cum se întîmplă în mod obișnuit și inevitabil în epoca civilizației.

Dar în acest proces de producție pătrunde încetul cu încetul diviziunea muncii. Ea subminează caracterul comun al producției și al însușirii produselor, face din modul de însușire privat o regulă precumpănitoare și, în felul acesta, dă naștere schimbului între indivizi; cum se petrece acest lucru, am cercetat mai sus. Trep-tat, producția de mărfuri devine forma dominantă.

În condițiile producției de mărfuri, producție care nu mai este destinată consumului propriu, ci schimbului, produsele trec în mod inevitabil din mînă în mînă. Producătorul se desparte de produsul său, care intră în procesul schimbului; el nu mai știe ce devine acest produs. Dar, de îndată ce între producători se interpun ca mijlocitori banii și, o dată cu ei, negustorul, procesul schimbului devine și mai complicat, iar soarta finală a produselor și mai puțin cunoscută. Negustorii sînt mulți și nici unul dintre ei nu știe ce face celălalt. De acum înainte mărfurile nu trec numai din mînă în mînă, ci și de la o piață la alta; producătorii și-au pierdut puterea asupra ansamblului producției din sfera lor de viață, dar nici negustorii n-au preluat această putere. Produsele și producția ajung la voia întîmplării.

Dar întâmplarea este numai un pol al interdependenței ; celălalt pol al ei se numește necesitate. În natură, unde de asemenea s-ar părea că domnește întâmplarea, noi am dovedit de mult, în fiecare domeniu în parte, necesitatea imanentă și legitatea care se impun sub forma acestei întâmplări. Și ceea ce este valabil pentru natură este valabil și pentru societate. Cu cât o anumită activitate socială, o serie întreagă de procese sociale se sustrag mai mult controlului conștient al oamenilor, depășind puterea lor, cu cât această activitate pare în mai mare măsură lăsată la voia simplei întâmplări, cu atât mai mult sub chipul întâmplării se impun, cu necesitate naturală, legile ei specifice inerente. Astfel de legi stăpînesc și întâmplările din domeniul producției de mărfuri și al schimbului de mărfuri ; producătorului izolat sau celui care participă individual la schimb, ele i se opun sub formă de forțe străine, la început chiar necunoscute, a căror natură urmează abia să fie cercetată și aprofundată cu minuțiozitate. Legile economice ale producției de mărfuri se modifică pe diferitele trepte de dezvoltare ale acestei forme de producție, dar în general toată perioada civilizației se desfășoară sub semnul dominației lor. Și astăzi încă produsul îl domină pe producător, și astăzi încă producția socială în ansamblul ei este reglementată nu potrivit unui plan stabilit în comun, ci de niște legi oarbe, care se impun cu putere de stihie, în ultimă instanță, în furtunile crizelor comerciale periodice.

Am văzut mai sus că, pe o treaptă relativ timpurie a dezvoltării producției, forța de muncă a omului este capabilă să dea mult mai multe produse decît sînt necesare pentru întreținerea producătorului și că această treaptă de dezvoltare este, în esență, aceea pe care se ivește diviziunea muncii și schimbul de produse dintre indivizi. Și n-a mai durat mult pînă s-a descoperit marele „adevăr” că omul poate fi și el o marfă, că forța omului * poate fi un obiect de schimb și de întrebuițare dacă omul este transformat în sclav. Abia au început oamenii să facă schimb, că au și devenit ei înșiși obiecte de schimb. Activul se transformă în pasiv, indiferent dacă oamenii au vrut sau nu acest lucru.

Prin apariția sclaviei, care a atins cea mai înaltă dezvoltare în epoca civilizației, s-a produs cea dintîi mare scindare a societății într-o clasă exploatoare și una exploatăată. Această scindare s-a menținut în tot cursul epocii civilizației. Sclavia este cea dintîi formă a exploatării, specifică lumii antice ; urmează apoi iobăgia

* În ediția din 1884, în locul cuvintelor „forța omului” a apărut : „forța de muncă a omului”. — *Nota red.*

în evul mediu, munca salariată în epoca modernă. Acestea sînt cele trei mari forme de aservire, care caracterizează cele trei mari epoci ale civilizației; sclavia fățișă și, în timpurile din urmă, deghizată o întovărășește în permanență.

Treapta producției de mărfuri cu care începe civilizația se caracterizează din punct de vedere economic: 1) prin introducerea banilor de metal și, totodată, a capitalului bănesc, a dobînzii și a cametei; 2) prin apariția negustoriei ca clasă mijlocitoare între producători; 3) a proprietății private asupra pămîntului și a ipotecii și 4) a muncii sclavagiste ca formă dominantă a producției. Forma familiei care corespunde civilizației și care devine în mod definitiv dominantă o dată cu ea este monogamia, dominația bărbatului asupra femeii, și familia separată ca unitate economică a societății. Sinteza societății civilizate este statul, care în toate perioadele tipice este exclusiv statul clasei dominante și care în esență rămîne în toate cazurile o mașină pentru oprimarea clasei asuprite, exploatate. Caracteristice pentru civilizație mai sînt încă: pe de o parte, statornicirea opoziției dintre oraș și sat, ca bază a întregii diviziuni sociale a muncii; pe de altă parte, introducerea testamentului, prin care proprietarul poate dispune și după moarte de avutul său. Această instituție, care contrazice în mod direct vechea orînduire gentilică, era necunoscută în Atena pînă la Solon; la Roma ea a fost introdusă de timpuriu — cînd anume, nu știm*. La germani au introdus-o popii, pentru ca germanul cumsecade să poată testa nestînjenit bisericii patrimoniul lui.

Datorită acestei orînduiri, civilizația a realizat lucruri pe care vechea societate gentilică n-ar fi fost nici pe departe în stare să le realizeze. Dar pentru aceasta ea a pus în mișcare instinctele și pasiunile cele mai mirșave ale omului și le-a dezvoltat în dauna tuturor celorlalte aptitudini ale sale. Rapacitatea josnică a fost forța motrice a civilizației din prima zi a existenței ei și pînă în

* Partea a doua a cărții lui Lassalle „Sistemul drepturilor cîștigate”¹⁸² tratează mai ales despre teza potrivit căreia testamentul roman ar fi tot atît de vechi ca și Roma însăși, că pentru istoria romană n-ar fi existat niciodată „o perioadă în care să nu existe testament”, că mai curînd se poate crede că testamentul ar fi luat naștere încă în epoca preromană, din cultul morților. Lassalle, în calitatea sa de hegelian credincios, deduce normele de drept roman nu din relațiile sociale ale romanilor, ci din „noțiunea speculativă” a voinței, și ajunge la această afirmație cu totul neistorică. Acest lucru nu este de loc surprinzător într-o lucrare care, pe baza aceleași noțiuni speculative, ajunge la concluzia că în succesiunea romană transmiterea averii ar fi fost un lucru absolut secundar. Lassalle nu numai că crede în iluziile juriștilor romani, mai ales din vremurile mai vechi, dar chiar le întrece. (Nota lui Engels.)

ziua de astăzi ; bogăție, bogăție și iar bogăție, nu bogăția societății, ci a netrebnicului individ izolat a fost singurul ei țel hotărâtor. Dacă, în același timp, în cadrul acestei societăți a avut loc dezvoltarea crescândă a științei și în repetate rânduri perioade de înaltă înflorire a artei, aceasta s-a întâmplat numai pentru că fără ele n-ar fi fost posibile realizările epocii noastre în domeniul acumulării de bogății.

Dat fiind că baza civilizației este exploatarea unei clase de către altă clasă, întreaga ei dezvoltare se desfășoară într-o permanentă contradicție. Fiecare progres al producției înseamnă în același timp un regres al situației clasei asuprite, adică a mării majorități. Tot ceea ce este un bine pentru unii este în mod necesar un rău pentru ceilalți, fiecare nouă eliberare a unei clase este o nouă asuprire pentru cealaltă. Cel mai grăitor exemplu în acest sens este introducerea mașinilor, ale cărei urmări sînt astăzi unanim cunoscute. Și dacă, după cum am văzut, la barbari cu greu se putea face distincție între drepturi și datorii, civilizația face ca și unui neghiob să-i apară limpede deosebirea și contrastul dintre ele, prin faptul că acordă unei clase aproape toate drepturile și impune celeilalte aproape toate datoriile.

Dar nu trebuie să fie așa. Ceea ce e un bine pentru clasa dominantă trebuie să fie un bine și pentru întreaga societate, cu care ea se identifică. De aceea, cu cît progresa civilizația, cu atît mai mult este ea nevoită să acopere cu mantia iubirii fenomenele negative pe care în mod necesar le generează, să le înfrumusețeze sau să le tăgăduiască, într-un cuvînt să introducă practica unei ipocrizii convenționale, necunoscută societății nici în formele ei inițiale, nici chiar atunci cînd se afla pe primele trepte ale civilizației, ipocrizie care culminează în cele din urmă în afirmația că exploatarea clasei asuprite se face de către clasa exploatare numai și numai în interesul clasei exploatare însăși, și că, dacă clasa exploatare nu înțelege acest lucru, ba chiar începe să se răzvrătească, aceasta este cea mai josnică ingratură față de binefăcători, exploatareii *.

* Intenționam la început să expun, alături de critica civilizației făcută de Morgan și de mine, strălucita critică a civilizației care se întîlnește în diferite pasaje ale operelor lui Charles Fourier. Din păcate, nu am timp s-o fac. Relev numai că și Fourier considera monogamia și proprietatea privată asupra pămîntului ca principalele caracteristici ale civilizației și că el numește civilizația un război al bogățiilor împotriva celor săraci. Tot la el mai găsim și concepția profundă că în toate societățile defectuoase, sfișiate de antagonisme, familiile separate (les familles incohérentes) constituie unități economice. (Nota lui Engels.)

Și acum, în încheiere, iată părerea lui Morgan despre civilizație :

„De la ivirea civilizației avuția a crescut atât de mult, formele pe care le-a luat au fost atât de felurite, folosirea ei s-a extins pe scară atât de largă și administrarea ei s-a făcut cu atita pricepere în interesul proprietarilor, încît această avuție a devenit o forță de neînving, care se opune poporului. Mîntea omenească stă neputincioasă și fascinată în fața propriei sale creații. Dar va veni totuși vremea cînd rațiunea omenească va fi destul de puternică pentru a domina avuția, cînd va statornici atât relațiile dintre stat și proprietatea pe care o apără, cît și limitele drepturilor proprietarilor. Interesele societății sînt, fără îndoială, mai presus de interesele individuale și între ele trebuie să se stabilească relații juste și armonioase. Scopul final al omenirii nu poate fi simpla goană după avere dacă și pentru viitor progresul va rămîne o lege, așa cum a fost pentru trecut. Timpul care s-a scurs de la apariția civilizației nu este decît o pîrticică neînsemnată din viața de pînă acum a omenirii, nu este decît o pîrticică neînsemnată din existența ei viitoare. În fața noastră, ca încheiere a unei perioade istorice al cărei unic țel este bogăția, stă amenințarea pieirii societății, căci o astfel de perioadă poartă în sine elementele propriei ei distrugerii. Democrația în conducere, fraternitatea în cadrul societății, egalitatea în drepturi, învățămîntul general vor marca treapta următoare, superioară, a societății, spre care tind neîncetat experiența, rațiunea și știința. Ea va fi o renaștere, dar într-o formă superioară, a libertății, egalității și fraternității vechilor ginji”.

{Morgan. „Ancient Society”, p. 552.)¹⁸³

[Notă introductivă la ediția din 1884
a lucrării lui K. Marx „Muncă salariată și capital”¹⁸⁴

Această lucrare a apărut în „Neue Rheinische Zeitung” sub forma unei serii de articole de fond, începînd de la 4 aprilie 1849. La baza ei stau prelegerile ținute de Marx în 1847 la Asociația muncitorilor germani de la Bruxelles¹⁸⁵. Lucrarea n-a fost publicată în întregime; deși la sfîrșitul articolului din nr. 269 al ziarului figura mențiunea „Va urma”, nici un alt articol din această serie n-a mai apărut din pricina evenimentelor care s-au precipitat atunci: intrarea rușilor în Ungaria, răscoalele din Dresden, Iserlohn, Elberfeld, Palatinat și Baden, care au dus la suprimarea ziarului însuși (19 mai 1849).

Scris în iunie 1884

Publicat în broșura: K. Marx.
„Lohnarbeit und Kapital”,
Hottingen-Zürich, 1884

Se tipărește după textul
ediției din 1891

Tradus din limba germană

Prefață
[la prima ediție germană a
lucrării lui K. Marx
„Mizeria filozofiei”]¹⁸⁶

Această lucrare a fost scrisă în iarna 1846—1847, atunci când Marx se edificase definitiv asupra trăsăturilor fundamentale ale noilor sale concepții istorice și politice. Lucrarea lui Proudhon „Système des contradictions économiques, ou philosophie de la misère”¹⁸⁷, care apăruse tocmai atunci, i-a dat prilejul să expună pe larg aceste trăsături fundamentale, în opoziție cu concepțiile aceluia care de acum înainte avea să ocupe locul de frunte printre socialiștii francezi în viață. Din vremea când la Paris amîndoi dezbatuseră, adesea nopți întregi, probleme economice, drumurile lor s-au despărțit tot mai mult ; lucrarea lui Proudhon a demonstrat că între ei s-a deschis o prăpastie de netrecut ; a ignora acest lucru nu mai era cu putință, și, în acest răspuns al său, Marx a constatat că ruptura este ireparabilă.

Aprecierea generală a lui Marx asupra lui Proudhon o găsim în articolul ce urmează acestei prefețe, apărut în ziarul berlinez „Social-Demokrat” nr. 16, 17 și 18 din 1865¹⁸⁸. A fost singurul articol pe care Marx l-a scris pentru acest ziar ; încercările d-lui von Schweitzer, ieșite curînd la iveală, de a orienta ziarul pe făgașul feudal și guvernamental ne-au silit, după cîteva săptămîni, să anunțăm în mod public că încetăm să colaborăm la acest ziar¹⁸⁹.

Pentru Germania, lucrarea „Mizeria filozofiei” prezintă, în special în momentul acesta, o importanță pe care însuși Marx nu a bănuțit-o niciodată. Cum ar fi putut el să știe că, atacîndu-l pe Proudhon, îl va nimeri pe idolul ariviștilor de azi, Rodbertus, pe care nu-l cunoștea atunci nici măcar după nume ?

Nu e aici locul să ne ocupăm de relațiile dintre Marx și Rodbertus ; vreau să sper că acest prilej mi se va oferi curînd¹⁹⁰. Aici trebuie să spun doar atît : atunci cînd îl acuză pe Marx că l-a „jefuit” și că ar fi „folosit pe larg, în «Capitalul»¹⁹¹ lui, fără a-l cita”, lucrarea sa „Zur Erkenntniss...”¹⁹², Rodbertus îl calomniază,

fapt explicabil numai prin enervarea geniului nerecunoscut și prin uimitoarea sa necunoaștere a celor ce se petrec în afara granițelor Prusiei și mai cu seamă în ceea ce privește literatura socialistă și economică. Marx nu a aflat niciodată că i-au fost aduse aceste acuzații și nici nu a văzut vreodată lucrarea sus-menționată a lui Rodbertus; din lucrările lui Rodbertus el nu a cunoscut, în genere, decît cele trei „Soziale Briefe”¹⁹³, și nici pe acestea înainte de 1858 sau 1859.

Cu mai mult temei susține Rodbertus în aceste scrisori că ar fi descoperit încă *înaintea* lui Proudhon „valoarea constituită a lui Proudhon”¹⁹⁴, fălindu-se însă și de data asta, dar tot în mod greșit, că ar fi *primul* care a făcut această descoperire. Prin urmare, și el este criticat în lucrarea lui Marx, și acest lucru mă obligă să mă ocup pe scurt de opusculul său „fundamental”: „Zur Erkenntniss unserer staats-wirtschaftlichen Zustände”, 1842, în măsura în care acesta cuprinde, pe lângă comunismul lui Weitling (tot inconștient), și idei care anticipează pe Proudhon.

În măsura în care socialismul modern, indiferent de orientare, pornește de la economia politică burgheză, el se apropie aproape fără excepție de teoria valorii a lui Ricardo. Din cele două teze pe care Ricardo le enunță în 1817, chiar în primele pagini ale lucrării sale „Principles”¹⁹⁵: 1) că valoarea oricărei mărfi este determinată exclusiv de cantitatea de muncă necesară pentru producerea ei și 2) că produsul întregii munci sociale se împarte între cele trei clase, a proprietarilor funciari (rentă), a capitaliștilor (profit) și a muncitorilor (salariu), din aceste două teze în Anglia au fost trase încă din 1821 concluzii socialiste¹⁹⁶ și uneori atît de categorice și hotărîte, încît această literatură, azi aproape uitată, descoperită din nou în bună parte abia de către Marx, a rămas neîntrecută pînă la apariția „Capitalului”. Dar de aceasta ne vom ocupa altă dată. Dacă, prin urmare, în 1842 Rodbertus trăgea, la rîndul său, concluzii socialiste din tezele de mai sus, pentru un german, aceasta era pe atunci, desigur, un însemnat pas înainte, dar numai în Germania putea trece drept o descoperire nouă. Cît de puțin nouă era o astfel de aplicare a teoriei lui Ricardo, Marx o arată în felul următor în critica făcută lui Proudhon, care suferă de aceeași înfumurare.

„Oricine este cituși de puțin familiarizat cu dezvoltarea economiei politice în Anglia nu poate să nu știe că aproape toți socialiștii din această țară au propus în diferite epoci aplicarea *egalitară* (adică socialistă) a teoriei lui Ricardo. Am putea indica d-lui Proudhon: «Die politische Okonomie» a lui Hopking, 1822; William Thompson, «An Inquiry into the Principles of the Distribution

of Wealth, most conducive to Human Happiness», 1824 ; T. R. Edmonds : «Practical, Moral and Political Economy», 1828 etc. etc., și încă patru pagini cu asemenea lucrări. Ne vom mărgini să-l lăsăm să vorbească pe comunistul englez Bray citind pasajele cele mai importante din remarcabila sa lucrare «Labour's Wrongs and Labour's Remedy», Leeds, 1839”¹⁹⁷. Numai citatele luate din Bray sînt suficiente pentru a înlătura în bună parte pretențiile de prioritate ale lui Rodbertus.

Pe atunci Marx nu călcase încă în sala de lectură de la British Museum. În afară de cărțile din bibliotecile de la Paris și Bruxelles, în afară de cărțile și extrasele mele, el parcursese, în cursul unei călătorii de șase săptămîni întreprinse de noi doi în Anglia în vara anului 1845, numai cărțile care au putut fi găsite la Manchester. Prin urmare, în deceniul al 5-lea, literatura respectivă nu era nicidecum atît de inaccesibilă cum este poate acum. Dacă lui Rodbertus i-a rămas totuși necunoscută, aceasta se datorește numai mărginirii lui pur prusiene. El este adevăratul întemeietor al socialismului specific prusian și acum este, în sfîrșit, recunoscut ca atare.

Dar lui Rodbertus nu i-a fost dat să se bucure de o existență liniștită nici în îndrăgita sa Prusie. În 1859 a apărut la Berlin lucrarea lui Marx „Zur Kritik der Politischen Ökonomie, erstes Heft”¹⁹⁸. Aici se menționează, ca a doua obiecție adusă de economiști împotriva lui Ricardo, la pagina 40, următoarele :

„Dacă valoarea de schimb a unui produs este egală cu timpul de muncă cuprins în el, valoarea de schimb a unei zile de muncă este egală cu produsul acesteia din urmă. Cu alte cuvinte, salariul trebuie să fie egal cu produsul muncii. Or, în realitate, lucrurile stau invers”. La aceasta Marx scrie următoarea notă : „Această obiecție formulată de economiști * împotriva lui Ricardo a fost adoptată mai tirziu de socialiști. Admițînd justetea teoretică a formulei, ei acuzau practica de a fi în contradicție cu teoria și cereau societății burgheze să tragă în practică preținsele consecințe ale principiului ei teoretic. În orice caz, în felul acesta au întors socialiștii englezi formula ricardiană a valorii de schimb împotriva economiei politice”¹⁹⁹. În aceeași notă Marx se referă la lucrarea sa „Misère de la philosophie”, care pe atunci se mai găsea încă pretutindeni în librării.

Rodbertus avea deci destule ocazii de a se convinge dacă descoperirile sale din 1842 erau cu adevărat noi. În loc să facă acest lucru, el continuă să le enunțe mereu și le consideră atît de inegalabile, încît nici nu-i trece prin minte că Marx a putut să tragă în mod independent concluziile sale din teoria lui Ricardo, tot atît

* La Marx — „de economiștii burghezi”. — Nota red.

de bine cum a făcut-o el, Rodbertus. Nicidecum ! Marx l-a „jefuit” — pe el, pe el căruia același Marx i-a oferit toate posibilitățile să se convingă că aceste concluzii, cel puțin în forma rudimentară pe care ele o mai au la Rodbertus, au fost enunțate în Anglia cu mult înaintea lor, a amândurora !

Cea mai simplă aplicare socialistă a teoriei lui Ricardo este cea arătată mai sus. Ea a dus în multe cazuri la concepții asupra originii și naturii plusvalorii, care îl depășesc cu mult pe Ricardo ; așa s-a întâmplat, printre alții, la Rodbertus. Făcînd abstracție de faptul că în această privință el nu oferă nicăieri ceva ce să nu fi fost enunțat încă înaintea lui cel puțin tot atît de bine, expunerea sa, ca și cele ale predecesorilor săi, suferă de o preluare necritică a categoriilor economice : muncă, capital, valoare etc., în forma crudă, care nu exprimă decît aparența fenomenului și pe care a moștenit-o de la economiști, fără să fi cercetat conținutul acestor categorii. Prin aceasta, el nu numai că își închide orice cale spre o dezvoltare viitoare — în opoziție cu Marx, primul care a făcut ceva din aceste teze atît de des reluate de 64 de ani încoace —, dar, cum vom vedea mai jos, își și deschide drumul spre utopie.

Aplicarea în felul de mai sus a teoriei lui Ricardo, anume că muncitorilor, ca singurii producători adevărați, le aparține întregul produs social, produsul lor, duce direct la comunism. Din punct de vedere formal-economic însă, după cum arată Marx în pasajul de mai sus, această concluzie este falsă, întrucît nu reprezintă decît o aplicare a moralei la economia politică. Potrivit legilor economiei politice burgheze, cea mai mare parte a produsului nu aparține muncitorilor care l-au produs. Dacă spunem însă : nu este just, nu trebuie să fie așa — aceasta nu privește cîtusi de puțin economia politică. Spunem doar că acest fapt economic este în contradicție cu simțul nostru moral. De aceea Marx nu și-a fundamentat niciodată revendicările sale comuniste cu asemenea argumente, ci s-a bazat pe prăbușirea inevitabilă a modului de producție capitalist, care sub ochii noștri devine în fiecare zi tot mai mult o realitate ; el vorbește doar de simplul fapt că plusvaloarea constă din muncă neplătită. Ceea ce este însă fals din punct de vedere formal economic poate fi totuși just din punct de vedere universal istoric. Dacă conștiința morală a masei declară nedrept un oarecare fapt economic, așa cum s-a întâmplat la timpul său cu sclavia sau cu claca, aceasta dovedește că faptul respectiv este depășit, că au apărut alte fapte economice, în virtutea cărora el a devenit de nesuportat și de nementînut. Îndărătul nedreptății economice formale se poate ascunde deci un conținut economic foarte ade-

vărat. Aici nu e locul să ne ocupăm mai îndeaproape de importanța și istoricul teoriei plusvalorii.

Din teoria valorii a lui Ricardo mai pot fi trase însă, și au fost trase, și alte concluzii. Valoarea mărfurilor este determinată de munca necesară pentru producerea lor. Vedem însă că în lumea asta rea mărfurile se vînd cînd peste, cînd sub valoarea lor, și nu numai din pricina fluctuațiilor provocate de concurență. Rata profitului are aceeași tendință de a se egaliza la același nivel pentru toți capitaliștii, ca și prețurile mărfurilor — de a se reduce, prin intermediul cererii și ofertei, la valoarea muncii cuprinse în ele. Rata profitului se calculează însă în raport cu întregul capital investit într-o întreprindere industrială. Dat fiind însă că în două ramuri industriale diferite produsul anual poate reprezenta cantități de muncă egale, deci valori egale, și că salariul poate fi egal în amîndouă, iar capitalurile avansate în una din ramuri poate fi și este adeseori de două sau de trei ori mai mare decît în cealaltă ramură, rezultă că legea valorii a lui Ricardo intră aici, după cum a descoperit însuși Ricardo, în contradicție cu legea ratei egale a profitului. Dacă produsele ambelor ramuri industriale sînt vîndute la valoarea lor, ratele profitului nu pot fi egale; dacă însă ratele profitului sînt egale, atunci produsele celor două ramuri nu pot fi vîndute întotdeauna la valoarea lor. Aici avem, prin urmare, o contradicție, o antinomie a două legi economice, care, după părerea lui Ricardo, în practică se rezolvă, de regulă (cap. I, sect. 4 și 5²⁰⁰), în favoarea ratei profitului pe seama valorii.

Determinarea ricardiană a valorii are însă, în pofida însușirilor ei funeste, și o latură care o face să fie dragă burghezului de treabă. Ea se adresează cu o putere irezistibilă simțului lui de dreptate. Dreptate și egalitate în drepturi — iată principalii piloni pe care burghezul secolului al XVIII-lea și al XIX-lea ar dori să-și înalțe edificiul său social pe ruinele nedreptăților, inegalităților și privilegiilor feudale. Dar determinarea valorii mărfurilor prin muncă și schimbul liber al produselor muncii, care are loc pe baza acestei măsuri de valoare, între posesorii de mărfuri egali în drepturi, acestea sînt, după cum a arătat și Marx, bazele reale pe care s-a înălțat întreaga ideologie politică, juridică și filozofică a burgheziei moderne. O dată stabilit că munca este măsura valorii mărfii, orice burghez de treabă trebuie să se simtă profund jignit în sentimentele sale cele mai nobile de răutatea unei lumi care recunoaște ce-i drept, în vorbă, această lege fundamentală a dreptății, în fapt însă pare să facă fără jenă abstracție de ea în fiecare minut. Și în special micul burghez, a cărui muncă cîntită — fie ea chiar numai cea a calfelor și a ucenicilor săi — este pe zi ce trece

tot mai depreciată prin concurența mării producții și a mașinilor, în special micul producător trebuie să năzuiască spre o societate în care schimbul produselor potrivit valorii lor bazate pe muncă să devină, în sfârșit, o realitate deplină și certă ; cu alte cuvinte : trebuie să năzuiască spre o societate în care să acționeze exclusiv și nelimitat o singură lege a producției de mărfuri și să fie înlăturate condițiile în care ea poate să acționeze, și anume celelalte legi ale producției de mărfuri, iar apoi ale producției capitaliste.

Cît de adînc a pătruns această utopie în mentalitatea micului burghez contemporan — mic-burghez fie prin situația sa efectivă, fie prin concepțiile sale — o dovedește faptul că încă în 1831 ea a fost dezvoltată în mod sistematic de John Gray ²⁰¹, că în deceniul al 4-lea în Anglia s-au făcut încercări de a o aplica în practică și a fost propagată pe larg în mod teoretic, că în 1842 a fost proclamată de Rodbertus în Germania, iar în 1846 de Proudhon în Franța drept un adevăr nou descoperit, că în 1871 a fost proclamată din nou de Rodbertus ca rezolvare a problemei sociale și totodată ca testament social al său ²⁰² și că în 1884 ea găsește din nou adepți în rîndurile armatei de carieriști, care intenționează să se folosească de socialismul de stat prusian servindu-se de numele lui Rodbertus ²⁰³.

Critica acestei utopii, îndreptată de Marx atît împotriva lui Proudhon cît și împotriva lui Gray (vezi anexa la această lucrare ²⁰⁴), este atît de completă, încît mă pot mărgini aici la cîteva observații asupra formei specific rodbertusiene a fundamentării și expunerii ei.

După cum am mai spus, Rodbertus preia tradiționalele definiții ale noțiunilor economice exact sub forma în care le-a găsit la economiști. El nu face nici cea mai mică încercare de a le analiza. Valoarea este pentru el

„evaluarea cantitativă a unui lucru în raport cu alte lucruri, aceasta fiind înțeleasă ca măsură” ²⁰⁵.

Această definiție cît se poate de neclară, ca să ne exprimăm cu indulgență, ne poate da, în cel mai bun caz, o idee de cum arată aproximativ valoarea, dar nu spune absolut nimic despre ceea ce este valoarea. Dar întrucît aceasta e tot ce e în stare Rodbertus să ne spună despre valoare, e lesne de înțeles că el caută o măsură a valorii care se află în afara valorii. După ce, de-a lungul a treizeci de pagini, a vorbit de-a valma despre valoarea de întrebuițare și valoarea de schimb, cu acea putere de gîndire abstractă pentru care d-l Adolf Wagner ²⁰⁶ are o admirație nemărginită, el ajunge la concluzia că nu există o măsură adevărată a

valorii și că trebuie să ne mulțumim cu o măsură-surogat. O astfel de măsură ne-o poate furniza munca, dar numai atunci cînd produsele unor cantități de muncă egale sînt schimbate întotdeauna contra produselor unor cantități de muncă egale, indiferent dacă „acest caz are loc ca atare sau se iau măsuri” care să-l asigure²⁰⁷. Valoarea și munca rămîn, prin urmare, fără nici o legătură reală între ele, cu toate că primul capitol este consacrat în întregime demonstrării faptului că mărfurile „costă muncă” și numai muncă, și de ce anume.

La rîndul ei, munca este preluată de Rodbertus în mod necritic, în forma în care apare la economiști. Ba nici măcar atît. Căci, deși se amintește în două cuvinte despre deosebirile de intensitate ale muncii, munca este prezentată totuși în mod foarte general, ca ceva care „costă”, deci ca ceva care servește la măsurarea valorii, indiferent dacă este sau nu cheltuită în condițiile sociale normale medii. Dacă producătorii folosesc pentru confecționarea unor produse care pot fi confecționate într-o singură zi zece zile sau numai o singură zi, dacă folosesc uneltele cele mai bune sau cele mai proaste, dacă folosesc timpul lor de muncă pentru producerea unor articole socialmente necesare și în cantitatea socialmente necesară, sau dacă produc articole care nu au nici o cerere sau articole care sînt cerute, dar le produc în cantitate mai mare sau mai mică decît se cere — despre toate acestea nu se pomenește nici un cuvînt: munca e muncă, produsele unei cantități egale de muncă trebuie să se schimbe unul contra altuia. Rodbertus, care altminteri este oricînd gata să se situeze pe punctul de vedere al națiunii, indiferent dacă este sau nu oportun, și de la înălțimea unui observator social-general să privească relațiile dintre producătorii individuali, evită de data asta cu teamă să facă așa ceva. Și, firește, numai pentru că începînd chiar cu primele rînduri ale lucrării sale se năpustește direct asupra utopiei banilor-muncă și orice analiză a însușirii muncii de a crea valoare i-ar pune în cale piedici de neînvins. Instinctul său s-a dovedit a fi aci cu mult mai puternic decît puterea sa de gîndire abstractă, care, în treacăt fie zis, poate fi descoperită la Rodbertus doar dacă dai dovadă de sărăcie de gîndire foarte concretă.

Trecerea la utopie se face deci pe nerăsuflete. „Măsurile” care asigură ca o regulă fără excepție schimbul de mărfuri potrivit valorii lor bazate pe muncă nu prezintă dificultăți pentru Rodbertus. Ceilalți utopiști de aceeași orientare, de la Gray pînă la Proudhon, se căzneau să născoacă instituții sociale menite să înfăptuiască acest țel. Ei încercau cel puțin să rezolve problemele economice pe cale economică, prin acțiunile proprietarilor

de mărfuri înșiși, care schimbă mărfurile între ei. La Rodbertus lucrurile sînt rezolvate mult mai simplu. Ca un veritabil prusac, el apelează la stat : puterea de stat decretează reforma.

Cu aceasta, valoarea este „constituită” în chip fericit, nu însă și prioritatea, pretinsă de Rodbertus, a acestei constituirii. Dimpotrivă, alături de mulți alții, Gray ca și Bray — cu mult înaintea lui Rodbertus — au repetat pînă la suprasaturație această idee : dezideratul pios cu privire la măsuri cu ajutorul cărora produsele să se schimbe întotdeauna și în orice împrejurare numai la valoarea bazată pe munca cuprinsă în ele.

După ce statul a constituit în felul acesta valoarea, cel puțin a unei părți a produselor, căci Rodbertus mai este și modest, el emite banii-muncă de hîrtie ai săi, îi avansează capitaliștilor industriali, care cu aceștia îi plătesc pe muncitori, apoi muncitorii, la rîndul lor, cumpără produse cu banii-muncă de hîrtie primiți, făcînd astfel ca banii de hîrtie să se reîntoarcă la punctul lor de plecare. Cît de frumos se desfășoară toate acestea, să-l lăsăm pe Rodbertus să ne-o spună.

„În ceea ce privește cea de-a doua condiție, măsura necesară pentru ca în circulație să se găsească efectiv valoarea menționată pe bon este următoarea : numai acela care predă într-adevăr un produs primește un bon pe care este indicată precis cantitatea de muncă folosită pentru confecționarea acestui produs. Cel ce predă produsul a două zile de muncă va primi un bon pe care va fi specificat «două zile». Prin respectarea riguroasă a acestei reguli la emisiune se va îndeplini cu necesitate și această a doua condiție. Întrucît, conform ipotezei noastre, valoarea reală a bunurilor coincide întotdeauna cu cantitatea de muncă folosită pentru producerea lor, iar această cantitate de muncă se măsoară cu etalonul unităților de timp obișnuite, persoana care predă un produs pentru care au fost folosite două zile de muncă, în cazul cînd primește un bon pe care sînt menționate două zile, are un certificat sau un asiglat pentru o valoare care nu este nici mai mare, nici mai mică decît aceea pe care a predat-o efectiv ; — apoi, deoarece un asemenea certificat capătă numai acela care a predat efectiv un produs pentru circulație, este de asemenea incontestabil că valoarea specificată pe bon există realmente pentru satisfacerea trebuințelor societății. Dacă această regulă se respectă cu rigurozitate, oricît de largă ar fi sfera diviziunii muncii pe care am imagina-o, suma valorilor existente trebuie să fie absolut egală cu suma valorilor specificate pe bonuri. Deoarece însă suma valorii specificate este identică cu suma valorii asiglatelor eliberate, atunci și aceasta din urmă va coresponde cu necesitate valorii existente, toate pretențiile vor fi satisfăcute, iar lichidarea lor se va face exact” (p. 166, 167).

Dacă pînă acum Rodbertus a avut nenorocul să vină veșnic prea tîrziu cu noile sale descoperiri, de astă dată îi revine cel puțin meritul unei anumite originalități : într-o formă atît de puerilă naivă, transparentă, aș putea spune autentic pomeraniană, n-a cutezat să exprime întreaga absurditate a utopiei banilor-muncă nici

unul din concurenții săi. Întrucît contra fiecărui bon a fost predat un obiect purtător de valoare corespunzător și, la rîndul său, nici un obiect purtător de valoare nu este predat decît contra unui bon corespunzător, rezultă că suma bonurilor trebuie să fie întotdeauna acoperită de suma obiectelor purtătoare de valoare ; calcul se încheie fără nici un sold, totul corespunde pînă la secunda-muncă, și nici un *Regierungs-Hauptkassen-Rentamstkalkulator* * încărunțit în slujbă nu va putea găsi nici cea mai mică eroare de calcul. Ce mai putem pretinde ?

În societatea capitalistă contemporană, fiecare capitalist industrial produce pe cont propriu orice, oricum și oricît pofteste. Cere-rea socială rămîne însă pentru el o mărime necunoscută atît în ce privește calitatea, felul obiectelor cerute, cît și în ce privește cantitatea lor. Ceea ce astăzi nu poate fi furnizat destul de repede, mâine poate fi oferit în cantități ce depășesc cu mult cererea. Totuși, în ultimă instanță, cererea va fi, într-un fel sau altul, bine sau prost satisfăcută, iar în cele din urmă producția se va orienta în linii generale spre obiectele cerute. Cum se rezolvă însă această contradicție ? Prin concurență. Și cum anume o rezolvă concurența ? Foarte simplu, silindu-i pe producători să reducă prețurile mărfurilor care, prin felul sau cantitatea lor, nu corespund în momentul dat nevoilor societății, sub valoarea lor și făcîndu-i astfel, pe ocolite, să simtă că au produs fie articole cu totul nefolositoare, fie articole în sine folositoare, dar în cantități excedentare, ce nu pot fi folosite. De aici rezultă două concluzii :

În primul rînd : neconținutele abateri ale prețurilor mărfurilor de la valoarea lor constituie condiția necesară, singura în care și în virtutea căreia se poate manifesta valoarea mărfurilor. Numai datorită fluctuațiilor concurenței și, implicit, ale prețurilor mărfurilor își croiește drum legea valorii propriie producției de mărfuri și devine o realitate determinarea valorii mărfurilor prin timpul de muncă socialmente necesar. Faptul că forma de manifestare a valorii — prețul — diferă, de regulă, în oarecare măsură de valoarea a cărei formă de manifestare este, arată că valoarea are aceeași soartă ca majoritatea relațiilor sociale. De cele mai multe ori și regele arată cu totul altfel decît monarhia pe care o reprezintă. Acela care într-o societate de producători de mărfuri ce fac schimb de mărfuri între ei vrea să stabilească determinarea valorii prin timpul de muncă, interzicînd concurenței să stabilească această

* — expresie folosită cu ironie de Engels — calculator de forță. — *Nota trad.*

determinare a valorii prin presiunea asupra prețurilor, singurul mod în care ea poate fi stabilită, nu demonstrează decît că, cel puțin în acest domeniu, dă dovadă de desconsiderarea legilor economice, proprie utopiștilor.

În al doilea rînd : intrucît, în cadrul unei societăți de producători de mărfuri care fac schimb de mărfuri între ei, concurența determină acțiunea legii valorii, proprie producției de mărfuri, ea impune tocmai prin aceasta o anumită organizare și ordine a producției sociale, singurele posibile în împrejurările date. Numai deprecierea sau scumpirea excesivă a produselor arată concret producătorilor individuali ce și cît anume este sau nu necesar societății. Or, tocmai pe acest unic regulator vrea să-l desființeze utopia, reprezentată, între alții, și de Rodbertus. Și cînd, după toate acestea, vom pune întrebarea ce garanție avem că din fiecare produs va fi produsă cantitatea necesară și nu o cantitate mai mare, că nu vom duce lipsă de piine și de carne, în timp ce ne vom sufoca de atîta zahăr de sfeclă și ne vom îneca în atîta rachieu de cartofi, că nu vom duce lipsă de pantaloni spre a ne acoperi goliciunea, în timp ce nasturi de pantaloni se vor găsi cu duiumul, Rodbertus ne va arăta triumfător faimosul său calcul, potrivit căruia pentru fiecare livră de zahăr excedentară, pentru fiecare butoi de rachieu nevîndut, pentru fiecare nasture care nu mai poate fi cusut a fost emis un bon exact, un calcul în care totul coincide perfect și potrivit căruia „toate pretențiile vor fi satisfăcute, iar lichidarea lor se va face exact”. Și acela care nu crede n-are decît să se adreseze d-lui *Regierungs-Hauptkassen-Rentamtskalkulator X* din Pomerania, care a verificat calculul și l-a găsit bun și care, nefiind niciodată prins cu o lipsă la casă, este cu totul demn de crezare.

Și acum să admirăm naivitatea cu care Rodbertus vrea să înlătore, cu ajutorul utopiei sale, crizele industriale și comerciale. Îndată ce producția de mărfuri atinge proporțiile pieței mondiale, echilibrul dintre producția producătorilor individuali, care se călăuzesc după propriile lor calcule, și piața pentru care ei produc, și ale cărei nevoi sub raportul cantității și calității mărfurilor le sînt mai mult sau mai puțin necunoscute, se stabilește printr-o furtună pe piața mondială, printr-o criză comercială *. A interzice

* Așa a fost cel puțin pînă nu de mult. De cînd monopolul Angliei asupra pieței mondiale este tot mai mult subminat de participarea Franței, a Germaniei și mai cu seamă a Americii la comerțul mondial pare să se afirme o nouă formă de echilibru. Perioada de prosperitate generală premergătoare crizei tot întîrzie. Dacă ea nu va veni de loc, atunci stagnarea cronică, cu ușoare fluctuații, va trebui să devină starea normală a industriei moderne.

concretenței să facă cunoscută producătorilor individuali, prin intermediul urcării sau scăderii prețurilor, situația pe piața mondială înseamnă a-i lega complet la ochi. A organiza producția de mărfuri în așa fel încât producătorii să nu mai poată afla nimic despre starea pieței pentru care produs este, ce-i drept, un remediu contra bolii crizelor, pentru care însuși doctorul Eisenbart l-ar putea invidia pe Rodbertus.

Înțelegem acum de ce Rodbertus determină valoarea mărfurilor pur și simplu prin „muncă“, admițând cel mult diferite grade de intensitate a muncii. Dacă ar fi cercetat prin ce și cum munca creează valoare și, prin urmare, o determină și o măsoară, ar fi ajuns la munca socialmente necesară, necesară pentru fiecare produs atît în raport cu alte produse de același fel, cît și în raport cu întreaga cerere a societății. Astfel ar fi ajuns la întrebarea : cum este coordonată producția producătorilor individuali cu întreaga cerere a societății ; și cu aceasta întreaga lui utopie ar fi devenit imposibilă. De astă dată a preferat într-adevăr „să facă abstracție“, și anume tocmai de ceea ce era mai important.

Acum, în sfîrșit, ajungem la punctul în care Rodbertus ne oferă într-adevăr ceva nou ; ceva îl deosebește de numeroșii săi tovarăși de idei în ceea ce privește organizarea economiei bazate pe schimb cu ajutorul banilor-muncă. Ei cer cu toții această organizare a schimbului cu scopul de a desființa exploatarea muncii salariate de către capital. Fiecare producător trebuie să primească valoarea integrală a produsului său. În această privință sînt cu toții de acord, de la Gray pînă la Proudhon. Nu, în nici un caz, spune Rodbertus, munca salariată și exploatarea ei rămîn.

În primul rînd, în nici o orînduire socială imaginabilă, muncitorul nu poate primi, în vederea consumului, valoarea integrală a produsului său ; din fondul produs trebuie acoperite întotdeauna cheltuielile pe care le reclamă o serie întreagă de funcții neproductive din punct de vedere economic, dar necesare, și, prin urmare, și întreținerea persoanelor care îndeplinesc funcțiile respective. Acest lucru este valabil numai atîta timp cît dăinuiește actuala diviziune a muncii. Într-o societate în care munca productivă este obligatorie pentru toți, și o astfel de societate este totuși „imaginabilă“, el nu mai este valabil. Va rămîne însă necesitatea unui fond social de rezervă și a unui fond de acumulare ; de aceea, atunci toți acești muncitori vor rămîne în posesiunea produsului lor integral și se vor bucura de el, fără însă ca fiecare

în parte să se bucure de „venitul său integral provenit din muncă”. Cheltuielile pentru funcții neproductive din punct de vedere economic care urmau să fie acoperite din produsul muncii nu au fost trecute cu vederea nici de ceilalți reprezentanți ai teoriei utopice a banilor-muncă. Ei îi lasă însă pe muncitori să-și fixeze ei înșiși impozitele în vederea acestui scop pe calea democratică obișnuită, în timp ce Rodbertus, a cărui întreagă reformă socială din 1842 e croită pe măsura statului prusian de atunci, lasă totul la chere-mul birocrăției, care fixează de sus acea parte din produsul muncitorului pe care binevoiește să i-o acorde.

În al doilea rînd, renta funciară și profitul trebuie să rămînă și ele neciuntite. Căci proprietarii funciari și capitaliștii industriali, susține el, exercită și ei anumite funcții socialmente utile, ba chiar necesare, deși neproductive din punct de vedere economic, și primesc pentru acest lucru un fel de remunerație sub formă de rentă funciară și profit — o concepție care, după cum se știe, nu era cîtuși de puțin nouă nici chiar în 1842. De fapt, aceștia primesc acum mult prea mult pentru puținul pe care-l fac, și pe care-l fac destul de prost, dar Rodbertus are nevoie, cel puțin pentru următorii 500 de ani, de o clasă privilegiată, și de aceea actuala rată a plusvalorii, ca să mă exprim corect, trebuie să fie menținută, dar nu trebuie să crească. Actuala rată a plusvalorii e apreciată de Rodbertus ca fiind de 200 %, aceasta înseamnă că, muncind zilnic douăsprezece ore, muncitorul va primi un bon pe care vor fi specificate nu douăsprezece ore, ci numai patru, urmînd ca valoarea produsă în restul de opt ore să fie împărțită între proprietarul funciar și capitalist. Bonurile de muncă ale lui Rodbertus sînt deci de-a dreptul o înșelătorie. Trebuie să fii însă proprietarul unei moșii senioriale din Pomerania pentru ca să-ți poți imagina că clasa muncitoare ar accepta să muncească douăsprezece ore ca să primească bonuri echivalente cu patru ore de muncă. Dacă traducem hocus-pocus-ul producției capitaliste în acest limbaj naiv, în care apare ca un jaf necamuflat, îl facem imposibil. Fiecare bon eliberat muncitorului ar fi o instigare directă la răscoală și s-ar încadra în prevederile art. 110 din Codul penal al Imperiului german²⁰⁸. Trebuie să nu fi văzut niciodată vreun alt proletariat decît pe zilerii care se mai află de fapt într-o stare de semiobăgie pe moșiile senioriale din Pomerania, unde domnesc și azi bita și biciul și unde toate femeile frumoase din sat fac parte din haremul seniorului, pentru ca să-ți imaginezi că li se pot face munci-

torilor asemenea propunerii nerușinate. Dar conservatorii noștri sînt doar cei mai mari revoluționari ai noștri.

Dacă muncitorii noștri sînt însă destul de îngăduitori ca să se lase convinși că în decursul a douăsprezece ore încheiate de muncă grea ei au lucrat în realitate numai patru ore, li se va garanta în schimb că în vecii vecilor partea care li se cuvine din propriul lor produs nu va scădea sub o treime. De fapt, aceasta este o muzică a viitorului cîntată la o trompetă de copil, și nu merită să ne ocupăm de ea. Prin urmare, noul pe care-l aduce Rodbertus în utopia schimbului bazat pe banii-muncă reprezintă o pură copilărie și este cu mult sub nivelul celor scrise, înainte și după el, de numeroșii săi tovarăși de idei.

Pentru timpurile cînd a apărut lucrarea lui Rodbertus „Zur Erkenntniss etc.”, ea a fost, fără îndoială, o carte valoroasă. Dezvoltarea într-o anumită direcție pe care el o dă teoriei valorii a lui Ricardo a fost un început foarte promițător. Deși nouă numai pentru el și pentru Germania, în ansamblu, ea se află la același nivel cu lucrările predecesorilor săi englezi, care-i erau superiori. Nu era decît un început, din care numai printr-o muncă temeinică și critică se putea trage un real folos pentru teorie. Dar și-a barat singur calea prin faptul că s-a apucat de la bun început să dezvolte teoria lui Ricardo și într-o altă direcție, în direcția utopiei, pierzînd astfel prima condiție a oricărei critici — obiectivitatea. El a adaptat întreaga sa muncă la țelul dinainte stabilit : a devenit un economist tendențios. O dată căzut prizonier utopiei sale, el a pierdut orice posibilitate de progres în domeniul științei. Din 1842 și pînă la moartea sa, el se învîrtește într-un cerc vicios, repetă într-una aceleași idei exprimate sau enunțate încă în prima sa lucrare, se simte neînțeles, se consideră jefuit cînd nu exista nimic de jefuit și, în sfîrșit, refuză, nu fără intenție, să recunoască că în fond a descoperit din nou ceea ce era de mult descoperit.

Pe alocuri, traducerea germană se deosebește de originalul francez tipărit. Aceste deosebiri au la bază modificările făcute chiar de Marx, care vor fi introduse și în noua ediție franceză în curs de pregătire ²⁰⁹.

E de prisos să atragem atenția că terminologia folosită în această lucrare nu corespunde întru totul celei din „Capitalul”. Astfel, aici se mai vorbește de *muncă* ca marfă, de cumpărarea și vânzarea muncii, în loc să se vorbească de *forța* de muncă.

Drept completare au fost adăugate la această ediție: 1) un pasaj din lucrarea lui Marx: „Zur Kritik der Politischen Oekonomie”, Berlin, 1859, despre *prima* utopie cu privire la schimbul bazat pe banii-muncă a lui John Gray și 2) o traducere a cuvîntării rostite de Marx la Bruxelles (1848) cu privire la liberul schimb ²¹⁰, care aparține aceleiași perioade de dezvoltare a lui Marx în care a scris și „Mizeria filozofiei”.

Londra, 23 octombrie 1884

Friedrich Engels

Publicat în „Die Neue Zeit” nr. 1
din ianuarie 1885 și în cartea:
K. Marx. „Das Elend der Philosophie”,
Stuttgart, 1885

Se tipărește după textul
ediției germane din 1892
Tradus din limba germană

Consilieri intimi imperiali ruși — atentatori ²¹¹

Se știe că guvernul rus uzează de toate mijloacele pentru a încheia cu statele vest-europene convenții cu privire la extrădarea emigranților revoluționari ruși.

Se știe, de asemenea, că acest guvern este interesat în primul rînd să încheie o astfel de convenție cu Anglia.

Se știe, în sfîrșit, că Rusia oficială nu se dă în lături de la nimic atunci cînd e vorba să-și atingă scopul.

Și iată că la 13 ianuarie 1885 Bismarck încheie cu Rusia o convenție potrivit căreia urmează să fie extrădat orice emigrant politic rus de îndată ce Rusia găsește de cuviință să-l acuze că este un asasin în devenire al țarului sau un eventual atentator ²¹².

La 15 ianuarie, d-na Olga Novikova, aceeași d-nă Novikova care în 1877 și 1878, înainte războiului cu turcii și în timpul acestuia, l-a tras pe sfoară în mod atît de strălucit pe nobilul domn Gladstone în interesul Rusiei, a publicat în „Pall Mall Gazette” un apel adresat Angliei ²¹³. În acest apel Anglia este chemată să nu mai admită ca oameni de felul lui Hartmann, Kropotkin sau Stepneak să conspire pe pămîntul ei „*pentru a ne asasina pe noi în Rusia*” acum cînd dinamita este gata-gata să explodeze chiar sub picioarele englezilor ; oare Rusia nu cere Angliei, în ceea ce-i privește pe revoluționarii ruși, același lucru pe care însăși Anglia ar trebui să-l ceară în prezent Americii în ceea ce-i privește pe atentorii irlandezi ?

În dimineața zilei de 24 ianuarie, la Londra, a fost dată publicității convenția ruso-prusiană.

Iar în ziua de 24 ianuarie, la orele 2 după-amiază, au loc la Londra, în răstimp de un sfert de oră, trei explozii provocate cu ajutorul dinamitei, care produc ravagii mai mari decît toate exploziile anterioare la un loc, în timpul cărora sînt rănite cel puțin 7 persoane, iar după alții 18.

Aceste explozii prea au căzut bine pentru ca oamenii să nu se întrebe : cui folosesc ele ? Cine este cel mai interesat în aceste explozii de intimidare, de altfel lipsite de sens, care nu vizează pe cineva anume și cărora le-au căzut jertfă nu numai grade inferioare de polițiști și burghezi, ci și muncitori, soții și copiii ai acestora ? Cine ? Cei câțiva irlandezi care au fost aduși la desperare de cruzimea guvernului englez, în special în timpul detențiunii lor, și care sînt bănuți că au pus dinamită ? Sau guvernul rus, care nu-și poate atinge scopul — convenția cu privire la extrădare — fără a exercita o presiune cu totul excepțională asupra guvernului și poporului englez, presiune care să aducă opinia publică din Anglia într-o stare de furie oarbă împotriva atentatorilor ?

Atunci cînd emigranții polonezi nu au consimțit — cu foarte puține excepții — să fabrice bani de hîrtie rusești falși, potrivit dorinței diplomației și poliției rusești, guvernul rus a trimis în străinătate agenți, printre care și pe consilierul de stat Kamenski, pentru a-i determina pe emigranți să accepte, iar atunci cînd nici această încercare n-a reușit, d-nii Kamenski & Co. au fost nevoiți să fabrice ei înșiși bani de hîrtie rusești falși. Toate acestea sînt expuse pe larg în broșura „Falsificatorii de bancnote sau agenții guvernului rus”, Geneva, H. Georg, 1875²¹⁴. Poliția elvețiană, cea londoneză și, probabil, și cea pariziană ar putea povesti cîte ceva despre faptul cum, urmărind pe falsificatorii ruși de bani de hîrtie în cele din urmă ajungeau de regulă la oameni a căror urmărire era oprită cu îndărătnicie de Ambasada rusă.

Istoria din ultimii o sută de ani a Peninsulei Balcanice ne oferă suficiente exemple despre ceea ce poate face Rusia oficială atunci cînd e vorba să înlătore cu ajutorul otrăvii, a pumnalului etc. persoane care nu-i convin. Nu citez decît renumita carte a lui Élias Regnault „Histoire des principautés danubiennes”, Paris, 1855²¹⁵. Diplomația rusă are în permanență la dispoziție tot felul de agenți, dintre care unii sînt folosiți pentru tot felul de mirșăvii, iar apoi lepădați.

Prin urmare, deocamdată nu am motive să mă îndoiesc că Rusia a pus la cale exploziile din 24 ianuarie 1885 de la Londra. S-ar putea ca dinamita să fi fost pusă de miini irlandeze, dar este mai mult ca sigur că în spatele acestora au stat un cap rus și bani rusești.

Modul de luptă al revoluționarilor ruși este dictat de nevoie, de acțiunile propriilor lor adversari. Pentru mijloacele pe care le folosesc, acești revoluționari sînt răspunzători în fața poporului lor și a istoriei. Dar domnii care parodiază această luptă în apusul

Europei în mod școlăresc și fără să fie nevoie, care caută să reducă revoluția la nivelul unui Schinderhannes și nu își îndreaptă armele împotriva adevăraților dușmani, ci împotriva publicului în general, acești domni nu sînt în nici un caz discipoli și aliați ai revoluției ruse, ci cei mai răi dușmani ai ei. De cînd s-a dovedit că, în afară de Rusia oficială, nimeni nu mai este interesat în reușita acestor fapte de eroism, se mai pune o singură întrebare, și anume care dintre acești domni este agent fără voie și care cu voie, adică plătit, al țarismului rus.

Londra, 25 ianuarie 1885

Publicat în „Der Sozialdemokrat” nr. 5
din 29 ianuarie 1885

Semnat: *Friedrich Engels*

Se tipărește după textul
apărut în gazetă

Tradus din limba germană

Anglia în 1845 și în 1885 ²¹⁶

Acum 40 de ani Anglia se afla în pragul unei crize care, după toate aparențele, putea fi soluționată numai prin violență. Dezvoltarea uriașă și rapidă a industriei depășise cu mult extinderea piețelor externe și creșterea cererii. La fiecare zece ani, mersul producției era întrerupt în mod violent printr-o criză comercială generală, care era urmată, după o lungă perioadă de stagnare cronică, de câțiva ani de prosperitate, pentru a sfârși de fiecare dată printr-o supraproducție febrilă și, în cele din urmă, printr-un nou crah. Clasa capitaliștilor revendica cu vehemență libertatea comerțului cu cereale și amenința că o va obține trimițând populația înfometată de la orașe înapoi în districtele rurale de unde venise, însă, după cum spunea John Bright, „nu ca pe niște oameni nevoiași care cerșesc pâine, ci ca pe o armată care se instalează pe teritoriul inamicului”. Masele muncitoare de la orașe revendicau dreptul de a participa la puterea politică — Carta poporului ²¹⁷; ele erau sprijinite de majoritatea micii burghezii, și singura divergență dintre ele și mica burghezie era felul în care Carta trebuia aplicată prin forță fizică sau morală*. Între timp au survenit criza comercială din 1847 și foametea din Irlanda, iar o dată cu ele și perspectiva unei revoluții.

Revoluția franceză din 1848 a salvat burghezia engleză. Lozincile socialiste ale victorioșilor muncitori francezi au speriat mica burghezie engleză și au dezorganizat mișcarea clasei muncitoare engleze, care se desfășura într-un cadru mai îngust, dar avea într-o măsură mult mai mare un caracter practic nemijlocit. Tocmai în momentul când mișcarea cartistă urma să se desfășoare cu toată forța ei, ea s-a pomenit subminată din interior încă înainte de a fi survenit înfringerea din exterior de la 10 aprilie 1848 ²¹⁸. Activi-

* În traducerea germană, în locul cuvintelor „prin forță fizică sau morală” apare „prin mijloace violente sau pe cale legală”. — Nota trad.

tatea * clasei muncitoare a fost împinsă pe planul al doilea. Clasa capitaliștilor a repercutat o victorie pe toată linia.

Reforma parlamentară din 1831 ²¹⁹ a reprezentat victoria întregii clase capitaliste asupra aristocrației funciare. Desființarea taxelor vamale pe cereale ²²⁰ a însemnat victoria capitaliștilor industriali nu numai asupra mării proprietăți funciare, ci și asupra acelor grupuri de capitaliști ale căror interese erau mai mult sau mai puțin strâns legate ** de interesele proprietății funciare, adică bancherii, jucătorii de bursă, rentierii etc. Libertatea comerțului însemna transformarea întregii politici financiare și comerciale — externe și interne — a Angliei în conformitate cu interesele capitaliștilor industriali, clasa care reprezenta acum națiunea. Și această clasă s-a pus serios pe lucru. Orice piedică în calea producției industriale a fost înlăturată fără cruțare. Tariful vamal și întregul sistem fiscal au fost radical schimbate. Totul a fost subordonat unui singur scop, însă unui scop de o importanță primordială pentru capitaliștii industriali: ieftinirea tuturor materiilor prime și în special a tuturor mijloacelor de subzistență necesare clasei muncitoare; reducerea cheltuielilor pentru materiile prime și menținerea salariilor la vechiul nivel chiar dacă nu era încă vorba de reducerea lor. Anglia trebuia să devină „atelierul lumii”; toate celelalte țări trebuiau să devină pentru Anglia ceea ce era deja Irlanda — piețe de desfacere pentru produsele ei industriale, și surse de materii prime și de produse alimentare. Anglia — marele centru industrial al unei lumi agrare, soarele industrial în jurul căruia se învîrtește un număr mereu crescînd de Irlande *** producătoare de cereale și bumbac. Ce perspectivă minunată!

Capitaliștii industriali au pornit la realizarea acestui țel măreț al lor înarmați cu spiritul practic, sănătos și energic și cu disprețul pentru principiile tradiționale care i-au deosebit întotdeauna de concurenții lor mai limitați **** de pe continent. Cartismul era pe cale de dispariție. Noua perioadă de prosperitate a industriei, care a urmat în mod firesc ***** după ce crahul din 1847 fusese complet lichidat, a fost atribuită exclusiv influenței liberului schimb. În

* În traducerea germană, în locul cuvîntului „Activitatea” apare „Activitatea politică”. — *Nota trad.*

** În traducerea germană, în locul cuvintelor „mai mult sau mai puțin strîns legate” apare „identice sau strîns legate”. — *Nota trad.*

*** În traducerea germană, în locul cuvîntului „Irlande” apare „sateliți”. — *Nota trad.*

**** În traducerea germană, în locul cuvintelor „mai limitați” apare „mai fil’stini”. — *Nota trad.*

***** În traducerea germană, după cuvîntul „firesc” urmează „și aproape de la sine înțeles”. — *Nota trad.*

urma acestor două împrejurări, clasa muncitoare engleză s-a trezit, din punct de vedere politic, la remorca „marelui partid liberal“, partid condus de fabricanți. Această situație avantajoasă, odată câștigată, trebuia permanentizată. Iar opoziția* cartiștilor nu împotriva liberului schimb ca atare, ci împotriva transformării acestuia în unica problemă vitală a națiunii le-a arătat fabricanților și pe zi ce trece le arată tot mai mult că fără ajutorul clasei muncitoare burghezia nu va dobîndi niciodată dominația socială și politică deplină asupra națiunii. În felul acesta, treptat, s-au schimbat relațiile dintre cele două clase. Legile pentru reglementarea muncii în fabrici, altădată o sperietoare pentru toți fabricanții, erau acum nu numai acceptate de bunăvoie de aceștia, ci chiar extinse într-o măsură mai mare sau mai mică asupra întregii industrii. Trade-unionurile, care pînă nu de mult erau considerate opera diavolului, au început acum să se bucure de atenția și protecția fabricanților ca niște instituții absolut legitime și ca un mijloc util de răspîndire în rîndurile muncitorilor a unor concepții economice sănătoase. Chiar și grevele, care pînă în 1848 fuseseră interzise, erau considerate acum, în anumite împrejurări, foarte utile, mai ales cînd domnii fabricanți le provocau ei înșiși la momentul oportun. Dintre legile care îi privau pe muncitori de egalitatea în drepturi cu patronii lor au fost abrogate cel puțin cele mai revoltătoare, iar „Carta poporului“, cîndva mult temută, a devenit în fond programul politic al acelorași fabricanți care pînă nu de mult o combătuseră. *Desființarea censului de avere*²²¹ și *votul secret* au fost adoptate prin lege. Reformele parlamentare din 1867 și 1884²²² se apropie foarte mult de *votul universal*, cel puțin în forma în care este el acum în vigoare în Germania; noul proiect de lege cu privire la reîmpărțirea circumscripțiilor electorale, în prezent în dezbaterile parlamentului, creează *circumscripții electorale egale*, în orice caz nu mai puțin egale în general decît cele din Franța sau din Germania. *Remunerarea deputaților* și mandate pe termen mai scurt, chiar dacă nu *parlament ales anual*, încep să se întrevadă ca realizări incontestabile într-un viitor apropiat; și, totuși, există oameni care spun că mișcarea cartistă ar fi moartă.

Revoluția din 1848, ca și multe din revoluțiile care au precedat-o, a avut tovarăși de drum și succesori originali**. Aceiași oameni care au înăbușit-o au devenit, după cum obișnuia să spună Karl Marx, executorii ei testamentari. Ludovic-Napoleon a fost

* În traducerea germană, în locul cuvîntului „opoziția“ apare „opoziția dîrză“. — *Nota trad.*

** În traducerea germană, în locul cuvîntelor „a avut tovarăși de drum și succesori originali“ apare „a avut o soartă ciudată“. — *Nota trad.*

nevoit să creeze o Italie unită și independentă, Bismarck a fost silit să revoluționeze în felul său Germania și să redea Ungariei independența *, iar fabricanții englezi au fost nevoiți ** să dea Cartei poporului putere de lege.

Pentru Anglia urmările acestei dominații a capitaliștilor industriali au fost la început uimitoare. Industria a înflorit din nou și a început să se dezvolte cu o rapiditate fără precedent chiar și pentru acest leagăn al industriei moderne. Toate succesele uimitoare din trecut, obținute datorită folosirii aburului și a mașinilor, au pălit complet în comparație cu puternicul avânt al producției în cei 20 de ani dintre 1850 și 1870, cu cifrele uriașe ale exportului și importului, cu averile imense care s-au acumulat în mina capitaliștilor și cu forța de muncă umană care s-a concentrat în giganticele orașe. Acest avânt a fost, ce-i drept, întrerupt, ca și mai înainte, de crize care se repetau la fiecare zece ani, în 1857, ca și în 1868. Aceste recidive însă erau socotite acum fenomene naturale inevitabile, prin care trebuia să se treacă, și după care, în cele din urmă, totul reintră în normal.

Care era însă situația clasei muncitoare în această perioadă? Din când în când intervenea o îmbunătățire chiar și pentru masele largi. Dar de fiecare dată această îmbunătățire era anulată din pricina afluxului unui număr uriaș de oameni din armata de rezervă a șomerilor, din pricina înlăturării necontenite a muncitorilor de către noile mașini și din pricina afluenței de populație rurală ***, care acum era și ea din ce în ce mai mult înlăturată de mașini.

O îmbunătățire mai de durată constatăm numai în situația a două categorii privilegiate ale clasei muncitoare. Din prima categorie fac parte muncitorii industriali. Stabilirea prin lege a unor limite relativ raționale ale zilei de muncă le-a refăcut **** condiția fizică și le-a dat o superioritate morală, întărită și mai mult prin concentrarea lor în locuri anumite. Situația lor este fără doar și poate mai bună decât înainte de 1848. Cea mai bună dovadă este faptul că din zece greve pe care le fac, nouă sînt provocate chiar de fabricanți și în propriul interes al acestora, ca unic mijloc de restrîngere a producției. Nu veți ajunge niciodată să-i convingeți

* În traducerea germană, în locul cuvîntului „independența” apare „o carecare independență”. — *Nota trad.*

** În traducerea germană, în locul cuvîntelor „au fost nevoiți” apare „nu au avut altceva mai bun de făcut decît”. — *Nota trad.*

*** În traducerea germană, în locul cuvîntelor „populație rurală” apare „muncitorii agricoli”. — *Nota trad.*

**** În traducerea germană, în locul cuvîntelor „ale zilei de muncă le-a refăcut” apare „ale zilei de muncă normale le-a refăcut într-o anumită măsură”. — *Nota trad.*

pe fabricanți să accepte reducerea timpului de muncă, chiar cu riscul ca mărfurile lor să nu fie desfăcute. Puneți-i însă pe muncitori să declare grevă, și capitaliștii își vor închide fabricile toți pînă la unul.

Cea de-a doua categorie o formează marile trade-unionuri. Ele sînt organizații existente în acele ramuri de producție în care se folosește exclusiv sau cel puțin predomină munca *bărbaților adulți*. Nici concurența muncii femeilor și a copiilor, nici concurența mașinilor n-a fost în stare să frîngă forța lor organizată. Organizația mecanicilor, a dulgherilor și timplarilor, a muncitorilor din construcții reprezintă fiecare în parte o forță, în stare să reziste cu succes introducerii mașinilor, așa cum e cazul muncitorilor din construcții. Fără îndoială că din 1848 situația lor s-a îmbunătățit simțitor; cea mai bună dovadă este că de mai bine de 15 ani nu numai patronii lor au fost foarte mulțumiți de ei, ci și ei înșiși s-au arătat mulțumiți de patronii lor. În cadrul clasei muncitoare ei constituie o aristocrație; ei au reușit să obțină o situație materială relativ bună și o consideră definitivă. Aceștia sînt muncitorii model ai d-lor Leone Levi și Giffen* și sînt într-adevăr oameni foarte simpatici, cu care orice capitalist cu judecată în parte și clasa capitalistă în ansamblu pot cădea la învoială.

În ceea ce privește însă marea masă a muncitorilor, gradul de mizerie și de nesiguranță a zilei de mîine este astăzi la fel de mare, dacă nu chiar mai mare decît oricînd. East-End-ul londonez²²³ este o mocirlă, care se extinde din ce în ce, de mizerie și desperare, fără scăpare de foamete în perioadele de șomaj, de degradare fizică și morală atunci cînd oamenii au de lucru. Și situația este aceeași în toate celelalte mari orașe, cu excepția minorității privilegiate a muncitorilor; la fel stau lucrurile în orașele mai mici și în districtele rurale. Legea care reduce valoarea forței de muncă la valoarea mijloacelor de subzistență necesare și cealaltă lege, care reduce, de regulă, prețul ei mediu la minimum acestor mijloace de subzistență — aceste legi acționează asupra muncitorilor cu forța implacabilă a unei mașini automate care îi strivește între roțile ei.

Aceasta era, prin urmare, situația creată de politica liberului schimb, introdusă în 1847, și de dominația de 20 de ani a capitaliștilor industriali. Apoi a intervenit însă o cotitură. După criza din 1866 a urmat, într-adevăr, o scurtă și slabă înviorare, cam în jurul anului 1873, care însă nu a durat mult timp. Ce-i drept, criza propriu-zisă nu a survenit atunci cînd era de așteptat, în 1877 sau

* În traducerea germană aici este adăugat: „(și ai onorabilului Lujo Brentano)”. — *Nota trad.*

1878 ; însă din 1876 încoace toate ramurile principale ale industriei se află în stare de stagnare cronică. Nu survine nici crahul total, nici mult așteptata perioadă de prosperitate, pe care puteam conta atît înainte de crah, cît și după el. O stagnare paralizantă, o supra-saturație cronică a tuturor piețelor în toate ramurile — aceasta este situația în care ne zbatem de aproape zece ani. Care este cauza ?

Teoria liberului schimb avea la bază o singură ipoteză : Anglia trebuie să devină unicul mare centru industrial al unei lumi agrare. Faptele au dovedit că această ipoteză era complet greșită. Condițiile de existență a industriei moderne — forța aburului și mașinile — pot fi create pretutindeni unde există combustibil, în special cărbune ; or, în afară de Anglia, există și alte țări care au cărbune : Franța, Belgia, Germania, America, ba chiar și Rusia. Iar locuitorii acestor țări nu au considerat că este în interesul lor să se transforme în arendași muritori de foame, ca irlandezii, numai și numai pentru gloria și îmbogățirea capitaliștilor englezi. Ei au început să producă, și nu numai pentru ei înșiși, ci și pentru restul lumii ; iar rezultatul este că monopolul industrial de care Anglia s-a bucurat aproape un secol este acum iremediabil pierdut.

Însă monopolul industrial al Angliei este piatra unghiulară a sistemului social existent astăzi în Anglia. Chiar și în timpul dominației acestui monopol, piețele nu puteau ține pasul cu productivitatea crescîndă a industriei engleze ; rezultatul a fost crizele care survineau la fiecare zece ani. Acum însă pe zi ce trece piețele noi devin tot mai mult o raritate, astfel încît pînă și negrii din Congo sînt siliți să accepte civilizația sub forma unor stămburi din Manchester, a unor vase de argilă din Staffordshire, a unor articole de metal din Birmingham. Ce se va întimpla însă atunci cînd mărfurile de pe continent, și în special cele americane, vor inunda piețele în cantitate tot mai mare, cînd partea leului în aprovizionarea lumii întregi, care continuă să revină fabricilor engleze, se va micșora an de an ? Răspunsul la această întrebare să-l dea liberul schimb, panaceul universal !

Nu sînt eu primul care subliniez acest lucru. Încă în 1883, la adunarea ținută de Asociația britanică la Southport, d-l Inglis Palgrave, președintele secției economice, a declarat deschis că

„pentru Anglia zilele marilor profituri au trecut, și în dezvoltarea unei serii de ramuri industriale importante a intervenit o pauză. *Aproape că se poate afirma că țara intră într-o perioadă de stagnare*”²²⁴.

Dar care va fi urmarea ? Producția capitalistă *nu poate* sta pe loc, ea trebuie să crească și să se extindă sau să moară. Încă de pe

acum simpla reducere a părții leului care revine Angliei în aprovizionarea pieței mondiale înseamnă stagnare, mizerie și surplus de capital, de o parte, surplus de brațe de muncă, de altă parte. Ce se va întâmpla însă atunci când creșterea anuală a producției nu va mai avea loc? Iată punctul vulnerabil, călcâiul lui Ahile al producției capitaliste. Lărgirea continuă este condiția necesară a existenței ei, iar această lărgire continuă în prezent nu mai este posibilă. Producția capitalistă a intrat într-un impas. Pe an ce trece, în fața Angliei se pune tot mai insistent problema: se duce de ripă ori țara, ori producția capitalistă. Care din ele va fi condamnată la pieire?

Dar clasa muncitoare? Dacă pînă și în perioada de avînt fără precedent a comerțului și industriei, din 1848 pînă în 1868, ea a avut de îndurat atîta mizerie, dacă pînă și atunci marea masă a muncitorilor a cunoscut, în cel mai bun caz, doar o îmbunătățire temporară a situației ei, și numai o minoritate neînsemnată, o minoritate „privilegiată” și protejată s-a bucurat de un avantaj de durată, ce se va întâmpla cînd această perioadă înfloritoare va lua sfîrșit în mod definitiv, cînd apăsătoarea stagnare de astăzi nu numai că se va accentua, ci cînd această stare accentuată de depresiune paralizantă va deveni cronică, normală pentru industria engleză?

Adevărul este că atîta timp cît a existat monopolul industrial al Angliei, clasa muncitoare engleză a beneficiat într-o oarecare măsură de avantajele acestui monopol. Aceste avantaje se împărțeau cît se poate de inegal între muncitori; partea cea mai mare o lua minoritatea privilegiată, dar și maselor largi le pica din cînd în cînd cite ceva. Iată de ce, după dispariția owenismului, în Anglia n-a mai existat socialism. O dată cu prăbușirea monopolului industrial al Angliei, clasa muncitoare engleză va pierde această situație privilegiată, ea se va pomeni în totalitatea ei, inclusiv minoritatea privilegiată și conducătoare, la același nivel la care se află și muncitorii din celelalte țări. Iată de ce socialismul va apărea din nou în Anglia.

Scris la mijlocul lunii februarie 1885

Publicat în „The Commonweal” nr. 2
din 1 martie 1885 și în traducerea
autorului în limba germană în
„Die Neue Zeit” nr. 6 din iulie 1885

Semnat: *Friedrich Engels*

Se tipărește după textul
apărut în revistă,
confruntat cu traducerea
în limba germană

Tradus din limba engleză

Prefață [la broșura „Karl Marx în fața juraților din Köln”]²²⁵

Pentru a înțelege mai bine dezbaterile de mai jos, va fi suficient să grupăm principalele evenimente care au prilejuit aceste dezbateri.

Lașitatea burgheziei germane a permis reacțiunii absolutiste feudal-birocratice să se refacă în asemenea măsură de pe urma loviturilor zdrobitoare primite în martie 1848, încît spre sfîrșitul lunii octombrie era inevitabilă o a doua bătălie decisivă. Căderea Vienei după o îndelungată și eroică rezistență i-a insuflat și camarilei prusiene curajul de a încerca o lovitură de stat. Supusa „Adunare națională” de la Berlin continua să fie pentru ea prea turbulentă. Trebuia deci dizolvată, iar revoluției trebuia să i se pună capăt.

La 8 noiembrie 1848 a fost format guvernul Brandenburg-Man-teuffel. La 9 noiembrie acest guvern decide mutarea Adunării de la Berlin la Brandenburg, pentru ca aceasta să-și poată desfășura lucrările „liber”, la adăpostul baionetelor, nestîinjenită de influențele revoluționare ale Berlinului. Adunarea refuză să se mute, iar garda civilă refuză să acționeze împotriva Adunării. Guvernul dizolvă și dezarmează garda civilă fără ca ea să se opună și declară Berlinul sub stare de asediu. La 13 noiembrie Adunarea răspunde intentînd împotriva guvernului o acțiune de dare în judecată pentru înaltă trădare. Guvernul hărțuie Adunarea prin tot Berlinul, mutînd-o dintr-un sediu într-altul. La 15 noiembrie Adunarea hotărăște că guvernul Brandenburg nu are dreptul să dispună de banii statului și să perceapă impozite atîta timp cît ea, Adunarea, nu are posibilitatea să-și țină liber ședințele la Berlin.

Hotărîrea cu privire la refuzul de a se plăti impozite putea intra în vigoare numai în cazul în care poporul s-ar fi împotrivit cu arma în mînă la perceperea impozitelor. Iar pe vremea aceea mai erau destule arme în mîna gărzii civile. Cu toate acestea aproape pretutindeni populația s-a limitat la o rezistență pasivă.

Numai pe alocuri s-au făcut pregătiri pentru a răspunde forței cu forța. Dar chemarea cea mai curajoasă la astfel de acțiuni a constituit-o adresa Comitetului asociațiilor democratice din Provincia renană cu sediul la Köln, format din *Marx, Schapper* și *Schneider* ²²⁶.

Comitetul nu-și făcea iluzii că în Renania s-ar putea lupta cu succes împotriva victorioasei lovituri de stat de la Berlin. În Provincia renană existau 5 fortărețe ; numai în această provincie, precum și în Westfalia, Mainz, Frankfurt și Luxemburg era cantonată aproape o treime din întreaga armată prusiană, inclusiv numeroase regimente din provinciile răsăritene. La Köln și în alte orașe garda civilă fusese deja dizolvată și dezarmată. Dar sarcina nici nu consta în obținerea unei victorii nemijlocite la Köln, unde abia cu câteva săptămîni în urmă fusese ridicată starea de asediu. Era necesar să se dea un exemplu celorlalte provincii, Provincia renană salvîndu-și astfel onoarea revoluționară. Lucru care a și fost făcut.

De teama unor acțiuni neașteptate din partea proletariatului, ce pe atunci de-abia începea să se trezească, burghezia prusiană, care cedase guvernului, una după alta, pozițiile-cheie, regretînd de multă vreme năzuințele ei anterioare de a ajunge la putere și care încă din martie își pierduse capul, deoarece, pe de o parte, i se opuneau amenințătoare forțele vechii societăți, grupate în jurul absolutismului, iar pe de altă parte tinărul proletariat, în care se trezea conștiința poziției sale de clasă, — burghezia prusiană a procedat așa cum a procedat întotdeauna în momentele hotărîtoare : s-a supus umilă. Iar muncitorii nu erau atît de proști încît să lupte pentru burghezie fără burghezie ; pentru ei, în special pe Rin, problemele prusiene erau oricum probleme pur locale ; și dacă ar fi să sară în foc pentru interesele burgheziei, atunci s-o facă în întreaga Germanie și pentru întreaga Germanie. Acesta a fost un indiciu semnificativ că încă de pe atunci „preussische Spitze” ²²⁷ nu avea de loc succes în rîndurile muncitorilor.

Într-un cuvînt, guvernul a învins. O lună mai tirziu, la 5 decembrie, guvernul a putut dizolva definitiv Adunarea din Berlin, care pînă atunci duse o existență destul de lamentabilă, și a putut elabora o nouă constituție, care a intrat însă efectiv în vigoare abia după ce a fost transformată într-o pură farsă constituțională.

A doua zi după apariția adresei, la 20 noiembrie, au fost chemați în fața judecătorului de instrucție cei trei semnatari : acuzarea care li se aducea era instigarea la rebeliune. Despre o arestare nu a fost vorba atunci nici măcar la Köln. La 7 februarie „Neue

Rheinische Zeitung” trebuia să treacă prin încercarea primului său proces pentru delict de presă. Marx, eu și redactorul responsabil Korff am compărut în fața juraților și am fost achitați²²⁸. A doua zi a avut loc procesul Comitetului²²⁹. Poporul își dăduse dinainte verdictul, alegînd cu două săptămîni în urmă ca deputat din partea Kölnului pe acuzatul Schneider.

Se înțelege că punctul culminant al dezbaterilor îl reprezintă pledoaria lui Marx. Ea este interesantă în special în două privințe.

În primul rînd, cu acest prilej în fața juraților burghezi vorbește un comunist, care trebuie să le explice că acțiunile pe care le-a săvîrșit și pentru care a compărut în fața lor sînt acțiuni pe care clasa *lor*, a burgheziei, avea de fapt obligația și datoria să le înfăptuiască, ba mai mult, să tragă din ele concluziile cele mai hotărîte. Acest singur fapt e suficient pentru a caracteriza comportarea burgheziei germane, îndeosebi a celei prusiene în timpul revoluției. Întrebarea e cine trebuie să stăpînească : forțele societății și ale statului care s-au grupat în jurul monarhiei absolute — marii proprietari funciari feudali, armata, birocrația, clerul —, sau burghezia ? Proletariatul, care de-abia se formează, are interes să lupte numai în măsura în care, datorită victoriei burgheziei, i se deschide un cîmp liber pentru propria sa dezvoltare și un anumit spațiu pe arena de luptă pe care cîndva va învinge toate celelalte clase. Burghezia însă, și împreună cu ea și mica burghezie, nu mișcă un deget atunci cînd guvernul ostil ei o atacă în punctul în care se află principalele ei forțe, îi dizolvă parlamentul, îi dezarmează garda civilă, iar pe ea o supune rigorilor stării de asediu. Atunci în breșa formată se aruncă comuniștii și cheamă burghezia să înfăptuiască ceea ce este datoria ei directă. În opoziție cu societatea veche, feudală, burghezia și proletariatul formează noua societate, acționează împreună. Chemarea rămîne, firește, fără rezultat, iar ironia istoriei vrea ca aceeași burghezie să judece acum, pe de o parte, pe un comunist revoluționar, proletar, iar pe de altă parte, un guvern contrarevoluționar.

Iar în al doilea rînd — și aceasta face ca pledoaria să aibă o importanță deosebită și pentru zilele noastre —, în opoziție cu legalitatea fățarnică a guvernului, ea apără punctul de vedere revoluționar într-o formă care le-ar putea servi drept exemplu unora și astăzi. — Am chemat noi poporul la arme împotriva guvernului ? Da, am făcut-o și era de datoria noastră. Am încălcat legea, am părăsit terenul legalității ? Da, însă guvernul a nesocotit și a aruncat la picioarele poporului înainte de aceasta legile pe care le-am încălcat noi, iar terenul legalității nu mai există. Noi putem fi nimiciți, ca dușmani învinși, dar nu putem fi condamnați.

Partidele oficiale, de la „Kreuz-Zeitung” pînă la „Frankfurter-Zeitung”²³⁰, acuză partidul muncitoresc social-democrat că este un partid revoluționar, că nu vrea să recunoască terenul legalității creat în 1866 și 1871, și că, prin aceasta se situează el însuși în afara dreptului comun — cel puțin așa spun toți, pînă la național-liberali²³¹. Nu mai vorbesc de monstruoasa afirmație că cineva, apărînd o părere sau alta, se poate situa în afara dreptului comun. Așa arată un adevărat stat polițienesc, care preferă să acționeze pe ascuns, iar în vorbe să propovăduiască un stat bazat pe ordinea de drept. Dar terenul legalității din 1866 nu este oare un teren revoluționar? Constituția Confederației germane este încălcată, iar membrilor Confederației li se declară război²³². Nu, spune Bismarck, alții au încălcat actul confederării. La aceasta se poate răspunde că un partid revoluționar trebuie să fie foarte redus dacă nu găsește pentru fiecare acțiune armată temeuri de drept cel puțin tot atît de serioase ca cele găsite de Bismarck pentru acțiunile sale din 1866. — Apoi este provocat un război civil, pentru că războiul din 1866 nu a fost altceva. Dar orice război civil este un război revoluționar. Războiul este dus cu mijloace revoluționare. Este încheiată o alianță cu străinătatea împotriva germanilor; sînt atrase în luptă trupe și vase italiene, Bonaparte este momit cu perspectiva obținerii unor ținuturi germane de pe Rin. Este organizată o legiune ungară, care să lupte în scopuri revoluționare împotriva cirmuitorului ereditar al țării lor; în Ungaria sprijinul este Klapka, iar în Italia — Garibaldi. Se obține victoria și sînt înghițite trei coroane prin grația lui Dumnezeu: Hanovra, Kurhessen și Nassau, dintre care fiecare era cel puțin tot atît de legală, tot atît de „ereditară” și „prin grația lui Dumnezeu” ca și coroana Prusiei²³³. În sfîrșit, celorlalți membri ai Confederației li se impune constituția imperiului, care, în cazul Saxoniei de pildă, a fost adoptată tot atît de benevol ca și, la vremea ei, pacea de la Tilsit de către Prusia²³⁴.

Mă plîng eu oare de asta? Nici nu-mi trece prin minte. De evenimente istorice nimeni nu se plînge, dimpotrivă, toți se străduiesc să le înțeleagă cauzele și, o dată cu aceasta, și urmările, care nici pe departe nu sînt epuizate. Dar de la oamenii care au făcut toate acestea se poate pretinde, pe bună dreptate, să nu reproșeze altora că sînt revoluționari. Imperiul german este o creație a revoluției, firește a unei revoluții de un fel deosebit, dar totuși a unei revoluții. Iar ceea ce este drept pentru unul poate fi pretins și de altul. Revoluția rămîne revoluție, fie că e înfăptuită de coroana prusiană sau de un căldărar ambulant. Dacă actualul guvern se folosește de legile existente pentru a scăpa de adversarii săi, el

procedează ca oricare alt guvern. Dacă își închipuie însă că ar putea intimida pe cineva strigând amenințător : ești revoluționar ! — nu va reuși să sperie decît cel mult pe un filistin. „Voi înșiși sînteți revoluționari !” — răspunde ecoul pe tot întinsul Europei.

Este însă extrem de ridicol să ceri renunțarea la natura revoluționară, care decurge în mod inevitabil din condițiile istorice, atunci cînd această cerere este adresată unui partid care mai întîi este scos în afara dreptului comun, adică în afara legii, și căruia apoi i se pretinde să recunoască tocmai acel teren al legalității care a fost *desființat special pentru el*²³⁵.

Faptul că trebuie să-ți mai bați gura în legătură cu așa ceva dovedește o dată în plus cît de înapoiată din punct de vedere politic este Germania. În restul lumii fiecare știe că situația politică contemporană este în întregime rezultatul exclusiv al revoluțiilor. Franța, Spania, Elveția, Italia — cîte țări, atîtea guverne prin grația revoluției. În Anglia pînă și whigul Macaulay recunoaște că actuala ordine de drept se întemeiază pe o serie întregă de revoluții (revolutions heaped upon revolutions). America își sărbătorește de o sută de ani încoace la fiecare 4 iulie revoluția²³⁶. În majoritatea acestor țări există partide care se socotesc legate de ordinea de drept existentă numai în măsura în care aceasta le poate lega și nu mai mult. Dacă însă cineva, de pildă în Franța, ar vrea să-i acuze pe regaliști sau pe bonapartiști că sînt revoluționari, ar fi pur și simplu luat în ris.

Numai în Germania, unde din punct de vedere politic nimic nu este dus pînă la capăt (altminteri nici nu ar fi împărțită în două părți, Austria și așa-numita Germanie) și unde tocmai de aceea în capetele oamenilor continuă să mai dăinuie ideile persistente ale unor timpuri trecute, dar numai pe jumătate perimate (de aceea germanii se și intitulează popor de gînditori) — numai în Germania se poate pretinde unui partid să se socotească legat nu numai în fapt, ci și din punct de vedere moral de așa-zisa ordine de drept, ca partidul să promită dinainte că, orice s-ar întîmpla, el nu va încerca să răstoarne această ordine de drept, împotriva căreia luptă, chiar dacă ar putea să o facă. Cu alte cuvinte, partidul trebuie să-și ia obligația de a menține la nesfîrșit orînduirea politică existentă. Tocmai aceasta și nu altceva înseamnă cererea adresată social-democrației germane de a înceta să mai fie „revoluționară”.

Dar mic-burghezul german — iar părerea lui continuă să fie opinia publică din Germania — este un soi deosebit de om. El nu a făcut niciodată vreo revoluție. Cea din 1848 a fost făcută în locul lui — și spre groaza lui — de muncitori. În schimb, el a suportat

multe revoluții. Căci în decurs de 300 de ani în Germania revoluțiile au fost făcute de *principi* — și de aceea și erau după chipul și asemănarea lor. Întreaga putere supremă a acestora pe teritoriul lor și, în sfârșit, suveranitatea lor au fost rodul răzvrătirilor împotriva împăratului. Prusia le oferea un exemplu bun. Prusia a putut deveni regat numai după ce „marele principe elector” * a organizat cu succes o rebeliune împotriva suzeranului său, coroana Poloniei, și în felul acesta ducatul Prusiei a devenit independent de Polonia²³⁷. De pe timpul lui Frederic al II-lea răzvrătirea Prusiei împotriva Imperiului german a devenit un sistem; Frederic „s-a sinchisit” de constituția imperiului și mai puțin decît bravul nostru *Bracke* de legea împotriva socialiștilor. Apoi a venit revoluția franceză, iar principii, ca și mic-burghezii, au trecut prin ea cu lacrimi și suspine. În 1803, potrivit hotărîrii deputaților imperiali, Imperiul german a fost împărțit de francezi și ruși în modul cel mai revoluționar între principii germani, întrucît aceștia nu au putut ajunge la o înțelegere în privința împărțirii²³⁸. După aceea a venit Napoleon și a permis principilor de Baden, Bavaria și Württemberg, care se bucurau de deosebita sa ocrotire, să pună mîna pe toate comitatele, baronatele și orașele care se aflau pe și între teritoriile lor și intrau nemijlocit în componența imperiului. Apoi, aceiași trei mari trădători au organizat ultima lor rebeliune victorioasă împotriva împăratului lor, au devenit suverani cu sprijinul lui Napoleon, destrămînd astfel definitiv vechiul Imperiu german²³⁹. De atunci Napoleon, adevăratul împărat german, împărțea din nou, cam la fiecare trei ani, Germania între slugile sale credincioase, principii germani și alți principii. În cele din urmă a venit glorioasa eliberare de sub dominația străină și, drept răsplată, Germania a fost împărțită și vindută de Congresul de la Viena, adică de Rusia, Franța și Anglia, principilor scăpătați ca teritoriu menit să reprezinte despăgubirea generală; iar mic-burghezii germani, care trăiau pe aproximativ 2 000 de petice de pămînt, au fost împărțiți, ca oile, celor 36 de monarhi, pe majoritatea cărora, considerîndu-i suverani ereditari, ei îi „venerază ca niște supuși credincioși” pînă în ziua de azi. Și toate acestea, cică, nu au avut un caracter revoluționar — cită dreptate a avut totuși Schnapphahnski-Lichnowski cînd a exclamat în parlamentul de la Frankfurt: Pentru dreptul istoric nu există nici o dată!²⁴⁰ Și, într-adevăr, nici nu a existat vreodată!

Prin urmare, ceea ce cere mic-burghezul german Partidului muncitoresc social-democrat german se reduce la un singur lucru,

* Frederich Wilhelm, principe elector de Brandenburg. — *Nota red.*

și anume că acest partid trebuie să devină tot atât de mic-burghez ca și el însuși, și nu trebuie să participe la revoluții, ci numai să le *suporte*. Iar dacă guvernul, venit la putere prin contrarevoluție și revoluție, formulează aceleași cereri, aceasta nu înseamnă decât că revoluția este bună când este săvârșită de Bismarck pentru Bismarck și acoliții lui, dar condamnată când este săvârșită împotriva lui Bismarck și a acoliților lui.

Londra, 1 iulie 1885

Friedrich Engels

Publicat în broșura :
„Karl Marx vor den Kölner
Geschwornen”, Hottingen-Zürich, 1885

Se tipărește după textul
broșurii

Tradus din limba germana

[Către redacția revistei
„Severnii Vestnik”²⁴¹]

Jersey, 25 august 1885

Stimate domn,

Printre hîrțiile prietenului meu decedat Karl Marx am găsit un răspuns la un articol al d-lui Mihailovski intitulat „Karl Marx în fața judecății d-lui Jukovski”. Deoarece acest răspuns, care nu a fost publicat la timpul său din motive necunoscute mie, poate prezenta și acum interes pentru cititorul rus, îl pun la dispoziția dv.

Primiți etc.

Scriș în jurul datei
de 25 august 1885

Se tipărește după manuscris
Tradus din limba franceză

Cu privire la istoria Ligii comuniștilor ²⁴²

O dată cu condamnarea comuniștilor de la Colonia în 1852, se încheie prima perioadă a mișcării muncitorești germane de sine stătătoare. Această perioadă este azi aproape dată uitării. Ea a durat, totuși, din 1836 până în 1852, iar mișcarea, dat fiind faptul că muncitorii germani s-au risipit în străinătate, a cuprins mai toate țările civilizate. Ba mai mult. Mișcarea muncitorească internațională contemporană este, în fond, continuarea directă a mișcării germane de atunci, care a fost în genere *prima mișcare muncitorească internațională* și din rîndurile căreia s-au ridicat mulți dintre cei care au jucat mai târziu un rol de frunte în Asociația Internațională a Muncitorilor. Iar principiile teoretice ale „Manifestului Comunist”, pe care Liga comuniștilor le-a înscris în 1847 pe stindardul său, constituie și astăzi cea mai puternică legătură internațională a întregii mișcări proletare din Europa și din America.

Pînă în prezent, pentru o istorie încheiată a acestei mișcări nu există decît o singură sursă de bază. Este așa-numita carte neagră : „Die Communisten-Verschwörungen des 19. Jahrhunderts” de Wermuth și Stieber, Berlin, 2 părți, 1853 și 1854 ²⁴³. Această lucrare, ticluită de două dintre cele mai mîrșave secături polițiste ale secolului nostru, abundă de falsificări intenționate și mai servește și astăzi ca sursă principală tuturor lucrărilor necomuniste cu privire la acea perioadă.

Ceea ce pot oferi eu aici nu este decît o schiță, și aceasta numai în măsura în care este vorba de însăși Liga și numai atît cît este absolut necesar pentru a înțelege „Dezvăluirile”. Nădăjduiesc că-mi va mai fi dat cîndva să prelucrez bogatul material adunat de Marx și de mine în legătură cu istoria acelei glorioase perioade a tinereții mișcării muncitorești internaționale.

Din Liga secretă democrat-republicană a celor „proscriși”, înființată în 1834 la Paris de un grup de refugiați germani, s-au desprins în 1836 elementele cele mai extremiste, în majoritate proletare, și au format o nouă ligă secretă, *Liga celor drepți*. Liga-mamă, în care rămăseseră doar elementele cele mai inactive, de felul lui Jacobus Venedey, s-a stins curînd după aceea : cînd, în 1840, poliția a dat în Germania de urma cîtorva secții ale ei, Liga nu mai era decît o umbră. În schimb, noua Ligă se dezvoltă relativ repede. La început, Liga era o mlădiță germană a comunismului muncitoresc francez, care se dezvoltă pe atunci la Paris și care avea contingente cu tradițiile babouviste²⁴⁴; comunitatea de bunuri era revendicată ca o consecință necesară a „egalității”. Țelurile Ligii erau identice cu acelea ale societăților secrete existente pe vremea aceea la Paris; era pe jumătate o asociație de propagandă, pe jumătate o conjurație. Parisul fiind totuși considerat întotdeauna centrul acțiunii revoluționare, cu toate că pregătirea unor puciuri ocazionale în Germania nu era cîtuși de puțin exclusă. Deoarece însă Parisul rămînea cîmpul de luptă decisiv, Liga nu era, de fapt, pe atunci decît ramura germană a societăților secrete franceze, în special a acelei „Société des saisons” *, condusă de Blanqui și Barbès, cu care era în strînsă legătură. Francezii au început insurecția la 12 mai 1839; secțiile Ligii li s-au alăturat, suferind astfel o înfrîngere comună²⁴⁵.

Dintre germani au fost arestați, în primul rînd, *Karl Schapper* și *Heinrich Bauer*; guvernul lui Ludovic-Filip, după ce i-a ținut mai mult timp în temniță, s-a mulțumit să-i expulzeze²⁴⁶. Amîndoi au plecat la Londra. Schapper era originar din Weilburg în Nassau; ca student al Institutului de silvicultură din Giessen, a intrat în 1832 în conjurația organizată de Georg Büchner, iar la 3 aprilie 1833 a luat parte la atacul asupra comandamentului de poliție din Frankfurt²⁴⁷, s-a refugiat în străinătate și în februarie 1834 a luat parte la campania din Savoia²⁴⁸ întreprinsă de Mazzini. De statură uriașă, hotărît și energic, mereu gata să riște o existență tihnită și chiar viața, Schapper era un model de revoluționar de profesie, care a jucat un anumit rol în deceniul al 4-lea. Deși avea o gîndire cam înceată, nu era totuși incapabil de o înțelegere mai profundă a problemelor teoretice, după cum dovedește chiar evoluția lui de la „demagog”²⁴⁹ la comunist, și odată pătruns de justetea unor idei le susținea cu fermitate. Tocmai de aceea ardoarea lui revoluționară era citeodată în dezacord cu rațiunea lui: ulterior își dădea însă întotdeauna seama de greșelile sale și le recunoștea deschis.

* — „Societăți a anotimpurilor”. — *Nota trad.*

Era un om dintr-o bucată și ceea ce a făcut pentru întemeierea mișcării muncitorești germane nu va fi uitat niciodată.

Heinrich Bauer, originar din Franconia, era cizmar; un omuleț viov, inteligent, spiritual, al cărui trup mărunțel ascundea însă multă abilitate și hotărîre.

Ajunși la Londra, unde Schapper, care la Paris fusese zețar, își cîștiga existența dînd lecții de limbi străine, cei doi au restabilit legăturile Ligii, care fuseseră rupte, și au făcut ca Londra să devină acum centrul ei. Acolo, dacă nu cumva încă înainte, la Paris, li s-a alăturat *Joseph Moll*, ceasornicar din Colonia, un om de statură mijlocie, dar de o forță herculeană — nu o dată el împreună cu Schapper au apărat cu succes ușa unei săli împotriva a sute de adversari care o asaltau —, un om care, în ceea ce privește energia și hotărîrea, nu era în nici un caz mai prejos decît cei doi tovarăși ai săi, dar care, în ceea ce privește inteligența, le era superior. Nu numai că era un diplomat înnăscut, cum au dovedit-o succesele repurtate în numeroasele sale călătorii în care a avut de îndeplinit misiuni de răspundere, dar și problemele teoretice îi erau mai accesibile. I-am cunoscut pe toți trei la Londra în 1843; erau primii proletari revoluționari pe care îi vedeam, și, oricît s-ar fi deosebit pe atunci, în chestiuni de amănunt, concepțiile noastre — căci pe atunci comunismului lor egalitar * mărginit eu îi opuneam o bună doză de înfumurare filozofică tot atît de mărginită —, nu voi putea uita totuși niciodată puternica impresie pe care acești trei oameni adevărați au făcut-o asupra mea, care pe vremea aceea abia mă pregăteam să devin om.

La Londra, ca și în mai mică măsură în Elveția, libertatea de asociere și întrunire le-a fost de folos. Încă la 7 februarie 1840 a luat ființă în mod legal Asociația culturală a muncitorilor germani, care mai există și azi²⁵⁰. Această asociație servea Ligii drept loc de recrutare a noi membri, și deoarece, ca întotdeauna, comuniștii erau membrii cei mai activi și cei mai cultivați ai asociației, se înțelege de la sine că conducerea ei era în întregime în mîinile Ligii. În curînd, Liga număra la Londra mai multe comunități, sau, cum li se mai spunea pe atunci în germană, „Hütten”. Aceeași tactică, care de altfel era de la sine înțeleasă, a fost aplicată în Elveția și în alte părți. Oriunde se puteau înființa asociații muncitorești, ele serveau aceluiași scop. Acolo unde acest lucru era interzis prin lege, membrii Ligii activau în cadrul societăților corale, al societăților de gimnastică etc. Legătura era menținută în bună

* Prin comunism egalitar înțeleg, după cum am spus mai sus, comunismul care se bazează exclusiv sau mai cu seamă pe revendicarea egalității.

parte cu ajutorul membrilor Ligii, care veneau și plecau necontenit și care, acolo unde era nevoie, îndeplineau și funcția de emisar. Și într-un caz, și în altul, Liga era mult ajutată de înțelepciunea guvernelor care, expulzând pe fiecare muncitor indezirabil — și în nouă cazuri din zece acesta era membru al Ligii —, îl transforma, în felul acesta, într-un emisar.

Liga reconstituită a luat o extindere considerabilă. În special în Elveția, *Weitling, August Becker* (un om cu o minte extrem de ageră, dar care, cu mulți germani, a decăzut din cauza lipsei de fermitate) și alții au creat o organizație puternică, care a păstrat mai mult sau mai puțin credință sistemului comunist al lui Weitling. Nu e locul aici să criticăm comunismul lui Weitling. Dar, în ceea ce privește importanța sa ca primă mișcare teoretică de sine stătătoare a proletariatului german, subscriu și azi întru totul la cele spuse de Marx în 1844 în ziarul „Vorwärts!” din Paris: „Oare burghezia” (germană), „cu toți filozofii și cărturarii ei, se poate fâli cu o lucrare despre *emanciparea burgheziei* — emanciparea ei politică — care să se compare cu lucrarea lui Weitling «Garantien der Harmonie und Freiheit»? Comparînd mediocritatea searbădă și fără vlagă a literaturii politice germane cu acest năvalnic și strălucit debut literar al muncitorilor germani, comparînd aceste *uriaeșe ghetușe de copil ale proletariatului* cu piticii și scilciații pantofi politici ai burgheziei germane, putem prezice cenușăresei germane o statură de atlet”²⁵¹. Această statură de atlet se află azi în fața noastră, deși nu s-a dezvoltat încă nici pe departe complet.

Și în Germania existau numeroase secții care, datorită împrejurărilor, aveau un caracter trecător, dar numărul celor care apăreau depășea cu mult numărul celor care se destrămau. Abia după șapte ani, la sfîrșitul anului 1846, poliția a descoperit o urmă a Ligii la Berlin (Mentel) și la Magdeburg (Beck), fără să o poată urmări mai departe.

La Paris, unde se mai afla în 1840, Weitling a reunit și el, înainte de a pleca în Elveția, elementele risipite.

Nucleul Ligii îl constituiau croitorii. Croitori germani se aflau pretutindeni, în Elveția, la Londra, la Paris. În acest din urmă oraș, limba germană devenise în așa măsură predominantă în branșa croitorilor, încît în 1846 am cunoscut acolo un croitor norvegian, venit pe mare de-a dreptul de la Drontheim în Franța, care în decurs de 18 luni nu învășase aproape nici un cuvînt francez, în schimb însă învășase perfect limba germană. Dintre comunitățile de la Paris, în 1847 două erau formate mai cu seamă din croitori, iar una din timplari.

De când centrul de greutate se strămutase de la Paris la Londra, pe primul plan trecuse alt moment: dintr-o organizație germană, Liga devenise treptat o organizație *internațională*. Din Asociația muncitorilor făceau parte, în afară de germani și elvețieni, și reprezentanți ai tuturor acelor naționalități care, pentru a comunica cu străinii, se folosesc în special de limba germană, adică scandinavi, olandezi, unguri, cehi, slavi de sud și chiar ruși și alsacieni. În 1847 frecvența regulat asociația, printre alții, și un englez, grenadier din gardă, îmbrăcat în uniformă. Asociația a luat în curând denumirea de: Asociație culturală *comunistă* a muncitorilor, iar pe cărțile de membru era înscrisă deviza: „Toți oamenii sînt frați” în cel puțin douăzeci de limbi, ce-i drept, pe alocuri nu fără greșeli. Ca și asociația legală, Liga secretă a căpătat și ea în scurtă vreme un caracter internațional mai pronunțat, deși, la început, într-un sens mai limitat; practic, datorită faptului că membrii ei erau de naționalități diferite, teoretic, datorită convingerii că orice revoluție, pentru a fi victorioasă, trebuie să fie o revoluție europeană. Mai departe nu s-a mers, dar bazele au fost puse.

Cu revoluționarii francezi Liga menținea o strînsă legătură prin intermediul emigranților aflați la Londra, tovarășii de luptă de la 12 mai 1839. Tot astfel menținea Liga legăturile și cu polonezii radicali. Emigrația poloneză oficială, ca și Mazzini, era, firește, mai degrabă adversară decît aliată. Din cauza caracterului specific englez al mișcării lor, cartiștii englezi au fost lăsați la o parte, ca nerevoluționari. Conducătorii de la Londra ai Ligii au intrat în legătură cu ei abia mai tîrziu, prin intermediul meu.

O dată cu desfășurarea evenimentelor, caracterul Ligii s-a schimbat și în alte privințe. Deși Parisul continua să fie privit — și pe atunci pe bună dreptate — drept patrie a revoluției, totuși dependența față de conjurații parizieni încetase. Paralel cu dezvoltarea Ligii a crescut și conștiința ei de sine. Se simțea că mișcarea prinde tot mai mult rădăcini în rîndurile clasei muncitoare germane și că muncitorii germani aveau menirea istorică să devină stegarii muncitorimii din nordul și estul Europei. În persoana lui Weitling, Liga avea un teoretician comunist pe care-l putea așeza oricînd alături de concurenții săi francezi de atunci. În sfîrșit, experiența de la 12 mai arătase că deocamdată nu mai trebuiau încercate alte puciuri. Și dacă orice eveniment continua să fie interpretat ca un semnal al furtunii care se apropia, dacă statutul vechi, semiconspirativ era în general menținut, aceasta se datora în special încăpățînării vechilor revoluționari, care începuseră, de altfel, să intre în conflict cu concepțiile mai juste, ce-și croiau drum.

Pe lângă aceasta, doctrina socială a Ligii, cu toată lipsa ei de precizie, suferea de un foarte mare neajuns, care își avea însă rădăcinile chiar în relațiile sociale. Membrii Ligii, în măsura în care erau în genere muncitori, erau aproape exclusiv meseriași. În cele mai multe cazuri, cel care îi exploata nu era, nici chiar în marile centre ale lumii, decît un mic patron. Exploatarea chiar și în atelierele mari de croitorie, în industria confecțiilor, cum i se spune astăzi, care s-a format prin transformarea croitoriei în industrie bazată pe munca la domiciliu pentru un mare capitalist, era pe atunci abia în germene chiar și la Londra. Pe de o parte, exploatarea acestor meseriași era un mic patron; pe de altă parte, ei înșiși sperau cu toții să devină, în cele din urmă, mici patroni. Pe lângă aceasta, meseriașul german de atunci era stăpînit de o sumedenie de idei corporatiste moștenite. Merită cea mai mare cinste acești meseriași, pentru faptul că, fără a fi încă adevărați proletari, ci doar o parte a micii burghezii pe cale de a trece în rîndurile proletariatului modern, și fără a se afla încă în opoziție directă cu burghezia, adică cu marele capital, au fost în stare să anticipaze instinctiv viitoarea lor evoluție și — deși nu pe deplin conștienți — să se constituie ca partid al proletariatului. Dar era, de asemenea, inevitabil ca vechile lor prejudecăți de meseriași să constituie pentru ei o piedică ori de cîte ori era vorba de o critică concretă a societății existente, adică de o analiză a faptelor economice. Și nu cred ca în toată Liga să fi fost pe vremea aceea vreun om care să fi citit cîndva o carte de economie politică. Dar asta n-are a face; cu „egalitatea”, „fraternitatea” și „dreptatea” se putea învinge pînă una alta orice dificultate teoretică.

Între timp, alături de comunismul Ligii și al lui Weitling s-a format un alt comunism, cu totul deosebit de primul. La Manchester mi-am dat seama că faptele economice, care în lucrările istorice de pînă atunci nu avuseseră nici un rol sau unul foarte umil, constituie, cel puțin în lumea modernă, o forță istorică hotărîtoare; că ele formează baza pe care apar actualele antagonisme de clasă; că aceste antagonisme de clasă în țările în care, datorită mării industrii, s-au dezvoltat pe deplin, prin urmare îndeosebi în Anglia, constituie, la rîndul lor, baza pentru formarea partidelor politice, a luptelor dintre partide și, prin aceasta, a istoriei politice în ansamblul ei. Marx nu numai că a ajuns la aceleași concepții, dar le-a și sintetizat în „Deutsch-Französische Jahrbücher” (1844)²⁵², în sensul că, în general, nu statul determină și reglementează societatea civilă, ci societatea civilă determină și reglementează statul, că, prin urmare, politica și istoria ei trebuie să fie explicate prin relațiile economice și prin dezvoltarea lor, și nu invers. Cînd în

vara anului 1844 l-am vizitat pe Marx la Paris, s-a vădit deplina noastră comunitate de idei în toate domeniile teoretice, și din acest moment datează colaborarea noastră. Cînd în primăvara anului 1845 ne-am întilnit din nou la Bruxelles, Marx, pornind de la tezele fundamentale de mai sus, terminase deja în linii generale elaborarea teoriei sale materialiste asupra istoriei, și ne-am apucat să elaborăm în amănunțime această nouă concepție în cele mai diferite direcții.

Dar această descoperire, care revoluționa știința istoriei și care, după cum se vede, este în esență opera lui Marx, eu neputîndu-mi atribui decît o participare foarte redusă, prezenta o importanță imediată pentru mișcarea muncitorească din acea vreme. Comunismul la francezi și la germani, cartismul la englezi nu mai apăreau ca ceva întimplător, care ar fi putut tot atît de bine să nu fi existat. Aceste mișcări apăreau acum ca mișcări ale clasei asuprite moderne, ale proletariatului, ca forme mai mult sau mai puțin evoluat ale luptei sale istoricește necesare împotriva clasei dominante, burghezia ; ca forme ale luptei de clasă deosebite însă de toate luptele de clasă anterioare prin aceea că clasa asuprită de astăzi, proletariatul, nu se poate elibera fără a elibera, totodată, întreaga societate de împărțirea în clase și, implicit, de lupta de clasă. Comunismul nu mai însemna acum o plăsmuire fantezistă a unui ideal social cît mai desăvîrșit cu putință, ci înțelegerea naturii, a condițiilor și a țelurilor generale ale luptei duse de proletariat, țeluri care decurg din aceste condiții.

Nu am avut cîtuși de puțin intenția de a face cunoscute aceste noi rezultate științifice exclusiv lumii „culte”, expunîndu-le în lucrări voluminoase. Dimpotrivă. Amîndoi am participat activ la mișcarea politică, am avut partizani în rîndurile intelectualității, mai cu seamă în vestul Germaniei, și am stabilit legături largi cu proletariatul organizat. Am avut datoria să fundamentăm în mod științific concepțiile noastre ; dar tot atît de important pentru noi era să convingem proletariatul european, și în primul rînd pe cel german, de justetea convingerilor noastre. De îndată ce ne-am edificat noi înșine, ne-am pus pe lucru. La Bruxelles am întemeiat o asociație muncitorească germană și am pus mîna pe „Deutsche-Brüsseler-Zeitung”²⁵³, care a fost organul nostru de presă pînă la revoluția din februarie. Cu partea revoluționară a cartiștilor englezi mențineam legătura prin Julian Harney, redactorul organului central de presă al mișcării, „The Northern Star”²⁵⁴, la care colaboram eu. De asemenea, eram într-un fel de cartel cu democrații din Bruxelles (Marx era vicepreședintele Asociației democratice) și cu democrații sociali francezi de la „Réforme”²⁵⁵, căreia eu îi trimiteam

știri despre mișcarea engleză și germană. Pe scurt, legăturile noastre cu organizațiile și cu organele de presă radicale și proletare erau cit se poate de bune.

Cu Liga celor dreپți relațiile noastre erau următoarele: Se înțelege că știam de existența Ligii. În 1843, Schapper îmi propusese să intru în Ligă, ceea ce, bineînțeles, am refuzat atunci. Dar noi nu numai că am întreținut o corespondență permanentă cu cei de la Londra, dar am intrat chiar în relații mai strinse cu doctorul Ewerbeck, conducătorul de atunci al comunităților de la Paris. Fără să ne ocupăm de treburile interne ale Ligii, eram totuși la curent cu toate evenimentele mai importante. Pe de altă parte, verbal, prin corespondență și prin presă am exercitat o influență asupra concepțiilor teoretice ale celor mai marcanți membri ai Ligii. Aceluiași scop serveau și diferitele circulare litografiate, pe care în cazuri speciale, cînd era vorba de treburile interne ale partidului comunist în curs de formare, le trimiteam prietenilor și corespondenților noștri din lumea întregă. Cîteodată, în aceste circulare se vorbea chiar de Ligă. Astfel, Hermann Kriege, un tînar student din Westfalia, plecînd în America și acționînd acolo în calitate de emisar al Ligii, s-a asociat cu zănatul Harro Haring cu scopul de a provoca, cu ajutorul Ligii, o revoluție în America de Sud; el a fondat un ziar * în care propovăduia, în numele Ligii, un comunism dulceag-sentimental, bazat pe „iubire” și plin de iubire. Am luat atitudine împotriva lui într-o circulară care nu a întîrziat să-și facă efectul: Kriege a dispărut de pe scena Ligii²⁵⁶.

Mai tîrziu a sosit la Bruxelles Weitling. Dar el nu mai era naiva și tînăra calfă de croitor, care, uimit de propriul său talent, încearcă să-și lămurească cum va trebui să arate o societate comunistă. Era marele om, invidiat din cauza superiorității sale, care vedea pretutindeni rivali, dușmani ascunși, capcane. Era profetul gonit dintr-o țară într-alta, care purta de-a gata în buzunar reșeta de înfăptuire a raiului pe pămînt și-și inchipuia că lumea nu se gîndește la altceva decît cum să i-o fure. Încă la Londra el s-a certat cu membrii Ligii, și nici la Bruxelles, unde în special Marx și soția lui au manifestat față de dînsul o răbdare aproape supraomenească, el nu s-a putut înțelege cu nimeni. De aceea a plecat curînd în America, pentru a încerca să joace acolo rolul de profet.

Toate aceste împrejurări au contribuit la transformarea care s-a săvîrșit pe neobservate în Ligă, și mai cu seamă în rîndurile conducătorilor de la Londra. Insuficiența concepțiilor comuniste existente pînă atunci, atît ale comunismului egalitar primitiv francez, cît și ale comunismului lui Weitling, le devenea din ce în ce

* „Der Volks-Tribun”. — Nota red.

mai clară. Derivarea de către Weitling a comunismului din creștinismul primitiv, cu toată genialitatea unor teze din a sa „Evangelium des armen Sünders”²⁵⁷, a făcut ca în Elveția mișcarea să încapă în bună parte mai întâi pe mina unor imbecili de felul lui Albrecht și apoi a unor profeți șarlatani interesați de felul lui Kuhlmann. „Adevăratul socialism”, propagat de câțiva literați — o traducere a formulărilor socialiste franceze într-o germană hegeliană scilciată și divagațiile sentimentale cu privire la iubire (vezi capitolul despre socialismul german sau „adevărat”, în „Manifestul Comunist”²⁵⁸), socialism care a pătruns în Ligă datorită lui Kriege și lecturii scrierilor respective, trebuia să provoace silă vechilor revoluționari din Ligă, chiar și numai prin neputința lui senilă. Inconsistența concepțiilor teoretice de pînă atunci și greșelile practice care decurgeau din ele convingeau tot mai mult pe cei de la Londra că noua noastră teorie, a lui Marx și a mea, este justă. La încetățenirea acestei păreri a contribuit, incontestabil, faptul că printre conducătorii de la Londra se aflau atunci doi oameni care prin capacitatea lor de cunoaștere teoretică îi întreceau cu mult pe cei de mai sus : pictorul miniaturist Karl Pfänder din Heilbronn și croitorul Georg Eccarius din Turingia*.

Pe scurt, în primăvara anului 1847, Moll a venit la Bruxelles, la Marx, și imediat după aceea la Paris, la mine, pentru ca, în numele tovarășilor săi, să ne invite insistent să intrăm în Ligă. Ei, spunea dînsul, s-au convins atît de justetea concepțiilor noastre în genere, cit și de necesitatea de a elibera Liga de vechile tradiții și forme conspirative. Dacă vom accepta să intrăm în Ligă, ni se va da posibilitatea să expunem la un congres al Ligii comunismul nostru critic într-un manifest care urma să fie publicat ca manifest al Ligii ; totodată, vom avea posibilitatea să contribuim la înlocuirea organizării învechite a Ligii cu una nouă, mai adecvată timpului și scopului.

Pentru noi era neîndoielnic că clasa muncitoare germană avea nevoie de o organizație, fie și numai în vederea propagandei, și că această organizație, întrucît nu avea un caracter pur local, nu putea fi, chiar în afara Germaniei, decît o organizație secretă. Iar Liga era tocmai o astfel de organizație. Toate lipsurile pe care le-am reproșat noi Ligii erau acum recunoscute de reprezentanții ei, iar noi eram invitați să participăm la reorganizarea ace-

* Pfänder a murit acum vreo opt ani la Londra. Era un om înzestrat cu o gîndire subtilă, deosebită, dialectică, era spiritual și ironic. Eccarius a fost ulterior, precum se știe, ani de-a rîndul secretarul general al Asociației Internaționale a Muncitorilor, din al cărei Consiliu General făceau parte, de altfel, următorii vechi membri ai Ligii : Eccarius, Pfänder, Lessner, Lochner, Marx și eu. Mai tîrziu, Eccarius s-a consacrat exclusiv mișcării sindicale engleze.

teia. Puteam refuza? Desigur că nu! Am intrat deci în Ligă; Marx a înființat la Bruxelles o comunitate a Ligii formată din prietenii noștri cei mai apropiați, în timp ce eu frecventam cele trei comunități de la Paris.

În vara anului 1847 a avut loc la Londra primul congres al Ligii, la care W. Wolff a reprezentat comunitățile de la Bruxelles, iar eu pe cele de la Paris. Aici, în primul rînd, s-a procedat la reorganizarea Ligii. De asemenea, au fost lichidate rămășițele vechilor denumiri mistice moștenite din vremea activității conspirative. Liga a fost organizată pe comunități, circumscripții, circumscripții conducătoare, Organ Central și congres și, de atunci, a început să poarte denumirea de „Liga comuniștilor”. „Scopul Ligii este răsturnarea burgheziei, dominația proletariatului, lichidarea vechii societăți burgheze, bazată pe antagonisme de clasă, și întemeierea unei societăți noi, fără clase și fără proprietate privată” — așa sună articolul întii²⁵⁹. Sistemul de organizare era cît se poate de democratic, cu organe alese și revocabile în orice moment, ceea ce bara calea oricăror tendințe de conjurație, care necesită dictatură, iar Liga a fost transformată — cel puțin pentru vremuri normale de pace — într-o simplă asociație de propagandă. Noul statut a fost supus spre discutare comunităților, — atît de democratic se proceda acum — apoi, la Congresul al doilea a fost dezbătut din nou și adoptat definitiv de către acesta la 8 decembrie 1847. Statutul a fost tipărit la Berlin. Wermuth și Stieber, partea I, p. 239, anexa X.

Congresul al doilea a avut loc la sfîrșitul lunii noiembrie și începutul lunii decembrie a aceluiași an. La acest congres a participat și Marx, susținînd în cursul unor ample dezbateri — congresul a durat cel puțin zece zile — noua teorie. Toate divergențele și îndoielile au fost, în cele din urmă, lichidate, noile principii au fost adoptate în unanimitate, iar Marx și cu mine am fost însărcinați să elaborăm manifestul, ceea ce am și făcut imediat după aceea. Cîteva săptămîni înaintea revoluției din februarie, manifestul a fost trimis la Londra pentru a fi tipărit. De atunci încoace a făcut ocolul lumii, a fost tradus în aproape toate limbile și mai servește și astăzi în cele mai diferite țări drept călăuză mișcării proletare. Locul vechii devize a Ligii: „Toți oamenii sînt frați” l-a luat noua lozincă de luptă: „Proletari din toate țările, uniți-vă!”, care proclamă fățiș caracterul internațional al luptei. Șaptesprezece ani mai tîrziu, această lozincă a străbătut lumea ca o chemare la luptă a Asociației Internaționale a Muncitorilor, iar azi proletariatul luptător din toate țările a înscris-o pe stindardul său.

Dar iată că a izbucnit revoluția din februarie. Imediat, Organul Central de pînă atunci, de la Londra, a transmis împuternicirile sale circumscripției conducătoare de la Bruxelles. Dar această hotărîre a sosit într-un moment cînd la Bruxelles domnea de fapt starea de asediu și, în special, germanii nu se mai puteau întruni nicăieri. Eram tocmai gata să plecăm cu toții la Paris, și de aceea noul Organ Central a hotărît să se dizolve, să transmită toate împuternicirile sale lui Marx și să-l însărcineze să constituie imediat la Paris un nou Organ Central. Cei cinci care luaseră această hotărîre (3 martie 1848) n-apucaseră bine să se despartă, și iată că poliția a și pătruns în locuința lui Marx, l-a arestat și l-a silit să plece a doua zi în Franța, unde avea tocmai intenția să se ducă.

În scurt timp ne-am întîlnit din nou cu toții la Paris. Acolo a fost întocmit documentul de mai jos, semnat de membrii noului Organ Central, care a fost difuzat în toată Germania și din care mulți ar mai putea învăța și azi cîte ceva :

„Revendicările Partidului Comunist în Germania”²⁹⁰

1. Germania întreagă va fi declarată republică unică și indivizibilă.
3. Reprezentanții poporului vor primi o remunerație, pentru ca și muncitorul să poată pătrunde în parlamentul poporului german.
4. Înarmarea generală a poporului.
7. Domeniile princiare și celelalte domenii feudale, întregul subsol etc. vor deveni proprietate de stat. Pe aceste domenii se va practica agricultura pe scară mare, după cele mai moderne metode științifice, în folosul întregii societăți.
8. Ipotecile asupra proprietăților țărănești vor fi declarate proprietate a statului. Dobînzile la aceste ipoteci vor fi plătite de țărani statului.
9. În regiunile unde se practică arendarea, renta funciară sau arenda vor fi plătite statului sub formă de impozit.
11. Toate mijloacele de transport — căi ferate, canale, vapoare, șosele, poștă etc. — vor fi preluate de stat. Ele vor deveni proprietate de stat și vor fi puse în mod gratuit la dispoziția clasei neavute.
14. Limitarea dreptului de succesiune.

15. Introducerea unor impozite ridicate cu caracter progresiv și desființarea impozitelor pe articolele de consum.
16. Înființarea de ateliere naționale. Statul garantează tuturor muncitorilor mijloace de existență și se îngrijește de cei inapți de muncă.
17. Învățământ public gratuit.

Este în interesul proletariatului german, al micii burghezii și al micii țărănime să lupte cu toată energia pentru înfăptuirea măsurilor de mai sus. Căci numai prin înfăptuirea lor, masele de milioane din Germania, exploatate până acum de o mină de oameni care vor căuta să le asuprească și în viitor, își vor putea dobîndi drepturile și puterea ce li se cuvine ca producători ai întregii avuții.

Comitetul :

*Karl Marx, Karl Schapper, H. Bauer,
F. Engels, J. Moll, W. Wolff*

La Paris domnea pe atunci mania legiunilor revoluționare. Spanioli, italieni, belgieni, olandezi, polonezi, germani se grupau pe detașamente spre a-și elibera patriile. Legiunea germană era condusă de Herwegh, Bornstedt, Börnstein. Întrucît imediat după revoluție nu numai că toți muncitorii străini s-au pomenit fără lucru, dar au început să și fie persecutați de populația locală, aceste legiuni s-au bucurat de o mare afluență. Noul guvern le-a considerat drept un mijloc de a se descotorosi de muncitorii străini și le-a acordat l'étape du soldat, adică încartiruirea pe parcurs și o soldă de 50 de centime pe zi pînă la graniță, unde ministrul de externe, cel veșnic mișcat pînă la lacrimi, grandilocventul Lamartine, găsea prilejul să le predea guvernelor respective.

Ne-am opus în modul cel mai hotărît acestui joc de-a revoluția. Să întreprinzi o invazie în Germania, care se afla pe atunci în plină fierbere, pentru a introduce cu forța revoluția din afară însemna să subminezi cauza revoluției în Germania însăși, să întărești guvernele, iar pe membrii legiunilor — lucru de care avea grijă Lamartine — să-i predai dezarmați trupelor germane. Cînd revoluția a biruit la Viena și la Berlin, legiunea a devenit cu totul inutilă; dar de vreme ce jocul a început, trebuia continuat.

Noi am înființat un club comunist german ²⁶¹, unde îi sfătuiam pe muncitori să nu se înroleze în legiune, ci să se întoarcă unul cîte unul în patrie și să activeze acolo în interesul mișcării. Vechiul nostru prieten Flocon, care făcea parte din guvernul pro-

vizoriu, a obținut și pentru muncitorii pe care-i trimiteam noi în patrie aceleași înlesniri pe timpul călătoriei care fuseseră făgăduite membrilor legiunilor. În felul acesta am trimis înapoi în Germania vreo 300—400 de muncitori, printre care marea majoritate o formau membrii Ligii.

Cum era ușor de prevăzut, față de mișcarea maselor populare care se dezlănțuiseră acum, Liga se dovedise a fi un instrument de înfriurire mult prea slab. Trei sferturi din membrii ei, care locuiseră înainte în străinătate, și-au schimbat, prin reîntoarcerea în patrie, domiciliul; de aceea, comunitățile din care au făcut parte până atunci s-au dizolvat și ei au pierdut orice legătură cu Liga. O parte dintre ei, cei mai ambițioși, nici nu au mai încercat să reia legătura, ci au inițiat, fiecare în localitatea lui, pe proprie răspundere, câte o mică mișcare separată. În sfârșit, condițiile erau atât de diferite în fiecare stătuț, în parte, în fiecare provincie, în fiecare oraș, încât Liga n-ar fi putut da decât directive foarte generale; or, aceste directive puteau fi aduse la cunoștință mult mai bine prin presă. Într-un cuvânt, din momentul în care au dispărut cauzele care făcuseră necesară Liga secretă, și Liga secretă ca atare a încetat de a mai avea vreun sens. Dar faptul acesta putea să surprindă cel mai puțin pe aceia care lichidaseră tocmai ultimele rămășițe ale caracterului conspirativ al acestei Ligii secrete.

Acum însă s-a dovedit că Liga a fost o minunată școală de activitate revoluționară. Pe Rin, unde „*Neue Rheinische Zeitung*” reprezenta un centru de nădejde, în Nassau, în Rheinhessen etc., pretutindeni, în fruntea mișcării democratice-radicală se aflau membri ai Ligii. Tot așa și la Hamburg. În Germania de sud, acest lucru era împiedicat de precumpănirea democrației mic-burgheze. La Breslau, până în vara anului 1848 a activat cu mult succes Wilhelm Wolff; el a primit din partea Sileziei și mandatul de deputat supleant în parlamentul de la Frankfurt. În sfârșit, la Berlin, zețarul Stephan Born, care la Bruxelles și la Paris fusese un membru activ al Ligii, a întemeiat o „*Frăție muncitorească*”, care s-a extins destul de mult și a ființat până în 1850. Born, un tânăr foarte talentat, dar care, grăbit din cale-afară să devină un mare om politic, s-a „înfrățit” cu tot soiul de lichele numai ca să adune în jurul său o mulțime de aderenți, nu era nicidecum omul care putea să introducă unitate în tendințele contradictorii și să facă lumină în haos. De aceea, în publicațiile oficiale ale „*Frăției*” găsim amestecate de-a valma concepțiile expuse în „*Manifestul Comunist*” cu reminiscențe și deziderate corporatiste, cu crimpeie

din concepțiile lui Louis Blanc și Proudhon, cu vorbărie în favoarea protecționismului vamal etc., — într-un cuvânt, se observă dorința de a împăca pe toată lumea. „Frăția” s-a îndeletnicit în special cu organizarea de greve, de sindicate, de cooperative de producție, uitînd că sarcina era în primul rînd de a cuceri mai întii printr-o victorie politică terenul fără de care înfăptuirea acestora nu putea fi trainică. Iar atunci cînd victoriile reacțiunii i-au făcut pe conducătorii Frăției să-și dea seama de necesitatea participării directe la lupta revoluționară, atunci, bineînțeles, masa dezorientată, care se grupase în jurul lor, i-a părăsit. Born a luat parte la insurecția din mai 1849 de la Dresden²⁶², și a scăpat ca prin minune. Față de marea mișcare politică a proletariatului, „Frăția muncitorească” s-a dovedit a fi un simplu Sonderbund (Uniune separată), care exista mai mult pe hîrtie și avea un rol atît de neînsemnat, încît reacțiunea a găsit de cuviință să o interzică abia în 1850, iar filialele ei care au continuat să existe, au fost interzise abia cîțiva ani mai tîrziu. Born, care se numește de fapt Buttermilch, n-a ajuns un mare om politic, ci doar un neînsemnat profesor în Elveția, care nu-l mai traduce pe Marx în limbaj corporatist, ci pe blindul Renan în germana sa dulceagă.

Cu demonstrația din 13 iunie 1849 de la Paris²⁶³, cu înfrîngerea insurecției din mai în Germania și cu zdrobirea revoluției în Ungaria de către ruși s-a încheiat o întreagă perioadă a revoluției de la 1848. Victoria reacțiunii nu era însă nicidecum definitivă. Se impunea o nouă organizare a forțelor revoluționare risipite și implicit și a forțelor Ligii. Ca și înainte de 1848, împrejurările făceau imposibilă orice organizare fățișă a proletariatului; eram, prin urmare, nevoiți să ne organizăm din nou pe ascuns.

În toamna anului 1849, majoritatea membrilor fostelor Organe Centrale și ai congreselor s-au adunat din nou la Londra. N-au lipsit decît Schapper și Moll. Schapper fusese întemnițat la Wiesbaden, și după ce a fost achitat, în primăvara anului 1850, a venit și el la Londra. Moll, care, după ce făcuse un șir întreg de călătorii foarte periculoase pentru îndeplinirea unor misiuni și în scop de agitație — în ultima vreme recruta tunari pentru artileria din Palatinat chiar din rîndurile armatei prusiene din Provincia renană —, a intrat în compania de muncitori din Besançon a detașamentului lui Willich și a căzut în bătălia de pe Murg, în fața podului de la Rotenfels, fiind lovit de un glonte în cap. În schimb și-a făcut apariția Willich. Acesta era unul dintre comuniștii prin sentiment, atît de frecvenți în Germania de vest după 1845, fapt

care îl făcea să fie instinctiv într-o opoziție ascunsă față de orientarea noastră critică. Dar mai mult decât atât: Willich era un adevărat profet, convins că este predestinat să fie eliberatorul proletariatului german, și, ca atare, pretindea direct atât dictatura politică, cât și dictatura militară. Alături de comunismul primitiv creștin, propovăduit înainte vreme de Weitling, a apărut, prin urmare, un fel de islamism comunist. Propaganda pentru această nouă religie se mărginea însă, deocamdată, la cazarma emigranților de sub comanda lui Willich.

Așadar Liga a fost organizată din nou, a fost dată publicității „Adresa” din martie 1850²⁰⁴, apărută în anexă (IX, nr. 1), iar Heinrich Bauer a fost trimis ca emisar în Germania. Această „Adresă”, redactată de Marx și de mine, mai prezintă interes și acum, deoarece democrația mic-burgheză continuă să fie și azi partidul care la viitoarea zguduire europeană, iminentă (intervalul dintre revoluțiile din Europa — 1815, 1830, 1848—1852, 1870 — este în secolul nostru de 15—18 ani), trebuie negreșit să vină mai întâi la cîrmă în Germania, pentru a salva societatea de muncitorii comuniști. Prin urmare, multe din cele spuse acolo mai sînt valabile și astăzi. Misiunea lui Heinrich Bauer a fost încununată de un succes deplin. Acest cizmar scund și voios era un diplomat înnăscut. El a adunat din nou într-o organizație activă pe foștii membri ai Ligii, dintre care o parte nu activau, iar o parte activau pe propria lor răspundere; în special, i-a atras pe conducătorii de atunci ai „Frăției muncitorești”. Liga a început să joace în asociațiile muncitorești, țărănești și în societățile de gimnastică rolul conducător în măsură mult mai mare decât înainte de 1848, așa încît chiar adresa trimestrială, trimisă comunităților în iunie 1850, a putut constata că studentul Schurz din Bonn (viitorul ex-ministru american), care călătorea prin Germania din însărcinarea democrației mic-burgeze, „găsise toate elementele capabile grupate în jurul Ligii” (vezi Anexa, IX, nr. 2)²⁰⁵. Liga era incontestabil singura organizație revoluționară importantă din Germania.

Scopul însă căruia urma să-i slujească această organizație era în special în funcție de un nou avînt al revoluției; dar realizarea perspectivei unui nou avînt în cursul anului 1850 devenea tot mai puțin probabilă, ba chiar cu neputință. Criza industrială din 1847, care a pregătit revoluția de la 1848, trecuse; a început o perioadă nouă, fără precedent, de prosperitate industrială. Pentru cine avea ochi să vadă și-i folosea, era limpede că furtuna revoluționară de la 1848 se potolea treptat.

„În această prosperitate generală, cînd forțele de producție ale societății burgheze capătă o dezvoltare atît de puternică pe cît este, în general, posibil în cadrul relațiilor burgheze, nici **nu poate fi vorba de o adevărată revoluție**. O astfel de revoluție e posibilă numai în perioadele cînd amîndoi acești factori — forțele de producție moderne și formele de producție burgheze — intră în contradicție. Nesfîrșitele dispute cu care se îndeletnicesc acum, pe continent, reprezentanții diferitelor fracțiuni ale partidului ordinii, compromițîndu-se unii pe alții, nu duc în nici un caz la noi revoluții; dimpotrivă, aceste dispute sînt posibile tocmai pentru că, în momentul de față baza relațiilor sociale este atît de trainică și — lucru pe care reacțiunea nu-l știe — atît de *burgheză*. Toate încercările reacționare de a frîna dezvoltarea burgheză vor eșua tot atît de inevitabil, *lovindu-se de această bază, ca și toată indignarea morală a democrațiilor și toate proclamațiile lor inflăcărate*“. Așa a scris Marx și cu mine în „A treia cronică internațională. Din mai pînă în octombrie 1850“, în „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue“ nr. V și VI, Hamburg, 1850, p. 153 ²⁶⁶.

Această înțelegere lucidă a situației era însă pentru mulți o erezie într-o vreme cînd Ledru-Rollin, Louis Blanc, Mazzini, Kosuth, iar dintre aștrii germani mai mărunți Ruge, Kinkel, Goegg și cum le-o mai fi zicînd formau la Londra cu duiumul viitoare guverne provizorii nu numai pentru patriile lor, ci și pentru întreaga Europă, și cînd nu mai rămînea decît să se obțină în America, ca împrumut în favoarea revoluției, banii necesari pentru a înfăptui revoluția europeană și a crea, bineînțeles, cît ai bate din palme, diferite republici. Și atunci pe cine ar putea mira faptul că în această cursă s-a lăsat prins un om ca Willich, că Schapper, cuprins de vechea ardoare revoluționară, s-a lăsat prost și el, că majoritatea muncitorilor de la Londra, în mare parte ei înșiși emigranți, i-au urmat în tabăra fabricanților de revoluții burghezodemocrați? Într-un cuvînt, atitudinea de rezervă pe care o preconizam noi nu era pe placul acestor oameni; după părerea lor, trebuia să se treacă la fabricarea de revoluții; noi am refuzat categoric. S-a produs sciziunea; ce a urmat se poate citi în „Dezvăluiri“. A survenit apoi arestarea mai întîi a lui Nothjung, după aceea a lui Haupt, la Hamburg, care a trădat, divulgînd numele membrilor Organului Central din Köln, și care urma să figureze ca martor principal în proces. Rudele lui, vrînd să evite această rușine, l-au trimis la Rio de Janeiro, unde ulterior s-a îndeletnicit cu negustoria și, ca recompensă pentru meritele sale, a fost numit

consul general, la început al Prusiei și apoi al Germaniei. Acum se află din nou în Europa *.

Pentru o mai bună înțelegere a „Dezvăluirilor“, dau aici lista acuzaților de la Colonia: 1. P. G. Röser, muncitor la fabrica de țigări; 2. Heinrich Bürgers, la sfârșitul vieții deputat progresist în Landtag; 3. Peter Nothjung, croitor, mai tirziu fotograf, decedat acum câțiva ani la Breslau; 4. W. J. Reiff; 5. Dr. Hermann Becker, actualmente primar general al orașului Köln și membru al Camerei seniorilor; 6. Dr. Roland Daniels, medic, a murit la câțiva ani după proces din cauza tuberculozei pe care a contractat-o în închisoare; 7. Karl Otto, chimist; 8. Dr. Abraham Jacobi, actualmente medic la New York; 9. Dr. J. J. Klein, actualmente medic și consilier comunal la Köln; 10. Ferdinand Freiligrath, care însă pe vremea aceea se afla deja la Londra; 11. J. L. Ehrhard, funcționar comercial; 12. Friedrich Lessner, croitor, actualmente stabilit la Londra. Dintre aceștia, după dezbateri publice care au durat de la 4 octombrie pînă la 12 noiembrie 1852, au fost condamnați de Curtea cu juri pentru tentativă de înaltă trădare: Röser, Bürgers și Nothjung la cîte 6 ani detențiune într-o fortăreață, Reiff, Otto și Becker la cîte 5 ani, Lessner la 3 ani, iar Daniels, Klein, Jacobi și Ehrhard au fost achitați.

Cu procesul de la Colonia se încheie prima perioadă a mișcării muncitorești comuniste germane. Imediat după ce s-a pronunțat sentința, am dizolvat Liga, iar peste cîteva luni Sonderbundul²⁶⁷ lui Willich-Schapper și-a dat și el obștescul sfârșit.

De atunci și pînă acum s-a scurs o viață de om. Pe atunci, Germania era o țară a meșteșugurilor și a industriei casnice bazate pe munca manuală, astăzi e o mare țară industrială, aflată încă într-o permanentă transformare industrială. Pe atunci trebuia să cauți cu luminarea pe muncitorii care să fie conștienți de situația lor de clasă și de antagonismul lor istoric-economic față de capital, pentru că însuși acest antagonism abia se contura. Astăzi, întregul proletariat german trebuie supus unui regim de legi excepționale, pentru a încetini cît de cît procesul dezvoltării lui spre conștiința deplină a situației sale de clasă asuprită. Pe atunci, puținii oameni

* Schapper a murit la Londra la sfârșitul deceniului al 7-lea. Willich a luat parte la războiul civil din America și s-a distins în bătălia de la Murfreesboro (Tennessee), la care a participat ca general de brigadă; el a primit un glonte în piept, dar s-a vindecat; a murit acum vreo zece ani în America. Cît privește celelalte persoane pomenite mai sus, mai vreau să menționez că lui Heinrich Bauer i s-a pierdut urma prin Australia, iar Weitling și Ewerbeck au murit în America.

care au ajuns să înțeleagă rolul istoric al proletariatului erau nevoiți să activeze în ilegalitate, să se adune pe furiș în comunități mici de 3 pînă la 20 de persoane. Astăzi, proletariatul german se poate chiar lipsi de o organizație oficială, fie ea legală sau secretă; simpla legătură, care se înțelege de la sine, între tovarăși de clasă stăpîniți de aceleași idei este suficientă pentru a zdruncina întregul imperiu german, fără a mai fi nevoie de statute, organe de conducere, rezoluții sau alte forme concrete. Bismarck e arbitru în Europa, dincolo de granițele Germaniei; în interiorul țării însă crește pe zi ce trece tot mai amenințătoare figura de atlet a proletariatului german, așa cum a prevăzut-o Marx încă în 1844, uriașul pentru care edificiul imperiului conceput pe măsura filistinului este de pe acum prea strîmt, uriașul a cărui statură gigantică și ai cărui umeri lați se dezvoltă în așteptarea momentului cînd va fi destul să se ridice de la locul lui pentru a prefăce în ruine întregul edificiu al imperiului. Ba mai mult. Mișcarea internațională a proletariatului european și american a devenit acum atît de puternică, încît nu numai prima ei formă, îngustă — Liga secretă —, dar chiar și a doua formă a ei, infinit mai cuprinzătoare — Asociația Internațională a Muncitorilor, asociație legală —, au devenit pentru ea o cătușă; simplul sentiment de solidaritate, care se bazează pe înțelegerea identității situației lor de clasă, e suficient pentru a uni pe muncitorii din toate țările și de toate limbile într-un singur mare partid al proletariatului și pentru a menține coeziunea acestuia. Învățătura pe care între anii 1847 și 1852 a reprezentat-o Liga și pe care înțelepții filistini își puteau permite s-o trateze, ridicînd din umeri, ca o elucubrație a unor nebuni sau ca o învățătură secretă a cîtorva sectanți izolați, are azi nenumărați adepți în toate țările civilizate ale lumii, printre ocnașii din minele Siberiei, cît și printre căutătorii de aur din California; iar întemeietorul acestei învățăături, omul cel mai urît și cel mai calomniat de contemporanii săi, Karl Marx, a devenit, spre sfîrșitul vieții sale, pentru proletariatul din Lumea Veche și din Lumea Nouă sfetnicul cel mai solicitat și care nu stătea niciodată pe gînduri să acorde proletariatului sprijinul său.

Londra, 8 octombrie 1885

Friedrich Engels

Publicat în : K. Marx.
„Enthüllungen über den
Kommunisten-Prozess zu Köln”,
Hottingen-Zürich, 1885 și în
„Der Sozialdemokrat” nr. 46—47 și
48 din 12, 19 și 26 noiembrie 1885

Se tipărește după textul
cărții

Tradus din limba germană

LE SOCIALISTE

Organe du Parti ouvrier

<p>LE NUMÉRO : 50 CENTIMES Abonnements : France, 3 fr. 50; Étr. 5 fr. — Quot. 6 fr. Étranger, — 3 fr. — 4 fr. — 5 fr.</p>	<p>PARAISANT LE SAMEDI Comité de Rédaction : G. DEVLAS, B. PÉLÉ, J. GOSSEL, P. LAURENT, A. LE TISSIER.</p>	<p>RÉDACTION ET ADMINISTRATION : 17, rue du Croissant, Paris. Abonnés : 60 DERNIÈRE GAZETTE</p>
---	--	---

[Situația creată ²⁶⁸]

Londra, 12 octombrie 1885

...Eu nu consider ziua de 4 octombrie o înfringere, cu condiția însă să nu vă fi făcut tot felul de iluzii. Era vorba de zdrobirea oportuniștilor — și ei au fost zdrobiți. Pentru aceasta însă a fost nevoie să se exercite o presiune din două părți opuse — din dreapta și din stînga. Este evident că presiunea din dreapta a fost mai puternică decît era de așteptat. Dar aceasta face ca situația să fie mult mai revoluționară.

Burghezul, mare sau mic, i-a preferat pe orlăniștii și bonapartiștii fățiși orlăniștilor și bonapartiștilor deghizați, pe oamenii care s-au îmbogățit jefuind națiunea oamenilor care vor să se îmbogățească pe socoteala națiunii, pe conservatorii de ieri conservatorilor de miine. Asta e totul.

În Franța monarhia nu e posibilă, fie și numai pentru că sint prea mulți pretendenți la tron. Dacă ar fi posibilă, acest fapt ar fi un indiciu că bismarckienii au dreptate atunci cînd vorbesc de degenerarea Franței. Dar această degenerare nu atinge decît burghezia, în Germania și în Anglia la fel ca și în Franța.

Republica rămîne întotdeauna forma de guvernămînt care învrăjbește cel mai puțin cele trei secte monarhiste ²⁶⁹ și care le permite să se unească într-un partid conservator. De îndată ce apare posibilitatea unei restaurări monarhice, partidul conservator se împarte imediat în trei secte, în timp ce republicanii sint nevoiți să se grupeze în jurul singurului guvern posibil ; iar în momentul de față acesta este probabil guvernul Clémenceau.

În orice caz, față de Ferry și Wilson, Clémenceau reprezintă un progres. Este foarte important ca el să vină la putere nu ca apărător al proprietății împotriva comuniștilor, ci ca salvator al republicii împotriva monarhiei. În acest caz el ar fi, mai mult

sau mai puțin, *nevoit* să-și țină promisiunile ; altminteri el s-ar purta ca și ceilalți care se considerau, asemenea lui Ludovic-Filip, „cea mai bună dintre republici”²⁷⁰ : sîntem la putere, republica poate dormi liniștită ; e suficient că ministerele sînt în mîinile noastre, așa că nu ne mai vorbiți de reformele promise.

Cred că oamenii care în ziua de 4 au votat pentru monarhiști s-au și speriat de propriul lor succes și că data de 18 va da rezultate mai mult sau mai puțin în favoarea lui Clémenceau²⁷¹, cu un oarecare succes pentru oportuniști, nu din stimă, ci din dispreț pentru ei. Filistinul își va spune : la urma urmei, cu atîția regaliști și bonapartiști am nevoie și de cițiva oportuniști. De altfel, pe data de 18 situația se va lămuri ; Franța este o țară a neprevăzutului, iar eu mă abțin să exprim o părere definitivă.

În orice caz însă, față-n față vor sta radicalii și monarhiștii. Primejdia care va amenința republica va fi suficientă pentru a-l determina pe micul burghez să incline ceva mai mult spre extrema stîngă, ceea ce în altă situație nu ar fi făcut pentru nimic în lume. *Tocmai aceasta este conjunctura care ne este necesară nouă, comuniștilor.* Pînă acum nu văd motive să presupun că dezvoltarea politică a Franței, atît de consecvență, s-ar abate din drumul său : logica este aceeași ca și în 1792—1794, numai că primejdia care amenința atunci din partea coaliției amenință acum din partea coaliției partidelor monarhiste din interiorul țării. Dacă o analizăm mai de aproape, ea se va dovedi mai puțin primejdioasă decît a fost cealaltă...

Publicat în „Le Socialiste” nr. 8
din 17 octombrie 1885

Semnat : *F. Engels*

Se tipărește după textul
apărut în gazetă

Tradus din limba franceză

Către comitetul de redacție al săptămînalului „Le Socialiste”

Cetățeni,

În numărul ziarului dv. din 17 ați publicat un extras dintr-o scrisoare particulară pe care am adresat-o unuia dintre dv. * Această scrisoare a fost scrisă în grabă, așa că, de teamă să nu pierd poșta, nu am avut nici măcar timp s-o recitesc. Permiteți-mi deci să aduc precizări cu privire la un pasaj care nu exprimă destul de clar ideea mea.

Vorbind despre d-l Clémenceau ca de un stegar al radicalismului francez, am spus : „Este foarte important ca el să vină la putere nu ca apărător al proprietății împotriva comuniștilor, ci ca salvator al republicii împotriva monarhiei. În acest caz el ar fi, mai mult sau mai puțin, nevoit să-și țină promisiunile ; altminteri el s-ar purta (aici trebuie inserat *poate*) ca și ceilalți care se considerau, asemenea lui Ludovic-Filip, «cea mai bună dintre republici» : sîntem la putere, republica poate dormi liniștită ; e suficient că ministerele sînt în mîinile noastre, așa că nu ne mai vorbiți de reformele promise”.

În primul rînd, nu am nici un drept să afirm că d-l Clémenceau, dacă ar ajunge la putere pe calea obișnuită a guvernelor parlamentare, ar acționa negreșit „ca ceilalți”. Apoi, eu nu sînt dintre aceia care explică acțiunile guvernelor prin simpla lor voință bună sau rea ; însăși această voință este determinată de cauze independente de ele — de situația generală. De aceea aici nu este vorba de bunăvoința sau de reaua-voință a d-lui Clémenceau. Este vorba ca, în interesul partidului muncitoresc, radicalii să ajungă

* Vezi volumul de față, p. 225—226. — *Nota red.*

la putere în împrejurări în care traducerea în viață a programului lor să fie singurul mijloc de a se menține la putere. Să sperăm că cei 200 de monarhiști din Cameră vor fi de ajuns pentru a crea o asemenea situație.

Londra, 21 octombrie 1885

F. Engels

Publicat în „Le Socialiste” nr. 10
din 31 octombrie 1885

Se tipărește după textul
apărut în gazetă

Tradus din limba franceză

Cum nu trebuie tradus Marx ²⁷²

Volumul I al „Capitalului” lui Marx este o proprietate obștească în măsura în care este vorba de traducerea lui în limbi străine. De aceea, deși în cercurile socialiste engleze se știe destul de bine că este în pregătire o traducere care va fi publicată în curînd și de care vor răspunde executorii testamentari literari ai lui Marx, nimeni nu ar avea dreptul să aducă obiecții dacă această traducere ar fi precedată de o altă traducere fidelă și bună.

Primele cîteva pagini ale unei asemenea traduceri, făcute de John Broadhouse, au apărut în numărul pe luna octombrie al revistei „To-day”. Declar categoric că această traducere este foarte departe de a fi o redare fidelă a textului, și aceasta pentru motivul că d-l Broadhouse nu dispune de nici una din calitățile care se cer unui traducător al lui Marx.

Pentru a traduce o asemenea carte nu este suficient să cunoști bine limba literară germană. Marx folosește curent expresii din viața de toate zilele, precum și locuțiuni idiomatice; el creează cuvinte noi, își culege exemplele din toate domeniile științei, iar aluziile — din literaturile a nenumărate limbi; pentru a-l înțelege, trebuie să cunoști la perfecție atît limba germană vorbită, cît și cea literară și, în plus, să știi cite ceva și despre felul de viață german.

Să dau un exemplu. Cînd cîțiva studenți de la Oxford au traversat, vîslind, pe o barcă de patru persoane, strîmtoarea Dover, ziarele au relatat că unul din ei „caught a crab” *. Corespondentul din Londra al lui „Kölnische Zeitung” a luat cuvintele textual și a comunicat cu conștiinciozitate ziarului său că „un rac s-a agățat de visla unuia dintre vîslași”. Dacă un om care a trăit ani de-a rîndul în inima Londrei este în stare să comită o asemenea gre-

* Textual: „a prins un rac”; în limbajul celor care practică canotajul: „a pierdut ritmul din cauză că a afundat vislele prea adînc în apă”. — *Nota trad.*

șeală grosolană de îndată ce întâlnește un termen tehnic dintr-un domeniu care îi este necunoscut, la ce te poți aștepta de la un om care, cunoscînd numai relativ limba germană cultă, încearcă să traducă într-altă limbă pe scriitorul german cel mai greu de tradus? Și vom vedea, într-adevăr, că d-l Broadhouse este mare meșter în „prinsul racilor”.

Dar în cazul de față traducătorului i se mai cere ceva. Marx este unul dintre scriitorii contemporani cu stilul cel mai energic, mai pregnant și mai concis. Pentru a reda exact stilul lui Marx, trebuie să stăpînești la perfecție nu numai limba germană, dar și pe cea engleză. D-l Broadhouse însă, deși, pare-se, ziarist destul de talentat, cunoaște limba engleză numai atît cît e nevoie pentru a satisface normele literare obișnuite. Acestor norme el le face destul de bine față, dar nu aceasta este engleza în care ar putea fi tradus vreodată „Capitalul”. O limbă germană viguroasă trebuie redată într-o limbă engleză viguroasă; trebuie folosite pînă la una toate resursele limbii; expresii germane nou create impun crearea unor expresii noi corespunzătoare în engleză. Dar de îndată ce întîmpină asemenea dificultăți, pe d-l Broadhouse îl părăsesc nu numai resursele, dar și curajul. Cea mai neînsemnată îmbogățire a vocabularului său limitat, cea mai neînsemnată inovație care depășește cadrul limbii engleze obișnuite din literatura convențională, de toate zilele, îl înspăimîntă și, decît să riște o asemenea erezie, el preferă să traducă cuvîntul german greu traductibil printr-un termen mai mult sau mai puțin nedefinit care nu-i supără urechea, dar în schimb face confuză ideea autorului; sau, ceea ce e și mai rău, dacă acel cuvînt se repetă — printr-o serie întregă de termeni diferiți, uitînd că un termen tehnic trebuie să fie redat întotdeauna printr-una și aceeași expresie corespunzătoare. Astfel, chiar în titlul primei secțiuni el traduce *Wertgrösse* * prin „extent of value”, ignorînd faptul că *Grösse* ** este un termen matematic bine determinat, identic cu termenul „magnitudine” sau cu o cantitate determinată, în timp ce „extent” mai poate avea multe alte accepții. Astfel, chiar și o inovație atît de simplă ca „timp de muncă” [„labour-time”] pentru *Arbeitszeit* este prea dificilă pentru el; el o traduce prin 1) „time-labour”, expresie care înseamnă, dacă în general înseamnă ceva, munca plătită pe unitatea de timp, sau munca pe care o prestează un om care „execută” munca silnică [hard labour] pe termenul [time] cît a fost condamnat; 2) „time of labour” [„timpul muncii”]; 3) „labour-time” [„timp de muncă”] și 4) „period of labour” [„perioadă

* — mărirea valorii. — *Nota trad.*

** — mărime. — *Nota trad.*

de muncă"] (*Arbeitsperiode*) — termen prin care Marx subînțelege în volumul al II-lea cu totul altceva. După cum se știe însă, „categoria” timp de muncă este una dintre categoriile cele mai importante din întreaga carte, și a o traduce prin patru termeni diferiți în mai puțin de zece pagini este mai mult decât un lucru de neiertat.

Marx începe cu analiza mărfii. Marfa se înfățișează în primul rând ca obiect de întrebuițare ; ca atare ea poate fi privită fie sub aspectul calității, fie sub cel al cantității.

„Any such thing is a whole in itself, the sum of many qualities or properties, and may therefore be useful in different ways. To discover these different ways and therefore the various uses to which a thing may be put, is the *act of history*. So, too, is the finding and fixing of *socially recognised standards of measure* for the quantity of useful things. The diversity of the modes of measuring commodities arises partly from the diversity of the nature of the objects to be measured, partly from convention” (Traducerea engleză făcută de Engels în articolul de față. — *Nota trad.*)

[„Orice asemenea lucru este o totalitate de proprietăți numeroase și poate fi deci util în diferite privințe. Descoperirea acestor proprietăți și, prin urmare, a diferitelor moduri de întrebuițare a lucrurilor este o operă istorică. Acesta este cazul și cu descoperirea măsurilor sociale pentru cantitatea lucrurilor utile. Diversitatea măsurilor mărfurilor își are originea în parte în natura diferită a obiectelor ce urmează a fi măsurate, în parte în convenție” * (*K. Marx, „Capitalul” vol. I, București, Editura politică, 1960, ed. a IV-a, p. 75—76. — Nota trad.*)]

Acest fragment este redat de d-l Broadhouse în felul următor :

„To discover these various ways, and consequently the multifarious modes in which an object may be of use, is a *work of time*. So, consequently, is the finding of the *social measure* for the quantity of useful things. The diversity in the *bulk* of commodities arises partly from the different nature” etc.

[„A descoperi aceste proprietăți diferite și, în consecință, diferitele moduri în care un obiect ar putea fi util, aceasta este o *chestiune de timp*. Aceasta este, în consecință, și cazul cu descoperirea măsurii sociale pentru cantitatea lucrurilor utile. Diversitatea în masa mărfurilor apare parțial din natura diferită” etc.].

La Marx descoperirea diferitelor laturi utile ale lucrurilor constituie o parte esențială a progresului istoric ; la d-l Broadhouse — aceasta nu-i decât o chestiune de timp. La Marx același lucru se referă și la stabilirea măsurilor sociale generale. La d-l Broadhouse și „descoperirea măsurii sociale pentru cantitatea lucrurilor utile”

* „Jedes solches Ding ist ein Ganzes vieler Eigenschaften und kann daher nach verschiedenen Seiten nützlich sein. Diese verschiedenen Seiten und daher die mannigfachen Gebrauchsweisen der Dinge zu entdecken, ist *geschichtliche Tat*. So ist die Findung *gesellschaftlicher Masse* für die Quantität der nützlichen Dinge. Die Verschiedenheit der Warenmasse entspringt teils aus der verschiedenen Natur der zu messenden Gegenstände, teils aus Konvention” (Textul originalului german, volumul I al „Capitalului”, ed. a III-a, 1883. — *Nota trad.*)

este o „chestiune de timp“ ; de o asemenea măsură Marx, firește, nu s-a sinchisit niciodată. Și, în sfârșit, Broadhouse confundă *Masse* (*measures*) (măsură) cu *Masse* (*bulk*) (masă), atribuindu-i astfel lui Marx unul din cei mai frumoși „raci“ care au fost prinși vreodată.

Mai departe Marx spune :

„Use-values form the material out of which wealth is made up, whatever may be the social form of that wealth“ (Traducerea engleză făcută de Engels în articolul de față. — *Nota trad.*)

[„Valorile de întrebuințare formează fondul material al avuției, oricare ar fi forma socială a acestei avuții“ *]. (*K. Marx*, „Capitalul“, vol. I, București, Editura politică, 1960, ed. a IV-a, p. 76. — *Nota trad.*)]

(forma specifică de însușire, în care este înfăptuită luarea în stăpânire și repartitia).

D-l Broadhouse traduce :

„Use values constitute the actual basis of wealth which is always their social form“

[„Valorile de întrebuințare formează baza reală a avuției care reprezintă întotdeauna forma lor socială“],

ceea ce constituie sau o platitudine pretențioasă, sau o pură aberație.

Al doilea aspect sub care se prezintă o marfă este valoarea ei de schimb. Faptul că toate înărfurile se pot schimba între ele în proporții stabilite, care se schimbă mereu, că au valori de schimb, presupune că ele conțin ceva care le este comun tuturor. Nu mă opresc aici asupra modului neglijent în care redă d-l Broadhouse una din cele mai subtile analize din cartea lui Marx, ci trec direct la pasajul în care Marx spune :

„This something common to all commodities cannot be a geometrical, physical, chemical or other natural property. In fact their material properties come into consideration only in so far as they make them useful, that is, in so far as they turn them into use-values“. (Traducerea engleză făcută de Engels în articolul de față. — *Nota trad.*)

[„Acest element comun nu poate fi o proprietate naturală oarecare, geometrică, fizică, chimică sau de altă natură a mărfurilor. În general, proprietățile lor corporale nu intră în socoteală decât în măsura în care fac ca mărfurile să fie utilizabile, adică în măsura în care fac din ele valori de întrebuințare“ **]. (*K. Marx*, „Capitalul“, vol. I, București, Editura politică, 1960, ed. a IV-a, p. 77. — *Nota trad.*)]

* „Gebrauchswerte bilden den stofflichen Inhalt des Reichtums, welches immer seine gesellschaftliche Form sei“ (Textul originalului german. — *Nota trad.*)

** „Dies Gemeinsame kann nicht eine geometrische, physikalische, chemische oder sonstige natürliche Eigenschaft der Waren sein. Ihre körperlichen Eigenschaften kommen überhaupt nur in Betracht, soweit selbe sie nutzbar machen, also zu Gebrauchswerten“ (Textul originalului german. — *Nota trad.*)

Și el continuă

„But it is the very act of *making abstraction from their use-values which evidently is the characteristic point of the exchange-relation of commodities. Within this relation, one use-value is equivalent to any other, so long as it is provided in sufficient proportion*”. (Traducerea engleză făcută de Engels în articolul de față. — *Nota trad.*)

[„Dar, pe de altă parte, tocmai *abstracția* ce se face de valorile de întrebuițare este aceea care caracterizează cu toată evidența raportul de schimb al mărfurilor. Înăuntrul acestui raport de schimb, o valoare de întrebuițare prețuiește exact cît oricare alta, cu condiția ca ea să existe în proporția cvenită”*. (K. Marx, „Capitalul”, vol. I, București, Editura politică, 1960, ed. a IV-a, p. 77. — *Nota trad.*)]

Iar la d-l Broadhouse :

„But on the other hand, it is precisely *these use-values in the abstract which apparently characterise the exchange-ratio of the commodities. In itself, one use-value is worth just as much as another if it exists in the same proportion*”.

[„Dar, pe de altă parte, tocmai *aceste valori de întrebuițare considerate abstract* sînt acelea care, după cîte s-ar părea, caracterizează proporția de schimb a mărfurilor. În sine o valoare de întrebuițare valorează cît oricare alta, dacă exista în aceeași proporție.”]

În felul acesta, lăsînd la o parte erorile mai mici ale traducerii, d-l Broadhouse îi atribuie lui Marx exact contrariul a ceea ce spune în realitate. La Marx, caracteristic pentru raportul de schimb al mărfurilor este faptul că se face total abstracție de valorile lor de întrebuițare, că mărfurile sînt considerate ca neavînd de loc valori de întrebuițare. Traducătorul lui Marx însă îi atribuie acestuia afirmația că, pentru *proporția* schimbului (despre care nici nu este vorba aici), caracteristică ar fi tocmai valoarea ei de întrebuițare, luată numai „abstract” ! Iar apoi, cu cîteva rînduri mai jos, el reproduce fraza lui Marx : „Ca valori de întrebuițare, mărfurile sînt înainte de toate de calitate diferită ; ca valori de schimb, ele nu pot fi decît de cantitate diferită și nu conțin deci nici un atom de valoare de întrebuițare” ** (K. Marx, „Capitalul”, vol. I, București, Editura politică, 1960, ed. a IV-a, p. 77—78. — *Nota trad.*), deci nici abstractă, nici concretă. Sîntem în drept să întrebăm : „Înțelegi oare ceva din ceea ce citești ?”

La această întrebare este cu neputință să se răspundă afirmativ cînd constatăm că d-l Broadhouse repetă iarăși și iarăși aceeași

* „Andrerseits aber ist es grade die *Abstraction von ihren Gebrauchswerten, was das Austauschverhältnis der Waren augenscheinlich* charakterisiert. *Innerhalb desselben* gilt ein Gebrauchswert grade soviel wie jeder andre, wenn er nur in *gehöriger* Proportion vorhanden ist” (Textul originalului german. — *Nota trad.*)

** „Als Gebrauchswerte sind die Waren vor allem verschiedener Qualität, als Tauschwerte können sie nur verschiedener Quantität sein, enthalten also kein Atom Gebrauchswert”. (Textul originalului german. — *Nota trad.*)

concepție greșită. După fraza pe care am citat-o mai sus, Marx continuă :

„Now, if we leave out of consideration” (that is, make abstraction from) „the use-values of the commodities, there remains to them but one property : that of being the products of labour. But even this product of labour has already undergone a change in our hands. If we make abstraction from its use-value, we also make abstraction from the bodily components and forms which make it into a use-value.” (Traducerea engleză făcută de Engels în articolul de față. — Nota trad.).

Acest pasaj d-l Broadhouse îl redă în engleză după cum urmează :

„If we separate use-values from the actual material of the commodities, there remains” (where ? with the use-values or with the actual material ?) „one property only, that of the product of labour. But the product of labour is already transmuted in our hands. If we abstract from it its use-value, we abstract also the stamina and form which constitute its use-value”.

Mai departe Marx spune :

„In the exchange-relation of commodities, their exchange-value presented itself to us as something perfectly independent of their use-values. Now, if we actually make abstraction from the use-value of the products of labour, we arrive at their value, as previously determined by us”. (Traducerea engleză făcută de Engels în articolul de față. — Nota trad.).

[„Dacă facem abstracție de valoarea de întrebuințare a corpurilor mărfurilor, nu le mai rămîne decît o singură calitate : aceea de a fi produse ale muncii. Dar produsul muncii s-a schimbat și el pe neobservate. Dacă facem abstracție de valoarea sa de întrebuințare, facem de asemenea abstracție și de elementele și formele materiale care fac din el o valoare de întrebuințare” * . (K. Marx, „Capitalul”, vol. I, București, Editura politică, 1960, ed. a IV-a, p. 78. — Nota trad.).]

[„Dacă separăm valorile de întrebuințare de adevăratul material al mărfurilor, atunci rămîne” (unde ? în valorile de întrebuințare sau în adevăratul material ?) „doar o singură calitate, aceea de a fi un produs al muncii. Dar produsul muncii s-a și schimbat în niștile noastre. Dacă abstragem din el valoarea lui de întrebuințare, abstragem de asemenea și substanța și forma care constituie valoarea lui de întrebuințare”.]

[„În raportul de schimb al mărfurilor înseși, valoarea lor de schimb ne-a apărut ca ceva cu totul independent de valorile lor de întrebuințare. Dar dacă facem într-adevăr abstracție de valoarea de întrebuințare a produselor muncii, obținem valoarea lor astfel cum a fost determinată mai sus” ** (K. Marx, „Capitalul”, vol. I, București, Editura politică, 1960, ed. a IV-a, p. 78. — Nota trad.).]

* „Sieht man nun vom Gebrauchswert der Warenkörper ab” (das heisst, davon abstrahieren), „so bleibt ihnen nur noch eine Eigenschaft, die von Arbeitsprodukten. Jedoch ist uns auch das Arbeitsprodukt bereits in der Hand verwandelt. Abstrahieren wir von seinem Gebrauchswert, so abstrahieren wir auch von den körperlichen Bestandteilen und Formen, die es zum Gebrauchswert machen”. (Textul originalului german. — Nota trad.).

** „Im Austauschverhältnis der Waren selbst erscheint uns ihr Tauschwert als etwas von ihren Gebrauchswerten durchaus Unabhängiges. Abstrahiert man nun wirklich vom Gebrauchswert der Arbeitsprodukte, so erhält man ihren Wert, wie er eben bestimmt ward”. (Textul originalului german. — Nota trad.).

Aceasta sună la d-l Broadhouse după cum urmează :

„In the exchange-ratio of commodities their exchange-value appears to us as something altogether independent of their use-value. If we now in effect abstract the use-value from the labour products, we have their value as it is then determined“.

[„In proporția de schimb a mărfurilor valoarea lor de schimb ne apare ca ceva cu totul independent de valoarea lor de întrebuințare. Dacă abstragem acum într-adevar valoarea de întrebuințare din produsele muncii, obținem valoarea lor, așa cum a fost determinată atunci“].

În această privință nu încapă nici o îndoială. D-l Broadhouse nu a auzit niciodată de alte moduri de a abstrage decât de cele fizice, cum ar fi abstragerea banilor dintr-o casă de bani sau dintr-un seif. Să identifice abstragerea cu sustragerea [abstraction and subtraction] este ceva de neiertat pentru un traducător al lui Marx.

Încă un exemplu de felul cum o idee exprimată în germană a fost transformată în engleză într-un non-sens. Una din cele mai subtile analize făcute de Marx este aceea în care descoperă dublul caracter al muncii. Munca, considerată ca producătoare de valoare de întrebuințare, este o muncă cu un caracter aparte și se deosebește de aceeași muncă, considerată ca creatoare de valoare. Una este o muncă de un fel determinat : torsul, țesutul, aratul etc. ; cealaltă este o proprietate generală a activității productive a omului, comună torsului, țesutului, aratului etc. și le cuprinde pe toate sub denumirea comună de muncă. Una este muncă concretă, cealaltă — muncă abstractă. Una este muncă în sens tehnic, cealaltă — în sens economic. Pe scurt : întrucît în limba engleză *există* termeni pentru ambele munci — una este *work* spre deosebire de *labour* ; cealaltă *labour* spre deosebire de *work*. După această analiză Marx continuă :

„Originally a commodity presented itself to us as something duplex : use-value and exchange-value. Further on we saw that labour, too, as far as it is expressed in value, does no longer possess the same characteristics which belong to it in its capacity as a creator of use-value“. (Traducerea engleză făcută de Engels în articolul de față. — *Nota trad.*)

[„La început *marfa* ne-a apărut ca avînd un dublu caracter : acela de valoare de întrebuințare și de valoare de schimb. Mai tîrziu s-a văzut că și munca, în măsura în care își găsește expresia în valoare, nu mai posedă aceleași caracteristici care îi revin în calitate de creatoare de valori de întrebuințare“* (K. Marx. „Capitalul“, vol. I, București, Editura politică, 1960, ed. a IV-a, p. 81. — *Nota trad.*)]

* „Ursprünglich erschien uns die Ware als ein Zwieschlächtiges, Gebrauchswert und Tauschwert. Später zeigte sich, dass auch die Arbeit, soweit sie im Wert ausgedrückt ist, nicht mehr dieselben Merkmale besitzt, die ihr als Erzeugerin von Gebrauchswerten zukommen“. (Textul originalului german. — *Nota trad.*)

D-l Broadhouse vrea să dovedească cu tot dinadinsul că nu a înțeles nici un cuvânt din analiza pe care a făcut-o Marx și traduce pasajul de mai sus în felul următor :

„We saw the commodity at first as a compound of use-value and exchange-value. Then we saw that labour, so far as it is expressed in value, only possesses that character so far as it is a generator of use-value”.

[„La început noi am considerat **munca** un **compus** format din valoare de întrebuințare și valoare de schimb. Ulterior am văzut că munca, în măsura în care este exprimată în valoare, **posedă acest caracter** numai în măsura în care este creatoare de valoare de întrebuințare”].

Cînd Marx spune „alb” d-l Broadhouse nu vede pentru ce nu ar traduce el „negru”.

Dar destul despre aceasta. Să luăm un exemplu mai amuzant. Marx spune : „În societatea burgheză există fictio juris (ficțiunea juridică) după care orice om devenit cumpărător de mărfuri posedă o cunoaștere enciclopedică a mărfurilor” *²⁷³. (K. Marx. „Capitalul”, vol. I, București, Editura politică, 1960, ed. a IV-a, p. 76. — *Nota trad.*) Deși expresia „Civil Society” ** este pur englezească și „History of Civil Society” a lui Ferguson există de mai bine de o sută de ani ²⁷⁴, d-lui Broadhouse i se pare extrem de dificilă această expresie. El o traduce prin : „amongst ordinary people” *** transformînd astfel ideea într-un nonsens. Căci tocmai „oamenii de rînd” sînt aceia care crîcnesc mereu pentru că sînt trași pe sfoară de prăvăliași etc., deoarece ei nu cunosc natura și valoarea mărfurilor pe care trebuie să le cumpere.

Producerea (Herstellung) unei valori de întrebuințare este redată prin „the establishing of a use-value” ****. Cînd Marx spune : „Dacă reușim să transformăm cu puțină muncă cărbunele în diamant, valoarea sa poate să scadă sub valoarea cărămizilor” ***** d-l Broadhouse care, după cît se pare, nu știe că diamantul este o formă alotropică a carbonului, transformă *cărbunele* în *cocs*. Tot așa transformă el expresia „total yield of the Brazilian diamond mines” ***** în „the entire profits of the whole yield” *****.

* „In der bürgerlichen Gesellschaft herrscht die *fictio juris*, dass jeder Mensch als Warenkäufer eine enzyklopädische Warenkenntnis besitzt.” (Textul originalului german. — *Nota trad.*)

** — „societate civilă”. — *Nota trad.*

*** — „printre oamenii de rînd”. — *Nota trad.*

**** — *stabilirea* unei valori de întrebuințare. — *Nota trad.*

***** „Gelingt es, mit wenig Arbeit Kohle in Diamant zu verwandeln, so kann sein Wert unter den von Ziegelsteinen fallen”. — *Nota trad.*

***** — „producția totală a minelor de diamant din Brazilia”. — *Nota trad.*

***** — „profiturile integrale realizate din întreaga producție”. — *Nota trad.*

„The primitive communities of India” * devin la el „venerable communities” **.

Marx spune :

„In the use-value of a commodity is contained” (steckt, which has better be translated : For the production of the use-value of a commodity there has been spent) „a certain productive activity, adapted to the peculiar purpose, or a certain useful labour”. (Traducerea engleza făcută de Engels în articolul de față. — *Nota trad.*).

[„În valoarea de întrebuințare a oricărei mărfi se află” (steckt — ceea ce s-ar fi putut traduce mai bine : „Pentru producerea valorii de întrebuințare a unei mărfi s-a cheltuit”) „o anumită activitate productivă potrivită, adică o muncă utilă” *** (K. Marx. „Capitalul”, vol. 1, București, Editura politică, 1960, ed. a IV-a, p. 82. — *Nota trad.*)].

D-l Broadhouse trebuie să spună :

„In the use-value of a commodity is contained a certain quantity of productive power or useful labour”.

[„În valoarea de întrebuințare a oricărei mărfi se află o cantitate determinată de forță productivă sau de muncă utilă”]

și transformă astfel nu numai calitatea în cantitate, dar și activitatea productivă cheltuită în forță productivă, care abia urmează să fie cheltuită.

Dar ajunge. Aș putea da de zece ori mai multe exemple, pentru a arăta că d-l Broadhouse nu este din nici un punct de vedere persoana indicată să-l traducă pe Marx, și aceasta mai cu seamă pentru că, pare-se, nu știe absolut de loc ce este o muncă științifică cu adevărat conștiincioasă ****.

Scris în octombrie 1885

Se tipărește după textul apărut în revistă

Publicat în „The Commonweal”
nr. 10 din noiembrie 1855

Tradus din limba engleză

Semnat : *Friedrich Engels*

* — „comunitățile primitive din India”. — *Nota trad.*

** — „comunități venerabile”. — *Nota trad.*

*** „In dem Gebrauchswert jeder Ware steckt eine bestimmte zweckmässig produktive Tätigkeit oder nützliche Arbeit”. (Textul originalului german. — *Nota trad.*).

**** — Din cele spuse mai sus reiese clar că „Capitalul” nu este o lucrare care poate fi tradusă pe bază de contract. Munca de traducere a acestei lucrări se află în mâinile cele mai bune ; totuși nu este posibil ca traducătorii să-și consacre tot timpul acestei lucrări. Acesta este motivul pentru care a fost aminată publicarea ei. Dar, deși nu poate fi indicată data precisă a apariției cărții, putem spune cu certitudine că ediția engleză va fi la dispoziția publicului în cursul anului viitor.

Cu privire la istoria țărănimii prusiene

[Introducere la broșura lui Wilhelm Wolff „Miliardul silezian”]²⁷⁵

Pentru înțelegerea lucrării lui Wolff: „Miliardul silezian”, socot necesar să scriu câteva cuvinte introductive.

La est de Elba și la nord de Erzgebirge și Riesengebirge Germania reprezintă un teritoriu care în a doua jumătate a evului mediu a fost smuls de la slavii care au pătruns pînă aici și a fost germanizat din nou de coloniștii germani. Cuceritorii, cavaleri și baroni germani cărora le-au fost atribuite aceste pămînturi, au jucat rolul de „întemeietori” („Gründer-ii”) de sate; ei și-au împărțit domeniile fixînd limitele satelor și, la rîndul lor, acestea din urmă au fost împărțite fiecare într-un număr de loturi țărănești sau hufe de mărime egală. Fiecărei hufe îi revenea un loc de casă cu curte și grădină chiar în vatra satului. Aceste hufe au fost repartizate prin tragere la sorți coloniștilor franci (franci din Renania și din Țările de Jos), celor saxoni și frîzi care fuseseră atrași aici; în schimb, colonistul trebuie să dea „întemeietorului”, adică cavalerului sau baronului, dări fixe foarte moderate și să presteze anumite servicii. Atîta timp cît țărani își îndeplineau aceste obligații, ei erau stăpîni ereditari pe hufele lor. Pe lîngă aceasta, ei aveau dreptul să taie lemne, să-și trimită vitele la pășunat și să-și îngrașe porcii cu ghindă etc. în pădurea aparținînd întemeietorului de sat (adică a moșierului de mai tîrziu), adică aceleași drepturi de folosință a almenzelor* pe care le aveau țărani din vestul Germaniei în marcă. Terenurile arabile ale satului erau supuse în mod obligatoriu sistemului de alternare a culturilor, iar în majoritatea cazurilor erau lucrate după sistemul asolamentului trienal, fiind împărțite în trei sole: sola semănăturilor de toamnă, sola semănăturilor de primăvară și pîrloaga. Pîrloaga și miriștea erau folosite în comun pentru pășunatul vitelor țărănilor și ale întemeietorului de

* pămînturile neîmpărțite, folosite în comun. — Nota trad.

sat. Toate treburile satului erau rezolvate în adunarea sătenilor, adică a posesorilor hufelor, hotărârile fiind luate prin majoritate de voturi. Drepturile întemeietorilor de origine nobilă se limitau la servituți, la folosirea în comun a pășunilor, a pirloagelor și a miriștelor, la prisosul care rămânea după folosirea în comun a pădurilor și la a prezida adunarea consătenilor, care cu toții erau oameni liberi. Aceasta era în linii generale situația țăranilor germani de la Elba pînă în Prusia orientală și Silezia, dar ea era, în genere, mult mai bună decît situația în care se aflau în aceeași perioadă țăranii din vestul și din sudul Germaniei ; aceștia din urmă duceau încă de pe atunci împotriva stăpînilor feudali o luptă aprigă neconținută pentru vechile lor drepturi strămoșești, aflîndu-se în cea mai mare parte într-o stare de dependență cu mult mai apăsătoare care le amenința, ba chiar le desființa libertatea personală.

Nevoia crescîndă de bani a stăpînilor feudali în secolele al XIV-lea și al XV-lea a dus, firește, și în nord-estul țării la încercări de a-i spolia și de a-i împila pe țărani, în pofida învoielilor existente, dar în nici un caz în aceeași măsură și cu același succes ca în Germania de sud. La est de Elba, populația era încă rară, mai existau suprafețe întinse de pămînt necultivat ; deștelenirea acestor pămînturi, extinderea culturilor, întemeierea de noi sate supuse la plata unui cens au rămas aici cele mai sigure mijloace de îmbogățire și pentru feudalul stăpîn al pămînturilor ; la aceasta se adaugă faptul că aici, la granița cu Polonia, se formaseră deja state mai mari : Pomerania, Brandenburg, electoratul Saxoniei (Silezia aparținînd Austriei), ceea ce făcea ca aici pacea internă să fie respectată într-o mai mare măsură, luptele dintre nobili și jafurile săvîrșite de aceștia să fie înfrinate cu mai multă strășnicie decît în ținuturile fărîmițate de pe Rin, cum erau Franconia și Suabia ; cei care sufereau însă cel mai mult de pe urma acestei veșnice stări de război erau țăranii.

Numai în vecinătatea satelor poloneze sau lituano-prusiene subjugate se observa tot mai des încercarea nobilimii de a-i aduce pe coloniștii, statorniciți aici potrivit dreptului cutumiar german în aceeași stare de iobăgie în care se aflau supușii lor polonezi și prusieni. Așa s-a întimplat în Pomerania și pe domeniile Ordinului Teuton din Prusia ²⁷⁶, mai arareori însă în Silezia.

Ca urmare a acestei situații mai favorabile, țăranii de la est de Elba aproape că nu au fost atinși de puternica mișcare a țăranilor din sudul și vestul Germaniei, care a avut loc în ultimul pătrar al secolului al XV-lea și în primul pătrar al secolului al XVI-lea ; iar cînd în 1525 a izbucnit revoluția, ea a avut numai în Prusia orientală un slab răsunset, care a fost înăbușit fără prea

multă greutate. Țăranii de la est de Elba i-au părăsit pe frații lor răsculați și au avut soarta pe care au meritat-o. În locurile bintuite de Marele război țărănesc, țăranii au fost transformați de-a dreptul în iobagi, impunându-li-se claca și servituți extrem de apăsătoare stabilite după bunul plac al seniorului feudal, iar marca lor liberă a fost transformată pur și simplu în proprietate seniorială, țăranii păstrînd dreptul de folosință numai atunci cînd seniorul avea bună-voința să li-l acorde. Această stare ideală a proprietății funciare feudale, spre care nobilimea germană a năzuit zadarnic în tot cursul evului mediu și la care a ajuns în sfîrșit abia acum, în perioada de decădere a economiei feudale, s-a extins treptat și asupra pămînturilor de la est de Elba. Nu numai că drepturile țăranilor de a se folosi de pădurea seniorială — așa cum erau prevăzute în contract și în măsura în care nu fuseseră ciuntite mai înainte — s-au transformat într-o favoare pe care mărinimosul senior feudal o acorda țăranilor, dar asupra căreia putea să revină oricînd; nu numai că claca și cenzul au fost mărite în mod ilegal, dar au mai fost introduse noi servituți, ca, de pildă, laudemile (dări plătite seniorului feudal în caz de deces al posesorului gospodăriei țărănești), considerate drept un indiciu al stării de iobăgie; unor servituți de veche tradiție li s-a imprimat caracterul de servituți pe care le efectuau numai iobagii, dar nu și oamenii liberi. În felul acesta, în mai puțin de 100 de ani țăranii liberi de la est de Elba au fost transformați în iobagi, mai întii de fapt și curînd după aceea și de drept.

Între timp nobilimea feudală se îmburghezea din ce în ce mai mult. Ea devenea într-o măsură tot mai mare datornică capitaliștilor-cămătari de la orașe, ceea ce făcea ca banii să devină pentru ea o necesitate stringentă. Dar de la țăran, iobagul ei, nobilimea nu putea storce bani, ci în primul rînd numai muncă sau produse agricole; pămînturile gospodăriilor țărănești însă erau lucrate în condiții extrem de grele și dădeau un surplus minimal de produse peste strictul necesar celei mai mizere existențe a posesorilor acestor gospodării. Alături de ele se aflau însă întinsele pămînturi rentabile ale mănăstirilor, lucrate pe cheltuiala proprietarului și sub supraveghere competentă, cu ajutorul muncii de clacă efectuate de țăranii dependenți sau iobagi. Pînă atunci, mica nobilime aproape niciodată nu a putut să practice acest sistem de gospodărie pe domeniile ei, iar marea nobilime și principii — numai în mod excepțional. Acum însă, a devenit pretutindeni posibilă cultivarea unor suprafețe mari de pămînt, pe de o parte ca urmare a restabilirii păcii în țară, iar pe de altă parte, nevoia crescîndă de bani a nobilimii impunînd acest lucru tot mai mult. Astfel, cultivarea

marilor moșii cu ajutorul muncii de clacă efectuate de țăranii iobagi și în folosul proprietarului de pământ a devenit treptat sursa de venituri care trebuiau să compenseze nobilimea, care nu-și mai putea permite să jefuiască la drumul mare ca pe vremuri. Dar de unde să ia pământul necesar? Nobilul era, ce-i drept, proprietarul unor pământuri mai mult sau mai puțin întinse, care, cu rare excepții erau însă date în folosință țăranilor cenzitari cu drept de ereditate²⁷⁷; aceștia — atâta timp cât efectuau servituțiile stabilite — aveau asupra gospodăriilor și hufelor lor, precum și asupra almen-dei aceleași drepturi ca însuși „milostivul” stăpîn al pământului. Trebuia deci găsită o soluție, și în acest scop se impunea, înainte de toate, transformarea țăranilor în iobagi. Și, într-adevăr, chiar dacă alungarea țăranilor iobagi din casele și de pe gospodăriile lor nu reprezenta ea însăși în mai mică măsură o încălcare a dreptului și un act de violență decît alungarea țăranilor cenzitari liberi, ea putea fi totuși justificată mai ușor cu ajutorul dreptului roman. Pe scurt, de îndată ce s-a reușit ca țăranii să fie transformați în iobagi, un anumit număr dintre ei au fost alungați de pe pămînturile lor, sau au fost din nou aduși pe domeniul seniorial în calitate de țărani fără pământ (Kotsassen), zileri, cărora li se dădea o cocioabă și puțin loc pentru grădinărit. Dacă vechile castele întărite ale nobililor au cedat locul castelului noi, mai puțin întărite, apoi tocmai de aceea un număr mult mai mare de gospodării ale țăranilor care au fost cîndva liberi au trebuit să cedeze locul cocioabelor mizere ale iobagilor.

Moșia seniorială — dominium, cum era denumită în Silezia — odată organizată, nu rămînea decît să fie pusă în mișcare forța de muncă a țăranilor pentru a cultiva pămîntul. Și aici a ieșit la iveală al doilea avantaj al iobăgiei. Prestațiile de muncă ale țăranilor, stabilite prin contract, nu erau nicidecum adecvate acestui scop, întrucît, de cele mai multe ori, se mărgineau la lucrări de interes public — construcții de drumuri și poduri etc. —, lucrări de construcții la castelul seniorial sau munci prestate la castel de femei și fete, care se îndeletniceau cu diferite meșteșuguri sau care munceau ca slujnice. Dar de îndată ce țăranul era transformat în iobag, iar acesta era asimilat cu sclavul roman de juriștii care aplicau dreptul roman, „milostivul” senior întorcea foaia. Sprijinit de juriștii din scaunul de judecată, el cerea acum țăranilor să-i presteze servicii nelimitate, cît, cînd și unde îi convenea. De îndată ce era chemat, țăranul trebuia să efectueze pentru stăpînul moșiei clacă, să care, să are, să semene și să strîngă recolta, chiar dacă-și neglija propriul lui ogor sau dacă propria lui recoltă se strica din

cauza ploii. De asemenea, i-a fost sporit pînă la limita extremă cenzul în produse sau în bani pe care îl plăteau pentru pămînt.

Dar asta nu era totul. Nu mai puțin nobilul principe teritorial, și la est de Elba el nu era o apariție singulară, avea de asemenea nevoie de bani, de mulți bani. Pentru că el îngăduia nobililor să-i înrobească pe țărani săi, nobilimea îi îngăduia lui să-i pună pe aceiași țărani să plătească biruri către stat, nobilii, desigur, fiind scutiți de biruri ! Și, ca o incununare a acestei întregi situații, același principe teritorial sancționa transformarea, care avusese deja loc, a vechiului drept al stăpînului de pămînt de a prezida instanța de judecată liberă a țăranilor — instanță și ea de mult desființată — în dreptul de a exercita jurisdicția seniorială (patrimonială) și autoritatea polițienească pe moșie, potrivit căreia stăpînul moșiei a devenit nu numai șeful poliției, ci și singurul judecător al țăranilor lui, chiar dacă era el însuși în cauză, așa că țăranul nu-l putea reclama pe stăpînul moșiei decît aceluiași stăpîn al moșiei. Acesta întrunea deci în aceeași persoană calitatea de legiuitor, de judecător și de organ executiv, el fiind pe moșia sa un stăpîn absolut.

Aceste rînduiri înjositoare, care nu-și găsesc egal nici măcar în Rusia de atunci — unde țăranul avea totuși obștea lui care se autoadministra —, și-au atins punctul culminant în perioada dintre războiul de 30 de ani și înfringerea salvatoare de la Jena²⁷⁸. Calamitățile războiului de 30 de ani au permis nobilimii să desăvîrșească înrobirea țăranilor ; pustiirea a nenumărate gospodării țărănești i-a dat cavalerului posibilitatea să și le înglobeze fără nici o piedică în domeniul său ; revenirea la un domiciliu stabil a populației, care din cauza pustiirilor războiului fusese silită să vagabondeze, a oferit nobilimii pretextul de a o lega, de-a binelea, iobagă de glie. Dar și acest lucru a satisfăcut-o numai pentru scurtă vreme. Și iată că în următorii 50 de ani, cînd abia se vindecaseră îngrozitoarele răni pricinuite de război și pămînturile începuseră să fie cultivate din nou, iar populația începuse să crească, nobilii proprietari de pămînt au început să rivnească din nou la pămîntul și la munca țăranilor. Domeniul seniorial nu era destul de mare pentru a absorbi toată munca ce mai putea fi stoarsă din iobagi, stoarsă în adevăratul înțeles al cuvîntului. Sistemul de a-i degrada pe țărani, transformîndu-i în țărani fără pămînt (Kotsassen), în zileri iobagi, s-a dovedit a fi excelent. De la începutul secolului al XVIII-lea, acest sistem este practicat pe scară tot mai largă, dar acum este denumit „*alungarea țăranilor de pe pămînturi*” („*Bauernlegen*”). Sint „alungați” de pe pămînturile lor ațiția țărani cît este posibil, după împrejurări ; la început erau lăsați numai ațiția cîți erau necesari pentru

corvezile cu atelaje, în timp ce ceilalți erau transformați în țărani fără pământ (Dreschgärtner, Häusler, Instleute²⁷⁹ și alții purtând denumiri asemănătoare), care pentru o cocioabă și o bucătică de pământ cultivată cu cartofi trebuiau să trudească an de an pe moșie în schimbul unei mizerabile plăți cu ziua în grîne și numai în mică măsură în bani. Acolo unde „milostivul” senior este destul de bogat pentru a folosi propriile sale vite de muncă sînt „alungați” și ceilalți țărani, iar hufele lor sînt înglobate în moșia seniorială. Prin urmare, întreaga mare proprietate funciară a nobilimii germane, dar mai ales a celei de la est de Elba, s-a format *din pământ jefuit de la țărani*, și chiar dacă acest pământ s-ar lua înapoi de la jefuitori fără nici o despăgubire, jefuitorii încă nu și-ar primi pedeapsa meritată; de fapt ei ar mai trebui să plătească despăgubiri.

Încetul cu încetul, principiile teritoriale și-au dat seama că acest sistem, atît de avantajos pentru nobili, nu era nicidecum în interesul lor. Înainte de a fi alungați de pe pămînturile lor, țărani plătiseră biruri către stat; pentru hufele lor, care au fost înglobate în dominium — scutit de biruri —, statul nu mai căpăta nici o lețcaie, iar de la țărani fără pământ, statornicii de curînd, abia dacă primea vreun ban. Pe lîngă aceasta, o parte dintre țărani deposezați de pămînturile lor au fost pur și simplu izgoniți, fiind considerați de prisos pentru munca la moșie, și au devenit astfel liberi, adică cerșetori liberi ca păsările cerului. Populația sătească a început să scadă și, de cînd principele teritorial a început să-și completeze costisitoarele sale trupe de mercenari pe calea mai ieftină a recrutării de soldați din rîndurile țăranilor, această scădere a populației nu-l putea lăsa cituși de puțin indiferent. Astfel, în tot cursul secolului al XVIII-lea sînt emise, în special în Prusia, una după alta ordonanțe pentru a pune capăt alungării țăranilor de pe pămînturile lor, dar ele au avut aceeași soartă ca 99⁰ din uriașa maculatură scrisă de la capitulariile lui Carol cel Mare²⁸⁰ încoace de guvernele germane: ele au rămas numai pe hirtie, nobilii s-au sinchisit prea puțin, iar alungarea țăranilor de pe pămînturile lor a continuat.

Chiar și lecția înfricoșătoare pe care marea revoluție franceză a dat-o îndărătniciei nobilimii feudale a produs numai o spaimă trecătoare. Totul a rămas ca înainte și ceea ce n-a izbutit să facă Frederic al II-lea²⁸¹ a izbutit cu atît mai puțin să facă moliul și obtuzul său nepot, Frederic Wilhelm al III-lea. Dar a venit și ziua răzbunării. La 14 octombrie 1806, la Jena și Auerstedt, întregul stat prusian a fost prefăcut în țândări într-o singură zi, iar țăranul prusian are toate motivele să sărbătorească această zi, ca și ziua de

18 martie 1848, mai mult decît toate victoriile reputate de Prusia, începînd cu cea de la Mollwitz și terminînd cu cea de la Sedan ²⁸². Abia acum guvernul prusian, alungat pînă dincolo de granița Rusiei, a început, în sfîrșit, să se dumirească întrucîtva că fiii de țărani francezi liberi, proprietari de pămînt, nu puteau fi învinși cu ajutorul fiilor de iobagi, clăcași amenințați în orice clipă să fie alungați din casele și de pe pămînturile lor ; acum, în sfîrșit, și-a dat seama guvernul că țăranul este totuși și el, ca să spunem așa, om. Acum trebuiau luate măsuri energice.

Dar, o dată cu încheierea păcii și reîntoarcerea curții și guvernului la Berlin, nobilele intenții s-au topit din nou ca gheața la soarele de martie. Faimosul edict din 9 octombrie 1807 desființase, ce-i drept, *cu numele*, pe hîrtie, iobăgia sau starea de dependență ereditară (și aceasta abia cu începere din ziua Sf. Martin 1810 !) ²⁸³, în realitate însă aproape totul a rămas ca înainte. Lucrurile s-au oprit aici. Regele, pe cît de fricos pe atît de mărginit, s-a lăsat, ca și pînă atunci, dus de nas de nobilimea care-i jefuia pe țărani, și într-o asemenea măsură, încît între anii 1808 și 1810 au apărut 4 ordonanțe care, în ciuda edictului din 1807, permiteau din nou într-o serie întreagă de cazuri proprietarului de moșie să-i alunge pe țărani de pe pămînturile lor ²⁸⁴. Abia cînd războiul lui Napoleon împotriva Rusiei a început să se profileze la orizont, cei de la cîrma țării și-au amintit din nou că vor avea nevoie de țărani și au emis edictul din 14 septembrie 1811 ²⁸⁵, prin care *se recomanda* țăranilor și proprietarilor de pămînt ca, în termen de 2 ani, să cadă la învoială, în mod amiabil, asupra răscumpărării clăcii și servituților, ca și asupra răscumpărării de la moșier a dreptului său de proprietar suprem, urmînd ca după acest termen o comisie regală să aducă la îndeplinire în mod obligatoriu aceste învoieli după reguli stabilite. Regula principală era că țăranul, cedînd o treime din pămîntul pe care-l poseda (sau valoarea în bani a acestuia), devenea proprietar liber al pămîntului care îi mai rămînea. Dar chiar și această răscumpărare, atît de avantajoasă pentru nobilime, a rămas o muzică a viitorului. Căci nobilimea punea bețe-n roate, dorînd să obțină mai mult, iar după 2 ani Napoleon era din nou în țară.

Deîndată ce Napoleon a fost definitiv alungat din țară, regele înspăimîntat, care făgăduise mereu că va acorda pe viitor o constituție și o reprezentanță a poporului, a uitat toate aceste frumoase făgăduieli. La 28 mai 1816 — la mai puțin de un an după victoria de la Waterloo — s-a publicat o declarație în legătură cu edictul din 1811, care suna cu totul altfel ²⁸⁶. Răscumpărarea de servituțile feudale înceta acum să fie o regulă și devenea o excepție. Ea era valabilă numai pentru terenurile arabile înscrise

în cadastrele pentru impozitul funciar (deci terenurile mai mari) pe care se aflau gospodăriile țărănești, în Silezia încă din 1749, în Prusia orientală din 1752, în Brandenburg și în Pomerania din 1763 * și în Prusia occidentală din 1774 ! De asemenea, se permitea menținerea unor forme de clacă în timpul semănatului și al secerișului. Și când, în sfârșit, în 1817 comisiile de răscumpărare s-au apucat serios de lucru, elaborarea legislației agrare regresa mult mai repede decât progresau comisiile agrare. La 7 iunie 1821 a apărut un nou regulament cu privire la răscumpărări²⁸⁸, prin care se prevedea din nou limitarea dreptului de răscumpărare, acordându-se acest drept numai gospodăriilor țărănești mai mari, așa-numitele Ackernahrungen²⁸⁹, iar pentru proprietarii gospodăriilor mici, pentru țăranii fără pământ, pentru Häusleri, Dreschgärtneri, într-un cuvânt pentru toți zilerii statorniciți acolo, se prevedea, fără echivoc, eternizarea clăcii și a altor servituți feudale. De aici încolo, aceasta a rămas regulă. Abia din 1845 a devenit posibilă, ca o excepție pentru Saxonia²⁹⁰ și Silezia, răscumpărarea acestor servituți pe altă cale decât aceea a înțelegerii reciproce dintre moșier și țăran²⁹¹, pentru care nu a fost nevoie, bineînțeles, de o lege specială. În afară de aceasta, suma capitalizată în bani sau în cereale, cu care țăranul se putea răscumpăra odată pentru totdeauna de servituți, era de 25 de ori mai mare decât renta obișnuită, iar ratele de plată trebuiau să fie de cel puțin o sută de taleri **, pe cind încă în 1809 țăranilor de pe domeniile statului le era permis să se răscumpere de servituți pentru o sumă reprezentînd numai de 20 de ori renta. Într-un cuvînt, mult lăudata legislație agrară progresistă a „statului rațiunii”²⁹² avea un singur țel : să salveze din feudalism tot ce mai putea fi salvat.

Rezultatul practic a corespuns pe deplin acestor măsuri jalnice. Comisiile agrare au înțeles perfect de bine bunele intenții ale guvernului și, după cum a arătat Wolff în mod pregnant și amănunțit, ele au avut grijă ca la răscumpărare țăranul să fie tras pe sfoară, așa cum se cuvine, în favoarea nobilului. Din 1816 pînă în 1848 s-au răscumpărat de servituți 70 582 de gospodării țărănești

* Perfidia prusacă nu cunoaște limite. Ea se manifestă aici din nou chiar în fixarea acestei date. De ce tocmai anul 1763 ? Numai pentru că în anul care a urmat, la 12 iulie 1764, Frederic al II-lea a emis un edict drastic prin care se ordona nobililor recalcitranți, sub amenințarea cu pedeapsa, ca în termen de un an să populeze din nou cu proprietarii respectivi gospodăriile țărănești și loturile țăranilor rămași fără pământ, acaparate în masă cu începere din 1740, dar mai ales la izbucnirea războiului de 7 ani²⁸⁷. Rezultatele acestui edict, în măsura în care a avut rezultate, au fost anihilate în 1816, spre marele avantaj al nobilimii.

** — taler — veche monedă de argint prusiană echivalentă cu 3 mărci. — *Nota trad.*

cu o suprafață totală de pământ de 5 158 827 de morgeni ; acestea reprezentau $\frac{2}{7}$ din gospodăriile țărănești mai mari, supuse clăcii. În schimb s-au răscumpărat de servituți numai 289 651 de mici gospodării țărănești (dintre care peste 228 000 în Silezia, Brandenburg și Saxonia). Numărul zilelor de clacă anuală răscumpărate se ridica în total la : zile de clacă efectuată cu atelajele — 5 978 295 ; zile de clacă efectuată cu brațele — 16 869 824. Pentru aceasta marea nobilime a primit ca despăgubire următoarele : în contul sumei capitalizate — 18 544 766 de taleri, rentă în bani — 1 599 992 de taleri anual, rentă în natură — 260 069 de scheffeli * de seară anual și, în sfârșit, pământ cedat de țărani — 1 533 050 de morgeni **. Așadar, în afară de celelalte despăgubiri, foștii proprietari de pământ au primit o treime din pământurile care aparținuseră pînă atunci țăranilor !

Anul 1848 le-a deschis, în sfârșit, ochii nobililor de la țară (Kraut-iuncherilor) prusieni, pe cit de mărginiți, pe atît de îngîmfați. Mai ales în Silezia, unde erau larg dezvoltate sistemul latifundiilor și reducerea populației la starea de argați fără pământ, corespunzătoare acestui sistem, țăranii atacau castelele, ardeau actele de răscumpărare deja încheiate și îi sileau pe seniori să renunțe în scris la orice servituți. Aceste excese — pe care și burghezia aflată pe atunci la putere le considera ca o nelegiuire — au fost, ce-i drept, reprimite cu ajutorul forței armate și aspru pedepsite, dar și neghiobii de iuncheri au înțeles că nu mai erau posibile clăcile, că e mai bine să renunțe la acestea decît să ceară ca ele să fie efectuate de țăranii rebeli ! Acum nu mai rămînea decît să se salveze ce mai putea fi salvat, și nobilimea funciară a avut într-adevăr nerușinarea să ceară despăgubiri pentru niște servituți devenite irealizabile. Și, de îndată ce reacțiunea s-a simțit din nou tare pe poziție, ea a satisfăcut această cerință.

Mai întii a mai apărut totuși legea din 9 octombrie 1848, care prevedea sistarea tuturor tratativelor în curs în legătură cu răscumpărarea și a tuturor proceselor legate de aceasta, precum și a unui întreg șir de alte procese între moșieri și țărani ²⁹⁴. Prin urmare, mult lăudatele legi agrare, începînd din 1807, au fost condamnate de această lege. Mai tîrziu însă, de îndată ce așa-numita Adunare națională de la Berlin a fost dizolvată cu succes și lovitura de stat *** a reușit, guvernul feudal-birocratic Branden-

* — scheffel — veche măsură de capacitate în Prusia echivalentă cu 54,962 l. — *Nota trad.*

** În legătură cu această statistică vezi *Meitzen A.* „Der Boden des preussischen Staats”, p. 432 și urm ²⁹³.

*** Vezi volumul de față. p 199—201. — *Nota red.*

burg—Manteuffel s-a considerat destul de puternic pentru a face un pas serios în interesul nobilimii. El a emis ordonanța provizorie din 20 decembrie 1848, prin care, pînă la o viitoare reglementare a lor, serviciile țărănești — cu cîteva excepții, — erau reintroduse potrivit vechilor principii ²⁹⁵. Această ordonanță i-a dat lui Wolff al nostru prilejul să analizeze în „Neue Rheinische Zeitung” situația țăranilor din Silezia.

A trecut totuși mai bine de un an pînă ce a fost adoptată noua lege definitivă, din 2 martie 1850 ²⁹⁶, cu privire la răscumpărări. Legislația agrară dintre anii 1807 și 1847, ridicată și astăzi în slăvi de patrioții prusieni, nu poate fi mai aspru condamnată decît a făcut-o, bineînțeles fără voie, în expunerea de motive la această lege însuși guvernul Brandenburg—Manteuffel.

Pe scurt: unele servituți neînsemnate au fost pur și simplu desființate, răscumpărarea celorlalte a fost decretată prin transformarea în rentă în bani și capitalizarea acesteia reprezentînd o sumă de 18 ori renta; de asemenea, în scopul mijlocirii plății sumei capitalizate, au fost înființate bănci speciale (Rentenbanken) care, cu ajutorul bine cunoscutelor operații de amortizare, urmau să plătească moșierului o sumă reprezentînd de 20 de ori renta, în timp ce țăranul urma să fie eliberat de toate obligațiile după ce va fi plătit timp de 56 de ani ratele de amortizare.

Dacă în expunerea de motive guvernul a condamnat întreaga legislație agrară de pînă atunci, în schimb, comisia Camerei a condamnat noua lege. Această lege nu putea să fie aplicată pe malul stîng al Rinului, eliberat de mult de toate aceste vechituri de către revoluția franceză; comisia s-a raliat acestui punct de vedere, pe motiv că din toate cele 109 paragrafe ale proiectului de lege putea fi aplicat acolo cel mult unul,

„deoarece toate celelalte dispoziții nu sînt de loc potrivite pentru această regiune, ba, mai mult, ar putea provoca acolo cu ușurință incurcături și agitație inutilă..., dat fiind, în ceea ce privește desființarea dărilor legate de proprietatea asupra pămîntului (Reallasten), legislația de pe malul stîng al Rinului a mers mult mai departe decît se intenționează să se meargă acum” ²⁹⁷,

și nu li se putea cere renanilor să accepte revenirea la situația ideală din noua Prusie.

Acum, în sfîrșit, s-a trecut în mod serios la desființarea formelor feudale de muncă și de exploatare. În decurs de cîteva ani au fost efectuate operațiile de răscumpărare. Din 1850 și pînă la sfîrșitul anului 1865 au fost eliberați prin răscumpărare: 1) restul pose-

sorilor de gospodărie țărănești mai mari ; numărul lor se ridică la numai 12 706 cu o suprafață de pământ de 352 305 morgeni ; 2) posesorii de gospodărie mici, inclusiv țărani fără pământ ; dar în timp ce până în 1848 dintre aceștia din urmă nu se eliberaseră prin răscumpărare decât vreo 290 000, în ultimii 15 ani s-au răscumpărat 1 014 341. Așa se explică faptul că numărul zilelor de clacă răscumpărate, care trebuiau efectuate cu atelajele de gospodăriile mari, era de numai 356 274, pe cînd numărul zilelor de clacă efectuate cu brațele — se ridică la 6 670 507. De asemenea, loturile de pământ cedate ca despăgubire și cu care numai gospodăriile țărănești mai mari puteau să se răscumpere — totalizau doar 113 071 de morgeni, iar renta anuală care trebuia plătită în seară însuma 55 522 scheffeli. Totodată, nobilimea funciară a încasat sub formă de nouă rentă anuală în bani 3 890 136 de taleri și, în afară de aceasta, la achitarea definitivă de către țărani a sumei capitalizate, încă 19 697 483 de taleri *.

Suma pe care proprietarii funciari feudali prusieni împreună cu departamentul domeniilor statului au stors-o din buzunarul țăranilor pentru restituirea de bunăvoie a unei părți din pământul care le-a fost răpit în trecut — și pînă în secolul nostru — se ridică, după Meitzen (vol. I, p. 437), la 213 861 035 de taleri. Dar această cifră este vizibil micșorată. Căci un morgen de pământ arabil este evaluat aici la „numai” 20 de taleri, un morgen de pădure — la 10 taleri, iar un scheffel de seară — la 1 taler, deci la prețuri mult mai mici decât au fost în realitate. În afară de aceasta, aici au fost luate în considerație numai „tranzacțiile absolut certe”, fiind deci lăsate la o parte cel puțin toate învoielile particulare încheiate între cele două părți, or, Meitzen însuși spune că datele cu privire la servituțile răscumpărate, reproduse aici, deci și cele cu privire la despăgubirile plătite pentru răscumpărare, nu reprezintă decât un „minim”.

Putem deci admite că suma plătită de țărani nobililor și vistieriei pentru eliberarea de servituțile care le fuseseră impuse în mod ilegal se ridică la cel puțin 300 000 000 de taleri sau poate la un miliard de mărci.

Un miliard de mărci pentru a redobîndi, negrevată, numai partea cea mai mică a pământului care le-a fost răpit țăranilor în decurs de 400 de ani ! Partea cea mai mică, deoarece partea cea

* Aceste cifre reprezintă diferența dintre sumele totalizate care figurează în cele două tabele ale lui Meitzen (vol. I, p. 432 și 434) ²⁹⁸.

mai mare au păstrat-o nobilii și statul sub formă de domenii supuse dreptului de primogenitură (Majoratsgütern) și de alte domenii nobiliare și domenii ale statului !

Londra, 24 noiembrie 1885

Friedrich Engels

Publicat sub formă de al doilea capitol
al introducerii la cartea lui Wilhelm Wolff,
„Die schlesische Milliarde”,
Hottingen-Zürich, 1886

Se tipărește după textul
cărții

Tradus din limba germană

Prefață la ediția a treia germană
[a lucrării lui K. Marx „Oprezece brumar
al lui Ludovic Bonaparte”²⁹⁹]

Faptul că la treizeci și trei de ani după apariția lui „Oprezece brumar” a devenit necesară o nouă ediție dovedește că această lucrare nu a pierdut nici astăzi nimic din valoarea ei.

Și, într-adevăr, este o lucrare genială. Imediat după evenimentul care, asemenea unui trăsnet căzut din senin, a uluit întreaga lume politică, eveniment pe care unii l-au condamnat, manifestându-și prin strigăte puternice indignarea morală, și pe care alții l-au acceptat ca pe o salvare de la revoluție și ca pe o pedeapsă pentru rățăcirile ei, eveniment pe care însă toată lumea l-a privit numai cu uimire, dar nimeni nu l-a înțeles, — imediat după acest eveniment Marx s-a prezentat cu o lucrare scurtă, epigramatică, în care a expus întreaga desfășurare a istoriei franceze, începînd cu evenimentele din februarie, în conexiunea ei internă, și a arătat că miracolul de la 2 decembrie³⁰⁰ a fost un rezultat firesc, necesar al acestei conexiuni, neavînd pentru aceasta nevoie nici măcar să-l trateze pe eroul loviturii de stat altfel decît cu disprețul pe care l-a meritat pe deplin. Și tabloul a fost zugrăvit de Marx cu atîta măiestrie, încît fiecare nouă dezvoltare făcută ulterior a furnizat doar noi dovezi de fidelitatea cu care este oglindită în acest tablou realitatea. O asemenea înțelegere strălucită a istoriei contemporane vii, o asemenea pătrundere clară a sensului evenimentelor chiar în momentul în care se petrec este, într-adevăr, fără seamăn.

Pentru aceasta era însă nevoie să cunoști atît de bine istoria Franței cum o cunoștea Marx. Franța este țara în care, mai mult decît oriunde, luptele istorice de clasă au fost duse de fiecare dată pînă la capăt, țara în care, prin urmare, și formele politice schimbătoare în cadrul cărora se desfășoară aceste lupte de clasă și se concretizează rezultatele lor s-au conturat în modul cel mai pregnant. Centru al feudalismului în evul mediu, țară model de monar-

hie unitară bazată pe împărțirea în stări sociale de la Renaștere încoace, Franța a sfărîmat în timpul mării revoluții feudalismul și a instituit dominația pură a burgheziei într-o manieră atît de clasică ca nici o altă țară din Europa. Dar și lupta proletariatului, care se ridică împotriva burgheziei dominante, îmbracă aici o formă atît de acută cum nu găsim în alte țări. Acesta a fost motivul pentru care Marx nu numai că a studiat cu o deosebită predilecție istoria trecută a Franței, dar a urmărit în toate amănunțele ei și istoria ei curentă, strîngînd material cu scopul de a-l folosi în viitor. De aceea evenimentele nu l-au găsit niciodată nepregătît.

La aceasta se mai adaugă însă și o altă împrejurare. Tocmai Marx a fost acela care a descoperit primul marea lege a dezvoltării istoriei, legea potrivit căreia toate luptele din istorie, indiferent dacă se desfășoară pe tărîm politic, religios, filozofic sau pe oricare alt tărîm ideologic, nu sînt de fapt decît expresia mai mult sau mai puțin clară a luptelor dintre clasele sociale, iar existența acestor clase și implicit ciocnirile dintre ele sînt, la rîndul lor, determinate de gradul de dezvoltare a situației lor economice, de caracterul și modul lor de producție și de schimbul determinat de modul de producție respectiv. Această lege, care are pentru istorie aceeași însemnătate ca și legea transformării energiei pentru științele naturii, — i-a dat și aici lui Marx cheia pentru înțelegerea istoriei celei de-a doua Republici Franceze. Pe baza acestei istorii, a verificat Marx în lucrarea sus-menționată justețea legii descoperite de el, și chiar după treizeci și trei de ani tot mai trebuie să admitem că această verificare a dat rezultate strălucite.

F. E.

Scris în 1885

Publicat în : K. Marx.

„Der achtzehnte Brumaire
des Louis Bonaparte“, Hamburg, 1885

Se tipărește după textul
cărții

Tradus din limba germană

Anexă
[la ediția americană a
„Situației clasei muncitoare din Anglia”]³⁰¹

Cartea, pe care o punem la îndemână, chiar în engleză, publicului de limbă engleză, a fost scrisă cu mai bine de 40 de ani în urmă. Autorul era pe atunci tânăr, avea 24 de ani, și lucrarea poartă pecetea tinereții lui, cu trăsăturile ei bune și rele, dar nici de unele, nici de celelalte nu are de ce să se rușineze. Inițiativa traducerii acestei lucrări în limba engleză nu aparține de loc autorului. Cu toate acestea, i se poate îngădui să spună câteva cuvinte în legătură cu „motivele” pentru care nu a împiedicat ca această traducere să vadă lumina zilei.

Starea de lucruri descrisă în această carte aparține astăzi, cel puțin în ceea ce privește Anglia, în mare măsură trecutului. Deși nu e formulată clar în manualele noastre oficiale, există totuși o lege a economiei politice moderne potrivit căreia cu cât producția capitalistă se dezvoltă mai mult, cu atât mai puțin poate stăruia ea în practicarea metodelor mărunte de înșelătorie și jaf, care caracterizează stadiile ei anterioare. Tertipurile meschine ale evreului polonez, reprezentantul comerțului european în stadiul lui incipient, acele chichițe care îi servesc atât de bine în patria sa, unde sînt folosite în mod curent, se dovedesc depășite și deplasate de îndată ce el sosește la Hamburg sau la Berlin. La fel și comisionarul, evreu sau creștin, care vine de la Berlin sau Hamburg la bursa din Manchester pentru câteva luni, descoperă că, pentru a cumpăra la un preț scăzut fire de bumbac sau țesături, el trebuie să se dezbrace în primul rînd de manevrele și tertipurile, ceva mai rafinate, dar totuși destul de jalnice, care în patria sa sînt considerate drept culmea a istețimii în afaceri. Într-adevăr, aceste tertipuri nu mai rentează pe o piață mare, unde timpul înseamnă bani și unde se dezvoltă în mod inevitabil un anumit nivel de onestitate comercială pur și simplu pentru a face economie de timp și de osteneală. Și exact la fel stau lucrurile și în relațiile dintre fabri-

cant și muncitorii săi. Abrogarea legilor cerealelor³⁰², descoperirea terenurilor aurifere din California și Australia, desființarea aproape completă a țesutului manual în India, creșterea accesului pe piața chineză, înmulțirea rapidă a căilor ferate și a vapoarelor în întreaga lume, precum și alte cauze mai puțin importante au provocat o dezvoltare colosală a industriei engleze, astfel încît situația din 1844 ni se pare, în comparație cu cea de astăzi, primitivă și neînsemnată. În aceeași măsură însă în care avea loc acest progres, în marea industrie se stabileau, în aparență, unele norme de morală. Concurența dintre fabricanți bazată pe unele mici furțișaguri pe spinarea muncitorilor nu mai renta. Amploarea afacerilor depășise aceste mijloace meschine de a cîștiga bani; pentru fabricantul milionar ele nu mai prezentau interes. Aceste mijloace prindeau bine, cel mult, micilor afaceriști în pană de bani, care, pentru a nu fi zdrobiți de concurență, trebuiau să alerge după fiecare gologan. Astfel a fost lichidat sistemul de plată a muncii în mărfuri [truck-system], au fost adoptate legea cu privire la ziua de muncă de zece ore³⁰³ și o serie întreagă de alte reforme, secundare, de loc în spiritul liberului schimb și al concurenței nelimitate, în schimb totalmente în interesul marelui capitalist, care reușea astfel să-i concureze pe confrății săi, aflați în condiții mai puțin favorabile. Pe lângă aceasta, cu cît o întreprindere era mai mare și, respectiv, și numărul de muncitori care lucrau în ea, cu atît mai multe pagube și dificultăți producea orice conflict dintre fabricant și muncitori. În felul acesta, printre fabricanți, mai ales printre cei mari, a început să domnească un spirit nou. Ei au învățat să evite certurile inutile, să recunoască tacit existența și puterea trade-unionurilor și, în cele din urmă, chiar să vadă în greve, dacă aveau loc la momentul potrivit, un mijloc eficace pentru realizarea propriilor lor scopuri. Cei mai mari fabricanți, care înainte dădeau tonul în lupta împotriva clasei muncitoare, erau acum primii care preconizau pacea și armonia. Și aceasta din motive întemeiate. Toate aceste concesii făcute dreptății și umanitarismului nu erau de fapt decît mijloace pentru a grăbi concentrarea capitalului în mîinile cîtorva, pentru care micile ăstorcări din trecut își pierduseră orice importanță și deveniseră o adevărată piedică; mijlocul de a zdrobi cît mai repede și mai sigur pe concurenții lor mărunți, care nu puteau să o scoată la capăt fără asemenea venituri suplimentare. Așadar, însăși dezvoltarea producției pe o bază capitalistă, cel puțin în ceea ce privește principalele ramuri ale industriei — căci în cele mai puțin importante lucrurile nu s-au petrecut cituși de puțin așa —, a fost suficientă pentru a înlătura toate dificultățile mărunte care făceau atît de grea soarta muncitorilor în primele etape ale

acestei dezvoltări. Astfel devine tot mai evident faptul de importanță capitală că nu în aceste inconveniențe mărunte trebuie căutată cauza mizeriei clasei muncitoare, ci în însuși sistemul capitalist. Muncitorul salariat vinde capitalistului forța sa de muncă în schimbul unei anumite sume zilnice. În decurs de câteva ore de muncă, el reproduce valoarea acestei sume. Însă, conform contractului său de muncă, el trebuie să muncească încă un șir de ore pentru a-și termina ziua de muncă; valoarea pe care o produce în aceste ore suplimentare de supramuncă este plusvaloarea, care nu-l costă nimic pe capitalist, dar care intră totuși în buzunarul lui. Aceasta este baza sistemului care scindează din ce în ce mai mult societatea civilizată în două părți: de o parte, o mină de Vanderbilti, proprietari ai tuturor mijloacelor de producție și de consum, iar de cealaltă parte — o uriașă masă de muncitori salariați, care nu posedă nimic altceva în afară de forța lor de muncă. Și faptul că acest rezultat nu se datorește cutărui sau cutărui neajuns de ordin secundar, ci sistemului însuși, a ieșit la iveală în modul cel mai limpede în decursul dezvoltării capitalismului în Anglia începând din 1847.

Mai departe. Repetatele epidemii de holeră, tifos, variolă și alte boli epidemice i-au arătat burghezului britanic necesitatea imperioasă de a îmbunătăți condiția sanitară a orașelor lui dacă nu vrea să cadă și el, împreună cu familia sa, victimă acestor molimi. De aceea, neajunsurile cele mai izbitoare, descrise în această carte, au fost astăzi înlăturate sau cel puțin atenuate. S-a introdus canalizarea sau a fost îmbunătățită; s-au tăiat străzi largi de-a curmezișul multora dintre cele mai păcătoase „cartiere mizere” pe care le-am descris; „Mica Irlandă” a dispărut, și acum vine rîndul cartierului „Seven-Dials”³⁰⁴. Dar ce importanță are aceasta? Cartiere întregi pe care în 1844 le puteam descrie ca aproape idilice, acum, o dată cu creșterea orașelor, au ajuns în aceeași stare de dărăpănare, de insalubritate și mizerie. E drept că nu mai sînt tolerați porcii și mormanele de gunoi. Burghezia a făcut noi progrese în arta de a ascunde mizeria clasei muncitoare. Dar faptul că în ceea ce privește locuințele muncitorilor nu s-a făcut nici o îmbunătățire substanțială este arătat pe larg în raportul comisiei regale pe 1885 „cu privire la condițiile de locuit ale săracilor”³⁰⁵. Și la fel în toate celelalte privințe. Ordonanțele poliției sînt tot atît de numeroase ca și ciupercile după ploaie, dar ele nu pot înlătura mizeria muncitorilor, o pot cel mult limita.

Dar în timp ce Anglia a depășit acest stadiu de tinerețe al exploatării capitaliste descris de mine, alte țări l-au atins abia acum. Franța, Germania și mai ales America sînt rivalii primej-

dioși care, așa cum am prevăzut în 1844, subminează din ce în ce mai mult monopolul industrial al Angliei. Industria lor este tânără în comparație cu cea engleză, dar ea crește într-un ritm mult mai rapid decât aceasta și — curios — a atins în momentul de față aproape aceeași treaptă de dezvoltare pe care se afla industria engleză în 1844. În ceea ce privește America, comparația este și mai grăitoare. E drept că condițiile exterioare de viață ale clasei muncitoare din America sînt foarte diferite, dar și aici și acolo acționează aceleași legi economice, iar rezultatele, chiar dacă nu sînt în toate privințele identice, trebuie să fie totuși de același ordin. Iată de ce găsim în America aceeași luptă pentru o zi de muncă mai scurtă, pentru limitarea prin lege a timpului de muncă mai ales pentru femei și copii în fabrici; găsim truck-systemul în plină floare și sistemul cottage în localitățile rurale³⁰⁶ folosit de „bonzi” ca mijloc de dominare a muncitorilor. Chiar acum am primit ziarele americane care relatează despre marea grevă a celor 12 000 de mineri din districtul Connellsville din Pennsylvania și mi se pare că citesc propria mea descriere făcută răscoalei din 1844 a minerilor din nordul Angliei³⁰⁷. Aceeași înșelare a muncitorilor prin greutăți și măsuri false; același truck-system, aceeași încercare de a frînge împotrivirea minerilor prin ultimul mijloc, zdrobitor, al capitaliștilor — evacuarea muncitorilor din locuințele, din cottageurile care aparțin companiei miniere.

Două împrejurări au făcut ca mult timp urmările inevitabile ale sistemului capitalist să nu se manifeste în America în toată strălucirea lor. Acestea au constatat în posibilitatea de a intra ușor în posesia pămîntului ieftin și în aflulul de imigranți. Ele au permis timp de mulți ani mării mase a populației americane indigene „să renunțe” încă în floarea vîrstei la munca salariată și să devină fermieri, negustori sau întreprinzători, în timp ce munca salariată grea, situația de proletari pe viață revenea în cea mai mare parte imigranților. Dar America a depășit acest stadiu timpuriu. Nesfîrșitele păduri virgine au dispărut, și prețiile și mai nesfîrșite trec din ce în ce mai des din mîinile statului și statelor în mîinile proprietarilor particulari. Marea supapă de siguranță împotriva formării unei clase proletare permanente practic a încetat să funcționeze. La ora aceasta în America există o clasă de proletari pe viață și chiar ereditari. O națiune de 60 000 000 care se străduiește din răspuțeri — și încă cu toate șansele de succes — să devină națiunea industrială conducătoare a lumii, o asemenea națiune nu-și poate importa în permanență propria ei clasă de muncitori salariați, chiar dacă imigranții vin în număr de o jumătate de

milion pe an. Tendința sistemului capitalist de a provoca o scindare definitivă a societății în două clase — o mină de milionari, pe de o parte, și o mare masă de simpli muncitori salariați, pe de altă parte —, această tendință, deși i se opun și este frinată în permanență de alți factori sociali, nu acționează nicăieri cu o forță mai mare ca în America; rezultatul a fost formarea unei clase de muncitori salariați americani indigeni, care constituie de fapt aristocrația clasei muncitoare salariate în comparație cu imigranții, dar care pe zi ce trece devine tot mai conștientă de solidaritatea ei cu aceștia din urmă și simte din ce în ce mai acut actuala ei condamnare la muncă salariată pe viață, deoarece își amintește încă de zilele din trecut când era relativ ușor să te urci pe o treaptă socială mai înaltă. De aceea mișcarea clasei muncitoare din America a început cu o adevărată vigoare americană și, cum de cealaltă parte a Atlanticului evenimentele se desfășoară cel puțin de două ori mai rapid decât în Europa, s-ar putea să apucăm ziua în care America va avea rolul conducător și în această privință.

În această traducere nu am încercat să adaptez cartea la situația de astăzi, să enumăr în amănunțime toate schimbările survenite după 1844. Și aceasta din două motive. În primul rând, pentru a face acest lucru cum trebuie ar fi însemnat aproape să dublez dimensiunile cărții, iar traducerea ei a venit prea pe neașteptate pentru a-mi permite să mă mai apuc de o asemenea muncă. În al doilea rând, în primul volum al „Capitalului” lui Karl Marx, a cărui traducere în engleză este pe punctul de a apărea, se face o expunere amănunțită a situației clasei muncitoare britanice în jurul anului 1865, adică în perioada în care prosperitatea industrială a Angliei atinsese punctul culminant. În cazul acesta ar fi însemnat să repet ceea ce s-a spus deja în celebra lucrare a lui Marx.

Aproape că nici nu e necesar să mai menționez că punctul de vedere teoretic general al acestei cărți — cel filozofic, economic și politic — nu corespunde întru totul actualului meu punct de vedere. În 1844 nu exista încă socialismul internațional modern, care de atunci a fost dezvoltat ca știință mai ales și aproape exclusiv datorită străduințelor lui Marx. Cartea mea reprezintă numai o fază a dezvoltării lui embrionare. Și așa cum embrionul omenesc reproduce în primele faze ale dezvoltării sale branhiile strămoșului nostru, peștele, la fel și această carte trădează la tot pasul urmele unuia dintre predecesorii socialismului modern: filozofia germană. Astfel, în carte se acordă o mare importanță tezei că comunismul nu este o simplă doctrină de partid a clasei munci-

toare, ci o teorie al cărei scop final este eliberarea întregii societăți, inclusiv a clasei capitaliștilor, din limitele înguste ale relațiilor actuale. Această afirmație este justă din punct de vedere abstract, în practică însă este absolut inutilă și chiar mai rău. Atîta timp cît clasele avute nu numai că nu simt nici o nevoie să se elibereze, ci chiar se opun din toate puterile încercărilor clasei muncitoare de a se elibera pe sine, atîta timp clasa muncitoare va fi nevoită să pregătească și să înfăptuiască singură revoluția socială. Și burghezii francezi din 1789 au proclamat eliberarea burgheziei drept eliberare a întregii omeniri; nobilimea și clerul nu voiau însă să admită acest lucru; această afirmație — deși la data aceea, în măsura în care privea feudalismul, era un adevăr istoric abstract — a degenerat foarte curînd într-o frazeologie pur sentimentală, care a dispărut complet în focul luptei revoluționare. Sî astăzi există destui oameni care predică muncitorilor, de la înălțimea punctului lor de vedere nepărtinitor, un socialism situat deasupra intereselor și luptelor lor de clasă și care tînde să împace într-un umanism superior interesele celor două clase în luptă. Dar aceștia sînt fie novici, care mai au foarte multe de învățat, fie cei mai înrăiți dușmani ai muncitorilor, lupi în piele de oaie.

Ciclul marilor crize industriale este calculat în lucrarea mea la cinci ani. Această concluzie în ceea ce privește durata ciclului rezulta, după cum se părea, din mersul evenimentelor dintre 1825 și 1842. Dar istoria industriei între anii 1842 și 1868 a dovedit că în realitate această perioadă este de zece ani, că zguduirile intermediare aveau un caracter secundar și că au început să dispară din ce în ce. Din 1868 situația s-a schimbat din nou, dar despre aceasta vom vorbi mai tîrziu.

În mod deliberat nu am scos din textul lucrării numeroasele profeții, printre care acelea ce se refereau la izbucnirea revoluției sociale în Anglia într-un viitor foarte apropiat și care se datorau inflăcărării mele tinerești din vremea aceea. Uimitor nu e faptul că multe din aceste profeții au dat greș, ci că atît de multe din ele s-au împlinit și că situația critică a industriei engleze, ca urmare a concurenței germane, dar mai ales a celei americane, pe care am prevăzut-o, ce-i drept, într-un viitor mult prea apropiat, a devenit acum o realitate. În această privință pot și mă simt obligat să pun lucrarea de acord cu actuala stare de fapt. Fac acest lucru reproducînd aici un articol de-al meu apărut în revista londoneză „Com-

monweal" din 1 martie 1885 sub titlul „Anglia în 1845 și în 1885” *. În acest articol se face în același timp o scurtă schiță a istoriei clasei muncitoare engleze în acești patruzeci de ani.

Londra, 25 februarie 1886

Friedrich Engels

Publicat în cartea :
F. Engels. „The Condition
of the Working Class in England
in 1844”, New York, 1887

Se tiparește după textul
cărții

Tradus din limba engleză

* Vezi volumul de față, p. 192—198. — *Nota red*

[La aniversarea Comunei din Paris ³⁰⁸]

Astă-seară, muncitorii din întreaga lume sărbătoresc o dată cu voi și împreună cu voi aniversarea celei mai glorioase și celei mai tragice etape a dezvoltării proletariatului. Pentru prima oară de când își are istoria ei, clasa muncitoare a cucerit, în 1871, puterea politică într-o mare capitală. Dar, din păcate, totul a trecut ca un vis. Strinsă ca într-un clește de mercenarii fostului imperiu francez dintr-o parte și de prusieni din cealaltă parte, Comuna a fost repede înăbușită într-o cumplită baie de sînge, pe care nu o vom uita niciodată. Reacțiunea victorioasă nu mai cunoștea margini; se părea că socialismul a fost înecat în sînge, iar proletariatul — condamnat la sclavie veșnică.

Au trecut cincisprezece ani de la această infringere. În acest răstimp, în toate țările autoritățile, aflate în slujba proprietarilor funciari și a capitaliștilor, au recurs la orice mijloc pentru ca să pună capăt ultimelor tendințe de insurecție ale muncitorilor. Și ce au realizat ?

Priviți în jurul vostru. Socialismul muncitoresc revoluționar, mai viabil decît oricînd, constituie în prezent o forță în fața căreia tremură toți cei care dețin puterea — radicalii francezi, ca și Bismarck, regii bursei din America, ca și țarul întregii Rusii.

Dar nu numai atît.

Am ajuns la punctul în care toți adversarii noștri, orice ar face, lucrează, în pofida voinței lor, pentru noi.

Ei au crezut că vor ucide Internaționala. Or, în momentul de față, unitatea internațională a proletarilor, frăția muncitorilor revoluționari din diferite țări este de o mie de ori mai puternică și mai cuprinzătoare decît a fost înainte de Comună. Internaționala nu mai are nevoie de o organizație în sensul strict al cuvîntului; ea trăiește și se întărește datorită colaborării sincere, care se dezvoltă în mod firesc, a muncitorilor din Europa și din America.

În Germania, Bismarck a epuizat toate mijloacele, chiar și pe cele mai josnice, pentru a zdrobi mișcarea muncitorească. Rezultatul: înainte de Comună el a avut împotriva sa patru deputați socialiști; ca urmare a persecuțiilor sale, în prezent au fost aleși douăzeci și cinci de socialiști. Și proletarii germani rid de marele cancelar, care n-ar fi putut face o mai bună propagandă revoluționară nici chiar dacă ar fi fost plătit pentru aceasta.

În Franța v-a fost impus un sistem electoral pe bază de liste ³⁰⁹, sistem prin excelență burghez, inventat special pentru a asigura alegerea exclusiv a avocaților, ziariștilor și a altor aventurieri politici, purtători de cuvânt ai capitalului. Și ce i-a adus burgheziei acest sistem electoral inventat de bogătași? El a creat în cadrul parlamentului francez un partid muncitoresc socialist revoluționar, a cărui simplă apariție pe scenă a fost suficientă pentru a produce derută în rîndurile tuturor partidelor burgheze.

Iată care este situația! Toate evenimentele se întorc în favoarea noastră. Măsurile, elaborate foarte minuțios, menite să frîneze succesele proletariatului nu fac decît să grăbească marșul său victorios. Dușmanul însuși acționează și este nevoit să acționeze în favoarea noastră. Și el a acționat atît de mult și atît de bine în această direcție, încît astăzi, 18 martie 1886, din piepturile a milioane de muncitori, de la proletarii minieri din California și Aveyron pînă la ocnașii din minele din Siberia, se înalță strigătul:

„Trăiască Comuna! Trăiască unitatea internațională a muncitorilor!”

Scris la 15 martie 1886

Publicat în „Le Socialiste”
nr. 31 din 27 martie 1886

Se tipărește după textul
apărut în gazetă

Tradus din limba franceză

Ludwig Feuerbach și sfârșitul filozofiei clasice germane³¹⁰

Scris la începutul anului 1846

Publicat în „Die Neue Zeit”
nr. 4 și 5 din 1846 și în ediție
revăzută, la Stuttgart, în 1848

Se tipărește după textul
ediției din 1848

Tradus din limba germană

LUDWIG FEUERBACH
UND DER AUSGANG DER
KLASSISCHEN DEUTSCHEN PHILOSOPHIE
VON
FRIEDRICH ENGELS

REVIZIERTER SONDER-ABDRUCK AUS DER „NEUEN ZEIT“

MIT ANHANG:

KARL MARX ÜBER FEUERBACH
VOM JAHRE 1845.

STUTTGART
VERLAG VON J. H. W. DIETZ
1888.

Coperta interioară a ediției revăzute.
Stuttgart 1888

I

Lucrarea de față * ne duce înapoi la o perioadă de care ne desparte, în timp, o întreagă viață de om, dar care a devenit atât de străină generației actuale din Germania de parcă ar fi veche de un secol. Și, totuși, aceasta a fost perioada de pregătire a Germaniei pentru revoluția din 1848 ; și tot ceea ce s-a petrecut la noi de atunci nu este decît o continuare a anului 1848, o executare testamentară a revoluției.

Ca și în Franța secolului al XVIII-lea, revoluția filozofică a precedat și în Germania secolului al XIX-lea prăbușirea politică. Dar cită deosebire între aceste două revoluții ! Francezii — în luptă fățișă cu întreaga știință oficială, cu biserica, adesea și cu statul ; scrierile lor — tipărite peste hotare, în Olanda sau în Anglia, iar ei înșiși, de multe ori, cit pe-aci să ia drumul Bastiliei. Germanii, dimpotrivă, profesori, dascăli numiți de stat să educe tineretul ; scrierile lor — manuale aprobate, iar sistemul hegelian, încununarea întregii dezvoltări filozofice — ridicat oarecum la rangul unei filozofii de stat a regatului prusian ! Și îndărătul acestor profesori, îndărătul vorbelor lor pedant-obscure, al perioadelor lor greoaie, plicticoase se ascundea oare revoluția ? Nu erau oare tocmai acei oameni care pe atunci erau socotiți reprezentanții revoluției — liberalii — adversarii cei mai crînceni ai acestei filozofii, care au semănat confuzie în mințile oamenilor ? Ceea ce n-au văzut însă nici guvernele, nici liberalii a văzut, încă din 1833, cel puțin un om ; ce-i drept, îl chema Heinrich Heine ³¹¹.

Să luăm un exemplu. Nici o teză filozofică nu a concentrat în asemenea măsură asupra ei recunoștința unor guverne mărginite

* „Ludwig Feuerbach“ von C. N. Starcke, Dr. phil. („Ludwig Feuerbach“ de C. N. Starcke, dr. în filozofie), Stuttgart, Ferd. Encke, 1885.

și minia unor liberali nu mai puțin mărginiți ca celebra teză a lui Hegel :

„Tot ce e real este rațional și tot ce e rațional este real”³¹²

Căci ea însemna, evident, consacrarea a tot ce există, binecuvântarea filozofică a despotismului, a statului polițist, a justiției arbitrare, a cenzurii. Și așa a interpretat-o Frederic Wilhelm al III-lea ; la fel și supușii lui. La Hegel însă, în nici un caz tot ce există nu este și neapărat real. El leagă atributul realității numai de ceea ce este totodată și necesar ;

„realitatea se dovedește a fi, în desfășurarea ei, necesitate” ;

de aceea o măsură oarecare a guvernului — Hegel însuși dă ca exemplu „o anumită instituție fiscală” — nu contează nicidecum pentru el ca fiind neapărat reală³¹³. Dar ceea ce este necesar se dovedește, în ultimă instanță, și rațional, așa că, aplicată statului prusian de atunci, teza lui Hegel nu înseamnă decît următoarele : acest stat este rațional, corespunzător rațiunii, în măsura în care este necesar ; și dacă nouă ni se pare totuși rău, dar el continuă să existe cu toată răutatea sa, atunci răutatea guvernului își găsește justificarea și explicația în răutatea corespunzătoare a supușilor. Prusienii de atunci aveau guvernul pe care-l meritau.

Or, după Hegel, realitatea nu este nicidecum un atribut care aparține, în orice împrejurări și în toate timpurile, unei situații sociale sau politice date. Dimpotrivă. Republica romană a fost reală, dar real a fost și Imperiul roman care a înlăturat-o. Monarhia franceză devenise atît de nereală în 1789, adică atît de lipsită de orice necesitate, atît de nerațională, încît trebuia să fie distrusă de marea revoluție, despre care Hegel vorbește întotdeauna cu cel mai mare entuziasm. Prin urmare, aici monarhia era nerealul, iar revoluția realul. Și astfel, în cursul dezvoltării, tot ceea ce a fost înainte real devine nereal, își pierde necesitatea, dreptul la existență, raționalitatea ; locul realității muribunde îl ia o realitate nouă, viabilă, în mod pașnic dacă vechiul este destul de înțelept pentru a accepta să moară fără a opune rezistență, în mod violent dacă vechiul se împotrivesc acestei necesități. Și astfel teza lui Hegel se transformă, prin însăși dialectica lui Hegel, în opusul ei : tot ce este real în domeniul istoriei omenirii devine cu timpul nerațional, este deci nerațional prin însăși determinarea sa, este grevat din capul locului de neraționalitate ; și tot ce este rațional în mintea oamenilor este sortit să devină real, oricît ar contrazice aceasta realitatea aparentă existentă. Teza despre raționalitatea a tot ce e

real se transformă, potrivit tuturor regulilor metodei de gândire hegeliene, în cealaltă teză: tot ce există merită să piară*.

Dar adevărata însemnătate și caracterul revoluționar al filozofiei hegeliene (la care trebuie să ne mărginim aici, ea fiind concluzia întregii mișcări filozofice de la Kant încoace) stau tocmai în faptul că ea a pus capăt o dată pentru totdeauna concepției potrivit căreia rezultatele gândirii și ale activității omenești ar avea un caracter definitiv. Adevărul pe care filozofia avea menirea să-l recunoască nu mai era, la Hegel, o colecție de teze dogmatice date de-a gata, care, odată descoperite, nu mai rămîne decît să fie învățate pe de rost; adevărul se situa acum în însuși procesul cunoașterii, în îndelungata dezvoltare istorică a științei, care se ridică de la trepte inferioare la trepte tot mai înalte ale cunoașterii, fără să ajungă însă vreodată, prin descoperirea unui așa-zis adevăr absolut, la un punct de unde să nu mai poată merge înainte și unde nu i-ar mai rămîne altceva de făcut decît să contemple uimită cu brațele încrucișate adevărul absolut pe care l-a dobîndit. Și la fel stau lucrurile nu numai în domeniul cunoașterii filozofice, ci și în cel al oricărei alte cunoașteri, precum și în cel al activității practice. Istoria poate, tot atît de puțin ca și cunoașterea, să-și găsească o încheiere desăvîrșită în vreo stare ideală perfectă a omenirii; o societate perfectă, un „stat” perfect sînt lucruri care nu pot exista decît în imaginație; dimpotrivă, toate situațiile istorice care se succed una după alta nu reprezintă decît trepte tranzitorii în dezvoltarea nesfîrșită a societății umane de la inferior la superior. Fiecare treaptă este necesară, deci justificată pentru epoca și pentru condițiile cărora le datorează apariția; dar ea devine caducă și nejustificată în fața condițiilor noi, superioare, care se dezvoltă succesiv chiar în cadrul ei; ea trebuie să facă loc unei trepte superioare, care, la rîndul ei, va trebui să ajungă și ea la decădere și la dispariție. După cum, prin mijlocirea marii industrii, a concurenței și a pieței mondiale, burghezia dizolvă practic toate instituțiile stabile și venerabile, tot astfel filozofia dialectică amintită mai sus dizolvă toate reprezentările despre un adevăr absolut și definitiv și despre stările absolute ale omenirii care îi corespund. În fața ei nimic nu este definitiv, absolut, sacru; ea dezvăluie nestatornicia la toate și în toate, și în fața ei nu rămîne în picioare nimic, în afară de procesul continuu al devenirii și al dispariției, al ascensiunii infinite de la inferior la superior, a cărei simplă

* Parafrazare a cuvintelor lui Mefistofel din tragedia „Faust” de Goethe, partea I, scena a III-a (Odaia de studiu). — *Nota red.*

reflectare în creierul care gîndește este ea însăși (filozofia dialectică). Ce-i drept, ea are și o latură conservatoare : recunoaște justificarea fiecărei trepte de dezvoltare a cunoașterii și a societății pentru epoca și pentru condițiile în care există, dar atît și nimic mai mult. Conservatorismul acestei concepții este relativ, caracterul ei revoluționar este absolut — iată singurul absolut pe care îl admite filozofia dialectică.

Nu este cazul să ne ocupăm aici de problema dacă această concepție corespunde întru totul stadiului actual al științelor naturii, care prezic existenței Pămîntului însuși un sfîrșit posibil, iar caracterului lui locuibil unul destul de sigur, care atribuie, așadar, și istoriei omenirii nu numai o ramură ascendentă, ci și una descendentă. Ne aflăm în orice caz încă destul de departe de punctul de cotitură de unde istoria societății va porni pe drumul ei descendent și nu-i putem pretinde filozofiei hegeliene să se ocupe de o problemă pe care, pe vremea aceea, știința naturii nici nu o pusese încă la ordinea zilei.

Ceea ce trebuie însă spus neapărat aici este că dezvoltarea de mai sus nu este expusă într-o formă atît de pregnantă la Hegel. Ea este o concluzie necesară a metodei sale, dar o concluzie pe care el însuși nu a tras-o niciodată atît de explicit. Și aceasta pentru simplul motiv că el a fost nevoit să întocmească un sistem, iar un sistem filozofic trebuie, conform exigențelor tradiționale, să ajungă la un gen oarecare de adevăr absolut. Așadar, oricît ar accentua Hegel, în special în „Logica”³¹⁴ sa, că acest adevăr etern nu este altceva decît însuși procesul logic, respectiv istoric, el se vede totuși silit să dea acestui proces un sfîrșit, tocmai pentru că sistemul său trebuie să ajungă undeva la un capăt. În „Logică”, el reușește să facă din acest sfîrșit din nou un început, întrucît aici punctul final, Ideea absolută — care este absolută numai în măsura în care nu știe el să spună absolut nimic despre ea —, „se exteriorizează”, adică se transformă în natură și, mai tîrziu, revine la sine în spirit, adică în gîndire și în istorie. Dar la sfîrșitul întregii filozofii o astfel de reîntoarcere la început este posibilă numai pe o singură cale. Anume punînd ca sfîrșit al istoriei faptul că omenirea ajunge la cunoașterea acestei Idei absolute și declarînd că această cunoaștere a Ideii absolute este atinsă în filozofia hegeliană. Prin aceasta însă întregul conținut dogmatic al sistemului hegelian este proclamat drept adevăr absolut, ceea ce vine în contradicție cu metoda lui dialectică, care distruge tot ce este dogmatic ; prin aceasta latura revoluționară este înăbușită sub greutatea celei con-

servatoare. Și ceea ce este valabil pentru cunoașterea filozofică este și pentru practica istorică. Omenirea care, în persoana lui Hegel, s-a ridicat pînă la elaborarea Ideii absolute trebuia să fi ajuns și în practică atît de departe, încît să poată impune această Idee absolută și în realitate. Prin urmare, revendicările politice practice ale Ideii absolute față de contemporani nu trebuie să fie exagerat de mari. Iată de ce, la sfîrșitul „Filozofiei dreptului”, aflăm că Ideea absolută și-ar găsi o realizare în acea monarhie cu stări sociale pe care, cu atîta încăpăținare, Frederic Wilhelm al III-lea o tot făgăduia zadarnic supușilor săi, deci într-o dominație indirectă, limitată și moderată a claselor avute, conformă relațiilor mic-burghize de atunci din Germania; în plus, ni se mai demonstrează pe cale speculativă și necesitatea nobilimii.

Necesitățile interne ale sistemului sînt, așadar, suficiente pentru a explica cum o metodă de gîndire cu totul și cu totul revoluționară a dus la o concluzie politică foarte blajină. Forma specifică a acestei concluzii provine, ce-i drept, din faptul că Hegel era german și că, la fel cu contemporanul său Goethe, avea și el o bună doză de filistinism. Goethe și Hegel au fost, fiecare în domeniul său, un Iupiter Olimpian, dar nici unul, nici celălalt nu s-a dezbărat vreodată total de filistinismul german.

Toate acestea n-au împiedicat însă sistemul hegelian să îmbrățișeze un domeniu incomparabil mai vast decît orice alt sistem anterior și să dezvolte în acest domeniu o bogăție de idei care stîrnește uimire și astăzi. Fenomenologia spiritului (care ar putea fi calificată drept o paralelă a embriologiei și a paleontologiei spiritului, o dezvoltare a conștiinței individuale pe diferitele ei trepte, concepută ca o reproducere prescurtată a treptelor pe care le-a parcurs conștiința umană de-a lungul istoriei), logica, filozofia naturii, filozofia spiritului, și aceasta din urmă cercetată, la rîndul ei, în diversele ei subdiviziuni istorice: filozofia istoriei, a dreptului, a religiei, istoria filozofiei, estetica etc., — în toate aceste domenii istorice diferite Hegel se străduiește să găsească firul roșu al dezvoltării și să-i dovedească existența; și deoarece nu a fost numai un geniu creator, ci și un om de o erudiție enciclopedică, ceea ce a spus el în toate aceste domenii a făcut epocă. Se înțelege de la sine că, date fiind necesitățile „sistemului”, el s-a văzut nevoit să recurgă destul de des la acele construcții forțate împotriva cărora pigmeicii săi dușmani continuă pînă în ziua de azi să protesteze atît de scandalizați. Dar aceste construcții nu constituie decît cadrul și schelăria operei sale; dacă nu ne oprim în mod inutil asu-

pra lor, dacă pătrundem mai adînc în impresionantul edificiu, găsim comori nenumărate, care-și păstrează valoarea lor deplină și astăzi. La toți filozofii trecători este tocmai „sistemul”, și anume tocmai pentru că el apare dintr-o nevoie eternă a spiritului omenesc : nevoia de a lichida toate contradicțiile. Dar, din moment ce toate contradicțiile au fost o dată pentru totdeauna eliminate, ajungem la așa-numitul adevăr absolut ; istoria universală s-a încheiat, și cu toate acestea ea trebuie să meargă mai departe, deși nu-i mai rămîne nimic de făcut, deci o nouă contradicție irezoluibilă. Dar o dată ce am înțeles — și, în definitiv, nimeni nu a contribuit la această înțelegere mai mult decît Hegel — că, astfel pusă, misiunea filozofiei se reduce la misiunea unui singur filozof de a săvîrși ceea ce numai întreaga omenire este în stare să săvîrșească în dezvoltarea ei progresivă, o dată ce am înțeles aceasta, am și sfîrșit cu întreaga filozofie în înțelesul de pînă acum al acestui cuvînt. Abandonăm „adevărul absolut”, inaccesibil pe această cale și pentru fiecare individ, și alergăm, în schimb, după adevărurile relative, pe calea științelor pozitive și a sintezei rezultatelor lor cu ajutorul gîndirii dialectice. Cu Hegel, în genere, filozofia se încheie : pe de o parte, pentru că, în sistemul său, el sintetizează într-un mod grandios întreaga ei dezvoltare, iar pe de altă parte pentru că el ne arată, chiar dacă în mod inconștient, calea care duce din acest labirint al sistemelor spre cunoașterea adevărată și pozitivă a lumii.

Ne putem da seama ce influență imensă trebuia să aibă sistemul hegelian în climatul nuanțat filozofic al Germaniei. A fost un marș triumfal, care a durat decenii și n-a încetat nicidecum la moartea lui Hegel. Dimpotrivă, tocmai între 1830 și 1840 „hegelomania” („Hegelei”) a predominat în modul cel mai exclusiv, contaminîndu-i, mai mult sau mai puțin, chiar și pe adversarii ei ; tocmai în această perioadă, conștient sau inconștient, concepțiile hegeliene au pătruns cel mai masiv în cele mai variate științe, făcînd să fermenteze și literatura populară, și presa cotidiană, din care își soarbe hrana intelectuală (Gedankenstoff) „conștiința cultă” obișnuită. Dar această victorie pe toată linia nu a fost decît prologul unei lupte interne.

Luată în ansamblu, doctrina lui Hegel lăsa, după cum am văzut, un spațiu larg pentru cele mai felurite concepții practice de partid ; și practice erau în viața teoretică a Germaniei de atunci, în primul rînd, două lucruri : religia și politica. Cel ce punea accentul principal pe *sistemul* lui Hegel putea fi destul de conserva-

tor în ambele domenii ; cel ce considera *metoda* dialectică drept principală putea aparține, atît pe plan religios, cît și politic, opoziției celei mai extreme. Hegel însuși, cu toate izbucnirile de minie revoluționară relativ frecvente din operele sale, părea să incline, în ansamblu, mai mult spre partea conservatoare ; căci sistemul său îl costase mult mai multă „muncă amară a gîndirii” decît metoda. Spre sfîrșitul deceniului al patrulea, sciziunea în școala lui a devenit tot mai evidentă. Aripa de stînga, așa-numiții tineri hegelieni, în lupta împotriva ortodocșilor pietiști și a reacționarilor feudali, au renunțat încetul cu încetul la acea rezervă filozofică distinsă față de chestiunile arzătoare ale zilei care asigurase pînă atunci doctrinei lor toleranța și chiar protecția statului ; iar cînd, în 1840, bigotismul ortodox și reacțiunea feudal-absolutistă s-au urcat pe tron în persoana lui Frederic Wilhelm al IV-lea, adoptarea unei atitudini fățișe a devenit inevitabilă. Lupta se mai purta cu arme filozofice, dar nu mai urmărea acum țeluri filozofice abstracte ; era vorba direct despre distrugerea religiei tradiționale și a statului existent. Și dacă în revista „Deutsche Jahrbücher”³¹⁵ scopurile finale practice se mai prezentau cu precădere sub o deghizare filozofică, în schimb în „Rheinische Zeitung”³¹⁶ școala tinerilor hegelieni s-a manifestat direct, începînd din 1842, ca filozofie a burgheziei radicale în ascensiune, nemaiavind nevoie de masca filozofică decît spre a induce în eroare cenzura.

Pe atunci însă politica era un tărîm foarte spinos, și de aceea lupta principală s-a îndreptat împotriva religiei ; căci și aceasta a fost, mai ales începînd din 1840, indirect tot o luptă politică. Primul imbold fusese dat, în 1835, de cartea lui Strauss „Das Leben Jesu”³¹⁷. Împotriva teoriei dezvoltate aici despre proveniența miturilor evanghelice s-a ridicat mai tîrziu Bruno Bauer, demonstrînd că o seamă întreagă de povestiri din evangheliile au fost fabricate chiar de autorii acestora. Disputa dintre cei doi a fost purtată sub masca filozofică a unei lupte între „conștiința de sine” și „substanță” ; problema dacă poveștile miraculoase din evangheliile au apărut prin mitogeneza tradițională inconștientă în cadrul comunității sau dacă au fost fabricate de evangheliști a fost umflată, transformîndu-se în problema dacă „substanța” sau „conștiința de sine” este principala forță determinantă a istoriei universale ; în cele din urmă a venit Stirner, profetul anarhismului contemporan — Bakunin a preluat foarte mult de la el —, și a înlocuit „conștiința de sine” suverană prin „unicul” său suveran³¹⁸.

Nu vom insista mai mult asupra acestei laturi a procesului de descompunere a școlii hegeliene. Mai important pentru noi este următorul fapt: marea majoritate a celor mai hotărâți tineri hegelieni a fost împinsă de necesitățile practice ale luptei împotriva religiei pozitive înapoi, spre materialismul anglo-francez. Și aici au intrat în conflict cu sistemul școlii lor. În vreme ce materialismul concepe natura ca realitate unică, în sistemul lui Hegel ea nu este decît „exteriorizarea” Ideii absolute, oarecum o degradare a Ideii; în orice caz, gîndirea și produsul gîndurilor, Ideea, sînt aici elementul primar, iar natura este elementul derivat, care nu există decît datorită condescendenței Ideii. Și ei tinerii hegelieni se zăbeau, cum puteau, în această contradicție.

Atunci a apărut „Das Wesen des Christenthums”³¹⁹ a lui Feuerbach. Dintr-o singură lovitură, ea a risipit această contradicție, întronînd din nou, fără ocolișuri, materialismul. Natura există independent de orice filozofie; ea este baza din care am apărut noi, oamenii, de asemenea produse ale naturii; în afară de natură și de oameni nu există nimic, iar ființele superioare, create de imaginația noastră religioasă, nu sînt decît reflectarea fantezistă a propriei noastre ființe. Vraja era ruptă; „sistemul” era sfărîmat și aruncat cît colo; contradicția era rezolvată ca ceva ce nu există decît în inchipuire. — Numai cine a fost martor al efectului eliberator produs de această carte poate să-și facă o idee despre el. Entuziasmul era general: dintr-o dată am devenit cu toții feuerbachieni. Cu cît entuziasm a salutat Marx noua concepție și cît de mult a fost influențat de ea, în pofida rezervelor sale critice, se poate vedea din „Sfînta familie”³²⁰.

Pînă și lipsurile cărții au contribuit la succesul ei de atunci. Stilul literar, pe alocuri chiar bombastic, i-a asigurat un cerc mai larg de cititori, fiind, oricum, înviorător după atîția ani de hegelianism abstract și încilcit. Același lucru se poate spune și despre divinizarea exaltată a iubirii, care, dată fiind suveranitatea, devenită insuportabilă, a „gîndirii pure”, putea fi scuzată, dacă nu și justificată. Dar nu trebuie să uităm că tocmai aceste două puncte slabe ale lui Feuerbach au fost luate ca punct de plecare de „socialismul adevărat”, care s-a răspîndit ca o molimă, după 1844, în lumea „cultivată” din Germania și care a înlocuit cunoașterea științifică cu fraze literare, emanciparea proletariatului prin transformarea economică a producției cu eliberarea omenirii prin „iubire”, pe scurt s-a pierdut într-o literatură bombastică sentimentală, dezgustătoare, avînd ca reprezentant tipic pe domnul Karl Grün.

Și apoi să nu uităm : școala lui Hegel se dizolvase, dar filozofia lui Hegel nu fusese încă depășită critic. Strauss și Bauer au luat fiecare câte una dintre laturile ei, întorcându-le polemic împotriva celeilalte. Feuerbach a sfărîmat sistemul și l-a aruncat pur și simplu peste bord. Dar o filozofie nu poate fi lichidată doar prin aceea că o declarăm greșită. Și o operă atît de impunătoare ca filozofia lui Hegel, care a avut o influență atît de imensă asupra dezvoltării spirituale a națiunii, nu putea fi înlăturată numai prin aceea că era ignorată. Ea trebuia „suprimată” în propriul ei înțeles, adică în înțelesul ca forma ei să fie nimicită critic, salvînd însă conținutul nou, dobîndit prin ea. Vom arăta mai jos cum s-a realizat aceasta.

Pentru moment însă revoluția din 1848 a dat la o parte întreaga filozofie tot atît de puțin ceremonios cum procedase și Feuerbach cu Hegel. În felul acesta, Feuerbach a fost trecut și el pe al doilea plan.

II

Marea problemă fundamentală a oricărei filozofii, îndeosebi a filozofiei moderne, este aceea a raportului dintre gândire și existență. Din timpurile cele mai îndepărtate, cînd oamenii, care nu știau încă nimic despre structura propriului lor corp, au ajuns, sub impresia viselor *, la reprezentarea că gândirea și simțirea nu sînt o activitate a trupului lor, ci a unui suflet deosebit de el, care sălășluiește în acest trup și îl părăsește la moarte, încă din acele timpuri ei au fost nevoiți să se întrebe care este raportul dintre acest suflet și lumea exterioară. Dacă la moarte el se desparte de trup și supraviețuiește, nu există nici un motiv să i se mai atribuie o moarte deosebită ; astfel s-a născut ideea nemuririi sufletului, care, pe acea treaptă de dezvoltare, nu apărea nicidecum ca o consolare, ci ca un destin împotriva căruia nu se putea face nimic și, destul de frecvent, de exemplu la greci, ca o nenorocire propriu-zisă. Nu nevoia de consolare religioasă a dus la plicticoasa închipuire a nemuririi omului, ci nedumerirea rezultată din mărginirea aproape generală a oamenilor, care, o dată ce recunoscuseră existența sufletului, nu mai știau ce să facă cu el după moartea trupului. Într-un mod cu totul asemănător, prin personificarea forțelor naturii, au apărut primii zei, care, în dezvoltarea ulterioară a religiilor, au luat o formă din ce în ce mai străină de lume, pînă cînd, în cele din urmă, printr-un proces de abstractizare — aproape că aș spune de distilare — la care s-a ajuns firesc în cursul dezvoltării spirituale, din numeroșii zei cu puteri limitate și care se limitau unii pe alții s-a născut în mintea oamenilor reprezentarea dumnezeului unic al religiilor monoteiste.

* Și astăzi mai este răspîdită, la sălbatici și la barbarii de pe treapta inferioară, reprezentarea că figurile omenesti care le apar în vis ar fi suflete ce-și părăsesc vremelnice trupul ; de aceea omul real este făcut răspunzător și de faptele săvîrșite de imaginea sa din vis față de cel care l-a visat. De pildă, în 1884, im Thurn a constatat aceasta la indienii din Guyana ³²¹.

Problema raportului dintre gândire și existență, dintre spirit și natură, problema supremă a întregii filozofii, își are deci rădăcina, în aceeași măsură ca și toate religiile, în reprezentările mărginite și ignorante ale stării de sălbăticie. Dar ea a putut fi pusă în toată acuitatea ei și și-a putut dobîndi întreaga însemnătate abia după ce oamenii din Europa s-au deșteptat din îndelungata hibernare a evului mediu creștin. Problema poziției gândirii față de existență, problemă care, de altfel, a jucat un rol important și în scolastica evului mediu, problema ce anume este primordial, spiritul sau natura, a luat în raport cu biserica o formă mai ascuțită: lumea a fost creată de Dumnezeu, sau ea există dintotdeauna?

După cum au răspuns într-un sens sau în celălalt la această întrebare, filozofii s-au împărțit în două mari tabere. Cei care au susținut primordialitatea spiritului față de natură și care au admis deci, în ultimă instanță, o creație a lumii într-un fel sau altul — și această creație este adeseori la filozofi, bunăoară la Hegel, mult mai încilcită și mai absurdă decît în creștinism — au format tabăra idealismului. Celalți, care au considerat natura ca primordială, aparțin diferitelor școli ale materialismului.

Aceste două expresii — idealism și materialism — nu au însemnat inițial nimic altceva și nici nu sînt întrebuițate aici într-un alt înțeles. Vom vedea mai jos ce confuzie se produce dacă le atribuim alt sens.

Problema raportului dintre gândire și existență mai are însă și o altă latură: cum se raportează ideile noastre despre lumea înconjurătoare la însăși această lume? Este oare gândirea noastră în stare să cunoască lumea reală, putem oare să ne formăm, în reprezentările și în noțiunile noastre despre lumea reală, o imagine justă a realității? În limbaj filozofic, această problemă se numește problema identității dintre gândire și existență, și, în majoritatea lor covârșitoare, filozofii îi dau un răspuns afirmativ. La Hegel, de pildă, răspunsul afirmativ se înțelege de la sine: căci ceea ce cunoaștem în lumea reală este tocmai conținutul ei de gânduri, tocmai ceea ce face din lume o realizare treptată a Ideii absolute, Idee absolută care, independent de lume și înaintea lumii, a existat dintotdeauna undeva; or, este evident că gândirea poate să cunoască un conținut, care este, încă dinainte, un conținut de idei. Tot atît de evident este și faptul că ceea ce trebuie demonstrat aici este cuprins tacit chiar în premisă. Dar aceasta nu-l împiedică nicidecum pe Hegel ca, demonstrînd identitatea dintre gândire și existență, să tragă apoi concluzia că filozofia sa, adevărată pentru gînd

direa sa, este și singura adevărată și, pentru ca identitatea dintre gândire și existență să se confirme, omenirea urmează să transpună imediat filozofia lui din teorie în practică și să prefacă lumea întregă potrivit principiilor hegeliene. Este o iluzie pe care o împărtășește cu aproape toți filozofii.

Dar mai există o serie de alți filozofi care neagă posibilitatea unei cunoașteri a lumii, sau cel puțin a unei cunoașteri complete. Aceștia le aparțin, în timpurile moderne, Hume și Kant, care au jucat un rol foarte important în dezvoltarea filozofiei. Ceea ce era hotărâtor pentru combaterea acestei concepții a fost spus de Hegel, în măsura în care aceasta se putea face de pe poziția idealistă; ceea ce a adăugat Feuerbach, de pe poziția materialistă, este mai mult spiritual decât profund. Cea mai concludentă infirmare a acestei fantezii filozofice, ca și a tuturor celorlalte, este practica, și anume experimentul și industria. Dacă putem demonstra justetea concepției noastre asupra unui fenomen natural, reproducându-l, realizându-l din condițiile lui, mai mult, punându-l în slujba scopurilor noastre, s-a sfârșit cu insesizabilul „lucru în sine” al lui Kant. Substanțele chimice produse în corpurile vegetale și animale au rămas asemenea „lucruri în sine” pînă cînd chimia organică a început să le prepare una după alta; prin aceasta, „lucrul în sine” a devenit un lucru pentru noi, ca, de pildă, alizarina, materia colorantă extrasă din roibă, pe care n-o mai obținem din rădăcinile de roibă, ci o preparăm mult mai ieftin și mai simplu din gudronul de huilă. Sistemul solar copernician a fost timp de 300 de ani o ipoteză pe care se putea paria 100, 1 000, 10 000 contra 1, totuși doar o ipoteză; cînd însă, pe baza datelor furnizate de acest sistem, Leverrier a calculat nu numai necesitatea existenței unei planete necunoscute, ci și locul din spațiul ceresc unde trebuia să se afle această planetă, și cînd Galle a găsit apoi efectiv această planetă³²², sistemul copernician era demonstrat. Și dacă, totuși, neokantienii încearcă să reinvie concepția lui Kant în Germania, iar agnosticii pe a lui Hume în Anglia (de unde n-a dispărut niciodată), aceasta reprezintă, dat fiind faptul că ele au fost de mult infirmate și teoretic și practic, un regres pe plan științific, iar în practică o manieră pudică de a primi materialismul pe ușa din dos și de a-l tăgădui în fața lumii.

Dar în lunga perioadă de la Descartes pînă la Hegel și de la Hobbes pînă la Feuerbach, filozofii n-au fost nicidecum mînați înainte numai de forța gândirii pure, cum își închipuiau ei. Dimpotrivă. În realitate, ceea ce i-a mînat înainte a fost mai ales progresul uriaș și din ce în ce mai năvalnic al științei naturii și al industriei. La materialişti, aceasta sărea de-a dreptul în ochi, dar și sistemele

idealiste se umpleau tot mai mult cu un conținut materialist și cău-
tau să împace panteist opoziția dintre spirit și materie ; așa că,
pînă la urmă, sistemul lui Hegel nu reprezintă, ca metodă și con-
ținut, decît un materialism răsturnat idealist cu capul în jos.

Se înțelege, prin urmare, de ce Starcke, în caracterizarea lui
Feuerbach, cercetează întii poziția acestuia față de problema fun-
damentală a raportului dintre gîndire și existență. După o scurtă
introducere, în care concepțiile filozofilor anteriori, în special de
la Kant încoace, sînt expuse într-un limbaj de o dificultate filozo-
fică înutilă și unde Hegel este nedreptățit din cauza insistenței prea
formaliste asupra unor pasaje izolate din opera sa, urmează o ex-
punere amănunțită a procesului de dezvoltare a însăși „metafizicii”
lui Feuerbach, așa cum rezultă din scrierile consecutive ale acestui
filozof. Expunerea este minuțioasă și clară, numai că este îngreu-
iată, ca de altfel întreaga carte a lui Starcke, de un balast de ex-
presii filozofice, nicidecum totdeauna inevitabile și cu atît mai su-
părătoare cu cît autorul nu se ține de maniera de exprimare filo-
zofică a unei singure școli, sau măcar a lui Feuerbach însuși, și cu
cît amestecă mai mult expresii ale celor mai diferite curente pret-
ins filozofice, în special dintre acelea care bîntuie acum.

Drumul dezvoltării lui Feuerbach este cel al unui hegelian —
ce-i drept niciodată întru totul ortodox — spre materialism, o dez-
voltare care, pe o anumită treaptă, determină ruptura totală cu
sistemul idealist al predecesorului său. În cele din urmă i se impune
cu o putere irezistibilă convingerea că teza lui Hegel despre
existența anterioară lumii a „Ideii absolute”, „preexistența cate-
goriilor logice” înaintea apariției lumii, nu este decît o rămășiță
fantezistă a credinței într-un creator anterior lumii ; că lumea
materială, perceptibilă prin simțuri, căreia îi aparținem noi, este
singura reală și că conștiința și gîndirea noastră, oricît ar părea
de suprasensibile, sînt produsul unui organ material, corporal, —
al creierului. Materia nu este un produs al spiritului, ci spiritul
este, el însuși, doar produsul cel mai înalt al materiei. Este, fi-
rește, un materialism curat. Ajuns aici, Feuerbach ezită. El nu
poate depăși prejudecata filozofică uzuală, prejudecata care nu
vizează fondul materialismului, ci cuvîntul „materialism”. El
spune :

„Materialismul este pentru mine temelia edificiului esenței și cunoașterii
umane ; dar el nu este pentru mine ceea ce este pentru fiziolog, pentru cercetă-
torul naturii în sens mai restrîns, de exemplu pentru Moleschott, și anume ceea ce
este în mod necesar din punctul lor de vedere și prin însăși profesiunea lor, adică
edificiul însuși. Privind îndărăt, sînt întru totul de acord cu materialistii ; privind
înainte însă, nu” ³²³.

Feuerbach confundă aici materialismul, care este o concepție generală despre lume, bazată pe o anumită înțelegere a raportului dintre materie și spirit, cu forma particulară în care și-a găsit expresia această concepție despre lume pe o anumită treaptă istorică, și anume în secolul al XVIII-lea. Mai mult, el îl confundă cu forma plată, vulgarizată sub care materialismul secolului al XVIII-lea continuă să existe astăzi în mintea unor cercetători ai naturii și a unor medici și sub care a fost prezentat în perioada 1850—1860, de către Büchner, Vogt și Moleschott. Dar materialismul, ca și idealismul, a trecut și el printr-un șir de trepte de dezvoltare. Cu fiecare descoperire epocală din domeniul științelor naturii, materialismul trebuie să-și schimbe forma; iar de cînd istoria a fost supusă și ea interpretării materialiste, se deschide și aici o nouă cale de dezvoltare.

Materialismul secolului trecut a fost cu precădere mecanicist, deoarece, dintre toate științele naturii, numai mecanica, și anume numai cea a corpurilor rigide — cerești și terestre —, într-un cuvînt mecanica gravitației, atinsese atunci un oarecare grad de perfecțiune. Chimia exista doar în forma ei infantilă, flogistică. Biologia mai era în fașă: organismul vegetal și cel animal nu fuseseră cercetate decît în linii mari și erau explicate prin cauze pur mecanice; pentru materialistii secolului al XVIII-lea omul era o mașină, cum fusese animalul pentru Descartes. Această aplicare exclusivă a etalonului mecanicii la procese de natură chimică și organică — și la care legile mecanicii sînt, ce-i drept, valabile, dar împinse pe al doilea plan de alte legi, superioare — constituie o mărginire specifică, însă inevitabilă pentru vremea aceea, a materialismului clasic francez.

A doua mărginire specifică a acestui materialism a constat în incapacitatea lui de a concepe lumea ca pe un proces, ca pe o materie aflată într-o formare istorică continuă. Aceasta corespundea stadiului de atunci al științei naturii și metodei de gîndire filozofice, metafizice, adică antidialectice, legate de acest stadiu. Natura, se știa și atunci, se află în veșnică mișcare. Dar, potrivit concepției din vremea aceea, această mișcare se învîrtea tot atît de veșnic în cerc și nu se urnea deci niciodată din loc; ea producea mereu aceleași efecte. Această reprezentare era inevitabilă pe atunci. Teoria kantiană a genezei sistemului solar fusese de curînd formulată și trecea drept o simplă curiozitate. Istoria dezvoltării Pămîntului, geologia, era încă total necunoscută, iar ideea că ființele vii de astăzi sînt rezultatul unui lung șir evolutiv de la simplu la complex nu putea fi nicidecum formulată pe atunci în mod științific. Înțelegerea aistorică a naturii era, așadar, in-

vitabilă. Aceasta o putem reproșa cu atît mai puțin filozofilor secolului al XVIII-lea, cu cît o găsim și la Hegel. Pentru el, natura, ca simplă „exteriorizare” a Ideii, nu este capabilă de vreo dezvoltare în timp, ci numai de o lărgire a diversității ei în spațiu, astfel încît ea prezintă concomitent și alăturat toate treptele de dezvoltare implicate în ea și este condamnată la o eternă repetare a acelorași procese. Și această absurditate a unei dezvoltări în spațiu, dar în afara timpului — condiția fundamentală a oricărei dezvoltări —, Hegel o impune naturii tocmai în momentul cînd geologia, embriologia, fiziologia plantelor și a animalelor și chimia organică erau în constituire și cînd pretutindeni, pe baza acestor noi științe, apăreau geniale anticipări ale teoriei evoluționiste de mai tirziu (de pildă Goethe și Lamarck). Dar aceasta o cerea sistemul și, de dragul sistemului, metoda trebuia să se trădeze pe ea însăși.

Aceeași concepție a istorică exista și în domeniul istoriei. Aici viziunea era stăpînită de lupta împotriva rămășițelor evului mediu. Evul mediu era considerat o simplă întrerupere a istoriei printr-un mileniu de barbarie generală; marile progrese ale evului mediu: lărgirea ariei de cultură în Europa, marile națiuni viabile, formate aici una lîngă alta, și, în sfîrșit, enormele progrese tehnice ale secolelor al XIV-lea și al XV-lea, toate acestea erau trecute cu vederea. Aceasta făcea însă imposibilă o înțelegere rațională a marii conexiuni istorice, și istoria servea, cel mult, drept colecție de exemple și de ilustrații pentru uzul filozofilor.

Colportorii vulgarizanți ai materialismului din Germania anilor 1850—1860 n-au reușit să depășească în nici un chip această mărginire a dascălilor lor. Toate progresele înregistrate de atunci în științele naturii le serveau doar drept noi argumente împotriva existenței creatorului lumii; și, în fapt, dezvoltarea teoriei nu intra cîtuși de puțin în vederile lor. Dacă idealismul nu mai avea nimic de spus și fusese lovit mortal de revoluția din 1848, el a avut totuși satisfacția că, pentru moment, materialismul decăzuse și mai rău. Feuerbach avea categoric dreptate, cînd refuza să-și ia răspunderea pentru acest materialism; numai că el n-ar fi trebuit să confunde teoriile predicatorilor ambulanzî cu materialismul în general.

Două lucruri trebuie însă menționate aici. În primul rînd, și pe vremea lui Feuerbach știința naturii mai era prinsă în procesul de intensă fermentare, care a ajuns abia în ultimii 15 ani la o relativă încheiere și clarificare; se furniza material științific nou într-o măsură fără precedent, dar abia în ultimul timp a devenit posibilă stabilirea unei conexiuni și astfel a unei ordini în acest

haos de descoperiri care se precipitau una după alta. E drept, Feuerbach mai era în viață cînd au fost făcute cele trei descoperiri decisive : celula, transformarea energiei și teoria evoluționistă, care poartă numele lui Darwin ; dar cum putea filozoful, în însingurarea sa de la țară, să urmărească într-o măsură suficientă știința pentru a aprecia la justa lor valoare descoperiri pe care atunci înșiși cercetătorii naturii în parte le tăgăduiau încă, iar în parte nu știau să le exploateze suficient ? Vina revine aici exclusiv condițiilor mizere din Germania, datorită cărora catedrele de filozofie fuseseră acaparate de niște speculativi și eclecticii vinători de purici, în timp ce Feuerbach, care le era incomparabil superior tuturor, a fost nevoit să vegeteze și să se abrutizeze într-un sat nenorocit. Nu este deci vina lui Feuerbach dacă noua concepție istorică asupra naturii, devenită acum posibilă și care înlătura toate unilateralitățile materialismului francez, i-a rămas inaccesibilă.

În al doilea rînd, Feuerbach are deplină dreptate cînd spune că materialismul științelor naturii formează, ce-i drept,

„temelia edificiului cunoașterii umane, dar nu edificiul însuși”.

Căci nu trăim numai în natură, ci și în societatea umană, care are și ea, nu mai puțin decît natura, o istorie a dezvoltării ei și o știință a ei. Se punea deci problema ca știința despre societate, adică ansamblul așa-numitelor științe istorice și filozofice, să fie pusă în concordanță cu baza materialistă și reconstruită conform acesteia. Dar lui Feuerbach nu i-a fost dat s-o facă. Aici, în pofida „temeliei”, el a rămas prizonierul cătușelor idealiste tradiționale, ceea ce a recunoscut el însuși prin cuvintele :

„Privind îndărăt, sînt intru totul de acord cu materialistii ; privind înainte însă, nu”.

Dar cel care nu a putut merge „înainte” aici, în domeniul social, și nu a putut depăși punctul de vedere din 1840 sau din 1844 a fost Feuerbach însuși, și anume tot din cauza sihăstriei sale, care l-a pus în situația de a produce idei din capul său singuratic — pe el care, dintre toți filozofii, era cel mai sociabil —, în loc să le elaboreze în contacte prietenești sau dușmănoase cu alți oameni de calibrul său. Mai tîrziu vom vedea în amănunt cît de idealist a rămas el în acest domeniu.

Mai trebuie remarcat aici că Starcke caută idealismul lui Feuerbach tocmai acolo unde nu este.

„Feuerbach este idealist, el crede în progresul omenirii” (p. 19). — „Temelia, infrastructura întregului rămâne totuși idealismul. Realismul nu este pentru noi decât o pavăză împotriva căilor greșite atunci cînd urmăm tendințele noastre ideale. Oare mila, iubirea și entuziasmul pentru adevăr și dreptate nu sînt puteri ideale ?” (p. VIII).

În primul rînd, idealismul nu înseamnă aici nimic altceva decît urmărirea unor țeluri ideale. Aceste țeluri însă au de-a face cel mult cu idealismul lui Kant și cu „imperativul categoric” al acestuia ; dar Kant însuși și-a intitulat filozofia „idealism transcendențial”, nicidecum pentru că în ea este vorba și despre idealuri etice, ci din motive cu totul diferite, cum ține minte, fără îndoială, și Starcke. Superstiția că idealismul filozofic ar gravita în jurul credinței în idealuri morale, adică sociale, a luat naștere în afara filozofiei, în mintea filistinului german, care învață pe de rost din poeziile lui Schiller fărîmele de cultură filozofică de care are nevoie. Nimeni nu a criticat mai aspru neputinciosul „imperativ categoric” al lui Kant — neputincios pentru că cere imposibilul, deci nu ajunge niciodată la ceva real —, nimeni nu a ironizat mai necruțător entuziasmul filistin pentru idealuri irealizabile, vehiculat de Schiller, decît tocmai desăvîrșitul idealist Hegel (vezi, de pildă, „Phänomenologie”³²⁴).

În al doilea rînd, este totuși inevitabil ca tot ce-l afectează pe om să nu treacă prin mintea sa — pînă și mîncatul și băutul, care încep cu foamea și cu setea, resimțite prin mijlocirea creierului, și se termină cu săturarea, resimțită tot prin mijlocirea creierului. Influențele lumii exterioare asupra omului își găsesc expresia în mintea sa, se oglindesc acolo ca simțăminte, gînduri, impulsuni, acte de voință, pe scurt ca „tendințe ideale”, și devin sub forma aceasta „puteri ideale”. Și dacă împrejurarea că în genere acest om își urmează „tendințele ideale” și recunoaște influența exercitată de „puterile ideale” asupra lui îl face idealist, atunci orice om dezvoltat cît de cît normal este idealist din naștere ; și atunci cum de mai pot exista în genere materialisti ?

În al treilea rînd, convingerea că omenirea, cel puțin în momentul de față, merge, în general, înainte, nu are absolut nimic de-a face cu opoziția dintre materialism și idealism. Materialiștii francezi au avut această convingere într-un grad aproape fanatic — nu mai puțin ca deiștii³²⁵ Voltaire și Rousseau — și i-au adus adesea cele mai mari sacrificii personale. Dacă cineva și-a închinat vreodată întreaga viață „entuziasmului pentru adevăr și dreptate”, în accepția bună a acestor cuvinte, acela a fost, de pildă, Diderot. Prin urmare, dacă Starcke le declară toate acestea idealism, aceasta nu dovedește decît că termenul materia-

lism și întreaga opoziție dintre cele două curente au pierdut aici pentru el orice înțeles.

Fapt este însă că Starcke face, poate chiar inconștient, o concesie de neiertat prejudecății filistine față de denumirea de materialism, preluată de la îndelungatele calomnii ale popilor. Prin materialism, filistinul înțelege îndoparea, beția, desfătarea simțurilor, plăcerile cărnii și trufia, setea de bani, zgîrcenia, cupiditatea, goana după profituri și escrocheriile de la bursă, pe scurt toate viciile murdare cărora el însuși li se dedă pe ascuns, iar prin idealism înțelege credința în virtute, dragostea pentru toți oamenii și, în general, credința într-o „lume mai bună”, cu care se laudă față de alții, dar în care nu crede decît cel mult atunci cînd se află în inevitabila stare de mahmureală de după vreunul dintre obișnuitele sale excese „materialiste” sau cînd a dat faliment și cînd își îngîmă refrenul favorit : Ce este omul ? Jumătate fiară, jumătate înger.

În rest, Starcke își dă multă osteneală să-l apere pe Feuerbach împotriva atacurilor și preceptelor docenților care se lăfăie astăzi în Germania sub numele de filozofi. Este, firește, important pentru cei care se interesează de acești avortoni ai filozofiei clasice germane ; lui Starcke însuși acest lucru i s-a putut părea necesar. Noi însă îl cruțăm pe cititor.

III

Adevăratul idealism al lui Feuerbach iese la iveală de îndată ce ajungem la filozofia religiei și la etica sa. El nu vrea nicidecum să desființeze religia, ci s-o desăvârșească. Însăși filozofia trebuie să se dizolve în religie.

„Perioadele omenirii se deosebesc între ele numai prin schimbări religioase. O mișcare istorică devine profundă numai atunci când ajunge la inima oamenilor. Inima nu este o formă a religiei, așa că nu se poate spune că aceasta ar trebui să fie și în inimă ; inima este esența religiei”²²⁶ (citată de Starcke, p. 168).

Religia este, potrivit lui Feuerbach, relația izvorită din sentiment, din inimă dintre om și om, relație care pînă în prezent și-a căutat adevărul într-o oglindire fantezistă a realității, prin mijlocirea unui zeu sau a mai multora — aceste oglindiri fanteziste ale însușirilor omenești ; acum ea îl găsește în mod direct și nemijlocit în iubirea dintre Eu și Tu. Și astfel, în ultimă instanță, dragostea dintre sexe devine la Feuerbach una dintre formele cele mai înalte, dacă nu chiar forma cea mai înaltă, ale practicii noii sale religii.

Dar relații de sentiment între oameni, mai ales între oameni de sexe opuse, au existat de cînd există omenirea. Dragostea dintre sexe, în special, s-a dezvoltat în ultimii opt sute de ani și a ocupat o poziție care a făcut din ea, în această perioadă, pivotul obligatoriu al întregii poezii. Religiile pozitive existente s-au mărginit să dea reglementării de către stat a dragostei dintre sexe, adică legislației căsătoriei, consacrarea superioară, iar miine ele pot să dispară toate fără ca în practica dragostei și a prieteniei să intervină cea mai mică schimbare. După cum în Franța — unde din 1793 pînă în 1798 religia creștină dispăruse de fapt în așa măsură încît nici chiar Napoleon nu a putut-o reintroduce fără să întîmpine rezistență și dificultăți — nu s-a simțit totuși în acest interval nevoia unui înlocuitor în sensul preconizat de Feuerbach.

Idealismul lui Feuerbach constă aici în faptul că relațiile dintre oameni bazate pe înclinație reciprocă, anume dragostea dintre sexe, prietenia, mila, devotamentul etc., el nu le admite pur și simplu drept ceea ce sînt prin ele însele, nelegate de reminiscențele unei religii particulare, care și pentru el aparține trecutului, ci susține că ele își dobîndesc valoarea deplină abia atunci cînd li se conferă consfințirea superioară prin denumirea de religie. Principalul pentru el nu este că aceste relații pur omenești există, ci ca ele să fie concepute ca o nouă și adevărată religie. Ele vor fi recunoscute pe deplin abia cînd vor purta pecetea religioasă. Cuvîntul religie derivă de la verbul religare și însemna inițial legătură. Prin urmare, orice legătură între doi oameni este o religie. Asemenea artificii etimologice reprezintă ultimul expedient al filozofiei idealiste. Nu contează înțelesul pe care cuvîntul l-a căpătat prin dezvoltarea istorică a întrebuirii lui reale, ci ceea ce ar trebui să însemne potrivit originii lui. Și astfel dragostea dintre sexe și legătura dintre sexe sînt înălțate la rangul de „religie” numai pentru ca termenul religie, atît de scump memoriei idealiste, să nu dispară din limbă. Tot așa raționau, în anii 1840, și reformiștii parizieni adepți ai lui Louis Blanc, care de asemenea nu-și puteau închipui un om fără religie decît ca pe un monstru și care ne spuneau : *Donc, l'atheisme c'est votre religion !* *. Dacă Feuerbach vrea să construiască religia adevărată pe baza unei concepții în esență materialiste asupra naturii este ca și cum am concepe chimia modernă drept adevărata alchimie. Dacă religia poate subzista fără dumnezeu, poate și alchimia fără piatra filozofală. De altfel există o legătură foarte strînsă între alchimie și religie. Piatra filozofală are multe însușiri asemănătoare celor divine, iar alchimiștii greco-egipteni din primele două secole ale erei noastre au contribuit și ei la elaborarea doctrinei creștine, după cum dovedesc datele furnizate de Kopp și Berthelot.

Categoric greșită este aserțiunea lui Feuerbach că

„perioadele omenirii se deosebesc între ele numai prin schimbări religioase”.

Marile cotituri istorice au fost *însoțite* de schimbări religioase numai în măsura în care este vorba de cele trei religii universale existente pînă acum : budismul, creștinismul și islamismul. Vechile religii tribale și naționale, care au luat naștere în mod spontan, nu aveau caracter propagandistic și pierdeau orice putere de rezistență de îndată ce independența triburilor și a popoarelor respective era zdrobită ; la germani a fost suficient chiar simplul

* — Deci ateismul este religia voastră ! — *Nota trad.*

contact cu Imperiul roman în decădere și cu religia universală abia adoptată de acesta, cea creștină, care corespundea situației lui economice, politice și ideologice. Abia la aceste religii universale, formate pe cale mai mult sau mai puțin artificială, îndeosebi la creștinism și la islamism, constatăm că mișcările istorice cu caracter mai general capătă o amprentă religioasă; dar chiar în sfera creștinismului revoluțiile de o însemnătate cu adevărat universală păstrează amprenta religioasă numai în primele etape ale luptei de emancipare a burgheziei, din secolul al XIII-lea și pînă în secolul al XVII-lea, și aceasta nu se explică, cum crede Feuerbach, prin inima omului și prin nevoia ei de religie, ci prin întreaga istorie anterioară a evului mediu, care nu a cunoscut altă formă de ideologie în afară de religie și de teologie. Cînd însă, în secolul al XVIII-lea, burghezia se întărise suficient pentru a avea și o ideologie proprie, adecvată poziției ei de clasă, ea a înfăptuit și a dus pînă la capăt marea ei revoluție apelînd exclusiv la idei juridice și politice și sinchisindu-se de religie numai în măsura în care aceasta îi stătea în cale; dar nu i-a venit în gînd să pună o nouă religie în locul celei vechi; se știe cum a eșuat aici Robespierre.

Posibilitatea unor sentimente pur omenești în relațiile cu ceilalți oameni este astăzi destul de redusă de societatea în care sîntem siliți să trăim, bazată pe antagonismul dintre clase și pe dominația de clasă; nu avem deci nici un motiv să ne-o reducem și mai mult, ridicînd aceste sentimente la rangul unei religii. Și, tot astfel, înțelegerea marilor lupte de clasă din istorie este și așa destul de mult întunecată de către istoriografia curentă, mai ales în Germania, ca să mai avem nevoie de a ne-o face complet inaccesibilă prin transformarea istoriei acestor lupte într-un simplu apendice al istoriei bisericești. Chiar de aici se vede cît de mult ne-am îndepărtat noi astăzi de Feuerbach. „Cele mai frumoase pasaje“ ale sale, în care glorifică această nouă religie a iubirii, au ajuns să fie astăzi imposibil de citit.

Singura religie pe care Feuerbach o cercetează temeinic este creștinismul, religia universală a Occidentului, întemeiată pe monoteism. El demonstrează că dumnezeul creștin nu este decît o reflectare fantezistă a omului, o oglindire a lui. Dar acest dumnezeu este, el însuși, produsul unui îndelungat proces de abstractizare, chintesența concentrată a numeroși zei tribali și naționali anteriori. Și, corespunzător, nici omul, a cărui imagine este acel dumnezeu, nu este un om real, ci tot o chintesență a numeroși oameni reali, omul abstract —, așadar iarăși numai o imagine ideală. Același Feuerbach care în fiecare pagină predică senzua-

litatea, cufundarea în concret, în realitate, devine cu totul și cu totul abstract de îndată ce începe să vorbească despre alte relații între oameni decît cele sexuale.

Aceste relații nu prezintă pentru el decît o singură latură: morala. Și aici ne izbește iarăși surprinzătoarea sărăcie a lui Feuerbach în comparație cu Hegel. La Hegel, etica sau doctrina morală este filozofia dreptului și cuprinde: 1) dreptul abstract, 2) moralitatea, 3) morala, care cuprinde, la rîndul ei, familia, societatea civilă, statul. Pe cît de idealistă este aici forma, pe atît de realist este conținutul. Întregul domeniu al dreptului, al economiei, al politicii este inclus în ea alături de morală. La Feuerbach avem tocmai contrarul. În formă el este realist, ia drept punct de plecare omul; dar el nu vorbește de loc despre lumea în care trăiește acest om, și de aceea omul lui rămîne mereu același om abstract care figura în filozofia religiei. Acest om nu este născut din trup de femeie, ci ieșit din dumnezeul religiilor monoteiste; de aceea el nici nu trăiește într-o lume reală, formată și determinată istoricește; deși întreține relații cu alți oameni, fiecare dintre aceștia este tot atît de abstract ca și el însuși. În filozofia religiei mai aveam totuși bărbatul și femeia, dar în etică dispare și această ultimă deosebire. Firește, la Feuerbach întîlnim, la intervale mari, și fraze ca acestea:

„Altfel gîndești într-un palat decît într-o colibă” ³²⁷. — „Dacă, din pricina foamei și a mizeriei, nu ai nimic substanțial în stomac, nu ai nici în minte, nici în simțuri, nici în inima ta nimic substanțial pentru morală” ³²⁸. — „Politica trebuie să devină religia noastră” ³²⁹ etc.

Dar Feuerbach nu știe să facă absolut nimic cu aceste fraze; ele rămîn la el doar moduri de exprimare, și chiar Starcke trebuie să admită că pentru Feuerbach politica a fost un hotar de netrecut, iar

„știința despre societate, sociologia, — o terra incognita *” ³³⁰.

El apare tot așa de plat în comparație cu Hegel și în tratarea opoziției dintre bine și rău.

„Unii cred că spun ceva foarte important — citim la Hegel — cînd spun: omul este bun de la natura; dar ei uită că spun ceva mult mai important prin cuvintele: omul este rău de la natură” ³³¹.

La Hegel, răul este forma în care se manifestă forța motrice a dezvoltării istorice. Aici este cuprins un dublu înțeles, și anume

* — pămînt necunoscut. — *Nota trad.*

că, pe de o parte, fiecare nou progres apare în mod necesar ca un sacrilegiu împotriva a ceva sacru, ca o rebeliune împotriva stărilor vechi, pe cale de dispariție, dar consacrate de obișnuință, iar pe de altă parte că, de la instaurarea antagonismelor de clasă, tocmai pasiunile rele ale oamenilor, cupiditatea și setea de putere, au devenit pirghiile dezvoltării istorice, după cum atestă întreaga istorie a feudalismului și a burgheziei. Dar lui Feuerbach nu-i trece prin minte să cerceteze rolul istoric al răului moral. Istoria constituie, în genere, pentru el un domeniu neplăcut și incomod. Chiar maxima lui :

„Omul care inițial s-a desprins din natură nu a fost decît o pură ființă naturală, nu un om. Omul este un produs al omului, al civilizației, al istoriei” ³¹², chiar această maximă rămîne la el cu desăvîrșire sterilă.

Date fiind toate acestea, ceea ce ne poate spune Feuerbach despre morală este extrem de anemic. Năzuința spre fericire este înăscută omului, și de aceea trebuie să constituie temelia oricărei morale. Dar năzuința spre fericire este supusă unui dublu corectiv. Întîi, în urma consecințelor naturale ale acțiunilor noastre: după beție urmează mahmureala, iar după excesul devenit obișnuință, boala. Al doilea, în urma consecințelor lor sociale: dacă nu respectăm aceeași năzuință spre fericire a altora, aceștia se apără și se pun în calea propriei noastre năzuințe spre fericire. De aici rezultă că pentru a satisface propria noastră năzuință trebuie să fim în stare să apreciem corect consecințele acțiunilor noastre și, în plus, să recunoaștem și altora dreptul egal la aceeași năzuință. Autoîngrădire rațională în ceea ce ne privește pe noi înșine și iubire — iarăși iubire ! — în relațiile noastre cu alții, acestea sînt deci regulile fundamentale ale moralei feuerbachiene, din care derivă toate celelalte. Și nici cugetările cele mai ingenioase ale lui Feuerbach, nici elogiile cele mai mari ale lui Starcke nu pot acoperi sărăcia și platitudinea acestor cîteva fraze.

Năzuința spre fericire este satisfăcută numai în cazuri excepționale, și nicidecum în folosul lui și al altora prin preocuparea omului de sine însuși. Dimpotrivă, omul reclamă relații cu lumea exterioară, mijloace de satisfacere a trebuințelor, deci hrană, un individ de sex opus, cărți, distracții, discuții, activitate, obiecte de întrebuintare și de prelucrare. Morala feuerbachiană fie că presupune că aceste mijloace și obiecte de satisfacere sînt incontestabil date fiecărui om, fie că ea îi dă numai învățăminte bune, dar inaplicabile, și deci nu face nici o ceapă degerată pentru cei cărora le lipsesc aceste mijloace. Și aceasta ne-o spune însuși Feuerbach în cuvinte aride :

„Altfel gindești într-un palat decît într-o colibă". — „Dacă din pricina foamei și a mizeriei, nu ai nimic substanțial în stomac, nu ai nici în minte, nici în simțuri, nici în inima ta nimic substanțial pentru morală".

Stau oare mai bine lucrurile cu dreptul egal al altora de a năzui spre fericire ? Feuerbach expune această revendicare în mod absolut, ca valabilă pentru toate timpurile și pentru toate împrejurările. Dar de cînd este ea valabilă ? A fost oare vreodată vorba, în antichitate, despre dreptul egal de a năzui spre fericire pentru sclavi și stăpîni sau, în evul mediu, pentru șerbi și baroni ? Năzuința spre fericire a clasei asuprite nu a fost oare jertfită fără cruțare și „pe temeiul legii" în folosul clasei dominante ? — Bineînțeles, dar era imoral ; acum însă egalitatea în drepturi a fost recunoscută. Recunoscută în vorbe, din momentul cînd, și pentru că burghezia, în lupta ei împotriva feudalismului și în dezvoltarea producției capitaliste, a fost nevoită să desființeze toate privilegiile de castă, adică personale, și să introducă egalitatea juridică a persoanei mai întii în sfera dreptului civil, iar apoi, treptat, și în sfera dreptului de stat. Dar năzuința spre fericire trăiește în cea mai mică parte din drepturi ideale și în cea mai mare parte din mijloace materiale, iar producția capitalistă se îngrijește ca marea majoritate a persoanelor egale în drepturi să nu primească decît strictul necesar pentru trai și respectă deci în aceeași măsură — dacă-l respectă — dreptul egal al majorității de a năzui spre fericire ca și sclavagismul sau feudalismul. Și oare lucrurile stau mai bine în ceea ce privește mijloacele spirituale ale fericirii, mijloacele culturale ? Nu este pînă și „institutorul de la Sadova" ³³³ un personaj mitic ?

Mai mult. Potrivit teoriei feuerbachiene a moralei, bursa de efecte este templul suprem al moralității, cu condiția să se speceleze totdeauna corect. Dacă năzuința mea spre fericire mă duce la bursă și acolo eu calculez atît de bine consecințele acțiunilor mele încît ele nu-mi aduc decît plăceri și nici un prejudiciu, cu alte cuvinte dacă cîștig mereu, prescripția lui Feuerbach este îndeplinită. Prin aceasta nu încalc nici năzuința similară spre fericire a altuia, deoarece și acela s-a dus la bursă tot atît de nesilit ca și mine, iar atunci cînd a încheiat cu mine tranzacția de speculă și-a urmat propria lui năzuință spre fericire, întocmai cum am urmat-o eu pe a mea. Și dacă își pierde banii, acțiunea sa se dovedește imorală, pentru că a fost greșit calculată, iar eu, aplicîndu-i pedeapsa cuvenită, pot să mă mîndresc chiar că sînt un Rhadamante modern. Iubirea domnește și ea la bursă în măsura în care nu este o simplă frază sentimentală, căci fiecare își satisface năzuința spre fericire cu ajutorul altuia, și tocmai acesta este ros-

tul iubirii, în aceasta constă manifestarea ei practică. Și dacă joc prevăzând corect consecințele operațiilor mele, adică joc cu succes, îndeplinesc exigențele cele mai severe ale moralei lui Feuerbach și, pe deasupra, mai devin și bogat. Cu alte cuvinte, indiferent de dorințele și de intențiile lui Feuerbach, morala sa este croită pe măsura societății capitaliste de astăzi.

Dar iubirea ! — Da, iubirea este pretutindeni și totdeauna zeul magic care, la Feuerbach, trebuie să ne ajute să trecem peste toate greutatețile vieții practice, și aceasta într-o societate scindată în clase cu interese diametral opuse. Cu aceasta dispare și ultimul rest de caracter revoluționar din filozofia lui și nu rămîne decît vechea flașnetă : iubiți-vă unii pe alții, îmbrățișați-vă fără deosebire de sex și de rang social — visul împăcării universale !

În rezumat. Teoria feuerbachiană a moralei are aceeași soartă ca toate predecesoarele ei. Ea este croită pentru toate timpurile, pentru toate popoarele și pentru toate împrejurările, și tocmai de aceea nu este aplicabilă niciodată și nicăieri ; față de lumea reală ea rămîne la fel de neputincioasă ca și imperativul categoric al lui Kant. În realitate, fiecare clasă, ba chiar fiecare profesiune își are morala ei proprie, pe care o violează ori de cîte ori o poate face fără riscul unei pedepse, iar iubirea, care ar trebui să unească totul, se manifestă în războaie, conflicte, procese, certuri familiare, divorțuri și într-o cît mai mare exploatare a unora de către alții.

Dar cum a fost cu putință ca impulsul colosal dat de Feuerbach să se termine atît de steril chiar pentru el însuși ? Pur și simplu pentru că Feuerbach nu a știut să iasă din domeniul abstracțiilor, pe care le urăște de moarte, spre realitatea vie. El se cramponează din răsputeri de natură și de om ; dar natura și omul rămîn la el vorbe goale. El nu este în stare să ne spună nimic precis nici despre natura reală, nici despre omul real. Dar de la omul abstract al lui Feuerbach nu putem ajunge la oamenii reali, vii decît dacă îi cercetăm cum acționează în istorie. Feuerbach însă s-a opus să facă aceasta, și de aceea anul 1848, pe care nu l-a înțeles, a însemnat pentru el ruptura definitivă cu lumea reală, retragerea în singurătate. Vina principală o poartă și aici tot condițiile din Germania, care l-au lăsat să decadă atît de jalnic.

Dar pasul pe care nu l-a făcut Feuerbach trebuia totuși făcut ; cultul omului abstract, care alcătua miezul noii religii feuerbachiene, trebuia înlocuit prin știința despre oamenii reali și despre dezvoltarea lor istorică. Această dezvoltare a punctului de vedere feuerbachian, depășind limitele filozofiei lui Feuerbach, a fost inaugurată de Marx, în 1845, în „Sfînta familie“.

IV

Strauss, Bauer, Stirner, Feuerbach au fost vârstare ale filozofiei hegeliene în măsura în care nu au părăsit tărîmul filozofic. După ce a scris „Das Leben Jesu” și „Dogmatik”³³⁴, Strauss nu s-a mai ocupat decît de literatură filozofică și de istorie religioasă à la Renan; Bauer a realizat ceva numai în domeniul istoriei originii creștinismului, dar a realizat ceva de seamă; Stirner a rămas o curiozitate, chiar după ce Bakunin l-a amestecat cu Proudhon și a botezat acest amalgam „anarhism”; singur Feuerbach a prezentat importanță ca filozof. Dar nu numai că filozofia, despre care se pretinde că ar pluti deasupra tuturor științelor particulare, că ar fi știința științelor, care le sintetizează pe toate, a rămas pentru el o barieră de netrecut, un sanctuar inviolabil; el s-a oprit și ca filozof la jumătatea drumului, fiind jos materialist, iar sus idealist; el nu s-a socotit cu Hegel prin critică, ci l-a azvîrlit pur și simplu deoparte ca inutilizabil, fără a fi în stare să opună bogăției enciclopedice a sistemului hegelian nimic pozitiv în afară de o bombastică religie a iubirii și o morală șubredă și neputincioasă.

Dar în urma destrămării școlii hegeliene a mai apărut încă un curent, singurul care într-adevăr a dat roade, și acest sistem este legat în special de numele lui Marx*.

* Să-mi fie îngăduită aici o lămurire personală. În ultimul timp s-au făcut în repetate rânduri aluzii la contribuția mea la această teorie și de aceea nu mă pot abține să nu spun aici cîteva cuvinte pentru a pune punct acestei probleme. Nu pot nega că și înainte și în timpul celor 40 de ani ai colaborării mele cu Marx am adus o anumită contribuție personală atît la fundamentarea teoriei, cît și, mai ales, la elaborarea ei. Dar cea mai mare parte a ideilor directoare fundamentale, mai ales în domeniul economic și istoric, și în special formularea lor precisă și definitivă, îi aparțin lui Marx. Contribuția pe care am adus-o eu, Marx ar fi putut-o realiza și fără mine, exceptînd cel mult unele domenii de specialitate. Ceea ce a realizat Marx, eu nu aș fi putut face. Marx era mai presus de noi toți, vedea mai departe, îmbrățișa cu privirea mai mult și mai repede. Marx era un geniu; noi, ceilalți, cel mult talente. Fără el teoria nu ar fi fost astăzi nici pe departe ceea ce este. De aceea ea îi poartă pe bună dreptate numele.

Separarea de filozofia lui Hegel s-a produs și aici printr-o revenire la punctul de vedere materialist. Adică s-a luat hotărîrea de a concepe lumea reală — natura și istoria — așa cum se înfățișează oricui o abordează fără fantezii idealiste preconcepute; s-a luat hotărîrea de a sacrifica fără cruțare orice fantezie idealistă care nu se lasă pusă în concordanță cu faptele considerate în conexiunea lor proprie, și nu într-o conexiune fantezistă. Și materialismul nici nu înseamnă mai mult decît atît. Numai că de data aceasta concepția materialistă despre lume a fost pentru prima dată luată în serios și aplicată consecvent — cel puțin în trăsăturile ei fundamentale — în toate domeniile considerate ale științei.

Hegel nu a fost pur și simplu azvîrlit deoparte; dimpotrivă, s-a pornit de la latura revoluționară, expusă mai sus, a filozofiei sale, de la metoda dialectică. Dar, în forma ei hegeliană, această metodă era inutilizabilă. La Hegel, dialectica este autodezvoltarea conceptului. Conceptul absolut nu numai că există — nu se știe unde — din eternitate, dar este, totodată, și sufletul viu propriu-zis al întregii lumi existente. El se dezvoltă spre sine însuși, parcurgînd toate treptele prealabile, care sînt tratate pe larg în „Logică” și incluse în el; apoi „se exteriorizează”, transformîndu-se în natură, unde străbate fără conștiință de sine, ca necesitate naturală, o nouă dezvoltare și, în cele din urmă ajunge din nou, în om, la conștiința de sine; această conștiință de sine își croiește iarăși drum în istorie, ieșind din starea brută, și, în sfîrșit, conceptul absolut revine iarăși în întregime la sine, în filozofia hegeliană. Așadar, la Hegel, dezvoltarea dialectică, care se manifestă în natură și în istorie, adică legătura causală a mișcării progresive de la inferior la superior, care se afirmă printre toate zigzagurile și regresele temporare, nu este decît reflexul automișcării conceptului, care se desfășoară dintotdeauna nu se știe unde, dar în orice caz independent de orice creier omenesc care gîndește. Această intervertire ideologică trebuia eliminată. Am considerat din nou, în mod materialist, conceptele din mintea noastră ca imagini ale lucrurilor reale, în loc să considerăm lucrurile reale ca imagini ale cutărei sau cutărei trepte a conceptului absolut. Prin aceasta, dialectica s-a redus la știința legilor generale ale mișcării, atît a lumii exterioare, cît și a gîndirii omenești: două șiruri de legi identice prin fondul lor, dar diferind ca expresie, întrucît mintea omenească le poate aplica în mod conștient, în timp ce în natură — și pînă acum, în cea mai mare parte, și în istoria omenirii — ele își fac drum în mod inconștient, sub forma necesității exterioare, în mijlocul unui nesfîrșit șir de contingente

aparente. Dar prin aceasta însăși dialectica conceptului nu a devenit decît reflexul conștient al mișcării dialectice a lumii reale, și astfel dialectica lui Hegel, care înainte fusese răsturnată cu capul în jos, a fost întoarsă, sau, mai curînd, repusă pe picioare. Și este remarcabil că această dialectică materialistă, care era pentru noi de ani de zile cea mai bună unealtă de lucru și arma cea mai ascuțită, nu a fost descoperită numai de noi, ci și de muncitorul german Joseph Dietzgen, independent de noi și chiar independent de Hegel*.

Cu aceasta însă latura revoluționară a filozofiei hegeliene a fost reluată și, totodată, eliberată de garniturile idealiste care îl împiedicaseră pe Hegel s-o aplice consecvent. Marea idee fundamentală că lumea nu trebuie concepută ca un complex de *lucruri* definitive, ci ca un complex de *procese*, în care lucrurile aparent stabile, ca și reflectarea lor ideală în mintea noastră, conceptele, parcurg o neînteruptă transformare în cadrul devenirii și al pieirii și în care, cu toată aparența de hazard și în pofida oricărui regres momentan, își croiește pînă la urmă drum o dezvoltare progresivă, această mare idee fundamentală a intrat într-atît în conștiința comună mai cu seamă de la Hegel încoace, încît aproape că nu mai este contrazisă în această formă generală a ei. Dar între a o recunoaște în cuvinte și a o aplica în realitate la fiecare caz în parte, în fiecare domeniu de cercetare, este o mare deosebire. Dacă însă în orice cercetare pornim de la acest punct de vedere, exigența unor soluții definitive și a unor adevăruri eterne încetează o dată pentru totdeauna; sîntem tot timpul conștienți de faptul că toate cunoștințele dobîndite sînt în mod necesar limitate, că sînt condiționate de împrejurările în care au fost dobîndite; dar nici opozițiile ireductibile ale vechii metafizici, încă în circulație, dintre adevărat și fals, bine și rău, identic și diferit, necesar și întîmplător nu ne mai impun; știm că aceste opoziții nu au decît o valabilitate relativă, că ceea ce a fost recunoscut acum ca adevărat își are latura sa falsă, ascunsă, dar care mai tîrziu va ieși la iveală, după cum ceea ce a fost recunoscut acum ca fals își are latura sa adevărată în virtutea căreia s-a putut considera înainte adevăr, că ceea ce se afirmă ca necesar se compune în întregime din întîmplător și că pretins întîmplătorul nu este decît forma sub care se ascunde necesitatea și așa mai departe.

Vechea metodă de cercetare și de gîndire, denumită de Hegel „metafizică”, care se ocupă cu precădere de cercetarea *lucrurilor* ca entități stabile date și ale cărei rămășițe mai tulbură și astăzi

* Vezi „Das Wesen der menschlichen Kopfarbeit. Dargestellt von einem Handarbeiter”, Hamburg, Meissner 1845.

puternic mintea oamenilor, a avut, la timpul său, o temeinică justificare istorică. Trebuiau cercetate lucrurile înainte de a se putea trece la cercetarea proceselor. Trebuia să se știe mai întâi ce este cutare sau cutare lucru înainte de a putea fi sesizate schimbările care se petrec cu el. Așa stăteau lucrurile și cu științele naturii. Vechea metafizică, care considera lucrurile ca fiind constituite o dată pentru totdeauna, s-a format dintr-o știință a naturii care cerceta lucrurile moarte și vii ca fiind gata constituite. Dar când această cercetare a înaintat într-atît încît s-a putut realiza progresul hotărîtor, adică trecerea la cercetarea sistematică a schimbărilor pe care le suferă aceste lucruri chiar în natură, atunci vechii metafizici i-a sunat ceasul din urmă și în domeniul filozofiei. Și într-adevăr, dacă pînă la sfîrșitul secolului trecut știința naturii a fost mai ales o știință *acumulativă*, o știință a lucrurilor gata constituite, în secolul nostru ea a devenit o știință esențialmente *ordonatoare*, o știință care studiază procesele, originea și dezvoltarea acestor lucruri și conexiunea care unește aceste procese naturale într-un mare întreg. Fiziologia, care cercetează procesele din organismul vegetal și din cel animal; embriologia, care se ocupă cu dezvoltarea organismului individual de la germene și pînă la maturitate; geologia, care urmărește formarea treptată a scoarței terestre — toate sînt vlăstare ale secolului nostru.

Înainte de toate sînt însă trei mari descoperiri care au făcut să înainteze cu pași gigantici cunoașterea conexiunii dintre procesele naturii: în primul rînd, descoperirea celulei ca unitate prin a cărei multiplicare și diferențiere se dezvoltă întregul corp vegetal și animal, astfel încît nu numai că dezvoltarea și creșterea tuturor organismelor superioare sînt recunoscute ca desfășurîndu-se conform unei singure legi generale, ci, totodată, în variabilitatea celulei este indicată calea pe care organismele își pot modifica specia, putînd parcurge astfel o dezvoltare mai mult decît individuală. În al doilea rînd, transformarea energiei, care ne-a demonstrat că toate așa-numitele forțe care acționează înainte de toate în natura anorganică — forța mecanică și complementul ei, așa-numita energie potențială, căldura, radiația (lumina, respectiv căldura radiantă), electricitatea, magnetismul, energia chimică — sînt diverse forme ale mișcării universale, care trec una în alta conform unor raporturi determinate, astfel că, pentru o cantitate dintr-o formă care dispare, apare o cantitate anumită dintr-o altă formă și întreaga mișcare din natură se reduce la acest permanent proces de trecere a unei forme în alta. În sfîrșit, dovada prezentată pentru prima oară în ansamblu de Darwin că toate produsele organice actuale ale naturii care ne înconjură, inclusiv omul, sînt

rezultatul unui lung proces de evoluție, care a început de la cițiva germeni inițial monocelulari, născuți la rîndul lor din protoplasmă sau din albumină, formată pe cale chimică.

Datorită acestor trei mari descoperiri și celorlalte progrese uriașe ale științei naturii avem acum posibilitatea să demonstrăm nu numai conexiunea dintre procesele naturii în diferitele ei domenii, dar și, în linii mari și în ansamblu, conexiunea dintre aceste domenii, și să alcătuiem astfel un tablou de ansamblu al conexiunii naturale, într-o formă aproape sistematică, pe baza faptelor furnizate de însăși știința empirică a naturii. Înainte, sarcina de a da un astfel de tablou general revenea așa-numitei filozofii a naturii. Ea putea realiza aceasta numai înlocuind conexiunile reale, necunoscute încă, prin altele ideale și fanteziste, completînd faptele care lipseau cu creații ale minții și umplînd lacunele reale numai cu ajutorul imaginației. Procedînd astfel, ea a avut cite o idee de geniu, a anticipat cite o descoperire ulterioară, dar totodată a produs și destul de multe absurdități, și nici nu putea fi altfel. Astăzi, cînd este suficient să concepem rezultatele cercetării naturii în mod dialectic, adică în spiritul propriei lor conexiuni, pentru a obține un „sistem al naturii” satisfăcător pentru vremurile noastre, cînd caracterul dialectic al acestei conexiuni se impune și savanților de formație metafizică împotriva voinței lor, astăzi, filozofia naturii este definitiv lichidată. Orice încercare de a o reinvia ar fi nu numai superfluă, ci *ar constitui chiar un regres*.

Dar ceea ce este valabil pentru natură, care este recunoscută astfel și ca un proces de dezvoltare istorică, este valabil și pentru istoria societății în toate ramurile, ca și pentru ansamblul tuturor științelor care se ocupă de lucruri umane (și divine). Și aici filozofia istoriei, a dreptului, a religiei etc. a constatat în a înlocui conexiunea reală care trebuia pusă în evidență în evenimente printr-una făurită în mintea filozofului, în a concepe istoria în ansamblu, ca și în diversele ei părți, ca o realizare treptată a unor idei, și anume, firește, întotdeauna numai a ideilor preferate ale filozofului respectiv. Potrivit acestei concepții, istoria acționa în mod inconștient, dar cu necesitate în vederea unui scop ideal determinat, dinainte stabilit, ca la Hegel de pildă, în vederea realizării Ideii sale absolute, iar orientarea neștrămutată spre această Idee absolută constituia conexiunea internă a evenimentelor istorice. În locul conexiunii reale încă necunoscute a fost pusă astfel o nouă providență misterioasă, inconștientă sau care devenea treptat conștientă. Prin urmare, și aici, ca și în domeniul naturii, trebuiau înlăturate aceste conexiuni născocite, artificiale prin descoperirea conexiunilor reale; această sarcină se reduce,

în ultimă instanță, la descoperirea legilor generale ale mișcării, care se impun ca legi dominante în istoria societății omenești.

Într-un punct însă, istoria dezvoltării societății se deosebește esențial de cea a naturii. În natură, întrucît nu luăm în considerare acțiunea inversă a oamenilor asupra naturii, avem de-a face numai cu agenți inconștienți și orbi, care acționează unul asupra altuia și în a căror interacțiune se manifestă legea generală. Din tot ce se produce aici — atît nenumăratele coincidențe aparente, vizibile la suprafață, cît și rezultatele finale, care exprimă legitatea dinăuntru acestor coincidențe — nimic nu se produce ca scop conștient și voit. Dimpotrivă, în istoria societății, factorii activi sînt numai oamenii înzestrați cu conștiință, care acționează cu rațiune sau cu pasiune în vederea unor scopuri anumite; nimic nu se întîmplă fără o intenție conștientă, fără un scop voit. Dar această deosebire, oricît ar fi ea de importantă pentru cercetarea istorică, mai ales a diferitelor epoci și evenimente, nu poate schimba faptul că mersul istoriei este guvernat de legi generale interne. Căci și aici, în linii mari și în ansamblu, la suprafață domnește în aparență hazardul, contrar scopurilor voite în mod conștient de toți indivizii. Scopul voit se împlinește numai în cazuri rare; în majoritatea cazurilor, numeroasele scopuri voite se ciocnesc și se contrazic sau sînt de la bun început irealizabile, sau mijloacele respective sînt insuficiente. În felul acesta, ciocnirile dintre nenumăratele voințe individuale și acțiuni individuale conduc, în domeniul istoriei, la o situație întru totul analogă celei care domnește în natura lipsită de conștiință. Scopurile acțiunilor sînt voite, dar rezultatele care se obțin în fapt din aceste acțiuni nu sînt voite sau, întrucît par totuși inițial să corespundă scopurilor voite, au pînă la urmă cu totul alte efecte decît cele voite. Evenimentele istorice apar astfel, în linii mari, ca fiind și ele dominate de hazard. Dar acolo unde la suprafață apare jocul hazardului, el se dovedește a fi totdeauna dominat de legi interne ascunse, și totul este să descoperim aceste legi.

Oamenii își făuresc istoria, indiferent de rezultatele ei, prin aceea că fiecare își urmărește propriile sale scopuri, voite în mod conștient, iar rezultanta acestor numeroase voințe care acționează în direcții diferite și a multiplelor lor influențe asupra lumii exterioare este tocmai istoria. Prin urmare, contează și ceea ce vor numeroșii indivizi. Voința este determinată de pasiune sau de rațiune. Dar resorturile care, la rîndul lor, determină nemijlocit pasiunea sau rațiunea sînt de natură foarte diferită. Ele pot fi sau obiective exterioare, sau mobiluri ideale: ambiție, „entuziasm pentru adevăr și dreptate“, ură personală sau chiar pure capricii

individuale de tot felul. Dar, pe de o parte, am văzut că numeroasele voințe individuale care acționează în istorie duc, în majoritatea cazurilor, la rezultate cu totul diferite decât cele voite, adeseori de-a dreptul contrare, deci și mobilurile lor prezintă doar o importanță secundară pentru rezultatul de ansamblu. Pe de altă parte, se pune întrebarea : ce forțe motrice se ascund, la rîndul lor, îndărătul acestor mobiluri, ce cauze istorice iau forma unor asemenea mobiluri în mintea celor care acționează ?

Vechiul materialism nu și-a pus niciodată această întrebare. Concepția lui despre istorie — în măsura în care avea, în genere, o concepție — este de aceea în esență pragmatică, judecă totul după motivele acțiunii, împarte în buni și în răi pe oamenii care acționează în istorie și constată apoi că de obicei cei buni sînt frustrați, iar cei răi ies victorioși ; de unde rezultă pentru vechiul materialism că studiul istoriei nu dă aproape nimic înălțător, iar pentru noi că în domeniul istoriei vechiul materialism devine infidel față de sine însuși, deoarece consideră forțele motrice ideale care acționează aici drept cauze ultime, în loc să cerceteze ce se ascunde în spatele lor, care sînt forțele motrice ale acestor forțe motrice. Inconsecvența nu constă în recunoașterea unor forțe motrice *ideale*, ci în faptul că nu se merge mai departe pînă la cauzele lor determinante. Filozofia istoriei, dimpotrivă, așa cum e reprezentată în particular de Hegel, recunoaște că atît mobilurile aparente, cît și mobilurile efective ale oamenilor care acționează în istorie nu sînt nicidecum cauzele ultime ale evenimentelor istorice, că în spatele acestor mobiluri se află alte forțe motrice care trebuie cercetate ; dar filozofia istoriei nu caută aceste forțe în istoria însăși, ci mai curînd le importă în istorie din afară, din ideologia filozofică. Așa, de pildă, în loc să explice istoria Greciei antice prin propria ei conexiune internă, Hegel susține pur și simplu că ea nu este decît elaborarea „formărilor individualității frumoase”, realizarea „operei de artă” ca atare³³⁶. Cu acest prilej el face multe observații frumoase și profunde asupra vechilor eleni ; însă cu toate acestea azi nu ne mai mulțumim cu o astfel de explicație care nu reprezintă decît o simplă frază.

Prin urmare, cînd trebuie cercetate forțele motrice care stau în spatele mobilurilor oamenilor care acționează în istorie — indiferent dacă sînt conștienți sau inconștienți de acest lucru, și de cele mai multe ori sînt inconștienți — și care constituie forțele motrice propriu-zise ale istoriei, nu poate fi atît vorba despre mobilurile unor indivizi, oricît ar fi aceștia de proeminenți, cît despre mobilurile care pun în mișcare mari mase de oameni, popoare întregi și, în cadrul fiecărui popor, clase întregi ; și aici

prezintă importanță nu motivele care determină răbufnirile de moment ale unui foc de paie trecător și care se mistuie repede, ci o acțiune de lungă durată care duce la o mare transformare istorică. A aprofunda cauzele determinante care, în mod clar sau confuz, nemijlocit sau într-o formă ideologică, poate chiar fantezistă, se oglindesc ca mobiluri conștiente în mintea maselor în acțiune și a conducătorilor acestor mase, așa-numiții oameni mari, este singura cale în stare să ne pună pe urmele legilor care guvernează istoria în ansamblu, precum și diversele perioade și țări. Tot ceea ce îi pune în mișcare pe oameni trebuie să treacă prin mințile lor; dar forma pe care o ia în această minte depinde în foarte mare măsură de împrejurări. Muncitorii nu s-au împăcat cituși de puțin cu utilizarea capitalistă a mașinilor, cu toate că nu mai sfărîmă pur și simplu mașinile, cum au făcut-o încă în 1848 în Renania.

Dar în timp ce în perioadele anterioare cercetarea acestor cauze motrice ale istoriei era aproape imposibilă, dat fiind că relațiile dintre aceste cauze și efectele lor erau încilcite și camuflate, epoca noastră a simplificat într-atît aceste relații, încît enigma a putut fi dezlegată. De la introducerea mării industrii, adică cel puțin de la pacea europeană din 1815, pentru Anglia nu a mai constituit un secret faptul că întreaga luptă politică se învîrtea în jurul pretențiilor la dominație a două clase: aristocrația funciară (landed aristocracy) și burghezia (middle class). În Franța, o dată cu reîntoarcerea Bourbonilor a ieșit în evidență același fapt; istoricii Restaurației, de la Thierry pînă la Guizot, Mignet și Thiers, vorbesc pretutindeni despre acest fapt ca despre cheia care ajută la înțelegerea istoriei Franței din evul mediu încoace. Iar din 1830, în amîndouă aceste țări, clasa muncitoare, proletariatul, a fost recunoscută ca cel de-al treilea luptător pentru putere. Relațiile se simplificaseră într-atît, încît trebuia să se închidă intenționat ochii pentru a nu se vedea, în lupta dintre aceste trei mari clase și în ciocnirea dintre interesele lor, forța motrice a istoriei moderne, cel puțin în aceste două țări, cele mai înaintate.

Dar cum au luat naștere aceste clase? Dacă, la prima vedere, originea mării proprietăți funciare, odinioară feudală, putea fi atribuită — cel puțin într-o primă fază — unor cauze politice, unei acaparări prin violență, pentru burghezie și pentru proletariat aceasta nu mai era cu puțință. Aici avem, în mod clar și palpabil, formarea și dezvoltarea a două mari clase pe baza unor cauze pur economice. Și tot atît de clar era faptul că în lupta dintre proprietatea funciară și burghezie era vorba, în primul rînd, de interese economice, pentru a căror realizare puterea politică trebuia să

servească numai ca un mijloc. Burghezia și proletariatul au luat naștere, ambele, în urma unei schimbări a relațiilor economice, mai precis a modului de producție. Trecerea mai întâi de la meșteșugul corporativ la manufactură și apoi de la manufactură la marea industrie cu abur și mașini este ceea ce a dus la dezvoltarea acestor două clase. Într-un anumit stadiu, noile forțe de producție puse în mișcare de burghezie — în primul rînd diviziunea muncii și concentrarea într-o singură manufactură a unui mare număr de muncitori parțiali —, precum și condițiile și nevoile schimbului dezvoltate datorită lor, au devenit incompatibile cu orînduirea existentă a producției, moștenită prin tradiție și sancționată prin lege, adică cu privilegiile corporațiilor și cu celelalte nenumărate privilegii personale și locale (care constituiau tot atîtea cătușe pentru stările neprivilegiate) ale orînduirii sociale feudale. Forțele de producție, reprezentate de burghezie, s-au răscolat împotriva orînduirii producției, reprezentate de proprietarii funciari feudali și de staroștii cooperațiilor; rezultatul este cunoscut: cătușele feudale au fost sfărîmate, în Anglia treptat, în Franța dintr-o singură lovitură, în Germania acest proces nu s-a încheiat încă. Dar după cum, pe o anumită treaptă de dezvoltare, manufactura a intrat în conflict cu orînduirea feudală a producției, tot astfel marea industrie a intrat încă de pe acum în conflict cu cea burgheză, care a luat locul celei feudale. Încătușată de această orînduire, adică de limitele înguste ale modului de producție capitalist, marea industrie duce, pe de o parte, la proletarizarea mereu crescîndă a întregii mase a poporului, iar pe de altă parte la o cantitate tot mai mare de produse care nu-și găsesc desfacere. Supraproducția și mizeria maselor, care sînt una cauza celeilalte — iată contradicția absurdă la care ajunge marea industrie și care reclamă în mod imperios descătușarea forțelor de producție printr-o schimbare a modului de producție.

Așadar, cel puțin în istoria modernă, avem dovada că toate luptele politice sînt lupte de clasă și că toate luptele de emancipare a claselor, cu toată forma lor în mod necesar politică — căci orice luptă de clasă este o luptă politică —, gravitează, în ultimă instanță, în jurul emancipării economice. Astfel, cel puțin aici, statul, orînduirea politică, constituie elementul subordonat, iar societatea civilă, domeniul relațiilor economice — elementul hotărîtor. Conceptul tradițională, împărtășită și de Hegel, vedea în stat elementul determinant, iar în societatea civilă — elementul determinat de acesta. Aparența corespunde acestei concepții. După cum la individ toate imboldurile acțiunilor sale trebuie să treacă prin mintea lui, să se transforme în mobiluri ale voinței sale pentru a-l

face să acționeze, tot astfel toate nevoile societății civile — oricare ar fi, în momentul respectiv, clasa dominantă — trebuie să treacă toate prin voința statului, pentru ca sub formă de legi să dobândească o valabilitate generală. Aceasta este latura formală a chestiunii, care se înțelege de la sine; se pune însă întrebarea: ce conținut are această voință doar formală — a individului, ca și a statului —, de unde provine acest conținut și de ce obiectul voit este acesta și nu altul? Și dacă punem întrebarea de mai sus constatăm că în istoria modernă voința statului este determinantă, în linii mari și în ansamblu, de nevoile schimbătoare ale societății civile, de supremația cutărei sau cutărei clase și, în ultimă instanță, de dezvoltarea forțelor de producție și a relațiilor de schimb.

Dar dacă nici în epoca noastră modernă, cu uriașele ei mijloace de producție și de comunicație, statul nu este un domeniu independent, cu o dezvoltare independentă, ci existența sa, ca și dezvoltarea sa, se explică, în ultimă instanță, prin condițiile economice ale vieții societății, aceasta trebuie să fie cu atât mai valabil pentru toate epocile trecute, când producția vieții materiale a oamenilor nu dispunea încă de mijloace atât de bogate și când, prin urmare, necesitatea acestei producții trebuia să exercite o dominație și mai mare asupra oamenilor. Dacă și astăzi, în epoca mării industrii și a căilor ferate, statul nu este, în linii mari și în ansamblu, decît expresia într-o formă concentrată a cerințelor economice ale clasei care stăpînește producția, cu atât mai mult trebuie să fi avut el acest caracter într-o vreme când o generație umană era nevoită să cheltuiască pentru satisfacerea trebuințelor ei materiale o parte considerabil mai mare din totalul timpului ei de viață, deci era cu mult mai dependentă de ele decît sîntem noi astăzi. Studiul istoriei epocilor anterioare, de îndată ce se ocupă serios de acest aspect, o confirmă din plin; bineînțeles însă, că aici nu o putem face.

Dacă statul și dreptul public sînt determinate de relațiile economice, atunci aceasta este valabil, firește, și pentru dreptul civil, care, în esență, nu face decît să sancționeze relațiile economice normale existente între indivizi în condițiile date. Dar forma în care se produce această sancționare poate să difere foarte mult. Așa, de pildă, cum s-a întîmplat în Anglia în concordanță cu întreaga ei dezvoltare națională, se pot păstra în mare parte formele vechiului drept feudal, dîndu-li-se un conținut burghez, ba chiar punînd direct la baza denumirii feudale un sens burghez; dar se mai poate lua drept bază, cum s-a întîmplat în Europa occidentală continentală, primul drept universal al unei societăți producătoare de mărfuri, dreptul roman, care a pus la punct cu o

neîntrecută finețe toate raporturile juridice esențiale dintre simpli posesori de mărfuri (cumpărători și vânzători, creditori și debitori, contracte, obligații etc.). Și anume, spre binele unei societăți încă mic-burgheze și semifeudale, acest drept poate fi coborît, pur și simplu, prin practica judiciară, la nivelul acestei societăți (dreptul comun) sau prelucrat, cu ajutorul unor juriști pretins luminați și moralizatori, într-un cod special, corespunzător respectivelor condiții sociale, și care în aceste împrejurări va fi prost și din punct de vedere juridic (dreptul prusian); dar se mai poate elabora după o mare revoluție burgheză, pe baza aceluiași drept roman, un asemenea cod clasic al societății burgheze cum este Codul civil francez. Așadar, dacă normele dreptului burghez nu reprezintă decît expresia juridică a condițiilor vieții economice a societății, această expresie poate fi bună sau proastă, după împrejurări.

Statul ne apare ca prima forță ideologică ce domină oamenii. Societatea își creează un organ pentru apărarea intereselor ei comune împotriva atacurilor interne și externe. Acest organ este puterea de stat. Abia constituit, acest organ se autonomizează față de societate, și anume cu atît mai mult cu cît devine mai mult organul unei clase determinate și impune mai direct dominația acestei clase. Lupta clasei asupra clasei dominante devine în mod necesar o luptă politică, o luptă în primul rînd împotriva dominației politice a acestei clase; conștiința legăturii dintre această luptă politică și substratul ei economic se tocește și uneori poate chiar să dispară cu totul. Chiar dacă nu se întîmplă întotdeauna așa cu cei ce participă la luptă, lucrurile se prezintă aproape întotdeauna astfel la istoriografi. Dintre izvoarele din antichitate referitoare la luptele interne din republica romană, singur Appian ne spune limpede despre ce era vorba în ultimă instanță: despre proprietatea funciară.

Statul însă, odată devenit o putere de sine stătătoare față de societate, produce curînd o altă ideologie. Și anume, la politicienii de profesie, la teoreticienii dreptului public și la juriștii dreptului civil, legătura cu faptele economice se pierde cu totul. Deoarece în fiecare caz în parte faptele economice, pentru a putea fi sancționate ca legi, trebuie să ia forma motivului juridic și deoarece, bineînțeles, în cazul acesta trebuie să se țină seama de întregul sistem juridic în vigoare, se crede că forma juridică ar fi totul, iar conținutul economic nimic. Dreptul public și dreptul civil sînt tratate ca domenii de sine stătătoare, care își au propria lor dezvoltare istorică independentă, care sînt susceptibile în sine de o expunere sistematică și care chiar necesită această expunere sistematică prin înlăturarea consecventă a tuturor contradicțiilor interne.

Ideologiile și mai înalte, adică și mai îndepărtate de baza materială, economică, iau forma filozofiei și a religiei. Aici legătura dintre reprezentări și condițiile de existență materiale corespunzătoare devine din ce în ce mai complicată, din ce în ce mai întunecată de verigi intermediare. Totuși ea există. După cum întreaga epocă a Renașterii, începînd de la mijlocul secolului al XV-lea, a fost în esență un produs al orașelor, adică al burgheziei, tot așa a fost și filozofia, trezită de atunci la o viață nouă; conținutul ei era, în esență, numai expresia filozofică a ideilor care corespundeau dezvoltării burgheziei mici și mijlocii înspire marea burghezie. Aceasta se vede limpede la englezii și la francezii din secolul trecut, care erau adesea în aceeași măsură economiști și filozofi, iar în privința școlii hegeliene am demonstrat-o mai sus.

Să ne mai ocupăm pe scurt de religie, pentru că este cea mai depărtată de viața materială și pare cea mai străină de ea. Religia s-a născut în timpuri dintre cele mai primitive din reprezentări confuze, primitive ale oamenilor despre propria lor natură și despre natura exterioară înconjurătoare. Dar, odată apărută, orice ideologie se dezvoltă pornind de la materialul de reprezentări dat, pe care-l perfecționează; altminteri ea n-ar fi o ideologie, adică nu s-ar ocupa de idei ca entități de sine stătătoare, care se dezvoltă independent și sînt supuse numai propriilor lor legi. Că condițiile materiale de viață ale oamenilor în ale căror minți se produce acest proces de gîndire determină, în ultimă instanță, desfășurarea procesului este ceva de care oamenii sînt în mod necesar inconștienți, căci contrarul ar însemna sfîrșitul întregii ideologii. Aceste reprezentări religioase primitive, de obicei comune fiecărui grup de popoare înrudite, se dezvoltă, după destrămarea acestui grup, într-un mod specific la fiecare popor, în funcție de condițiile de viață de care au parte, și mitologia comparată a demonstrat acest proces la un șir întreg de grupuri de popoare, și în special la popoarele arice (așa-numite indo-europene). Zeii creați în felul acesta de fiecare popor erau zeii naționali, a căror putere nu depășea teritoriul național pe care erau meniji să-l ocrotească, iar dincolo de hotarele acestuia alți zeii domneau necontestat. Ei nu puteau trăi în închipuirea oamenilor decît atîta timp cît subzista națiunea respectivă și se prăbușeau o dată cu dispariția acesteia. Această dispariție a vechilor naționalități a adus-o cu sine imperiul mondial roman, ale cărui condiții economice de apariție nu este cazul să fie cercetate aici. Vechii zeii naționali au decăzut, chiar și cei romani, croiți și ei pe măsura strîmtă a orașului Roma; nevoia de a completa imperiul mondial cu o religie universală s-a

manifestat limpede în încercările de a oferi tuturor zeilor străini intrucitva respectabili recunoaștere și altare la Roma alături de zeii indigeni. Dar o nouă religie universală nu poate fi creată astfel, prin decrete imperiale. Noua religie universală, creștinismul, se și constituise clandestin, dintr-un amestec de teologie orientală generalizată, în special iudaică, și de filozofie greacă vulgarizată, în special stoică. Cum arăta el la început abia trebuie stabilit printr-o cercetare laborioasă, deoarece forma sa oficială în care ne-a fost transmis este doar cea în care a devenit religie de stat, adaptată acestui scop de conciliul de la Niceea³³⁷. Singur faptul că, după numai 250 de ani de la apariția sa, creștinismul a devenit religie de stat dovedește că a fost religia corespunzătoare împrejurărilor epocii. În evul mediu, pe măsură ce s-a dezvoltat feudalismul, creștinismul s-a format ca religie corespunzătoare acestuia, ca o ierarhie feudaală corespunzătoare. Iar când a apărut burghezia, în opoziție cu catolicismul feudal s-a dezvoltat erezia protestantă, la început în Franța de sud, la albigenzi³³⁸, în perioada celei mai mari prosperități a orașelor de acolo. Evul mediu a anexat la teologie toate celelalte forme ale ideologiei: filozofia, politica, dreptul, transformându-le în subdiviziuni ale teologiei. El a constrâns astfel orice mișcare socială și politică să ia o formă teologică; maselor, al căror spirit era hrănit exclusiv cu idei religioase, trebuia să li se prezinte propriile lor interese materiale sub un veșmânt religios pentru a putea dezlănțui o mișcare impetuoasă. Și după cum burghezia și-a creat de la bun început un apendice de neavuți, care nu aparțineau nici unei stări sociale constituite, plebe orășenească, lucrători cu ziua și slugi de tot soiul, precursori ai proletariatului de mai târziu, tot astfel și erezia religioasă s-a împărțit foarte curînd în erezii burgheze moderate și în erezii plebe revoluționare, detestată și de ereticii burghezi.

Indestructibilitatea ereziei protestante corespundea invincibilității burgheziei în ascensiune; cînd această burghezie a devenit destul de puternică, lupta ei împotriva nobilimii feudale, care fusese pînă atunci mai mult locală, a început să ia proporții naționale. Prima mare acțiune a avut loc în Germania: așa-numita Reformă. Burghezia nu era nici destul de puternică, nici destul de dezvoltată pentru a putea reuni sub stindardul ei toate celelalte stări sociale rebele: plebeii de la orașe, mica nobilime și țărani de la sate. Întîi a fost învinsă nobilimea; țărani au pornit o răscoală, care a constituit punctul culminant al întregii mișcări revoluționare; orașele nu au susținut-o și revoluția a fost înfrîntă de oștile principilor, care au rămas singurii profitori. Din acest moment, Germania dispăre pentru trei secole din rîndul țărilor care

intervenit independent în istorie. Dar paralel cu germanul Luther s-a ridicat francezul Calvin ; cu o claritate tipic franceză, el a pus pe primul plan caracterul burghez al Reformei, a republicanizat și a democratizat biserica. În timp ce reforma lui Luther a degenerat și a împins Germania la ruină, cea calvină a servit drept stindard republicanilor la Geneva, în Olanda și în Scoția, a eliberat Olanda de sub stăpînirea Spaniei și a Imperiului german și a furnizat veșmintul ideologic pentru actul al doilea al revoluției burgheze, desfășurat în Anglia. Aici calvinismul s-a afirmat ca o adevărată deghizare religioasă a intereselor burgheziei de atunci, și de aceea nici nu a fost recunoscut în întregime după revoluția din 1689, care s-a încheiat printr-un compromis între o parte a nobilimii și burghezie³³⁹. Biserica de stat engleză a fost reinstaurată, dar nu în forma ei de pînă atunci, ca un catolicism al cărui papă era regele, ci intens calvinizată. Vechea biserică de stat sărbătorea vesela duminică catolică și combătea plicticoasa duminică a calvinismului ; noua biserică îmburghezită a introdus-o pe aceasta din urmă și ea continuă să împodobească Anglia pînă în zilele noastre.

În Franța, minoritatea calvină a fost în 1685 asuprită, catolicizată sau izgonită³⁴⁰. Dar la ce a folosit ? De pe atunci liber-cugetătorul Pierre Bayle era în plină activitate, iar în 1694 s-a născut Voltaire. Măsurile violente adoptate de Ludovic al XIV-lea n-au făcut decît să înlesnească burgheziei franceze să-și facă revoluția într-o formă nereligioasă, exclusiv politică, singura corespunzătoare unei burghezii evolute. În adunările naționale, în locul protestanților au stat liber-cugetătorii. Cu aceasta creștinismul a intrat în ultimul său stadiu. El ajunsese incapabil să servească pe viitor drept veșmint ideologic pentru aspirațiile vreunei clase progresiste ; el a devenit din ce în ce mai mult proprietatea exclusivă a claselor dominante, iar acestea îl utilizează ca pe un simplu mijloc de guvernare, cu care sînt ținute în frâu clasele de jos. Menționăm că fiecare clasă folosește religia ei proprie, care îi corespunde : aristocrația funciară recurge la iezuitismul catolic sau la ortodoxismul protestant, iar burghezii liberali și radicali la raționalism ; și nu contează dacă domnii aceștia cred sau nu în religiile lor respective.

Vedem deci că religia, odată formată, conține totdeauna un anumit material transmis, după cum în toate domeniile ideologiei tradiția constituie, în genere, o mare putere conservatoare. Dar modificările pe care le suferă acest material transmis rezultă din relațiile de clasă, adică din relațiile economice ale oamenilor care fac aceste modificări. Și atît este suficient aici.

În cele de mai sus nu putea fi vorba decît despre o schiță generală a concepției lui Marx asupra istoriei, la care se adaugă, cel mult, cîteva ilustrări. Dovada trebuie s-o facă istoria singură, și aici sînt îndreptățit să spun că în alte scrieri, ea a fost făcută cu prisosință. Această concepție pune însă capăt filozofiei în domeniul istoriei, după cum concepția dialectică a naturii face inutilă și totodată imposibilă orice filozofie a naturii (Naturphilosophie). Pretutindeni problema nu mai constă în a născoci conexiuni, ci în a le descoperi în fapte. Filozofiei, izgonită din natură și din istorie, îi mai rămîne doar imperiul gîndului pur, în măsura în care acesta subzistă: teoria legilor procesului de gîndire, însăși logica și dialectica.

★

★ ★

După revoluția din 1848, Germania „cultă” a concediat teoria și a trecut pe terenul practicii. Micul meșteșug, bazat pe munca manuală, și manufactura au fost înlocuite printr-o adevărată mare industrie. Germania a reapărut pe piața mondială. Noul imperiu mic-german³⁴¹ a înlăturat cel puțin neajunsurile cele mai flagrante pe care micile state, rămășițele feudalismului și birocrația le ridicaseră în calea acestei dezvoltări. Dar în măsura în care speculația filozofică și-a părăsit camera de studiu spre a-și ridica un templu la bursa de efecte, Germania cultă a pierdut și marele simț teoretic, care constituise gloria Germaniei pe vremea decăderii ei politice celei mai profunde, simțul pentru cercetarea științifică pură, indiferent dacă rezultatul era aplicabil în practică sau nu, dacă contravenea sau nu prescripțiilor polițienești. Ce-i drept, în Germania știința oficială a naturii s-a menținut la înălțimea vremurilor, mai ales în domeniul cercetărilor specializate, dar revista americană „Science” observă pe bună dreptate că progresele hotărîtoare în domeniul cercetării conexiunilor ample dintre faptele izolate, generalizarea acestor conexiuni sub formă de legi se realizează acum mai mult în Anglia, și nu, ca mai înainte, în Germania. Iar pe tărîmul științelor istorice, inclusiv al filozofiei, o dată cu filozofia clasică a dispărut complet vechiul spirit teoretic intransigent. Locul lui l-au luat eclectismul lipsit de idei, temătoarele considerente de carieră și venit, care merg pînă la cel mai ordinar arivism. Reprezentanții oficiali ai acestei științe au devenit ideologii declarați ai burgheziei și ai statului existent, dar într-un moment cînd ambele sînt fățiș ostile clasei muncitoare.

Și numai la clasa muncitoare continuă să dăinuie simțul viu pentru teorie al germanilor. Aici el nu poate fi deșrădăcinat; aici

nu este loc pentru considerente carieriste, de goană după profit, de binevoitoare protecție de sus ; dimpotrivă, cu cît știința procedeză mai necruțător și mai nepărtinitor, cu atît este ea în mai mare concordanță cu interesele și cu năzuințele muncitorilor. Noua orientare, care a descoperit în istoria dezvoltării muncii cheia pentru înțelegerea întregii istorii a societății, s-a adresat din capul locului, cu precădere, clasei muncitoare și a găsit aici receptivitatea pe care nu a căutat-o și la care nici nu s-a așteptat din partea științei oficiale. Mișcarea muncitorească germană este moștenitoarea filozofiei clasice germane.

Declarație trimisă redacției lui „New Yorker Volkszeitung”³⁴²

Deoarece în „Missouri Republican” din St. Louis a apărut o informație potrivit căreia aș fi dat un interviu corespondentului acestui ziar, sînt nevoit să declar în legătură cu aceasta următoarele :

Este drept că am fost vizitat de d-l McEnnis în calitatea sa de reprezentant al acestui ziar și că el mi-a pus întrebări cu privire la diferite lucruri, promițindu-mi totodată, sub *cuvînt de onoare*, să nu trimită la tipar nici un rînd înainte de a-mi arăta mie textul. Cu toate acestea n-a mai dat pe la mine. De aceea declar prin prezenta că îmi declin orice răspundere pentru materialul publicat de el, cu atît mai mult cu cît am avut prilejul să mă conving că este îndoielnic ca d-l McEnnis, neavînd cunoștințele necesare, să poată, cu toată bunăvoința sa, înțelege just cele spuse de mine.

Londra

Friedrich Engels

Scris la 29 aprilie 1886

Se tipărește după textul
apărut în ziar

Publicat în „New Yorker Volkszeitung”
nr. 162 din 8 iulie 1886

Tradus din limba germană

[Despre greva muncitorilor de la fabrica de sticlă din Lyon]

Guvernul Republicii Franceze³⁴³ a hotărît, pe cît se pare, să arate în fel și chip că el este un guvern al capitaliștilor care nu se deosebește cu nimic de oricare din guvernele precedente. Nemulțumindu-se cu faptul că la Decazeville s-a situat de partea companiei miniere³⁴⁴, în prezent acționează și mai hotărît la Lyon. Acolo a izbucnit o grevă la fabrica de sticlă; cîțiva spărgători de grevă au continuat să lucreze și, pentru a fi puși în siguranță, ei au fost mutați în incinta fabricii. În timp ce mobila unuia dintre ei — un anarhist german cu numele de Litner — era transportată la fabrică, greviștii, au însoțit-o huiduind. De îndată ce căruța cu mobilă a intrat în curtea fabricii, iar porțile s-au închis, de la ferestre a început să se tragă asupra oamenilor care se aflau afară — gloanțe de revolver și alice mari zburau în toate direcțiile, răzind aproximativ treizeci de oameni. Mulțimea, firește, s-a împrăștiat. Apoi au intervenit poliția și autoritățile judecătorești. Dar nu pentru a-i aresta pe capitaliști și pe slugile lor care au tras în mulțime — o nu, arestați au fost o serie de greviști pentru atentate la libertatea muncii! Acest incident, care s-a produs recent, a stîrnit mare vîlvă la Paris. Decazeville a făcut ca la Paris numărul voturilor date socialiștilor să crească de la 30 000 la peste 100 000³⁴⁵; iar urmările acestui incident singeros de la La Mulatière, lângă Lyon, vor fi și mai convingătoare.

Scris între 8 și 14 mai 1886

Apărut în revista „The Commonweal”,
vol. II, nr. 18 din 15 mai 1886
Semnat : F. E.

Se tipărește după textul
apărut în revistă

Tradus din limba engleză

Situația politică din Europa ³⁴⁶

În martie 1878 Disraeli a trimis la Bosfor patru cuirasate ; simpla lor prezență a fost suficientă pentru a opri marșul triumfal al rușilor asupra Constantinopolului și pentru a rupe tratatul de la San Stefano. Pacea de la Berlin a reglementat pentru un timp situația în Orient ³⁴⁷. Bismarck a reușit să stabilească un acord între guvernul rus și guvernul austriac. Austria a căpătat pe sub mină dominația în Serbia, în timp ce Bulgaria și Rumelia au fost lăsate sub influența preponderentă a Rusiei, ceea ce lăsa să se întrevadă că, dacă Bismarck va îngădui mai târziu rușilor să ia Constantinopolul, el va rezerva Austriei Salonicul și Macedonia.

Dar, în afară de aceasta, Austriei i s-a dat Bosnia, tot așa cum în 1794 Rusia a cedat prusienilor și austrieșilor cea mai mare parte din Polonia propriu-zisă, pentru a o lua înapoi în 1814 ³⁴⁸. Bosnia a fost pentru Austria un prilej permanent de vărsare de sânge, un măr al discordiei între Ungaria și Austria occidentală și, în afară de aceasta, o dovadă pentru Turcia că austrieșii, ca și rușii, îi pregătesc soarta pe care a avut-o Polonia. De acum înainte Turcia nu mai putea să aibă încredere în Austria, ceea ce a însemnat o mare victorie a politicii guvernului rus.

În Serbia existau tendințe slavofile — prin urmare rusofile —, de la eliberarea ei însă ea împrumută toate mijloacele de dezvoltare burgheză de la Austria. Tinerii pleacă să studieze în universitățile austriece ; sistemul birocratic, codul, procedura judiciară, scolile — totul a fost copiat după modele austriece. Era și firesc. În Bulgaria însă, Rusia a trebuit să împiedice o asemenea imitație, deoarece nu voia să scoată castanele din foc pentru Austria. De aceea Bulgaria a fost transformată într-o satrapie rusă. Administrația, ofițerii și subofițerii, funcționarii, în sfârșit întregul sistem era rusesc : prințul Battenberg, impus Bulgariei, era văr cu Alexandru al III-lea.

Dominația guvernului rus, la început directă, apoi indirectă, a fost suficientă pentru ca în mai puțin de patru ani să facă să dispară toată simpatia bulgarilor față de Rusia, deși aceasta fusese mare și entuziastă. Populația se împotriva din ce în ce mai mult insolenței „eliberatorilor” și chiar și Battenberg, care era un om moale, fără idei politice și nu voia altceva decât să-l slujească pe țar, dar cerea să fie respectat, devenea din ce în ce mai puțin docil.

Între timp în Rusia evenimentele își urmau cursul; guvernul, aplicând măsuri severe, a reușit să-i împrăștie și să-i dezorganizeze pentru un timp pe nihiști. Dar aceasta nu era suficient: guvernul avea nevoie de sprijinul opiniei publice, el trebuia să abată atenția de la mizeria socială și politică mereu crescândă din interiorul țării; în sfârșit, el avea nevoie de puțină fantasmagorie patriotică. În timpul lui Napoleon al III-lea, malul stîng al Rinului a servit la abaterea pasiunilor revoluționare spre problemele politice externe; tot așa guvernul rus a oferit poporului nemulțumit și agitat perspectiva cuceririi Constantinopolului, a „eliberării” slavilor asupriți de turci și a unirii lor într-o mare federație sub supremația Rusiei. Evocarea acestei fantasmagorii nu era însă suficientă, trebuia făcut ceva pentru a o transpune în domeniul realității.

Împrejurările erau favorabile. Anexarea Alsaciei și Lorenei a aruncat între Franța și Germania sămînța discordiei, care se părea că trebuie să neutralizeze cele două puteri. Austria nu putea lupta de una singură împotriva Rusiei, întrucît Prusia o oprea mereu să scoată din teacă arma ei ofensivă cea mai eficace — apelul la polonezi. Iar ocuparea Bosniei, acest jaf, crea o Alsacie între Austria și Turcia. Italia era de partea aceluia care îi oferea mai mult, adică de partea Rusiei, care îi oferea Triestul și Istria împreună cu Dalmația și Tripoli. Dar Anglia? Pacifistul rusofil Gladstone a dat ascultare cuvintelor îmbietoare ale Rusiei: *el a ocupat Egiptul* în timp de pace³⁴⁰, ceea ce asigura o veșnică discordie între Anglia și Franța, și, în plus, făcea *imposibilă o alianță între turci și englezi, care îi jefuiseră*, însușindu-și o feudă turcească — Egiptul. În afară de aceasta, pregătirile militare ale rușilor în Asia erau destul de avansate pentru a le da englezilor, în caz de război, mult de furcă în India. Niciodată rușii nu raportaseră atîtea succese; diplomația lor triumfa pe toată linia.

Răzvrătirea bulgarilor împotriva despotismului rus oferea un pretext pentru începerea ostilităților. În vara anului 1885 a început să fie fluturată în fața Bulgariei și a Rumeliei posibilitatea unirii lor, promisă prin pacea de la San Stefano și anihilată prin tratatul de la Berlin. Li se spunea că, dacă se aruncă din nou în brațele Rusiei eliberatoare, guvernul rus își va îndeplini misiunea și va

înfăptui această unire, dar că pentru aceasta bulgarii trebuie mai întâi să-l alunge pe Battenberg. Acesta a fost prevenit la timp. Contrar obiceiului, el a acționat prompt și energic : a înfăptuit, dar în folosul său, unirea pe care Rusia a vrut s-o facă în dauna lui. De atunci a început o luptă neîmpăcată între el și țar.

La început această luptă a fost dusă pe ascuns și pe căi oculte. Pentru micile state balcanice a fost reeditată faimoasa doctrină a lui Ludovic Bonaparte potrivit căreia, dacă un popor pînă atunci dezmembrat, să zicem Italia sau Germania, se unește și se constituie ca națiune, celelalte state, să zicem Franța, au dreptul la compensații teritoriale. Serbia a prins momeala și a declarat război Bulgariei. Rusia triumfa pentru că acest război, pus la cale în interesul ei, a fost dus în fața lumii sub auspiciile Austriei, care nu a cutedat să-l împiedice de teamă ca nu cumva în Serbia să ajungă la putere partida rusă. La rîndul ei, Rusia a dezorganizat armata bulgară, rechemînd pe toți ofițerii ruși, adică întregul stat-major și toți ofițerii superiori, inclusiv comandanții de batalioane.

Dar, contrar tuturor așteptărilor, bulgarii, fără ofițeri ruși și în condițiile unui raport de forțe de doi la trei, i-au zdrobit pe sirbi, cîștigînd respectul și admirația Europei înmărmurite. Aceste victorii au avut două cauze. În primul rînd, Alexandru Battenberg, deși politician slab, era bun soldat ; el a dus războiul așa cum a învățat la școala prusiană, în timp ce sirbii au urmat atît în strategie cît și în tactică modelele lor austriece. Aceasta a fost deci o a doua ediție a campaniei din 1866 din Boemia ³⁵⁰. În plus, sirbii au trăit 60 de ani sub regimul birocratic austriac care, fără să creeze acolo o burghezie puternică și o țărănime independentă (toate pămînturile țăranilor sînt ipotecate), a distrus și a dezorganizat ră-mășițele colectivismului gentilic, care a constituit forța lor în lupta împotriva turcilor. La bulgari, dimpotrivă, turcii au lăsat neatinsse aceste instituții primitive, ceea ce și explică extraordinara vitejie a bulgarilor.

Așadar, aceasta a însemnat un nou eșec pentru Rusia ; ea trebuia să ia totul de la început. Șovinismul slavofil, întreținut pentru a contrabalansa elementul revoluționar, devenea pe zi ce trece mai puternic, ajungînd să fie un pericol pentru guvern. Țarul se duce în Crimeea, iar ziarele rusești anunță că el va înfăptui ceva măreț ; el se străduiește să-l atragă de partea sa pe sultan, demonstrîndu-i că vechii lui aliați (Austria și Anglia) îl trădează și îl jefuiesc, în timp ce Franța este întru totul dependentă de Rusia și o urmează orbește. Dar sultanul se face că n-aude, și enor-

mele stocuri de armament din vestul și sudul Rusiei rămân deocamdată fără întrebuințare.

Țarul se întoarce din Crimeea (iunie anul curent). Dar în acest răstimp valul șovinist crește tot mai mult, iar guvernul, incapabil să curme această mișcare care ia amploare, se lasă și el din ce în ce mai mult antrenat de ea, într-atît încît este nevoit să permită primarului * orașului Moscova ca, în *alocuțiunea sa adresată țarului*, să vorbească în auzul tuturor despre cucerirea Constantinopolului ⁵⁵¹. Presa, sub influența și cu *sprijinul* generalilor, spune deschis că așteaptă de la țar o acțiune energică împotriva Austriei și Germaniei, care îi creează greutăți, iar guvernul nu are curajul să-i impună tăcere. Șovinismul slavofil este mai puternic decît țarul; acesta e nevoit să cedeze de teama unei revoluții, de teamă că slavofiliile se vor alia cu constituționalistii, nihilistii, în sfîrșit cu toți nemulțumiții.

Greutățile financiare complică situația. Nimeni nu vrea să acorde împrumuturi acestui guvern care din 1870 pînă în 1875 a făcut la Londra împrumuturi de un miliard șapte sute cincizeci de mii de franci și care amenință pacea Europei. Cu doi sau trei ani în urmă, Bismarck a ajutat acest guvern să contracteze în Germania un împrumut de 375 000 000 de franci, dar acest împrumut a fost de mult consumat, și fără semnătura lui Bismarck germanii nu vor da nici un bănuț. Această semnătură nu poate fi însă obținută decît în condiții umiltoare. Monetăria Statului a fabricat prea mulți bani de hîrtie, rubla de argint valorează 4 fr., iar cea de hîrtie 2 fr. și 20 de centime. Înarmările costă sume fabuloase.

În cele din urmă trebuie să se treacă la acțiune. Ori succes în problema Constantinopolului, ori revoluție. Giers l-a vizitat pe Bismarck și i-a expus situația, pe care acesta a înțeles-o perfect. În interesul Austriei, Bismarck ar fi vrut să tempereze pretențiile guvernului țarist, a cărui lăcomie îl neliniștea. *Dar o revoluție în Rusia ar însemna căderea regimului bismarckian.* Fără Rusia, această uriașă armată de rezervă a reacțiunii, dominația iuncherilor în Prusia n-ar mai ține nici o zi. Revoluția în Rusia ar schimba neîntîrziat situația din Germania; ea ar distruge dintr-o singură lovitură încrederea oarbă în atotputernicia lui Bismarck, care îi asigură sprijinul claselor dominante; ea ar face să se maturizeze revoluția în Germania.

Bismarck, care știe că existența țarismului reprezintă baza întregului său sistem, pleacă în grabă la Viena pentru a le spune prietenilor săi că, în fața unei asemenea primejdii, trebuie să lase

* N. A. Alekseev. — *Nota red.*

la o parte chestiunile de amor propriu, că trebuie să-i lase țarului impresia unui anumit succes și că Austria și Germania trebuie bineînțeles, în interesul lor, să îngenuncheze în fața Rusiei. De altfel, dacă domnii austrieci insistă în a se amesteca în treburile Bulgariei, el se spală pe mâini, și vor vedea ei ce se va întâmpla. Kálnoky cedează. Alexandru Battenberg este sacrificat, iar Bismarck se grăbește să-i aducă personal lui Giers această veste.

Din nefericire, bulgarii au dat dovadă de o energie și o capacitate politică neașteptate și inadmisibile pentru o națiune slavă „eliberată de sfînta Rusie”. Într-o noapte, Battenberg a fost arestat, dar bulgarii îi arestează pe conspiratori, numesc un guvern capabil, energic și incoruptibil, calități absolut intolerabile pentru un popor de curînd eliberat. Ei îl recheamă pe Battenberg; acesta însă dă la iveală toată slăbiciunea sa și fuge. Dar bulgarii sînt incorigibili. Cu sau fără Battenberg, ei se împotrivesc ordinelor suverane ale țarului și îl silesc pe eroicul Kaulbars să se facă de ris în fața întregii Europe³⁵².

Imaginați-vă mînia țarului. După ce l-a atras pe Bismarck de partea sa, după ce a înfrînt împotrivirea Austriei, să se vadă oprit de un popor mic, care există abia de ieri, care îi datorează lui sau tatălui său * „independența” și care nu vrea să înțeleagă că această independență nu înseamnă altceva decît o supunere oarbă față de ordinele „eliberatorului”. Au fost ingrați grecii și sîrbii, bulgarii însă au întrecut orice măsură. Să-și ia independența în serios? Ce crimă!

Pentru a scăpa de revoluție, sărmanul țar e silit să facă un nou pas înainte. Dar fiecare pas devine tot mai primejdios, deoarece implică riscul izbucnirii unui război european, ceea ce diplomația rusă a căutat întotdeauna să evite. Bineînțeles, dacă se va produce o intervenție directă a guvernului rus în Bulgaria și dacă aceasta va duce la complicații ulterioare, va veni momentul cînd antagonismul dintre interesele ruse și cele austriece va ieși la iveală. Atunci va fi imposibil să se localizeze războiul, el va deveni general. Cunoscută fiind onestitatea escrocilor care guvernează Europa, nu se poate prevedea cum se vor grupa cele două tabere. Bismarck e în stare să se situeze de partea Rusiei, împotriva Austriei, dacă nu va reuși să împiedice pe o altă cale izbucnirea revoluției în Rusia. E mai probabil însă că, dacă va izbucni un război între Rusia și Austria, Germania va sări în ajutorul Austriei pentru a împiedica zdrobirea ei totală.

* Alexandru al II-lea. *Nota red.*

În așteptarea primăverii, întrucît mai devreme de aprilie rușii nu se pot angaja într-o campanie mare pe Dunăre, țarul se străduiește să-i atragă în mrejele sale pe turci, iar trădarea Austriei și Angliei față de Turcia îi ușurează sarcina. Scopul lui este să ocupe Dardanelele și să transforme astfel Marea Neagră într-un lac rusesc, să facă din ea un adăpost inatacabil pentru organizarea unei flote puternice, care, ieșind de acolo, să poată domina ceea ce Napoleon numea „un lac francez”, adică Marea Mediterană. Dar acest scop nu a fost încă atins, iar adepții din Sofia ai țarului i-au trădat aceste planuri secrete.

Astfel se prezintă situația. Pentru a evita o revoluție în Rusia, țarul are nevoie de Constantinopol. Bismarck oscilează — el ar vrea să găsească modalitatea de a evita ambele eventualități.

Dar Franța ?

Patrioții francezi, care de 16 ani visează să-și ia revanșa, cred că nimic nu e mai firesc decît să profite de prilejul care, poate, se va ivi. Dar pentru partidul nostru chestiunea nu este atît de simplă, cum nu e simplă nici pentru domnii șoviniști. Un război revanșard în alianță cu Rusia și sub egida ei poate duce la o revoluție sau la o contrarevoluție în Franța. În cazul unei revoluții, care i-ar aduce la putere pe socialiști, alianța cu Rusia ar eșua. În primul rînd, rușii ar încheia imediat pace cu Bismarck, pentru ca împreună cu germanii să se năpustească asupra Franței revoluționare. Apoi, Franța i-ar aduce la putere pe socialiști pentru ca, printr-un război, să împiedice izbucnirea unei revoluții în Rusia. Dar această eventualitate e puțin probabilă ; mai degrabă va avea loc o *contrarevoluție monarhistă*. Țarul dorește restaurarea orléaniștilor, prietenii săi intimi, singura cîrmuire care îi oferă condițiile unei alianțe avantajoase și trainice. Războiul odată început, pentru pregătirea acestei restaurații vor fi folosiți ofițeri monarhiști. La cea mai mică înfrîngere parțială, și asemenea înfrîngerii vor avea loc, se va striga că de vină e republica, că pentru a obține victorii și a avea sprijinul neprecupețit al Rusiei e necesară o cîrmuire stabilă, monarhică — într-un cuvînt Filip al VII-lea *. Generalii monarhiști vor acționa fără vlagă, pentru a avea posibilitatea să pună eșecurile lor pe seama guvernului republican ; și iată monarhia restaurată. Dacă Filip al VII-lea ajunge la tron, regii și împărații vor ajunge imediat la o înțelegere și, în loc să se devoreze unii pe alții, vor împărți Europa între ei, înghițind sta-

* Louis-Philippe-Albert d'Orléans, conte de Paris. — *Nota red.*

tele mici. Republica Franceză odată zdrobită, se va ține un nou congres la Viena, unde, poate, greșelile republicane și socialiste ale Franței vor servi drept pretext pentru a o lipsi de Alsacia și Lorena în întregime sau în parte. Iar monarhii își vor bate joc de republicani, care au fost atât de naivi, încât au crezut în posibilitatea unei alianțe sincere între țarism și republică.

De altfel, e adevărat oare că generalul Boulanger spune celor ce vor să-l asculte : „*E nevoie de un război pentru a împiedica revoluția socială*” ? Dacă e adevărat, atunci aceasta să servească drept avertisment partidului socialist. Acest cumsecade Boulanger este un mare fanfaron, lucru care poate fi iertat unui militar, dar îl pune într-o lumină proastă pe politician. Nu el este acela care va salva republica. Între socialiști și orléaniști, s-ar putea ca el să se înțeleagă cu aceștia din urmă dacă ei îi vor asigura alianța cu Rusia. În orice caz, *republicanii burghezi din Franța sînt în aceeași situație ca și țarul ; în fața lor se ridică spectrul revoluției sociale, și ei nu cunosc decît un singur mijloc de salvare : războiul.*

În Franța, în Rusia și în Germania evenimentele iau o întorsătură atât de favorabilă nouă, încît în momentul de față nu putem dori decît menținerea acestui *statu-quo*. Dacă revoluția ar izbucni în Rusia, ea ar crea un complex de împrejurări dintre cele mai favorabile. Un război general, dimpotrivă, ne-ar arunca în domeniul neprevăzutului. Revoluția în Rusia și în Franța ar întîrzia ; partidul nostru din Germania ar împărtăși soarta Comunei din 1871. Fără îndoială că în cele din urmă evenimentele vor lua o întorsătură favorabilă nouă ; dar cită pierdere de timp, cite sacrificii și cite noi obstacole de înlăturat !

Este mare forța care împinge Europa la război. Sistemul militar prusian, adoptat pretutindeni, necesită de la 12 la 16 ani pentru introducerea lui deplină. După trecerea acestui timp, cadrele de rezervă se completează cu oameni care știu să minuiască armele. Acești 12—16 ani s-au scurs deja pretutindeni ; peste tot există 12—16 contingente care au trecut prin armată. Toți deci sînt gata de război, iar germanii nu au avantaje speciale în această privință. Înseamnă că războiul care ne amenință ar arunca zece milioane de soldați pe cîmpul de luptă. Apoi, probabil că bătrînul Wilhelm va muri. Poziția lui Bismarck se va clătina mai mult sau mai puțin, și el va împinge, probabil, lucrurile spre război, pentru ca în felul acesta să se poată menține. De fapt, pretutindeni bursa e convinsă că războiul va izbucni de îndată ce bătrînul va închide ochii.

Războiul, dacă va izbucni, va fi dus numai pentru a împiedica izbucnirea revoluției : în Rusia — pentru a preveni acțiunea comună a tuturor nemulțumiților : slavofilii, constituționaliștii, nihi-

liștii, țărani ; în Germania — pentru a-l menține pe Bismarck ; în Franța — pentru a înăbuși mișcarea victorioasă a socialiștilor și pentru a restaura monarhia.

Între socialiștii francezi și socialiștii germani problema Alsaciei nu se interpune. Socialiștii germani știu prea bine că anexiunile din 1871, împotriva cărora au protestat întotdeauna, au fost punctul de sprijin al politicii reacționare duse de Bismarck atât pe plan intern, cât și pe plan extern. Socialiștii din ambele țări sînt la fel de interesați în menținerea păcii, întrucît ei sînt aceia care vor trebui să suporte toate cheltuielile războiului.

Scris la 25 octombrie 1886

Apărut în „Le Socialiste” nr. 63
din 6 noiembrie 1886

Semnat : *F. Engels*

Se tipărește după textul
apărut în gazetă

Tradus din limba franceză

Johann Philipp Becker

Moartea a făcut din nou o breșă în rindurile luptătorilor înaintați pentru revoluția proletară. La 7 decembrie a murit la Geneva *Johann Philipp Becker*.

El s-a născut în 1809 la Frankenthal, în Palatinatul bavarez, iar în deceniul al 3-lea, abia ieșit din vîrsta copilăriei, a început să participe la mișcarea politică din patria sa. Cînd, după revoluția din iulie, la începutul deceniului al 4-lea, această mișcare a căpătat un caracter republican, Becker a devenit unul dintre cei mai activi și mai hotărîți participanți la ea. El a fost de multe ori arestat, deferit Curții cu juri, eliberat, în cele din urmă însă a fost nevoit să fugă de reacțiunea care învinsese. A plecat în Elveția, s-a stabilit la Biel și a obținut cetățenia elvețiană. Dar nici aici nu a rămas inactiv : pe de o parte, îl interesau problemele uniunilor muncitorilor germani și încercările revoluționare ale emigranților germani, italieni și în general ale emigranților europeni, pe de altă parte — lupta democrației elvețiene pentru putere în diferite cantoane. Se știe că această luptă, mai ales la începutul deceniului al 5-lea, a luat forma unor atacuri armate împotriva cantoanelor aristocratice și clericale. Becker a fost mai mult sau mai puțin implicat în cele mai multe din aceste „puciuri” și, de aceea, pînă la urmă a fost expulzat pe timp de zece ani din noua sa patrie, cantonul Berna. În cele din urmă, în 1847, aceste mici campanii au culminat cu războiul împotriva Sonderbundului³⁵³; Becker, care era ofițer în armata elvețiană, și-a ocupat postul, iar în campania împotriva Lucernei a comandat avangarda diviziei în care fusese numit.

A izbucnit revoluția din februarie 1848; i-au urmat încercările de a instaura republica în Baden cu ajutorul unor detașamente de voluntari. În timpul campaniei lui Hecker³⁵⁴, Becker a organizat o legiune de emigranți, dar a ajuns la graniță de-abia după ce Hecker fusese din nou respins. Această legiune, ulterior internată

în marea ei majoritate în Franța, a constituit în 1849 nucleul citorva din cele mai bune unități ale armatei din Palatinat și ale celei din Baden.

Cînd, în primăvara anului 1849, la Roma a fost proclamată republica, Becker a vrut să organizeze din această legiune un detașament auxiliar pentru Roma. El a plecat la Marsilia, a format cadrele de ofițeri și a trecut la recrutarea soldaților. Însă, după cum se știe, guvernul francez se pregătea să sugrume republica de la Roma și să-l aducă înapoi pe papă *. Se înțelege că acest guvern a împiedicat trimiterea de trupe în ajutorul inamicilor săi de la Roma. Becker, care închiriasse deja o corabie, a fost avertizat în mod categoric că corabia lui va fi scufundată de îndată ce va încerca să părăsească portul.

Atunci a izbucnit însă revoluția în Germania ³⁵⁵. Becker a pornit în grabă la Karlsruhe, legiunea l-a urmat și mai tirziu a luat parte la luptă sub comanda lui Böning, în vreme ce o altă parte din vechea legiune din 1848, constituită de Willich la Besançon, a servit drept nucleu pentru detașamentul de voluntari al lui Willich. Becker a fost numit comandant al întregii miliții populare din Baden, prin urmare al tuturor trupelor, cu excepția celor de linie, și a trecut imediat la organizarea ei. Chiar de la început s-a lovit de împotrivirea guvernului și a șefului acestuia, Brentano, dominați de burghezia reacționară. Ordinele lui Becker se ciocneau de alte ordine, contradictorii, iar cererile lui de a i se da arme și echipament militar erau lăsate fără răspuns sau pur și simplu respinse. Deși încercarea de la 6 iunie de a intimida guvernul cu forța armată revoluționară, încercare la care Becker a luat parte foarte activ, nu a dat rezultate decisive ³⁵⁶, Becker și trupele sale au fost trimise în mare grabă din Karlsruhe spre Neckar, în întîmpinarea inamicului.

Aici bătălia începuse intrucitva, și deznodămîntul se apropia. Becker cu detașamentele sale de voluntari și cu miliția populară au ocupat Odenwaldul. Neavînd la dispoziție nici artilerie, nici cavalerie, el a fost nevoit, pentru a ocupa un teritoriu întins și accidentat, să-și împrăștie puținele sale trupe și, de aceea, n-a mai avut suficiente forțe pentru a trece la ofensivă. Cu toate acestea, printr-o operație strălucită, el i-a eliberat la 15 iunie pe gimnaștii săi hanauezi ³⁵⁷, care erau încercuiți în castelul Hirschhorn de trupele imperiale de sub comanda lui Peucker.

Cînd Mieroslowski a preluat comanda supremă a armatei revoluționare, Becker a devenit comandant al Diviziei a 5-a (exclusiv miliție populară și infanterie), cu misiunea de a opune rezistență

* — Pius al IX-lea — *Nota red.*

Corpului de armată al lui Peucker, care îl depășea numericeste de cel puțin șase ori. Dar imediat după aceea au urmat : trecerea peste Rin la Gernersheim a Corpului 1 prusian, marșul lui Mieroslawski în întimpinarea acestui corp de armată, înfringerea din 21 iunie de la Waghäusel. Becker ocupase Heidelbergul ; de la nord venea Corpul 2 prusian al lui von Gröben, de la nord-est — Corpul de armată al lui Peucker, fiecare cu un efectiv de peste 20 000 de oameni ; la sud-vest se aflau prusienii de sub comanda lui Hirschfeld, de asemenea peste 20 000 de oameni. Și iată că fugarii de la Waghäusel, adică uriașa masă a armatei badeneze, a trupelor de linie și a miliției populare, s-au îndreptat spre Heidelberg, pentru a ajunge peste munți și făcând un ocol enorm, întrucît drumul prin cîmpie le era închis la Karlsruhe și Rastatt.

Această retragere trebuia s-o acopere Becker cu oamenii săi de-abia înrolați, neinstruiți și, ca întotdeauna, fără cavalerie și fără artilerie. După ce le-a dat celor ce se retrăgeau posibilitatea să se îndepărteze destul de mult, el s-a îndreptat în ziua de 22, la 8 seara, de la Heidelberg spre Neckargemünd, unde a făcut un popas de citeva ore, în ziua de 23 a ajuns la Sinsheim, unde, în imediata apropiere a inamicului, a lăsat din nou trupele să se odihnească citeva ceasuri, păstrînd ordinea de luptă, și în aceeași seară a ajuns la Eppingen, iar în ziua de 24 și-a continuat drumul, prin Bretten, spre Durlach, unde a ajuns seara pe la ora 8, pentru a fi din nou antrenat în retragerea dezordonată a armatei din Palatinat-Baden, acum unificată. Aici Becker a mai primit în subordinea sa rămășițele trupelor din Palatinat și a trebuit nu numai să acopere retragerea lui Mieroslawski, dar și să păstreze orașul Durlach pînă la evacuarea totală a orașului Karlsruhe. Ca întotdeauna, și de data aceasta a fost lăsat fără artilerie, deoarece artileria care-i fusese dată plecase deja.

Becker a întărit orașul Durlach cu tranșee, în măsura în care acest lucru a fost posibil în grabă, și chiar în dimineața zilei următoare (25 iunie) a fost atacat din trei părți de două divizii prusiene și de trupele imperiale de sub comanda lui Peucker. Becker nu numai că a respins toate atacurile, dar în repetate rînduri a pornit el însuși la atac, deși la focul artileriei inamicului nu putea răspunde decît cu focuri de armă ; după o luptă de patru ore s-a retras într-o ordine desăvîrșită, fără să fie împiedicat de coloanele de învăluire trimise împotriva lui, și s-a retras abia atunci cînd a primit știrea că Karlsruhe a fost evacuat, iar misiunea lui a fost indeplinită.

Acesta este, fără îndoială, episodul cel mai strălucit din întreaga campanie din Baden-Palatinat. Cu oameni în majoritate în-

rolați abia de 2—3 săptămîni, adică recruți fără experiență și instruiți de ofițeri și subofițeri improvizați, oameni care aproape că nu aveau idee de disciplină, Becker a făcut, ca ariergardă a unor armate zdrobite și pe jumătate nimicite, în 48 de ore un marș de peste 80 km, sau 11 mile germane. Pornind acest marș noaptea, el a dus aceste trupe la Durlach, trecînd prin linia inamicului, într-o ordine care le-a permis să dea a doua zi dimineața împotriva prusienilor una dintre puținele bătălii din această campanie în care scopul luptei a fost atins pe deplin de armata revoluționară. Această realizare putea face cinste și unor trupe vechi, iar pentru niște soldați atît de tineri era o faptă glorioasă în cel mai înalt grad.

Ajungînd la Murg, Becker și divizia sa au ocupat o poziție la est de Rastatt și au luat parte cu cinste la luptele din 29 și 30 iunie. Rezultatul este cunoscut : inamicul, de șase ori mai numeros, a învîluit poziția prin teritoriul Württembergului și a atacat-o din flancul drept. Acum soarta campaniei era holărită și formal : campania s-a încheiat cu trecerea forța!ă a armatei revoluționare pe teritoriul elvețian.

Pînă acum Becker s-a manifestat exclusiv ca un simplu republican democrat ; din acest moment însă, el face un mare pas înainte. Cunoașterea mai bună a „republicanilor puri” din Germania, mai ales a celor din sudul Germaniei, și experiența dobîndită în timpul revoluției din 1849 i-au demonstrat că pe viitor lucrurile trebuie altfel abordate. Marea simpatie pe care o nutrea Becker pentru proletariat încă din tinerețe a luat acum o formă mai concretă ; el a înțeles că, dacă burghezia forma pretutindeni nucleul partidelor reacționare, nucleul unei forțe cu adevărat revoluționare nu-l putea forma decît proletariatul. Dintr-un om cu sentimente comuniste, Becker a devenit comunist conștient.

El a încercat încă o dată să formeze un detașament de voluntari ; aceasta a fost în 1860, după campania victorioasă a lui Garibaldi în Sicilia. Becker a plecat de la Geneva la Genova pentru ca, în înțelegere cu Garibaldi, să înceapă pregătirile. Dar succesele rapide ale lui Garibaldi și intervenția armatei italiene, care urma să folosească roadele victoriei în interesul monarhiei, au pus capăt campaniei. Totodată, pretutindeni se aștepta un nou război cu Austria și încă pentru anul următor. Se știe că Rusia a vrut să-l folosească pe Ludovic-Napoleon și Italia ca să se răzbune pe Austria și să desăvîrșească ceea ce nu a reușit să facă în 1859. Guvernul italian a trimis la Becker, la Genova, un ofițer superior de stat-major ca să-i ofere gradul de colonel în armata italiană, o remunerare frumoasă și diurne, precum și comanda unei legiuni pe care

urma s-o formeze el în viitorul război, cu condiția să facă în Germania propagandă în favoarea Italiei și împotriva Austriei. Dar proletarul Becker a refuzat categoric; el nu voia să intre în slujba monarhiei.

Aceasta a fost ultima lui încercare de a forma un detașament de voluntari. Curînd după aceea a fost întemeiată Asociația Internațională a Muncitorilor, iar unul dintre fondatorii ei a fost Becker; el a participat la renumitul miting de constituire a Internaționalei³⁵⁸ care s-a ținut la St. Martin's Hall. Becker a fost acela care i-a organizat pe muncitorii germani și pe cei localnici din Elveția romandă, a fondat organul de presă al acestui grup, ziarul „Vorbote”³⁵⁹, a participat la toate congresele Internaționalei și a fost în primele rînduri ale luptei împotriva anarhiștilor bakuniști din „Alliance de la Démocratie socialiste”³⁶⁰ și din Organizația jursiană.

După destrămarea Internaționalei, Becker a avut mai puține prilejuri să se manifeste în public. Totuși, el a rămas întotdeauna în mijlocul mișcării muncitorești și, prin intermediul vastei sale corespondențe, precum și al numeroaselor persoane care-l vizitau la Geneva, a influențat în permanență această mișcare. În 1882, Marx a petrecut la el o zi, și încă în septembrie anul curent, Becker, în vîrstă de 77 de ani, a întreprins o călătorie prin Palatinat și Belgia, la Londra și Paris, în timpul căreia am avut plăcerea să-l găzduiesc timp de două săptămîni și să discut cu el despre timpurile vechi și noi. Dar nu au trecut nici două luni, și telegraful a adus vestea morții lui!

Becker a fost un om cu totul deosebit. El poate fi caracterizat printr-o singură expresie: *sănătos tun*; a rămas pînă la sfîrșitul zilelor sale sănătos atît la trup cît și la minte. De statură uriașă, înzestrat cu o forță fizică extraordinară, în plus cu o infățișare frumoasă, datorită constituției sale fericite și a activității sănătoase, el și-a dezvoltat armonios atît trupul cît și spiritul, și deși fără școală, nu era nicidecum necultivat. El era unul dintre puținii oameni care nu au decît să se lase conduși de propriul lor instinct pentru a găsi drumul cel bun. De aceea i-a și fost atît de ușor să țină pasul cu dezvoltarea mișcării revoluționare și la 78 de ani să se găsească în primele rînduri, plin de vigoare, ca un tînăr de 18 ani. Băiatul care încă în 1814 se juca cu cazacii aflați în trecere, iar în 1820 a asistat la execuția lui Sand, care-l înjunghiasse pe Kotzebue, opoziționistul nehotărît din deceniul al 3-lea s-a transformat din ce în ce mai mult și încă în 1886 era întru totul la înălțimea mișcării. Afară de aceasta, el nu era un lozincard rigid, ca majoritatea republicanilor

„serioși” de la 1848, — ci un adevărat fiu plin de viață al veselului Palatinat, căruia nu-i plăceau mai puțin decît altora vinul, femeile și cîntecul. Crescut în patria „Cîntecului Nibelungilor”³⁰¹, lângă Worms, chiar și la bătrînețe el semăna cu personajele din vechile noastre poeme eroice, persiflind voios inamicul în intervalele dintre loviturile de spadă, compunînd cîntece populare cînd nu avea cu cine să se bată ; așa și numai așa trebuie să fi arătat lăutărul Volker !

Incontestabil însă că cel mai de seamă talent al lui a fost talentul militar. La Baden, el a făcut incomparabil mai mult decît oricare altul. În timp ce ceilalți ofițeri, crescuți în școala armatei permanente, s-au trezit în fața unui material uman care le era complet străin și aproape imposibil de condus, Becker și-a format întreaga sa artă organizatorică, tactică și strategie în școala primitivă a miliției elvețiene, iar armata populară nu a reprezentat pentru el ceva străin, iar lipsurile ei inerente — ceva neobișnuit. Atunci cînd alții își pierdeau curajul sau își ieșeau din fire, Becker rămînea calm și găsea o soluție după alta ; el știa cum trebuie să se poarte cu oamenii din subordinea sa, știa să-i însuflețească cu o vorbă de duh și, în ultimă instanță, îi ținea în mină. Mulți generali prusieni din campania din 1870 ar putea să-l invidieze pentru marșul de la Heidelberg la Durlach, făcut cu o divizie formată aproape exclusiv din recruți neinstruiți, care și-au păstrat totuși capacitatea de a intra imediat în luptă și de a rezista cu succes. În aceeași bătălie, el a reușit să antreneze în luptă soldații din Palatinat repartizați lui, cu care nimeni nu reușea să facă ceva, și chiar să-i facă să treacă la ofensivă în cîmp deschis. În persoana lui Becker am pierdut pe unicul general revoluționar german pe care l-am avut.

El a fost un om care a luat parte cu cinste la lupta de eliberare a trei generații.

Muncitorii îl vor păstra în amintirea lor ca pe unul din cei mai buni reprezentanți ai lor !

Londra, 9 decembrie 1886

Publicat în „Der Sozialdemokrat”
nr. 51 din 17 decembrie 1886

Semnat : *Friedrich Engels*

Se tipărește după textul
apărut în gazetă

Tradus din limba germană

Prefață
[la ediția a doua a lucrării
„Contribuții la problema locuințelor”³⁶²]

Lucrarea „Contribuții la problema locuințelor” este o reproducere a celor trei articole pe care le-am publicat în 1872 în „Volksstaat”³⁶³ din Leipzig. Tocmai atunci s-a revărsat asupra Germaniei ploaia miliardelor franceze³⁶⁴; au fost plătite datoriile statului, au fost construite fortărețe și cazărmi, au fost reinnoite stocurile de arme și de efecte militare; capitalul disponibil, ca și cantitatea de bani aflată în circulație au crescut dintr-o dată enorm de mult, și toate acestea tocmai în timpul când Germania își făcea apariția pe arena mondială nu numai ca un „stat unic”, dar și ca o mare țară industrială. Miliardele au dat tinerei mari industrii un puternic avânt; tocmai ele, în primul rînd, au determinat scurta perioadă de prosperitate bogată în iluzii de după război și îndată după aceea, în 1873—1874, marele crah care a demonstrat că Germania este o țară industrială capabilă să joace un rol pe piața mondială.

Perioada cînd o țară cu cultură veche face o asemenea trecere, accelerată pe deasupra și de împrejurări atît de favorabile, de la manufactură și mica producție la marea industrie este prin excelență și o perioadă de „lipsă de locuințe”. Pe de o parte, mase de muncitori de la sate sînt atrase deodată în marile orașe, care se dezvoltă, devenind centre industriale; pe de altă parte, amplasamentul străzilor în aceste orașe vechi nu se mai potrivește cu condițiile marii industrii moderne și ale circulației corespunzătoare acesteia; se lărgesc străzi și se deschid altele noi, prin mijlocul lor se construiesc căi ferate. Concomitent cu afluența de muncitori spre orașe, locuințele muncitorilor sînt demolate în masă. De aici, lipsa subită de locuințe, de pe urma căreia suferă muncitorii, ca și micii negustori și meseriași, a căror clientelă o constituie muncitorii. În orașele care de la bun început au luat ființă ca centre industriale, această lipsă de locuințe este aproape necunoscută. Așa

se prezintă lucrurile, de pildă, la Manchester, Leeds, Bradford, Barmen-Elberfeld. În schimb, la Londra, Paris, Berlin, Viena, lipsa de locuințe a devenit, la timpul său, acută și în majoritatea cazurilor continuă să aibă un caracter cronic.

Tocmai această lipsă acută de locuințe, acest simptom al revoluției industriale care se înfăptuia în Germania, a provocat atunci în presă o dezbateră largă asupra „problemei locuințelor”, servind drept prilej pentru tot felul de șarlatanii sociale. O serie de astfel de articole au apărut și în „Volksstaat”. Autorul anonim, care mai târziu s-a dovedit a fi domnul doctor în medicină A. Mülberger din Württemberg, a socotit ocazia nimerită pentru a lămuri muncitorilor germani, plecînd de la această problemă, efectele miraculoase ale panaceului social universal al lui Proudhon³⁶⁵. Cînd mi-am exprimat în fața redacției mirarea pentru faptul că aceste articole ciudate au fost publicate, mi s-a propus să scriu un răspuns, ceea ce am și făcut. (Vezi secțiunea I: „Cum rezolvă Proudhon problema locuințelor”.) La această serie de articole am adăugat curînd o a doua serie, în care, pe baza unei lucrări a d-ruilui Emil Sax³⁶⁶, am analizat concepția filantropică-burgheză asupra acestei probleme. (Secțiunea a II-a: „Cum rezolvă burghezia problema locuințelor”.) După o pauză mai îndelungată, d-l dr. Mülberger m-a onorat cu un răspuns la articolele mele³⁶⁷, ceea ce m-a obligat la o replică. (Secțiunea a III-a: „Încă o dată despre Proudhon și problema locuințelor”), cu care s-a încheiat atît polemica, cit și preocuparea mea specială pentru problema respectivă. Acesta este istoricul celor trei serii de articole, care au apărut și sub formă de broșură. Dacă acum a devenit necesară o nouă ediție, acest lucru îl datorez, fără îndoială, din nou grijii binevoitoare a guvernului imperial german, care, prin faptul că a interzis broșura, a stimulat, ca întotdeauna, foarte mult vînzarea ei și căruia îi exprim aici respectuoasele mele mulțumiri.

În vederea noii ediții am revizuit textul, am făcut unele completări și adnotări și am rectificat în secțiunea I o mică eroare de ordin economic³⁶⁸, întrucît, din păcate, adversarul meu, dr. Mülberger, n-a observat-o.

Cu prilejul acestei revizuii mi-am dat seama ce progrese gigantice a făcut mișcarea muncitorească internațională în ultimii paisprezece ani. Pe atunci era încă fapt că „în decurs de douăzeci de ani muncitorii de limbi romanice nu au avut nici o altă hrană spirituală decît operele lui Proudhon”³⁶⁹ și, în plus, poate încă interpretarea unilaterală a proudhonismului de către Bakunin, părintele „anarhismului”, care vedea în Proudhon pe „dascălul nostru al tuturor”, notre maître à nous tous. Cu toate că proudhoniștii au

reprezentat în Franța numai o mică sectă în rindurile muncitorilor, ei au fost totuși singurii care au avut un program precis formulat și care pe vremea Comunei au putut să-și asume conducerea în domeniul economic. În Belgia, proudhonismul domnea în mod absolut printre muncitorii valoni, iar în Spania și Italia, cu foarte rare excepții, tot ce în mișcarea muncitorească nu era anarhist era categoric proudhonist. Dar astăzi ? În Franța, muncitorii s-au dezbatut complet de Proudhon, el nu mai are adepți decît printre burghezii radicali și mic-burghezii care, ca proudhoniști, își mai spun și „socialiști”, fiind însă combătuți cu cea mai mare vehe-mență de muncitorii socialiști. În Belgia, flamanzii au înlăturat pe valoni de la conducerea mișcării, au detronat proudhonismul și au ridicat mișcarea pe o treaptă mai înaltă. În Spania, ca și în Italia, marele flux al anarhismului din deceniul al 8-lea s-a retras, ducînd cu el și rămășițele proudhonismului ; dacă în Italia noul partid se mai află în stadiul de clarificare și formare, în Spania, Noua federație din Madrid, rămasă credincioasă Consiliului General al Internaționalei, s-a transformat dintr-un mic nucleu într-un partid puternic³⁷⁰, care — după cum reiese din însăși presa republicană — subminează cu mult mai mult succes influența republicanilor bur-ghezi asupra muncitorilor decît au reușit s-o facă vreodată zgomotoșii ei predecesori, anarhiștii. Locul operelor lui Proudhon date uitării, l-au ocupat la muncitorii de limbi romanice „Capitalul”, „Manifestul Comunist” și o serie de alte scrieri ale școlii marxiste, iar principala revendicare a lui Marx : luarea în stăpînire a tuturor mijloacelor de producție, în numele societății, de către proletariatul care a cucerit dominația politică absolută, a devenit astăzi reven-dicarea întregii clase muncitoare revoluționare și în țările romanice.

Dacă, prin urmare, proudhonismul a fost respins definitiv și de muncitorii din țările romanice, dacă acum, potrivit adevăratei sale meniri, el nu mai servește decît radicalilor burghezi francezi, spanioli, italieni și belgieni ca expresie a veleităților lor burgheze și mic-burgheze, de ce oare să mai revenim astăzi asupra lui ? De ce să combatem din nou un adversar decedat, retipărînd aceste articole ?

În primul rînd, pentru că aceste articole nu se limitează numai la polemica cu Proudhon și cu reprezentanții lui germani. Ca urmare a diviziunii muncii, care exista între Marx și mine, mie mi-a revenit sarcina de a expune concepțiile noastre în presa periodică, deci, în special a combate părerile opuse, așa încît Marx să poată dispune de timpul necesar pentru elaborarea mării și principalei sale opere. Din această cauză, de cele mai multe ori, am fost nevoit să expun concepțiile noastre sub formă de polemică, opunîndu-le

altor concepții. Așa am procedat și aici. Secțiunile I și a III-a conțin nu numai o critică a modului în care Proudhon concepe problema, dar și o expunere a propriei noastre concepții.

În al doilea rând, Proudhon a jucat un rol mult prea important în istoria mișcării muncitorești din Europa pentru a putea fi dat pur și simplu uitării. Infirmit în ceea ce privește teoria, înlăturat în ceea ce privește practica, el își păstrează interesul istoric. Cine se ocupă cît de cît serios de socialismul contemporan, acela trebuie să cunoască și „punctele de vedere depășite” ale mișcării muncitorești. Lucrarea lui Marx „Mizeria filozofiei”³⁷¹ a apărut cu cîțiva ani înainte ca Proudhon să-și fi formulat propunerile practice de reformare a societății; Marx a putut să descopere aici doar în germene banca de schimb a lui Proudhon și s-o supună criticii. În această privință, lucrarea sa este deci completată de prezenta broșură, din păcate într-o măsură nesatisfăcătoare. Marx ar fi făcut toate acestea mult mai bine și mai convingător.

În sfîrșit, socialismul burghez și mic-burghez este pînă în clipa de față puternic reprezentat în Germania. Și anume, pe de o parte, de către socialiști de catedră și filantropi de tot soiul, la care dorința de a-i transforma pe muncitori în proprietari ai locuințelor lor mai joacă încă un rol de seamă; în ceea ce îi privește, lucrarea mea mai este deci actuală. Pe de altă parte însă, chiar în partidul social-democrat, inclusiv în fracțiunea sa din Reichstag, este reprezentat un anumit fel de socialism mic-burghez. Și anume în sensul că principiile de bază ale socialismului contemporan și revendicarea transformării tuturor mijloacelor de producție în proprietate socială sînt recunoscute ca juste, dar înfăptuirea lor e declarată posibilă numai într-un viitor îndepărtat, practic de neprevăzut. În felul acesta, pentru prezent sarcina se limitează la o simplă cirpă-ceală socială și, după împrejurări, putem simpatiza chiar și cu tendințele cele mai reacționare spre așa-zisa „ridicare a claselor celor ce muncesc”. Existența unei astfel de orientări este absolut inevitabilă în Germania, țara filistinismului par excellence*, și într-o epocă în care dezvoltarea industrială dezrădăcinează cu violență și în proporții de masă acest filistinism de mult înrădăcinat; de altfel, acest lucru nu e cîtuși de puțin periculos pentru mișcare, avînd în vedere judecata uimitor de sănătoasă a muncitorilor noștri, care s-a verificat în mod atît de strălucit tocmai în ultimii opt ani de luptă contra legii excepționale împotriva socialiștilor, contra poliției și judecătorilor. Este necesar însă să ne dăm bine seama că o astfel de orientare există. Iar în cazul cînd mai tîrziu, așa cum e necesar și chiar de dorit, această orientare va lua o formă mai

* — prin excelență. — *Nota trad.*

stabilă și va căpăta contururi mai precise, pentru a-și formula programul, ea va trebui să se întoarcă la precursorii ei, și atunci Proudhon cu greu ar putea fi trecut cu vederea.

Miezul soluției burgheze și mic-burgheze în „problema locuințelor” îl constituie proprietatea muncitorului asupra locuinței sale. Acesta este însă un punct care, datorită dezvoltării industriale a Germaniei în ultimii douăzeci de ani, apare într-o lumină cu totul aparte. În nici o altă țară nu există atîția muncitori salariați care să fie proprietari nu numai ai locuințelor lor, dar și ai unei grădini de zarzavat sau ai unui petic de pămînt ; iar pe lângă aceștia mai sînt încă mulți alți muncitori care dețin, în calitate de arendași, o casă și o grădină de zarzavat sau un petic de pămînt de fapt în condițiile unei posesiuni destul de sigure. Industria casnică țărănească, îmbinată cu cultivarea zarzavaturilor sau a cerealelor pe scară restrînsă, formează baza largă a tinerei mari industrii din Germania ; în apus muncitorii sînt în cea mai mare parte proprietari, în răsărit — în cea mai mare parte arendași ai caselor lor și ai terenurilor aferente. Această îmbinare a industriei casnice cu cultivarea zarzavaturilor și a cerealelor, care implică și o locuință asigurată, o găsim nu numai pretutindeni unde țesutul manual mai luptă încă împotriva războiului de țesut mecanic : pe Rinul inferior și în Westfalia, în Munții Metalici din Saxonia și în Silezia ; o găsim pretutindeni unde vreo ramură oarecare a industriei casnice s-a încetățenit ca o îndeletnicire rurală, de exemplu în Pădurea Turingiei și în Rhön. Cu ocazia discutării problemei monopolului tutunului a ieșit la iveală că pînă și confecționarea țigărilor de foi a căpătat la sat caracterul de industrie casnică țărănească ; și cînd, undeva, vreo calamitate se abate asupra țăranilor cu gospodării mici, așa cum s-a întîmplat acum cîțiva ani în ținutul Eifel³⁷², presa burgheză cere imediat să fie dezvoltate, ca singur remediu, anumite ramuri ale industriei casnice corespunzătoare condițiilor din regiunile respective. Într-adevăr, în Germania, atît mizeria crescîndă a țăranului cu gospodărie mică, cît și situația generală a industriei împing spre o extindere tot mai mare a industriei casnice țărănești. Acesta este un fenomen specific Germaniei. Ceva asemănător găsim în Franța numai în mod cu totul excepțional, bunăoară în regiunile în care se practică creșterea viermilor de mătase ; în Anglia, unde nu există țărani cu gospodărie mică, industria casnică țărănească se bazează pe munca soțiilor și a copiilor zilerilor agricoli ; numai în Irlanda găsim industria casnică de confecții, practică, ca și în Germania, de familii cu adevărat țărănești. Nu vorbim aici, firește, despre Rusia și alte țări care nu sînt reprezentate pe piața industrială mondială.

Așadar, pe teritorii întinse din Germania, industria se află astăzi la prima vedere într-o situație asemănătoare cu cea care predomina pretutindeni înainte de introducerea mașinilor. Dar numai la prima vedere. Industria casnică țărănească de odinioară, îmbinată cu cultura zarzavaturilor și a cerealelor, constituia, cel puțin în țările înaintate din punct de vedere industrial, baza unei situații materiale suportabile și pe alocuri chiar mulțumitoare a clasei muncitoare, dar și baza nulității ei spirituale și politice. Produsul muncii manuale și cheltuielile de producție determinau prețul de piață, iar dată fiind productivitatea muncii de atunci, extrem de scăzută în comparație cu cea de azi, piețele de desfacere creșteau, de regulă, mai repede decât oferta. Acest lucru era valabil, pe la mijlocul secolului trecut, pentru Anglia și în parte și pentru Franța, mai ales în domeniul industriei textile. În Germania, care pe atunci abia începuse, în împrejurări dintre cele mai nefavorabile, să se redreseze de pe urma pustuirilor Războiului de 30 de ani, situația era, firește, cu totul alta; singura industrie casnică, care lucra aici pentru piața mondială, țesutul inului, era atît de împovărată de impozite și servituți feudale, încît nivelul de trai al țăranului țesător nu era mai ridicat decît nivelul de trai foarte scăzut al restului țărănimii. Cu toate acestea muncitorul din industria casnică țărănească avea, totuși, pe atunci o existență oarecum asigurată.

O dată cu introducerea mașinilor, toate acestea s-au schimbat. Prețul a început să fie determinat acum de produsul fabricat cu ajutorul mașinilor, iar salariul muncitorului din industria casnică a scăzut o dată cu acest preț. Muncitorul trebuia însă să-l accepte sau să caute altă muncă, și aceasta n-o putea face fără să devină proletar, adică fără să renunțe la căsuța, la grădina de zarzavat și la peticul său de pămînt — proprii sau arendate. Și numai în cazuri foarte rare consimțea să facă acest lucru. Astfel, cultura zarzavaturilor și a cerealelor practică de vechii țesători manuali de la sate a devenit cauza datorită căreia lupta războiului de țesut manual împotriva războiului de țesut mecanic s-a prelungit pretutindeni atît de mult, iar în Germania nu s-a terminat încă nici pînă astăzi. În cursul acestei lupte a ieșit la iveală pentru prima oară, mai ales în Anglia, că aceeași împrejurare care odinioară constituia baza bunăstării relative a muncitorilor — proprietatea muncitorului asupra mijloacelor sale de producție — a devenit acum pentru ei o piedică și o nenorocire. În industrie, războiul de țesut mecanic a învins războiul de țesut manual; în agricultură, marea producție agricolă a învins mica gospodărie agricolă. Dar în timp ce în ambele domenii de producție, munca în comun a multora, fo-

losirea mașinilor și aplicarea științei au devenit o regulă socială, casa, grădina de zarzavat și peticul de pământ, precum și războiul de țesut îl țineau pe țesătorul manual strâns legat de sistemul învechit al producției individuale și al muncii manuale. Posesiunea unei case și a unei grădini de zarzavat valora acum mult mai puțin decât nelimitata libertate de deplasare. Nici un muncitor de fabrică nu și-ar schimba situația cu țesătorul manual de la sate, care pierdea de foame încet, dar sigur.

Germania și-a făcut tirziu apariția pe piața mondială; marea noastră industrie, care a luat ființă în deceniul al 5-lea, datorează primul ei avânt revoluției din 1848 și s-a putut dezvolta din plin abia după ce revoluțiile din 1866 și 1870 i-au măturat din cale cel puțin piedicile politice cele mai importante. Dar ea a găsit piața mondială în cea mai mare parte ocupată. Articolele de larg consum le furniza Anglia, rafinatele articole de lux — Franța. Germania nu a putut concura nici pe primele, în ceea ce privește prețul, nici pe ultimele — în ceea ce privește calitatea. Prin urmare, ei nu-i rămânea altceva de făcut decât, urmînd vechile căi bătătorite ale producției germane, să-și facă mai întii loc pe piața mondială cu articole care pentru producătorii englezi erau prea neînsemnate, iar pentru cei francezi — de calitate prea proastă. Îndrăgita practică germană de a înșela lumea trimițînd mai întii mostre bune și apoi mărfuri proaste și-a primit, firește, curînd pedeapsa destul de aspră pe piața mondială și a căzut în desuetudine; pe de altă parte, concurența în condițiile supraproducției a împins treptat chiar și pe solizii englezi pe panta lunecoasă a înrăutățirii calității, favorizînd astfel pe germani, care în acest domeniu sînt de neîntrecut. Astfel am ajuns, în cele din urmă, să avem o mare industrie și să jucăm un rol pe piața mondială. Marea noastră industrie lucrează însă aproape exclusiv pentru piața internă (cu excepția industriei siderurgice, care produce cu mult peste nevoile interne), iar exportul nostru masiv constă dintr-o cantitate uriașă de articole mărunte, pentru care marea industrie furnizează cel mult semifabricatele necesare, articolele ca atare fiind în mare parte livrate de industria casnică țărănească.

Și aici apare în toată strălucirea ei „binefacerea” pe care o reprezintă pentru muncitorul modern posesiunea unei case și a unui petic de pământ. Nicăieri — ne îndoim chiar dacă industria casnică irlandeză constituie o excepție — nu se plătesc salarii atît de nerușinat de mici ca în industria casnică germană. Concurența îi permite capitalistului să scadă din prețul forței de muncă ceea ce familia își agonisește de pe urma peticului ei de pământ și a grădinii de zarzavat; muncitorii sînt nevoiți să accepte orice sa-

lariu în acord, pentru că altminteri nu primesc nimic și nu pot trăi numai din ceea ce produce peticul lor de pământ, iar pe de altă parte, pentru că tocmai această proprietate asupra lui îi ține legați de locul unde se află, împiedicându-i să-și caute altă ocupație. Aceasta și determină capacitatea de concurență a Germaniei pe piața mondială la desfacerea unei întregi serii de articole mărunte. *Întregul profit la capital este stors printr-un scăzământ din salariul normal, iar întreaga plusvaloare poate fi dăruită cumpărătorului.* Acesta este secretul uimitoarei ieftinătăți a celor mai multe articole de export germane.

Tocmai această împrejurare, mai mult decât oricare alta, menține și în alte ramuri ale industriei salariile și standardul de viață al muncitorilor din Germania sub nivelul celui din țările vest-europene. Greutatea de plumb a unor astfel de prețuri ale muncii, menținute prin tradiție cu mult sub valoarea forței de muncă, apasă și asupra salariilor muncitorilor din orașe, și chiar din orașele mari, făcându-le să scadă sub valoarea forței de muncă, și aceasta cu atât mai mult, cu cât în orașe industria casnică cu retribuirea proastă a muncii a luat locul vechiului meșteșug, făcând să scadă și aici nivelul general al salariilor.

Aici vedem limpede că ceea ce pe o treaptă istorică anterioară constituia baza unei bunăstări relative a muncitorilor — îmbinarea agriculturii cu industria, o casă proprie, o grădină, o parcelă de pământ, o locuință asigurată — constituie astăzi, în condițiile dominației marii industrii, nu numai o cătușă dintre cele mai grele pentru muncitor, dar și cea mai mare nenorocire pentru întreaga clasă muncitoare, baza unei scăderi fără precedent a salariului sub nivelul lui normal, și nu numai în unele ramuri industriale și în unele regiuni, ci pe tot întinsul țării. Nu-i de mirare că marea și mica burghezie, care trăiește și se îmbogățește de pe urma acestor colosale scăzăminte din salarii, își manifestă entuziasmul pentru industria țărănească, pentru muncitorii cu căsuțe proprii, văzind în dezvoltarea unor noi ramuri de industrie casnică unicul mijloc de remediere a tuturor calamităților satului !

Aceasta este o latură a problemei ; dar ea are și un revers. Industria casnică a devenit baza largă a exportului german și, totodată, a marii industrii în ansamblul ei. De aceea ea este larg răspândită în Germania și pe zi ce trece se răspindește tot mai mult. Ruinarea țaranului cu gospodărie mică, inevitabilă din momentul în care munca industrială practică la domiciliu pentru producerea celor necesare consumului propriu a fost desființată de produsele ieftine ale atelierelor de confecții și de cele fabricate cu mașinile, iar vitele lui, prin urmare producția sa de îngrășăminte naturale,

le-a pierdut ca urmare a destrămării orînduirii de marcă, a mărcii comune și a sistemului de alternare obligatorie a culturilor — această ruinare a împins în mod forțat pe țăranii cu gospodărie mică, căzuți pradă cămătarului, către industria casnică modernă. În Germania dobînzile datorate cămătarului pentru ipoteci, ca și renta proprietarilor funciari din Irlanda, nu pot fi plătite din venitul obținut de pe urma lucrării pămîntului, ci numai din salariul țăranului care lucrează în industria casnică. Dar, o dată cu extinderea industriei casnice, țăranii sînt antrenați, regiune după regiune, în dezvoltarea industrială din zilele noastre. Această revoluționare a regiunilor agricole de către industria casnică face ca revoluția industrială din Germania să cuprindă un teritoriu mult mai mare decît în Anglia și în Franța; nivelul relativ scăzut al industriei noastre face cu atît mai necesară extinderea ei în largime. Așa se explică de ce în Germania, spre deosebire de Anglia și Franța, mișcarea muncitorească revoluționară a căpătat o răs-pîndire atît de largă în cea mai mare parte a țării, fără să fie legată exclusiv de centrele urbane. Și tot aceasta explică progresul lin, sigur și de nestăvilît al mișcării. În Germania este de la sine înțeles că o insurecție victorioasă în capitală și în celelalte orașe mari va fi cu puțință numai atunci cînd și majoritatea orașelor mici și o mare parte a regiunilor agricole vor fi coapte pentru revoluție. În condițiile unei dezvoltări mai mult sau mai puțin normale, noi nu vom izbuti niciodată să obținem victoria numai cu forțele muncitorilor, așa cum s-a întîmplat la Paris în 1848 și 1871, dar tocmai de aceea nici capitala revoluționară nu va putea fi înfrîntă de provincia reacționară, așa cum s-a întîmplat la Paris în ambele cazuri. În Franța, mișcarea a pornit întotdeauna din capitală, în Germania din regiunile marii industrii, ale manufacturii și industriei casnice, iar capitala a fost cucerită abia mai tîrziu. De aceea s-ar putea ca și în viitor inițiativa să fie rezervată francezilor; dar victoria decisivă poate fi obținută numai în Germania.

Această industrie casnică țărănească și manufactura, care în virtutea extinderii pe care au luat-o au devenit o ramură de producție hotărîtoare în Germania, revoluționînd astfel din ce în ce mai mult țărănimea germană, nu sînt însă decît preludiul unei viitoare transformări revoluționare. După cum a și demonstrat Marx („Capitalul”, vol. I, ed. a 3-a, p. 484—495)³⁷³, și pentru ele, pe o anumită treaptă de dezvoltare, va suna ceasul pieirii, datorită mașinilor și producției de fabrică. Și ceasul acesta pare că se apropie. Dar desființarea industriei casnice țărănești și a manufacturii datorită mașinilor și producției de fabrică înseamnă în Germania desființarea mijloacelor de existență a milioane de producători rurali,

exproprierea a aproape jumătate din țărănimea germană cu gospodărie mică, transformarea nu numai a industriei casnice în producție de fabrică, dar și a gospodăriei țărănești în mare agricultură capitalistă și a micii proprietăți funciare în mari proprietăți moșierești — înseamnă o revoluție industrială și agricolă în favoarea capitalului și a marii proprietăți funciare pe spinarea țăranilor. Dacă Germaniei îi va fi dat să treacă și prin această transformare revoluționară încă în vechile condiții sociale, aceasta va constitui negreșit punctul de cotitură. Dacă pînă atunci clasa muncitoare din vreo altă țară nu va fi luat inițiativa, atunci Germania va trece neapărat la acțiune, iar fiii de țărani ai „glorioasei armate” vor pune și ei umărul vitejește.

Utopia burgheză și mic-burgheză care preconizează ca fiecare muncitor să aibă în proprietate o casuță, legindu-l astfel în chip semifeudal de capitalistul său, capătă, prin urmare, cu totul alt aspect. Înfrățuirea acesteia ar însemna transformarea tuturor micilor proprietari de case de la sate în muncitori industriali care lucrează la domiciliu, desființarea vechii izolări și deci a nulității politice a țăranilor cu gospodării mici, care în prezent sînt atrași în „vîltoarea socială”, extinderea revoluției industriale asupra satului și deci transformarea clasei celei mai stabile, mai conservatoare a populației într-o pepinieră a revoluției, iar ca o încununare a tuturor acestora exproprierea țăranilor ocupați în industria casnică de către mașini, care îi împing cu forța la răscoală.

Putem lăsa pe filantropii burghezo-socialiști să se bucure în voie de idealul lor atîta timp cît, în funcția lor publică de capitaliști, ei continuă să-l înfrățuiască tocmai în felul acesta, contrar intereselor lor, în folosul și spre binele revoluției sociale.

Londra, 10 ianuarie 1887

Friedrich Engels

Publicat în „Der Sozialdemokrat”
nr. 3 și 4 din 15 și 22 ianuarie 1887
și în : F. Engels. „Zur Wohnungsfrage”.
Hottingen-Zürich, 1887

Se tipărește după textul
cărții

Tradus din limba germană

Mișcarea muncitorească din America

[Prefață la ediția americană
a „Situației clasei muncitoare din Anglia” ³⁷⁴]

Au trecut zece luni de când, la cererea traducătoarei *, am scris „Anexa” ** la această carte. În cursul acestor zece luni, în societatea americană s-a înfăptuit o revoluție care, în oricare altă țară, ar fi avut nevoie de cel puțin zece ani. În februarie 1886, opinia publică americană era unanim de acord asupra unui punct, și anume: că în America nu există o clasă muncitoare în accepția europeană a cuvîntului *** și că, de aceea, în republica americană nu e posibilă o luptă de clasă între muncitori și capitaliști ca aceea care sfîșie în bucăți societatea europeană și că, prin urmare, socialismul este o plantă adusă din afară, care nu poate prinde rădăcini pe pămîntul american. Și, totuși, tocmai în acel moment, lupta de clasă care se profila deja la orizont și-a proiectat umbra gigantică asupra grevelor minerilor din Pennsylvania ³⁷⁷ și ale muncitorilor din multe alte ramuri industriale și, în special, asupra pregătirilor — care se făceau în toate regiunile țării — în vederea desfășurării unei mari campanii pentru ziua de muncă de 8 ore, care trebuia să aibă loc, și într-adevăr a avut loc, în luna mai ³⁷⁸. Că am apreciat atunci just aceste simptome și că am prevăzut izbucnirea unei mișcări a clasei muncitoare pe scara întregii țări,

* Florence Kelley-Wischnewetzky. — *Nota red.*

** Vezi volumul de față, p. 252—258. — *Nota red.*

*** O ediție engleză a cărții mele scrisă în 1844 și-a găsit justificarea tocmai în faptul că starea în care se află industria în America de astăzi corespunde aproape întru totul aceleia în care se afla industria engleză în deceniul al 5-lea, deci perioadei pe care am descris-o eu. În ce măsură lucrurile stau tocmai așa o dovedesc articolele despre „Mișcarea muncitorească din America”, publicate de Edward și Eleanor Marx-Aveling în numerele din martie, aprilie, mai și iunie ale revistei lunare londoneze „Times” ³⁷⁵. Mă refer la aceste articole admirabile cu atât mai bucurat cu cît mi se oferă astfel prilejul de a respinge totodată calomniile mîrșave la adresa lui Aveling, pe care Comitetul executiv al Partidului muncitoresc socialist din America de Nord nu s-a sfiit să le răspîndească în toată lumea ³⁷⁶. (*Nota lui Engels la ediția separată din 1887.*)

— aceasta o dovedește „Anexa” mea, dar nimeni nu a putut să prevadă pe atunci că într-un timp așa de scurt, mișcarea va izbucni cu o forță atât de irezistibilă, că se va întinde cu iuțeala unui incendiu în prerie și că va zdruncina* pînă în temelii societatea americană.

Faptul însă este evident și incontestabil. Cît de mult a înspăimîntat această mișcare clasele dominante din America, mi-au dezvăluit, într-un mod amuzant, niște ziariști americani care mi-au făcut onoarea să mă viziteze vara trecută ; „noua mișcare” i-a adus într-o stare de teamă neputincioasă și de perplexitate. Pe atunci mișcarea era de abia la început ; nu erau decît o serie de izbucniri sporadice, confuze și izolate ale acelei clase care, ca urmare a desființării sclavajului negrilor și a dezvoltării rapide a industriei, a devenit pătura cea mai de jos a societății americane. Încă înainte de sfîrșitul anului însă, aceste convulsii sociale sporadice au început să capete o orientare precisă. Mișcările spontane, instinctive ale acestor mase uriașe de muncitori pe un întins teritoriu al țării, izbucnirea concomitentă a nemulțumirii lor comune, legată de starea socială jalnică în care se aflau, pretutindeni aceeași și datorită aceluiași cauze, au trezit în aceste mase conștiința că ele formează o clasă nouă și distinctă a societății americane, o clasă formată de fapt din muncitori salariați mai mult sau mai puțin ereditari, din proletari. Și cu un instinct autentic american, această conștiință le-a ajutat să facă de îndată pasul următor pe drumul eliberării lor : constituirea unui partid politic muncitoresc cu un program propriu și avînd drept țel cucerirea Capitolului și a Casei Albe. În mai au avut loc luptele pentru ziua de muncă de 8 ore, tulburările de la Chicago, Milwaukee etc., încercările clasei guvernante de a reprima prin forța brutală și justiția brutală de clasă mișcarea muncitorească care începea să se afirme ; în noiembrie, noul partid muncitoresc era deja organizat în toate centrele mari și au avut loc alegeri la New York, Chicago, Milwaukee³⁷⁹. Pînă atunci lunile mai și noiembrie îi aminteau burgheziei americane numai de plata cupoanelor obligațiilor de stat americane ; de acum înainte, mai și noiembrie îi vor rămîne în memorie ca date cînd proletariatul american și-a prezentat pentru prima oară spre încasare cupoanele lui.

În țările din Europa, clasa muncitoare a avut nevoie de ani îndelungați pentru a-și da pe deplin seama că ea formează o clasă distinctă și, în condițiile relațiilor sociale existente, o clasă permanentă a societății moderne ; și a trebuit să treacă din nou ani

* În ediția germană, în locul cuvintelor „va zdruncina” figurează cuvintele „zdruncină de pe acum”. — *Nota trad.*

de-a-rindul pînă ce această conștiință de clasă a determinat-o să se organizeze într-un partid politic aparte, independent de toate partidele politice vechi, întemeiate de diferitele grupuri ale clasei guvernante, și opus lor *. Pe pămîntul mai favorizat al Americii, unde calea nu este barată de nici un fel de ruine medievale, unde istoria începe cu elementele, deja formate în secolul al XVII-lea, ale societății burgheze moderne, clasa muncitoare a parcurs aceste două stadii ale dezvoltării ei în numai zece luni.

Și, totuși, toate acestea nu sînt decît un început. Faptul că masele muncitoare au simțit că situația lor precară și interesele lor sînt aceleași, că și-au dat seama de solidaritatea lor de clasă în opoziție cu toate celelalte clase, că pentru a exprima acest simțămînt și a-l traduce în viață, masele muncitoare au pus în mișcare mecanismul politic existent în acest scop în fiecare țară liberă, — toate acestea constituie abia primul pas. Pasul următor constă în a găsi leacul comun împotriva acestor suferințe comune și în a-l concretiza în programul noului partid muncitoresc. Și acest pas — cel mai important și cel mai greu de realizat în întreaga mișcare — trebuie abia făcut în America.

Un partid nou trebuie să aibă un program concret bine stabilit ; un program care, în ceea ce privește amănunțele, se poate schimba în funcție de împrejurări și de dezvoltarea partidului însuși, dar asupra căruia întregul partid trebuie să fie de acord în fiecare moment dat. Atîta timp cît acest program nu a fost încă elaborat sau există numai într-o formă embrionară, nici partidul nu va exista decît într-o formă embrionară ; el poate exista pe plan local, dar nu încă pe plan național ; el va fi partid numai potențial, dar nu real.

Independent de forma inițială a acestui program, el trebuie să se dezvolte într-o direcție care poate fi stabilită dinainte. Cauzele care au săpat prăpastia dintre clasa muncitorilor și clasa capitaliștilor sînt aceleași în America ca și în Europa, iar mijloacele pentru a înlătura această prăpastie sînt, de asemenea, pretutindeni aceleași. De aceea, programul proletariatului american va coincide, în cele din urmă **, în ceea ce privește scopul său final, cu acela care, după șaizeci de ani de divergențe și de discuții, a devenit programul unanim recunoscut al maselor largi ale proletariatului militant european. El va proclama ca scop final cucerirea puterii politice de către clasa muncitoare, în vederea însușirii nemijlocite

* În ediția germană, în locul cuvintelor „opus lor” figurează cuvintele „ostil lor”. — *Nota trad.*

** — În ediția germană, în locul cuvintelor „în cele din urmă” figurează cuvintele „pe măsură ce mișcarea se dezvoltă”. — *Nota trad.*

de către întreaga societate a tuturor mijloacelor de producție — pământul, căile ferate, minele, mașinile etc. — pentru a fi folosite în comun, spre binele tuturor.

Noul partid american, ca de altfel toate celelalte partide politice, tinde, în virtutea simplului fapt al formării sale, la cucerirea puterii politice. Dar acest partid este încă departe de a fi unanim în problema: ce anume trebuie să facă cu această putere după ce o va fi cucerit*. La New York și în celelalte orașe mari din est organizarea clasei muncitoare s-a desfășurat pe linia uniunilor sindicale, prin formarea în fiecare oraș a unei puternice Uniuni muncitorești centrale (Central Labour Union). La New York, Uniunea muncitorească centrală l-a ales în noiembrie trecut pe Henry George ca stegar al ei, și de aceea platforma electorală provizorie a uniunii este puternic pătrunsă de principiile acestuia. În orașele mari din nord-vest, lupta electorală s-a desfășurat pe baza unui program muncitoresc destul de vag, influența teoriilor lui Henry George fiind aproape imperceptibilă, dacă nu chiar complet imperceptibilă. Și în timp ce în aceste mari centre de concentrare a populației și a industriei, noua mișcare de clasă a luat un caracter politic, în toată țara găsim două organizații muncitorești larg răspândite: „Cavalerii muncii”³⁹⁰ și „Partidul muncitoresc socialist”, dintre care numai a doua are un program care coincide cu punctul de vedere european modern, expus succint mai sus.

Dintre aceste trei forme mai mult sau mai puțin precise în care ni se prezintă mișcarea muncitorească americană, prima — adică mișcarea din New York, condusă de Henry George — are în prezent o însemnătate în special locală. New Yorkul este, fără îndoială, cel mai important oraș din Statele Unite, dar New Yorkul nu este Parisul și Statele Unite nu sînt Franța. Și, programul lui Henry George, în actuala sa formă mi se pare prea limitat pentru a servi ca bază pentru o mișcare care să depășească cadrul local sau măcar ca bază pentru o etapă tranzitorie de scurtă durată a mișcării generale. După părerea lui Henry George, cauza principală, generală a împărțirii poporului în bogați și săraci, constă în aceea că masele populare au fost deposedate de pământ. Din punct de vedere istoric însă aceasta nu este întru totul just. În antichitatea asiatică și clasică, forma predominantă a asupririi de clasă a fost sclavia, adică nu atât exproprierea maselor, luîndu-li-se pământul, cît apropierea persoanei lor de către alte persoane. Cînd, o dată cu declinul republicii romane, țărani liberii din Italia au fost deposedați de pământurile lor, ei au format o clasă a „albilor săraci”,

* — În ediția germană, cuvintele „după ce o va fi cucerit” lipsesc.
— Nota trad.

(„poor whites”) asemănătoare aceleia existente în statele sclavagiste din sudul Americii înainte de 1861 ; și în condițiile existenței sclavilor și a „albilor săraci” *, a acestor două clase deopotrivă de incapabile să se elibereze ele însele, lumea veche s-a prăbușit. În evul mediu nu deposedarea poporului de pământ, ci, dimpotrivă, legarea lui de pământ a constituit izvorul opresiunii feudale. Țăranul își păstra pământul, el era însă legat de acest pământ ca iobag sau țăran dependent, fiind obligat să plătească proprietarului funciar un tribut sub formă de muncă sau de produse. Abia la începutul epocii moderne, spre sfârșitul secolului al XV-lea, exproprierea pe scară largă a țăranimii a creat baza pentru clasa modernă a muncitorilor salariați **, care nu posedă altceva decît forța lor de muncă și care nu pot trăi decît vinzînd altora această forță de muncă. Dar dacă exproprierea pămînturilor a generat această clasă, dezvoltarea pe scară largă a producției capitaliste, a industriei și a agriculturii moderne a făcut ca existența ei să se eternizeze, să crească numeric și să devină o clasă distinctă cu interese și cu o misiune istorică distinctă. Toate acestea sînt expuse amănunțit de către Marx („Capitalul”, secțiunea a VIII-a : „Așa-numita acumulare primitivă” ³⁸¹). Potrivit lui Marx, cauza actualului antagonism dintre clase și a degradării sociale *** a clasei muncitoare este exproprierea acesteia de toate mijloacele de producție, inclusiv, firește, de pământ.

Proclamînd monopolul asupra pămîntului drept singura cauză a sărăciei și a mizeriei, Henry George consideră, firește, că remediul universal ar fi predarea pămîntului întregii societăți. Socialiștii din școala marxistă preconizează și ei predarea pămîntului întregii societăți și nu numai a pămîntului, ci și a tuturor celorlalte mijloace de producție. Dar chiar dacă facem abstracție de acestea din urmă, tot mai rămîne o deosebire : ce trebuie să se facă cu acest pământ ? Socialiștii contemporani, acei reprezentăți de Marx, cer ca pământul să treacă în proprietate comună și să fie lucrat în comun spre folosul comun, și la fel să se facă cu toate celelalte mijloace de producție socială, minele, căile ferate, fabricile etc. ; Henry George se limitează la darea pămîntului în arendă diferitelor

* — În ediția germană, în locul cuvintelor „albilor săraci” figurează cuvintele „liberțiilor sărăciți”. — *Nota trad.*

** În ediția germană, în locul cuvintelor „exproprierea pe scară largă a țăranimii a creat baza pentru clasa modernă a muncitorilor salariați” figurează cuvintele „a avut loc exproprierea pe scară largă a țăranimii, de această dată însă în condiții istorice care au transformat încetul cu încetul pe țăranii deveniți săraci în clasa modernă a muncitorilor salariați, în oameni”. — *Nota trad.*

*** În ediția germană, în locul cuvintelor „degradării sociale” figurează cuvintele „actualiei înjosiri”. — *Nota trad.*

persoane, așa cum se practică și în prezent, dar numai cu condiția ca repartizarea lui să fie reglementată și renta funciară să fie folosită pentru nevoi obștești, și nu în scopuri particulare, așa cum se întâmplă acum. Ceea ce preconizează socialiștii presupune o revoluție totală în întregul sistem al producției sociale; ceea ce preconizează Henry George lasă neatins actualul mod de producție socială și în fond * a fost anticipat de aripa extremă a economiștilor burghezi din școala ricardiană, care au preconizat și ei confiscarea rentei funciare de către stat.

Ar fi, desigur, injust să presupunem că Henry George și-a spus ultimul cuvânt, odată pentru totdeauna. Eu însă sînt nevoit să iau teoria lui așa cum se prezintă ea astăzi.

Al doilea mare curent al mișcării muncitorești americane îl reprezintă Cavalerii muncii. Acest curent este, pe cît se pare, cel mai tipic pentru stadiul actual al mișcării, și fără îndoială, cel mai puternic. Este o asociație uriașă răspîndită pe un imens teritoriu, organizată în nenumărate „assemblies”, reprezentînd păreri, individuale și locale, de toate nuanțele din cadrul clasei muncitoare. Toate acestea sînt unite printr-un program vag și sînt încheiate nu atît prin statutul lor practic irealizabil cît prin sentimentul instinctiv că însuși faptul unirii lor în vederea realizării țelului comun face din ele o mare putere în țară; un paradox, tipic american, constînd în faptul că tendințele cele mai moderne sînt înveșmîntate în haina medievală, iar spiritul cel mai democratic și chiar rebel se ascunde îndărătul unui despotism aparent, dar în realitate nepuțincios — acesta este tabloul pe care-l oferă observatorului european Cavalerii muncii. Dar dacă vom face abstracție de curiozitățile pur exterioare, vom vedea că această vastă uniune reprezintă o rezervă uriașă de energie potențială care se transformă încet, dar sigur, într-o forță reală. Cavalerii muncii reprezintă prima organizație națională creată de clasa muncitoare americană în ansamblul ei; oricare ar fi originea și istoricul ei, lipsurile și micile ei curiozități, oricare ar fi programul și statutul ei, avem în față de fapt o creație a întregii clase a muncitorilor salariați americani, singura legătură națională care îi unește, care face ca nu numai dușmanii lor, ci și ei înșiși să simtă forța lor, și care le insuflă speranța mîndră în viitoarele victorii. Și n-ar fi nicidecum just să se spună numai că cavalerii muncii sînt în stare să se dezvolte. Ei sînt în permanență în plin proces de dezvoltare și transformare radicală, o masă de materie plastică în continuă mișcare și frămîntare, care caută o formă corespunzătoare naturii ei. Această formă va fi cu siguranță

* — În ediția germană, după cuvintele „în fond” urmează cuvintele „încă de demult”. — *Nota trad.*

găsită, pentru că dezvoltarea istoriei, ca și dezvoltarea naturii, își are legile lăuntrice proprii. Dacă atunci Cavalerii muncii își vor păstra sau nu denumirea lor de astăzi, nu are importanță. Pentru orice observator însă este limpede că avem în față materia primă din care trebuie să se făurească viitorul mișcării muncitorești americane și, totodată, viitorul societății americane în ansamblul ei.

Al treilea curent e reprezentat de *Partidul muncitoresc socialist*. Acesta este un partid numai cu numele, pentru că nicăieri în America nu a fost de fapt în stare să se manifeste pînă acum ca partid politic. În plus, el este într-o anumită măsură străin de America, deoarece pînă nu de mult se compunea aproape exclusiv din imigranți germani, care vorbesc limba lor maternă și, în majoritatea cazurilor, sînt puțin familiarizați cu limba care se vorbește curent în țară. Dar dacă acest partid are o rădăcină străină, el este înarmat cu o experiență dobîndită în anii îndelungați de luptă de clasă din Europa și cu înțelegerea condițiilor generale de eliberare a clasei muncitoare *, cu mult superioară aceleia la care au ajuns pînă acum muncitorii americani. Această împrejurare fericită a dat proletarilor americani posibilitatea să-și însușească și să folosească roadele intelectuale și morale ale luptei pe care au dus-o timp de patruzeci de ani tovarășii lor de clasă din Europa și să grăbească astfel momentul propriei lor victorii. Căci, după cum am mai spus, în această privință nu incupe nici o îndoială ; programul definitiv al clasei muncitoare americane trebuie să fie, și va fi, în esență, identic cu cel adoptat în prezent de întreaga clasă muncitoare aflată în luptă din Europa, identic și cu programul Partidului muncitoresc socialist german-american. În acest sens, partidul sus-menționat este chemat să joace un rol foarte important în mișcare. Dar, pentru a putea îndeplini acest rol, el trebuie să lepede orice rămășiță a veșmîntului său străin. El trebuie să devină întru totul american. Partidul nu poate aștepta ca americanii să vină la el ; reprezentînd o minoritate, și încă formată din imigranți, el trebuie să meargă la americani, care reprezintă imensa majoritate, formată din locuitorii băștinași ai țării. Și pentru a putea face acest lucru, membrii săi trebuie în primul rînd să învețe englezește.

Procesul de contopire a acestor elemente eterogene ale unei mase uriașe puse în mișcare — elemente care în fond nu sînt opuse, dar, datorită punctelor lor de plecare diferite, s-au înstrăinat între ele — cere timp și nu se va desfășura fără numeroase fricțiuni, care se văd încă de pe acum în diferite puncte. Cavalerii muncii,

* — În ediția germană, după cuvintele „clasei muncitoare” în locul frazei care urmează figurează : „înțelegere pe care pînă acum o puteam găsi doar ca o excepție la muncitorii americani”. — *Nota trad.*

de pildă, duc pe alocuri, în orașele din est, o luptă, pe plan local, împotriva sindicatelor organizate. Dar aceleași fricțiuni există și între Cavalerii muncii înșiși, în rîndul cărora nu domnește nicidecum pacea și armonia. Acestea însă nu sînt simptome de destrămăre care să-i îndreptățească pe capitaliști să jubileze. Ele nu sînt decît indicii că masele largi de muncitori care s-au pus acum pentru prima oară * în mișcare într-o direcție comună n-au găsit pînă acum nici expresia adecvată a intereselor lor comune, nici forma de organizare cea mai adecvată pentru luptă, nici disciplina necesară pentru asigurarea victoriei **. Deocamdată această organizație nu reprezintă decît prima recrutare în masă în vederea marelui război revoluționar, detașamente locale adunate și echipe în mod independent, care se concentrează în scopul formării unei armate comune, dar nu au încă o organizare regulată și nici un plan de acțiune comun. Detașamentele care converg spre același punct se încrucișează pe alocuri ; de aici zăpăceală, dispute vehemente și chiar primejdia unor conflicte. Dar scopul final comun învinge pînă la urmă toate neînțelegerile de ordin secundar ; nu va mai trece mult și batalioanele disparate și rivale se vor uni, formînd o strînsă linie de bătaie și, într-o tăcere amenințătoare, vor apare cu armele strălucitoare în fața dușmanului într-un front bine închegat avînd în frunte luptători îndrăzneți și în spate o rezervă de neclintit.

A obține acest rezultat, a uni diferitele detașamente independente într-o armată muncitorească națională, cu un program provizoriu *** — fie el și imperfect, numai să fie într-adevăr un program al clasei muncitoare — acesta este următorul pas mare care trebuie făcut în America. La atingerea acestui țel și la elaborarea unui program demn de acest țel nu poate contribui nimeni în mai mare măsură decît Partidul muncitoresc socialist, dar numai dacă se va hotărî să acționeze în aceeași direcție în care au acționat socialiștii din Europa atunci cînd nu reprezentau decît o mică minoritate a clasei muncitoare. Această tactică a fost expusă pentru prima oară în 1847, în „*Manifestul Partidului Comunist*”, în următoarele cuvinte :

„Comuniștii” — acesta a fost numele pe care l-au adoptat atunci și de care nici astăzi nu avem de gînd să ne lepădăm — „nu sînt un partid deosebit, opus celorlalte partide muncitorești.

* — În ediția germană, în locul cuvintelor „pentru prima oară” figurează cuvintele „acum în sfîrșit”. — *Nota trad.*

** — În ediția germană, sfîrșitul frazei începînd cu cuvintele „nici disciplina” a fost omis. — *Nota trad.*

*** În ediția germană, în locul cuvîntului „provizoriu” figurează cuvîntul „comun”. — *Nota trad.*

Ei nu au interese deosebite de interesele întregului proletariat.

Ei nu proclamă principii deosebite după care să vrea să modeleze mișcarea proletară.

Comuniștii se deosebesc de celelalte partide proletare numai prin aceea că, pe de o parte, în lupta proletarilor de diferite națiuni ei scot în evidență și susțin interesele comune, independente de naționalitate, ale întregului proletariat ; pe de altă parte, prin aceea că, pe diferitele trepte de dezvoltare a luptei dintre proletariat și burghezie, ei reprezintă întotdeauna interesele mișcării în totalitatea ei.

Comuniștii sînt, așadar, *din punct de vedere practic*, partea cea mai hotărîtă a partidelor muncitorești din toate țările, partea care împinge mereu înainte ; din punct de vedere teoretic, față de restul masei proletariatului, ei au superioritatea de a înțelege limpede condițiile, mersul și rezultatele generale ale mișcării proletare...

Comuniștii luptă pentru îndeplinirea scopurilor și intereselor imediate ale clasei muncitoare, dar ei reprezintă totodată viitorul mișcării în mișcarea prezentă" ³⁸².

Aceasta este tactica pe care marele întemeietor al socialismului contemporan, Karl Marx, și, alături de el, eu și socialiștii din toate țările, care au lucrat împreună cu noi, am urmat-o timp de mai bine de patruzeci de ani, care a dus pretutindeni la victorie și a făcut ca în prezent întreaga masă a socialiștilor europeni în Germania și Franța, în Belgia, Olanda și Elveția, în Danemarca și Suedia, precum și în Spania și Portugalia să lupte ca o armată unică * sub același steag.

Londra, 26 ianuarie 1887

Friedrich Engels

Publicat în : F. Engels.

„The Condition of the Working Class in England in 1884”, New York, 1887

și în traducerea autorului

în limba germană

în „Der Sozialdemokrat” nr. 24

și 25 din 10 și 17 iunie 1887

Se tipărește după textul apărut în carte, confruntat cu textul apărut în limba germană

Tradus din limba engleză

* În ediția germană, după cuvîntul „unică” este adăugat cuvîntul „mare”.
— Nota trad.

[Scrisoare către Comitetul de organizare
a festivității internaționale de la Paris ³⁸²]

Cetățeni,

Ne aflăm în fața unei primejdii foarte mari. Sintem amenințați de un război în care cei ce-l detestă și nu au decît interese comune, proletarii francezi și proletarii germani, vor fi siliți să se măcelărească unii pe alții.

Care este adevărata cauză a acestei stări de lucruri ?

Militarismul, introducerea sistemului militar prusian în toate țările mari de pe continent.

Acest sistem pretinde că inarmează întreaga națiune în vederea apărării teritoriului și a drepturilor sale. Este o minciună.

Sistemul prusian a înlăturat sistemul recrutării limitate și al înlocuirii, prin care bogătașii își cumpărau un înlocuitor, deoarece el punea la dispoziția cercurilor guvernante toate resursele țării, oameni și lucruri. I-a fost imposibil însă să creeze o armată populară. Sistemul prusian împarte pe cetățenii recrutați pentru serviciul militar în două categorii. Prima este încorporată în armata de linie, în timp ce cealaltă este trecută imediat în rezervă sau în armata teritorială. Această a doua categorie nu face de loc sau aproape de loc instrucție militară ; prima, în schimb, este ținută doi-trei ani sub arme, timp suficient pentru a face din ea o armată docilă, disciplinată pînă la dresare, întotdeauna gata de cuceriri în exterior și de reprimare violentă a mișcărilor populare în interior. Căci să nu uităm că toate guvernele care au adoptat acest sistem se tem mai mult de poporul muncitor din propria lor țară decît de guvernele rivale de peste hotare.

Datorită elasticității sale, acest sistem se poate extinde la extrem. Căci, atîta timp cît mai există un singur tînăr neîncorporat, el n-a epuizat încă resursele existente. De aici această concurență nestăvilită între state pentru a avea armata cea mai numeroasă și cea mai puternică ; fiecare sporire a forțelor armate

ale unui stat împinge celelalte state să facă la fel, dacă nu mai mult. Or, toate acestea costă niște sume fabuloase. Popoarele sînt strivite de povara cheltuielilor militare. Pacea aproape că devine mai costisitoare decît războiul, astfel încît războiul sfîrșește prin a nu mai fi un flagel îngrozitor, ci o criză salutară, care va pune capăt unei situații imposibile.

Iată ce a permis intriganților din toate țările, mari amatori să pescuiască în apă tulbure, să instige popoarele la război.

Care este remediul ?

Abolirea sistemului prusian, înlocuirea lui printr-o armată cu adevărat populară, o simplă școală în care fiecare cetățean apt să poarte arma să fie încorporat pe un timp strict necesar pentru a învăța meseria de soldat ; constituirea din oamenii care au terminat o asemenea școală a cadrelor de rezervă, bine organizate după criteriul teritorial, pentru ca fiecare oraș, fiecare canton să aibă propriul său batalion, format din oameni care se cunosc între ei, strîns uniți, înarmați, echipați, gata de plecare la nevoie în douăzeci și patru de ore.

Aceasta înseamnă că fiecare își va avea pușca și echipamentul la el acasă, așa cum se practică în Elveția.

Poporul care va adopta primul acest sistem își va dubla forța armată reală, reducîndu-și totodată la jumătate bugetul de război. El își va dovedi dragostea pentru pace prin aceea că va înarma pe toți cetățenii săi.

Pentru că armata care se identifică cu națiunea însăși este tot atît de puțin potrivită pentru cuceriri în afară, pe cît este de neînvins cînd e vorba de apărarea teritoriului patriei. *Și apoi care guvern ar îndrăzni să se atingă de libertățile politice, cînd fiecare cetățean are la el acasă o pușcă și cincizeci de cartușe ?*

Londra, 13 februarie 1887

Friedrich Engels

Publicat în „Le Socialiste”
nr. 79 din 26 februarie 1887

Se tipărește după manuscris

Tradus din limba franceză

Introducere
[la broșura lui Sigismund Borkheim
„În amintirea patrioților de paradă
germani din 1806—1807”³⁸⁴]

Autorul acestei broșuri, Sigismund Borkheim, s-a născut la 29 martie 1825 la Glogau. După ce a absolvit în 1844 liceul la Berlin, el a făcut studii universitare mai întâi la Breslau, apoi la Greifswalde și Berlin. Prea sărac pentru a putea suporta cheltuielile legate de satisfacerea serviciului militar cu termen redus, el a fost nevoit să se înroleze în 1847 ca voluntar pe termen de trei ani la artilerie la Glogau. După începerea revoluției din 1848, Borkheim a participat la diferite adunări democratice și, în legătură cu aceasta, a fost deferit unei curți marțiale, de care a scăpat fugind la Berlin. Aici, nefiind urmărit la început, a continuat să fie un militant activ al mișcării și a participat cu energie la luarea cu asalt a arsenalului³⁸⁵. El a reușit să scape de arestarea care-l amenința fugind din nou, de data aceasta în Elveția. Când Struve a organizat aici, în septembrie 1848, campania detașamentului său de voluntari în Pădurea Neagră badeneză³⁸⁶, Borkheim s-a înrolat în acest detașament, apoi a fost luat prizonier și a stat închis pînă în mai 1849, cînd revoluția din Baden³⁸⁷ i-a eliberat pe prizonieri.

Borkheim a plecat la Karlsruhe pentru a-și oferi serviciile revoluției în calitate de soldat. Cînd Johann Philipp Becker a fost numit comandant al întregii miliții populare, el l-a însărcinat pe Borkheim să formeze o baterie de artilerie, pentru care guvernul a dat însă la început numai tunuri, fără atelaje. Atelajele nu fuseseră încă primite nici atunci cînd a izbucnit mișcarea din 6 iunie³⁸⁸, cu ajutorul căreia elementele mai hotărîte voiau să silească guvernul provizoriu fără vlagă, format în parte pur și simplu din trădători, să acționeze mai energic. Împreună cu Becker a participat și Borkheim la demonstrația prin care nu s-a obținut decît înlăturarea lui Becker împreună cu toate detașamentele sale de voluntari și cu miliția populară din Karlsruhe și trimiterea lor în zona de operații militare de pe Neckar. Borkheim nu l-a putut urma cu bateria

sa pînă cînd n-a primit caii pentru tunuri. Iar atunci cînd, în sfîrșit, i-a primit — căci d-l Brentano, șeful guvernului, era acum extrem de interesat să se descotorosească de bateria revoluționară —, prusienii cuceriseră deja Palatinatul, și prima acțiune a bateriei lui Borkheim a fost ocuparea poziției de la podul Knielingen pentru a acoperi trecerea armatei palatineze pe teritoriul badenez.

Împreună cu trupele palatineze și cu cele badeneze, care se mai aflau încă în Karlsruhe, bateria lui Borkheim s-a îndreptat spre nord. La 21 iunie a luptat la Blankenloch și apoi a luat parte cu cînte la bătălia de lingă Ubstadt (25 iunie). Cu prilejul reorganizării armatei în vederea ocupării unei poziții pe riul Murg, Borkheim cu artileria sa a fost pus la dispoziția diviziei lui Oborski și s-a distins în luptele pentru Kuppenheim.

După retragerea armatei revoluționare pe teritoriul Elveției, Borkheim a plecat la Geneva. Aici l-a întîlnit pe vechiul său comandant și prieten J. Ph. Becker, precum și pe cîțiva tovarăși de luptă mai tineri, care au format o societate veselă în măsura în care acest lucru era posibil în condițiile vieții de emigrație, plină de amărăciune. În toamna anului 1849, fiind în trecere prin Geneva, am petrecut cu ei cîteva zile plăcute. Este vorba de aceeași societate care, sub denumirea de „banda pucioasei“, a căpătat un renume postum cu totul nemeritat în urma minciunilor sfruntate ale d-lui Karl Vogt³⁸⁹.

Distracția însă nu a durat mult. În vara anului 1850 mîna severă a Consiliului federal a ajuns și pînă la inofensiva „bandă a pucioasei“, iar majoritatea acestor tineri veseli a trebuit să părăsească Elveția, deoarece făcea parte din categoria emigranților, adică a acelor care urmau să fie exilați. Borkheim a plecat la Paris, iar mai tîrziu la Strasbourg. Dar nici aici n-a putut rămîne. În februarie 1851 el a fost arestat și trimis sub escortă la Calais pentru a fi imbarcat pentru Anglia. Timp de trei luni a fost purtat de colo-colo, de cele mai multe ori în lanțuri, prin 25 de închisori de tot felul. Dar pretutindeni pe unde ajungea, republicanii erau anunțați din timp de sosirea lui; ei îl întîmpinau pe arestat, îi aduceau mîncare din belșug, îi tratau și îi mituiau pe jandarmi și pe funcționari și, acolo unde era posibil, îi procurau arestatului mijloace de transport. Așa a ajuns el pînă la urmă în Anglia.

La Londra a dat, ce-i drept, peste o sărăcie mult mai mare în rîndurile emigranților decît la Geneva sau chiar în Franța, dar nici aici suplețea lui innăscută nu l-a părăsit. El a căutat ceva de lucru și a găsit la început într-o întreprindere din Liverpool a emigranților, în care era nevoie de funcționari germani ca tradu-

cători pentru nenumărații emigranți germani care-și luaseră rămas bun de la vechea patrie, din nou pacificată în mod fericit. În același timp el a căutat să stabilească și alte relații de afaceri, și a avut atîta succes, încît, după izbucnirea războiului Crimeii, a reușit să încarce pentru Balaklava un vapor cu tot felul de mărfuri, pe cale le-a vîndut acolo, la niște prețuri exorbitante, parte comandamentului armatei, parte ofițerilor englezi. La întoarcere avea un cîștig net de 15 000 l.st. (300 000 de mărci). Acest succes însă nu a făcut altceva decît să-l împingă la alte afaceri. El s-a angajat cu o nouă livrare față de guvernul englez. Întrucît însă între timp începuseră deja să se ducă tratative de pace, guvernul a introdus în contract o clauză potrivit căreia putea refuza mărfurile dacă în momentul sosirii lor condițiile preliminare de pace vor fi fost adoptate. Borkheim a acceptat. Cînd a ajuns cu vasul său în Bosfor, pacea era deja încheiată. Căpitanul vasului, închiriat numai pentru dus, putea contracta acum pentru înapoiere transporturi avantajoase și, de aceea, a cerut descărcarea imediată a vasului, și întrucît Borkheim nu putea găsi în portul tixit pînă la refuz un loc pentru încărcătura rămasă la dispoziția sa, căpitanul a descărcat totul direct pe mal, unde s-a nimerit. Și a rămas Borkheim cu lăzile, baloturile și butoaiile sale nefolositoare, privind neputincios cum tot felul de lepădături, care se adunaseră pe atunci la Bosfor din toate colțurile Turciei și ale Europei, îi prădau mărfurile. Cînd s-a întors în Anglia, era din nou un om sărac — toți cei 15 000 de pfunzi erau pierduți; dar nu și neclintita suplețe a firii sale. El și-a pierdut banii, a cîștigat în schimb pricepere în afaceri și cunoștințe în lumea afacerilor. În plus a descoperit că este un foarte bun cunoscător de vinuri și a reprezentat cu succes diferite firme de export din Bordeaux.

În același timp el a continuat să participe, pe cît i-a stat în putință, la mișcarea politică. Pe Liebknecht îl cunoștea de la Karlsruhe și Geneva. Cu Marx a intrat în relații cu prilejul scandalului Vogt³⁹⁰ și cu același prilej l-am reîntîlnit și eu. Fără să fie încătușat de un anumit program, Borkheim a aderat întotdeauna la cel mai extremist partid revoluționar. Activitatea sa politică de bază era lupta împotriva principalului bastion al reacțiunii europene — absolutismul rus. Pentru a putea urmări mai bine intrigile Rusiei, prin care se urmărea subjugarea țărilor balcanice și instaurarea unei dominații indirecte asupra Europei occidentale, el a învățat limba rusă și ani de-a rîndul a studiat publicațiile periodice ruse și literatura rusă de emigrație. Printre altele, el a tradus broșura lui Serno-Solovievici „Problemele noastre rusești”³⁹¹, în care era infierat obiceiul ipocrit al emigranților ruși, introdus de Herzen

(continuat ulterior de Bakunin), de a nu răspîndi în apusul Europei adevărul cu privire la Rusia, pe care îl cunoșteau foarte bine, ci o legendă acceptată de toți conformă intereselor lor naționale și panslaviste. De asemenea el a publicat numeroase articole despre Rusia în ziarul „Zukunft”³⁹² din Berlin, în „Volksstaat” și în altele.

În vara anului 1876, în timpul unei călătorii în Germania, el a făcut la Badenweiler o congestie cerebrală, în urma căreia partea stîngă a corpului i-a rămas paralizată pentru tot restul vieții. S-a văzut deci nevoit să renunțe la afacerile sale. Peste cîțiva ani i-a murit soția. Din cauza bolii de plămîni de care suferea a trebuit să se mute la Hastings, pe coasta de sud a Angliei, unde clima era mai dulce. Nici paralizia, nici cealaltă boală, nici mijloacele de existență mizerabile, nicidecum întotdeauna asigurate, n-au reușit să-i frîngă neclintita lui vitalitate. Scrisorile lui erau întotdeauna de o vioiciune aproape exuberantă, iar cînd îl vizitai, te molipsea cu risul lui. Lectura lui preferată era publicația „Sozialdemokrat” din Zürich. La 16 decembrie 1885 a murit în urma unei pneumonii.

„Patrioții de paradă” au apărut în „Volksstaat” imediat după războiul împotriva Franței și curînd după aceea în broșură. Ei s-au dovedit a fi un antidot extrem de eficace împotriva euforiei hiperpatriotice provocate de victorie, de care a fost și continuă să mai fie cuprinsă Germania oficială și burgheză. Într-adevăr, nu există o cale mai bună de a o trezi la realitate decît amintindu-i perioada cînd Prusia, ridicată acum în slăvi, s-a prăbușit în mod rușinos și jalnic în fața atacului acelorași francezi care sînt în prezent disprețuiți ca învinși. Acest mijloc trebuia să fie cu atît mai eficient cu cît povestirea referitoare la episodul fatal a fost extrasă dintr-o carte în care un general prusian*, pe deasupra și director al școlii superioare de război [allgemeine Kriegsschule], a zugrăvit după documente prusiene oficiale — și, trebuie să recunoaștem, în mod obiectiv și fără nici un fel de înflorituri³⁹³ — această perioadă rușinoasă. O mare armată, ca și oricare altă mare organizație socială, nu este niciodată mai bună decît atunci cînd, după o mare înfrîngere suferită, se reculege și se căiește de păcatele trecutului. Astfel s-a întîmplat cu prusienii după Jena și apoi după 1850, cînd nu au suferit, ce-i drept, o mare înfrîngere, dar cînd o serie de campanii de proporții mai mici — în Danemarca și Germania de sud —, precum și prima mare mobilizare din 1850 le-au

* Eduard von Höpfner. — Nota red.

dovedit în mod palpabil lor și lumii întregi cât de mult decăzuseră din punct de vedere militar și când numai rușinea politică suferită la Varșovia și Olmütz³⁹⁴ i-a ferit de o adevărată înfringere. Atunci s-au văzut nevoiți să supună unei critici necruțătoare propriul lor trecut pentru a învăța cum să îndrepte lucrurile. Literatura lor militară, care, după ce a creat în persoana lui Clausewitz o stea de mărimea întii, a decăzut din cale afară, s-a redresat iarăși în urma acestei verificări inevitabile a propriilor ei forțe. Iar unul din roadele acestei autoverificări a fost cartea lui Höpfner, din care Borkheim a luat material pentru broșura sa.

Și acum mai este nevoie să amintim în permanență de acea perioadă de infumurare și de înfringeri, de incapacitate a regelui, de șiretenie obtuză a diplomației prusiene, încurcată în propria ei fățarnicie, perioadă de fanfaronadă a ofițerilor din rîndurile nobilimii sub care se ascundea cea mai lașă trădare, de faliment total al unui aparat de stat absolut străin poporului și întemeiat pe minciună și înșelăciune. Filistinii germani (printre care se numără și nobilimea și principii) sint, poate, încă mai îngîmfați și mai șovini decît pe vremea aceea ; diplomația a devenit și mai nerușinată, păstrîndu-și totuși vechea fățarnicie ; numărul ofițerilor proveniți din rîndurile nobilimii a sporit pe cale naturală sau prin înobilare în suficientă măsură pentru a avea iarăși aproape același ascendent în armată ca și înainte, iar statul, căruia interesele marilor mase ale poporului îi sint tot mai străine, se transformă într-un consorțiu de agrarieni, afaceriști de bursă și mari industriași care exploatează poporul. Fără îndoială că dacă s-ar ajunge din nou la război, armata germană prusiană, chiar și numai pentru simplul fapt că a servit tuturor celorlalte armate ca model de organizare, va avea mari avantaje atît față de adversarii, cît și față de aliații ei. Dar niciodată nu va mai avea asemenea avantaje ca în ultimele două războaie³⁹⁵. Unitatea comandamentului suprem, de pildă, așa cum a existat pe atunci datorită unor împrejurări deosebit de fericite, și disciplina necondiționată corespunzătoare a comandanților militari în subordine se vor repeta cu greu în aceeași formă. Cumetria în afaceri care domnește acum între nobilimea agrară și cea militară — pînă în rîndurile aghiotanților imperiali —, pe de o parte, și curtieri, pe de altă parte, poate deveni lesne fatală aprovizionării armatei pe front. Germania va avea aliați, dar ea îi va trăda, și aceștia o vor trăda pe ea cu primul prilej. Apoi pentru Prusia-Germania nu mai e posibil nici un alt război în afară de un război mondial, și anume un război mondial de proporții și de o violență fără precedent. 8 000 000 pînă la 10 000 000 de soldați se vor sugruma reciproc, pustiind totodată

întreaga Europă, așa cum nu au pustiit-o vreodată nici norii de lăcuste. Devastările pricinuite de războiul de 30 de ani comprimate într-un interval de 3—4 ani și extinse pe întregul continent : foamete, epidemii, o săl vătîcîre generală atît a trupelor, cît și a maselor populare, provocată de mizeria neagră, haosul îngrozitor al ingeniosului nostru mecanism al comerțului, industriei și creditului, — toate acestea ducînd la un faliment general ; prăbușirea vechilor state și a tradiționalei lor înțelepciuni de stat, o asemenea prăbușire încît coroanele se vor rostogoli cu duzinele pe caldarîm fără să se găsească cineva care să le ridice ; o imposibilitate absolută de a prevedea ce sfîrșit vor avea toate acestea și cine va ieși învingător din luptă ; un singur rezultat este absolut neîndoielnic : epuizarea generală și crearea condițiilor necesare pentru victoria definitivă a clasei muncitoare. — Acestea sînt perspectivele dacă sistemul, dus la extrem, al întrecerii reciproce în cursa înarmărilor își va da în cele din urmă inevitabilele roade. Iată, domnilor regi și bărbați de stat, unde a adus înțelepciunea voastră bătrîna Europă. Și dacă nu vă mai rămîne nimic altceva decît să începeți ultimul mare dans al războiului, n-aveți decît. Se prea poate ca războiul să ne arunce pentru un timp oarecare pe planul al doilea și să ne răpească unele poziții deja cucerite. Dacă veți dezlănțui însă forțele pe care apoi nu veți mai fi în stare să le stăpîniți, atunci, orice s-ar întîmpla, la sfîrșitul tragediei veți ajunge o ruină, iar victoria proletariatului va fi, dacă nu obținută, în orice caz inevitabilă.

Londra, 15 decembrie 1887

Friedrich Engels

Publicat în cartea :
Sigismund Borkheim. „Zur Erinnerung
für die deutschen Mordspatrioten.
1806—1807”, Hottingen-Zürich, 1888

Se tipărește după textul
cărții

Tradus din limba germană

Prefață
 [(la ediția engleză din 1888)
 a „Manifestului Partidului Comunist”³⁹⁶]

„Manifestul” a fost publicat ca platformă a Ligii comuniștilor, asociație muncitorească, la început exclusiv germană, apoi internațională, care, în condițiile politice de pe continentul european dinainte de 1848, nu putea fi decît o organizație secretă. La congresul Ligii care a avut loc la Londra în noiembrie 1847, Marx și Engels au fost însărcinați să pregătească, în vederea publicării, un program complet teoretic și practic, al partidului. Redactat în limba germană, manuscrisul a fost trimis spre tipărire la Londra în ianuarie 1848, cu cîteva săptămîni înainte de izbucnirea revoluției franceze de la 24 februarie. O traducere franceză a apărut la Paris, cu puțin timp înainte insurecției din iunie 1848. Prima traducere engleză, întocmită de Miss Helen Macfarlane, a apărut la Londra în 1850, în „Red Republican”³⁹⁷ al lui George Julian Harney. Au apărut, de asemenea, o ediție daneză și una poloneză.

Înfrîngerea insurecției din iunie 1848 de la Paris — această primă mare bătălie dintre proletariat și burghezie — a împins din nou, pentru cîtăva vreme, năzuințele sociale și politice ale clasei muncitoare din Europa pe planul al doilea. De atunci, lupta pentru putere a început să se dea din nou, ca în perioada dinaintea revoluției din februarie, numai între diferitele grupe ale clasei avute; clasa muncitoare a fost nevoită să se rezume la o luptă pentru libertatea de acțiune politică și să ocupe poziția de aripă de extremă stîngă a părții radicale a burgheziei. Acolo unde mișcări proletare independente au continuat să dea semne de viață, ele au fost reprimate fără cruțare. Astfel, poliția prusacă a dat de urma Organului Central al Ligii comuniștilor, care își avea pe atunci sediul la Köln. Membrii lui au fost arestați și, după 18 luni de detențiune, în octombrie 1852, au fost deferiți justiției. Celerul „proces al comuniștilor de la Colonia” a durat de la 4 octombrie pînă la 12 noiembrie; șapte dintre acuzați au fost condamnați la reclu-

ziune într-o fortăreață pe termene de trei pînă la șase ani. Imediat după pronunțarea sentinței, Liga a fost dizolvată formal de către membrii care au mai rămas. Cît privește „Manifestul”, se părea că de acum încolo era condamnat să cadă pradă uitării.

Cînd clasa muncitoare europeană s-a simțit iarăși destul de puternică pentru un nou atac împotriva claselor dominante, a luat ființă Asociația Internațională a Muncitorilor. Dar această Asociație, întemeiată în mod expres cu scopul de a uni într-o singură organizație întregul proletariat militant din Europa și America, nu putea să proclame de îndată principiile enunțate în „Manifest”. Internaționala trebuia să aibă un program destul de larg pentru a fi acceptat de trade-unionurile engleze, de adepții lui Proudhon în Franța, Belgia, Italia și Spania și de la lassalleeni în Germania *. Marx, care a întocmit acest program în așa fel încît să mulțumească toate aceste partide, avea deplină încredere în dezvoltarea intelectuală a clasei muncitoare, dezvoltare care trebuia să rezulte în mod necesar din acțiunile comune și din schimbul reciproc de păreri. Evenimentele și peripecțiile luptei împotriva capitalului — înfrîngerile mai mult încă decît victoriile — trebuiau în mod inevitabil să-i facă pe oameni să înțeleagă insuficiența diferitelor panacee miraculoase, atît de îndrăgite de ei, și să-i pregătească pentru o înțelegere mai deplină a adevăratelor condiții necesare pentru eliberarea clasei muncitoare. Și Marx a avut dreptate. Cînd, în 1874, Internaționala s-a dizolvat, muncitorii erau cu totul alți oameni decît fuseseră la întemeierea ei, în 1864. Proudhonismul în Franța, lassalleanismul în Germania erau gata să-și dea sufletul, și chiar și trade-unionurile conservatoare engleze, deși în majoritatea lor rupseseră deja de mult relațiile cu Internaționala, se apropiau încetul cu încetul de momentul cînd președintele congresului lor **, care a avut loc anul trecut la Swansea, a putut să declare în numele acestora: „Socialismul continental nu ne mai înspăimîntă” ³⁹⁸. Într-adevăr, principiile „Manifestului” făcuseră progrese însemnate în rîndul muncitorilor din toate țările.

Astfel, „Manifestul” însuși a trecut din nou pe primul plan. Din 1850 încoace, textul german a fost reeditat de cîteva ori în Elveția, în Anglia și în America. În 1872, el a fost tradus în engleză, și anume la New York, unde traducerea a fost publicată în „Woodhull & Claflins’s Weekly” ³⁹⁹. Pe baza acestei versiuni

* Lassalle însuși caută întotdeauna să ne încredințeze că este „discipolul” lui Marx și, ca atare, se situează pe poziția „Manifestului”. Totuși, în agitația publică pe care a desfășurat-o în anii 1862—1864, el s-a limitat la revendicarea înființării unor cooperative de producție sprijinite de către stat prin credite.

** — Bevan. — *Nota red.*

PRICE TWOPENCE.

MANIFESTO

OF THE

COMMUNIST PARTY,

By **KARL MARX**, and **FREDERICK ENGELS.**

Authorized English Translation.

EDITED AND ANNOTATED BY FREDERICK ENGELS.
1888.

London :

WILLIAM REEVES, 185, FLEET STREET, E.C.

Coperta interioară a ediției engleze din 1888
a „Manifestului Partidului Comunist”

engleze a fost întocmită și o traducere franceză, publicată în „Le Socialiste”⁴⁰⁰ din New York. De atunci, în America au apărut încă cel puțin două traduceri engleze, mai mult sau mai puțin denaturate, dintre care una a fost reeditată în Anglia. Prima traducere rusă, a lui Bakunin, a apărut la Geneva în jurul anului 1863 fiind tipărită în tipografia în care se scotea și „Kolokol”-ul lui Herzen⁴⁰¹; a doua, a eroicei Vera Zasulici, a apărut, tot la Geneva, în 1882⁴⁰². O nouă ediție daneză a apărut în „Socialdemokratisk Bibliotek”, Copenhaga, 1885; o nouă traducere franceză, în „Le Socialiste”, Paris, 1886. După aceasta din urmă a fost întocmită o traducere spaniolă, care a apărut la Madrid în 1886⁴⁰³. Ar fi greu de indicat cu precizie numărul reeditărilor germane; în total au fost cel puțin douăsprezece. O traducere în limba armeană, care urma să apară acum câteva luni la Constantinopol, nu a văzut lumina tiparului deoarece, după cum mi s-a relatat, editorul nu a avut curajul să publice o carte care să poarte pe copertă numele lui Marx, iar traducătorul a refuzat să o prezinte drept o lucrare a lui. Am auzit că ulterior s-au făcut traduceri și în alte limbi, eu însă nu le-am văzut. Astfel, istoria „Manifestului” oglindește în mare măsură istoria mișcării muncitorești moderne; în prezent, el este, fără îndoială, opera cea mai răspândită, cea mai internațională din întreaga literatură socială, un program comun, recunoscut de milioane de muncitori, din Siberia pînă în California.

Totuși, pe vremea cînd l-am scris, nu l-am fi putut denumi manifest *socialist*. În 1847, prin socialiști se înțelegeau, pe de o parte, adepții diferitelor sisteme utopice: oweniștii în Anglia, fourieriștii în Franța, care degeneraseră încă pe atunci și unii și alții în simple secte pe cale de dispariție; pe de altă parte, diferiți vraci sociali, care promiteau să înlăture prin felurite cîrpele toate racilele sociale, fără a primejdui cît de cît capitalul și profitul, — în ambele cazuri era vorba de oameni care stăteau în afara mișcării muncitorești și care căutau sprijin mai curînd la clasele „culte”. Acea parte a clasei muncitoare, care se convinsese de insuficiența unor revoluții pur politice și proclama necesitatea unei transformări radicale a societății, acea parte își zicea pe atunci comunistă. Acesta era un fel de comunism încă brut, neșlefuit, pur instinctiv, dar care a dibuit punctul cardinal și era destul de puternic în rîndurile clasei muncitoare pentru a genera comunismul utopic: în Franța — acela al lui Cabet, în Germania — acela al lui Weitling. Prin urmare, în 1847 socialismul era o mișcare a burgheziei, comunismul — o mișcare a clasei muncitoare. Socialismul, cel puțin pe continent, era „demn de respect”, comunismul — dimpotrivă. Și deoarece noi eram de la început de părere

că „eliberarea clasei muncitoare trebuie să fie opera clasei muncitoare însăși”⁴⁰⁴, era limpede pe care din cele două denumiri trebuia s-o alegem. Ba mai mult, nici de atunci încoace nu ne-a trecut vreodată prin minte să ne dezicem de ea.

Deși „Manifestul” este opera noastră a amândurora, mă simt totuși dator să declar că ideea fundamentală, care formează miezul său, îi aparține lui Marx. Această idee constă în următoarele : că în fiecare epocă istorică, modul economic de producție și de schimb preponderent și structura socială care decurge în mod necesar de aici constituie baza pe care se înalță istoria politică și intelectuală a epocii respective, singura bază pornind de la care se poate explica această istorie ; că, în conformitate cu aceasta, întreaga istorie a omenirii (de la descompunerea orînduirii gentilice primitive, cu proprietatea ei comună asupra pămîntului) a fost o istorie a luptelor de clasă, a luptelor dintre clasele exploatare și clasele exploatare, dintre clasele dominante și clasele asuprite ; că istoria acestor lupte de clasă a ajuns în prezent, în dezvoltarea ei, la o treaptă cînd clasa exploatată și asuprită — proletariatul — nu se poate elibera de sub jugul clasei exploatare și dominante — burghezia — fără a elibera în același timp și o dată pentru totdeauna întreaga societate de orice exploatare și asuprire, de orice deosebiri de clasă și lupte de clasă.

De această idee, care, după părerea mea, este menită să joace în știința istoriei același rol pe care l-a jucat teoria lui Darwin în biologie, — de această idee ne-am apropiat treptat amîndoi încă cu cîțiva ani înainte de 1845. În ce măsură am reușit să înaintez în mod independent în această direcție, o arată cel mai bine lucrarea mea „Situția clasei muncitoare din Anglia”^{*}. Cînd însă în primăvara anului 1845 m-am întîlnit din nou cu Marx la Bruxelles, el elaborase deja complet această idee și mi-a expus-o în termeni aproape tot atît de clari ca cei în care am rezumat-o eu mai sus.

Din prefața scrisă de noi amîndoi la ediția germană din 1872 citez următoarele :

„Oricit de mult s-ar fi schimbat condițiile în ultimii douăzeci și cinci de ani, principiile generale dezvoltate în acest «Manifest» sînt, în linii mari, valabile și astăzi. Pe alocuri ar fi nevoie de unele îndreptări. Aplicarea practică a acestor principii va depinde, după cum se spune chiar în «Manifest», pretutindeni și întotdeauna de condițiile istorice date, și de aceea măsurile revoluționare pro-

^{*} „The Condition of the Working Class in England in 1844”. By Frederick Engels. Translated by Florence K. Wischnewetzky („Situția clasei muncitoare din Anglia în 1844”), New York, Lovell-London, W. Reeves, 1888.

puse la sfârșitul capitolului al II-lea nu prezintă o importanță specială. În prezent, acest pasaj ar suna în multe privințe altfel. Dacă fiind uriașa dezvoltare a mării industrii începînd din 1848, îmbunătățirea și creșterea organizării clasei muncitoare *, experiența practică mai întîi a revoluției din februarie și, într-o măsură și mai mare, a Comunei din Paris, cînd proletariatul a deținut pentru prima oară puterea politică timp de două luni, acest program este pe alocuri învechit. Comuna a dovedit îndeosebi că «clasa muncitoare nu poate să ia pur și simplu în stăpînire mașina de stat așa cum este și să o pună în funcțiune pentru propriile ei scopuri» (vezi «The Civil War in France, Address of the General Council of the International Working-Men's Association», London, Truelove, 1871, p. 15, unde această idee este dezvoltată mai pe larg) ⁴⁰⁵. Apoi, este de la sine înțeles că în prezent critica făcută literaturii socialiste este incompletă, întrucît ea merge numai pînă în 1847; la fel și observațiile în legătură cu poziția comuniștilor față de diferitele partide de opoziție (capitolul al IV-lea), deși în esență valabile și în prezent, sînt totuși învechite în ceea ce privește aplicarea în practică, pentru simplul fapt că situația politică s-a schimbat cu desăvîrșire și că dezvoltarea istorică a măturat majoritatea partidelor enumerate acolo.

«Manifestul» este însă un document istoric pe care noi considerăm că nu mai avem dreptul să-l schimbăm” ⁴⁰⁶.

Traducerea de față se datorește d-lui Samuel Moore, care a tradus în cea mai mare parte „Capitalul” lui Marx. Am revăzut-o împreună, și eu am adăugat cîteva note explicative cu caracter istoric.

Londra, 30 ianuarie 1888

Friedrich Engels

Publicat în :
Karl Marx and Frederick Engels.
„Manifesto of the Communist Party”,
London, 1888

Se tipărește după textul
cărții

Tradus din limba engleză

* În ediția germană din 1872, în locul cuvintelor „începînd din 1848, îmbunătățirea și creșterea organizării” figurează cuvintele „în ultimii douăzeci și cinci de ani și progresul realizat odată cu aceasta”. — *Nota red.*

Prefață la lucrarea „Ludwig Feuerbach și sfârșitul filozofiei clasice germane” *

În prefața la lucrarea sa „Contribuții la critica economiei politice”, Berlin, 1859, Karl Marx relatează cum la Bruxelles, în 1845, ne-am apucat amîndoi „să elaborăm concepția noastră” — și anume concepția materialistă asupra istoriei, elaborată mai ales de Marx —, „în opoziție cu concepția ideologică a filozofiei germane, adică de fapt să ne răfuim cu conștiința noastră filozofică anterioară. Această hotărîre a fost realizată sub forma unei critici a filozofiei posthegeliene. Manuscrisul, cuprinzînd două volume groase in-octavo, ajunsese de mult în Westfalia, unde urma să fie editat, cînd am fost încunoștințați că împrejurările schimbate nu mai îngăduiau tipărirea lui. Am abandonat acest manuscris criticii rozătoare a șoarecilor, cu atît mai bucuroși cu cît scopul nostru principal — acela de a ne lămuri noi înșine — fusese atins”⁴⁰⁷.

S-au scurs de atunci peste 40 de ani, și Marx a murit, fără ca vreunui dintre noi să i se fi oferit prilejul de a relua acest subiect. Atitudinea noastră față de Hegel ne-am exprimat-o cu diferite prilejuri, dar niciodată într-un mod cuprinzător și încheșat. Asupra lui Feuerbach, care, în anumite privințe, constituie o verigă intermediară între filozofia lui Hegel și concepția noastră, nu am mai revenit niciodată.

Între timp, concepția lui Marx asupra lumii și-a găsit adepți departe, în afara hotarelor Germaniei și ale Europei și în toate limbile culte ale lumii. Pe de altă parte, filozofia clasică germană trece acum printr-un fel de renaștere în străinătate, mai ales în Anglia și în Țările scandinave. Chiar și în Germania se pare că lumea începe să se sature de mizerile ciorbe eclecticice care se servesc la universități sub numele de filozofie.

* Vezi volumul de față, p. 259—305. — *Nota red.*

În aceste împrejurări am considerat din ce în ce mai indicată o expunere scurtă și sistematică a atitudinii noastre față de filozofia hegeliană, — cum am pornit de la ea și cum am rupt-o cu ea. Tot astfel am considerat drept o datorie de onoare mereu actuală să recunosc pe deplin influența pe care, în perioada noastră de Sturm und Drang, Feuerbach, mai mult decît oricare alt filozof posthegelian, a avut-o asupra noastră. Am profitat deci bucuros de ocazie atunci cînd redacția revistei „Neue Zeit” mi-a cerut o recenzie critică a cărții lui Starcke despre Feuerbach⁴⁰⁸. Lucrarea mea a fost publicată în numerele 4 și 5 din 1886 ale revistei, iar acum apare într-o ediție separată, revăzută.

Înainte de a trimite aceste rînduri la tipar, am căutat vechiul manuscris din 1845—1846 și l-am răsfoit încă o dată. Capitolul despre Feuerbach nu este încheiat. Partea terminată constă dintr-o expunere a concepției materialiste asupra istoriei, care dovedește doar cît de incomplete mai erau pe atunci cunoștințele noastre de istorie economică. Manuscrisul nu conține o critică a doctrinei feuerbachiene însăși ; de aceea este inutilizabil pentru actualul meu scop. În schimb, într-un caiet vechi al lui Marx am găsit cele 11 teze despre Feuerbach, tipărite aici ca anexă⁴⁰⁹. Sînt însemnări în vederea unei elaborări ulterioare, așternute în grabă, nedestinate nicidecum tiparului, dar de o valoare incalculabilă, fiind primul document care conține genialul germene al noii concepții despre lume.

Londra, 21 februarie 1888

Friedrich Engels

Publicat în lucrarea : F. Engels.
„Ludwig Feuerbach und der Ausgang
der klassischen deutschen Philosophie”.
Stuttgart, 1888

Se tipărește după textul
lucrării

Tradus din limba germană

Protecționismul și liberul schimb *

Prefață la broșura lui Karl Marx
„Discurs asupra liberului schimb”⁴¹⁰

Spre sfârșitul anului 1847, la Bruxelles a avut loc un congres în problema liberului schimb⁴¹¹.

Aceasta a fost o manevră strategică a fabricanților englezi în cadrul campaniei lor de atunci pentru liberul schimb. După ce au sărbătorit victoria în țară în legătură cu abrogarea legilor cerealelor în 1846⁴¹², ei au plecat pe continent pentru a cere, în schimbul dreptului de import liber de cereale în Anglia din țările continentale, dreptul de import liber de produse industriale engleze pe piețele de pe continent. La acest congres, Marx s-a înscris pe lista vorbitorilor, dar, după cum era de așteptat, lucrurile au fost aranjate în așa fel, încît lucrările congresului s-au încheiat înainte de a-i veni lui rîndul. Prin urmare, Marx a fost nevoit să facă o expunere asupra a ceea ce se pregătise să spună despre liberul schimb în fața Asociației democratice din Bruxelles, organizație internațională, al cărei vicepreședinte era⁴¹³.

Intrucît în America problema liberului schimb sau a protecționismului este în prezent la ordinea zilei, s-a considerat util să se publice o traducere în limba engleză a discursului lui Marx, iar eu am fost solicitat să scriu o prefață.

„Sistemul protecționist — spune Marx — a fost un mijloc artificial de a fabrica fabricanți, de a expropria muncitori independenți, de a capitaliza mijloacele de producție și mijloacele de subzistență naționale, de a scurta cu forța tranziția de la modul de

* Prefața (tradusă de autor) la ediția engleză, publicată la New York, a cuvîntării lui Marx cu privire la liberul schimb (tradusă în limba germană de E. Bernstein și K. Kautsky; anexa a II-a la lucrarea lui Marx „Mizeria filozofiei”, Stuttgart, Dietz, p. 188 și urm.). Intrucît această prefață se adresează, în primul rînd, publicului american, politica protecționistă germană a fost atinsă doar în treacăt. S-ar putea ca autorul să aibă în curînd prilejul să analizeze această problemă în mod special cu privire la Germania. (Nota lui Engels la traducerea germană.)

producție vechi la cel modern" ⁴¹⁴. Așa a arătat protecționismul la apariția sa, în secolul al XVII-lea, așa a rămas și o bună parte din secolul al XIX-lea. Pe atunci, protecționismul era socotit o politică normală a fiecărui stat civilizat din Europa occidentală. Excepție făceau numai micile state germane și cantoanele Elveției — nu pentru că le displăcea sistemul, ci pentru că era imposibil de aplicat pe teritorii atât de mici.

Sub aripa ocrotitoare a protecționismului a apărut și s-a dezvoltat de fapt în Anglia, în ultimele trei decenii ale secolului al XVIII-lea, sistemul industriei moderne — producția cu ajutorul mașinilor puse în mișcare de abur. Și, ca și cum tarifele protecționiste nu ar fi fost suficiente, războaiele împotriva revoluției franceze i-au ajutat Angliei să-și asigure monopolul asupra noilor metode industriale. Timp de peste douăzeci de ani, vasele de război engleze au izolat concurenții industriali ai Angliei de respectivele lor piețe coloniale și, în același timp, au deschis cu forța aceste piețe pentru comerțul englez. Separarea coloniilor sud-americane de metropolele lor europene, cucerirea de către Anglia a principalelor colonii franceze și olandeze, supunerea treptată a Indiei au transformat populația tuturor acestor teritorii uriașe în consumatori ai mărfurilor engleze. Anglia completa deci protecționismul, pe care îl aplica pe piața internă, cu liberul schimb față de toți consumatorii posibili de peste graniță ai mărfurilor ei. Datorită acestei îmbinări fericite a ambelor sisteme, Anglia avea la sfârșitul războiului, în 1815, monopolul efectiv al comerțului mondial în toate ramurile principale ale industriei.

În anii de pace care au urmat, acest monopol a continuat să se extindă și să se întărească. Avansul cîștigat de Anglia în timpul războiului creștea de la un an la altul ; se părea că ea îi depășea tot mai mult pe toți concurenții ei posibili. Exportul de produse industriale în cantități din ce în ce mai mari a devenit într-adevăr pentru această țară o chestiune de viață și de moarte. Se părea că în calea ei stau numai două obstacole : legislația prohibitivă sau protecționistă a altor țări și taxele de import la materiile prime și produsele alimentare în Anglia.

Atunci au devenit populare în țara lui John Bull teoriile economiei politice clasice — ale fiziocraților francezi și ale adepților lor englezi, Adam Smith și Ricardo — cu privire la liberul schimb. În interiorul țării, fabricanții, care îi băteau pe toți concurenții lor străini și a căror existență depindea de extinderea exportului, nu aveau nevoie de protecționism. În interiorul țării, protecționismul le convenea numai producătorilor de produse alimentare și de materii prime, numai celor ce-și încasau veniturile din agricultură,

adică, în condițiile existente atunci în Anglia, le convenea numai celor ce primeau rentă, adică aristocrației funciare. Fabricanților însă, acest protecționism le dăuna. Deoarece materiile prime erau imposabile, creștea prețul la articolele produse din aceste materii prime; deoarece produsele alimentare erau imposabile, creștea prețul la forța de muncă; în ambele cazuri, protecționismul îl pune pe fabricantul englez într-o situație dezavantajoasă în comparație cu concurentul său din străinătate. Și, întrucît toate celelalte țări exportau în Anglia în primul rînd produse agricole și importau de acolo în special produse industriale, desființarea în Anglia a taxelor vamale protecționiste la cereale și la materii prime în general era în același timp un apel către celelalte țări ca, la rîndul lor, să desființeze sau, cel puțin, să reducă taxele de import la mărfurile industriale engleze.

După o luptă îndelungată și îndirjită, victoria a fost de partea capitaliștilor industriali englezi, care încă de pe atunci formau de fapt clasa conducătoare a națiunii, clasă ale cărei interese erau considerate pe vremea aceea interese naționale. Aristocrația funciară a fost nevoită să cedeze. Taxele vamale la cereale și la alte materii prime au fost desființate. Liberul schimb a devenit lozincă la ordinea zilei. Sarcina imediată a fabricanților englezi și a purtătorilor lor de cuvînt — economiștii — consta în a converti toate celelalte țări la credința liber-schimbistă și în a crea astfel o lume în care Anglia să fie un mare centru industrial, iar toate celelalte țări — provincii agricole dependente de ea. Așa stăteau lucrurile în timpul Congresului de la Bruxelles, atunci cînd Marx și-a pregătit această cuvîntare. Deși recunoaște că în anumite condiții, cum ar fi cele din Germania anului 1847, protecționismul mai poate fi avantajos pentru capitaliștii industriali și demonstrează că liberul schimb nu este un panaceu împotriva tuturor relelor de pe urma cărora suferă clasa muncitoare și că, dimpotrivă, ar putea chiar să le agraveze, în ultimă instanță și în principiu el se pronunță pentru liberul schimb. Pentru el, liberul schimb este o condiție firească a producției capitaliste moderne. Numai în condițiile liberului schimb, uriașele forțe de producție ale aburului, electricității, mașinilor se pot dezvolta complet; și, cu cît ritmul acestei dezvoltări va fi mai rapid, cu atît mai repede și mai complet se vor manifesta și rezultatele lui inevitabile: scindarea societății în două clase, în capitaliști și muncitori salariați; bogăția ereditară de o parte, mizeria ereditară de cealaltă parte; oferta care depășește cererea, incapacitatea piețelor de a absorbi masa tot mai mare de produse industriale; ciclurile, care se repetă invariabil, de prosperitate, supraproducție, criză, panică, depresiune cronică și înviorare treptată

a producției și a comerțului, înviorare care nu vestește o îmbunătățire de lungă durată, ci o nouă supraproducție și o nouă criză ; într-un cuvânt creșterea forțelor de producție în asemenea proporții, încît instituțiile sociale în condițiile cărora au apărut devin niște cătușe de nesuportat ; singura ieșire posibilă — o revoluție socială care să elibereze forțele de producție sociale de cătușele unei orinduirii sociale învechite, iar pe adevărații producători, masele largi populare, de sclavia salariată. Și deoarece liberul schimb este ambianța firească, normală pentru această evoluție istorică, mediul economic în care în primul rînd vor apărea condițiile necesare pentru inevitabila revoluție socială — de aceea și numai de aceea s-a pronunțat Marx pentru liberul schimb.

Oricum, anii imediat următori victoriei liber-schimbismului în Anglia au justificat, pe cît se pare, cele mai extravagante speranțe de prosperitate legate de acest eveniment. Comerțul britanic a atins niște proporții fabuloase ; monopolul industrial al Angliei pe piața mondială părea mai solid ca oricînd ; pretutindeni apăreau noi furnale, noi fabrici de textile ; au fost create noi ramuri industriale. E drept că în 1857 a survenit o criză puternică, dar ea a fost înlăturată și curînd după aceea comerțul și industria au luat un nou avînt vertiginos, pînă cînd în 1866 s-a produs o nouă panică, care de data aceasta marchează, pare-se, un nou moment crucial în istoria economică a omenirii.

Dezvoltarea fără precedent a industriei și a comerțului britanic între anii 1848 și 1866 s-a datorat, fără îndoială, în mare măsură desființării taxelor protecționiste la produse alimentare și la materii prime. Dar nu numai acestui fapt. Concomitent s-au produs și alte schimbări importante, care au contribuit și ele la această dezvoltare. În anii aceia au fost descoperite și exploatate minele de aur din California și din Australia, ceea ce a făcut să crească enorm masa mijloacelor de circulație pe piața mondială ; aceeași perioadă este marcată de victoria definitivă a mijloacelor de transport cu motor cu abur asupra tuturor celorlalte mijloace de transport ; oceanele erau acum brăzdate de vapoare în loc de vase cu pînze ; pe uscat, în toate țările civilizate, căile ferate au ocupat primul loc, iar șoselele — locul al doilea ; transportul a devenit acum de patru ori mai rapid și de patru ori mai ieftin. Nu e de mirare că, în condiții atît de prielnice, industria engleză, pusă în funcțiune cu ajutorul aburului, își extindea dominația pe seama industriei casnice din alte țări, care avea la bază munca manuală. Dar celelalte țări trebuiau oare să stea cu brațele încrucișate și să accepte umile aceste schimbări, care le reduceau la situația de simple anexe agricole ale Angliei, acest „atelier al lumii“ ?

Celelalte țări n-au stat nici ele cu brațele încrucișate. Timp de aproape două sute de ani, *Franța* și-a înconjurat industria cu un adevărat zid chinezesc de taxe protecționiste și prohibitive și a obținut în producția tuturor articolelor de lux și de artă o suprațmație pe care Anglia n-a încercat niciodată să și-o dispute. *Elveția*, în condițiile unui liber schimb deplin, dispunea de ramuri industriale relativ importante, de care nu se putea atinge concurența engleză. *Germania*, aplicînd un tarif mult mai liberal decît oricare altă țară mare de pe continent, și-a dezvoltat industria într-un ritm relativ mai rapid chiar decît Anglia. Iar *America*, care în timpul războiului civil din 1861 a fost lăsată pe neașteptate să se descurce cu propriile ei resurse, a trebuit să găsească posibilitatea de a satisface cererea de diferite produse industriale, apărută brusc, și a putut face aceasta numai creîndu-și o industrie proprie. Punîndu-se capăt războiului, a încetat și cererea provocată de el; dar noua industrie rămînea și avea de înfruntat concurența engleză. În America, războiul i-a făcut pe toți să înțeleagă că un popor de treizeci și cinci de milioane de oameni, în stare să-și dubleze numărul în decurs de cel mult 40 de ani, un popor care dispune de resurse uriașe și este înconjurat de vecini care vor trebui să se ocupe încă mulți ani în special cu agricultura, că unui asemenea popor îi este „hărăzită misiunea” („manifest destiny”) ⁴¹⁵ de a deveni independent de industria din alte țări în ceea ce privește principalele obiecte de consum atît în timp de pace cît și în timp de război. Și atunci America a introdus protecționismul.

Acum vreo cincisprezece ani am călătorit într-un vagon de tren cu un negustor deștept din Glasgow, ale cărui interese erau legate, pare-se, de industria siderurgică. Cînd am ajuns să discutăm despre America, el a început să-mi servească o serie de vechi palavre liber-schimbiste: „E de neconceput ca niște afaceriști atît de abili ca americanii să plătească tribut propriilor lor deținători de întreprinderi siderurgice, în timp ce ar putea cumpăra aceleași articole, dacă nu mai bune, în schimb mult mai ieftine, din țara noastră”. Apoi mi-a dat o serie de exemple care arătau cu ce impozite mari se împovărează americanii pentru a îmbogăți o mîină de siderurgiști lacomi. „Cred — i-am răspuns eu — că această problemă are și o altă latură. Știți că în ceea ce privește cărbunele, forța hidraulică, minereul de fier și alte minereuri, produse alimentare ieftine, bumbac indigen și alte materii prime, America dispune de resurse și avantaje pe care nu le are nici o țară europeană și că aceste resurse pot atinge o dezvoltare deplină numai atunci cînd America va deveni o țară industrială. De asemenea, trebuie să recunoaștem că în prezent un popor atît de numeros ca americanii

nu poate trăi numai din agricultură, că aceasta ar echivala cu o condamnare la barbarie și dependență veșnică ; în zilele noastre, nici un popor mare nu poate trăi fără o industrie proprie. Dar, dacă America trebuie să devină o țară industrială și dacă are toate șansele nu numai să-și ajungă, dar să-și și întrecă concurenții, în fața ei se deschid două căi : sau, menținând liberul schimb, să zicem, timp de 50 de ani, să ducă o luptă de concurență extrem de costisitoare împotriva industriei engleze, care are un avans de aproape 100 de ani față de cea americană ; sau, cu ajutorul taxelor protecționiste, să oprească pătrunderea produselor industriale engleze timp de, să zicem, 25 de ani, având aproape certitudinea că la sfârșitul acestor 25 de ani industria americană va putea ocupa o poziție independentă pe piața mondială liberă. Care din aceste două căi este mai ieftină și mai scurtă ? Aceasta e întrebarea. Dacă vrei să mergeți de la Glasgow la Londra, puteți lua trenul parlamentar ⁴¹⁶, plătind 1 penny pentru o milă și călătorind cu viteza de 12 mile pe oră. Dar nu veți face acest lucru ; timpul dv. e prea prețios, vă veți urca într-un expres, veți plăti 2 pence pentru o milă și veți face 40 de mile pe oră. Iată că și americanii preferă să plătească un bilet de expres și să meargă cu viteza expresului". Liber-schimbistul meu scoțian n-a mai avut ce să-mi răspundă.

Fiind un mijloc de fabricare artificială a fabricanților, protecționismul poate fi deci folositor nu numai unei clase capitaliste incomplet dezvoltate, care continuă lupta împotriva feudalismului ; el poate fi folositor și unei clase capitaliste în ascensiune într-o țară care, ca și America, nici nu a cunoscut feudalismul, dar a atins un asemenea grad de dezvoltare, încît trecerea de la agricultură la industrie devine o necesitate. Pomenindu-se în această situație, America a hotărît să recurgă la protecționism. De cînd a fost luată această hotărîre, aproape că au trecut cei 25 de ani de care i-am pomenit tovarășului meu de călătorie și, dacă nu am greșit atunci, protecționismul trebuie să-și fi jucat deja rolul în America și să fi devenit în prezent pentru ea o frînă.

Aceasta este de cîtva timp părerea mea. Acum vreo doi ani i-am spus unui american protecționist : „Sînt convins că, dacă America va introduce liberul schimb, în 10 ani ea va întrece Anglia pe piața mondială".

În cel mai bun caz, protecționismul este un șurub fără capăt și nu poți ști niciodată cît poți strînge acest șurub. Protejînd o ramură industrială, aducem direct sau indirect prejudicii tuturor celorlalte ramuri și de aceea sîntem nevoiți să le protejăm și pe ele. Prin aceasta aducem din nou prejudicii acelei ramuri indus-

triale pe care am protejat-o inițial și sintem nevoiți să compensăm pierderile ei, dar această compensație influențează, la rindul ei, ca și în primul caz, toate celelalte ramuri, dându-le dreptul la compensarea pierderilor, și așa în infinitum *. În această privință, America ne oferă un exemplu grăitor de felul în care protecționismul poate sugruma o importantă ramură industrială. În 1856, suma totală a importului și exportului pe căile maritime s-a ridicat în Statele Unite la 641 604 850 de dolari; din această cantitate, 75,2% a fost transportată cu vase americane și numai 24,8% cu vase străine. Transatlanticele britanice începuseră de pe atunci să înlocuiască vasele americane cu pinze; cu toate acestea, în 1860, din totalul traficului maritim de mărfuri, care s-a ridicat la 762 288 550 de dolari, vaselor americane le-a revenit totuși 66,5%. A izbucnit războiul civil și sistemul protecționist a fost extins asupra construcțiilor navale americane; această măsură a fost încununată în asemenea măsură de succes, încît pavilionul american a dispărut aproape complet de pe mare. În 1887, totalul traficului maritim de mărfuri al Statelor Unite s-a ridicat la 1 408 502 979 de dolari; dar din acest total numai 13,8% a fost transportat cu vase americane, iar 86,2% cu vase străine. În 1856, suma mărfurilor transportate cu vase americane a fost de 482 268 274 de dolari, în 1860 — de 507 247 757 de dolari. În 1887, această sumă a scăzut pînă la 194 356 746 de dolari **. Cu 40 de ani în urmă, pavilionul american era rivalul cel mai periculos al pavilionului britanic și amenința să-l întrecă pe apele oceanelor; acum a dispărut aproape cu totul. Sistemul protecționist aplicat în construcțiile navale a sugrumat atît navigația cît și construcțiile navale.

Un alt moment. Perfecționările metodelor de producție se succed atît de rapid în zilele noastre și schimbă atît de brusc și de fundamental caracterul unor întregi ramuri industriale, încît un tarif protecționist care ieri mai putea fi avantajos, astăzi nu mai este. Să luăm un alt exemplu din raportul pe anul 1887 al ministrului de finanțe :

„Perfecționările aduse în ultimii ani mașinilor de pieptănat lînă au schimbat într-atît calitatea așa-numitelor țesături de lînă pieptănată, încît acestea din urmă au înlăturat în mare măsură țesăturile de lînă obișnuite care erau folosite pentru haine bărbătești. Aceste schimbări... au adus prejudicii serioase producției noastre indigene de țesături de lînă pieptănată, întrucît taxele vamale la lînă din care se fac acestea sînt aceleași ca și la lînă din care se fac țesăturile de lînă obișnuite; totodată, taxa vamală la acestea din urmă, al căror preț nu depășește 80

* — la infinit. — *Nota trad.*

** „Annual Report of the Secretary of the Treasury etc. For the Year 1887”, Washington, 1887, p. XXVIII, XXIX 47.

de cenți pfundul, este de 35 de cenți pfundul și 35% ad valorem *, în timp ce taxa vamală la produsele de lână pieptănată, al căror preț nu depășește 80 de cenți, este între 10 și 20 de cenți pfundul și 35% ad valorem. În unele cazuri, taxa vamală la lina din care se fac țesăturile de lână pieptănată depășește taxa vamală la mărfurile finite".

Prin urmare, ceea ce ieri proteja industria indigenă, astăzi se transformă într-o primă pentru importatorul străin, și are dreptate ministrul de finanțe ** când spune :

„Există destule temeiuri să se presupună că în țara noastră producția de țesături de lână pieptănată va înceta curînd dacă tariful nu va fi schimbat în mod corespunzător" (p. XIX).

Dar, pentru a schimba tariful, veți fi nevoiți să luptați cu fabricanții de țesături de lână obișnuite, care trag foloase de pe urma actualei stări de lucruri ; veți fi nevoiți să duceți o adevărată campanie pentru a cuceri majoritatea în ambele Camere ale Congresului și, în sfîrșit, opinia publică a țării ; se pune însă întrebarea : merită oare ?

Dar lucrul cel mai rău în sistemul protecționist este faptul că, odată introdus, nu e așa de ușor să scapi de el. Oricît de greu ar fi de stabilit un tarif echitabil, infinit mai grea este reîntoarcerea la liberul schimb. Condițiile care i-au permis Angliei să realizeze această trecere în cîțiva ani nu se vor repeta. Dar și acolo, lupta care a început în 1823 (Huskisson) a reperțat primul succes în 1842 (tariful lui Peel) ⁴¹⁸ și s-a prelungit încă cîțiva ani după abrogarea legilor cerealelor. Astfel, protecționismul în industria mătăsii (singura care mai avea să se teamă de concurența străină) mai întii a fost prelungit cu cîțiva ani, iar apoi a căpătat o altă formă, de-a dreptul rușinoasă ; în timp ce celelalte ramuri ale industriei textile erau subordonate legii cu privire la reglementarea muncii în fabrici, care limita timpul de muncă al femeilor, adolescenților și copiilor ⁴¹⁹, industria mătăsii era avantajată printr-o serie de excepții esențiale de la regula generală, care permiteau angajarea unor copii de vîrstă mai fragedă decît în celelalte ramuri ale industriei textile și fixarea unui număr mai mare de ore pentru copii și adolescenți. Desființînd monopolul în interesul concurenților străini, fățarnicii liber-schimbîști l-au reintrodus pe seama sănătății și a vieții copiilor englezi.

Pe viitor însă, nici o țară nu va mai putea trece de la protecționism la liberul schimb în condițiile în care se afla Anglia atunci, cînd toate sau aproape toate ramurile industriei ei puteau ține

* — din valoare. — *Nota trad.*

** Charles Fairchild. — *Nota red.*

piept concurenței străine pe piețele libere. Necesitatea unei asemenea treceri se va face simțită cu mult înainte de a se putea măcar spera la o situație atât de fericită. Această necesitate se va manifesta în diferite ramuri industriale în diferite perioade ; interesele contradictorii ale acestor ramuri vor stârni certuri foarte semnificative, intrigi de culise și combinații parlamentare secrete. Proprietarul unei uzine constructoare de mașini, al unei uzine mecanice sau al unui șantier naval poate presupune că protecționismul față de proprietarul unei uzine siderurgice va face să crească într-atita prețul la mărfurile sale, încît aceasta și numai aceasta va împiedica exportul lor ; fabricantul de țesături de bumbac va declara că el ar putea înlătura țesăturile englezești de pe piața chineză și de pe cea indiană dacă n-ar fi prețul ridicat la fire pe care e obligat să-l plătească din cauză că proprietarul filaturii se află sub scutul protecționismului etc. În clipa în care o ramură a industriei naționale cucerește în întregime piața internă, exportul devine pentru ea o necesitate. În condițiile orînduirii capitaliste, anumite ramuri industriale ori se extind, ori decad. Ele nu pot rămîne pe loc ; oprirea în dezvoltare înseamnă începutul ruînării ; progresul invențiilor în mecanică și în chimie, înlocuind neconținut munca omului și contribuind la creșterea și concentrarea și mai rapidă a capitalului, creează în fiecare ramură industrială stagnantă un surplus, atât de muncitori cît și de capital, un surplus care nu-și găsește nicăieri o întrebuințare, deoarece același proces se produce în toate celelalte ramuri industriale. Prin urmare, trecerea de la comerțul interior la comerțul de export devine o chestiune de viață și de moarte pentru ramurile industriale respective, dar acestea se lovesc de drepturile statornicite și de anumite interese ale altor ramuri, căroră protecționismul le pare deocamdată mai sigur și mai avantajos decît liberul schimb. Atunci începe o luptă îndîrjită și de durată între liber-schimbîști și protecționîști ; în scurt timp, conducerea acestei lupte trece de ambele părți, din miinile unor oameni direct interesați în miinile politicienilor de profesie, liderii partidelor politice tradiționale, interesați nu în a rezolva problema, ci în a o lăsa deschisă pentru totdeauna ; ca urmare a unei imense pierderi de timp, de energie și de bani, apar o serie de compromisuri, favorabile cînd unei părți, cînd celeilalte și care denotă o mișcare lentă, deși nicidecum maiestuoasă, în direcția liberului schimb, — dacă nu cumva, între timp, protecționismul nu va deveni absolut insuportabil pentru națiune, ceea ce, după cît se pare, se și petrece acum în America.

Există însă și un alt fel de protecționism, cel mai rău dintre toate, acela care se practică în *Germania*. Curînd după 1815, Ger-

mania a început să simtă și ea necesitatea unei dezvoltări mai rapide a industriei ei. Dar prima condiție pentru aceasta era crearea unei piețe interne prin desființarea numeroaselor bariere vamale dintre micile state germane și a diversității legislației lor fiscale, cu alte cuvinte formarea unei Uniuni vamale germane (Zollverein)⁴²⁰. Aceasta se putea realiza numai pe baza unui tarif liberal, calculat în așa fel încât să se ajungă mai degrabă la creșterea veniturilor statului decât la protecția industriei indigene. Aceasta era singura condiție care putea determina micile state să adere la Confederație. Prin urmare, noul tarif german, deși într-o oarecare măsură proteja unele ramuri industriale, atunci când a fost introdus a constituit totuși un model de legislație liber-schimbistă; și așa a și rămas, cu toate că încă din 1830 majoritatea industriașilor germani cereau insistent să se treacă la protecționism. Totuși, în condițiile acestui tarif extrem de liberal și în pofida faptului că industria casnică germană, bazată pe munca manuală, era strivită fără cruțare de concurența fabricilor engleze, care lucrau cu ajutorul aburului, trecerea de la munca manuală la producția cu ajutorul mașinilor s-a realizat treptat și în Germania; în prezent, această trecere este aproape încheiată. Transformarea Germaniei dintr-o țară agrară într-una industrială s-a desfășurat în același ritm; începând din 1866, această transformare a fost facilitată de evenimente politice favorabile: crearea unui guvern central puternic și a unui organ legislativ unic pentru întreaga Germanie, ceea ce a asigurat uniformitatea legislației comerciale și industriale, precum și unitatea sistemului monetar și a sistemului de măsuri și greutate, și, în sfârșit, afluența miliardelor franceze. În felul acesta, în ceea ce privește volumul comerțului exterior, pe la 1874 Germania ocupa pe piața mondială locul al doilea după Marea Britanie*, iar în industrie și în transporturi Germania folosea mai multe motoare cu abur decât orice altă țară de pe continentul european, cea mai bună dovadă că și atunci, în pofida avansului enorm al industriei engleze, o țară mare tot mai putea concura cu succes Anglia pe piața liberă.

Pe neașteptate însă a survenit o schimbare de front: Germania a trecut la sistemul protecționist tocmai în momentul în care liberul schimb părea pentru ea mai mult decât oricând o necesitate. Această trecere a fost, fără îndoială, absurdă, dar ea poate fi explicată.

* Cifra totală a importului și exportului pe anul 1874 în milioane de dolari: Marea Britanie — 3 300; Germania — 2 325; Franța — 1 665; Statele Unite — 1 245. (Kolb. „Statistik“, 7. Aufl. Leipzig, 1875, S. 790⁴²¹.)

Atîta timp cît Germania a fost o țară exportatoare de cereale, toți latifundiarii și toți reprezentanții industriei navale au fost liber-schimbști inveterați. Dar în 1874, în loc să exporte cereale, Germania a fost nevoită să le importe în mari cantități. Cam în același timp, America a început să invadeze Europa cu cereale ieftine; pretutindeni unde pătrundea aceste grîne, ele scădeau veniturile bănești aduse de pămînt, prin urmare și renta funciară; din acel moment, latifundiarii din întreaga Europă au început să ceară insistent trecerea la sistemul protecționist. În același timp, fabricanții din Germania aveau de suferit de pe urma supraproducției excesive provocate de afluxul miliardelor franceze, iar Anglia, a cărei industrie era încă din vremea crizei din 1866 într-o stare de depresiune cronică, inunda toate piețele accesibile cu mărfuri pe care nu le putea vinde în țară și le oferea în străinătate la prețuri ruinătoare de mici. Atunci, fabricanții germani, deși erau foarte interesați să facă export, au început să vadă în sistemul protecționist un mijloc de a-și asigura piața internă exclusiv pentru ei. Iar guvernul, care se afla în întregime în mîinile aristocrației funciare și ale moșierilor, a fost foarte bucuros să profite de această împrejurare pentru a fericii pe încasatorii de rentă funciară prin introducerea de taxe protecționiste atît pentru latifundiar, cît și pentru fabricanți. În 1878 a fost introdus un tarif protecționist ridicat atît la produsele agricole, cît și la mărfurile industriale ⁴²².

Ca urmare, exportul de produse industriale germane este plătit de atunci direct din buzunarul consumatorilor interni. Oriunde a fost posibil s-au format „ringuri” sau „trusturi” pentru reglementarea exportului și chiar a producției. Industria siderurgică germană este concentrată în mîinile cîtorva firme mari, în cea mai mare parte companii pe acțiuni, care, toate la un loc, pot produce aproximativ de patru ori mai mult fier decît poate absorbi în medie țara. Pentru a evita concurența reciprocă inutilă, aceste firme au format un trust care repartizează între ele toate contractele cu străinătatea și indică, în fiecare caz în parte, firma care urmează să facă o ofertă concretă. Cu cîțiva ani în urmă, acest trust ajunsese chiar la o înțelegere cu proprietarii uzinelor siderurgice engleze, dar această înțelegere nu mai există. Tot așa, minele de cărbuni din Westfalia (care produc aproximativ treizeci de milioane de tone anual) au format un trust pentru reglementarea producției, a comenzilor și a prețurilor. În general, orice industriaș german va spune că taxele vamale protecționiste nu-i dau decît posibilitatea de a-și compensa pe piața internă pierderile de pe urma prețurilor ruinătoare la care e nevoit să vîndă pe piața externă. Și asta nu e totul. Acest sistem absurd de protejare a industriașilor nu este

altceva decît o pomană aruncată capitaliștilor industriali pentru a-i face să sprijine un monopol și mai absurd, acordat latifundi-riilor. Pentru că nu numai toate produsele agricole sînt impuse cu taxe vamale mari, care cresc din an în an, dar și unele întreprin-deri de prelucrare a materiilor prime agricole, construite de pro-prietarii de moșii mari, sînt de fapt subvenționate direct din punga statului. Industria zahărului de sfeclă nu numai că este protejată de taxe vamale, dar mai primește sume uriașe și sub forma unor prime de export. O persoană bine informată a spus odată că, dacă tot zahărul exportat ar fi aruncat în mare, fabricantul tot ar scoate un cîștig din prima guvernamentală. Tot așa, proprietarii fabrici-lor de spirt din cartofi primesc, datorită ultimei legislații, din bu-zunarul statului un dar de aproximativ nouă milioane de dolari pe an. Iar întrucît aproape fiecare din marii proprietari funciari din Germania de nord-est are fie o fabrică de zahăr, fie o fabrică de spirt, fie și una și alta în același timp, nu e de mirare că lumea este pur și simplu inundată de producția lor.

Această politică, ruinătoare în orice împrejurări, este de două ori mai ruinătoare într-o țară a cărei industrie își menține locul pe piețele neutre în primul rînd datorită ieftinătății mîinii de lucru. Salariile, care, dată fiind marea densitate a populației (care, în pofida emigrației, crește cu repeziciune), se mențin în Germania, chiar și în vremuri mai bune, aproape la nivel de infometare, tre-buie să crească datorită creșterii prețurilor la toate produsele de primă necesitate, creștere provocată de protecționism. Atunci fa-bricantul german nu va mai putea, cum se întimplă mult prea des în prezent, să compenseze prețul extrem de scăzut al mărfurilor sale reducînd salariul normal al muncitorilor săi și, ca urmare, va fi înlăturat de pe piață. În Germania, protecționismul ucide găina care face ouă de aur.

Franța are și ea de suferit de pe urma protecționismului. Aici, acest sistem, care a domnit în mod absolut timp de două secole, a devenit aproape o parte integrantă a vieții națiunii. Și, totuși, acest sistem devine din ce în ce mai mult o piedică. Neconținutele schimbări în metodele de producție sînt la ordinea zilei, protecțio-nismul însă le barează drumul. Dosul catifelei de mătase se face acum din fire subțiri de bumbac; fabricantul francez este nevoit fie să plătească pentru aceste fire un preț ridicat, determinat de taxele protecționiste, fie să se supună unei interminabile tărăgă-neli birocratice, care înghite întreaga diferență dintre acest preț și reducerea acordată de guvern la export; și, în felul acesta, in-dustria catifelei se mută de la Lyon la Krefeld, unde taxele de im-port la firele subțiri de bumbac sînt mult mai mici. Exportul fran-

cez constă, după cum s-a arătat mai sus, în special din articole de lux ; în acest domeniu, gustul francez nu a putut fi încă întrecut, dar în întreaga lume principalii consumatori ai acestor articole sînt parvenții noștri capitaliști de astăzi, care nu au nici educație, nici gust și se mulțumesc pe deplin cu imitații germane sau engleze ieftine și grosolane, pe care le cumpără adesea la prețuri fabuloase, luîndu-le drept articole franțuzești veritabile. Pentru acele mărfuri speciale care nu pot fi fabricate decît în Franța, piața se îngustează neconținut, exportul produselor industriale franceze este menținut cu greu la vechiul nivel și în curînd va trebui să scadă. Cu ce mărfuri noi le poate înlocui Franța pe acelea al căror export decade ? Dacă în această privință s-ar putea face ceva, aceasta ar fi numai o trecere hotărîtă la liberul schimb, ceea ce l-ar scoate pe fabricantul francez din atmosfera călduță de seră, cu care era obișnuit, la aerul proaspăt al concurenței cu rivalii din străinătate. Și, într-adevăr, comerțul francez în ansamblu ar fi început de mult să scadă dacă nu ar fi fost făcut pasul slab și nehotărît în direcția liberului schimb, adică tratatul Cobden din 1860 ⁴²³. Dar acțiunea lui aproape că a și încetat și se impune o doză mai puternică din același tonic.

De *Rusia* nu prea merită să vorbim. Acolo taxele vamale trebuie să fie plătite în aur, și nu în banii de hîrtie devalorizați care circulă în țară, iar tariful protecționist servește, în primul rînd, la aprovizionarea acestui guvern sărac cu aurul care-i este necesar pentru tranzacțiile cu creditorii din străinătate ; în ziua în care acest tarif își va îndeplini misiunea protecționistă, înlăturînd complet mărfurile străine, în aceeași zi guvernul rus va da faliment. Cu toate acestea, același guvern își consolează supușii cu planuri de transformare a Rusiei, cu ajutorul acestui tarif, într-o autarhie desăvîrșită, care să nu fie nevoită să aducă din străinătate nici alimente, nici materii prime, nici produse industriale, nici obiecte de artă. Oamenii care cred în acest Imperiu rus fantomă, rupt și izolat de restul lumii, se află la nivelul locotenentului patriot prusac care a intrat într-o prăvălie și a cerut un glob, dar nu un glob pămîntesc sau ceresc, ci un glob al Prusiei.

Dar să revenim la America. Există deja acolo destule simptome că protecționismul a făcut pentru Statele Unite tot ce s-a putut și că, cu cît va fi pus mai curînd în disponibilitate, cu atît va fi mai bine pentru toți. Unul dintre aceste simptome este formarea „ringurilor” și a „trusturilor” în ramurile industriale care beneficiază de sistemul protecționist, și aceasta pentru a folosi cît mai complet monopolul care le-a fost acordat. „Ringurile” și „trusturile” sînt

organizații cu adevărat americane și, acolo unde folosesc avantaje firești, ele sînt în general tolerate, fie și fără prea multă plăcere. Transformarea industriei petrolului din Pennsylvania în monopolul „Standard Oil Company”⁴²⁴ este un proces care corespunde întru totul legilor producției capitaliste. Dar atunci cînd proprietarii rafinărilor de zahăr încearcă să transforme protecția pe care le-a acordat-o națiunea pentru a-i apăra de concurența străină într-un monopol îndreptat împotriva consumului intern, adică împotriva aceleiași națiuni care le-a acordat această protecție, aceasta este cu totul altceva. Cu toate acestea, marii proprietari de rafinării de zahăr au format un „trust”, care avea tocmai un asemenea scop⁴²⁵. Iar trustul zahărului nu este unicul de felul acesta. Formarea acestor trusturi în ramurile industriale care beneficiază de protecționism este unul dintre cele mai sigure indicii că protecționismul și-a îndeplinit misiunea și că își schimbă însuși caracterul; că nu-l mai apără pe producător de importatorul străin, ci de consumatorul intern; că a produs, cel puțin în ramura industrială respectivă, destui, dacă nu prea mulți fabricanți; că banii pe care îi bagă în buzunarul acestora sînt bani aruncați, întocmai ca în Germania.

În America, ca și în alte țări, în sprijinul protecționismului se aduce argumentul că liberul schimb ar fi avantajos numai pentru Anglia. Cea mai bună dovadă a contrarului este faptul că în Anglia nu numai agricultorii și landlorzii, ci chiar și fabricanții devin adepți ai protecționismului. În patria „școlii manchesteriene” a liber-schimbiștilor⁴²⁶, la 1 noiembrie 1886, Camera de comerț din Manchester a luat în discuție următoarea rezoluție :

„După ce a așteptat în zadar patruzeci de ani ca și alte țări să urmeze exemplul Angliei în ceea ce privește liberul schimb, Camera consideră că a sosit timpul să fie revizuită această problemă”.

Rezoluția a fost, ce-i drept, respinsă, dar cu 22 de voturi contra 21 ! Și aceasta s-a întîmplat în centrul industriei bumbacului, adică al singurei ramuri a industriei engleze a cărei superioritate pe piața liberă continuă să fie incontestabilă ! Dar chiar și în această ramură specială, geniul invențiilor s-a mutat din Anglia în America. Ultimele perfecționări la mașinile de tors și de țesut bumbacul sînt aproape toate de proveniență americană, iar Manchesterul a fost nevoit să le introducă și el. În ceea ce privește felurile invenții din domeniul industriei, rolul conducător îi revine categoric Americii, în timp ce Germania dispută cu Anglia locul doi. În Anglia crește tot mai mult conștiința faptului că monopolul ei industrial este iremediabil pierdut, că, în comparație cu alte țări, ea pierde mereu teren, în timp ce concurenții ei fac pro-

grese, și că încetul cu încetul va ajunge pînă acolo încît va fi nevoită să se mulțumească cu situația de a fi una dintre numeroasele țări industriale, în loc să fie, așa cum a visat cîndva, „atelierul lumii”. Și pentru a preveni loviturile amenințătoare ale soartei, fiii acelorași oameni care cu patruzeci de ani în urmă au văzut salvarea exclusiv în liberul schimb invocă acum cu atîta ardoare protecționismul, camuflat neîndeminatic de vîlul „comerțului cinstit” și al tarifelor de represalii. Și atunci cînd industriașii englezi încep să considere că liberul schimb îi ruinează și cer guvernului să îi apere de concurenții din străinătate, atunci înseamnă că a venit vremea ca acești concurenți să arunce peste bord sistemul protecționist inutil de acum înainte și să zdrobească monopolul industrial vlăguit al Angliei cu propria ei armă — liberul schimb.

Dar, după cum am mai spus, este ușor să introduci protecționismul, dar nu tot atît de ușor să scapi de el. După ce au adoptat sistemul protecționist, organele legislative au creat o puternică cointeresare a anumitor cercuri în acest sistem și și-au asumat răspunderea pentru el. Dar nu toate aceste grupuri cointeresate — ramuri industriale diferite — sînt la fel de pregătite să facă la un moment dat față unei concurențe libere. În timp ce unele nu mai au nevoie de dădăceala protecționistă, altele se tîrăsc cu greu în urma lor. Aceste deosebiri de situație dau naștere obișnuitelor intrigi de culise și chiar constituie ca atare o garanție că, în cazul în care problema va fi soluționată în favoarea liberului schimb, pentru ramurile industriale protejate vor fi create condiții foarte avantajoase, așa cum s-a întîmplat cu industria mătăsii în Anglia după 1846. În actualele condiții, acest lucru este inevitabil, și atîta timp cît trecerea de la protecționism la liberul schimb este rezolvată numai în principiu, partidul liber-schimbist va trebui să se supună.

Problema liberului schimb și a protecționismului nu depășește cîtuși de puțin cadrul actualului sistem al producției capitaliste, și de aceea, pentru noi, socialiștii, care urmărim înlăturarea acestui sistem, nu prezintă interes direct. Indirect însă ne interesează și pe noi, întrucît trebuie să dorim ca actualul sistem de producție să se dezvolte și să se extindă cît mai liber și mai repede posibil, deoarece o dată cu el se dezvoltă și acele fenomene economice care reprezintă consecințele lui necesare și trebuie să distrugă întregul sistem: mizeria maselor largi populare ca urmare a supraproducției, care provoacă periodic ori supraîncărcări ale pieței și crize însoțite de panică, ori o stagnare cronică în industrie și în comerț; împărțirea societății într-o clasă, puțin numeroasă, de mari capitaliști și o clasă, foarte numeroasă, de adevărați sclavi sala-

riați ereditari — proletarii —, care, deși numărul lor crește neîncetat, sînt neîncetat înlăturați de noile mașini, care asigură economii de forță de muncă; într-un cuvînt, o societate care a intrat într-un impas din care nu există altă ieșire decît transformarea completă a structurii economice care constituie baza acestei societăți. Din acest punct de vedere s-a și pronunțat Marx acum patruzeci de ani, în principiu, pentru liberul schimb ca fiind un sistem mai progresist, adică un sistem care va aduce mai repede societatea capitalistă în acest impas. Dar, dacă din acest motiv s-a declarat Marx în favoarea liberului schimb, nu constituie acesta un temei pentru fiecare adept al actualei orînduiri sociale de a se pronunța împotriva liberului schimb? Dacă s-a stabilit că liberul schimb este un factor revoluționar, nu trebuie oare ca toți cetățenii onorabili să se pronunțe pentru protecționism, acesta fiind un sistem conservator?

Dacă în zilele noastre o țară va introduce liberul schimb, ea nu va urmări, bineînțeles, să facă o plăcere socialiștilor. Ea va face acest lucru pentru că liberul schimb a devenit o necesitate pentru capitaliștii industriali. Dar dacă această țară va renunța la liberul schimb și se va crampona de protecționism, pentru a înșela speranțele socialiștilor în catastrofa socială pe care o așteaptă, aceasta nu va dăuna cu nimic perspectivelor socialismului în țara respectivă*. Protecționismul este un sistem de fabricare artificială a fabricanților și, prin urmare, și un sistem de fabricare artificială a muncitorilor salariați. Nu pot fi creați unii fără a fi creați și ceilalți. Muncitorul salariat merge pretutindeni pe urmele fabricantului; este aidoma „grijii negre” a lui Horațiu, care stă în spatele călărețului și de care nu poate scăpa oriunde ar merge⁴²⁷. Nu poți scăpa de propria-ți soartă, cu alte cuvinte nu poți scăpa de urmările inevitabile ale propriilor tale acțiuni. Un sistem de producție bazat pe exploatarea muncii salariate, în care avuția crește proporțional cu numărul muncitorilor angajați și exploatați, un asemenea sistem face, în mod inevitabil, să crească numericeste clasa muncitorilor salariați, adică clasa care este chemată să distrugă într-o bună zi însuși acest sistem. În același timp nu ai ce face; trebuie dezvoltat sistemul capitalist, trebuie accelerată producția, acumularea și centralizarea avuției capitaliste, și totodată și producția clasei revoluționare a muncitorilor. La urma urmei este indiferent ce cale anume va fi aleasă — protecționismul sau liberul schimb, rezultatul final va fi același. Cu mult înaintea acestui final,

* În textul german, în locul cuvintelor „aceasta nu va dăuna cu nimic perspectivelor socialismului în țara respectivă” apare „nimeni nu va fi înșelat mai mult decît țara respectivă”. — *Nota trad.*

protecționismul se va transforma în niște cătușe de nesuportat pentru oricare din țările care aspiră, cu șanse de succes, la o poziție independentă pe piața mondială.

Friedrich Engels

Scris în aprilie — începutul
lunii mai 1888

Publicat în traducerea autorului
în limba germană în revista
„Die Neue Zeit” nr. 7 din iulie 1888,
iar în limba engleză în săptămânalul
„Labor Standard” din august 1888
și în broșura : Karl Marx.
„Free Trade”, Boston, 1888

Se tipărește după textul
broșurii, confruntat
cu traducerea germană

Tradus din limba engleză

[Greva din 1889 a minerilor din Ruhr ⁴²⁸⁾

Greva minerilor germani este pentru noi un eveniment de o importanță uriașă. Ca și minerii englezi de pe timpul cartismului, minerii din Germania se încadrează în mișcare ultimii, și acesta este abia primul lor pas. Mișcarea a început în nordul bazinului carbonifer din Westfalia, o regiune în care se extrag 45 000 000 de tone de cărbune anual și care nu este nici măcar pe jumătate exploatată; cărbunele se extrage aici de la o adâncime de 500 de iarzi. Minerii din această regiune au fost pînă acum cetățeni supuși, patrioți, docili și religioși; ei au dat cea mai bună infanterie pentru Corpul 7 armată (ii cunosc bine, orașul meu natal se află la numai 6 sau 7 mile de acest bazin carbonifer, în partea de sud). Acum însă, asuprirea de către capitaliști i-a făcut să se revolte la culme. În timp ce minele — aproape toate întreprinderi pe acțiuni — plăteau dividende uriașe, salariul *real* al muncitorilor era neconținut redus, salariul săptămînal nominal menținîndu-se însă la același nivel, iar în unele cazuri chiar crescînd în aparență, deoarece muncitorii erau siliți să muncească un timp considerabil în plus: în loc de 8 ore, fiecare schimb lucra 12—16 ore, ceea ce revenea la 9—12 schimburi pe săptămîină. Foarte răspindite erau prăvăliile patronilor (truck-shops), intitulate „cooperative”. De regulă, muncitorii erau înșelați la calcularea cărbunelui extras; vagonete întregi erau respinse pe motiv că ar fi de proastă calitate cărbunele sau că nu erau încărcate reglementar. Începînd din iarna trecută, muncitorii au avertizat de mai multe ori că, dacă situația nu se va remedia, vor declara grevă. Totul a rămas însă ca și mai înainte și, în cele din urmă, ei au declarat grevă, după ce anunțaseră dinainte ce intenție aveau; proprietarii minelor mint cînd susțin contrarul. Într-o săptămîină au intrat în grevă 70 000 de oameni. *Proprietarii au fost nevoiți chiar să sprijine greva*: întrucît ei plăteau muncitorilor numai o dată pe lună, întotdeauna le rămîneau la

dispoziție salariile pe luna în curs, pe care acum *erau nevoiți să le împartă greviștilor*. În felul acesta, patronii au căzut în propriile lor curse. Apoi, muncitorii au trimis celebra delegație la împărat * — un mucos vanitos, îngîmfat și plin de sine —, care i-a primit cu un discurs amenințător : în caz că ei vor trece de partea social-democrației și vor insulta autoritățile, el va da ordin să fie împușcați fără milă ⁴²⁹. (Acest lucru s-a și încercat să fie adus la îndeplinire la Bochum, unde un locotenent, *un tinere! de 19 ani*, a ordonat soldaților săi să tragă în greviști, dar majoritatea soldaților au tras în aer.) Cu toate acestea, în fața greviștilor tremura întregul imperiu. La locul grevei a plecat comandantul trupelor din regiune **, precum și ministrul afacerilor interne *** ; s-au făcut toate încercările pentru a-i determina pe proprietarii minelor să facă concesii. Însuși împăratul le-a propus să-și deschidă punga și a declarat în cadrul Consiliului de Miniștri : „Soldații mei se află acolo pentru a păstra ordinea, și nu pentru a asigura proprietarilor de mine profituri mari”.

În urma intervenției opoziției liberale (care pierde în parlament un loc după altul, întrucît muncitorii trec de partea noastră) s-a ajuns la un compromis, și minerii s-au întors la lucru. Dar, de îndată ce au început lucrul, patronii și-au călcat cuvîntul : au concediat pe cîțiva din organizatorii grevei (deși au promis să nu o facă), au refuzat, cu toate că se ajunsese la o înțelegere în această privință, ca munca peste orele obișnuite să fie organizată numai de comun acord cu muncitorii etc. Greva amenința să izbucnească din nou. Conflictul încă nu este aplanat, eu sînt însă încredințat că guvernul, care e foarte speriat, îi va sili pe patroni să cedeze, cel puțin pentru un timp. Greva a cuprins apoi bazinele carbonifere nr. 2 și nr. 3. În această regiune, „molima socialistă” nu a pătruns încă pentru că oricine se ducea acolo în scopuri de agitație era condamnat, dacă cădea în mrejele legii, la ațiția ani închisoare la cîte luni ar fi fost condamnat în oricare altă parte a Germaniei. Guvernul, la rîndul lui, a făcut concesii muncitorilor, dar, dacă toate acestea vor fi suficiente, rămîne de văzut. Exemplul minerilor din Westfalia a fost urmat de muncitorii din bazinul carbonifer din Saxonia, precum și din cele două bazine carbonifere din Silezia dispuse mai la est. Astfel, în ultimele trei săptămîni, în Germania au fost în grevă cel puțin 120 000 de minerii. De aici „molima” s-a extins asupra minerilor din Belgia și din Boemia, iar în Germania munca a încetat în acele ramuri industriale

* Wilhelm al II-lea. — *Nota red.*

** Emil von Albedyll. — *Nota red.*

*** Ernst Ludwig Herrfurth. — *Nota red.*

în care grevele erau pregătite încă din primăvară ⁴³⁰. Prin urmare, nu încapе nici o îndoială că minerii germani s-au raliat fraților lor în lupta acestora împotriva capitalului; e o întregire importantă a rîndurilor noastre, întrucît aceștia sînt oameni remarcabili și, în același timp, aproape toți au serviciul militar satisfăcut. Credința lor în împărat și în preot a fost zdruncinată și nici un guvern, orice ar face, nu poate satisface revendicările muncitorilor fără să atingă sistemul capitalist, iar guvernul german nici nu poate și nici nu vrea măcar să încerce acest lucru. Pentru prima oară în Germania, guvernul este silit să se prefacă că s-a situat pe o poziție nepărtinitoare față de grevă. Prin urmare, el și-a pierdut pentru totdeauna inocența în această privință, și atît Wilhelm cît și Bismarck au fost nevoiți să se plece în fața armatei de sute de mii de greviști. Chiar și numai atît reprezintă un rezultat remarcabil.

Scris la sfîrșitul lunii mai 1889

Publicat în revista
„The Labour Leader” vol. I,
nr. 5 din iunie 1889

Se tipărește după textul
apărut în revistă

Tradus din limba engleză

Mandatele posibilistilor ⁴³¹

Adepții Congresului de la Paris al posibilistilor — cunoscutul domn Smith Headungley în ziarul „Star” ⁴³², d-l H. Burrows și d-na Besant în presa săptăminală — repetă la infinit că congresul lor a fost într-adevăr un congres reprezentativ, în timp ce congresul marxiștilor a fost format din oameni care se reprezentau numai pe ei înșiși și care, de aceea, nu au îndrăznit să accepte cererea posibilistilor — de a le prezenta mandatele. Delegații englezi la congresul marxiștilor vor căuta, fără îndoială, și vor găsi posibilitatea de a dovedi falsitatea acuzațiilor care le-au fost aduse, de aceea pentru moment putem să nu ne ocupăm de această problemă; remarcăm doar că posibilistii n-ar fi putut aduce o insultă mai mare congresului marxiștilor decât aceea pe care au adus-o cerându-le să declare lipsite de valabilitate propriile lor mandate, a căror validare a fost încheiată încă în ziua a doua (sau a treia?), și să-și prezinte mandatele pentru o nouă examinare; totodată, chiar posibilistii au evitat cu grijă în rezoluția lor cu privire la această problemă să formuleze obligația de a-și prezenta mandatele spre verificare marxiștilor.

Că cele spuse mai sus reflectă exact situația și că posibilistii au avut mult mai multe motive decât marxiștii să-și prezinte mandatele exclusiv prietenilor o dovedesc cele spuse de dr. Adler la congresul marxiștilor cu privire la ceea ce a aflat despre delegații „austrieci” ai posibilistilor. Întrucât cele spuse de el sînt semnificative pentru modul în care posibilistii au fabricat delegați „cu adevărat reprezentativi”, merită să fie date publicității.

Pe lista posibilistă a delegaților, la rubrica „Austria” sînt trecute următoarele organizații: „Uniunea brutarilor din Viena”, „Federația Austriei superioare și a Salzburgului”, „Federația muncitorilor din Boemia, Moravia și Silezia”. Dr. Adler, care în cursul ultimilor trei ani s-a ocupat cu o uimitoare energie, cu tact și per-

severență de reorganizarea mișcării socialiste din Austria și care cunoaște fiecare asociație muncitorească din fiecare oraș austriac, a comunicat congresului că toate aceste asociații, oricare ar fi celelalte calități ale lor, au o lipsă fatală — *ele nu există*.

Cînd la Paris s-a aflat că duminică s-a deschis congresul marxiștilor și că la el participă delegați din Austria, luni s-au prezentat la acest congres doi austrieci și au avut o întrevedere cu dr. Adler. Ei i-au spus că sînt brutari care lucrează de cîtva timp la Paris și că un brutar maghiar, pe nume Dobosy, i-a invitat în calitate de „delegați” la un congres muncitoresc ; este unul și același congres ? Adler a discutat cu ei și a aflat următoarele : ei fuseseră invitați la congresul posibilistilor și în vederea participării la acest congres primiseră bilete ; totodată, ei le-au spus acelorora care îi invitaseră că nu reprezintă absolut pe nimeni, în afară de ei înșiși, însă li s-a răspuns că aceasta nu are nici o importanță, întrucît, Austria fiind o țară despotică, nu se cer mandate adevărate ; acum, aflînd că adevărații delegați austrieci participă la celălalt congres, ei nu știu ce trebuie să facă. Delegații austrieci le-au spus că n-are nici un rost ca ei să joace rol de delegați nici la un congres, nici la celălalt. Pînă la urmă s-au înțeles să aibă o nouă întrevedere. Peste o zi sau două au venit din nou, au asistat la o ședință a congresului marxiștilor și apoi au declarat că își dau singuri seama că trebuie să iasă din această situație falsă, — dar cum ? Au fost sfătuiți să înapoieze mandatele, dar ei nu aveau mandate. Atunci să înapoieze biletele. Ei au promis că așa vor proceda și apoi au venit să spună că așa au și făcut.

Acesta este un exemplu de ceea ce numesc posibilistii și adepții lor englezi „adevărata reprezentanță”. Iar asociațiile maghiare, pe a căror listă impresionantă denumirile sînt atît de artistic camuflate sub greșeli de tipar încît numai la cîteva poți descifra localitatea unde, chipurile, se găsesc aceste asociații, există, după spusele adevăraților delegați maghiari la congresul marxiștilor, de asemenea numai în țara minunilor, creată de imaginația posibilistilor ; aici înșelătoria e din cale-afară de transparentă. „Cercurile de studiere a problemei sociale și federațiile Croației, Slavoniei, Dalmației, Triestului și Fiume” — acest titlu pompos are prea evidentă amprenta originii sale pariziene. Și cînd te gîndești că în spatele tuturor acestora nu sînt nici măcar trei croitori din Tooley Street ⁴³³ !

Mai departe ni se spune că nu e de loc adevărat că congresul posibilistilor a fost doar un congres trade-unionist. D-l Herbert Burrows este indignat la culme de o asemenea calomnie : cu excepția cîtorva trade-unioniști englezi, „toți delegații” erau socia-

lişti revoluţionari şi deci reprezentau asociaţiile respective. Ei bine, să dăm un singur exemplu. Ce scrie „El Socialista”⁴³⁴ (din 26 iulie) din Madrid despre delegaţii posibilişti spanioli? Că „aceştia spun că ar reprezenta 20 000 de socialişti, de fapt însă sînt numai delegaţi din partea unor asociaţii în care pot intra atît carlişti⁴³⁵, cit şi socialişti revoluţionari” din partea unor cluburi care nu se ocupă de loc de politică, adică din partea unor organizaţii care în Anglia se numesc trade-unionuri.

Scris la începutul lunii august 1889

Publicat în „The Labour Elector”,
vol. II, nr. 32 din 10 august 1889

Se tipăreşte după textul
apărut în gazetă

Tradus din limba engleză

[Cu privire la greva docherilor londonezi ⁴³⁶]

Vă invidiez pentru contribuția pe care ați avut-o la greva docherilor. Această mișcare este cea mai promițătoare din toate cîte au avut loc în ultimii ani, și sînt mîndru și fericit că am apucat s-o văd. O, dacă Marx ar mai fi fost în viață și ar fi văzut acest lucru! Dacă acești oameni nenorociți, asupriți, păturile cele mai de jos ale proletariatului, oameni de toate profesiunile aruncați la periferia vieții, care în fiecare dimineață pur și simplu se bat în fața porților docurilor pentru a primi de lucru, dacă ei pot să se unească și să înspăimînte prin fermitatea lor puternicele companii ale docurilor, atunci într-adevăr nu avem de ce să ne îndoim de oricare dintre păturile clasei muncitoare ar fi vorba. Acest eveniment marchează începutul adevăratei vieți în East End ⁴³⁷ și în caz de reușită va schimba întregul lui caracter. Despre locuitorii acestui cartier, săraci care vegetează într-o mizerie neagră, se poate spune: „lasciate ogni speranza” *... Dacă docherii se vor organiza, alte categorii de muncitori le vor urma exemplul... E o mișcare strașnică, și încă o dată îi invidiez pe toți aceia care pot lua parte la ea.

Scris între 20 și 26 august 1889

Publicat în „The Labour Elector”,
vol. II, nr. 35 din 31 august 1889

Se tipărește după textul
apărut în gazetă

Tradus din limba engleză.

* „să lase orice speranță...” (Dante, „Infernul”, Cîntul 3). — *Nota red.*

Abdicarea burgheziei ⁴³⁸

Dintre burgheziile tuturor națiunilor, burghezia engleză este incontestabil aceea care și-a păstrat pînă în prezent în cel mai înalt grad conștiința de clasă, adică conștiința politică. Burghezia noastră germană este proastă și lașă ; ea nu s-a priceput nici măcar să ia în stăpînire și să păstreze puterea politică, cucerită în 1848 pentru ea de clasa muncitoare ; în Germania, clasa muncitoare trebuie mai întii să lichideze rămășițele feudalismului și ale absolutismului patriarhal, pe care burghezia noastră era dator să le înlătore de multă vreme. Burghezia franceză, cea mai lacomă de cîștig și mai ahtiată după plăceri dintre toate, este orbită de cupiditatea ei și nu-și mai vede propriile ei interese viitoare ; ea nu vede decît ziua de mîine ; în goana ei nebună după profituri, acceptă corupția cea mai scandaloasă, califică impozitul pe venit drept o înaltă trădare din partea socialiștilor, orice grevă nu o întîmpină altfel decît cu salve de tun și împinge lucrurile pînă acolo, încît într-o republică cu vot universal muncitorilor aproape că nu le rămîne alt mijloc de a ajunge la victorie decît revoluția violentă. Burghezia engleză nu este atît de prostesc de lacomă ca cea franceză și nici atît de prostesc de lașă ca cea germană. În perioada celor mai mari triumfuri ale ei, ea a făcut în permanență concesii muncitorilor ; chiar și partea ei cea mai mărginită, adică aristocrația funciară și financiară conservatoare, nu s-a temut să acorde muncitorilor de la orașe dreptul de vot în asemenea proporții, încît e numai vina acestora că din 1868 n-au nici 40—50 de reprezentanți în parlament. Și de atunci, întreaga burghezie — conservatoare și liberală la un loc — a extins dreptul de vot largit și asupra regiunilor agricole, aproximativ egalînd mărimea circumscripțiilor electorale și punînd astfel la dispoziția clasei muncitoare cel puțin treizeci de circumscripții electorale noi. În timp ce burghezia germană nu a fost niciodată în stare să conducă și să re-

prezintă națiunea în calitate de clasă dominantă, în timp ce burghezia franceză dovedește în fiecare zi — și recent a dovedit din nou la alegeri ⁴³⁹ — că a pierdut complet această capacitate, pe care cândva a avut-o în măsură mai mare decât burghezia din oricare altă țară, burghezia engleză (inclusiv așa-zisa aristocrație care s-a dizolvat în ea) a dovedit încă pînă în ultimul timp o anumită capacitate de a îndeplini, fie și într-o anumită măsură, rolul de clasă conducătoare.

Pe cît se pare însă, în prezent această situație se schimbă din ce în ce mai mult.

La Londra, tot ce e legat de vechea administrație a orașului, de organizarea și administrarea City-ului propriu-zis, continuă să reprezinte un pur ev mediu. Din aceeași categorie face parte și portul Londra, primul port din lume. Proprietarii de cheiuri (wharfingers), proprietarii vaselor de descărcat (lightermen) și barcagiii (watermen) formează adevărate corporații cu anumite privilegii, iar uneori chiar și cu costume medievale. Aceste vechi privilegii de breaslă au fost încununate în decursul ultimilor 70 de ani de monopolul companiilor docurilor, și astfel marele port al Londrei a fost dat în întregime pe mîna unui mic număr de corporații privilegiate, care-l exploatează fără cruțare. Iar această monstruoasă creație privilegiată este eternizată și devine, ca să spunem așa, inviolabilă datorită unei serii infinite de acte parlamentare confuze și contradictorii, care au produs-o și au crescut-o astfel, încît acest labirint juridic a devenit cel mai bun apărător al ei. Dar, în timp ce aceste corporații se fălesc în fața cercurilor comerciale cu privilegiile lor medievale și fac ca Londra să fie cel mai scump port din lume, membrii acestor corporații s-au transformat în adevărați burghezi, care exploatează în cel mai nerușinat mod nu numai pe clienții, ci și pe muncitorii lor, folosind în același timp atît avantajele sistemului corporațiilor medievale, cît și pe cele ale societății capitaliste moderne.

Întrucît însă această exploatare se producea în cadrul societății capitaliste moderne, ea rămînea, în pofida deghizării medievale, subordonată legilor acestei societăți. Cei mari îi devorau pe cei mici sau cel puțin îi legau de carul lor triumfal. Marile companii ale docurilor au devenit stăpîne ale breslei proprietarilor de cheiuri, ale breslei proprietarilor de vase și bărci de descărcat, prin urmare ale întregului port al Londrei. În felul acesta, în fața lor se deschidea perspectiva unor profituri nelimitate. Această perspectivă îi orbea. Ei aruncau pe fereastră milioane în investiții absurde; și, întrucît erau mai multe companii de felul acesta, ele au început o luptă de concurență care a costat alte milioane, a dus

la noi construcții absurde, care au adus societățile în pragul falimentului, pînă cînd, în sfîrșit, acum vreo doi ani aceste companii s-au unificat.

Între timp, comerțul londonez își depășise punctul culminant. Havre, Anvers, Hamburg și, o dată cu construirea noului canal maritim, și Amsterdam atrăgeau o parte tot mai mare din comerțul al cărui centru se afla înainte la Londra. Liverpool, Hull și Glasgow și-au primit și ele partea lor. Docurile nou construite rămîneau goale, dividendele se reduceau, iar uneori dispăreau cu totul, acțiunile scădeau, directorii docurilor, mari bogătași încăpățînați, îngîmfați, răsfățați de vremurile bune de altădată, nu găseau nici o ieșire. Ei nu voiau să recunoască adevăratele cauze ale declinului relativ și absolut al traficului comercial din portul Londrei. Iar aceste cauze, în măsura în care au un caracter local, constau exclusiv în îngîmfarea stupidă a acestora și în sursa ei — situația lor privilegiată, organizarea medievală, de mult depășită, a City-ului și a portului Londrei, care, de fapt, ar trebui mutat la British Museum, alături de mumiile egiptene și monștrii de piatră asirieni.

În nici o altă parte a lumii nu ar fi fost tolerată o atare nebulie. La Liverpool, unde începuse să se creeze o situație asemănătoare, ea a fost înlăturată încă în germene, și întreaga organizare a portului a fost modernizată. În schimb, la Londra lumea comercială suferă, bombăne, dar suportă totul cu răbdare. Burghezia, care trebuie să plătească în masă aceste absurdități, se pleacă în fața monopolului — în silă, ce-i drept, dar se pleacă. Ea nu mai are energia necesară ca să se scuture de acest coșmar, care amenință să sugrume cu timpul viața întregii Londre.

Dar iată că izbucnește greva docherilor⁴⁴⁰. Se răzvrătește nu burghezia jefuită de companiile docurilor, ci muncitorii exploatați de ele; cei mai săraci dintre săraci, pătura cea mai de jos a proletariatului din East End, aruncă o provocare magnaților docurilor. Și atunci, în sfîrșit, burghezia își aduce aminte că magnații docurilor sînt și inamicii ei, că muncitorii greviști au început lupta nu numai în propriul lor interes, ci, indirect, și în interesul clasei burgheze. Acesta este secretul simpatiei pe care o nutrește publicul față de grevă, precum și al ajutorului bănesc, de o generozitate fără precedent, venit din partea cercurilor burgheze. Dar atît și nimic mai mult. Muncitorii s-au aruncat în luptă însoțiți de strigătele aprobative și de aplauzele burgheziei; muncitorii au cîștigat lupta și au dovedit nu numai că îngîmfații magnați ai companiilor docurilor pot fi învinși, dar prin lupta și victoria lor au răscolit întreaga opinie publică în asemenea măsură, încît monopolul docu-

rilor și organizarea medievală a portului nu se vor mai putea menține și probabil că în curînd vor fi trimise la British Museum.

Burghezia trebuia să îndeplinească de mult această sarcină. Însă ea nu a putut sau nu a vrut s-o facă. Acum muncitorii și-au asumat ei această sarcină, și ea va fi îndeplinită. Cu alte cuvinte, în cazul de față burghezia a renunțat ea însăși la rolul ei în favoarea muncitorilor.

Dar iată un alt tablou. Să mergem acum din medievalul port al Londrei în modernele filaturi de bumbac din Lancashire. Aici ne aflăm în momentul de față în perioada cînd recolta de bumbac din 1888 a fost epuizată, iar cea din 1889 nu a ajuns încă pe piață, prin urmare într-un moment cînd specula cu materie primă are cele mai mari perspective. Un olandez bogat, pe nume Steenstrand, a format împreună cu alți asemenea afaceriști un „ring” în vederea achiziționării întregului bumbac existent și, respectiv, în vederea ridicării prețului. Proprietarii de filaturi se pot opune numai reducînd consumul, adică suspendînd munca în fabricile lor cîteva zile pe săptămîină sau în întregime, pînă la apariția bumbacului din noua recoltă. Ei au făcut asemenea încercări timp de șase săptămîni. Dar lucrurile nu merg, cum n-au mers nici înainte în asemenea cazuri, deoarece printre acești fabricanți mulți sînt atît de înglodați în datorii, încît suspendarea parțială sau totală a lucrului îi va duce la marginea prăpastiei. Alții însă doresc chiar ca majoritatea fabricilor să suspende lucrul, și astfel să crească prețurile la firele de tort; ei însă intenționează să continue lucrul, încasînd profituri din aceste prețuri ridicate. După mai bine de 10 ani s-a dovedit că există un singur mijloc de a constrînge toate fabricile de bumbac să suspende total lucrul — indiferent în ce scop —, și anume: reducerea salariului, să zicem, cu 5%. Atunci se ajunge la grevă sau fabricanții înșiși suspendă lucrul, iar în cursul luptei împotriva muncitorilor, între fabricanți se stabilește o unitate absolută; ajung să-și oprească mașinile chiar și aceia care nu știu dacă vreodată vor mai fi în stare să le pornească.

În actuala situație însă, o reducere a salariilor nu și-ar atinge scopul. Dar atunci, dacă nu se recurge la acest procedeu, cum poate fi obținută suspendarea lucrului în toate fabricile, proprietarii filaturilor de bumbac aflîndu-se altminteri, timp de șase săptămîni, absolut neputincioși la chermul speculanților? Pasul care a fost făcut în acest scop este unic în felul lui în istoria industriei moderne.

Prin comitetul lor central, fabricanții se adresează „oficial” comitetului central al sindicatelor muncitorești, cu rugămîntea ca muncitorii organizați să *constrîngă*, în interesul general, prin inter-

mediul grevelor, pe fabricanții care se împotrivesc să suspende lucrul. Domnii fabricanți, recunoscînd incapacitatea lor de a avea acțiuni comune, roagă sindicatele muncitorești, atît de urite de ei înainte, să binevoiască să ia măsuri de constrîngere chiar împotriva lor, a fabricanților, astfel încît pe ei, pe fabricanți, nevoia să-i silească, în cele din urmă, să acționeze solidar, ca clasă, în interesul propriei lor clase. Să fie constrînși de muncitori, deoarece ei singuri nu o pot face !

Muncitorii au admis. Și a fost suficientă o simplă amenințare pentru ca în 24 de ore „ringul” speculanților de bumbac să fie zdrobit. Aceasta dovedește ce anume pot face fabricanții și ce muncitorii.

Prin urmare, aici, în cea mai modernă dintre toate ramurile importante ale industriei moderne, burghezia se dovedește tot atît de incapabilă să-și apere interesele ei de clasă ca și în Londra medievală. Chiar mai mult. Ea recunoaște deschis acest lucru și, adresîndu-se muncitorilor organizați cu rugămîntea ca aceștia să apere interesele fundamentale de clasă ale fabricanților, acționînd prin constrîngere împotriva fabricanților înșiși, ea nu numai că abdică, dar și recunoaște în clasa muncitoare organizată pe urmașa ei, capabilă și chemată să vină la conducere. Însăși burghezia declară că, chiar dacă fiecare fabricant în parte mai poate să conducă propria lui fabrică, numai muncitorii organizați sînt în stare să ia în mîinile lor conducerea întregii industrii a bumbacului. Iar în limbaj obișnuit, aceasta înseamnă că fabricanții nu au altă mînire decît să devină conducători de întreprinderi remunerați, în slujba muncitorilor organizați.

Scris la sfîrșitul lunii septembrie—
începutul lunii octombrie 1889

Publicat în „Der Sozialdemokrat” nr. 40
din 5 octombrie 1889

Semnat : F. Engels

Se tipărește după textul
apărut în gazetă

Tradus din limba germană

FRIEDRICH ENGELS

Din lucrările postume

[Despre asociația viitorului ⁴⁴¹]

Asociațiile de pînă acum, apărute de la sine sau constituite în mod artificial, serveau, de fapt, unor scopuri economice, dar aceste scopuri erau camuflate sau ascunse complet de accesorii ideologice. Polisul ⁴⁴² din antichitate, orașul sau corporația din evul mediu, uniunea feudală a nobililor proprietari funciari, toate au avut scopuri ideologice secundare, a căror sfințenie o respectau și care la uniunea de gîntă a patricienilor și la corporație își aveau obîrșia în amintirile, tradițiile și simbolurile societății gentilice, în aceeași măsură ca și la polisul din antichitate. Numai societățile comerciale capitaliste sînt complet lucide și practice, dar în schimb vulgare. Asociația viitorului va îmbina luciditatea acestora din urmă cu grija asociațiilor din antichitate pentru binele general al membrilor societății, atingîndu-și astfel scopul.

Scris în 1884

Se tipărește după manuscris

Tradus din limba germană

[Despre decăderea feudalismului și apariția statelor naționale ⁴⁴³]

În timp ce luptele aprige ale nobilimii feudale dominante umpleau evul mediu cu zgomotul lor, munca tihnită a claselor oprimate submina sistemul feudal în întreaga Europă occidentală, creînd condiții în care seniorului feudal îi rămînea din ce în ce mai puțin loc. Ce-i drept, la țară nobilii continuau fărădelegile lor, îi torturau pe iobagi, duceau o viață de huzur, vlăguindu-i pe aceștia, le culcau la pămînt, sub copitele cailor, semănăturile, le siluiau soțiile și fiicele. Dar de jur împrejur se și ridicaseră orașe; în Italia, în sudul Franței, pe Rin, vechi municipii romane renăscuseră din cenușa lor; în alte părți, în special în interiorul Germaniei, au luat ființă orașe noi, înconjurată întotdeauna de ziduri și de șanțuri de apărare, cetăți mult mai puternice decît castelele nobililor, pentru că puteau fi cucerite numai cu ajutorul unei armate numeroase. Îndărătul acestor ziduri și șanțuri se dezvoltă meșteșugul medieval, de breaslă, mărunț, se acumulau primele capitaluri și se naștea nevoia schimbului între orașe și a schimbului între orașe și restul lumii, iar o dată cu această nevoie, erau create încetul cu încetul și mijloacele pentru apărarea acestui schimb.

În secolul al XV-lea, bürgerii deveniseră mai necesari societății decît nobilimea feudală. Ce-i drept, marea masă a populației se îndeletnicea cu agricultura, care continua să fie principala ramură de producție. Dar puținii țărani liberi, care reușiseră să se mențină ici-colo în ciuda samavolnicilor nobilimii, dovedeau cu prisosință că în agricultură principalul nu este nici trîndăvia și nici spolierea practică de nobili, ci munca țaranului. Și apoi chiar trebuințele nobilimii au crescut și s-au schimbat în așa măsură încît orașele i-au devenit necesare și ei, căci de la orașe își procura ea singurele ei unelte de producție — platoșa și armele! În afară de săpun, ea cumpăra de la orașeni totul: postavuri, mobile și po-doabe de producție indigenă, mătăsuri italiene, dantele de Brabant,

blănuri nordice, esențe arabe, fructe levantine, mirodenii indiene. S-a dezvoltat un fel de comerț mondial ; italienii navigau pe Mediterană și dincolo de ea, de-a lungul coastei Atlanticului, pînă în Flandra ; hanseaticii, cu toate că concurența olandezilor și a englezilor se intensifica, continuau să domine pe Marea Nordului și Marea Baltică. Între centrele nordice și sudice ale comerțului maritim, legătura se făcea pe uscat, iar căile pe care se realiza această legătură treceau prin Germania. Astfel, în timp ce nobilimea devenea tot mai de prisos, reprezentînd o piedică în calea dezvoltării, bürgerii ajunseseră clasa care întruchipa dezvoltarea producției și a schimbului, a culturii și a instituțiilor sociale și politice.

Toate aceste progrese ale producției și ale schimbului aveau, ce-i drept, după cum judecăm astăzi lucrurile, un caracter foarte limitat. Producția continua să fie încătușată de formele simplului meșteșug de breaslă, continua, prin urmare, să păstreze un caracter feudal ; comerțul se practica în limitele apelor europene și nu trecea dincolo de orașele de pe coasta levantină, în care se făcea schimbul cu produsele din țările mai îndepărtate ale Orientului. Dar oricît de mărunte și de limitate erau meseriile și, o dată cu ele, bürgerii care le practicau, ei au reușit totuși să producă o transformare radicală în societatea feudală și să rămînă cel puțin în mișcare, în timp ce nobilimea stagna.

Pe lîngă aceasta, bürgerimea avea o armă puternică împotriva feudalismului : *banii*. În economia feudală model de la începutul evului mediu, aproape că nu era loc pentru bani. Seniorul feudal obținea de la iobagii săi tot ce-i trebuia, fie sub formă de muncă, fie sub formă de produse. Femeile torceau și țeseau inul și lina și coseau îmbrăcămintea ; bărbații lucrau pămîntul, copiii pășteau vitele stăpînului, adunau pentru el fructe de pădure, ciuperci, cui-buri de păsări, așternut pentru vite ; în afară de aceasta, întreaga familie trebuia să mai furnizeze : cereale, fructe, ouă, unt, brînză, păsări, vite tinere și multe altele. Fiecare domeniu feudal producea atît cît să-i acopere nevoile ; chiar și cele necesare pentru război erau percepute în produse. Relațiile comerciale, schimbul, nu existau, iar banii erau de prisos. Europa decăzuse atît de mult, era nevoită în așa măsură să ia totul de la început, încît banii aveau pe atunci mult mai puțin o funcție socială decît una pur politică ; ei serveau la *plata impozitelor* și erau dobîndiți mai cu seamă prin *jaf*.

Acum lucrurile stăteau complet altfel. Banii deveniseră din nou un mijloc de schimb universal și, în virtutea acestui lucru, masa lor crescuse considerabil. Nici nobilimea nu se mai putea lipsi de ei, or, cum avea puține de vîndut, sau chiar nimic, și cum și jaful

nu mai putea fi practicat acum cu ușurință, ea a fost nevoită să facă împrumuturi la cămătarul din oraș. Încă cu mult înainte ca zidurile castelurilor cavalerilor să fie dărimate de noile tunuri, acestea au fost subminate de bani. De fapt, praful de pușcă n-a fost, ca să zicem așa, decât un executor în slujba banilor. În mâinile *bürgerimii*, banii erau marele instrument de nivelare politică. Pretutendeni unde relații personale erau înlocuite prin relații bănești, unde o prestație în natură era înlocuită printr-o prestație în bani, — în locul relațiilor feudale apăreau relații burgheze. Ce-i drept, la sate a continuat să dăinuie, în marea majoritate a cazurilor, vechea economie naturală rudimentară; dar existau deja regiuni întregi, ca de pildă în Olanda, Belgia, pe Rinul inferior, unde țărani plăteau seniorilor bani în loc să facă clacă și să dea dijmă în produse, unde seniorii și supușii au făcut primul pas hotărîtor spre transformarea lor în proprietari funciari și arendași, unde, prin urmare, și la sate instituțiile politice ale feudalismului își pierdeau baza lor socială.

În ce măsură, la sfîrșitul secolului al XV-lea, banii subminaseră și roseseră pe dinăuntru sistemul feudal, ne-o arată în mod pregnant setea de aur care a cuprins în această epocă Europa occidentală. *Aur* căutau portughezii pe coastele Africii, în India, în întregul Extrem Orient; *aur* era cuvîntul magic care îi mina pe spanioli dincolo de Oceanul Atlantic, spre America; *aur* era primul lucru de care întrebau albi de îndată ce puneau piciorul pe un tărîm nou descoperit. Dar această atracție spre călătorii îndepărtate și aventuri în căutare de aur, cu toate că la început îmbrăca forme feudale sau semif feudale, era totuși prin însăși natura ei incompatibilă cu feudalismul, a cărui bază era agricultura și ale cărui expediții de cucerire aveau în fond drept scop *dobîndirea de pămînturi*. În plus, navigația era o îndeletnicire net burgheză, care a imprimat caracterul ei antifeudal și tuturor flotelor de război moderne.

În secolul al XV-lea, în întreaga Europă occidentală sistemul feudal era, prin urmare, în plină destrămare, pretutendeni pe teritoriile feudale au apărut orașe cu interese antifeudale, cu un drept propriu și cu o *bürgerime* înarmată. Pretutendeni acestea au și adus în parte pe seniorii feudali, cu ajutorul banilor, într-o stare de dependență față de ele sub raport social și pe alocuri chiar și sub raport politic. Chiar și la țară, acolo unde, datorită unor condiții deosebit de favorabile, agricultura a atins un nivel mai înalt, vechile relații feudale au început să se destrame sub influența banilor. Numai în regiunile proaspăt cucerite, ca acelea din Germania de la răsărit de Elba, sau în regiunile înapoiate, îndepărtate de căile comerciale, mai continua să fie în floare vechea dominație a nobi-

limii. Pretutindeni însă, la orașe ca și la sate, a crescut numărul acelor elemente ale populației care cereau, în primul rînd, să se pună capăt veșnicilor și absurdelor războaie, să înceteze disensiunile dintre seniorii feudali, care permanentizau războiul intestin chiar și atunci cînd dușmanul străin se afla în țară, să se pună capăt acelei stări de neconțință pustiire, complet lipsită de sens, care durase de-a lungul întregului ev mediu. Fiind ele însele prea slabe pentru a-și impune voința, aceste elemente au găsit un sprijin puternic în regalitate — virful întregii ordine feudale. Și cu aceasta ne apropiem de punctul în care examinarea relațiilor sociale ne duce la examinarea relațiilor statale, cînd din domeniul economiei trecem în cel al politicii.

Din amestecul de popoare de la începutul evului mediu s-au dezvoltat treptat noile naționalități, proces în decursul căruia, după cum se știe, în majoritatea fostelor provincii romane populația învinsă, țărani și orășeni, l-au asimilat pe învingător — stăpînitorul germanic. Naționalitățile moderne sînt, așadar, și ele produsul claselor asuprite. În ce fel s-a produs aici contopirea popoarelor, colo delimitarea lor, acest lucru ni-l arată sugestiv harta Lorenei centrale întocmită de Menke*. E suficient să urmărești pe această hartă linia de demarcație dintre numele toponimice romanice și cele germane pentru a te convinge că în Belgia și Lorena inferioară aceasta coincide în linii generale cu granița dintre limba franceză și cea germană, existentă de sute de ani. Ici-colo se mai găsește cite o fișie îngustă de teritoriu litigios, unde cele două limbi își dispută întietatea; în general însă, este limpede ce trebuie să rămîna german și ce romanic. Faptul că majoritatea localităților de pe hartă poartă nume luate din vechea „franconă de jos” (altniederfränkisch) și din vechea „germană de sus” (althochdeutsch) ne dovedește însă că ele datează din secolul al IX-lea sau, cel mult, din al X-lea, și că deci linia de demarcație era în fond deja trasată spre sfîrșitul perioadei carolingiene. În partea romanică se găsesc, mai ales în apropiere de granița lingvistică, denumiri mixte formate dintr-un nume de persoană german și o denumire de localitate romanică, de pildă la vest de Meuse, lângă Verdun: Eppone curtis, Rotfridi curtis, Ingolini curtis, Teudegisilovilla, azi Ippécourt, Récourt la Creux, Amblaincourt sur Aire, Thierville. Acestea erau așezări senioriale ale francilor, mici colonii germane pe pămînt romanic, care mai curînd sau mai tîrziu au fost romanizate. În orașe și în unele localități rurale existau colonii germane mai puternice, care și-au mai păstrat mult timp limba lor; dintr-o astfel de colonie

* „Hand-Atlas zur Geschichte des Mittelalters und der neueren Zeit”. 3. Aufl. Gotha 1874, Karte nr. 32.

a izvorit de pildă, încă la sfârșitul secolului al IX-lea, „Cintul despre Ludovic”⁴⁴⁴. Dar faptul că o mare parte dintre seniorii franci se romanizaseră încă mai înainte, ni-l dovedesc formulele jurământului de credință depus de regi și principii în anul 842, când limba romanică apare ca limbă oficială a Regatului francilor⁴⁴⁵.

Grupurile lingvistice odată delimitate (abstracție făcând de războaiele de cucerire și de exterminare de mai târziu, ca de pildă cele duse împotriva slavilor din regiunea Elbei)⁴⁴⁶ era firesc ca ele să servească drept bază pentru formarea statelor, ca naționalitățile să înceapă să se transforme în națiuni. Cit de puternic a fost acest proces spontan încă în secolul al IX-lea, o dovedește rapida destrămare a statului Lotharingia cu populație mixtă⁴⁴⁷. Ce-i drept, de-a lungul întregului ev mediu granițele lingvistice și cele statale nu coincideau nici pe departe; totuși, fiecare naționalitate, cu excepția poate a Italiei, era reprezentată în Europa printr-un mare stat aparte, iar tendința de a forma state naționale, care se manifestă tot mai limpede și mai conștient, constituie una dintre principalele pîrghii de progres ale evului mediu.

În fiecare dintre aceste state medievale, regele reprezenta vîrfurile întregii ierarhii feudale, era șeful suprem, de care vasalii nu se puteau dispensa, dar față de care ei se aflau totodată într-o stare de permanentă răzvrătire. Relația fundamentală a întregii economii feudale — acordarea de pămînturi în schimbul efectuării unor anumite servicii personale și servituți — a oferit, chiar în forma ei inițială cea mai simplă, suficiente prilejuri de discordii, mai ales cînd atîția oameni aveau tot interesul să provoace conflicte. Dar cum stăteau lucrurile la sfârșitul evului mediu, cînd relațiile de vasalitate constituiau, în toate țările, o încâlceală de nedescurcat de drepturi și obligații acordate, retrase, reinnoite, retrase pentru o vină oarecare, modificate sau altfel condiționate? Carol Temerarul, de pildă, era pentru o parte a teritoriilor sale vasalul împăratului, pentru o altă parte vasalul regelui Franței; pe de altă parte, regele Franței, suzeranul său, era totodată, pentru anumite regiuni, vasalul lui Carol Temerarul, adică al propriului său vasal; în asemenea condiții cum să eviți conflictele? De aici această alternanță seculară dintre atracția vasalilor către puterea regală ca centru, singura care îi putea apăra împotriva celor din afară, precum și pe unii împotriva altora, și respingerea de la centru, în care se transforma necentenit și inevitabil această atracție; de aici lupta neînteruptă dintre regalitate și vasali, luptă al cărei vuiet sălbatic a acoperit totul în îndelungata perioadă cînd jaful era unica sursă de cîștig demnă de un bărbat liber; de aici acel șir infinit de trădări, asasinat, otrăviri, intrigi și alte josnicii de neînchipuit, tot ce se as-

cundea îndărătul numelui poetic al cavalerismului și care nu-l împiedica să facă neconținut paradă de onoare și credință.

Că în această harababură generală regalitatea era elementul progresist — e limpede ca lumina zilei. Ea reprezenta ordinea în mijlocul dezordinii, reprezenta națiunea ce se constituia, în opoziție cu fărîmițarea în state vasale rebele. Toate elementele revoluționare, care se formau chiar în cadrul feudalismului, erau legate de regalitate în aceeași măsură în care aceasta era legată de ele. Alianța dintre regalitate și bürgerime datează din secolul al X-lea ; întreruptă adesea de conflicte, deoarece în tot cursul evului mediu nimic nu și-a urmat necurmat drumul său, această alianță s-a reînnoit mereu devenind tot mai strînsă, tot mai puternică, pînă cînd, în cele din urmă, a ajutat regalității să repurteze victoria definitivă, iar drept mulțumire, regalitatea și-a subjugat și jefuit aliatul.

Atît regii cît și bürgerii au găsit un sprijin puternic în tagma *juristilor*, care și-a făcut apariția pe scenă. O dată cu redescoperirea dreptului roman a avut loc o diviziune a muncii între preoți — jurist-consulții din epoca feudală — și juriștii laici. Acești noi juriști erau din capul locului, prin excelență, o tagmă de bürgeri ; în plus, și dreptul pe care l-au studiat, l-au predat și l-au aplicat era prin caracterul lui, în esență antifeudal și, într-o anumită privință, burghez. Dreptul roman este în așa măsură expresia juridică clasică a condițiilor de trai, a conflictelor din sinul unei societăți în care domnește proprietatea privată pură încît nici una dintre legislațiile de mai tîrziu nu i-au putut aduce vreo îmbunătățire esențială. În evul mediu însă, proprietatea bürgerilor era încă puternic împletită cu îngrădirile feudale și consta, de pildă, în cea mai mare parte, din privilegii. Dreptul roman o luase deci, în acest sens, cu mult înaintea relațiilor civile de atunci. Dezvoltarea istorică ulterioară a proprietății bürgerilor putea să se desfășoare însă numai pe calea transformării ei într-o proprietate privată pură, lucru care s-a și întimplat. Era inerent că această dezvoltare să găsească o pîrghie puternică în dreptul roman, care conținea într-o formă finită, tot la ceea ce aspira încă în mod inconștient bürgerimea de la sfîrșitul evului mediu.

Chiar dacă, în foarte multe cazuri, dreptul roman oferea un pretext pentru o oprimare mai intensă a țăranilor de către nobilime, ca, de pildă, în cazul cînd țăranii nu puteau prezenta nici o dovadă scrisă că sînt liberi de servituțiile lor obișnuite, aceasta nu schimba lucrurile cu nimic. Nobilimea, chiar și fără dreptul roman, ar fi găsit, și găsea zilnic, asemenea pretexte. În orice caz, a fost un progres uriaș faptul că a intrat în vigoare un drept care nu recu-

noștea de loc relațiile feudale și care anticipa întru totul proprietatea privată modernă.

Am văzut cum la sfârșitul evului mediu nobilimea feudală a început să devină din punct de vedere economic nu numai de prisos, dar chiar o piedică ; am văzut, de asemenea, că și din punct de vedere politic ea constituia o piedică în calea dezvoltării orașelor și a statului național, posibil pe atunci numai sub formă de monarhie. Cu toate acestea, ea s-a menținut pentru că continua să dețină monopolul în meșteșugul armelor, pentru că fără ea nu se putea duce nici un război, nu se putea da nici o bătălie. Dar și aceasta avea să se schimbe ; trebuia făcut ultimul pas pentru a demonstra nobililor feudali că perioada dominației lor în societate și în stat a luat sfârșit și că, în calitate lor de cavaleri, nu mai sînt indispensabili nici chiar pe cîmpul de luptă.

A lupta împotriva rînduierilor feudale cu o armată care era ea însăși feudală, în care soldații erau mai strîns legați de suveranii lor direcți decît de comandantul din armata regală, însemna în mod evident a te învîrți într-un cerc vicios și a bate pasul pe loc. De aceea, încă de la începutul secolului al XIV-lea, regii caută să se debaraseze de această armată feudală și să-și creeze o armată proprie. Din acest moment găsim în armatele regilor o parte tot mai mare de trupe recrutate sau angajate. La început, acestea erau în cea mai mare parte trupe pedestre, formate din pleava orașelor și din iobagi fugiți de la stăpîinii lor, din lombarzi, genovezi, germani, belgieni etc. ; ele erau folosite ca trupe de ocupație și la operații de asediu ; la început aproape că nu puteau fi folosite în luptele în cîmp deschis. Dar încă spre sfârșitul evului mediu găsim și cavaleri care, împreună cu cetele lor adunate cine știe cum, intrau în serviciul unor principii străini, fapt care vădea prăbușirea definitivă a sistemului feudal de ducere a războiului.

În același timp, orășenii și țărani liberii, acolo unde mai existau sau începuseră să apară din nou, creau condiția fundamentală pentru formarea unei pedestrimi capabile să ducă război. Pînă atunci cavalerii, împreună cu cetele lor de călăreți, reprezentau nu atît nucleul armatei, cît însăși armata ; gloata de iobagi pedestri care-i însoțea în război nu conta ; se părea că ea există pe cîmpul de luptă numai ca să dea bir cu fugiții sau să jefuiască. Atîta timp cît a durat perioada de înflorire a feudalismului, pînă la sfârșitul secolului al XIII-lea, cavaleria era aceea care a dus toate luptele și a hotărît deznodămîntul lor. De atunci însă lucrurile s-au schimbat și anume simultan în diferite puncte. Dispariția treptată a servajului în Anglia a creat o clasă numeroasă de țărani liberi,

proprietari de pământ (yeomen) sau arendași — bază pentru o nouă pedestrimă obișnuită cu mînuirea arcului, pe atunci arma națională a englezilor. Folosirea acestor arcași care luptau întotdeauna pedestru, indiferent dacă umblau sau nu călare în timpul marșului, a constituit un impuls pentru o schimbare esențială în tactica armatei engleze. Începînd din secolul al XIV-lea, cavalerii englezi preferau să lupte pedestru acolo unde terenul și celelalte condiții o permiteau. În spatele arcașilor, care încep lupta și dezorganizează rîndurile dușmanului, falanga în formație strînsă a cavalerilor descălecați așteaptă atacul dușmanului sau momentul prielnic pentru a se năpusti asupra lui, în timp ce numai o parte dintre cavaleri rămîne călare pentru ca, prin atacuri de flanc, să dea ajutor în momentul hotărîtor. Neîntreruptele victorii repurtate pe atunci de englezi în Franța⁴⁴⁹ se datoresc mai ales faptului că în armată a fost reintrodus elementul defensiv. Aceste bătălii erau în majoritatea lor bătălii defensive îmbinate cu o contralovitură ofensivă, ca acelea date de Wellington în Spania și în Belgia. Din momentul în care noua tactică a fost adoptată de către francezi — probabil din momentul în care arbaletierii italieni mercenari au început să joace în armata lor rolul arcașilor englezi — seria victoriilor englezilor a luat sfîrșit.

La începutul secolului al XIV-lea și pedestrima orașelor din Flandra a cutezat — și adesea cu succes — să se opună în bătălii în cîmp deschis cavalerilor francezi, iar împăratul Albrecht, prin încercarea sa de a-i trăda pe țărani elvețieni liberi, dependenți numai formal de imperiul german, dîndu-i pe mina arhiducelui Austriei, adică a lui însuși, a dat un impuls pentru crearea primei infanterii moderne, care și-a cîștigat faimă în întreaga Europă⁴⁴⁹. Ca urmare a victoriilor repurtate de elvețieni asupra austriecilor și în special asupra burgunzilor, cavalerii îmbrăcați în zale — ecveștri sau pedestri — au suferit o înfrîngere definitivă din partea pedestrimii, armata feudală a fost înfrîntă de armata modernă, care abia a luat ființă, cavalerii au fost învinși de orașenii și țărani liberi. Iar elvețienii, pentru a confirma de la bun început caracterul burghez al republicii lor, prima republică independentă din Europa, *și-au transformat imediat în bani faima cîștigată în război*. Toate considerentele politice au dispărut; cantoanele s-au transformat în centre de recrutare a mercenarilor pentru cei care ofereau mai mult. Și în alte părți, mai ales în Germania, bătea toba recrutării; dar cinismul unei ocîrmuiri care părea să existe doar pentru a-i vinde pe fiii patriei nu și-a găsit egal pînă cînd, în timpul celei mai profunde stări de înjosire națională, a fost depășit de principiul germani.

Apoi, tot în secolul al XIV-lea, arabii au adus în Europa, prin Spania, praful de pușcă și artileria. Pînă la sfîrșitul evului mediu arma de foc portativă nu a avut prea mare importanță, ceea ce este ușor de înțeles, deoarece arcul folosit de arcașul englez la Crécy nimerea de la o distanță tot atît de mare, și poate încă mai sigur, ținta, chiar dacă nu cu același efect, ca pușca cu țeavă lisă folosită de infanteriști la Waterloo⁴⁵⁰. Tunurile de cîmp erau și ele încă la începutul lor; în schimb tunurile grele făcuseră deja de multe ori breșe în zidurile lipsite de apărare ale castelelor feudale, vestind astfel nobilimii feudale că praful de pușcă a pecetluit sfîrșitul dominației ei.

Răspîndirea tiparului, reînvierea interesului pentru studiul literaturii antice, întreaga mișcare culturală care de la 1450 a devenit tot mai puternică și mai generală, — toate acestea au fost în favoarea bürgerimii și a regalității în lupta lor împotriva feudalismului.

Acțiunea conjugată a tuturor acestor cauze, care datorită influenței lor reciproce crescînde se intensifica de la un an la altul și grăbea tot mai mult dezvoltarea în aceeași direcție, a asigurat în a doua jumătate a secolului al XV-lea victoria asupra feudalismului, dacă nu încă a bürgerimii, în orice caz însă a regalității. Pretutindeni în Europa, pînă departe în țările periferice care nu parcurseseră încă întreaga etapă a feudalismului, puterea regală a căpătat concomitent supremația. În Peninsula Iberică, două popoare de limbă romanică de acolo s-au unit formînd regatul Spaniei, iar regatul Aragon, în care se vorbea limba provensală, a adoptat limba castiliană literară⁴⁵¹; al treilea popor și-a unit teritoriul pe criteriul de limbă (cu excepția Galiciei), formînd regatul Portugaliei — Olanda iberică, care s-a separat de restul țării și a dovedit, prin activitatea sa pe mare, că e îndreptățit să aibă o existență aparte.

În Franța, Ludovic al XI-lea a reușit în cele din urmă, după destrămarea statului tampon al Burgundiei⁴⁵², să refacă pe teritoriul francez, pe atunci încă foarte ciuntit, în așa măsură unitatea națională, reprezentată de regalitate, încît urmașul său * a putut să intervină în discordiile italiene⁴⁵³; iar această unitate nu a fost pusă sub semnul întrebării decît o singură dată — din cauza reformei — și numai pentru scurtă vreme⁴⁵⁴.

Anglia a renunțat, în sfîrșit, la războaiele sale donchișotiste de cucerire în Franța, în care, dacă le-ar fi continuat, și-ar fi vărsat tot sîngele; nobilimea feudală și-a căutat o compensație în Războiul celor două roze⁴⁵⁵ și a găsit mai mult decît a căutat; ea

* — Carol al VIII-lea. — *Nota red.*

s-a măcinat în lupte intestine și a adus pe tron dinastia Tudorilor, a cărei putere a întrecut-o pe cea a tuturor înaintașilor și urmașilor ei. Țările scandinave erau de mult unificate, Polonia, a cărei putere regală nu slăbise încă, se îndrepta, după unirea cu Lituania⁴⁵⁶, spre perioada ei de strălucire, și chiar și în Rusia înfrângerea principilor teritoriali și scuturarea jugului tătarăsc au mers mină în mină și au fost consfințite definitiv de Ivan al III-lea. În întreaga Europă au rămas doar două țări în care regalitatea și unitatea națională — de neconceput pe atunci fără regalitate — nu au existat deloc sau au existat numai pe hirtie : Italia și Germania.

Scris la sfârșitul anului 1884

Se tipărește după manuscris

Publicat pentru prima oară
în limba rusă în

Tradus din limba germană

„Proletarskaia Revoluția” nr. 6 din 1935

Cu privire la „Războiul țărănesc”⁴⁵⁷

Reforma lui Luther și a lui Calvin este revoluția nr. 1 a burgheziei, în care războiul țărănesc reprezenta episodul critic. Destrămarea feudalismului, ca și dezvoltarea orașelor — ambele procese duceau la descentralizare; de aici necesitatea directă a monarhiei absolute pentru a ține unite naționalitățile. Monarhia *trebuia* să fie absolută tocmai din cauza caracterului centrifug al tuturor elementelor. Dar termenul de absolut nu trebuie înțeles totuși în accepția vulgară a cuvântului; [ea se dezvoltă] * în luptă continuă când cu reprezentanța stărilor, când cu feudații și orașele răsculate; stările nu erau desființate nicăieri, prin urmare ea trebuie denumită mai degrabă monarhie *bazată pe stări* (monarhie încă feudală, dar feudală în descompunere și burgheză în germene).

—

Revoluția nr. 1 — care era mult mai europeană decât cea engleză, și care a devenit mult mai repede europeană decât cea franceză — a învins în Elveția, Olanda, Scoția, Anglia, într-o oarecare măsură și în Suedia încă pe timpul lui Gustav Wasa, iar în Danemarca, sub forma ortodox-absolutistă, — abia în 1660.

—

I **. Cauzele ei în Germania. Istoria Germaniei de la începuturile ei. Germania s-a dus de ripă după perioada eroică a migrațiunii popoarelor. De-abia din Franța a pornit refacerea ei înfăptuită de Carol cel Mare. O dată cu aceasta — ideea Impe-

* Cuvintele explicative cuprinse în paranteze drepte aparțin redacției. — *Nota red.*

** Textul însemnat de Engels cu cifra I se află în manuscris după textul însemnat cu cifra II. — *Nota red.*

riului roman. Idee reluată de Otton. Ea este în mai mare măsură negermană decât germană. Ruinarea Germaniei ca urmare a acestei politici — de jefuire a orașelor italiene — în timpul Hohenstaufenilor. Din această cauză s-a intensificat fărâmițarea — excepto casu revolutionis *. Dezvoltarea Germaniei în perioada de la „Interregnum“⁴⁵⁶ până în secolul al XV-lea. Înflorirea orașelor. Decăderea sistemului feudal care, sub presiunea exercitată de suverani (împăratul ca principe suveran este *impotriva* cavalerilor imperiului, dar ca împărat este *de partea* lor) nu a ajuns niciodată la desăvârșire în Germania. Eliberarea treptată a țăranilor până la începerea procesului invers în secolul al XV-lea. Sub raport economic, Germania se afla întru totul la nivelul țărilor din vremea aceea. Hotărâtor era faptul că în Germania fărâmițată pe provincii și *ferită mult timp de cotropiri* nu se simțea atât de imperios nevoia unității naționale ca în Franța (războiul de 100 de ani), în Spania, care fusese de-abia recucerită de la mauri, în Rusia, care tocmai îi alungase pe tătari, și în Anglia (Războiul celor două roze); hotărâtor era și faptul că împărații se aflau tocmai pe atunci într-o stare extrem de jalnică.

II. [Trebuie început] cu Renașterea în forma pe care a luat-o în Europa, pe baza decăderii generale a feudalismului și a înfloririi orașelor. Apoi monarhiile absolute naționale — pretutindeni, cu excepția Germaniei și a Italiei.

III. Caracterul Reformei ca singura expresie *populară* posibilă a tendințelor generale etc.

Scris la sfârșitul anului 1884

Se tipărește după manuscris

Publicat pentru prima oară
în limba rusă în

Tradus din limba germană

„Arhiva Marx-Engels“, vol. 10, 1948

* — exceptînd cazurile de răscoală. — *Nota trad.*

Rolul violenței în istorie⁴⁵⁹

Scris la sfârșitul lunii decembrie
1887 — martie 1888

Publicat pentru prima oară
în „Die Neue Zeit“, Bd. I,
nr. 22—26, 1895—1896

Se tipărește după manuscris
(partea care lipsește
în manuscris — după textul
apărut în revista)

Tradus din limba germană

Să aplicăm acum teoria noastră la istoria contemporană a Germaniei și la felul cum practică violența prin „fier și sînge”. De aici va reieși limpede de ce a fost firesc ca politica prin „fier și sînge” să aibă temporar succes și de ce, în cele din urmă, a trebuit să sufere un eșec.

În 1815, Congresul de la Viena a împărțit și a scos la mezat Europa în așa fel, încît a demonstrat întregii lumi totala incapacitate a potențailor și a bărbaților de stat. Războiul general al popoarelor dus împotriva lui Napoleon a fost reacția sentimentului lor național, călcat în picioare de către Napoleon. Drept mulțumire, suveranii și diplomații Congresului de la Viena au călcat cu și mai mult dispreț în picioare acest sentiment național. Cea mai mică dinastie conta mai mult decît cel mai mare popor. Germania și Italia au fost fărîmițate din nou în state mici, Polonia a fost împărțită pentru a patra oară, iar Ungaria a rămas subjugată. Și nici nu se poate spune măcar că popoarelor li s-a făcut o nedreptate; de ce au admis-o și de ce au salutat în țarul Rusiei * pe eliberatorul lor ?

Dar această situație nu putea să dureze. Încă de la sfîrșitul evului mediu, istoria acționează în direcția constituirii unor state naționale mari în Europa. Numai astfel de state reprezintă organizarea politică normală a burgheziei europene dominante, fiind, totodată, o premisă indispensabilă pentru instaurarea unei colaborări internaționale armonioase a popoarelor, fără de care dominația proletariatului nu este posibilă. Pentru a asigura pacea internațională trebuie înlăturate mai întii toate disensiunile naționale evitabile, trebuie ca fiecare popor să fie independent și stăpîn în casa lui. Și într-adevăr, o dată cu dezvoltarea comerțului, a

* Alexandru I. — *Nota red.*

agriculturii, a industriei și, implicit, o dată cu creșterea puterii burgheziei pe plan social, s-a întărit pretutindeni sentimentul național, iar națiunile fărîmițate și oprimate au început să ceară unificarea și independența lor.

De aceea, revoluția de la 1848 a urmărit pretutindeni, în afară de Franța, satisfacerea revendicărilor naționale precum și a cerințelor de libertate. Dar îndărătul burgheziei, ieșită victorioasă în primul asalt, se și înalța pretutindeni figura amenințătoare a proletariatului, cu mâinile căruia fusese obținută de fapt victoria și care a împins burghezia în brațele adversarilor pe care tocmai îi învinsese: reacțiunea monarhică, birocratică, semifeudală și militară, din cauza căreia în 1849 revoluția a suferit o înfringere. În Ungaria, unde lucrurile stăteau altfel, au intrat rușii și au înăbușit revoluția. Nemulțumindu-se numai cu atât, țarul Rusiei a sosit la Varșovia unde s-a erijat în arbitru al Europei. El l-a numit pe Christian de Glücksburg, creatura lui docilă, moștenitor al tronului Danemaricii. El a umilit Prusia așa cum nu a mai fost umilită niciodată, oprind-o chiar și de la cele mai slabe încercări de a folosi în interesul ei tendințele de unificare ale germanilor și silind-o să instituie iar Bundestagul și să se supună Austriei ⁴⁰⁰. La prima vedere, singurul rezultat al revoluției părea să fie acela că în Austria și în Prusia s-a instituit o formă de guvernământ constituțională, pătrunsă de spiritul vechi și că țarul Rusiei era mai mult ca oricînd stăpînul Europei.

În realitate însă revoluția, printr-o lovitură puternică, a smuls burghezia, chiar în țările cele mai fărîmițate și în special în Germania, din vechea nepăsare moștenită. Burghezia a căpătat o parte, e drept modestă, din puterea politică; și fiecare succes politic obținut, ea îl folosește pentru a da un avînt industriei. „Anul nebunesc” ⁴⁰¹, care, din fericire, trecuse a dovedit burgheziei în mod concret că trebuie să se pună capăt o dată pentru totdeauna vechii somnolențe și apatiei. Ca urmare a ploii de aur californian și australian și a altor împrejurări legăturile comerciale pe piața mondială s-au extins și afacerile au luat un avînt fără precedent; trebuia numai să nu pierzi ocazia și să-ți asiguri partea ta. Marea industrie, ale cărei baze au fost puse în 1830, și mai ales în 1840, pe Rin, în Saxonia, Silezia, la Berlin și în unele orașe din sud, se dezvoltă și se extindea acum cu rapiditate; industria casnică, din districtele rurale, lua din ce în ce mai multă amploare, construcțiile de căi ferate se desfășurau în ritm accelerat, iar emigrarea, care, pe lîngă toate acestea, ajunsese la proporții nemaîntîlnite, crea o navigație transatlantică germană care nu avea nevoie de nici o subvenție. Negustorii germani se afirmău mai mult decît oricînd pe toate pie-

țele comerciale de peste ocean, aveau un rol tot mai mare în comerțul mondial și începeau treptat să mijlocească nu numai desfacerea produselor industriale engleze, ci și a celor germane.

Dar fărămitarea Germaniei într-o sumedenie de stătulețe cu legislații comerciale și industriale atât de diferite, trebuia să devină curînd o cătușă insuportabilă pentru industria în plin avînt și pentru comerțul legat de ea. La fiecare cîteva mîle un alt drept cambial, alte condiții pentru desfășurarea activității industriale, pretutindeni, de fiecare dată, alte șicane, piedici birocratice și fiscale, ba adesea chiar și bariere corporatiste, împotriva cărora nici chiar brevetele nu ajutau la nimic ! Și în plus numeroasele legislații atât de diferite cu privire la dreptul de indigenat⁴⁶², precum și îngrădirile cu privire la dreptul de domiciliere, care puneau pe capitaliști în imposibilitate de a trimite brațele de muncă disponibile în număr suficient acolo unde minereul, cărbunele, forța hidraulică și alte condiții naturale favorabile permiteau înființarea de întreprinderi industriale ! Posibilitatea de a exploata nestînjinit, în masă, forța de muncă a țării era prima condiție a dezvoltării industriale, dar oriunde fabricantul patriot concentra muncitori adunați din toate părțile, poliția și epitropiile pentru săraci erau împotriva stabilirii noilor veniți. Un drept civil german valabil pentru întregul imperiu și deplina libertate de deplasare pentru toți cetățenii imperiului, o legislație comercială și industrială unitară — acestea nu mai erau fanțezii patriotice ale unor studenți exaltați, ci condiții necesare pentru existența industriei.

În plus, în fiecare stat și stătuleț altă monedă, alte sisteme de măsuri și greutăți, adesea chiar și două sau trei în același stat. Și nici una dintre aceste multiple monede, sisteme de măsuri și greutăți nu erau recunoscute pe piața mondială. Nu era deci de mirare că negustorii și fabricanții care făceau comerț pe piața mondială sau care trebuiau să facă față concurenței articolelor importate erau nevoiți să folosească în afară de marele număr de monede, măsuri și greutăți germane și pe cele străine ; că firele de bumbac, depănate în scule erau calculate în pfunzi englezești, că materialele de mătase se măsurau cu metrul și că conturile pentru străinătate se întocmeau în lire sterline, dolari și franci. Și cum puteau să apară mari instituții de credit pe baza unor sisteme valutare cu o sferă de aplicare atât de restrînsă ? — ici bancnote în guldeni, colo în taleri prusieni, iar alături de ele taleri de aur, „Neue Zweidrittel“, Mark Banko, Mark Kurant, sistemul bazat pe Zwanzigguldenfuss și Vierundzwanzigguldenfuss, și toate acestea cu nesfîrșite calcule și fluctuații de curs⁴⁶³ ?

Și chiar dacă, în sfârșit, reușeau să învingă toate aceste dificultăți, cită energie se irosea cu toate aceste fricțiuni, cit timp și cîți bani se pierdeau ! În cele din urmă și în Germania, oamenii au început să înțeleagă că în ziua de azi timpul înseamnă bani.

Tinăra industrie germană trebuia să se afirme pe piața mondială : ea putea să se dezvolte numai pe baza exportului. Pentru aceasta însă, ea trebuia să se bucure în străinătate de protecția dreptului internațional. Comerciantul englez, francez și american putea întotdeauna să-și permită mai mult în străinătate decît la el acasă. În favoarea lui intervenea ambasada țării sale și, la nevoie, chiar cîteva vase de război. Dar cel german ? În Levant, comerciantul austriac se putea bizui, cel puțin într-o oarecare măsură, pe ambasada țării lui ; în altă parte însă nu-i era nici ea de prea mult folos. Dar cînd un comerciant prusian se plîngea în străinătate ambasadorului țării sale de vreo nedreptate ce i se făcuse, primea aproape invariabil același răspuns : „Bine v-a făcut ! Ce căutați aici ? De ce nu stați frumușel acasă ?” Mai ales cetățeanul unui stat mic era pretutindeni lipsit de orice drepturi. Oriunde veneai, îi găseai pe comercianții germani puși sub protecție străină, franceză, engleză, americană, sau naturalizați în grabă în noua patrie *. Și chiar dacă ambasadorii respectivi ar fi dorit să intervină în favoarea lor, la ce le-ar fi folosit ? Dincolo de ocean înșiși ambasadorii germani erau tratați ca niște lustragii.

De aici ne putem da seama că năzuința spre o „patrie” unificată avea un substrat foarte material. Nu mai erau elanurile nebulose ale membrilor organizațiilor studențești (Burschenschaftler) întruniți la festivitatea de la Wartburg ⁴⁶⁴, „cînd curajul și forța ardeau ca flacăra în inimile germane”, cînd, așa cum se cînta pe o melodie franceză, „tinărul plin de avînt impetuos era gata să meargă să lupte și să moară pentru patrie” **, pentru restaurarea măreției romantice a imperiului din evul mediu, iar la bătrînețe, tinărul plin de avînt impetuos devenea un bigot obișnuit, o simplă slugă devotată puterii absolute a suveranului său. Nu mai era nici apelul, cu mult mai pămîntesc, la unitate lansat la festivitatea de la Hambach ⁴⁶⁵ de avocați și de ceilalți ideologi care își închipuiau că iubesc libertatea și unitatea pentru ele însele și nu-și dădeau seama că transformarea Germaniei într-o republică cantonală după modelul Elveției, la care se reducea idealul celor mai lucizi dintre ei, era un lucru tot atît de imposibil ca și imperiul Hohenstaufenilor ⁴⁶⁶ spre care năzuiau studenții. Nu, aceasta era dorința comer-

* În acest loc Engels a scris cu creionul pe margine : „Weerth”. — *Nota red.*

** Ambele citate sînt luate din cîntul „Jugend Muth und Kraft” al lui E. Hinkel, publicat în „Deutsche Volkslieder”, Mainz, 1894. — *Nota red.*

ciantului și industriașului practic, izvorită direct din necesitățile afacerilor, de a mătura tot balastul fărîmîțării în state mici — moștenit în virtutea dezvoltării istorice —, care stătea în calea dezvoltării libere a comerțului și a industriei, de a înlătura toate greutățile inutile pe care comerciantul german trebuia să le învingă mai întîi la el acasă dacă voia să pătrundă pe piața mondială și de care erau absolviți toți concurenții săi. Unitatea Germaniei devenise o necesitate economică. Iar oamenii care o revendicau acum știau ce voiau. Ei erau crescuți în spiritul comerțului și pentru comerț, știau să facă comerț și cu ei puteai să cazi la învoială. Ei știau că trebuie să ceri cît mai mult, dar să fii gata să lași din preț. Ei cîntau „despre patria germană”, în care includeau și Stiria, Tirolul și „Austria bogată în victorii și gloriei” *, precum și

„Von der Maas bis an die Memel,
von der Etsch bis an den Belt,
Deutschland, Deutschland über alles,
über alles in der Welt” **.

dar, din această patrie, care trebuia să fie tot mai mare ⁴⁶⁷, erau gata să acorde pentru plata în bani peșin un rabat destul de însemnat — 25—30 0/0. Planul lor de unificare era gata întocmit și putea fi pus imediat în practică.

Dar unitatea Germaniei nu era o problemă pur germană. De la războiul de 30 de ani încoace, nici o problemă privitoare la întreaga Germanie nu a fost rezolvată fără amestecul foarte concret al străinătății ***. Frederic al II-lea a cucerit în 1740 Silezia cu ajutorul francezilor ⁴⁶⁸. Franța și Rusia au dictat în 1803 literalmente reorganizarea sfîntului imperiu roman, care a fost făcută pe baza hotărîrii așa-numitei Reichsdeputation ⁴⁷⁰. Napoleon a instaurat după aceea în Germania rînduiri care corespundeau intereselor sale. Și, în sfîrșit, la Congresul de la Viena ****, sub influența în primul rînd a Rusiei și în al doilea rînd a Angliei și Franței, ea a fost

* Din poezia „Das Deutsche Vaterland” a lui E. M. Arndt. — *Nota red.*

** „De la Meusa pînă la Memel,
de la Adige pînă la Belt,
Germania mai presus de toate,

mai presus de toate în lume”. — *Nota trad.*

(Din poezia „Lied der Deutschen” a lui Hoffmann von Fallersleben. —

Nota red.)

*** Engels a scris aici cu creionul pe margine: „Pacea westfalică și pacea de la Teschen” ⁴⁶⁸. — *Nota red.*

**** Engels a adăugat aici cu creionul între rînduri: „Germania—Polonia”. — *Nota red.*

dezmembrată din nou în treizeci și șase de state cuprinzând mai bine de 200 de petice de pământ separate, mari și mici, iar dinastiile germane, întocmai ca în 1802—1803 în Reichstagul de la Regensburg⁴⁷¹, au ajutat cu conștiinciozitate la aceasta, accentuând și mai mult dezmembrarea țării. În plus, bucăți izolate din Germania au fost date unor monarhi străini. Astfel, Germania era nu numai slăbită și neputincioasă, ci, măcinată de discordii interne, și condamnată să vegezeze din punct de vedere politic, militar și chiar industrial. Dar mai grav era faptul că, în virtutea precedentelor create, Franța și Rusia dobândiseră dreptul de a dezmembra Germania, așa cum Franța și Austria își arogaseră dreptul de a veghea ca Italia să rămână îmbucătățită. Tocmai de acest pretins drept a făcut uz țarul Nicolaie în 1850, când, interzicând în modul cel mai grosolan orice modificare din proprie inițiativă a Constituției, a impus reinstaurarea Bundestagului, acest simbol al neputinței Germaniei.

Unitatea Germaniei trebuia, așadar, cucerită prin luptă nu numai împotriva principilor germani și a altor dușmani interni, ci și împotriva străinătății. Sau cu ajutorul străinătății. Să vedem care era pe atunci situația în străinătate ?

În Franța, Ludovic Bonaparte s-a folosit de lupta dintre burgeoisie și clasa muncitoare ca să ajungă, cu ajutorul țăranilor, în fotoliul de președinte, iar cu ajutorul armatei, pe tronul imperial. Dar un nou împărat Napoleon, făcut împărat de către armată, înăuntrul granițelor Franței de la 1815 — era o absurditate sortită eșecului de la bun început. Imperiul napoleonian renăscut însemna extinderea granițelor Franței pînă la Rin, înfăptuirea visului ancestral al șovinismului francez. La început însă, Ludovic Bonaparte nu se putea gândi să ajungă la Rin ; orice încercare în această direcție ar fi avut drept urmare o coaliție europeană împotriva Franței. Pe de altă parte s-a ivit ocazia de a ridica prestigiul Franței și de a acoperi armata cu noi lauri într-un război dus cu asentimentul aproape al întregii Europe, împotriva Rusiei, care folosisese perioada revoluționară din apusul Europei pentru a ocupa pe tăcute Principatele dunărene și a pregăti un nou război de cötropire împotriva Turciei. Anglia s-a aliat cu Franța ; Austria era de partea lor ; numai eroica Prusie săruta cnutul rusesc, care nu mai departe decît ieri îi mai aplicase o corecție, și păstra o neutralitate binevoitoare față de Rusia. Dar nici Anglia și nici Franța nu urmăreau să repurteze o victorie serioasă asupra adversarului, și astfel războiul s-a

terminat cu o ușoară umilire a Rusiei și cu o alianță ruso-franceză îndreptată împotriva Austriei*.

Războiul Crimeii a transformat Franța în putere conducătoare în Europa și a făcut din aventurierul Ludovic-Napoleon eroul zilei, ceea ce, la drept vorbind, nu spunea mare lucru. Dar războiul Crimeii nu a adus Franței nici o creștere a teritoriului și era, de aceea, purtătorul germenului unui alt război, în care Ludovic-Napoleon trebuia să-și îndeplinească adevărata sa menire de „întregitor al imperiului”**. Acest nou război a fost pregătit încă în timpul primului război prin faptul că i s-a permis Sardiniei să se alăture alianței puterilor apusene ca satelit al Franței imperiale și mai ales ca avanpost al ei împotriva Austriei; el a mai fost pregătit cu ocazia încheierii păcii prin înțelegerea dintre Ludovic-Napoleon și Rusia⁴⁷², care nimic nu-și dorea mai mult decât să i se aplice Austriei o corecție.

* Războiul Crimeii a fost o colosală comedie a erorilor, unică în felul său, unde la fiecare nouă scenă te întrebai: de astă data cine va fi înșelat? Această comedie însă a costat sume enorme și mai bine de 1 000 000 de vieți omenești. Imediat după izbucnirea războiului, Austria a intrat în Principatele dunărene, iar în fața austriecilor, rușii s-au retras. În felul acesta, atita vreme cât Austria rămânea neutră, un război la granița teritorială a Rusiei cu Turcia devenea imposibil. Austria însă ar fi putut fi atrasă ca aliată într-un război dus la această graniță numai în cazul când războiul ar fi fost dus cu toată seriozitatea în scopul de a restaura Polonia și a împinge pentru multă vreme înapoi granița apuseană a Rusiei. În acest caz ar fi trebuit să participe și Prusia, țară prin care continuau să-i vină Rusiei mărfurile de import, iar Rusia, blocată atât pe uscat cât și pe apă, ar fi fost repede înfrântă. Dar nu aceasta era intenția aliaților; dimpotrivă, ei erau bucuroși că au scăpat de orice primejdie de război serios. Palmerston a propus ca teatrul de operații militare să fie mutat în Crimeea — lucru care îi convenea Rusiei —, iar Ludovic-Napoleon a acceptat cu dragă inimă. În Crimeea războiul ar fi putut să rămână numai un simulacru de război, așa că toți participanții principali ar fi fost foarte mulțumiți. Țarul Nicolaie însă își băgase în cap să ducă un război serios, scapând din vedere că, dacă Crimeea era cât se poate de indicată pentru un simulacru de război, era cu totul neindicată pentru un război serios. Ceea ce constituie forța Rusiei într-un război de defensivă — un teritoriu imens, cu o populație rară, lipsit de căi de comunicație și sărac în resurse —, în cazul oricărui război de ofensivă al Rusiei se întoarce împotriva ei, și nicăieri acest lucru nu este mai valabil decât în direcția Crimeii. Stepele din sudul Rusiei, care ar fi trebuit să fie mormintul agresorilor, au devenit mormintul armatelor rusești, pe care Nicolaie le-a trimis fără nici o milă, în mod prostesc și brutal, una după alta, pînă în toiu iernii, la Sevastopol. Și atunci când ultima armată, adunată în pripă, prost echipată și mizerabil aprovizionată, și-a pierdut pe drum aproape două treimi din efectiv (batalioane întregi au pierit din cauza viscolului) iar rămășițele ei n-au fost în stare să-l alunge pe dușman de pe pământul rusec, Nicolaie, acest zevzec infumurat, și-a pierdut în mod lamentabil cum-pătul și s-a otrăvit. Din acel moment, războiul a devenit din nou un simulacru de război și a dus curînd la încheierea păcii.

** Engels folosește aici expresia „Mehr der Reichs”, care constituie o parte din titulatura împăraților Sfîntului Imperiu roman din evul mediu. — *Nota red.*

Ludovic-Napoleon era acum idolul burgheziei europene. Nu numai pentru că „a salvat societatea” la 2 decembrie 1851, cînd a lichidat, e drept, dominația politică a burgheziei, dar numai pentru a salva dominația ei socială. Nu numai pentru că a arătat cum, în împrejurări prielnice, votul universal poate fi transformat într-o unealtă de oprimare a maselor ; nu numai pentru că sub domnia lui industria și comerțul — și mai ales speculația și escrocheriile de bursă — au luat un avînt fără precedent, ci mai ales pentru că burghezia a recunoscut în el pe primul „mare bărbat de stat” care era trup din trupul ei și sînge din sîngele ei. El era un parvenit ca orice burghez veritabil. „Trecut prin ciur și prin dîrmon”, conspirator carbonar în Italia, ofițer de artilerie în Elveția, vagabond distins, plin de datorii, și constabler special în Anglia⁴⁷³, dar întotdeauna și pretutindeni pretendent la tron, el s-a pregătit, prin trecutul său aventuros, prin faptul că s-a compromis din punct de vedere moral în toate țările, să devină împărat al francezilor și conducător al destinelor Europei, întocmai cum modelul clasic de burghez, americanul, se pregătește printr-o serie de falimente cinste și frauduloase să devină milionar. Ca împărat, el nu numai că a pus politica în slujba profitului capitalist și a speculațiilor de bursă, ci însăși politica a dus-o potrivit uzanțelor de la bursa de efecte și a speculat „principiul naționalităților”⁴⁷⁴. Dezmembrarea Germaniei și a Italiei a reprezentat pentru politica franceză de pînă atunci dreptul seniorial inalienabil al Franței ; Ludovic-Napoleon s-a apucat imediat să vîndă cu bucata acest drept seniorial în schimbul unor așa-numite compensații. El era gata să ajute Italiei și Germaniei să pună capăt dezmembrării lor, cu condiția ca Germania și Italia să-i plătească fiecare pas în vederea unificării naționale, cedîndu-i din teritoriu. În felul acesta, nu numai că se dădea satisfacție șovinismului francez, nu numai că imperiul era readus treptat la frontierele din 1801⁴⁷⁵, dar Franța apărea din nou în situația excepțională de putere luminată și eliberatoare a popoarelor, iar Ludovic-Napoleon ca ocrotitor al naționalităților asuprite. De aceea, întreaga burghezie, luminată și entuziasmată de ideea națională — fiind viu interesată în înlăturarea tuturor piedicilor din calea afacerilor ei pe piața mondială —, a salutat în unanimitate această activitate luminată, care aducea eliberarea lumii întregi.

Începutul a fost făcut în Italia *. De la 1849, aici a dominat nestingherită Austria, iar Austria era pe atunci țapul ispășitor al întregii Europe. Slabele rezultate ale războiului Crimeii nu au fost atribuite nehotărîrii puterilor apusene, care nu au dorit decît un

* Engels a scris aici cu creionul pe margine : „Orsini”. — Nota red.

simulacru de război, ci poziției șovăielnice a Austriei, de care nimeni nu era mai vinovat decât înseși puterile apusene. Rusia însă era atît de jignită de înaintarea austrieicilor spre Prut — drept mulțumire pentru ajutorul acordat de ruși în Ungaria în 1849 (deși tocmai această înaintare a salvat Rusia), — încît se bucura de oricare atac îndreptat împotriva Austriei. Prusia nu mai conta și fusese deja tratată „en canaille” * încă la Congresul de pace de la Paris. Și astfel războiul pentru eliberarea Italiei „pînă la Adriatică” pus la cale cu concursul Rusiei a început în primăvara anului 1859 și s-a terminat încă în vară, pe Mincio. Austria nu a fost alungată din Italia, Italia nu a fost „eliberată pînă la Adriatică” și nici unificată, Sardinia și-a sporit teritoriul. Franța însă a obținut Savoia și Nisa, ajungînd la frontierele cu Italia din 1801 ⁴⁷⁶.

Aceasta nu i-a mulțumit însă pe italieni. În Italia mai domnea pe atunci producția manufacturieră propriu-zisă; marea industrie era încă în fașă. Clasa muncitoare nu era nici pe departe expropriată și proletarizată în întregime; la orașe ea mai posedă mijloace proprii de producție, la sate munca industrială reprezenta un cîștig auxiliar al țăranilor mici proprietari sau arendași. De aceea energia burgheziei nu era încă slăbită de opoziția dintre ea și un proletariat modern, conștient de interesele sale de clasă. Cum însă în Italia dezmembrarea se menținea numai datorită stăpînirii străine austriece, sub a cărei oblăduire principii împingeau proasta lor cîrmuire pînă la extrem, marea nobilime funciară și masele populare de la orașe erau de partea burgheziei, luptătoarea de avangardă pentru independența națională. 1859 în întreaga țară, cu excepția Veneției, jugul stăpînirii străine fusese însă scuturat, iar Franța și Rusia au pus capăt imixtiunii Austriei în treburile Italiei și nimeni nu se mai teme de ea. În persoana lui Garibaldi Italia avea un erou de tipul eroilor antici care putea face minuni și care a făcut minuni. Cu o mie de voluntari el a răsturnat regatul Neapolului, a unificat de fapt Italia și a rupt măiastra plasă a politicii bonapartiste. Italia era liberă și efectiv unită, dar nu datorită uneltirilor lui Ludovic-Napoleon, ci datorită revoluției.

De la războiul din Italia, politica externă a celui de-al doilea Imperiu francez nu mai constituia un secret pentru nimeni. Învingătorii marelui Napoleon trebuiau pedepsiți — dar l'un après l'autre, unul după altul. Rusia și Austria și-au primit partea, acum era rîndul Prusiei. Prusia era mai disprețuită ca oricînd; politica ei din timpul războiului din Italia a fost lașă și jalnică, exact ca pe timpul păcii de la Basel din 1795 ⁴⁷⁷. „Politica de mină liberă” ⁴⁷⁸ a

* — cu dispreț. — Nota trad.

Prusiei a făcut ca ea să fie complet izolată în Europa, ca toți vecinii ei mari și mici să se bucure la gândul că Prusia va fi zdrobită de dușman și că va avea *mina liberă* numai pentru un singur lucru : să cedeze Franței malul stîng al Rinului.

Într-adevăr, în primii ani după 1859, pretutindeni, dar mai ales pe Rin, oamenii erau încredințați că malul stîng al Rinului va reveni în mod irevocabil Franței. Ce-i drept, nu se poate spune că era un lucru dorit, dar era considerat ca o fatalitate implacabilă și, de ce n-am spune adevărul, nu prea inspira teamă. Tăranii și micii burghezi de la orașe își aminteau de vremea cînd stăpîneau francezii, care le-au adus într-adevăr libertatea ; iar dintre burghezi, aristocrația financiară, mai ales cea de la Köln, era amestecată în matrapazlicurile lui „Crédit Mobilier” de la Paris ⁴⁷⁹ și ale altor companii bonapartistice fictive și cerea în gura mare anexarea *.

Pierderea malului stîng al Rinului însemna însă nu numai slăbirea Prusiei, ci și a Germaniei. Iar Germania era mai dezbinată ca oricînd. Austria și Prusia erau mai înstrăinate una de alta ca oricînd din cauza neutralității Prusiei în războiul din Italia, iar micii principii trăgeau cu ochiul, pe jumătate cu teamă, pe jumătate cu dorință la Ludovic-Napoleon ca la viitorul protector al unei noi Confederații a Rinului ⁴⁸⁰ — așa se prezenta situația Germaniei oficiale. Toate acestea se întîmplau într-un moment cînd numai forțele unite ale întregii națiuni puteau să preîntîmpine primejdia unei dezmembrări.

Dar cum să unești forțele întregii națiuni ? Trei căi rămîneau deschise după ce încercările de la 1848, care au avut aproape toate un caracter nebulos, au eșuat, și tocmai datorită acestui lucru s-a risipit oarecum negura.

Prima cale era aceea a unificării efective prin desființarea tuturor statelor separate, așadar calea fățiș revoluționară. Aceasta este calea care a dus în Italia la realizarea scopului ; casa de Savoia s-a alăturat revoluției și prin aceasta a dobîndit coroana Italiei. Dar savoiazii noștri germani, Hohenzollernii, și chiar cei mai cutezători Cavouri ai lor à la Bismarck, erau absolut incapabili de o asemenea faptă îndrăzneată. Poporul ar fi trebuit să facă el însuși totul, și într-un război pentru malul stîng al Rinului el ar fi fost în stare să facă tot ce era necesar. Retragerea inevitabilă a prusienilor dincolo de Rin, asediul îndelungat al fortărețelor de pe Rin și trădarea principilor din sudul Germaniei, care ar fi urmat

* Că aceasta era starea de spirit generală pe Rin, Marx și cu mine am avut adeseori ocazia să ne convingem la fața locului. Industriașii de pe malul stîng al Rinului mă întrebau, printre altele, cum se va răsfrînge asupra industriei lor tariful vamal francez.

fără doar și poate, ar fi fost suficiente ca să pornească o mișcare națională în fața căreia întregul sistem dinastic s-ar fi prefăcut în praf și pulbere. Și atunci Ludovic-Napoleon ar fi fost primul care ar fi vîrît sabia în teacă. Cel de-al doilea Imperiu nu putea să lupte decît împotriva unor state reacționare, față de care el apărea ca un succesor al revoluției franceze, ca un eliberator al popoarelor. Împotriva unui popor cuprins el însuși de revoluție era neputincios; mai mult, revoluția germană victorioasă putea să dea un impuls care să ducă la răsturnarea întregului Imperiu francez. Acesta ar fi cazul cel mai fericit; în cazul cel mai nefericit, cînd principii domnitori s-ar fi aflat în fruntea mișcării, s-ar fi cedat temporar Franței malul stîng al Rinului, s-ar fi arătat lumii întregi trădarea activă sau pasivă a principilor domnitori și s-ar fi creat o situație critică din care Germania nu ar fi avut altă ieșire decît revoluția, alungarea tuturor principilor și instaurarea republicii germane unice.

Așa cum stăteau lucrurile, această cale spre unificarea Germaniei putea fi urmată numai în cazul cînd Ludovic-Napoleon ar fi pornit războiul pentru stabilirea graniței pe Rin. Din motivele pe care le vom arăta imediat, acest război nu a avut loc. Totodată însă, și problema unificării naționale a încetat să mai fie o problemă vitală urgentă, care, dacă nu era rezolvată fără întîrziere, amenința cu pieirea. Națiunea putea să mai aștepte.

A doua cale era unificarea sub egida Austriei. Austria și-a păstrat bucură în 1815 situația ei de stat cu un teritoriu compact, rotunjit, situație impusă de războaiele napoleoniene. Ea nu-și mai revendica fostele posesiuni din Germania de sud care îi fuseseră luate și se mulțumea cu anexarea unor teritorii vechi și noi care, din punct de vedere geografic și strategic, puteau fi legate de nucleul care mai rămăsese al monarhiei. Separarea Austriei germane de restul Germaniei, începută prin introducerea taxelor vamale protecționiste de către Iosif al II-lea, accentuată de regimul polițienesc al lui Franz I în Italia, dusă la extrem prin desființarea Imperiului german⁴⁸¹ și prin formarea Confederației Rinului, a rămas de fapt în vigoare și după 1815. Metternich a ridicat între statul său și Germania un adevărat zid chinezesc. Taxele vamale împiedicau pătrunderea produselor materiale, iar cenzura — a celor spirituale ale Germaniei, nesfirșitele șicane în legătură cu eliberarea pașapoartelor reduceau la minimum posibil legăturile dintre indivizi. Înăuntrul țării, un arbitrar absolutist, unic în felul său chiar și în Germania, constituia o garanție împotriva oricărei mișcări politice, chiar și a celei mai slabe. În felul acesta, Austria a rămas absolut străină de întreaga mișcare burghezo-liberală din Germania.

În 1848 a căzut, cel puțin în cea mai mare parte, zidul spiritual dintre ele ; dar evenimentele din anul acela și urmările lor erau puțin propice pentru o apropiere între Austria și restul Germaniei ; dimpotrivă, Austria se fălea tot mai mult cu situația ei de mare putere independentă. Așa se face că, deși în fortărețele confederației ⁴⁸² soldații austrieci erau iubiți, iar cei prusieni erau urâți și zeflemisiți și deși în tot sudul și vestul, în cea mai mare parte catolic, Austria se mai bucura de popularitate și respect, totuși nimeni nu se gîdea în mod serios la o unificare a Germaniei sub egida Austriei, în afară poate de cîțiva principii germani ai unor state mici și mijlocii.

Și nici nu putea fi altfel. Nici chiar Austria nu dorea altceva, deși continua să-și făurească în taină visuri romantice în legătură cu imperiul. Granița vamală austriacă a rămas cu timpul singurul zid material despărțitor înăuntrul Germaniei și, de aceea, era greu de suportat. Politica independentă de mare putere nu avea nici un sens dacă nu însemna renunțarea la interesele germane în favoarea celor specific austriece, deci italiene, ungare etc. Ca și înainte de revoluție, Austria a rămas și după revoluție statul cel mai reacționar din Germania, statul cel mai refractar față de calea dezvoltării moderne și, în plus, unica mare putere specific catolică. Cu cît guvernul care a urmat după evenimentele din martie ⁴⁸³ se străduia să restabilească vechea domnie a popilor și iezuiților, cu atît mai puțin posibilă devenea pentru el hegemonia asupra unei țări în proporție de două treimi protestantă. Și în sfîrșit, o unificare a Germaniei sub egida Austriei nu era posibilă decît prin dezmembrarea Prusiei. Dar dacă acest lucru nu însemna în sine o nenorocire pentru Germania, dezmembrarea Prusiei de către Austria ar fi fost tot atît de nefastă ca și dezmembrarea Austriei de către Prusia în preajma victoriei iminente a revoluției în Rusia (după care această dezmembrare ar deveni inutilă, pentru că atunci Austria, devenită și ea inutilă, ar trebui să se destrame de la sine).

Pe scurt, unitatea germană sub oblăduirea Austriei era un vis romantic, așa cum s-a văzut, de altfel, atunci cînd monarhii germani mici și mijlocii s-au întrunit în 1863 la Frankfurt pentru a-l proclama pe Franz Joseph al Austriei împărat al Germaniei. Regele Prusiei pur și simplu nu a venit, și întreaga comedie a eșuat în mod lamentabil ⁴⁸⁴.

Mai rămînea a treia cale : unificarea sub auspiciile Prusiei. Această cale, pe care s-a angajat într-adevăr istoria, ne readuce din domeniul raționamentelor abstracte pe terenul mai solid, deși destul de sordid, al „politicii reale” ⁴⁸⁵, practice.

Încă de pe timpul lui Frederic al II-lea, Prusia vedea în Germania ca și în Polonia numai un teritoriu bun pentru a fi cucerit, din care să iei cât poți lua și pe care, se înțelege de la sine, să-l împarți și cu alții. Să împartă Germania cu state străine — și în primul rând cu Franța — aceasta era „misiunea germană” a Prusiei cu începere din 1740. „Je vais, je crois, jouer votre jeu ; si les as me viennent, nous partagerons” („cred că voi juca jocul vostru ; dacă îmi vor intra așii, ne vom împărți”), acestea au fost cuvintele cu care Frederic s-a despărțit de ambasadorul Franței atunci când se pregătea să plece în primul său război⁴⁸⁶. Credincioasă acestei „misiuni germane”, Prusia a trădat Germania în 1795, cu ocazia încheierii păcii de la Basel, și a consimțit cu anticipație (tratatul din 5 august 1796), în schimbul asigurărilor că-i va fi mărit teritoriul, să cedeze Franței malul stîng al Rinului, primind, într-adevăr, pe baza hotărîrii adoptate de Reichsdeputation, hotărîre dictată de Rusia și Franța, răsplata pentru trădarea imperiului⁴⁸⁷. În 1805, Prusia și-a trădat din nou aliații, Rusia și Austria, de îndată ce Napoleon i-a oferit Hanovra — momeala cu care se lăsa prinsă de fiecare dată —, dar s-a încurcat în așa măsură în propria ei șiretenie prostească, încît a ajuns la un război cu Napoleon și a primit la Jena corecția meritată⁴⁸⁸. Sub impresia acestor lovituri, Frederic Wilhelm al III-lea a vrut să renunțe, chiar după victoriile din 1813 și 1814, la toate avanposturile vest-germane, să se limiteze la teritoriile din Germania de nord-est și, întocmai ca Austria, pe cît posibil să se retragă din Germania, ceea ce ar fi transformat întreaga Germanie de vest într-o nouă Confederație a Rinului sub protectoratul Rusiei sau al Franței. Planul nu a reușit ; în pofida voinței regelui, Westfalia și Provincia renană i-au fost impuse și, o dată cu aceasta, și o nouă „misiune germană”.

De aneмиuni, exceptînd achiziționarea cîtorva mici petice de pămînt, nu mai putea fi vorba deocamdată. În țară înflureau din nou, încetul cu încetul, vechile rînduiri iuncherist-birocratice, promisiunile făcute poporului într-un moment de grea cumpănă, de a i se acorda o constituție erau sistematic nesocotite. Cu toate acestea și în Prusia importanța burgheziei creștea tot mai mult, căci fără industrie și fără comerț chiar și înfumuratul stat prusian ar fi fost egal cu zero. Într-un ritm lent, cu împotrivire îndărătnică, aplicînd doze homeopatice, a trebuit să se facă concesii economice burgheziei. Într-o anumită privință aceste concesii constituiau pentru Prusia un motiv să spere că „misiunea” ei „germană” va fi sprijinită, atunci cînd, pentru a înlătura granițele vamale străine dintre cele două jumătăți ale sale, a propus statelor germane limitrofe să formeze o uniune vamală. Și astfel a luat naștere

Uniunea vamală, care pînă în 1830 nu era decît un deziderat pios (numai Hessen-Darmstadt intrase atunci în uniune), dar care, ulterior, o dată cu ritmul ceva mai rapid al dezvoltării politice și economice, a făcut ca cea mai mare parte a regiunilor centrale ale Germaniei⁴⁶⁹ să se alătore din punct de vedere economic Prusiei. Statele neprusiene de pe coastă au mai rămas în afara uniunii pînă după 1848.

Uniunea vamală a fost un mare succes al Prusiei. Nu faptul că ea reprezenta o victorie asupra influenței Austriei era cel mai important. Principalul era că uniunea a atras întreaga burghezie din statele germane mijlocii și mici de partea Prusiei. Cu excepția Saxoniei, în nici un alt stat german industria nu a atins nici măcar cu aproximație nivelul pe care l-a atins în Prusia, și aceasta nu se datora numai condițiilor naturale și istorice, ci și faptului că și teritoriul vamal și piața internă erau mai largi. Și cu cît uniunea vamală se extindea, incluzînd statele mici în această piață internă, cu atît burghezia în ascensiune din aceste state se deprindea tot mai mult să vadă în Prusia avanpostul ei economic, iar în viitor și politic. Și cum cîntau burghezii, așa jucau profesorii. Dacă la Berlin hegelienii fundamentau din punct de vedere filozofic menirea Prusiei de a păși în fruntea Germaniei, același lucru îl demonstau din punct de vedere istoric la Heidelberg elevii lui Schlosser, mai ales Häusser și Gervinus. Totodată se presupunea, firește, că Prusia își va schimba întregul sistem politic, că va îndeplini revendicările ideologilor burgheziei*.

Toate acestea se făceau de altfel, nu din vreo simpatie deosebită pentru statul prusian, așa cum a fost, de pildă, cazul burghezilor italieni, care au acceptat Piemontul ca stat conducător după ce acesta se situase fățiș în fruntea mișcării naționale și constituționale. Nu, toate acestea nu se făceau de bunăvoie; burghezii socoteau Prusia drept răul cel mai mic pentru că Austria îi exclusese de pe piața ei și pentru că în comparație cu Austria, Prusia avea totuși un anumit caracter burghez, chiar și numai datorită cărpănoșiei ei în chestiunile financiare. Două instituții bune dădeau Prusiei o superioritate asupra celorlalte state mari: serviciul militar obligatoriu și învățămîntul general obligatoriu. Ea le-a introdus în vremuri de grea cumpănă, iar în vremuri mai bune s-a mulțumit să le lipsească de caracterul primejdios, pe care l-ar fi putut avea

* „Rheinische Zeitung” a dezbătut în 1842, sub acest aspect, problema hegemoniei Prusiei. Gervinus mi-a spus încă în vara anului 1843 la Ostende: Prusia trebuie să ajungă în fruntea Germaniei; pentru aceasta trebuie însă să îndeplinească trei condiții: să acorde o constituție, să acorde libertatea presei și să ducă o politică externă mai precisă.

în anumite împrejurări, înfăptuindu-le în mod neglijent și denaturându-le în mod intenționat. Aceste instituții au continuat însă să existe pe hîrtie, Prusia căpătînd prin aceasta posibilitatea de a declanșa într-o bună zi energia potențială care dormitează în masa populară, într-o măsură ce nu ar putea fi atinsă în altă parte, unde există o populație la fel de numeroasă. Burghezia s-a acomodat cu ambele instituții; pe la 1840, cei cu termen redus, adică fiii de burghezi, puteau scăpa lesne și destul de ieftin, dînd mită, de obligația de a presta serviciul militar, cu atît mai mult cu cît în armată nu se punea atunci prea mare preț pe ofițerii din Landwehr⁴⁰⁰ recrutați din cercurile comerciale și industriale. Iar existența incontestabilă în Prusia a unui număr mare de oameni cu un anumit bagaj de cunoștințe elementare, ca urmare a învățămîntului obligatoriu, era cît se poate de util burgheziei; pe măsură ce marea industrie se dezvoltă, acest număr a devenit chiar neîndesulător*. Plîngerile în legătură cu cheltuielile mari pe care le implicau aceste două instituții, și care se exprimau prin impozite ridicate**, se făceau auzite mai ales în rîndurile micii burghezii; burghezia în ascensiune își făcea socoteala că cheltuielile reclamate de viitoarea situație de mare putere pe care o va avea țara, — cheltuieli ce-i drept neplăcute, dar inevitabile —, vor fi compensate din plin de profiturile sporite pe care le va realiza.

Într-un cuvînt, burghezii germani nu-și făceau nici un fel de iluzii în privința amabilității prusiene, — și dacă începînd din 1840 ideea hegemoniei prusiene a început să cîștige teren în rîndurile lor, acest lucru se explică numai pentru că, și în măsura în care burghezia prusiană, datorită dezvoltării sale economice mai rapide, s-a situat din punct de vedere economic și politic în fruntea burgheziei germane, numai pentru că, și în măsura în care, alde Rotteck și Welcker din sud, unde de mult exista constituție, au fost puși în umbră de alde Camphausen, Hansemann și Milde din nordul prusian, iar avocații și profesorii de către comercianți și fabricanți. Și, într-adevăr, în rîndurile liberalilor prusieni din ultimii ani dinainte de 1848, și mai ales ale celor renani, se făcea simțit un cu totul alt suflu revoluționar decît în rîndurile liberalilor cantonalisti din sudul Germaniei⁴⁰². Atunci au apărut două cîntece populare politice, cele mai bune din secolul al XVI-lea și pînă azi: cîn-

* Încă pe vremea Kulturkampfului⁴⁰¹, unii fabricanți din Renania mi s-au plîns că, nu pot avansa pe unii muncitori, de altfel excelenți, în posturi de supraveghetori, intrucît nu au cunoștințele generale necesare. Aceasta era cazul mai ales în regiunile catolice.

** În acest loc, Engels a scris pe margine: „Școli medii pentru burghez e”. — Nota red.

tecul despre primarul Tschech și acela despre baroana von Droste-Fischering⁴⁹³, de a căror cutezanță se înspăimintă astăzi, la bătrânețe unii oameni care în 1846 le cîntau și ei cu dezinvoltură :

Hatte je ein Mensch so'n Pech
Wie der Bürgermeister Tschech,
Dass er diesen dicken Mann
Auf zwei Schritt nicht treffen kann ! *

În curînd însă, totul trebuia să se schimbe. Au urmat revoluția din februarie, zilele din martie de la Viena și revoluția din 18 martie de la Berlin. Burghezia a învins fără să lupte serios și, atunci cînd lupta a devenit serioasă, ea nici nu a dorit-o. Căci ea, care nu de mult încă mai cocheta (mai ales la Rin) cu socialismul și comunismul din acea vreme, acum și-a dat dintr-o dată seama că au crescut nu numai muncitori izolați, ci s-a ridicat o *clasă* muncitoare, un proletariat, care, ce-i drept, pe jumătate mai dormita încă, dar încetul cu încetul se deștepta și era, prin însăși natura sa, revoluționar. Și iată că acest proletariat, cu miinile căruia burghezia a obținut pretutindeni victoria, formula deja, mai ales în Franța, revendicări incompatibile cu existența întregii rînduiei burgheze ; la Paris s-a ajuns la prima luptă cumplită între aceste două clase la 23 iunie 1848 și, după 4 zile de luptă, proletariatul a fost înfrînt. Din acel moment masa burgheziei din întreaga Europă a trecut de partea reacțiunii și s-a aliat cu birocrației absolutiști, cu feudalii și popii — pe care nu demult îi răsturnase de la putere cu ajutorul muncitorilor — împotriva dușmanilor societății, adică tocmai împotriva muncitorilor.

În Prusia acest lucru și-a găsit expresia în faptul că burghezia i-a părăsit pe reprezentanții aleși chiar de ea și a privit cu bucurie ascunsă sau fățișă cum îi împrăștia guvernul în noiembrie 1848. Guvernul iuncheresc birocratic care s-a instalat atunci pe timp de 10 ani în Prusia, a trebuit, ce-i drept, să guverneze într-o formă constituțională, dar s-a răzbunat pentru aceasta introducînd un sistem de șicane și de sîciieli mărunte, fără precedent chiar și în Prusia, de pe urma cărora nimeni nu a avut mai mult de suferit decît burghezia⁴⁹⁴. Aceasta din urmă s-a închis însă în sine smerită, a primit fără să crîcnească ploaia de lovituri și de ghionți revărsată asupra ei ca pe o pedeapsă pentru pornirile ei revoluționare de odinioară și treptat s-a obișnuit cu gîndul pe care l-a exprimat mai tirziu : și totuși sîntem niște ciini !

* Tschech, primarul nostru brav,
Are un ghinion grozav !
Într-un domn atît de gras,
La doi pași greșit a tras ! — *Nota trad.*

Apoi a venit perioada de regență. Pentru a-și dovedi devotamentul față de rege, Manteuffel l-a înconjurat cu spioni pe moștenitorul tronului *, actualul împărat, tot așa cum a făcut acum Puttkamer cu redacția publicației „Sozialdemokrat”. De îndată ce moștenitorul tronului a devenit regent, Manteuffel a primit un picior în spate, și a început o nouă eră⁴⁹⁵. Nu era decît o schimbare de decor. Prințul regent a binevoit să permită burghezilor să devină din nou liberali. Burghezii au făcut uz cu plăcere de această permisiune, dar și-au închipuit că ei sînt acum stăpîni pe situație și că statul prusian trebuie să joace după cum îi cîntă ei. Dar nu aceasta era intenția „cercurilor competente”, cum se spune în limbajul presei reptilă. Reorganizarea armatei trebuia să fie prețul plătit de burghezii liberali pentru noua eră. Totodată, guvernul nu cerea decît ca serviciul militar obligatoriu să fie înfăptuit în limitele în care se înfăptuia în jurul anului 1816. Din punctul de vedere al opoziției liberale, nu se putea face absolut nici o obiecție care să nu fie, totodată, în contradicție flagrantă cu propriile ei fraze despre prestigiul și misiunea germană a Prusiei. Opoziția liberală își dădea consimțămîntul cu condiția ca durata serviciului militar să fie limitată prin lege la maximum 2 ani. Aceasta era, în sine, cît se poate de rațional ; se punea însă întrebarea dacă acest lucru putea fi obținut, dacă burghezia liberală a țării era gata să lupte pentru această condiție pînă la capăt, cu orice preț. Guvernul insistă ca durata serviciului militar să fie de 3 ani, Camera — de 2 ani ; conflictul a izbucnit⁴⁹⁶. Și, o dată cu conflictul în problema militară, politica externă a jucat din nou un rol hotărîtor și pentru politica internă.

Am văzut că, din cauza atitudinii pe care a avut-o în războiul Crimeii și în războiul din Italia, Prusia și-a pierdut și ultima rămășiță de considerație de care se mai bucura. Această politică jalnică își găsea întrucîtva justificarea în starea proastă a armatei. Cum încă înainte de 1848 nu se puteau institui noi impozite sau contracta împrumuturi fără consimțămîntul stărilor și nici nu se dorea convocarea reprezentanților stărilor în vederea acestui scop, nu existau niciodată destui bani pentru armată, așa că din cauza nemărginitei calicii aceasta decădea cu totul. Spiritul cazon și slăbiciunea pentru parăzi care s-a împămîntenit în timpul domniei lui Frederic Wilhelm al III-lea a completat opera. Cît de neputincioasă s-a dovedit a fi această armată de paradă în 1848 pe cîmpurile de luptă din Danemarca se poate vedea în cele scrise de contele Waldersee. Mobilizarea din 1850 a fost un fiasco complet ; totul lipsea, și ceea ce exista de cele mai multe ori nu era bun de

* Prințul Wilhelm, ulterior împăratul Wilhelm I. — Nota red.

nimic⁴⁹⁷. Creditele votate de Cameră au îmbunătățit, ce-i drept, situația : armata a fost smulsă din vechea rutină, iar serviciul de campanie a înlocuit cel puțin, în cea mai mare parte, serviciul de paradă. Efectivul armatei însă continua să fie același ca și în jurul anului 1820, în timp ce toate celelalte mari puteri, și în special Franța, din partea căreia amenința tocmai acum pericolul, și-au sporit considerabil forțele armate. În Prusia exista, totuși, serviciul militar obligatoriu ; fiecare prusian era soldat pe hîrtie, dar, în timp ce populația a crescut de la 10 500 000 (1817) la 17 750 000 (1858), cadrele armatei nu puteau primi și instrui mai mult de 1/3 din persoanele apte pentru serviciul militar. Acum guvernul cerea o creștere a efectivului armatei care să corespundă aproape exact cu creșterea înregistrată de populație începînd din 1817. Dar aceiași deputați liberali care cereau într-una guvernului să se situeze în fruntea Germaniei, să apere prestigiul Germaniei în afară, să restabilească autoritatea ei în rîndul celorlalte națiuni, — aceiași oameni acum se caliceau și se tîrguiau și nu voiau să-și dea consimțămîntul la nimic decît pe baza serviciului militar de 2 ani. Aveau ei oare puterea să-și impună dorința asupra căreia insistau cu atîta îndărătnicie ? Se afla oare în spatele lor poporul sau, măcar, burghezia gata de atac ?

Nicidecum. Burghezia aplauda duelurile lor verbale cu Bismarck, dar în realitate organiza o mișcare îndreptată totuși de fapt, chiar dacă inconștient, împotriva politicii duse de majoritatea Camerei prusiene. Încălcarea de către Danemarca a Constituției Holsteinului, încercările de a daniza cu forța Schleswigul îl indignau pe burghezul german⁴⁹⁸. Cu șicanele marilor puteri era deprins, dar ghionturile primite de la mica Danemarcă îl revoltau. A fost creată Uniunea națională⁴⁹⁹ ; grosul forțelor ei îl forma tocmai burghezia statelor mici. Și Uniunea națională, oricît de liberală era ea, cerea, înainte de toate, unificarea națională sub conducerea Prusiei, a unei Prusii, pe cît posibil, liberale și în extrem, chiar și a unei Prusii așa cum este. Să se facă, în sfîrșit, un pas înainte, să se pună capăt situației jalnice — de oameni de mîna a doua — pe care o aveau germanii pe piața mondială, să se aplice o corecție Danemaricii, iar marilor puteri să li se arate colții în Schleswig-Holstein — iată ce cerea, înainte de toate, Uniunea națională. Și, în plus, revendicarea hegemoniei Prusiei era acum eliberată de toate confuziile și iluziile care îi erau proprii pînă în 1850. Se știa precis că această revendicare însemna eliminarea Austriei din Germania, desființarea efectivă a suveranității micilor stătulețe și că nici una nici cealaltă nu puteau fi obținute fără un război civil și fără împărțirea Germaniei. Un război civil însă nu mai inspira teamă, iar

împărțirea reprezenta numai bilanțul politicii vamale prohibitive a Austriei. Industria și comerțul Germaniei s-au dezvoltat atât de mult, rețeaua de firme comerciale germane care împinzea piața mondială s-a extins atât de mult și a devenit atât de deasă, încît fărimțarea în state mici dinăuntru țării și lipsa de drepturi și de protecție din afara ei nu mai erau de suportat. Și, în timp ce organizația politică cea mai puternică pe care a avut-o vreodată burghazia germană le dădea de fapt deputaților de la Berlin un vot de neîncredere, ei se tîrguiau pentru durata serviciului militar !

Aceasta era situația în momentul cînd Bismarck se pregătea să intervină activ în politica externă.

Bismarck este Ludovic-Napoleon, reîncarnarea aventurosului pretendent francez la tron într-un iuncher prusac de la țară și într-un membru al unei corporații studențești germane. Întocmai ca Ludovic-Napoleon, Bismarck este un om cu mult spirit practic și foarte viclean, un om de afaceri înăscut și versat, care, în alte împrejurări, la bursa din New York, și-ar fi putut disputa locul cu de-alde Vanderbilt și Jay Gould și care s-a și priceput într-adevăr de minune să-și aranjeze afacerile particulare. Adesea însă această minte foarte ageră în domeniul vieții practice se îmbina cu un orizont foarte îngust, și în această privință Bismarck îl întrece pe predecesorul său francez. Căci acesta și-a elaborat totuși el însuși, în perioada lui de vagabondaj, „ideile napoleoniene”⁵⁰⁹ — croite, ce-i drept, pe măsura lui —, în timp ce Bismarck, după cum vom vedea, nu a fost în stare să conceapă nici un crîmpei de idee politică proprie, ci doar a combinat așa cum îi convenea ideile altora. Dar tocmai orizontul mărginit a fost norocul lui. Fără acesta, el nu ar fi putut privi niciodată întreaga istorie universală prin prisma specific prusiană ; și, dacă în această concepție a sa pur prusiană despre lume s-ar fi ivit vreo fisură prin care să pătrundă lumina zilei, el ar fi ratat întreaga sa misiune și din gloria lui nu s-ar mai fi ales nimic. Și, într-adevăr, de îndată ce și-a îndeplinit, în felul lui, misiunea sa specială impusă din afară, s-a trezit într-un impas ; vom vedea ce acrobații a fost nevoit să facă din cauză că era cu totul lipsit de idei raționale și incapabil să priceapă situația istorică creată de el însuși.

Dacă datorită trecutului său, Ludovic-Napoleon se obișnuise să nu-și facă prea multe scrupule în alegerea mijloacelor pe care le folosea, Bismarck a învățat din istoria politicii Prusiei și mai ales a politicii așa-numitului mare principe elector * și a lui Frederic al II-lea, să fie și mai puțin scrupulos, avînd, totodată, posibilitatea să-și păstreze conștiința înălțătoare că în această privință rămîne

* Frederic Wilhelm. — Nota red.

credincios tradiției naționale. Spiritul lui practic îl învăța să-și refuleze, la nevoie, aspirațiile sale iuncheriste; când acest lucru nu mai părea necesar, ele reapăreau în toată goličiuena lor; aceasta era, ce-i drept, un semn al declinului. Metoda sa politică era aceea a studentului membru al unei corporații; în Cameră, când era vorba de Constituția Prusiei, el aplica fără nici o jenă interpretarea ridicol de fidelă a Bierkomment*-ului, folosit la agapele studențești pentru a ieși din încurcătură; toate inovațiile pe care le-a introdus în diplomație sînt împrumutate de la corporațiile studențești. Dar dacă adeseori Ludovic-Napoleon, în momentele hotărîtoare, șovăia, ca în cazul loviturii de stat din 1851, când Morny a trebuit pur și simplu să-l silească să ducă pînă la capăt ceea ce a început, sau ca în ajunul războiului din 1870, când nehotărîrea de care a dat dovadă a fost funestă pentru situația lui, trebuie să recunoaștem că lui Bismarck nu i s-a întîmplat niciodată așa ceva. Voința lui dirză nu l-a părăsit niciodată; mai degrabă se transforma în brutalitate fățișă. În aceasta rezidă, înainte de toate, secretul succeselor lui. Tuturor claselor dominante din Germania, iuncherilor, ca și burghezilor, le-a secăt într-o asemenea măsură pînă și ultima rămășiță de energie, în asemenea măsură s-a împămîntenit în Germania „cultă” obiceiul de a fi lipsit de voință, încît singurul dintre ei care mai avea într-adevăr voință a devenit, „tocmai de aceea”, cel mai mare om al lor, un tiran care s-a ridicat deasupra tuturor, în fața căruia, împotriva rațiunii și conștiinței lor, după cum spuneau chiar ei, sînt gata „să stea sluj”. Ce-i drept, în Germania „incultă”, lucrurile nu au ajuns chiar atît de departe; poporul muncitor a arătat că are o voință cu care nici voința dirză a lui Bismarck nu o poate scoate la capăt.

În fața iuncherului nostru din Brandenburg se deschidea o carieră strălucită, trebuia numai să se pună pe lucru cu curaj și pricepere. Ludovic-Napoleon nu a devenit oare idolul burgheziei tocmai pentru că i-a dizolvat parlamentul, mărindu-i, în schimb, profiturile? Și nu era oare Bismarck un om de afaceri tot atît de talentat ca și falsul Napoleon, pe care îl admirau atîta burghezii? Nu era el oare atras de al său Bleichröder ca și Napoleon de al său Fould? Nu exista oare în Germania în 1864 un conflict între reprezentanții din Cameră ai burgheziei, care voiau să scurteze, din zgîrcenie, durata serviciului militar, și burghezii din afara ei, burghezii din Uniunea națională, care doreau cu orice preț fapte naționale, fapte pentru care este nevoie de armată? Oare n-a existat un conflict cu totul asemănător în Franța, în 1851, între burghe-

* Rit tradițional după care se desfășurau agapele studenților germani. —

zii din Cameră, care îngreădeau puterea președintelui, și burghezii din afara ei, care voiau liniște și un guvern puternic, liniște cu orice preț, — și nu rezolvase oare Ludovic-Napoleon acest conflict împrăștiindu-i pe obstructioniștii din parlament și asigurând liniște masei burgheziei? Oare situația din Germania nu era mult mai favorabilă pentru o lovitură îndrăzneată? Nu a furnizat oare burghezia planul de reorganizare a armatei, gata întocmit, cerînd ea însăși sus și tare un bărbat de stat prusian energic care să-i înfăptuiască planul, să excludă Austria din Germania și să unească statele mici sub hegemonia Prusiei? Și chiar dacă aceasta ar fi implicat o comportare nu prea delicată față de Constituția prusiană, chiar dacă ideologii dinăuntru și din afara Camerei trebuiau înlăturați așa cum meritau, nu te puteai oare sprijini, ca și Ludovic-Napoleon, pe votul universal? Ce putea fi mai democratic decît introducerea votului universal? Nu a dovedit oare Ludovic-Napoleon că, dacă îl folosești așa cum trebuie, el este cu totul inofensiv? Și nu oferea oare tocmai acest vot universal mijlocul de a face apel la masele largi populare și de a cocheta puțin cu mișcarea socială care lua ființă, dacă burghezia se dovedea recalcitrantă?

Bismarck s-a pus pe lucru. Trebuia reeditată lovitură de stat a lui Ludovic-Napoleon, trebuia să i se arate în mod concret burgheziei germane care este adevăratul raport de forțe, să i se risipească cu forța iluziile ei liberale, dar să i se realizeze revendicările naționale, care coincideau cu dorințele Prusiei. Primul prilej de a trece la acțiune l-a oferit Schleswig-Holstein. În ceea ce privește politica externă, terenul era pregătit. Țarul Rusiei* a fost cîștigat de partea lui Bismarck datorită serviciilor polițieneste pe care acesta din urmă i le-a făcut în 1863, în cursul luptei împotriva polonezilor răsculați⁵⁰¹; Ludovic-Napoleon a fost și el prelucrat și își putea justifica indiferența, dacă nu chiar sprijinirea tacită a planurilor lui Bismarck, prin îndrăgitul său „principiu al naționalităților”; în Anglia, prim-ministru era Palmerston, care l-a pus pe micul lord John Russell în fruntea Departamentului Afacerilor Externe numai pentru a-i da prilejul să se facă de rîs. Austria era însă concurenta Prusiei la hegemonie în Germania, și tocmai în această chestiune ea putea cu atît mai puțin să se lase întrecută de Prusia cu cît în 1850 și 1851, în calitate de jandarm al țarului Nicolaie, în Schleswig-Holstein se purtase de fapt și mai josnic decît Prusia însăși⁵⁰². Situația era, așadar, extrem de favorabilă. Oricît ar fi urît Bismarck Austria și oricît ar fi dorit Austria să-și verse năduful pe Prusia, totuși la moartea lui Frederic al VII-lea al Danemaricii, nu le-a

* Alexandru al II-lea. — *Nota red.*

rămas altceva de făcut decît să pornească împreună — cu asentimentul tacit al Rusiei și al Franței — împotriva Danemaricii. Succesul era asigurat dinainte atîta timp cît Europa rămînea neutră ; așa s-a și întîmplat — ducatele au fost cucerite și cedate pe baza tratatului de pace⁵⁴³.

În acest război Prusia mai urmărea și alt scop, anume să pună la încercare în fața inamicului armata ei, care, începînd din 1850, a fost instruită după noi principii și apoi, în 1860, a fost reorganizată, iar efectivul ei a fost mărit. În pofida tuturor așteptărilor, în timpul războiului, armata, pusă în cele mai diferite situații, s-a comportat bine. În lupta de la Lyngby, în Iutlanda, unde 80 de prusieni postați îndărătul unor tufișuri au pus pe fugă prin tirul lor rapid un număr întreit de danezi, s-a dovedit că pușca cu ac este cu mult superioară celei care se încarcă pe la gura țevii și că soldații știau s-o minuiască. S-a putut constata totodată că, singura învățătură pe care au tras-o austriecii din războiul din Italia și din modul de luptă al francezilor, era că focul de pușcă nu face doi bani și că adevăratul soldat trebuie să-l doboare pe inamic pe loc cu baioneta ; acest lucru și l-au băgat bine în cap, căci în fața țevilor de pușcă cu încărcare pe la culată nici nu-ți poți dori o tactică inamică mai potrivită. Și pentru a da posibilitate austriecilor să se convingă în practică cît mai repede de acest lucru, la încheierea păcii cele două ducate au fost puse sub suveranitatea comună a Austriei și a Prusiei, creîndu-se astfel o situație provizorie de natură să genereze neconținute conflicte și care lăsa cu totul la latitudinea lui Bismarck alegerea momentului pentru a folosi un asemenea conflict ca prilej pentru marea lovitură împotriva Austriei. Dată fiind tradiționala politică prusiană „de a folosi fără nici un fel de scrupule pînă la extrem” o situație favorabilă, după cum se exprimă d-l von Sybel, era de la sine înțeles că, sub pretextul de a elibera pe germani de sub asupra danezilor, au fost anexați la Germania vreo 200 000 de danezi din Schleswigul de nord. Dar cel care nu s-a ales cu nimic a fost candidatul statelor germane mici și al burgheziei germane la tronul Schleswig-Holsteinului, ducele de Augustenburg.

În felul acesta, Bismarck a îndeplinit în ducate voința burgheziei germane împotriva propriei ei voințe. El i-a izgonit pe danezi, a înfruntat străinătatea, și străinătatea nu a ripostat. De îndată ce au fost eliberate însă, ducatele au fost tratate ca o țară cucerită, nu s-a ținut cît de cît seama de dorința lor și au fost pur și simplu împărțite în mod provizoriu între Austria și Prusia. Prusia a devenit din nou o mare putere, ea nu mai era a cincea roată la căruța Europei ; aspirațiile naționale ale burgheziei se înfăptuiau cu suc-

ces, dar calea aleasă nu era calea liberală a burgheziei. Conflictul prusian cu privire la armată continua, așadar, și devenea pe zi ce trece tot mai greu de soluționat. Al doilea act al acțiunii spectaculoase a lui Bismarck trebuia să înceapă.

Războiul împotriva Danemaricii a îndeplinit o parte din aspirațiile naționale. Schleswig-Holsteinul a fost „eliberat”. Protocolul de la Varșovia și cel de la Londra, prin care marile puteri au pecetluit înjosirea Germaniei în fața Danemaricii⁵⁰⁴, au fost rupte în bucăți și aruncate la picioarele lor, iar ele nici nu au crîcnit. Austria și Prusia erau din nou alături, trupele lor au luptat umăr la umăr, raportînd victoria, și nici un potentat nu se mai gîndea să se atîngă de teritoriul german. Aspirațiile lui Ludovic-Napoleon cu privire la Rin, împinse pe planul al doilea de alte preocupări — revoluția din Italia, răscoala din Polonia, complicațiile din Danemarca și, în sfîrșit, expediția din Mexic⁵⁰⁵ —, nu aveau acum nici o șansă de succes. Pentru un bărbat de stat conservator din Prusia, situația internațională din punctul de vedere al politicii externe era, așadar, cum nu se poate mai bună. Bismarck însă nu a fost niciodată conservator pînă în 1871, și cu atît mai puțin atunci, iar burghezia germană nu era satisfăcută.

Burghezia germană era, ca și înainte, victima vechii contradicții. Pe de o parte, ea cerea puterea politică exclusivă, pentru sine, adică pentru un guvern ales din rîndul majorității liberale a Camerei ; și un astfel de guvern ar fi trebuit să ducă o luptă de un deceniu cu vechiul sistem reprezentat de coroană, pînă cînd noua sa putere ar fi fost recunoscută definitiv ; aceasta ar fi însemnat o slăbire internă a țării pe o durată de zece ani. Dar, pe de altă parte, burghezia cerea o transformare revoluționară a Germaniei, care putea fi îndeplinită numai prin violență, prin urmare numai printr-o dictatură efectivă. Și, în plus, începînd din 1848, burghezia a dovedit pas cu pas, în orice moment hotărîtor, că nu posedă nici măcar urmă din energia necesară pentru a îndeplini una sau alta din aceste revendicări, darămite amîndouă. În politică nu există decît două puteri hotărîtoare : forța organizată a statului, armata, și forța neorganizată, spontană a maselor populare. În 1848 burghezia s-a dezvățat să mai facă apel la mase ; ea se temea de ele mai mult decît de absolutism. Armata însă nu era la dispoziția ei, ci la dispoziția lui Bismarck.

În cadrul conflictului constituțional, care mai dura încă, Bismarck a luptat în modul cel mai hotărît împotriva revendicărilor parlamentare ale burgheziei. El ardea însă de dorința de a înfăptui revendicările ei naționale, pentru că ele coincideau cu aspirațiile cele mai tainice ale politicii prusiene. Dacă și acum el ar fi îndeplinit voința burgheziei împotriva propriei ei voinți, dacă ar fi înfăptuit unificarea Germaniei, așa cum o formulase burghezia, conflictul ar fi fost aplanat de la sine, iar Bismarck ar fi devenit astfel idolul burgheziei, așa cum a fost Ludovic-Napoleon modelul său.

Burghezia i-a indicat țelul, Ludovic-Napoleon — calea spre țel; lui Bismarck nu-i rămânea decît să-l înfăptuiască.

Pentru a situa Prusia în fruntea Germaniei, era nevoie nu numai ca Austria să fie scoasă cu forța din Confederația germană, ci și statele germane mici să fie supuse. Un astfel de război vioi și vesel⁵⁰⁶ dus de germani împotriva germanilor a constituit întotdeauna pentru politica Prusiei principalul mijloc de a-și mări teritoriul; de așa ceva nu se temea nici un prusian curajos. Tot așa nu putea da loc la ezitări nici cel de-al doilea mijloc principal — alianța cu străinătatea împotriva germanilor. De sentimentul Alexandru al Rusiei erau siguri. Ludovic-Napoleon nu a negat niciodată misiunea Prusiei de a juca în Germania rolul Piemontului și era absolut gata să încheie o tranzacție cu Bismarck. El prefera, dacă era posibil, să obțină ceea ce-i trebuia pe cale pașnică, sub formă de compensații. Și, în plus, nici nu avea nevoie de tot malul stîng al Rinului dintr-o dată; dacă i se dădea pe porțiuni, cîte o bucată pentru fiecare pas înainte făcut de Prusia, era chiar mai puțin bătător la ochi și ducea, totuși, la atingerea țelului. Căci în ochii chauvins* -ilor francezi, o milă pătrată pe Rin făcea cît toată Savoia și Nisa. S-au dus deci tratative cu Ludovic-Napoleon și s-a obținut aprobarea lui pentru mărirea teritoriului Prusiei și pentru crearea Confederației Germaniei de nord. Nu încape nici o îndoială că i s-a oferit în schimb o bucată de teritoriu german pe Rin** ; în tratativele duse cu Govone, Bismarck vorbea de Bavaria renană și de Hessenul renan⁵⁰⁷. Ce-i drept, ulterior el a tăgăduit acest lucru. Dar un diplomat, în special unul prusian, are părerile sale proprii asupra limitelor înăuntrul cărora este îndreptățit sau chiar obligat să forțeze întrucîtva adevărul. După concepția iuncherilor, adevărul, ca și femeia, se și complace în această situație. Ludovic-Napoleon nu era atît de prost încît să permită extinderea Prusiei fără ca Prusia să-i promită o compensație; mai curînd ar

* — șovini. — *Nota trad.*

** Engels a scris aici cu creionul pe margine: „Demarcație — linia Mainului” (vezi volumul de față, p. 434). — *Nota red.*

fi dat Bleichröder bani cu împrumut fără dobândă. Dar el nu-i cunoștea îndeajuns pe prusienii săi și pînă la urmă a fost tras pe sfoară. Pe scurt, după ce s-au asigurat de sprijinul lui, au încheiat o alianță cu Italia în vederea unei „lovituri drept în inimă”.

Filistinul din diferite țări era profund indignat de această expresie. Și nu avea cituși de puțin dreptate. À la guerre comme à la guerre *. Expresia nu face decît să dovedească că Bismarck a considerat războiul civil german din 1866⁵⁰⁸ drept ceea ce era în realitate, adică o *revoluție*, și că era gata să înfăptuiască această revoluție cu mijloace revoluționare. Lucru pe care l-a și făcut. Modul său de a acționa față de Bundestag a fost cît se poate de revoluționar. În loc să se supună hotărîrii constituționale a organelor Confederației, el le-a învinuit de a fi încălcat actul confederării — ceea ce era un simplu tertip —, a torpilat Confederația, a proclamat o nouă Constituție cu un Reichstag ales prin votul universal revoluționar și, în cele din urmă, a izgonit Bundestagul din Frankfurt⁵⁰⁹. În Silezia superioară el a format o legiune ungară sub comanda generalului revoluționar Klapka și a altor ofițeri revoluționari, soldații acestei legiuni, dezertori și prizonieri de război unguri, trebuind să lupte împotriva propriilor lor comandanți legitimi **. După cucerirea Boemiei, Bismarck a lansat proclamația „Către locuitorii gloriosului regat al Boemiei”, al cărei conținut era, de asemenea, în contradicție flagrantă cu tradițiile legitimiste⁵¹⁰. Chiar după încheierea păcii, el a aparat pentru Prusia toate posesiunile a trei principii legitimi germani, care făceau parte din Confederație, și cele ale unui oraș liber⁵¹¹, fără ca această izgonire a principilor, care domneau nu mai puțin „prin grația lui Dumnezeu” decît regele Prusiei, să-i fi încărcat cît de cît conștiința creștină și legitimistă. Pe scurt, era o revoluție în toată regula, înfăptuită cu mijloace revoluționare. Noi sîntem, firește, ultimii care să-i reproșăm acest lucru. Dimpotrivă, îi reproșăm că nu a fost destul de revoluționar, că nu a fost decît un revoluționar prusian care voia să facă o revoluție de sus, că a pornit să facă o revoluție completă de pe o poziție care nu-i îngăduia s-o facă decît pe jumătate și că, odată pornit pe calea anexiunilor, s-a mulțumit cu patru stătutețe prădite.

Tocmai atunci sosi, șontic-șontic, și Napoleon cel Mic, cerîndu-și răsplata. În timpul războiului ar fi putut să ia pe Rin tot ce i-ar fi plăcut: nu numai teritoriul, dar chiar și fortărețele erau desoperite. El a șovăit; el se aștepta la un război de durată, care să

* — La război ca la război. — *Nota trad.*

** În acest loc Engels a scris cu creionul pe margine: „Jurămîntul!”. — *Nota red.*

istovească ambele părți, și când colo au survenit aceste lovituri rapide : înfringerea Austriei în decurs de opt zile. El a cerut mai întâi ceea ce Bismarck a indicat generalului Govone ca un teritoriu pe care i l-ar da eventual drept compensație — Bavaria renană și Hessenul renan cu Mainzul. Dar acum, chiar să fi vrut, Bismarck nu i le mai putea da. Succesele colosale repurtate în război i-au impus noi obligații. Din moment ce Prusia se erija în apărătoarea și proteoarea Germaniei, ea nu mai putea să vîndă străinătății Mainzul, cheia Rinului mijlociu. Bismarck a refuzat. Ludovic-Napoleon era dispus să cadă la învoială ; el nu mai cerea decît Luxemburg, Landau, Saarlouis și bazinul carbonier Saarbrücken. Dar nici pe acestea Bismarck nu le mai putea ceda, cu atît mai mult cu cît de astă dată era vorba și de teritoriu prusian. De ce Ludovic-Napoleon nu a pus mîna el însuși pe ele la momentul oportun, atunci cînd prusienii erau angajați în Boemia ? Pe scurt, Franța nu s-a ales cu nici un fel de compensații. Că aceasta va duce mai tîrziu la un război cu Franța, Bismarck o știa foarte bine, dar tocmai aici voia să ajungă.

La încheierea păcii, Prusia nu a folosit de astă dată situația favorabilă cu acea lipsă de scrupule de care dădea dovadă de obicei în caz de succes. Și din motive bine întemeiate. Saxonia și Hessen-Darmstadt au fost atrase în noua Confederație a Germaniei de nord, și tocmai pentru acest motiv au fost cruțate. Bavaria, Württemberg și Baden trebuiau tratate cu menajamente pentru că Bismarck voia să încheie cu ele alianțe secrete, ofensive și defensive. Dar Austria — oare nu i-a făcut Bismarck un serviciu rupînd lanțurile tradiționale care o legau de Germania și de Italia ? Oare nu i-a creat el abia acum situația de mare putere independentă la care rîvnea de mult ? Oare nu a știut el, de fapt mai bine chiar decît Austria, ce îi era de folos acesteia atunci cînd a înfrînt-o în Boemia ? Oare Austria, dacă cumpănea bine, nu trebuia să-și dea seama că poziția geografică și apropierea teritorială dintre cele două țări făcea din Germania, unificată sub egida Prusiei, aliatul ei necesar și firesc ?

Așa se face că, pentru prima oară de cînd exista, Prusia s-a putut înconjura cu nimbul mărinimiei, pentru că a renunțat la cîrnați de dragul șuncii.

Nu numai Austria a fost învinsă pe cîmpurile de luptă din Boemia, dar și burghezia germană. Bismarck i-a dovedit că știe mai bine decît ea însăși ce-i este de folos. Despre o continuare a conflictului din partea Camerei, nici vorbă nu putea fi. Pretențiile liberale ale burgheziei erau înmormintate pentru multă vreme, în schimb, revendicările ei naționale erau îndeplinite, pe zi ce trecea,

tot mai mult. Bismarck realiza programul ei național cu o rapiditate și o exactitate care o uimea pe ea însăși. După ce i-a dovedit în mod palpabil în corpore vili, pe propria ei piele, indolența și lipsa ei de energie și, totodată, completa ei incapacitate de a-și realiza propriul ei program, Bismarck, făcând și față de ea pe generosul, s-a prezentat în fața Camerei, realmente dezarmată acum, cerind să fie degrevat de răspundere pentru guvernarea anticonstituțională din timpul conflictului. Mișcată pînă la lacrimi, ea a aprobat progresul, care de acum încolo devenise inofensiv ⁵¹².

Cu toate acestea, i s-a amintit burgheziei că și ea a fost învinsă la Königgrätz ⁵¹³. Constituția Confederației Germaniei de nord a fost croită după modelul Constituției prusiene, așa cum a fost interpretată ea în timpul conflictului constituțional. Refuzul de a vota impozite era interzis. Cancelarul federal și miniștrii săi erau numiți de regele Prusiei, indiferent care ar fi fost majoritatea parlamentară. Independența armatei față de parlament, care s-a statornicit datorită conflictului, a fost menținută și față de Reichstag. În schimb însă, membrii acestui Reichstag aveau conștiința înălțătoare că au fost aleși pe baza votului universal. De acest fapt le amintea, ce-i drept, în mod neplăcut, prezența în mijlocul lor a celor doi socialiști *. Pentru prima oară apăreau în parlament deputați socialiști, reprezentanți ai proletariatului, ceea ce era de rău augur.

La început, toate acestea nu prezentau importanță. Acum se puneau problema de a consolida și folosi în interesul burgheziei unitatea din nou dobîndită a imperiului, cel puțin cea din nord, și de a atrage astfel în noua Confederație și pe burghezii din sud. Constituția Confederației a scos din competența diferitelor state unele domenii ale legislației deosebit de importante sub raport economic, trecîndu-le în competența Confederației, și anume: dreptul de cetățenie unică și libertate de deplasare pe întregul teritoriu al Confederației, dreptul de domiciliere, legislația cu privire la industrie, comerț, taxe vamale, navigație, monedă, măsuri și greutăți, căi ferate, căi maritime și fluviale, poștă și telegraf, patente, bănci, întreaga politică externă, consulat, protecția comerțului în străinătate, poliția sanitară, dreptul penal, procedura judiciară etc. Acum cea mai mare parte din aceste probleme erau reglementate repede, pe cale legislativă, și, în genere, în spirit liberal. Astfel au fost înlăturate în sfîrșit — în sfîrșit! — cele mai grave racile ale fărîmițării în state mici, care, pe de o parte, împiedicau cel mai mult dezvoltarea capitalistă și, pe de altă parte, stăteau cel mai mult în calea poftelor de dominație ale Prusiei. Aceasta nu era însă o cucerire de importanță istorică mondială, cum trîmbița burghezul pe

* August Bebel și Wilhelm Liebknecht. — *Nota red.*

cale de a deveni azi șovin, ci o foarte, foarte tardivă și imperfectă imitație a celor înfăptuite de revoluția franceză încă în urmă cu 70 de ani și adoptate de multă vreme de toate celelalte state civilizate. În loc să se fălească, „prea cultivată” Germanie ar fi trebuit să se rușineze că a ajuns aici cea din urmă.

În toată această perioadă de existență a Confederației Germaniei de nord, Bismarck s-a arătat binevoitor față de burghezie pe tărîm economic, și chiar atunci cînd se dezbăteau problemele cu privire la competența parlamentară, el nu și-a arătat pumnul de fier decît într-o mînușă de catifea. A fost cea mai bună perioadă a sa ; cîteodată te puteai chiar îndoii de mărginirea sa specific prusacă și de incapacitatea sa de a înțelege că în istoria universală mai există și alte forțe mai puternice decît armatele și intrigile diplomatice care se sprijină pe ele.

Bismarck nu numai că știa că pacea cu Austria purta în sînul ei războiul cu Franța, dar îl și dorea. Acest război trebuia să ofere tocmai mijlocul pentru desăvîrșirea imperiului germano-prusian pe care îl cerea burghezia germană *. Încercările de a transforma treptat parlamentul vama⁵¹⁵ într-un Reichstag și de a atrage astfel încetul cu încetul statele din sud în Confederația Germaniei de nord au eșuat, lovindu-se de strigătul puternic al deputaților din aceste state: nici o lărgire a competenței ! Starea de spirit a guvernelor care fuseseră tocmai învinse pe cîmpul de luptă nu era nici ea mai favorabilă. Numai o dovadă nouă, concretă că Prusia este nu numai mult mai puternică decît ele, dar și destul de puternică pentru a le apăra — așadar, numai un nou război dus de întreaga Germanie — putea să grăbească momentul capitulării lor. Și apoi, linia de demarcație a Mainului⁵¹⁶, în privința căreia Bismarck și Ludovic-Napoleon au căzut dinainte de acord în secret, după victorie părea impusă Prusiei de către acesta din urmă ; unirea cu Germania de sud însemna, așadar, o încălcare a dreptului de a dezmembra Germania, recunoscut de data aceasta în mod formal francezilor, și constituia un casus belli.

Între timp, Ludovic-Napoleon era silit să caute dacă nu se află pe undeva la granița germană vreun petic de pămînt pe care să

* Fiind, încă înainte de războiul împotriva Austriei, interpelat de un ministru al unui stat din centrul Germaniei în legătură cu politica sa germană demagogică, Bismarck i-a răspuns că, în pofida întregii frazeologii, el va exclude Austria din Germania și va torpila Confederația germană. — „Și credeți oare că statele centrale vor privi liniștite toate acestea ?” — „Voi, statele centrale, nu veți face absolut nimic”. — „Și ce se va întîmpla atunci cu germanii ?” — „Îi voi duce la Paris și îi voi unifica acolo”. (Relatat la Paris, înainte de războiul împotriva Austriei, de sus-numitul ministru și publicat în timpul războiului în „The Manchester Guardian”⁵¹⁴ de d-na Crawford, corespondent al acestui ziar la Paris.)

pună mîna drept compensație pentru Sadova. Cu ocazia constituirii Confederației Germaniei de nord, Luxemburgul a fost lăsat deoparte, așa că acum era un stat care se afla într-o uniune personală cu Olanda, dar altminteri un stat cu totul independent. În plus, a fost francezizat cam în aceeași măsură ca și Alsacia și înclina cu mult mai mult spre Franța decît spre Prusia, pe care o ura în mod categoric.

Luxemburgul este un exemplu grăitor de ceea ce mizeria politică a Germaniei a făcut, cu începere din evul mediu, din ținuturile de la granița franco-germană, un exemplu cu atît mai grăitor cu cît pînă în 1866 Luxemburgul a aparținut nominal Germaniei. Deși alcătuit pînă în 1830 dintr-o jumătate franceză și o jumătate germană, totuși și partea germană a suferit încă de timpuriu influența culturii franceze, superioare. Împărații germani din dinastia de Luxemburg⁵¹⁷, după limbă și cultură, erau francezi. De la încorporarea sa în ducatul Burgundiei (1440), Luxemburgul, ca și restul Țărilor de Jos, a rămas legat numai nominal de Germania; în această privință nici primirea lui, în 1815, în Confederația germană nu a schimbat nimic. După 1830, partea franceză, precum și o bună bucată din partea germană au revenit Belgiei. Dar și în restul Luxemburgului german, totul a rămas francez: în tribunale, la autorități, în Cameră se folosea limba franceză, toate actele oficiale și private, toate registrele comerciale erau întocmite în limba franceză, în toate școlile secundare se preda în franceză, limba cultă a fost și a rămas cea franceză, firește, o franceză schimonosită din cauza mutației consonantice specifice limbii germane de sus (hochdeutsch). Într-un cuvînt, în Luxemburg se vorbeau două limbi: un dialect popular franco-renan (rheinfränkisch) și limba franceză, dar germana de sus rămînea o limbă străină. Existența unei garnizoane prusiene în capitală mai degrabă agrava decît ameliora toată această stare de lucruri. Este destul de rușinos pentru Germania, dar este adevărat. Și această francezizare de bunăvoie a Luxemburgului pune abia în adevărata lor lumină procesele asemănătoare care au avut loc în Alsacia și în Lorena germană.

Regele Olandei *, duce suveran al Luxemburgului, căruia i-ar fi prins bine niște bani numerar, s-a arătat dispus să-și vîndă ducatul lui Ludovic-Napoleon. Luxemburghezii ar fi consimțit, fără îndoială, ca acest ducat să fie alipit la Franța; dovadă — atitudinea lor în războiul din 1870. Din punctul de vedere al dreptului internațional, Prusia nu putea să facă nici o obiecție, deoarece ea însăși a contribuit la excluderea Luxemburgului din Germania. Trupele ei se aflau în capitala Luxemburgului în calitate de garni-

* Wilhelm al III-lea. — *Nota red.*

zoană a Confederației într-o fortăreață a Confederației germane ; de îndată ce Luxemburgul înceta să mai fie o fortăreață a Confederației, ele nu mai aveau nici un drept să staționeze acolo. Atunci de ce nu plecau, de ce nu putea Bismarck să admită această anexiune ?

Pur și simplu pentru că acum ieșeau la iveală contradicțiile în care se încurcase. *Înainte* de 1866, Germania mai era încă pentru Prusia un simplu teritoriu de anexat, pe care trebuia să-l împartă cu străinătatea. *După* 1866, Germania a devenit un *protectorat* al Prusiei, care trebuia apărat de ghearele străinătății. Ce-i drept, din anumite considerente ale Prusiei, părți întregi din Germania au rămas înafara așa-numitei Germanii nou întemeiate. Dar dreptul națiunii germane la integritatea propriului ei teritoriu obliga acum coroana Prusiei să împiedice încorporarea acestor părți din fostul teritoriu al Confederației în alte state străine și să lase deschisă pentru viitor posibilitatea aderării lor la noul stat germano-prusian. De aceea Italia a fost oprită la granița Tirolului ⁵¹⁸, și tot de aceea Luxemburgul nu trebuia să încapă acum pe mina lui Ludovic-Napoleon. Un guvern cu adevărat revoluționar ar fi putut să declare aceasta în mod deschis. Nu însă revoluționarul regalo-prusac, care reușise să transforme pînă la urmă Germania într-o „noțiune geografică” à la Metternich ⁵¹⁹. În ceea ce privește dreptul internațional, el însuși l-a încălcat și nu putea să iasă din această încurcătură decît folosind interpretarea sa preferată, interpretare de membru al unei corporații studențești, a acestui drept internațional.

Și dacă cu această ocazie nu a fost pur și simplu luat în ris, e numai pentru că în primăvara anului 1867 Ludovic-Napoleon nu era încă pregătit pentru un război de mari proporții. La Conferința de la Londra s-a ajuns la o înțelegere. Prusienii au evacuat Luxemburgul ; fortăreața a fost dărîmată și ducatul declarat neutru ⁵²⁰. Războiul a fost din nou amînat.

Ludovic-Napoleon nu putea să se mulțumească cu aceasta. El nu avea nimic împotriva creșterii puterii Prusiei, cu condiția ca să primească compensații corespunzătoare pe Rin. Era gata să se mulțumească cu puțin și chiar să mai lase ceva din acest puțin, dar nu a primit nimic, a fost pur și simplu tras pe sfoară. Un imperiu bonapartist în Franța era însă posibil numai dacă granița franceză era împinsă treptat spre Rin și dacă Franța rămînea — în mod real sau măcar imaginar — arbitru Europei. Granița nu a putut fi împinsă înainte, poziția de arbitru era deja amenințată, iar presa bonapartistă cerea în gura mare revanșă pentru Sadova ; dacă Ludovic-Napoleon voia să-și păstreze tronul, trebuia să rămînă credincios rolului său și să ia cu forța ceea ce, cu toate serviciile aduse, nu a obținut cu binele.

De ambele părți se făceau, așadar, pregătiri intense de război, atât diplomatice cât și militare. Și atunci s-a produs următorul incident diplomatic :

Spania căuta un candidat la tron. În martie *, Benedetti, ambasadorul Franței la Berlin, a aflat, din zvonurile care circulau, că prințul Leopold de Hohenzollern ar avea pretenții la acest tron ; el a primit de la Paris însărcinarea să cerceteze faptele. Subsecretarul de stat von Thile l-a asigurat pe cuvânt de onoare că guvernul Prusiei nu știe nimic despre aceasta. Cu ocazia unei călătorii făcute la Paris, Benedetti a aflat părerea împăratului : „Această candidatură este întru totul antinațională, țara nu o va accepta, trebuie împiedicată”.

Printre altele, Ludovic-Napoleon a arătat prin aceasta că situația lui era puternic zdruncinată. Într-adevăr, ce putea constitui o mai frumoasă „răzbunare pentru Sadova” decât domnia unui prinț prusian în Spania, neplăcerile care ar decurge în mod inevitabil de aici, angrenarea Prusiei în relațiile dintre partidele din Spania și chiar, poate, un război, o înfrângere a minusculei flote prusiene, în orice caz posibilitatea ca Prusia să apară într-o postură cât se poate de ridicolă în fața Europei ? Dar Ludovic-Napoleon nu-și mai putea permite un asemenea spectacol. Creditul lui era atât de zdruncinat, încît susținea cu tărie punctul de vedere tradițional, potrivit căruia un prinț german pe tronul Spaniei ar situa Franța între două focuri și, ca atare, nu putea fi tolerat — un punct de vedere devenit pueril după 1830.

Benedetti l-a vizitat, așadar, pe Bismarck cu scopul de a primi de la el și alte explicații și de a-i expune punctul de vedere al Franței (11 mai 1869). El nu a aflat de la Bismarck nimic precis. În schimb, Bismarck a aflat de la el ceea ce voia să știe : că candidatura lui Leopold ar însemna un război imediat cu Franța. În felul acesta, Bismarck a căpătat posibilitatea să înceapă războiul atunci cînd îi va conveni.

Într-adevăr, în iulie 1870 candidatura lui Leopold este pusă din nou pe tapet și duce imediat la izbucnirea războiului, cu toată împotrivirea dirză a lui Ludovic-Napoleon, care își dădea seama nu numai că a căzut într-o capcană, ci că este în joc tronul lui, dar nu prea avea încredere nici în veracitatea afirmațiilor bandei bonapartiste a pucioasei ⁵²¹, care îl asigura că totul, pînă la ultimul nasture de jambieră, este pregătit, și nici în iscusința ei militară și administrativă. Dar consecințele logice ale propriului său trecut îl împingeau spre pieire ; chiar ezitățile lui i-au grăbit căderea.

* 1869. — *Nota red.*

Dimpotrivă, Bismarck, nu numai că era întru totul gata de război, dar de data aceasta avea într-adevăr în spatele său poporul, care din toate minciunile diplomatice ale ambelor părți își dădea seama de un singur lucru : că aici este vorba de un război nu numai pentru Rin, ci și pentru existența națională. Pentru prima oară din 1813, rezerviștii și Landwehrul se adunaseră din nou în masă sub drapel, gata și dornici de a porni la luptă. Important nu este cum s-a ajuns aici, important nu este ce parte din moștenirea națională bimilenară a fost sau nu promisă de Bismarck, cu de la sine putere, lui Ludovic-Napoleon, — important este să i se bage în cap o dată pentru totdeauna străinătății că nu îi este îngăduit să se amestece în treburile interne ale Germaniei și că Germania nu este chemată să sprijine, prin cedarea vreunui teritoriu german, tronul subred al lui Ludovic-Napoleon. În fața acestui avânt național au dispărut toate deosebirile de clasă, s-au spulberat toate aspirațiile caselor domnitoare din sudul Germaniei cu privire la Confederația Rinului și au eșuat toate încercările de restaurare ale unor principii detronați.

Ambele părți se străduiau să încheie alianțe. Ludovic-Napoleon era sigur de Austria și de Danemarca și, într-o anumită măsură, de Italia ; Bismarck avea de partea lui Rusia. Însă, ca întotdeauna, Austria nu era gata și nu putea să intervină în mod activ înainte de 2 septembrie, și la 2 septembrie Ludovic-Napoleon era deja prizonier de război al germanilor, iar Rusia înștiințase Austria că o va ataca de îndată ce aceasta va porni atacul împotriva Prusiei. În Italia însă, politica de duplicitate dusă de Ludovic-Napoleon s-a răzbunat împotriva lui : el voia să pornească acolo mișcarea pentru unitatea națională, dar să-l ferească în același timp pe papă de această unitate națională ; ținea ocupată Roma cu trupe de care acum avea nevoie la el acasă, dar pe care totuși nu le putea retrage fără a obliga Italia să respecte drepturile suverane ale Romei și ale papei, ceea ce, pe de altă parte, împiedica Italia să-i dea ajutor. În sfârșit, Danemarca a primit poruncă din partea Rusiei să rămână liniștită.

Un efect mai hotărâtor decât toate tratativele diplomatice dușe în vederea localizării războiului au avut însă loviturile rapide ale armelor germane de la Spichern și Wörth pînă la Sedan⁵²². Armata lui Ludovic-Napoleon a fost înfrîntă în fiecare bătălie și, pînă la urmă, trei sferturi din oameni au fost luați prizonieri și duși în Germania. De vină nu erau soldații, care luptaseră destul de vitejește, ci conducătorii și administrația. Dar cînd ți-ai întemeiat imperiul, ca Ludovic-Napoleon, cu ajutorul unei bande de derbedei și

cînd timp de optsprezece ani ți-ai menținut acest imperiu numai lăsînd această bandă să exploateze Franța, cînd ai pus în toate posturile-cheie ale statului oameni din această bandă, iar în toate posturile de mai mică importanță complici de-ai lor, atunci nu trebuie să te angajezi într-o luptă pe viață și pe moarte dacă nu vrei să te pomenești părăsit la ananghie. În mai puțin de 5 săptămîni, întregul edificiu al imperiului, care stîrnise ani de-a rîndul admirația filistinilor din Europa, s-a prăbușit; revoluția de la 4 septembrie⁵²³ nu a făcut decît să curețe locul de ruini; iar Bismarck, care pornise la război cu intenția de a întemeia imperiul Germaniei mici, s-a trezit într-o bună zi fondatorul unei Republici Franceze.

Potrivit propriei proclamații a lui Bismarck, războiul nu era dus împotriva poporului francez, ci împotriva lui Ludovic-Napoleon. O dată cu căderea acestuia dispărea și orice motiv de război. Așa își imagina că stau lucrurile și guvernul din 4 septembrie — care de altfel, în alte probleme nu era chiar atît de naiv —, și a fost foarte mirat cînd Bismarck și-a dat deodată pe față firea lui de iuncher prusac.

Nimeni pe lume nu nutrește atîta ură împotriva francezilor ca iuncherul prusac. Nu numai pentru că iuncherul, pînă atunci scutit de impozite, suferise cumplit în timpul corecției pe care i-o aplicaseră francezii între anii 1806 și 1813, și pe care și-o atrăsese singur prin aroganța sa, ci și, ceea ce este mult mai rău, pentru că nelegiuții de francezi zăpăciseră în așa măsură capetele cu păcătoasa lor revoluție, încît pînă și în vechea Prusie din fosta măreție a iuncherilor aproape că nu a mai rămas nimic, iar pentru ultimele rămășițe ale acestei măreții, bieții iuncheri erau nevoiți să ducă an de an o luptă grea, iar o mare parte dintre ei au și decăzut la situația unei nobilimi jalnice, parazitare. Pentru aceasta trebuiau să se răzbune asupra Franței, iar iuncherii ofițeri în armată, sub conducerea lui Bismarck, și-au asumat această sarcină. Au fost întocmite liste cu contribuțiile de război plătite de Prusia Franței și, pe baza lor au fost stabilite contribuțiile de război pe care urmau să le plătească diferite orașe și departamente din Franța, ținîndu-se, firește, seama de faptul că Franța este cu mult mai bogată. Alimente, furaje, îmbrăcăminte, încălțăminte etc. au fost rechiziționate cu o brutalitate demonstrativă. Un primar din Ardeni, care a declarat că nu poate să livreze ceea ce i s-a cerut a căpătat fără multă vorbă 25 de lovituri de baston; în legătură cu aceasta, guvernul din Paris a dat publicității dovezile oficiale. Franctirorii, care acționau potrivit prescripțiilor regulamentului prusian din 1813 cu privire la Landsturm⁵²⁴ cu atîta exactitate de

parcă l-ar fi studiat în mod expres, erau împușcați fără milă oriunde erau prinși. Chiar și poveștile despre pendulele trimise în țară sînt adevărate; însăși „Kölnische Zeitung” a scris despre aceasta. Numai că, după concepțiile prusace, aceste pendule nu fuseseră furate, ci găsite ca bunuri fără stăpîn în vilele părăsite din jurul Parisului și însușite pentru cei dragi rămași în patrie. Și astfel, iuncherii, sub conducerea lui Bismarck, s-au îngrijit ca, în pofida comportării ireproșabile atît a soldaților cît și a unei mari părți dintre ofițeri, războiul să-și păstreze caracterul specific prusac, pe care să-l țină minte francezii; aceștia din urmă însă au făcut răspunzătoare întreaga armată pentru meschinăria odioasă a iuncherilor.

Și, totuși, acestor iuncheri le-a fost dat să dea poporului francez dovada unui respect fără precedent în toată istoria de pînă acum. Cînd toate încercările de a despresura Parisul au eșuat, cînd toate armatele franceze au fost respinse, cînd ultima mare ofensivă întreprinsă de Bourbaki împotriva liniei de comunicație a germanilor a eșuat și ea, cînd întreaga diplomație a Europei a lăsat Franța în voia soartei, fără a mișca un deget, Parisul înfometat a fost nevoit, în cele din urmă, să capituleze⁵²⁵. Și cît de puternic au început să bată inimile iuncherilor atunci cînd au putut, în sfîrșit, să-și facă intrarea triumfală în acest cuib nelegiuit și să se răzbune din plin pe arhirebelii de la Paris, lucru care le fusese interzis în 1814 de Alexandru al Rusiei și în 1815 de Wellington; acum puteau să pedepsească după pofta inimii focarul și patria revoluției.

Parisul a capitulat și a plătit 200 000 000 despăgubiri de război; forturile au fost predate prusienilor; garnizoana a depus armele la picioarele învingătorilor și le-a predat tunurile de cîmp; tunurile de pe valul de apărare al Parisului au fost scoase de pe afeturile lor; toate mijloacele de rezistență care aparțineau statului au fost predate bucată cu bucată, dar de adevărații apărători ai Parisului, de Garda națională, de poporul înarmat al Parisului — nu s-a atins nimeni; acestora nimeni nu a îndrăznit să le ceară să-și predea armele, nici puștile și nici tunurile*; și, pentru ca să vestească lumii întregi că victorioasa armată germană s-a oprit cu respect în fața poporului înarmat al Parisului, învingătorii nu au intrat în Paris, ci s-au mulțumit cu permisiunea de a ocupa timp de 3 zile Champs Élysées — o grădină publică! —, unde se aflau sub paza și supravegherea posturilor de strajă ale parizienilor, care îi incon-

* Tocmai aceste tunuri, care nu aparțineau statului ci Gărzii naționale, și de aceea nu au fost predate prusienilor, Thiers a dat ordin la 18 martie 1871 să fie furate parizienilor, provocînd astfel insurecția din care a izvorît Comuna.

jurau din toate părțile ! Nici un soldat german nu a pus piciorul în primăria Parisului, nici unul nu a pășit pe bulevarde, și cei câțiva germani care au fost lăsați să pătrundă în Louvre pentru a admira comorile de artă au trebuit să ceară aprobare, căci altminteri ar fi fost o încălcare a condițiilor de capitulare. Franța era zdrobită, Parisul — înfometat, dar, datorită trecutului său glorios, poporul Parisului și-a câștigat *atita* respect, încît nici unul dintre învingători nu a îndrăznit să ceară dezarmarea lui și nici unul nu a avut curajul să facă descinderi în casele lui și să pîngărească printr-un marș triumfal aceste străzi, care au fost teatrul de luptă al atîtor revoluții. Era ca și cînd proaspătul împărat german * s-ar fi descoperit în fața revoluționarilor vii de la Paris, așa cum pe vremuri fratele său ** s-a descoperit în fața cadavrelor luptătorilor din martie de la Berlin ⁵²⁶, și ca și cînd întreaga armată germană, aliniată în spatele lui, ar fi prezentat armele pentru onor.

Acesta a fost însă singurul sacrificiu pe care Bismarck a trebuit să și-l impună. Sub pretext că Franța nu ar avea un guvern care să poată încheia pacea cu el — ceea ce era în egală măsură adevărat și neadevărat, atît la 4 septembrie cît și la 28 ianuarie —, el a exploatat la maximum, după maniera specific prusacă, succesele sale și nu s-a declarat dispus să încheie pace decît după ce Franța a fost definitiv zdrobită. Chiar la încheierea păcii, „situația favorabilă a fost exploatată fără nici un fel de scrupule”, tot după bunul obicei vechi prusac. Nu numai că drept despăgubiri de război a fost stoarsă enorma sumă de 5 miliarde, ci și două provincii, Alsacia și Lorena germană, cu Metz și Strasbourg, au fost smulse din trupul Franței și încorporate la Germania ⁵²⁷. Prin această anexiune, Bismarck se manifestă pentru prima oară ca politician independent, care nu mai execută, după maniera sa, un program impus din afară, ci traduce în fapt produsul propriului său creier ; procedînd astfel, el comite prima sa gafă colosală ***.

În fond Alsacia a fost cucerită de Franța încă în războiul de 30 de ani. Prin aceasta, Richelieu a dat uitării principiul înțelept al lui Henric al IV-lea :

„Pămîntul unde se vorbește spaniola să aparțină spaniolilor, cel unde se vorbește germana să aparțină germanilor, dar pămîntul unde se vorbește franceza îmi aparține mie”.

* Wilhelm I. — *Nota red.*

** Frederic Wilhelm al IV-lea. — *Nota red.*

*** Textul care urmează pînă la cuvintele „Bismarck și-a atins scopul” (vezi volumul de față, p. 447), este reprodus după textul apărut în „Die Neue Zeit”, Band. I, nr. 25, 1895—1896. S. 772—776 din cauză că paginile respective din manuscris lipsesc. — *Nota red.*

Richelieu se baza pe principiul graniței naturale formate de Rin, al graniței istorice a vechii Galii. Aceasta era o absurditate ; dar imperiul german, care cuprindea regiuni din Lorena și Belgia, în care se vorbea franceza, ba chiar și Franche-Comté, nu avea dreptul să reproșeze Franței că a anexat pământuri unde se vorbea germana. Și dacă Ludovic al XIV-lea, în 1681, în timp de pace, a pus mâna pe Strasbourg cu ajutorul unui partid filofrancez din oraș⁵²⁸, nu se cuvine ca Prusia să se arate indignată de acest lucru după ce în 1796 ea s-a făcut vinovată, deși fără succes, de aceeași silnicie, fără a fi fost în nici un caz chemată de vreun partid prusian, față de orașul imperial liber Nürnberg*.

În 1735 Lorena a fost vîndută Franței de către Austria prin tratatul de pace de la Viena⁵³¹ și în 1766 a intrat definitiv în posesia Franței. De secole ea nu a aparținut imperiului german decît cu numele ; ducii erau francezi sub toate raporturile și aproape întotdeauna se aflau în alianță cu Franța.

În Vosgi pînă la revoluția franceză au existat o mulțime de mici seniori, care față de Germania se comportau ca niște Reichsstände subordonate direct împăratului iar în ceea ce privește Franța, o recunoșteau ca suverană a lor ; ei trăgeau foloase de pe urma acestei situații echivoce, și dacă imperiul german a tolerat acest lucru, în loc să-i tragă la răspundere pe principii domnitori, el nu avea dreptul să se plîngă atunci cînd Franța, în virtutea

* I se reproșează lui Ludovic al XIV-lea că ar fi asmuțit, în plin timp de pace, ale sale Chambres de réunion (camere de reunificare)⁵²⁹ împotriva unor ținuturi germane care nu-i aparțineau. Nici cei mai răuvoitori invidioși nu ar putea reproșa ceva asemănător prusienilor. Dimpotrivă. După ce în 1795, încălcînd direct Constituția imperiului, au încheiat o pace separată cu Franța⁵³⁰ și au strîns în jurul lor, îndărătul liniei de demarcație, pe micii lor vecini, tot atît de necredincioși, unindu-i în prima Confederație a Germaniei de nord, prusienii, în vederea unor tentative de anexiune în Franconia, s-au folosit de situația dificilă în care se aflau Reichsstände în Germania de sud, care au fost nevoite să continue singure, în alianță cu Austria, războiul. Prusienii au constituit la Ansbach și Bayreuth (care pe atunci erau ale Prusiei) camere de reunificare, după modelul celor ale lui Ludovic și au formulat pretenții asupra unei serii întregi de teritorii învecinate sub niște pretexte în comparație cu care argumentele juridice aduse de Ludovic erau mai mult decît convingătoare ; și cînd germanii învinși s-au retras și francezii au intrat în Franconia, salvatorii prusieni au ocupat teritoriul din jurul Nürnbergului, inclusiv suburbiile pînă la zidurile orașului, și prin șiretlicuri au obținut de la mic-burghezii din Nürnberg, care tremurau de frică, să semneze o convenție (la 2 septembrie 1796) prin care orașul se supunea dominației Prusiei, cu condiția ca niciodată să nu fie admiși evreei între zidurile orașului. Curînd după aceasta, arhiducele Carol a trecut din nou la ofensivă, la 3 și 4 septembrie 1796 i-a învins pe francezi la Würzburg și, o dată cu aceasta, încercarea de a-i face cu forța pe nürnberghezi să înțeleagă misiunea germană a Prusiei a eșuat definitiv.

drepturilor ei suverane, a luat sub protecția ei pe locuitorii acestor ținuturi împotriva principilor alungați.

În general, pînă la revoluție, acest ținut german aproape că nu a fost francizat. Limba germană a rămas limba care se folosea în școli și în instituțiile oficiale, cel puțin în Alsacia. Guvernul francez proteja provinciile germane, care acum, după războaie pustiitoare de ani de zile nu au mai văzut cu începere din secolul al XVIII-lea, picior de dușman pe pămîntul lor. Într-adevăr imperiul german, veșnic sfîșiat de războaie interne, nu putea să trezească în alsacieni dorința de a se reîntoarce la patria-mumă; acum ei aveau cel puțin pace și liniște, știau pe ce lume sînt, și de aceea filistinii, care dădeau tonul, vedeau în aceasta necunoscutele căi ale domnului. În plus, ei nu erau singurii care aveau această soartă: doar și locuitorii din Holstein se aflau sub stăpînirea străină a danezilor.

Dar iată că a izbucnit revoluția franceză. Ceea ce Alsacia și Lorena nu au cutezat niciodată să spere că vor primi din partea Germaniei le-a fost dăruit de Franța. Cătușele feudale au fost zdrobite. Țăranul iobag, supus servituților feudale, a devenit un om liber, în multe cazuri proprietar liber al gospodăriei și al ogorului său. La orașe, dominația patriciatului și privilegiile de breaslă au dispărut. Nobilii au fost alungați. Și pe domeniile micilor principii și seniori, țărani au urmat exemplul vecinilor lor, i-au alungat pe principii domnitori, Regierungskammern și pe nobili și s-au proclamat cetățeni francezi liberi. Nicăieri în Franța poporul nu a aderat cu mai mult entuziasm la revoluție ca în părțile unde se vorbea limba germană. Și atunci cînd imperiul german a declarat război revoluției, cînd germanii nu numai că au continuat să poarte docili propriile lor lanțuri, dar au mai și îngăduit să fie folosiți pentru a impune din nou francezilor vechea sclavie, iar țăranilor alsacieni pe seniorii lor feudali de curînd alungați, atunci s-a sfîrșit cu tot germanismul alsacienilor și lorenilor, atunci au învățat ei să-î urască și să-i disprețuiască pe germani, atunci au compus, au pus pe note și au cîntat alsacienii pentru prima oară la Strasbourg „Marsilieza”, și în ciuda limbii pe care o vorbeau și a trecutului lor, în lupta pentru revoluție, pe sute de cîmpuri de bătălie franco-germanii s-au contopit într-un singur popor cu francezii de baștină.

Oare marea revoluție nu a făcut aceeași minune cu flamanzii din Dunkerque, cu celții din Bretagne și cu italienii din Corsica? Iar dacă ne plîngem că acest lucru s-a întîmplat și cu germanii, nu înseamnă oare că am dat uitării toată istoria noastră care a făcut posibil un asemenea lucru? Am uitat noi oare că tot malul stîng

al Rinului, deși nu participase decât pasiv la revoluție, era filofrancez când germanii au intrat din nou acolo în 1814 și a rămas filofrancez pînă în 1848, când revoluția i-a reabilitat pe germani în ochii renanilor ? Am uitat noi oare că entuziasmul lui Heine pentru francezi și chiar bonapartismul lui nu au fost decât ecoul stării generale de spirit a maselor populare de pe malul stîng al Rinului ?

Cînd în 1814 aliații au intrat în Franța, tocmai în Alsacia și Lorena germană au întîmpinat ei cea mai înverșunată ostilitate, cea mai dîrză rezistență din partea poporului însuși, căci aici poporul simțea că-l paște primejdia de a deveni din nou german. Și, totuși, pe atunci se vorbea acolo încă aproape exclusiv germana. Iar atunci cînd primejdia ruperii de Franța a trecut, cînd au fost retezate poftetele anexioniste ale romanticilor șovini germani, s-a simțit nevoia unei mai strînse contopiri cu Franța și din punct de vedere lingvistic și de atunci a început aceeași francizare a școlilor pe care luxemburgherii o înfăptuiseră de bunăvoie la ei. Totuși, procesul de transformare a fost foarte lent ; abia actuala generație a burgheziei este într-adevăr francizată, în timp ce țărani și muncitorii vorbesc germana. Situația este aproape aceeași ca și în Luxemburg : limba literară germană (exceptînd, în parte, biserica) a cedat locul celei franceze, dar dialectul popular german nu a pierdut terenul decât la granița lingvistică, și în viața de toate zilele este folosit mult mai mult decât în majoritatea ținuturilor Germaniei.

Aceasta este țara pe care Bismarck și iuncherii prusaci, sprijinindu-se pe recrudescența unui romantism șovin, legată în mod indestructibil, pare-se, de tot ce întreprindea Germania, și-au propus s-o facă din nou germană. Intenția de a transforma Strasbourgul, patria „Marsiliezei”, într-un oraș german era tot atît de absurdă ca și aceea de a transforma Nisa, patria lui Garibaldi, într-un oraș francez. La Nisa însă, Ludovic-Napoleon cel puțin a salvat aparențele, organizînd un plebiscit în problema anexiunii, și manevra a reușit. Abstracție făcînd de faptul că, din motive foarte bine întemeiate, prusienii detestă asemenea măsuri revoluționare — nu s-a întîmplat încă niciodată ca masele populare să fi cerut undeva vreodată anexiunea la Prusia —, se știa prea bine că tocmai aici populația era în mod unanim mai atașată de Franța decât chiar francezii de baștină. Această lovitură a fost înfăptuită pur și simplu pe calea violenței. Ea a fost un fel de răzbunare pentru revoluția franceză ; din trupul Franței a fost smulsă una dintre părțile care se contopise cu ea tocmai datorită revoluției.

Fără îndoială că, din punct de vedere militar, anexiunea Alsaciei și Lorenei avea un scop. Punând stăpînire pe Metz și Strasbourg, Germania căpăta un front defensiv extraordinar de puternic. Atîta timp cît Belgia și Elveția rămîn neutre, francezii nu pot porni o ofensivă masivă decît pe fișia îngustă cuprinsă între Metz și Vosgi și, în plus, Koblenz, Metz, Strasbourg și Mainz formează cel mai puternic și mai mare patruleter de fortărețe din lume. Dar și acest patruleter de fortărețe, ca și cel austriac din Lombardia⁵³², se află pe jumătate pe teritoriul inamic și constituie acolo citadele destinate să țină populația la respect. Mai mult încă : pentru a întregi acest patruleter, trebuia să se treacă dincolo de regiunea lingvistică germană și să fie anexați și un sfert de milion de francezi de baștină.

Marele avantaj strategic este, așadar, singurul fapt care poate justifica anexiunea. Dar poate fi oare comparat acest avantaj cu prejudiciul pe care-l incumbă ?

Iuncherul prusac nu vede marele neajuns moral pe care tinărul imperiu german și l-a creat singur proclamînd fațiș și fără echivoc forța brutală drept principiul său fundamental. Dimpotrivă, supușii recalcitranți, ținuți în frîu prin violență îi sînt necesari ; ei sînt o dovadă a puterii sporite a Prusiei ; și în fond altfel de supuși nici nu a avut vreodată. Dar urmările politice ale anexiunii era obligat să le vadă. Or, acestea erau clare. Încă înainte ca anexiunea să fi fost oficial consfințită, Marx a vestit-o lumii întregi într-o adresă a Internaționalei : „*Anexarea Alsaciei și Lorenei face din Rusia arbitrul Europei*”⁵³³. Iar de la tribuna Reichstagului, social-democrații au repetat aceste cuvinte destul de des, pînă cînd adevărul lor a fost, în cele din urmă, recunoscut chiar de Bismarck atunci cînd în cuvîntarea pe care a rostit-o la 6 februarie 1888 în Reichstag⁵³⁴ s-a gudurat pe lîngă atotputernicul țar, stăpîn peste pace și război.

Într-adevăr, era limpede ca lumina zilei. Rupînd din trupul Franței două din provinciile ei cele mai fanatic patriotice, o împingeai în brațele oricui i-ar fi dat speranța că le va recăpăta și ț-o făcea dușman pe vecie. Bismarck, care ce-i drept, în această privință, este reprezentantul demn și conștiincios al filistinului german, le cere francezilor să renunțe nu numai din punct de vedere juridic, ci și moral la Alsacia și Lorena și să se mai și bucure că aceste două părți ale Franței revoluționare „au fost redade vechii patrii”, de care ele nici nu vor să știe. Dar, din păcate, francezii sînt tot atît de puțin dispuși să renunțe din punct de vedere moral la ele pe cît erau germanii, în timpul războaielor napoleoniene, să renunțe la malul stîng al Rinului, cu toate că nici această regiune

nu dorea atunci să se reîntoarcă la ei. Atîta timp cît alsacienii și lorenii cer să se reîntoarcă la Franța, Franța se va strădui, și trebuie să se străduiască, să-i recapete și să găsească mijloacele necesare, deci, printre altele, și aliați. Și aliatul ei firesc împotriva Germaniei este Rusia.

Dacă două națiuni, cele mai mari și mai puternice din vestul Europei, se neutralizează reciproc prin ostilitatea dintre ele, dacă între acestea există chiar un veșnic măr al discordiei care le instigă la luptă una împotriva celeilalte, singura care poate trage profit este Rusia, care are atunci mină și mai liberă, Rusia, care în tendințele ei expansioniste va fi cu atît mai puțin stînjinită de Germania cu cît este mai în drept să se aștepte la un sprijin necondiționat din partea Franței. Și oare Bismarck nu a pus Franța în situația de a cerși alianța cu Rusia, de a fi nevoită să cedeze de bunăvoie Rusiei Constantinopolul numai pentru ca Rusia să-i promită redobîndirea provinciilor pierdute? Și dacă, cu toate acestea, pacea a fost menținută timp de șaptesprezece ani, nu este oare pentru că sistemul de Landwehr introdus în Franța și în Rusia are nevoie de cel puțin 16 ani — iar după ultimele perfecționări germane chiar de 25 de ani — pentru a da numărul complet de contingente instruite? Anexiunea Alsaciei și Lorenei, care timp de șaptesprezece ani a fost factorul dominant al întregii politici din Europa, nu este oare la ora actuală cauza principală a întregii crize care amenință cu război continentul? Înlăturați acest singur fapt, și pacea este asigurată!

Burghezul alsacian, cu franceza lui pronunțată cu accent german de sus (oberdeutsch), această corcitură infatuată care își dă aerul că ar fi mai francez decît orice francez neaș, care îl privește de sus pe Goethe și se entuziasmează pentru Racine, dar care, totodată, nu poate scăpa de conștiința chinuitoare a secretului originii sale germane și tocmai de aceea vorbește cu dispreț despre tot ce este german, astfel încît nu este bun nici măcar ca mediator între Franța și Germania, — acest burghez alsacian este, fără îndoială, un individ demn de dispreț, fie că este un fabricant din Mülhausen sau un ziarist din Paris. Dar cine a făcut din el ceea ce este dacă nu istoria Germaniei din ultimele trei secole? Și nu erau oare pînă foarte de curînd aproape toți germanii din străinătate, în special negustorii, adevărați alsacieni, care renegau originea lor germană, supunîndu-se unei adevărate autoflagelări pentru a-și însuși specificul naționalității noii lor patrii și făcîndu-se cu această ocazie, de bunăvoie, cel puțin tot atît de ridicoli ca și alsacienii, care erau totuși mai mult sau mai puțin siliți de împrejurări s-o facă? În Anglia, de pildă, toți negustorii

germani care au emigrat aici între anii 1815 și 1840 au fost anglicizați aproape fără excepție, vorbeau între ei aproape numai englezește, iar la bursa din Manchester, de pildă, putem găsi și astăzi încă destui vechi filistini germani care ar da jumătate din averea lor ca să poată trece drept englezi autentici. Abia de la 1848 încoace a survenit o schimbare și în această privință, iar de la 1870, de când chiar locotenentul de rezervă vine în Anglia și Berlinul își trimite aici contingentele, slugărnicia de odioasă cedează locul aroganței prusiene, care nu ne face mai puțin ridicoli în străinătate.

Și oare după 1871 unirea cu Germania a devenit în mai mare măsură pe placul alsacienilor? Dimpotrivă. Ei au fost supuși unui regim de dictatură, în timp ce alături, în Franța, domnea republica. La ei a fost introdus pedantul și plicticosul sistem prusian de administrare al landraților, față de care discreditatul sistem — strict reglementat prin lege — de amestec al prefectilor din Franța înseamnă o fericire. Ultimele rămășițe de libertate a presei, de drept de asociere și de întrunire au fost repede lichidate, consiliile municipale recalcitrante au fost dizolvate și în funcția de primari au fost instituiți burocrati germani. În schimb, se făcea totul pentru a fi pe placul „notabilităților”, adică al nobililor și burghezilor compleți francizați, și pentru a-i sprijini în exploatarea țăranilor și muncitorilor, care, chiar dacă nu erau filogermani, vorbeau totuși limba germană și constituiau singurul element cu care se putea face o tentativă de împăcare. Și care a fost rezultatul? În februarie 1887, când întreaga Germanie s-a lăsat intimidată și a trimis în Reichstag o majoritate care reprezenta cartelul lui Bismarck⁵³⁵, Alsacia și Lorena au ales numai francofili notorii, respingînd pe toți cei ce ar putea fi bănuși că ar nutri cît de cît simpatie față de germani.

Dacă alsacienii sînt acum așa cum sînt, avem noi vreun drept să ne indignăm? Nicidecum. Aversiunea lor față de anexiune este un fapt istoric care cere să fie explicat, și nu înfierat. Și atunci trebuie să ne punem întrebarea: cît de multe și cît de mari păcate istorice trebuie să fi săvîrșit Germania pentru ca în Alsacia să fi devenit posibilă o asemenea stare de spirit? Și cum trebuie să arate, văzut din afară, noul nostru Imperiu german dacă, după șaptesprezece ani de încercări de regermanizare, alsacienii ne strigă într-un glas: lăsați-ne în pace! Avem noi dreptul să ne imaginăm că două campanii izbutite și șaptesprezece ani de dictatură bismarckiană sînt de ajuns pentru a șterge toate efectele unei istorii rușinoase de trei secole?

Bismarck și-a atins scopul. Noul său imperiu pruso-german a fost proclamat în mod oficial la Versailles, în sala de recepții a lui Ludovic al XIV-lea⁵³⁶. Franța zăcea dezarmată la picioarele

sale ; Parisul refractar, de care el însuși nu a cutezat să se atingă, a fost împins de Thiers în revoluția Comunei și apoi zdrobit de soldații din fosta armată imperială întorși din prizonierat. Toți filistinii din Europa îl admirau acum pe Bismarck, așa cum, în deceniul al 6-lea, l-au admirat pe Ludovic Bonaparte, modelul lui. Cu ajutorul Rusiei, Germania a devenit prima putere în Europa, și întreaga putere a Germaniei se afla în mâinile dictatorului Bismarck. Acum rămânea de văzut cum va ști el să folosească această putere. Dacă pînă acum a înfăptuit planurile de unificare ale burgheziei, chiar fără să recurgă la mijloacele burgheziei, ci la mijloacele bonapartistice, această sarcină era acum aproape rezolvată, așa că trebuia să făurească planuri proprii, să arate ce idei este capabil să producă propriul lui cap. Acest lucru trebuia să se manifeste în organizarea internă a noului imperiu.

Societatea germană se compune din mari proprietari funciari, țărani, burghezi, mic-burghezi și muncitori ; toți aceștia se grupează, la rîndul lor, în trei clase principale.

Marea proprietate funciară se află în mâinile citorva magnați (mai ales în Silezia) și ale unui mare număr de proprietari funciari mijlocii, dintre care cei mai mulți sînt în provinciile vechi prusiene de la est de Elba. Acești iuncheri prusaci domină într-o măsură mai mare sau mai mică întreaga clasă. Ei înșiși sînt agricultori întrucît fac agricultură pe moșiile lor în cea mai mare parte prin intermediul unor administratori și, în afară de aceasta, foarte adesea sînt proprietari de distilerii de rachiu și de fabrici de zahăr din sfeclă. Acolo unde a fost posibil, proprietatea lor a rămas legată de familie pe baza dreptului de primogenitură. Fii mai tineri intră în armată sau în aparatul administrativ al statului, așa că de această mică nobilime funciară mai este legată o nobilime și mai mică, formată din ofițeri și funcționari, care sporește și prin fabricarea masivă de nobili din rîndul ofițerilor și funcționarilor superiori burghezi. La straturile de jos ale întregii acestei clici de nobili se formează, firește, o numeroasă nobilime parazitată, un lumpen-proletariat nobiliar, care trăiește din datorii, jocuri de noroc dubioase, milogeli sîciitoare și spionaj politic. Totalitatea acestei societăți formează iuncherimea prusacă și constituie unul dintre principalii piloni ai vechiului stat prusac. Dar însuși nucleul acestei iuncherimi, format din proprietari funciari, are o bază destul de subredă. Obligația de a duce o viață corespunzătoare rangului devine pe zi ce trece mai costisitoare ; întreținerea fiilor mai mici pînă cînd obțin gradul de locotenent sau devin stagiari, căsătorirea fiicelor, toate acestea costă bani ; și cum aceste obligații trebuie

indeplinite fără nici o discuție, nu este de mirare că veniturile nu ajung, că trebuie semnate polițe sau chiar ipotocate moșiile. Pe scurt, întreaga iuncherime se află în permanență la marginea prăpastiei; orice calamitate — fie război, fie recoltă proastă sau criză comercială — amenință s-o arunce în prăpastie, și de aceea nu este de mirare că de mai bine de 100 de ani ea a fost salvată de la pieire numai prin faptul că a primit tot felul de ajutoare din partea statului și continuă realmente să existe numai datorită ajutorului pe care i-l dă statul. Această clasă, menținută numai în mod artificial, este sortită pieirii; nici un ajutor din partea statului nu poate să-i prelungească viața mult timp. Dar o dată cu ea va dispărea și vechiul stat prusac.

Țăranul este un element puțin activ din punct de vedere politic. Atâta timp cât este el însuși proprietar, se ruinează din ce în ce mai mult datorită condițiilor de producție nefavorabile existente în cadrul gospodăriei țărănești parcelare lipsite în mod forțat de vechile izlazuri comunale ale mărții, fără de care el nu poate ține vite. Atâta timp cât este arendaș, situația lui este și mai proastă. Mica producție țărănească presupune în special economia naturală, în condițiile economiei bănești ea piere. Așa se face că țărani se înglobează tot mai mult în datorii, că sînt expropriați în masă de creditorii ipotecari, că recurg la industria casnică pentru a nu fi izgoniți cu totul de pe pămîntul lor. Din punct de vedere politic, țărănimea este în cea mai mare parte indiferentă sau reacționară: pe Rin, ca urmare a vechii ure împotriva Prusiei, ea este ultramontană; în alte regiuni, ea este particularistă sau protestant-conservatoare. La această clasă, sentimentul religios mai servește încă drept expresie a intereselor ei politice sau sociale.

Despre *burghezie* am mai vorbit. Cu începere din 1848, ea a cunoscut un avînt economic nemaipomenit. Germania a participat tot mai mult la dezvoltarea colosală a industriei intervenită după criza comercială din 1847, dezvoltare determinată de crearea în această perioadă a unei navigații transoceanice, de extinderea enormă a căilor ferate și de descoperirea unor bogate zăcăminte de aur în California și în Australia. Tocmai tendința burgheziei de a înlătura piedicile pe care le întîmpina comerțul din cauza fărîmîțării în numeroase stătulețe și de a-și crea pe piața mondială o situație egală cu cea a concurenților ei din străinătate a provocat revoluția lui Bismarck. Acum, cînd miliardele franceze inunduau Germania, în fața burgheziei se deschidea o nouă perioadă de activitate febrilă pentru a obține profituri, în cursul căreia ea se afirma pentru prima oară ca mare națiune industrială printr-un crah pe scara întregii Germanii⁵³⁷. Din punct de vedere economic, burghezia

era încă de pe atunci cea mai puternică clasă a populației ; statul trebuia să-și subordoneze politica intereselor ei economice ; revoluția de la 1848 a dat statului forma constituțională exterioară în condițiile căreia burghezia putea să domine și din punct de vedere politic și să-și extindă dominația. Totuși, ea era încă departe de adevărata dominație politică. În conflictul cu Bismarck, ea nu a ieșit victorioasă ; lichidarea conflictului prin înfăptuirea unei revoluții de sus în Germania i-a arătat că deocamdată puterea executivă depinde de ea, în cel mai bun caz, doar indirect, că ea nu poate nici să destituie, nici să impună miniștri și nici să dispună de armată. În plus, era lașă și lipsită de vlagă în fața unei puteri executive energice, dar așa erau și iuncherii ; pentru burghezie acest lucru era mai scuzabil dat fiind antagonismul economic direct dintre ea și clasa muncitoare industrială revoluționară. Cert era însă că burghezia trebuia să distrugă treptat din punct de vedere economic iuncherimea și că dintre toate clasele avute ea era singura care mai avea perspective de viitor.

Mica burghezie era formată, în primul rînd, din rămășițe ale meseriașilor din evul mediu, care în Germania, rămasă vreme îndelungată în urma celorlalte țări, erau mult mai numeroși decît în restul Europei apusene ; în al doilea rînd, din burghezi scăpătați și, în al treilea rînd, din elemente provenite din rîndul populației neavute care au reușit să parvină, devenind mici negustori. O dată cu extinderea mării industrii, existența micii burghezii în ansamblul ei și-a pierdut și ultima rămășiță de stabilitate. Schimbarea ocupațiilor și falimentele periodice au devenit o regulă. Această clasă, odinioară atît de stabilă și care a fost principalul nucleu al filistinilor germani, a decăzut, bunăstarea, docilitatea, servilismul, cucerirea și respectabilitatea de odinioară transformîndu-se într-o stare de completă derută și revoltă împotriva soartei pe care i-a hărăzit-o dumnezeu. Cei care au rămas să se îndeletnicească cu meseriile reclamau restabilirea privilegiilor de breaslă, dintre ceilalți o parte a devenit oarecum democrat-progresistă⁵³⁸, o altă parte s-a apropiat chiar de social-democrație, aderînd pe alocuri direct la mișcarea muncitorească.

În sfîrșit muncitorii. Muncitorii agricoli, cel puțin cei din răsărit, mai trăiau încă într-o stare de dependență semiioabagă și nu se putea conta pe ei. În schimb, printre muncitorii de la orașe, social-democrația a făcut progrese rapide și creștea pe măsură ce marea industrie proletariza masele populare, ascuțind astfel la extrem antagonismul de clasă dintre capitaliști și muncitori. Și chiar dacă, deocamdată, muncitorii social-democrați mai erau încă scindați în două partide care se combăteau reciproc⁵³⁹, de la apariția

„Capitalului” lui Marx divergența principială dintre ele aproape că a dispărut. Lassalleanismul ortodox, cu revendicarea sa specifică : „cooperative de producție subvenționate de stat”, se stingea treptat, dovedindu-se tot mai impropriu pentru a constitui nucleul unui partid muncitoresc socialist de stat bonapartist. Ceea ce au stricat în această privință unii conducători a fost îndreptat de bunul simț al maselor. Unirea celor două curente social-democrate, care era frinată aproape numai din cauza unor chestiuni personale, era sigură în viitorul apropiat. Dar încă în timpul sciziunii și în pofida sciziunii, mișcarea era destul de puternică pentru a inspira teamă burgheziei industriale și a o paraliza în lupta ei împotriva guvernului, care încă nu depindea de ea ; de altfel, în genere, de la 1848 încoace, burghezia germană nu a mai putut scăpa de spectrul roșu.

Această împărțire pe clase stătea la baza împărțirii pe partide în parlament și în Landtaguri. Marii proprietari funciari și o parte din țărănime alcătuiau masa conservatorilor⁵⁴⁰ ; burghezia industrială forma aripa dreaptă a liberalismului burghez, național-liberalii⁵⁴¹, în timp ce aripa lui stîngă — partidul democrat-moderat sau așa-numitul partid progresist — era formată din mic-burghezi, sprijiniți de o parte a burgheziei, ca și de o parte a muncitorilor. În sfîrșit, muncitorii aveau partidul lor de sine stătător — social-democrația —, în care intrau și mic-burghezi.

Un om cu situația lui Bismarck și cu trecutul lui, dacă ar fi înțeles cît de cît starea de lucruri, ar fi trebuit să-și spună că iuncherii, așa cum erau, nu constituiau o clasă viabilă, că dintre toate clasele avute numai burghezia putea să revendice pentru ea viitorul (abstracție făcînd de clasa muncitoare, a cărei misiune istorică nu putem avea pretenția ca el s-o înțeleagă) și că de aceea noului său imperiu îi va fi asigurată o stabilitate cu atît mai mare cu cît mai temeinic ar fi pregătit el transformarea treptată a acestuia într-un stat burghez modern. Să nu-i cerem ceea ce, în împrejurările date, i-ar fi fost imposibil să facă. O trecere imediată la o formă de guvernămînt parlamentară, în care Reichstagul să aibă cuvîntul hotărîtor (cum are Camera comunelor în Anglia), nu ar fi fost posibilă și nici chiar indicată în acel moment ; dictatura lui Bismarck, exercitată în forme parlamentare, deocamdată trebuia să-i mai apară lui însuși necesară ; nu i-o luăm nicidecum în nume de rău că la început a menținut-o, ci punem numai întrebarea în ce scop trebuia folosită. Ar fi greu să te îndoiești că instaurarea unor rînduiri corespunzătoare Constituției engleze era singura cale care oferea perspectiva de a asigura noului imperiu o bază trainică și o dezvoltare internă tihnită. Lăsînd cea mai mare parte a iuncherimii — care de altfel nu putea fi salvată — să cadă pradă ruinei iminente,

părea să fie totuși cu puțință ca din partea care a mai rămas și din elementele noi să se formeze o clasă de mari proprietari funciari de sine stătători, care să nu reprezinte decît vîrfurile decorative al burgheziei, o clasă căreia burghezia, chiar avînd depline puteri, trebuia să-i cedeze reprezentanța oficială în stat și, o dată cu aceasta, cele mai remuneratorii posturi și o foarte mare influență. Făcînd burgheziei concesii politice care nu-i mai puteau fi refuzate mult timp (așa cel puțin trebuia să se judece lucrurile, din punctul de vedere al claselor avute), făcîndu-i aceste concesii treptat, ba chiar destul de rar și în doze mici, noul imperiu putea fi îndreptat cel puțin pe calea pe care putea să ajungă din urmă celelalte state din Europa apuseană, mult mai înaintate din punct de vedere politic, să scuture, în sfîrșit, ultimele rămășițe ale feudalismului și ale tradiției filistine, foarte puternică încă în cercurile birocratice, și, ceea ce este foarte important, să devină capabil să stea pe propriile lui picioare atunci cînd fondatorii lui, care nu mai erau tineri, vor închide ochii pentru totdeauna.

În plus, aceasta nici nu era atît de greu de realizat. Nici iuncherimea, nici burghezia nu aveau cît de cît energia necesară. funcierii au dovedit-o în decursul ultimilor șaiszeci de ani, atunci cînd în pofida opoziției acestor donchișoți, statul a aplicat măsuri în folosul lor. Burghezia, pe care lunga istorie de pînă acum a făcut-o, de asemenea, docilă, se resimțea încă foarte mult de pe urma conflictului; de atunci, succesele repurtate de Bismarck au frînt și mai mult puterea ei de rezistență, iar restul l-a făcut teama de mișcarea muncitorească, care creștea amenințător. În asemenea împrejurări, omului care realizase aspirațiile naționale ale burgheziei nu i-ar fi fost greu să imprime realizării aspirațiilor ei politice, în genere foarte modeste, ritmul care îi convenea. Numai că trebuia să fie edificat asupra țelului.

Din punctul de vedere al claselor avute, aceasta era singura cale rațională. Din punctul de vedere al clasei muncitoare reieșea, desigur, că era deja prea tîrziu pentru instaurarea unei dominații durabile a burgheziei. În Germania, marea industrie și, împreună cu ea, burghezia și proletariatul s-au format într-o vreme cînd proletariatul a putut să pășească independent în arena politică, aproape concomitent cu burghezia, cînd, așadar, lupta dintre ambele clase a început încă înainte ca burghezia să fi cucerit puterea politică exclusivă sau precumpănitoare. Dar chiar dacă în Germania era prea tîrziu pentru o dominație nestingherită și trainică a burgheziei, în 1870 cea mai justă politică privită prin prisma intereselor claselor avute în genere era orientarea spre această dominație a burgheziei. Căci numai astfel puteau fi înlăturate numeroasele rămă-

șițe de pe vremea feudalismului intrat în descompunere, care continuau să abunde în legislație și în administrație, numai astfel puteau fi încetățenite treptat în Germania toate rezultatele marii revoluții franceze, pe scurt, putea să i se tundă Germaniei lunga și demodată coadă pe care o purta și să fie îndreptată conștient și definitiv pe calea dezvoltării moderne, adică să se pună de acord rînduiele ei politice cu dezvoltarea ei industrială. Cînd ulterior ar porni, în sfîrșit, inevitabila luptă dintre burghezie și proletariat, ea s-ar desfășura cel puțin în condiții normale, cînd fiecare ar putea să vadă pentru ce se dă lupta, și nu în condițiile de zăpăceală, confuzie, interpătrundere de interese și dezorientare pe care le-am observat în Germania în 1848. Singura deosebire ar fi că de data asta dezorientarea va fi exclusiv de partea celor avuți, deoarece clasa muncitoare știe ce vrea.

Așa cum stăteau lucrurile în 1871 în Germania, un om ca Bismarck nu putea să ducă într-adevăr decît o politică de manevrare între diferitele clase. Și în această privință nu i se poate reproșa nimic. Se punea numai problema de a ști ce țel urmărea această politică. Dacă ea se îndrepta, în cele din urmă, indiferent în ce ritm, dar conștient și hotărît, spre dominația burgheziei, atunci era în concordanță cu dezvoltarea istorică, în măsura în care acest lucru era în genere posibil din punctul de vedere al claselor avute. Dacă se îndrepta spre menținerea statului vechi prusac, spre prusificarea treptată a Germaniei, atunci era reacționară și sortită, pînă la urmă, eșecului. Dacă se îndrepta exclusiv spre menținerea dominației lui Bismarck, atunci era bonapartistă și trebuia să sfîrșească ca orice bonapartism.

Sarcina imediată era Constituția imperiului. Ca material existau, pe de o parte, Constituția Confederației Germaniei de nord și, pe de altă parte, tratatele cu statele din sudul Germaniei⁵⁴². Factorii cu ajutorul cărora Bismarck trebuia să făurească Constituția imperiului erau, pe de o parte, dinastiile reprezentate în Bundesrat⁵⁴³ și, pe de altă parte, poporul reprezentat în Reichstag. Prin Constituția Germaniei de nord și prin tratate s-a pus stavilă pretențiilor formulate de dinastii. Poporul, în schimb, cerea să participe într-o măsură mult mai mare la puterea politică. El a cucerit pe cîmpul de luptă independența față de amestecul străin și unificarea — în măsura în care putea fi vorba despre așa ceva — și el era deci în primul rînd acela chemat să hotărască cum să fie folosită această independență, cum să fie înfăptuită în mod concret și pusă în valoare această unificare. Și chiar dacă poporul ar fi recunoscut principiile de drept care au stat la baza Constituției Confederației Germaniei de nord și la baza tratatelor, aceasta nu

constituia un impediment ca în noua Constituție el să obțină o participare mai mare la putere decât era prevăzut în cea de pînă acum. Reichstagul era singurul corp constituit, care reprezenta în realitate noua „unitate”. Cu cît cuvîntul Reichstagului avea să aibă mai multă greutate, cu cît Constituția imperiului avea să fie mai liberă în comparație cu constituțiile celorlalte state, cu atît mai mult trebuia să se închege noul imperiu, cu atît mai mult bavarezul, saxonul, prusianul trebuiau să devină germani.

Pentru oricine vedea mai departe de vîrfurile nasului, acest lucru trebuia să fie evident. Aceasta nu era însă nicidecum părerea lui Bismarck. Dimpotrivă, el a profitat de delirul patriotic intervenit după război tocmai pentru a determina majoritatea Reichstagului să renunțe nu numai la orice lărgire, dar chiar la stabilirea precisă a drepturilor poporului și să se mulțumească cu simpla reproducere în Constituția imperiului a principiilor de drept care au stat la baza Constituției Confederației Germaniei de nord și la baza tratatelor. Toate încercările partidelor mici de a exprima în Constituție dreptul poporului la libertăți politice au fost respinse, pînă și propunerea partidului catolic al centrului de a se include aici articolele din Constituția prusiană, prin care se garantează libertatea presei, libertatea de asociere și a întrunirilor, precum și autonomia bisericii, a fost respinsă. Constituția prusiană, ciuntită de două sau de trei ori cum era, a rămas totuși mai liberală decât Constituția imperiului. Impozitele nu erau votate în fiecare an, ci erau stabilite, o dată pentru totdeauna „prin lege”, așa că refuzul Reichstagului de a aproba impozitele era exclus. Astfel a fost aplicată la Germania doctrina prusiană — de neînțeles pentru lumea constituțională din afara Germaniei — potrivit căreia reprezentanților poporului li se recunoaște numai pe hîrtie dreptul de a refuza aprobarea cheltuielilor, în timp ce guvernul încasează veniturile în bani sunători. Însă, în timp ce Reichstagul este lipsit, în felul acesta, de cele mai eficace mijloace de exercitare a puterii și este redus la situația umilă a Camerei prusiene, ingenuncheată de revizuirile din 1849 și 1850 ale Constituției⁵⁴⁴, de clică lui Manteuffel, de conflictul constituțional și de Sadova, Bundesratul se bucură în fond de întreaga putere pe care vechiul Bundestag o posedă nominal; el se bucură efectiv de ea deoarece e eliberat de cătușele care paralizau Bundestagul. Bundesratul nu are numai un cuvînt hotărîtor alături de Reichstag în ceea ce privește legislația, el este, totodată, și cea mai înaltă instanță administrativă, întrucît emite regulamentele cu privire la aplicarea legilor imperiului și, în afară de aceasta, adoptă hotărîri „cu privire la deficiențele... care apar în aplicarea legilor imperiului”, adică cu privire la deficiențele care în alte țări

civilizate pot fi remediate numai printr-o nouă lege (vezi art. 7, al. 3, care amintește de interpretările cazuistice din jurisprudență).

Vedem, așadar, că Bismarck a căutat să se sprijine în special nu pe Reichstag, care reprezintă unitatea națională, ci pe Bundesrat, care reprezintă fărâmițarea particularistă. El, care se erija în promotorul ideii naționale, nu a avut curajul să se situeze realmente în fruntea națiunii sau a reprezentanților ei; democrația trebuia să-l slujească pe el, și nu el democrația; decît să se bizuie pe popor, el prefera să se bizuie pe tot felul de intrigi murdare de culise, pe priceperea sa de a înjgheba în Bundesrat, recurgînd la mijloace diplomatice, cînd cu vorba dulce, cînd cu bita, o majoritate, fie ea și recalcitrantă. Meschinăria concepțiilor, îngustimea orizontului care ni se dezvăluie aici corespund întru totul caracterului acestui om așa cum l-am cunoscut pînă acum. Ne miră totuși faptul că marile lui succese nu l-au ajutat să se ridice, fie măcar pentru o clipă, deasupra lui însuși.

Or, în condițiile date, ceea ce se impunea era să se dea întregii Constituții a imperiului o singură axă solidă în persoana cancelarului imperiului. Bundesratul trebuia pus într-o situație care făcea imposibilă o altă putere executivă responsabilă decît aceea a cancelarului imperiului, excluzînd astfel posibilitatea existenței unor miniștri responsabili ai imperiului. Într-adevăr, orice încercare de a reglementa administrația imperiului prin numirea unui guvern responsabil era considerată o încălcare a drepturilor Bundesratului și se lovea de o rezistență de neînving. După cum a ieșit curînd la iveală, Constituția era „croită pe măsura” lui Bismarck. Ea constituia un pas mai departe pe calea dominației sale absolute, care se înfăptuia prin neutralizarea partidelor în Reichstag și a statelor particulariste în Bundesrat, — un pas mai departe pe calea bonapartismului.

De altfel, nu se poate spune că, abstracție făcînd de unele concesiile făcute Bavariei și Württembergului, noua Constituție a imperiului reprezintă de-a dreptul un regres. Dar acesta este cel mai bun lucru care se poate spune despre ea. Nevoile economice ale burgheziei au fost în esență satisfăcute, pretențiile ei politice — în măsura în care ea le mai formula — au întîmpinat aceeași stavilă ca și pe vremea conflictului constituțional.

În măsura în care ea mai formula pretenții politice! Într-adevăr, este incontestabil că, în ceea ce-i privește pe național-liberali, aceste pretenții se redusese la proporții foarte modeste și, pe zi ce trecea, se reduceau tot mai mult. Acești domni, departe de a pretinde ca Bismarck să le ușureze colaborarea cu el, se străduiau mai degrabă să-i facă pe voie atunci cînd se putea și uneori chiar atunci cînd

nu se putea sau nu se cuvenea. Că Bismarck îi disprețuia, nu i-o poate lua nimeni în nume de rău, — dar iuncherii lui erau oare cît de cît mai buni sau mai curajoși ?

Un alt domeniu în care trebuia stabilită unitatea pe întregul imperiu, domeniul banilor, a fost reglementat prin legile promulgate din 1873 pînă în 1875 cu privire la monedă și bănci. Introducerea etalonului aur a constituit un important pas înainte, dar el a fost introdus numai după multe ezitări și oscilări și nici astăzi încă nu s-a consolidat de-a binelea. Sistemul monetar adoptat — care avea ca unitate marca, echivalentă cu o treime de taler, cu subdiviziuni zecimale corespunzătoare — era sistemul propus de Soetbeer către sfîrșitul deceniului al 4-lea ; de fapt, unitatea monetară era moneda de aur de 20 de mărci. Printr-o modificare aproape imperceptibilă a valorii, ea putea fi făcută absolut echivalentă fie cu sovereignul englez, fie cu moneda de aur de 25 de franci, fie cu moneda americană de aur de 5 dolari, stabilindu-se astfel o corelație între acest sistem și unul dintre cele trei principale sisteme monetare de pe piața mondială. S-a preferat însă să se creeze un sistem monetar aparte, îngreindu-se astfel în mod inutil comerțul și calculele cursului monedelor. Legile cu privire la banii de hîrtie emiși de stat (Reichskassenscheine) și la bănci limitau speculațiile cu hîrțiile de valoare ale statelor mici și ale băncilor lor și, avînd în vedere crahul survenit între timp, prevedeau respectarea unei anumite precauții cît se poate de potrivite pentru Germania, încă neexperimentată în acest domeniu. În genere, și aici s-a ținut seama în mod corespunzător de interesele economice ale burgheziei.

În sfîrșit mai trebuia realizată unificarea legislației în domeniul organizării și administrării justiției. Rezistența opusă de statele din centrul Germaniei față de extinderea competenței imperiului asupra dreptului civil material a fost învinsă, dar codul civil se mai află în curs de elaborare, în timp ce codul penal, procedura penală și civilă, dreptul comercial, legile referitoare la faliment și la organizarea judiciară sînt deja unificate. Înlăturarea diversității normelor de drept formal și material care erau în vigoare în statele mici a fost în sine o necesitate stringentă a dezvoltării burgheze progresive, și în această înlăturare, mult mai mult decît în conținutul lor, constă meritul principal al noilor legi.

Juristul englez se sprijină pe o dezvoltare istorică a dreptului, care a salvat o bună parte din vechea libertate germanică trecînd-o prin evul mediu ; dezvoltare care nu cunoaște statul polițist, înăbușit în germene în timpul celor două revoluții din secolul al XVII-lea, și care atinge punctul său culminant în evoluția neînteruptă de două secole a libertății cetățenești. Juristul francez se

sprijină pe marea revoluție, care, după ce a desființat complet feudalismul și samavolnicia polițienească absolutistă, a tradus condițiile economice de viață ale societății moderne nou create în limbajul normelor juridice, în codul ei clasic, proclamat de Napoleon. Dar care este baza istorică pe care se sprijină juriștii noștri germani? Nimic altceva decât procesul de descompunere a rămășițelor evului mediu, proces pasiv care durează de secole, împins înainte mai cu seamă de lovituri primite din afară și neîncheiat încă nici astăzi; o societate rămasă în urmă din punct de vedere economic, în care iunherul feudal și meșterul breslaș rătăcesc ca niște năluci, căutînd o nouă încarnare; o ordine de drept în care, deși justiția secretă a principilor dispăruse din 1848, samavolnicia polițienească făcea pe zi ce trecea altă breșă. Din această școală, cea mai proastă dintre toate școlile proaste, au ieșit autorii noilor coduri de legi ale imperiului, și cum sînt autorii așa sînt și lucrările lor. Abstracție făcînd de latura pur juridică, aceste coduri de legi au reușit să ciuntească de-a binelea libertatea politică. Dacă Schöffengerichte⁵⁴⁵ ofereau burgheziei și micii burghezii posibilitatea de a participa la înfrînarea clasei muncitoare, statul își lua pe cît posibil garanții împotriva pericolului de renaștere a opoziției burgheze, limitînd competența curților cu juri. Paragrafele politice ale codului penal sînt adesea atît de imprecise și de elastice, de parcă ar fi croite pe măsura actualei Înalte Curți de Casație a imperiului, și viceversa. Este de la sine înțeles că noile coduri de legi reprezintă un progres față de dreptul prusian; în ziua de azi, Stoecker însuși chiar dacă s-ar lăsa circumcis nu ar fi în stare să întocmească ceva atît de monstruos cum este acest cod. Dar provinciile, în care a fost pînă acum în vigoare dreptul francez, sînt foarte bine deosebirea dintre copia spălăcită și originalul clasic. Abdicarea național-liberalilor de la programul lor a făcut posibilă această întărire a puterii de stat pe seama libertăților cetățenești, acest prim regres real.

Trebuie să mai menționăm și legea imperiului cu privire la presă. Dreptul material, despre care e vorba aici, a și fost reglementat în esență de codul penal: stabilirea unor norme formale identice pentru întregul imperiu și desființarea cauțiunilor și a taxelor de timbru, care mai subzistau încă pe alocuri, constituiau, așadar, conținutul principal al acestei legi și, totodată, singurul progres realizat în acest domeniu.

Pentru ca Prusia să se afirme încă o dată ca stat model, a fost introdusă așa-numita autoadministrare. Sarcina consta în a înlătura cele mai supărătoare rămășițe ale feudalismului și totodată pe cît posibil, de a lăsa, în fond, totul așa cum era mai înainte. La aceasta

a servit noua lege cu privire la administrația districtuală (Kreisordnung)⁵⁴⁶. Puterea polițienească seniorială a domnilor iuncheri a devenit un anacronism. Ea a fost desființată cu numele, ca privilegiu feudal, dar a fost reinstaurată, de fapt, prin crearea unor circumscripții rurale de sine stătătoare formate din mai multe moșii învecinate (Gutsbezirke), în cadrul cărora moșierul sau este el însuși șeful lor (Gutsvorsteher), avînd atribuțiile unui primar de comună rurală (ländlicher Gemeindevorsteher), sau îl numește pe acest șef; puterea iuncherilor era restaurată și datorită transmiterii întregii puteri polițienești și a jurisdicției polițienești, în cadrul unui district administrativ (Amtsbezirk), unui șef de district (Amtsvorsteher), care la țară era, firește, aproape fără nici o excepție, un mare proprietar funciar, astfel încît și comunele rurale au ajuns la chereul lui. Privilegiile feudale de care se bucurau unele persoane le-au fost retrase, iar puterea deplină, legată de privilegiile respective, a fost transmisă întregii clase. Printr-o scamatorie asemănătoare, marii proprietari funciari englezi au devenit judecători de pace și stăpîni în administrația, poliția și instanțele inferioare de judecată de la țară, asigurîndu-și, în felul acesta, menținerea sub o titulatură nouă, modernizată, a tuturor posturilor-cheie, pe care nu le mai puteau păstra sub vechea formă feudală. Aceasta este însă și unica asemănare dintre „autoadministrarea” engleză și cea germană. Aș vrea să văd un ministru englez care ar îndrăzni să prezinte în parlament un proiect de lege privind confirmarea funcționarilor comunalii aleși sau înlocuirea lor, în cazul cînd au fost alese persoane neagreate de guvern, prin funcționari impuși de stat; introducerea unor posturi de funcționari de stat avînd împuternicirile unor consilieri comunalii (Landräte), a unor membri ai consiliilor districtuale (Bezirksregierungen) și a unor Oberpräsidenten prusieni; sau amestecul organelor administrației de stat în treburile interne ale comunelor, ale micilor unități administrative și ale districtelor, prevăzut în noua lege cu privire la administrația districtuală, și chiar suprimarea dreptului de a face apel la justiție, lucru nemaiauzit în țările de limbă engleză și în cele în care este în vigoare dreptul englez, cum întîlnim aproape la fiecare pagină în noua lege cu privire la administrația districtuală. Și în timp ce atît Kreistagurile cît și Landtagurile provinciale mai sînt, potrivit sistemului vechi feudal, alcătuite din reprezentanți ai celor trei stări: mari proprietari funciari, orașe și comune rurale, în Anglia chiar un guvern ultraconservator prezintă un proiect de lege care prevede transmiterea întregii administrații a comitatelor în mîinile unor organe alese aproape prin vot universal⁵⁴⁷.

Proiectul de lege cu privire la administrația districtuală pentru cele 6 provincii răsăritene (1871) a fost primul indiciu că Bismarck nu a avut intenția să lase Prusia să se dizolve în Germania, ci, dimpotrivă, a vrut să consolideze și mai mult aceste 6 provincii răsăritene, citadela vechiului prusacism. Iuncherii și-au păstrat, sub denumiri schimbate, toate pozițiile-cheie, care le asigură dominația, iar iloții Germaniei, muncitorii agricoli din aceste ținuturi — argații și zilerii —, au continuat în realitate să fie iobagi, fiind admiși numai în două funcții publice : să fie soldați și să servească iuncherilor drept turmă care să voteze la alegerile pentru Reichstag. Serviciul pe care Bismarck l-a făcut prin aceasta partidului socialist revoluționar este incalculabil și merită toată recunoștința.

Ce să mai spunem despre stupiditatea domnilor iuncheri care, dînd din miini și din picioare, ca niște copii răsfățați, s-au opus acestei legi cu privire la administrația districtuală, elaborată numai în interesul lor, în interesul menținerii în continuare a privilegiilor lor feudale care aveau doar denumirea puțin modernizată ? La început Camera seniorilor din Prusia, sau, mai degrabă, Camera iuncherilor, a respins proiectul amînat timp de un an întreg și l-a adoptat abia după „reînnoirea Camerei pairilor” prin numirea a 24 de noi „seniori”. Iuncherii prusaci au dovedit astfel din nou că sînt niște reacționari meschini, îndărătnici, iremediabili, incapabili să formeze nucleul unui mare partid independent cu o misiune istorică în viața națiunii, așa cum e realmente cazul cu marii proprietari funciari englezi. Prin aceasta, ei au dovedit totala lor lipsă de discernămint ; lui Bismarck nu-i mai rămînea decît să demonstreze lumii întregi tot atît de totala lor lipsă de caracter, iar o presiune exercitată cu puțină iscusință i-a transformat într-un partid sans phrase * al lui Bismarck.

La aceasta trebuia să servească Kulturkampful.

Înfăptuirea planului cu privire la crearea unui imperiu germano-prusian trebuia să aibă drept ripostă unirea într-un partid a tuturor elementelor antiprusiene, care se sprijineau pe vechea dezvoltare separată. Aceste elemente eterogene au găsit un stindard comun în ultramontanism⁵⁴⁸. Revolta bunului-simț — manifestată chiar în rîndul unui mare număr de catolici ortodocși — împotriva noii dogme a infaibilității papale, pe de o parte, desființarea statului papal și așa-zisa captivitate a papei la Roma⁵⁴⁹, pe de altă parte, au dus la unirea și mai strînsă a tuturor forțelor militante ale catolicismului. Astfel, încă în timpul războiului — în toamna anului 1870 — s-a constituit în Landtagul prusian un partid specific catolic al centrului ; în 1871, în primul Reichstag german, acest

* — fără rezervă. — Nota trad.

partid a avut numai 57 de reprezentanți, număr care a sporit apoi cu ocazia fiecărei noi alegeri, ajungînd la peste 100. Acest partid era alcătuit din elemente foarte eterogene. În Prusia, principala lui forță o constituiau micii țărani renani, care tot se mai considerau „prusieni de nevoie”, apoi marii proprietari funciari și țărani catolici din episcopatele westfalice Mûnster și Paderborn, precum și catolicii din Silezia. Al doilea mare contingent îl furnizau catolicii din sudul Germaniei, mai ales bavarezii. Puterea centrului însă rezida nu atît în religia catolică, cît în faptul că el reprezenta antipatiile maselor populare față de prusacismul specific, care avea acum pretenția să domine în Germania. Aceste antipatii erau deosebit de vii în regiunile catolice; totodată, se făceau simțite simpatiile pentru Austria, care acum era exclusă din Germania. În concordanță cu aceste două curente populare, centrul era net particularist și federalist.

Acest caracter esențialmente antiprusian al centrului a fost sesizat imediat de celelalte fracțiuni mici din Reichstag, care, din considerente locale, iar nu din considerente naționale și generale, cum era cazul social-democraților, erau antiprusiene. Nu numai catolicii — polonezii și alsacienii —, ci chiar și protestanții welfi⁵⁶⁰ s-au aliat cu partidul centrului. Și, deși fracțiunile burghezo-liberale nu au înțeles niciodată prea bine adevăratul caracter al așa-numiților ultramontani, totuși au dovedit că înțeleg adevărata stare de lucruri atunci cînd au denumit centrul „apatrid” și „ostil imperiului”... *

* Aici manuscrisul se intrerupe. — *Nota red.*

[Ciorna prefetei pentru broșura
„Rolul violenței în istorie”]

Lucrarea de față este o reproducere a unei părți din lucrarea mea „Domnul Eugen Dühring revoluționează știința” și cuprinde trei capitole care poartă acolo titlul „Teoria violenței”⁵⁵¹. Ele au mai apărut separat în traducere rusă, și anume ca anexă la ediția rusă a lucrării mele „Dezvoltarea socialismului de la utopie la știință”⁵⁵². În ediția de față au fost făcute numai modificările și adăugirile cele mai necesare. Dar, pentru a fi publicată sub formă de broșură, este nevoie de o completare specială.

Dacă public în limba germană o broșură cu privire la „rolul violenței în istorie”, cititorul german are dreptul să-mi ceară să nu-mi ascund părerea asupra rolului foarte important pe care l-a jucat violența în ultimii treizeci de ani tocmai în istoria propriei sale țări. De aceea am mai adăugat un capitol, al patrulea, care conține, firește, numai momentele principale. Poate voi izbuti cîndva să tratez această temă mai pe larg.

Scris la sfîrșitul lunii
decembrie 1887 — martie 1888

Publicat pentru prima oară
în revista „Die Neue Zeit”, Bd. 1,
nr. 22, 1895—1896

Se tipărește după manuscris
Tradus din limba germană

[Planul capitolului al patrulea al broșurii „Rolul violenței în istorie”]

1. 1848. Postulatul [creării] * statelor naționale. Italia, Germania, Polonia, Ungaria.
2. Vădita politică de cuceriri a lui Bonaparte : revendicări naționale în schimbul unei compensații. Italia.
3. Drept răspuns — reorganizarea armatei [prusiene]. Conflictul. Bismarck. Politică neoriginală.
4. Situația din Germania. Unificarea : 1) înfăptuită de revoluție, 2) de Austria, 3) de Prusia (Uniunea vamală).
5. Războaiele din 1864 și 1866. Mijloace revoluționare.
6. Cea mai bună perioadă a lui Bismarck — până în 1870.
7. Războiul împotriva Franței **. Imperiul. Anexarea Alsaciei și Lorenei. Rusia — arbitru.
8. Spre sfârșit, Bismarck devine reacționar, se proteste. Kulturkampf (căsătoria civilă). Protecționismul și alianța dintre agrarieni și burghezie. Febra colonială. Ofensa adusă lui Bismarck. — Legea împotriva socialiștilor ⁵⁶³. — Reprimarea asociațiilor. Reforme sociale. — Militarism, determinat de anexarea Alsaciei. — Iuncherul [din Bismarck] trece pe primul plan din lipsă de alte idei.

Scris la sfârșitul lunii
decembrie 1887 — martie 1888

Se tipărește după **manuscris**
Tradus din limba germană

Publicat pentru prima oară
în limba rusă în
„Arhiva Marx-Engels”, vol. X, 1948

* Cuvintele explicative cuprinse în paranteze drepte aparțin redacției. — *Nota red.*

** La acest punct se referă și însemnările de mai jos, făcute pe aceeași pagină și șterse de Engels (probabil după ce au fost folosite în lucrare) : „1. Metode de ducere a războiului. Contribuții. Franctirori. [Furturi] de pendule. Bătăia cu bățul. Cruzimea răzbunării iuncherilor — de la sferile cele mai înalte până la cele de jos. — 2. Căderea [celui de-al doilea] imperiu. — 3. Jos pălăria în fața Parisului ! — 4. Miliardele și Alsacia și Lorena”. — *Nota red.*

[Planul părții finale
a capitolului al patrulea al broșurii
„Rolul violenței în istorie“]

I. Trei clase : două păcătoase, din care una se află în declin, cealaltă — în ascensiune, și muncitorii, care nu vor de la burgezii decât fair play *. Trebuie, prin urmare, manevrat numai între cele două din urmă — dar nu merge ! Politica : trebuie în general întărită puterea de stat și în special făcută independentă din punct de vedere financiar (etatizarea căilor ferate, monopolurile). Statul polițist și principiile dreptului prusian în justiție.

Natura dublă, „liberală“ și „națională“, a anului 1848 se face simțită și în Germania între anii 1870 și 1888.

Bismarck trebuia să se sprijine pe Reichstag și pe popor, iar pentru aceasta era nevoie — fie și numai pentru orientare — de deplina libertate a presei, a cuvîntului, de întrunire și de asociere.

- II. 1. Organizarea [imperiului].
- a) Din punct de vedere economic — o reformă monetară proastă este deja o realizare importantă.
 - b) Din punct de vedere politic — restaurarea statului polițist și legislația antiburgheză (1876) în materie de organizare judecătorească, o copie proastă a celei franceze. Lipsă de precizie în codul civil. Înalta Curte de Casație a imperiului — instanță supremă — 1879.

* — un joc cinstit, pe față. — *Nota trad.*

2. Sărăcia de idei manifestată atât în politica de cochetare, cât și [în procesele intențate] pentru ofensa adusă lui Bismarck.

Partidul sans phrase al lui Bismarck.

3. Febra fondării de societăți în scop de speculă și crahul. Participarea lui la acestea. Păcătoșenia iuncherilor conservatori, care sînt tot atît de necinștiți ca și burghezii.

4. Transformarea definitivă [a lui Bismarck] în iuncher.

a) Protecționism etc.; coaliția dintre burghezie și iuncheri, partea leului revine acestora din urmă.

b) Încercările de a introduce în 1882 monopolul tutunului au eșuat.

c) Febra colonială.

5. Politica socială à la Bona-parte.

a) Legea împotriva socialiștilor; asociațiile și casele de ajutor ale muncitorilor — călcat în picioare.

b) Reformele sociale — spanac [Sozial-reformscheisse].

III. 6. Politica externă. Pericolul de război, rezultat al anexiunilor. Mărirea efectivului armatei. Septennatul⁵⁵⁵. După încorporarea tuturor contingentelor în termen, reîntoarcerea la contingentele de dinainte de 1870, pentru a menține superioritatea încă cîțiva ani.

IV. Rezultatul : a) O situație internă care o dată cu moartea acestei perechi* se va năruia: nu există imperiu fără împărat! Proletariatul împins la revoluție, extinderea fără precedent a social-democrației o dată cu abrogarea legii împotriva socialiștilor, — haos.

* Bismarck și împăratul Wilhelm I. — Nota red.

- b) Ca urmare a tuturor acestora, în cel mai bun caz o pace mai rea decît războiul sau un război mondial.

Scris la sfîrșitul lunii
decembrie 1887 — martie 1888

Publicat pentru prima oară
în revista „Die Neue Zeit”, Bd. I,
nr. 26, 1895—1896

Se tipărește după manuscris

Tradus din limba germană

[Din impresiile de călătorie din America ⁵⁵⁰]

De obicei ne imaginăm America ca pe o Lume nouă, — nouă nu numai dată fiind vremea când a fost descoperită, ci și datorită tuturor instituțiilor ei care ne-au luat-o mult înainte nouă, europenilor demodați și adormiți, o lume nouă datorită disprețului față de tot ce e moștenit și tradițional, o lume nouă construită din temelie pe pământ virgin de oameni moderni, exclusiv după principii moderne, practice, raționale. În ceea ce-i privește, și americanii fac totul pentru a ne întări această convingere. Ei ne privesc cu dispreț, de sus, ca pe niște oameni înceți, înțepeniți în diferite prejudecăți învechite, oameni nepractici, care se tem de tot ce este nou, în timp ce ei, națiunea care se dezvoltă cel mai impetuos (the most go-ahead nation), încearcă orice nou proiect de perfecționare pur și simplu din punctul de vedere al avantajului practic și, de îndată ce este considerat bun, proiectul este pus în practică imediat, aproape a doua zi. În America, totul trebuie să fie nou, rațional, practic, prin urmare totul este altfel decât la noi.

Pe vaporul „City of Berlin” m-am întâlnit pentru prima oară cu un grup mai numeros de americani. Cei mai mulți dintre ei, domni și doamne, erau oameni foarte simpatici, mai comunicativi decât englezii, câteodată puțin prea sinceri în discuție, de altfel în rest aproximativ la fel ca și ceilalți oameni mai mult sau mai puțin bine îmbrăcați. Ceea ce îi deosebea cel mai mult era o comportare specific mic-burgheză, dar nu aceea a micului burghez german timid și nehotărît sau a confratelui său englez; aceasta era o comportare care, datorită faptului că se împletea cu o mare încredere în sine, părea ceva de la sine înțeles, ceva înăscut. Îndeosebi doamnele mai tinere făceau impresia că au o anumită naivitate, care în Europa poate fi întâlnită numai în orașe mici; când pășeau energic și aproape impetuos pe punte, de braț cite

două sau la brațul unui bărbat, aveau exact același mers săltat și aceeași manieră pudică de a-și ține fustele amenințate de vînt ca și fetele noastre de la țară. Cel mai mult îmi aminteam de suedeze — erau tot atît de înalte și de robuste — și în orice moment mă așteptam să facă reverențe cum fac suedezele. O anumită stîngăcie fizică și spirituală, trăsătura ereditară comună a rasei germanice au moștenit-o și tovarășele mele de drum americane fără s-o fi biruit cît de cît. Într-un cuvînt, prima impresie pe care mi-au lăsat-o americanii nu a fost de loc aceea a unei superiorități naționale față de europeni sau că așa avea în față un tip național tînăr și cu totul nou ; dimpotrivă, am avut impresia că erau oameni ce țineau încă la obiceiuri mic-burgheze moștenite, care în Europa erau considerate învechite, că în această privință noi, europenii, sîntem în comparație cu americanii la fel ca parizienii în comparație cu provincialii.

La New York, în prima mea cameră de dormit am găsit o mobilă neînchipuit de veche, aproape antediluviană : comode cu inele de alamă sau arcuri în chip de mînere la sertare, cum erau la modă la începutul acestui secol, iar acum în Europa nu se mai găsesc decît la țară, alături de obiecte mai noi ca formă, în stil englezesc sau franțuzesc, dar și acestea străvechi și de cele mai multe ori așezate anapoda ; cel mai nou din toate era un uriaș balansoar, care descria un arc de 240 de grade, dar și acesta demodat. Și așa era peste tot ; scaunele, mesele și dulapurile arătau în cele mai multe cazuri de parcă erau moștenite de la generațiile anterioare. Căruțele de pe străzile New Yorkului păreau atît de demodate, încît la prima vedere aveai impresia că în nici o curte țărănească din Europa nu vei găsi un asemenea model. Este drept însă că, privindu-le mai de aproape, observai că erau mult îmbunătățite, foarte comode, prevăzute cu arcuri excelente, foarte ușoare și făcute dintr-un lemn extrem de durabil, dar cu toate aceste perfecționări, învechitul model a rămas neatins. La Londra, încă la începutul deceniului al 5-lea, existau birje în care pasagerii urcau prin spate și se așezau față în față, ca în omnibuz, pe dreapta și pe stînga ; după 1850 aceste birje au dispărut ; la Boston însă — după cîte știu singurul oraș american unde se folosesc într-adevăr birjele —, aceste hodoarage prosperă încă și astăzi. Hotelurile americane moderne, luxos utilizate și cu sutele lor de camere, arată în întregul lor american plan * că își trag rădăcinile din curți țărănești izolate, așezate în regiuni puțin populate, care oferă și astăzi ocazional călătorilor

* — profil american. — *Nota trad.*

adăpost și hrană contra cost (voi mai reveni asupra acestui fapt), și de aceea prezintă caracteristici ce nouă ni se par nu numai ciudate, dar pur și simplu antediluviene. Și multe altele de acest fel.

Cine vrea să se delecteze cu o călătorie asemănătoare aceloră făcute în Europa în timpul războiului de 30 de ani să plece într-o regiune de munte din America, mai întâi cu trenul pînă la o stație terminus și apoi cu diligența, încotro vede cu ochi. Noi patru am făcut o asemenea călătorie în Adirondack și niciodată nu am ris atît de mult ca atunci, pe acoperișul acelei diligențe. O haraba veche, de o formă indescrîpibilă, în comparație cu care faimoasele droști prusiene antediluviene ar fi părut niște trăsuri splendide, același tip de trăsură cu locuri pentru șase sau nouă persoane pe acoperiș și pe capră, cam așa arăta acest vehicul. Și apoi șoseaua. Să-mi fie cu iertare, dar aceasta numai șosea nu era, și cu greu ar putea fi intitulată drum : două urme adînci, cu hîrtoape, lăsate de roți în terenul argilos și nisipos... *

Scris la sfîrșitul lunii
septembrie 1888

Se tipărește după manuscris
Tradus din limba germană

* Aici manuscrisul se intrerupe. — Nota red.

A N E X E

ÎNSEMĂRI ȘI DOCUMENTE
(Septembrie 1883-iunie 1889)

1

Dintr-o scrisoare a lui G. A. Lopatin către M. N. Oșanina ⁵⁵⁷

Londra, 20 septembrie [1883]

...Nu pot să nu vă împărtășesc rezultatul primei mele întâlniri cu Engels, gândindu-mă că unele din părerile lui vă vor face plăcere.

Am vorbit mult despre diverse probleme privind viața Rusiei, despre felul cum se va produce, probabil, renașterea noastră politică și socială. Cum era și de așteptat, comunitatea de idei a fost deplină; fiecare din noi sfârșea gândurile și frazele celuilalt. Și el este de părere (la fel ca Marx și ca mine) că, în momentul de față, în Rusia sarcina unui partid *revoluționar* sau a unui partid de *acțiune* nu este propagarea noului ideal socialist și nici chiar tendința de a înfăptui acest ideal, încă departe de a fi elaborat, cu ajutorul unui guvern provizoriu format din tovarășii noștri, ci orientarea tuturor forțelor în scopul 1) ori de a-l sili pe țar să convoace Zemskii sobor, 2) ori de a provoca, intimidându-l pe țar etc., dezordini atât de serioase, încît să ducă în alt mod la convocarea acestui sobor sau a unui organ asemănător. Ca și mine, el e convins că un asemenea sobor va duce în mod *inevitabil* la o transformare radicală nu numai politică, ci și socială. El e convins de importanța uriașă pe care o are o perioadă electorală, în sensul că ea face posibilă o propagandă incomparabil mai eficientă decît toate cărțuliile și declarațiile verbale la un loc. El consideră imposibilă o constituție pur liberală fără transformări economice profunde, și de aceea nu se teme de acest pericol. El e convins că în condițiile *concrete* ale vieții poporului s-a acumulat suficient material pentru transformarea societății pe baze noi. Firește, el nu crede în înfăptuirea momentană a comunismului sau a ceva similar, ci numai a ceea ce s-a copt deja în viața și în spiritul poporului. El e convins că poporul își poate găsi exponenți eloc-

venți ai nevoilor și năzuințelor sale etc. El e convins că, odată începută, această transformare, sau revoluție, nu poate fi oprită de nici un fel de forțe. De aceea, important e un singur lucru: zdrobirea forței fatale a lincezelii, smulgerea imediată a poporului și a societății din starea de inerție și pasivitate, crearea unei dezordini care să silească guvernul și poporul să se ocupe de o transformare internă, care să răscolească liniștita mare a poporului și să trezească interesul și *entuziasmul* întregului popor pentru o transformare socială deplină. Iar rezultatele vor apărea de la sine, și anume acelea posibile, dorite și realizabile pentru epoca respectivă.

Toate acestea sînt afurisit de lapidare, dar în prezent nu pot scrie mai detaliat. În plus, s-ar putea ca ele să nu vă placă întru totul. De aceea mă grăbesc să vă redau textual alte păreri ale lui, foarte măgulitoare pentru partidul revoluționar rus. Iată-le:

„În momentul de față, totul depinde de ceea ce se va face în viitorul apropiat la Petersburg, asupra căruia sînt ațintite acum privirile tuturor oamenilor din Europa care cugetă și sînt clar-văzători.”

„Rusia este Franța secolului nostru. Ei îi aparține în mod legitim și pe bună dreptate inițiativa revoluționară a *noii* transformări sociale.”

„...Pieirea țarismului, nimicind ultimul reazem al monarhismului în Europa, înlăturînd «agresivitatea» Rusiei, ura Poloniei și a altora față de ea, va duce la o cu totul altă combinație a puterilor, va face țandări Austria și va stîrni în toate țările o puternică mișcare în vederea transformării interne.”

„...Germania cu greu se va hotărî să folosească dezordinile din Rusia pentru a trimite aici trupe să sprijine țarismul. Dar acest lucru o dată făcut, va fi cu atît mai bine. Aceasta ar însemna pieirea actualei ei forme de guvernămînt și începutul unei noi ere. Aderarea provinciilor baltice la Germania este absurdă și irealizabilă. Asemenea cotropiri ale unor fișii înguste de pe litoral, opuse(?) sau alăturate, și stupidele forme de state care rezultă de aici erau posibile numai în secolele al XVI-lea și al XVII-lea, dar nu astăzi. În plus, nu e pentru nimeni un secret că germanii formează acolo o minoritate reacționară infimă”. (Aduag acest punct pentru I.P., date fiind concepțiile ei ultrapatriotice în această problemă.)

„Și eu, și Marx considerăm că, prin caracterul ei abil și prin tonul ei reținut, scrisoarea adresată de Comitet lui Alexandru al III-lea⁵⁵⁸ este extraordinară. Ea dovedește că în rîndurile revolu-

ționarilor se află oameni care dau dovadă de înțelepciune de stat."

Nădăjduiesc că toate acestea vă vor bucura și măguli și că fmi veți mulțumi pentru aceste rinduri. Vă amintiți că v-am mai spus că însuși Marx n-a fost niciodată marxist? Engels povestea că în timpul luptei duse de Brousse, Malon & Co. împotriva altora, Marx a spus rîzînd: „Tot ce pot spune este că *nu sînt marxist!*"... ⁵⁵⁹

Publicat pentru prima oară
în cartea „Osnovi teoreticeskogo
soțializma i ih prilozhenie k Rossii”,
Geneva, martie 1893

Se tipărește după textul
cărții

Tradus din limba rusă

2

Insurecția din mai 1849 ⁵⁶⁰

Insurecția din mai 1849, care a cuprins provinciile renane și sudul Germaniei, a fost provocată de refuzul majorității guvernelor statelor mici de a recunoaște constituția adoptată de Adunarea națională de la Frankfurt. Această Adunare n-a avut niciodată forță materială și, ceea ce este și mai rău, a neglijat să ia măsurile necesare pentru a și-o asigura; cînd a terminat întocmirea constituției, constituție rămasă numai pe hîrtie, această Adunare pierduse orice urmă de autoritate morală. Deși avea o nuanță romantică, constituția era singurul drapel în jurul căruia puteau fi strînse rîndurile pentru a se încerca o nouă mișcare, cu atît mai mult cu cît nimeni nu intenționa s-o aplice după victorie.

Insurecția a început la Dresden la 3 mai; după cîteva zile a cuprins Palatinatul bavarez și marele ducat al Badenului. Marele duce* s-a grăbit să fugă văzînd că trupele fraternizează cu poporul.

Guvernul prusian, care în noiembrie 1848 a înăbușit mișcarea revoluționară, a dezarmat Berlinul, a introdus în Prusia starea de asediu și și-a asumat rolul de protector al guvernelor tuturor celorlalte state. El a trimis imediat la Dresden trupe, care, după o luptă de patru zile, au zdrobit rezistența eroică a insurgenților.

* Leopold. — *Nota red.*

Pentru a supune însă Palatinatul și ducatul Badenului, era nevoie de armată ; pentru a o forma, Prusia a fost nevoită să cheme sub arme Landwehrul. La Iserlohn (Westfalia) și la Elberfeld (Prusia renană), soldații Landwehrului au refuzat să se supună. Atunci au fost trimise trupe. Orașele s-au baricadat și au refuzat să lase trupele să intre. Iserlohn a fost luat abia după două zile de luptă. La Elberfeld, unde nu existau suficiente mijloace pentru a opune rezistență, insurgenții, în număr de aproape o mie, au hotărît să-și croiască drum printre trupele care îi înconjurau și să ajungă în sud, unde răscoala era în toi. Ei au fost însă zdrobiți, iar comandantul lor, Mirbach, a fost luat prizonier. Totuși, un mare număr de insurgenți, ajutați de localnici, au reușit să ajungă în sud. Engels era aghiotantul lui Mirbach, dar acesta, încă înainte de a-și pune în aplicare planul, l-a trimis cu o misiune la Köln, care se afla în mâinile armatei prusiene. Realitatea era că Mirbach nu voia să aibă în detașamentul său un comunist renumit, pentru a nu băga în sperieți burghezia din locurile prin care intenționa să treacă.

Între timp, insurecția a cuprins tot sudul Germaniei, însă revoluționarii au comis aceeași greșeală fatală ca și la Paris în 1871 — nu au trecut la ofensivă. Trupele micilor state vecine erau demoralizate și nu căutau decît un pretext pentru a se alătura insurecției ; ele au hotărît să nu lupte împotriva poporului. Insurgenții ar fi putut ridica și atrage după sine populația acestor state dacă ar fi declarat că se duc să elibereze Adunarea de la Frankfurt, înconjurată de trupele prusiene și austriece. După interzicerea lui „Neue Rheinische Zeitung”, Engels și Marx au plecat la Mannheim pentru a le propune conducătorilor insurecției să se îndrepte spre Frankfurt. Dar ei n-au fost ascultați. S-a pretextat că trupele erau dezorganizate din cauza fugii vechilor ofițeri, că le lipseau munițiile etc.

În timp ce insurgenții stăteau în expectativă cu arma în mînă, prusienii, care se uniseră cu bavarezii și se întăriseră cu trupele micilor state, pe care insurgenții ar fi putut să le atragă de partea lor dacă ar fi acționat mai hotărît, înaintau în marș forțat spre regiunile insurgente. Armata contrarevoluționară, numărînd 36 000 de oameni, a curățat în curs de o săptămînă Palatinatul de cei 8 000—9 000 de insurgenți care îl ocupaseră ; trebuie menționat că cele două fortărețe din Palatinat au rămas în continuare în mâinile reacțiunii. Acum, armata revoluționară avea în rîndurile ei numai forțele armate badeneze, compuse din trupe de linie numărînd aproximativ 10 000 de oameni și 12 000 de voluntari. S-au dat patru bătălii mari, din care trupele contrarevoluționare au

ieșit victorioase numai datorită superiorității lor numerice și violării teritoriului Württembergului, ceea ce le-a permis să împresoare în momentul hotărîtor armata revoluționară. După șase săptămîni de lupte duse în cîmp deschis, rămășițele armatei insurgenților au fost nevoite să se retragă în Elveția.

În timpul acestei ultime campanii, Engels a fost aghiotantul colonelului Willich, comandantul unuia dintre detașamentele de voluntari comuniști. El a luat parte la trei bătălii și la ultima luptă decisivă, cea de pe Murg. Colonelul Willich, care a emigrat în Statele Unite, a murit în grad de general, la care a fost avansat în timpul războiului de secesiune.

Rezistența dîrză, opusă în cîmp deschis de cele cîteva mii de insurgenți, prost organizați și aproape lipsiți de artilerie, armatei prusiene atît de disciplinate, arată de ce vor fi în stare prietenii noștri, socialiștii de pe celălalt mal al Rinului, în ziua în care în Europa va răsuna goarna revoluției.

Scris la mijlocul lunii
noiembrie 1885
Publicat în „Le Socialiste” nr. 13
din 21 noiembrie 1885

Se tipărește după textul
apărut în gazetă

Tradus din limba franceză

3

Socialismul juridic ⁵⁰¹

Concepția despre lume a evului mediu era prin excelență teologică. Unitatea lumii europene, care pe plan intern era de fapt inexistentă, a fost înfăptuită pe plan extern de creștinism, în lupta împotriva dușmanului comun, sarasinii. Unitatea lumii vest-europene, lume formată dintr-un grup de popoare care s-au dezvoltat în condițiile unor relații reciproce în permanentă schimbare, a fost înfăptuită de catolicism. Această unitate teologică nu era numai o unitate ideologică. Ea exista într-adevăr, și nu numai în persoana papei, centrul monarhic al acestei unități, ci în primul rînd întruchipată de biserica organizată pe principii feudale și ierarhice. Posedînd în fiecare țară cam o treime din pămînturi, biserica avea în cadrul organizării feudale o foarte mare putere. Biserica, prin proprietatea ei funciară feudală, constituia o legătură reală între diferite țări, iar prin organizarea ei feudală, biserica consfințea sub raport religios orînduirea de stat laică, bazată

pe principii feudale. În plus, singura clasă cultă era clerul. Era deci de la sine înțeles că dogma bisericească constituia punctul de plecare și baza oricărei gândiri. Jurisprudența, științele naturii, filozofia — întregul conținut al acestor științe era pus de acord cu învățătura bisericească.

Totuși, în sinul feudalismului se dezvoltă puterea bürgerimii. Noua clasă s-a ridicat împotriva marilor proprietari funciari. Būrgerii erau, în primul rînd și exclusiv, producători de mărfuri și negustori, în timp ce modul de producție feudal se baza în special pe consumul propriu al produselor produse în cadrul unui cerc restrîns — în parte pe consumul producătorilor înșiși, în parte pe cel al feudalilor, care impuneau pe țărani la diferite servituți. Concepția catolică despre lume, croită pe măsura feudalismului, nu mai putea satisface această clasă nouă, întrucît nu mai corespundea noilor condiții de producție și de schimb create de ea. Cu toate acestea, și această clasă a continuat încă multă vreme să fie prizoniera atotputernicei teologii. Toate reformele și luptele legate de ele, care au avut loc din secolul la XIII-lea pînă în secolul al XVII-lea sub firmă religioasă, prin conținutul lor teoretic nu au fost altceva decît noi și noi încercări ale bürgerilor, ale plebeilor de la orașe și ale țărănimii — care, alături de acestea, devenise și ea rebelă — de a adapta vechea concepție teologică despre lume la condițiile economice schimbate și la modul de viață al noilor clase. Dar aceasta nu putea dura multă vreme. Ultima oară flamura religioasă a fluturat în secolul al XVII-lea în Anglia, și după mai puțin de 50 de ani în Franța și-a făcut apariția, fără nici o înfrumusețare, o nouă concepție despre lume, care urma să devină concepția clasică despre lume a burgheziei, și anume *concepția juridică despre lume*.

Aceasta era o laicizare a concepției teologice. Locul dogmei, al dreptului divin l-a luat dreptul omului, iar locul bisericii l-a luat statul. Relațiile economice și sociale, care înainte, fiind sancționate de biserică, erau considerate o creație a bisericii și a dogmei, apăreau acum ca avînd la bază dreptul și fiind create de stat. Întrucît schimbul de mărfuri pe scara societății și în forma sa cea mai dezvoltată generează, în special datorită sistemului de avansuri și credite, relații contractuale complicate și revendică implicit reguli unanim acceptate, care nu pot fi stabilite decît de societate — adică norme juridice stabilite de stat —, s-a creat impresia că aceste norme juridice nu ar izvorî din fenomene economice, ci din rînduiri formale introduse de stat. Și deoarece concurența, această formă principală a relațiilor dintre liberii producători de mărfuri, este marea egalizatoare, egalitatea în fața

legii a devenit principala lozincă de luptă a burgheziei. Faptul că lupta acestei clase noi în ascensiune împotriva seniorilor feudali și a monarhiei absolute, care îi ocrotea pe atunci, trebuia să devină, ca orice luptă de clasă, o luptă politică, o luptă pentru cucerirea puterii de stat și trebuia dusă în numele unor *revendicări de ordin juridic*, acest fapt a contribuit la consolidarea concepției juridice despre lume.

Burghezia însă a dat naștere antipodului său — proletaria-tul — și o dată cu acesta și unei noi lupte de clasă, care a început încă înainte ca burghezia să fi cucerit definitiv puterea politică. Și după cum înainte burghezia, în lupta ei împotriva nobilimii, a mai păstrat un timp, în virtutea tradiției, concepția teologică despre lume, tot așa și proletariatul a preluat la început de la adversarul său modul juridic de a concepe lucrurile, căutând în el o armă împotriva burgheziei. Primele organizații proletare de partid, ca și reprezentanții lor teoretici, au rămas în întregime pe teren juridic, pe „terenul dreptului“, numai că și-au creat un „teren al dreptului“ diferit de cel al burgheziei. Pe de o parte, revendicarea egalității a fost extinsă în sensul că egalitatea juridică trebuia să fie completată cu cea socială; pe de altă parte, pornindu-se de la tezele lui Adam Smith că munca este izvorul oricărei avuții, dar că muncitorul trebuie să împartă produsul muncii lui cu proprietarul funciar și cu capitalistul, s-a tras concluzia că această împărțire este nedreaptă și că ea trebuie sau complet înlăturată, sau, cel puțin, modificată în favoarea muncitorului. Dar încă gânditorii cei mai remarcabili dintre socialiștii utopiști — Saint-Simon, Fourier și Owen — și-au dat seama că, rămânându-se în această problemă pe un teren pur juridic, pe „terenul dreptului“, nu se va ajunge la înlăturarea neajunsurilor generate de modul de producție burghez-capitalist și, în special, de marea industrie modernă, ceea ce i-a determinat să abandoneze definitiv domeniul juridic-politic și să declare sterilă orice luptă politică.

Ambele puncte de vedere erau deopotrivă de improprii pentru a exprima exact și multilateral năzuințele de eliberare ale clasei muncitoare, generate de situația ei economică. Revendicarea egalității, în aceeași măsură ca și revendicarea venitului integral provenit din muncă, duceau, atunci când trebuia să li se dea o formulare juridică concretă, la contradicții de nerezolvat, în timp ce esența problemei — transformarea modului de producție — rămânea mai mult sau mai puțin neatinsă. Renunțarea la lupta politică, preconizată de marii utopiști, însemna, în același timp, o renunțare la lupta de clasă, adică la singura formă posibilă de manifestare a activității acelei clase în apărarea intereselor căreia se ri-

dicau ei. Ambele puncte de vedere făceau abstracție de condițiile istorice cărora le datorau existența, ambele făceau apel la sentiment: unul la sentimentul dreptății, celălalt la sentimentul omeiei. Ambele își prezentau revendicările sub forma unor deziderate pioase, despre care nu se putea spune de ce trebuiau să fie îndeplinite tocmai acum, și nu cu o mie de ani în urmă sau cu o mie de ani mai târziu.

Clasa muncitoare, care prin transformarea modului de producție feudal în mod de producție capitalist a fost deposedată de orice proprietate asupra mijloacelor de producție și pentru care, dat fiind mecanismul modului de producție capitalist, această lipsă de proprietate a devenit o stare care se moștenește invariabil din generație în generație, nu poate găsi în iluzia juridică a burgheziei expresia completă a condițiilor sale de viață. Ea poate deveni pe deplin conștientă de aceste condiții numai atunci când va vedea lucrurile așa cum sînt în realitate, și nu prin ochelari cu lentile juridice. Și în această direcție ea a fost ajutată de Marx, care, prin tratarea materialistă a istoriei, a dovedit că toate concepțiile — juridice, politice, filozofice, religioase etc. — ale oamenilor sînt determinate, în ultimă instanță, de condițiile economice ale vieții lor, de modul lor de producție și de schimb al produselor. Astfel a fost promovată o concepție despre lume care corespundea condițiilor de viață și de luptă ale proletariatului; lipsei de proprietate la muncitori nu-i putea corespunde decît o lipsă de iluzii în mintea lor. Iar această concepție proletară despre lume face acum victorioasă ocolul lumii.

Se înțelege de la sine că lupta dintre cele două concepții despre lume continuă, și nu numai între proletariat și burghezie, ci și între muncitorii care gîndesc liber și cei care sînt încă stăpîniți de vechile tradiții. În genere, vechea concepție este apărată de politicieni obișnuiți, cu argumente obișnuite. Dar mai există și așa-ziși juriști savanți, care fac din jurisprudență o vocație deosebită*.

* Vezi în legătură cu aceasta articolul lui *F. Engels* despre „*Ludwig Feuerbach*”, publicat în „*Neue Zeit*” IV, p. 206 [vezi volumul de față, p. 300. — *Nota red.*]: „...la politicienii de profesie, la teoreticienii dreptului public și la juriștii dreptului civil, legătura cu faptele economice se pierde cu totul. Deoarece, în fiecare caz în parte, faptele economice, pentru a putea fi sancționate ca legi, trebuie să ia forma motivului juridic și deoarece, bineînțeles, în cazul acesta trebuie să se țină seama de întregul sistem juridic în vigoare, se crede că forma juridică ar fi totul, iar conținutul economic nimic. Dreptul public și dreptul civil sînt tratate ca domenii de sine stătătoare, care își au propria lor dezvoltare istorică independentă, care sînt susceptibile, în sine, de o expunere sistematică și care chiar necesită această expunere sistematică prin înlăturarea consecventă a tuturor contradicțiilor interne”.

Până în prezent, acești domni socoteau că nu este de demnitatea lor să se ocupe de latura teoretică a mișcării muncitorești. Trebuia deci să fim foarte recunoscători când, în sfârșit, un autentic profesor de drept, d-l dr. Anton Menger, se coboară pînă într-acolo încît „tratează mai amănunțit sub aspect dogmatic” istoria socialismului din punctul de vedere al „filozofiei dreptului” *.

Și, într-adevăr, pînă acum socialiștii au mers pe un drum greșit. Ei ignorau tocmai ceea ce era mai important.

„Numai atunci cînd ideile socialiste vor fi purificate de nesfîrșitele considerații economice și filantropice... și vor fi transformate în noțiuni clare de drept” (p. III), numai atunci cînd întreaga „garnitură politică-economică” va fi înlăturată (p. 37), numai atunci se va putea trece la „prelucrarea juridică a socialismului... această principală sarcină a filozofiei dreptului din zilele noastre” (p. III).

Totuși, în „ideile socialiste” este vorba tocmai de relațiile economice, și în primul rînd de relațiile dintre munca salariată și capital, iar aici raționamentele economice reprezintă, pe cît se pare, ceva mai mult decît o simplă „garnitură” care trebuie înlăturată. În plus, economia politică este și ea o așa-numită știință, și încă oarecum cu mai mult teme decît filozofia dreptului, deoarece ea se ocupă de fapte, și nu, ca aceasta din urmă, numai de idei. Pentru juristul de profesie însă, acest lucru nu are absolut nici o importanță. Cercetările economice au în ochii lui aceeași valoare ca și declamațiile filantropice. Fiat justitia, pereat mundus **.

Mai departe, la Marx „garnitura politică-economică” nu este o simplă cercetare economică — ceea ce îl supără în mod deosebit pe juristul nostru. Ea are un caracter în esență istoric. Ea arată mersul dezvoltării sociale de la modul de producție feudal al evului mediu pînă la dezvoltatul mod de producție capitalist modern, arată dispariția vechilor clase și opoziții de clasă și formarea unor clase noi cu noi interese opuse, care, printre altele, se exprimă și în noi revendicări de drept. O vagă înțelegere a acestor lucruri pare că mijeste și la juristul nostru atunci cînd, la p. 37, face descoperirea că actuala

„filozofie a dreptului... este în esență numai o reflectare a ordinii de drept istoricește moștenite”, că ea ar putea fi „intitulată *filozofia burgheză a dreptului*”, alături de care „sub forma socialismului apare *filozofia dreptului claselor neavute ale poporului*”.

Dar, dacă așa stau lucrurile, care este explicația? De unde au apărut oare acești „burghezi” și aceste „clase neavute ale poporu-

* Dr. Anton Menger. „Das Recht auf den vollen Arbeitsertrag in geschichtlicher Darstellung”, Stuttgart, Cotta, 1886, X, S. 171.

** — Să se facă dreptate, chiar de-ar fi să piară lumea. — Nota trad.

lui", care posedă o filozofie a dreptului deosebită, corespunzătoare situației de clasă a fiecăreia din părți? Au apărut din drept sau din dezvoltarea economică? Oare Marx spune altceva decît că concepțiile de drept ale diferitelor mari clase sociale sînt determinate în fiecare moment dat de situația de clasă a acestora din urmă? Cum de a ajuns Menger în rîndul marxiștilor?

Aceasta nu este decît o inadvertență, o recunoaștere involuntară a forței noii teorii, care i-a scăpat bătrînelui jurist și pe care, de aceea, noi nu facem decît s-o înregistrăm. Dimpotrivă, acolo unde corifeul nostru al dreptului se află pe propriul lui teren al dreptului, el nu manifestă decît dispreț față de istoria economică. Imperiul roman în decădere este exemplul lui preferat.

„Încă niciodată mijloacele de producție nu au fost atît de centralizate — ne povestește el — ca atunci cînd jumătate din provincia africană era proprietatea a șase persoane...; niciodată suferințele claselor muncitoare nu au fost atît de mari ca atunci cînd aproape fiecare muncitor productiv era sclav. Nu lipseau — mai ales la pîrinții bisericii — nici criticile aspre la adresa orînduirii sociale respective, critici care pot fi asemuite cu cele mai bune scrieri socialiste contemporane, și totuși căderea Imperiului roman de apus nu a fost urmată de socialism, ci de ordinea de drept a evului mediu" (p. 108). Dar de ce lucrurile s-au petrecut astfel? Deoarece „națiunea nu a avut în față un tablou limpede, liber de orice exagerare, al viitoarei orînduirii".

D-l Menger presupune că în perioada de decădere a Imperiului roman existau deja premisele economice ale socialismului modern și că nu lipsea decît formularea lui juridică. De aceea, în locul socialismului a apărut feudalismul, și interpretarea materialistă a istoriei a fost redusă astfel ad absurdum! *

Ceea ce juriștii Imperiului roman din perioada decăderii au constituit cu atîta măiestrie într-un sistem nu era dreptul *feudal*, ci dreptul roman, dreptul unei societăți formate din producători de mărfuri. Întrucît d-l Menger pornește de la premisa că reprezentările juridice constituie forța motrice a istoriei, el formulează aici față de juriștii romani o pretenție absurdă, potrivit căreia, în locul sistemului de drept al societății romane existente, ei ar fi trebuit să creeze exact opusul lui, și anume „un tablou limpede, liber de orice exagerare" al unei orînduirii sociale fanteziste. Iată deci la ce se reduce filozofia dreptului a lui Menger aplicată la dreptul roman! Și este cu totul absurdă afirmația lui Menger că încă niciodată condițiile economice nu au fost atît de favorabile socialismului ca pe vremea împăraților romani. Socialiștii, pe care Menger vrea să-i combată, consideră că chezașia succesului socialismului constă în dezvoltarea producției însăși. Pe de o parte, da-

* — la absurd. — Nota trad.

torită dezvoltării marilor întreprinderi mecanizate din industrie și agricultură, procesul de producție capătă din ce în ce mai mult un caracter social, iar productivitatea muncii crește enorm; aceasta face necesară desființarea deosebirilor de clasă și transformarea producției de mărfuri din întreprinderile particulare într-o producție realizată nemijlocit de societate și pentru societate. Pe de altă parte, modul de producție modern generează o clasă care acumulează din ce în ce mai multe forțe pentru transpunerea în viață a acestei dezvoltări și care este tot mai interesată s-o facă — un proletariat liber și care muncește.

Compară acum cu aceasta condițiile Imperiului roman, unde nici în industrie, nici în agricultură nu era măcar vorba de o mare producție mecanizată. Firește, găsim acolo o concentrare a *proprietății* funciare, dar trebuie să fii jurist ca să identifici aceasta cu dezvoltarea formei sociale a muncii din marile întreprinderi. Dacă-i vom arăta d-lui Menger trei exemple de proprietate funciară: un landlord irlandez care posedă 50 000 de acri de pământ cultivat de 5 000 de arendași, avînd fiecare o gospodărie în medie de 10 acri, un landlord scoțian care a transformat 50 000 de acri de pământ într-o rezervație pentru vinătoare și o uriașă fermă americană de 10 000 de acri, unde griul este cultivat după metodele de producție din marea industrie, atunci d-l Menger va declara că în primele două cazuri concentrarea mijloacelor de producție este de cinci ori mai mare decît în cazul din urmă.

Dezvoltarea agriculturii romane în timpul imperiului a dus, pe de o parte, la extinderea pășunatului pe suprafețe uriașe și la depopularea țării, iar pe de altă parte la fărîmițarea proprietăților funciare în mici parcele date în arendă colonilor, adică la crearea unor gospodării pitice ale micilor țărani dependenți, precursorii iobagilor de mai târziu, prin urmare, la statornicirea unui mod de producție care conținea deja în germene modul de producție dominant în evul mediu. Și, lăsînd la o parte toate celelalte, chiar numai în virtutea acestui lucru, stimabile domn Menger, Imperiului roman i-a urmat „ordinea de drept a evului mediu”. Ce-i drept, în unele provincii puteau fi întîlnite uneori și întreprinderi agricole mari, dar acestea nu erau gospodării întemeiate pe producția mecanizată și pe muncitori liberi, ci *plantații* cu *sclavi*, barbari de cele mai diferite naționalități, care adesea nu se înțelegeau unul cu altul. Acestora li se opuneau proletarii liberi, dar nu proletari care *munceau*, ci *lumpenproletari*. În zilele noastre, societatea se bazează tot mai mult pe munca proletarilor, ei devin tot mai necesari pentru existența societății. Lumpenpro-

letarii romani erau niște paraziți, nu numai inutili, dar chiar dăunători societății, și de aceea nu reprezentau o forță hotărâtoare.

D-lui Menger i se pare însă că modul de producție și poporul nu au fost niciodată atât de maturizați pentru socialism ca în timpul imperiului! De aici se vede ce avantaje ai atunci cînd te ții cît mai departe de „garnitura” economică.

Pe părinții bisericii îi lăsăm lui, deoarece nu ne arată în ce privință anume „criticile la adresa orînduirii sociale respective pot fi asemuite cu cele mai bune scrieri socialiste contemporane”. Datorăm părinților bisericii unele date interesante cu privire la societatea romană din perioada decăderii, dar, de regulă, ei nu se ocupau de *critica* acestei societăți, ci se mulțumeau doar să o *întieze*, și încă în expresii atât de tari, încît, în comparație cu ele, limbajul cel mai dur al socialiștilor contemporani și chiar strigătele minioase ale anarhiștilor par cît se poate de blînde. Oare la această „superioritate” a lor se referă d-l Menger?

Cu același dispreț pentru faptele istorice ca acela pe care l-am menționat mai sus, d-l Menger afirmă la p. 2 că clasele privilegiate își încasează venitul *fără să dea personal societății ceva în schimb*. Faptul că clasele dominante, în perioada dezvoltării lor ascendente, îndeplinesc funcții sociale foarte precise și tocmai de aceea devin clase dominante, acest fapt îi este, prin urmare, absolut necunoscut. În timp ce socialiștii recunosc acestor clase dreptul istoric la existență în cursul unei anumite perioade, Menger declară aici că însușirea de către ele a plusprodusului este un furt. De aceea, pe el nu poate decît să-l mire că aceste clase, după cum constată la p. 122, 123, pierd pe zi ce trece *puterea* care le permite să-și apere dreptul la acest venit. Iar faptul că această putere constă în exercitarea unor funcții sociale și că, o dată cu desființarea acestor funcții în cursul dezvoltării ulterioare ea dispare, rămîne pentru acest mare gînditor o adevărată enigmă.

Destul. D-l profesor se apucă să trateze socialismul în spiritul filozofiei dreptului, adică să-l reducă la cîteva scurte formule juridice, la „drepturi fundamentale” socialiste, la o nouă ediție a drepturilor omului pentru secolul al XIX-lea. Asemenea drepturi fundamentale nu au, ce-i drept, decît

„o neînsemnată eficiență practică”, însă „pentru știință ele nu sînt nefolositoare”, ele sînt bune ca „*lozinci*” (p. 5, 6).

Așadar, am ajuns atât de departe, încît acum avem de-a face numai cu *lozinci*. Mai întii este înlăturată legătura istorică și conținutul istoric al unei mișcări uriașe pentru a face loc exclusiv unei „filozofii a dreptului”, iar apoi și această filozofie a dreptului

se reduce la niște lozinci care, după cum recunoaște chiar autorul, practic nu fac nici două parale! Într-adevăr, merita osteneala.

D-l profesor descoperă acum că *întregul socialism* poate fi redus din punct de vedere juridic la *trei* asemenea lozinci, la trei drepturi fundamentale, și anume:

1. dreptul la venitul integral provenit din muncă,
2. dreptul la existență,
3. dreptul la muncă.

Dreptul la muncă nu este decît o revendicare provizorie, „prima formulă stingace care rezumă revendicările revoluționare ale proletariatului” (Marx)⁵⁶². Această revendicare nu se potrivește deci în cazul de față. În schimb a fost uitată revendicarea *egalității*, care a dominat tot socialismul revoluționar francez, de la Babeuf pînă la Cabet și Proudhon. Este însă îndoielnic că d-l Menger va putea da acestei revendicări o formulare juridică, în pofida sau poate tocmai datorită faptului că ea este cea mai juridică dintre toate cele menționate. Rămîn deci ca chintesență numai anemicele teze 1 și 2, care, în plus, se și contrazic una pe alta, lucru pe care Menger îl descoperă, în sfîrșit, la p. 27, ceea ce nu-l împiedică însă să afirme că orice sistem socialist trebuie să se învîrtească în cadrul acestor teze (p. 6). Este evident, totuși, că înghesuirea celor mai felurite învățături socialiste aparținînd celor mai diferite țări și trepte de dezvoltare în aceste două „lozinci” trebuie să ducă la falsificarea întregului tablou. Particularitatea fiecărei învățături, care constituie tocmai însemnătatea ei istorică, nu numai că este dată la o parte ca ceva secundar, dar este pur și simplu respinsă ca ceva fals, întrucît se abate de la lozincă sau o contrazice.

Lucrarea pe care o analizăm tratează numai lozincă nr. 1, dreptul la venitul integral provenit din muncă.

Dreptul muncitorului la venitul integral provenit din muncă, adică dreptul fiecărui muncitor în parte la venitul *său* individual provenit din muncă, este o idee pe care o găsim într-o formă atît de precisă numai în doctrina lui Proudhon. Cu totul alta este revendicarea ca mijloacele de producție și produsele să aparțină totalității oamenilor muncii. Această revendicare este o revendicare comunistă și merge mult *mai departe* decît revendicarea nr. 1, după cum descoperă Menger la p. 48, fapt care îl face să-și piardă întrucîtva cumpătul. De aceea, el este nevoit cînd să-i încadreze pe comuniști la rubrica lozincii nr. 2, cînd să denatureze și să răstoarne dreptul fundamental nr. 1, pentru a-i putea încadra cumva la această rubrică. Aceasta se petrece la p. 7. Aici se presupune că, după desființarea producției de mărfuri, aceasta va continua

totuși să existe. D-lui Menger i se pare foarte firesc ca și în societatea socialistă să se producă *valori de schimb*, adică mărfuri pentru vânzare, ca în continuare să existe un *preț al muncii* și, prin urmare, forța de muncă să se vîndă ca marfă. Singura întrebare pe care și-o pune este dacă în orînduirea socialistă se vor menține, cu un anumit spor, prețurile muncii istoricește moștenite sau dacă va interveni „un principiu cu totul nou de stabilire a prețurilor muncii”. După părerea lui, acest din urmă fapt ar zguduia societatea într-o măsură și mai mare decît chiar instaurarea orînduirii sociale socialiste ! Această confuzie de noțiuni este cît se poate de firească, deoarece savantul nostru vorbește la p. 94 de o *teorie socialistă a valorii*, prin urmare își imaginează, potrivit tiparelor cunoscute, că teoria valorii a lui Marx trebuie să servească ca etalon de repartiție în viitoarea societate. Mai mult, la p. 56 se spune că venitul integral provenit din muncă nu este ceva precis, deoarece poate fi calculat pe baza a cel puțin *trei* etaloane diferite, și, în sfîrșit, la p. 161, 162 aflăm că el formează „principiul firesc de repartiție” și este posibil numai într-o societate în care va exista proprietate comună, dar folosința va fi individuală, prin urmare într-o societate pe care nici unul din socialiștii moderni nu o propune ca scop final ! Remarcabil drept fundamental ! Remarcabil filozof al dreptului clasei muncitoare !

Cu aceasta Menger și-a ușurat sarcina de a expune „în mod critic” istoria socialismului. Trei cuvinte cu miez vă spun, și chiar dacă ele nu trec din gură în gură *, totuși sînt absolut suficiente pentru examenul de maturitate la care sînt supuși aici socialiștii. Prin urmare, veniți aici, Saint-Simon, Proudhon, Marx și cum vă mai cheamă pe toți : jurați pe nr. 1, sau pe nr. 2, sau pe nr. 3 ? Veniți aici, în patul meu procustian, și tot ceea ce depășește limitele lui eu retez ca fiind garnitură politică-economică și filantropică !

Aici este important un singur lucru : la cine întilnim pentru prima oară aceste trei drepturi fundamentale acordate de Menger socialismului ; cine a lansat primul una dintre aceste formule, acela e un om mare. Se înțelege că, în asemenea împrejurări, lucrurile nu se petrec fără gafe amuzante, cu tot aparatul foarte savant. De pildă, el crede că la adepții lui Saint-Simon termenul „oisifs” înseamnă clasele avute, iar termenul „travailleurs” — clasele muncitoare (p. 67), și chiar titlul lucrării lui Saint-Simon „Les oisifs et les travailleurs. — Fermages, loyers, intérêts, salaires” („Trîntorii

* Parafrazarea unui vers din poezia lui Schiller „Cuvintele credinței”. -- Nota red.

și muncitorii. — Arendări, închirieri, dobinzi, salarii")⁵⁶³, unde însuși faptul că nu se pomenește nimic de *profit*, trebuia să-i arate că se înșală. Pe aceeași pagină, Menger citează el însuși un pasaj caracteristic din „Globe”, organul de presă al saint-simonismului, unde, în opoziție cu oisifs, alături de savanți și artiști sînt proslăviți, ca binefăcători ai omenirii, industriels, adică *fabricanții*, și unde nu se cere decît desființarea tributului în folosul *oisifs*-ilor, adică al *rentierilor*, al aceluia care obțin venituri din arendă, chirii și dobinzi. *Profitul* lipsește din nou din această înșiruire. Fabricantul ocupă în sistemul saint-simonist o poziție de frunte ca împuternicit al societății influent și bine plătit, iar d-l Menger ar trebui să studieze mai temeinic această teză înainte de a o prelucra, pe viitor, în spiritul filozofiei dreptului.

La p. 73 aflăm că Proudhon a promis în lucrarea sa „*Contradictions économiques*”⁵⁶⁴, „*ce-i drept, destul de confuz*, o nouă rezolvare a problemei sociale” în condițiile menținerii producției de mărfuri și a concurenței. Ceea ce d-lui profesor i se pare *destul de confuz* în 1886, Marx a observat încă din 1847, arătînd că toate acestea sînt lucruri foarte vechi, și i-a prezis lui Proudhon falimentul pe care acesta l-a suferit în 1849⁵⁶⁵.

Dar, destul. Tot ceea ce am analizat pînă acum este pentru d-l Menger și pentru publicul lui doar o chestiune secundară. Dacă Menger ar fi scris numai o istorie a dreptului nr. 1, lucrarea sa ar fi trecut neobservată. Pentru cartea lui, această istorie nu este decît un pretext, scopul ei este de *a-l discredita pe Marx*. Iar lucrarea nu este citită decît pentru că în ea este vorba de Marx. Încă de multă vreme nu mai este atît de ușor să-l critici pe Marx, de atunci de cînd înțelegerea sistemului lui a pătruns în cercuri largi, iar criticul nu mai poate specula lipsa de competență a publicului. Nu rămîne decît o singură posibilitate : pentru a-l discredita pe Marx, meritele lui să fie atribuite altor socialiști, de care acum nimeni nu se mai interesează, care au părăsit scena și nu mai prezintă nici o importanță politică sau științifică. În felul acesta există speranța de a i se veni de hac întemeietorului concepției proletare despre lume și chiar concepției ca atare. Tocmai aceasta a încercat d-l Menger. Nu degeaba este el profesor. Trebuie să și înfăptuiască ceva.

Chestiunea se rezolvă foarte simplu.

Actuala orînduire socială îi acordă proprietarului funciar și capitalistului „dreptul” la o parte — cea mai mare — din produsul produs de muncitor. Dreptul fundamental nr. 1 spune că acest drept este o nedreptate și că muncitorului i se cuvine venitul integral provenit din muncă. Cu asta este epuizat întregul conținut

al socialismului, dacă facem abstracție de dreptul fundamental nr. 2. Așadar, cine a spus primul că dreptul modern al proprietarilor de pământ funciari și al altor mijloace de producție asupra unei părți din venitul provenit din muncă este o *nedreptate*, acela este un om mare, este *întemeietorul socialismului „științific”* ! Godwin, Hall și Thompson au fost aceștia. După ce a dat la o parte toate „nesfârșitele garnituri economice”, Menger găsește la Marx, sub formă de rămășiță juridică, numai această singură afirmație. Prin urmare, Marx i-a copiat pe vechii englezi, îndeosebi pe Thompson, și a trecut cu grijă sub tăcere izvorul pe care l-a folosit. Probele există.

Renunțăm la orice încercare de a explica juristului nostru, lipsit de perspicacitate, că *Marx nu a formulat nicăieri revendicarea „dreptului la venitul integral provenit din muncă”,* că în lucrările sale teoretice el, în general, nu formulează revendicări cu caracter de drept. Până și la juristul nostru se trezește o înțelegere vagă a acestui lucru atunci când îi reproșează lui Marx că nu a dat nicăieri „o fundamentare temeinică a dreptului la venitul integral provenit din muncă” (p. 98).

În cercetările teoretice ale lui Marx, dreptul juridic, care întotdeauna nu este decât o reflectare a condițiilor economice ale unei anumite societăți, joacă doar un rol cu totul secundar. Dimpotrivă, primul loc în aceste cercetări îl ocupă elucidarea cauzelor istorice ale existenței, în anumite epoci, a unor anumite rînduieli, a modurilor de însușire, a claselor sociale. Tocmai studierea acestor probleme îi interesează, în primul rînd, pe toți cei care văd în istorie un proces de dezvoltare, deși adesea contradictoriu, dar cu o legătură internă, și nu cum se considera în secolul al XVIII-lea, doar o îngrămădire haotică de absurdități și bestialități. Marx recunoaște inevitabilitatea istorică, prin urmare și justificarea existenței proprietarilor de sclavi din antichitate, a feudailor medievali etc. în anumite perioade istorice limitate, în cursul cărora au reprezentat pîrghii ale dezvoltării omenirii. Prin urmare, Marx recunoaște pentru o anumită perioadă și justificarea istorică a exploatării, a însușirii produsului muncii de către alții ; dar, în același timp, el demonstrează nu numai că acum această justificare istorică nu mai există, ci și că menținerea în continuare a exploatării sub orice formă, în loc să contribuie la dezvoltarea societății, o frînează pe zi ce trece mai mult și duce la conflicte tot mai puternice. Iar încercarea lui Menger de a înghesui aceste cercetări istorice, care au făcut epocă, în îngustul său pat juridic procustian nu dovedește altceva decât totala sa incapacitate de a înțelege lucruri care depășesc îngustul orizont juridic. Acest drept

fundamental nr. 1 nu există, în general, pentru Marx într-o asemenea formulare.

Dar iată și partea cea mai importantă.

D-l Menger a descoperit la Thompson termenul *plusvaloare*, surplus value. Prin urmare, nu încapе îndoială că Thompson este acela care a descoperit plusvaloarea, iar Marx nu este decît un jalnic plagiator.

„În aceste raționamente ale lui Thompson recunoaștem imediat modul de a gândi, chiar și modul de a se exprima pe care le găsim mai tîrziu la foarte mulți socialiști, în special la *Marx și Rodbertus*” (p. 53).

Prin urmare, Thompson este, incontestabil, „cel mai remarcabil întemeietor al socialismului științific” (p. 49). Și în ce constă acest socialism științific ?

Ideea „că renta funciară și profitul la capital reprezintă scăzăminte făcute de proprietarii de pămînt și de capital din venitul integral provenit din muncă nu aparține nicidecum *exclusiv socialismului*, deoarece unii reprezentanți ai economiei politice burgheze, de pildă Adam Smith, *pornesc de la același punct de vedere*. Thompson și urmașii săi *sînt originali numai în măsura* în care consideră renta funciară și profitul la capital scăzăminte *nedrepte*, care vin în contradicție cu dreptul muncitorului la venitul integral provenit din muncă” (p. 53, 54).

Socialismul științific nu constă deci în a descoperi vreun fapt economic, căci aceasta, după părerea lui Menger, au făcut-o de mult economiștii, ci pur și simplu în a declara că acest fapt este *nedrept*. Aceasta este părerea d-lui Menger. Dacă într-adevăr socialiștii ar fi privit cu atîta ușurință sarcina lor, ei ar fi putut pune de mult capăt oricărei activități, iar d-l Menger ar fi fost scutit de rușinea pățită în materie de filozofie a dreptului. Dar aceasta este soarta acelor care încearcă să reducă o mișcare de importanță istorică mondială la lozinci juridice care încap într-un buzunar de la vestă.

Dar cum rămîne cu plusvaloarea furată de la Thompson ? În această privință, lucrurile stau astfel :

În lucrarea sa „*Inquiry into the Principles of Distribution of Wealth*”⁵⁰⁶ etc., cap. 1, secț. 15, Thompson analizează

„ce parte relativă din produsul muncii lor trebuie să plătească muncitorii” („ought” — textual „sînt obligați”, adică „trebuie să plătească de drept”) „pentru articolul numit capital proprietarilor acestuia din urmă numiți capitaliști ? Capitaliștii afirmă că „fără acest capital, fără mașini, materii prime etc., munca ca atare n-ar produce nimic și că de aceea este cît se poate de just ca muncitorul să plătească ceva pentru folosirea capitalului”. Și Thompson continuă : „Fără îndoială, muncitorul trebuie să plătească ceva pentru folosirea capitalului, dacă are nenorocul să nu-l posede ; se pune numai întrebarea cît trebuie (ought) să se rețină muncitorului din produsul muncii sale pentru această folosință” (p. 128, ediția apărută sub îngrijirea lui Pare, 1850).

Toate acestea nu mai seamănă de loc cu „dreptul la venitul integral provenit din muncă”. Dimpotrivă, Thompson consideră că este în firea lucrurilor ca muncitorul să cedeze o parte din venitul său provenit din muncă ca plată pentru folosirea capitalului împrumutat. El se întreabă numai cât trebuie să reprezinte această parte? Și pentru aceasta există „două etaloane, etalonul muncitorului și etalonul capitalistului”. Dar care este etalonul muncitorului?

„Plata unei sume care să compenseze uzura capitalului, valoarea capitalului, dacă acesta a fost consumat în întregime, și, în plus, să cuprindă o *retribuire suplimentară* a proprietarului de capital și a administratorului (superintendent), care să asigure acestora *condiții de viață identice* aceluia pe care le au muncitorii efectiv ocupați (more actively employed) cu munca productivă”.

Aceasta este, după Thompson, revendicarea *muncitorului*, iar cine nu „recunoaște” imediat aici „modul de a gândi și chiar de a se exprima al lui Marx”, acela va cădea cu siguranță la examenul de filozofie a dreptului la d-l Menger.

Dar plusvaloarea — cum rămîne cu plusvaloarea? Răbdare, iubite cititor, îndată îi vine și ei rindul.

„Etalonul capitalistului ar fi *valoarea suplimentară* pe care o produce aceeași cantitate de muncă *prin folosirea mașinilor* sau a altui capital, astfel încît *toată această plusvaloare* ar fi obținută de capitalist datorită superiorității sale intelectuale și a iscusinței cu ajutorul cărora și-a acumulat capitalul și l-a pus la dispoziția muncitorilor sau l-a transmis lor spre folosință” (Thompson, p. 128).

Acest pasaj, luat textual, este absolut neinteligibil. Nici o producție nu e posibilă fără mijloace de producție. Aici mijloacele de producție însă sînt presupuse sub formă de capital, adică aflîndu-se în proprietatea capitalistului. Prin urmare, dacă muncitorul produce fără „să folosească mașini sau alt capital”, el încearcă să facă imposibilul, respectiv nu produce nimic. Dacă însă produce folosind capitalul, *întregul* său produs va fi ceea ce este numit aici plusvaloare. Să mergem deci mai departe. Și iată că, la p. 130, Thompson îl pune pe același capitalist să spună următoarele:

„Înainte de descoperirea mașinilor, înainte de construirea atelierelor și a fabricilor, care era mărimea produsului produs de muncitor cu propriile lui forțe, fără mijloace auxiliare? Oricare ar fi ea, muncitorul trebuie să primească și pe viitor produsul în întregime... Dar cel care a construit clădirea sau mașinile, sau și le-a procurat prin schimb liber consimțit, aceluia trebuie să-i revină drept răsplată întreaga *plusvaloare* a mărfurilor produse” etc.

Capitalistul lui Thompson enunță aici numai ceea ce reprezintă iluzia obișnuită a fabricantului, și anume că timpul de muncă al muncitorului care produce cu ajutorul mașinilor etc. ar crea

o *valoare* mai mare decât timpul de muncă al meșteșugarului simplu, care lucra manual înainte de inventarea mașinilor. Această iluzie este generată de „plusvaloarea” *suplimentară*, însușită de capitalistul care, cu o mașină nou inventată și monopolizată de el singur sau, poate, de încă câțiva, pătrunde într-un domeniu în care pînă atunci domina munca manuală. În acest caz, prețul produsului muncii manuale determină prețul de piață al întregului produs din această ramură industrială; produsul produs cu mașina costă însă, poate, numai cît o pătrime din munca manuală și aduce, prin urmare, fabricantului „o plusvaloare” de 300% față de prețul de cost al produsului respectiv.

Se înțelege că larga răspîndire a noii mașini pune repede capăt acestui fel de „plusvaloare”; dar capitalistul vede atunci că, în măsura în care produsul muncii mecanizate începe să determine prețul de piață, iar acest preț coboară din ce în ce mai mult spre nivelul adevăratei valori a produsului, în aceeași măsură scade și prețul produsului muncii manuale, ajungînd sub valoarea sa inițială, și că, prin urmare, munca mecanizată continuă să producă și acum o anumită „plusvaloare” în comparație cu munca manuală. Thompson pune toată această autoamăgire cît se poate de obișnuită în gura fabricantului său. Dar cît de puțin împărtășește el însuși această autoamăgire se vede, și cît se poate de clar, din ceea ce spune chiar înainte de cele relatate mai sus, la p. 127 :

„Materiile prime, clădirile, salariile, toate acestea nu pot adăuga nimic la propria lor valoare; *valoarea suplimentară* apare exclusiv datorită muncii”.

Totodată, cerem iertare cititorilor noștri dacă socotim necesar să subliniem aici în mod deosebit, exclusiv în favoarea și pentru binele d-lui Menger, că și această „valoare suplimentară” a lui Thompson nu corespunde în nici un caz plusvalorii lui Marx, ci cuprinde *întreaga* valoare, adăugată materiilor prime prin muncă, adică este egală cu suma valorii forței de muncă și a plusvalorii în accepția lui Marx.

Abia acum, după aceste „garnituri economice” inevitabile, putem aprecia în întregime îndrăzneala cu care d-l Menger spune la p. 53 :

„După părerea lui Thompson... orice diferență dintre *cantitatea de produse strict necesare întreținerii muncitorului* și venitul real provenit din munca lui, devenită mai productivă datorită mașinilor și altor investiții de capital, este considerată de capitaliști... drept plusvaloare (surplus value, additional value), care trebuie să revină proprietarilor de pămînt și de capital”.

Aceasta este, chipurile, redarea „liberă” în limba germană a citatului de mai sus din Thompson, p. 128. La capitalistul lui Thompson însă este vorba numai de diferența dintre produsul aceleiași cantități de muncă (the same quantity of labour), în funcție de faptul dacă această muncă este aplicată cu sau fără folosirea de capital, de diferența dintre produsele unei cantități egale de muncă manuală și de muncă mecanizată. D-l Menger poate introduce „cantitatea de produse strict necesare întreținerii muncitorului” numai prin contrabandă, pur și simplu falsificându-l pe Thompson.

Prin urmare, constatăm că „plusvaloarea” capitalistului lui Thompson nu este „plusvaloarea” sau „valoarea suplimentară” a lui Thompson ; într-o măsură și mai mică vreuna din ele este identică cu „plusvaloarea” d-lui Menger, și cu atât mai puțin este vreuna din aceste trei identică cu „plusvaloarea” lui Marx.

Dar aceasta nu-l deranjează cîtuși de puțin pe d-l Menger. El continuă la p. 53 :

„Renta funciară și profitul la capital nu sînt, de aceea, altceva decît scăzăminte din venitul integral provenit din muncă, pe care, spre dezavantajul muncitorului, le poate face proprietarul de pămînt sau de capital, dată fiind situația lui dominantă stabilită prin lege” (idee pe care o găsim în întregime încă la Adam Smith). Iar după aceasta, d-l Menger exclamă triumfător : „În aceste raționamente ale lui Thompson recunoaștem imediat modul de a gîndi, chiar și modul de a se exprima pe care le găsim mai tirziu la foarte mulți socialiști, în special la Marx și Rodbertus”.

Cu alte cuvinte, d-l Menger a descoperit la Thompson termenul surplus value (și additional value), „plusvaloare”, și numai denaturînd foarte mult lucrurile poate tăinui faptul că surplus value sau additional value apar la Thompson în două sensuri complet diferite, și ambele aceste sensuri sînt total diferite de acela în care folosește Marx termenul „plusvaloare”.

Iată întregul conținut al mării lui descoperiri ! Ce rezultat jalnic în comparație cu pompoasa declarație din introducere :

„În această lucrare voi demonstra că Marx și Rodbertus și-au împrumutat principalele lor teorii socialiste de la teoreticienii francezi și englezi mai vechi, fără să indice sursa concepțiilor lor”.

Ce tristă apare acum comparația care precede această frază :

„Dacă după treizeci de ani de la apariția lucrării lui Adam Smith cu privire la avuția națiunilor cineva ar «redescoperi» teoria diviziunii muncii sau dacă vreun autor ar încerca în zilele noastre să expună teoria evoluției a lui Darwin, dînd-o drept proprietatea sa spirituală, el ar fi considerat un ignorant sau un șarlatan. Numai în domeniul științelor sociale, lipsite aproape în întregime de tradiție istorică, este posibil ca asemenea încercări să fie încununate de succes”.

Facem aici abstracție de faptul că Menger continuă să creadă că Adam Smith „a descoperit” diviziunea muncii, în timp ce încă Petty, cu 80 de ani înaintea lui Smith, a tratat această problemă sub toate aspectele. Cele spuse de Menger în legătură cu Darwin se întorc întrucîtva în direcție opusă. Încă în secolul al VI-lea î.e.n., filozoful ionian Anaximandru și-a exprimat părerea că omul s-a dezvoltat din pește și, după cum se știe, același lucru îl susține și teoria evoluționistă modernă. Dar, dacă cineva ar încerca să declare că în aceasta se poate recunoaște modul de a gândi și chiar modul de a se exprima al lui Darwin și că Darwin nu este altceva decît un plagiator al lui Anaximandru, plagiator care a tăinuit cu grijă sursa folosită, acela ar proceda cu Darwin și cu Anaximandru exact așa cum procedează de fapt d-l Menger cu Marx și Thompson. D-l profesor are dreptate: „Numai în domeniul științelor sociale” se poate conta pe acea ignoranță care face „ca asemenea încercări să fie încununete de succes”.

Deoarece marele nostru cunoscător al literaturii socialiste și economice acordă atîta importanță cuvîntului „plusvaloare”, indiferent ce noțiune ar reda el, să-i dezvăluim secretul că termenul surplus produce * apare nu numai la Ricardo (în capitolul despre salarii⁵⁶⁷), ci și în Franța, alături de termenul *mieux-value* **, folosit de Sismondi, în lumea cotidiană a afacerilor este folosită, din vremuri imemorabile, expresia *plus-value* pentru a indica orice creștere de valoare care nu-l costă nimic pe proprietarul mărfii. În concluzie poate părea îndoielnic faptul că descoperirea făcută de Menger cum că Thompson sau, mai bine zis, capitalistul lui Thompson ar fi descoperit plusvaloarea ar putea avea vreo însemnătate chiar și pentru filozofia dreptului.

D-l Menger este însă departe de a fi terminat cu Marx. Ascultați :

„Este caracteristic faptul că de 40 de ani Marx și Engels citează *eronat* această lucrare fundamentală a socialismului englez” (adică pe Thompson) (p. 50).

Nu este destul că de 40 de ani Marx trece sub tăcere tainica sa Egerie, mai trebuie să o și citeze *eronat* ! Și nu numai o dată, ci timp de 40 de ani. Și nu numai Marx, ci și Engels ! Ce îngrămădire de josnicii premeditate ! Sărmane Lujo Brentano, tu, care de 20 de ani cauți zadarnic la Marx măcar un singur citat *eronat*, care în această urmărire nu numai că ți-ai fript tu însuși degetele, dar l-ai nenorocit și pe credulul tău prieten Sedley-Taylor din Cambridge⁵⁶³, spînzură-te, Lujo, pentru că nu ție ți-a trecut prin cap

* — plusprodus. — Nota trad.

** — plusvaloare. — Nota trad.

așa ceva. Și în ce constă această groaznică falsificare, care durează de 40 de ani și mai e pe deasupra și „caracteristică”, care, în virtutea colaborării răuvoitoare a lui Engels, care durează și ea de 40 de ani, capătă caracterul unui complot rău intenționat ?

„...citează eronat, indicînd drept an de apariție a cărții anul 1827 !”

Iar cartea a apărut încă în 1824 !

Intr-adevăr „caracteristic” — pentru d-l Menger. Dar acesta, totuși, nu este nici pe departe singurul — atenție, Lujo ! —, singurul caz de falsificare a citatelor de către Marx și Engels, care, pare-se, se îndeletnicesc cu această falsificare ca niște meșteșugari rătăcitori. În „Mizeria filozofiei”, apărută în 1847, Marx a confundat pe *Hodgskin* cu *Hopkins*, iar 40 de ani mai târziu (40 de ani este un termen fatidic pentru acești oameni rău intenționați) Engels comite aceeași crimă în prefața la traducerea în limba germană a „Mizeriei”⁵⁰⁹. Cu un asemenea talent în a pescui greșeli de tipar și omisiuni este realmente o pierdere pentru omenire că d-l profesor nu a devenit corector într-o tipografie. Dar nu, trebuie să retragem acest compliment. D-l Menger nu este potrivit nici pentru a fi corector, deoarece nici el nu copiază corect, prin urmare citează fals. Asta i se întîmplă nu numai la titlurile în limba engleză, ci și la cele în limba germană. De pildă, el se referă la „traducerea acestei lucrări făcute de Engels”, adică la „Mizerie”. Traducerea lucrării, după cum este menționat pe copertă, nu aparține lui Engels. Citatul din Marx în care era vorba de Hopkins, Engels îl reproduce *textual* în prefața respectivă, prin urmare el era dator să păstreze în citat și această inexactitate dacă nu voia să-l citeze inexact pe Marx. Dar acești oameni nu vor reuși niciodată să-l mulțumească pe d-l Menger.

Dar destul despre aceste fleacuri, de care se ocupă cu atîta plăcere specialistul nostru în filozofia dreptului. Pentru acest om, ca și pentru toți cei de acest fel, este „caracteristic” faptul că el, care cunoaște toată această literatură numai din lucrările lui Marx — el nu citează nici un autor englez pe care să nu-l fi citat Marx, doar cu excepția lui Hall și a autorilor cu renume mondial, ca Godwin, socrul lui Shelley —, consideră de datoria lui să-și demonstreze cunoștințele citînd în plus două, trei cărți pe care nu le cunoștea Marx „cu 40 de ani în urmă”, în 1847. Acela care, avînd în buzunar numai titlurile lucrărilor citate de Marx și folosind posibilitățile moderne de informare și înlesnirile oferite de British Museum, nu a fost în stare să facă o descoperire mai importantă în acest domeniu decît că lucrarea lui Thompson „Distribution” a apărut în

1824, și nu în 1827, acela într-adevăr nu are de ce să se laude cu erudiția sa bibliografică.

Pentru d-l Menger este caracteristic ceea ce este caracteristic și pentru mulți alți social-reformatori din zilele noastre : vorbe mari și fapte mici — dacă în general acestea există. Ei promet să demonstreze că Marx este un plagiator, dar demonstrează că *un termen*, „*plusvaloare*”, a fost folosit încă înaintea lui Marx, deși în alt. sens !

Exact așa stau lucrurile și cu socialismul juridic al d-lui Menger. În prefață, d-l Menger declară că el vede

„în prelucrarea juridică a socialismului principala sarcină a filozofiei dreptului din *timpurile noastre*”. „Rezolvarea justă a acestei sarcini va contribui considerabil la înfăptuirea pe calea unei reforme pașnice a schimbărilor inevitabile ale ordinii noastre de drept. Numai atunci când ideile socialiste vor fi transformate în noțiuni juridice rezonabile, oamenii de stat practici vor fi în stare să înțeleagă cât de necesară este transformarea actualului ordin de drept în interesul maselor populare oprimăte” 579.

Și el vrea să contribuie la realizarea acestei reforme prin prezentarea socialismului sub forma unui sistem de drept.

Dar la ce se rezumă această prelucrare juridică a socialismului ? În „observații finale” se spune :

„Nu încapă îndoială că elaborarea unui sistem de drept care să se călăuzească în întregime după aceste idei de drept fundamentale” (dreptul fundamental nr. 1 și nr. 2) „este o chestiune de viitor îndepărtat” (p. 163).

Ceea ce în prefață este prezentat ca principală sarcină a „timpurilor noastre”, în încheiere este mulat în „viitorul îndepărtat”.

„Schimbările necesare” (ale ordinii de drept existente) „se vor desfășura pe calea unei dezvoltări istorice îndelungate, tot așa cum orînduirea noastră socială actuală a destrămat și a distrus sistemul feudal în decurs de secole în asemenea măsură, încît, în ultimă instanță, a fost sulicient un singur impuls pentru ca acesta să fie complet desființat” (p. 164).

Foarte bine spus, dar la ce mai e nevoie de filozofia dreptului dacă „dezvoltarea istorică” a societății va duce de la sine la schimbările necesare ? În prefață se spune că juriștii sînt cei chemați să arate drumul dezvoltării sociale ; acum însă, cînd juristul se apropie de înfăptuirea promisiunilor sale, îi piere curajul și el biiguie ceva despre dezvoltarea istorică, dezvoltare care va aranja singură totul.

„Dezvoltarea noastră socială se îndreaptă însă spre înfăptuirea dreptului la venitul integral provenit din muncă sau a dreptului la muncă ?”

D-l Menger declară că nu știe. Într-un mod atît de lipsit de scrupule își abandonează el acum „fundamentalele” sale „drepturi” socialiste. Dar, dacă aceste drepturi fundamentale nu sînt în stare să ispitească pe nimeni, dacă nu determină și nu înfăptuiesc dezvoltarea socială, ci, dimpotrivă, ele sînt determinate și înfăptuite de această dezvoltare, atunci la ce bun toate aceste strădanii de a reduce întregul socialism la drepturi fundamentale? La ce bun osteneala de a lipsi socialismul de „garnitura” sa economică și istorică dacă imediat trebuie să aflăm că această „garnitură” formează adevăratul său conținut? De ce abia la sfîrșit ni se declară că tot acest studiu nu are nici un sens, întrucît țelul mișcării socialiste îl putem afla nu prin transformarea ideilor socialiste în noțiuni juridice rezonabile, ci numai prin studierea dezvoltării sociale și a cauzelor ei determinante?

În ultimă instanță, înțelepciunea d-lui Menger se reduce la declarația că el n-ar putea spune ce anume orientare va căpăta dezvoltarea socială, de un lucru este însă sigur — nu trebuie agravate în mod artificial „racilele orînduirii sociale moderne” (p. 166), iar în scopul menținerii în continuare a acestor „racile”, el recomandă respectarea *liberului schimb* și evitarea pe viitor de către stat și comunități a contractării de împrumuturi!

Aceste sfaturi sînt singurul rezultat concret al filozofiei dreptului a lui Menger, care s-a anunțat cu atîta zgomot și autoelogiere! Păcat numai că d-l profesor nu ne dezvăluie secretul cum ar putea statele și comunitățile moderne să facă față sarcinilor lor fără „împrumuturi de stat și municipale”. Dacă cunoaște secretul, ar fi bine să nu-l țină numai pentru el. Dezvăluirea acestui secret i-ar netezi drumul „în sus”, spre fotoliul ministerial, mai curînd decît realizările lui în domeniul „filozofiei dreptului”.

Orice primire li s-ar face însă acestora din urmă în „sferele influente”, noi ne considerăm în orice caz în drept să afirmăm că toți socialiștii prezenți și viitori îi vor lăsa d-lui Menger toate drepturile lui fundamentale sau vor renunța la orice încercare de a-i disputa „venitul” lui „integral provenit din muncă”.

Cele spuse nu înseamnă, firește, că socialiștii renunță să formuleze anumite revendicări cu caracter de drept. Un partid socialist activ, ca în general orice partid politic, nu este posibil fără asemenea revendicări. Revendicările care decurg din interesele generale ale unei anumite clase pot fi realizate numai prin cucerirea puterii politice de către această clasă, după care ea acordă pretențiilor sale o valabilitate generală sub formă de legi. Fiecare clasă

aflată în luptă trebuie, de aceea, să-și formuleze pretențiile ca *revendicări cu caracter de drept*, sub formă de program. Pretențiile fiecărei clase însă se schimbă în cursul transformărilor sociale și politice, ele diferă de la o țară la alta în funcție de particularitățile ei și de nivelul dezvoltării ei sociale. De aceea și revendicările cu caracter de drept pe care le formulează diferitele partide, deși țelurile lor finale concordă, nu sînt absolut identice în toate timpurile și la toate popoarele. Ele reprezintă un element schimbător, și din cînd în cînd sînt revizuite, după cum putem constata la partidele socialiste din diferite țări. La asemenea revizuiți sînt luate în considerație *relațiile efective*; totodată, nici unui partid socialist existent nu i-a trecut încă prin minte să facă din programul său o nouă filozofie a dreptului, și așa ceva nu se va întîmpla nici în viitor. Cel puțin ceea ce a făcut d-l Menger în acest domeniu nu poate decît să te facă să renunți la asemenea încercări.

Aceasta este singura latură folositoare a micii lui opere.

Scris în noiembrie —
inceputul lunii decembrie 1886

Se tipărește după textul
apărut în revistă

Publicat în „Die Neue Zeit“
nr. 2 din 1887

Tradus din limba germană

4

Corecturile făcute de F. Engels la programul Federației socialiste din nordul Angliei ⁵⁷¹

Proletari din toate țările, uniți-vă!

Federația socialistă din nordul Angliei
(Întemeiată în Northumberland în mai 1887)

PRINCIPII *

Federația socialistă din nordul Angliei a fost întemeiată cu scopul de a educa și organiza masele populare în vederea emancipării economice a muncii.

* Cuvintele șterse de Engels în program sînt date în paranteze ascuțite; textul adăugat de el e tipărit cu aldine. — *Nota red.*

Aprobind întru totul și sprijinind orice efort al muncitorilor salariați de a obține condiții mai bune de viață în actuala orînduire, Federația socialistă urmărește desființarea clasei capitaliștilor și a marilor proprietari funciari, precum și a clasei muncitorilor salariați și unirea <muncitorilor din întreaga societate> a tuturor membrilor societății într-o asociație bazată pe cooperare.

Orînduirea în care clasa întreprinzătorilor monopolizează toate mijloacele care servesc la dobîndirea și crearea avuțiilor, clasa muncitorilor salariați fiind nevoită să lucreze <în primul rînd> pentru profiturile acestor întreprinzători, este o orînduire a tiraniei și sclaviei.

Antagonismul dintre aceste două clase <duce la> se manifestă printr-o concurență feroce — concurența pentru locul de muncă în rîndurile muncitorilor și concurența pentru piețe în rîndurile capitaliștilor. Aceasta <generează ura de clasă și lupta de clasă> scindează însăși națiunea, o împarte în două tabere ostile, și distruge adevărata independență, libertate și fericire.

În actuala orînduire, trîntorii se bucură de bunăstare și de lux, muncitorii au parte numai de trudă și de mizerie, iar lumea întreagă se află într-o decădere generală ; această orînduire este nedreaptă în esența ei și trebuie să fie desființată. Și ea poate fi desființată deoarece acum productivitatea muncii a crescut atît de mult, încît nici o lărgire a piețelor nu poate înghiți surplusul de produse ; însăși abundența de bunuri și de mijloace de trai devine, în felul acesta, cauza stagnării industriei, a șomajului și, prin urmare, a mizeriei milioanei de muncitori.

Țelul nostru este instaurarea orînduirii socialiste, care va oferi tuturor posibilitatea unei munci sănătoase și folositoare, bunăstare și timp de odihnă și o libertate reală și deplină.

Toată lumea e chemată să sprijine Federația socialistă în această acțiune măreață. Cei ce ni se alătură trebuie să recunoască drept bază a atitudinii dintre ei și față de toți ceilalți oameni : adevărul, dreptatea și moralitatea. Ei trebuie să recunoască că nu există drepturi fără obligații și obligații fără drepturi.

Scris între 14 și 23 iunie 1887

Se tipărește după textul programului cu corectările lui Engels

Tradus în limba engleză

Wage-workers of all Countries—Unite!

THE NORTH OF ENGLAND SOCIALIST FEDERATION.

(FOUNDED IN NORTH-SHERIFFS, MAY, 1887.)

PRINCIPLES.

The North of England Socialist Federation has been formed to educate and organize the people to achieve the economic emancipation of labour.

While fully recognizing war and helping every effort of the wage earners to win better conditions of life under the present system, the Socialist Federation aims at abolishing the Capitalist and Landlord class and forming the workers of today into a Co-operative Commonwealth.

An employing class must satisfy all the means of getting and making wealth, and a wage-earning class must be organized to work for the profit of these employers, in a system of learning and doing.

The organization of these two classes (groups about three occupations) for employment through the workers and for justice among the capitalists. This gives rise to class hatred and class struggle and therefore real organization, theory, and discipline.

The present system gives ease and luxury to the idlers, but and poverty to the workers, and degradation to all. It is essentially unjust and should be abolished.

Our aim is to bring about a Socialist system which will give health and equal labour for all, ample wealth and leisure to all, and the leisure and talents of all to all.

All are invited to help the Socialist Federation in this great cause. Advertisements about knowledge, love, justice, and morality as the basis of their conduct, which is each other and respects all men. They shall acknowledge no master, without a strike: no power without justice.

PROGRAMME.

The Socialist Federation aims to gain the good by working on the following lines—

- (1) Persuading and helping other Socialist bodies to form a National and International Socialist Labour Party.
- (2) Striving to bring political action to promoting the claims of Socialists to Parliament, Local governments, School Boards, and other administrative bodies.
- (3) Helping Trade Unions, Co-operation, and other genuine movements for the good of the workers.
- (4) Promoting a union for the National and International Federation of Labour.

All who agree with these objects are invited to become members. For Rules see orderable.

as well as the wage-earning class
all records of society

manifest itself

divides the action against class, forms
it into two hostile camps

And it can be abolished, as that the
protection of labour has become so
not but an extension of warlike war
about the conflicting products, the only
dependence of the means of life
and of enjoyment, but becoming the
cause of stagnation of the mind, and of
employment and personal misery of the
workers

Programul Federației socialiste din nordul Angliei
cu corecturile făcute de Friedrich Engels

5

Interviu acordat de Friedrich Engels redacției
lui „New Yorker Volkszeitung”⁵⁷²

Întrebare : Se dezvoltă socialismul în Anglia, adică organizațiile muncitorești engleze acceptă în măsură mai mare decât înainte critica socialistă a dezvoltării economice și năzuiesc ele — cât de cât serios — la „țelurile” socialiste „finale” ?

Engels : Sînt cit se poate de satisfăcut de progresele făcute de socialism și de mișcarea muncitorească în Anglia ; aceste progrese însă constau, în special, în creșterea conștiinței proletare a *maseilor*. Organizațiile muncitorești oficiale, trade-unionurile, care amenințau pe alocuri să devină reacționare, sînt nevoite să se tîrască în coadă, ca Landsturmul austriac.

Întrebare : Cum stau lucrurile în această privință în Irlanda ? Există oare acolo ceva, în afara problemei naționale, în care și-ar putea pune speranțe socialiștii ?

Engels : În Irlanda nu ne putem aștepta încă multă vreme la o mișcare socialistă pură. Acolo oamenii vor mai întîi să devină mici țărani proprietari de pămînt, iar cînd vor ajunge la aceasta, va apărea ipoteca și îi va ruina încă o dată. Asta nu înseamnă că nu trebuie să-i ajutăm să se elibereze de landlorzi, adică să treacă de la condițiile semifeudale la capitalism.

Întrebare : Care este atitudinea muncitorilor englezi față de mișcarea irlandeză ?

Engels : Masele sînt *pentru* irlandezi. Organizațiile, ca și aristocrația muncitorească în general, sînt alături de Gladstone și de burghezia liberală și nu merg mai departe decît ei.

Întrebare : Ce credeți despre Rusia ? În ce măsură v-ați schimbat punctul de vedere — pe care dv. și Marx l-ați exprimat cu șase ani în urmă, în timp ce mă aflam * la Londra — că, în urma succesorilor pe care le obținuseră pe atunci teroriștii-nihiliști, impulsul pentru o mișcare revoluționară în Europa ar putea porni, probabil, din Rusia ?⁵⁷³

Engels : Și acum mai sînt în întregime de părere că o revoluție în Rusia sau numai convocarea unei oarecare adunări naționale acolo ar duce la o schimbare radicală a întregii situații politice din Europa. Dar în momentul de față aceasta nu mai este o posibilitate imediată ! Doar avem acum un alt Wilhelm **.

* T. Cuno, reprezentantul lui „New Yorker Volkszeitung”. — *Nota red.*

** Wilhelm al II-lea. — *Nota red.*

La întrebarea cum ar caracteriza el actuala situație din Europa, Engels a răspuns : De șapte săptămîni nu am mai avut în mină un ziar din Europa și de aceea nu sînt în stare să fac o caracterizare a evenimentelor care au avut loc acolo.

Cu aceasta, convorbirea a luat sfîrșit.

Publicat în
„New Yorker Volkszeitung” nr. 226
din 20 septembrie 1888

Se tipărește după textul
apărut în ziar

Tradus din limba germană

6

Congresul internațional muncitoresc din 1889
Răspuns săptămînalului „Justice”⁵⁷⁴

În numărul său din 16 martie 1889, „Justice”, „organul de presă al social-democrației”, atacă poziția adoptată față de congresul susmenționat de cei pe care ziarul îi numește „social-democrați germani oficiali” (oricine ar fi ei) în general și „organ oficial de presă al social-democrațiilor germani” — este vorba de săptămînalul londonez „Sozialdemokrat” — în special.

„Sozialdemokrat” a încetat de a mai fi un organ „oficial” de presă de cînd, printr-o hotărîre a Curții supreme a Imperiului german, prietenii noștri germani au fost lipsiți de posibilitatea de a avea un asemenea organ oficial fără a fi învinuiți că fac parte dintr-o „asociație secretă”⁵⁷⁵. De atunci, ziarul, după cum arată și denumirea, nu a avut pretenția să fie chiar „organul de presă al social-democrației”, ci numai „un organ de presă al social-democrațiilor de limbă germană”. Cu toate acestea, „Sozialdemokrat” se mîndrește cu faptul că se bucură de încrederea deplină a Partidului social-democrat german, un partid a cărui forță nu este nici pe departe reflectată de cele 770 000 de voturi pe care le-a întrunit în alegerile din 1887.

După părerea săptămînalului „Justice”,

„social-democrații germani îngreuiază nu numai în Marea Britanie, ci și în America propaganda în favoarea cauzei noastre, tipărindu-și ziarele într-o limbă pe care nici măcar unul la zece mii dintre cei care-i înconjură nu o înțeleg, deși ei înșiși sînt obligați, în Statele Unite în orice caz, să învețe engleza. Mai mult, ei își limitează activitatea strict la cluburile lor naționale”.

Acest reproș este fără precedent ! Potrivit săptăminalului „Justice”, germanii care trăiesc într-o țară străină trebuie să renunțe la limba lor maternă, singurul lor mijloc de propagandă în rîndurile concetățenilor lor, și să se transforme într-o simplă anexă a vreunei mișcări care ar putea lua naștere în țara în care trăiesc.

„Sozialdemokrat” este un săptăminal german care se adresează cititorilor de limbă germană. Nouă zecimi din tirajul lui se trimit direct în Germania. Publicația apare întîmplător în Anglia, deoarece o lege excepțională, mai infamă decît cea aplicată de Anglia Irlandei, a obligat redacția să-și mute activitatea în străinătate, iar guvernul elvețian, sub presiunea lui Bismarck, a expulzat din Elveția pe toți colaboratorii ziarului.

„Londoner Freie Presse”⁵⁷⁶ este un săptăminal local care apare în limba germană. El există de mai bine de trei ani, ceea ce constituie o dovadă suficientă că răspunde unei necesități. De altfel, îl putem lăsa să se apere singur.

Același lucru este valabil și pentru germanii americani. Dar pentru a caracteriza acuzațiile ce li se aduc de către „Justice”, putem arăta că Partidul muncitoresc socialist din America de Nord⁵⁷⁷, deși constituit inițial, și chiar și astăzi, în special din germani, are numeroase secții negermane — anglo-americană, slavă, scandinavă etc. ; că, pe lângă numeroasele lui publicații germane, care toate își acoperă cheltuielile în întregime sau aproape în întregime, el editează un organ englez de presă, „Workmen’s Advocate”⁵⁷⁸, și acoperă deficitul considerabil care continuă să persiste (vezi „Socialist” din New York, din 2 martie 1889, darea de seamă a Comitetului executiv național) ; că ține pe socoteala lui un agitator pentru muncitorii anglo-americani — pe profesorul Garside ; că în America i se face reproșul de a nu fi altceva decît o ceată de intruși străini, care se amestecă în treburile americane ce nu-i privesc și pe care nu le înțeleg. Și aceasta li se spune în pofida faptului că germanii americani ori au devenit, ori intenționează să devină cetățeni americani și să rămînă pentru totdeauna în America. Și dacă germanii din Anglia, care aproape toți se află acolo doar temporar, ar urma instrucțiunile pe care le dă „Justice”, dacă ar începe să scoată ziare englezești pentru cititorii englezi și ar participa activ la agitația publică în rîndurile englezilor, dacă s-ar amesteca în viața politică a Angliei, și-ar asuma toate obligațiile englezilor și ar pretinde să aibă toate drepturile lor, li s-ar arunca în față același reproș și, printre alții, s-ar putea ca acest lucru să-l facă și „Justice”.

În ceea ce privește afirmația că germanii americani ar fi „obligați să învețe limba engleză”, pot doar să spun că aceasta este și dorința mea. Din păcate însă, lucrurile nu stau nici pe departe așa.

Oriunde s-ar afla, socialiștii germani participă activ și eficient, pe măsura posibilităților lor, la agitația socialistă. Nici în America, nici în Elveția, nici în Europa de est, nici în cea de nord, social-democrația nu ar avea situația pe care o are dacă nu ar fi fost activitatea germanilor din aceste țări. Întotdeauna și pretutindeni, ei au fost primii care au stabilit legături între socialiștii de diferite naționalități, iar Asociația culturală a muncitorilor germani (în prezent cu sediul în 49, Tottenham Street, Tottenham Court Road) a fost încă în 1840 prima organizație socialistă internațională⁵⁷⁹. Chiar dacă „Justice” nu cunoaște aceste fapte, poliția internațională și capitalul internațional le cunosc perfect. Oriunde socialiștii străini erau urmăriți, persecutați sau expulzați de poliția continentală, în trei cazuri din patru aceștia erau germani ; iar proiectul de lege cu privire la interzicerea imigrației socialiștilor străini, înaintat acum Congresului american, este îndreptat în primul rînd împotriva germanilor.

„Justice” continuă :

„Acum despre viitorul congres. La Congresul din 1886 de la Paris, unde germanii și-au avut reprezentanții lor, și la Congresul din 1888 de la Londra, partidul posibilistilor a fost însărcinat în unanimitate cu organizarea Congresului din 1889. Atunci nu s-au făcut nici un fel de obiecții în această privință... De aceea au existat motive să se speră că toate micile supărări personale din ultimii ani au trecut. Totuși de atunci și pînă în momentul de față, organul oficial de presă al social-democrațiilor germani îi ironizează și-i ponegrește fără încetare pe posibilisti, iar aceste atacuri s-au încheiat cu o adunare secretă care a avut loc la 28 februarie la redacția ziarului «Recht voor Allen»⁵⁸⁰ și care amintește intrigile mirșave care au distrus vechea «Internațională». Săptămîna aceasta, «Sozialdemokrat» s-a apucat din nou de-ale lui, — el citează din ziarul newyorkez «Der Sozialist» atacurile îndreptate împotriva tovarășilor noștri francezi. Dar asta este, într-adevăr, prea mult. Fără îndoială că tovarășul nostru Rackow și toți social-democrații germani independenți ni se vor alătura în încercarea noastră cinstită de a pune capăt acestor certuri și intrigi meschine și dușmănoase”.

Pentru a înțelege toate acestea, trebuie să cunoaștem anumite fapte din istoria mișcării socialiste franceze de după 1871. Socialiștii francezi, zdrobiți în zilele Comunei din 1871, și-au revenit treptat și au apărut din nou pe scenă la Congresul de la Marsilia din 1879, unde s-au constituit într-un partid muncitoresc ; dar în 1882, la Congresul de la St. Étienne, s-a produs o sciziune. Fiecare fracțiune își dădea denumirea de Partid muncitoresc francez (Parti ouvrier), dar cel mai potrivit este să-i numim așa cum și-au spus ele între ele, și anume : posibilisti și marxiști. În afară de aceste două grupări mai exista grupul blanquiștilor, care avea organizația lui separată, deși în general acest grup colabora la început cu partidul muncitoresc, iar după sciziune cu așa-numiții marxiști. Fiecare din

aceste fracțiuni avea în sfera ei de influență o serie întreagă de sindicate (chambres syndicales) și alte asociații muncitorești. În general, posibilistii se bucurau de cea mai mare influență la Paris, în timp ce în provincie dominau aproape exclusiv așa-numiții marxiști. N-am să intru acum în fondul divergențelor dintre aceste grupări. Destul de regretabil că asemenea divergențe există. Dar nici socialiștii englezi, de asemenea scindați în câteva grupări deosebite, nici socialiștii germani, unificați abia în 1875, nu au dreptul să le reproșeze francezilor această lipsă de unitate.

Posibiliștii, pentru a fi recunoscuți în Franța drept singurul partid cu adevărat muncitoresc, au început să convoace conferințe și congrese internaționale, prima conferință în 1883 la Paris, a doua în 1884 (la care au participat de peste hotare în primul rând trade-unioniști englezi) și o a treia în 1886, la care au participat și câțiva delegați din alte țări. La această conferință s-a hotărât ca în 1889 să se convoace un congres internațional la Paris, a cărui organizare a fost încredințată posibilistilor. Dar nici *delegatul german* Grimpe și nici *delegatul austriac nu au votat pentru această rezoluție*. Oricum, această hotărâre a conferinței, la care, în afară de posibilisti și trade-unioniști englezi, au participat și câțiva belgieni, un australian, un german, un delegat din partea unei asociații germane din Londra, un suedez și un austriac, nu are decît valoarea unui dezi-derat. Că cei reprezentați la această conferință nu au considerat rezoluțiile adoptate obligatorii pentru ei au dovedit-o trade-unioniștii englezi, care la Congresul lor de la Hull au respins categoric multe din ele.

În septembrie 1887 a avut loc la St. Gallen, în Elveția, un congres al reprezentanților Partidului social-democrat german. La acest congres s-a adoptat, printre altele, hotărârea de a se convoca în 1888 un congres internațional muncitoresc. Când aproximativ în același timp trade-unionurile au anunțat convocarea unui congres la Londra, Partidul muncitoresc german s-a arătat gata să renunțe la propriul lui congres dacă membrii lui vor fi admiși — numai admiși! — la congresul ce urma să aibă loc la Londra.

Cînd și-au convocat congresul, trade-unionurile au declarat că vor fi admiși numai delegații *bona fide** ai organizațiilor muncitorești *bona fide*. Dar în Germania, în condițiile actualelor legi excepționale, guvernul ar dizolva imediat orice organizație sindicală care ar îndrăzni să aleagă și să trimită un delegat la Londra și i-ar confisca fondurile. Condiția pusă de Consiliul trade-unionurilor echivala cu interzicerea participării delegaților germani la congres. Atunci, Partidul muncitoresc german l-a trimis în delegație la Lon-

* — *mandatari, oficiali.* — *Nota trad.*

dra pe A. Bebel, binecunoscutul membru al Reichstagului, însoțit de subsemnatul. El l-a vizitat pe secretarul Comitetului parlamentar⁵⁸¹ și pe cel al Consiliului trade-unionurilor și a stat de vorbă cu reprezentanții Federației social-democrate și ai Ligii socialiste⁵⁸². A urmat apoi o corespondență îndelungată, prin care germanii au încercat să obțină o modificare a condițiilor de participare la congres. Dar hotărîrea Comitetului parlamentar al Consiliului trade-unionurilor a rămas în vigoare, iar accesul la congres nă-a fost oprit în mod deliberat. După aceasta, conducerea partidului nostru a publicat un protest împotriva unui asemenea congres.

Congresul s-a ținut. Niciodată în întreaga istorie a mișcării muncitorești, un congres al muncitorilor nu s-a întrunit în condiții atît de umilitoare. Toate congresele anterioare ale muncitorilor s-au considerat suverane. Organizatorii lor puteau elabora un regulament preliminar, dar oricare delegat putea să nu fie de acord cu el, și atunci hotărîrea definitivă o lua chiar congresul. De data aceasta însă, condițiile de participare, regulamentul, regulile de procedură și sistemul de vot, ordinea de zi, — pe scurt, totul a fost dictat dinainte de Comitetul parlamentar, acest organ antisocialist al Consiliului antisocialist de la Londra al trade-unionurilor. Și totuși, delegații socialiști la congres au răbdat această înjosire pentru că altminteri Consiliul trade-unionurilor, care închiriasse sala, i-ar fi dat afară și pentru că au considerat — și pe bună dreptate — că mai important este să arate lumii întregi că în rîndurile organizațiilor sindicale engleze există o puternică minoritate socialistă. Ei însă ar fi trebuit să-și exprime protestul, ceea ce n-au făcut.

Este îndoielnic că hotărîrile unui asemenea congres pot fi considerate obligatorii chiar și pentru cei care au trimis reprezentanți, și pînă și inițiatorii lui — Comitetul parlamentar — s-au dezis de ele atunci cînd au refuzat să le aplice (raportul din noiembrie 1888, p. 2)⁵⁸³. A le considera obligatorii pentru cei care nu numai că nu au fost reprezentați la congres, dar au fost în mod deliberat excluși și au protestat împotriva acestui fapt ar fi pur și simplu absurd. Oricum ar sta lucrurile, congresul a hotărît ca în 1889 să se țină la Paris un congres internațional și i-a însărcinat pe posibilistii de la Paris cu organizarea lui.

Concomitent cu Congresul de la Londra, syndicatele franceze împreună cu așa-numiții marxiști francezi, au ținut la Bordeaux congresul lor, care a hotărît și el ca în 1889 să se țină la Paris un congres internațional muncitoresc. La Congresul de la Londra a fost trimis un delegat din Bordeaux, dar el a ajuns la Londra tocmai la sfîrșitul lucrărilor congresului.

Apoi, posibilistii francezi au convocat un congres național al muncitorilor la Troyes în decembrie anul trecut. Dar organizatorii din Troyes — membrii propriului lor partid — au declarat că socotesc de datoria lor să invite la un asemenea congres delegați din partea tuturor organizațiilor socialiste și muncitorești din Franța. Atunci, posibilistii s-au dezis de propriul lor congres, și acesta a fost organizat fără participarea lor de așa-numiții marxiști și de blanquiști, care au confirmat rezoluția adoptată la Bordeaux cu privire la convocarea unui congres internațional la Paris în 1889. Acest lucru a fost făcut pur și simplu în scopul unei autoapărări, întrucât ei știau prea bine că, încredințând organizarea congresului lor de la Paris posibilistilor, Congresul de la Londra a pregătit de fapt, deși fără să-și dea seama, excluderea de la participare a tuturor muncitorilor francezi care nu se aflau sub influența posibilistilor.

Astfel, în 1889 urmau să se întrunească la Paris două congrese rivale. Și, cu toate că „Justice” și-a ținut cititorii într-o necunoaștere totală a faptului că grupuri mari de muncitori francezi s-au întrunit în toamna anului 1888 la Bordeaux și la Troyes (la Bordeaux, 63 de delegați din partea a 250 de uniuni locale, printre altele din Marsilia, Lille, Lyon, Roubaix ; la Troyes, 36 de delegați din partea a 327 de organizații diferite, uniuni sindicale locale și cercuri socialiste) și au hotărît să convoace un congres la care să fie și ei reprezentați, aceste lucruri au ajuns totuși la cunoștința Partidului social-democrat german. Atunci, germanii au considerat de datoria lor să facă tot ce le stă în putință pentru a împiedica ținerea acestor două congrese rivale, știind că ele ar fi ostile unul altuia și că ambele s-ar solda cu un eșec, și să încerce să facă din aceste două congrese ciuntite un congres adevărat.

În acest scop, germanii — membri ai Reichstagului, din cadrul cărora este constituită conducerea partidului nostru — au propus convocarea unei conferințe internaționale la care au invitat atît cele două fracțiuni ale socialiștilor francezi, cît și celelalte organizații socialiste negermane cu care întrețineau legături și corespondență. Această conferință a avut loc la Haga (Olanda) la 28 februarie, iar eu am luat parte la ea nu ca delegat, ci doar ca observator. Ambele partide franceze au fost invitate, posibilistii însă n-au venit. Marxiștii l-au trimis pe Lafargue. Dintre delegați au făcut parte doi germani (Bebel și Liebknecht), doi olandezi (Domela Nieuwenhuis și Croll), doi belgieni (Anseele și Volders) și doi elvețieni (Reichel și Scherrer).

Trebuiau rezolvate trei probleme principale: în primul rînd, măsurile necesare în vederea convocării unui congres comun ;

în al doilea rînd, elaborarea unor astfel de condiții de participare care să împiedice excluderea vreunui grup din acelea care ar dori să fie reprezentate la congres; în al treilea rînd, suveranitatea congresului în ceea ce privește treburile lui interne. Trebuie spus că posibilistii, călcînd pe urmele Comitetului parlamentar al trade-unionurilor, au publicat dinainte instrucțiunile și regulamentul cu care intenționau să încătuseze congresul. Nu numai că ordinea de zi era pregătită în întregime, dar mai era prevăzută și ca mandatele delegaților să fie verificate și validate nu de congres în ansamblu, ci de fiecare grupare națională în parte. Ulterior, congresul putea să adopte sau să respingă atît această ordine de zi cît și acest sistem de verificare a mandatelor, dar, în orice caz, trebuia menținut dreptul congresului de a-și da sau nu consimțămîntul, cu atît mai mult cu cît acest sistem de verificare a mandatelor, prescris de posibilisti, le dădea de fapt posibilitatea să admită la congres numai pe delegații francezi care le erau pe plac. Să ne amintim că unii socialiști englezi — delegați la Congresul de la Londra — erau cît pe ce să fie excluși de comisia de elaborare a regulamentului, în care trade-unionurile engleze nu aveau decît o majoritate neînsemnată în comparație cu străinii. Iar Parisul este bastionul posibilistilor, care mai intenționează să se adreseze consiliului municipal al Parisului cu rugămîntea de a li se pune la dispoziție pentru nevoile congresului 50 000 de franci (2 000 de lire sterline), de care să poată dispune ei.

Așadar, Conferința de la Haga a adoptat în unanimitate următoarea rezoluție :

„Noi, subsemnații, propunem Federației muncitorilor socialiști din Franța* (adică federației posibilistilor) „ca, în virtutea mandatului acordat lor de Congresul de la Londra din 1888, să convoace la Paris un congres internațional, de comun acord cu organizațiile muncitorești și socialiste din Franța și din alte țări.

Apelul de convocare, semnat de toți reprezentanții organizațiilor muncitorești și socialiste, trebuie adus la cunoștință cit mai repede posibil clasei muncitoare și socialiștilor din Europa și din America.

În acest apel trebuie să se declare :

- 1) Congresul internațional de la Paris va avea loc între 14 și 21 iulie 1889 ;
- 2) La el pot participa muncitorii și socialiștii din diferite țări în condiții care să țină seama de legile politice ale fiecăruia din aceste țări ;
- 3) Congresul va fi suveran în validarea mandatelor și stabilirea ordinii de zi. Se fixează în mod provizoriu următoarele probleme care urmează să fie discutate :
 - a) Legislația muncitorească internațională — reglementarea prin lege a zilei de muncă (munca de zi, munca de noapte, respectarea sărbătorilor, munca adulților, a femeilor și a copiilor) ;

- b) Inspectarea fabricilor și a atelierelor, precum și a industriei casnice ;
 c) Căile și mijloacele care să garanteze înfăptuirea acestor revendicări.

Haga, 28 februarie 1889

Delegații din partea	Germaniei :	A. Bebel, W. Liebknecht
„ „ „	Elveției :	A. Reichel, H. Scherrer
„ „ „	Olandei :	F. D. Nieuwenhuis, L. Croll
„ „ „	Belgiei :	Ed. Anseele, J. Volders
„ „ „	Franței :	Paul Lafargue*.

Astfel, conferința a făcut în toate privințele concesiilor posibilităților. Conform hotărârii Congresului de la Londra, pregătirea și organizarea congresului era încredințată lor, iar rivalii lor francezi au fost înlăturați de la această muncă. Tot ce li s-a cerut a fost să semneze un apel comun de convocare a congresului, care să fie semnat și de toate celelalte partide interesate și în care să se arate : 1) data convocării congresului ; 2) condițiile fundamentale de participare și 3) suveranitatea congresului în ceea ce privește regulamentul și ordinea de zi. Această formă de apel comun impunea anumite obligații tuturor organizațiilor care l-ar fi semnat și era cel mai bun mijloc sau, mai bine zis, singurul de a asigura congresului un caracter cu adevărat general și internațional. Condițiile fundamentale de participare propuse în acest apel împiedicau repetarea unor fapte scandaloase ca, de pildă, neadmiterea la congres a delegaților germani, austrieci și ruși, fapte din pricina cărora la Congresul de la Londra mișcarea proletară din zilele noastre a fost reprezentată atât de incomplet. Cererea de a fi menționată în mod expres suveranitatea congresului în ceea ce privește toate treburile lui interne a devenit necesară după ce Comitetul parlamentar a încercat să creeze un precedent, iar posibilistii i-au urmat exemplul. Ea se referea exclusiv la ceea ce era de la sine înțeles și nu le răpea posibilistilor nimic din împuternicirile acordate lor de Congresul de la Londra, deoarece Congresul de la Londra nu a împuternicit și nici nu putea să împuternicească pe cineva să stabilească norme obligatorii pentru viitoarele congrese.

Că rezoluția de la Haga nu a fost nicidecum adoptată din spirit de contradicție față de Congresul de la Londra o dovedește faptul că doi dintre delegații care au fost de acord cu ea și au semnat-o — Anseele din Gand și Croll din Haga — au fost și delegați la Congresul de la Londra din noiembrie 1888, și nu numai delegați, ci și membri ai prezidiului pentru străinătate. Acest lucru îl dovedește și faptul că atât cei doi germani care nu au fost admiși la Congresul de la Londra, cât și francezii care nu au fost reprezentați la el sînt de acord ca posibilistii să păstreze toate împuternicirile pe care

putea să le dea și le-a dat Congresul de la Londra. Ei cer un singur lucru : să li se asigure posibilitatea de a participa la Congresul de la Paris în aceleași condiții ca și celorlalți delegați, iar Congresul de la Paris odată întrunit să aibă posibilitatea de a-și rezolva singur treburile sale interne. Și pentru că Conferința de la Haga a îndrăznit să acționeze în spirit atât de conciliator, „Justice” o numește „o adunătură secretă” !

Posibiliștii au respins colaborarea care li se propunea. Ei sînt de acord ca apelul de convocare a congresului să fie semnat de reprezentanții socialiștilor din străinătate, dar nici unul dintre socialiștii francezi care nu face parte dintre possibiliști nu trebuie să-și pună semnătura. În felul acesta, ei pretind să fie *unica* organizație socialistă din Franța și contează că noi, cei din străinătate, îi vom recunoaște ca atare. În plus, ei nu sînt de acord ca congresul în ansamblu să stabilească modul de verificare a mandatelor : există instrucțiuni și regulamente prescrise dinainte de possibiliști și congresul trebuie să le accepte fără murmur.

Aceste împrejurări pun capăt oricărei speranțe că congresul, a cărui convocare a fost hotărîită în noiembrie anul trecut la Londra și a cărui organizare a fost încredințată possibiliștilor, va fi altceva decît o parodie. Rămîne de văzut cum vor acționa grupările reprezentate la Haga ; în orice caz, ele sînt ferm hotărîte să acționeze în comun.

În ceea ce privește „Sozialdemokrat”, „Justice” susține că de la Congresul de la Londra acest săptămînal „îi ironizează și îi ponegrește fără încetare pe possibiliști”. „Justice” cheamă pe toți social-democrații germani independenți „să ni se alătore în încercarea noastră cinstită de a pune capăt acestor certuri și intrigi meschine și dușmănoase”.

„Justice” critică de ani de zile, pe un ton care-i este propriu, cuvintele și faptele social-democraților germani, dar „Sozialdemokrat” nu s-a plîns niciodată de „ironii sau calomnii” și nici de „certuri și intrigi meschine și dușmănoase”. Noi, germanii, sîntem obișnuiți cu o critică foarte sinceră atît în cadrul partidului nostru, cît și în ceea ce privește alte grupări naționale ale mișcării proletare. Știm prea bine că a transforma această mișcare într-o asociație de tămîiere reciprocă sau într-o corporație de asigurare reciprocă a agitatorilor ar însemna să facem în modul cel mai reușit jocul dușmanilor noștri. De aceea avem obrazul destul de gros ca să ne păstrăm cumpătul în fața atacurilor săptămînalului „Justice”. Doar noi nu am venit în Anglia pentru a renunța

la dreptul criticii libere, pe care l-am păstrat în fața lui Bismarck și pe care englezii l-au cucerit în glorioasele lupte revoluționare ale trecutului, fapt cu care se mindresc pe bună dreptate; și, ori de câte ori vom considera necesar, ne vom permite să ne spunem părerea asupra „certurilor și intrigilor” socialiștilor francezi, iar dacă va fi cazul, și asupra celor ale socialiștilor englezi.

Linia politică pe care o aplică în ultimul timp posibiliștii nu este nici pe departe întotdeauna aprobată de social-democrații altor națiuni, iar poziția pe care au adoptat-o la ultimele alegeri de la Paris nu are, într-adevăr, nici o justificare. Sub pretextul că vor să salveze republica de Boulanger, ei s-au raliat elementelor celor mai corupte ale republicanismului burghez, oportuniștilor lui ⁵⁸⁴, care de zece ani se îmbogățesc sugînd sîngele Franței; ei au luptat și au votat pentru un candidat al guvernului, un capitalist fabricant de spirt, „un candidat infam — John Jamesonul Franței” („Justice” din 19 ianuarie 1889), și atunci cînd, atît împotriva lui Boulanger, cît și a lui Jacques, a fost propusă candidatura unui muncitor socialist cu numele de Boulé, acela care a organizat nu de mult marea grevă a săpătorilor, ei s-au alăturat corului burgheziei: „nu semănați discordie în rîndurile marelui partid republican!” Marele partid liberal și-a exprimat cu aceleași cuvinte și nu o dată aici, în Anglia, protestul lui împotriva candidaților propuși de „Justice”. Oare lupta împotriva lui Boulanger nu ar fi mai eficientă dacă li s-ar da muncitorilor posibilitatea de a vota pentru unul din propriii lor reprezentanți, în loc să-i punem în situația de a vota fie pentru Boulanger, fie pentru unul din capitaliștii a căror străduință nesățioasă de a vîri avuția Franței în propriile lor buzunare (cum a observat foarte bine d-l Hyndman în „Justice” din 2 februarie 1889) a putut face din Boulanger ceea ce este acum?

Trebuie să dăm dreptate săptămînalului „Justice” *, el nu a apărut nici aceste acțiuni ale posibiliștilor, nici „legătura lor, într-o anumită măsură compromițătoare, cu partidul burghez” („Justice” din 28 ianuarie); dar nici nu le-a spus cititorilor săi că „Parti Ouvrier” ⁵⁸⁵, organul de presă al posibiliștilor, în înverșunarea sa împotriva lui Boulanger, a cerut măsuri excepționale împotriva „monstruoasei libertăți a presei” ** și a libertății de asociere. „Justice” a luat toate măsurile pentru a ascunde cititorilor săi atît

* Joc de cuvinte: „Justice” — „dreptate”; „Justice” — titlul săptămînalului. — *Nota trad.*

** „Trebuie să repetăm neconținut că, în perioada critică în care ne aflăm, această libertate a presei trebuie suprimată”. „Parti Ouvrier” din 18 martie (ziua cea mai indicată!) 1889.

acest lucru, cît și lupta care se dădea în jurul candidatului muncitorilor, precum și faptul că el a întrunit, cu toate acestea, 17 000 de voturi. Și pentru că noi vorbim deschis despre aceste acțiuni rușinoase ale posibilistilor, același săptămînal, care nu îndrăznește să apere acțiunile prietenilor săi posibilisti, ne învinuiește că nu facem decît să ironizăm și să ponegrim, să ne ocupăm de certuri și de intrigi meschine și dușmănoase.

Fapt e că posibilistii sînt acum un partid de guvernămînt în adevăratul înțeles al cuvîntului — *socialiști ministeriali* — și beneficiază de toate avantajele acestei situații. În timp ce Congresul de la Bordeaux a fost interzis de autorități, împrăștiat de poliție și s-a putut întruni numai pentru că a găsit adăpost în localul primăriei unui orașel din apropiere al cărui primar avea idei revoluționare, în timp ce Congresul de la Troyes a fost atacat de cîteva ori de poliție, care voia să împiedice arborarea steagului roșu — fapte care nu numai că nu au fost înfierate, dar nici măcar menționate în publicațiile posibilistilor —, acești socialiști „profund onorabili” s-au înțeles perfect cu Charles Warrenii parizieni. Iar atunci cînd autoritățile pariziene au interzis demonstrația pentru ziua de muncă de opt ore, demonstrație pregătită de socialiștii independenți și de syndicate, ei nu numai că nu au protestat, dar au și salutat fățiș această măsură.

Prin urmare, dacă anul acesta se vor ține la Paris două congrese, unul dintre ele are asigurată nu numai apărarea, dar și protecția poliției. El va fi privit cu bunăvoință de guvern, de autoritățile departamentale, de consiliul municipal din Paris. El va fi sărbătorit și alintat în fel și chip și va beneficia de toate foloasele și avantajele de care se bucură într-o republică burgheză oaspeții oficiali de peste hotare.

Celălalt congres va fi evitat de republicanii conformiști, va fi urmărit cu vigență de autorități și în cel mai fericit caz va fi lăsat în pace. Și dacă la el vor participa și delegați englezi, într-o bună zi aceștia vor avea toate șansele să se pomenească, fără să părăsească Parisul, în Trafalgar Square.

Scris în martie 1889

Publicat în martie 1889 sub formă
de broșură la Londra și în
„Der Sozialdemokrat” nr. 13
și 14 din 30 martie și 6 aprilie 1889

Se tipărește după textul
broșurii

Tradus din limba engleză

Scrisoare către redacția săptăminalului
„The Labour Elector”⁵⁸⁶

Observînd interesul permanent pe care îl manifestați pentru problemele ridicate în legătură cu viitorul congres internațional muncitoresc, sper că veți permite unui francez membru al așa-numitei Organizații a marxiștilor francezi (Agglomération Parisienne) să spună cîteva cuvinte ca răspuns la o circulară publicată în buletinul Bursei muncii din Paris și reprodusă în limba engleză în săptăminalul „Justice” din 27 aprilie.

În prezent, Bursa muncii din Paris este o instituție care se află în întregime în mîinile posibilistilor. Ei au acaparat-o cu ajutorul oportuniștilor și al radicalilor⁵⁸⁷ membri ai consiliului municipal din Paris, și fiecare sindicat care îndrăznește să ia deschis atitudine împotriva principiilor și tacticii posibilistilor este imediat exclus. Circulara sus-menționată, deși publicată în numele a 78 de organizații sindicale din Paris, este în asemenea măsură o operă a posibilistilor, de parcă ar fi fost elaborată chiar de comitetul posibilist.

Această circulară cheamă „toate organizațiile clasei muncitoare din Franța, indiferent de concepțiile lor — republicane sau socialiste” —, să se unească în cadrul congresului convocat de posibilisti. S-ar părea că totul este în regulă. Și, întrucît fracțiunea noastră a socialiștilor francezi i-a alungat complet pe posibilisti din provincie, astfel încît ei nu au îndrăznit să participe la propriul lor congres de la Troyes de îndată ce au auzit de admiterea noastră la acest congres, întrucît organizațiile noastre din provincie sînt mult mai numeroase decît toate organizațiile posibiliste din Franța luate la un loc, noi am fi avut, fără doar și poate, majoritatea delegaților francezi chiar și la un congres posibilist dacă ar fi fost asigurată o bază de reprezentare justă. Dar tocmai aici e greutatea. Deși comitetul posibilist a elaborat o grămadă de prescripții pentru congresul său, această problemă importantă nu a fost nici măcar amintită. Nimeni nu știe cîți delegați trebuie să trimită fiecare grupă — unul, doi sau mai mulți — și dacă numărul delegaților este în funcție de numărul membrilor. Și iată că, întrucît posibilistii sînt, după cum se știe, cea mai puternică organizație din Paris, ei pot trimite doi sau trei delegați din partea fiecărei grupe, în timp ce noi, în simplitatea noastră, trimitem doar unul. Ei pot fabrica atîția delegați cîți vor. Ei îi au la îndemînă la Paris și nu trebuie decît să-i numească. Prin urmare, cu toată dreptatea apa-

rentă, secția franceză a congresului s-ar putea transforma într-o clică de posibiliști care ar avea posibilitatea să ne trateze cum le-ar veni la îndemână, iar noi, pentru a evita această situație, ar trebui să facem apel la congres.

Chiar și numai din aceste considerente, noi nu am putut renunța la suveranitatea congresului în ceea ce privește toate treburile lui interne, dacă în general se poate renunța la acest principiu fundamental și de primă importanță. Cred că la Londra nu s-a uitat încă cum, în noiembrie trecut, Comitetul parlamentar a dat clar să înțeleagă congresului de atunci că localul a fost închiriat de el și, în concluzie, congresul s-a întrunit acolo datorită bunăvoinței lui. Nu vrem să se repete acest lucru la Paris.

Scris la sfârșitul lunii aprilie 1889

Publicat în „The Labour Elector”, vol. I,
nr. 18 din 4 mai 1889

Se tipărește după textul
apărut în gazetă

Tradus din limba engleză

8

Congresul internațional muncitoresc socialist
14—21 iulie 1889

*Apel către muncitorii și socialiștii din Europa
și din America*⁵⁸⁸

În octombrie 1888, la Bordeaux a avut loc un congres național, la care au fost reprezentate mai mult de 200 de sindicate — camere sindicale muncitorești și grupe de ramură. La acest congres s-a hotărât ca în timpul expoziției universale să se țină un congres internațional la Paris.

O hotărâre similară a fost adoptată la Congresul național din decembrie 1888 de la Troyes, la care au fost reprezentate toate fracțiunile Partidului socialist din Franța.

Consiliul național, desemnat de Congresul de la Bordeaux, și Comisia executivă, desemnată de Congresul de la Troyes, trebuiau să se înțeleagă cu privire la organizarea în comun a unui congres internațional și să invite la acest congres, fără deosebire de fracțiune, pe toți muncitorii și socialiștii din Europa și din America, care năzuiesc la eliberarea muncii. Așa s-a și făcut.

La 28 februarie 1889 s-a ținut la Haga o conferință internațională la care au participat delegați ai partidelor socialiste din Ger-

mania, Elveția, Belgia, Olanda și Franța. Liga socialistă din Anglia și socialiștii danezi s-au scuzat că nu pot veni și au declarat dinainte că vor accepta toate hotărârile care vor fi luate.

Conferința de la Haga a hotărât că :

1. Congresul internațional de la Paris urmează să aibă loc între 14 și 21 iulie 1889 ;

2. La el pot participa muncitorii și socialiștii din diferite țări în condiții care să țină seama de legile politice ale fiecăreia din aceste țări ;

3. Congresul va fi suveran în validarea mandatelor și stabilirea ordinii de zi.

Se stabilește următoarea ordine de zi preliminară :

a) Legislația muncitorească internațională ; reglementarea prin lege a zilei de muncă (munca de zi, munca de noapte, respectarea sărbătorilor, munca adulților, a femeilor și a copiilor).

b) Inspectarea fabricilor și a atelierelor, precum și a industriei casnice.

c) Căile și mijloacele care garantează înfăptuirea acestor revendicări.

Ca atare, în virtutea împuternicirilor care ne-au fost date de congresele de la Troyes și Bordeaux și, respectiv, a hotărârilor Conferinței de la Haga,

1. Convocăm la Paris congresul internațional, care urmează să se țină între 14 și 21 iulie 1889.

2. Ordinea de zi a congresului este cea stabilită de Conferința de la Haga.

3. La acest congres, care urmează să pună bazele unirii tuturor muncitorilor și socialiștilor din Lumea Veche și Lumea Nouă, invităm organizațiile socialiste și muncitorești din Europa și din America.

Am instituit la Paris o Comisie executivă, care a fost însărcinată cu organizarea definitivă a congresului internațional și cu pregătirea primirii delegaților străini.

Trimitem salutul nostru frățesc muncitorilor și socialiștilor din lumea întreagă.

Trăiască eliberarea muncitorilor din lumea întreagă !

Din partea Consiliului național
din Bordeaux :

Secretar general, *R. Lavigne*,
16, Rue Sullivan.

Din partea Comisiei executive
din Troyes :

Secretar general, *G. Batisse*

Comisia executivă din Paris :

Din partea Federației camerelor sindicale din Paris :

Boulé, Besset, Féline, Monceau, Rousset.

Din partea organizațiilor socialiste din Paris :

Vaillant, Guesde, Deville, Jaclard, Crépin, Lafargue.

Din partea grupului socialist din consiliul municipal al Parisului :

Daumas, Longuet, Chauvière, Vaillant, consilieri municipali.

Din partea grupului socialist din Camera deputaților :

Ferroul, Planteau, deputați.

Adrese :

Besset, secretar pentru Franța, Bureau de la Cordonnerie, Bourse du Travail, Paris, rue J. J. Rousseau.

Paul Lafargue, secretar pentru străinătate, Le Perreux, Paris, Banlieue.

Publicat sub formă de manifest
la Londra, în „Berliner Volksblatt”
nr. 109 din 10 mai 1889,
„Der Sozialdemokrat” nr. 19 din 11 mai 1889,
„The Labour Elector”, vol. I, nr. 20
din 18 mai 1889 și în revista
„The Commonweal” nr. 176
din 25 mai 1889

Se tipărește după textul
apărut în
„Der Sozialdemokrat”

Tradus din limba germană

9

Congresul internațional muncitoresc din 1889

II. Răspuns la
„Manifestul Federației social-democrate” 589

Acest manifest, publicat în „Justice” din 25 mai 1889, pretinde că aduce la cunoștința lumii întregi „adevăruri evidente” cu privire la congresul sus-menționat. Răspunderea acestor „adevăruri evidente” și-au asumat-o „Comitetul internațional al Federației social-democrate” și „Consiliul general al Federației social-democrate”. Nu am aflat cine intră în componența acestor două organe. Nu s-a dat nici un nume. Și acest fapt pare curios dacă avem în vedere că autorii lui nu conțin să se plîngă de „adunătura secretă” de la Haga, ai cărei participanți, în orice caz, nu și-au

ascuns numele. Dar un consiliu sau un comitet al Federației social-democrate este în general un fenomen cu totul de neînțeles. Sînt, poate, unii care își amintesc că la 23 octombrie 1888 Consiliul general al Federației social-democrate a dat, cu o majoritate de șapte voturi contra două, vot de blam d-lui Hyndman pentru că „a prostituat” săptămînalul „Justice” ; d-l Hyndman a tratat acest vot cu un dispreț suveran („Justice” din 27 octombrie 1888), l-a numit „întîmplător” și curînd a obținut anularea votului cu o majoritate similară, dacă nu chiar mai mare. După cele întîmplate, nu e de mirare că acest Consiliu general nu dă nici un nume, chiar și cu riscul de a fi numit el însuși o „adunătură secretă” ; și, într-adevăr, după aceasta nici nu mai e atît de important dacă au fost date nume sau nu.

Manifestul începe astfel :

„Hotărîrea unei secții a tovarășilor noștri socialiști din Franța, care acționează în înțelegere cu alții care nu sînt socialiști, de a convoca la Paris un congres opus celui pe care l-au convocat și îl organizează tovarășii noștri din partidul posibilistilor, cere o clarificare a adevăratei stări de lucruri din partea Federației social-democrate, organizația socialistă cea mai numeroasă și cea mai puternică din Marea Britanie”.

Cine sînt aceia „care nu sînt socialiști” amintiți aici, acest lucru este ascuns cu aceeași grijă ca și numele acelor care fac această afirmație ; de aceea este imposibil să stabilim în ce măsură constituie ea sau nu un „adevăr evident”. Dar o asemenea afirmație sau este o calomnie, sau nu are absolut nici un sens și sună destul de straniu în gura reprezentanților unei organizații aflate în strînsă alianță defensivă și ofensivă cu aceiași posibilisti care nu au reușit niciodată să convoace un congres fără ajutorul „altora care nu sînt socialiști”. La prima lor conferință de la Paris din 1883, dintre străini n-au participat decît liderii trade-unioniștilor englezi, în frunte cu d-l Broadhurst personal, iar d-l Broadhurst a fost încîntat de cuvîntările rostite și de rezoluțiile adoptate. Cea de-a doua conferință a lor a avut în mare măsură aceeași componență, iar Congresul din 1888 de la Londra a fost convocat chiar de Comitetul parlamentar al congresului trade-unionurilor, ai cărui membri, după cum se știe, „nu sînt socialiști”, ba chiar dimpotrivă.

Dar să lăsăm asta. Autorii manifestului profită de această ocazie pentru a ne aminti că Federația social-democrată este „organizația socialistă cea mai numeroasă și cea mai puternică din Marea Britanie”. Această noutate este repetată de aproape șase ani în fiecare număr al lui „Justice”, și totuși există oameni destul de decăzuți pentru a se îndoii de măreția și puterea Federației social-democrate ; ei se încumetă chiar să afirme că aceste asigurări de

măreție și putere devin deosebit de frecvente, de vehemente și de supărătoare exact în momentele cînd adevărata măreție și putere ale Federației social-democrate sînt în declin. Ei se referă la faptul că la sfîrșitul anului trecut „Justice” și-a redus volumul la jumătate „numai pentru perioada sărbătorilor”, dar aceste sărbători se mai prelungesc pînă în ziua de astăzi, și există oameni care cunosc situația publicației și care susțin că tirajul acesteia a scăzut de la 4 000 de exemplare la numai o treime din această cifră ; că există secții ale Federației care nu țin adunări nici măcar de formă, iar în unele din marile orașe industriale, acest săptămînal în general nu este citit. Și trebuie spus că rapoarte ca cel al secției din Bolton („Labour Elector” din 28 mai 1888) — un raport care nu este anonim, ca manifestul nostru, ci semnat de opt membri ai Federației — contribuie în foarte mare măsură la confirmarea acestor declarații. Se poate spune orice în apărarea strategiei militare de a i se comunica inamicului date exagerate cu privire la propriile forțe, dar nu pot exista două păreri în aprecierea acestei strategii atunci cînd ea e folosită pentru a arunca praf în ochii aliaților și tovarășilor tăi. Și, fără exagerare, numai cu lampa lui Diogene poate fi găsit în Regatul Unit măcar un om care să poată fi indus în eroare de aceste lăudăroșenii obișnuite ale Federației social-democrate.

Îmi pare rău că trebuie să vorbesc pe acest ton despre o organizație care a făcut mult bine, care ar putea face și mai mult bine și în componența căreia intră elemente excelente. Dar atîta timp cît va îngădui să fie atît de prost tratată ca în momentul de față, ea nu poate spera să ocupe locul pe care-l pretinde.

În continuare, autorii manifestului declară că, în ceea ce-i privește, ei nu au precupețit nici un efort pentru a ajunge la o înțelegere, dar, întrucît acestea s-au dovedit inutile, ei au hotărît acum să se mărginească la „expunerea unor fapte evidente care nu au fost niciodată disputate”. Aceste fapte evidente sînt patrusprezece la număr.

1. „Partidul posibilist francez... a fost imputernicit de Congresul internațional al sindicatelor din 1886 de la Paris să convoace... în 1889 la Paris un congres internațional muncitoresc. Reprezentantul germanilor la acest congres din 1886 de la Paris a fost Grimpe”.

Acest „fapt evident” nu este, într-adevăr, disputat de nimeni, numai că adunarea din 1886 a fost numită în acel timp pur și simplu „conferință” ; acum însă, pentru a i se da mai multă greutate, au transformat-o într-un adevărat „congres”. Apoi s-a făcut o omisiune importantă : Grimpe *nu* a votat pentru această rezoluție, și de aceea

prezența lui la conferință nu poate fi în nici un caz identificată cu consimțământul „germanilor” la mandatul dat posibilștilor.

2. „Comitetul parlamentar al trade-unionurilor engleze nu i-a admis, absolut pe nedrept și neloyal, pe reprezentanții germani și austrieci la Congresul internațional al sindicatelor din 1888 de la Londra. După aceea germanii au declarat congresul «ciuntit», iar Bebel, Liebknecht și alții, care organizează în prezent congresul rival la Paris, au început să cheme toate celelalte naționalități să nu participe la Congresul de la Londra pentru că ei nu au fost admiși la el”.

Până aici sîntem de acord.

3. Congresul internațional al sindicatelor din 1888 de la Londra s-a ținut totuși și încă cu mult succes. Aliații foarte apropiați din Franța ai socialiștilor germani parlamentari, așa-numiții marxști sau guesdiști, au fost reprezentați de Farjat. Acest congres i-a imputernicit în unanimitate pe posibilști să convoace și, respectiv, să pregătească un congres internațional muncitoresc care să se țină la Paris în 1889. Farjat a votat împreună cu ceilalți pentru această rezoluție. Anseele, reprezentantul belgienilor, și olandezul * au fost de acord cu ea. Cu toate acestea, atit Anseele, cit și Croll au luat parte la adunătura de la Haga”.

Afirmația că Farjat i-a reprezentat pe „așa-numiții marxști sau guesdiști” este eronată. Farjat a fost trimis la Londra de Congresul sindicatelor franceze, care începuse la Bordeaux cu cîteva zile înainte de Congresul de la Londra. Cele 250 de syndicate locale, reprezentate la Bordeaux de 63 de delegați, pot fi numite „marxiste sau guesdiste” numai în cazul că sub această denumire se înțeleg toți muncitorii francezi care nu sînt posibilști. Congresul de la Bordeaux a hotărît, de asemenea, în unanimitate „să convoace și, respectiv, să pregătească un congres internațional muncitoresc care să aibă loc la Paris în 1889”, și a făcut aceasta cu cîteva zile înainte de adoptarea rezoluției Congresului de la Londra. Dar, întrucît oamenii reprezentați la Bordeaux au fost respinși toți pînă la unul de posibilști, care i-au tratat ca pe niște dușmani, lor nici prin minte nu le-a putut trece să-i imputernicească cu convocarea congresului pe aceiași posibilști; de aceea, afirmația că „Farjat a votat pentru această rezoluție” este pur și simplu absurdă, tot atit de absurdă ca și pretenția că „marxștii” trebuie să se considere obligați prin această votare a lui Farjat, care nici măcar nu a votat, și, chiar dacă ar fi făcut-o, ar fi fost numai din greșeală, și, prin urmare, acest lucru nu l-ar fi obligat cu nimic nici măcar pe el.

Faptul că Anseele și Croll, care votaseră pentru rezoluția de la Londra amintită mai sus, totuși „au luat parte la adunătura de la Haga” poate părea într-adevăr de necrezut pentru oricine se mulțumește cu „adevărurile evidente” și „faptele indiscutabile” din

* C. Croll. — Nota red.

manifestul pe care-l analizăm. Dar din anexa la acest răspuns* reiese că Anseele și Croll au considerat necesar nu numai să plece la Haga, dar și să se țină complet deoparte de congresul posibilistilor și să sprijine convocarea unui contracongres; așa au procedat nu numai Anseele și Croll, ci și alți delegați de la Londra și, împreună cu ei, uriașa majoritate a reprezentanților socialismului european. „Adevărurile evidente” ale manifestului le erau cunoscute de mult tuturor, și totuși — așa e omul, păcătos din naștere! — ei au tras concluzii exact opuse celor impuse lor cu atâta zel de organele Federației social-democrate.

4. „Primind unul după altul aceste două mandate, posibilistii, care reprezintă, fără îndoială, cel mai puternic partid socialist din Franța, atât la Paris (unde au primit 50 000 de voturi), cât și în provincie, au procedat — considerind că este de datoria lor — la convocarea și organizarea unui congres internațional muncitoresc care să se țină la sfârșitul lunii iulie 1889”.

La alegerile municipale, posibilistii au primit într-adevăr aproximativ 50 000 de voturi, dintre care multe au fost date de adversarii lor, colectivistii (așa-numiții marxști), aceștia din urmă fiind destul de nobili pentru a renunța, ori de câte ori era posibil, la divergențe fracționiste. Dar afirmația că posibilistii ar fi, „fără îndoială, cel mai puternic partid socialist din Franța atât la Paris cât și în provincie” este o minciună sfruntată. Chiar și la Paris, care, după cum prea bine se știe, reprezintă bastionul lor, situația posibilistilor s-a înrăutățit simțitor din momentul în care s-au aliat în mod fățiș nu numai cu radicalii burghezi, ci și cu oportuniștii, acest partid al speculanților de bursă, care întruchipează întreaga corupție a actualelor cercuri oficiale din Franța. Faptul că, sub pretextul luptei împotriva lui Boulanger, posibilistii au fraternizat cu aceiași oameni ale căror delictive oficiale i-au creat popularitate lui Boulanger și au făcut sute de mii de oameni, aparținând tuturor claselor, să declare în gura mare: „Mai bine Boulanger, mai bine dracul în persoană decât acest sistem corupt, care ne suge tot sângele!” — acest fapt i-a băgat în sperieți pe mulți dintre foștii lor adepți sinceri; iar atunci cînd, la alegerile din ianuarie, ei l-au sprijinit pe *burghezul* Jacques (care în cadrul Consiliului municipal a votat întotdeauna împotriva tuturor rezoluțiilor favorabile clasei muncitoare) și de fapt s-au ridicat împotriva candidatului clasei muncitoare, Boulé, semnele de nemulțumire în rîndurile lor au început să se înmulțească. Pe unul dintre oratorii lor, Reties, care la o ședință i-a luat apărarea lui Jacques, muncitorii, adepții lui Boulé, l-au întrerupt cu intervenții violente; el a părăsit infuriat tribuna, spunînd: „Da! Voi vota pentru Jacques, dar mă voi răz-

* Vezi volumul de față, p. 530—532. — *Nota red.*

buna pe toți aceia care m-au forțat să comit această infamie !” Iar Boulé, în pofida opoziției înverșunate a posibilistilor, a obținut totuși voturile a 18 000 de muncitori.

După toate acestea, nu trebuie să ne mire faptul că în partidul posibilistilor din Paris au apărut simptome de descompunere. La 16 aprilie, grupa circumscripției a 14-a din Paris a fost exclusă de consiliul delegaților, dintre care numai doi s-au pronunțat împotriva excluderii. Când însă la 23 aprilie Allemane a cerut ca doi membri ai partidului să fie obligați să predea anumite scrisori, care în caz contrar ar fi putut fi folosite împotriva unora dintre lideri, propunerea a fost pusă la vot în 26 de grupe. Dar 15 grupe au votat împotriva, iar 3 s-au abținut, și, ca urmare, principalele organizații din circumscripția a 13-a au ieșit din federație, declarînd :

„Aliații lui Ferry, Clemenceau și Ranc nu mai au dreptul să pretindă un loc într-un partid care își întemeiază activitatea pe lupta de clasă. Ei au dezertat din acest partid, trădînd angajamentele pe care și le luaseră față de clasa muncitoare ; în prezent, ei nu mai sînt altceva decît reazemul stăpînirii burgheze”.

Și cu toate că acesta nu e decît un început, putem fi siguri că pînă și la Paris dominația liderilor posibilisti a fost zdruncinată serios.

În ceea ce privește afirmația că posibilistii sînt „fără îndoială cei mai puternici” în provincie, aceasta nu numai că nu este „un adevăr evident” sau „un fapt incontestabil”, dar e pur și simplu o absurditate. În toate orașele mari și în centrele industriale din Franța, organizațiile socialiste nu intră în federația posibilistilor și îi sînt ostile. Să luăm, de exemplu, orașele Lyon (5 membri ai consiliului municipal sînt socialiști), Marsilia (1 membru al consiliului departamental este socialist), Roubaix (2 membri ai consiliului municipal), Armentières (5 membri ai consiliului municipal), Montluçon (2 membri ai consiliului municipal), Commentry (toți membrii consiliului municipal și primarul sînt socialiști), Calais (2 membri ai consiliului municipal), Lille (4 000 de voturi pentru socialiștii neposibiliști la ultimele alegeri municipale), Bourges, Vierzon, Roanne, Bordeaux, Narbonne, Alais etc., etc. — nici unul din membrii acestor consilii municipale și departamentale nu este posibilist. În toate aceste orașe, organizațiile socialiste și muncitorești sînt incontestabil în mîinile oponentilor posibilistilor.

Într-adevăr, în ultimii ani posibilistii nici nu au îndrăznit să se arate în provincie. În 1887, cînd au ales locul unde să-și poată ține cît de cît cu unele șanse de succes congresul lor național, ei s-au fixat la un orașel retras din Ardeni, pe care e greu de presupus că cineva l-ar putea găsi pe hartă. Iar iarna trecută, cînd

au declarat că-și convoacă congresul la Troyes, unde li se părea că se pot baza pe reprezentanții muncitorilor de acolo, comitetul local a declarat că de data aceasta la congres vor avea acces efectiv, și nu numai aparent, toate organizațiile socialiste și muncitorești din Franța. Când căpeteniile posibilistiilor și-au dat seama la Paris că aceasta nu e o glumă, ei au preferat să renunțe la propriul lor congres decît să-i înfrunte pe colectivisti și pe blanquiști, care s-au adunat la Troyes și au ținut congresul convocat, dar părăsit de posibilisti, de fapt congresul cucerit de la posibilisti.

Prin urmare, „adevărul evident” că posibilistii sînt incontestabil cei mai puternici trebuie apreciat la fel ca declarațiile zgometoase din manifest cu privire la măreția și puterea Federației social-democrate.

Totuși, puternici sau nu, ei „au considerat că este de datoria lor să convoace un congres la Paris”.

Aceasta ridică în fața noastră problema valabilității împuternicirilor primite de ei în acest scop.

La Conferința de la Paris din 1886 au participat atît de puțini delegați din alte țări — în general e greu să o numim o adunare reprezentativă —, încît rezoluția ei nu are valoare decît ca dezi-derat ; ea putea fi obligatorie în cel mai bun caz pentru aceia care au votat-o, adică pentru posibilisti și pentru trade-unioniștii englezi. Aceștia din urmă s-au descotorosit de rezoluțiile de la Paris încă la Congresul de la Hull, care a avut loc la scurtă vreme după aceea. Prin urmare, rămîne doar faptul că în 1886 la Paris posibilistii s-au împuternicit cu de la sine putere să convoace un congres la Paris în 1889.

Să trecem acum la Congresul de la Londra.

Congresul de la Londra n-a fost un congres general al muncitorilor, ci un congres al trade-unionurilor, convocat de trade-unionuri și care în principiu n-a inclus pe nimeni afară de trade-unioniști. Cum pot hotărîrile unui asemenea congres să fie obligatorii pentru muncitorii care nu sînt trade-unioniști sau pentru toți socialiștii, rămîne pentru mine un mister. Un congres al trade-unionurilor poate convoca un alt congres al trade-unionurilor, dar nimic mai mult. Convocînd un congres al muncitorilor, el și-a depășit împuternicirile ; acțiunea aceasta în sine nu putea decît să ne atragă simpatia, întrucît marca o victorie asupra învechitelor prejudecăți trade-unioniste, faptul însă rămîne fapt : convocarea congresului nu era de competența delegaților de la Londra și, de aceea, nu are decît importanța unui dezi-derat.

Fără îndoială că și Congresul de la Bordeaux nu a fost decît un congres al sindicatelor, și, prin urmare, și hotărîrea lui de a

convoca un congres internațional muncitoresc este tot atât de puțin valabilă. Dar în luna decembrie a aceluiași an, această hotărîre a fost confirmată de Congresul socialist de la Troyes, împotriva rezoluțiilor cărui nu pot spune nimic întemeiat nici chiar posibilistii, deoarece ei înșiși l-au convocat, și, dacă nu au luat parte la el, vina e tot a lor.

Că din cauza neadmiterii deliberate la Congresul de la Londra a delegaților din Germania și Austria — țări în care există aproape tot ațiția socialiști ca în tot restul Europei —, congresul a ajuns să fie ciuntit, acesta este un „adevăr evident”, pe drept cuvînt „un fapt incontestabil” ; nici chiar manifestul nu-l contestă, ci se plînge doar că germanii l-au intitulat astfel, că au spus lucrurilor pe nume.

În plus, acest congres ciuntit (a cărui minoritate, de altfel, a adus mari servicii cauzei socialismului în Anglia) nu a fost liber în acțiunile sale. La prima divergență serioasă dintre trade-unionurile engleze shiptoniste și socialiști, shiptoniștii au declarat, chiar prin Shipton în persoană, că, dacă lucrurile vor continua să meargă așa, ei vor închide congresul ; acest lucru le stă lor în putere, deoarece localul a fost închiriat de ei. Prin urmare, socialiștilor li s-a dat de la bun început să înțeleagă că ei se află în situația arendașilor irlandezi și că landlordul lor, Shipton, este hotărît ca, în caz de nevoie, să-și exercite dreptul de evacuare cu ajutorul forțelor armate ale maiestății-sale.

Socialiștii s-au supus și în împrejurările respective au procedat just ; dar ei nu au exprimat un protest formal, și aceasta a fost o greșeală. Totuși, ei nu au uitat cum au fost tratați drept recompensă pentru încrederea manifestată și, așa cum reiese din anexa la această broșură, sînt ferm hotărîți să nu admită ca lucrurile să se mai repete.

În afară de aceasta, comitetul parlamentar a întocmit, în vederea congresului, o serie de reguli și instrucțiuni, cu ajutorul cărora spera să le închidă gura socialiștilor și să-i stăpînească. Verificarea mandatelor, ordinea de zi, sistemul de vot, efectiv întregul regulament fusese elaborat dinainte de shiptoniști și impus participanților la congres sub amenințarea excluderii lor imediate. Congresul de la Londra nu a fost mai liber decît un muncitor care se angajează la un capitalist, sau decît un țaran irlandez care arendează trei-patru acri de pămînt de la un landlord hrăpăreț și are de ales între a accepta condițiile acestuia sau a muri de foame. E destul de rușinos că un congres, ținut în asemenea condiții, va figura în analele mișcării muncitorești ; dar ca încă un congres să mai fie convocat în aceleași condiții sau în condiții asemănătoare — asta pentru nimic în lume !

Cu toate acestea, minoritatea socialistă a congresului a ocărit în așa hal majoritatea shiptonistă, încît Comitetul parlamentar s-a potolit repede în privința acestui plan. El a tratat în mod public rezoluțiile congresului, și în primul rînd rezoluția cu privire la convocarea congresului la Paris, drept maculatură.

În concluzie, mandatul acordat posibilistilor de Congresul de la Londra n-a mai fost valabil, în primul rînd, pentru că el fusese dat de un congres al trade-unionurilor, care nu are căderea de a impune obligații muncitorilor care nu fac parte din trade-unionuri sau socialistilor în general ; în al doilea rînd, pentru că Congresul de la Londra, neadmițîndu-i pe germani și pe alții, a devenit un congres ciuntit ; în al treilea rînd, pentru că nu a fost liber în acțiunile sale și, în al patrulea rînd, pentru că persoanele care au convocat congresul și au format majoritatea lui au fost primele care au anulat acest mandat.

Nu m-aș fi angajat de loc în această discuție dacă posibilistii și aliații lor din Federația social-democrată nu ne-ar fi vorbit mereu despre mandatul dat de Congresul de la Londra ca despre ceva sacru și desăvîrșit. Acest mandat este pus mai presus de orice ; el anulează, bineînțeles, hotărîrea luată mai înainte de Congresul de la Bordeaux, confirmată după aceea de Congresul de la Troyes ; el este obligatoriu nu numai pentru cei care au votat pentru el la Congresul de la Londra, ci și pentru cei care nu au luat parte la congres și chiar și pentru cei care nu au fost admiși în mod deliberat. Iar atunci cînd sînt lansate asemenea pretenții, stabilirea adevăratei valori a acestui mandat se impune de la sine.

Și, cu toate că mandatul de la Londra nu era de fapt valabil, cu toate că a fost efectiv o palmă dată celorlalți socialiști francezi și Congresului de la Bordeaux — ce-i drept, o palmă nepremeditată din partea majorității acelor care au votat pentru el —, totuși, după cum vom vedea, acest mandat a fost tratat cu cea mai mare considerație de către aceia care nu au luat parte la acordarea lui, și, în cele din urmă, ar fi fost acceptat de toți dacă nu ar fi fost atitudinea neprincipială a posibilistilor înșiși.

Chiar prima circulară, prin care posibilistii anunțau convocarea congresului, arăta nu numai că ei nu condamnau modul în care Comitetul parlamentar a încătușat Congresul de la Londra, dar că acordau acestei samavolnicii semnificația unui *precedent* și revendicau aceleași drepturi pe care le uzurpase Comitetul parlamentar. Ei stabileau dinainte ordinea de zi, sistemul de vot și de verificare a mandatelor, urmînd ca verificarea mandatelor să fie făcută de fiecare grupă națională în parte. Nu se spunea nici un cuvînt des-

pre faptul că toate acestea erau provizorii și urmau să fie confirmate de congres.

Congresul de la Londra însă nu putea da posibilităților împuterniciri pe care nu le avea nici el. Nici un congres nu poate adopta rezoluții pe care un viitor congres să nu le poată anula. Prin urmare, Congresul de la Londra nu a avut dreptul să dea posibilităților împuternicirea de a elabora reguli și instrucțiuni obligatorii pentru Congresul de la Paris; și nici nu a făcut-o. Posibilității revendicau însă asemenea împuterniciri. Tocmai aceste pretenții neșinate ale posibilităților au provocat toate divergențele și disputele care au urmat, iar faptul că ei nu au vrut să renunțe în termeni clari și preciși la aceste pretenții a dus la sciziune și la convocarea celui de-al doilea congres. Majoritatea socialiștilor din Europa nu doresc să cadă pentru a doua oară — și de data aceasta cu ochii deschiși — în cursă.

Prin urmare, obiectul disputei nu este atît mandatul de la Londra — în această privință nu ar fi fost greu să se ajungă la o înțelegere —, cît felul în care l-au folosit posibilității, pretențiile lor de a dicta legi obligatorii pentru congres și, în felul acesta, de a ridica samavolnicia comitetului parlamentar față de Congresul de la Londra la rangul de precedent pentru toate congresele viitoare.

5. „Marxiștii, deși legați prin votul lui Farjat, au protestat și i-au determinat și pe germani să protesteze, deoarece, după cum spun ei, posibilității aveau intenția să nu-i admită la congres pe adversarii lor și să folosească congresul în propriile lor scopuri. Ei au formulat această acuzație, deși pînă acum posibilității nu au împiedicat niciodată un grup de socialiști să participe la vreun congres, și nu există nici cea mai mică dovadă că ei ar intenționa s-o facă în cazul de față. Au fost trimise invitații tuturor organizațiilor socialiste”.

Principala parte a acestui „adevăr evident” am și infirmat-o. Dar afirmația că „pînă acum posibilității nu au împiedicat niciodată un grup de socialiști să participe la vreun congres, și nu există nici cea mai mică dovadă că ei ar intenționa s-o facă în cazul de față”, este ori o colosală minciună conștientă, ori o dovadă că autorii manifestului se află într-o fericită necunoștință de cauză cu privire la lucrurile despre care scriu. La cel de-al treilea Congres regional al Uniunii federale a centrului (Franței) din mai 1882, posibilității au declarat că accesul la congres este liber pentru toți socialiștii. Dar atunci cînd 30 de colectivști (așa-numiții marxiști), luînd de bună această declarație, au venit la congres, ei au fost alungați fără milă sub pretextul ridicol că ei, intitulîndu-se „Fédération du Centre”, au făcut o concurență neloială organizației posibile „Union Fédérative”. Cînd la al optulea congres regional al

aceleiași Uniuni, în 1887, în conformitate cu declarațiile repetate că sînt invitați toți socialiștii, au venit 12 delegați ai colectiviztilor, ei au fost întîmpinați cu apostrofări și ironii și au fost nevoiți să părăsească congresul, totodată adoptîndu-se o hotărîre ca „marxiștii să nu fie niciodată admiși la vreun congres al nostru”. Mai mult, în 1888, cînd comitetul local, care fusese însărcinat cu organizarea Congresului național al posibiliztilor de la Troyes, a amenințat că de data aceasta va pune în aplicare afirmația mereu repetată că la congres sînt admiși toți socialiștii, posibiliztii au preferat, după cum am văzut, să părăsească propriul lor congres decît să-și îndeplinească lăudăroasele lor promisiuni.

După toate acestea, convingerea colectiviztilor că „posibiliztii aveau intenția să nu-i admită la congres și să folosească congresul în propriile lor scopuri” nu mai miră pe nimeni.

6. „În orice caz, Lafargue, Guesde și alți marxiști, acționînd de acord cu germanii din Reichstag Party* și cu prietenii lor, au convocat o conferință la Nancy. La această conferință, posibiliztii au fost invitați ultimii, numai cu o săptămîină înainte de data cînd trebuia să se țină conferința”.

Conferința de la Nancy a fost convocată de germani, și nu de Lafargue, care, dimpotrivă, a obiectat împotriva datei și a locului unde urma să fie convocată și a făcut tot posibilul pentru a obține contramandarea ei, ceea ce i-a și reușit. Posibiliztii nu au fost invitați „ultimii”, ci o dată cu toți ceilalți. Prin urmare, adevărul evident nr. 6 este o minciună de la început pînă la sfîrșit, și, chiar dacă toate acestea ar fi adevărate, ce ar dovedi aceasta ?

7. „Conferința proiectată să aibă loc la Nancy nu s-a ținut, dar în locul ei a fost convocată o conferință la Haga. Și la această conferință posibiliztii au fost invitați ultimii. Ca răspuns la invitație, ei au trimis cîteva scrisori care cuprindeau o serie de probleme foarte importante. La aceste scrisori nu s-a mai primit nici un răspuns, iar conferința s-a ținut neîntirziat și fără participarea lor”.

Din nou afirmația că posibiliztii au fost invitați ultimii este o minciună. Ei au fost invitați o dată cu toți ceilalți ; cu toate că problema în sine nu are mare importanță, ne-am ocupat în mod special de lămurirea ei. Conferința a fost convocată pentru 28 februarie, iar la ședința din 17 februarie a comitetului lor național posibiliztii aveau deja nu numai invitația, ci și răspunsul lui Liebknecht la scrisorile lor „care cuprindeau o serie de probleme foarte importante”, adică la acele scrisori la care, după cum se spune în manifest, „nu s-a mai primit nici un răspuns”. Chiar ei susțin că Liebknecht „nu a dat răspuns la întrebările lor cu privire

* În originalul englez : „Reichstag Party” („cel care reprezintă partidul în Reichstag”). — Nota trad.

la ordinea de zi a conferinței" *. După cum sînt informat, el le-a comunicat că vor primi răspunsul la aceste întrebări chiar la conferință. Posibilității ar fi vrut, probabil, să începă o corespondență fără de sfîrșit cu privire la condițiile preliminare și în felul acesta să amîne conferința pînă după congres, ceea ce nu suridea de loc celor ce căutau în mod serios să se ajungă la o înțelegere onorabilă pentru toate părțile interesate. Oricum, după aceasta, posibilității nu s-au prezentat la conferință și, ca urmare, ea a trebuit într-adevăr să se țină fără participarea lor.

8. „Această conferință s-a ținut fără participarea reprezentanților din Marea Britanie, Italia, Spania și alte cîteva țări. Federația social-democrată nici măcar nu a fost înștiințată de convocarea ei. Au primit invitații numai persoanele cunoscute ca ostile posibilităților. Singurul reprezentant al Franței a fost însuși Lafargue, deși între el și posibilități exista o dușmănie înverșunată de ani de zile cu caracter personal! Lucrările complete ale conferinței nu au fost publicate nici atunci, nici mai tîrziu”.

9. „O asemenea conferință nu este altceva decît o adunătură secretă, care, după părerea noastră, nu urmărește scopuri cinstite. Nobilul nostru tovarăș Domela Nieuwenhuis declară, și regretăm profund că trebuie s-o spunem, în scrisoarea sa către Federația social-democrată, că această conferință a fost concepută ca *secretă*”.

Intrucît Conferința de la Haga a fost convocată de germani, ei i-au invitat pe acei socialiști cu care întrețineau corespondență, adică pe olandezi, belgieni, danezi și elvețieni, precum și ambele partide franceze, între care ei urmau să joace un rol de mediator. Liga socialistă a fost invitată în persoana lui W. Morris de către Lafargue, și exact în același mod posibilității puteau invita Federația social-democrată; în orice caz, aici, la Londra, nimeni nu știa cine a fost și cine n-a fost invitat și cine anume era împuternicit să invite pe cineva. Că au fost invitate numai persoane cunoscute ca ostile posibilităților este un neadevăr. Belgienii au întreținut ani de zile relații de prietenie cu ei, iar la congresul lor național, care a avut loc anul acesta de paști, au demonstrat că lucrul pe care-l doresc cel mai puțin este să-i nemulțumească⁹¹. Olandezii, danezii și elvețienii de asemenea nu au o atitudine ostilă față de ei și în orice caz nu sînt „cunoscuți” ca fiindu-le ostili. Dacă s-a întîmplat ca Lafargue să fie unicul reprezentant al Franței, de vină sînt numai posibilității care nu au binevoit să accepte invitațiile. Nu este adevărat că „dușmănia înverșunată de ani de zile” dintre Lafargue și posibilități avea un caracter personal. Lafargue, Guesde, Deville și un mare grup de socialiști și organizații sindicale s-au separat de majoritatea partidului, deoarece acesta s-a dezis de pro-

* Vezi organul lor oficial de presă, „Prolétariat”⁹⁰ din 23 februarie. — *Nota red.*

gramul său și a preferat să întemeieze un partid *complet lipsit de program*.

Singurul lucru adevărat din paragrafele 8 și 9 este acela că conferința a fost „secretă”, întrucît nu a fost publică. Bineînțeles că publicul și presa nu au fost invitați. Dacă a fost „secretă” pentru posibiliști, este numai pentru că ei nu au socotit necesar să vină. Rezoluțiile conferinței însă au fost adoptate special ca posibilității să afle de ele, și le-au fost aduse neîntîrziat la cunoștință de către Volders. Atunci, ce sens mai au aceste bombăneii cu privire la conferința „secretă”. Ea a fost în orice caz mult mai puțin „secretă” decît ședințele celor două organe misterioase care și-au asumat răspunderea manifestului. Lumea întreagă cunoaște nu numai rezoluțiile ei, în măsura în care acestea pot interesa publicul, ci și numele delegaților. Ar fi fost, fără îndoială, absurd să fie invitați reprezentanții presei la o conferință care urmărea să joace rolul de mediator între două grupe socialiste în divergență.

10. „Această adunătură secretă, care și-a ținut, prin urmare, ședințele cu ușile închise, a adoptat o serie de rezoluții care nu suscită obiecții serioase. Totuși, Volders a fost trimis la Paris pentru a impune aceste hotărîri posibiliștilor, ca și cînd acestea ar fi fost cel puțin canoanele unui conciliu egumenic, iar Bernstein scria în același spirit la Londra. Scrisorile liderilor germani, pe care sperăm că nu vom fi nevoiți să le publicăm, sînt scrise și ele pe un ton foarte răutăcios și autoritar și amenință cu convocarea unui congres rival în caz că ordinele lor nu vor fi imediat îndeplinite”.

După toate aceste insinuări răutăcioase cu privire la o componență dinainte aranjată a conferinței și la adunătura secretă, cititorul are toate temeiurile să se aștepte la niște demascări zguduitoare cu privire la rușinoasele crime și oribilele nelegiuiri ale acestei adunări de conspiratori, „care, după părerea noastră, nu urmărește scopuri cinstitute”. Dar care a fost deznodămîntul? La Haga au fost adoptate „o serie de rezoluții care nu suscită obiecții serioase”! Oare Comitetul internațional și Consiliul general al Federației social-democrate au pierdut complet simțul umorului?

Autorii noștri încearcă să treacă cît mai repede posibil peste aceste rezoluții. Pentru că ele conțin mult mai multe concesii decît se puteau aștepta posibiliștii. Atît germanii, care nu au fost admiși la Congresul de la Londra, cît și colectivii francezi, care au fost ignorați, s-au arătat hotărîți să *recunoască mandatul de la Londra*, să admită ca, în virtutea acestui mandat, să fie anulate hotărîrile adoptate la Bordeaux și Troyes, și să mențină imputernicirile posibiliștilor de a convoca și organiza congresul cu condiția ca aceștia să renunțe în termeni clari și precisi la orice pretenție de a prescrie reguli obligatorii pentru acest congres și de „a-l folosi în propriile

lor interese". Trebuie, totuși, să remarcăm că nici chiar *manifestul* nu s-a putut agăța de rezoluțiile de la Haga.

Dar principalul rău nu stă în rezoluțiile propriu-zise, ci în felul în care posibiliștii au fost presați să le adopte. Și aici încep din nou născocirile. Volders a fost trimis pentru „a impune aceste hotărâri posibiliștilor”. Volders, care a fost trimis pentru că, dintre toți delegații Conferinței de la Haga, el a fost acela care i-a apărat cel mai energic! Ceea ce „a scris Bernstein” nu e obligatoriu pentru nimeni în afară de el, și e timpul ca autorii manifestului s-o știe. Și, deși nu am dreptul să vorbesc în numele „liderilor germani”, sînt convins că ei nu m-ar renege dacă aș cere Federației social-democrate și aliaților ei de la Paris să publice oricare dintre scrisorile primite de la ei.

Rezoluțiile de la Haga au fost date publicității, iar posibiliștii au fost avertizați că, în caz că nu le vor accepta, organizațiile reprezentate la conferință vor convoca un alt congres, adică acela despre care se vorbește în rezoluțiile adoptate la Bordeaux și la Troyes. Probabil că acest fapt le-a părut posibiliștilor „foarte răutăcios și autoritar”, dar era singurul mijloc de a le băga mințile în cap, dacă în genere așa ceva mai era posibil.

Și acum partea cea mai frumoasă, adevărata perlă a manifestului.

11. „Cu toate acestea, posibiliștii au acceptat efectiv toate rezoluțiile care au fost adoptate și le-au fost propuse în felul arătat mai sus”.

12. „Cu toate că rezoluțiile au fost acceptate, iar congresul convocat de posibiliști este și va fi în orice împrejurări suveran în ceea ce privește treburile lui interne, cu toate că fiecare parte poate prezenta spre rezolvare întregului congres orice caz litigios, adepții adunăturii secrete de la Haga convoacă acum la Paris un al doilea congres”.

Delegații la Conferința de la Haga au declarat că sînt gata să se alătore adunăturii secrete a posibiliștilor cu două condiții. În primul rînd, posibiliștii trebuie să convoace congresul cu asentimentul organizațiilor muncitorești și socialiste din Franța și din alte țări, ai căror delegați trebuie să semneze împreună cu posibiliștii înștiințarea de convocare a congresului. Posibiliștii au refuzat categoric să îndeplinească această condiție; să semneze oricine, numai reprezentanții grupării franceze rivale nu. Dacă autorii manifestului nu știu acest lucru, să se adreseze pentru lămuriri redactorului săptămînalului „Justice” *, care este foarte bine informat.

Ce-a de-a doua condiție prevedea ca acest congres să fie suveran în ceea ce privește verificarea mandatelor și stabilirea or-

* Hyndman. — *Nota red.*

dinii de zi. Posibiliștii nu au acceptat această condiție nici „în fapt”, nici altfel. Inițial, ei au stabilit că mandatele vor fi verificate de fiecare grupă națională în parte. La declarația părții adverse că hotărîrea în această problemă este de competența congresului în ansamblu, possibiliștii au răspuns că unele cazuri, cazurile excepționale, vor putea fi transmise spre rezolvare congresului, dar nu au pomenit nici un cuvînt din care să reiasă care cazuri anume vor fi considerate excepționale. Nu, ei continuă să se certe cu privire la drepturile care trebuie să fie atribuite congresului și care nu, și, numai după ce au primit circulara cu privire la convocarea „congresului rival” s-au văzut, în sfîrșit, nevoiți să declare clar și fără rezerve că congresul va rezolva toate cazurile în care grupele naționale vor infirma mandatele. Dacă ar fi declarat acest lucru la timp, principala dificultate ar fi fost rezolvată ; acum, firește, e prea tîrziu.

La aceleași tertipuri au recurs și în ceea ce privește ordinea de zi. Ei nu s-au considerat persoane împuternicite să indice anumite măsuri provizorii sau să formuleze propuneri pentru a ușura lucrările congresului, măsuri pe care acesta va fi liber să le aprobe sau să le respingă ; dimpotrivă, ei au acționat ca purtători ai unor puteri mistice și practic nelimitate asupra viitorului congres, purtători care, dacă binevoiesc, pot renunța la o parte din drepturile lor din amabilitate față de organizațiile din străinătate, iar acestea din urmă vor trebui în schimb să recunoască celelalte pretenții ale lor de a-și impune voința congresului. Luați spre exemplificare ultimele lor rezoluții din 13 mai, cînd primiseră deja circulara cu privire la convocarea contracongresului (vezi „Justice” din 25 mai). Ei continuă să se tocmească cu danezii în legătură cu ordinea de zi, ca și cînd lor sau danezilor le-ar fi fost dat dreptul de a rezolva probleme care sînt exclusiv de competența congresului. Apoi sînt destul de binevoitori ca să accepte o propunere a comitetului de protest al trade-unionurilor engleze cu privire la includerea pe ordinea de zi a regulamentului de convocare și de organizare a viitoarelor congrese. La aceasta, „Justice” adaugă cu naivitate că, chiar dacă mai sînt motive de nemulțumire, „tovarășii noștri germani și ceilalți tovarăși, ar putea de data aceasta să le treacă cu vederea”. Faceți-ne pe plac „numai de data aceasta”, iar data viitoare veți proceda cum veți dori, — propunere, într-adevăr, ademenitoare, din păcate însă jocul acesta a fost încercat și anul trecut la Londra, iar „de data aceasta” s-a dovedit a fi mult prea mult.

Ar fi fost de ajuns ca possibiliștii să spună un singur cuvînt, și s-ar fi ajuns la o înțelegere ; ei ar fi trebuit să însereze în regu-

lamentul și instrucțiunile lor cuvîntul „provizoriu”, „urmează să fie confirmat de congres”. Dar, în pofida tuturor eforturilor, tocmai acest lucru nu a putut fi obținut de la ei, și, în felul acesta, cel de-al doilea congres a devenit o necesitate pentru toți aceia care nu doreau să fie shiptonizați pentru a doua oară.

Intrucît cea mai mare parte din aceste discuții s-a purtat în coloanele săptămînalului „Justice”, este absolut evident că oamenii, care au declarat în numele Federației social-democrate ceea ce este cuprins în paragraful 12, fie că nu citesc propriul lor organ oficial de presă, fie că afirmă în mod deliberat ceea ce contravine faptelor.

13. „Ei au fixat pentru congresul lor aceeași dată ca și posibilistii pentru al lor, deși la Haga ei au adoptat în unanimitate o rezoluție în care se spune că sfîrșitul lunii iulie este timpul cel mai nepotrivit și mai incomod pentru organizarea unui congres al muncitorilor la Paris, și deși Anseele, într-o scrisoare către Federația social-democrată, a declarat că, dacă se va convoca un al doilea congres, acesta se va ține în septembrie, iar Liebknecht a spus că congresul se va ține fie anul acesta, fie anul viitor”.

Reiese, prin urmare, că delegații Conferinței de la Haga le-ar fi promis solemn posibilistilor că-și vor convoca congresul nu în iulie, ci „în septembrie” sau „fie anul acesta, fie anul viitor”. A treia săptămîină din iulie este, fără îndoială, „anul acesta”, astfel că lui Liebknecht, în orice caz, nu i se poate reproșa nimic. Din respect pentru cititorii noștri nu vom porni o discuție pe marginea unor pretenții atît de puerile. De altfel, pot spune că perioada dintre 14 și 21 iulie a fost aleasă, în primul rînd, pentru a satisface cererea unanimă a francezilor, iar în al doilea rînd pentru că singurul mijloc, încă neîncercat, de a se ajunge la fuziunea celor două congrese, dacă în general așa ceva e posibil, este de a le face să fie ținute concomitent.

14. „Principalii inițiatori ai adunăturii secrete de la Haga și al Congresului rival de la Paris sînt Lafargue, Guesde, d-na Eleanor Marx-Aveling (cu a cărei soră, o fiică a lui Karl Marx, este căsătorit Lafargue), Bernstein (redactorul ziarului «Sozialdemokrat»), Bebel și Liebknecht. Friedrich Engels aprobă întru totul acțiunile lor”.

În acest ultim „adevăr evident” există într-adevăr, în sfîrșit, o părțică de adevăr. Nimeni nu contestă faptul că sora d-nei Eleanor Marx-Aveling este fiica lui Karl Marx și soția lui Lafargue, deși, după felul în care se exprimă autorii manifestului, s-ar putea înțelege că d-na Lafargue este fiica lui Karl Marx, iar sora ei nu este. Și, deși este cu totul eronat faptul că Bernstein sau altcineva din Londra a fost, într-o măsură oarecare, „inițiator al Conferinței de la Haga” sau că ar fi avut cea mai mică legătură cu convocarea

sau stabilirea componenței ei, cred că nici una din persoanele enumerate mai sus nu va nega faptul că a contribuit la convocarea „congresului rival de la Paris”; ei au procedat însă astfel numai după ce atitudinea posibilistilor a făcut ca acest lucru să fie inevitabil. Autorii manifestului trebuie să știe că d-na E. Marx-Aveling și Bernstein l-au vizitat pe d-l Hyndman la începutul lunii aprilie, de îndată ce tonul săptăminalului „Justice” a devenit mai puțin „ostil” și „personal”, pentru a solicita sprijinul lui în aplanarea divergențelor existente, și că d-l Hyndman le-a promis acest sprijin.

La sfârșitul manifestului există o mică notă :

„Textul de mai sus va fi tradus în câteva limbi europene și trimis în toate țările”.

Semnăturile de pe documentul anexat dovedesc că de fapt problema a fost rezolvată în aproape toate țările din Europa. Marea majoritate a socialiștilor de pe continent s-a pronunțat pentru congresul convocat de colectivisti și blanquiști și împotriva celui convocat de posibilisti. Anglia este singura țară în care printre socialiști și printre muncitori în general mai există divergențe de păreri. De aceea răspunsul de față nu va fi tradus în nici o altă limbă.

Pe scurt :

1. În 1889 urmează să se țină la Paris două congrese : primul — în urma hotărârii Congresului sindicatelor franceze ținut la Bordeaux în octombrie-noiembrie 1888, hotărâre confirmată de crăciun de Congresul socialiștilor francezi de la Troyes ; al doilea — în urma hotărârii adoptate o săptămână mai târziu de Congresul internațional de la Londra al trade-unionurilor, organizarea lui fiind îndreptățită posibilistilor.

2. Fuziunea acestor două congrese s-ar fi înfăptuit aproape fără nici o dificultate dacă posibilistii, încă din primele înștiințări cu privire la convocarea congresului, n-ar fi pretins imputerniciri pe care nici Congresul de la Londra nu le-a avut și, prin urmare, nici nu le putea da, și anume : dreptul de a reglementa treburile interne ale congresului, de a fixa dinainte modul de verificare a mandatelor, ordinea de zi și întregul regulament, cu alte cuvinte aceleași drepturi pe care le-a pretins și le-a exercitat Comitetul parlamentar la Congresul de la Londra.

3. Întrucât în trecut și în prezent acțiunile posibilistilor au lipsit complet celelalte grupe de socialiști francezi de posibilitatea de a participa la congresul convocat de posibilisti, socialiștii germani — deputați în Reichstag — au încercat să joace rolul de mediatori între cele două partide cu ajutorul conducătorilor acelor partide muncitorești naționale cu care întrețineau legături. Rezultatul a fost

Conferința de la Haga (28 februarie), față de ale cărei rezoluții, chiar după părerea manifestului pe care-l analizăm, „în principiu nu pot exista obiecții serioase”.

4. În aceste rezoluții, mandatul dat posibilistilor de Congresul de la Londra a fost recunoscut și confirmat întru totul, dar cu condiția ca ei să renunțe la pretenția de a-și impune voința viitorului congres. Belgianii, olandezii, germanii, elvețienii și chiar și francezii neposibiliști și-au exprimat hotărârea de a participa la congresul convocat de posibilisti, cu condiția ca acesta să fie un congres *liber*, prin urmare ei au pus o singură condiție al cărei caracter judicios era evident și de necontestat.

5. Cu toate acestea, posibilistii refuză să recunoască aceste rezoluții și, în circularele care urmează, propun numai concesii formale, care în realitate se reduc la zero. În problema principală — suveranitatea congresului în treburile sale interne —, ei nu cedează; tratativele se duc pînă la sfîrșitul lunii aprilie, dar fără nici un rezultat.

6. În sfîrșit, deoarece posibilistii nu vor să dea un răspuns clar, care să-i oblige și să garanteze că atitudinea scandaloasă a inițiatorilor Congresului de la Londra față de participanți nu se va repeta, colectivității francezi, cu aprobarea cîtorva organizații naționale, fixează pentru data de 14 iulie congresul votat la Bordeaux și Troyes.

7. Marea majoritate a organizațiilor socialiste și reprezentanții socialiștilor din Europa s-au pronunțat, după cum reiese din anexă, pentru acest congres, nedorind să ofere lumii pentru a doua oară jalnicul spectacol al unui congres al muncitorilor care are loc numai pentru că e tolerat și care este încătușat de regulamentul impus de organizatorii lui.

Mandatul dat la Londra, recunoscut de Conferința de la Haga, a fost făcut bucăți de posibilistii înșiși, care au pretins nu numai să organizeze ei viitorul congres, ci și să-l controleze și să-l conducă.

Și acum îngăduiți-mi să închei cu cuvintele manifestului :

„Tovarși și concetățeni, faptele vă sînt cunoscute. Voi înșivă trebuie să vă îngrijiți ca acei oameni care ar trebui primii să-și sacrifice interesele personale cauzei socialismului să nu aducă în mod deliberat prejudicii cauzei voastre, cauzei muncitorilor din lumea întreagă”.

1 iunie 1889

Publicat sub formă de broșură
la Londra în iunie 1889

Se tipărește după textul
broșurii

Tradus din limba engleză

Comunicatul comisiei de organizare
cu privire la convocarea
Congresului internațional muncitoresc socialist ⁶⁹²

Muncitori și socialiști din Europa și America !

Congresul muncitorilor de la Bordeaux, la care au participat delegați din partea a peste 200 de camere sindicale din toate centrele industriale ale Franței, și Congresul de la Troyes, la care au participat delegați din partea a 300 de grupări muncitorești și socialiste, reprezentând forțele unite ale clasei muncitoare franceze și ale socialismului revoluționar, au hotărât să convoace la Paris, în timpul expoziției internaționale, un congres muncitoresc la care vor putea lua parte proletari din întreaga lume.

Această hotărîre a fost salutată cu bucurie de socialiștii din Europa și America, fericiți că au posibilitatea să se întâlnească și să formuleze cu claritate revendicările clasei muncitoare în domeniul legislației internaționale a muncii, problemă care urmează să fie dezbătută la Conferința de la Berna, convocată de reprezentanții guvernelor europene în septembrie anul acesta.

Capitaliștii îi invită pe cei bogați și puternici la expoziția internațională pentru a contempla și admira realizările muncitorilor, condamnați la mizerie în mijlocul celei mai mari avuții de care a dispus vreodată o societate omenească. Noi, socialiștii, care năzuim la emanciparea muncii, la desființarea sistemului sclaviei salariate și la crearea unei orînduiri sociale în care toți muncitorii, fără deosebire de sex sau naționalitate, vor avea dreptul la avuțiile create prin munca lor comună, noi îi invităm pe adevărații producători ai acestor avuții să se întâlnească cu noi la 14 iulie la Paris.

Îi chemăm să întărească legăturile de prietenie, care, unind eforturile proletarilor din toate țările, vor grăbi începutul lumii noi.
„Proletari din toate țările, uniți-vă !”

Semnăturile delegaților americani, precum și alte cîteva care ne-au fost promise, dar pe care nu le-am primit încă, vor fi publicate într-o circulară ulterioară.

Delegații sînt rugați să-și anunțe sosirea cel puțin cu o săptămînă înainte de deschiderea congresului, pentru ca comitetul de organizare să poată da dispozițiile necesare în vederea găzduirii lor (casă și masă), precum și a primirii lor la gară.

Austria. Din partea Partidului muncitoresc socialist : J. Popp, V. Adler, E. Kralik, A. Zinnram, N. Hoffmann, A. Kreutzer, J. Winzig, G. Popper (Viena), J. Mackart, H. Flöckinger, K. Sams (Innsbruck), A. Weiguny, J. Siegl (Linz), A. Friemel, V. Wiener, T. Heinz, A. Boček (Steyr), K. Schneeweiss, A. Sabotka, A. Klofáč, J. Hybeš (Brünn), V. Šturc, F. Došek, T. Němeček (Praga), T. Zedniček, R. Zahálka (Prossnitz), A. Gerin, C. Ucekar, J. Lax (Triest), J. Daniluk (Lemberg), T. Adenau (Klagenfurt), E. Rieger (Bratzen), J. Zimmermann (Jägerndorf).

Belgia. Din partea Partidului muncitoresc socialist din Gand : E. Anseele, E. Van Beveren.

Elveția. Brandt, vicepreședinte al Uniunii Grütli. Din partea Partidului social-democrat elvețian : A. Reichel, A. Steck.

Franța. Din partea Federației camerelor sindicale și a Asociațiilor muncitorilor din Franța : R. Lavigne. Din partea Federației socialiste din Franța : G. Batisse.

Germania. Din partea Partidului muncitoresc social-democrat din Germania : Bebel, Frohme, Grillenberger, Harm, Kühn, Liebknecht, Meister, Sabor, Singer, Schumacher, membri ai Reichstagului.

Marea Britanie. R. B. Cunninghame Graham, membru în parlament. Din partea Ligii socialiste : William Morris, F. Kitz. Din partea Asociației electorale a muncitorilor : W. Parnell (secretar), G. Bateman, H. Champion, Tom Mann. Din partea Uniunii minerilor din Ayrshire : J. Keir-Hardie.

Italia. Din partea organizațiilor socialiste revoluționare : Amilcare Cipriani.

Olanda. Din partea Partidului muncitoresc social-democrat din Țările de Jos : Domela Nieuwenhuis, Croll.

Polonia. S. Mendelsohn din partea grupării „Walka Klas” („Lupta de clasă”) ; W. Anielewski din partea Comitetului muncitoresc din Varșovia.

Portugalia. Din partea uniunilor muncitorești socialiste : Carvalho.

Rusia. Stepneak.

Spania. Din partea Partidului muncitoresc socialist spaniol : Pablo Iglesias, F. Diego.

Comisia de organizare a congresului :

Din partea Federației camerelor sindicale din Paris : Boulé, Besset, Manceau, Roussel și Feline.

Din partea organizațiilor socialiste din Paris : Vaillant, Guesde, Deville, Jaclard, Crepin și Lafargue.

Din partea grupului socialist al Consiliului municipal din Paris: Daumas, Longuet, Vaillant și Chauviere, consilieri municipali.

Din partea grupului socialist din Camera deputaților : Ferroul și Planteau, deputați.

Secretar pentru Franța : Besset, Bourse du Travail, Rue J. J. Rousseau, Paris.

Secretar pentru străinătate : Paul Lafargue, Le Perreux, Paris — Banlieue ; lui i se va face orice comunicare.

Publicat la începutul lunii iunie 1889
sub formă de foaie volantă
în limbile franceză și engleză,
în „Der Sozialdemokrat” nr. 22
din 1 iunie 1889 și în alte ziare
socialiste din diferite țări,
precum și în broșura :
„Congrès International Ouvrier
Socialiste de Paris”, Paris, 1889

Se tipărește după textul apărut
în „Der Sozialdemokrat”,
confruntat cu textul foi volante
apărute în limba engleză

Tradus din limbile germană
și engleză

Adnotări

¹ Ediția din „Manifestul Partidului Comunist” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 4, București, Editura politică, 1963, ed. a II-a, p. 461—500), pentru care a fost scrisă această prefață, reprezintă a treia ediție germană autorizată, prima ediție revăzută de Engels după moartea lui Marx. — 3.

² Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 2, București, Editura politică, 1962, ed. a II-a, p. 239—532. — 4.

³ Acest articol al lui Engels a fost scris la sfârșitul lunii mai 1883 și publicat în „Sozialdemokrat” la 7 iunie 1883 sub titlul „Cîntecul calfei» de Georg Weerth (1846)”. Încă în 1856, curînd după moartea lui Weerth, Marx intenționa să scrie un necrolog în memoria acestuia. El nu și-a tradus în fapt această intenție, pentru că publicarea unui astfel de necrolog în condițiile reacțiunii care domnea în Germania în deceniul al 6-lea nu era cu putință. Unul din motivele care l-au determinat pe Engels să scrie acest articol a fost dorința lui de a trezi interesul muncitorilor și social-democraților germani pentru trecutul revoluționar al mișcării muncitorești germane. Titlul articolului a fost schimbat de Institutul de marxism-leninism de pe lângă C.C. al P.C.U.S. potrivit cu conținutul lui.

„Der Sozialdemokrat” -- săptămînal german, organul central de presă al Partidului social-democrat din Germania, a apărut în perioada în care a fost în vigoare legea excepțională împotriva socialiștilor, la Zürich din septembrie 1879 pînă în septembrie 1888 și la Londra din octombrie 1888 pînă la 27 septembrie 1890. În anii 1879—1880 a apărut sub îngrijirea lui Georg Vollmar, iar din 1881 pînă în 1890 sub îngrijirea lui Eduard Bernstein. Marx și Engels au colaborat la această gazetă în tot timpul apariției ei, au ajutat în mod activ redacția gazetei să promoveze în coloanele acesteia o linie proletară, marxistă și au criticat și îndreptat diferitele ei greșeli și șovăieli. — 5.

⁴ Georg Weerth. „Leben und Thaten des berühmten Ritters Schnapphahnski”, Hamburg, 1849 („Viața și faptele renumitului cavaler Schnapphahnski”); această lucrare a lui G. Weerth a fost publicată în „Neue Rheinische Zeitung” în august-septembrie, decembrie 1848 și ianuarie 1849, sub forma unei serii de foiletoane fără semnătură.

„Neue Rheinische Zeitung. Organ der Demokratie” a apărut zilnic la Köln, sub conducerea lui Marx, de la 1 iunie 1848 pînă la 19 mai 1849. Din redacție făceau parte F. Engels, precum și W. Wolff, G. Weerth, F. Wolff, E. Dronke, F. Freiligrath și H. Bürgers. Ca organ de presă combativ al aripii proletare

a democrației, „*Neue Rheinische Zeitung*” a avut rolul de educator al maselor populare, pe care le ridica la luptă împotriva contrarevoluției. Articolele de fond, care precizau poziția ziarului în problemele fundamentale ale revoluției din Germania și din Europa, erau scrise, de regulă, de Marx și de Engels.

În pofida prigoanei și a șicanelor polițienești, „*Neue Rheinische Zeitung*” a apărut cu curaj interesele democrației revoluționare, interesele proletariatului. În mai 1849, în condițiile ofensivei generale a contrarevoluției, guvernul prusian, profitând de faptul că Marx nu fusese repus în drepturile de cetățean prusian, a emis un ordin de expulzare a lui din Prusia. În urma expulzării lui Marx și a persecuțiilor împotriva celorlalți redactori, ziarul și-a încetat apariția. Ultimul număr, numărul 301, a apărut la 19 mai 1849, imprimat cu cerneală roșie. — 6.

⁵ *Soulouque*, președinte al republicii Haiti, care la 26 august 1849 s-a proclamat împărat; a devenit cunoscut prin cruzimea și îngîmfarea sa. Presa anti-bonapartistă folosea acest nume pentru a-l desemna pe Napoleon al III-lea. — 6.

⁶ În articolul „*Apocalipsul*” (este vorba de „*Apocalipsul sf. Ioan Teologul*”, în grecește „*apocalypsis*”, una din cărțile Bibliei), Engels tratează unele probleme ale istoriei creștinismului timpuriu, pentru care, după cum afirmă el însuși, a manifestat interes încă din 1841 și care au mai fost în parte abordate în articolul său „*Bruno Bauer și creștinismul primitiv*” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 19, București, Editura politică, 1964, p. 316—325). În 1894, Engels a făcut o expunere mai amănunțită a acestor probleme în lucrarea sa „*Cu privire la istoria creștinismului primitiv*” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 22, ediția de față). Articolul a apărut în revista „*Progress*”.

„*Progress*” — revistă lunară engleză pentru problemele de știință, politică și literatură; a apărut la Londra din 1883 pînă în 1887. Un timp revista a avut legături cu curentele socialiste. La revistă au colaborat Eleanor Marx și Edward Aveling. — 9.

⁷ Este vorba de *Școala teologică de la Tübingen* — școală de cercetători și critici ai Bibliei, întemeiată de Ferdinand Christian Baur în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Adepții acestei școli au criticat contradicțiile și o seamă de nepotriviri cu istoria din cărțile Noului testament, dar au căutat să mențină unele dogme ale Bibliei, pretinzînd că sînt veridice din punct de vedere al istoriei. Fără să vrea, acești cercetători au contribuit la subminarea autorității Bibliei. — 9.

⁸ Este vorba de capitolele al doilea și al treilea din „*Apocalipsul sf. Ioan*”. — 10.

⁹ *Stoicii* — reprezentanți ai unei școli filozofice care a apărut în Grecia antică la sfîrșitul secolului al IV-lea î.e.n. și a dăinuit pînă în secolul al VI-lea al erei noastre. Reprezentanții acestei școli oscilau între materialism și idealism. În timpul Imperiului roman, filozofia stoicilor s-a transformat într-o teorie idealistă-religioasă reacționară. Stoicii manifestau un interes deosebit pentru problemele de morală, pe care le tratau în spiritul misticismului și al fatalismului; ei propagau ideea existenței sufletului în afara trupului, cultul supunerii omului în fața destinului, neîmpotrivirea la rău, renunțarea de sine și ascetismul etc. Doctrina stoicilor a exercitat o mare influență asupra formării religiei creștine. — 10.

¹⁰ Irineu. „*Cinci cărți împotriva ereziilor*”, cartea a V-a, cap. 28—30.

Referindu-se la Tacit, Engels a comis, pe cît se vede, o inadverență: în pasajul indicat din „*Analele*” lui Tacit se vorbește într-adevăr de Nero,

- dar în legătură cu altceva ; despre faptele menționate de Engels, Tacit vorbește într-o altă lucrare a sa — „Historiae” („Istorii”), cartea a II-a, cap. 8. — 13.
- ¹¹ În lucrarea sa „Cu privire la istoria creștinismului primitiv”, scrisă în 1894 (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 22, ediția de față), Engels a făcut unele precizări în legătură cu conducătorii legiunilor răscolite. — 13.
- ¹² Articolul „Marx și *«Neue Rheinische Zeitung»*” a fost scris de Engels pentru gazeta „Sozialdemokrat”, cu prilejul comemorării unui an de la moartea lui K. Marx. — 15.
- ¹³ K. Marx și F. Engels. „Manifestul Partidului Comunist” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 4, București, Editura politică, 1963, ed. a II-a, p. 478) ; în citatul de față, sublinierile sînt făcute de F. Engels. — 15.
- ¹⁴ Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 4, București, Editura politică, 1963, ed. a II-a, p. 499—500. — 16.
- ¹⁵ Prin *Codul Napoleon* Engels înțelege aici și în cele ce urmează nu numai Codul civil adoptat de Napoleon în 1804 și cunoscut sub denumirea „Codul Napoleon”, ci în sens larg întregul sistem al dreptului burghez, reprezentat prin cele cinci coduri (civil, de procedură civilă, comercial, penal și de procedură penală), adoptate în timpul lui Napoleon între anii 1804 și 1810. Aceste coduri au fost introduse în regiunile din vestul și sud-vestul Germaniei, cucerite de Franța napoleonică și au continuat să fie în vigoare în Provincia renană și după alipirea acesteia la Prusia, în 1815. Codul civil francez („Codul Napoleon” propriu-zis) a fost denumit de Engels „un cod clasic al societății burghize” (vezi volumul de față, p. 300). — 17.
- ¹⁶ Studentul german democrat Gustav Adolf Schöffel, care, după revoluția din martie 1848, a editat la Berlin gazeta „Volksfreund”, a fost judecat în aprilie 1848 și condamnat la 6 luni de detențiune într-o fortăreață, fiind acuzat de instigare la rebeliune. Acuzarea se întemeia pe faptul că a publicat în nr. 5, din 19 aprilie, al gazetei două articole ale sale în care se ridica în apărarea drepturilor maselor muncitoare. — 18.
- ¹⁷ „Kreuz-Zeitung” — cum mai era denumit cotidianul german „Neue Preussische Zeitung” — a fost editat la Berlin din iunie 1848 pînă în 1939 ; a fost organul de presă al camarilei contrarevoluționare de la curte și al iunkerimii prusiene, iar mai tirziu al cercurilor de extremă dreaptă ale partidului conservator german. Ziarul purta pe frontispiciu o cruce — emblema Landwehrului. — 19.
- ¹⁸ Este vorba de articolul lui F. Engels „Adunarea de la Frankfurt” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 5, București, Editura politică, 1963, ed. a II-a, p. 14—18). — 19.
- ¹⁹ Engels se referă la articolele din „Neue Rheinische Zeitung” consacrate criticii Adunării naționale de la Frankfurt și a celei de la Berlin ; o bună parte a acestor articole au fost scrise de Marx (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 5 și 6 ale ediției de față). Într-o formă mai succintă, Engels a reluat această critică în lucrarea sa „Revoluție și contrarevoluție în Germania” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 8, București, Editura politică, 1960, p. 90—91). — 20.
- ²⁰ A. Bougeart. „Marat, l'Ami du Peuple”, t. I—II, Paris, 1865. („Marat, prietenul poporului”).

„L'Ami du Peuple” — ziar editat de la 12 septembrie 1789 pînă la 14 iulie 1793 de către Jean Paul Marat, unul dintre conducătorii iacobinilor ; a apărut sub acest titlu între 16 septembrie 1789 și 21 septembrie 1792, purtînd semnătura : Marat, l'Ami du Peuple. — 20.

- ²¹ Este vorba de articolul lui K. Marx „Revoluția din iunie” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 5, București, Editura politică, 1963, ed. a II-a, p. 148—152). — 21.
- ²² 24 februarie 1848 — ziua cînd a fost răsturnată monarhia lui Ludovic-Filip în Franța.
La 24 februarie st. v. (7 martie) 1848, Nicolaie I, aflînd de victoria revoluției din februarie în Franța, a ordonat ministrului de război să efectueze o mobilizare parțială în Rusia în vederea pregătirii luptei împotriva revoluției în Europa. — 21.
- ²³ Seria de articole intitulate „Die schlesische Milliarde” („Miliardul silezian”) ale lui Wilhelm Wolff, prieten și tovarăș de luptă al lui Marx și Engels, a apărut între 22 martie și 25 aprilie 1849 în „Neue Rheinische Zeitung” nr. 252, 255, 256, 258, 264, 270—272 și 281. În 1886, aceste articole, cu unele modificări și cu o introducere scrisă de Engels, au fost publicate sub formă de broșură (vezi volumul de față, p. 238—249). Engels a făcut o analiză amănunțită a acestor articole în lucrarea sa „Wilhelm Wolff” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 19, București, Editura politică, 1964, p. 59—97). — 21.
- ²⁴ Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 6, București, Editura politică, 1959, p. 441—472. — 21.
- ²⁵ Vezi articolul „Către muncitorii din Colonia”, apărut sub semnătura redacției în „Neue Rheinische Zeitung” nr. 301, din 19 mai 1849 (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 6, București, Editura politică, 1959, p. 578). — 22.
- ²⁶ „Kölnische Zeitung” — cotidian german, a apărut sub această denumire din 1802. În perioada revoluției din 1848—1849 și a reacțiunii care i-a urmat a reflectat politica trădătoare și lașă a burgheziei liberale prusiene și a dus în permanență o luptă înverșunată împotriva lui „Neue Rheinische Zeitung”. — 22.
- ²⁷ La 13 iunie 1849, partidul mic-burghez al „Muntelui” („Montagne”) a organizat la Paris o demonstrație pașnică de protest împotriva trimerii trupelor franceze pentru înăbușirea revoluției în Italia, ceea ce reprezenta o încălcare a Constituției Republicii Franceze, care interzicea folosirea trupelor franceze împotriva libertății unui alt popor. Eșecul acestei demonstrații, care a fost împrăștiată de trupe, a confirmat falimentul democrației mic-burgeze în Franța. După 13 iunie, mulți dintre liderii partidului „Muntelui”, precum și democrații mic-burgezi străini care aveau legături cu ei au fost arestați și expulzați sau nevoiți să emigreze din Franța. — 23.
- ²⁸ În legătură cu participarea lui Engels la răscoala din Baden-Palatinat din 1849 în cadrul detașamentului de voluntari condus de Willich vezi lucrarea sa „Campania germană pentru constituția imperiului” (K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 7, București, Editura politică, 1960, p. 115—211). — 23.
- ²⁹ „Originea familiei, a proprietății private și a statului” — una dintre operele fundamentale ale marxismului. În această lucrare se face o analiză științifică a istoriei omenirii în primele etape ale dezvoltării ei, este prezentat procesul de descompunere a orînduirii comunei primitive și de formare a societății

împărțite în clase, bazată pe proprietatea privată, sînt arătate trăsăturile caracteristice generale ale acestei societăți, explicate particularitățile dezvoltării relațiilor familiale în diferitele formațiuni social-economice, sînt dezvăluite originea și esența statului și este demonstrată inevitabilitatea istorică a dispariției lui treptate, o dată cu victoria definitivă a societății comuniste, fără clase.

Engels a scris lucrarea „Originea familiei, a proprietății private și a statului” într-un răstimp de două luni, de la sfîrșitul lunii martie pînă la sfîrșitul lunii mai 1884. Cercetînd manuscrisele rămase de la Marx, Engels a descoperit un conspect amănunțit al cărții savantului american progresist L. H. Morgan „Ancient Society” („Societatea antică”); conspectul, întocmit de Marx în anii 1880—1881, conținea numeroase observații critice și teze proprii, precum și completări din alte izvoare. Engels, după ce a citit acest conspect și s-a convins că lucrarea lui Morgan constituie o confirmare a interpretării materialiste date de Marx și de el istoriei, precum și a concepțiilor lor despre societatea primitivă, a considerat necesar să consacre acestor probleme o lucrare specială. El a folosit din plin observațiile lui Marx, precum și unele concluzii și materialul faptic din cartea lui Morgan. Engels considera că aceasta constituie „în oarecare măsură executarea unui mandat testamentar” al lui Marx. La elaborarea cărții, el a folosit și alte materiale, foarte multe și variate, adunate prin propriile lui cercetări în domeniul istoriei Greciei și Romei, a vechii Irlande, a vechilor germani etc. (vezi lucrările lui Engels: „Marca”, „Contribuții la studiul istoriei vechilor germani” și „Perioada francă”, publicate în: K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 19, București, Editura politică, 1964 etc.).

Inițial, Engels intenționa să-și publice lucrarea în „Neue Zeit”, revistă teoretică legală a social-democrației germane; ulterior însă a renunțat la acest proiect, considerînd că, dată fiind orientarea ei politică, această operă nu poate să apară în Germania în condițiile legii excepționale împotriva socialiștilor. Cartea a apărut la Zürich la începutul lunii octombrie 1884. La început autoritățile germane au creat dificultăți în calea difuzării ei, mai tirziu însă aceste dificultăți au putut fi biruite, și următoarele două ediții (ediția a doua în 1886 și a treia în 1889) au apărut la Stuttgart. În aceste ediții nu s-au făcut nici un fel de modificări față de prima ediție. Primele traduceri în alte limbi — în polonă, română și italiană — ale acestei lucrări străine au apărut în 1885. În limba română lucrarea a fost tradusă de Ioan Nădejde și a apărut în „Contemporanul”, la Iași (1885—1886). Este printre primele traduceri integrale din lume, făcută după ediția I, din 1884, traducere cunoscută și apreciată de F. Engels. Ulterior, în 1891, în ziarul „Munca”, București, a apărut articolul „Preistoria familiei. (Bachofen, MacLennan, Morgan)”, care reprezintă primele 12 alineate din introducerea lui Engels la ediția a IV-a din 1891 a acestei lucrări. Traducerea în limba italiană a fost redactată chiar de Engels, ca și cea în limba daneză, apărută în 1888. Prima ediție a fost tradusă și în limba sîrbă.

În 1890, adunînd noi materiale din domeniul istoriei societății primitive, Engels a început să pregătească o nouă ediție a cărții sale. Cu acest prilej, el a studiat tot ce a apărut nou în această problemă, inclusiv lucrările savantului rus M. M. Kovalevski, a introdus în textul inițial numeroase modificări și îndreptări, precum și unele completări substanțiale, îndeosebi în capitolul despre familie, ținînd seama de ultimele realizări în domeniul arheologiei și etnografiei (în volumul de față, cele mai importante schimbări făcute în ediția a IV-a sînt menționate în notele de subsol). Dar modificările și precizările aduse nu au afectat concluziile lui Engels, cărora datele noi ale științei le-au adus o nouă confirmare. Aceste concluzii și-au păstrat în continuare întreaga lor valabilitate; dezvoltarea ulterioară a științei a de-

monstrat cât de juste sint tezele fundamentale ale lucrării lui Engels, deși — în lumina noilor date științifice — unele date de amănunt luate din cartea lui Morgan necesită o anumită precizare (de pildă periodizarea istoriei societății primitive făcută de Morgan, terminologia folosită de el în legătură cu aceasta etc.).

Ediția a IV-a, revăzută și adăugită, a cărții lui Engels a apărut la Stuttgart la sfârșitul anului 1891. Edițiile apărute după această dată nu au mai suferit nici un fel de modificări. La ediția a IV-a, Engels a scris o nouă prefață, apărută și sub formă de articol separat sub titlul „Contribuții la istoria familiei primitive” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 22, ediția de față).

În timpul vieții lui Engels au mai apărut două ediții — a V-a (1892) și a VI-a (1894). Amândouă aceste ediții reprezintă o simplă retipărire a ediției a IV-a. După această ediție s-au făcut primele traduceri în limba franceză (versiunea apărută în 1893 a fost redactată de Laura Lafargue și revăzută de Engels), în limba bulgară (1893), în limba spaniolă (1894). Traducerea în limba engleză a apărut abia în 1902. În limba rusă a apărut pentru prima oară la Petersburg în 1894. După 23 August 1944, în limba română această lucrare a apărut în 5 ediții. — 25.

- ³⁰ Este vorba de „Conspectul asupra cărții lui Lewis H. Morgan «Ancient Society», întocmit de Marx și publicat în „Arhiva Marx-Engels”, vol. IX, 1941, p. 1—192. — 27.
- ³¹ Este vorba de cartea lui E. A. Freeman „Comparative Politics” („Politica comparată”), London, 1873. — 28.
- ³² Vezi L. H. Morgan. „Ancient Society”, London, 1877, p. 19, precum și „Arhiva Marx-Engels”, vol. IX, p. 4. — 29.
- ³³ *Pueblo* — denumire dată unui grup de triburi indiene din America de Nord care locuiau pe teritoriul Noului Mexic (sud-vestul S.U.A. și nordul Mexicului de astăzi) care erau unite printr-o istorie și o cultură comune. Acest nume, care provine de la cuvântul spaniol *pueblo* (popor, așezare, comunitate), le-a fost dat de cuceritorii spanioli datorită caracterului specific al așezărilor lor, care erau niște case-fortărețe comune mari, cu cîte 5—6 etaje, în care locuiau pînă la o mie de oameni; denumirea de „pueblo” a fost folosită și pentru desemnarea așezărilor acestor triburi. — 32.
- ³⁴ Engels se referă la opera lui Caius Julius Caesar „De bello gallico” și la aceea a lui Publius Cornelius Tacitus „Germania”. — 34.
- ³⁵ În munca de elaborare a primei ediții a lucrării sale, Engels a folosit următoarele cărți ale lui McLennan: „Primitive Marriage. An Inquiry into the Origin of the Form of Capture in Marriage Ceremonies” („Căsătorie primitivă. Cercetări asupra originii formei de răpire în ceremonialul căsătoriei”), Edinburgh, 1865; „Studies in Ancient History comprising a Reprint of «Primitive Marriage. An Inquiry into the Origin of the Form of Capture in Marriage Ceremonies», London, 1876 („Studii asupra istoriei antice, cuprinzînd o retipărire a cărții «Căsătorie primitivă. Cercetări asupra originii formei de răpire în ceremonialul căsătoriei»). Pregătind ediția a IV-a (1891), Engels a studiat și noua ediție a ultimei cărți a lui McLennan, apărută în 1886 la Londra și New York. — 36.
- ³⁶ L. H. Morgan. „Ancient Society”, London, 1877, p. 435. — 36.
- ³⁷ K. Marx. „Conspect asupra cărții lui Lewis H. Morgan «Ancient Society»” (vezi „Arhiva Marx-Engels”, vol. IX, p. 21). — 37.

- ³⁸ Este vorba de cartea lui J. J. Bachofen „Das Mutterrecht. Eine Untersuchung über die Gynaiokratie der alter Welt nach ihrer religiösen und rechtlichen Natur”, Stuttgart, 1861 („Matriarhatul. Studiarea gynecocratiei din lumea veche sub raportul naturii ei religioase și juridice”). — 38.
- ³⁹ Ch. Letourneau. „L'évolution du mariage et de la famille” („Evoluția căsătoriei și a familiei”), Paris, 1888. — 38.
- ⁴⁰ Această afirmație a lui Saussure este citată în cartea lui A. Giraud-Teulon „Les origines du mariage et de la famille” („Originile căsătoriei și ale familiei”), Genève, Paris, 1884, p. XV. — 39.
- ⁴¹ E. Westermarck. „The History of Human Marriage” („Istoria căsătoriei”), London and New York, 1891. — 39.
- ⁴² Ch. Letourneau. „L'évolution du mariage et de la famille”, Paris, 1888, p. 41. — 39.
- ⁴³ A. Espinas. „Des sociétés animales” („Societăți animale”), Paris, 1877. Engels îl citează pe Espinas după cartea lui Giraud-Teulon (vezi adnotarea nr. 40), p. 518, lucrare în care apare ca o anexă un fragment din cartea lui Espinas. — 39.
- ⁴⁴ H. H. Bancroft. „The Native Races of the Pacific States of North America” („Rasele indigene de pe țărmurile Pacificului din Statele de Nord ale Americii”), vol. I—V, New York, 1875. — 41.
- ⁴⁵ Vezi E. Westermarck. „The History of Human Marriage”, London and New York, 1891, p. 70—71. — 42.
- ⁴⁶ Această scrisoare a lui Marx nu s-a păstrat. Engels se referă la ea în scrisoarea adresată lui Kautsky la 11 aprilie 1884. — 43.
- ⁴⁷ Este vorba de textul tetralogiei lui Richard Wagner „Der Ring des Nibelungen” („Inelul Nibelungului”), pe care compozitorul însuși l-a scris pe baza epopeii scandinave „Edda” și a epopeii germane „Nibelungenlied” („Cîntecul Nibelungilor”). Vezi R. Wagner. „Der Ring des Nibelungen, erster Tag, die Walküre”, zweiter Aufzug („Inelul Nibelungului, prima zi, Walkiria”, actul doi).
- „*Nibelungenlied*” („Cîntecul Nibelungilor”) — un important monument al epopeii eroice populare germane, creat pe baza vechilor mituri și legende germane din perioada așa-numitei mari migrațiuni a popoarelor (secolele III—V). În forma în care s-a păstrat pînă în vremurile noastre, acest poem epic datează din jurul anului 1200. — 43.
- ⁴⁸ „*Edda*” — culegere de legende mitologice și eroice și de cîntece ale popoarelor scandinave; s-a păstrat sub formă de manuscris din secolul al XIII-lea, descoperit în 1643 de episcopul islandez Sveinsson (așa-numita „Edda Veche”) și sub forma unui tratat despre poezia skalzilor, alcătuit la începutul secolului al XIII-lea de poetul și cronicarul Snorri Sturluson („Edda Nouă”). Cîntecele „*Eddei*” sînt o reflectare a stării societății scandinave în perioada de descompunere a orînduirii gentilice și de migrațiune a popoarelor. În ele se întîlnesc figuri și subiecte din creația populară a vechilor germani.
- „*Ögisdrecca*” — un cîntec din „Edda Veche”, făcînd parte dintre textele mai noi ale culegerii. Engels citează aici pasaje din strofele 32 și 36 ale acestui cîntec. — 43.

- ⁴⁹ *Așii și Vanli* — două grupuri de zei din mitologia scandinavă.
„*Saga Inglinga*” — prima saga din „*Heimskringla*”, („Cercul pământului”), cartea poetului și cronicarului medieval islandez Snorri Sturluson despre regii Norvegiei (din cele mai vechi timpuri pînă în secolul al XII-lea); a fost alcătuită în prima jumătate a secolului al XIII-lea, la baza lor stînd cronicile despre regii Norvegiei și Saga gentilice islandeze și norvegiene. Engels citează un pasaj din capitoul 4 al acestei saga. — 43.
- ⁵⁰ L. H. Morgan. „*Ancient Society*”, London, 1877, p. 425. — 44.
- ⁵¹ Vezi J. J. Bachofen. „*Das Mutterrecht*”, Stuttgart, 1861, S. XXIII, 385 și altele. — 46.
- ⁵² K. Marx. „*Conspect asupra cărții lui Lewis H. Morgan «Ancient Society»*” (vezi „*Arhiva Marx-Engels*”, vol. IX, p. 187). — 46.
- ⁵³ Caesar. „*De bello gallico*”, cartea a V-a, cap. 14. — 46.
- ⁵⁴ „*The People of India*” („*Populația Indiei*”). Edited by J. F. Watson and J. W. Kaye. Vol. I—VI, London, 1868—1872. Engels citează din volumul al II-lea al acestei lucrări, p. 85. — 46.
- ⁵⁵ Este vorba de clasele sau secțiile matrimoniale — grupuri speciale în care erau împărțite majoritatea triburilor australiene. Bărbații dintr-un grup se puteau căsători numai cu femeii dintr-un anumit alt grup. Fiecare trib număra 4—8 asemenea grupuri. — 46.
- ⁵⁶ L. H. Morgan. „*Systems of Consanguinity and Affinity of the Human Family*” („*Sisteme de consanguinitate și de afinitate ale familiei*”), Washington, 1871. — 48.
- ⁵⁷ Rezultatele cercetărilor efectuate de Fison împreună cu Howitt au fost expuse în cartea: L. Fison and A. W. Howitt. „*Kamilaroi and Kurnai*”, Melbourne, Sydney, Adelaide and Brisbane, 1880. — 48.
- ⁵⁸ Vezi L. H. Morgan. „*Ancient Society*”. London, 1877, p. 459; Engels reproduce acest citat în formularea dată de Marx (vezi „*Arhiva Marx-Engels*”, vol. IX, p. 28). — 51.
- ⁵⁹ Engels citează scrisoarea lui Arthur Wright după extrasul din cartea lui Morgan (vezi L. H. Morgan. „*Ancient Society*”, London, 1877, p. 455, precum și „*Arhiva Marx-Engels*”, vol. IX, p. 26—27). Textul integral al acestei scrisori (data ei exactă este 19 mai 1874, în timp ce Morgan indică anul 1873) a fost publicat în revista „*American Anthropologist*”. New Series, Menasha, Wisconsin, U.S.A., 1933, nr. 1, p. 138—140. — 53.
- ⁶⁰ H. H. Bancroft. „*The Native Races of the Pacific States of North America*”, vol. I, New York, 1875, p. 352—353. — 54.
- ⁶¹ *Saturnale* — serbări anuale organizate în Roma antică în cinstea zeului Saturn în perioada solstițiului de iarnă cu prilejul terminării muncilor agricole. În timpul acestor serbări aveau loc ospete și orgii în masă. La saturnale luau parte și sclavii, cărora atunci le era îngăduit să stea la aceeași masă cu oamenii liberi. În zilele saturnalelor domnea libertatea relațiilor sexuale. Cuvîntul „saturnale” este folosit în mod curent pentru desemnarea unor ospete și orgii deșănțate. — 54.

- ⁶² Este vorba de cartea scrisă de Louis Agassiz împreună cu soția sa : Professor and Mrs. Louis Agassiz. „A Journey in Brazil” („O călătorie în Brazilia”), Boston and New York, 1886 ; prima ediție a acestei lucrări a apărut în 1868. — 55.
- ⁶³ Este vorba de așa-numita „sentință de la Guadalupa” din 21 aprilie 1486, hotărâre de arbitraj dată de regele Spaniei Ferdinand al V-lea Catholicul, sub presiunea răscoalei țărănești din Catalonia. Regele a avut rolul de arbitru între țăranii răsculați și nobilii feudali. Hotărârea prevedea desființarea sistemului prin care țăranii erau legați de pământ și abolirea unei serii de servituiți feudale care erau deosebit de odioase țăranimii, printre altele a dreptului primei nopți ; în schimb, țăranii au fost nevoiți să plătească mari sume drept despăgubire. — 56.
- ⁶⁴ S. Sugenheim. „Geschichte der Aufhebung der Leibeigenschaft und Hörigkeit in Europa bis um die Mitte des neunzehnten Jahrhunderts” („Istoria desființării iobăgiei și a aservirii omului în Europa până la mijlocul secolului al XIX-lea”). St. Petersburg, 1861. — 56.
- ⁶⁵ K. Marx. „Conspect asupra cărții lui Lewis H. Morgan «Ancient Society»” (vezi „Arhiva Marx-Engels”, vol. IX, p. 111). — 60.
- ⁶⁶ K. Marx. „Conspect asupra cărții lui Lewis H. Morgan «Ancient Society»” (vezi „Arhiva Marx-Engels”, vol. IX, p. 112). — 60.
- ⁶⁷ M. Kovalevsky. „Tableau des origines et de l'évolution de la famille et de la propriété” („Tabloul originilor și al evoluției familiei și proprietății”), Stockholm, 1890. — 60.
- ⁶⁸ Vezi L. H. Morgan. „Ancient Society”, London, 1877, p. 465—466, precum și „Arhiva Marx-Engels”, vol. IX, p. 29. — 61.
- ⁶⁹ Vezi L. H. Morgan. „Ancient Society”, London, 1877, p. 470, precum și „Arhiva Marx-Engels”, vol. IX, p. 31. — 61
- ⁷⁰ K. Marx. „Conspect asupra cărții lui Lewis H. Morgan «Ancient Society»” (vezi „Arhiva Marx-Engels”, vol. IX, p. 31). — 61.
- ⁷¹ Este vorba de lucrarea lui M. M. Kovalevski „Dreptul primitiv, cartea I. Ginta”, Moscova, 1886. În această lucrare, Kovalevski se referă la unele date despre comunitatea familială în Rusia, comunicate de Orșanski în 1875 și de A. I. Efimenko în 1878. — 62.
- ⁷² „Pravila” lui Iaroslav — denumirea primei părți din „Pravila rusă” în vechea ei redactare. „Pravila rusă” — culegere de legi din Rusia veche, apărută în secolele XI—XII pe baza dreptului cutumiar din acea vreme, în care se reflectau relațiile economice și sociale ale societății de atunci. — 62.
- ⁷³ *Legile dalmatine* — culegere de legi în vigoare în sec. XV—XVII în Poljica (regiune din Dalmația), cunoscută sub denumirea de „Statutul de la Poljica”. — 62.
- ⁷⁴ Vezi A. Heuster. „Institutionen des Deutschen Privatrechts” („Instituții ale dreptului civil german”), Bd. II, Leipzig, 1886, S. 271. — 62.
- ⁷⁵ Cele comunicate de Nearchus vezi în lucrarea lui Strabon „Geografia”, cartea a XV-a, cap. I. — 63.

- ⁷⁶ *Calpullis* — comunități familiale la indienii din Mexic în perioada cuceririi țării de către spanioli; fiecare comunitate familială (*calpulli*), alcătuită din membri având o origine comună, posedă un lot de pământ comun, care nu putea fi înstrăinat și nici împărțit între moștenitori. Aceste comunități au fost descrise de Alonso de Zurita în lucrarea „Rapport sur les différentes classes de chefs de la Nouvelle-Espagne, sur les lois, les moeurs des habitants, sur les impôts établis avant et depuis la conquête etc. etc.” („Raport cu privire la diferite categorii de șefi din Noua Spanie, cu privire la legi, la obiceiurile locuitorilor, la impozitele stabilite înainte și după cucerire etc. etc.”), publicată pentru prima oară în cartea „Voyages, relations et mémoires originaux pour servir à l'histoire de la découverte de l'Amérique, publiés pour la première fois en français, par H. Ternaux-Compans” („Călătoriile, relații și amintiri originale pentru a servi la istoria descoperirii Americii, publicate pentru prima oară în limba franceză de H. Ternaux-Compans”), vol. 11, Paris, 1840, p. 50—64. — 63.
- ⁷⁷ Este vorba de articolul lui H. Cunow „Die altperuanischen Dorf- und Markgenossenschaften” („Vechea obște sătească și de marcă din Peiu”), apărut în revista „Das Ausland” din 20 și 27 octombrie și 3 noiembrie 1890.
„Das Ausland” („Străinătatea”) — revistă germană consacrată problemelor de geografie, etnografie și științe naturale; a apărut între anii 1828 și 1893, la început zilnic, iar din anul 1853 săptăminal; începând din anul 1873 a apărut la Stuttgart. — 63.
- ⁷⁸ Este vorba de articolul 230 din Codul civil, adoptat în timpul lui Napoleon în 1804. — 64.
- ⁷⁹ Vezi K. Marx. „Conspect asupra cărții lui Lewis H. Morgan «Ancient Society»” („Arhiva Marx-Engels”, vol. IX, p. 32). — 65.
- ⁸⁰ Homer. „Odiseea”, cîntul I. — 65.
- ⁸¹ Eschil. „Orestia. Agamemnon”. — 65.
- ⁸² Plutarh. „Maxime ale lacedemonienilor”, cap. V; vezi și G. F. Schoemann. „Griechische Alterthümer” („Antichitatea greacă”), Bd. I, Berlin, 1855, S. 268. — 66.
- ⁸³ *Spartiații* — locuitori cu drepturi depline ai Spartei antice.
Iloșii — locuitorii lipsiți de drepturi ai Spartei antice, legați de pământ și obligați la anumite servituiți în folosul proprietarilor funciari, spartiații. Situația iloșilor nu se deosebea în fond prin nimic de aceea a sclavilor. — 66.
- ⁸⁴ Aristofan. „Femeile la sărbătoarea Thesmoforiilor”. — 66.
- ⁸⁵ Herodot. „Historiae”, cartea a VIII-a, cap. 105; vezi și W. Wachsmuth. „Hellenische Alterthumskunde aus dem Gesichtspunkte des Staates”, zweiter Theil, zweite Abtheilung, Halle, 1830, S. 77. — 66.
- ⁸⁶ Euripide. „Oreste”. — 66.
- ⁸⁷ Engels exprimă o idee expusă în lucrarea „Ideologia germană” de Marx și Engels (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 3, București, Editura politică, 1962, ed. a II-a, p. 32). — 68.
- ⁸⁸ L. H. Morgan. „Ancient Society”, London, 1877, p. 504. — 68.

- ⁶⁰ *Hierodulele* — în Grecia antică și în coloniile grecești — sclavi și sclave aparținând templelor. În multe regiuni, în special în orașele din Asia anterioară și din Corint, femeile hierodule practicau prostituția în temple. — 63.
- ⁶¹ Vezi Tacit. „Germania”, cap. 18—19. — 70.
- ⁶² Ammianus Marcellinus. „Istoria în 31 de cărți”, cartea a XXXI-a, cap. 9; Procopius din Caesarea. „Războiul împotriva goșilor”, cartea a II-a, cap. 14 (Cartea a VI-a din „Istoria războaielor lui Justinian împotriva perșilor, vandalilor și goșilor”). — 71.
- ⁶³ Este vorba de poezia trubadurilor din sudul Franței de la sfârșitul secolului al XI-lea pînă la începutul secolului al XIII-lea. — 72.
- ⁶⁴ Engels parafrizează aici un pasaj din lucrarea lui Charles Fourier „Théorie de l'unité universelle” („Teoria unității universale”), vol. III, 2-me éd.; Oeuvres complètes, t. IV, Paris, 1841, p. 120. Prima ediție a acestei lucrări a apărut sub titlul „Traité de l'association domestique-agricole” („Tratat despre asocierea casnică-agricolă”), t. I—II, Paris-Londres, 1822. — 73.
- ⁶⁵ *Daphnis și Chloe* — eroii unui roman din Grecia antică (sec. II—III). Despre autorul acestui roman, Longos, nu s-au păstrat nici un fel de date. — 78.
- ⁶⁶ Vezi „Nibelungenlied”, cîntul al zecelea. — 79.
- ⁶⁷ „Gutrún” (sau „Kutrún”) — poem epic german din evul mediu (secolul al XIII-lea). — 79.
- ⁶⁸ H. S. Maine. „Ancient Law: its Connection with the Early History of Society, and its Relation to Modern Ideas” („Vechiul drept: legătura lui cu istoria veche a societății și raportul lui cu ideile moderne”); prima ediție a acestei lucrări a apărut la Londra în 1861; vezi pasajul menționat de Engels la p. 170 a acestei ediții. — 80.
- ⁶⁹ Vezi K. Marx și F. Engels. „Manifestul Partidului Comunist”, cap. I. (K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 4, București, Editura politică, 1963, ed. a II-a, p. 466—477). — 80.
- ⁷⁰ L. H. Morgan. „Ancient Society”, London, 1877, p. 491—492. — 84.
- ⁷¹ Vezi adnotarea 56. — 85.
- ⁷² L. H. Morgan. „Ancient Society”, London, 1877, p. 85—86; Engels citează după „Conspect asupra cărții lui Lewis H. Morgan «Ancient Society»” de Marx (vezi „Arhiva Marx-Engels”, vol. IX, p. 71). — 89.
- ⁷³ Este vorba de cucerirea Mexicului de către conchistadorii spanioli în anii 1519—1521. — 90.
- ⁷⁴ L. H. Morgan. „Ancient Society”, London, 1877, p. 115. — 92.
- ⁷⁵ Aici și mai departe Engels se referă la opera lui Tacit „Germania”. — 92.
- ⁷⁶ Locuitorii Noului Mexic — vezi adnotarea 33. — 94.
- ⁷⁷ Este vorba de lucrările lui G. L. Maurer „Einleitung zur Geschichte der Mark-, Hof-, Dorf- und Stadt-Verfassung und der öffentlichen Gewalt” („Introducere în istoria organizării mărcii, a gospodăriei, a satului, a ora-

- șului și a forței publice"), München, 1854 ; „Geschichte der Markenverfassung in Deutschland" („Istoria organizării mărcii în Germania"), Erlangen, 1856 ; „Geschichte der Fronhöfe, der Bauernhöfe und der Hofverfassung in Deutschland" („Istoria gospodăriilor nobililor, ale țăranilor și a sistemului de organizare a gospodăriei în Germania"), Bd. I—IV, Erlangen, 1862—1863 ; „Geschichte der Dorfverfassung in Deutschland" („Istoria organizării satului în Germania"), Bd. I—II, Erlangen, 1865—1866 ; „Geschichte der Städteverfassung in Deutschland" („Istoria organizării orașelor în Germania"), Bd. I—IV, Erlangen, 1869—1871. — 95.
- ¹⁰⁷ „Națiunea neutră" — astfel era denumită în secolul al XVII-lea alianța militară a citorva triburi indiene înrudite cu irokezii, care locuiau pe țărmul nordic al lacului Erie. Coloniștii francezi i-au dat această denumire, deoarece această alianță păstra neutralitatea în războaiele dintre triburile irokezilor și ale huronilor. — 96.
- ¹⁰⁸ Este vorba de lupta de eliberare națională dusă de zuluși și nubieni împotriva colonialiștilor englezi. Fiind atacați de către englezi în ianuarie 1879, zulușii, în frunte cu conducătorul lor Ceteways, timp de o jumătate de an au opus o rezistență neobișnuit de înverșunată trupelor colonialiștilor englezi. Aceștia au obținut victoria după o serie de bătălii numai datorită uriașei superiorități în ceea ce privește armamentul. Abia după cițiva ani, în 1887, au reușit englezii să-i supună definitiv pe zuluși dominației lor, profitând de războiul fratricid care se ducea între diferitele triburi ale zulușilor, război provocat de englezi și care s-a prelungit ani de-a rândul.
- În 1881 a izbucnit răscoala de eliberare națională a nubienilor, arabilor și a altor popoare din Sudan în frunte cu predicatorul musulman Mohamed-Ahmed, care își zicea „mahdi" („mîntuitorul"). Ea a obținut succese deosebite în 1883—1884, cînd aproape întregul teritoriu al Sudanului a fost eliberat de sub ocupația colonialiștilor englezi, ale căror trupe începuseră să pătrundă în Sudan încă în cel de-al 8-lea deceniu al secolului al XIX-lea. În cursul răscoalei a luat ființă un stat centralizat independent, statul mahdi. Abia în 1899, ca urmare a șubrezirii interne a statului din cauza neîncetărilor războaie și a vrajbei dintre triburi, precum și a covârșitoarei lor superiorități în domeniul armamentului, trupele colonialiștilor englezi au cucerit Sudanul. — 96.
- ¹⁰⁹ G. Grote. „A. History of Greece" („O istorie a Greciei"), vol. I—XII ; prima ediție a acestei lucrări a apărut la Londra în 1846—1856 ; pasajul citat vezi la p. 54—55 din volumul al III-lea, apărut la Londra în 1869. — 98.
- ¹¹⁰ Este vorba de discursul împotriva lui Eubulides rostit de Demostene în fața tribunalului. Cu acest prilej, el a amintit de vechiul obicei de a înmormînta în cimitirul gîntei numai persoanele aparținînd gîntei respective. — 98.
- ¹¹¹ K. Marx. „Conspect asupra cărții lui Lewis H. Morgan «Ancient Society»" (vezi „Arhiva Marx-Engels", vol. IX, p. 134). — 99.
- ¹¹² Pasajul din opera filozofului antic grec Dikăarhos, operă care nu s-a păstrat pînă în vremurile noastre, este reprodus de Engels după cartea lui Wilhelm Wachsmuth „Hellenische Alterthumskunde aus dem Gesichtspunkte des Staates" („Antichitatea greacă sub raportul statului"), erster Theil, erste Abtheilung, Halle, 1826, S. 312. — 99.
- ¹¹³ W. A. Becker. „Charikles. Bilder altgriechischer Sitte. Zur genaueren Kenntniss des griechischen Privatlebens" („Harikles. Imagini ale moravurilor din ve-

- chea Grecie, pentru o mai bună cunoaștere a vieții grecilor"), zweiter Theil, Leipzig, 1840, S. 447. — 99.
- ¹¹⁴ K. Marx. „Conspect asupra cărții lui Lewis H. Morgan «Ancient Society»” (vezi „Arhiva Marx-Engels”, vol. IX, p. 136). — 100.
- ¹¹⁵ G. Grote. „A History of Greece”. A New Ed., vol. III, London, 1869, p. 66. — 100.
- ¹¹⁶ K. Marx. „Conspect asupra cărții lui Lewis H. Morgan «Ancient Society»” (vezi „Arhiva Marx-Engels”, vol. IX, p. 137). — 100.
- ¹¹⁷ G. Grote. „A History of Greece”. A New Ed., vol. III, London, 1869, p. 60. Citatul (cu observații în paranteze) este dat de Marx în „Conspect asupra cărții lui Lewis H. Morgan «Ancient Society»” (vezi „Arhiva Marx-Engels”, vol. IX, p. 138). — 101.
- ¹¹⁸ K. Marx. „Conspect asupra cărții lui Lewis H. Morgan «Ancient Society»” (vezi „Arhiva Marx-Engels”, vol. IX, p. 138—139). — 101.
- ¹¹⁹ G. Grote. „A History of Greece”. A New Ed., vol. III, London, 1869, p. 58—59. — 101.
- ¹²⁰ Homer. „Iliada”, cîntul al doilea. — 102.
- ¹²¹ Este vorba de lucrarea lui Fustel de Coulanges „La cité antique” („Cetatea antică”), livre III, chap. I; prima ediție a acestei cărți a apărut în 1864 la Paris și Strasbourg. — 102.
- ¹²² Dionis din Halicarnas. „Istoria antică a romanilor”, cartea a II-a, cap. 12. — 103.
- ¹²³ Eschil. „Cei șapte comandanți în fața Tebei”. — 103.
- ¹²⁴ G. F. Schoemann. „Griechische Alterthümer” („Antichitatea greacă”), Bd. I, Berlin, 1855, S. 27. — 103.
- ¹²⁵ Este vorba de cartea lui W. E. Gladstone. „Juventus Mundi. The Gods and Men of the Heroic Age” („Tinerețea lumii. Zeii și oamenii epocii eroice”), chap. 11; prima ediție a acestei lucrări a apărut la Londra în 1869. — 103.
- ¹²⁶ K. Marx. „Conspect asupra cărții lui Lewis H. Morgan «Ancient Society»” (vezi „Arhiva Marx-Engels”, vol. IX, p. 143); autorul citează un pasaj din cartea lui L. H. Morgan „Ancient Society”, London, 1877, p. 248. — 103.
- ¹²⁷ Homer. „Iliada”, cîntul al doilea. — 104.
- ¹²⁸ Vezi K. Marx. „Conspect asupra cărții lui Lewis H. Morgan «Ancient Society»” („Arhiva Marx-Engels”, vol. IX, p. 144—145). — 105.
- ¹²⁹ Tucicide. „Istoria războiului peloponezian”, cartea I, cap. 13. — 105.
- ¹³⁰ Aristotel. „Politica”, cartea a III-a, cap. 10. — 105.
- ¹³¹ Este vorba de acordarea dreptului de a ocupa funcții civile celei de-a patra clase a cetățenilor atenieni — theții (oameni liberi, dar săraci). Unele izvoare atribuie această măsură lui Aristide (secolul al V-lea î.e.n.). — 113.
- ¹³² Este vorba de așa-numiții meteci — străini care se așezau în Atica. Deși liberi, aceștia nu se bucurau de drepturile cetățenilor atenieni (dreptul de a ocupa funcții publice, de a lua parte la adunarea poporului, de a poseda bu-

nuri imobiliare etc.). Ei se îndeletniceau mai ales cu meșteșugurile și cu negoțul, erau obligați să plătească un impozit special și să-și găsească un „protector” printre cetățenii cu drepturi depline. Prin intermediul acestuia se putea adresa organelor administrative. — 114.

- 133** În anii 510—507 î.e.n., Clistene, reprezentantul gintei alcmeonizilor, a condus lupta demosului atenian împotriva dominației vechii aristocrații gentilice; după răsturnarea acesteia au fost înfăptuite reforme menite să ducă la lichidarea rămășițelor orinduirii gentilice. — 114.
- 134** Vezi L. H. Morgan. „Ancient Society”, London, 1877, p. 271. — 114.
- 135** În anul 560 î.e.n., la Atena puterea a fost cucerită de Pisistrate, reprezentant al unei ginți aristocratice sărăcite. El a instaurat un regim de conducere unică — tirania —, care, cu unele întreruperi (Pisistrate de două ori a fost izgonit din Atena și s-a întors din nou), s-a menținut până la moartea lui Pisistrate, în anul 527, iar apoi până în anul 510, cînd fiul lui, Hippias, a fost izgonit; curînd după aceasta, la Atena s-a instaurat dominația democrației sclavagiste, în frunte cu Clistene. Activitatea lui Pisistrate, pusă în slujba apărării intereselor proprietarilor funciari mici și mijlocii și îndreptată împotriva aristocrației gentilice, nu a adus schimbări importante în structura politică a statului atenian. — 116.
- 136** *Legile celor douăsprezece table* — unul din cele mai vechi monumente ale dreptului roman. Au fost întocmite la mijlocul secolului al V-lea î.e.n., ca urmare a luptei dusă de plebea împotriva patricienilor, și au luat locul dreptului cutumiar în vigoare pînă atunci la Roma. Aceste legi reflectau procesele de diferențiere după criteriul averii în societatea romană, de dezvoltare a sclaviei și de formare a statului sclavagist; ele au fost scrise pe douăsprezece table. — 117.
- 137** Este vorba de bătălia care a avut loc în *Pădurea Teutoburgică* (anul 9 al erei noastre) între triburile germanice care s-au răscolit împotriva cuceritorilor romani și armatele romane comandate de Varus. Bătălia s-a terminat prin zdrobirea romanilor și moartea comandantului lor. — 118.
- 138** *Appius Claudius* a fost ales în anii 451 și 450 î.e.n. în comisia decemvirilor, însărcinată să întocmească legile cunoscute mai tîrziu sub numele de legile celor douăsprezece table; pentru această perioadă, comisia a fost investită cu puteri depline. După expirarea termenului, Appius Claudius, împreună cu alți decemviri, a încercat să prelungească prin uzurpare puterile comisiei și pentru anul 449. Arbitrarul și violența exercitate de decemviri, și în special de Appius Claudius, au provocat însă răscoala plebeilor care a dus la răsturnarea decemvirilor. Appius Claudius a fost aruncat în închisoare, unde în scurt timp a și murit.
- Al doilea război punic* (218—201 î.e.n.) — unul dintre războaiele care au avut loc între două din cele mai mari state sclavagiste din antichitate — Roma și Cartagina — pentru dominația în partea de apus a bazinului Mării Mediterane, pentru dobîndirea de noi teritorii și sclavi. Războiul s-a încheiat prin înfrîngerea Cartaginei. — 119.
- 139** Engels citează aici din nou observația lui Marx cu privire la ginta greacă (vezi „Arhiva Marx-Engels”, vol. IX, p. 134). — 119.
- 140** Th. Mommsen. „Römische Forschungen” („Cercetări asupra romanilor”), 2. Aufl., Bd. I, Berlin, 1864. — 119.

- ¹⁴¹ Tit Liviu. „Istoria Romei de la întemeierea oraşului”, — 120.
- ¹⁴² În cartea sa „Römische Alterthümer” („Antichitatea romană”), Bd. I, Berlin, 1856, S. 195, Lange se referă la disertaţia lui Ph. E. Huschke „De Privilegiis Feceniae Hispalae senatusconsulto concessis („Despre acordarea unor privilegii Feceniei Hispala, printr-o hotărâre a senatului”) (Liv, XXXIX, 19)”, Göttingen, 1822. — 122.
- ¹⁴³ B. G. Niebuhr. „Römische Geschichte” („Istoria Romei”), Th. I—III; Engels citează un pasaj din partea I, care a apărut în primă ediţie la Berlin în 1811. — 123.
- ¹⁴⁴ Th. Mommsen. „Römische Geschichte”, Bd. I, Buch I, Kap. 6; prima ediţie a volumului I al acestei lucrări a apărut la Leipzig în 1854. — 123.
- ¹⁴⁵ Dureau de la Malle. „Economie politique des Romains” („Economia politică a romanilor”), t. I—II, Paris, 1840. Este vorba de tabelele comparative privind vechile şi noile măsuri, precum şi unităţile monetare, tabele inserate la sfârşitul primului volum. — 125.
- ¹⁴⁶ J. F. M'Lennan. „Primitive Marriage” („Căsătoria primitivă”), Edinburgh, 1865. — 127.
- ¹⁴⁷ M. Kovalevsky. „Tableau des origines et de l'évolution de la famille et de la propriété”, Stockholm, 1890. — 127.
- ¹⁴⁸ Englezii au încheiat cucerirea regiunii Wales în anul 1283, dar şi după această dată Wales a continuat să-şi păstreze autonomia. Alipirea definitivă la Anglia a avut loc la mijlocul secolului al XVI-lea. — 127.
- ¹⁴⁹ În 1869—1870 Engels a lucrat la un studiu amplu consacrat istoriei Irlandei, care a rămas neterminat (fragmentul scris de Engels din această lucrare vezi în K. Marx şi F. Engels. Opere, vol. 16, Bucureşti, Editura politică, 1963, p. 495—538, o parte din materialele pregătitoare pentru studiu proiectat vezi în „Arhiva Marx-Engels”, vol. X, 1948, p. 100—263). În legătură cu studierea istoriei celţilor, Engels a studiat şi legile din vechiul Wales. — 128.
- ¹⁵⁰ Engels citează cartea: „Ancient Laws and Institutes of Wales” („Vechile legi şi instituţii din Wales”), vol. I, 1841, p. 93. — 128.
- ¹⁵¹ În septembrie 1891 Engels a făcut o călătorie prin Scoţia şi Irlanda. — 130.
- ¹⁵² În 1745—1746 în Scoţia a avut loc răscoala clanurilor din munţi împotriva măsurilor de oprimare şi de izgonire de pe pământurile pe care trăiau, măsurile aplicate în interesul aristocraţiei funciare şi al burghezilor anglo-scoţieni. Muntenii luptau pentru menţinerea vechii organizări gentilice. O parte din nobilimea din regiunile muntoase ale Scoţiei, interesată în menţinerea sistemului feudalo-patriarhal de clan, a speculat nemulţumirea răsculaţilor, stabilind drept scop al răscoalei readucerea dinastiei Stuarţilor pe tronul Angliei. După ce la început a înregistrat unele succese vremelnice, armata răsculaţilor a fost înfrântă. Ca urmare a înăbuşirii răscoalei, în regiunile muntoase ale Scoţiei sistemul de clan a fost desfiinţat, rămăşiţele proprietăţii funciare gentilice au fost lichidate, procesul de izgonire a ţăranilor scoţieni de pe pământurile lor s-a intensificat, tribunalele gentilice au fost desfiinţate, iar unele obiceiuri gentilice interzise. — 130.
- ¹⁵³ L. H. Morgan. „Ancient Society”, London, 1877, p. 357, 358. — 130.

- ¹⁵⁴ Beda Venerabilis. „Historia ecclesiastica gentis Anglorum” („Istoria bisericească a anglilor”), cartea I, cap. 1. — 130.
- ¹⁵⁵ Caesar. „De bello gallico”, cartea a VI-a, cap. 22. — 131.
- ¹⁵⁶ „Lex alemannorum” — norme de drept cutumiar al uniunii tribale germanice a alemanilor (alamanilor), care, începând din secolul al V-lea, ocupa actualul teritoriu al Alsaciei, Elveției răsăritene și Germaniei de sud-vest. Datează de la sfârșitul secolului al VI-lea sau începutul secolului al VII-lea și din secolul al VIII-lea; Engels se referă aici la legea LXXXI (LXXXIV) din „Lex alemannorum”. — 131.
- ¹⁵⁷ Este vorba de lucrările lui M. M. Kovalevski „Dreptul primitiv. Cartea I. Ginta”, Moscova, 1886, și „Tableau des origines et de l'évolution de la famille et de la propriété”, Stockholm, 1890. — 132.
- ¹⁵⁸ „Cîntecul despre Hildebrand” — poem eroic, monument al poeziei epice vechi germane din secolul al VIII-lea, din care s-au păstrat unele fragmente. — 132.
- ¹⁵⁹ Tacit. „Germania”, cap. 7. — 133.
- ¹⁶⁰ Diodor din Sicilia. „Bibliothecae historicae quae supersunt”, cartea a IV-a, cap. 34, 43—44. — 133.
- ¹⁶¹ „Vøluspá” („Prezicerile profetesei”) — unul din cîntecele din „Edda veche” (vezi adnotarea nr. 48). — 133.
- ¹⁶² Este vorba de următoarele cărți: A. Ch. Bang. „Vøluspá og de sibyllinske orakler” („Prezicerile profetesei și oracolele sibylelor”), 1879, și S. Bugge. „Studier over de nordiske Gude- og Helstesagns Oprindelse” („Studii asupra originii Saga scandinavă despre zei și eroi”), Kristiania, 1881—1889. — 133.
- ¹⁶³ G. L. Maurer. „Geschichte der Städteverfassung in Deutschland” („Istoria constituirii orașelor în Germania”), Bd. I, Erlangen, 1869. — 134.
- ¹⁶⁴ În anii 69—70 (după unele izvoare în 69—71) a avut loc răscoala triburilor germane și galice, sub conducerea lui Civilis, împotriva dominației romane. Răscoala, provocată de creșterea dărilor, de recrutările tot mai dese și de abuzurile funcționarilor romani, a cuprins o mare parte din Galia și din provinciile germane aflate sub stăpînirea Romei, care s-a văzut astfel amenințată să piardă aceste teritorii. După ce la început au obținut unele succese, răsculații au suferit mai multe înfringeri și au fost nevoiți să încheie pace cu Roma. — 135.
- ¹⁶⁵ Caesar. „De bello gallico”, cartea a IV-a, cap. 1. — 136.
- ¹⁶⁶ Tacit. „Germania”, cap. 26. — 136.
- ¹⁶⁷ „Codex Laureshamensis” — culegere de copii ale hrisoavelor de donații și privilegii acordate mănăstirii de la Lorsch, ridicată în a doua jumătate a secolului al VIII-lea în statul francilor, nu departe de orașul Worms. Mănăstirea dispunea de un întins domeniu feudal în sud-vestul Germaniei. Culegerea, întocmită în secolul al XII-lea, constituie unul dintre cele mai importante izvoare cu privire la istoria proprietății funciare țărănești și feudale din sec. VIII—IX. — 137.
- ¹⁶⁸ Pliniu. „Istoria naturală în 37 de cărți”, cartea a XVIII, cap. XVII. — 138.

- ¹⁶⁹ Pliniu. „Istoria naturală în 37 de cărți”, cartea a IV-a, cap. XIV. — 142.
- ¹⁷⁰ Liutprand din Cremona. „Antapodosis”, cartea a VI-a, cap. 6. — 145.
- ¹⁷¹ Salvianus din Marsilia. „De gubernatione dei”, cartea a V-a, cap. 8. — 145.
- ¹⁷² *Beneficium* (textual : „binefacere”) — formă de dăruire a pământului, care a luat o largă răspîndire în statul francilor în prima jumătate a secolului al VIII-lea. Porțiunea de pământ transmisă sub formă de beneficiu, împreună cu țărani dependenți care trăiau pe el treceau în folosință pe viață beneficiarului, cu condiția ca acesta să îndeplinească anumite servicii, de cele mai multe ori cu caracter militar. La moartea celui care dăruise pământul sau a beneficiarului, precum și în cazul cînd acesta din urmă nu-și îndeplinea obligațiile sau lăsa în părăsire gospodăria, beneficiul era restituit proprietarului sau moștenitorilor acestuia. Pentru reînnoirea relațiilor beneficale era nevoie de un nou act de cedare. Nu numai monarhia, ci și biserica și marii magnați recurgeau la acordarea beneficiilor. Sistemul benefical a contribuit la formarea clasei feudaliilor, în special a nobilimii mici și mijlocii, la înrobirea maselor țărănești, la dezvoltarea relațiilor de vasalitate și a ierarhiei feudale. Mai tîrziu, beneficiile au început să se transforme în feude ereditare. În lucrarea sa „Perioada francă” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 19, București, Editura politică, 1964, p. 514—567), Engels a analizat rolul sistemului benefical în istoricul formării feudalismului. — 147.
- ¹⁷³ *Gaugrafen* — funcționari regali numiți în fruntea comitatelor în statul francilor. Fiecare comite era investit cu putere judecătorească în comitatul său și avea dreptul de a strînge impozitele și de a conduce oastea pe care o comanda în timpul campaniilor. Pentru serviciile aduse primea o treime din veniturile obținute de rege în comitatul respectiv și i se dădeau feude drept răsplată. Mai tîrziu, comiții s-au transformat, treptat, din niște funcționari numiți de rege în mari seniori feudali care se bucurau de autoritate suverană ; acest proces s-a accelerat mai ales după anul 877, dată la care a fost stabilită oficial transmisibilitatea ereditară a funcției de comite. — 147.
- ¹⁷⁴ Este vorba de polipticul (opisul posesiunilor funciare, al populației și veniturilor) mănăstirii Saint-Germain-des-Prés, întocmit în secolul al IX-lea și cunoscut sub denumirea de „Polipticul abatelui Irminon”. Engels citează date din acest poliptic, după cit se pare, după cartea lui P. Roth „Geschichte des Beneficialwesens von den ältesten Zeiten bis ins zehnte Jahrhundert” („Istoria sistemului benefical din cele mai vechi timpuri pînă în secolul al X-lea”), Erlangen, 1850, S. 378. — 148.
- ¹⁷⁵ *Angarii* — servituți la care erau supuși locuitorii Imperiului roman și care constau în obligația de a pune la dispoziție cai și oameni pentru deservirea transporturilor de stat. Cu timpul, aceste servituți au căpătat un caracter tot mai larg, devenind o grea povară pentru populație. — 148.
- ¹⁷⁶ *Comendația* — una din formele cele mai răspîndite în Europa, începînd din secolele VIII—IX, de trecere a țărănilor sub „protecția” feudaliilor, sau a micilor feudali sub „protecția” marilor feudali, în baza anumitor condiții (prestarea serviciului militar și a altor servicii în folosul „protectorului”, cedarea către acesta a pământului și reprimirea acestuia în folosință condiționată). Pentru țărani, care adesea erau siliți cu forța să primească „protecția”, comendația însemna pierderea libertății personale, iar pentru micii feudali acceptarea unor relații de vasalitate față de marii feudali. Astfel comendația a

contribuit, pe de o parte, la înrobirea țărănimii, iar pe de altă parte la statornicirea ierarhiei feudale. — 149.

- ¹⁷⁷ Ch. Fourier. „Théorie des quatre mouvements et des destinées générales” („Teoria celor patru mișcări și a destinelor generale”), 3-me éd.; Oeuvres complètes, t. I, Paris, 1846, p. 220; prima ediție a acestei cărți a apărut nesemnată la Lyon în 1808. — 150.
- ¹⁷⁸ „Cîntecul despre Hildebrand” — vezi adnotarea nr. 158.
Bătălia de la Hastings a avut loc în anul 1066 între oștile ducelui Wilhelm al Normandiei, care invadaseră Anglia, și anglo-saxoni. Oștirile anglo-saxone, în a căror organizare militară se păstrau rămășițe ale orînduirii comunei primitive și care erau înarmate cu arme primitive, au fost înfrînte, regele lor, Harold, a pierit în luptă, iar Wilhelm a devenit rege al Angliei sub numele de Wilhelm I Cuceritorul. — 158.
- ¹⁷⁹ K. Marx. „Conspect asupra cărții lui Lewis H. Morgan «Ancient Society»” („Arhiva Marx-Engels”, vol. IX, p. 153—154). — 160.
- ¹⁸⁰ *Dithmarschen* — regiune în partea de sud-vest a actualului Schleswig-Holstein. În vechime era locuită de saxoni, în secolul al VIII-lea a fost cucerită de Carol cel Mare, iar mai târziu a trecut în stăpînirea diferiților feudali clericali și laici. Începînd de la mijlocul secolului al XII-lea, populația din Dithmarschen, în rîndurile căreia predominau țărani liberi, a început să lupte pentru independență și treptat a obținut-o. De la începutul secolului al XIII-lea și pînă la mijlocul secolului al XVI-lea ea s-a bucurat efectiv de independență, respingînd cu succes încercările repetate ale regilor Danemaricii și ale ducilor de Holstein de a cucerii această regiune. Dezvoltarea socială s-a desfășurat în Dithmarschen într-un mod cu totul specific: practic în secolul al XIII-lea vechea nobilime locală dispăruse, iar în perioada de independență Dithmarschen reprezenta un ansamblu de obști țărănești cu autoadministrare, la baza cărora, în multe cazuri, se aflau vechile ginți țărănești. Pînă în secolul al XIV-lea, puterea supremă aparținea adunării tuturor plugarilor liberi, ulterior ea a trecut în mîinile a trei colegii eligibile. În 1559, trupele regelui Frederic al II-lea al Danemaricii și ale ducilor Johann și Adolf de Holstein au înfrînt rezistența populației din Dithmarschen și regiunea a fost împărțită între învingători. Dar orînduirea bazată pe obștea țărănească și în parte autoadministrarea s-au menținut în regiunea Dithmarschen pînă în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. — 165.
- ¹⁸¹ G. W. F. Hegel. „Grundlinien der Philosophie des Rechts” („Bazele filozofiei dreptului”), §§ 257 și 360; prima ediție a acestei lucrări a apărut la Berlin în 1821. — 165.
- ¹⁸² F. Lassalle. „Das System der erworbenen Rechte”. Th. II. „Das Wesen des Römischen und Germanischen Erbrechts in historisch-philosophischer Entwicklung” („Sistemul drepturilor dobîndite”. Partea a II-a. „Esența dreptului de succesiune la romani și la germani în dezvoltarea lui istorică-filozofică”); prima ediție a acestei lucrări a apărut la Leipzig în 1861. — 171.
- ¹⁸³ Pasajul citat este dat parțial de Marx în „Conspect asupra cărții lui Lewis H. Morgan «Ancient Society»” (vezi „Arhiva Marx-Engels”, vol. IX, p. 56—57). — 173.
- ¹⁸⁴ Engels a scris această notă introductivă în legătură cu reeditarea în 1884 a lucrării lui Marx „Muncă salariată și capital” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 6, București, Editura politică, 1959, p. 441—472); în 1891, Engels

a inclus-o în întregime în prefața pe care a scris-o pentru noua ediție a acestei lucrări a lui Marx (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 22, ediția de față). — 174.

¹⁸⁵ *Asociația muncitorilor germani* din Bruxelles a fost întemeiată de Marx și Engels la sfârșitul lunii august 1847 în scopul luminării politice a muncitorilor germani care locuiau în Belgia și al propagării ideilor comunismului științific în rândurile lor. Sub conducerea lui Marx și Engels și a tovarășilor lor de idei, Asociația a devenit centrul legal de unire a proletarilor revoluționari germani din Belgia și a întreținut legături directe cu cluburile muncitorești flamande și valone. Cele mai bune elemente ale Asociației au făcut parte din Comunitatea din Bruxelles a Ligii comuniștilor. Asociația muncitorilor germani din Bruxelles și-a încetat activitatea curînd după revoluția din februarie 1848 din Franța, în urma arestării și expulzării majorității membrilor ei de către poliția belgiană. — 174.

¹⁸⁶ Engels a scris această lucrare ca prefață la prima ediție germană a operei lui K. Marx „Mizeria filozofiei. Răspuns la «Filozofia mizeriei» a d-lui Proudhon” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 4, București, Editura politică, 1963, ed. a II-a, p. 65—179), care a fost scrisă și editată în limba franceză în 1847, fără a mai fi reeditată în întregime în timpul vieții lui Marx. Pentru această ediție, Engels a mai scris o serie de note de subsol și a redactat traducerea. Cartea a apărut în cea de-a doua jumătate a lunii ianuarie 1885 sub titlul: „Das Elend der Philosophie. Antwort auf Proudhons «Philosophie des Elends»”, Stuttgart, 1885. Încă la începutul lunii ianuarie a aceluiași an, prefața a fost publicată din inițiativa lui Engels în revista „Die Neue Zeit” sub titlul „Marx und Rodbertus”. Prefața a fost inclusă și în a doua ediție germană a cărții, apărută în 1892; pentru această ediție, Engels a mai scris încă o mică prefață specială (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 22, ediția de față). În „Munca” nr. 1 din 24 februarie 1891 a apărut în traducerea lui P. Mușoiu un fragment din capitolul II (Metafizica economiei politice) din „Mizeria filozofiei”, sub titlul „Lupta de clase”.

„Die Neue Zeit” — revistă teoretică a social-democrației germane; a apărut la Stuttgart din 1883 pînă în octombrie 1890 lunar, ulterior, pînă în toamna anului 1923, săptămînal. Redactor responsabil al acestei reviste a fost din 1883 pînă în octombrie 1917 Karl Kautsky, iar din octombrie 1917 pînă în toamna anului 1923 Heinrich Cunow. Între anii 1885 și 1894, Engels a publicat în această revistă o serie de articole și a ajutat în permanență redacția cu sfaturile sale, criticînd-o adesea pentru abaterile de la marxism manifestate în materialele publicate. Începînd din a doua jumătate a ultimului deceniu al secolului al XIX-lea, după moartea lui Engels, revista a început să publice sistematic articole ale revizioniştilor. În timpul primului război mondial, revista „Die Neue Zeit” s-a situat pe o poziție centristă, sprijinindu-i de fapt pe social-șoviniști. — 175.

¹⁸⁷ P. J. Proudhon. „Système des contradictions économiques, ou Philosophie de la misère”, t. I—II, Paris, 1846 („Sistemul contradicțiilor economice, sau filozofia mizeriei”). — 175.

¹⁸⁸ Este vorba de articolul lui Marx „Despre Proudhon. (Scrisoare către J. B. Schweitzer)” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 16, București, Editura politică, 1963, p. 28—35).

„Social-Demokrat” — organul de presă al Uniunii generale lassalleene a muncitorilor germani. A apărut sub acest titlu la Berlin de la 15 decembrie 1864 pînă în 1871; între anii 1864 și 1865 redactor responsabil a fost J. B. Schweitzer. — 175.

- ¹⁸⁹ Declarația lui Marx și Engels cu privire la încetarea colaborării lor la „Social-Demokrat” a fost trimisă de ei redacției acestei gazete în februarie 1865; datorită măsurilor luate de Marx, declarația a fost în curând publicată în numeroase ziare germane. Din această cauză, Schweitzer a fost nevoit să publice la 3 martie 1865 în „Social-Demokrat” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 16, București, Editura politică, 1963, p. 84). — 175.
- ¹⁹⁰ Engels se referă la prefața scrisă de el pentru prima ediție germană a volumului al II-lea al „Capitalului” lui Marx, pe care a terminat-o la 5 mai 1885 (vezi Karl Marx. „Capitalul”, vol. II, București, Editura de stat pentru literatură politică, 1958, p. 9—25). — 175.
- ¹⁹¹ Aceste acuzații calomnioase la adresa lui Marx sint cuprinse în scrisorile lui Rodbertus către Rudolf Meyer din 29 noiembrie 1871 (vezi: „Briefe und Socialpolitische Aufsätze von Dr. Rodbertus-Jagetzow. Herausgegeben von Dr. R. Meyer”, Bd. I, Berlin, S. 134 („Scrisori și articole social-politice ale Dr. Rodbertus-Jagetzow. Editate de Dr. R. Meyer”)) și în scrisoarea sa către J. Zeller din 14 martie 1875 (vezi „Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft”, Bd. 35, Tübingen, 1879, S. 219). — 175.
- ¹⁹² Rodbertus-Jagetzow. „Zur Erkenntniss unsrer staatswirtschaftlichen Zustände”, Neubrandenburg und Friedland, 1842 („Contribuții la cunoașterea structurii noastre economice”). — 175.
- ¹⁹³ Engels se referă la trei lucrări ale lui Rodbertus editate la Berlin în anii 1850 și 1851 sub titlul comun: „Sociale Briefe an von Kirchmann” („Scrisori sociale către von Kirchmann”). — 176.
- ¹⁹⁴ Rodbertus. „Sociale Briefe an von Kirchmann. Zweiter Brief: Kirchmann's sociale Theorie und die meinige”. Berlin, 1850, S. 54 („Scrisori sociale către von Kirchmann. Scrisoarea a doua: Teoria socială a lui Kirchmann și teoria mea socială”). — 176.
- ¹⁹⁵ D. Ricardo. „On the Principles of Political Economy, and Taxation”, London, 1817 („Despre principiile economiei politice și ale impunerilor fiscale”). — 176.
- ¹⁹⁶ În 1821 a apărut la Londra un pamflet anonim sub titlul: „The Source and Remedy of the National Difficulties, deduced from Principles of Political Economy, in A Letter to Lord John Russell”, London, 1821 („Sursa și remediul dificultăților naționale deduse din principiile economiei politice. Scrisoarea către John Russell”). Engels a făcut o apreciere asupra acestui pamflet în prefața la prima ediție germană a volumului al II-lea al „Capitalului” (vezi Karl Marx. „Capitalul”, vol. II, București, E.S.P.L.P. 1958, p. 18). — 176.
- ¹⁹⁷ Vezi K. Marx. „Mizeria filozofiei. Răspuns la «Filozofia mizeriei» a d-lui Proudhon” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 4, București, Editura politică, ed. a II-a, 1963, p. 100); sublinierile și cuvintele cuprinse în paranteze aparțin lui Engels. — 177.
- ¹⁹⁸ K. Marx. „Contribuții la critica economiei politice” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 13, București, Editura politică, 1962, p. 1—175). — 177.
- ¹⁹⁹ Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 13, București, Editura politică, 1962, p. 51. — 177.
- ²⁰⁰ D. Ricardo. „On the Principles of Political Economy, and Taxation”. În prima ediție a cărții, apărută la Londra în 1817, lipsea împărțirea capitolelor în

- secțiuni menționată de Engels ; Ricardo a introdus această împărțire abia începînd cu ediția a doua, care a apărut în 1819 ; în 1821 a apărut ediția a treia a cărții, prelucrată în mod substanțial de autor. — 179.
- ²⁰¹ J. Gray. „The Social System : A Treatise on the Principle of Exchange”, Edinburgh, 1831 („Sistemul social : Tratat asupra principiilor schimbului”). — 180.
- ²⁰² În 1871, Rodbertus a publicat articolul „Der Normal-Arbeitstag” („Ziua de muncă normală”) ; articolul a apărut în „Berliner Revue” din 16, 23 și 30 septembrie, iar ulterior — în același an — a apărut sub formă de broșură la Berlin. — 180.
- ²⁰³ Este vorba de grupul de persoane care au luat parte la editarea operelor postume ale lui Rodbertus-Jagetzow, îndeosebi a lucrării sale „Das Kapital. Vierter sozialer Brief an von Kirchmann”, Berlin, 1884 („Capitalul. Scrisoarea a patra socială către von Kirchmann”) ; editorul acestei lucrări a fost Theophil Kozak care a scris și introducerea ; economistul vulgar german Adolph Wagner a scris prefața. — 180.
- ²⁰⁴ Este vorba de fragmentul din lucrarea lui K. Marx „Contribuții la critica economiei politice”, în care sînt supuse criticii concepțiile lui John Gray (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 13, București, Editura politică, 1962, p. 73—75). Acest fragment a fost inclus ca o anexă la prima ediție germană a „Mizeriei filozofiei”. — 180.
- ²⁰⁵ Rodbertus-Jagetzow. „Zur Erkenntniss unsrer staatswirtschaftlichen Zustände”, Neubrandenburg und Friedland, 1842, S. 61. — 180.
- ²⁰⁶ Engels se referă aici la pasajul de mai jos din prefața lui Adolf Wagner la lucrarea lui Rodbertus „Capitalul. Scrisoarea a patra socială către von Kirchmann”. „Rodbertus dă dovadă aici de o putere de gândire abstractă, proprie numai celor mai strălucite minți” (vezi C. Rodbertus-Jagetzow. „Das Kapital. Vierter sozialer Brief an von Kirchmann”, Berlin, 1884, S. VII—VIII). — 180.
- ²⁰⁷ Rodbertus-Jagetzow. „Zur Erkenntniss unsrer staatswirtschaftlichen Zustände”, Neubrandenburg und Friedland, 1842, S. 62. Această lucrare este analizată și citată și mai jos. — 181.
- ²⁰⁸ Paragraful 110 din Codul penal al Imperiului german, intrat în vigoare în 1871, pedepsea cu o amendă pînă la 600 de mărci sau cu închisoare pînă la 2 ani orice instigare publică, făcută în scris, la nerespectarea legilor sau decretelor în vigoare în Imperiul german. — 186.
- ²⁰⁹ Engels se referă aici la ediția a doua franceză a lucrării „Mizeria filozofiei”, pe care o pregătea pe atunci pentru tipar Laura Lafargue, fiica lui Marx ; pregătirea acestei ediții s-a prelungit însă mult timp, și lucrarea a apărut la Paris abia în 1896, după moartea lui Engels. — 187.
- ²¹⁰ Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 4, București, Editura politică, 1963, ed. a II-a, p. 447—460. — 188.
- ²¹¹ Acest articol a fost scris de Engels la 25 ianuarie 1885 pentru gazeta „Sozialdemokrat”. Aproximativ în aceeași zi, el i-a trimis lui Paul Lafargue o scrisoare care conținea aceleași fapte și idei exprimate în alți termeni și într-o formă mai concisă. Lafargue a transmis această scrisoare lui Jules Guesde, care a pus-o la baza articolului său publicat ca articol de fond în ziarul „Le Cri du Peuple” din 31 ianuarie 1885. În articol Guesde reproduce un pasaj

mare din scrisoarea lui Engels, fără să indice numele lui, dar menționează ca a primit scrisoarea de la Londra din partea „unui veteran al marilor noastre bătălii sociale”.

„*Le Cri du Peuple*” — cotidian socialist francez care a apărut la Paris, cu întreruperi în februarie-mai 1871, iar apoi din octombrie 1883 pînă în februarie 1889. — 189.

²¹² Este vorba de schimbul de note din 13 (1) ianuarie 1885 între Rusia și Prusia cu privire la extrădarea reciprocă a persoanelor acuzate de crime sau delictes împotriva suveranului uneia dintre aceste țări sau a membrilor familiei sale, precum și la extrădarea persoanelor acuzate că fabrică sau dețin explozibile. — 189.

²¹³ În timpul războiului sirbo-muntenegro-turc din 1876 și al războiului ruso-românoturc din 1877—1878, care s-au desfășurat în condițiile avîntului pe care mișcarea de eliberare națională a popoarelor din Balcani de sub jugul turcesc l-a luat în deceniul al 8-lea al secolului al XIX-lea, publicista rusă O. A. Novikova, care în 1876—1877 locuia la Londra și avea legături atît cu cercurile guvernante din Rusia, cît și cu cercurile conducătoare ale partidului liberal din Anglia, a participat activ și în strîns contact cu Gladstone, la campania ce se desfășura în Anglia și în Rusia împotriva încercărilor guvernului conservator Disraeli de a atrage Anglia de partea Turciei în războiul împotriva Rusiei. Faptul că Anglia nu a participat la acest război se datorează, în parte, acestei campanii. Articolul publicistei O. A. Novikova pe care-l menționează Engels era intitulat : „Rusificarea Angliei”.

„*The Pall Mall Gazette*” — cotidian englez, a apărut din 1865 pînă în 1920 ; în anii 1860—1880 ziarul a avut o orientare conservatoare. Marx și Engels au avut legături cu acest ziar din iulie 1870 pînă în iunie 1871. În anii 1870—1871 în acest ziar au fost publicate o serie de articole ale lui Engels cu privire la războiul franco-prusian, prima Adresă și extrase din cea de-a doua Adresă a Consiliului General al Asociației Internaționale a Muncitorilor cu privire la războiul franco-prusian. După cum remarca Marx, „*Pall Mall Gazette*” a fost citva timp „singurul ziar incoruptibil din Londra”. Dar, la sfîrșitul lunii iunie 1871, ziarul s-a alăturat la campania generală de calomniere a Internaționalei I, pornită de presa burgheză în legătură cu revoluția din Paris. Aceasta i-a determinat pe Marx și Engels să rupă orice legătura cu „*Pall Mall Gazette*”. — 189.

²¹⁴ Această broșură a fost editată în limba rusă. — 190.

²¹⁵ E. Regnault. „*Histoire politique et sociale des principautés danubiennes*”, Paris, 1855 („Istoria politică și socială a Principatelor dunărene”). — 190.

²¹⁶ Engels a scris articolul „*Anglia în 1845 și în 1885*” pentru revista „*Commonweal*”, apoi l-a tradus în limba germană și l-a publicat în revista „*Neue Zeit*” în iunie 1885. Ulterior, Engels l-a inclus în întregime în anexa la ediția americană din 1887 (vezi volumul de față, p. 252—258), iar în 1892 în prefața la ediția engleză și la cea de-a doua ediție germană a lucrării sale „*Situația clasei muncitoare din Anglia*” (vezi vol. 22, ediția de față).

„*The Commonweal*” — săptămînal englez, a apărut la Londra în anii 1885—1891 și 1893—1894 ; organ al Ligii socialiste ; în anii 1885—1886, Engels a publicat în această revistă citeva din articolele sale. — 192.

²¹⁷ *Carta poporului* — document care conținea revendicările cartiștilor ; a fost publicat la 8 mai 1838 sub forma unui proiect de lege care urma să fie depus în parlament. Ea cuprindea șase puncte : 1) votul universal (pentru bărbații

care au implinit vârsta de 21 de ani), 2) alegeri anuale pentru parlament, 3) votul secret, 4) egalizarea circumscripțiilor electorale, 5) desființarea censului de avere pentru candidații în alegerile pentru parlament, 6) remunerarea deputaților. Trei petiții ale cartiștilor, prin care se cerea adoptarea Cartei poporului, au fost prezentate în parlament și au fost respinse de acesta în 1839, 1842 și 1849. — 192.

²¹⁸ Cartiștii au convocat la Londra pentru data de *10 aprilie 1848* o demonstrație de masă, care urma să se îndrepte spre clădirea parlamentului pentru a prezenta cea de-a treia petiție cu privire la adoptarea Cartei poporului. Guvernul a interzis demonstrația, a concentrat la Londra trupe și poliție pentru a o împiedica. Conducătorii cartiștilor, printre care mulți au adoptat o atitudine șovăielnică, au hotărât să renunțe la demonstrație și i-au convins pe demonstrații să se împrăștie. Forțele reacțiunii au folosit eșecul demonstrației pentru a trece la ofensivă împotriva muncitorilor și la represiuni împotriva cartiștilor. — 192.

²¹⁹ Este vorba de proiectul de lege cu privire la reforma electorală adoptat de Camera Comunelor din Anglia în 1831 și aprobat definitiv de Camera lorzilor în iunie 1832. Reforma era îndreptată împotriva monopolului politic al aristocrației funciare și financiare și a permis accesul în parlament reprezentanților burgheziei industriale. Proletariatul și mica burghezie, principalele forțe în lupta pentru reformă, au fost înșelate de burghezia liberală și n-au căpătat drept de vot. — 193.

²²⁰ *Taxele vamale pe cereale* erau percepute în Anglia pe baza așa-numitelor legi ale cerealelor, prin care se urmărea limitarea sau interzicerea importului de cereale din străinătate și care au fost introduse în interesul marilor proprietari funciari — landlorzii. Lupta dintre burghezia industrială și aristocrația funciară s-a terminat în 1846 prin adoptarea legii cu privire la abrogarea legilor cerealelor. Această măsură și o anumită ieftinire a vieții, datorită scăderii prețurilor la cereale, au dus în ultimă instanță la reducerea salariului muncitorilor și la creșterea profiturilor burgheziei. Abrogarea legilor cerealelor a constituit o puternică lovitură dată aristocrației funciare și a contribuit la accelerarea dezvoltării capitalismului în Anglia. — 193.

²²¹ Aici și în continuare Engels redă între ghilimele conținutul principalelor revendicări ale Cartei poporului. — 194.

²²² În 1867, sub presiunea mișcării muncitorești de masă, a fost înfăptuită în Anglia a doua reformă parlamentară. Consiliul General al Asociației Internaționale a Muncitorilor a participat activ la această mișcare. Potrivit noii legi, censul de avere pentru alegătorii din comitate a fost redus pentru arendași până la 12 lire sterline arendă pe an. La orașe dreptul de vot a fost acordat tuturor proprietarilor de case, celor care închiriau casele pentru a le subînchiria, precum și chiriașilor care locuiau cel puțin un an în locul respectiv și plăteau o chirie de cel puțin 10 lire sterline. Au primit drept de vot și o anumită parte a muncitorilor calificați. Ca urmare a reformei din 1867, în Anglia numărul alegătorilor a crescut de peste două ori.

În 1884, sub presiunea mișcării de masă din regiunile rurale, în Anglia a fost înfăptuită a treia reformă parlamentară, în urma căreia au fost extinse asupra districtelor rurale aceleași condiții de obținere a dreptului de vot care au fost stabilite în 1867 pentru populația din districtele urbane. Și după cea de-a treia reformă electorală, în Anglia au continuat să fie lipsite de dreptul

de vot pături largi ale populației : proletariatul de la sate și sărăcimea de la orașe, precum și toate femeile. — 194.

- 223 *East-End* — partea de răsărit a Londrei cuprinzând cartierele locuite de proletariet și de sărăcime. — 196.
- 224 Vezi „Report of the Fifty-Third Meeting of the British Association for the Advancement of Science, held at Southport in September 1883”, London, 1884, p. 608—609 („Dare de seamă asupra celei de-a cincizeci și treia adunări a Asociației britanice pentru sprijinirea dezvoltării științei, care a avut loc la Southport în septembrie 1883”).
Asociația britanică pentru sprijinirea dezvoltării științei a fost înființată în 1831 și continuă să existe și astăzi în Anglia. Materialele adunărilor anuale ale societății se publică sub formă de dări de seamă. — 197.
- 225 Broșura „Karl Marx vor den Kölner Geschwornen. Prozess gegen den Ausschuss der rheinischen Demokraten wegen Aufrufs zum bewaffneten Widerstand”, Hottingen-Zürich, 1885 („Karl Marx în fața juraților din Colonia. Procesul împotriva comitetului districtual al democraților din Renania acuzați pentru instigare la rezistența armată”) a fost tipărită la începutul lunii octombrie 1885 ca al doilea număr al colecției „Biblioteca social-democrată”, care a apărut în limba germană la Zürich, iar după aceea la Londra între anii 1885 și 1890. Broșura cuprinde și darea de seamă apărută în presă asupra procesului, reproducă din „Neue Rheinische Zeitung” nr. 226 și 231—233 din 19, 25, 27 și 28 februarie 1849. — 199.
- 226 Este vorba de adresa din 18 noiembrie 1848 a Comitetului districtual al democraților din Renania cu privire la refuzul de a se plăti impozitele (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 6, București, Editura politică, 1959, p. 37). — 200.
- 227 „*Preussische Spitze*” (textual — „Prusia în frunte”) — expresie folosită de regele Prusiei Frederic-Wilhelm al IV-lea într-un discurs rostit la 20 martie 1848, în care declara că „pentru salvarea Germaniei este gata să stea în fruntea (an die Spitze) întregii patrii”. În perioada luptei pentru unificarea Germaniei, prin această expresie se înțelegea tendința Prusiei de a unifica Germania sub hegemonia ei. — 200.
- 228 La procesul din 7 februarie 1849 al lui „Neue Rheinische Zeitung”, Marx — redactor-șef, Engels — coredactor, și Hermann Korff — girant-responsabil al ziarului, au fost acuzați că în articolul „Arestări”, publicat în nr. 35 din 5 iulie 1848 al lui „Neue Rheinische Zeitung” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 5, București, Editura politică, 1963, ed. a II-a, p. 183—186), ar fi fost ultragiati prim-procurorul Zweifel și calomniați jandarmii care au arestat pe Gottschalk și Anneke. Cu toate că ancheta judiciară a început la 6 iulie, procesul a avut primul termen abia la 20 decembrie, fiind apoi amînat. La procesul din 7 februarie, Marx și Engels au avut ca apărător pe avocatul Schneider II, iar Korff pe avocatul Hagen. Curtea cu juri i-a achitat pe inculpați, fapt care, după cum se menționa în darea de seamă asupra procesului, „a stîrnit o mare bucurie în rîndurile publicului prezent”. Vezi pledoariile lui Marx și Engels la acest proces în : K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 6, București, Editura politică, 1959, p. 245—264. — 201.
- 229 Procesul împotriva Comitetului districtual al democraților din Renania a avut loc la 8 februarie 1849. În fața juraților din Colonia au compărut K. Marx, K. Schapper și avocatul Schneider II. Ei au fost acuzați de instigare la răscoală prin apelul din 18 noiembrie 1848 al acestui comitet cu privire la refu-

zul de a se plăti impozitele (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 6, București, Editura politică, 1959, p. 37). Curtea cu juri i-a achitat pe inculpați. Vezi pledoaria lui Marx la acest proces în: K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 6, București, Editura politică, 1959, p. 265—284. — 201.

²³⁰ „*Frankfurter Zeitung und Handelsblatt*” — cotidian german, a apărut la Frankfurt pe Main începând din 1856 (sub acest titlu din 1866) până în 1943; în deceniul al 9-lea al secolului trecut — organul de presă al Partidului popular german, partid democrat mic-burghez din sud-vestul Germaniei. — 202.

²³¹ Este vorba de războiul austro-prusian din 1866 și de războiul franco-prusian din 1870—1871; ca urmare a războiului din 1866, în care Prusia a luptat împotriva majorității membrilor Confederației germane (vezi adnotarea 232), în locul acesteia din urmă a fost creată în 1867 Confederația Germaniei de nord — stat federal german aflat sub hegemonia Prusiei. Crearea Confederației Germaniei de nord a reprezentat un pas înainte pe calea realizării unității naționale a Germaniei. Războiul franco-prusian din 1870—1871 a constituit etapa finală a unificării Germaniei „de sus”, prin războaie dinastice și prin politica de „fier și sînge” a lui Bismarck.

Național-liberalii — partid al burgheziei germane, în primul rînd al celei prusiene, care a luat ființă în toamna anului 1866, ca urmare a sciziunii din partidul progresist burghez. Renunțînd la pretențiile burgheziei la dominația politică de dragul satisfacerii intereselor materiale ale acestei clase, național-liberalii și-au fixat ca obiectiv principal unificarea statelor germane sub hegemonia Prusiei; politica lor reflectă capitularea burgheziei liberale germane în fața lui Bismarck. După unificarea Germaniei, partidul național-liberal s-a transformat definitiv în partid al marii burghezii și al magnaților industriei. Politică internă a național-liberalilor a căpătat tot mai mult un caracter de supunere docilă; ei au mers chiar pînă acolo, încît au renunțat la revendicările liberale formulate mai înainte, ca, de pildă, revendicarea programului din 1866 cu privire la necesitatea „de a apăra înainte de toate dreptul de a decide în materie de buget”. — 202.

²³² Este vorba de Confederația germană — uniune de state germane creată în 1815 de Congresul de la Viena și care cuprindea inițial 34 de state și 4 orașe libere. Confederația nu avea nici armată centralizată, nici fonduri bănești, și păstra toate trăsăturile de bază ale fărîmîțării feudale; organul ei central — Bundestagul — își ținea ședințele sub președinția reprezentantului Austriei. Fără a avea funcții de guvern central, acest organ juca un rol contrarevoluționar, amestecîndu-se în treburile interne ale statelor germane numai pentru a înăbuși mișcarea revoluționară care lua naștere în aceste state. Confederația germană s-a destrămat în timpul revoluției din 1848—1849 și a fost reînființată în 1850. Ea și-a încetat definitiv existența în timpul războiului austro-prusian din 1866. — 202.

²³³ Este vorba de următoarele acțiuni întreprinse de guvernul Bismarck în legătură cu războiul austro-prusian din 1866:

Încheierea, la 8 aprilie 1866, a unui tratat secret de alianță între Prusia și Italia, în baza căruia Italia se obliga să declare război Austriei în cazul cînd Prusia ar începe în cursul următoarelor trei luni operații militare împotriva Austriei;

Tratativele dintre Bismarck și Napoleon al III-lea, duse la sfîrșitul anului 1865 și începutul anului 1866, în cursul cărora Bismarck, dorind să-și asigure neutralitatea Franței în războiul pe care-l pregătea, a căutat să-i creeze lui Napoleon al III-lea impresia că războiul va fi pentru Prusia extrem de isto-

vitor și a făcut în același timp aluzii vagi la posibilitatea unei extinderi teritoriale a Franței pe seama Belgiei și Luxemburgului, precum și pe seama unor posesiuni prusiene de pe Rin :

Organizarea în iulie 1866 în Silezia a unei legiuni formate din soldați unguri care serviseră în armata austriacă și fuseseră luați prizonieri în timpul războiului de către prusieni ; legiunea se afla sub comanda generalului ungur D. Klapka, care participase la revoluția din 1848—1849, și a altor ofițeri unguri participanți la revoluție, care au venit acum special din emigrație în Prusia pentru a lua parte la război. Legiunea a trecut frontiera Ungariei, dar s-a reîntors curînd în Silezia și apoi a fost dizolvată din cauză că războiul a luat sfîrșit ;

Anexarea regatului Hanovrei, a electoratului Hessen-Kassel, a ducatului Nassau și a orașului liber Frankfurt pe Main, care participaseră la război de partea Austriei, și încorporarea lor, în baza legii din 20 septembrie 1866, în statul prusian. — 202.

- ²³⁴ Este vorba de Constituția Confederației Germaniei de nord (Confederația cuprindea 19 state și 3 orașe libere), care a fost votată la 17 aprilie 1867 de către Reichstagul constituant al Confederației și care consfințea dominația de fapt a Prusiei în cadrul ei. Regele Prusiei a fost proclamat președinte al Confederației și comandant suprem al forțelor armate ale Confederației ; lui i-a fost încredințată și conducerea politicii externe. Imputernicirile legislative ale Reichstagului Confederației, ales pe baza votului universal, erau extrem de restrînse ; legile pe care el le adopta intrau în vigoare numai după ce erau aprobate de Bundesrat, care prin componența sa era reacionar, și sancționate de președinte. Ulterior, Constituția Confederației Germaniei de nord a fost pusă la baza Constituției Imperiului german. Saxonia, care participase în războiul austro-prusian din 1866 de partea Austriei, a fost nevoită, după terminarea războiului, să intre în Confederația Germaniei de nord și să recunoască această constituție.

Pacea de la Tilsit — tratate de pace încheiate la 7 și 9 iulie 1807 între Franța napoleoneană și țările participante la cea de-a patra coaliție antifranceză, Rusia și Prusia, care fuseseră înfrînte în război. Condițiile de pace au fost extrem de grele pentru Prusia, care a pierdut o parte însemnată din teritoriul ei (inclusiv toate posesiunile de la vest de Elba). Rusia n-a suferit pierderi teritoriale, dar a trebuit să recunoască întărirea pozițiilor Franței în Europa și să adere la blocada împotriva Angliei (așa-zisa blocadă continentală). Pacea tilhărească de la Tilsit, dictată de Napoleon I, a stîrnit o profundă nemulțumire în rîndurile populației germane, pregătind prin aceasta terenul pentru mișcarea de eliberare din 1813 împotriva dominației napoleoneene. — 202.

- ²³⁵ Este vorba de *legea excepțională împotriva socialiștilor*, introdusă la 21 octombrie 1878 de guvernul Bismarck cu sprijinul majorității Reichstagului în vederea luptei împotriva mișcării socialiste și muncitorești. În virtutea acestei legi, social-democrația era declarată în afara legii. Ziarele muncitorești, peste cincizeci la număr, au fost suprimate, asociațiile și cluburile muncitorești închise, fondurile lor confiscate, întrunirile lor împrăștiate de poliție și, ca o încununare a tuturor acestor măsuri, s-a emis un decret potrivit căruia în orașe și districte întregi se putea institui „starea excepțională” (Engels). S-au operat arestări și expulzări în masă. În pofida acestor represii, partidul social-democrat a continuat să activeze în mod ilegal. El a izbutit, cu sprijinul activ al lui Marx și Engels, să învingă elementele oportuniste, ca și tendințele „ultrastîngiste” din rîndurile sale, să îmbine munca ilegală

- cu posibilitățile legale ale luptei și să lărgească considerabil influența sa asupra maselor. Sub presiunea mișcării muncitorești de masă, legea excepțională a fost abrogată la 1 octombrie 1890. Engels face o apreciere asupra acestei legi în articolul său „Bismarck și partidul muncitoresc german” (vezi Karl Marx și F. Engels. Opere, vol. 19, București, Editura politică, 1964, p. 297—300). — 203.
- ²³⁶ La 4 iulie 1776, în timpul războiului pentru independență dus de coloniile engleze din America de Nord, Congresul de la Philadelphia al reprezentanților celor 13 colonii engleze a adoptat „Declarația de independență” întocmită de T. Jefferson. În acest document se proclama separarea de Anglia a coloniilor din America de Nord și crearea unei republici independente — Statele Unite ale Americii și se formulau, totodată, o serie de principii burghezo-democratice. — 203.
- ²³⁷ În 1618 electoratul Brandenburg s-a unit cu ducatul Prusiei (Prusia orientală), care se formase la începutul secolului al XVI-lea din posesiunile Ordinului Teuton și care se afla sub suzeranitatea Poloniei. Electorii de Brandenburg au rămas, în calitate lor de duci prusieni, vasali ai Poloniei pînă în 1657, cînd, folosindu-se de dificultățile Poloniei în războiul cu Suedia, electorul Frederic-Wilhelm a reușit să obțină recunoașterea drepturilor sale suverane asupra posesiunilor prusiene. — 204.
- ²³⁸ În octombrie 1801 a fost încheiată între Franța și Rusia o convenție secretă, care, sub pretextul compensării acelor state germane ale căror posesiuni de pe malul stîng al Rinului fuseseră acaparate de Franța în urma războaielor pe care le ducea împotriva primei și celei de-a doua coaliții, prevedea reglementarea în interesul Franței a problemelor teritoriale din Renania. Prin traducerea în viață a clauzelor acestei convenții au fost desființate 112 state germane (aproape toate erau posesiuni ale bisericii și orașe imperiale), cu o populație totală de 3 000 000 de locuitori; posesiunile lor au revenit în cea mai mare parte Bavariei, Württembergului și Badenului — întru totul dependente de Franța — precum și Prusiei. Formal, aceste măsuri au fost aplicate în conformitate cu hotărîrea așa-numitei Reichsdeputation, comisie formată din reprezentanți ai statelor Imperiului german și aleasă de Reichstagul de la Regensburg încă în octombrie 1801, hotărîre adoptată abia la 25 februarie 1803, după dezbateri îndelungate și sub presiunea reprezentanților Franței și Rusiei. — 204.
- ²³⁹ Bavaria și Württemberg, care participaseră în războiul împotriva celei de-a treia coaliții de partea Franței, au căpătat, în baza tratatului de pace încheiat la 26 decembrie 1805 la Pressburg (Bratislava) între Franța și Austria, dreptul de regate independente. Badenul, care participase și el la acest război de partea Franței, a devenit în 1806, după desființarea Sfîntului Imperiu roman de națiune germană, un mare ducat independent. — 204.
- ²⁴⁰ Engels citează o frază din cuvîntarea cu privire la problema Poloniei rostită la 25 iulie 1848 în Adunarea națională de la Frankfurt de prințul Lichnowski, ofițer prusian (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 5, București, Editura politică, 1963, ed. a II-a, p. 394). — 204.
- ²⁴¹ Engels a scris această scrisoare la îndemnul lui N. F. Danielson, care îl înștînțase asupra posibilității de a publica în revista „Svernii Vestnik” o scrisoare adresată de Marx redacției revistei „Otecestvennie Zapiski” și rămasă nepublicată (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 19, București, Editura politică, 1964, p. 117—122). Scrisoarea lui Marx nu a apărut în această revistă, ea

a fost publicată pentru prima oară în limba rusă în 1886 la Geneva în revista „Vestnik Narodnoi Voli” nr. 5, iar în octombrie 1888 în revista „Juridiceskii vestnik”.

„Severnii Vestnik” — revistă lunară literară-științifică și politică de orientare liberală ; a apărut la Petersburg din 1885 pînă în 1898 ; la sfîrșitul deceniului al 9-lea al secolului trecut, în această revistă au apărut articole ale lui Paul Lafargue și ale altor socialiști din Europa apuseană. Începînd din 1891, revista a devenit de fapt organul de presă al simboiștilor și decadenților ruși și propaga idealismul și misticismul. — 206.

- ²⁴² Engels a scris lucrarea „Cu privire la istoria Ligii comunistilor” ca o introducere la a treia ediție germană a pamfletului lui Marx „Dezvăluiri asupra procesului comunistilor de la Colonia” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 8, București, Editura politică, 1960, p. 429—501). Această lucrare a lui Engels a apărut pentru prima oară în „Sozialdemokrat” nr. 46, 47 și 48 din 12, 19 și 26 noiembrie 1885, precum și în broșura : K. Marx. „Enthüllungen über den Kommunisten-Prozess zu Köln. Neuer Abdruck mit Einleitung von Friedrich Engels und Dokumenten”, Hottingen-Zürich, 1885, apărută în a doua jumătate a lunii noiembrie 1885. Această broșură cuprindea, pe lângă pamfletul lui Marx, anexa 4 [„Procesul comunistilor de la Colonia”] la lucrarea lui Marx „Domnul Vogt” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 14, București, Editura politică, 1963, p. 710—717), postfața lui Marx la ediția a doua germană a acestui pamflet (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 18, București, Editura politică, 1964, p. 567—570), precum și Adresele Organului central către Liga comunistilor din martie și din iunie 1850 (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 7, București, Editura politică, 1960, p. 263—273 și 331—338). — 207.
- ²⁴⁸ Wermuth-Stieber. „Die Communisten-Verschwörungen des neunzehnten Jahrhunderts”, Berlin, erster Theil, 1853, zweiter Theil, 1854 („Comploturile comuniste din secolul al nouăsprezecelea”). În anexele la prima parte a cărții, în care era expusă pentru uzul polițiștilor „istoria” mișcării muncitorești, erau reproduse unele documente ale Ligii comunistilor care ajunseseră în mîinile poliției. Partea a doua reprezenta „lista neagră” cuprinzînd datele biografice ale persoanelor care aveau legături cu mișcarea muncitorească și democrată. — 207.
- ²⁴⁴ *Babouvism* — unul dintre curentele comunismului utopic egalitar, creat la sfîrșitul secolului al XVIII-lea de revoluționarul francez Gracchus Babeuf și de adepții săi. — 208.
- ²⁴⁵ *Société des saisons* (Societatea anotimpurilor) — organizație republican-socialistă secretă cu caracter conspirativ care a activat la Paris din 1837 pînă în 1839 sub conducerea lui Auguste Blanqui și Armand Barbès.
- Insurecția din 12 mai 1839 de la Paris, în care rolul principal l-au avut muncitorii revoluționari, a fost pregătită de Societatea anotimpurilor ; insurecția, care nu s-a sprijinit pe masele largi, a fost înăbușită de trupele guvernamentale și de Garda națională. — 208.
- ²⁴⁶ Schapper a fost arestat imediat după insurecția din 12 mai 1839, și după o detențiune de 7 luni a fost expulzat din Franța ; Bauer și-a continuat activitatea revoluționară la Paris, a fost arestat mai tîrziu, în 1842, și a fost expulzat și el. — 208.
- ²⁴⁷ Engels se referă la unul dintre episoadele luptei democrațiilor germani împotriva reacțiunii care s-a instaurat în Germania după Congresul de la Viena (acest episod a căpătat denumirea de atentatul de la Frankfurt). Un grup de

- elemente radicale, în special din cercurile studențești, a încercat la 3 aprilie 1833, printr-un atac împotriva organului central al Confederației germane — Dieta federală de la Frankfurt pe Main — să provoace o revoluție în țară și să declare întreaga Germanie republică; trupele au înăbușit această acțiune, care nu a fost pregătită îndeajuns. — 208.
- ²⁴⁶ În februarie 1834, democratul burghez italian Mazzini a încercat, cu ajutorul membrilor societății secrete „Tinăra Italie”, pe care a înființat-o în 1831, și al unui grup de emigranți revoluționari străini să pătrundă din Elveția în Savoia, care făcea parte din regatul Sardiniei (Piemont), cu scopul de a ridica acolo poporul la o răscoală pentru unificarea Italiei și crearea unei republici italiene burgheze independente; detașamentul care a pătruns în Savoia a fost zdrobit de trupele piemonteze. — 208.
- ²⁴⁹ „Demagogi” — așa erau numiți, începînd din 1819, de către cercurile reacționare din Germania participanții la mișcarea opoziționistă din rîndurile intelectualității germane și ale societăților studențești de gimnastică, care în perioada de după războaiele împotriva lui Napoleon s-au ridicat împotriva rînduieilor reacționare din statele germane, organizînd manifestări politice în cadrul cărora cereau unificarea Germaniei. Autoritățile reacționare i-au supus pe „demagogi” persecuțiilor. — 208.
- ²⁵⁰ *Asociația culturală a muncitorilor germani de la Londra* a fost înființată de K. Schapper, J. Moll și alți militanți ai Ligii celor drepti. După organizarea Ligii comuniștilor, rolul conducător în Asociație îl aveau comunitățile locale ale Ligii. În 1847 și 1849—1850, Marx și Engels au depus o activitate intensă în cadrul Asociației. La 17 septembrie 1850, Marx, Engels și un număr de tovarăși de idei s-au retras din Asociație ca urmare a faptului că în lupta dintre majoritatea Organului central al Ligii comuniștilor, condusă de Marx și Engels, și minoritatea sectară-aventurieră (fracțiunea Willich-Schapper) a Asociației, aceasta s-a situat de partea minorității. Pe la sfîrșitul deceniului al 6-lea, Marx și Engels au luat din nou parte la activitatea Asociației culturale. O dată cu întemeierea Asociației Internaționale a Muncitorilor, Asociația culturală a muncitorilor germani de la Londra, printre ai cărei conducători se număra și Lessner, a devenit secția germană a Internaționalei la Londra. Asociația culturală a continuat să funcționeze pînă în 1918, cînd a fost interzisă de guvernul englez. — 209.
- ²⁵¹ Engels citează articolul lui Marx „Note critice pe marginea articolului «Regele Prusiei și reforma socială. De un prusian»” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 1, București, Editura politică, 1960, ed. a II-a, p. 441—442).
- „Vorwärts!” — gazetă germană; a apărut la Paris, de două ori pe săptămîna, în perioada ianuarie-decembrie 1844. La această gazetă au colaborat Marx și Engels. Sub influența lui Marx, care din vara anului 1844 a participat îndeaproape la redactarea ei, gazeta a început să capete un caracter comunist; în coloanele ei erau aspru criticate rînduielele reacționare din Prusia. La cererea guvernului prusian, guvernul Guizot a dispus, în ianuarie 1845, expulzarea din Franța a lui Marx și a altor cîtorva colaboratori ai gazetei. După aceasta „Vorwärts!” și-a încetat apariția. — 210.
- ²⁵² „Deutsch-Französische Jahrbücher” a apărut la Paris în limba germană sub redacția lui K. Marx și A. Ruge. A apărut numai un singur număr, dublu, în februarie 1844. În acest număr au fost publicate lucrările lui K. Marx: „Contribuții la problema evreiască” și „Contribuții la critica filozofiei hegeliene a dreptului. Introducere”, precum și lucrările lui Engels: „Schiță a unei critici

a economiei politice" și „Situația Angliei. «Past and Present» by Thomas Carlyle" (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 1, București, Editura politică, 1960, ed. a II-a, p. 382—412, 413—427, 544—571, 572—598). Aceste lucrări marchează trecerea definitivă a lui Marx și Engels de la democratismul revoluționar la materialism și comunism. Principala cauză a încetării apariției revistei au constituit-o divergențele principale dintre Marx și radicalul burghez Ruge. — 212.

²⁵³ „*Deutsche-Brüsseler-Zeitung*” a fost fondat de emigranții politici germani la Bruxelles și a apărut bisăptăminal din ianuarie 1847 până în februarie 1848. La început orientarea gazetei a fost determinată de tendința redactorului ei responsabil, democratul mic-burghez Bornstedt, de a concilia diferitele curente din tabăra radicalilor și tabăra democraților. Cu toate acestea, încă din vara anului 1847, datorită faptului că Marx și Engels, precum și tovarășii lor de idei au început să publice în coloanele ei, gazeta a devenit tot mai mult purtătorul ideilor democrat-revoluționare și comuniste. Începând din septembrie 1847, Marx și Engels au devenit colaboratori permanenți ai gazetei și au început să exercite o influență nemijlocită asupra orientării ei, concentrând de fapt, în ultimele luni ale anului 1847, în mâinile lor treburile redacționale ale gazetei. Sub conducerea lui Marx și Engels, ea a devenit organul de presă al Ligii comuniștilor, partidul revoluționar al proletariatului în curs de formare. — 213.

²⁵⁴ „*The Northern Star*” — săptăminal englez, organul de presă central al carțiștilor, fondat în 1837, a apărut până în 1852, la început la Leeds, iar din noiembrie 1844 la Londra. Fondatorul și redactorul săptăminalului a fost F. O'Connor; din redacție a mai făcut parte și G. Harney. Din 1843 până în 1850 a publicat articole și note ale lui Engels. — 213.

²⁵⁵ *Asociația democrată*, întemeiată la Bruxelles în toamna anului 1847, reunea în rândurile ei pe revoluționarii proletari, mai ales emigranți revoluționari germani, precum și elementele înaintate ale democrației burgheze și mic-burgheze. Marx și Engels și Asociația muncitorilor germani de la Bruxelles, pe care ei o conduceau, au avut un rol activ în crearea Asociației democratice. La 15 noiembrie 1847, Marx a fost ales vicepreședinte, iar ca președinte — democratul belgian L. Joltrand. Datorită influenței lui Marx, Asociația democrată de la Bruxelles a devenit unul dintre cele mai importante centre ale mișcării democratice internaționale. În zilele revoluției burgheze franceze din februarie, aripa proletară a Asociației democratice de la Bruxelles a preconizat înarmarea muncitorilor belgieni și declanșarea luptei pentru o republică democrată. Totuși, după expulzarea lui Marx din Bruxelles, la începutul lunii martie 1848, și după reprimarea de către autoritățile belgiene a elementelor celor mai revoluționare ale Asociației, democrații burghezi belgieni nu s-au priceput să conducă mișcarea antimonarhică a maselor muncitoare. Activitatea Asociației democratice a căpătat tot mai mult un caracter limitat, pur local, și în 1849 a încetat de fapt.

„*La Réforme*” — cotidian francez, organ al democraților republicani mic-burghezi și al socialiștilor mic-burghezi; a apărut la Paris din 1843 până în 1850. Din octombrie 1847 până în ianuarie 1848, Engels a publicat în acest ziar o serie de articole. — 213.

²⁵⁶ Este vorba de săptăminalul „*Der Volks-Tribun*”, fondat de „adevărații socialiști” germani la New York. A apărut de la 5 ianuarie până la 31 decembrie 1846.

- „Circulară împotriva lui Kriege” — vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 4, București, Editura politică, 1963, ed. a II-a, p. 1—16. — 214.
- ²⁵⁷ W. Weitling. „Das Evangelium eines armen Sünders”. Bern, 1845 („Evanghelia unui sărman păcătos”). — 215.
- ²⁵⁸ Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 4, București, Editura politică, 1963, ed. a II-a, p. 492—494. — 215.
- ²⁵⁹ Engels citează art. 1 din Statutul Ligii comuniștilor (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 4, București, Editura politică, 1963, ed. a II-a, p. 576—577). — 216.
- ²⁶⁰ „*Revendicările partidului comunist în Germania*” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 5, București, Editura politică, 1963, ed. a II-a, p. 3—5) au fost scrise de K. Marx și F. Engels la Paris, între 21 și 29 martie 1848. Ele constituiau platforma politică a Ligii comuniștilor la începutul revoluției germane. „*Revendicările partidului comunist în Germania*” au fost tipărite în jurul datei de 30 martie sub formă de manifest, iar la începutul lunii aprilie au fost publicate într-o serie de ziare democratice. „*Revendicările*” erau înminate ca directivă membrilor Ligii comuniștilor care se repatriau în Germania. În timpul revoluției, Marx, Engels și adepții lor s-au străduit să propage acest document-program în rândurile maselor populare. În preajma lui 10 septembrie 1848, „*Revendicările*” au fost tipărite la Köln sub formă de manifest și difuzate de membrii Uniunii muncitorilor din Köln într-o serie de localități din Renania. La Congresul al II-lea al democraților, care a avut loc la Berlin în octombrie 1848, Beust, delegatul Uniunii muncitorilor din Köln, a luat cuvîntul în numele comisiei pentru rezolvarea problemei sociale și a propus un program de măsuri care a fost luat aproape în întregime din „*Revendicări*”. În noiembrie și decembrie 1848, la ședințele Uniunii muncitorilor din Köln s-au discutat unele puncte din „*Revendicări*”. „*Revendicările*” au mai fost publicate, într-o formă prescurtată, la sfîrșitul anului 1848 sau la începutul anului 1849, sub formă de broșură la Leipzig.
- Engels nu citează integral acest document. — 217.
- ²⁶¹ Este vorba de Clubul muncitorilor germani întemeiat la Paris, la 8—9 martie 1848, din inițiativa conducătorilor Ligii comuniștilor. Rolul conducător în această asociație a fost deținut de Marx. Clubul a fost creat în scopul unirii muncitorilor emigranți germani aflați la Paris. Aici urma să li se explice tactica proletariatului în revoluția burghezo-democratică. — 218.
- ²⁶² *Insurecția armată de la Dresden* a avut loc la 3—8 mai 1849. Ea a fost provocată de refuzul regelui Saxoniei de a recunoaște constituția imperiului, precum și de numirea în postul de prim-ministru a ultrareacționarului Zschinsky. Burghazia și mica burghezie nu au participat aproape de fel la luptă, rolul principal în luptele de baricadă revenind muncitorilor și meseriașilor. Insurecția a fost înăbușită de trupele guvernamentale și de trupele prusiene trimise în Saxonia. Insurecția de la Dresden a marcat începutul luptei armate în sprijinul constituției imperiului, luptă care s-a desfășurat în sudul și vestul Germaniei în perioada mai-iulie 1849 și s-a terminat prin înfrîngerea forțelor democratice. — 220.
- ²⁶³ 13 iunie 1849 — vezi adnotarea 27. — 220.
- ²⁶⁴ Este vorba de „*Adresa Organului central către Liga comuniștilor. Martie 1850*” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 7, București, Editura politică, 1960, p. 263—273). — 221.

- ²⁶⁵ Este vorba de „Adresa Organului central către Liga comuniștilor. Iunie 1850” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 7, București, Editura politică, 1960, p. 331—338). — 221.
- ²⁶⁶ Engels citează aici articolul „A treia cronică internațională. Din mai pînă în octombrie” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 7, București, Editura politică, 1960, p. 479).
- „*Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue*” — revistă fondată de Marx și Engels în decembrie 1849 și editată de ei pînă în noiembrie 1850. Revista era organul teoretic și politic al Ligii comuniștilor, o continuare a lui „*Neue Rheinische Zeitung*”, pe care Marx și Engels l-au scos în timpul revoluției din 1848—1849 (vezi adnotarea 4). Din martie și pînă în noiembrie 1850 au apărut în total 6 numere, printre care un număr dublu (5—6). Revista era redactată la Londra și se tipărea la Hamburg. Pe coperta revistei era indicat și New Yorkul, deoarece Marx și Engels sperau că revista va fi răspîdită și printre emigranții germani din America. În marea lor majoritate, materialele (articole, cronici, recenzii) erau scrise de Marx și de Engels, care au atras și pe adepții lor W. Wolff, J. Weydemeyer și G. Eccarius să colaboreze la revistă. Dintre lucrările întemeietorilor marxismului au fost publicate în această revistă „Luptele de clasă în Franța” a lui Marx, „Campania germană pentru constituția Imperiului” și „Războiul țărănesc german” ale lui Engels, precum și o serie de alte lucrări ale acestora. În lucrările publicate în această revistă, ei au făcut bilanțul revoluției din 1848—1849 și au dezvoltat teoria și tactica partidului proletar revoluționar. Revista și-a încetat apariția din cauza persecuțiilor polițienești din Germania și a lipsei de mijloace materiale. — 222.
- ²⁶⁷ *Sonderbund* (Uniune separată) — denumire ironică dată de Marx și Engels, prin analogie cu *Sonderbundul* cantoanelor catolice reacționare din Elveția din deceniul al 5-lea al secolului al XIX-lea, fracțiunii sectare aventuriste Willich-Schapper, care, după scindarea Ligii comuniștilor, la 15 septembrie 1850, s-a constituit într-o organizație de sine stătătoare, cu propriul ei Organ central. Prin activitatea ei, fracțiunea Willich-Schapper a dat posibilitate politiei prusiene să descopere comunitățile ilegale ale Ligii comuniștilor din Germania și i-a oferit un pretext pentru înscenarea, în 1852, a procesului de la Colonia împotriva unor militanți de vază ai Ligii comuniștilor. — 223.
- ²⁶⁸ Acest fragment a fost scos dintr-o scrisoare adresată de Engels lui Paul Lafargue, în care analizează situația politică din Franța după primul tur de scrutin în alegerile pentru Camera deputaților, care a avut loc la 4 octombrie 1885. În Franța se afla la putere, din 1879 partidul republicanilor burghezi moderați (așa-numiții „oportuniști”), care exprima interesele marii burghezii. Acest partid pierduse încrederea unei părți considerabile a alegătorilor, ca urmare a deficitului în bugetul statului, a creșterii impozitelor, a irisirii împrumuturilor, a neîndeplinirii celor mai multe din făgăduielile sale (desființarea senatului, separarea bisericii de stat, introducerea impozitului progresiv pe venit etc.), precum și ca urmare a aventurilor din colonii, în special acelea din Vietnam, care nu se bucurau de popularitate. În plus, mulți dintre liderii partidului erau amestecați în mașinații financiare necurate și în afaceri vicioase, fapt speculat de monarhiști în campania electorală. La primul tur de scrutin majoritatea celor aleși au constituit-o monarhiștii. Dat fiind că socialiștii francezi au considerat aceste rezultate ca o înfrîngere, Engels a scris această scrisoare. Fragmentul respectiv din scrisoare a fost publicat în „*Le Socialiste*” din 17 octombrie sub titlul „*La Situation*”. În legătură cu aceasta, Engels a adresat redacției săptămînalului „*Le Socialiste*” o scrisoare pe care

acesta a publicat-o în numărul din 31 octombrie 1885 (vezi volumul de față, p. 227—228).

„*Le Socialiste*” — săptăminal francez fondat la Paris în 1885 de Jules Guesde ; pînă în 1902 a fost organul de presă al Partidului muncitoresc ; din 1902 pînă în 1905 — al Partidului socialist din Franța, iar din 1905 — al Partidului socialist francez ; în ultimele două decenii ale secolului trecut, la această publicație a colaborat F. Engels. — 225.

²⁶⁹ Este vorba de orléaniști, bonapartiști și legitimiști. — 225.

²⁷⁰ „*cea mai bună dintre republici*” — prin aceste cuvinte Comisia municipală a Parisului și-a exprimat atitudinea față de monarhia din iulie din Franța în raportul pe care l-a prezentat noului rege, Ludovic-Filip, curînd după urcarea lui pe tron, în 1830. — 226.

²⁷¹ Intrucît la alegerile din 4 octombrie 1885 un mare număr de candidați nu au întrunit numărul de voturi necesar pentru a fi aleși, s-a fixat pentru 18 octombrie al doilea tur de scrutin, în cursul căruia au fost aleși în majoritate covârșitoare candidați republicani. Ca rezultat al alegerilor, în Camera deputaților din Franța au intrat 372 de republicani, printre care se numărau mulți radicali, și 202 monarhiști.

Radicalii — în ultimele două decenii ale secolului trecut grup parlamentar în Franța, care s-a desprins de partidul burghez al republicanilor moderați („oportuniștii”), a continuat să susțină o serie de revendicări burghezo-democratice la care renunșase de fapt acest partid : desființarea senatului, separarea bisericii de stat, introducerea impozitului progresiv pe venit etc. Pentru a atrage de partea sa masele de alegători, acest grup cerea de asemenea reducerea zilei de lucru, pensii pentru invalizi, precum și alte măsuri cu caracter social-economic. Liderul radicalilor era Clémenceau. În 1901 radicalii s-au constituit din punct de vedere organizatoric într-un partid care exprima în special interesele burgheziei mijlocii și ale micii burghezii. — 226.

²⁷² În articolul de față, Engels supune unei analize critice traducerea în limba engleză a primelor paragrafe din capitolul unu al volumului I al „*Capitalului*” (K. Marx. „*Capitalul*”, vol. I, București, Editura politică, 1960, ed. a IV-a, p. 75—83). Traducerea, publicată în revista „*To-day*” vol. 4, nr. 22 din octombrie 1885, p. 429—436, a fost făcută de H. M. Hyndman, conducătorul Federației social-democrate, care scria sub pseudonimul John Broadhouse. Și după apariția articolului lui Engels, Hyndman a continuat, pînă în mai 1889, să-și publice traducerea în revista „*To-day*” ; în total au fost publicate primele șapte capitole și cea mai mare parte din capitolul opt din volumul I. Prima traducere științifică în limba engleză a volumului I al „*Capitalului*”, făcută de S. Moore și redactată de Engels, a apărut în 1887.

„*To-day*” — revistă lunară engleză de orientare socialistă ; a apărut la Londra din aprilie 1883 pînă în iunie 1889 ; din iulie 1884 pînă în 1886, redactorul responsabil al revistei a fost H. M. Hyndman. — 229.

²⁷³ Vezi K. Marx. „*Capitalul*”, vol. I, București, Editura politică, 1960, ed. a IV-a, p. 76. Engels traduce aici expresia „in der bürgerlichen Gesellschaft” prin „în societatea civilă” ; în ediția franceză autorizată din 1872—1875 și în ediția engleză a volumului I al „*Capitalului*”, apărută în 1887 sub redacția lui Engels, această expresie a fost tradusă altfel : „în societatea burgheză”. — 236.

²⁷⁴ A. Ferguson „*An Essay on the History of Civil Society*”. Edinburg, 1767 („*Eseu asupra istoriei societății civile*”). — 236.

- 275 *Lucrarea lui Engels „Cu privire la istoria țărănimii prusiene”* reprezintă partea a doua a introducerii la seria de articole ale lui W. Wolff „Die schlesische Miliarde” despre situația țărănimii în Silezia (vezi adnotarea 23), apărute sub formă de lucrare separată din inițiativa lui Engels. Prima parte a introducerii o constituia reproducerea articolului „Wilhelm Wolff”, publicat în 1876 (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 19, București, Editura politică, 1964, p. 59—97), pe care Engels l-a prescurtat substanțial pentru această lucrare separată. — 238.
- 276 *Ordinul Teuton* — ordin religios german, format din cavaleri; a fost întemeiat în 1190, pe timpul cruciadelor. Ordinul a pus mîna, în Germania și în alte țări, pe numeroase teritorii. În secolul al XIII-lea a căzut sub stăpînirea acestui ordin un vast teritoriu cuprins între gurile fluviilor Vistula și Nieman, care a fost cucerit prin supunerea și exterminarea triburilor baltice ale pruşilor și în parte ale lituanienilor, și a devenit astfel un bastion al agresiunii Ordinului împotriva Poloniei, Lituaniei și a cnezatelor rusești. După înfrîngerea suferită la lacul Peipus (Ciud) în 1242 (bătălia de pe gheață) și în bătălia de la Grünwald (Tannenberg) din 1410, Ordinul s-a destrămat și nu a mai rămas după aceea decît cu o mică parte din posesiunile sale. — 239.
- 277 *Țărani cenzitari* — țărani dependenți care se bucurau de libertate personală, dar erau obligați să plătească pentru lotul de pămînt pe care-l aveau în posesiune ereditară un cens în bani sau în natură. — 241.
- 278 *Războiul de 30 de ani* (1618—1648), război european; a izbucnit ca urmare a ascuțirii contradicțiilor dintre diferitele grupări de state europene și a luat forma unei lupte dintre protestanți și catolici. Germania a devenit arena principală a acestei lupte, obiectul jafului și al pretențiilor anexioniste ale participanților la război; ea a fost supusă unui șir de invazii din partea cotropitorilor străini care rivalizau între ei. Războiul s-a încheiat în 1648 prin pacea din Westfalia, care a consfințit fărîmițarea politică a Germaniei.
- Infrîngerea de la Jena* — infrîngerea din 14 octombrie 1806 a armatei prusiene, care a atras după sine capitularea Prusiei în fața Franței și a scos la iveală întreaga putreziciune a orînduirii sociale și politice a monarhiei feudale a Hohenzollernilor. — 242.
- 279 Este vorba de unele categorii de țărani dependenți care nu posedau pămînt arabil.
- Dreschgärtner* — așa erau numiți în unele localități din Germania, în special în Silezia, țărani dependenți care primeau de la moșier (stăpîn al pămîntului) un petec de pămînt pentru grădinarit și o cocioabă și care trebuiau să muncească pentru moșier (mai ales să treiere recolta) în schimbul unei plăți derizorii în bani sau în natură.
- Häusler* — țărani dependenți care primeau de la moșier (stăpîn al pămîntului) o cocioabă și un mic petec de pămînt în preajma ei, ceea ce nu le dădea posibilitate să ducă o gospodărie care să le permită să-și întrețină familia; acești țărani erau nevoiți să se angajeze la moșier ca zileri.
- Instleute* — zileri care lucrau pentru moșier pe baza unui contract încheiat pe un anumit număr de ani; în schimbul muncii lor, ei primeau pentru această perioadă o locuință, un petec de pămînt în folosință și o plată infimă, în natură și în bani. — 243.
- 280 *Capitulările lui Carol cel Mare* — ordonanțe (dispoziții) regale care reprezintă unul dintre principalele monumente ale legislației statului francilor. — 243.

- ²⁸¹ Pentru a asigura statului prusian posibilitatea de a-și încasa veniturile și de a-și recruta soldații, regele Frederic al II-lea al Prusiei a promulgat o serie de legi îndreptate împotriva alungării de către moșieri a țăranilor de pe pământurile lor. În practică însă, aceste legi nu au fost aplicate decât într-o măsură neînsemnată. — 243.
- ²⁸² *La 18 martie 1848* a avut loc la Berlin insurecția armată care a marcat începutul revoluției burghezo-democratice din 1848—1849 în Germania.
La Mollwitz (un sat în Silezia), în timpul războiului pentru succesiunea la tronul Austriei (1740—1748), armata regelui Frederic al II-lea al Prusiei a înfrânt la 10 aprilie 1741 armata austriacă. În regiunea *Sedanului* (oraș în nord-estul Franței) a avut loc la 1 septembrie 1870 una din cele mai mari bătălii din cursul războiului franco-prusian (1870—1871), iar ca urmare la 2 septembrie armata franceză a capitulat, ceea ce a grabit prăbușirea celui de-al doilea Imperiu. — 244.
- ²⁸³ Vezi „*Sammlung der für die Königlichen Preussischen Staaten erschienenen Gesetze und Verordnungen von 1806 bis zum 27sten Oktober 1810*” („Colecție de legi și decrete emise de la 1806 până la 27 octombrie 1810 pentru statele din regatul Prusiei”), Berlin, 1822, S. 170—173. — 244.
- ²⁸⁴ Este vorba de decretele din 14 februarie 1808, 27 martie 1809, 8 aprilie 1809 și 9 ianuarie 1810 (vezi publicația menționată la adnotarea 283, p. 189—193, 552—555, 557—561, 626—629). În decretul din 8 aprilie 1809 se explica că desființarea dependenței personale ereditare nu trebuie înțeleasă ca o anulare a obligațiilor feudale ale țăranilor. — 244.
- ²⁸⁵ Vezi „*Gesetz-Sammlung für die Königlichen Preussischen Staaten. 1811*” („Colecție de legi emise pentru statele din regatul Prusiei, 1811”), Berlin, S. 281—299. — 244.
- ²⁸⁶ Vezi „*Gesetz-Sammlung für die Königlichen Preussischen Staaten. 1816*”, Berlin, S. 154—180.
La 18 iunie 1815, trupele anglo-olandeze și cele prusiene au reușit la *Waterloo* victoria asupra armatei lui Napoleon. — 244.
- ²⁸⁷ *Războiul de șapte ani* (1756—1763) — război european; a fost provocat de tendințele de cotopire manifestate de puterile feudale absolutiste și de rivalitatea colonială dintre Franța și Anglia. În alianță cu Prusia, Anglia a luptat împotriva coaliției formate din Austria, Franța, Rusia, Saxonia și Suedia. Ca urmare a acestui război, Franța a fost obligată să cedeze Angliei cele mai mari colonii ale ei (Canada, posesiunile din Indiile orientale etc.); Prusia, Austria și Saxonia și-au păstrat granițele dinainte de război. — 245.
- ²⁸⁸ Vezi „*Gesetz-Sammlung für die Königlichen Preussischen Staaten. 1821*”, Berlin, S. 77—83. — 245.
- ²⁸⁹ *Ackernahrung* — așa era numită în Prusia gospodăria țărănească care dispunea de o suprafață de pământ destul de mare și de unelte de producție destule pentru ca membrii familiei care duc această gospodărie să se poată întreține din munca lor proprie, fără să recurgă la angajarea forței de muncă din afară sau la îndeletniciri auxiliare. — 245.
- ²⁹⁰ Este vorba de Saxonia, o provincie a Prusiei. — 245.

- ²⁹¹ Vezi „Gesetz-Sammlung für die Königlichen Preussischen Staaten. 1845“, Berlin, S. 502—505, 682—684. — 245.
- ²⁹² „Statul rațiunii” — expresie devenită proverbială prin care era desemnat statul prusian și care era folosită adesea în sens ironic. Ea își are originea în cuvântul introductiv la ciclul de prelegeri de istorie a filozofiei pe care l-a rostit Hegel la 28 octombrie 1816 la Universitatea din Heidelberg. Cu acest prilej, Hegel și-a exprimat părerea că Prusia este prototipul statului care are la bază rațiunea. — 245.
- ²⁹³ A. Meitzen. „Der Boden und die landwirtschaftlichen Verhältnisse des Preussischen Staates nach dem Gebietsumfange vor 1866“, Bd. I—IV, Berlin, 1868—1871 („Pământul și relațiile agrare din statul prusian în granițele lui dinaintea de 1866”). — 246.
- ²⁹⁴ Vezi „Gesetz-Sammlung für die Königlichen Preussischen Staaten. 1848“, Berlin, S. 276—279. — 246.
- ²⁹⁵ Vezi „Gesetz-Sammlung für die Königlichen Preussischen Staaten. 1848“, Berlin, S. 427—441. — 247.
- ²⁹⁶ Vezi „Gesetz-Sammlung für die Königlichen Preussischen Staaten. 1850“, Berlin, S. 77—111. — 247.
- ²⁹⁷ Engels citează raportul Comisiei agrare a celei de-a doua Camere a Prusiei asupra proiectului de lege cu privire la răscumpărarea de servituțurile feudale, publicat la 2 martie 1850; raportul a fost prezentat Camerei pentru a fi luat în discuție în ședința din 23 noiembrie 1849; vezi „Stenographische Berichte über die Verhandlungen der durch die Allerhöchste Verordnung vom 30. März 1849 einberufenen Zweiten Kammer“, Neunundfünfzigste Sitzung, 23. November 1849 („Dări de seamă stenografiate asupra dezbaterilor din cea de-a doua Cameră, convocată din înalt ordin la 30 mai 1849”. Ședința a cincizeci și noua, 23 noiembrie 1849); sublinierile sînt făcute de Engels. — 247.
- ²⁹⁸ Engels se referă aici la două tabele din cartea lui Meitzen. În primul tabel sînt date rezultatele operațiilor de răscumpărare efectuate între anii 1816 și 1848, iar în al doilea tabel — ale celor efectuate între anii 1816 și sfîrșitul anului 1865. — 248.
- ²⁹⁹ Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 8, București, Editura politică, 1960, p. 115—217. — 250.
- ³⁰⁰ Este vorba de lovitura de stat din Franța de la 2 decembrie 1851, săvîrșită de Ludovic Bonaparte, care de la 10 decembrie 1848 era președinte al Republicii Franceze: Adunarea legislativă și Consiliul de Stat au fost dizolvate, mulți deputați au fost arestați, în 32 de departamente a fost proclamată starea de război, liderii socialiști și republicani au fost expulzați din Franța. La 14 ianuarie 1852 a fost adoptată noua constituție, potrivit căreia întreaga putere era concentrată în mîinile președintelui; la 2 decembrie 1852, Ludovic Bonaparte a fost proclamat împărat al francezilor, sub numele de Napoleon al III-lea. — 250.
- ³⁰¹ Engels a scris acest articol în legătură cu pregătirea, în vederea editării în S.U.A., a lucrării sale „Situația clasei muncitoare din Anglia” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 2, București, Editura politică, 1962, ed. a II-a, p. 239—533); această ediție reprezenta prima traducere în limba engleză a lucrării sus-menționate. Inițial, Engels a intenționat să insereze articolul în

această ediție sub formă de prefață sau postfață ; întrucât însă apariția cărții a întârziat mult din cauză că nu s-a putut găsi imediat un editor, Engels a considerat necesar să scrie pentru ea o nouă prefață (vezi volumul de față, p. 332—340), iar articolul respectiv a fost inclus în carte sub formă de anexă. În 1892 Engels a inclus articolul aproape integral în prefața la ediția engleză și la cea de-a doua ediție germană a lucrării sale (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 22, ediția de față). — 252.

³⁰² Vezi adnotarea 220. — 253.

³⁰³ *Truck-system* — sistem de retribuire a muncitorilor în mărfuri. Engels face o apreciere asupra acestui sistem în lucrarea sa „Situația clasei muncitoare din Anglia” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 2, București, Editura politică, 1962, ed. a II-a, p. 239—533). În 1831 a fost emisă o lege care interzicea aplicarea acestui sistem ; mulți fabricanți însă încălcau această lege.

Legea zilei de muncă de zece ore, care se referă numai la adolescenți și muncitoare, a fost adoptată de parlamentul englez la 8 iunie 1847. — 253.

³⁰⁴ „*Mica Irlandă*” („*Little Ireland*”) — cartier muncitoresc periferic din sudul Manchesterului, populat mai ales de irlandezi ; vezi descrierea amănunțită a acestui cartier în lucrarea lui Engels „Situația clasei muncitoare din Anglia” (K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 2, București, Editura politică, 1962, ed. a II-a, p. 308).

„*Seven Dials*” — cartier muncitoresc în centrul Londrei. — 254.

³⁰⁵ Este vorba de „Report of the Royal Commission on the Housing of the Working Classes. England and Wales” („Raportul Comisiei regale cu privire la condițiile de locuit ale clasei muncitoare. Anglia și Wales”), 1885. — 254.

³⁰⁶ *Sistemul cottage* — sistem prin care fabricantul pune la dispoziția muncitorului o locuință în condiții înrobitoare, chiria fiind scăzută direct din salariul lui (amănunte în legătură cu aceasta vezi în K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 2, București, Editura politică, 1962, ed. a II-a, p. 424—425). — 255.

³⁰⁷ Este vorba de greva a peste 10 000 de mineri care a avut loc între 22 ianuarie și 26 februarie 1886 în statul Pennsylvania (S.U.A.). În cursul acestei greve, muncitorii de la furnale și de la cocserii, care cereau mărirea salariilor și îmbunătățirea condițiilor de muncă, au obținut satisfacerea parțială a revendicărilor lor.

Despre greva din 1844 a minerilor din nordul Angliei vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 2, București, Editura politică, 1962, ed. a II-a, p. 490, 496. — 255.

³⁰⁸ Engels a scris această scrisoare ca răspuns la rugămintea socialiștilor francezi de a-și exprima în mod public solidaritatea cu ei, cu prilejul celei de-a 15-a aniversări a Comunei din Paris. Scrisoarea a fost publicată în „*Le Socialiste*” din 27 martie 1886, sub titlul „O scrisoare din partea lui Engels”. — 259.

³⁰⁹ Până în 1885, în Franța a fost în vigoare sistemul alegerilor pe circumscripții mici, în virtutea căruia în fiecare circumscripție electorală se alegea un singur reprezentant în Camera deputaților. În iunie 1885, din inițiativa republicanilor burghezi moderați, a fost introdus sistemul electoral pe bază de liste departamentale. Potrivit acestui sistem, care a fost în vigoare până în 1889, în locul micilor circumscripții electorale au fost create circumscripții mai mari, fiecare din acestea corespunzând unui departament. Dintr-o listă care cuprindea candidați propuși de diverse partide, alegătorul trebuia să voteze un număr de candidați egal cu numărul deputaților pe care acest departament îi trimitea în

Camera deputaților, socotindu-se un deputat la 70 000 de locuitori. Deputatul se considera ales la primul tur de scrutin în cazul cînd întrunea majoritatea absolută a voturilor exprimate. Pentru a fi declarat ales la al doilea tur de scrutin, era suficientă o majoritate relativă. — 260.

- ³¹⁰ *Lucrarea lui F. Engels „Ludwig Feuerbach și sfîrșitul filozofiei clasice germane”* este una dintre operele fundamentale ale marxismului. Ea precizează atitudinea marxismului față de precursorii lui din domeniul filozofiei, în persoana celor mai de seamă reprezentanți ai filozofiei clasice germane — Hegel și Feuerbach —, și face o expunere sistematică a bazelor materialismului dialectic și materialismului istoric. A fost publicată inițial în 1886, în revista teoretică a social-democrației germane „*Neue Zeit*”, iar apoi, în 1888, în broșură, pentru care Engels a scris o prefață specială (vezi volumul de față, p. 356—357). În 1889, în numerele 3 și 4 ale revistei „*Severnii vestnik*” din Petersburg a apărut traducerea în limba rusă a lucrării lui Engels sub titlul „*Criza filozofiei idealismului clasic în Germania*”, însă fără numele autorului și cu numeroase adăugiri și abateri de la text; articolul era semnat cu inițialele G. L., aparținînd traducătorului G. F. Lvovici. În 1892, grupul „*Eliberarea muncii*” din Geneva a editat traducerea integrală a acestei lucrări, efectuată de G. V. Plehanov; în același an a apărut și traducerea în limba bulgară. În 1894, lucrarea a fost publicată în nr. 4 și 5 ale revistei pariziene „*L'Ère nouvelle*”, în traducerea Laurei Lafargue, revăzută de Engels. În timpul vieții lui Engels nu au mai apărut alte ediții ale acestei lucrări, dar după moartea lui ea a fost reeditată în repetate rînduri în Germania, precum și în limba rusă și în multe alte limbi.

În limba română această lucrare a apărut în 1902 în „*România muncitoare*” în numerele 13, din 31 martie, 14, din 7 aprilie, 15, din 14 aprilie, 17, din 28 aprilie, 18, din 5 mai, 19, din 12 mai, 20, din 19 mai, 21, din 26 mai și 22, din 2 iunie, sub titlul: „*Ludwig Feuerbach și sfîrșitul filozofiei clasice germane*”. Traducere de un socialist.

S-a publicat, de asemenea, traducerea prefeței lui Engels la ediția din 1888 a lucrării, precum și a capitolelor I, II, și a alineatelor 1—5 din capitolul III. Continuarea nu s-a mai publicat, deoarece o dată cu numărul în care a apărut ultimul fragment, ziarul „*România muncitoare*” și-a încetat apariția.

„*L'Ère nouvelle*” — revistă lunară socialistă franceză, care a apărut la Paris în anii 1893—1894; la ea au colaborat Jules Guesde, Jean Jaurès, Paul Lafargue, G. V. Plehanov și alții. — 261.

- ³¹¹ Engels se referă la observațiile lui Heine asupra revoluției filozofice din Germania cuprinse în lucrarea acestuia „*Zur Geschichte der Religion und Philosophie in Deutschland*” („*Contribuții la istoria religiei și filozofiei în Germania*”), care a fost publicată în 1834 și constituia o continuare a cronicii evenimentelor din viața spirituală a Germaniei, din care o parte a apărut în 1833; în aceste observații, Heine exprima ideea că revoluția filozofică din Germania, a cărei etapă culminantă a marcat-o pe vremea aceea filozofia lui Hegel, reprezintă prologul viitoarei revoluții democratice din Germania. — 265.

- ³¹² Engels parafrazează aici un pasaj din lucrarea lui Hegel „*Grundlinien der Philosophie des Rechts*”. Vorrede („*Linii fundamentale ale filozofiei dreptului*”. Prefață). Prima ediție a acestei lucrări a apărut la Berlin în 1821. — 266.

- ³¹³ Vezi G. W. Hegel. „*Encyclopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse. Erster Teil. Die Logik*”, S. 147; S. 142, Zusatz („*Enciclopedia științelor filozofice*”. Partea întâi. *Logica*”). Prima ediție a acestei cărți a apărut în 1817 la Heidelberg. — 266.

- ³¹⁴ G. W. F. Hegel. „Wissenschaft der Logik“ („Știința logicii“), Nürnberg, 1812—1816. Această lucrare este alcătuită din trei cărți : 1) logica obiectivă, teoria ființării (editată în 1812) ; 2) logica obiectivă, teoria esenței (editată în 1813) ; 3) logica subiectivă sau teoria conceptului (editată în 1816). — 268.
- ³¹⁵ „Deutsche Jahrbücher“ — titlul prescurtat al revistei literare și filozofice a tinerilor hegelieni „Deutsche Jahrbücher für Wissenschaft und Kunst“. Sub această denumire revista a apărut la Leipzig sub formă de cotidian din iulie 1841 până în ianuarie 1843 ; anterior, în anii 1838—1841, a apărut sub titlul „Hallische Jahrbücher für deutsche Wissenschaft und Kunst“ ; până în iunie 1841 revista a fost redactată de A. Ruge și T. Echtermeyer la Halle, iar începînd din iulie 1841 de A. Ruge la Dresden. Mutarea sediului redacției din orașul prusian Halle în Saxonia și schimbarea titlului revistei au fost determinate de pericolul interzicerii publicației „Hallische Jahrbücher“ pe teritoriul Prusiei. Nici sub noua denumire însă revista nu a dăinuit multă vreme. În ianuarie 1843, revista „Deutsche Jahrbücher“ a fost suspendată de guvernul saxon și interzisă printr-un decret al Bundestagului pe teritoriul întregii Germanii. — 271.
- ³¹⁶ „Rheinische Zeitung für Politik, Handel und Gewerbe“ — cotidian care a apărut la Köln de la 1 ianuarie 1842 pînă la 31 martie 1843. Ziarul a fost fondat de reprezentanți ai burgheziei renane cu stare de spirit opoziționistă față de absolutismul prusian. La acest ziar au fost atrași să colaboreze și unii tineri hegelieni. Din aprilie 1842, Karl Marx a devenit colaborator al lui „Rheinische Zeitung“, iar începînd din luna octombrie a aceluiași an — unul dintre redactorii lui. În „Rheinische Zeitung“ au apărut și o serie de articole ale lui Engels. În timpul cît Marx a fost redactor al lui „Rheinische Zeitung“, ziarul a luat un tot mai pronunțat caracter democrat-revoluționar. Guvernul a supus acest ziar unei cenzuri deosebit de riguroase, iar apoi l-a interzis. — 271.
- ³¹⁷ D. F. Strauss. „Das Leben Jesu“, Bd. 1—2, Tübingen, 1835—1836 („Viața lui Iisus“). — 271.
- ³¹⁸ Este vorba de cartea : M. Stirner. „Der Einzige und sein Eigentum“, Leipzig, 1845 („Unicul și proprietatea lui“). — 271.
- ³¹⁹ L. Feuerbach. „Das Wesen des Christenthums“, Leipzig, 1841 („Esența creștinismului“). — 272.
- ³²⁰ Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 2, București, Editura politică, 1962, ed. a II-a, p. 3—226. — 272.
- ³²¹ Engels se referă, probabil, la cartea lui E. F. im Thurn. „Among the Indians of Guyana“, London, 1883, p. 344—346 („Printre indienii din Guyana“). — 274.
- ³²² Este vorba despre planeta Neptun, descoperită în 1846 de astronomul german Johann Galle, de la Observatorul din Berlin. — 276.
- ³²³ Engels citează aici aforismele lui Feuerbach. Citatul se află și în cartea lui Starcke „Ludwig Feuerbach“, Stuttgart, 1885, p. 166 ; este reproduș din lucrarea lui K. Grün „Ludwig Feuerbach in seinem Briefwechsel und Nachlass, sowie in seiner Philosophischen Charakterentwicklung“, Bd. II, Leipzig und Heidelberg, 1874, S. 308 („Ludwig Feuerbach în corespondența și în scrierile sale postume, precum și în dezvoltarea individualității sale filozofice“). — 277.
- ³²⁴ G.W.F. Hegel. „Phänomenologie des Geistes“ („Fenomenologia spiritului“). Prima ediție a acestei lucrări a apărut în 1807 la Bamberg și Würzburg. — 281.

- ⁸²⁵ *Deiștii* — adepți ai doctrinei filozofice-religioase care consideră pe Dumnezeu drept cauză primară rațională și impersonală a universului, dar neagă intervenția lui în viața naturii și a societății. În condițiile dominației concepției feudal-eccleziastice despre lume, deismul s-a situat adesea pe poziții raționaliste, criticând concepția teologică medievală despre lume și demascând parazitismul și șarlatania clerului. În același timp însă, deiștii făceau un compromis cu religia, pronunțându-se în favoarea menținerii ei într-o formă rațională pentru masele populare. — 281.
- ⁸²⁶ Acest citat este luat din lucrarea lui Feuerbach „Grundsätze der Philosophie. Notwendigkeit einer Veränderung” („Principiile fundamentale ale filozofiei. Necesitatea unei schimbări”), publicată în cartea lui K. Grün „Ludwig Feuerbach”, Bd. I, Leipzig und Heidelberg, 1874, S. 407. — 283.
- ⁸²⁷ Acest citat este luat din lucrarea lui Feuerbach „Wider den Dualismus von Leib und Seele, Fleisch und Geist” („Impotriva dualismului corpului și sufletului, a cărnii și spiritului”). Vezi „Ludwig Feuerbach's sämtliche Werke”, Bd. II, Leipzig, 1846, S. 363. — 286.
- ⁸²⁸ Acest citat este luat din cartea lui Starcke „Ludwig Feuerbach”, Stuttgart, 1885, p. 254, care l-a reprodus la rîndul său din lucrarea lui Feuerbach „Noth meistert alle Gesetze und hebt auf” („Nevoia prevalează asupra tuturor legilor și le suprimă”), publicată în cartea lui K. Grün „Ludwig Feuerbach”, Bd. II, Leipzig und Heidelberg, 1874, S. 285—286. — 286.
- ⁸²⁹ Acest citat este luat din cartea lui Starcke „Ludwig Feuerbach”, Stuttgart, 1885, p. 280, care l-a reprodus din lucrarea lui Feuerbach „Grundsätze der Philosophie. Notwendigkeit einer Veränderung”, publicată în cartea lui K. Grün „Ludwig Feuerbach”, Bd. I, Leipzig und Heidelberg, 1874, S. 409. — 286.
- ³³⁰ C. N. Starcke. „Ludwig Feuerbach”, Stuttgart, 1885, S. 280. — 286.
- ³³¹ Engels rezumă aici ideile exprimate de Hegel, în special în lucrările: „Grundlinien der Philosophie des Rechts”, §§ 18, 139, precum și „Vorlesungen über die Philosophie der Religion”, dritter Theil, II, 3 („Prelegeri asupra filozofiei religiei”). Prima ediție a acestei lucrări a apărut la Berlin în 1832. — 286.
- ³³² Vezi lucrarea lui Ludwig Feuerbach „Fragmente zur Charakteristik meines philosophischen Curriculum vitae” („Fragmente pentru caracterizarea biografiei mele filozofice”), din cartea „Ludwig Feuerbach's sämtliche Werke”, Bd. II, Leipzig, 1846, S. 411. — 287.
- ³³³ Expresie curentă, folosită în publicistica burgheză germană după victoria prusienilor la Sadova (în războiul austro-prusian din 1866). Potrivit semnificației acestei expresii, victoria Prusiei ar fi fost determinată de superioritatea sistemului de învățămînt prusian; își are originea în articolul „Die Lehren der jüngsten Kriegsgeschichte” („Învățămintele istoriei ultimului război”), publicat de O. Peschel, redactorul revistei „Ausland” din Augsburg, în numărul 29 din 17 iulie 1866. — 288.
- ³³⁴ Este vorba de cartea lui D. F. Strauss „Die christliche Glaubenslehre in ihrer geschichtlichen Entwicklung und im Kampf mit der modernen Wissenschaft”, Bd. I-II. Tübingen-Stuttgart, 1840—1841 („Dogmatica creștină în dezvoltarea ei istorică și în lupta împotriva științei moderne”); a doua parte a acestei cărți, de volum mai mare, este intitulată „Der materiale Inbegriff der christlichen

- Glaubenslehre (*Dogmatik*)" („Conținutul material al credinței creștine [*Dogmatica*])". — 290.
- ⁸³⁵ Engels se referă la cartea lui I. Dietzgen „Das Wesen der menschlichen Kopfarbeit. Dargestellt von einem Handarbeiter. Eine abermalige Kritik der reinen und praktischen Vernunft", Hamburg, 1869 („Esența activității mintale a omului. Expusă de un muncitor manual. O nouă critică a rațiunii pure și a rațiunii practice"). — 292.
- ⁸³⁶ Vezi G. W. F. Hegel „Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte", zweiter Theil, zweiter Abschnitt („Prelegeri despre filozofia istoriei"). Prima ediție a acestei cărți a apărut la Berlin în 1837. — 296.
- ⁸³⁷ *Conciliul de la Niceea* — primul așa-numit conciliu ecumenic al episcopilor bisericii creștine din Imperiul roman, convocat în anul 325 de către împăratul Constantin I în orașul Niceea din Asia Mică; conciliul a stabilit crezul, obligatoriu pentru toți creștinii (dogmele fundamentale ale bisericii creștine ortodoxe), a cărui nerecunoaștere era pedepsită ca o crimă împotriva statului. — 302.
- ⁸³⁸ *Albigenzii* — sectă religioasă, larg răspândită în secolele al XII-lea și al XIII-lea în orașele din sudul Franței și din nordul Italiei. Focarul ei principal era orașul Albi, din sudul Franței. Albigenzii, care luau poziție împotriva pompoaselor ritualuri catolice și a ierarhiei bisericești, exprimau într-o formă religioasă protestul populației comerciale și meșteșugărești de la orașe împotriva feudalismului. Li s-a alăturat și o parte a nobilimii din sudul Franței, care tindea spre secularizarea pământurilor bisericești. Papa Inocențiu al III-lea a organizat în 1209 o cruciadă împotriva albigenzilor. În urma unui război de douăzeci de ani și după represiuni sălbatice, mișcarea albigenzilor a fost înăbușită. — 302.
- ⁸³⁹ Este vorba de lovitura de stat din Anglia din 1688, care a dus la alungarea lui Iacob al II-lea Stuart și la proclamarea în 1689 a stathuderului Olandei, Wilhelm de Orania, ca rege al Angliei; începând din 1689, în Anglia a fost instaurată monarhia constituțională, bazată pe compromisul încheiat între aristocrația funciară și marea burghezie. — 303.
- ⁸⁴⁰ În 1685, în condițiile persecuțiilor politice și religioase împotriva hugheenoșilor (protestanți calvini), care se intensificaseră începând din cel de-al 3-lea deceniu al secolului al XVII-lea, Ludovic al XIV-lea a revocat Edictul de la Nantes, dat în 1598 care acorda hugheenoșilor libertatea confesiunii și a cultului; ca urmare a revocării Edictului de la Nantes, câteva sute de mii de hugheenoși au emigrat din Franța. — 303.
- ⁸⁴¹ Este vorba despre Imperiul german, întemeiat în ianuarie 1871, sub hegemonia Prusiei, fără a include însă Austria. — 304.
- ⁸⁴² *Declarația trimisă redacției lui „New Yorker Volkszeitung"* a fost scrisă de Engels la sfârșitul lunii aprilie 1886 în legătură cu vizita pe care i-a făcut-o McEnnis, corespondentul gazetei partidului democrat din S.U.A. „Missouri Republican", care apărea la St.-Louis. Întrucât era convins că McEnnis nu va fi în stare să redea exact cele spuse de el, l-a rugat pe Sorge ca, în cazul cînd interviul va apărea în presă, să publice această declarație într-unul din ziarele socialiste americane.
- „New Yorker Volkszeitung" — cotidian socialist american, a apărut în limba germană din 1878 și pînă în 1932. — 306.

- ³⁴³ Este vorba de guvernul Freycinet (7 ianuarie—3 decembrie 1886), format în cea mai mare parte din radicali burghezi și republicani moderați, spre deosebire de majoritatea cabinetelor anterioare față de care radicalii se aflau, de regulă, în opoziție. — 307.
- ³⁴⁴ La sfârșitul lunii ianuarie 1886, la Decazeville (oraș în sudul Franței) a izbucnit greva a 2 000 de mineri, provocată de exploatarea cruntă a muncitorilor de către compania minieră din Aveyrone. Guvernul a trimis trupe la Decazeville; greva, care a avut un puternic ecou în țară, a durat pînă la mijlocul lunii iunie. Sub influența grevei, în Camera deputaților s-a format o mică fracțiune muncitorească, care a apărut revendicările de clasă ale muncitorilor. — 307.
- ³⁴⁵ Engels se referă la alegerile parțiale pentru Camera deputaților care au avut loc la Paris la 2 mai 1886, în care candidatul socialist Ernest Roche a intrunit 100 795 de voturi. — 307.
- ³⁴⁶ Articolul „*Situația politică din Europa*” reprezintă textul scrisorii trimise de Engels la 25 octombrie 1886 lui Paul Lafargue. Articolul a apărut, cu unele prescurtări și modificări făcute de redacție, la 6 noiembrie 1886 în „*Le Socialiste*” din Paris. În traducerea germană, articolul a fost reprodus în săptămînalul „*Der Sozialist*” din New York din 20 și 27 noiembrie și 4 decembrie 1886, iar în limba română în „*Revista socială*” nr. 2 din decembrie 1886 sub titlul „*Starea politică socială [a Europei]*”; a mai apărut, în formă prescurtată, în limba germană în „*Sozialdemokrat*” din 12 decembrie 1886.
- „*Der Sozialist*” — săptămînal, organul de presă al Partidului muncitoresc socialist din America de Nord; a apărut la New York în limba germană din 1885 pînă în 1892.
- „*Revista socială*”, care a apărut la Iași la 10 aprilie 1884 a fost cea dintîi publicație teoretică socialistă din țara noastră. Deși în paginile „*Revistei sociale*” și-au făcut loc unele idei mic-burghize, oportuniste, iar pe alocuri, ideile marxiste erau prezentate în mod confuz, prin bogatul conținut de idei pe linie marxistă, ea a avut un rol însemnat în pregătirea din punct de vedere ideologic a formării partidului muncitoresc socialist din România. „*Revista socială*” ocupă un loc de frunte în istoria presei muncitorești. — 308.
- ³⁴⁷ Tratatul de la *San-Stefano* — tratat de pace încheiat între Rusia și Turcia la 3 martie (19 februarie) 1878 la San-Stefano (în apropiere de Constantinopole), după terminarea războiului ruso-româno-turc din 1877—1878. Acest tratat a marcat o consolidare a influenței Rusiei în Balcani și a provocat protestul vehement al Angliei și Austro-Ungariei, sprijinite neoficial de Germania. Sub presiunea amenințărilor diplomatice și militare, guvernul rus a fost nevoit să accepte ca tratatul să fie reexaminat de către un congres internațional. La acest congres, care a avut loc la Berlin între 13 iunie și 13 iulie 1878, au luat parte reprezentanții Rusiei, Germaniei, Austro-Ungariei, Franței, Marii Britanii, Italiei și Turciei; după încheierea lucrărilor congresului a fost semnat tratatul de la *Berlin*, potrivit căruia clauzele tratatului preliminar de la San-Stefano au fost substanțial modificate în detrimentul Rusiei și a popoarelor slave din Peninsula Balcanică. Teritoriul Bulgariei autonome, prevăzut în tratatul de la San-Stefano, a fost redus la mai puțin de jumătate; din regiunile bulgare de la sud de Balcani a fost alcătuită provincia autonomă a „*Rumeliei răsăritene*”, care rămînea sub stăpînirea sultanului; teritoriul Muntenegrului a fost de asemenea considerabil trunchiat. Tratatul de la Berlin a confirmat clauza din tratatul de la San-Stefano prin care Rusia lua din nou în stăpînire partea de sud a Basarabiei (jud. Cahul, Ismail și Bolgrad) în schimbul Dobrogei, care a fost inclusă în România, a confirmat independența României, proclamată la 9 mai 1877 și recunoscută prin tratatul de la San-Stefano. În același

- timp, tratatul sancționa ocuparea Bosniei și Herțegovinei de către Austro-Ungharia. În preajma Congresului de la Berlin, Anglia a cotoplit Ciprul. Hotărârile Congresului de la Berlin au contribuit la crearea în Balcani a unui focar de noi contradicții internaționale și de noi războaie. — 308.
- ³⁴⁸ Ca urmare a înăbușirii răscoalei de eliberare națională din Polonia din 1794 a avut loc, în 1795, cea de-a treia împărțire a Poloniei între Rusia, Austria și Prusia. Potrivit hotărârii Congresului de la Viena (1814—1815), în cadrul Imperiului rus a fost creat Regatul Poloniei, care cuprindea cea mai mare parte a teritoriilor acaparate de Prusia și Austria în urma celei de-a treia împărțiri a Rzeczypospolitei. — 308.
- ³⁴⁹ În deceniul al 8-lea al secolului trecut, Anglia și Franța, profitând de dificultățile financiare ale guvernului egiptean, au instituit un control financiar asupra Egiptului. Poporul egiptean a luptat împotriva expansiunii capitalului străin și pentru menținerea independenței sale naționale. În 1882, Anglia a provocat un conflict cu Egiptul, a început ostilitățile și a ocupat Egiptul, transformându-l de fapt într-o colonie a sa. — 309.
- ³⁵⁰ Este vorba de războiul austro-prusian din 1866, care s-a terminat cu victoria Prusiei; principalul teatru de operații militare a fost Boemia.
Engels compară cu această campanie operațiile militare desfășurate de Bulgaria în războiul împotriva Serbiei, început la 2 noiembrie 1885. Războiul a fost provocat de pretențiile cercurilor guvernante sârbești, pretenții încurajate de guvernul Austro-Ungariei, la compensații teritoriale pe seama Bulgariei, în legătură cu realipirea în septembrie 1885 a Rumeliei răsăritene la Bulgaria. Chiar în prima lună a războiului, trupele bulgare au înfrânt armata sîrbă și au pătruns în curînd pe teritoriul Serbiei. Sub presiunea Austro-Ungariei, Bulgaria a cprit înaintarea trupelor sale; la 3 martie 1886 a fost încheiată pacea de la București, recunoscîndu-se frontierele Bulgariei unite. — 310.
- ³⁵¹ Întîmpinîndu-l la 13 (25) mai 1886 pe țarul Alexandru al III-lea, care se întorcea din Cimeca la Moscova, Alekseev, primarul orașului Moscova, a declarat în alocuțiunea sa: „Sintem tot mai patrunși de credința ca crucea lui Hristos va străluci din nou pe sfînta Sofie”. (Alekseev se referea la biserica sf. Sofia din Constantinopol). — 311.
- ³⁵² După ce, sub presiunea Rusiei, Alexandru Battenberg a renunțat la tronul Bulgariei și a fost instituită regența, guvernul țarist a trimis, în septembrie 1886, în Bulgaria pe generalul N. V. Kaulbars, în calitate de comisar militar cu scopul de a restabili influența rusă în Bulgaria și de a pregăti terenul pentru alegerea pe tronul Bulgariei a unui pretendent rus. Misiunea lui Kaulbars a eșuat; una din cauzele care au dus la acest eșec a fost poziția adoptată de puterile vest-europene, în frunte cu Anglia, în problema bulgară. În luna noiembrie a aceluiași an, Kaulbars a fost rechemat; în același timp, guvernul țarist a rupt relațiile diplomatice cu Bulgaria. — 312.
- ³⁵³ *Sonderbund* — uniune separată a șapte cantoane catolice din Elveția, înapoiate din punct de vedere economic, încheiată în 1843 cu scopul de a se împotrivi transformărilor burgheze progresiste în Elveția și de a apăra privilegiile bisericii și ale iezuiților. Pretențiile reacționare ale Sonderbundului au întîmpinat opoziția radicalilor burghezi și a liberalilor, care, pe la mijlocul deceniului al 5-lea precumpănneau în majoritatea cantoanelor și în Dieta elvețiană. Hotărîrea Dietei elvețiene din iulie 1847 de a dizolva Sonderbundul a servit acestuia drept pretext pentru a porni, la începutul lunii noiembrie, ostilitățile im-

- potriva celorlalte cantoane. La 23 noiembrie 1847, trupele Sonderbundului au fost zdrobite de trupele guvernului federal. — 316.
- ³⁵⁴ Este vorba de insurecția din aprilie 1848, pornită, sub conducerea democraților mic-burghezi F. Hecker și G. Struve, cu scopul de a instaura republica în Baden ; spre sfârșitul lunii aprilie, această insurecție, insuficient pregătită și prost organizată, a fost înăbușită. — 316.
- ³⁵⁵ Este vorba de insurecțiile pentru apărarea constituției imperiului, adoptată la 28 martie 1849 de Adunarea națională de la Frankfurt, dar respinsă de o serie de state germane, în frunte cu Prusia. În mai 1849 au loc în provincia renană și la Dresden, iar în mai—iulie 1849 în Baden și Palatinat lupte armate ale maselor populare, care vedeau în constituția imperiului singura cucerire, care s-a mai păstrat, a revoluției. Insurecțiile, în fruntea cărora se aflau mai cu seamă lideri ai democrației mic-burgheze, au avut un caracter spontan și izolat și au fost înăbușite la mijlocul lunii iulie 1849. În legătură cu caracterul și desfășurarea acestor insurecții, la care Engels a participat personal, vezi lucrarea lui „Campania germană pentru constituția imperiului” (K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 7, București, Editura politică, 1960, p. 115—211). — 317.
- ³⁵⁶ La 5 iunie 1849, democrații de stnga din Baden, nemulțumiți de politica capitulară a guvernului Brentano și de întărirea în cadrul acestui guvern a elementelor de dreapta, i-au propus lui Brentano să extindă revoluția dincolo de hotarele Badenului și Palatinatului și să completeze guvernul cu elemente radicale. Primind un răspuns negativ, ei au încercat la 6 iunie să influențeze guvernul amenințând cu o demonstrație armată. Guvernul însă, sprijinit de garda civilă și de alte unități armate, i-a silit să capituleze. — 317.
- ³⁵⁷ *Gimnastii hanauezi* — este vorba de detașamentul de voluntari ai societății de gimnastică din orașul Hanau (din apropiere de Frankfurt pe Main) care a luat parte la insurecția din 1849, din Baden-Palatinat. — 317.
- ³⁵⁸ La 28 septembrie 1864 a avut loc la St. Martin's Hall din Londra o mare adunare internațională a muncitorilor, pregătită de conducătorii trade-unionurilor din Londra și de un grup de muncitori proudhoniști din Paris. La această adunare au participat, alături de muncitori englezi și francezi, și reprezentanți ai muncitorilor germani, italieni și de altă naționalitate care trăiau pe atunci la Londra, precum și o serie de lideri ai emigrației europene mic-burgheze și democrat-revoluționare. Adunarea a adoptat o rezoluție în care s-a hotărât întemeierea Asociației Internaționale a Muncitorilor, cunoscută mai târziu sub numele de Internaționala I. — 320.
- ³⁵⁹ „*Der Vorbote*” — revistă lunară, organul oficial al secțiilor germane din Elveția ale Internaționalei ; a apărut în limba germană la Geneva din 1866 pînă în 1871 ; redactor-responsabil a fost J. Ph. Becker. În general, revista a promovat linia lui Marx și a Consiliului General, publicînd sistematic documente ale Internaționalei și date despre activitatea secțiilor Asociației în diferite țări. Revista a fost răspîdită cu regularitate în țara noastră. — 320.
- ³⁶⁰ „*Alliance de la Démocratie socialiste*” („Alianța democrației socialiste”) a fost înființată de M. Bakunin la Geneva în octombrie 1868 ca o organizație internațională a anarhiștilor, în care a fost inclusă și asociația complotistă secretă înființată de el înainte ; Alianța a avut secții în regiunile slab dezvoltate din punct de vedere industrial din Italia, Spania, Elveția și din sudul Franței. În 1869, Alianța s-a adresat Consiliului General cu rugămintea de a fi primită în Internaționala I. Consiliul General a fost de acord să primească

secțiile Alianței, cu condiția ca ea să se dizolve ca organizație de sine stătătoare. Intrînd în Internațională, Bakunin nu a respectat de fapt această hotărîre, introducînd Alianța în Internațională ca secție din Geneva a Internaționalei, care și-a păstrat denumirea de Alianță. Desfășurînd o activitate de acuminare fățișă și secretă împotriva Internaționalei, bakuniștii urmăreau să scapareze conducerea Consiliului General și să-și subordoneze astfel mișcarea muncitorească internațională. Negarea de către anarhiști a dîctaturii proletariatului și a necesității creării unor partide muncitorești de masă de sine stătătoare ducea la subordonarea directă a mișcării muncitorești față de burghezie. Marx și Engels și Consiliul General al Internaționalei au luptat cu fermitate împotriva Alianței, demascînd-o ca pe o sectă ostilă mișcării muncitorești, care urmărea să scindeze mișcarea muncitorească și s-o abată de pe calea unei dezvoltări independente. La Congresul de la Haga al Internaționalei I (din 1872), bakuniștii au suferit o înfrîngere zdrobitoare; Bakunin a fost exclus din rîndurile Internaționalei, iar marxismul a repurtat o victorie organizatorică și ideologică asupra formelor premarxiste sectare mic-burgheze ale socialismului. — 320.

- ³⁶¹ „*Nibelungenlied*” („Cîntecul Nibelungilor”) — vezi adnotarea 47. — 321.
- ³⁶² Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 18, București, Editura politică, 1964, p. 211—291. — 322.
- ³⁶³ „*Der Volksstaat*” — organul central al Partidului muncitoresc social-democrat german (al eisenachienilor); a apărut la Leipzig de la 2 octombrie 1869 pînă la 29 septembrie 1876 (la început de două ori, iar din iulie 1873 — de trei ori pe săptămîină). Gazeta exprima concepțiile reprezentanților curentului revoluționar din mișcarea muncitorească germană. Din cauza atitudinii ei curajoase, revoluționare, gazeta a fost supusă unor permanente persecuții din partea guvernului și a poliției. Componenta redacției gazetei se schimba mereu din cauza arestării redactorilor, dar conducerea generală a gazetei a rămas în mîinile lui W. Liebknecht. Un rol important la această gazetă a avut A. Bebel, care conducea editura „*Volksstaat*”.
- Marx și Engels au ținut o strînsă legătură cu redacția gazetei, în paginile căreia și-au publicat în mod sistematic articolele. Dînd o mare importanță activității gazetei „*Volksstaat*”, Marx și Engels urmăreau cu atenție activitatea ei, criticau lipsurile și greșelile ei, ajutînd-o să-și păstreze în mod consecvent linia revoluționară. Datorită acestui fapt, „*Volksstaat*” a fost una dintre cele mai bune gazete muncitorești din deceniul al 8-lea al secolului al XIX-lea. — 322.
- ³⁶⁴ Este vorba de contribuția de 5 miliarde de franci pe care Franța, în virtutea tratatului de pace de la Frankfurt din anul 1871, încheiat după terminarea războiului franco-prusian, a trebuit s-o plătească Germaniei. — 322.
- ³⁶⁵ Cele șase articole ale lui Mülberger au fost publicate sub titlul „*Die Wohnungsfrage*”, fără semnătură, în numerele din 3, 7, 10, 14, 21 februarie și 6 martie 1872 ale gazetei „*Volksstaat*”. — 323.
- ³⁶⁶ E. Sax. „*Die Wohnungszustände der arbeitenden Classen und ihre Reform*”, Wien, 1869 („Condițiile de locuit ale claselor celor ce muncesc și reformele lor”). — 323.
- ³⁶⁷ Răspunsul lui Mülberger la articolele lui Engels a fost publicat în numărul din 26 octombrie 1872 al gazetei „*Volksstaat*”, sub titlul „*Zur Wohnungsfrage*”

- (Antwort an Friedrich Engels von A. Müllberger)" („Contribuții la problema locuințelor. (Răspunsul dat de A. Müllberger lui F. Engels)"). — 323.
- 368 Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 18, București, Editura politică, 1964, p. 232, 233 și adnotarea 231 din acest volum. — 323.
- 369 Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 18, București, Editura politică, 1964, p. 235. — 323.
- 370 *Noua federație din Madrid* a fost înființată la 8 iulie 1872 de către membrii redacției gazetei „Emancipacion”, excluși din Federația din Madrid de către majoritatea anarhistă, deoarece gazeta demascase activitatea Alianței secrete din Spania. La organizarea și activitatea Noii federații din Madrid a participat activ Paul Lafargue. După ce Consiliul federal spaniol a refuzat să o recunoască, Noua federație din Madrid s-a adresat Consiliului General, care, la 15 august 1872, a recunoscut-o ca federație a Internaționalei. Noua federație din Madrid a dus o luptă hotărâtă împotriva răspîndirii influenței anarhiste în Spania, a propagat ideile socialismului științific și a luptat pentru crearea unui partid proletar de sine stătător în Spania. La organul de presă al Noii federații, gazeta „Emancipacion”, a colaborat Engels. Membrii Noii federații din Madrid au fost organizatorii Partidului muncitoresc socialist din Spania, înființat în 1879. — 324.
- 371 Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 4, București, Editura politică, 1963, ed. a II-a, p. 65—179. — 325.
- 372 *Regiunea Eifel* (provincie renană a Prusiei) cu un relief muntos, mlaștini întinse și pământ sterp, prezintă condiții climaterice și de sol puțin propice pentru agricultură. În această regiune pământul era cultivat de mici gospodarii țărănești, înapoiate din punct de vedere agrotehnic. Toate acestea aveau drept rezultat recolte periodice proaste și adîncirea mizeriei țăranilor cu gospodărie mică. În articolul de față, Engels se referă la evenimentele din 1882, cînd, după o serie de recolte proaste și după scăderea în anii precedenți, a prețurilor la produsele agricole, în regiunea Eifel a izbucnit foametea. — 326.
- 373 Vezi K. Marx. „Capitalul”, vol. I, București, Editura politică, 1960, ed. a IV-a, p. 472—481. — 330.
- 374 Acest articol al lui Engels a fost publicat ca prefața la ediția americană a lucrării sale „Situția clasei muncitoare din Anglia”, care a apărut la New York în mai 1887. În același an, articolul, tradus în limba germană de autor, a fost publicat sub titlul „Mișcarea muncitorească din America” în „Sozialdemokrat” din 10 și 17 iunie; în iulie a apărut sub formă de broșură în limbile germană și engleză la New York și în traducere în limba franceză în „Le Socialiste” din 9, 16 și 23 iulie. Încă înainte de apariția cărții, articolul a fost tradus, fără știrea și consimțămîntul lui Engels, în limba germană și publicat în „New Yorker Volkszeitung”, în aprilie 1887, ceea ce a provocat un protest oficial din partea lui Engels, care era nemulțumit de calitatea traducerii. — 332.
- 375 Este vorba de seria de articole publicate în 1887 în revista „Time” de Edward Aveling și Eleanor Marx-Aveling.
„Time” — revistă engleză lunară de orientare socialistă; a apărut la Londra din 1879 pînă în 1891. — 332.

³⁷⁶ Engels se referă la acuzațiile calomnioase aduse socialistului englez Edward Aveling de către Comitetul executiv al Partidului muncitoresc socialist din America de Nord, din care făceau parte și o serie de lassalleeni. Aveling era acuzat de faptul că, în timpul călătoriei sale întreprinse cu scop agitatoric în S.U.A. în septembrie-decembrie 1886 împreună cu soția sa Eleanor, fiica lui Marx, și cu socialistul german W. Liebknecht, ar fi prezentat Comitetului Executiv note de plată false pentru a fi achitate. Timp de câteva luni, Engels a purtat corespondență în legătură cu această problemă, ajutându-l pe Aveling să demonstreze că acuzațiile au fost cu totul absurde și calomnioase.

Partidul muncitoresc socialist din America de Nord a fost creat în 1876 la Congresul de unificare de la Philadelphia, în urma fuzionării secțiilor americane ale Internaționalei I și a altor organizații socialiste din S.U.A. Majoritatea membrilor partidului o alcătuiau imigranții (mai ales germani), care nu prea aveau legături cu muncitorii băștinași. În cadrul partidului se dădea o luptă între conducerea reformistă, formată mai ales din lassalleeni, și aripa marxistă, în fruntea căreia se afla F. A. Sorge, tovarăș de luptă al lui Marx și Engels. Partidul a proclamat drept program al său lupta pentru socialism, dar, ca urmare a politicii sectare duse de conducerea sa, care ignora munca în rândurile organizațiilor de masă ale proletariatului american, el nu a mai reușit să devină un adevărat partid marxist-revoluționar de masă. — 332.

³⁷⁷ Vezi adnotarea 307. — 332.

¹⁷⁸ Este vorba de greva generală din S.U.A. care a avut loc la 1 mai 1886 și în zilele următoare și care s-a desfășurat sub lozincă luptei pentru ziua de muncă de 8 ore. Greva a cuprins principalele centre industriale ale țării: New York, Philadelphia, Chicago, Louisville, St.-Louis, Milwaukee, Baltimore; în urma acestei greve, aproape 200 000 de muncitori au obținut reducerea zilei de muncă. Patronii au trecut însă de îndată la contraofensivă: la 4 mai, la Chicago a fost aruncată, drept provocare, o bombă într-un detașament de polițiști, ceea ce a dat prilej poliției să folosească armele împotriva muncitorilor și să aresteze câteva sute de persoane. A fost organizat un proces la care s-au pronunțat sentințe aspre împotriva conducătorilor mișcării muncitorești din Chicago; în noiembrie 1887, patru dintre ei au fost spinzurați. În anii următori, patronii au reușit să anihileze succesele obținute de muncitorii americani prin greva din mai 1886. În cinstea acestei greve, Congresul internațional muncitoresc socialist care a avut loc la Paris în 1889 a adoptat hotărîrea ca ziua de 1 mai să fie sărbătorită în fiecare an de muncitorii din lumea întreagă. — 332.

¹⁷⁹ În cursul pregătirilor pentru alegerile municipale de la New York din toamna anului 1886 a fost creat *Partidul muncitoresc unit* în vederea unor acțiuni politice comune ale clasei muncitoare. Inițiatorul creării acestui partid a fost *Uniunea muncitorească centrală* din New York — uniune a sindicatelor din acest oraș înființată în 1882. După exemplul orașului New York au fost create partide similare într-o serie întreagă de alte orașe. Participând la *alegerile din New York, Chicago și Milwaukee*, sub conducerea noilor partide muncitorești, clasa muncitoare a obținut mari succese: Henry George, candidat la postul de primar al New Yorkului din partea partidului unit, a înrunit 31% din voturi; la Chicago, adepții partidului muncitoresc au reușit ca din rândurile candidaților lor să fie aleși un senator în Adunarea legislativă a statului și nouă membri în Camera inferioară; candidatul partidului muncitoresc pentru Congresul S.U.A. i-au lipsit doar 64 de voturi pentru a fi ales; la Milwaukee, candidatul partidului muncitoresc a fost ales primar al ora-

șului, un candidat al acestui partid a fost ales în Senat, șase în Camera inferioară a Adunării legislative a statului, și un reprezentant în Congresul S.U.A. — 333.

- ⁸⁸⁰ „*Cavalerii muncii*” — denumire prescurtată a „Ordinului cavalerilor muncii”, organizație a muncitorilor americani înființată în 1869 la Philadelphia. Până în 1878, „Ordinul cavalerilor muncii” a avut caracterul unei asociații secrete; el reunea în special pe muncitorii necalificați, printre care mulți negri. El avea drept scop să înființeze cooperative și să organizeze ajutorul reciproc; a luat parte la o serie întreagă de acțiuni ale clasei muncitoare. Conducerea Ordinului însă era de fapt împotriva participării muncitorilor la lupta politică și se situa pe poziția colaborării dintre clase; în 1886, conducerea Ordinului s-a opus grevei generale interzicând membrilor săi să participe la ea. În ciuda acestui fapt, membrii de rând ai Ordinului au luat parte la grevă. Ulterior Ordinul a început să-și piardă influența în rândurile maselor muncitorești, iar la sfârșitul secolului al XIX-lea s-a destrămat. — 335.
- ⁸⁸¹ Vezi K. Marx. „Capitalul”, vol. I, București, Editura politică, 1960, ed. a IV-a, p. 711—766. — 336.
- ⁸⁸² Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 4, București, Editura politică, 1963, ed. a II-a, p. 478 și 499. — 340.
- ⁸⁸³ Engels a scris această scrisoare cu prilejul festivității internaționale organizate la Paris la 19 februarie 1887 din inițiativa unei serii de organizații ale socialiștilor străini aflați în Franța. La festivitate au participat socialiști emigranți germani, scandinavi, polonezi și ruși. Festivitatea avea drept scop să exprime protestul împotriva cursei înarmărilor și a pregătirii unui război în Europa. La festivitate s-a dat citire scrisorii lui Engels care a fost publicată apoi în „Le Socialiste” din 26 februarie, iar în traducere în limba germană în „Sozialdemokrat” din 11 martie, precum și în „Der Sozialist” din New York din 19 martie 1887. — 341.
- ⁸⁸⁴ S. Borkheim. „Zur Erinnerung für die deutschen Mordspatrioten. 1806—1807” Hottingen-Zürich, 1888 („În amintirea patrioților de paradă germani din 1806—1807”). Broșura a fost editată din inițiativa lui Engels ca nr. XXIV al „Bibliotecii social-democrate”. Partea a doua a „Introducerii” a apărut încă înainte de publicarea broșurii în „Sozialdemokrat” din 15 ianuarie 1888 sub titlul „Was Europa bevorsteht” („Perspectivele Europei”). — 343.
- ⁸⁸⁵ La 14 iulie 1848, muncitorii și meseriașii din Berlin, indignați de faptul că Adunarea națională prusiană a renegat revoluția din martie (în legătură cu aceasta, vezi articolul lui F. Engels „Dezbaterile de la Berlin cu privire la revoluție” în K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 5, București, Editura politică, 1963, ed. a II-a, p. 70—86), au luat cu asalt arsenalul pentru ca înarmând poporul, să apere cuceririle revoluției și s-o împingă înainte. Acțiunea muncitorilor berlinezi a fost însă spontană și neorganizată. Întăririle militare aduse în grabă și detașamentele gărzii civile au reușit în scurt timp să silească poporul să se retragă și să-l dezarmeze. — 343.
- ⁸⁸⁶ Este vorba de răscoala republicană din Baden, care a avut loc la sfârșitul lunii septembrie 1848; ea a fost organizată de un grup de emigranți germani, în frunte cu Gustav Struve, sosit la 21 septembrie la Baden din Elveția. Cu sprijinul detașamentelor armate ale democraților badenezi și al militei civile locale, Struve a proclamat republica germană. După câteva zile, răscoala a

fost înăbușită de trupele badeneze, iar Struve și o serie de alți participanți la răscoală au fost arestați și condamnați la detențiune în închisoare pe un timp îndelungat. — 343.

³⁸⁷ Vezi adnotarea 355. — 343.

³⁸⁸ *Mișcarea din 6 iunie* — vezi adnotarea 356. — 343.

³⁸⁹ „*Banda pucioasei*” — denumire dată inițial, în deceniul al 8-lea al secolului al XVIII-lea, unei societăți studențești de la Universitatea din Jena, care avea o proastă reputație din pricina scandalurilor provocate de membrii ei; ulterior, expresia „banda pucioasei” a devenit un nume comun pentru desemnarea oricărei adunături de derbedei și de elemente suspecte.

În 1859, K. Vogt, democrat mic-burghez și agent bonapartist, a publicat broșura „*Mein Prozess gegen die «Allgemeine Zeitung»*” („Procesul intentat de mine lui «Allgemeine Zeitung»”), plină de calomnii la adresa lui Marx și a revoluționarilor proletari conduși de el. În această broșură, Vogt, denaturând faptele, îi numește pe Marx și pe adepții săi „banda pucioasei” și prezintă această bandă ca o societate care se îndeletnicește cu treburi politice murdare. În realitate, sub denumirea hazlie de „banda pucioasei” era cunoscut la Geneva în anii 1849—1850 un cerc de emigranți germani din care făcea parte și Borkheim. Marx și tovarășii săi de idei nu aveau absolut nici o legătură cu acest cerc, care, de altfel, nu avea caracter politic, fiind o simplă bandă veselă și inofensivă de cheflii.

Marx i-a dat o ripostă nimicitoare lui Vogt în pamfletul său „*Domnul Vogt*”, scris în 1860 (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 14, București, Editura politică, 1963, p. 421—738). O dată cu aceasta, el a destrămat rețeaua de minciuni țesută de Vogt în legătură cu „banda pucioasei”. — 344.

³⁹⁰ În februarie 1860, Marx s-a adresat lui S. Borkheim cu rugămintea de a-i da unele relații cu privire la „banda pucioasei” din Geneva. Marx a folosit răspunsul lui Borkheim din 12 februarie pentru pamfletul său în care-l demasca pe Vogt (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 14, București, Editura politică, 1963, p. 429—432). — 345.

³⁹¹ În traducerea lui Borkheim, broșura a apărut sub titlul: „*Unsere russischen Angelegenheiten. Antwort auf den Artikel des Herrn Heizen: «Die Ordnung herrscht!»*” („*Kolokol*” Nr. 233), Leipzig, 1871. Ediția germană cuprinde introducerea lui Borkheim și textul broșurii lui Serno-Solovievici sub titlul „*Unsere häuslichen Angelegenheiten*”. — 345.

³⁹² „*Die Zukunft!*” — gazetă germană de orientare burghezo-democratică, organul de presă al Partidului popular; a apărut din 1867 la Königsberg, iar din 1868 pînă în 1871 la Berlin. — 346.

³⁹³ Este vorba de cartea: E. Höpfner. „*Der Krieg von 1806 und 1807. Ein Beitrag zur Geschichte der Preussischen Armee nach den Quellen des Kriegs-Archivs bearbeitet*” 2. Aufl., Bd. I—IV, Berlin, 1855 („*Războiul din 1806 și 1807. Contribuții la istoria armatei prusiene scrise pe baza datelor aflate în arhivele armatei*”). — 346.

³⁹⁴ Vorbind de *campaniile din Danemarca* din 1650, Engels are în vedere etapa finală a operațiilor militare desfășurate de Prusia în războiul împotriva Danemaricii dus pentru stăpînirea ducatelor Schleswig-Holstein. În timpul revoluției din 1848, populația din Schleswig-Holstein, care lupta pentru unirea cu Germania, s-a ridicat la o răscoală de eliberare națională împotriva do-

minației daneze. Sub presiunea opiniei publice din Germania, cercurile guvernante prusiene au început, alături de alte state ale Confederației germane, un simulacru de război împotriva Danemaricii, în cursul căruia ele au trădat neconținut armata revoluționară a ducatelor Schleswig-Holstein, iar la 26 august 1848 au încheiat un armistițiu pe timp de 7 luni, prin care erau reduse la zero toate cuceririle democratice din aceste ducate. Ostilitățile au reînceput la sfârșitul lunii martie 1849. Acțiunile militare, care se desfășurau cu un succes schimbător, au luat sfârșit printr-o nouă trădare din partea Prusiei, care la 2 iulie 1850 a încheiat pace cu Danemarca, lăsând populația din Schleswig-Holstein să continue războiul cu forțe proprii. În iulie 1850 armata din Schleswig-Holstein a fost înfrântă de trupele daneze, iar ducatele au rămas în componența regatului Danemaricii.

Prin campania din 1850 a Prusiei în sudul Germaniei, Engels înțelege intrarea trupelor prusiene în electoratul Hessen-Kassel (electoratul Hessen) în noiembrie 1850, în legătură cu ascuțirea luptei dintre Prusia și Austria pentru hegemonia în Germania după revoluția din 1848—1849.

Acțiunile revoluționare care au avut loc în toamna anului 1850 în electoratul Hessen au oferit Austriei și Prusiei pretextul de a interveni în treburile lui interne, fiecare dintre ele arogându-și dreptul, în calitate de putere principală în Germania, să reprime mișcarea revoluționară.

Ca răspuns la intrarea trupelor austro-bavareze în electoratul Hessen, guvernul prusian a declarat, la începutul lunii noiembrie 1850, mobilizarea și a trimis, la rindul său, trupe la Hessen. La 8 noiembrie a avut loc la Bronnzell o ciocnire neînsemnată între detașamentele de avangardă austro-bavareze și cele prusiene. Lipsurile serioase ale sistemului militar și armamentul învechit al armatei prusiene, ieșite la iveală cu prilejul mobilizării, precum și opoziția energică a Rusiei, care în conflictul german sprijinea Austria, au silit Prusia să renunțe la acțiunile militare și să capituleze în fața Austriei. Încă înainte de intrarea trupelor prusiene în electoratul Hessen, la Conferința de la Varșovia din octombrie 1850, împăratul Rusiei, Nicolaie I în calitate de arbitru între Austria și Prusia, s-a opus încercărilor de a se crea o uniune a statelor germane sub supremația Prusiei. La 29 noiembrie a fost semnat la Olmütz (Olomouc) un acord între Austria și Prusia potrivit căruia aceasta din urmă a fost silită să renunțe la planurile ei de unificare a Germaniei și să intre în Confederația germană, refăcută de Austria. — 347.

³⁹⁵ Este vorba de războiul austro-prusian din 1866 și de războiul franco-prusian din 1870—1871. — 347.

³⁹⁶ „Manifestul Partidului Comunist” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. IV, București, Editura politică, 1963, ed. a II-a, p. 461—500). — 349.

³⁹⁷ „The Red Republican” — săptăminal cartist, editat de Julian Harney din iunie pînă în noiembrie 1850. „Manifestul Partidului Comunist” a fost publicat în formă prescurtată în numerele 21—24 ale acestui săptăminal. — 349.

³⁹⁸ Engels citează din cuvîntarea rostită de Bevan, președintele consiliului trade-unionurilor din orașul Swansea, la congresul anual al trade-unionurilor care a avut loc în acest oraș în 1887; „Commonweal” din 17 septembrie 1887 a publicat o dare de seamă asupra acestei cuvîntări. — 350.

³⁹⁹ „Woodhull & Claflin's Weekly” — săptăminal american, editat la New York din 1870 pînă în 1876 de feministe burgheze W. Woodhull și T. Claflin.

„Manifestul Partidului Comunist” a apărut (cu unele omisiuni) în acest săptăminal la 30 decembrie 1871. — 350.

- ⁴⁰⁰ „Le Socialiste” — săptăminal, a apărut din luna octombrie 1871 pînă în luna mai 1873 în limba franceză la New York; din decembrie 1871 pînă în octombrie 1872 a fost organul secțiilor franceze din S.U.A. ale Asociației Internaționale a Muncitorilor. A susținut elementele burgheze și mic-burgheze scizioniste în Federația nord-americană a Internaționalei; după Congresul de la Haga a rupt legătura cu Internaționala.
„Manifestul Partidului Comunist” a fost publicat (cu unele omisiuni) în acest săptăminal în ianuarie-februarie 1872. — 353.
- ⁴⁰¹ „Kolokol” — publicație democrat-revoluționară rusă; editată între 1857—1867 de A. I. Herzen și N. P. Ogarev, în limba rusă în „Tipografia rusă liberă”, editură fondată de Herzen, și între 1868—1869 în limba franceză cu suplimente în limba rusă; a apărut pînă în 1865 la Londra, iar apoi la Geneva.
„Manifestul Partidului Comunist” a fost publicat la Geneva în 1869, în editura „Tipografia rusă liberă”, pe care Herzen o cedase în 1867 lui Cernșki, colaborator al editurii. — 353.
- ⁴⁰² În postfața la articolul „Cu privire la problema socială în Rusia” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 22, ediția de față), Engels spune că traducerea menționată a fost făcută de Plehanov; și Plehanov menționează în ediția din 1900 a „Manifestului Partidului Comunist” că traducerea a fost făcută de el. — 353.
- ⁴⁰³ Traducerea în limba daneză menționată mai sus — K. Marx og F. Engels. „Det Kommunistiske Manifest”, Kobenhavn, 1885 — conținea unele omisiuni și inexactități, fapt semnalat de Engels în prefața la cea de-a patra ediție germană a „Manifestului” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 22, ediția de față). Traducerea în limba franceză a fost publicată în „Le Socialiste” între 29 august și 7 noiembrie 1885 și a fost reprodusă ulterior sub formă de anexă la cartea lui Mermeix „La France socialiste”. Paris, 1886. („Franța socialistă”). Traducerea în limba spaniolă a apărut în gazeta „El Socialista” în iulie-august 1886, precum și sub formă de broșură — „Manifesto del Partido Comunista” par Carlos Marx y F. Engels. Madrid, 1886. — 353.
- ⁴⁰⁴ Această idee a fost exprimată de Marx și Engels într-o serie de lucrări începînd din deceniul al 5-lea al secolului trecut; în formularea menționată aici o găsim în „Statutul Asociației Internaționale a Muncitorilor” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 16, București, Editura politică, 1963, p. 15, și vol. 17, București, Editura politică, 1963, p. 466). — 354.
- ⁴⁰⁵ Vezi K. Marx. „Războiul civil din Franța. Adresa Consiliului General al Asociației Internaționale a Muncitorilor” (K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 17, București, Editura politică, 1963, p. 353). — 355.
- ⁴⁰⁶ Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 18, București, Editura politică, 1964 p. 97—98. — 355.
- ⁴⁰⁷ Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 13, București, Editura politică, 1962, p. 10. În citatul respectiv este vorba de lucrarea „Ideologia germană” de K. Marx și F. Engels (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 3, București, Editura politică, 1962, ed. a II-a, p. 9—572). — 356.
- ⁴⁰⁸ C. N. Starcke. „Ludwig Feuerbach”. Stuttgart, 1885. — 357.
- ⁴⁰⁹ Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 3, București, Editura politică, 1962, ed. a II-a, p. 5—7. — 357.

- ⁴¹⁰ Engels a scris acest articol în limba engleză ca prefață la ediția americană a discursului asupra liberului schimb, rostit de Marx la 9 ianuarie 1848 la Bruxelles (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 4, București, Editura politică, 1958, p. 447—460). Engels a revăzut, de asemenea, manuscrisul traducerii discursului făcută de Florence Kelley-Wischnewetzky și a tradus prefața sa în limba germană, traducere care a apărut pentru prima oară în revista „Neue Zeit” nr. 7 din iulie 1888. În a doua jumătate a lunii august 1888, prefața a fost publicată în limba engleză, cum a fost scrisă în original, în „The Labor Standard” din New York. Editarea discursului lui Marx sub formă de broșură a întârziat, deoarece mulți editori au refuzat s-o tipărească; broșura a apărut abia în septembrie 1888, în Editura „Lee and Shephard”, Boston. În afară de aceasta, partea finală a articolului a apărut în limba germană în „Der Sozialist” din New York la 27 octombrie 1888.
- „The Labor Standard” — săptăminal de orientare socialistă, editat la New York din 1876 pînă în 1900. — 358.
- ⁴¹¹ În legătură cu *Congresul în problema liberului schimb*, care a avut loc la Bruxelles, vezi articolele lui F. Engels „Congresul economiștilor” și „Congresul de la Bruxelles în legătură cu problema libertății comerțului” (K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 4, București, Editura politică, 1963, ed. a II-a, p. 292—296, 300—309). — 358.
- ⁴¹² Vezi adnotarea 220. — 358.
- ⁴¹³ Vezi adnotarea 255. — 358.
- ⁴¹⁴ Vezi K. Marx. „Capitalul”, vol. I, București, Editura politică, 1960, ed. a IV-a, p. 751. — 359.
- ⁴¹⁵ „Manifest destiny” („misiunea hărăzită”) — expresie frecvent folosită în secolul al XIX-lea de către ideologii politicii expansioniste a cercurilor guvernante din S.U.A. pentru a justifica politica lor. Ea a fost folosită pentru prima oară de John O’Sullivan, redactorul revistei „U.S. Magazine and Democratic Review”, în nr. XVII, din iulie—august 1845, p. 5, al acestei reviste. — 362.
- ⁴¹⁶ *Trenurile parlamentare* (parliamentary train) — așa erau denumite în mod ironic în secolul al XIX-lea în Anglia trenurile speciale de clasa a III-a, introduse prin lege în 1844; potrivit acestei legi, fiecare companie de căi ferate era obligată să pună zilnic în circulație cîte un asemenea tren pe toate liniile sale, care să meargă cu o viteză de cel puțin 12 mile pe oră, iar costul biletelui să nu depășească suma de 1 penny de fiecare milă. — 363.
- ⁴¹⁷ „Annual Report of the Secretary of the Treasury on the State of the Finances for the Year 1887”, Washington, 1887, p. XXVIII, XXIX („Raportul anual al ministrului de finanțe cu privire la situația finanțelor pe anul 1887”). — 364.
- ⁴¹⁸ În 1823, ministru al comerțului în Anglia era W. Huskisson. Din inițiativa lui au fost înfăptuite în deceniul al 3-lea o serie de măsuri în vederea reorganizării sistemului vamal învechit; au fost desființate sau reduse taxele de import la unele categorii de materii prime, alimente și alte mărfuri; taxa vamală prohibitivă la cereale a fost înlocuită cu o scară mobilă de taxe vamale la cereale potrivit căreia taxa de import creștea o dată cu scăderea prețurilor cerealelor în țară și scădea cînd acestea creșteau.
- În 1842, guvernul Robert Peel a efectuat o nouă reducere a tarifelor vamale. — 365.

- ⁴¹⁹ Este vorba de legea cu privire la ziua de muncă de zece ore adoptată de parlamentul englez la 8 iunie 1847 și care se referea numai la adolescenți și femei. — 365.
- ⁴²⁰ *Uniunea vamală* s-a constituit definitiv în 1834, sub conducerea Prusiei. Începând din 1819 și pînă în 1834 Prusia a reușit să încheie convenții vamale numai cu câteva state germane mici — dintre care cel mai mare era Hessen-Darmstadt. Uniunea vamală, care stabilea o graniță vamală comună, a cuprins cu timpul aproape toate statele germane; în afara Uniunii au rămas Austria, orașele hanseatice libere (Lübeck, Hamburg și Bremen) și unele state mici din nordul Germaniei. Chemată la viață de necesitatea creării unei piețe germane comune, Uniunea vamală a contribuit la unificarea politică a Germaniei, care s-a desăvîrșit în 1871. — 367.
- ⁴²¹ Este vorba de cartea lui G. F. Kolb „Handbuch der vergleichenden Statistik der Völkerzustands und Staatenkunde“, 7 Aufl. Leipzig, 1875 („Manual de statistică comparată cu privire la situația popoarelor și organizarea lor statală”); în cartea lui Kolb, suma mijloacelor de circulație este dată în milioane de taleri. — 367.
- ⁴²² Declarația cu privire la necesitatea unei reforme a tarifului vamal în sensul majorării taxelor de import atît la mărfurile industriale, cît și la produsele agricole a fost făcută în octombrie 1878 de către un grup de deputați din Reichstag. În decembrie 1878, Bismarck a înaintat comisiei create în acest scop proiectul său inițial de reformă. Începînd din mai 1879, proiectul definitiv a fost dezbătut în Reichstag și a fost adoptat la 12 iulie 1879. Noul tarif vamal prevedea o majorare considerabilă a taxelor de import la fier, mașini, textile, precum și la cereale, vite, grăsimi, in, lemn etc. — 368.
- ⁴²³ Este vorba de tratatul comercial semnat de Anglia și Franța la 23 ianuarie 1860. La încheierea tratatului, principalul imputernicit din partea Angliei a fost liber-schimbistul R. Cobden. Prin acest tratat, Franța renunța la politica vamală prohibitivă și o înlocuia prin introducerea unor taxe vamale care nu puteau depăși 30% din valoarea mărfurilor. Tratatul acorda Franței dreptul de a exporta fără vamă majoritatea mărfurilor destinate Angliei. O consecință a încheierii acestui tratat a fost brusca intensificare a concurenței pe piața internă ca urmare a aflului de mărfuri din Anglia, ceea ce a stîrnit nemulțumirea industriașilor francezi. — 370.
- ⁴²⁴ „Standard Oil Company” a fost creată în 1870 de John Davison Rockefeller în statul Ohio cu un capital inițial de 1 milion de dolari. În cursul deceniului al 8-lea, recurgînd la tot felul de mașinații, compania a monopolizat transportul și prelucrarea țiteiului și a subordonat controlului său aproape întreaga industrie a petrolului din S.U.A. În 1882 compania s-a transformat într-un trust, cu același nume, care controla un capital total de 75 de milioane de dolari. Ulterior, „Standard Oil” a devenit unul dintre cele mai mari monopoli capitaliste din lume, unul din inspiratorii politicii interne reacționare și ai politicii externe agresive a imperialismului american. — 371.
- ⁴²⁵ Trustul zahărului, sau Compania rafinăriiilor de zahăr, a fost creat în 1887 și transformat în 1891 în Compania americană a rafinăriiilor de zahăr. În primii ani ai existenței sale, trustul a monopolizat aproape întreaga industrie a zahărului din S.U.A. Ulterior, cu toate că au luat ființă o serie de puternice societăți concurente, trustul, stabilind, pe baza sistemului de participații, con-

trolul asupra unora și legături cu altele dintre acestea, a continuat să rămână cel mai puternic monopol în această ramură a industriei. — 371.

426 *Școala manchesteriană* — curent în gândirea economică care exprima interesele burgheziei industriale. Adepții acestui curent, liber-schimbisti, militau pentru libertatea comerțului și pentru neamestecul statului în viața economică. Centrul de agitație al liber-schimbistilor era Manchesterul, unde în fruntea mișcării se aflau doi fabricanți de textile, Cobden și Bright, care în 1838 au organizat Liga împotriva legilor cerealelor. În deceniile al 5-lea și al 6-lea, liber-schimbistii au devenit o grupare politică, care a constituit ulterior aripa de stînga a Partidului liberal din Anglia. — 371.

427 Engels se referă la Horațiu. Ode, cartea a treia, oda I. — 373.

428 Articolul de față reprezintă o scrisoare trimisă de Engels lui James Keir Hardie, redactorul revistei „The Labour Leader”, și care a fost publicată în această revistă, fără titlu, la rubrica „Insemnări despre mineri”.

Greva minerilor germani din Ruhr — unul dintre cele mai de seamă evenimente ale mișcării muncitorești germane de la sfîrșitul secolului al XIX-lea — a început la 4 mai 1889 în districtul minier Gelsenkirchen, după care a cuprins întregul ținut Dortmund. În perioada de avînt maxim, la grevă au participat aproape 90 000 de oameni. O parte a greviștilor se afla sub influența social-democraților. Principalele revendicări ale greviștilor erau: mărirea salariilor, reducerea zilei de muncă la 8 ore, inclusiv timpul de coborîre în mină și de urcare la suprafață; recunoașterea comitetelor muncitorești. Sub presiunea organelor guvernamentale, speriate de amploarea grevei, patronii au promis că vor satisface unele din revendicările muncitorilor; ca urmare, la mijlocul lunii mai lucrul a fost parțial reluat. Cu toate acestea, datorită faptului că proprietarii minelor nu și-au respectat promisiunea, adunarea din 24 mai a delegaților minerilor a hotărît să se continue greva. Numai sub presiunea măsurilor represive, pe de o parte, și a noilor promisiuni făcute de proprietarii minelor, pe de altă parte, la începutul lunii iunie greva a încetat. Revendicările muncitorilor au fost satisfăcute numai într-o măsură neînsemnată, totuși greva a contribuit la creșterea conștiinței de clasă și a spiritului de organizare a minerilor, la întărirea prestigiului social-democrației. Ea a exercitat o puternică influență asupra dezvoltării mișcării muncitorești din Germania.

„The Labour Leader” — revistă lunară engleză care a apărut din 1887, la început sub titlul „The Miner”, iar din 1889 sub titlul „The Labour Leader”, ca organ de presă al Partidului muncitoresc scoțian; din 1893 — organul oficial al Partidului muncitoresc independent. Cu începere din 1894 a apărut săptămînal. Pînă în 1904, redactorul acestei reviste a fost James Keir Hardie. — 375.

429 Delegația minerilor greviști, compusă din trei oameni, a fost formată în urma eforturilor unora dintre deputații liberali din Reichstag, care voiau să împiedice creșterea influenței social-democrației în rîndurile minerilor și s-au folosit de nivelul scăzut al conștiinței politice a unei părți din mineri. Delegația a fost primită de Wilhelm al II-lea la 14 mai. — 376.

430 La mijlocul lunii mai 1889, mișcarea grevistă a minerilor s-a extins asupra Sileziei superioare și inferioare, unde greva a cuprins cea mai mare parte a minerilor (20 000 de oameni) și a durat de la 14 la 24 mai, precum și asupra Saxoniei, unde în această perioadă au participat la grevă 10 000 de oameni. În regiunea Saar, greva a început în zilele de 14—16 mai în cîteva mine

izolate, iar la 23 mai erau deja în grevă 12 000 de oameni. Încă înainte de aceasta au început grevele minerii din districtul minier Wurm, unde erau în grevă circa 8 000 de oameni. Lucrul a fost reluat abia la 31 mai. Și în Boemia în Kladno a avut loc la 24 mai 1889 o mare grevă a minerilor.

La sfârșitul lunii mai, greve prin care se revendica mărirea salariilor, iar în unele cazuri și reducerea zilei de muncă au cuprins și alte ramuri de activitate în diferite orașe și regiuni ale Germaniei. Astfel, la 25 mai la Berlin erau în grevă circa 20 000 de zidari, la Freienwald — feroviarilor, la Stettin și la Königsberg — zugravii și dulgherii etc. — 377.

- ⁴³¹ Engels a scris articolul „Mandatele posibiliștilor” în legătură cu campania pe care au pornit-o grupurile oportuniste — posibiliștii în Franța și adepții lor din rindurile Federației social-democrate în Anglia — cu scopul de a discredită Congresul internațional muncitoresc socialist care a avut loc la Paris între 14—21 iulie 1889 și în cadrul căruia partidele marxiste din țările europene au avut o influență precumpănitoare. Inițial, posibiliștii au încercat să fie ei aceia care să pregătească congresul și să aibă un rol conducător la acest congres. Suferind un eșec, ei au convocat la Paris, paralel, un congres, la care au participat însă un număr neînsemnat de delegați străini, cei mai mulți dintre ei fiind reprezentanți pur fictivi. Încercarea de a unifica cele două congrese nu a avut succes, deoarece congresul posibiliștilor a pus condiția ca mandatele delegaților la congresul marxiștilor să fie verificate din nou. Amănunte cu privire la istoricul pregătirii Congresului internațional muncitoresc-socialist din 1889 vezi volumul de față, p. 500—529. Articolul a fost publicat în „The Labour Elector” nr. 32 din 10 august 1889.

„The Labour Elector” — săptămânal englez de orientare socialistă; a apărut la Londra din iunie 1888 până în iulie 1894.

Posibiliștii — curent oportunist din mișcarea socialistă franceză, condus de Brousse, Malon și alții, care au provocat în 1882 sciziunea Partidului muncitoresc din Franța. Liderii acestui curent au proclamat principiul reformist: a lupta numai pentru realizarea a ceea ce este „posibil” („possible”); de aici și denumirea de posibiliști. Amănunte cu privire la acest curent vezi în volumul de față, p. 500—501, 507—508, 516—518. — 378.

- ⁴³² „The Star” — cotidian englez, organul de presă al partidului liberal; a apărut la Londra cu începere din 1888; în primii săi ani de apariție simpatiza cu Federația social-democrată. — 378.

- ⁴³³ „Trei croitori din Tooley Street” — expresie ironică la baza cărcia stă faptul relatat de John Cunning, om de stat englez, că trei croitori de pe Tooley Street din Londra ar fi înaintat Camerei comunelor o petiție care începea cu cuvintele: „Noi, poporul Angliei...”. — 379.

- ⁴³⁴ „El Socialista” — săptămânal, organul central al Partidului muncitoresc socialist al Spaniei; a apărut la Madrid din 1885. — 380.

- ⁴³⁵ *Carliștii* — grupare reacționară, clerical-absolutistă din Spania, începând din deceniul al 4-lea al secolului al XIX-lea, l-a sprijinit pe Don Carlos, pretendent la tronul Spaniei, iar mai târziu pe urmașii acestuia; se sprijinea pe militari, pe clerul catolic și pe o parte din moșieri. — 380.

- ⁴³⁶ Această notă care reprezintă un fragment dintr-o scrisoare adresată de Engels, pe cât se pare, lui Eleanor Marx, a fost publicată în „The Labour Elector”, precum și în traducere în limba germană în „New Yorker Volkszei-

tung" din 25 septembrie 1889 și în „Berliner Volks-Tribüne” din 26 octombrie 1889.

Greva docherilor londonezi, care a avut loc între 12 august și 14 septembrie 1889, a fost unul dintre cele mai importante evenimente ale mișcării muncitorești engleze de la sfârșitul secolului al XIX-lea. La această grevă au participat 30 000 de docheri și peste 30 000 de muncitori de alte profesii; majoritatea dintre ei erau muncitori necalificați, care nu făceau parte din trade-unionuri. Datorită dirzeniei lor și bunei organizări, greviștii au obținut satisfacerea revendicărilor lor privitoare la mărirea salariilor și îmbunătățirea condițiilor de muncă. Greva docherilor a contribuit la întărirea solidarității proletare (pentru fondul de grevă a fost adunată o sumă de aproape 50 000 de lire sterline), precum și la creșterea continuă a spiritului de organizare al clasei muncitoare. Au fost create uniunea docherilor și alte uniuni, care reuneau un mare număr de muncitori necalificați; în cursul anului următor, numărul total al membrilor trade-unionurilor a crescut mai mult decât de două ori.

„*Berliner Volks-Tribüne*” — săptăminal social-politic al social-democraților germani, care a simpatizat cu grupul semianarhist al „tinerilor”; a apărut din 1887 pînă în 1892. — 381.

⁴³⁷ *East-End* — vezi adnotarea 223. — 381.

⁴³⁸ Articolul lui Engels „*Abdicarea burgheziei*”, care a apărut în „*Sozialdemokrat*”, a trezit un mare interes în cercurile socialiste din diferite țări: la 11 octombrie 1889 a fost reprodus în „*Arbeiter-Zeitung*” din Viena, la 12 octombrie 1889 a apărut în traducere în limba engleză (cu mici prescurtări) în „*The Labour Elector*”, iar la 26 octombrie a apărut (cu neînsemnate modificări redacționale și sub titlul „*Ce nu poate burghezia și ce pot muncitorii*”) în „*Berliner Volks-Tribüne*”; a mai fost publicat și în alte ziare din Germania și din S.U.A. În 1890 articolul a fost tradus în limba rusă și publicat în revista „*Sozial-Demokrat*” nr. 1 din 1890.

„*Arbeiter-Zeitung*” — organ de presă al social-democrației austriece, fondat la Viena în 1889.

Sozial-Demokrat — revistă literară și politică editată la Geneva în anii 1890—1892 de către grupul „*Eliberarea muncii*”; au apărut în total numai 4 numere. — 382.

⁴³⁹ Este vorba de primul tur de scrutin în alegerile pentru Camera deputaților din Franța, care a avut loc la 22 septembrie 1889 și în urma căruia republicanii au obținut în total 215 mandate, iar diferitele grupări monarhiste (legitimisti, bonapartiști și boulangiști) — 140 de mandate. — 383.

⁴⁴⁰ Vezi adnotarea 436. — 384.

⁴⁴¹ Acest fragment a fost scris de Engels, pe cît se vede, în legătură cu munca sa la cartea „*Originea familiei, a proprietății private și a statului*”. Prin conținutul său, fragmentul se încadrează în acea parte din capitolul al IX-lea al acestei cărți unde se vorbește despre persistarea rămășițelor orînduirii gentilice în uniunile medievale ale nobililor, patricienilor și țăranilor (vezi volumul de față, p. 164). În lipsă de alte elemente, data cînd a fost scris acest fragment rămîne ipotetică. Fragmentul a fost scris pe o filă separată; titlul a fost dat de Institutul de marxism-leninism. — 389.

⁴⁴² *Polis* — oraș-stat, una din formele de organizare social-economică și politică a societății sclavagiste, care a luat ființă. În trăsăturile ei cele mai tipice, în

- Grecia antică, în secolele VIII—VI î.e.n. Fiecare „polis” reprezenta o comunitate alcătuită din orașul propriu-zis și un mic teritoriu aferent. Cetățeni cu drepturi depline ai „polisului” erau numai locuitorii băștinași care dispuneau de o proprietate funciară și de sclavi. — 389.
- ⁴⁴³ După cit se pare, Engels a scris această lucrare, rămasă neterminată, în ultimele luni ale anului 1884, în legătură cu pregătirea unei noi ediții a lucrării sale „Războiul țărănesc german”. După cum reiese din scrisorile sale, în special din scrisoarea către F. A. Sorge din 31 decembrie 1884, el intenționa să refacă complet această lucrare, urmărind să prezinte războiul țărănesc din 1525 drept „piatra unghiulară a întregii istorii a Germaniei”; în acest scop, el avea de gând să facă la începutul și la sfârșitul lucrării completări importante cu caracter istoric. Judecând după conținutul manuscrisului, el trebuia să servească, probabil, ca o parte a introducerii sau a capitolului introductiv din noua ediție a cărții. Cu aceeași intenție au fost scrise, după toate probabilitățile, însemnările publicate în acest volum (vezi volumul de față, p. 400—401), care prin conținutul lor sînt legate de cel al manuscrisului respectiv, fiind intitulate de Engels „Cu privire la «Războiul țărănesc»”. Pentru a completa această carte, Engels a folosit, de asemenea, vechile sale însemnări cu privire la istoria Germaniei, între altele manuscrisul „Însemnări despre Germania” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 18, București, Editura politică, 1964, p. 589—597). Fiind prea ocupat cu alte treburi, Engels nu a reușit să-și realizeze proiectul de a scoate o ediție nouă, prelucrată a cărții „Războiul țărănesc german”, deși mai târziu, în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea, el a revenit la acest proiect. Titlul lucrării a fost dat de Institutul de marxism-leninism. — 390.
- ⁴⁴⁴ „*Cîntul despre Ludovic*” — poezie epică a unui poet medieval necunoscut, scrisă la sfârșitul secolului al IX-lea în dialectul francon. Poezia constituie un panegric al regelui francilor de apus Ludovic al III-lea și slăvește victoria repurtată de el în 881 asupra normanzilor. — 394.
- ⁴⁴⁵ Este vorba de textele — care s-au păstrat în vechea limbă germană de sus și în limba romanică (vechea franceză) — ale jurămîntului de credință pe care și l-au făcut unul altuia, în anul 842 la Strasbourg, Ludovic Germanul, regele francilor de răsărit, și Carol Pleșuvul, regele francilor de apus, precum și vasalii fiecăruia din ei. — 394.
- ⁴⁴⁶ *Slavii din regiunea Elbei* (slavi polabi) — grup numeros de triburi formate din slavii de vest care au trăit pe teritoriul Europei centrale cuprins între fluviul Laba (Elba) și fluviul Odra (Oder). Slavii din regiunea Elbei, care au respins deseale invazii ale triburilor germane, au fost supuși începînd din secolul al X-lea atacurilor sistematice ale feudalilor germani. Cu toate împotrivirea îndîrjită a slavilor polabi, feudații germani ca urmare a unor războaie sîngeroase de cucerire au cotoplit în secolul al XII-lea pămînturile lor; populația slavă a fost în parte exterminată, în parte înrobîită de cuceritorii germani și germanizată prin forță. — 394.
- ⁴⁴⁷ Este vorba de statul francilor de mijloc format din teritoriile cuprinse între Escaut (Schelde), Rin, Meuse (Mass) și Saône, pe care împăratul Lothar I le-a lăsat moștenire fiului său Lothar al II-lea pe la mijlocul secolului al IX-lea și care își trag de la acesta din urmă denumirea de *Lotharingia*. În 870, după moartea lui Lothar al II-lea, Lotharingia a fost împărțită (aproximativ corespunzător granițelor lingvistice) între frații săi: Ludovic Germanul, regele francilor de răsărit, și Carol Pleșuvul, regele francilor de apus. — 394.

- 448 Este vorba de victoriile repurtate de englezi în timpul războiului de 100 de ani dintre Anglia și Franța (1337—1453). Războiul a fost provocat de tendințele expansioniste ale aristocrației feudale din cele două țări, în special de lupta dintre Franța și Anglia, pentru stăpînirea orașelor comerciale și industriale din Flandra, principala consumatoare a linii exportate de Anglia, precum și de pretențiile regilor Angliei la tronul Franței. În cursul războiului, englezii au ocupat în mai multe rînduri teritoriile întinse ale Franței, dar pînă la urmă au fost izgoniți de pe pămîntul ei; în mîinile englezilor a rămas doar portul Calais. — 397.
- 449 Engels se referă la refuzul împăratului german Albrecht I din dinastia Habsburgilor austrieci de a recunoaște libertățile acordate de predecesorul sau, Adolf von Nassau, cantoanelor elvețiene care alcătuiau nucleul Confederației elvețiene și la dorința sa de a menține aceste cantoane sub stăpînirea ducilor austrieci. În secolele al XIV-lea și al XV-lea, cantoanele elvețiene au reușit să înfrîngă în cursul luptei pentru independența lor trupele feudaliilor austrieci și să consolideze situația lor de stat liber supus numai formal imperiului german. — 397.
- 450 *La Crécy* (în nord-estul Franței) a avut loc la 26 august 1346 una dintre cele mai mari bătălii din cursul războiului de 100 de ani. Trupele engleze, al căror nucleu principal îl constituia pedestrima recrutată din țărani liberi, au înfrînt trupele franceze, a căror forță principală o alcătuiau cavalerii călări foarte puțin disciplinați.
Vezi cu privire la bătălia de la *Waterloo* adnotarea nr. 286. — 398.
- 451 Unirea regatelor Aragon și Castilia a avut loc în 1479. — 398.
- 452 Ducatul *Burgundiei*, întemeiat în secolul al IX-lea în răsăritul Franței, în regiunea cursului superior al Senei și al Loarei, a anexat ulterior teritoriile întinse (Franche-Comté, o parte din nordul Franței și Țările de Jos), devenind în secolele al XIV-lea și al XV-lea un stat feudal de sine stătător, care a ajuns la apogeul puterii sale în cea de-a doua jumătate a secolului al XV-lea, în timpul domniei lui Carol Temerarul. Ducatul Burgundiei, care tindea să-și lărgească posesiunile, a constituit o piedică în calea formării unei monarhii franceze centralizate. Aristocrația feudală burgundă, în alianță cu feudalii francezi, se opunea politicii de centralizare a regelui Franței Ludovic al XI-lea și a dus un război de cîmpire împotriva elvețienilor și a Lotharingiei. Ludovic al XI-lea a reușit să înjghebeze din elvețieni și lotharingieni o coaliție împotriva Burgundiei. În războiul dus împotriva acestei coaliții (1474—1477), trupele lui Carol Temerarul au fost zdrobite și el însuși ucis în bătălia de la Nancy (1477). Posesiunile sale au fost împărțite între Ludovic al XI-lea și Maximilian de Habsburg, fiul împăratului german. — 398.
- 453 Profitînd de fărîmițarea politică a Italiei și de disensiunile dintre statele italiene, regele Franței, Carol al VIII-lea, a invadat în 1494 Italia și a pus stăpînire pe regatul Neapopolui. În anul următor însă, trupele franceze au fost alungate de coaliția statelor italiene sprijinite de împăratul german Maximilian I și de regele Spaniei Ferdinand al II-lea. Campania lui Carol al VIII-lea a însemnat începutul așa-numitelor războaie italiene (1494—1559), în cursul cărora Italia a fost invadată în repetate rînduri de cuceritorii francezi, spanioli și germani și a devenit arena unei lupte îndelungate duse de aceste puteri pentru dominația în Peninsula italică. — 398.

- ⁴⁵⁴ Vorbind de *Reforma* din Franța, Engels se referă la mișcarea hughenotilor, care s-a desfășurat în secolul al XVI-lea sub lozincile religioase ale calvinismului, care în fond însă era străină de conținutul burghez al acestuia din urmă. De această mișcare, la care au participat diferite pături sociale, inclusiv țărani și meșteșugari, s-au folosit marea și mica nobilime feudală nemulțumită de politica de centralizare a statului absolutist în curs de formare și dornică să-și redobândească „libertățile” provinciilor din evul mediu. În urma așa-numitelor războaie ale hughenotilor, care au durat, cu unele întreruperi, din 1562 până în 1594, feodalii și burghezia, înspăimântate de amploarea mișcării populare, care căpătase un caracter antifeudal, s-au strâns în jurul fostului conducător al hughenotilor, Henric de Navarra, reprezentantul noii dinastii a Bourbonilor. Acesta a trecut la catolicism, devenind rege al Franței sub numele de Henric al IV-lea. — 398.
- ⁴⁵⁵ Este vorba de *războiul celor două roze* (1455—1485), război pentru tron purtat de două grupări feudale engleze: dinastia York, care avea ca stemă untrandafir alb, și dinastia Lancaster, care avea ca stemă untrandafir roșu. În jurul ducilor de York s-au grupat o parte a marilor feudali din sudul mai dezvoltat din punct de vedere economic, cavalerii și bürgerii; dinastia Lancaster era sprijinită de aristocrația feudală a comitatelor din nord. Războiul a avut ca urmare nimicirea aproape completă a vechilor familii feudale și s-a terminat cu venirea la putere a unei noi dinastii, dinastia Tudorilor, care a instaurat absolutismul în Anglia. — 398.
- ⁴⁵⁶ Prima încercare de unire a Poloniei cu Lituania a fost făcută în 1385, când între cele două state a fost încheiată Uniunea de la Krewo, care avea drept obiectiv principal lupta comună împotriva agresiunii crescânde din partea Ordinului Teuton. Până la mijlocul secolului al XV-lea, Uniunea s-a destrămat de mai multe ori, dar de fiecare dată a fost refăcută. Ea s-a transformat încetul cu încetul dintr-o alianță defensivă într-o alianță a feudalilor polonezi și lituanieni împotriva popoarelor ucrainean și bielorus. În 1569 a fost încheiată Uniunea de la Lublin, pe baza căreia Polonia și Lituania au format un singur stat sub denumirea de Rzeczypospolita, Lituania continuând însă să-și păstreze autonomia. — 399.
- ⁴⁵⁷ Intenționând să refacă lucrarea sa „Războiul țărănesc german” (vezi adnotarea 443), Engels a făcut aceste însemnări care reprezintă, pe cât se pare, un fragment și o schiță de plan pentru introducerea (sau capitoul introductiv) proiectată pentru noua ediție a cărții. Însemnările au fost scrise pe o foaie separată. — 400.
- ⁴⁵⁸ *Interregnum* — perioada de luptă dintre diferiții pretendenți la tron, care a început după stingerea, în 1254, a dinastiei Hohenstaufen și a durat până în 1273. Această perioadă s-a caracterizat prin neîncetate tulburări și discordii dintre principii, cavaleri și orașe. În 1273 la tronul Imperiului german (așa-numitul Sfântul Imperiu roman de națiune germană) a fost ales unul din principii, și anume Rudolf de Habsburg. — 401.
- ⁴⁵⁹ Lucrarea de față reprezintă o parte din broșura „Rolul violenței în istorie”, proiectată de Engels, dar rămasă neterminată. Inițial, la sfârșitul anului 1886, Engels intenționa să prelucraze pentru o ediție separată trei capitole din secțiunea a doua a lucrării „Anti-Dühring”, reunite sub titlul „Teoria violenței”, în care această teorie, așa cum a fost enunțată de Dühring, era supusă criticii, și erau expuse, în opoziție cu aceasta, concepțiile materialiste cu privire la raportul dintre economic și politic. Engels intenționa să adauge la capitolele

sus-menționate, tot într-o formă revăzută, alte două capitole din secțiunea întâi a aceleiași lucrări intitulate „Morală și drept. Adevăruri eterne” și „Morală și drept. Egalitate” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 20, București, Editura politică, 1964, p. 83—106). Engels avea de gînd să intituleze această carte „Despre drept și violență în istoria universală”. Ulterior, el și-a schimbat planul, hotărînd să se limiteze la editarea unei broșuri formate din primele trei capitole menționate mai sus, la care urma să adauge un nou capitol, capitolul al patrulea, în care să concretizeze principalele teze enunțate în primele trei capitole, luînd ca exemplu istoria Germaniei dintre anii 1848 și 1888, analizată din punctul de vedere al criticii „întregii politici bismarckiene”. Broșura urma să fie intitulată „Rolul violenței în istorie”. Engels a început să lucreze la noul capitol aproximativ la sfîrșitul anului 1887 și a continuat în primele luni ale anului 1888. Fiind însă supraaglomerat cu alte treburi, el a întrerupt lucrul în martie 1888 și, după cît se vede, nu l-a mai reluat. După moartea lui Engels, au fost găsite în arhiva sa, într-un plic special pe care era scris: „Teoria violenței”, cele trei capitole sus-menționate din lucrarea „Anti-Dühring”, manuscrisul neterminat al celui de-al patrulea capitol al broșurii proiectate, ciorna prefeței pentru această broșură, planul capitolului al patrulea în ansamblu, planul părții finale a capitolului, care nu a mai fost scrisă, extrase cronologice din istoria Germaniei din deceniile al 8-lea și al 9-lea ale secolului al XIX-lea, în special din cartea lui C. Bulle. „Geschichte der neuesten Zeit. 1815—1885”. 2. Aufl. Bd. I—IV, Berlin, 1888. (C. Bulle, „Istoria contemporană. 1815—1885”).

Manuscrisul capitolului neterminat, ciorna prefeței și unele materiale pregătitoare au fost publicate pentru prima oară de E. Bernstein în „Neue Zeit” nr. 22—26, 1895—1896, sub titlul „Gewalt und Ökonomie bei der Herstellung des neuen Deutschen Reichs” („Rolul forței și al economiei în crearea noului imperiu german”). Felul în care Bernstein a pregătit pentru tipar manuscrisul constituie un exemplu pregnant al lipsei de răspundere cu care social-democrații de dreapta au tratat manuscrisele rămase de la Engels. Fără să se ostenească măcar să facă o copie după manuscris, Bernstein a împărțit cu mîna lui manuscrisul pe capitole, a dat fiecăruia din ele un subtitlu născocit de el, a numerotat adnotările și a făcut intervenții în textul lui Engels. Nu este exclus ca în urma acestui fel de a lucra, neglijent și lipsit de răspundere, al lui Bernstein, o parte dintre filele manuscrisului să se fi pierdut (vezi volumul de față, p. 441—447). În 1896 a apărut o traducere în limba franceză a lucrării împreună cu cele trei capitole din „Anti-Dühring” amintite mai sus în nr. 6—9 ale revistei „Devenir Social”. În 1899 lucrarea lui Engels a apărut la Roma în limba italiană, în ediție separată, reprezentînd o reproducere integrală după textul german publicat în „Neue Zeit”. În 1898 o traducere incompletă în limba rusă a apărut la Petersburg în nr. 5 al revistei „Naucnoiye Obozreniye”. Prima ediție rusă separată, tot incompletă, a acestei lucrări a apărut la Kiev în 1905. Ediția publicată la Moscova în 1923 sub titlul „Rolul forței și al economiei în crearea Imperiului german” cuprinde, în afară de textul capitolului al patrulea, acea parte a materialelor pregătitoare care a fost publicată în „Neue Zeit” și care a apărut pentru prima oară în limba rusă.

În prima ediție în limba rusă a Operelor lui K. Marx și F. Engels (vol. XVI, partea I, 1937), lucrarea lui Engels a fost tipărită pentru prima oară nu după textul apărut în „Neue Zeit”, ci după manuscris, din text fiind eliminate toate intervențiile lui Bernstein (împărțirea pe capitole, subtitluri etc.). Și titlul a fost pus de acord cu formularea pe care intenționa să i-o dea Engels. Materialele pregătitoare și extrasele pentru această lucrare au fost publicate pentru prima oară integral în limba rusă în „Arhiva Marx-Engels”, vol. X, 1948.

În ediția de față, pe lângă manuscrisul lui Engels pentru capitolul al patrulea al broșurii „Rolul violenței în istorie”, se publică ciorna prefeței pentru broșură, planul capitolului al patrulea în ansamblu și planul părții finale a acestui capitol, care ne permite să ne formăm o imagine asupra conținutului capitolului din lucrare, rămas neterminat. — 403.

⁴⁰⁰ Cu privire la tratativele din 1850 de la *Varșovia* și la felul cum s-a soldat atunci lupta dintre Prusia și Austria pentru hegemonia în Germania — vezi adnotarea 394.

Cu privire la *Bundestag* — vezi adnotarea 232. — 406.

⁴⁰¹ „*Anul nebunesc*” („das tolle Jahr”) — denumire dată anului 1848 de către unii literați și istorici germani reacționari. Expresia a fost împrumutată de la scriitorul Ludwig Bechstein, care în 1833 a publicat sub acest titlu un roman în care descria tulburările din 1509 de la Erfurt. — 406.

⁴⁰² *Legislația cu privire la dreptul de indigenat* (Heimatgesetzgebung) stabilea dreptul cetățenilor statului de a avea domiciliu permanent într-o anumită localitate, precum și dreptul familiilor sărăcite de a primi ajutor material din partea comunităților din care făceau parte. — 407.

⁴⁰³ *Talerul prusian* reprezenta $\frac{1}{14}$ din greutatea mărcii de argint pur; a fost introdus în Prusia în 1750 și adoptat în prima jumătate a secolului al XIX-lea (până în 1857) de statele din nordul Germaniei, precum și de câteva alte state. Împărțirea talerului prusian în Silbergroschen (groși de argint), Kreuzer (creișari) și Pfennige (pfenigi) diferea de la un stat german la altul.

Talerul de aur — unitate bănească a orașului liber Bremen, care, spre deosebire de toate celelalte sisteme monetare din Germania, și-a păstrat (până în 1872) etalonul-aur; era echivalent cu aproximativ 3,32 mărci-aur.

Talerul „Neue Zweidrittel” — monedă de argint care circula în Hanovra, Mecklenburg și în alte câteva state din nordul Germaniei; era echivalent cu aproximativ 2,34 mărci-aur.

Mark Banco — monedă introdusă de Banca din Hamburg pentru deconturile în domeniul comerțului cu ridicata și considerată mult timp ca unitate internațională de decontare.

Mark Kurant — monedă de argint; începând din secolul al XVII-lea purtau această denumire monedele de argint în valoare până la 0,5 mărci, spre deosebire de monedele de aur, monedele divizionare și banii-hîrtie.

Zwanzigguldenfuss — sistem monetar potrivit căruia dintr-o marcă de argint pur erau bătuți 20 de guldeni sau $13\frac{1}{3}$ taleri. A fost introdus în 1748 în Austria și adoptat curînd în Bavaria, în electoratul Saxoniei și într-o serie de state din vestul și sudul Germaniei; în Austria, acest sistem s-a menținut până în 1857.

Vierundzwanzigguldenfuss — sistem monetar potrivit căruia dintr-o marcă de argint pur erau bătuți 24 de guldeni. A fost introdus în 1776 în Bavaria, Baden, Württemberg și în alte state din sudul Germaniei. — 407.

⁴⁰⁴ *Festivitatea de la Wartburg* a avut loc la 18 octombrie 1817, cu prilejul aniversării a 300 de ani de la Reformă și a 4 ani de la bătălia din 1813 de la Leipzig. Inițiatorii festivității au fost așa-numitele *Burschenschaften*, organizații studențești germane care au luat ființă sub influența războiului de eliberare dus împotriva lui Napoleon și militau pentru unificarea Germaniei. Festivitatea s-a transformat într-o demonstrație a studențimii opoziționiste, împotriva regimului reacționar al lui Metternich și pentru unitatea Germaniei. — 408.

- ⁴⁶⁵ *Festivitatea de la Hambach* — manifestație politică organizată la 27 mai 1832, lângă castelul Hambach din Palatinatul bavarez, de către reprezentanții burgheziei liberale și ai burgheziei radicale germane. Participanții la această festivitate au chemat pe toți germanii să se unească împotriva suveranilor germani în numele luptei pentru libertăți burgheze și transformări constituționale. — 408.
- ⁴⁶⁶ *Imperiul Hohenstaufenilor* — este vorba de Sfântul Imperiu roman de națiune germană, întemeiat în 962; sub dinastia Hohenstaufen (1138—1254), din acest imperiu — care reprezenta o uniune nestabilă de principate feudale și orașe libere — făceau parte Germania și o serie de alte state din Europa centrală, o parte din Italia și unele ținuturi din răsăritul Europei răpite de la slavi de feudații germani. — 408.
- ⁴⁶⁷ Engels parafrazează aici în mod ironic refrenul cunoscutei poezii a lui Ernst Moritz Arndt „Des deutschen Vaterland” („Patria germanului”), scrisă în 1813 și care chema pe germani să unească toate țările „unde răsună limba germană”. La Arndt, refrenul suna astfel: „Sein Vaterland muss grösser sein” („Patria sa trebuie să fie tot mai mare”). — 409.
- ⁴⁶⁸ *Despre Războiul de 30 de ani și Pacea din Westfalia* — vezi adnotarea 278.
Pacea de la Teschen — Tratatul de pace încheiat la 13 mai 1779 între Austria, de o parte, Prusia și Saxonia, de altă parte, prin care se punea capăt războiului din 1778—1779 pentru succesiunea la tronul Bavariei. Potrivit acestui tratat, Prusia și Austria au primit unele părți din teritoriul Bavariei, iar Saxonia — compensații în bani. Rolul de mediator la încheierea tratatului i-a revenit Rusiei, care, împreună cu Franța, a fost declarată putere garantă a tratatului. — 409.
- ⁴⁶⁹ Frederic al II-lea, regele Prusiei, a cucerit Silezia în războiul pentru succesiunea la tronul Austriei (1740—1748), provocat de pretențiile unor state feudale europene, și în primul rînd ale Prusiei, la posesiunile Habsburgilor austrieci, care, după moartea împăratului Carol al VI-lea, au revenit — din lipsă de moștenitori direcți în linie bărbătească — fiicei sale Maria Tereza. În decembrie 1748, Frederic al II-lea a cucerit Silezia, care aparținea Austriei. Franța și Bavaria au luat o atitudine de neutralitate binevoitoare față de Prusia, iar după cîteva înfrîngeri suferite de trupele austriece i s-au alăturat fățiș. De partea Austriei s-a situat Anglia — rivalul comercial al Franței; Austria a primit de asemenea sprijin militar și diplomatic din partea Sardiniei, Olandei și Rusiei. Frederic al II-lea și-a trădat în acest război de două ori aliații, încheind pace separată cu Austria (în 1742 și 1745); în 1742 Prusia a primit cea mai mare parte a Sileziei, iar după terminarea războiului — întreaga Silezie. — 409.
- ⁴⁷⁰ Vezi adnotarea 238. — 409.
- ⁴⁷¹ Este vorba de discutarea și ratificarea de către *Reichstagul de la Regensburg* — organul suprem al Sfîntului Imperiu roman de națiune germană, alcătuit din reprezentanții statelor germane, — a hotărîrii impuse de Franța și Rusia cu privire la reglementarea problemelor teritoriale din ținuturile renane ale Germaniei (vezi adnotarea 238). — 410.
- ⁴⁷² Engels se referă aici la tratatul secret încheiat la Paris la 3 martie (19 februarie) 1859 între Rusia și Franța și îndreptat împotriva Austriei. Prin acest tratat, Rusia se obliga ca, în cazul unui război între Franța și Sardinia, de o parte, și Austria, de altă parte, să adopte o poziție de neutralitate bine-

- voitoare față de Franța. Franța făgăduia în schimb să ridice problema revizuirii acelor articole din tratatul de pace din 1856, încheiat la Paris după terminarea războiului Crimeii. — 411.
- 473 La 10 aprilie 1848, în timpul șederii sale în Anglia, Ludovic Bonaparte a luat parte — în cadrul unor detașamente de poliție speciale, așa-numitele Special-Constabler — la zădărnicierea unei demonstrații cartiste. — 412.
- 474 „Principiul naționalităților” a fost lansat de cercurile guvernante ale celui de-al doilea Imperiu și folosit de ele pe scară largă ca un paravan ideologic pentru planurile lor expansioniste și pentru aventurile lor în politica externă. Erijindu-se în „apărător al naționalităților”, Napoleon al III-lea a speculat interesele naționale ale popoarelor asuprite cu scopul de a consolida hegemonia Franței și de a extinde granițele ei. „Principiul naționalităților” nu avea nimic comun cu recunoașterea dreptului națiunilor la autodeterminare, ci, dimpotrivă, urmărea să provoace învrăjbirea națională, să transforme mișcarea națională, în special aceea a popoarelor mici, într-un instrument al politicii contrarevoluționare a marilor state, care rivalizau între ele. „Principiul naționalităților”, în forma lui bonapartistă, a fost demascat de K. Marx în pamfletul său „Domnul Vogt” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 14, Editura politică, 1963, p. 533—584) și de Engels în articolul său „De ce poartă clasa muncitoare interes Poloniei?” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 16, București, Editura politică, 1963, p. 163—174). — 412.
- 475 Este vorba de frontierele Franței stabilite prin pacea de la Lunéville, încheiată între Franța și Austria la 9 februarie 1801, după înfringerea armatelor celei de-a doua coaliții antifranceze. Tratatul de pace a consfințit lărgirea frontierelor Franței, înfăptuită ca urmare a războaielor duse împotriva primei și celei de-a doua coaliții, în special anexarea malului stîng al Rinului, a Belgiei și a Luxemburgului; de asemenea, a sancționat dominația de fapt a Franței asupra republicilor create în 1795—1798 și dependente de ea: Batavă, Helvetică, Ligurică și Cisalpină. — 412.
- 476 Războiul dus de Franța și Sardinia (Piemont) împotriva Austriei a fost dezlănțuit de Napoleon al III-lea, care, sub steagul „eliberării” Italiei (în manifestul cu privire la război, Napoleon al III-lea i-a făgăduit în mod demagogic „s-o facă liberă pînă la Marea Adriatică”), năzuia la noi cuceriri teritoriale și la consolidarea regimului bonapartist în Franța cu ajutorul unor aventuri în afară. Marea burghezie și nobilimea liberală din Italia sperau să realizeze, în urma acestui război, unificarea Italiei sub conducerea dinastiei de Savoia, care domnea în Piemont. Războiul a început la 29 aprilie 1859. După bătălia hotărîtoare de la Solferino (24 iunie 1859), în care armata austriacă a suferit o înfrîngere și s-a retras spre fluviul Mincio, Napoleon al III-lea, speriat de avîntul mișcării de eliberare națională din Italia și nedorind să contribuie la crearea unui stat italian unitar și independent, a încheiat la 11 iulie la Villafranca, fără știrea Piemontului, un tratat de pace preliminar separat cu Austria. În baza acestui tratat, Veneția rămînea sub stăpînirea Austriei, iar Lombardia revenea Franței, care, ulterior, a cedat-o Piemontului în schimbul Savoiei și al Nisei. Clauzele tratatului de la Villafranca au fost puse în întregime la baza tratatului de pace definitiv semnat la Zürich la 10 noiembrie 1859. — 413.
- 477 *Pacea de la Basel din 1795* — pace separată încheiată la 5 aprilie 1795 între Republica Franceză și Prusia; în felul acesta Prusia și-a trădat aliații din prima coaliție antifranceză. — 413.

- 478 *Politica de mână liberă* — așa a caracterizat în 1859 ministrul de externe al Prusiei, von Schleinitz, politica externă a Prusiei în perioada războiului dus de Franța și Piemont împotriva Austriei. Potrivit interpretării oficiale date de cercurile guvernante, această politică trebuia să conștina în neaderarea la nici una din părțile beligerante, și totodată în nedeclararea neutralității. — 413.
- 479 „*Crédit mobilier*” (denumirea completă — „Société générale de Crédit mobilier”) — mare bancă pe acțiuni franceză, fondată în 1852. Sursa principală a veniturilor ei o constituiau speculațiile de bursă cu hîrțiile de valoare ale societăților pe acțiuni înființate de ea. *Crédit mobilier* avea legături strinse cu cercurile guvernamentale ale celui de-al doilea Imperiu. În 1867 banca a dat faliment, iar în 1871 ea a fost lichidată. Marx a dezvăluit adevărata esență a societății „*Crédit mobilier*” într-o serie de articole publicate în „*New York Daily Tribune*” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 12, București, Editura politică, 1962, p. 21—37, 205—212, 292—295). — 414.
- 480 *Confederația Rinului* — uniune a statelor din sudul și vestul Germaniei, care a luat ființă în iulie 1806 sub protectoratul lui Napoleon I. El a izbutit să înjghebeze un asemenea bloc militar-politic în Germania ca urmare a înfringerii Austriei în 1805. Confederația cuprindea la început 16 state, iar mai târziu toate statele germane în afară de Prusia și Austria. Toate statele-membre ale Confederației Rinului erau de fapt vasale ale Franței. Confederația s-a destrămat în 1813, în urma înfringerii armatei lui Napoleon. — 414.
- 481 După zdrobirea în iunie 1805 a Austriei de către Franța napoleoniană și după formarea Confederației Rinului din statele germane care au declarat că se despart de Imperiul german, la 6 august 1806 Franz al II-lea, care încă înainte de aceasta își luase titlul de împărat al Austriei sub numele de Franz I, a renunțat la coroana Imperiului german și în felul acesta așa-numitul Sfințitul imperiu roman de națiune germană sau Imperiul german a încetat de a mai exista. — 415.
- 482 Este vorba de fortărețele Confederației germane situate mai ales în apropierea graniței cu Franța. Garnizoanele acestor fortărețe erau alcătuite din forțele armate ale statelor mai mari din cadrul Confederației, în special din trupe austriece și prusiene. — 416.
- 483 Este vorba de guvernul reacționar al prințului Schwarzenberg, format în noiembrie 1848, după înfringerea revoluției burghezo-democratice, care a început prin insurecția populară din 13 martie 1848 de la Viena. — 416.
- 484 În august 1863, din inițiativa împăratului Austriei Franz Joseph, a fost convocat la Frankfurt pe Main un congres al suveranilor germani pentru a discuta proiectul de reformă al Confederației germane, care prevedea în fapt hegemonia Austriei. Regele Prusiei, Wilhelm I, a refuzat să ia parte la congres; deoarece și unele state mici nu au sprijinit întru totul Austria, congresul n-a dat nici un rezultat. — 416.
- 485 Expresia „*politica reală*” era folosită pentru a desemna politica lui Bismarck, pe care contemporanii o considerau o politică bazată pe calcule. — 416.
- 486 Este vorba de convorbirea pe care Frederic al II-lea a avut-o înainte de începerea războiului pentru succesiunea la tronul Austriei cu ministrul extraordinar și plenipotențiar al Franței la Berlin, Beauveau (în legătură cu acest război, vezi adnotarea 469). — 419.

- ⁴⁶⁷ La 5 august 1796 a fost încheiat la Berlin un tratat secret între Prusia și Republica Franceză. În baza acestui tratat, regele Prusiei recunoștea Franței, în schimbul unor compensații teritoriale, dreptul asupra teritoriilor ocupate de trupele ei pe malul stîng al Rinului, care aparținuseră înainte în special episcopatelor din cadrul imperiului german. Cu prilejul reglementării problemelor teritoriale de către așa-numita Reichsdeputation (vezi adnotarea 238), care acționa la ordinul lui Napoleon, Prusia a primit în 1803, drept compensație, episcopatul secularizat Münster și alte câteva posesiuni în Germania de vest. — 419.
- ⁴⁶⁸ La a treia coaliție a statelor europene (Anglia, Austria, Rusia, Suedia și Regatul Neapolului), formată în 1805 împotriva Franței lui Napoleon, Prusia a refuzat să participe, declarînd că rămîne neutră. În noiembrie 1805 Prusia a încheiat la Potsdam o convenție cu Rusia prin care se obliga să intre în război împotriva lui Napoleon în caz că încercările ei de mediere între Franța și cea de-a treia coaliție ar fi respinse. Cu toate acestea, la 15 decembrie 1805, Prusia a încheiat o convenție cu Franța, potrivit căreia, în schimbul unor mici cedări de teritorii pe Rin și în alte regiuni, intra în posesiunea electoratului Hanovra. După instaurarea hegemoniei lui Napoleon în Germania de vest și de sud, ca urmare a victoriei sale asupra celei de-a treia coaliții, Prusia a fost totuși nevoită să intre în război, în septembrie 1806, împotriva Franței lui Napoleon, de partea celei de-a patra coaliții (Anglia, Rusia, Prusia și Suedia). La 14 octombrie 1806, în două bătălii simultane, de la Jena și Auerstedt, armata prusiană a suferit o înfrîngere zdrobitoare, iar statul prusian a fost nimicit. — 419.
- ⁴⁶⁹ Vezi adnotarea 420. — 420.
- ⁴⁷⁰ *Landwehr* — parte componentă a forțelor armate terestre din Prusia. *Landwehrul*, care a luat ființă în Prusia, în 1813, în lupta împotriva trupelor lui Napoleon, fiind organizat ca miliție populară, cuprindea oameni mai vîrstnici supuși serviciului militar, după ce își făcuseră stagiul în armata permanentă și trecuseră în rezervă. În timp de pace, *Landwehrul* era concentrat din cînd în cînd pentru instrucție. În timp de război, *Landwehrul* din prima recrutare (bărbați mobilizabili între 26 și 32 de ani) era folosit pentru completarea efectivului armatei operative, iar *Landwehrul* din a doua recrutare (bărbați mobilizabili între 32 și 39 de ani) — pentru serviciul de garnizoană. — 421.
- ⁴⁷¹ „*Kulturkampf*” — denumire larg răspîndită, dată de liberalii burghezi sistemului de măsuri aplicate de guvernul Bismarck în deceniul al 8-lea al secolului al XIX-lea sub steagul luptei pentru o cultură laică și îndreptate împotriva bisericii catolice și a partidului centrului, care sprijineau tendințele separatiste și antiprusiene ale moșierilor, burgheziei și, în parte, ale țărănimii în regiunile catolice ale Prusiei și în statele din sud-vestul Germaniei. Sub pretextul luptei împotriva catolicismului, guvernul Bismarck a întezit asupra națională pe teritoriile poloneze care au ajuns sub stăpînirea Prusiei. Această politică a lui Bismarck a avut de asemenea scopul să-i abată pe muncitori, prin ațîțarea patimilor religioase, de la lupta de clasă. La începutul deceniului al 9-lea, în condițiile creșterii mișcării muncitorești, Bismarck a anulat, pentru a uni mai strîns forțele reacționare, cea mai mare parte a acestor măsuri. — 421.

⁴⁹² Engels îi denuște așa în mod ironic pe liberalii adepți ai transformării Germaniei într-un stat federal, asemănător Elveției, împărțit în cantoane autonome. — 421.

⁴⁹³ *Cintecul despre primulul Tschech* — cîntec popular satiric, în care era ridiculizat regele Prusiei Frederic Wilhelm al IV-lea în legătură cu atentatul nereușit săvîrșit împotriva lui la 26 iulie 1844 de către Tschech, fost primar al orașului Storkow.

Cintecul despre baroana von Droste-Fischering — cîntec popular satiric îndreptat împotriva clerului catolic; în cîntec erau ridiculizați organizatorii așa-numitelor „minuni de tămăduire” care ar fi fost săvîrșite la Trier în cel de-al 5-lea deceniu al secolului trecut. — 422.

⁴⁹⁴ Este vorba de lovitura de stat din Prusia din noiembrie-decembrie 1848 și de perioada de reacțiune care i-a urmat. La 1 noiembrie 1848 a venit la putere guvernul contrarevoluționar Brandenburg-Manteuffel; la 9 noiembrie 1848, printr-un decret regal, Adunarea națională prusiană a fost obligată să-și țină ședințele în orașelul provincial Brandenburg, și nu la Berlin. Majoritatea adunării, care a continuat să-și țină ședințele la Berlin, a fost împrăștiată la 15 noiembrie 1848 de trupele generalului Wrangel. Lovitura de stat a culminat cu dizolvarea la 5 decembrie 1848 a Adunării naționale și cu publicarea așa-numitei constituții acordate, în baza căreia se introducea sistemul bicameral și se acorda regelui dreptul nu numai de a anula hotărârile Camerelor, dar și de a revizui diferitele articole ale constituției însăși. Cu toate acestea, constituția continua să mențină unele cuceriri democratice, în special votul universal. În aprilie 1849, Frederic Wilhelm a dizolvat cea de-a doua Cameră, aleasă pe baza constituției acordate, iar la 30 mai 1849 a promulgat o nouă lege electorală, care introducea un sistem electoral pe trei colegii, bazat pe un cens de avere ridicat și pe reprezentarea inegală a diferitelor pătri ale populației. Sprijinindu-se pe majoritatea servilă din noua Cameră a deputaților, regele a reușit să obțină adoptarea unei constituții și mai reacționare, care a intrat în vigoare la 31 ianuarie 1850. În Prusia a fost menținută Camera superioară, în marea ei majoritate formată din reprezentanți ai nobilimii („Camera seniorilor”). Constituția acorda guvernului dreptul de a înființa tribunale speciale care să judece procesele de înaltă trădare. În noiembrie 1850, în locul guvernului Brandenburg-Manteuffel, a venit guvernul Manteuffel, în timpul căruia în Prusia a continuat să domnească pînă în noiembrie 1858 o reacțiune politică extremă. — 422.

⁴⁹⁵ Din cauza bolii mintale incurabile a regelui Prusiei, Frederic Wilhelm al IV-lea, fratele său, prințul Wilhelm, a fost numit la început (în 1857) locțiitorul său, iar în octombrie 1859 — regent. Perioada de regență a durat pînă la moartea lui Frederic Wilhelm al IV-lea, în ianuarie 1861, cînd regentul a devenit rege al Prusiei sub numele de Wilhelm I. În 1858, prințul-regent a demis guvernul Manteuffel și a chemat la putere pe liberalii moderați; în presa burgheză, această orientare a căpătat pompoasă denumire de „noua eră”. În realitate, politica lui Wilhelm a fost îndreptată exclusiv spre consolidarea pozițiilor monarhiei și iuncherimii prusiene. De fapt, „noua eră” a pregătit dictatura lui Bismarck, care a venit la putere în septembrie 1862. — 423.

⁴⁹⁶ În februarie 1860, majoritatea burgheză din Camera inferioară (Camera deputaților) a Landtagului prusian a refuzat să aprobe planul de reorganizare a armatei, prezentat de ministrul de război von Roon. Curînd însă, guvernul a obținut de la Cameră aprobarea alocărilor pentru „îmbunătățirea pregătirii de

- luptă a armatei", ceea ce a însemnat de fapt începutul înfăptuirii proiectatei reorganizări. Când în martie 1862, majoritatea liberală a Camerei a refuzat să aprobe cheltuielile militare și a cerut numirea unui cabinet care să fie răspunzător în fața Landtagului, guvernul a dizolvat Landtagul și a fixat noi alegeri. La sfârșitul lunii septembrie 1862 a fost format guvernul contrarevoluționar Bismarck, care în octombrie același an a dizolvat din nou Landtagul și a început să înfăptuiască reforma militară, cheltuind fondurile necesare în acest scop fără aprobarea Landtagului. Așa-numitul conflict constituțional dintre guvernul prusian și majoritatea burghezo-liberală din Landtag a fost aplanat abia în 1866, când, după victoria Prusiei asupra Austriei, burghezia prusiană a capitulat în fața lui Bismarck. — 423.
- ⁴⁹⁷ Despre războiul dus în 1848—1850 de Prusia împotriva Danemaricii și despre mobilizarea din 1850, vezi adnotarea 394. — 424.
- ⁴⁹⁸ În conformitate cu Protocolul de la Londra cu privire la integritatea monarhiei daneze, semnat la 8 mai 1852 de Rusia, Austria, Anglia, Franța, Prusia și Suedia, împreună cu reprezentanții Danemaricii, ducatul Holstein rămânea în cadrul Confederației germane, făcând totodată parte și din Danemarca; ducatul Schleswig trecea în posesiunea regatului Danemaricii, menținându-și totodată unele drepturi speciale, care nu au fost însă respectate de clasele dominante din Danemarca. Acestea din urmă și-au continuat încercările de a-și subordona în întregime cele două ducate; în 1855 a fost publicată o constituție unică pentru toate părțile componente ale regatului Danemaricii, inclusiv cele două ducate. Numai sub presiunea Bundestagului german, guvernul danez, în 1858, a acceptat să nu extindă această constituție asupra Holsteinului, dar cu condiția ca Holsteinul să participe la cheltuielile naționale; Schleswigul a rămas complet încorporat în Regatul Danemaricii. La 13 noiembrie 1863 parlamentul danez a adoptat noua constituție, care proclama alipirea deplină a Schleswigului la Danemarca. — 424.
- ⁴⁹⁹ Uniunea națională a fost creată la 15—16 septembrie 1859, la Congresul liberalilor burghezi din statele germane, care s-a ținut la Frankfurt pe Main. Organizatorii Uniunii naționale, care reprezentau interesele burghezii germane, își propuneau drept scop să unească întreaga Germanie, cu excepția Austriei, sub hegemonia Prusiei. După războiul austro-prusian și formarea Confederației Germaniei de nord, la 11 noiembrie 1867, Uniunea națională s-a autodizolvat. — 424.
- ⁵⁰⁰ Aluzie la cartea: Napoléon-Louis Bonaparte. „Des idées napoléoniennes”. Paris, 1839. — 425.
- ⁵⁰¹ În timpul răscoalei de eliberare națională din Polonia a fost semnată la Petersburg, la 8 februarie 1863, din inițiativa lui Bismarck, de către Gorceakov, ministrul de externe al Rusiei, și generalul Alvensleben, reprezentantul guvernului Prusiei, o convenție care prevedea operațiuni comune ale trupelor celor două state împotriva răsculaților, ambelor armate acordându-li-se chiar dreptul să treacă granițele de stat. Încă înainte de semnarea convenției, trupele prusiene au blocat granița pentru a împiedica trecerea răsculaților pe teritoriul Prusiei. Cu toate că convenția nu a fost ratificată, încheierea ei a făcut ca guvernul țarist să poată înăbuși mai ușor răscoala în Polonia. — 427.
- ⁵⁰² Engels se referă la rolul contrarevoluționar pe care l-a avut Austria în timpul războiului de eliberare națională din 1848—1850 dus de Schleswig-Holstein împotriva Danemaricii, când Prusia și alte state din Confederația germană s-au situat de partea celor două ducate (vezi adnotarea 394). Austria a sprijinit

- împreună cu alte puteri europene monarhia daneză și a silit Prusia să încheie în iulie 1850 pace cu Danemarca, după care armata Schleswig-Holsteinului a suferit o grea înfrângere. Din inițiativa Austriei, în iarna 1850—1851 au fost trimise în Holstein trupe austriece și prusiene pentru a grăbi dezarmarea armatei Schleswig-Holsteinului. — 427.
- ⁵⁰³ După moartea regelui Frederic al VII-lea al Danemaricii, Austria și Prusia au prezentat guvernului danez, la 16 ianuarie 1864 un ultimatum, cerind abrogarea Constituției din 1863, care proclamase alipirea deplină a Schleswigului la Danemarca. Întrucât Danemarca a respins ultimatumul, Austria și Prusia au început împotriva ei războiul, care s-a încheiat în iulie 1864 cu înfrângerea armatei daneze. În tot cursul războiului, Franța și Rusia au pastrat o neutralitate binevoitoare față de Austria și Prusia. În baza tratatului de pace încheiat la Viena, la 30 octombrie 1864 teritoriul celor două ducate, inclusiv regiunile în care predomina populația negermană, a fost declarat posesiune comună a Austriei și Prusiei; după războiul austro-prusian din 1866, acest teritoriu a fost alipit în întregime la Prusia. — 428.
- ⁵⁰⁴ *Protocolul de la Varșovia* din 5 iunie (24 mai) 1851, semnat de reprezentanții Rusiei și Danemaricii, și *Protocolul de la Londra* din 8 mai 1852 (vezi adnotarea 498) au stabilit principiul indivizibilității posesiunilor coroanei daneze, cuprinzând și ducatele Schleswig-Holstein. — 429.
- ⁵⁰⁵ *Expediția din Mexic* — intervenție armată întreprinsă de Franța (inițial împreună cu Spania și Anglia) în Mexic în 1862—1867, cu scopul de a înăbuși revoluția mexicană și de a transforma Mexicul într-o colonie a statelor europene. Anglia și Franța urmăreau, de asemenea, să folosească Mexicul — odată ocupat — drept cap de pod pentru o imixtiune în războiul civil din S.U.A. de partea Sudului sclavagist. Deși trupele franceze au reușit să ocupe capitala Mexicului, Mexico, și să proclame „imperiul”, în frunte cu protejatul lui Napoleon al III-lea, arhiducele austriac Maximilian, ca urmare a eroiceii lupte de eliberare duse de poporul mexican, intervenționistii francezi au suferit o înfrângere și au fost siliți să-și recheme în 1867 trupele din Mexic. Expediția din Mexic, pentru care Franța a cheltuit sume uriașe, a adus prejudicii serioase celui de-al doilea Imperiu. — 429.
- ⁵⁰⁶ Expresia „un război vioi și vesel” („ein frischer fröhlicher Krieg”) — a fost folosită pentru prima oară de istoricul și publicistul reacționar H. Leo în iunie 1853, în „Volksblatt für Stadt und Land” nr. 61. În anii următori a fost folosită tot în spirit militarist și șovin. — 430.
- ⁵⁰⁷ Este vorba de pregătirea pe plan diplomatic de către Bismarck a războiului austro-prusian din 1866. La începutul lunii martie 1866, ca urmare a tratatelor duse cu Napoleon al III-lea, von der Goltz, ambasadorul Prusiei la Paris, a reușit să-l determine pe împărat să declare că, în cazul unui război între Prusia și Austria, Franța — în schimbul anumitor compensații teritoriale — va păstra o neutralitate binevoitoare față de Prusia și va sprijini pretențiile Prusiei de a juca un rol de frunte în unificarea statelor din nordul Germaniei. În același timp, Bismarck ducea la Berlin tratative cu generalul italian Govone cu privire la participarea Italiei alături de Prusia într-un război împotriva Austriei. Bismarck, convins fiind că cele discutate cu Govone vor fi aduse la cunoștință lui Napoleon al III-lea, a lăsat să se înțeleagă că nu va obiecta împotriva cedării teritoriului german dintre Rin și Mosela către Franța în cazul cind aceasta nu se va opune formării unei coaliții pruso-italiene împotriva Austriei. Tratativele cu Govone s-au încheiat la 8 aprilie 1866 prin semnarea

- unui tratat secret de alianță defensivă și ofensivă între Prusia și Italia. Tratatul prevedea, în cazul victoriei asupra Austriei, alipirea Veneției la Italia. — 430.
- 508 La războiul austro-prusian din 1866, de partea Austriei au participat Saxonia, Hanovra, Bavaria, Baden, Württemberg, electoratul Hessen, Hessen-Darmstadt și alte state membre ale Confederației germane; de partea Prusiei — Mecklenburg, Oldenburg și alte state din nordul Germaniei, precum și trei orașe libere. — 431.
- 509 În primăvara anului 1866, Austria a adresat Bundestagului o plingere, arătând că Prusia a încălcat convenția referitoare la administrarea comună a ducatelor Schleswig-Holstein; Bismarck a refuzat să se supună hotărârii Bundestagului, care, la propunerea Austriei, a declarat război Prusiei. În cursul războiului, ca urmare a succeselor armatelor prusiene, Bundestagul a fost nevoit să-și mute sediul de la Frankfurt la Augsburg unde, la 24 august 1866, a făcut cunoscut că își încetează activitatea. — 431.
- 510 Proclamația „*Către locuitorii gloriosului regat al Boemiei*” a fost publicată în „*Königlich Preussischer Staats-Anzeiger*” nr. 164 din 11 iulie 1866. — 431.
- 511 După terminarea războiului austro-prusian, la 23 august 1866 s-a semnat la Praga tratatul de pace.
Cu privire la anexarea de către Prusia a celor trei regate și a unui oraș liber, vezi adnotarea 233. — 431.
- 512 În septembrie 1866, Landtagul prusian a adoptat cu 230 voturi pentru și 75 contra proiectul de lege prezentat de Bismarck cu privire la degrevarea de răspundere a guvernului pentru cheltuirea fondurilor neaprobată pe cale legislativă în perioada conflictului constituțional, adică a așa-numitului *Indemnitätsvorlage* (vezi adnotarea 496). Astfel, conflictul s-a încheiat prin capitularea completă a opoziției burgheze. — 433.
- 513 Este vorba de bătălia hotărâtoare care a avut loc la 3 iulie 1866, în timpul războiului austro-prusian, în apropierea orașului *Königgrätz* (în prezent *Ira-deč-Králové*) din Cehia, nu departe de Sadova. Bătălia de la Sadova s-a terminat printr-o înfrângere zdrobitoare a armatelor austriece. — 433.
- 514 „*The Manchester Guardian*” — gazetă burgheză engleză, organul de presă al adepților liberului schimb (*free-traders*), mai tirziu al partidului liberal; a fost înființat la Manchester în 1821. — 434.
- 515 *Parlamentul vamal* — organ conducător al Uniunii vamale, reorganizată după războiul din 1866 și după încheierea la 8 iulie 1867 a tratatului dintre Prusia și statele din sudul Germaniei, în baza căruia a fost creat acest organ. Parlamentul vamal era alcătuit din membri ai Reichstagului Confederației Germaniei de nord și din deputați speciali aleși din partea statelor din sudul Germaniei: Bavaria, Baden, Württemberg și Hessen. El trebuia să se ocupe exclusiv de problemele comerțului și ale politicii vamale. Tendința lui Bismarck de a lărgi treptat competența acestui parlament, extinzând-o și asupra altor probleme de ordin politic, s-a lovit de împotrivirea înverșunată a reprezentanților Germaniei de sud. — 434.
- 516 Mainul marca granița dintre Confederația Germaniei de nord și statele din sudul Germaniei. — 434.

- ⁵¹⁷ *Împărații germani din dinastia de Luxemburg*, care au stăpinit la început numai micul ducat al Luxemburgului, au ocupat, cu întreruperi, tronul Sfîntului Imperiu roman de națiune germană din 1308 pînă în 1437. În același timp, această dinastie deținea coroana cehă (1310—1437) și cea ungară (1387—1437). — 435.
- ⁵¹⁸ În baza tratatului de pace încheiat cu Austria la Viena, la 3 octombrie 1866, Italiei, care participase în războiul austro-prusian de partea Prusiei, i-a fost retrocedată Veneția; datorită împotrivirii Prusiei, pretențiile Italiei de a i se ceda Tirolul de sud și Triestul, care aparțineau Austriei, nu au fost satisfăcute. — 436.
- ⁵¹⁹ „*Noțiunea geografică*” — expresie pe care a folosit-o *Metternich*, cancelarul Austriei, cu privire la Italia („Italia este o noțiune geografică”) într-o depeșă trimisă la 6 august 1847 contelui Apony, ambasadorul Austriei la Paris; ulterior, *Metternich* a folosit aceeași expresie și cu privire la Germania. — 436.
- ⁵²⁰ *Conferința de la Londra* a reprezentanților diplomați ai Austriei, Rusiei, Prusiei, Franței, Italiei, Țărilor de Jos și Luxemburgului în problema Luxemburgului a avut loc între 7 și 11 mai 1867, sub președinția ministrului de externe al Angliei. În baza tratatului semnat la 11 mai a fost proclamată neutralitatea ducatului Luxemburg (titlul de duce revenea, ca și în trecut, regelui Țărilor de Jos), care a fost garantată de statele semnatare. Prusia era obligată să-și retragă de îndată garnizoana din fortăreața Luxemburg, iar Napoleon al III-lea să renunțe la pretențiile de a alipi Luxemburgul la Franța. — 436.
- ⁵²¹ Vezi adnotarea 389. — 437.
- ⁵²² În bătăliile de la *Spichern* (Lorena) și de la *Wörth* (Alsacia) de la 6 august 1870, trupele prusiene au înfrînt cîteva corpuri de armată franceze. Avantajul cîștigat de pe urma acestor bătălii în stadiul inițial al războiului franco-prusian din 1870—1871 a permis comandamentului prusian să desfășoare operații ofensive în cursul cărora armata franceză a fost dezmembrată, iar apoi încercuită și zdrobită parte cu parte.
Cu privire la bătălia de la *Sedan* — vezi adnotarea 282. — 438.
- ⁵²³ La 4 septembrie 1870, după ce la Paris s-a primit știrea despre înfrîngerea armatei franceze la Sedan, a izbucnit o revoluție a maselor populare care a dus la căderea regimului celui de-al doilea Imperiu și la proclamarea republicii. Cu toate acestea, în guvernul provizoriu care s-a format au intrat, în afară de republicani, moderați și monarhiști. Acest guvern, care avea în frunte pe Trochu, guvernatorul militar al Parisului (adevăratul inspirator al guvernului era reacționarul Thiers, liderul fracțiunii orléaniste a monarhiștilor, care la început nu deținea funcții oficiale în guvern), reflectînd starea de spirit capitulară a cercurilor burghezo-moșierești din Franța și teama lor de masele populare, a pășit pe calea trădării naționale și a cîrdășiei cu dușmanul din afară. — 439.
- ⁵²⁴ „*Regulamentul cu privire la Landsturm*” — la 21 aprilie 1813 a fost emis în Prusia un decret cu privire la Landsturm, care prevedea formarea detașamentelor de voluntari („francțirori”); aceștia nu purtau uniformă militară și urmau să ducă un război de partizani în spatele și pe flancurile armatei lui Napoleon. Toți bărbații apți de luptă care nu făceau parte din rîndurile armatei erau chemați să intre în Landsturm.

În legătură cu represuniile bestiale ale armatei prusiene împotriva francilor francezi, vezi seria de articole ale lui Engels „Insemnări despre război” (K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 17, București, Editura politică, 1963, p. 175—179 și 213—217). — 439.

- ⁵²⁵ Engels se referă la bătălia de la Héricourt (lingă Belfort), care s-a dat la 15—17 ianuarie 1871 între trupele germane și Armata franceză de răsărit de sub comanda lui Bourbaki. Această armată înainta în regiunea Vosgilor meridionali pentru a lovi de aici din flanc principală linie de comunicație a armatei germane care asedia Parisul. Atacurile Armatei de răsărit au fost respinse de germani, și ea a fost nevoită să înceapă retragerea, în cursul căreia a fost împinsă pînă la granița Elveției și apoi internată pe teritoriul Elveției. În timp ce avea loc această retragere, Jules Favre, reprezentantul guvernului Apărării naționale, a semnat la 28 ianuarie 1871 o convenție cu Bismarck referitoare la armistițiu și la capitularea Parisului. — 440.
- ⁵²⁶ Este vorba de următorul episod petrecut în cursul evenimentelor care au avut loc în martie 1848 în Prusia: după insurecția populară victorioasă de la 18 martie din Berlin, insurgenții l-au silit pe regele Prusiei, Frederic Wilhelm al IV-lea, să iasă în dimineața zilei de 19 martie în balconul palatului și să se descopere în fața cadavrelor luptătorilor căzuți pe baricade. — 441.
- ⁵²⁷ După încheierea la 28 ianuarie 1871 a convenției referitoare la armistițiu și la capitularea Parisului, ostilitățile dintre Franța și Prusia nu au mai fost reluate. Cercurile guvernante capitularde din Franța, în frunte cu Thiers, s-au grăbit să semneze la 26 februarie 1871 tratatul de pace preliminar, care conținea condițiile dictate de Bismarck. Tratatul de pace definitiv a fost semnat la 10 mai 1871 la Frankfurt și a consfințit anexarea de către Germania a Alsaciei și Lorenei de răsărit. În conformitate cu tratatul de la Frankfurt, condițiile de plată a contribuției de 5 miliarde franci pe care trebuia să o plătească Franța au fost înrăutățite, iar termenul de ocupare a teritoriului francez de către trupele germane a fost prelungit. Acesta a fost de fapt prețul ajutorului acordat de Bismarck guvernului de la Versailles la înăbușirea Comunei. — 441.
- ⁵²⁸ Prin Pacea westfalică, cu care s-a încheiat războiul de 30 de ani (1618—1648), Strasbourgul a rămas în cadrul Imperiului german, deși Alsacia a devenit o parte componentă a Franței. În urma ordinului dat de Ludovic al XIV-lea, la 30 septembrie 1681, considerîndu-se că Strasbourgul aparține Alsaciei, orașul a fost ocupat de trupele franceze. Partidul catolic din Strasbourg, în frunte cu episcopul Fürstenberg, a salutat alipirea orașului la Franța și a făcut totul ca francezilor să nu li se opună nici o rezistență. — 442.
- ⁵²⁹ *Chambres de réunion* (Camerale de reunificare) — create de Ludovic al XIV-lea în 1679—1680 — trebuiau să fundamenteze și să justifice din punct de vedere juridic și istoric pretențiile Franței asupra anumitor părți din teritoriile statelor vecine, care după aceea erau ocupate de trupele franceze. — 442.
- ⁵³⁰ Vezi adnotarea 477. — 442.
- ⁵³¹ Este vorba de tratatul de pace preliminar semnat la 3 octombrie 1735 la Viena de Austria și Franța și prin care se punea capăt așa-numitului război pentru succesiunea la tronul Poloniei (1733—1735). În acest război, Rusia și Austria au sprijinit candidatura la tronul Poloniei a principelui elector al Saxoniei (din 1734 — rege al Poloniei sub numele de August al III-lea), iar

Franța — candidatura lui Stanislaw Leszczynski, socrul regelui Ludovic al XV-lea. Potrivit condițiilor stipulate în acest tratat, Ludovic al XV-lea renunța la pretențiile sale asupra tronului Poloniei pentru socrul său și făcea o serie de alte concesii Habsburgilor austrieci. În schimb, Stanislaw Leszczynski primea ducatul Lorenei, iar Franz Stephan, duce de Lorena (care îl stăpînise pînă atunci), primea drept compensație Toscana. Lorena urma să revină, după moartea lui Leszczynski, Franței. Condițiile tratatului de pace preliminar au fost definitivitate prin tratatul de la Viena din 1738. — 442.

- ⁵³² *Patrulaterul de fortărețe din Lombardia* — puternica poziție fortificată formată din fortărețele Italiei de nord: Verona, Legnago, Mantua și Peschiera. În legătură cu rolul acestui patruleter de fortărețe ca bastion al dominației austriece în nordul Italiei, vezi lucrările lui Engels „Cum ține Austria în mîinile ei Italia” și „Padul și Rinul” (K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 13, București, Editura politică, 1962, p. 212—219 și 245—296). — 445.
- ⁵³³ Este vorba de „A doua Adresă a Consiliului General al Asociației Internaționale a Muncitorilor cu privire la războiul franco-prusian” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 17, București, Editura politică, 1963, p. 284—292). — 445.
- ⁵³¹ În *cuvîntarea* sa rostită în *Reichstag* la 6 februarie 1888, în timpul dezbaterii proiectului de lege cu privire la reorganizarea forțelor armate ale Germaniei, Bismarck, insistînd asupra necesității sporirii puterii militare a Imperiului german și recunoscînd de fapt posibilitatea încheierii unei alianțe antigermane între Franța și Rusia țaristă, a elegiat totodată politica lui Alexandru al III-lea față de Germania, opunînd-o campaniei antigermane duse în acea vreme în presa rusă. — 445.
- ⁵³⁵ În iarna 1886—1887, Bismarck, profitînd de o oarecare înrăutățire a relațiilor cu Franța și de vilva stîrnită în presă în legătură cu „pericolul de război”, a cerut Reichstagului să voteze proiectul de lege cu privire la sporierea considerabilă a efectivului armatei și să aprobe bugetul militar pe următorii 7 ani. Majoritatea deputaților a refuzat să voteze bugetul pe șapte ani cerut de Bismarck, mulțumindu-se cu un buget pe trei ani, după care Reichstagul a fost dizolvat. La alegerile din 21 februarie 1887, partidele care-l sprijineau pe Bismarck (conservatorii, „conservatorii liberi” și național-liberalii) și care s-au unit pe această bază într-un așa-numit „cartel”, au întrunit majoritatea de voturi. Noul Reichstag a votat bugetul cerut de Bismarck. — 447.
- ⁵³⁶ Engels se referă la proclamarea regelui Wilhelm I al Prusiei ca împărat al Germaniei, care a avut loc la 18 ianuarie 1871 în palatul de la Versailles. — 447.
- ⁵³⁷ Este vorba de criza economică care a izbucnit în Germania în mai 1873. Criza a fost precedată de un puternic avînt industrial, însoțit de o febrilă activitate de înființare de noi întreprinderi și de speculații de bursă de mare amploare. — 449.
- ⁵³⁸ *Progresiștii* — este vorba de reprezentanții partidului progresist burghez prusian, înființat în iunie 1861. Acest partid preconiza unificarea Germaniei sub supremația Prusiei, convocarea unui parlament pe întreaga Germanie și formarea unui guvern liberal puternic, răspunzător față de Camera deputaților. În 1866 aripa de dreapta s-a despărțit de partidul progresist și a format partidul național-liberal, care a capitulat în fața guvernului Bismarck. Spre deosebire de național-liberali, chiar și după unificarea Germaniei în 1871, progresiștii au continuat să-și spună partid de opoziție, deși această opoziție rămînea pur declarativă. De teama clasei muncitoare și din ură față

de mișcarea socialistă, partidul progresist a acceptat dominația iunherimii prusiene în condițiile unei Germanii semiabsolutiste. Șovăielile în politica partidului progresist reflectau instabilitatea burgheziei comerciale, a micilor industriași și, în parte, a meseriașilor pe care se sprijinea. În 1884 progresiștii s-au unit cu aripa de stînga desprinsă din partidul național-liberal și au format partidul german liberal. — 450.

⁵³⁹ Este vorba de Uniunea generală a muncitorilor germani (lassalleeni), creată în 1863, și de Partidul muncitoresc social-democrat german (eisenachienii), al cărui congres de constituire a avut loc în 1869 la Eisenach. Uniunea generală a muncitorilor germani era o organizație politică a clasei muncitoare pe întreaga Germanie care se afla însă sub influența concepțiilor oportuniste ale lui Lassalle și ale adeptilor săi; aceștia căutau să îndrepte mișcarea muncitorească pe calea reformistă, erau împotriva luptei greviste și a organizării de sindicate, susțineau politica lui Bismarck de unificare de sus a Germaniei și încercau să cadă la înțelegere cu el. Partidul muncitoresc social-democrat german a fost creat cu sprijinul lui Marx și Engels și era condus de Bebel și Liebknecht. Acest partid s-a afiliat la Internaționala I. Cu toate că programul său conținea o serie de teze greșite, el se situa în general pe pozițiile marxismului, promova o linie revoluționar-proletară în problema unificării Germaniei și în alte probleme, demasca reformismul și naționalismul liderilor lassalleeni. Sub influența tendințelor de unificare ale muncitorilor germani și a decepției suferite de membrii de rînd ai organizației lassalleene în ceea ce privește dogmele și tactica liderilor lor, în 1875 la Congresul de la Gotha, s-au unificat cele două curente, formîndu-se un singur partid, care pînă în 1890 a purtat denumirea de Partidul muncitoresc socialist din Germania. În felul acesta a fost biruită sciziunea din rîndurile clasei muncitoare germane. Totuși, programul partidului unificat, adoptat la Congresul de la Gotha, conținea greșeli serioase și concesiile făcute lassalleanismului, fapt pentru care a fost supus unei critici aspre din partea lui Marx și Engels. Compromisul ideologic de la Gotha a contribuit ulterior la întărirea elementelor oportuniste în rîndurile social-democrației germane. — 450.

⁵⁴⁰ *Conservatorii* — partid al iunherimii prusiene, al clicii militariste, al virfurilor birocrăției și al clerului luteran. Își avea originea în fracțiunea monarhistă de extremă dreaptă a Adunării naționale prusiene din 1848. Politica conservatorilor, îndreptată spre menținerea rămășițelor feudalismului și a regimului politic reacționar, era pătrunsă de spiritul șovinismului și militarismului belicos. După crearea Confederației Germaniei de nord și în primii ani după formarea Imperiului german, ei au reprezentat opoziția de dreapta față de guvernul Bismarck, deoarece se temeau că politica lui va duce la „dizolvarea” Prusiei în Germania. Încă în 1866, din acest partid s-a desprins însă așa-numitul partid al „conservatorilor liberi” (sau „partid al imperiului”), care reprezenta interesele marilor proprietari funciari și ale unei părți a magnatilor industriei și sprijinea fără rezerve politica lui Bismarck. — 451.

⁵⁴¹ Vezi adnotarea 231. — 451.

⁵⁴² *Tratatele cu statele din sudul Germaniei* (Baden, Hessen, Bavaria și Württemberg) cu privire la intrarea lor în Confederația Germaniei de nord au fost încheiate în noiembrie 1870. Tratatele prevedeau introducerea unor modificări în constituția Confederației Germaniei de nord în sensul acordării unei independențe întrucîtva mai mari statelor membre ale acestei confederații.

Constituția Imperiului german, adoptată la 16 aprilie 1871, a consfințit privilegiile acordate, pe baza tratatelor sus-menționate, unor state din sudul Germaniei. Bavaria și Württemberg și-au menținut, printre altele, dreptul de a percepe un impozit special pe rachiu și bere și drepturi speciale în conducerea poștei și telegrafului; Bavaria și-a menținut în plus o oarecare independență în conducerea armatei sale și administrarea căilor ferate. — 453.

⁵⁴³ Potrivit constituției Confederației Germaniei de nord, Bundesratul era alcătuit din reprezentanți numiți de guvernele tuturor statelor germane care făceau parte din confederație; funcțiile Bundesratului se reduceau la aprobarea legilor. — 453.

⁵⁴⁴ Vezi adnotarea 494. — 454.

⁵⁴⁵ *Schöffengerichte* — instanțe de judecată inferioare din Imperiul german, introduse într-o serie de state germane după revoluția din 1848, iar în întreaga Germanie — cu începere din 1871. Ele erau formate pe atunci dintr-un magistrat de carieră și doi asesori (Schöffen), care, spre deosebire de asesorii de la Curtea cu juri, nu numai că stabileau vinovăția inculpaților, dar, împreună cu judecătorul, stabileau și pedeapsa. Pentru a îndeplini funcția de Schöffen se cerea: să ai cel puțin treizeci de ani, doi ani de domiciliu stabil în localitatea respectivă, precum și o situație materială asigurată. Aceste instanțe judecau infracțiunile mai puțin grave. — 457.

⁵⁴⁶ Este vorba de reforma administrativă din 1872 din Prusia, prin care se desființa puterea feudală ereditară a moșierilor la sate și se introduceau unele elemente de autoadministrare locală: primari eligibili în comune, consilii districtuale (Bezirksregierungen) pe lângă consilii comunale (Landräte), alese după sistemul stărilor sociale etc. Reforma avea drept scop întărirea aparatului de stat și intensificarea centralizării în interesul întregii clase a iuncherilor. Totodată, iuncherii moșieri își mențineau practic puterea locală, ocupînd, fie personal, fie prin oamenii lor, cele mai multe dintre funcțiile, ai căror titulari trebuiau să fie aleși sau numiți. — 458.

⁵⁴⁷ Este vorba de reforma administrației locale din Anglia, al cărei proiect a fost prezentat de guvernul Salisbury (1886—1892) în luna martie 1888 și adoptat de parlament în luna august a aceluiași an. Potrivit acestei reforme, funcțiile șefilor erau transmise consiliilor eligibile ale comitatelor, în atribuția cărora intra perceperea impozitelor, administrarea bugetelor locale etc. La alegerile pentru consiliile comitatelor puteau participa toate persoanele care aveau drept de vot în alegerile pentru parlament, precum și femeile care au depășit vârsta de 30 de ani. Prin această reformă burghezo-democratică guvernul conservator urmărea să-și consolideze situația și să abată atenția păturilor largi populare de la faptul că cheltuielile pentru armată, flotă și politica externă agresivă creșteau mereu. — 458.

⁵⁴⁸ *Ultramontanism* — curent ultrareacționar în cadrul catolicismului, care se ridica împotriva independenței bisericilor naționale și apăra dreptul papei de la Roma de a se amesteca în treburile interne ale oricărui stat. Creșterea influenței ultramontanismului în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și-a găsit expresia în crearea de partide catolice în unele state din Europa, în adoptarea de către Conciliul din 1870 de la Vatican a dogmei „infaibilității” papale etc. — 459.

⁵⁴⁹ La 20 septembrie 1870, trupele regatului Italiei au intrat în Roma, care pînă atunci se afluase sub stăpînirea papei. Cu ocazia plebiscitului organizat la 2

octombrie în statul papal, majoritatea covârșitoare a locuitorilor s-au pronunțat pentru alipirea la Italia; ca urmare, guvernul italian a proclamat includerea acestei regiuni în regatul Italiei. Cu aceasta s-a încheiat unificarea politică a țării și a fost desființată puterea laică a papei. „Legea garanțiilor”, adoptată în 1871, acorda papei suveranitatea statală numai în cadrul palatelor Vatican și Lateran, precum și a reședinței situate în afara orașului. Ca răspuns, papa i-a excomunicat pe inspiratorii ocupării Romei, a refuzat să recunoască „legea garanțiilor” și s-a declarat „prizonier în Vatican”. Conflictul dintre papă și guvernul italian a continuat multă vreme și a fost rezolvat oficial abia în 1929. — 459.

550 Este vorba de micile grupuri de deputați polonezi și alsacieni din Reichstag, precum și de partidul separatist format după 1866 în Hanovra din adepții restaurării monarhiei independente a Hanovrei sub dinastia Welfilor, care a domnit aici pînă la alipirea Hanovrei la Prusia în 1866. — 460.

551 Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 20, București, Editura politică, 1964, p. 153—179. — 461.

552 Este vorba de broșura lui Engels „Dezvoltarea socialismului științific”, Geneva, 1884, editată de grupul „Eliberarea muncii” în cadrul „Bibliotecii socialismului contemporan” (nr. 2). — 461.

553 Este vorba de procesul intentat de Bismarck în 1876—1877 unor ziariști și oameni politici din cercurile conservatoare pentru ofensa pe care i-au adus-o, demascînd în presă participarea lui la speculațiile de bursă și la febra fondării de întreprinderi. Toate acestea reflectau relațiile tot mai încordate dintre guvernul Bismarck și conservatori, care atacau politica acestuia de pe poziții de dreapta.

Legea împotriva socialiștilor — vezi adnotarea 235. — 462.

554 „*Drumul la Canossa*” — așa denuște Engels în mod ironic concesiile serioase pe care Bismarck le-a făcut în perioada 1878—1887 cercurilor clericale și papei Leon al XIII-lea. Aceste concesiuni erau identice cu recunoașterea insuccesului „Kulturkampf”-ului și cu falimentul lui total. Bismarck, care la începutul conflictului cu biserica catolică a declarat în mai 1872 în Reichstag: „Noi nu vom merge la Canossa”, avînd nevoie la sfîrșitul deceniului al 8-lea de sprijinul partidului catolic al centrului (partidul național-liberalilor, vechiul său sprijin, începuse să-și piardă influența) și, voind să cîștige favoarea papei, a abrogat aproape toate legile anticatolice promulgate în timpul conflictului și i-a silit pe principalii promotori ai politicii anticatolice să se retragă.

Expresia „a merge la Canossa” își are originea în pelerinajul umilitor făcut în 1077 la Canossa (nordul Italiei) de împăratul german Henric al IV-lea pentru a-l implora pe papa Grigore al VII-lea să revină asupra excomunicării sale. — 464.

555 *Septennat* (de la cuvîntul latinesc septem — șapte) — lege pe care Bismarck a reușit s-o treacă în 1874 prin Reichstag, după ce stîrnise o mare zarvă pe tema „pericolului de război” din partea Franței. Această lege prevedea aprobarea pe timp de șapte ani a bugetului militar și sporirea în această perioadă a efectivului armatei permanente germane din timp de pace la 401 000 oameni. — 464.

- ⁶⁵⁸ Engels a scris acest fragment în a doua jumătate a lunii septembrie 1888 pe vaporul „City of New York”, cu care se reîntorcea din călătoria făcută prin S.U.A. și Canada. Engels, împreună cu Eleanor Marx-Aveling, Edward Aveling și cu prietenul său Carl Schorlemmer, a stat în America mai mult de o lună (de la 17 august pînă la 19 septembrie). De la New York, după ce a vizitat Bostonul și alte orașe învecinate, a plecat la cascada Niagara și pe Lacul Ontario, de unde a trecut în Canada. Engels intenționa să scrie note de drum, în care, așa cum reiese nu numai din fragmentul de față, dar și din unele însemnări disparate, care s-au păstrat, voia să facă o apreciere asupra vieții social-politice a țării. El nu a reușit însă să realizeze acest lucru. Fragmentul de față, scris pe o hîrtie cu antetul vaporului, nu reprezintă decît începutul lucrării proiectate. — 466.
- ⁶⁵⁷ Fragmentul de față dintr-o scrisoare adresată de narodnicul revoluționar rus G. A. Lopatin lui M. N. Oșanina, membru al Comitetului executiv al organizației „Narodnaia Volea”, reproduse conținutul convorbirii pe care Lopatin a avut-o cu F. Engels. Deși această convorbire este prezentată, firește, în interpretarea pe care i-a dat-o Lopatin și poartă amprenta concepțiilor sale narodnice, unele idei ale lui Engels, consemnate sub impresia proaspătă a convorbirii, sînt reproduse, pe cît se vede, de Lopatin mai mult sau mai puțin exact. Întîlnirea cu Engels de care se vorbește în scrisoare a avut loc la 19 septembrie 1883, la cîteva luni după ce Lopatin a fugit din locul de deportare, Vologda, în străinătate. Fragmentul a fost publicat pentru prima oară, din inițiativa lui P. L. Lavrov și cu asentimentul lui Engels, în cartea „Osnovî teoreticeskogo soțIALIZMA i ih prilozhenie k. Rossii”, Geneva, 1893 („Principiile socialismului teoretic și aplicarea lor la Rusia”). — 471.
- ⁶⁵⁸ Este vorba de scrisoarea adresată de Comitetul executiv al organizației „Narodnaia Volea” țarului Alexandru al III-lea la 10 martie 1881 (după evenimentele de la 1 martie 1881, cînd țarul Alexandru al II-lea a fost omorît de membri ai acestei organizații). În această scrisoare, Comitetul executiv făgăduia că va înceta activitatea sa teroristă dacă țarul va decreta amnistia generală pentru deținuții politici și va aproba alegeri generale pentru organele reprezentanței populare, pe baza votului universal, în condițiile asigurării libertății deplină a presei, a cuvîntului, a întrunirilor și a programelor electorale. În continuare, Comitetul executiv declara că se va supune hotărîrii viitoare a Adunării populare. — 472.
- ⁶⁵⁹ Este vorba de afirmația ironică a lui Marx făcută în legătură cu unele greșeli cu caracter sectar și dogmatic săvîrșite de marxistii francezi în cursul luptei lor împotriva curentului oportunist al posibilistilor. În scrisoarea sa din 27 octombrie 1890 adresată lui Paul Lafargue, Engels a amintit ceea ce a spus Marx atunci în legătură cu aceste greșeli: „Tot ce pot spune este că nu sînt marxist”. — 473.
- ⁶⁶⁰ La baza articolului „Insurecția din mai 1849” a stat scrisoarea din 14 noiembrie 1885 pe care Engels a scris-o, la rugămintea lui Paul Lafargue, în legătură cu pregătirea de către acesta din urmă a biografiei lui Engels pentru seria de biografii ale reprezentanților de seamă ai socialismului internațional, publicată în „Le socialiste”. Articolul a apărut, fără semnătură, la 21 noiembrie 1885, reprezentînd partea a doua a biografiei lui Engels. — 473.
- ⁶⁶¹ Engels s-a hotărît în octombrie 1886 să scrie articolul „Socialismul juridic” în legătură cu apariția cărții „Das Recht auf den vollen Arbeitsertrag in geschichtlicher Darstellung” („Dreptul la venitul integral provenit din muncă

privit în lumina istoriei") a sociologului și juristului burghez austriac A. Menger. Autorul acestei cărți încerca să demonstreze că teoria economică a lui Marx „nu este originală” și că Marx ar fi împrumutat concluziile sale de la socialiștii utopiști englezi din școala ricardiană (Thompson și alții). Engels a considerat că nu poate să treacă cu vederea aceste născociri calomnioase ale lui Menger și falsificarea de către acesta a însăși esenței doctrinei lui Marx și a hotărât să-i dea o ripostă în presă. Presupunând însă că o acțiune a lui personală împotriva lui Menger ar putea fi folosită într-o oarecare măsură ca o reclamă pentru această figură de mina a treia chiar și în știința burgheză, Engels a considerat că ar fi mai nimerit ca riposta să fie dată lui Menger sub forma unui articol redacțional în revista „Neue Zeit” sau sub forma unei recenzii publicate cu semnătura lui K. Kautsky, redactorul acestei reviste. De aceea, Engels l-a îndemnat pe Kautsky să scrie un articol împotriva lui Menger. El însuși intenționa la început să scrie partea principală a articolului, dar boala l-a silit să întrerupă munca, așa că articolul a fost terminat de Kautsky pe baza indicațiilor date de Engels. Articolul a apărut în revista „Neue Zeit” nr. 2, 1887, fără semnătură; ulterior însă, în indicele acestei reviste, editat în 1905, ca autori ai articolului au fost menționați Engels și Kautsky. În 1904 articolul a apărut în traducere franceză, în revista „Mouvement socialiste” nr. 132 ca articol al lui Engels. Întrucât manuscrisul acestui articol nu a fost găsit și nu s-a putut stabili care parte a fost scrisă de Engels și care de Kautsky, în volumul de față articolul se publică în întregime în „Anexe”. — 475.

⁵⁶² Aici este citată lucrarea lui K. Marx „Luptele de clasă în Franța. 1848—1850” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 7, București, Editura politică, 1960, p. 43). — 483.

⁵⁶³ Sub acest titlu a apărut la 7 martie 1831, în „Le Globe”, unul din articolele lui B. P. Enfantin publicate în acest ziar între 28 noiembrie 1830 și 18 iunie 1831 și editate apoi la Paris, în 1831, în volum, sub titlul comun „Économie politique et politique” („Economie politică și politică”).

„Le Globe” — cotidian; a apărut la Paris între 1824 și 1832; de la 18 ianuarie 1831 — organul de presă al școlii saint-simoniste. — 485.

⁵⁶⁴ Este vorba de cartea lui P. J. Proudhon „Système des contradictions économiques, ou Philosophie de la misère” T. I—II, Paris, 1846 („Sistemul contradicțiilor economice, sau Filozofia mizeriei”). — 485.

⁵⁶⁵ K. Marx. „Mizeria filozofiei. Răspuns la «Filozofia mizeriei» a d-lui Proudhon” (vezi K. Marx și F. Engels, Opere, vol. 4, București, Editura politică, 1963, ed. a II-a, p. 65—179).

În ianuarie 1849, Proudhon a încercat să fondeze o „Bancă populară” pe baza principiilor utopice ale creditului „gratuit” enunțate de el. Această bancă, cu ajutorul căreia Proudhon intenționa să-și realizeze pe cale pașnică reforma socială, desființând dobânda la împrumuturi și introducând schimbul direct, fără bani, în cadrul căruia producătorul căpăta echivalentul integral al venitului său provenit din muncă, a dat faliment la numai două luni de la înființarea ei. — 485.

⁵⁶⁶ Vezi W. Thompson. „An Inquiry into the Principles of the Distribution of Wealth Most Conducive to Human Happiness”. A New Edition by William Pare. London, 1850. („Studiul principiilor repartiției averii, care contribuie cel mai mult la fericirea oamenilor”). Prima ediție a acestei cărți a apărut în 1824. — 487.

- ⁵⁶⁷ Vezi D. Ricardo, „On the Principles of Political Economy and Taxations” London, 1817, p. 90—115 (vezi și David Ricardo, „Despre principiile economiei politice și impunerii”. Editura Academiei Republicii Populare Române, 1959.) — 491.
- ⁵⁶⁸ Este vorba de campania ostilă dusă împotriva lui Marx, în deceniul al 8-lea al secolului al XIX-lea, de economistul burghez german Lujo Brentano, care-l învinuia pe Marx de a fi falsificat cu buna știință un citat din cuvîntarea rostită de Gladstone la 16 aprilie 1863. Această frază din cuvîntarea lui Gladstone, care apăruse la 17 aprilie 1863 aproape în toate dările de seamă cu privire la ședința susmenționată a parlamentului publicate de ziarele londoneze („Times”, „The Morning Star”, „Daily Telegraph” etc.), a fost omisă în ediția semioficială a dezbaterilor parlamentare a lui Hansard, al cărei text era verificat în prealabil de înșiși oratorii. Brentano s-a folosit de acest prilej pentru a-l acuza pe Marx de lipsă de probitate științifică. Marx a răspuns la calomnia care i-a fost adusă în cele două scrisori adresate redacției gazetei „Volksstaat” la 23 mai și 28 iulie 1872 (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 18, București, Editura politică, 1964, p. 90—94 și 110—118). După moartea lui Marx, aceeași acuzație a fost repetată, în noiembrie 1883, de economistul burghez englez Taylor. Această versiune cu privire la o pretinsă falsificare de citate a fost respinsă de Eleanor Marx în două scrisori adresate în februarie și martie 1884 revistei „To-day”, iar în iunie 1890 de Engels în prefața la cea de-a patra ediție germană a „Capitalului” (vezi K. Marx. „Capitalul”, vol. I, București, Editura politică, 1960, ed. a IV-a, p. 67—71), precum și în 1891, în broșura „Brentano contra Marx, în legătură cu pretinsa falsificare a unui citat. Istoric și documente” (vezi Marx-Engels. Opere, vol. 22, ediția de față). — 491.
- ⁵⁶⁹ Această inexactitate care s-a strecurat în textul cărții lui Marx a fost rectificată de Engels în cea de-a doua ediție germană a lucrării „Mizeria filozofiei”, apărută în 1892. Tot acolo a fost făcută precizarea respectivă în titlul dat de Engels în prefața la prima ediție germană a lucrării (vezi volumul de față, p. 177) și a fost indicată exact data apariției cărții lui Thompson. — 492.
- ⁵⁷⁰ Vezi A. Menger. „Das Recht auf den vollen Arbeitsertrag”. Stuttgart, 1886, S. III. — 493.
- ⁵⁷¹ Engels a făcut corectările la programul Federației socialiste din nordul Angliei la rugămintea muncitorului socialist englez J. L. Mahon. În scrisoarea sa din 22 iunie 1887 pe care a trimis-o lui Mahon împreună cu corectările respective, Engels a dat o înaltă apreciere programului, arătînd că e „o declarație instinctivă a principiilor clasei muncitoare”. Engels căuta totodată să ridice nivelul teoretic al acestui document, care a reflectat încercarea muncitorilor englezi înaintați de a crea un partid muncitoresc de sine stătător în Anglia. Corectările lui Engels se referă la partea introductivă a programului și sînt operate chiar pe foaia volantă care cuprinde textul programului.
- Federația socialistă din nordul Angliei* — organizație muncitorească creată la Northumberland (nordul Angliei) la 30 aprilie 1887, în timpul mării greve a minerilor, care a durat de la sfîrșitul lunii februarie pînă la 24 iunie 1887. Inițiatorii acestei organizații, J. L. Mahon, T. Binning, A. K. Donald și alții au fost muncitori, membri ai Ligii socialiste. În cursul anului 1887, Federația a desfășurat o activitate intensă în rîndurile muncitorilor, în special în rîndurile minerilor din Northumberland, dar ea nu a reușit să-și consolideze primele succese și în curînd și-a încetat activitatea. — 495.

- 572 Engels a acordat acest interviu reprezentantului gazetei „New Yorker Volkszeitung” la 19 septembrie 1888, după ce a terminat călătoria sa prin S.U.A. Nedorind să se întâlnească cu o serie de reprezentanți ai organizațiilor socialiste germane din America, al căror dogmatism el l-a criticat cu asprime, Engels a călătorit incognito și a căutat să evite orice contact cu reprezentanții presei. Cu toate acestea, Jonas, redactorul lui „New Yorker Volkszeitung”, aflând că Engels se află la New York, l-a trimis la el ca reprezentant al gazetei, pe Th. Cuno, fost militant al Asociației Internaționale a Muncitorilor. Rezultatul convorbirii lor a fost interviul publicat în gazetă, fără ca textul său să fi fost aprobat în prealabil de Engels. La 13 octombrie interviul a fost reprodus, se pare, fără obiecții din partea lui Engels în „Sozialdemokrat”. — 497.
- 573 Această idee a fost exprimată în „Prefața la a doua ediție rusă a «Manifestului Partidului Comunist»” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 19, București, Editura politică, 1964, p. 314—315). — 497.
- 574 Varianta inițială a acestui pamflet a fost scrisă de Bernstein, din inițiativa lui Engels, ca răspuns la nota redacțională „Social-democrații germani «oficiali» și Congresul internațional de la Paris”, publicată la 16 martie 1889 în „Justice”. Textul pamfletului a fost redactat de Engels și editat sub formă de broșură în limba engleză la Londra; traducerea în limba germană a pamfletului a apărut ulterior în „Sozialdemokrat” sub semnătura lui Bernstein, redactor al acestui organ de presă. Pamfletul a contribuit în mare măsură la demascarea uneltirilor posibilistilor francezi, care au încercat, cu sprijinul liderilor oportuniști ai Federației social-democrate din Anglia, să ia în mână convocarea și conducerea Congresului internațional muncitoresc socialist din 1889 de la Paris.
„Justice” — săptăminal; organ de presă al Federației social-democrate; a apărut la Londra din 1884 până în 1925. — 498.
- 575 Înalta Curte de casație a Imperiului a confirmat sentința pronunțată la 4 august 1886 de Tribunalul saxon din Freiberg împotriva unui grup de militanți de frunte ai social-democrației germane (Bebel, Auer, Frohme și alții) învinuiți pe baza legăturilor lor cu „Sozialdemokrat”, care avea subtitlul: „Organ central al social-democrației germane”, că fac parte dintr-o „asociație secretă”. Acuzații au fost condamnați la închisoare pe diferite termene. La pronunțarea sentinței, tribunalul a pornit de la prevederile legii excepționale împotriva socialiștilor (vezi adnotarea 235). După confirmarea sentinței de către Înalta Curte de casație a Imperiului, fracțiunea social-democrată din Reichstag a considerat oportun ca „Sozialdemokrat” să nu mai aibă caracter oficial de organ de presă al partidului și din 5 noiembrie 1886 gazeta a început să apară cu subtitlul: „Organ de presă al social-democraților de limbă germană”. Engels a aprobat această hotărâre. — 498.
- 576 „Londoner Freie Presse” — săptăminal socialist editat de emigranții germani de la Londra. A apărut din 1886 sub denumirea „Londoner Arbeiter-Zeitung”, iar din octombrie 1887 până în iunie 1890 sub denumirea „Londoner Freie Presse”. — 499.
- 577 Vezi adnotarea 376. — 499.
- 578 „Workmen’s Advocate” — săptăminal; organ de presă al Partidului muncitoresc socialist din America de Nord, fondat la New York în 1885; sub denumirea de mai sus a apărut până în aprilie 1891. — 499.
- 579 Vezi adnotarea 250. — 500.

- ⁶⁸⁰ „*Recht voor Allen*” — gazetă socialistă olandeză ; a fost fondată la Amsterdam în 1879 de F. D. Nieuwenhuis. — 500.
- ⁶⁸¹ *Comitetul parlamentar* — organul executiv al Uniunii sindicatelor din Anglia, care a luat ființă la sfârșitul deceniului al 7-lea al secolului trecut sub denumirea de Congresul britanic al trade-unionurilor. Începînd din 1871, Comitetul parlamentar era ales în fiecare an la congresele trade-unionurilor, iar în perioada dintre două congrese era considerat centrul conducător al trade-unionurilor. Comitetul propunea candidații trade-unionurilor în alegerile pentru parlament, susținea proiectele de lege prezentate în interesul trade-unionurilor și pregătea congresele. În comitet predominau elementele reformiste, care duceau o politică în spiritul trade-unionismului vechi, conservator și se sprijineau pe aristocrația muncitorească. În 1921 Comitetul parlamentar a fost înlocuit prin Consiliul General al Congresului britanic al trade-unionurilor. — 502.
- ⁶⁸² *Federația social-democrată* — organizație socialistă engleză, întemeiată în august 1884, care grupa elemente socialiste eterogene, în special din rîndurile intelectualității. Conducerea federației s-a aflat vreme îndelungată în mîna reformiștilor, în frunte cu Hyndman, care ducea o politică oportunistă și setară. În opoziție cu linia promovată de Hyndman, grupul de marxiști revoluționari (Eleanor Marx-Aveling, Edward Aveling, T. Mann etc.), care făcea parte din federație, lupta pentru stabilirea unei strînse legături cu mișcarea muncitorească de masă. După sciziunea din toamna anului 1884 și formarea de către reprezentanții aripii de stînga a unei organizații de sine stătătoare — Liga socialistă —, influența oportuniștilor în federație a crescut. Cu toate acestea, sub înriurirea stării de spirit revoluționare a maselor, în cadrul federației a continuat procesul de formare a elementelor revoluționare, nemulțumite de conducerea oportunistă.
- Liga socialistă* — organizație socialistă engleză, întemeiată în decembrie 1884 de un grup de socialiști care au ieșit din Federația social-democrată pentru că erau nemulțumiți de linia oportunistă a conducerii acesteia. Printre organizatorii Ligii socialiste se numărau Eleanor Marx-Aveling, Edward Aveling, Ernest Belfort Bax, William Morris și alții. În primii ani de existență a Ligii, membrii ei au luat parte activă la mișcarea muncitorească. Curînd însă, în Ligă au început să predomină elementele anarhiste, mulți dintre organizatorii ei, printre care Eleanor Marx-Aveling și Edward Aveling, au părăsit-o, și în 1889 Liga socialistă s-a destrămat. — 502.
- ⁶⁸³ În raportul menționat al Comitetului parlamentar cu privire la rezultatele Congresului internațional muncitoresc de la Londra din 1888 se punea la îndoială oportunitatea hotărîrii adoptate la congres de a se convoca la Paris în 1889 un nou Congres internațional muncitoresc. — 502.
- ⁶⁸⁴ *Oportuniști* — vezi adnotarea 268. — 507.
- ⁶⁸⁵ „*Parti Ouvrier*” — gazetă franceză, organ de presă al posibiliștilor, fondată la Paris în martie 1888. — 507.
- ⁶⁸⁶ Această scrisoare a fost trimisă, din inițiativa lui Engels, redacției săptămînalului englez „*The Labour Elector*” de către socialistul francez Charles Bonnier, care se afla pe atunci la Londra, unde participa activ la pregătirea Congresului internațional muncitoresc socialist. Scrisoarea avea drept scop să demaște în fața muncitorilor englezi uneltirile posibiliștilor în legătură cu pregătirea congresului. După cum rezultă din scrisoarea adresată de Engels la

- 7 mai 1889 lui Lafargue, textul scrisorii sus-menționate a fost întocmit de Engels, fiind însă publicat ca o scrisoare a lui Bonnier. — 509.
- 587 *Radicali* — vezi adnotarea 271. — 509.
- 588 Acest apel a fost scris cu participarea activă a lui Paul Lafargue pentru a informa organizațiile muncitorești și socialiste din toate țările asupra hotărârilor Conferinței de la Haga a socialiștilor dintr-o serie de țări (februarie 1889) cu privire la viitorul Congres internațional muncitoresc socialist și pentru a le invita la acest congres. La 6 mai 1889, Paul Lafargue a trimis lui Engels textul apelului pe care el l-a aprobat întru totul, l-a tradus în limba germană și a sprijinit publicarea lui în limbile engleza și germană. În 1889 apelul a apărut în limba germană, în traducerea lui Engels, în „Sozialdemokrat” din 11 mai și, în traducerea lui Liebknecht, în „Berliner Volksblatt” din 10 mai; în limba engleză a apărut sub formă de foaie volantă, precum și în „The Labour Elector” din 18 mai și „The Commonweal” din 25 mai. În ediția de față, textul apelului este reprodus după traducerea în limba germană făcută de Engels. — 510.
- 589 Varianta inițială a acestui pamflet a fost scrisă de Bernstein, din inițiativa lui Engels, în legătură cu campania pe care conducerea oportunistă a Federației social-democrate continua să o desfășoare în sprijinul Congresului convocat de posibilisti la Paris și cu scopul de a împiedica desfășurarea cu succes a Congresului internațional muncitoresc socialist pregătit de marxiști. Pamfletul a fost redactat de Engels și a apărut sub formă de broșură în limba engleză. „Comunicatul comisiei de organizare cu privire la convocarea Congresului internațional muncitoresc socialist” a fost publicat ca anexă în broșură (vezi volumul de față, p. 530—532). Un fragment din pamflet, tradus în limba germană, a apărut în „Sozialdemokrat” din 15 iunie 1889; două fragmente, traduse în limba engleză, au apărut în aceeași zi în „The Labour Elector”. — 512.
- 590 „*Proletariat*” — săptăminal francez; organul de presă oficial al Federației posibiliste a muncitorilor socialiști din Franța; a apărut sub această denumire la Paris între 5 aprilie 1884 și 25 octombrie 1890. — 523.
- 591 Este vorba de hotărârea congresului Partidului muncitoresc din Belgia din aprilie 1889 de a trimite delegați atât la Congresul internațional muncitoresc socialist, convocat de marxiști, cât și la congresul convocat de posibilisti. — 523.
- 592 „*Comunicatul comisiei de organizare cu privire la convocarea Congresului internațional muncitoresc socialist*” a fost întocmit de P. Lafargue și de alți socialiști francezi și a fost trimis la 14 mai 1889 lui Engels, care a făcut unele îndreptări în text. Comunicatul a fost tipărit, sub formă de foaie volantă, în iunie 1889, în limba franceză la Paris și în limba engleză la Londra; în limba germană a apărut în „Sozialdemokrat” din 1 iunie și în „Berliner Volksblatt” din 2 iunie. În limba engleză a mai apărut în „The Commonweal” din 8 iunie și ca anexă în broșura „Congresul internațional muncitoresc din 1889. II. Răspuns la Manifestul Federației social-democrate” (vezi volumul de față, p. 512—529). În primele variante ale comunicatului, apăute în presă, lipseau însă semnăturile unor socialiști din diferite țări; o dată cu creșterea declarațiilor de adeziune la comunicat a crescut și numărul semnăturilor. — 530.

Date din viața și activitatea lui Friedrich Engels

(Mai 1883 pînă în decembrie 1889)

1883

- Mai—decembrie* Engels, considerind că terminarea lucrărilor teoretice pe care Marx nu a mai apucat să le ducă la sfîrșit și publicarea lucrărilor postume ale acestuia prezintă o mare însemnătate pentru mișcarea muncitorească internațională, continuă să lucreze la manuscrisele lăsate de Marx, în special la manuscrisele „Capitalului”, face, din cîteva, unele însemnări, alege diferite lucrări ale lui Marx pentru a fi reeditate și triază corespondența acestuia.
- 10 mai* În legătură cu acțiunile continue ale elementelor oportuniste din rindurile social-democrației germane, Engels, într-o scrisoare adresată lui August Bebel, unul din conducătorii social-democrației germane, subliniază necesitatea unei lupte hotărîte împotriva oportuniștilor, precum și inevitabilitatea unei rupturi cu aceștia. El menționează însă că din considerente tactice o asemenea ruptură nu trebuie forțată atîta timp cît mai este în vigoare legea excepțională împotriva socialiștilor.
- Sfîrșitul lunii mai* Engels găsește printre manuscrisele lăsate de Marx poezia poetului proletar german Georg Weerth „Cîntecul calfei” și scrie un articol în memoria lui Weerth. Poezia și articolul apar sub titlul „Cîntecul calfei” de Georg Weerth (1846) în organul central al Partidului social-democrat german „Der Sozialdemokrat” din 7 iunie.
- Iunie—mijlocul lunii octombrie* Engels face corectura celei de-a treia ediții germane a volumului I al „Capitalului”, pe care Marx nu a mai putut s-o termine.
- Prima jumătate a lunii iunie* Pentru a grăbi editarea volumului I al „Capitalului” în limba engleză, Engels tratează cu editorul londonez P. Kegan & Co. ; el îl propune ca traducător pe prietenul său juristul englez Samuel Moore, fost membru al Asociației Internaționale a Muncitorilor.
- 12 iunie—27 august* În legătură cu faptul că o anumită parte a social-democrațiilor germani continuă să se afle sub influența dogmei lassalleene, potrivit căreia toate clasele, în afară de proletariat, ar fi reacționare, Engels explică într-o serie de scrisori adresate unor reprezentanți de frunte ai partidului problema aliațiilor

proletariatului, și problema tacticii partidului proletar în revoluția iminentă în Germania; el recomandă, de asemenea, social-democrației germane să folosească contradicțiile dintre diferitele fracțiuni ale claselor dominante; el arată că în Germania sarcina imediată trebuie să fie instaurarea republicii burgheze, care ar fi numai o scurtă etapă de trecere spre victoria dictaturii proletariatului.

- A doua jumătate a lunii iunie* Engels revelează traducerea în limba italiană a lucrării sale „Dezvoltarea socialismului de la utopie la știință”, făcută de socialistul italian Pasquale Martignetti, și își exprimă aprecierea pozitivă asupra calității traducerii; broșura vede lumina tiparului în iulie la Benevento.
- 28 iunie* Engels scrie o prefață la cea de-a treia ediție germană a „Manifestului Partidului Comunist”, care apare în 1883 la Zürich.
- August* Articolul lui Engels „Apocalipsul”, consacrat istoriei creștinismului primitiv, apare în revista londoneză, de orientare socialistă, „Progress”.
- Mijlocul lunii august—începutul lunii octombrie* Engels citește în manuscris expunerea prescurtată, prevăzută cu o anexă referitoare la socialismul științific, a volumului I al „Capitalului”, întocmită de socialistul francez Gabriel Deville; Engels apreciază ca pozitivă partea teoretică, dar supune unei critici serioase partea expozitivă. El arată că această parte fiind scrisă în grabă și în mod neglijent, conține multe confuzii și chiar greșeli, și că ea nu poate oferi o imagine justă a operei lui Marx.
- 17 august—14 septembrie* Engels se află la odihnă la Eastbourne (pe coasta de sud a Angliei).
- Sfârșitul lunii august* Engels începe să redacteze primele capitole ale traducerii engleze a volumului I al „Capitalului”; la această traducere el lucrează, paralel cu alte ocupații, timp de aproximativ trei ani.
- 30 august* Engels îl informează pe Bebel asupra situației mișcării socialiste din Anglia, considerând ca pozitiv faptul că Federația democratică, în fruntea căreia se află Henry Mayers Hyndman, este nevoită să recunoască teoria marxistă. El arată totodată că această organizație este izolată de masa muncitorilor, care continuă să se afle sub influența burgheziei liberale. Engels subliniază că baza economică a acestei influențe o constituie monopolul industrial și comercial al Angliei, care-i permite burgheziei să corupă sistematic o anumită parte a clasei muncitoare, și că o mișcare cu adevărat revoluționară a proletariatului englez va lua ființă numai atunci când muncitorii își vor da seama că acest monopol al Angliei a fost zdruncinat.
- A doua jumătate a lunii septembrie* Engels începe să pregătească pentru tipar manuscrisul neredactat de Marx al volumului al II-lea al „Capitalului”; în decurs de aproape doi ani el consacră cea mai mare parte

din timpul său acestei munci, compară diferitele variante ale manuscrisului, stabilește structura volumului, întocmește textul definitiv pe baza ultimelor cercetări ale lui Marx și se ocupă de redactarea integrala a textului.

19 și 23
septembrie

Engels este vizitat de narodnicul revoluționar rus G. A. Lopatin; în scrisoarea sa adresată revoluționarei ruse M. N. Oșanina, Lopatin o înștiințează că Engels, în convorbirea pe care a avut-o cu el, și-a exprimat convingerea că Rusiei, în care se coace revoluția burghezo-democratică, îi revine de drept inițiativa revoluționară pentru o nouă transformare socială.

Octombrie—17
decembrie

Engels este bolnav.

Aprox. octombrie

Engels, care acordă o mare importanță atragerii în lupta revoluționară a muncitorilor agricoli și a țăranilor muncitori din Germania, pregătește pentru tipar o nouă ediție populară a lucrării sale „Marca”. Lucrarea apare în noiembrie la Zürich, sub formă de broșură, cu titlul „Țăranul german. Ce a fost? Ce este? Ce-ar putea fi?”

Mijlocul lunii
octombrie

Engels primește de la veteranul mișcării muncitorești germane Friedrich Lessner o scrisoare în care acesta îl roagă să-i trimită câteva exemplare din volumul I al „Capitalului”, pentru a le răspîndi printre muncitorii germani de la Londra.

Sfîrșitul lunii oc-
tombrie—începutul
lunii noiembrie

Engels primește de la socialistă rusă V. I. Zasulici o scrisoare în care aceasta îl înștiințează despre întemeierea la Geneva a grupului marxist rus „Eliberarea muncii” și îi trimite primul document programatic al acestei organizații — un manifest cu privire la editarea „Bibliotecii socialismului contemporan”.

7 noiembrie

Engels scrie prefața la cea de-a treia ediție germană a volumului I al „Capitalului”.

13 noiembrie

Într-o scrisoare adresată lui V. I. Zasulici, Engels subliniază situația politică încordată din Rusia și își exprimă părerea că acolo ar putea să izbucnească în curînd o criză revoluționară.

Decembrie 1883—
octombrie 1884

Paralel cu alte ocupații, Engels redactează prima traducere în limba germană a lucrării lui Marx „Mizeria filozofiei” și scrie pentru aceasta o serie de note de subsol și o prefață.

Sfîrșitul anului
1883

Engels îi trimite istoricului și sociologului rus M. M. Kovalovski cea de-a treia ediție germană a cărții sale „Dezvoltarea socialismului de la utopie la știință”, care a apărut în octombrie.

1884

Ianuarie—începu-
tul lunii august

Engels continuă să urmărească cu atenție dezvoltarea mișcării socialiste în Anglia, păstrează o legătură permanentă cu fiica lui Marx — Eleanor, cu Edward Aveling, Ernest Belfort

Bax și cu alți socialiști de frunte și aprobă lupta dusă de ei împotriva liniei sectare și oportuniste promovate de liderul Federației democratice, Hyndman, pe care îl consideră un carierist ultraconservator și extrem de șovin, dar nu mărginit. El îi informează pe socialiștii din diferite țări asupra situației mișcării socialiste din Anglia, subliniind totodată că condițiile obiective favorizează tot mai mult agitația socialistă printre muncitorii englezi și arătând că sarcina cea mai importantă a socialiștilor din Anglia este stabilirea unei strinse legături cu masele de muncitori.

- 1 ianuarie—martie** Engels continuă să trieze și să pună în ordine manuscrisele rămase de la Marx și biblioteca acestuia.
- Prima jumătate a lunii ianuarie** Engels citește cartea lui Bebel „Femeia și socialismul”, căreia îi acordă o înaltă apreciere.
- 28 ianuarie** Engels îi comunică socialistului polonez L. Krzywicki că este de acord să se editeze o traducere poloneză a volumului I al „Capitalului”.
- 28 ianuarie—7 martie** Engels, după ce a triat cărțile rusești din biblioteca lui Marx, hotărăște să predea o bună parte din ele reprezentanților emigrației revoluționare ruse în vederea înființării unei biblioteci. El poartă cu acest prilej corespondență cu narodnicul revoluționar rus P. L. Lavrov, care trăia la Paris, și îi trimite, la sfârșitul lunii februarie, aceste cărți.
- Februarie—martie** Engels studiază manuscrisele economice ale lui Marx scrise între anii 1861 și 1863 și care reprezintă prima ciorină sistematică a tuturor celor patru volume ale „Capitalului”. Partea cea mai cuprinzătoare a acestor manuscrise, intitulată „Teorii asupra plusvalorii”, o formează istoria critică a științelor economice, pe care Marx intenționa s-o expună în volumul al IV-lea al lucrării sale.
- Februarie** Engels respinge categoric încercările insistente ale emigranților german Nonne de a-l convinge să sprijine planurile sale de a crea, cu participarea unor persoane puțin cunoscute sau complet necunoscute lui Engels, o organizație socialistă internațională. Nonne a fost demascat ulterior ca agent de poliție al guvernului german la Paris.
- Prima jumătate a lunii februarie** Triind manuscrisele rămase de la Marx, Engels găsește un conspect întocmit în 1881—1882 al cărții „Ancient Society” a cunoscutului etnograf și istoric american Lewis H. Morgan. El studiază conspectul și hotărăște să prelucreze acest material „ceea ce ar constitui, în oarecare măsură, executarea unui mandat testamentar” al lui Marx, care intenționa să ia poziție favorabilă în presă la apariția cărții lui Morgan. În lucrarea sa, Engels, bazându-se pe observațiile lui Marx, cuprinse în sus-menționatul conspect, și pe diferite fapte și concluzii cuprinse în cartea lui Morgan, face, pe baza concepției materialiste asupra istoriei, o schiță a istoriei comunei primitive, a apariției proprietății private și a statului.

- Inceputul lunii februarie** A treia ediție germană a volumului I al „Capitalului” vede lumina tiparului.
- Mijlocul lunii februarie—inceputul lunii martie** Engels lucrează la articolul „Marx și «Neue Rheinische Zeitung». 1848—1849”, în care analizează tactica lui Marx și a revoluționarilor proletari conduși de el în revoluția burghezodemocratică din 1848—1849; articolul apare în „Sozialdemokrat” la 13 martie.
- 14 februarie și 7 martie** Engels continuă să acorde o mare atenție luptei duse de clasa muncitoare germană în condițiile aplicării legii excepționale împotriva socialiștilor. În scrisori adresate unor activiști de seamă ai mișcării muncitorești internaționale, ca Johann Philipp Becker și Friedrich Albert Sorge, el își exprimă satisfacția în legătură cu considerabilele succese înregistrate de această luptă, în cursul căreia ideile revoluționare își găsesc o răspîndire tot mai largă, iar masele proletariatului dobîdesc o mare experiență revoluționară.
- A doua jumătate a lunii februarie—inceputul lunii martie** În legătură cu pregătirea celei de-a doua ediții franceze a lucrării lui Marx „Mizeria filozofiei”, Engels traduce în franceză articolul lui Marx „Despre Proudhon (Scrisoare către J. B. Schweitzer)”, care a fost tipărit în 1865 în „Social-Demokrat”. Traducerea, revăzută de Paul Lafargue — unul dintre conducătorii Partidului muncitoresc francez —, a fost publicată abia după moartea lui Engels, în ediția franceză a „Mizeriei filozofiei”, în 1896.
- Aprox. 20 februarie** Engels primește de la Sorge o scrisoare care cuprinde unele date cu privire la situația muncitorilor americani și prin care îl înștiințează totodată că filozoful materialist Joseph Dietzgen, militant al mișcării muncitorești germane, va pleca în curînd în S.U.A.
- Sfîrșitul lunii februarie—inceputul lunii martie** Engels studiază cartea lui Morgan „Ancient Society” și se convinge că Morgan, pe baza studiilor sale asupra uniunilor de gintă existente la indienii din America de Nord și la o serie de alte popoare vechi, „în felul lui a descoperit din nou... concepția materialistă asupra istoriei, descoperită de Marx cu patruzeci de ani în urmă”. Comparînd barbaria cu civilizația, Morgan a ajuns, în punctele principale, la aceleași rezultate ca Marx și Engels.
- Engels trimite la Paris lui Paul Lafargue și soției sale, Laura, fiica lui Marx, cărțile franțuzești din biblioteca lui Marx.
- Martie** Engels duce tratative cu editorul Otto Meissner din Hamburg în privința editării volumului al II-lea al „Capitalului”.
- Aprox. 5 martie** Engels îi face cunoscute „privat-docentului” Universității de la Viena G. Gross, la rugămintea acestuia, câteva fapte din viața lui Marx, în vederea întocmirii unei schițe biografice asupra lui Marx în „Allgemeine Deutsche Biographie”.
- 6 martie** Engels îi scrie o scrisoare lui V. I. Zasulici în care își exprimă satisfacția în legătură cu creșterea interesului pentru

studiul teoriei socialiste în Rusia. El salută intenția grupului „Eliberarea muncii” de a edita în limba rusă lucrarea „Mizeria filozofiei” a lui Marx și promite să trimită prefața scrisă de el pentru prima ediție germană a acestei lucrări, precum și alte câteva materiale. Engels mai trimite, în afară de aceasta, o copie după o scrisoare, găsită de el cu ocazia trierii manuscriselor lăsate de Marx, adresată redacției revistei „Otecestvennie Zapiski”, scrisă în 1877, dar neexpediată. Scrisoarea lui Marx, în traducerea lui V. I. Zasulici, este publicată în 1886 în revista ilegală „Vestnik Narodnoi Voli”.

7 martie

Engels îl informează pe Sorge asupra situației mișcării socialiste din Anglia și Franța, subliniind că Partidul muncitoresc francez, condus de Jules Guesde și Paul Lafargue, desfășoară o vie activitate în provincie și propagă cu succes marxismul la Paris.

24 martie

Engels, într-o scrisoare adresată redactorului gazetei „Sozialdemokrat”, Eduard Bernstein, critică interpretarea greșită, care ignorează caracterul de clasă al problemei, dată noțiunii de „democrație” în articolul de fond din 20 martie al acestei gazete; el arată că republica democratică este cea mai consecventă formă de dominație a burgheziei și că, totodată, libertățile burghezo-democratice existente în această republică creează premisele cele mai favorabile pentru cucerirea puterii politice de către proletariat.

Sfârșitul lunii
martie—26 mai

Engels lucrează la cartea sa „Originea familiei, a proprietății private și a statului”; el face aici o analiză marxistă a preistoriei societății omenеști, a apariției claselor antagoniste și a statului bazat pe împărțirea în clase. Engels arată că schimbarea diferitelor forme ale familiei depinde de dezvoltarea relațiilor de producție, dezvăluie contradicțiile proprii familiei în societatea împărțită în clase, subliniază caracterul de clasă al statului și inevitabilitatea istorică a pieirii lui o dată cu lichidarea proprietății private și schițează conturul viitoarei societăți socialiste. În munca sa, Engels se bazează pe conspectul întocmit de Marx asupra cărții lui Morgan „Ancient Society”, precum și pe un mare număr de alte materiale.

Între 2 și 15
aprilie

Engels primește de la Paul și Laura Lafargue o informație amănunțită cu privire la Congresul de la Roubaix al Partidului muncitoresc francez, pe care îl consideră drept un succes remarcabil al mișcării muncitorești din Franța.

11 aprilie

Dat fiind puternicul ecou pe care l-a avut lucrarea sa „Anti-Dühring” în Germania și în alte țări, mai cu seamă în Rusia, Engels îi face cunoscută redactorului gazetei „Sozialdemokrat” hotărîrea sa de a pregăti o a doua ediție.

Mai

Engels urmărește cu atenție activitatea Partidului muncitoresc francez; în scrisori adresate lui Lafargue în legătură cu rezultatele alegerilor municipale din 4 mai de la Paris, el dă conducătorilor partidului o serie de sfaturi privind tactica

lor față de gruparea oportunistă a posibilistilor, care s-a desprins de partid, și le recomandă să propună în alegeri candidați proprii.

- Inceputul lunii mai* Engels studiază conținutul prelegerilor lui Paul Lafargue despre concepția materialistă asupra istoriei și ale lui Gabriel Deville despre „Capitalul” lui Marx, ținute la Paris, cu scopul de a face propagandă pentru marxism, în fața unui auditoriu format din muncitori; el acordă acestor prelegeri o apreciere pozitivă.
- 22 mai* Engels termină lucrul la primele opt capitole ale lucrării sale „Originea familiei, a proprietății private și a statului” și trimite manuscrisul spre editare la Zürich; într-o scrisoare alăturată, el subliniază imposibilitatea publicării legale în Germania a lucrării sale, întrucât aceasta conține o critică ascuțită a societății burghize contemporane, precum și concluzia că pieirea acestei societăți este inevitabilă.
- Înainte de 23 mai* Engels este vizitat de Paul Singer, unul din conducătorii Partidului social-democrat german; în convorbirea pe care o are cu acesta, Engels recomandă social-democraților germani ca la viitoarele alegeri din octombrie pentru Reichstag să folosească o tactică elastică și să nu respingă înțelegeri temporare cu alte partide de opoziție dacă acestea nu sînt legate de concesiile principiale și pot contribui la creșterea numărului de deputați social-democrați.
- 26 mai* Engels termină lucrul la cartea sa „Originea familiei, a proprietății private și a statului”.
- 29 mai—4 iunie* Engels este oaspetele lui Sigismund Borkheim din Hastingen (coasta de sud a Angliei), publicist democrat german și participant activ la insurecția din 1849 din Baden.
- Iunie* Engels se ocupă de pregătirea unei noi ediții a lucrării lui Marx „Muncă salariată și capital”, revede textul și scrie o scurtă notă introductivă. Broșura apare în octombrie la Zürich.
- 5—6 iunie* În legătură cu activitatea tot mai intensă desfășurată de oportuniștii Wilhelm Blos, Bruno Geiser și alții în Partidul social-democrat german, îndeosebi în fracțiunea din Reichstag, Engels, în scrisori adresate lui Bebel și altor activiști de frunte ai partidului, cere să se ducă o luptă intransigentă împotriva elementelor oportuniste și, înainte de toate, să se opună rezistență hotărîită loviturilor și atacurilor îndreptate de acestea împotriva organului partidului, gazeta „Sozialdemokrat”. Arătînd că în cele din urmă ruptura completă cu oportuniștii este inevitabilă, Engels recomandă conducerii partidului să amîne pe cît posibil sciziunea și să tindă la izolarea treptată a oportuniștilor și la îndepărtarea lor din partid.
- Între 21 și 26 iunie* Engels citește manuscrisul unui articol critic al social-democratului german Karl Kautsky, intitulat „Das «Kapital» von Rodbertus”, și îi comunică observațiile sale, recomandîndu-l în mod deosebit să scoată în evidență asemănarea dintre pă-

rerile economice ale economistului prusian și ideologului iun-cherimii ȋmburghezite, Rodbertus, și concepțiile sociologului mic-burghez francez Proudhon.

26 iunie

Într-o scrisoare adresată emigrantei ruse E. Papriț, Engels arată că el acordă o înaltă apreciere lui Cernișevski, Dobroliubov și întregii școli istorice și critice a literaturii ruse și subliniază că operele reprezentanților acestei școli depășesc cu mult, prin nivelul lor științific remarcabil, tot ce s-a creat în Germania și Franța pe tărîmul științei istorice oficiale.

16 iulie

Engels este vizitat de narodnicul revoluționar rus S. M. Kravcinski (pseudonim Stepniak).

**Șirșitul lunii
iulic—3 octombrie**

Engels face corectura cărții sale „Originea familiei, a proprietății private și a statului”.

**Între 1 și
11 august**

La rugămintea lui Lafargue, Engels citește cartea, care a apărut tocmai atunci la Paris, a economistului burghez francez P. Leroy Beaulieu, intitulată „Le collectivisme, examen critique du nouveau socialisme”, în care acesta încearcă „să combată” învățătura economică a lui Marx ; el studiază manuscrisul unui articol al lui Lafargue, în care acesta supune criticii cartea lui Leroy-Beaulieu, și-i trimite lui Lafargue observațiile sale cu privire la acest articol. După modificările pe care le-a făcut Lafargue, la sfatul lui Engels, articolul este publicat în 1884 în „Journal des économistes”.

**Începutul lunii
august**

Engels primește de la Johann Philipp Becker o scrisoare, în care acesta îl informează asupra situației mișcării muncitorești din Elveția și asupra slăbirii influenței exercitate de anarhiștii elvețieni.

**Aprox. 5 august—
1 septembrie**

Engels se află la odihnă la Worthing, pe coasta de sud a Angliei.

**Între 13 și
20 august**

Engels răspunde reprezentantei grupului de emigranți social-democrați polonezi „Lupta de clasă” din Geneva — Maria Jankowska-Mendelson (S. Leonovici), că este de acord să se traducă în limba poloneză lucrarea sa „Originea familiei, a proprietății private și a statului”.

Septembrie

Engels citește câteva numere ale revistei social-democrate germane „Die Neue Welt” și constată că articolele filozofice și istorice ale oportuniștilor Bruno Geiser și Wilhelm Blos, publicate aici, au un caracter primitiv vulgar.

În revista teoretică a social-democrației germane „Die Neue Zeit” apare articolul redacțional „Ein neues Buch von Friedrich Engels”, care se ocupă de lucrarea „Originea familiei, a proprietății private și a statului”, aflată sub tipar ; în articol sînt reproduse extrase din prefața acestei cărți.

**Prima jumătate a
lunii septembrie**

Engels citește cartea social-reformistului american Lawrence Gronlund „The co-operative commonwealth in its outlines : an exposition of modern socialism” și face o apreciere foarte critică asupra ei.

- Mijlocul lunii septembrie* Engels studiază manuscrisul articolului „K. Kautsky und Rodbertus” al social-democratului și oportunistului german Karl Schramm, în care acesta încearcă să-l apere pe Rodbertus, vestitorul „misiunii sociale” a statului prusian, împotriva criticii la care a fost supus din partea marxiștilor. Engels studiază, de asemenea, manuscrisul articolului lui Kautsky, scris ca răspuns lui Schramm, face unele observații critice în legătură cu articolul lui Kautsky și recomandă în mod insistent ca răspunsul adresat lui Schramm să fie formulat în termeni mai drastici.
- Octombrie* În legătură cu apropiatele alegeri pentru Reichstag, Engels urmărește cu atenție situația politică internă și pregătirile, în vederea alegerilor, ale partidului social-democrat, menținând un contact permanent cu conducătorii acestuia, Bebel, Liebknecht și alții; în scrisorile adresate acestora, el subliniază că succesul în alegeri al social-democrației va avea o mare însemnătate pentru întreaga mișcare muncitorească internațională și constată că, în condițiile existente, în viitoarea fracțiune din Reichstag vor intra în mod inevitabil oportuniști, împotriva cărora trebuie dusă o luptă hotărâtă.
- 2 octombrie* În legătură cu campania desfășurată în vederea alegerilor pentru Reichstag, gazeta „Sozialdemokrat” publică un fragment din lucrarea lui Engels „Originea familiei, a proprietății private și a statului”, în care se arată că proletariatul trebuie să folosească votul universal pentru a desfășura lupta revoluționară.
- Aprox. 3 octombrie* La Zürich apare lucrarea lui Engels „Originea familiei, a proprietății private și a statului”.
- 11—14 octombrie* Engels trimite exemplare din lucrarea sa „Originea familiei, a proprietății private și a statului” lui August Bebel, Johann Philipp Becker, Lavrov și altor reprezentanți ai mișcării socialiste.
- 15 octombrie* Într-o scrisoare adresată lui Johann Philipp Becker, Engels acordă o înaltă prețuire activității lui Bebel desfășurate în calitate de conducător al social-democrației germane, apreciindu-l ca pe un revoluționar proletar hotărât și un orator eminent.
- 23 octombrie* Engels termină prefața la prima ediție germană a cărții lui Marx „Mizeria filozofiei”; în această prefață, el critică cu asprime concepțiile vulgare-utopice ale lui Rodbertus și respinge calomniile potrivit cărora acesta din urmă ar fi anticipat, cică, descoperirile esențiale făcute de Marx în domeniul economiei politice. Prefața se publică sub titlul „Marx și Rodbertus” în ianuarie 1885, în revista „Neue Zeit”; prima ediție germană a lucrării „Mizeria filozofiei” prevăzută cu această prefață apare în ianuarie 1885 la Stuttgart.
- 28—29 octombrie* Engels informează o serie de reprezentanți ai mișcării socialiste engleze și franceze asupra succeselor raportate de social-democrații germani în alegerile pentru Reichstag, care avu-

seseră tocmai loc ; într-o scrisoare adresată lui Bebel, el își exprimă convingerea că acest eveniment va constitui un impuls pentru un nou avânt al mișcării muncitorești în Franța, Anglia, S.U.A. și alte țări.

Aprox. 30 octombrie—30 decembrie

În legătură cu traducerea în limba italiană a cărții sale „Originea familiei, a proprietății private și a statului”, Engels poartă corespondență cu Martignetti, care-i aduce la cunoștință că s-a ajuns la o înțelegere asupra tipăririi cărții în Italia.

8—18 noiembrie

Engels analizează în continuare rezultatele alegerilor pentru Reichstag. În scrisorile adresate lui Bebel și altor activiști ai Partidului social-democrat german, el caracterizează succesul în alegeri al acestui partid drept o dovadă că acesta, în pofida legii excepționale împotriva socialiștilor, a știut, datorită aplicării unei tactici revoluționare, să-și întărească considerabil poziția printre muncitori și să pătrundă într-un șir de noi cercuri ; Engels recomandă fracțiunii social-democrate să demaște de la tribuna Reichstagului acțiunile guvernului și ale claselor dominante și să propună sistematic proiecte de legi în interesul clasei muncitoare. Deoarece în fracțiunea social-democrată nou aleasă au intrat și elemente oportuniste, Engels îl avertizează pe Bebel asupra pericolului pe care-l prezintă concesiile principiale făcute claselor dominante.

12 noiembrie

Engels începe redactarea definitivă a secțiunii a treia a volumului al II-lea al „Capitalului”, care cuprinde o analiză a reproducției și circulației capitalului social total.

Sfârșitul lunii noiembrie—decembrie

Engels sprijină cu toată energia lupta dusă de elementele revoluționare în cadrul Federației social-democrate împotriva conducerii ei oportuniste, în frunte cu Hyndman ; cu acest prilej, el se întâlnește în repetate rânduri cu fiica lui Marx — Eleanor, cu Aveling, Bax, cu poetul socialist englez William Morris și cu muncitorul socialist John Lincoln Mahon ; el aprobă ca la sfârșitul lunii decembrie — în semn de protest împotriva politicii lui Hyndman și a adeptilor săi — majoritatea membrilor ei, sub conducerea lui Aveling, Bax, Morris și alții, să iasă din federație și să întemeieze o nouă organizație — Liga socialistă.

11—30 decembrie

În legătură cu hotărârea majorității oportuniste a fracțiunii social-democrate din Reichstag de a nu vota împotriva proiectului de lege propus de guvern cu privire la acordarea de subsidii din partea statului companiilor de navigație particulare, Engels, în discuțiile purtate cu Singer și în scrisorile adresate lui Bebel și Liebknecht, condamnă cu vehemență această poziție, pe care el o consideră drept o sprijinire efectivă a politicii colonialiste duse de clasele dominante din Germania. Engels propune fracțiunii următoarea tactică : să condiționeze votarea în favoarea acestui proiect de revendicări cu totul inacceptabile pentru guvern ; refuzul de a accepta aceste revendicări trebuie să fie folosit apoi pentru demascarea esenței antipopulare a politicii guvernului ; o ase-

menea revendicare ar fi, după părerea lui Engels, în special prezentarea unui proiect de lege cu privire la arendarea de domenii ale statului unor asociații cooperatiste ale muncitorilor agricoli și acordarea unui sprijin financiar din partea statului acestor asociații. Engels arată că prezentarea unei astfel de revendicări, sub forma unui proiect de lege, ar avea o mare însemnătate propagandistică pentru atragerea de partea social-democrației a muncitorilor agricoli și a țăranilor cu gospodărie mică.

*Sfârșitul anului
1884*

Engels lucrează la noua ediție pe care avea de gând s-o scoată a cărții sale „Războiul țăranesc german”; el intenționează să prezinte războiul țăranesc din 1525 ca un moment culminant al primei revoluții burgheze din Germania și ca un punct de cotitură în istoria țării. Engels face o schiță de plan pentru noua introducere pe care intenționa s-o facă la această carte și scrie începutul acestei introduceri, care rămâne, de asemenea, neterminată. Alte lucrări presante îl silesc pe Engels să întrerupă această muncă.

1885

*Januarie—4
februarie*

Engels redactează o parte a traducerii în limba engleză a lucrării sale „Situția clasei muncitoare din Anglia”, făcută de socialistă americană Florence Kelley-Wischnewetzki, în vederea editării acestei cărți în S.U.A.

Januarie

Engels pregătește pentru tipar cea de-a doua ediție germană a cărții sale „Anti-Dühring”.

25 ianuarie

Engels scrie articolul „Consilieri intimi imperiali ruși-atenatori”, în care demască intrigile guvernului țarist, care încearcă să obțină de la cercurile guvernante engleze extrădarea emigranților politici ruși; articolul apare la 29 ianuarie în „Sozialdemokrat”. Aceeași temă o tratează Engels într-o scrisoare adresată lui Paul Lafargue; fragmente din această scrisoare sînt citate de Guesde la 31 ianuarie, în articolul de fond scris de el pentru ziarul socialist francez „Le cri du peuple”.

Februarie—începutul lunii iunie

Engels face corectura volumului al II-lea al „Capitalului”.

4 februarie

Într-o scrisoare adresată lui Liebknecht, Engels critică atitudinea conciliatoare a acestuia față de elementele oportuniste din cadrul social-democrației germane.

*Mijlocul lunii
februarie*

În legătură cu prefața pe care intenționa s-o scrie la ediția americană a cărții sale „Situția clasei muncitoare din Anglia”, Engels scrie articolul „Anglia în 1845 și în 1885”, în care caracterizează schimbările petrecute în economia țării și în situația proletariatului englez în decursul acestor patruzeci de ani. Articolul apare în martie, în revista socialistă engleză „Commonweal” nr. 2 și în traducere în limba germană, făcută de autor, în revista „Neue Zeit” nr. 6.

- 11 februarie** Engels răspunde afirmativ la rugămintea unuia dintre traducătorii ruși ai volumului I al „Capitalului”, economistul și narodnicul N. F. Danielson, de a-i trimite, în vederea traducerii lor, colile de corectură ale ediției germane a volumului al II-lea al „Capitalului” pentru a urgenta editarea acestui volum în limba rusă.
- 23 februarie** Engels termină lucrul la ultima parte a manuscrisului volumului al II-lea al „Capitalului” și-l trimite editurii.
- Sfârșitul lunii februarie** Engels începe să pregătească pentru tipar manuscrisul volumului al III-lea al „Capitalului”; această muncă durează aproximativ zece ani. În acest timp, Engels descifrează manuscrisele, stabilește pe baza indicațiilor păstrate de la Marx planul și structura cărții, grupează materialul în conformitate cu acestea, termină redactarea definitivă a citorva secțiuni și capitole, care existau doar în formă de ciornă, scrie din nou unele părți care fuseseră doar schițate, dar nu încă formulate de Marx, și, pe baza propriilor sale cercetări asupra unor noi fenomene intervenite în economia capitalismului din ultimul sfert al secolului al XIX-lea, face o serie de completări. El aduce unele precizări și îmbunătățește textul în multe locuri, scrie o prefață și o postfață și se îngrijește de redactarea integrală a textului definitiv.
- Inceputul lunii martie** În legătură cu scrisoarea, publicată în „Sozialdemokrat”, social-democratului german C. Varenholz, care încearcă să denatureze adevăratele cauze ale sciziunii din Federația social-democrată engleză și să camufleze linia oportunistă și sectară promovată de Hyndman, Engels îi recomandă lui Aveling să răspundă la scrisoarea lui Varenholz și îl ajută să întocmească acest răspuns, care apare în „Sozialdemokrat” nr. 13 din 26 martie.
- Aprilie—iunie** Engels redactează traducerea în limba italiană a cărții sale „Originea familiei, a proprietății private și a statului” făcută de Martignetti. Engels urmărește cu indignare atitudinea aripii drepte a fracțiunii social-democrate din Reichstag, care protestează împotriva criticii făcute în „Sozialdemokrat” poziției adoptate de aceasta în problema subsidiilor pentru companiile de navigație și care încearcă să-și supună redacția acestui organ de presă. În scrisori adresate conducătorilor social-democrației germane și în convorbiri personale cu unii din ei, el recomandă cu insistență să se apere independența redacției față de fracțiune pentru a asigura pe viitor lupta împotriva oportuniștilor și aplicarea unei linii revoluționare consecvente.
- Aprilie** Engels citește în original cartea „Divergențele noastre” a marxistului rus, conducătorul grupului „Eliberarea muncii”, Plehanov; cartea i-a fost trimisă de V. I. Zasulici.
- 23 aprilie** Engels, într-o scrisoare adresată lui V. I. Zasulici, își exprimă profunda satisfacție în legătură cu creșterea numărului de adepți ai marxismului în Rusia și caracterizează acest fapt

- ca un progres uriaș, care va avea o mare însemnătate pentru dezvoltarea viitoare a mișcării revoluționare. El relevă totodată că indiciile unei crize revoluționare în țară sporesc și că izbucnirea unei adevărate revoluții populare este inevitabilă.
- Mai—noiembrie* Engels face corectura celei de-a doua ediții germane a lucrării sale „Anti-Dühring”.
- 5 mai* Engels termină lucrul la prefața volumului al II-lea al „Capitalului”, datînd-o 5 mai 1885, ziua de naștere a lui Marx. În această prefață, el respinge calomniile socialiștilor de catedră burghezi germani, care-l acuză pe Marx că l-ar fi plagiat pe Rodbertus, și demonstrează inconsistența științifică a părerilor lui Rodbertus.
- 15 mai* Într-o scrisoare adresată redactorului gazetei „Sozialdemokrat”, Engels recomandă să se acorde toată atenția apărării teoriei marxiste de denaturările și atacurile din partea oportuniștilor și să se militeze pentru aplicarea unei linii consecvent revoluționare a partidului în toate problemele practice.
- Sfîrșitul lunii mai—iunie* Engels face corectura celei de-a treia ediții germane a lucrării lui Marx „Opisprezece brumar al lui Ludovic Bonaparte”; ediția respectivă apare în 1885 cu o prefață scrisă special pentru aceasta de Engels.
- Aprox. 13 iunie* Considerînd necesar să facă lumină în problema izvoarelor filozofice ale marxismului și să demaște tentativele de a se opune acestuia filozofia clasică germană, Engels promite redacției revistei „Neue Zeit” să scrie un articol cu privire la filozofia lui Feuerbach; el îndeplinește această promisiune mai tîrziu, în lucrarea „Ludwig Feuerbach și sfîrșitul filozofiei clasice germane”.
- 16 iunie* Engels îi comunică lui Hermann Schlüter, directorul editurii social-democrate germane din Zürich, că este de acord să se editeze sub formă de broșuri lucrările lui Marx și alte materiale cu privire la procesele intentate redactorilor lui „Neue Rheinische Zeitung”, Comitetului districtual al democraților din Renania din 1849, precum și cu privire la procesul comuniștilor de la Colonia din 1852, și promite să scrie cîte o prefață la aceste broșuri.
- Iulie—mijlocul lunii septembrie* Engels redactează traducerea în limba franceză a lucrării lui Marx „Opisprezece brumar al lui Ludovic Bonaparte” făcută de socialistul francez Edouard Fortin și corespundează cu acesta relativ la posibilitatea de a publica această traducere în gazeta socialistă franceză „Le Socialiste”; publicarea acestei traduceri, ca și tipărirea unei ediții franceze separate a lucrării au fost realizate abia în 1891.
- 1 iulie* Engels scrie prefața la broșura „Karl Marx în fața juraților din Colonia”, care cuprinde cuvîntările rostite de Marx și de alți acuzați în procesul împotriva Comitetului districtual al democraților din Renania din 1849; prefața este publicată

- în întregime sub formă de broșură, care apare la Zürich la începutul lunii octombrie, și în formă prescurtată în „Sozialdemokrat” din 15 octombrie.
- Inceputul lunii iulie, nu însă după ziua de 10** Volumul al II-lea al „Capitalului” vede lumina tiparului.
- A doua jumătate a lunii iulie** Engels termină descifrarea manuscrisului volumului al III-lea al „Capitalului”.
- 14 august—14 septembrie** Engels se află la odihnă pe insula Jersey; citește corecturile celei de-a doua ediții a lucrării sale „Anti-Dühring”.
- Aprox. 21 august** Engels primește de la Danielson știrea că traducerea în limba rusă a volumului al II-lea al „Capitalului” a fost terminată și că, din cauza cenzurii, a trebuit să se facă câteva prescurtări în textul prefeței scrise de el.
- 25 august** La propunerea lui Danielson, Engels se adresează redacției revistei legale ruse de orientare narodnică „Severnii Vestnik” și îi pune la dispoziție, spre publicare, o scrisoare inedită a lui Marx către redacția revistei „Otecestvennie Zapiski”. Scrisoarea lui Marx n-a apărut totuși în această revistă; ea a fost publicată în octombrie 1888, în alt organ de presă legal, revista „Iuridiceskii Vestnik”.
- 23 septembrie** Engels termină lucrul la prefața celei de-a doua ediții germane a lucrării sale „Anti-Dühring”, în care subliniază necesitatea aplicării metodei dialectice materialiste în științele naturii și arată că recente succese ale științelor naturii confirmă această necesitate.
- Octombrie** Engels scrie articolul „Cum nu trebuie tradus Marx”, care apare în noiembrie în revista „The Commonweal”. În acest articol, el critică cu asprime traducerea unei părți din capitolul unu al volumului I al „Capitalului” apărute în revista socialistă engleză „To-day” în octombrie 1885; traducerea a fost făcută de Hyndman (pseudonim: John Broadhouse).
- 8 octombrie** Engels termină lucrul la studiul asupra istoriei Ligii comuniștilor, care urmează să fie publicat ca introducere la cea de-a treia ediție germană a pamfletului lui Marx „Dezvăluiri asupra procesului comuniștilor de la Colonia”. Studiul apare sub titlul „Cu privire la istoria Ligii comuniștilor” în „Sozialdemokrat” din 12, 19 și 26 noiembrie și în ediția a treia a broșurii, care apare în octombrie, la Zürich.
- 8 și 12 octombrie** Engels analizează, în scrisorile adresate redactorului gazetei „Sozialdemokrat” și lui Lafargue, situația politică din Franța după primul tur de scrutin pentru Camera deputaților care a avut loc la 4 octombrie, în cursul căruia partidul republicanilor moderați, aflat la putere, a suferit o înfrângere zdrobitoare. Engels constată că drept rezultat al alegerilor s-ar putea să vină la putere partidul radicalilor, ceea ce ar crea o situație favorabilă pentru activitatea socialiștilor. Frag-

mente din prima scrisoare (fără a se menționa numele autorului) sînt publicate la 15 octombrie în articolul de fond din „Sozialdemokrat”, iar o parte din cea de-a doua — sub titlul „Situția creată” — la 17 octombrie, în „Le Socialiste”.

Intre 10 octombrie și 24 noiembrie

Engels scrie articolul „Cu privire la istoria țărănimii prusiene”, în care face un scurt studiu istoric asupra situației țărănilor din Prusia, cu începere din evul mediu și pînă în deceniul al 7-lea al secolului al XIX-lea. Articolul formează partea a doua a introducerii la broșura „Miliardul silezian”, scrisă de proletarul revoluționar german Wilhelm Wolff și care urma să fie reeditată din inițiativa lui Engels; broșura, cu introducerea scrisă de Engels, apare în aprilie 1886, la Zürich.

Mijlocul lunii octombrie

În legătură cu publicarea, care a început în august, în „Le Socialiste” a „Manifestului Partidului Comunist”, tradus în limba franceză de Laura Lafargue, Engels îi comunică acesteia, într-o serie de scrisori, observațiile sale cu privire la calitatea traducerii și îi propune să facă unele modificări.

A doua jumătate a lunii octombrie—decembrie

Engels studiază în legătură cu încordarea situației internaționale din Europa, provocată de războiul dintre Serbia și Bulgaria și de contradicțiile crescînde dintre marile puteri europene în problema bulgară, situația economică și financiară a Rusiei și ajunge la concluzia că Bismarck, favorizînd contractarea de către guvernul țarist a unor împrumuturi la băncile germane joacă un rol provocator în declanșarea unui conflict militar în Balcani și tinde, totodată, să sprijine țarismul în acțiunea sa de reprimare a mișcării revoluționare. Engels îi trimite unele materiale în legătură cu această problemă lui Liebknecht, care le folosește în cuvîntarea sa rostită în Reichstag.

21 octombrie

Engels scrie redacției gazetei săptămînale „Le Socialiste” o scrisoare în care precizează unele teze cuprinse în fragmentul din scrisoarea sa către Lafargue inserat în numărul din 17 octombrie a gazetei sub titlul „Situția creată”. Scrisoarea apare în sus-menționata gazetă sub titlul „Către comitetul de redacție al săptămînalului «Le Socialiste»” la 31 octombrie.

28 octombrie

Într-o scrisoare adresată lui Bebel, Engels, analizînd situația economică și starea mișcării muncitorești din Anglia, menționează că vechile trade-unionuri, care reunesc pe muncitorii calificați, joacă în fond un rol reacționar; el critică totodată cu asprime conducerea Federației social-democrate pentru atitudinea ei sectară și pentru faptul că s-a rupt de masele muncitoare. În ceea ce privește situația din Franța, Engels atrage atenția asupra lipsei de maturitate teoretică a socialiștilor francezi; el își exprimă convingerea că muncitorii francezi vor adera la mișcarea socialistă pe măsură ce partidele burgheze își vor dovedi inconsistența.

- Noiembrie*—*inceputul lunii decembrie* Engels citește cartea publicistului burghez german Georg Adler „Die Geschichte der ersten sozialpolitischen Arbeiterbewegung in Deutschland“, în care este falsificată istoria Ligii comunistilor și denaturată activitatea lui Marx; el face chiar pe carte unele observații critice marginale și îi dă lui Kautsky o serie de indicații pentru recenzia critică pe care trebuie s-o facă la această carte. Recenzia scrisă după indicațiile lui Engels apare în revista „Neue Zeit“ în februarie 1886.
- 13 noiembrie* Într-o scrisoare adresată lui Danielson, Engels îi mulțumește pentru extrasele din scrisorile lui Marx pe care i le-a trimis; el îi împărtășește lui Danielson intenția sa de a edita un volum de scrisori alese ale lui Marx.
- 14 noiembrie* La rugămintea lui Lafargue, care pregătește o scurtă schiță biografică despre Engels pentru „Le Socialiste“, Engels îi comunică câteva amănunte cu privire la insurecția din mai 1849 din Germania de Vest și de Sud; articolul scris pe baza acestor date apare — fără semnătură — în „Le Socialiste“ din 21 noiembrie, ca o a doua secțiune a unei biografii a lui Engels, sub titlul „Insurecția din mai 1849“.
- 17 noiembrie* Într-o scrisoare adresată lui Bebel, Engels, analizând situația internațională din Europa, semnalează pericolul declanșării unui război european; el subliniază că este de datoria socialistilor să lupte împotriva planurilor militariste ale claselor dominante și arată că, în cazul când ele ar izbuti să declanșeze un asemenea război, acesta nu ar face decît să grăbească prăbușirea orînduirii capitaliste.
- 26 noiembrie* Într-o scrisoare adresată scriitoarei germane Minna Kautsky, Engels arată că literatura socialistă nu trebuie să se mulțumească să zugrăvească realist și veridic relațiile din societatea burgheză, ci trebuie, totodată, să dezvăluie adevărata natură a acestor relații; ea nu trebuie să arate numai că capitalismul este o orînduire nedreaptă, ci să exprime și convingerea în inevitabilitatea înlocuirii capitalismului prin orînduirea socialistă.
- Aprox. 2 decembrie* La Zürich apare cea de-a doua ediție a cărții lui Engels „Anti-Dühring“.
- 7 decembrie* Engels îi comunică printr-o scrisoare redactorului gazetei „Sozialdemokrat“ că Hyndman a primit în secret bani de la partidul conservator pentru ca să-i folosească în campania din noiembrie pentru alegerile parlamentare; acest fapt a devenit notoriu și a stîrnit indignare printre conducătorii organizațiilor locale ale Federației social-democrate engleze. În scrisoarea sa, Engels subliniază că fapta săvîrșită de Hyndman este inadmisibilă. Scrisoarea lui Engels și materialul trimis de el în legătură cu această problemă sînt folosite de redacție într-o notă publicată în numărul din 17 decembrie al gazetei „Sozialdemokrat“. Engels îi comunică același lucru, printr-o scrisoare, și lui Lafargue.

1886

- Januarie* Engels primește de la Danielson unele însemnări referitoare la situația economică din Rusia. La rugămintea lui Liebknecht, Engels îi dă câteva sfaturi cu privire la activitatea lui publicistică și la cuvântările sale din Reichstag, relevind cu această ocazie necesitatea de a continua lupta împotriva elementelor oportuniste.
- Între 7 ianuarie și 25 februarie* Engels redactează traducerea în limba engleză a cărții sale „Situația clasei muncitoare din Anglia” pentru ediția americană și scrie pentru această ediție un studiu, în care face o caracterizare generală a situației proletariatului din Anglia și din S.U.A., incluzind aici în întregime articolul său „Anglia în 1845 și în 1885”. Acest studiu, conceput inițial ca prefață sau postfață, se publică în cele din urmă ca anexă la ediția americană a cărții „Situația clasei muncitoare din Anglia”, care apare la New York în mai 1887.
- Înainte de 20 ianuarie* Engels citește broșura „Rodbertus, Marx, Lassalle” a oportunistului Schramm și comunică observațiile sale critice în legătură cu această broșură redactorului gazetei „Sozialdemokrat”. Observațiile sînt folosite într-o serie de articole redacționale, intitulate „Ein moralischer Kritiker und seine Kritische Moral”, îndreptate împotriva lui Schramm și a altor ideologi ai „socialismului de stat”, precum și împotriva apologeților lui Rodbertus și ai lui Lassalle; articolele sînt publicate în numerele din 21 și 28 ianuarie, 5 și 12 februarie ale gazetei „Sozialdemokrat”.
- 20—23 ianuarie* Într-o scrisoare adresată lui Bebel, Engels subliniază din nou importanța deosebită pe care o are atragerea țărănimii muncitoare din Germania în lupta revoluționară ca aliată a clasei muncitoare. El arată că propunerea de a se crea asociații cooperatiste ale țăranilor cu gospodărie mică și ale muncitorilor agricoli sub conducerea statului — statul rămînd astfel proprietar al pămîntului și al mijloacelor de producție — poate fi realizată numai de social-democrație și constituie o etapă obligatorie în trecerea la economia comunistă. În aceeași scrisoare, el îl sfătuiește pe Bebel să-l însoțească pe Liebknecht în călătoria pe care acesta urma s-o facă cu scop propagandistic în S.U.A. și care era organizată de Partidul social-democrat din Germania; Engels consideră această călătorie drept unul din mijloacele care contribuie la întărirea legăturilor proletare internaționale și la răspîndirea ideilor socialiste.
- Sfîrșitul lunii ianuarie* Engels primește de la Moore și Aveling textul integral al manuscrisului traducerii făcute de ei în limba engleză a volumului I al „Capitalului”.
Engels primește de la Danielson ediția rusă, care apăruse tocmai atunci, a volumului al II-lea al „Capitalului”.
- 4 februarie* Engels îi comunică socialistului olandez Ferdinand Domela Nieuwenhuis părerea bună pe care și-a făcut-o asupra cărții

acestui, în care sînt abordate probleme referitoare la felul cum este guvernată țara sa ; în legătură cu aceasta, el menționează că o particularitate a dezvoltării istorice a Olandei este lipsa unui aparat administrativ birocratic. În aceeași scrisoare, Engels îi dă lui Nieuwenhuis cîteva lămuriri referitoare la traducerea în limba olandeză a cărții „Dezvoltarea socialismului de la utopie la știință”.

*Între 8 și 15
februarie*

În legătură cu cuvîntările provocatoare rostite de unele elemente declasate la 8 februarie la Londra, în timpul unui miting al șomerilor, organizat cu participarea Federației social-democrate, Engels, în scrisorile sale adresate lui Sorge, Bebel și alții, critică cu asprime acțiunile conducătorilor federației, îndeosebi ale lui Hyndman, care au încurajat efectiv aceste elemente.

*Mijlocul lunii
februarie*

Subliniind marea însemnătate pe care o prezintă noul avînt al mișcării muncitorești din Franța, al cărui indiciu îl constituie greva minerilor din Decazeville, Engels salută atitudinea celor trei muncitori francezi deputați în parlament, Emile Basly, Louis Zéphyrin Camélinat și Antide Boyer, care s-au ridicat cu energie în apărarea greviștilor, au rupt-o cu fracțiunea radicalilor burghezi și au pus de fapt piatra de temelie pentru o fracțiune muncitorească independentă în parlament. Engels consideră acest eveniment ca un succes remarcabil al socialiștilor revoluționari și ca un semn că muncitorii francezi au început să se elibereze de sub influența radicalilor.

*25 februarie—5
august*

Engels redactează manuscrisul traducerii în limba engleză a volumului I al „Capitalului”, folosindu-se pentru aceasta în special de indicațiile date prin scris de Marx în 1877, cu ocazia primei încercări de a realiza în S.U.A. o asemenea traducere.

*Mijlocul lunii
martie*

În scrisori adresate lui Lafargue, Engels îi sfătuiește pe marxistii francezi să continue lupta lor pentru unirea forțelor revoluționare ale proletariatului, străduindu-se să izoleze grupul oportunist al posibilistilor și să demaște acțiunile lor îndreptate împotriva unității clasei muncitoare. El aprobă atitudinea deputaților muncitorilor, care au reușit, prin intervenția lor hotărîtă în apărarea greviști din Decazeville, să oblige parlamentul să adopte o rezoluție în care i se cerea guvernului să țină seama de interesele muncitorilor. Considerînd acest fapt ca o mare victorie a mișcării muncitorești, Engels îi trimite lui Bebel textele cuvîntărilor rostite de deputați.

15 martie

Engels scrie socialiștilor francezi o scrisoare în care, cu ocazia celei de-a 15-a aniversări a Comunei din Paris, își exprimă solidaritatea cu ei. Scrisoarea apare în „Le Socialiste” din 27 martie.

*Sfîrșitul lunii
martie*

Engels îi mulțumește lui V. I. Zasulicki pentru că i-a trimis ediția în limba rusă, apărută în traducerea făcută de ea, a lucrării lui Marx „Mizeria filozofiei”.

- Aprilie—iulie* Engels este bolnav.
- Aprilie—mai* În revista „Neue Zeit” apare lucrarea lui Engels „Ludwig Feuerbach și sfârșitul filozofiei clasice germane”, în care este demonstrat raportul dintre marxism și precursorii săi filozofici și sînt expuse problemele de bază ale materialismului dialectic și istoric.
- Prima jumătate a lunii aprilie* Deoarece în discursul rostit de el în Reichstag la 31 martie Bismarck a încercat să-l prezinte pe Ferdinand Blind, care săvîrșise în 1866 un atentat asupra lui, drept un „elev” al lui Marx, Engels insistă ca Laura Lafargue și Eleanor Marx-Aveling să dea o dezmințire în această privință. Declarația fiicelor lui Marx este publicată în „Sozialdemokrat” din 15 aprilie și în „Le Socialiste” din 24 aprilie.
- Inceputul lunii aprilie* Engels, care s-a informat asupra desfășurării dezbaterilor din Reichstag în problema menținerii în vigoare a legii excepționale împotriva socialiștilor, aprobă cuvîntările lui Bebel și Liebknecht în care aceștia au dat guvernului și deputaților reacționari riposta cuvenită. El subliniază că lupta clasei muncitoare din alte țări, îndeosebi greva minerilor francezi din Decazeville, și atitudinea deputaților muncitorilor în parlamentul francez au o influență revoluționarizatoare asupra activității social-democrației germane.
- Mijlocul lunii aprilie* Engels îl primește pe corespondentul unei gazete a Partidului democrat din St. Louis (S.U.A.) Mc. Ennis și discută cu el asupra unor probleme de legislație a muncii ; deoarece într-o notă publicată la începutul lunii iulie de gazeta „Missouri Republican” în legătură cu această convorbire unele afirmații ale lui Engels sînt reproduse în mod denaturat, Engels publică o declarație în ziarul socialist „New Yorker Volkszeitung” din 8 iulie în care protestează împotriva acestor denaturări.
- Sfârșitul lunii aprilie—septembrie* Engels urmărește cu atenție lupta în plină desfășurare a maselor muncitoare pentru ziua de muncă de 8 ore din S.U.A. — grevele din ziua de 1 Mai, demonstrațiile și mitingurile muncitorilor din Chicago, Philadelphia, Boston, New York și alte orașe ; în scrisorile sale adresate lui Sorge, Bebel și altor socialiști de seamă, el subliniază marea însemnătate internațională a acestor manifestări ale proletariatului din S.U.A. ; Engels arată că lipsurile și slăbiciunile mișcării muncitorești americane — puternica influență a anarhiștilor, lipsa unui program clar și a unor scopuri precis formulate, slaba răspîndire a ideilor socialismului științific — sînt inevitabile în stadiul incipient al mișcării și că în decursul luptei viitoare ele vor fi învinse.
- 29 aprilie și 12 mai* În scrisori adresate lui Sorge și Liebknecht, Engels, caracterizînd situația mișcării muncitorești din Anglia, subliniază că Liga socialistă, care s-a desprins din Federația social-democrată, nu a știut să devină un partid muncitoresc de masă, iar conducătorii ei Morris și Bax se află în mare măsură sub influența anarhiștilor.

- Inceputul lunii mai** În scrisori adresate lui Lafargue și Liebknecht, Engels apreciază faptul că în alegerile municipale din Paris de la 2 mai, candidatul socialist a întrunit un mare număr de voturi, ca o victorie remarcabilă, care dovedește că muncitorii se eliberează tot mai mult de sub influența radicalilor burgezi.
- Engels îi trimite lui Martignetti revista „Neue Zeit” cu lucrarea sa „Ludwig Feuerbach și sfârșitul filozofiei clasice germane”, precum și broșura lui Wilhelm Wolff „Miliardul silezian”, cu o introducere scrisă de el.
- 15 mai (?)** Articolul lui Engels cu privire la impușcarea muncitorilor greviști de la fabrica de sticlă din Lyon apare în revista „Commonweal”.
- 22 mai** Engels duce tratative cu editura londoneză Swan Sonnenschein, Lowrey & Co. în legătură cu editarea traducerii în limba engleză a volumului I al „Capitalului”.
- Sfârșitul lunii mai—3 iunie** Engels citește corecturile ediției americane a lucrării sale „Situția clasei muncitoare din Anglia”.
- Aprox. 25 iunie—7 iulie** Engels se află la cură la Eastbourne, unde îl vizitează prietenul său, cunoscutul savant chimist german, social-democrat Carl Schorlemmer.
- August—noiembrie** Engels face corectura ediției engleze a volumului I al „Capitalului”.
- 7 august—4 septembrie** Engels se află la odihnă la Eastbourne, unde îl are ca oaspete timp de câteva zile pe Liebknecht.
- A doua jumătate a lunii august—octombrie** În legătură cu ascuțirea contradicțiilor dintre marile puteri europene, ca rezultat al intensificării concurenței dintre Rusia țaristă și Austro-Ungaria în Balcani, al creșterii tendințelor revanșarde în Franța și al tendințelor agresive ale cercurilor guvernante din Germania, precum și al politicii de crotopire duse de Anglia în Orientul Apropiat și Mijlociu, Engels studiază cu atenție situația internațională din Europa. El constată că există realmente pericolul declanșării unui război european general și ajunge la concluzia că un asemenea război, care ar provoca o creștere a șovinismului și a naționalismului, ar da o grea lovitură mișcării muncitorești internaționale, dar ar grăbi totodată inevitabil coacerea crizei revoluționare în Franța, ca și în alte țări din Europa, în special în Rusia.
- 18 august** Engels îl informează pe Bebel printr-o scrisoare asupra situației mișcării socialiste din Anglia, menționând că Federația social-democrată și alte organizații socialiste continuă să rămână rupte de mase și că Liga socialistă, dat fiind că o parte din conducătorii ei au căzut sub influența anarhiștilor, trece printr-o criză internă. Engels subliniază de asemenea că ascuțirea luptei de clasă în S.U.A. și Franța confirmă teza lui Marx că republica democratică este acea formă a statului burgez în cadrul căreia se dă bătălia hotărâtoare dintre proletariat și burgezie.

- În legătură cu condamnarea la închisoare a lui Bebel și a unei serii de alți militanți activi ai social-democrației germane de către tribunalul saxon din Freiberg pentru că au participat la Congresul de la Copenhaga al partidului și au difuzat gazeta „Sozialdemokrat”, interzisă de autoritățile germane, Engels arată, în aceeași scrisoare, că această sentință, alături de alte represalii polițienești, este o expresie a miniei cliicii guvernante, minie provocată de eșecul total al tuturor măsurilor luate pînă atunci împotriva social-democrației germane.

- 20 august** Engels îi comunică lui Hermann Schlüter că este de acord ca acesta să scoată o nouă ediție a seriei sale de articole „Contribuții la problema locuințelor” și îi recomandă, de asemenea, să reediteze broșura lui Sigismund Borkheim, decedat în decembrie 1885, intitulată „În amintirea patrioților de paradă germani din 1806—1807”, făgăduind că va scrie ca introducere la această broșură o biografie a lui Borkheim.
- 29 august** Engels pleacă pentru o zi de la Eastbourne la Londra pentru ca să se întâlnească cu Wilhelm Liebknecht, care, venind din Germania, s-a oprit la Londra, pentru a-și continua apoi călătoria spre S.U.A.
Engels se întâlnește la Londra și cu Julian Harney, veterarul mișcării cartiste.
- Între 5 și 13 septembrie** Engels este vizitat în repetate rînduri de conducătorii Ligii socialiste, Ernest Belfort Bax și William Morris, cu care discută despre situația dinăuntru Ligii.
- Aprox. între 5 și 11 septembrie** Engels citește manuscrisul cărții lui Kautsky „Doctrina economică a lui Karl Marx” și face unele observații marginale.
- 17 septembrie—aprox. 27 septembrie** Johann Philipp Becker este oaspetele lui Engels.
- 2 octombrie** Într-o scrisoare adresată Laurei Lafargue, Engels caracterizează faptul că curtea cu juri din Paris a pronunțat sentința de achitare a lui Paul Lafargue și Jules Guesde, dați în judecată pentru că au demascat în mod public legăturile dintre guvern și marile bănci, ca o dovadă că proletariatul organizat poate să folosească contradicțiile dintre diferitele fracțiuni ale burgheziei; în același timp, Engels îi avertizează pe socialiștii francezi de pericolul supraaprecierii acestor contradicții și subliniază că oscilațiile și instabilitatea politică ale micii burghezii sînt inevitabile.
- 8 și 9 octombrie** Engels propune lui Bebel și altor activiști ai social-democrației germane să i se acorde lui Johann Philipp Becker un sprijin material din partea partidului, pentru a-i da astfel posibilitatea să-și scrie memoriile, care sînt de mare importanță pentru istoria mișcării revoluționare din Germania.
- 23 octombrie** Într-o scrisoare adresată lui Bebel, Engels aprobă drept oportună hotărîrea fracțiunii social-democrate din Reichstag ca, în condițiile regimului polițienesc, gazeta „Sozialdemo-

krat" să înceteze de a mai fi organul de presă oficial al partidului ; Engels arată că acest pas nu numai că va ușura activitatea legală a fracțiunii, dar va crea și condiții mai favorabile pentru lupta dusă de această gazetă împotriva oportunismului.

25 octombrie

Engels face o cronică a situației internaționale din Europa, în care analizează ascuțirea contradicțiilor dintre marile puteri, mai cu seamă dintre Rusia și Austro-Ungaria, dar și dintre Germania și Franța, și subliniază creșterea pericolului declanșării unui război european general. Engels arată că clasele guvernante ale acestor mari puteri văd în război un mijloc de reprimare a mișcării revoluționare și de menținere a regimului reacționar și trasează socialiștilor sarcina de a lupta cu hotărîre împotriva pericolului de război. Această cronică, pe care Engels i-o trimite lui Lafargue, este publicată cu mici prescurtări și modificări redacționale în „Le Socialiste” din 6 noiembrie sub titlul „Situația politică din Europa”.

Noiembrie —
începutul lunii
decembrie

Engels lucrează la articolul „Socialismul juridic”, în care supune criticii cartea juristului burghez austriac Anton Menger „Das Recht auf den vollen Arbeitsertrag in geschichtlicher Darstellung”, care abundă în atacuri la adresa lui Marx și a învățăturii sale. Starea proastă a sănătății lui îl obligă însă pe Engels să-și întrerupă lucrul ; articolul, terminat de Kautsky, este publicat — fără semnătură — în revista „Neue Zeit” în februarie 1887.

5 noiembrie

Engels termină prefața la ediția engleză a volumului I al „Capitalului”.

A doua jumătate a
lunii noiembrie

Engels continuă să urmărească cu atenție situația din cadrul mișcării muncitorești engleze ; într-o serie de scrisori adresate unor socialiști de seamă din alte țări, el relevă creșterea nemulțumirii în rîndul maselor muncitoare, îndeosebi în rîndul șomerilor. El își exprimă părerea că Federația social-democrată, în componența căreia intră și elemente proletare sănătoase, are șanse, în pofida conducerii oportuniste, ca autoritatea ei să crească în rîndul muncitorilor, în timp ce Liga socialistă se transformă din ce în ce mai mult într-o organizație sectară, ruptă de lupta practică ; Engels subliniază necesitatea de a se face o deosebire între conducerea Federației social-democrate și partizanii ei de rînd.

Sfîrșitul lunii
noiembrie—
decembrie

În scrisori adresate lui Sorge și altor socialiști, Engels analizează noi fapte care au intervenit în dezvoltarea mișcării muncitorești americane : creșterea considerabilă a numărului membrilor ordinului „Cavalerii muncii”, crearea la New York a Partidului muncitoresc unit, succesele raportate în alegeri de candidații muncitorilor în unele state. El subliniază că, în condițiile avîntului puternic al luptei clasei muncitoare și dat fiind faptul că marea organizație de masă a muncitorilor — ordinul „Cavalerii muncii” — nu are un program socialist fundamentat din punct de vedere teoretic, răs-pin-

direa în S.U.A. a teoriei socialismului științific capătă o importanță deosebită. Engels supune totodată unei critici ascuțite atitudinea dogmatică și sectară a Partidului muncitoresc socialist din America de Nord, alcătuit aproape în întregime din germani imigrați, care nu este legat de lupta practică a clasei muncitoare americane; el subliniază că în fața socialiștilor din S.U.A. stă sarcina de a crea, fără a se izola de formele deja existente ale mișcării de masă, un partid politic al proletariatului american în ansamblul lui.

- Aprox. decembrie 1886—martie 1887* Engels citește manuscrisul, care i-a fost trimis în urmă cu citva timp, al broșurii lui Hermann Schlüter „Die Chartistenbewegung in England”; el alcătuește o cronologie a mișcării cartiste și face modificări și completări în textul broșurii. Broșura apare la Zürich la începutul lunii octombrie 1887, fără să fie indicat numele autorului.
- 5—10 decembrie* Liebknecht și soția sa — reîntorcându-se din S.U.A. — sînt oaspeții lui Engels.
- 6 decembrie* Engels este vizitat de Singer.
- 9 decembrie* Cu prilejul morții lui Johann Philipp Becker, Engels scrie un articol în memoria acestui revoluționar proletar de seamă. Articolul apare sub titlul „Johann Philipp Becker” în „Sozialdemokrat” nr. 51 din 17 decembrie și este reprodus, cu unele prescurtări, în organul de presă central al Partidului muncitoresc socialist din America de Nord „Der Sozialist” din New York la 1 și 8 ianuarie 1887.
- Aprox. 23 decembrie 1886—mijlocul lunii ianuarie 1887* Paul și Laura Lafargue sînt oaspeții lui Engels la Londra.

1887

- Ianuarie—iulie* Din cauza unei boli de ochi, Engels este nevoit să citească și să scrie mai puțin.
- Începutul lunii ianuarie* Iese de sub tipar traducerea în limba engleză a volumului I al „Capitalului”.
- 10 ianuarie* Engels termină prefața la ediția a doua, revăzută, a lucrării sale „Contribuții la problema locuințelor”, în care supune criticii teoriile utopice ale socialismului burghez; analizînd starea industriei casnice țărănești din Germania, el arată că dezvoltarea capitalismului revoluționează nu numai clasa muncitoare, ci și țărănimea cu gospodărie mică, care în lupta împotriva capitalismului este aliatul firesc al proletariatului. Prefața apare în „Sozialdemokrat” din 15 și 22 ianuarie și în carte, care vede lumina tiparului în prima jumătate a lunii martie 1887.
- 26 ianuarie* Engels termină prefața la ediția americană a cărții sale „Situția clasei muncitoare din Anglia”. În această prefață, el

examinează stadiul de dezvoltare al mișcării muncitorești din S.U.A. și supune unei analize critice teoria economistului american Henry George. Dezvăluind caracterul burghez al revendicării formulate de George — de naționalizare a pământului, Engels arată că sarcina principală a clasei muncitoare și a socialiștilor din S.U.A. este crearea unui partid al proletariatului american în ansamblul lui. Cartea apare la New York la începutul lunii mai; prefața, tradusă de Engels în limba germană, apare și în „Sozialdemokrat” din 10 și 17 iunie sub titlul „Mișcarea muncitorească din America” și sub același titlu, în ediție separată, în limbile engleză și germană, la New York, în cursul lunii iulie.

- Februarie—iunie* În legătură cu campania de calomnii pornită de Comitetul executiv al Partidului muncitoresc socialist din America de Nord împotriva lui Edward Aveling, Engels poartă o corespondență susținută cu Sorge și cu alți activiști socialiști pentru a respinge aceste calomnii și a-l reabilita pe Aveling. Edward Aveling a fost acuzat că în timpul călătoriei sale prin S.U.A., în decursul căreia a ținut o serie de prelegeri asupra teoriei socialismului științific, a prezentat Comitetului executiv note de plată false pentru a-i fi achitate.
- Prima jumătate a lunii februarie* Engels citește traducerea în limba română a articolului său „Situația politică din Europa”, apărut în publicația socialistă „Revista socială” nr. 2 din 1886 sub titlul „Starea politică socială [a Europei]” și studiază limba română pentru a putea fi la curent cu literatura socialistă din România.
- În jurul lui 12 februarie* Engels primește de la Danielson „Povestirile” lui M. E. Saltykov-Șcedrin.
- 12 februarie* Engels îi trimite lui Danielson ediția engleză a volumului I al „Capitalului”.
- 13 februarie* Engels adresează o scrisoare de salut Comitetului de organizare a festivității internaționale care urmează să aibă loc la 19 februarie la Paris. Festivitatea este organizată din inițiativa emigranților socialiști ruși, germani, polonezi și a altor emigranți socialiști, cu sprijinul socialiștilor francezi, în semn de protest împotriva cursei înarmărilor și pregătirii unui război în Europa. Scrisoarea, căreia i se dă citire la festivitate, apare ulterior în „Le Socialiste” din 26 februarie și în traducere în limba germană în „Sozialdemokrat” din 11 martie, precum și în „Der Sozialist” din New York din 19 martie.
- Între 24 februarie și 19 martie* Engels analizează în scrisori adresate Laurei Lafargue, lui Sorge și altor activiști ai mișcării socialiste rezultatele alegerilor din 21 februarie pentru Reichstag. El apreciază aceste alegeri, în cursul cărora partidul social-democrat a înregistrat, în pofida terorii polițienești, o importantă creștere a numărului de voturi, ca o mare victorie a social-democrației, care dovedește creșterea neconținută a influenței ei în rîndul muncitorilor.

- Martie 1887—
ianuarie 1888* Paralel cu alte ocupații, Engels citește traducerea în limba engleză, făcută de Samuel Moore, a „Manifestului Partidului Comunist”, face unele rectificări și adaugă la această ediție engleză câteva note de subsol.
- 4 martie* În „Sozialdemokrat” apare sub titlul „Cum a luat naștere ideea de egalitate” un fragment din cartea lui Engels „Anti-Dühring”.
- 10 și 12 martie* Engels comunică Laurei Lafargue și Juliei Bebel că prima ediție în limba engleză a volumului I al „Capitalului” s-a epuizat și că a început tipărirea celei de-a doua ediții.
- A doua jumătate a
lunii martie—mai* Engels sprijină activitatea agitatorică desfășurată de socialiștii englezi Aveling și Eleanor-Marx-Aveling în cartierele muncitorești din Londra și, mai cu seamă, în cluburile muncitorești radicale din East-End, care se află sub influența liberalilor ; el consideră această agitație ca un pas important spre crearea unui partid politic muncitoresc, înarmat cu un program socialist.
- 18 martie* Cu ocazia aniversării Comunei din Paris, Engels adresează organizației din Paris a Partidului muncitoresc din Franța următorul salut : „Londra, 18 martie : Cetățeni ! Din toată inima sărbătorește împreună cu voi ziua de optsprezece martie !”. Salutul apare în „Le Socialiste” din 26 martie.
- Aprox. sfârșitul
lunii martie* Engels revede traducerea în limba daneză a cărții sale „Originea familiei, a proprietății private și a statului”.
- În jurul lui
23 aprilie* Engels protestează împotriva procedurii arbitrar, folosit de redacția ziarului socialist american „New Yorker Volkszeitung”, care, fără să-i ceară consimțământul, a tradus în limba germană prefața la ediția americană a cărții „Situația clasei muncitoare din Anglia” și a publicat această traducere defectuoasă în numărul din 10 aprilie.
- În jurul lui
24 aprilie* Engels primește de la Danielson scrisori pe care Marx i le-a adresat acestuia din urmă.
- Sfârșitul lunii
aprilie — începutul
lunii mai* Engels corespundează cu socialistul spaniol José Mesa, care-l informează despre atenuarea influenței anarhiștilor și creșterea mișcării socialiste în Spania și îi trimite, totodată, numerele din 1886 ale gazetei „El Socialista” din Madrid în care a apărut prima traducere în limba spaniolă a lucrării „Dezvoltarea socialismului de la utopie la știință”.
- Începutul lunii mai* La New York apare prima traducere în limba engleză a cărții lui Engels „Situația clasei muncitoare din Anglia”,
- 4 și 7 iunie* Engels comunică lui Sorge și Laurei Lafargue că la Conferința Ligii socialiste, care a avut loc la 29 mai la Londra, victoria au repurtat-o elementele anarhiste și că a fost adoptată o rezoluție îndreptată împotriva oricărei activități parlamentare. Engels este de părere că, în aceste condiții, marxismul, în fruntea cărora se află Edward Aveling și Eleanor

Marx-Aveling, vor fi nevoiți să iasă din Ligă, care acum poate să devină doar o piedică în desfășurarea unei mișcări de masă a muncitorilor.

- Între 14 și 23 iunie* Engels studiază programul Federației socialiste din nordul Angliei și îi aduce unele amendamente și completări. Textul programului cu rectificările făcute de el, Engels îl trimite lui John L. Mahon, unul dintre inițiatorii federației; în scrisoarea pe care a alăturat-o el subliniază că numai o adevărată mișcare de masă a muncitorilor poate să ducă la crearea unui partid politic muncitoresc independent în Anglia.
- 24 iunie* Într-o scrisoare adresată lui George Julian Harney, Engels își exprimă intenția de a scrie o biografie a lui Marx.
- Iulie* Engels citește manuscrisul biografiei sale, scrisă de Kautsky pentru „Oesterreichischer Arbeiter Kalender für das Jahr 1888”, și face unele rectificări și completări în text. Engels citește șpalturile broșurii lui Schlüter „Die Chartistenbewegung in England”.
- 23 iulie — 2 septembrie* Engels se află la odihnă la Eastbourne.
- Inceputul lunii august* Engels îl are ca oaspete la Eastbourne pe socialistul englez Ernest Belfort Bax.
- A doua jumătate a lunii august* La rugămintea lui Kautsky, Engels citește șpalturile cărții acestuia intitulată „Thomas Moore und seine Utopie” și face unele observații marginale.
- 3 septembrie* Engels, primind știrea despre moartea lui Lopatin — știre care s-a dovedit ulterior a fi falsă —, îi comunică lui Lavrov intenția sa de a scrie un necrolog al lui Lopatin pentru „Sozialdemokrat”.
- Mijlocul lunii septembrie* Engels află că, la insistențele lui Henry George, Partidul muncitoresc socialist din America de Nord a fost exclus din Partidul muncitoresc unit al statului New York. Referindu-se la acest fapt, Engels, în scrisorile adresate lui Sorge și lui Florence Kelley-Wischnewetzki, arată că, după cum presupune el, faptul că George a rupt-o cu socialiștii și a format un partid de tip burghez-reformist va avea o influență favorabilă asupra dezvoltării mișcării muncitorești în S.U.A., deoarece procedeul folosit de George va dezvălui muncitorilor adevărata lui față și-l va împiedica să treacă în fruntea mișcării.
- A doua jumătate a lunii octombrie* Bebel se află în vizită la Engels.
- Sfârșitul lunii noiembrie — începutul lunii decembrie* Engels duce tratative cu editorul londonez Reeves în legătură cu difuzarea în Anglia a ediției americane a lucrării sale „Situția clasei muncitoare din Anglia” și cu scoaterea unei ediții separate a prefeței la această lucrare.

- Decembrie 1887* — *ianuarie 1888* Engels învață limba română.
- Inceputul lunii decembrie* Engels îi trimite, spre publicare, editorului social-democrat german J. H. W. Dietz manuscrisul lucrării sale „Ludwig Feuerbach și sfârșitul filozofiei clasice germane”, precum și tezele despre Feuerbach, scrise de Marx în 1845, care urmează să fie incluse în această carte sub formă de anexă.
- 7 decembrie* Engels îi răspunde lui Schlüter că este de acord cu propunerea acestuia de a edita o culegere a articolelor sale sub titlul „Kleinere Aufsätze von Friedrich Engels aus den Jahren 1871—1875”. Culegerea nu a fost realizată.
- 15 decembrie* Engels termină introducerea la cea de-a doua ediție, pregătită din indemnul său, a broșurii lui Sigismund Borkheim „În amintirea patrioților de paradă germani din 1806—1807”. În această introducere, el face o expunere profundă a proporțiilor și urmărilor posibile ale unui viitor război european general și își exprimă convingerea că, dacă un asemenea război va fi dezlănțuit, acesta va duce în mod inevitabil, mai devreme sau mai târziu, la victoria proletariatului. Introducerea apare sub formă de broșură la Zürich în iunie 1888.
- Sfârșitul lunii decembrie 1887* — *martie 1888* Engels lucrează la capitolul al IV-lea al broșurii pe care a proiectat s-o scoată, intitulată „Rolul violenței în istorie”. Primele trei capitole trebuiau să alcătuiască capitolele secțiunii a doua a lucrării „Anti-Dühring”, intitulate acolo „Teoria violenței”. Engels intenționa să facă în capitolul al IV-lea o analiză critică a întregii politici a lui Bismarck și să demonstreze, folosindu-se de exemplul istoriei Germaniei de după 1848, justețea concluziilor teoretice pe care le-a tras în „Anti-Dühring” asupra raportului dintre economie și politică. Deoarece era ocupat cu alte treburi și mai cu seamă cu munca în vederea pregătirii pentru tipar a manuscrisului volumului al III-lea al „Capitalului”, Engels nu a putut termina acest capitol.
- 29 decembrie* Engels îi furnizează lui Lafargue unele date cu privire la trecutul politic al lui Heinrich Oberwinder, un socialist austriac de orientare lassalleiană, care a fost demascat ca agent plătit al lui Bismarck.

1888

- Ianuarie—martie* Boala de ochi îl silește din nou pe Engels să-și limiteze munca și corespondența. În timp ce lucrează la broșura „Rolul violenței în istorie”, Engels citește cartea, de curînd apărută, a istoricului german C. Bulle „Geschichte des neuesten Zeit, 1815—1885”, vol. IV, și face unele extrase cronologice din această carte cu privire la istoria Germaniei după 1871.
- Ianuarie — februarie* Engels studiază cu atenție situația internațională din Europa în legătură cu pericolul de război care continua să existe.

- Între 2 și 4 ianuarie* Engels comandă lucrarea în patru volume a economistului rus I. A. Keisler „Zur Gcschichte und Kritik des bäuerlichen Gemeindebesitzes in Russland”, care a fost editată la Petersburg în limba germană.
- 4 ianuarie* Într-o scrisoare adresată social-democratului român I. Nădejde, Engels își exprimă satisfacția în legătură cu răspîndirea teoriei marxiste în rîndul socialiștilor din România; el subliniază importanța deosebită pe care o are faptul că partidele socialiste din Europa au o concepție unitară în problemele politicii internaționale și își exprimă convingerea că răsturnarea revoluționară a țarismului rus va da impuls desfășurării unor evenimente revoluționare în Germania, în Austria și în întreaga lume. Această scrisoare a fost publicată, în traducere românească, în revista „Contemporanul” nr. 6 din 1888.
- 30 ianuarie* Engels scrie prefața la ediția engleză a „Manifestului Partidului Comunist”. Prefața se publică o dată cu „Manifestul”, la Londra, în 1888.
- Între 13 și 25 februarie* Engels citește șpalturile ediției engleze a „Manifestului Partidului Comunist”.
- 21 februarie* Engels scrie prefața la ediția separată, revăzută, a lucrării sale „Ludwig Feuerbach și sfîrșitul filozofiei clasice germane”. Cartea apare la Stuttgart, în prima jumătate a lunii mai.
- Sfîrșitul lunii februarie* Engels organizează o colecție pentru văduva și fiica lui Karl Pfänder, fost membru al Ligii comuniștilor și al Consiliului General al Asociației Internaționale a Muncitorilor.
- 19 martie* Într-o scrisoare adresată lui Lafargue, Engels caracterizează situația existentă în Germania după moartea lui Wilhelm I; Lafargue folosește această scrisoare într-o notă a sa care apare în gazeta franceză de orientare radicală „L'Intransigeant” din 26 martie.
- Aprilie—9 mai* Engels citește și corectează traducerea în limba engleză a „Discursului asupra liberului-schimb”, rostit de Marx, traducere făcută de Florence Kelley-Wischnewetzki în vederea editării ei în S.U.A. sub formă de broșură separată, și lucrează totodată la prefața pentru această lucrare, folosindu-se îndeosebi de materialele, care i-au fost trimise din New York, cu privire la politica vamală a S.U.A. Prefața apare sub titlul „Protecționismul și liberul-schimb” în revista „Neue Zeit” în iulie, în săptămînalul „Labor Standard” în august și în ediția separată americană a „Discursului asupra liberului-schimb” al lui Marx — în septembrie.
- Începutul lunii aprilie* Într-o scrisoare adresată scriitoarei engleze Margaret Harkness, Engels face o apreciere pozitivă asupra romanului ei „City Girl” și arată care sînt părerile sale cu privire la realismul în artă. Potrivit concepției sale, realismul înseamnă

redarea fidelă a caracterelor tipice și a împrejurărilor tipice. El îl consideră pe Balzac drept cel mai mare maestru al realismului.

16 aprilie

Engels, care aflate de hotărârea adoptată la Congresul de la St. Gallen al Partidului social-democrat german de a convoca, din inițiativa partidului, un congres internațional al muncitorilor la Londra, în 1888, se pronunță, într-o scrisoare adresată lui Liebknecht, împotriva acestui lucru. El consideră inoportun ca social-democrația germană să apară, în condițiile existenței legii excepționale împotriva socialiștilor, ca inițiativa unui asemenea congres și socotește, de asemenea, neindicat ca congresul să se țină la Londra, deoarece în Anglia nu există un partid socialist de masă al muncitorilor. După părerea lui, un astfel de congres trebuie să fie convocat de socialiștii francezi cu ocazia aniversării centenarului revoluției franceze din 1789 și să aibă un caracter pur socialist.

Mai—mijlocul
lunii iulie

În legătură cu activizarea în Franța a elementelor revanșarde care se grupează în jurul fostului ministru de război, generalul Georges Boulanger, legat de cercurile monarhiste, Engels, în scrisorile sale adresate lui Lafargue, subliniază pericolul boulangismului; el caracterizează această mișcare ca șovină, ca o varietate a bonapartismului și critică aprecierea greșită asupra lui Boulanger făcută de Lafargue și alți lideri ai Partidului muncitoresc francez, care considerau unele succese ale lui Boulanger ca un rezultat al faptului că masele muncitoare s-au solidarizat cu el. Engels cere socialiștilor francezi să ducă o luptă hotărâtă împotriva boulangismului și să demaște lozincile demagogice revanșarde ale lui Boulanger și ale adeptilor săi.

Între 6 iulie
și începutul lunii
august

Engels traduce în limba germană versurile poetului englez Percy Bysshe Shelley pentru articolul scris de Edward Aveling și Eleanor Marx-Aveling „Shelley als Sozialist”, care apare în decembrie în revista „Neue Zeit”.

8—17 august

Engels, însoțit de Eleanor Marx-Aveling, Edward Aveling și Carl Schorlemmer, face o călătorie prin S.U.A.; el călătorește de la Londra la New York cu vaporul „City of Berlin”.

17 august
— 19 septembrie

Împreună cu Eleanor Marx-Aveling, Edward Aveling și Carl Schorlemmer, Engels călătorește prin S.U.A. și Canada; el își petrece câteva zile la New York ca oaspete al lui Sorge, după care pleacă cu trenul la Boston, unde rămâne aproximativ o săptămână și vizitează câteva orașe din apropiere, în special Cambridge și Concord. De la Boston pleacă cu trenul să vadă cascada Niagara, unde rămâne cinci zile. De aici traversează cu vaporul lacul Ontario, merge, de-a lungul fluviului Sf. Laurențiu, pînă la Montreal și vizitează orașele canadiene Toronto, Port Hope și Kingston; reintorcîndu-se cu trenul din Canada în S.U.A., la Plattsburg, el își continuă călătoria prin Munții Adirondack, traversează apoi cu va-

porul lacurile Champlain și George și ajunge la Albany de unde, pe fluviul Hudson, se înapoiază, tot cu vaporul, la New York.

- 19 septembrie* Într-un interviu acordat lui Theodor Cuno, reprezentantul lui „New Yorker Volkszeitung” și fost membru al Asociației Internaționale a Muncitorilor, Engels, răspunzând la întrebările puse de acesta, își manifestă satisfacția că conștiința de clasă a proletariatului englez a crescut, caracterizează mișcarea agrară din Irlanda ca burghezo-democratică și își exprimă convingerea că o revoluție în Rusia ar exercita o influență colosală asupra situației din întreaga Europă. Interviul este publicat în „New Yorker Volkszeitung” la 20 septembrie și reprodus în „Sozialdemokrat” la 13 octombrie.
- 19—29 septembrie* Engels se întoarce la Londra, cu vaporul „City of New York”, din călătoria prin S.U.A. Pe vapor el începe să scrie pentru revista „Neue Zeit” articole despre călătoria sa. Articolele rămân neterminate.
- Octombrie 1888 — începutul lunii ianuarie 1889* Engels pregătește pentru tipar secțiunea întâi a volumului al III-lea al „Capitalului”, stabilește structura secțiunii și titlurile capitolelor, întocmește, pe baza unor însemnări disparate ale lui Marx, capitolele întâi, doi și trei și scrie textul integral al capitolului patru, pentru care nu avea decât titlul.
- Octombrie — decembrie* Engels, în scrisori adresate lui Lafargue, critică cu asprime eforturile depuse de unii socialiști de a încheia un bloc electoral cu boulangiștii și insistă în continuare ca liderii Partidului muncitoresc francez să condamne principial și deschis boulangismul, ca un curent profund ostil proletariatului.
- 17 noiembrie* Engels se întâlnește cu socialistul englez Maltman Barry, care-l informează asupra desfășurării și rezultatelor Congresului internațional de la Londra al sindicatelor, la care s-a adoptat hotărârea de a se convoca, în vara anului 1889, la Paris un congres internațional muncitoresc, însărcinând cu organizarea acestuia pe posibiliști, un curent oportunist din cadrul mișcării muncitorești franceze.
- Sfârșitul lunii noiembrie—decembrie* Congresul de la Bordeaux al sindicatelor din Franța, conduse de marxiștii francezi, a adoptat hotărârea de a convoca în iulie 1889 la Paris un congres internațional muncitoresc socialist ca răspuns la congresul convocat de posibiliști. Laura și Paul Lafargue îl informează amănunțit pe Engels asupra desfășurării pregătirilor pentru aceste congrese și, în special, asupra intenției posibiliștilor de a-i determina pe social-democrații germani să participe la congresul convocat de ei.

1889

- 5 ianuarie* Engels, într-o scrisoare adresată lui Bebel, explică situația care s-a creat prin convocarea simultană a două congrese internaționale; caracterizându-i pe posibilisti drept o agentură burgheză directă aflată în rîndul mișcării muncitorești, ca oameni vînduți cercurilor guvernante, el insistă categoric ca social-democrații germani să rupă relațiile cu posibilistii și să participe la congresul internațional convocat de marxștii francezi.
- 14 ianuarie* Engels recomandă marxștilor francezi să participe la Conferința preliminară de la Nancy, convocată din inițiativa social-democraților germani, la care sînt invitate toate partidele socialiste, inclusiv posibilistii. Engels consideră această conferință, menită să elaboreze premisele pentru contopirea celor două congrese separate într-un singur congres internațional muncitoresc socialist, ca un mijloc de demascare și de izolare a posibilistilor.
- 10 februarie* Engels termină pregătirea pentru tipar a secțiunii a patra a volumului al III-lea al „Capitalului”, terminînd, cu aceasta, mai mult de o treime din volum.
- 11 februarie* Engels o informează pe Laura Lafargue despre încercările posibilistilor de a-i determina, cu sprijinul lui Hyndman, pe social-democrații germani să participe la congresul convocat de ei.
- Între 14 și 20 februarie* Engels citește șpalturile articolului lui Kautsky „Klassen-gegensätze von 1789” și face unele observații marginale. Articolul apare în revista „Neue Zeit”.
- A doua jumătate a lunii februarie* Engels ia parte activă la pregătirea Conferinței de la Haga a reprezentanților partidelor socialiste, convocată în locul conferinței care trebuia să aibă loc la Nancy.
- Martie — 14 iulie* Engels, considerînd că cea mai importantă sarcină este aceea de a nu admite ca elementele oportuniste — posibilistii francezi și conducătorii Federației social-democrate engleze — să pună mîna pe conducerea mișcării muncitorești internaționale, ia parte activă la pregătirea congresului convocat de marxștii francezi. În legătură cu aceasta, el poartă o amplă corespondență cu activiști socialiști de seamă din diferite țări, demască esența oportunistă a posibilistilor și a aliaților lor, critică atitudinea împăciuitoare față de posibilisti a unor socialiști din Germania, Olanda, Belgia și din alte țări, precum și poziția sectară a marxștilor francezi, care nu recunosc necesitatea de a aplica în această problemă o tactică elastică.
- Între 17 și 22 martie* Engels redactează pamfletul „Congresul internațional muncitoresc din 1889”, scris, din inițiativa lui, de Bernstein, ca răspuns la articolul redacțional apărut în organul de presă al Federației social-democrate, „Justice” din 16 martie, în care au fost denaturate fapte legate de pregătirea congre-

sului internațional și au fost calomniați social-democrații germani. Pamfletul apare în limba engleză, sub formă de broșură, în jurul datei de 23 martie și este publicat în limba germană în „Sozialdemokrat” din 30 martie și 6 aprilie.

*Sfârșitul lunii
aprilie*

În legătură cu circulara Camerei de muncă din Paris, publicată în „Justice” din 27 aprilie, în care se afirmă că congresul convocat de posibiliști se bucură de sprijinul majorității muncitorilor francezi organizați, Engels scrie o notă în care respinge această afirmație; nota, purtând semnătura socialistului francez Charles Bonnier, este trimisă sub formă de scrisoare redacției săptăminalului „The Labour Elector” din Londra și apare la 4 mai.

7—10 mai

Engels, care primise de la Lafargue textul apelului adresat de organizațiile socialiste și muncitorești franceze muncitorilor și socialiștilor din Europa și America, prin care aceștia erau invitați să participe la Congresul internațional muncitoresc socialist de la Paris, traduce acest text în limba germană și organizează traducerea lui în limba engleză. Apelul apare într-o serie de ziare socialiste engleze și germane.

*A doua jumătate
a lunii mai —
inceputul lunii iunie*

Engels ia parte activă la întocmirea și redactarea textului „Comunicatului comisiei de organizare cu privire la convocarea Congresului internațional muncitoresc socialist de la Paris, emis în numele Comisiei de organizare a congresului, organizează traducerea în diferite limbi a textului acestui document, tipărirea și expedierea lui și obține ca acest „Comunicat” să fie semnat de socialiști din diferite țări.

Sfârșitul lunii mai

Engels redactează cel de-al doilea pamflet „Congresul internațional muncitoresc din 1889”, scris din inițiativa lui, de Bernstein, ca răspuns la „Manifestul Federației social-democrate”, în care istoricul pregătirii congresului convocat de marxiștii francezi este denaturat în mod grosolan. Pamfletul apare sub formă de broșură, în limba engleză, în jurul datei de 8 iunie.

*Nu mai tirziu
de 27 mai*

Engels scrie o scrisoare lui James Keir Hardie, redactorul revistei „The Labour Leader” a Partidului muncitoresc scoțian, în care descrie greva minerilor din regiunea Ruhr care a început la 4 mai, caracterizând această grevă ca un eveniment important în mișcarea muncitorească germană; scrisoarea apare, fără titlu, în rubrica „Insemnări despre mini” în numărul din iunie al revistei.

17 iulie

Referindu-se la Congresul internațional muncitoresc socialist deschis la Paris la 14 iulie, în cadrul căruia a fost întemeiată Internaționala a II-a, Engels, într-o scrisoare adresată lui Sorge, arată că acest congres reprezintă un mare succes al marxiștilor în opera de unire internațională a socialiștilor din toate țările pe baza socialismului științific. El subliniază că prin aceasta încercările posibiliștilor de a pune mâna pe conducerea mișcării muncitorești internaționale au eșuat complet.

Aprox. 8 august — Engels se află la odihnă la Eastbourne.

6 septembrie

10 august

Engels publică în „The Labour Elector” articolul „Mandatele posibilistilor”, în care demască încercările posibilistilor de a discredita Congresul internațional muncitoresc socialist de la Paris și arată că mulți delegați la congresul posibilistilor au fost doar reprezentanți fictivi și n-au reprezentat nici un fel de organizații.

*Sfârșitul lunii
august — începutul
lunii octombrie*

Engels continuă să urmărească situația politică din Franța și activitatea desfășurată de socialiștii francezi în legătură cu apropiatele alegeri pentru Camera deputaților, primind în această privință informații amănunțite din partea lui Lafargue. În scrisorile adresate lui Lafargue, Engels își exprimă convingerea că adepții boulangismului vor suferi în alegeri o înfrângere totală; el recomandă socialiștilor francezi să promoveze o linie independentă și organizează o colectă pentru ei.

*Sfârșitul lunii
august — începutul
lunii septembrie*

Engels urmărește cu atenție greva docherilor londonezi. Într-o serie de scrisori adresate socialiștilor din diferite țări el apreciază această grevă ca un eveniment important în mișcarea muncitorească engleză, care marchează intrarea în lupta activă a unor pături neorganizate ale proletariatului. Un fragment din scrisoarea sa adresată, probabil, lui Eleanor Marx-Aveling apare în „The Labour Elector” din 31 august, iar o parte din scrisoarea sa adresată redactorului gazetei „Sozialdemokrat” este inclusă în textul articolului de fond al acestei gazete din 31 august.

Aprox. 6 septembrie Liebknecht și Singer îl vizitează pe Engels la Londra.

*A doua jumătate a
lunii septembrie —
octombrie*

Engels pregătește pentru tipar cea de-a patra ediție germană a volumului I al „Capitalului”, verifică din nou numeroasele citate, corectează inadvertențele și greșelile de tipar și face câteva adnotări complementare.

*Sfârșitul lunii
septembrie —
începutul lunii
octombrie*

Engels scrie articolul „Abdicarea burgheziei”, în care, plecând de la experiența grevei docherilor londonezi și de la alte câteva evenimente petrecute în mișcarea muncitorească engleză, arată că burghezia din Anglia începe să-și piardă rolul de clasă conducătoare a națiunii; articolul apare la 5 octombrie în „Sozialdemokrat”.

*Octombrie —
decembrie*

Engels sprijină activitatea desfășurată de Eleanor Marx-Aveling, Edward Aveling și de alți socialiști englezi în rîndurile muncitorilor necalificați din Londra; el consideră atragerea acestor pături ale clasei muncitoare la lupta grevistă și organizarea lor în noi trade-unionuri, în opoziție cu cele vechi, care reuneau în special aristocrația muncitorească, drept începutul unei noi etape în dezvoltarea mișcării muncitorești engleze.

8 și 29 octombrie

În scrisori adresate Laurei Lafargue, Engels face o apreciere asupra alegerilor pentru Camera deputaților din Franța care au avut loc la 22 septembrie și 6 octombrie; el menționează

că rezultatul alegerilor constituie pentru socialiști, în poșida pierderii câtorva mandate, un anumit succes, deoarece marxiștii au obținut de două ori mai multe voturi decît posibiliștii ; Engels consideră că principalul rezultat al alegerilor îl constituie înfrîngerea totală a boulangiștilor.

- Noiembrie* Engels începe din nou să lucreze intens la pregătirea pentru tipar a volumului al III-lea al „Capitalului” ; în același timp răsfoiește și citește literatura economică în problemele corespunzătoare.
- 4 decembrie* Engels îi dă socialistului austriac Victor Adler unele indicații cu privire la traducerea și refacerea cărții „Anacharsis Cloots, l'orateur du genre humain”, a istoricului francez, de orientare radicală, Georges Avenel.
- 7 decembrie* Într-o scrisoare adresată lui Sorge, Engels menționează faptul că în mișcarea muncitorească austriacă cresc succesele marxiștilor și că scade rapid influența anarhiștilor.
- 18 decembrie* Într-o scrisoare adresată socialistului danez Gerson Trier, Engels își expune părerile cu privire la tactica partidului proletar ; subliniind că proletariatul se poate elibera numai creîndu-și un partid de clasă de sine stătător, el arată că în anumite cazuri sînt admisibile alianțe vremelnice cu alte partide, în scopul unei lupte comune pentru anumite acțiuni cu caracter progresist, în înfăptuirea cărora este interesat proletariatul, cu condiția ca aceste alianțe să nu implice concesiuni în chestiuni de principiu. Engels critică totodată conducerea oportunistă a Partidului social-democrat din Danemarca care a exclus din partid pe Trier și pe adepții săi, pentru că s-au ridicat împotriva blocului neprincipial cu partidele burgeze.

Indice de nume

A

- Adenau, Ferdinand* — social-democrat austriac, publicist. — 531.
- Adler, Victor* (1852—1918) — unul dintre fondatorii și conducătorii social-democrației austriece; în 1889—1895 a purtat corespondență cu Engels; delegat la Congresul internațional muncitoresc socialist din 1889; ulterior unul dintre liderii aripii oportuniste din Partidul social-democrat austriac și din Internaționala a II-a. — 378, 379, 531.
- Agassiz, Louis-Jean-Rudolphe* (1807—1873) — naturalist elvețian; în concepțiile sale despre științele naturii s-a situat pe o poziție ultrareacționară; adversar al darvinismului. — 55.
- Albedyll, Emil von* (1824—1897) — general german. În 1888—1893 a comandat Corpul 7 armată din Münster (Westfalia). — 376.
- Albrecht I* (aprox. 1250—1308) — duce al Austriei; din 1298 rege german. — 397.
- Albrecht, Karl* (1788—1844) — comerciant german; pentru participare la mișcarea opoziționistă a „demagogilor” a fost condamnat la 6 ani închisoare; în 1841 s-a stabilit în Elveția, unde a propagat, sub o formă mistică religioasă, idei apropiate de comunismul utopic al lui Weitling. — 215.
- Alexandru I* (1777—1825) — țar al Rusiei (1801—1825). — 405, 440.
- Alexandru al II-lea* (1818—1881) — țar al Rusiei (1855—1881). — 312, 427, 430.
- Alexandru al III-lea* (1845—1894) — țar al Rusiei (1881—1894). — 259, 308—315, 445, 471, 472.
- Alexandru Macedon* (356—323 î.e.n.) — vestit comandant de oști din antichitate; din 336 rege al Macedoniei. — 62—63.
- Alekseev, Nikolai Aleksandrovici* (1852—1893) — primar al orașului Moscova. — 311.
- Allemane, Jean* (1843—1935) — socialist mic-burghez francez, tipograf; pentru participare la Comuna din Paris, condamnat la muncă silnică și amnistiat în 1880; în deceniul al 9-lea, posibilist; în 1890 a condus Partidul muncitoresc socialist revoluționar, care se situa pe poziții anarho-sindicaliste și care luase ființă ca urmare a scindării posibilistilor; în timpul primului război mondial s-a retras din viața politică. — 517.
- Ammianus Marcellinus* (aprox. 330—aprox. 400) — istoric roman; a scris istoria Romei dintre anii 96 și 378. Această operă, intitulată „Istoria”, cuprinde informații importante și pentru istoria țării noastre. — 71, 93.
- Anacreon* (aprox. 570—478 î.e.n.) — poet liric grec. — 78.

- Anaxandridas** (sec. VI î.e.n.) — rege al Spartei; a domnit din anul 560 î.e.n. împreună cu Ariston. — 66.
- Anaximandru din Milet** (aprox. 610—546 î.e.n.) — filozof materialist grec, reprezentant al școlii din Milet. — 491.
- Anielewski, Wladislaw** (1864—1899) — socialist polonez, zidar; în 1888 membru al Comitetului muncitoresc din Varșovia al partidului „Proletariat”; în 1890 a fost arestat pentru activitate revoluționară, iar în 1892 condamnat la închisoare; în 1895 a fost deportat în Siberia unde a și murit. — 531.
- Ansele, Eduard** (1856—1938) — socialist belgian, reformist, unul dintre întemeietorii și liderii Partidului muncitoresc din Belgia, activist al mișcării cooperatiste din Belgia, publicist; unul dintre vicepreședinții Congresului internațional muncitoresc socialist din 1889; ulterior reprezentant al aripii oportuniste din Internaționala a II-a. — 503—505, 515, 531.
- Appianus** (sfârșitul sec. I e.n.—aprox. 170) — istoric roman, autor al unei vaste „Istorii a romanilor”. — 300.
- Appius Claudius** (aprox. 448 î.e.n.) — om de stat roman, consul (471, 451); în anul 451 a fost unul dintre decemvirii aleși pentru a întocmi legile scrise (cele 12 table); a tins să ajungă dictator. — 119.
- Aristide** (aprox. 540—aprox. 467 î.e.n.) — om politic atenian, conducător al unei grupări oligarhice al cărei sprijin social era aristocrația. — 113.
- Aristofan** (aprox. 446—385 î.e.n.) — scriitor de seamă al Greciei antice, autorul unor comedii cu un vădit caracter politic. — 66.
- Ariston** (sec. VI î.e.n.) — rege al Spartei (574—520 î.e.n.); a domnit împreună cu Anaxandridas. — 66.
- Aristotel** (384—322 î.e.n.) — filozof grec, „cel mai mare gânditor al antichității” (Marx), „minte cea mai universală dintre vechii filozofi greci” (Engels). Punctul de plecare al filozofiei aristotelice îl constituie recunoașterea primordialității naturii față de cunoaștere. A sintetizat ansamblul cunoștințelor filozofice și științifice dobândite de greci până la el, întemeind numeroase ramuri noi ale științei. Filozofia lui se caracterizează prin împletirea unor tendințe contradictorii, a elementelor materialist-empiriste cu cele idealist-obiective, a celor dialectice cu cele metafizice. — 105.
- Artaxerxe** — numele a trei regi persani din dinastia Ahemenizilor: Artaxerxe I (a domnit între aprox. 465 și 425 î.e.n.); Artaxerxe al II-lea (405—359 î.e.n.) și Artaxerxe al III-lea (aprox. 359—338 î.e.n.). — 123.
- Auerswald, Hans Adolf Erdmann von** (1792—1848) — general prusian, deputat în Adunarea națională de la Frankfurt (aripa dreaptă); a fost ucis la Frankfurt pe Main împreună cu prințul Lichnowski în timpul războaielor din septembrie 1848. — 6.
- August** (Caius Iulius Caesar Octavianus Augustus) (63 î.e.n.—14 î.e.n.) — împărat roman (27 î.e.n.—14 î.e.n.). — 13, 118, 142.
- Augustenburg, Friedrich (Frederik)** (1829—1880) — duce de Schleswig-Holstein-Sonderburg-Augustenburg; din 1852 pretendent la tronul ducatului Schleswig-Holstein; în 1863 a devenit duce de Schleswig-Holstein, luându-și numele de Friedrich al VIII-lea. — 429.
- Aveling, Edward** (1851—1898) — socialist englez, scriitor și publicist; a colaborat la traducerea în limba engleză a primului volum al „Capitalului”; din 1884 membru al Federației social-democrate și unul dintre fondatorii Ligii socialiste; la sfârșitul deceniului al 9-lea și începutul ultimului deceniu

al secolului al XIX-lea, unul dintre organizatorii mișcării de masă a muncitorilor necalificați și a șomerilor; delegat la Congresul internațional muncitoresc socialist din 1889; soțul lui Eleanor Marx. — 332.

B

- Babeuf, François-Noël (Gracchus) (1760—1797)* — revoluționar francez, reprezentant eminent al comunismului utopic, conducător al „conspirației egalilor”. — 483.
- Bachofen, Johann Jacob (1815—1887)* — istoric și jurist elvețian, autorul lucrării „Das Mutterrecht”. — 38, 46, 47, 53, 55, 56, 82.
- Bailly, Jean Sylvain (1736—1793)* — astronom francez, militant al revoluției burgheze de la sfârșitul secolului al XVIII-lea din Franța; unul dintre conducătorii burgheziei constituționaliste liberale; în calitate de primar al Parisului (1789—1791) a dat în 1791 ordin să se tragă asupra demonstrației republicane de pe Cîmpul lui Marte, fapt pentru care a fost executat în 1793 în urma sentinței tribunalului revoluționar. — 20.
- Bakunin, Mihail Aleksandrovici (1814—1876)* — publicist și revoluționar rus, a participat la revoluția din 1848—1849 din Germania; unul dintre ideologii narodnicismului și anarhismului; a intrat în Asociația Internațională a Muncitorilor, acționînd ca dușman înverșunat al marxismului; în 1872, la Congresul de la Haga, a fost exclus din Asociația Internațională a Muncitorilor pentru activitate scizionistă. — 271, 290, 320, 323, 346, 353.
- Bancroft, Hubert Howe (1832—1918)* — istoric burghez american, autorul unei serii de lucrări istorice și etnografice asupra Americii de Nord și centrale. — 41, 54, 56, 155.
- Bang, Anton Christian (1840—1913)* — teolog norvegian; autorul unor lucrări privind mitologia scandinavă și istoria creștinismului în Norvegia. — 133.
- Barbès, Armand (1809—1870)* — revoluționar francez, democrat mic-burghez; în timpul monarhiei din iulie — unul dintre conducătorii societății secrete a anotimpurilor; a luat parte la revoluția din 1848. În 1848 a fost ales deputat în Adunarea națională constituantă, a sprijinit politica lui Ledru-Rollin; condamnat la închisoare pe viață pentru participare la acțiunea din 15 mai 1848, a fost amnistiat în 1854; curînd după amnistiere a emigrat și s-a retras din viața politică. — 208.
- Bateman, George* — tipograf englez, socialist. — 531.
- Batisse, G.* — muncitor francez, socialist, delegat la Congresul internațional muncitoresc socialist din 1889. — 511, 531.
- Battenberg, Alexandru (1857—1893)* — fiul prințului de Hessa, în 1879—1886 principe al Bulgariei sub numele de Alexandru I; a promovat o politică filo-austriacă. — 308, 310, 312.
- Bauer, Bruno (1809—1882)* — filozof idealist german, unul dintre cei mai de seamă tineri hegelieni, radical burghez, după 1860 a devenit adept al lui Bismarck. Autorul lucrării: „Critica evangheliilor sinoptice” (în 3 vol.). — 271, 273, 290.
- Bauer, Heinrich* — militant de seamă al mișcării muncitorești germane, unul dintre conducătorii Ligii celor drepti și ai Asociației culturale a muncitorilor germani din Londra; membru al Organului central al Ligii comunistilor de profesiune cizmar; în 1851 a emigrat în Australia. — 208, 209, 218, 221, 223.
- Bauer, Ferdinand Christian (1792—1860)* — teolog și istoric al creștinismului.

- Intemeietorul școlii de la Tübingen, profesor la Tübingen. — 9.
- Bayle, Pierre* (1647—1706) — filozof francez, precursor al iluminismului burghez, folosind ca armă de luptă scepticismul, a combătut dogmatismul religios; a supus criticii filozofia speculativă. — 303.
- Bebel, August* (1840—1913) — militant de seamă al mișcării muncitorești germane și internaționale, de profesiune strungar în lemn; membru al Internaționalei I; din 1867 deputat în Reichstag; unul dintre întemeietorii și conducătorii social-democrației germane, prieten și tovarăș de luptă al lui Marx și Engels. Demascînd politica antipopulară a guvernului german, militarismul și politica colonialistă și luînd apărarea Comunei din Paris, a avut de înfruntat teroarea poliției germane. Delegat la Congresul internațional muncitoresc socialist din 1889 și militant al Internaționalei a II-a; în ultimul deceniu al secolului trecut și în primul deceniu al secolului al XX-lea a luat atitudine împotriva reformismului și revizionismului. În ultima perioadă a activității sale a comis o serie de greșeli cu caracter centrist. — 433, 502, 503, 505, 515, 527, 531.
- Beck, Alexander* — croitor din Magdeburg, membru al Ligii celor drepti, a fost arestat la sfîrșitul anului 1846 pentru activitatea dusă în cadrul Ligii; în 1852 a compărut ca martor la procesul comuniștilor de la Colonia. — 210.
- Becker, August* (1814—1871) — publicist german, membru al Ligii celor drepti în Elveția. Adept al lui Weitling; participă la revoluția din 1848—1849 din Germania; la începutul deceniului al 6-lea emigrează în S.U.A., unde colaborează la presa democrată. — 210.
- Becker, Hermann Heinrich* (1820—1885) — jurist și publicist german; redactor al publicației „Westdeutsche Zeitung” (mai 1849—iulie 1850); din 1850 membru al Ligii comuniștilor. Unul dintre inculpați în procesul comuniștilor de la Colonia (1852), condamnat la cinci ani închisoare; în deceniul al 7-lea progresist, mai tîrziu național-liberal. — 223.
- Becker, Johann Philipp* (1809—1886) — perier, militant de seamă al mișcării muncitorești germane și internaționale, a participat la mișcarea democratică din deceniul al 4-lea și al 5-lea din Germania și Elveția; ca ofițer în armata elvețiană a participat la războiul împotriva Sonderbundului; a participat activ la revoluția din 1848—1849; în timpul insurecției din Baden-Palatinat a comandat miliția populară din Baden; după înfrîngerea revoluției a emigrat din Germania; în deceniul al 7-lea, unul dintre conducătorii renumiți ai Asociației Internaționale a Muncitorilor; a participat la toate congresele acestei asociații. A corpondat cu Carol Farcaș, căruia i-a trimis la 1 ianuarie 1869 carnetul de primire în Internațională, împreună cu alte zece documente de primire a noi membri; redactor al revistei „Der Vorbote” (1866—1871); prieten și tovarăș de luptă al lui Marx și Engels. — 316—321, 343, 344.
- Becker, Wilhelm Adolf* (1796—1846) — istoric german, profesor la Universitatea din Leipzig, autorul unor lucrări de istorie antică. — 99.
- Beda, Venerabilis* (aprox. 673—735) — istoric, erudit și teolog anglo-saxon, autorul mai multor lucrări istorice, filozofice și teologice cu caracter enciclopedic. — 130.
- Benary, Franz Ferdinand* (1805—1880) — filolog orientalist german și cercetător al Bibliei, profesor la Berlin. — 12, 13.
- Benedetti, Vincent, conte de* (1817—1900) — diplomat francez, ambasador la Berlin (1864—1870). — 437.
- Berends, Julius* (n. 1817) — patronul unei tipografii din Berlin, democrat mic-burghez, în 1848 deputat în Adunarea națională prusiană (aripa de stînga). — 19.

- Bernstein, Eduard** (1850—1932) — social-democrat german, publicist, redactorul publicației „Der Sozialdemokrat” (1881—1890); delegat la Congresul internațional muncitoresc socialist din 1889; după moartea lui Engels s-a manifestat fățiș ca revizionist al marxismului; a fost unul dintre liderii aripii oportuniste a social-democrației germane și a Internaționalei a II-a. — 358, 524, 527.
- Berthelot, Pierre-Eugène-Marcellin** (1827—1907) — chimist francez; om politic burghez; cercetător în domeniul chimiei organice, termodinamicii și agrochimiei; s-a ocupat și de istoria chimiei. — 284.
- Besant, Annie** (1847—1933) — militanță engleză pe tărîm politic, de orientare radicală-burgheză; o perioadă a făcut parte din mișcarea socialistă; în deceniul al 8-lea a devenit membră a Societății fabienilor și a Federației social-democrate; a participat la organizarea muncitorilor necalificați în trade-unionuri. — 378.
- Bessel** — socialist și militant sindical francez; delegat la Congresul internațional muncitoresc socialist din 1889. — 512.
- Bevan** — președintele Consiliului trade-unionurilor din orașul Swansea; în 1887 a fost președintele Congresului trade-unionurilor care s-a ținut în acest oraș. — 350.
- Bismarck, Otto, prinț de** (1815—1898) — om de stat și diplomat al Prusiei și Germaniei, reprezentant al intereselor iuncherimii prusiene; prim-ministru al Prusiei (1862—1871); cancelar al Imperului german (1871—1890); a realizat unificarea Germaniei pe cale contrarevoluționară; dușman inveterat al mișcării muncitorești, autorul legii excepționale împotriva socialiștilor. — 66, 168, 189, 195, 205, 224, 225, 259, 260, 308, 311—315, 377, 414, 424—436, 437—441, 444, 445, 447, 449—455, 459, 462—465, 499, 507.
- Blanc, Jean-Joseph-Louis** (1811—1882) — socialist mic-burghez, ziarist și istoric francez; în 1848 membru al guvernului provizoriu și președinte al comisiei de la Luxemburg; s-a situat pe o poziție de conciliere și de pactizare cu burghezia; în august 1848 a emigrat în Anglia și a fost unul dintre conducătorii emigranților mic-burhezi de la Londra. — 220, 222, 284.
- Blanqui, Louis-Auguste** (1805—1881) — revoluționar francez, comunist utopist, organizatorul mai multor societăți secrete și a numeroase conjurații; a luat parte activă la revoluțiile din 1830 și 1848; conducătorul societății secrete a anotimpurilor, a avut un rol important în istoria mișcării muncitorești revoluționare din Franța; a petrecut 36 de ani în închisoare și în coloniile de deportați. — 208.
- Bleischröder, Gerson von** (1822—1893) — financiar german, directorul unei mari bănci din Berlin, bancherul particular al lui Bismarck, consilierul său neoficial în probleme financiare și intermediar în diferite mașinații speculative. — 168, 426, 431.
- Bocek, A.** — muncitor austriac, social-democrat. — 531.
- Bonaparte** — vezi *Napoleon al III-lea*.
- Böning, Georg** (aprox. 1788—1849) — ofițer german, participant la războaiele de eliberare împotriva dominației napoleoniene; în deceniul al 3-lea al secolului trecut a luat parte la mișcarea de eliberare națională din Grecia, apoi a trăit în Germania și din iulie 1848 în Elveția; în 1849, în timpul răscoalei din Baden-Palatinat, a comandat o legiune de voluntari a răsculaților; după înăbușirea răscoalei a fost condamnat de un tribunal de război prusian și împușcat. — 317.
- Borkheim, Sigismund Ludwig** (1825—1885) — publicist democrat german; în 1849 a luat parte la răscoala din Baden-Palatinat; după înfrîngerea acesteia a emigrat din Germania; din

1851 negustor la Londra ; a întreținut relații de prietenie cu Marx și Engels. — 343—345, 347.

Born, Stephan (pe numele adevărat *Simon Buttermilch*) (1824—1898) — zețar german, membru al Ligii comuniștilor ; în timpul revoluției din 1848—1849 din Germania s-a manifestat ca unul dintre primii reprezentanți ai reformismului în mișcarea muncitorească din Germania. După revoluție s-a îndepărtat de mișcarea muncitorească. — 220.

Bornstedt, Adalbert von (1808—1851) — publicist german, democrat mic-burghez ; în 1847—1848 redactor-editor al lui „Deutsch-Brüsseler-Zeitung”. Membru al Ligii comuniștilor, a fost exclus din Ligă în martie 1848 ; după revoluția din februarie 1848 este unul dintre conducătorii Asociației democratice germane din Paris ; în 1848 participă la organizarea legiunii de voluntari a emigranților germani din Paris, care a luat parte la răscoala din Baden din aprilie 1848 ; în deceniul al 5-lea a devenit agent secret al guvernului prusian. — 218.

Börnstein, Arnold Bernhard Karl (1808—1849) — democrat mic-burghez german, unul dintre conducătorii legiunii de voluntari a emigranților germani din Paris ; în aprilie 1848 a luat parte la răscoala din Baden. — 218.

Bougeart, Alfred (1815—1882) — publicist francez de stînga ; a scris o serie de lucrări despre istoria revoluției franceze de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea. — 20.

Boulangier, Georges - Ernest - Jean-Marie (1837—1891) — general francez, ministru de război (1886—1887) ; aventurier politic, a încercat printr-o propagandă revanșardă antigermană și prin demagogie să instaureze în Franța dictatura sa militară. — 314, 507, 516.

Bouïé — socialist și militant sindical francez, blanquist, de profesie cio-

plitor în platră ; a candidat din partea socialiștilor în alegerile pentru Camera deputaților din ianuarie 1889 ; delegat la Congresul internațional muncitoresc socialist din 1889. — 507, 512, 516.

Bourbaki, Charles-Denis Sauter (1816—1897) — general francez, a luat parte la războiul Crimeii din 1853—1856 ; comandant de divizie în războiul austro-italo-francez din 1859 ; în războiul franco-prusian din 1870—1871 comandant al găzii în Armata de Rin, al Corpului 18 armată, apoi al Armatei de răsărit. — 440.

Bourbon — dinastie regală, ramură colaterală a dinastiei Capetiștilor. A domnit în Franța (1589—1792, 1814—1815 și 1815—1830), Spania, regatul Neapolului și în ducatele Parma și Lucca. — 297.

Bracke, Wilhelm (1842—1880) — socialist democrat german, a editat literatură socialistă în Braunschweig ; unul dintre liderii Partidului muncitoresc social-democrat (eisenachienii), prieten intim al lui Marx și Engels ; a luptat împotriva lassalleanismului ; s-a ridicat, deși nu destul de consecvent, împotriva elementelor oportuniste din Partidul muncitoresc social-democrat. — 204.

Brandenburg, Friedrich Wilhelm, conte de (1792—1850) — general și om de stat prusian, șef al guvernului contrarevoluționar din Prusia (noiembrie 1848—noiembrie 1850). — 199, 246.

Brandt, Paul (1852—1910) — publicist elvețian, în 1889 vicepreședinte al Uniunii muncitorești reformiste Grütli. — 531.

Bray, John Francis (1809—1895) — economist englez, socialist utopist, adept al lui Robert Owen ; de profesie muncitor tipograf. — 177, 182.

Brentano, Lorenz Peter (1813—1891) — avocat la Mannheim, democrat mic-burghez ; în 1848 membru al Adunării naționale de la Frankfurt (aripa

- stingă); în 1849 șeful guvernului provizoriu din Baden. După înfrângerea răscoalei din Baden-Palatinat a emigrat în Elveția, iar apoi în America. — 317, 344.
- Brentano, Lujo (Ludwig Joseph)** (1844—1931) — economist burghez german, exponent al economiei politice vulgare, unul din principalii reprezentanți ai socialismului de catedră. — 194, 491.
- Bright, John** (1811—1889) — fabricant englez, om politic burghez, adept al liberului-schimb, unul dintre întemeietorii Ligii împotriva legilor cerealelor; din deceniul al 6-lea lider al aripii de stînga a partidului liberal, ministru în mai multe guverne liberale. — 192.
- Broadhouse, John** — vezi *Hyndman, Henry Mayers*.
- Broadhurst, Henry** (1840—1911) — om politic englez, unul dintre liderii reformiști ai trade-unionurilor, de profesiune muncitor constructor; secretar al Comitetului parlamentar al Congresului trade-unionurilor (1875—1890), membru al parlamentului (din partea partidului liberal); în 1886 ministru-adjunct la interne. — 513.
- Brousse, Paul-Louis-Marie** (1854—1912) — socialist mic-burghez francez, medic; a luat parte la Comuna din Paris; după înfrângerea Comunei a emigrat; a aderat la anarhiști; în 1879 a intrat în Partidul muncitoresc francez; unul dintre conducătorii și ideologii posibilistilor, curent oportunist din mișcarea socialistă franceză. — 473.
- Büchner, Georg** (1813—1837) — dramaturg și scriitor german, democrat revoluționar, unul dintre organizatorii societății revoluționare secrete pentru drepturile omului înființată la Hessa; în 1834 a scris o proclamație prin care chema țărăimea din Hessa la răscoală, sub lozincă „pace colibelor, război palatelor”. — 208.
- Büchner, Ludwig** (1824—1899) — medic, naturalist și filozof burghez, reprezentant al materialismului vulgar. — 278.
- Bückler, Johann (Schinderhannes)** (1777—1803) — bandit din Hessa renană. În literatura germană, tipul Schinderhannes apare înconjurat de aureola romantică a luptătorului împotriva nedreptății, a apărătorului săracilor. — 191.
- Bugge, Elseus Sophus** (1833—1907) — filolog norvegian, profesor la Universitatea din Christiania (Oslo), autorul unor studii științifice asupra literaturii și mitologiei scandinave. — 133.
- Bürgers, Heinrich** (1820—1878) — publicist radical german; în 1842—1843 colaborator la „Rheinische Zeitung”; în 1848 membru al comunității din Köln a Ligii comuniștilor; în 1848—1849 membru al redacției lui „Neue Rheinische Zeitung”; din 1850 membru în Organul central al Ligii comuniștilor; în 1852, fiind socotit unul dintre principalii acuzați în procesul comuniștilor de la Colonia, a fost condamnat la șase ani închisoare; ulterior național-liberal, în deceniul al 7-lea progresist. — 17, 223.
- Burrows, Herbert** (1845—1922) — funcționar englez, radical burghez, s-a alăturat mișcării socialiste; membru fondator al Federației social-democrate; a participat la organizarea trade-unionurilor muncitorilor necalificați. — 378, 379.

C

- Cabel, Étienne** (1788—1856) — jurist și publicist francez, comunist utopist, autorul romanului utopic „Voyage en Icarie”; după Cabel, proprietatea privată trebuie desființată deoarece reprezintă o abatere de la „legea naturală”, iar comunismul corespunde naturii însăși, care i-a creat pe oameni egali. — 353, 483.

- Caesar, Caius Julius** (aprox. 100—44 î.e.n.) — mare general, om de stat și scriitor roman, consul și tribun pe viață, apoi dictator pe viață; autorul lucrărilor „De bello Gallico” și „De bello civili”. — 34, 46, 91, 129, 131, 136—139, 141.
- Caligula, Caius Caesar** (12—41) — împărat roman (37—41). — 13.
- Calvin Jean** (1509—1564) — reformator întemeietor al calvinismului, orientare a protestantismului; expresie a intereselor burgheziei din perioada acumulării primitive a capitalului. — 303.
- Camphausen, Ludolf** (1803—1890) — bancher din Köln, unul dintre liderii burgheziei liberale renane; prim-ministru al Prusiei (din martie până în iunie 1848), a dus o politică trădătoare de conciliere cu forțele reacționare. — 421.
- Carol**, arhiduce — vezi *Karl, Ludwig Johann*.
- Carol al VIII-lea** (1470—1498) — rege al Franței (1483—1498). — 398.
- Carol cel Mare** (aprox. 742—814) — rege al francilor (768—800), împărat (800—814). — 147, 148, 149, 400.
- Carol Temerarul** (1433—1477) — duce de Burgundia. — 394.
- Carvalho** (1862—1919) — scriitor și ziarist socialist portughez. — 531.
- Cavour, Camillo Benso, conte de** (1810—1861) — om de stat italian, ideolog și conducător al nobilimii liberale îmburghezite și al burgheziei monarhistice piemonteze; ministru și prim-ministru al regatului Sardiniei (Piemontului) (1852—1859 și 1860—1861); a dus o politică de unificare a Italiei „de sus”, sub conducerea dinastiei de Savoia, politică bazată pe sprijinul lui Napoleon al III-lea; a format primul guvern al Italiei unificate. — 430.
- Champion, Henry Hyde** (1857—1928) — editor și publicist englez socialist; până în 1887 membru al Federației social-democrate, apoi unul dintre conducătorii lui „Labour Electoral Association” a trade-unionurilor din Londra; redactor și editor al săptăminalului „Labour Elector”, a sprijinit cîțva timp legăturile secrete cu conservatorii; în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea a emigrat în Australia, unde a participat activ la mișcarea muncitorească. — 531.
- Chauvière, Emmanuel-Jean-Jules** (1850—1910) — publicist socialist francez, blanquist; a participat la Comuna din Paris; din 1888 membru al Consiliului municipal din Paris; delegat la Congresul internațional muncitoresc socialist din 1889. — 512.
- Christian, duce de Glücksburg** (1818—1906) — din 1852 moștenitor al tronului Danemarccii, rege al Danemarccii sub numele de Christian al IX-lea (1863—1906). — 406.
- Cipriani, Amilcare** (1845—1918) — socialist italian; în deceniul al 7-lea partizan al lui Garibaldi; a participat la Comuna din Paris; unul dintre vicepreședinții Congresului internațional muncitoresc socialist din 1889. — 531.
- Civilis, Julius Claudius** (anul 1) — căpetenie a triburilor germanice ale batavilor, a stat în fruntea răscoalei triburilor germanice și galice împotriva stăpînirii romane (69—70 sau 71). — 135.
- Claudia** — familie de patricieni romani. — 118.
- Claudius, Tiberius Claudius Drusus Nero Germanicus** (10 î.e.n. — 54 e.n.) împărat roman. — 13.
- Clausewitz, Karl von** (1780—1831) — general prusian și eminent teoretician militar; în 1812—1814 a servit în armata rusă. — 347.

- Clemenceau, Georges-Benjamin* (1841—1929) — om politic și publicist francez, din deceniul al 9-lea lider al partidului radical; președinte al Consiliului de Miniștri (1906—1909 și 1917—1920); a promovat o politică imperialistă. — 225—227, 517.
- Clistene* — om politic atenian de la sfârșitul secolului al VI-lea î.e.n. Autor al unor reforme politice și sociale. A desăvârșit organizarea democratică de tip sclavagist în Atena. — 114.
- Cobden, Richard* (1804—1865) — fabricant din Manchester, liberal, adept al liberului-schimb, unul dintre fondatorii Ligii împotriva legilor cerealelor; membru al parlamentului. — 370.
- Copernic* (Nicolaus Copernicus) (1473—1543) — mare astronom polonez, a enunțat teoria sistemului heliocentric. — 276.
- Coulanges* — vezi *Fustel de Coulanges, Numa Denis*.
- Crawford, Emily* (1831—1915) — ziaristă engleză, corespondentă a unor ziare engleze la Paris. — 434.
- Crépin, Georges* — ziarist francez, socialist; din 1889 membru al Consiliului național al Partidului muncitoresc francez. — 512.
- Croll, Cornelius* (1857—1895) — publicist olandez, social-democrat. — 503—505, 515, 531.
- Cunninghame-Graham, Robert Bontine* (1852—1936) — scriitor scoțian, de origine aristocratică; în deceniul al 9-lea și în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea ia parte la mișcarea socialistă și muncitorească; membru al parlamentului, delegat la Congresul internațional muncitoresc socialist din 1889; ulterior a jucat un rol hotărâtor în mișcarea națională din Scoția. — 531.
- Cuno, Theodor Friedrich* (1847—1934) — militant al mișcării muncitorești germane și internaționale, socialist; a participat intens la activitatea Asociației Internaționale a Muncitorilor; după Congresul de la Haga (1872) a emigrat în S.U.A.; ulterior unul din conducătorii organizației muncitorești americane „The Knights of Labor”; a colaborat la „New Yorker Volkszeitung”. — 497.
- Cunow, Heinrich Wilhelm Karl* (1862—1936) — social-democrat german, istoric, sociolog și etnograf; în deceniul al 9-lea și în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea a aderat la marxiști; ulterior revizionist. În timpul primului război mondial social-șovinist. — 63.
- Cuvier, Georges-Leopold-Chrétien-Frédéric-Dagobert, baron de* (1769—1832) — zoolog și paleontolog francez, cunoscut prin lucrările sale de anatomie comparată, paleontologie și de clasificare a lumii animale. Meritele științifice ale lui Cuvier sînt umbrite de poziția sa metafizică și idealistă în ceea ce privește explicarea originii viețuitoarelor, el fiind unul dintre susținătorii concepției creaționist-fixiste. — 37.

D

- Daniels, Roland* (1819—1855) — medic german, din 1850 membru al Organului central al Ligii comunistilor, unul dintre inculpați în procesul comunistilor de la Colonia (1852), achitat de curtea cu juri; a încercat să aplice materialismul dialectic la științele naturii; prieten al lui Marx și Engels. — 223.
- Daniluk* — scriitor austriac, social-democrat. — 531.
- Dante Alighieri* (1265—1321) — mare poet italian. — 381.

- Darwin, Charles Robert* (1809—1882) — mare naturalist englez, întemeietorul biologiei științifice și al concepției despre evoluția istorică a speciilor de plante și animale pe calea selecției naturale, concepție cunoscută sub numele de darvinism. — 280, 293, 354, 490.
- Daumas, Augustin Honoré* (n. 1826) — om politic francez, de profesiune muncitor mecanic; în deceniile al 8-lea și al 9-lea membru al Camerei deputaților, la sfârșitul deceniului al 9-lea senator; în 1889 membru al Consiliului municipal din Paris; s-a alăturat grupului socialist; delegat la Congresul internațional muncitoresc socialist din 1889. — 512.
- Demostene* (384—322 î.e.n.) — cel mai mare orator al Greciei antice, om politic atenian, șeful partidului antimacedonean, adept al democrației sclavagiste. — 98.
- Descartes (Cartesius), René* (1596—1650) — remarcabil filozof francez, matematician și naturalist, reprezentant al raționalismului; dualist. — 276, 278.
- Deville, Gabriel* (n. 1854) — publicist francez, social-democrat, membru activ al Partidului muncitoresc francez; autorul unei expuneri populare a primului volum al „Capitalului” și a diferite lucrări de filozofie, economie și istorie; delegat la Congresul internațional muncitoresc socialist din 1889; la începutul secolului al XX-lea s-a retras din mișcarea muncitorească. — 512, 523.
- Diderot, Denis* (1713—1784) — filozof materialist, scriitor și estetician francez, unul dintre cei mai de seamă iluminiști. A fost unul dintre precursorii ideologici ai revoluției burghize franceze, s-a situat pe pozițiile unui materialism militant, ateist; enciclopedist de seamă. — 281.
- Diego, Francisco* — socialist spaniol, membru al Comitetului național al Partidului muncitoresc socialist spaniol. — 531.
- Dietzgen, Joseph* (1828—1888) — social-democrat german, de profesiune muncitor tăbăcar; filozof autodidact „care a descoperit în mod independent materialismul dialectic” (Lenin). — 292.
- Dikearhos* (sec. al IV-lea î.e.n.) — învățat grec, discipol al lui Aristotel, a scris lucrări istorice, politice, filozofice, geografice. — 99.
- Diodor din Sicilia* (aprox. 80—29 î.e.n.) — istoric grec, autorul unei opere de istorie universală intitulată „Biblioteca istorică”, o primă încercare de a prezenta întreaga istorie a antichității. — 133, 141.
- Diogene din Sinope* (aprox. 404—323 î.e.n.) — filozof grec, unul dintre întemeietorii școlii cinice; preconiza o viață simplă, „conformă cu natura”, în disprețul tuturor convențiilor sociale. — 514.
- Dionysios din Halicarnas* (sec. I î.e.n.) — istoric roman de limbă greacă, autorul lucrării „Antichități romane”. — 102.
- Disraeli (D'Israeli), Benjamin, conte de Beaconsfield* (1804—1881) — om de stat și scriitor englez, unul dintre liderii torylor, apoi liderul partidului conservator; cancelar al trezoreriei (1852, 1858—1859 și 1866—1868), prim-ministru (1860 și 1874—1880). — 308.
- Dobosy* — brutar ungar. — 379.
- Dôsëk, F.* — muncitor ceh social-democrat. — 531.
- Dühring, Eugen Karl* (1833—1921) — filozof eclectic și economist vulgar german; reprezentant al socialismului mic-burghiez reacționar; a propus o filozofie care îmbina în mod eclectic materialismul vulgar cu idealismul și o teorie economică-socială egalitaristă; metafizician; întré 1863

și 1877 privat-docent la Universitatea din Berlin ; s-a ocupat și de științele naturii și de literatură. — 461.

Dureau de la Malle, Adolphe-Jules-César-Auguste (1777—1857) — poet și istoric francez. — 125.

E

Eccarius, Johann Georg (1818—1889) — publicist, militant de seamă al mișcării muncitorești germane și internaționale, de profesie croitor ; emigrant la Londra, membru al Ligii celor drepti, apoi al Ligii comunistilor ; unul dintre conducătorii Asociației culturale a muncitorilor germani din Londra ; membru al Consiliului General al Asociației Internaționale a Muncitorilor ; delegat la toate congresele și conferințele Asociației ; pînă în 1872 a susținut linia lui Marx ; în primăvara anului 1872 s-a alăturat liderilor reformiști ai trade-unionurilor engleze. — 215.

Edmonds, Thomas Rowe (1803—1899) — economist englez, socialist utopist, a tras concluzii socialiste din teoria lui Ricardo. — 176.

Eisenbart, (Eysenbarth) Johann Andreas (1661—1727) — oftalmolog și chirurg german ; în pofida cunoștințelor sale de medicină, el folosea metode terapeutice șarlatanești ; „doctor Eisenbart” a ajuns în literatura populară germană prototipul medicului șarlatan. — 185.

Elsner, Karl Friedrich Moritz (1809—1894) — publicist și om politic din Silezia, radical ; în 1848 deputat în Adunarea națională din Prusia (aripa stîngă) ; în deceniul al 6-lea redactor la „Neue Oder-Zeitung”. — 19.

Engels, Friedrich (1820—1895). — 6, 7, 12, 18—24, 27—29, 67, 107, 127, 130, 172, 175, 177, 188, 201, 205—207, 209,

210, 212—218, 220—229, 237, 249, 251, 252, 254—258, 290—292, 306, 320, 323, 324, 331—332, 340, 342, 345, 348, 349, 353, 354—358, 362, 363, 374, 381, 461, 471—475, 492, 498, 527, 529.

Erhardt, Johann Ludwig Albert (n. aprox. 1820) — funcționar comercial german ; membru al Ligii comunistilor ; unul dintre inculpați în procesul comunistilor de la Colonia din anul 1852, achitat de jurați. — 223.

Eschil (525—456 î.e.n.) — poet tragic grec, considerat părintele tragediei antice. — 65, 103.

Espinas, Alfred Victor (1844—1922) — filozof și sociolog francez ; adept al teoriei evoluționiste. — 39, 40.

Euripide (480 — aprox. 406 î.e.n.) — poet tragic grec, unul din creatorii tragediei clasice. — 66.

Ewerbeck, August Hermann (1816—1860) — medic și literat german, conducător al comunității din Paris a Ligii celor drepti, apoi membru al Ligii comunistilor ; în 1850 a ieșit din Ligă. — 214, 223.

F

Fabia — familie de patricieni romani. — 122.

Fairchild, Charles Stebbins (1842—1924) — jurist și financiar american, secretar al trezoreriei (1887—1889). — 365.

Farjat, Gabriel — socialist francez, de profesie muncitor țesător ; în 1879 membru fondator al Partidului muncitoresc francez, în 1886 secretar general al Federației naționale a sindicatelor din Franța, delegat la Congresul internațional muncitoresc socialist din 1889. — 515, 521.

Fecenia Hlspalla — libert roman. — 120.

- Féline, Georges* — sindicalist și cooperatist francez, socialist blanquist, delegat la Congresul internațional muncitoresc socialist din 1889. — 512.
- Ferdinand al V-lea Catolicul* (1452—1516) — rege al Aragonului sub numele de Ferdinand al II-lea (1479—1516). În urma căsătoriei sale cu Isabela, regina Castiliei, cele două regate s-au unit, formând regatul Spaniei. — 56.
- Ferguson, Adam* (1723—1816) — istoric, filozof și sociolog burghez scoțian. — 236.
- Ferroul, Joseph-Antoine-Jean-Frederic-Ernest* (1853—1921) — medic francez, om politic și publicist socialist; din 1888 membru al Camerei deputaților, delegat la Congresul internațional muncitoresc socialist din 1889. — 512.
- Ferry, Jules-François-Camille* (1832—1893) — avocat, publicist și om politic francez, unul dintre liderii republicanilor burghezi moderați, membru al guvernului apărării naționale, primar al Parisului (1870—1871); a luptat împotriva mișcării revoluționare, deputat în Adunarea națională din 1871, prim-ministru (1880—1881 și 1883—1885); a promovat o politică de cuceriri coloniale. — 225, 517.
- Feuerbach, Ludwig* (1804—1872) — filozof materialist german, ultimul reprezentant al filozofiei clasice germane din perioada imediat premergătoare marxismului; ideolog al celor mai radicale pături democratice ale burgheziei germane din anii premergători revoluției de la 1848; luptând împotriva idealismului hegelian, el a respins și dialectica acestuia, din care cauză n-a putut depăși limitele materialismului metafizic premarxist; în ultimii ani ai vieții sale a început să se intereseze de literatura socialistă; în 1870 a aderat la Partidul muncitoresc social-democrat. — 259, 263, 272, 273, 276—278, 279—290, 356, 478.
- Filon din Alexandria (Filon iudeul)* (aprox. 20 î.e.n. — 54 e.n.) — filozof mistic, Șeful Școlii alexandrine, concepțiile sale au avut un rol important în formarea teologiei creștine. — 10.
- Fison, Lorimer* (1832—1907) — etnograf englez, explorator al Australiei, misionar pe insulele Fiji (1863—1871 și 1875—1884) și în Australia (1871—1875 și 1884—1888); autorul unei serii de lucrări despre triburile din Australia și din insulele Fiji; din 1871 a lucrat pe tărîm științific împreună cu Alfred William Howitt. — 48, 50.
- Flöckinger, H.* — muncitor austriac socialist-democrat. — 531.
- Flocon, Ferdinand* (1800—1866) — om politic și publicist francez, democrat mic-burghez, unul dintre redactorii ziarului „La Réforme”; în 1848 membru al guvernului provizoriu. — 218.
- Fould, Achille* (1800—1867) — bancher și om de stat francez, orléanist, de la sfîrșitul anului 1848 bonapartist; ministru de finanțe (1849—1852 și 1861—1862) și ministru al curții imperiale (1852—1860). — 426.
- Fourier, François-Marie-Charles* (1772—1837) — mare socialist-utopist francez. — 73, 150, 172, 477.
- Franz I* (1768—1835) — împărat al Austriei (1804—1835), împărat al Sfîntului Imperiu roman sub numele de Franz al II-lea (1792—1806). — 415.
- Franz Joseph I* (1830—1916) — împărat al Austriei (1848—1916). — 416.
- Frederic al II-lea* (cel Mare) (1712—1786) — rege al Prusiei. — 7, 204, 243, 245, 409, 419, 425.
- Frederic Wilhelm* (1620—1688) — principe elector de Brandenburg (1640—1688). — 204, 425.
- Frederic Wilhelm al III-lea* (1771—1840) — rege al Prusiei (1797—1840). — 243, 266, 269, 423.
- Frederic Wilhelm al IV-lea* (1795—1861) — rege al Prusiei (1840—1861). — 271, 441.

- Frederik al VII-lea* (1808—1863) — rege al Danemaricii (1848—1863). — 427.
- Freeman, Edward Augustus* (1823—1892) — istoric burghez englez, liberal, profesor la Universitatea din Oxford.—28.
- Freiligrath, Ferdinand* (1810—1876) — poet german, la începutul activității sale romantic, apoi poet revoluționar ; în 1848—1849 unul dintre redactorii lui „*Neue Rheinische Zeitung*”, membru al Ligii comuniștilor ; din 1851 până în 1868 emigrant la Londra ; în deceniul al 6-lea a părăsit lupta revoluționară. — 7, 8, 223.
- Friemel, A.* — muncitor austriac, social-democrat. — 531.
- Frohme, Karl Franz Egon* (1850—1933) — militant al mișcării muncitorești germane, social-democrat, publicist ; în deceniul al 8-lea lassalleian, apoi unul dintre liderii aripii oportuniste din Partidul social-democrat german ; din 1881 deputat în Reichstag ; delegat la Congresul internațional muncitoresc socialist din 1889. — 531.
- Fustel de Coulanges, Numa Denis* (1830—1889) — istoric idealist francez, autorul lucrărilor „*Cetatea antică*” și „*Istoria instituțiilor politice ale vechii Franțe*”. — 102.
- G
- Gaius* (secolul al II-lea) — jurist roman, sistematizator al dreptului roman. — 61.
- Galba, Servius Sulpicius* (5 î.e.n. — 69 e.n.) — împărat roman, în deceniul al 7-lea guvernatorul Spaniei Tarraconensis ; proclamat împărat în iunie 68, după moartea lui Nero, de către armata din Spania. A fost ucis în ianuarie 69, cînd Otho a organizat un complot al pretorienilor în timpul războaielor plebeilor și a armatei din Roma nemulțumiți de politica dusă de el. — 13, 14.
- Galle, Johann Gottfried* (1812—1910) — astronom german ; pe baza calculelor lui Leverrier a descoperit în 1846 planeta Neptun. — 276.
- Garibaldi, Giuseppe* (1807—1882) — revoluționar italian, democrat, conducătorul mișcării de eliberare națională din Italia ; în deceniile al 6-lea și al 7-lea a condus lupta poporului italian pentru eliberarea națională și unificarea Italiei pe cale revoluționară ; în 1860 a condus campania revoluționară din Italia de sud ; a participat la războaiele împotriva Austriei. — 202, 319, 413, 444.
- Garside* — profesor american. — 499.
- George, Henry* (1839—1897) — publicist și economist burghez american, a propagat ideea naționalizării pămîntului de către statul burghez ca mijloc de rezolvare a tuturor contradicțiilor orînduirii sociale capitaliste ; a încercat să se situeze în fruntea mișcării muncitorești americane și să o îndrume pe calea reformismului burghez. — 190, 335—337.
- Gerin, A.* — muncitor austriac social-democrat. — 531.
- Gervinus, Georg Gottfried* (1805—1871) — istoric burghez german ; liberal ; din 1844 profesor la Heidelberg ; în 1848 deputat în Adunarea națională de la Frankfurt. — 420.
- Gröner, August Friedrich* (1803—1861) — teolog și istoric german, autorul unor lucrări în domeniul istoriei religiei și a bisericilor creștine ; a făcut parte un timp din școala din Tübingen ; din 1846 profesor la Universitatea din Freiburg-Baden. — 9.
- Girs, Nikolai Karlovici* (1820—1895) — diplomat rus ; ministru plenipotențiar la Teheran (din 1863), la Berna (din

- 1869), la Stockholm (din 1872), ministru de externe (1882—1885). — 311.
- Gillen, sir Robert* (1837—1910) — economist și statistician englez, specialist în probleme financiare; editorul publicației „Journal of the statistical Society” (1876—1891), șeful secției de statistică din Board of Trade (Ministerul Comerțului și al Comunicațiilor) (1876—1897). — 196.
- Giraud, Teulon Alexis* (n. 1839) — profesor de istorie la Geneva, autorul mai multor lucrări de istorie a societății primitive. — 39, 40, 64.
- Gladstone, William Ewart* (1809—1898) — om de stat englez, tory, apoi peelist; în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, lider al partidului liberal și ministru de finanțe (1852—1855 și 1859—1866); prim-ministru (1868—1874). — 103, 189, 309, 497.
- Godwin, William* (1756—1836) — scriitor și publicist progresist englez a cărui gândire socială se situează între iluminismul democratic și comunismul utopic. — 486, 492.
- Goegg, Amand* (1820—1897) — ziarist german; democrat mic-burghez; în 1849 membru al guvernului provizoriu de la Baden; după înfrângerea revoluției a emigrat; în deceniul al 8-lea a intrat în rândurile social-democrației germane. — 222.
- Goethe, Johann Wolfgang von* (1749—1832) — cel mai de seamă scriitor și gânditor german; unul dintre cei mai mari scriitori ai literaturii universale. — 269, 279, 446.
- Gould, Jay* (1836—1892) — milionar american, antreprenor de căi ferate și financiar. — 425.
- Govone, Giuseppe* (1852—1872) — general și om de stat italian, a luat parte la războaiele împotriva Austriei (1848—1849; 1859 și 1866); în 1866, aprilie, a dus tratative cu Bismarck; ministru de război (1869—1870). — 430, 432.
- Gray, John* (1798—1850) — socialist utopist englez, economist, discipol al lui Robert Owen, adept al teoriei „banilor-muncă”. — 180—182, 185.
- Grégoire din Tours (Georgius Florentinus)* (aprox. 538—aprox. 594) — teolog și istoric, din 573 episcop de Tours; autorul „Istoriei francilor”. — 135.
- Grillenberger, Karl* (1848—1897) — social-democrat german, muncitor, ulterior publicist, din 1881 deputat în Reichstag; în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea se alătură aripii oportuniste a Partidului social-democrat german. — 531.
- Grimm, Jacob* (1785—1863) — filolog german, autorul lucrărilor „Gramatica germană”, „Istoria limbii germane” și al unor lucrări de drept, mitologie și literatură; împreună cu fratele său Wilhelm a publicat culegerea de „Povești”, iar din 1852 primele volume ale „Dicționarului german”; în 1848—1849 membru al Adunării naționale de la Frankfurt. — 132.
- Grimpe, Hermann* (1855—1907) — social-democrat german, de profesiune țimplar, de la sfârșitul deceniului al 8-lea emigrant în Franța; delegat la Conferința sindicală internațională de la Paris din 1886. — 501, 514.
- Gröben, Karl, conte von der* (1788—1876) — general prusian, comandantul unui corp de armată care în 1849 a luat parte la înăbușirea răscoalei din Baden-Palatinat; din 1854 membru al Camerei seniorilor din Prusia. — 318.
- Grote, George* (1794—1871) — istoric burghez englez, autorul unei lucrări de istorie a Greciei în mai multe volume. — 98, 101.
- Grün, Karl* (1817—1887) — publicist german, în deceniul al 5-lea unul dintre principalii reprezentanți ai „adevăratului” socialism; în perioada 1848—1849 — democrat mic-burghez, deputat în Adunarea națională din Pru-

- sia ; în 1874 a editat corespondența și operele postume ale lui Ludwig Feuerbach. — 272.
- Guesde, Mathieu-Basile, zis Jules* (1845—1922) — militant al mișcării muncitorești franceze și internaționale ; la începutul activității sale republican burghez, în primii ani ai deceniului al 8-lea a aderat la anarhiști ; ulterior unul dintre întemeietorii Partidului muncitoresc francez (1879) ; propagandist al ideilor marxiste în Franța ; a condus vreme îndelungată aripa revoluționară din mișcarea socialistă franceză ; în timpul primului război mondial s-a situat pe poziții social-șoviniste. — 512, 522, 523, 527.
- Guizot, François, Pierre-Guillaume* (1787—1874) — istoric și om de stat burghez francez, orléanist ; din 1840 pînă la revoluția din februarie 1848 a condus politica internă și externă a Franței ; exponent al intereselor marii burghezii financiare. — 297.
- Gustav I Wasa* (aprox. 1496—1560) — rege al Suediei (1523—1560). — 400.
- H**
- Habsburg* — dinastie de împărați ai Sfintului Imperiu roman de națiune germană (1273—1438, cu unele întreruperi și 1438—1806) ; de regi ai Spaniei (1516—1700), de împărați ai Imperiului austriac (1804—1867) și ai Austro-Ungariei (1867—1918). — 21.
- Hall, Charles* (aprox. 1745—aprox. 1825) — economist englez, socialist utopic, autorul lucrării „Effects of civilisation on the people in European states”. — 486, 492.
- Hansemann, David Justus* (1790—1864) — mare capitalist german, unul dintre conducătorii burgheziei liberale renane ; din martie pînă în septembrie 1848 — ministru de finanțe al Prusiei ; a dus o politică trădătoare, de pactizare cu forțele contrarevoluționare. — 421.
- Hardie, James Keir* (1856—1915) — militant al mișcării muncitorești engleze, reformist, de profesie miner, mai tirziu publicist ; întemeietor și conducător al Partidului muncitoresc scoțian (din 1888) și al Partidului muncitoresc independent (din 1893), unul din cei mai activi militanți ai partidului laburist. — 531.
- Harm, Friedrich* (1844—1905) — social-democrat german, comerciant, din 1884 deputat în Reichstag ; delegat la Congresul internațional socialist al muncitorilor din 1889. — 531.
- Harney, George Julian* (1817—1897) — militant de seamă al mișcării muncitorești engleze, unul dintre conducătorii aripii stîngi a cartiștilor ; redactor la publicațiile „Northern Star”, „Red Republican” și la alte publicații cartiste ; prieten al lui Marx și Engels. — 213, 349.
- Harring, Harro Paul* (1798—1870) — scriitor democrat german, radical mic-burghez ; din 1828 a trăit ca emigrant în diferite țări din Europa. — 214.
- Hartmann, Lev Nikolaevici* (1850—1908) — revoluționar rus, narodnic ; în 1879 a participat la unul din atentatele organizate de „Narodnaia Volea” împotriva lui Alexandru al II-lea ; a emigrat în Franța, apoi în Anglia, iar în 1881 în S.U.A. — 189.
- Haupt, Hermann Wilhelm* (n. aprox. 1831) — funcționar comercial german, membru al Ligii comuniștilor din Hamburg ; arestat în legătură cu procesul comuniștilor de la Colonia, a făcut declarații cu caracter trădător și a fost pus în libertate înainte de proces ; a fugit în Brazilia. — 222.
- Häusser, Ludwig* (1818—1867) — istoric și om politic german, liberal, profesor la Universitatea din Heidelberg. — 420.
- Hecker, Friedrich Franz Karl* (1811—1881) — avocat din Mannheim, democrat mic-burghez, republican radical ; unul dintre conducătorii răs-

- coalei din Baden din aprilie 1848 ; după înfrîngerea răscoalei a emigrat în Elveția, apoi în S.U.A. A participat la războiul civil din S.U.A. în armata statelor din Nord, cu gradul de colonel. — 316.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich* (1770—1831) — filozof german, cel mai de seamă reprezentant al filozofiei clasice germane ; a elaborat multilateral dialectica idealistă ; ideologul burgheziei germane. — 165, 266—271, 273, 275—277, 279, 281, 290—292, 296, 298, 301, 356, 357.
- Heine, Heinrich* (1797—1856) — mare poet revoluționar german ; prieten intim al familiei Marx. — 6—8, 265, 444.
- Henric al IV-lea* (1553—1610) — rege al Franței (1589—1610). — 441.
- Heinz, T.* — muncitor austriac, social-democrat. — 531.
- Herodot* (aprox. 484—aprox. 425 î.e.n.) — istoric grec, denumit „părintele istoriei”. — 46, 66.
- Herrfurth, Ernst Ludwig* (1830—1900) — om de stat prusian, ministru de interne (1888—1892). — 376.
- Herwegh, Georg* (1817—1875) — poet german, democrat mic-burghez ; după revoluția din februarie 1848, unul dintre conducătorii Societății germane democratice de la Paris și unul dintre organizatorii legiunii de voluntari a emigranților germani din Paris, care în aprilie 1848 a luat parte la insurecția din Baden. Ulterior a aderat la lassalleeni. — 218.
- Herzen, Aleksandr Ivanovici* (1812—1870) — mare democrat-revoluționar rus, filozof materialist, publicist și scriitor ; în 1847 a emigrat. A înființat la Londra o tipografie rusă și a editat almanahul „Polearnaia Zvezda” și ziarul „Kolokol”. — 345, 353.
- Heusler, Andreas* (1834—1921) — jurist burghez elvețian, profesor la Univer-
- sitatea din Basel, autorul unor lucrări despre dreptul elvețian și german. — 62.
- Hirschfeld, Karl Ulrich Friedrich Wilhelm Moritz von* (1791—1859) — general prusian, în 1849 comandant de corp de armată ; a acționat împotriva răsculațiilor din Baden-Palatinat. — 318.
- Hobbes, Thomas* (1588—1679) — filozof materialist englez, ideolog al nobilimii îmburghezite și al mării burghezii în perioada revoluției burgheze din Anglia. — 278.
- Hodgskin, Thomas* (1787—1869) — economist și publicist englez ; a apărat interesele proletariatului și a criticat capitalismul de pe pozițiile socialismului utopic ; a folosit teoria lui Ricardo pentru a trage concluzii socialiste. — 176, 492.
- Hoffmann, Norbert* — meșteșugar austriac, social-democrat. — 531.
- Hohenstaufen* — dinastie de împărați din Sfîntul Imperiu roman de națiune germană (1138—1254). — 401, 408.
- Hohenzollern* — dinastie de principii electori de Brandenburg (1415—1701), de regi ai Prusiei (1701—1918) și de împărați ai Germaniei (1871—1918) ; o ramură colaterală, Hohenzollern Sigmaringen, a domnit și în România în perioada 1866—1947. — 21, 414.
- Hohenzollern, Leopold, prinț* (1835—1905) — unul dintre reprezentanții casei Hohenzollern, în 1870 pretendent la tronul Spaniei. — 437.
- Homer* — cel mai mare poet epic grec. A trăit, probabil, între secolele al XII-lea și al VIII-lea î.e.n. I se atribuie poemele epice „Iliada” și „Odiseea”. — 8, 65, 66, 101, 103.
- Höpfner, Friedrich Eduard Alexander von* (1797—1858) — general prusian, scriitor militar. — 346, 347.

- Hopkins, Thomas* (începutul secolului al XIX-lea) — economist englez. — 176, 492.
- Horafiu, (Quintus Horatius Flaccus)* (65—8 î.e.n.) — mare poet latin. — 8, 373.
- Howitt, Alfred William* (1830—1908) — etnograf englez și explorator al Australiei, funcționar colonial în Australia (1862—1901); autorul unor lucrări cu privire la triburile din Australia. — 50.
- Hume, David* (1711—1776) — filozof englez idealist, economist și istoric, ideolog al burgheziei conservatoare. — 276.
- Huschke, Georg Philipp Eduard* (1801—1886) — jurist burgez german, autorul unor lucrări de drept roman. — 122.
- Huskisson, William* (1770—1830) — om de stat englez, tory; ca ministru al comerțului (1823—1827) a preconizat concesiile economice în favoarea burgheziei industriale; a introdus tarife și reduceri la taxele vamale de import la unele mărfuri. — 365.
- Hybeș, Josef* (1850—1921) — reprezentant al mișcării muncitorești cehe și austriece, de profesiune țesător, ulterior publicist; delegat la Congresul internațional muncitoresc socialist din 1889; membru al Camerei deputaților din Austria (1897—1917); membru fondator al Partidului Comunist din Cehoslovacia. — 531.
- Hyndman, Henry Mayers* (în deceniul al 9-lea cunoscut sub pseudonimul *John Broadhouse*) (1842—1921) — socialist englez, reformist; fondator (1881) și lider al Federației democratice, care în 1884 a fost transformată în Federația social-democrată; a dus o politică oportunistă și sectară în mișcarea muncitorească. Ulterior — unul din liderii Partidului socialist britanic, din care a fost exclus în 1916 pentru propagandă în favoarea războiului imperialist. — 229—237, 507, 513, 525, 528.

I

Iaroslav cel Înțelept (978—1054) — mare cneaz al Kievului (1019—1054). — 62.

Iglesias, Posse Pablo (1850—1925) — militent de seamă al mișcării muncitorești spaniole, publicist proletar, de profesiune tipograf; membru al Consiliului federal spaniol al Asociației Internaționale a Muncitorilor (1871—1872), al Noii federații de la Madrid (1872—1873); a luptat împotriva influenței anarhiste; în 1879 unul dintre întemeietorii Partidului muncitoresc socialist din Spania, mai târziu unul dintre liderii aripii reformiste din acest partid; delegat la Congresul internațional muncitoresc socialist din 1889. — 531.

Im Thurn, Everard Ferdinand (1852—1932) — funcționar colonial englez, explorator și antropolog. — 274.

Ioseph al II-lea (1741—1790) — fiul împărătesei Maria Theresa, împărat al Sfântului Imperiu roman de națiune germană (1780—1790); a inițiat, în scopul consolidării statului feudal austriac, o serie de reforme în aparență radicale, printre care lichidarea iobăgiei mai întâi în Cehia și Moravia, iar în urma răscoalei populare de sub conducerea lui Horia, Cloșca și Crișan (1874) — și în Transilvania. Îngrădirile puse în calea aplicării acestei reforme, o anulau în realitate. — 415.

Irineu (aprox. 130—aprox. 202) — patriarh creștin, de origine grecă din Asia Mică; din 177 episcop de Lyon; în scrierile sale i-a combătut pe eretici și a pus bazele dogmaticii creștine. — 13.

Irminon (m. aprox. 826) — abate al mănăstirii din Saint-Germain-des Prés de lângă Paris (812—817). — 148.

Irod (73—4 î.e.n.) — rege al Iudeii (40—4 î.e.n.). — 123.

Iulia — familie de patricieni romani. — 131.

Juvenal (*Decimus Junius Juvenalis*) (aprox. 60—140 e.n.) — poet satiric roman. — 8.

Ivan al III-lea (1440—1505) — mare cneaz al Moscovei (1462—1505).—400.

J

Jaclard, Charles-Victor (1843—1903) — publicist socialist francez, blanquist; de la începutul deceniului al 8-lea — membru al Asociației Internaționale a Muncitorilor; adept al lui Marx; membru al Comitetului Central al Gărzii naționale; în timpul Comunei din Paris, comandantul unei legiuni a Gărzii naționale; după înfrângerea Comunei a emigrat în Elveția, iar apoi în Rusia; după amnistia din 1880 s-a întors în Franța, unde a reîntors în mișcarea socialistă. — 512.

Jacobi, Abraham (1830—1919) — medic german, membru al Ligii comuniștilor, unul dintre inculpați în procesul comuniștilor de la Colonia din 1852; achitat de curtea cu juri, rămâne în continuare în detențiune pentru „lezmajestate”; în 1853 a emigrat în Anglia, apoi în S.U.A., unde a răspândit în presă ideile marxismului și a participat la războiul civil de partea statelor din Nord; mai târziu președinte al Academiei de științe medicale din New York (1885—1889); profesor și președinte al unei serii de institute de învățămînt medical; a scris lucrări de medicină. — 223.

Jacques, Edouard-Louis-Auguste (n. 1828) — om politic burghez francez, republican moderat, antreprenor; din

1871 — membru al Consiliului municipal din Paris; din 1887 — președinte al Consiliului general al Departamentului Seine; candidat al republicanilor burghezi uniți în alegerile pentru Camera deputaților din ianuarie 1889. — 507, 516.

K

Kálnoky, Gustav (1832—1898) — om de stat din Austro-Ungaria, ambasador la Petersburg (1880—1881), președinte al Consiliului de miniștri imperial și ministru de externe (1881—1895). — 312.

Kamenski, Gavriil Pavlovici (1824—1898) — economist burghez rus, agent al guvernului rus în străinătate; în 1872 a fost condamnat în contumacie la închisoare de un tribunal din Elveția pentru falsificare de bancnote. — 190.

Kant, Immanuel (1724—1804) — întemeietorul filozofiei clasice germane. „Trăsătura fundamentală a filozofiei lui Kant o constituie concilierea materialismului cu idealismul, realizarea unui compromis între ele, îmbinarea într-un singur sistem a unor curente filozofice eterogene, opuse” (Lenin). Scrierile sale cu privire la științele naturii, datînd din prima perioadă a activității sale, și în special ipoteza sa cu privire la originea lumii, conțin elemente de materialism și ale unei dialectici spontane; ideolog al burgheziei germane. — 267, 276, 277, 278, 281, 289.

Karl, Ludwig Johann (1771—1847) — arhiduce al Austriei, mareșal și scriitor militar, comandant suprem în războaiele împotriva Franței (1796, 1799, 1805 și 1809); ministru de război (1805—1809). — 442.

Kaulbars, Nikolai Vasilievici, baron de (1842—1905) — general rus, în 1886 comisar militar al guvernului țarist în Bulgaria. — 312.

- Kautsky, Karl** (1854—1938) — social-democrat german, publicist, redactor la revista „Neue Zeit“ (1883—1917); în deceniul al 9-lea a aderat la marxism; mai târziu s-a situat pe pozițiile oportunistului și a devenit ideologul centrismului în social-democrația germană și în Internaționala a II-a. — 358.
- Kaye, sir John William** (1814—1876) — istoric militar și funcționar colonial englez, secretar al departamentului politic și al departamentului secret din Ministerul pentru problemele Indiei (1858—1874); autorul unor lucrări de istorie și etnografie a Indiei, precum și de istorie a războaielor coloniale engleze în Afganistan și India. — 46.
- Kelley-Wischnewetzky, Florence** (1859—1932) — socialistă americană, mai târziu reformistă burgheză; a tradus în limba engleză lucrarea lui Engels „Situația clasei muncitoare din Anglia”; soția socialistului L. Wischnewetzky, emigrat din Rusia. — 332, 354.
- Kinkel, Gottfried** (1815—1882) — poet și publicist german, democrat mic-burghez; în 1849 a luat parte la insurecția din Baden-Palatina; condamnat de tribunalul prusian la detențiune pe viață, în 1850 a evadat din închisoare și a emigrat în Anglia; unul dintre liderii emigranților mic-burhezi de la Londra; redactor al publicației „Hermann” (1859); a luptat împotriva lui Marx și Engels. — 222.
- Kitz, Frank** — socialist englez, membru al Ligii socialiste; delegat la Congresul internațional muncitoresc socialist din 1889. — 531.
- Klapka, György** (1820—1892) — general ungar, în timpul revoluției din 1848—1849 a comandat o armată ungară; în 1849 a emigrat; în deceniul al 6-lea a întreținut legături cu cercuri bonapartistе; în timpul războiului austro-prusian din 1866 a comandat o legiune ungară organizată de guvernul prusian în Silezia pentru a lua parte la acest război; amnistiat în 1867, s-a înapoiat în Ungaria. — 202, 431.
- Klein, Johann Jacob** (n. aprox. în 1818) — medic din Köln, membru al Ligii comunistilor; în 1852 inculpat în procesul comunistilor de la Colonia; achitat de curtea cu juri; la începutul deceniului al 7-lea a luat parte la mișcarea muncitorească germană. — 223.
- Klofáč, A.** — social-democrat ceh, de profesiune muncitor textilist. — 531.
- Kolb, Georg Friedrich** (1808—1884) — om politic, publicist și statistician german, democrat burghez. — 367.
- Kopp, Hermann Franz Moritz** (1817—1892) — chimist german, autorul mai multor lucrări de istorie a chimiei. — 284.
- Korff, Hermann** — fost ofițer prusian, scos din armată în 1847 din cauza convingerilor sale politice; democrat; în 1848—1849 girant-responsabil al lui „Neue Rheinische Zeitung”; ulterior a emigrat în S.U.A. — 201.
- Kossuth, Lajos** (1802—1894) — conducător al mișcării ungare de eliberare națională; în timpul revoluției din 1848—1849 s-a situat în fruntea elementelor burghezo-democratice; șeful guvernului revoluționar ungar. Una din principalele greșeli ale lui Kossuth, care au contribuit la înfrângerea revoluției, a fost atitudinea față de revendicările naționale ale românilor și slavilor din Ungaria. Refuzul lui de a acorda libertăți naționale românilor și acceptarea votului Dietei nemești din Cluj cu privire la înglobarea Transilvaniei în Ungaria au

- provocat dezbinarea forțelor revoluționare române și maghiare, fapt de care a profitat curtea de la Viena. După înfringerea revoluției a emigrat. — 222.
- Kotzebue, August Friedrich Ferdinand* (1761—1819) — scriitor și publicist reacționar german. — 320.
- Kovalevski, Maksim Maksimovici* (1851—1916) — sociolog, istoric, etnograf și jurist rus, om politic de orientare liberal-burgheză; autor al unor lucrări de istorie a comunei primitive. — 60, 61, 63, 127, 136.
- Kralik-Habakuk, Emil* — social-democrat austriac, publicist, delegat la Congresul internațional muncitoresc socialist din 1889. — 531.
- Kravcinski, Serghei Mihailovici* (pseudonim literar *Stepneak*) (1851—1895) — scriitor și publicist rus, militant de seamă al mișcării narodnice revoluționare din deceniul al 8-lea; în 1878 a comis la Petersburg un atentat împotriva șefului jandarmeriei, după care a emigrat în străinătate; în 1884 s-a stabilit în Anglia. — 531.
- Kreutzer, Anton* (1851—1929) — social-democrat austriac, de profesie brutar. — 531.
- Kriege, Hermann* (1820—1850) — ziarist german, reprezentant al „adevăraturii socialism”; în a doua jumătate a deceniului al 5-lea a condus grupul „adevăraților socialiști” germani din New York. — 214, 215.
- Kropotkin, Piotr Alekseevici* (1842—1921) — revoluționar rus, geograf și călător, ideolog marcant al anarhismului, dușman al marxismului; din 1876 pînă în 1917 a trăit în emigrație. — 189.
- Kuhlmann, Georg* (n. 1812) — șarlatan care se dădea drept „profet”; în deceniul al 4-lea folosind frazeologia religioasă a propovăduit „adevăraturii socialism” printre meseriașii germani adepți ai lui Weitling din Elveția; ulterior s-a dovedit agent secret în slujba guvernului austriac. — 215.
- Kühn, Hermann August* (1846—1916) — social-democrat german, de profesie croitor; începînd din 1889 a fost ales în repetate rânduri deputat în Reichstag. — 531.

L

Lafargue, Laura (1845—1911) — a doua fiică a lui Karl Marx, militantă a mișcării muncitorești franceze; în 1868 s-a căsătorit cu Paul Lafargue; a luat parte activă la organizarea Congresului internațional muncitoresc socialist din 1889. — 503, 505, 512, 522, 523, 527.

Lafargue, Paul (1842—1911) — socialist francez, propagandist al marxismului, militant al mișcării muncitorești franceze și internaționale, membru al Consiliului General al Asociației Internaționale a Muncitorilor; unul dintre întemeietorii Partidului muncitoresc francez (1879); unul dintre organizatorii și delegații la Congresul internațional muncitoresc socialist din 1889; discipol și tovarăș de luptă al lui Marx și Engels; soțul fiicei lui Marx — Laura.

Lafayette (La Fayette), Marie-Joseph-Paul, marchiz de (1757—1834) — om de stat și general francez, unul dintre reprezentanții marii burghezii în perioada revoluției franceze de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea; comandant al Gărzii naționale (1789—1791), a condus în 1791 operația de împrăștiere a demonstrației republicane de pe Cîmpul lui Marte, dînd ordin să se tragă asupra demonstrațiilor; în calitate de comandant al unei armate, el a încercat zadarnic în 1792 să o transforme într-un instrument al contrarevoluției; după revoluția populară din 10 august 1792, el a fugit în străinătate; unul din conducătorii re-

- voluției burgheze din iulie 1830 ; a participat la războiul de independență din America. — 20.
- Lamarck, Jean-Baptiste Pierre-Antoine de Monet, cavalier de (1744—1829)** — naturalist francez de seamă, a pus bazele primei teorii evoluționiste complete în biologie, precursor al lui Darwin. — 279.
- Lamartine, Alphonse-Marie-Louis de (1790—1869)** — poet, istoric și om politic francez, ideolog al romantismului reacționar ; în deceniul al 5-lea, republican moderat ; în 1848, ministru de externe și șeful efectiv al guvernului provizoriu. — 218.
- Lassalle, Ferdinand (1825—1864)** — publicist mic-burghez german, avocat, în anii 1848—1849 a participat la mișcarea democratică din Renania ; la începutul deceniului al 7-lea a aderat la mișcarea muncitorească, fiind unul dintre întemeietorii Uniunii generale a muncitorilor germani (1863) ; el n-a orientat însă clasa muncitoare pe o cale revoluționară, ci a sprijinit politica unificării „de sus” a Germaniei, sub hegemonia Prusiei ; a pus bazele curentului oportunist din mișcarea muncitorească germană. — 171, 350.
- Lavigne, Raymond Felix (1851—1930)** — publicist socialist francez, membru al Partidului muncitoresc francez ; din 1888 secretar al Federației naționale a sindicatelor din Franța ; delegat la Congresul internațional muncitoresc socialist din 1889. — 511, 531.
- Lax** — muncitor austriac social-democrat. — 531.
- Ledru-Rollin, Alexandre-Auguste (1807—1874)** — publicist și om politic francez, unul dintre conducătorii democraților mic-burghezi ; redactor al ziarului „La Réforme” ; în 1848 — ministru de interne în guvernul provizoriu și membru al comisiei executive ; deputat în Adunarea națională constituantă și în cea legislativă, șeful montagnarzilor ; după demonstrația de la 13 iunie 1849 a emigrat în Anglia ; unul dintre conducătorii emigrației mic-burghize la Londra. — 222.
- Leopold (1790—1852)** — mare duce de Baden (1830—1852). — 473.
- Lessner, Friedrich (1825—1910)** — militant al mișcării muncitorești germane și internaționale, de profesie croitor ; membru al Ligii comunistilor ; a participat la revoluția din 1848—1849 ; în 1852, în procesul comunistilor de la Colonia, a fost condamnat la 3 ani închisoare ; în 1856 a emigrat la Londra ; membru al Asociației culturale a muncitorilor germani din Londra și al Consiliului General al Asociației Internaționale a Muncitorilor (noiembrie 1864—1872) ; a luptat activ pentru promovarea în Internațională a liniei lui Marx ; ulterior, unul dintre întemeietorii Partidului laburist independent din Anglia ; prieten și tovarăș de luptă al lui Marx și Engels. — 215, 223.
- Letourneau, Charles-Jean-Marie (1831—1902)** — sociolog și etnograf burghez francez. — 38, 39, 41.
- Leverrier, Urbain Jean-Joseph (1811—1877)** — astronom și matematician francez ; în 1846 a calculat orbita planetei Neptun, necunoscută până atunci, și a determinat poziția ei pe bolta cerească. — 276.
- Levi, Leone (1821—1888)** — economist, statistician și jurist burghez englez. — 196.
- Lichnowski, Felix Maria, prinț de (1814—1848)** — mare proprietar funciar din Silezia, ofițer reacționar prusian ; în 1848, membru al Adunării naționale de la Frankfurt (aripa dreaptă) ; ucis de popor în timpul răscoalei din septembrie 1848 de la Frankfurt pe Main. A servit de model lui Heinrich Heine, care l-a satirizat în poemul „Atta Troll”, precum și lui Georg Weerth pentru romanul „Viața și faptele ilustrului cavalier Schnapphahn-ski”. — 6, 204.

- Liebknecht, Wilhelm* (1826—1900) — eminent militant al mișcării muncitorești germane și internaționale; participant la revoluția din 1848—1849, membru al Ligii comuniștilor, membru al Internaționalei I; din 1867 deputat în Reichstag; unul dintre întemeietorii și conducătorii social-democrației germane; în unele probleme s-a situat pe o poziție împăciuitoare față de oportuniști; prieten și tovarăș de luptă al lui Marx și Engels. — 345, 433, 503, 505, 515, 522, 527, 531.
- Litner* — muncitor prusian, anarhist, emigrant în Franța. — 307.
- Liutprand* (aprox. 920—aprox. 972) — istoric și prelat italian; din 961 — episcop de Cremona (Italia de nord), autorul operei „Antapodosis”. — 145.
- Lochner, Georg* (n. aprox. 1824) — militant al mișcării muncitorești germane și internaționale, de profesie tîmplar, membru al Ligii comuniștilor, al Asociației culturale a muncitorilor germani din Londra și al Consiliului General al Asociației Internaționale a Muncitorilor; prieten și tovarăș de luptă al lui Marx și Engels. — 215.
- Longos* (sec. al II-lea—al III-lea) — scriitor grec, autorul romanului pastoral „Daphnis și Chloe”. — 78.
- Longuet, Charles* (1839—1903) — militant al mișcării muncitorești franceze, proudhonist, ulterior posibilist, de profesie ziarist; membru al Consiliului General al Asociației Internaționale a Muncitorilor și al Comunei din Paris; delegat la Congresul internațional muncitoresc socialist din 1889; din 1872, căsătorit cu fiica lui Marx — Jenny. — 512.
- Lopatîn, Gherman Aleksandrovici* (1845—1918) — revoluționar rus, discipol al lui Cernișevski, narodnic; în 1870 membru al Consiliului General al Asociației Internaționale a Muncitorilor; a tradus în limba rusă o bună parte din primul volum al „Capitolului”; prieten al lui Marx. — 471.
- Ludovic Bonaparte* — vezi *Napoleon al III-lea*.
- Ludovic-Filip, duce de Orléans* (1773—1850) — rege al Franței (1830—1848) din dinastia de Orléans; ajuns la tron în urma revoluției din iulie 1830, a fost supranumit, din cauza politicii sale interne, „regele bancheților”. — 208, 226, 227.
- Ludovic-Filip-Albert, duce de Orléans, conte de Paris* (1838—1894) — nepotul lui Ludovic-Filip, pretendent orléanist la tronul Franței. — 313.
- Ludovic al XI-lea* (1423—1483) — rege al Franței (1461—1483). — 398.
- Ludovic al XIV-lea* (1638—1715) — rege al Franței (1643—1715). — 303, 442, 448.
- Luther, Martin* (1483—1546) — întemeietorul protestantismului (luteranismului). Ideolog al bürgerimii germane. În timpul războiului țărănesc, în 1524—1525, Luther s-a ridicat împotriva țărănimii răsculate și a sărăcimii orașelor, situându-se de partea principilor. — 303.
- Luxemburg* — dinastie de împărați germani (1308—1437 cu întreruperi), dinastie de regi în Boemia (1310—1437) și în Ungaria (1387—1437). — 435.

M

Macaulay, Thomas Babington, Lord, baron de Rothley (1800—1859) — istoric și om politic burghez englez, whig, membru al parlamentului. — 203.

Macfarlane, Helen — colaboratoare la revistele „The Democratic Review” (1849—1850) și „The Red Republican” (1850), editate de liderul cartiștilor revoluționari, George Julian

- Harney ; a tradus în limba engleză „Manifestul Partidului Comunist”. — 349.
- Mackart — muncitor austriac, social-democrat. — 531.
- MacLennan — vezi *MacLennan, John Ferguson*.
- Maine, *sir Henry James Sumner* (1822—1888) — jurist englez, specialist în istoria dreptului. — 80.
- Malon, *Benoit* (1841—1893) — socialist mic-burghez francez, membru al Asociației Internaționale a Muncitorilor ; membru al Comitetului Central al Gărzii naționale și al Comunei din Paris ; după înfrângerea Comunei a emigrat în Italia, apoi în Elveția, unde a aderat la anarhiști ; ulterior, unul dintre liderii și ideologii posibiliştilor. — 473.
- Mann, *Tom* (1856—1941) — militant de seamă al mișcării muncitorești engleze ; de profesiune mecanic ; în 1885 a aderat la aripa de stînga a Federației social-democrate ; membru al Partidului laburist independent (din 1893) ; la sfîrșitul deceniului al 9-lea a participat activ la organizarea mișcării de masă a muncitorilor necalificați și la încadrarea lor în trade-unionuri ; a condus o serie de greve mari ; în timpul primului război mondial s-a situat pe poziții internaționaliste ; unul dintre organizatorii luptei muncitorilor englezi împotriva intervenției antisovietice ; membru al Partidului Comunist din Marea Britanie de la înființarea acestuia (1920) ; a luptat activ pentru unitatea mișcării muncitorești internaționale, împotriva reacțiunii imperialiste și a fascismului. — 531.
- Manteuffel, *Otto Theodor, baron de* (1805—1882) — om de stat prusian, reprezentant al birocrăției nobiliare reacționare ; ministru de interne (noiembrie 1848—decembrie 1850), prim-ministru și ministru de externe (1850—1858). — 199, 247, 423, 454.
- Marat, *Jean-Paul* (1743—1793) — revoluționar și publicist francez, în revoluția franceză unul dintre cei mai consecvenți conducători ai iacobinilor. — 20.
- Marx-Aveling, *Eleanor* (1855—1898) — reprezentantă de seamă a mișcării muncitorești engleze și internaționale din anii 1880—1890 ; publicistă ; fiica cea mai mică a lui Karl Marx, din 1884 soția lui Edward Aveling ; a activat sub îndrumarea directă a lui Friedrich Engels ; a participat la organizarea mișcării de masă a muncitorilor necalificați și a fost unul dintre organizatorii grevei docherilor londonezi (1889) ; a luat parte la pregătirea Congresului internațional muncitoresc socialist din 1889. — 332, 528.
- Marx, *Jenny* (născută *von Westphalen*) (1814—1881) — soția și colaboratoarea lui Karl Marx. — 214.
- Marx, *Karl* (1818—1883). — 5, 6, 7, 15, 18—23, 27, 68, 71, 174—180, 187, 194, 212—218, 221, 234, 235, 236, 237, 250, 251, 272, 289—292, 320, 324, 340, 345, 349—350, 354—358, 360, 361, 373, 381, 445, 479, 483, 486—493, 527.
- Maurer, *Georg Ludwig, cavaler de* (1790—1872) — istoric german ; a cercetat orînduirea socială a Germaniei vechi și medievale ; a adus o contribuție serioasă la studierea istoriei obștii-marcă. — 95, 134, 136.
- Mazzini, *Giuseppe* (1805—1872) — revoluționar italian democrat-burghez, unul dintre conducătorii mișcării de eliberare națională din Italia ; în 1849 șeful guvernului provizoriu al Republicii romane ; în 1850 unul dintre întemeietorii Comitetului Central al Democrației europene cu sediul la Londra ; în 1864, la înființarea Asociației Internaționale a Muncitorilor, a încercat s-o supună influenței sale ; în 1871 a luat atitudine împotriva Comunei din Paris și a Internaționalei ; a căutat să împiedice dezvoltarea unei mișcări muncitorești de

- sine stătătoare în Italia. — 208, 211, 222.
- McEnnis** — corespondentul la Saint Louis al ziarului „The Missouri Republican”. — 306.
- McLennan, John Ferguson** (1827—1881) — jurist și istoric scoțian, autorul unor lucrări de istorie a căsătoriei și a familiei. — 36, 52, 67, 87, 127.
- Meister, Heinrich Ernst August** (1842—1906) — social-democrat german, fabricant de tutun, din 1884 deputat în Reichstag; delegat la Congresul internațional muncitoresc socialist din 1889. — 531.
- Meitzen, August** (1822—1910) — statistician, istoric și economist burghez german; a scris o serie de lucrări tratând istoricul relațiilor agrare în Germania. — 246, 248.
- Mendelson, Stanislaw** (1857—1913) — socialist polonez, publicist, delegat la Congresul internațional muncitoresc socialist din 1889; unul dintre întemeietorii Partidului socialist polonez (1892); în ultimii ani ai secolului al XIX-lea s-a îndepărtat de mișcarea muncitorească. — 531.
- Menger, Anton** (1841—1906) — jurist burghez austriac, profesor la Universitatea din Viena. — 479, 495.
- Menke, Heinrich Theodor de** (1819—1892) — geograf german, a revizuit lucrarea intitulată „Hand-Atlas für die Geschichte des Mittelalters und der neuen zeit” de K. V. Spruner. — 393.
- Mentel, Christian Friedrich** (n. 1812) — croitor, membru al Ligii celor drepti; în 1846—1847 a fost închis. — 210.
- Metternich, Clemens Wenzel Lothar, prinț de** (1773—1859) — om de stat și diplomat austriac reacționar; ministru de externe (1809—1821) și cancelar (1821—1848), unul dintre întemeietorii Sfintei Alianțe. — 415, 436.
- Mierosławski, Ludwig** (1814—1878) — revoluționar polonez, istoric și militar, a luat parte la răscoalele din 1830—1831 și 1846 din Polonia; în 1848 a condus răscoala de la Poznan, iar în 1849 lupta insurgenților din Sicilia; în 1849 a avut comanda armatei revoluționare din Baden-Palatinat; în deceniul al 6-lea a avut legături cu cercurile bonapartistice; în timpul răscoalei din Polonia din 1863—1864 a fost numit dictator al guvernului național polonez; după înfringerea răscoalei a emigrat în Franța. — 317, 318.
- Mignet, François-Auguste-Marie** (1796—1884) — istoric francez, burghez liberal din timpul Restaurației; a recunoscut rolul luptei de clasă în istoria dezvoltării societății burgheze. — 297.
- Mihailovski, Nikolai Konstantinovič** (1842—1904) — sociolog, publicist și critic literar rus, ideolog marcant al narodnicismului liberal, adversar al marxismului; adept al metodei subiective, antiștiințifice în sociologie; unul dintre redactorii revistelor „Otecestvennie zapiski” și „Russkoe bogatstvo”. — 206.
- Milde, Karl August** (1805—1861) — fabricant de stambă din Breslau, liberal; în mai-iunie 1848 președinte al Adunării naționale prusiene (aripa de dreapta); ministru al comerțului (iunie-septembrie 1848). — 421.
- Mirbach, Otto von** — ofițer de artilerie în rezervă, prusian, democrat mic-burghez; a luat parte la revoluția din 1848—1849; comandant al Elberfeldului în timpul insurecției din mai 1849; după înfringerea insurecției a emigrat din Germania. — 474.
- Moleschott, Jacob** (1822—1893) — fiziolog și filozof olandez, reprezentant al materialismului vulgar; a fost profesor la o serie de instituții de învățământ superior din Germania, Elveția și Italia. — 278.

- Moll, Joseph** (1812—1849) — militant de seamă al mișcării muncitorești germane și internaționale, de profesie ceasornicar, unul dintre conducătorii Ligii celor drepti; membru în Comitetul Central al Ligii comunistilor; în iulie-septembrie 1848 președintele Uniunii muncitorilor din Köln, membru în Comitetul districtual al democraților din Renania; după evenimentele din septembrie 1848 de la Köln a emigrat la Londra, de unde s-a reîntors curînd în Germania sub o identitate falsă; a desfășurat muncă de agitație în diferite districte din Germania; în 1849 a participat la insurecția din Baden-Palatinat; a fost ucis în lupta de pe Murg. — 209, 215, 218, 220.
- Mommsen, Theodor** (1817—1903) — istoric burghez german, autorul unor lucrări despre istoria Romei antice. — 100, 119—120, 123.
- Monceau** — militant în mișcarea sindicală franceză, delegat la Congresul muncitoresc socialist internațional din 1889. — 512.
- Moore Samuel** (aprox. 1830—1912) — jurist englez, membru al Internaționalei I; a tradus în limba engleză volumul I al „Capitalului” (împreună cu Ed. Aveling) și „Manifestul Partidului Comunist”; prieten al lui Marx și Engels. — 355.
- Morgan, Lewis Henry** (1818—1881) — etnograf și arheolog american, a cercetat istoria comunei primitive și originea familiei la irochezi; materialist spontan. — 26, 27, 30, 35—39, 42, 44, 48, 51, 68, 83—89, 95, 101—106, 114, 122, 130, 136, 152, 172, 173.
- Morny, Charles-Auguste-Louis-Joseph**, duce de — frate vitreg al lui Napoleon al III-lea, om politic francez, bonapartist, deputat în Adunarea națională legislativă (1849—1851), unul dintre organizatorii loviturii de stat de la 2 decembrie 1851; ministru de interne (decembrie 1851 - ianuarie 1852); președinte al Corpului legislativ (1854—1856 și 1857—1865). — 426.
- Morris, William** (1834—1896) — poet, prozator și om de arte englez; în deceniul al 9-lea a participat la mișcarea muncitorească și socialistă; în 1884—1889, unul dintre conducătorii Ligii socialiste; la sfîrșitul deceniului al 9-lea cade sub influența anarhiștilor; delegat la Congresul internațional muncitoresc socialist din 1889. — 523, 531.
- Moschos** (sec. II î.e.n.) — poet idilic grec. — 78.
- Mülberger, Artur** (1847—1907) — medic, publicist mic-burghez german, proudhonist. — 323.

N

Napoleon I Bonaparte (1769—1821) — împărat al francezilor (1804—1814 și 1815). — 18, 70, 87, 204, 244, 283, 313, 405, 413, 415, 419, 457.

Napoleon al III-lea (Ludovic Bonaparte) (1808—1873) — nepotul lui Napoleon I, președintele celei de-a II-a Republici (1848—1852), împărat al francezilor (1852—1870). — 6, 194, 202, 250, 309, 310, 410—415, 425—432, 434—439, 444, 447.

Napoleon cel mic — vezi *Napoleon al III-lea*.

Nearhos (aprox. 360—aprox. 312 î.e.n.) — comandant de flotă macedonean, participant la campaniile lui Alexandru Macedon; a întocmit o descriere a expediției flotei macedonene din India în Mesopotamia (326—324 î.e.n.). — 63.

Němeček, T. — muncitor ceh, social-democrat. — 531.

- Nero** (37—68) — împărat roman (54—68). — 13, 14.
- Niebuhr, Barthold Georg** (1776—1831) — istoric și cercetător al antichității, autorul unor lucrări de istorie a lumii antice. — 100, 101, 123, 165.
- Nieuwenhuis, Ferdinand Domela** (1846—1919) — militant al mișcării muncitorești olandeze, unul dintre întemeietorii Partidului muncitoresc social-democrat olandez; din 1888 deputat în parlament; unul dintre vicepreședinții Congresului internațional muncitoresc socialist din 1889; în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea anarhist. — 505, 523, 531.
- Nicolaie I** (1796—1855) — împărat al Rusiei (1825—1855). — 406, 410, 411, 415, 427.
- Nothjung, Peter** (c. 1823—1880) — croitor german, membru al Comunității din Köln a Ligii comuniștilor; în 1852, unul dintre inculpați în procesul comuniștilor de la Colonia; condamnat la șase ani închisoare. — 222.
- Novikova, Olga Alekseevna** (1840—1925) — publicistă rusă, a trăit vreme îndelungată în Anglia; în deceniul al 8-lea a jucat rolul de agent diplomatic al guvernului rus pe lângă Gladstone. — 189.
- O
- Oborski, Ludwig** (1787—1873) — colonel polonez, revoluționar, a luat parte la răscoala din Polonia din 1830—1831, după care a emigrat la Londra; militant al asociației „Fraternal Democrats”; în 1849 comandant de divizie în armata revoluționară din Baden-Palatinat. — 344.
- Odoacru** (aprox. 434—493) — una dintre căpeteniile obștilor germanice în slujba împăraților romani de apus; în 476 l-a detronat pe împăratul Romulus Augustus și s-a proclamat rege al primului regat „barbar” de pe teritoriul Italiei. — 140.
- Olga** (n. 969) — mare cneaghină de Kiev, a condus vechiul stat rus după moartea soțului ei, Igor (945), atîta timp cît fiul ei Sveatoslav Igorevici a fost minor. — 131.
- Orléans** — dinastie de regi din Franța (1830—1848). — 313.
- Orsini, Felice** (1819—1858) — democrat burghez italian, republican, a luat parte la lupta pentru eliberarea națională și unificarea Italiei; în 1858, săvîrșind un atentat împotriva lui Napoleon al III-lea, a fost executat. — 412.
- Oșanina, Maria Nikolaevna** (născută Olovenikova) (1853—1898) — revoluționară narodnică rusă; membră în Comitetul executiv al organizației secrete „Narodnaia volia”, din 1882 a trăit în emigrație la Paris; reprezentantă în străinătate a Comitetului executiv al organizației „Narodnaia volia”. — 471—473.
- Otho, Marcus Salvius Oto** (32—69) — om de stat roman, guvernatorul provinciei Lusitania (partea de sud-vest a Peninsulei Iberice); în ianuarie 69 a folosit răscoala plebeilor împotriva împăratului Galba, organizînd o conjurație a pretorienilor împotriva acestuia; după asasinarea lui Galba a fost proclamat împărat; în aprilie 69, fiind înfrînt în războiul civil, care continua, s-a sinucis. — 13.
- Otto, Karl Wunibald** (n. aprox. 1809) — chimist german, în 1848—1849 membru al Uniunii muncitorilor din Köln, membru al Ligii comuniștilor, unul dintre inculpați în procesul comuniștilor de la Colonia (1852), condamnat la cinci ani închisoare. — 223.
- Otto I** (912—973) — rege german (936—973) și împărat al Sfîntului Imperiu

roman de națiune germană (962—973). — 401.

Owen, Robert (1771—1858) — mare socialist utopist englez. — 475.

P

Palgrave, Robert Harry Inglis (1827—1919) — bancher și economist englez, editorul revistei „The Economist” (1877—1883). — 197.

Palmerston, Henry John Temple, viconte (1784—1865) — om de stat englez; la începutul activității sale tory, din 1830 unul dintre liderii aripii de dreapta a whigilor; lord-cancelar; ministru de externe (1830—1834, 1835—1841 și 1846—1851), ministru de interne (1852—1855) și prim-ministru (1855—1858 și 1859—1865). — 412, 427.

Pare, William (1805—1873) — economist englez, de profesiune țimplar, a luat parte la mișcarea cooperatistă, adept al lui Owen; autorul unor lucrări de economie politică. — 487.

Parnell, William — militant sindical englez, de profesiune țimplar; secretar onorific al lui „Labour Electoral Association” a trade-unionurilor din Londra. — 531.

Peel, sir Robert (1788—1850) — om de stat și economist englez, lider al torylor moderați, care au primit, după numele lui, denumirea de peeliști; ministru de interne (1822—1827 și 1828—1830), prim-ministru (1834—1835 și 1841—1846); în 1842 a introdus o reformă tarifară prin care se reducea vama la o serie de mărfuri de import și se reglementau taxele vamale la cereale; în 1846, cu sprijinul liberalilor, a obținut abrogarea legilor cerealelor. — 365.

Perseu (212—166 î.e.n.) — ultimul rege al Macedoniei (179—168 î.e.n.). — 142.

Persius (Aulus Persius Flaccus) (34—62) — poet satiric roman, a biciuit moravurile decadente ale societății romane din epoca sa; adept al filozofiei stoice. — 10.

Petty, sir William (1623—1687) — economist și statistician englez, întemeietorul economiei politice clasice burgeze engleze. — 491.

Peucker, Eduard (1791—1876) — general prusian, ministru de război în așa-zisul guvern de la Frankfurt (1848—1849); a comandat trupele contrarevoluționare care au luat parte în 1849 la înăbușirea răscoalei din Baden-Palatinat. — 317, 318.

Pfänder, Karl (aprox. 1818—1876) — pictor miniaturist, din 1845 emigrant la Londra; membru al Ligii celor drepi și al Asociației culturale a muncitorilor germani din Londra, membru al Organului central al Ligii comunistilor și al Consiliului General al Asociației Internaționale a Muncitorilor (noiembrie 1864—1867 și 1870—1872); prieten și tovarăș de luptă al lui Marx și Engels. — 215.

Pisistratos (aprox. 600—527 î.e.n.) — tiran al Atenei (cu întreruperi între 560—527 î.e.n.). — 116.

Pius al IX-lea (1792—1878) — papă (1846—1878). — 317.

Planteau, François-Edouard (n. 1838) — om politic radical francez, din 1885 membru al Camerei deputaților; în 1887—1889 aderă la socialiști; din 1889 boulangist. — 512.

Platon (c. 427—c. 347 î.e.n.) — filozof idealist din Grecia antică, ideolog al aristocrației sclavagiste. — 8.

Pliniu cel Bătrîn (Caius Plinius Secundus) (23—79) — naturalist roman, autorul lucrării „Historia naturalis” în 37 de cărți. — 138, 142.

Plutarh (aprox. 46—aprox. 125) — moralist și filozof idealist grec, autorul celebrelor „Vieți paralele”. — 66.

Popp, Julius (1849—1902) — militant al mișcării muncitorești austriece, social-democrat, de profesiune croitor ; delegat la Congresul internațional socialist al muncitorilor din 1889. — 531.

Popper, G. — muncitor austriac, social-democrat. — 531.

Procopios din Caesarea (sfârșitul secolului al V-lea—aprox. 562) — istoric bizantin, a luat parte la o serie de campanii militare pe care le-a descris într-o istorie a războaielor lui Justinian cu perșii, vandalii și goții, în 8 volume. — 71.

Proudhon, Pierre-Joseph (1809—1865) — publicist francez, sociolog și economist, ideolog al micii burghezii, unul dintre întemeietorii anarhismului. — 175, 176, 180, 181, 185, 220, 290, 323, 326, 350, 483—485.

Puțkamer, Robert Victor (1820—1900) — om de stat reacționar prusian, ministru de interne (1881—1888) ; a organizat urmărirea social-democraților în perioada legii excepționale împotriva socialiștilor. — 423.

Q

Quintilia — familie de patricieni romani. — 118.

R

Racine, Jean (1639—1699) — dramaturg francez, reprezentant de seamă al clasicismului francez. — 446.

Rackow, Heinrich — social-democrat german, proprietarul unei tutungerii ; din 1879 emigrant la Londra, membru

al Asociației culturale a muncitorilor germani din Londra. — 500.

Ranc, Arthur (1831—1908) — om politic și publicist francez, republican burghez moderat, în ultimele două decenii ale secolului al XIX-lea a jucat un rol de seamă în presa burghezo-republicană ; a fost o vreme membru în Camera deputaților, apoi senator. — 517.

Regnault, Elias-Georges-Soulange-Oliva (1801—1868) — istoric și publicist burghez francez. — 190.

Reichel, Alexander (1853—1921) — social-democrat elvețian, avocat. — 503, 505, 531.

Reiff, Wilhelm Joseph (n. aprox. 1822) — membru al Ligii comuniștilor și al Uniunii muncitorilor din Köln ; în 1850 a fost exclus din Liga comuniștilor ; condamnat la cinci ani închisoare în procesul comuniștilor de la Colonia. — 223.

Renan, Joseph-Ernest (1823—1892) — filozof idealist și istoric francez ; a scris lucrări de istorie a creștinismului. — 9, 220.

Relies — socialist francez, posibilist. — 516.

Ricardo, David (1772—1823) — economist englez ; unul dintre cei mai de seamă reprezentanți ai economiei politice clasice burgheze. — 176—179, 187.

Richelieu, Armand-Jean du Plessis, duce de (1585—1642) — cardinal, celebru om de stat francez din perioada absolutismului. — 441.

Rieger, Eduard (n. 1869) — publicist social-democrat ceh. — 531.

Robespierre, Maximilian-Marie-Isidore de (1758—1794) — figură marcantă a revoluției franceze, conducătorul ia-

- cobinilor, șeful guvernului revoluționar (1793—1794). — 285.
- Rodbertus (Jagetzow), Johann Karl** (1805—1875) — mare proprietar funciar prusian, economist, ideolog al iuncherimii îmburghezite; teoretician al „socialismului de stat”, prusian. — 175, 178, 180—182, 184—187, 487, 490.
- Röser, Peter Gerhard** (1814—1865) — militat al mișcării muncitorești germane, de profesiune muncitor la fabrica de țigări din Köln; în 1850 membru al Ligii comunistilor, președinte al Organului central al Ligii; unul dintre principalii inculpați în procesul comunistilor de la Colonia; a fost condamnat la șase ani închisoare; ulterior a devenit adept al lui Lassalle. — 223.
- Rotteck, Karl Wenzeslaus Rodecker von** (1775—1840) — istoric și om politic burghez german, liberal. — 421.
- Rousseau, Jean-Jacques** (1712—1778) — mare iluminist francez, democrat, filozof deist, ideolog al micii burghezii revoluționare. — 281.
- Roussel, Ferdinand** (n. 1839) — socialist și sindicalist francez, de profesiune croitor; delegat la Congresul internațional muncitoresc socialist din 1889. — 512.
- Ruge, Arnold** (1802—1880) — publicist german, tânăr hegelian; radical burghez; în 1848 membru al Adunării naționale de la Frankfurt (aripa stângă); în deceniul al 6-lea, unul dintre conducătorii emigrației germane mic-burgheze din Anglia; după 1866, național-liberal. — 222.
- Russel, Lord John** (1792—1878) — om de stat englez, liderul whigilor, prim-ministru (1846—1852 și 1865—1866), ministru de externe (1852—1853 și 1859—1865). — 427.
- S**
- Sabor, Adolf** (1841—1907) — social-democrat german, învățător; din 1884 deputat în Reichstag. — 531.
- Saint-Simon, Claude-Henry de Rouvroy, conte de** (1760—1825) — mare socialist utopist francez. — 477, 484.
- Salvianus din Marsilia** (aprox. 390—484) — scriitor creștin, episcop al Marsiliei, autorul lucrării „De gubernatione dei”. — 145, 148.
- Sams, K.** — social-democrat austriac. — 531.
- Sand, Karl Ludwig** (1795—1820) — student german, a luat parte la mișcarea liberală a intelectualității din Germania; a fost executat pentru că l-a ucis pe scriitorul reacționar Kotzebue. — 320.
- Saussure, Henri de** (1829—1905) — zoolog elvețian. — 39.
- Savoia** — dinastie italiană; a existat din secolul al XI-lea, la început casa domnitoare a comitatului Savoia, iar din 1416 a ducatului Savoia; ulterior dinastie de regi ai Sardiniei (1720—1861) și apoi de regi ai Italiei (1861—1946). — 430.
- Sax, Emil** (1845—1927) — economist burghez austriac. — 323.
- Schapper, Karl** (aprox. 1812—1870) — unul dintre conducătorii Ligii celor drepte și ai Asociației culturale a muncitorilor germani din Londra; membru al Organului central al Ligii comunistilor, a luat parte la revoluția din 1848—1849; în 1850, după sciziunea din Liga comunistilor, a condus împreună cu Willich fracțiunea sectară ostilă lui Marx; în 1856 s-a apropiat din nou de Marx; în 1865 membru al Consiliului General

- al Asociației Internaționale a Muncitorilor. — 200, 208, 214, 218, 220, 223.
- Scherer, Heinrich* (1847—1919) — avocat elvețian, social-democrat. — 505.
- Schiller, Friedrich von* (1759—1805) — ilustru reprezentant al poeziei clasice germane; opera sa a stimulat dezvoltarea conștiinței naționale a poporului german și spiritul de luptă împotriva tiraniei feudale. — 281.
- Schinderhannes* — vezi *Bückler, Johann*.
- Schlöffel, Gustav Adolf* (aprox. 1828—1849) — student și ziarist revoluționar, a luat parte la revoluția din 1848—1849 din Germania și Ungaria; a căzut în luptă. — 18.
- Schlosser, Friedrich Christoph* (1776—1861) — istoric burghez german, liberal; șeful școlii de istoriografie germană de la Heidelberg. — 420.
- Schnapphahnski - Lichnowski* — vezi *Lichnowski, Felix*.
- Schneeweiss, K.* — muncitor austriac, social-democrat. — 531.
- Schneider II, Karl* — avocat din Köln, democrat mic-burghez; în 1848 președinte al Asociației democratice din Köln, membru al Comitetului districțial al democraților din Renania; în 1849 a apărut pe Marx și Engels în procesul intentat lui „*Neue Rheinische Zeitung*”; unul dintre inculpați în procesul intentat Comitetului districțial al democraților din Renania la 8 februarie 1849; în 1849 deputat în Camera a doua (extrema stângă); în 1852 apărător în procesul comuniștilor de la Colonia. — 200, 201.
- Schoemann, Georg Friedrich* (1793—1879) — istoric și filolog german, autor al unor lucrări de istorie a Greciei antice. — 66, 103.
- Schulze-Delitzsch, Franz-Hermann* (1808—1883) — economist mic-burghez și om politic german; a militat pentru unificarea Germaniei sub hegemonia Prusiei; unul dintre întemeietorii Uniunii naționale; în deceniul al 7-lea unul dintre conducătorii partidului progresist; a încercat să abată muncitorii de la lupta revoluționară prin organizarea de societăți cooperatiste. — 19.
- Schumacher, Georg* (n. 1844) — social-democrat german; de profesiune muncitor tăbăcar, mai târziu patron; în 1872 delegat al secției din Solingen la Congresul de la Haga al Asociației Internaționale a Muncitorilor; membru în Reichstag (1884—1898); a făcut parte din aripa oportunistă a social-democrației; în 1898, în timpul alegerilor pentru Reichstag, a trecut de partea liberalilor, fapt pentru care a fost exclus din partidul social-democrat din Germania. — 531.
- Schurz, Karl* (1829—1906) — democrat mic-burghez; în 1849 a luat parte la insurecția din Baden-Palatinat; a emigrat în Elveția, și de acolo în S.U.A.; a luat parte la războiul civil de partea statelor din Nord; a jucat un rol conducător în partidul republican; ulterior — om de stat, ministru de interne (1877—1881). — 221.
- Schweitzer, Johann Baptist von* (1833—1875) — avocat din Frankfurt pe Main; redactor-șef al publicației „*Social-Demokrat*” (1864—1867); președinte al Uniunii generale a muncitorilor germani (1867—1871); lassallean, a susținut politica lui Bismarck de unificare „de sus” a Germaniei, sub hegemonia Prusiei; a încercat să împiedice pe muncitorii germani să adere la Asociația Internațională a Muncitorilor; a luptat împotriva Partidului muncitoresc social-democrat; în 1872, după descoperirea legăturilor sale cu guvernul prusian, a fost exclus din Uniunea generală a muncitorilor germani. — 175.

- Scott, sir Walter** (1771—1832) — romancier englez, născut în Scoția, creatorul romanului istoric vest-european. — 130.
- Seneca, Lucius Annaeus** (aprox. 4 î.e.n.—65 e.n.) — filozof și om politic roman, reprezentant de seamă al școlii neostoice; etica sa idealistă, reacționară, a influențat formarea dogmaticii creștine. — 10.
- Serno—Solovievici, Aleksandr Aleksandrovici** (1838—1869) — democrat-revoluționar rus, discipol al lui Cernișevski; la începutul deceniului al 7-lea a luat parte la mișcarea revoluționară din Rusia, apoi a emigrat la Geneva; membru al Asociației Internaționale a Muncitorilor; a activat în mișcarea muncitorească elvețiană. — 345.
- Servius Tullius** (578—534 î.e.n.) — al șaselea dintre regii Romei. — 125.
- Schelley, Percy Bysshe** (1792—1822) — poet englez, reprezentant al romantismului revoluționar, ateu. — 492.
- Shipton, George** — trade-unionist, reformist, secretar al trade-unionului zugravilor, iar în 1871—1896 secretar al Consiliului din Londra al trade-unionurilor. — 526.
- Siegl** — muncitor social-democrat austriac. — 531.
- Singer, Paul** (1844—1911) — militant de frunte al social-democrației germane; din 1887 membru, iar din 1890 președinte al Comitetului de conducere al Partidului social-democrat din Germania; deputat în Reichstag (1884—1911), din 1885 președintele fracțiunii social-democrate din Reichstag; a luptat activ împotriva oportunismului și revizionismului. — 531.
- Sismondi, Jean - Charles - Léonard - Simonde de** (1773—1842) — economist și istoric elvețian, a criticat capitalismul „de pe poziții mic-burgheze” (Lenin) și a idealizat mica producție; reprezentant de seamă al romantismului economic. — 491.
- Smith, Adam** (1723—1790) — economist englez, unul dintre reprezentanții marcanți ai economiei politice clasice burgheze. — 359, 477, 487, 490.
- Smith, Adolph (Smith Headingley)** — ziarist englez, socialist, în 1871 a aderat la „Séction française de 1871” din Londra, ostilă Consiliului General al Asociației Internaționale a Muncitorilor; din deceniul al 9-lea membru al Federației social-democrate, apropiat de posibilității francezi. A publicat articole în care l-a calomniat pe Marx și pe adepții săi. — 378.
- Smith Headingley** — vezi **Smith, Adolph**.
- Sobotka, Alois** — țesător ceh, ulterior publicist, social-democrat. — 531.
- Soetbeer, Georg Adolph** (1814—1892) — economist și statistician burghez. — 456.
- Solon** (aprox. 638—558 î.e.n.) — legiuitor atenian celebru; sub presiunea maselor populare a impus o serie de legi îndreptate împotriva aristocrației gentilice. — 100, 109, 112, 113, 125, 171.
- Soulouque, Faustin** (aprox. 1782—1867) — președinte al republicii Haiti (1847—1849); în 1849 s-a proclamat împărat, luându-și numele de Faustin I (1849—1859). — 6.
- Spruner von Merz, Karl** (1803—1892) — istoric și cartograf german, a editat atlasuri istorice; autorul unor lucrări de istorie a Germaniei. — 393.
- Starcke, Carl Nicolai** (1858—1926) — filozof și sociolog danez. — 265, 277, 281, 286, 288.
- Steck, A.** — avocat elvețian, social-democrat. — 531.
- Stendstrand** — mare comerciant olandez stabilit în Anglia. — 385.

- Stein, Julius* (1813—1883) — profesor titular la Breslau, publicist democrat, în 1848 deputat în Adunarea națională prusiană (aripa stingă). — 19.
- Stepneak* — vezi *Kravcinski, Serghei Mihailovici*.
- Stieber, dr. Wilhelm* (1812—1882) — funcționar de poliție prusian, șef al poliției politice din Prusia (1850—1860); martor principal și unul dintre organizatorii procesului comunistilor de la Colonia din 1852. — 207, 216.
- Stirner, Max* (pseudonimul lui *Caspar Schmidt*) (1806—1856) — filozof și scriitor german, tânăr hegelian, unul dintre ideologii individualismului burghez și ai anarhismului. — 271, 290.
- Stoecker, Adolf* (1835—1909) — preot și om politic reacționar; în 1878 întemeietor și conducător al partidului social-creștin, apropiat de aripa de extremă dreaptă a partidului conservator, dușman inveterat al mișcării socialiste muncitorești și propovăduitor al antisemitismului; din 1881 membru în Reichstag. — 457.
- Strauss, David Friedrich* (1808—1874) — filozof și publicist german, tânăr hegelian, autorul cărții „Das Leben Jesu”; după 1866, național-liberal. — 9, 271, 273, 290.
- Struve, Gustav* (1805—1870) — avocat și publicist, democrat mic-burghez, unul dintre conducătorii mișcărilor revoluționare din aprilie și septembrie 1848 din Baden, precum și al insurecției din 1849 din Baden-Palatinat; după înfrângerea revoluției a emigrat; a fost unul dintre conducătorii emigrației mic-burgheze germane din Anglia; mai târziu a participat la războiul civil din S.U.A. de partea statelor din Nord. — 343.
- Štunc, Václav* (1858—1939) — muncitor turnător ceh, apoi ziarist, social-democrat. — 531.
- Sugenheim, Samuel* (1811—1877) — istoric burghez german. — 56.
- Sybel, Heinrich von* (1817—1895) — istoric și om politic burghez german, național-liberal; unul dintre ideologii unificării „de sus” a Germaniei, sub hegemonia Prusiei; director al arhivelor statului din Prusia; adept al unei Germanii mici; a scris lucrări pătrunse de spiritul prusacismului și șovinismului reacționar. — 428.

T

Tacit (Publius Cornelius Tacitus) (aprox. 55—aprox. 120) — mare istoric și om politic roman. — 13, 28, 33, 70, 92, 133, 134—140, 141.

Tarquinius Superbus (534—aprox. 509 i.e.n.) — al șaptelea și ultimul dintre regii semilegendari ai Romei; potrivit legendei, a fost izgonit din Roma în urma unei răscoale populare care a desființat monarhia și a instaurat republica. — 124, 126.

Taylor, Sedley (a doua jumătate a secolului al XIX-lea — începutul secolului al XX-lea) — participant la mișcarea cooperatistă din Anglia; a pledat pentru un sistem de participare a muncitorilor la profiturile capitaliștilor. — 491.

Teocrit — poet grec din secolul al III-lea i.e.n. — 78.

Theoderic (Theodoric) — numele a trei regi goți: a doi regi ai goților de vest — Theoderic I (aprox. 418—451) și Theoderic al II-lea (aprox. între 453—466) — și al unui rege al ostrogoților — Theoderic cel Mare (474—526). — 123.

Theodoric — vezi *Theoderic*.

- Thierry, Jacques-Nicolas-Augustin* (1795-1856) — istoric francez, liberal burghez din epoca Restaurației; în lucrările sale a apreciat pînă la un anumit grad importanța factorilor materiali și a luptei de clasă în istoria dezvoltării societății feudale și burheze. — 297.
- Thiers, Louis-Adolphe* (1797—1877) — istoric și om de stat francez, orléanist, ministru de interne (1832, 1834), prim-ministru (1836, 1840), în 1871 șeful puterii executive (președinte al Consiliului de Miniștri), președinte al republicii (1871—1873), călăul Comunei din Paris. — 297, 440.
- Thile, Karl Hermann von* (1812—1889) — diplomat prusian; subsecretar de stat la Ministerul de Externe al Prusiei (1862—1871), secretar de stat la Ministerul de Externe al Reichului german (1871—1873). — 437.
- Thompson, William* (aprox. 1785—1833) — economist irlandez, a folosit teoria lui Ricardo pentru a trage concluzii socialiste; adept al lui Owen. — 176, 487—492.
- Tiberiu* (42 î.e.n.—37 e.n.) — împărat roman (14—37). — 13, 123.
- Tschech, Heinrich Ludwig* (1789—1844) — funcționar prusian, primar la Storkow (1832—1841), democrat; a fost executat pentru participarea la un atentat împotriva regelui Frederic Wilhelm al IV-lea. — 422.
- Tucidide* (aprox. 460—400 î.e.n.) — istoric grec, autorul lucrării „Războiul peloponeziac”. — 105.
- Tudor* — dinastie regală în Anglia. — 399.
- U
- Ucekar, C.* — muncitor austriac, social-democrat. — 531.
- Ullila (Wuliila)* (aprox. 311—383) — cleric și politician vizigot, episcop, i-a creștinat pe goți; a inventat alfabetul gotic și a tradus Biblia în limba gotică. — 123.
- V
- Vaillant, Edouard* (1840—1915) — socialist francez, blanquist, membru al Comunei din Paris; membru al Consiliului General al Asociației Internaționale a Muncitorilor (1871—1872), delegat la Congresul de la Lausanne (1867), la Conferința de la Londra (1871) și la Congresul de la Haga (1872); în urma hotărîrii congresului de a muta sediul Consiliului General la New York, s-a retras din Asociația Internațională a Muncitorilor; a activat în cadrul mișcării socialiste din Franța; unul dintre vicepreședinții Congresului internațional muncitoresc socialist din 1889, unul dintre fondatorii Partidului socialist francez (1901); în timpul primului război mondial, social-șovinist. — 512.
- Van Beveren, Edmond* — socialist belgian. — 531.
- Vanderbilt* — mari magnați americani ai finanțelor și industriei. — 254, 425.
- Varus, Publius Quintilius* (aprox. 53 î.e.n.—9 e.n.) — om politic și comandant de oști roman, guvernator al Siriei (7—5 î.e.n.), apoi comandant suprem al provinciei Germania (7—9 e.n.); în timpul răscoalei triburilor germanice, după înfrîngerea din Pădurea teutoburgică, s-a sinucis. — 118.
- Veleda* (sec. I) — preoteasă și profetesă din tribul germanic al bructerilor, sub comanda lui Civilis a luat parte activă la răscoala triburilor ger-

- manice și galice împotriva stăpînirii romane (69—70 sau 71). — 135.
- Venedey, Jacob* (1805—1871) — publicist radical german, în deceniul al 4-lea unul dintre conducătorii Ligii celor proscrisi de la Paris; în 1848—1849 membru al Adunării naționale de la Frankfurt (aripa stîngă); după revoluția din 1848—1849 liberal. — 208.
- Vogt, Karl* (1817—1895) — naturalist german, materialist vulgar, democrat mic-burghez; în 1848—1849 membru al Adunării naționale de la Frankfurt (aripa stîngă); în iunie 1849, unul dintre cei cinci regenți ai imperiului; în 1849 a emigrat în Elveția; în deceniile al 6-lea și al 7-lea, agent plătit al lui Ludovic Bonaparte; unul dintre participanții cei mai activi la campania de calomnie pornită împotriva revoluționarilor proletari; Marx l-a demascat în pamfletul său „Domnul Vogt” (1860). — 278, 344.
- Volders, Jean* (1855—1896) — publicist belgian, socialist, unul dintre întemeietorii Partidului muncitoresc din Belgia; delegat la Congresul internațional muncitoresc socialist din 1889. — 503, 524, 525.
- Voltaire, François-Marie-Arouet de* (1694—1778) — filozof deist francez, scriitor satiric, istoric, eminent reprezentant al iluminismului burghez din secolul al XVIII-lea; a luptat împotriva absolutismului și catolicismului. — 281, 303.
- W
- Wachsmuth, Ernst Wilhelm Gottlieb* (1784—1866) — istoric burghez german, profesor la Leipzig, autorul unor lucrări de istorie antică și de istorie a Europei. — 66.
- Wagner, Adolph* (1835—1917) — economist burghez german, adept al economiei politice vulgare, reprezentant al așa-numitei școli sociale-juridice în economia politică, socialist de catedră; întemeietorul partidului social-creștin. — 180.
- Wagner, Richard* (1813—1886) — mare compozitor german. — 43.
- Waltz, Georg* (1813—1886) — istoric german, cercetător al evului mediu; autor al unei lucrări de istorie a evului mediu în Germania; profesor la Göttingen. — 136.
- Waldersee, Friedrich Gustav, conte de* (1795—1864) — general prusian și teoretician militar, ministru de război (1854—1858). — 423.
- Warren, sir Charles* (1840—1927) — genist și funcționar colonial englez; șeful poliției din Londra (1886—1888), a înăbușit în sine demonstrația muncitorilor din Londra din 13 noiembrie 1887. — 508.
- Watson, John Forbes* (1827—1892) — medic englez, funcționar colonial, director al Muzeului indian din Londra (1858—1879), autorul unor lucrări despre India. — 46.
- Weerth, Ferdinand* (1774—1836) — pastor german, tatăl lui Georg Weerth. — 5.
- Weerth, Georg* (1822—1856) — poet proletar german, publicist, membru al Ligii comuniștilor, în 1848—1849 folietonistul ziarului „Neue Rheinische Zeitung”; prieten al lui Marx și Engels. — 5—8, 408.
- Weiguny, Anton* (1851—1914) — social-democrat austriac, de profesiune croitor, apoi publicist; din 1907 membru al Camerei deputaților. — 531.
- Weitling, Christian Wilhelm* (1808—1871) — militant de seamă al mișcării muncitorești din Germania în perioada apariției acesteia, de profesiune croitor; membru al Ligii celor

- drepti; a propagat comunismul utopic egalitar, care a jucat un rol pozitiv pînă la elaborarea comunismului științific, fiind „primul impuls teoretic independent al proletariatului german” (Engels); în 1849 a emigrat în America, unde, după scurt timp, s-a retras din mișcarea muncitorească. — 176, 210—212, 214, 221, 353.
- Welcker, Karl Theodor* (1790—1869) — jurist german din Baden, publicist liberal; în 1848—1849 membru al Adunării naționale de la Frankfurt (centrul de dreapta). — 421.
- Wellington, Arthur Wellesley, duce de* (1769—1852) — comandant de oști și om de stat englez; tory; în 1808—1814 și 1815 a comandat trupele engleze în războaiele împotriva lui Napoleon I, pe care l-a învins la Waterloo; șef al departamentului artileriei (1818—1827), comandant suprem al armatei engleze (1827—1828, 1842—1852), prim-ministru (1828—1830), ministru de externe (1834—1835). — 397, 440.
- Wermuth* — directorul poliției din Hanovra, martor al acuzării în procesul comuniștilor de la Colonia din 1852; a scris în colaborare cu Stieber cartea „Die Communisten-Verschwörungen des neunzehnten Jahrhunderts”. — 207, 216.
- Westermarck, Eduard Alexander* (1862—1939) — etnograf și sociolog burghez finlandez. — 39, 40, 42.
- Wiener, V.* — muncitor austriac social-democrat. — 531.
- Wilhelm I* (1797—1888) — rege al Prusiei (1861—1888), împărat al Germaniei (1871—1888). — 314, 416, 441, 464.
- Wilhelm al II-lea* (1859—1941) — rege al Prusiei și împărat al Germaniei (1888—1918). — 376, 377, 497.
- Wilhelm al III-lea* (1817—1890) — rege al Țărilor de Jos (1849—1890). — 435.
- Willich, August* (1810—1878) — locotenent prusian; a demisionat din armată din cauza convingerilor sale politice; membru al Ligii comuniștilor; în 1849 comandantul unui corp de voluntari în timpul insurecției din Baden-Palatinat; în 1850, după sciziu-neea din Liga comuniștilor, împreună cu Schapper, conducător al fracțiunii sectare ostile lui Marx; în 1853 a emigrat în S.U.A.; în timpul războiului civil din America (1861—1865), general în armata statelor din Nord. — 23.
- Wilson, Daniel* (n. 1840) — om politic francez; din 1871 deputat în Adunarea Națională; republican burghez moderat, ginere al președintelui republicii J. Grévy; a participat la o serie de afaceri financiare; în 1887—1888 este dat în judecată pentru vinzare de ordine. — 225.
- Winzig, J.* — muncitor austriac, social-democrat. — 511.
- Wolff, Wilhelm (Lupus)* (1809—1864) — revoluționar proletar german, institutor, fiu de țaran iobag din Silezia; a luat parte la mișcarea studențească; în 1834—1838 a fost deținut în cazematele prusiene; în 1844—1847 membru al Comitetului comunist de corespondență de la Bruxelles; din martie 1848 membru al Organului central al Ligii comuniștilor; în 1848—1849 unul dintre redactorii lui „Neue Rheinische Zeitung”; membru al Adunării naționale de la Frankfurt; prieten și tovarăș de luptă al lui Marx și Engels. — 7, 21, 23, 216, 218, 219, 238, 245, 247.
- Wolfram von Eschenbach* (aprox. 1170—aprox. 1220) — poet epic medieval german; autorul poemului epic „Parzival”. — 72.
- Wright, Arthur* (1803—1875) — misionar american între anii 1831 și 1875; a trăit printre triburile indiene Seneca; a alcătuit un dicționar al limbii acestora. — 53.

Z

- Zahálka, R.* — muncitor ceh social-democrat. — 531.
- Zasulici, Vera Ivanovna* (1851—1919) — participantă activă la mișcarea națională și apoi la mișcarea social-democrată din Rusia; unul dintre întemeietorii grupului „Eliberarea muncii”; ulterior s-a situat pe poziții menșevice. — 531.
- Zedníček, T.* — muncitor ceh social-democrat. — 531.
- Zimmermann, J.* — muncitor austriac social-democrat. — 531.
- Zinnram, Adolf* — muncitor austriac social-democrat. — 531.
- Zurita, Alonso* (mijlocul secolului al XVI-lea) — funcționar colonial spaniol în America Centrală. — 63.

Personaje din literatură, Biblie și mitologie

- Abraham* — patriarh din Vechiul testament. — 58.
- Agamemnon* — în mitologia greacă, rege legendar al Argosului, conducătorul oștirilor aheene și animatorul expediției împotriva Troiei; pentru a îndupleca minia zeiței Artemis și a obține vânt prielnic la plecarea flotei aheene, a îngăduit jertfirea fiicei sale Ifigenia. Erou al piesei cu același nume de Eschil. — 65, 102, 104.
- Ahile* — erou celebru din mitologia greacă, personaj principal al „Iliadei”. Figura legendară a lui Ahile era considerată în antichitatea greco-romană ca o întruchipare a idealului eroic. — 65, 104.
- Altea* — în mitologia greacă, fiica regelui Thestios, mama lui Meleagru. — 133.
- Anaitis* — numele grecesc al lui Anahit, zeița apelor și a fecundității în mitologia persană. Cultul lui Anahit era larg răspândit în Armenia, unde chipul ei se contopea cu cel al zeitelor fecundității din Asia Mică. — 55, 68.
- Atrodita* — zeița dragostei și frumuseții în mitologia greacă. — 68.
- Argonauții* — eroi din legendele grecești care au plecat din Thesalia, sub conducerea lui Iason, plutind pe corabia „Argo”. Ei au ajuns până în Colhida (sudul Caucazului), de unde au adus lina de aur. Această legendă străveche este legată de expansiunea grecilor pe țărmurile Mării Negre. Ea a fost transpusă în versuri în secolul al III-lea î.e.n. de Apollonios din Rhodos. — 133.
- Atta Troll* — urs, personajul principal al poemului satiric cu același titlu al lui Heine. — 6.
- Boreazii* — în mitologia greacă, fiul vântului de nord Boreu și ai Orithyei, fiica lui Erechteos, regele Atenei. — 133.
- Brünhild (Brunhild)* — eroină din epoul popular german și din „Cîntecul Nibelungilor”, scris în germana medie de sus: regină a Islandei, apoi soția regelui burgund Gunther. — 79.
- Cassandra* — eroină din poemele homerice, fiica lui Priam, basileul Troiei, înzestrată cu darul profeției; după înfringerea Troiei a devenit sclava lui Agamemnon. Unul din personajele tragediei „Agamemnon” a lui Eschil. — 78.

- Cenușereasa** — eroina unui basm răs-pîndit la numeroase popoare. — 210.
- Chloe** — păstorița îndrăgostită din romanul idilic „Daphnis și Chloe” al scriitorului grec Longos (secolele II—III). — 78.
- Cleopatra** — în mitologia greacă, fiica lui Boreu, zeul vîntului de nord. — 133.
- Daniel** — profet din Vechiul testament. — 12.
- Daphnis** — păstorul îndrăgostit din romanul idilic „Daphnis și Chloe” al scriitorului grec Longos (secolele II—III). — 78.
- Demodocos** — unul dintre eroii „Odiseii”, cîntăreț orb la curtea lui Alkinoos, regele feacilor. — 104.
- Don Quijote** — eroul principal al romanului satiric cu același nume al lui Cervantes. — 452.
- Droste-Fischering** — erou dintr-un cîntec popular satiric german. — 422.
- Egeria** — în mitologia romană, nimfa care dădea sfaturi secrete regelui Romei Numa Pompilius. — 491.
- Eteocle** — în mitologia greacă, fiul regelui Oedip din Teba, a domnit la Teba împreună cu fratele său Polynice; s-au omorît unul pe altul în luptă corp la corp; Eschil a preluat această legendă în tragedia sa „Cei șapte contra Tebei”. — 103.
- Elzel** — erou al eposului popular german și al „Cîntecului Nibelungilor”; rege al hunilor. — 79.
- Eumeios** — erou din „Odiseea” lui Homer, porcarul lui Odiseu, regele insulei Ithaca; și-a însoțit și și-a slujit cu credință stăpînul în lungile sale peregrinări. — 104.
- Freyja** — în mitologia scandinavă, zeița fecundității și a dragostei, eroină a vechilor edda, soția fratelui ei, zeul Freyr. — 43.
- Ganimede** — în mitologia greacă, adolescent de o rară frumusețe, fiul lui Tros, regele Troici, și al nimfei Callirrhoe. A fost răpit de vulturul lui Zeus spre a servi ca paharnic al zeilor în Olimp. — 67.
- George Dandin** — personajul principal din comedia lui Molière „George Dandin sau soțul înșelat”; tipul de țaran nerod și bogat, căsătorit cu o aristocrată ruinată, care-l înșală în mod abil. — 163.
- Gunther** — erou al eposului popular german și al „Cîntecului Nibelungilor”, rege al burgunzilor. — 79.
- Gutrún (Gudrún)** — eroină a eposului popular german și a „Cîntecului lui Gudrún”, epopee datînd din secolul al XIII-lea, scrisă în germana medie de sus; fiica lui Hettel, regele hegelingilor, și a Hildei de Irlanda; logodnica lui Herwig de Seeland; a fost răpită de Hartmut, normandul care a ținut-o prizonieră 12 ani pentru că a refuzat să se căsătorească cu el; eliberată de Herwig, îi devine soție. — 79.
- Hudubrand** — fiul lui Hildebrand, eroul principal al epopeii „Cîntecul despre Hildebrand”. — 132.
- Hartmut** — erou al eposului popular german și al epopeii „Cîntecul lui Gudrún”; fiul regelui normanzilor, unul dintre pretendenții la mîna lui Gudrún respinși de aceasta. — 79.
- Henoh** — autor legendar al unei cărți apocaliptice apocrife, așa-numita „Carte a lui Henoh”, care nu este cuprinsă în Biblie. — 12.
- Hercule (Herakles)** — cel mai de seamă erou din mitologia greacă, renumit prin forța sa fizică și prin faptele sale vitejești. — 133, 209.
- Herwig** — erou al eposului popular german și al epopeii „Cîntecul lui Gudrún”, regele Seelandei, pretendent la mîna lui Gudrún și mai tîrziu soțul ei. — 79.

- Hetel (Hettel)** — erou al eposului popular german și al epopeii „Cîntecul lui Gudrun”, regele hegelingilor. — 79.
- Hilda** — eroină a eposului popular german și a epopeii „Cîntecul lui Gudrun”, fiică a regelui Irlandei, soția lui Hettel, regină a hegelingilor. — 79.
- Hildebrand** — eroul principal al epopeii eroice germane „Hildebrandslied” („Cîntecul despre Hildebrand”). — 132.
- Hristos** — (Iisus Hristos). — 11.
- Iezabel** — în Vechiul testament, regină despotică și crudă, care a încercat să înlocuiască vechea religie ebraică prin cultul zeiței Astarte. În Apocalipsul sfîntului Ioan Teologul personifică desfrîul și nelegiuirea. — 10.
- Ioan** — autorul legendar al uneia din cele patru evangheliile canonice. — 12.
- Ioan** — autorul legendar al „Apocalipsului sfîntului Ioan Teologul”. — 12—14.
- Ioan Apostolul** — autorul legendar a trei epistole sobornicești, cuprinse în Noul testament. — 12.
- John Bull** — denumire ironică dată englezilor după apariția satirelor politice ale lui Jonathan Swift (1667—1745) și John Arbuthnot (1666—1735). — 359.
- Kriemhild** — eroină a eposului popular german și a „Cîntecului Nibelungilor”, sora lui Gunther, regele burgunilor; logodnica iar apoi soția lui Siegfried; după ce acesta a fost ucis s-a căsătorit cu Etzel, regele hunilor. — 79.
- Loki** — în mitologia scandinavă, un demon, zeul focului, erou al vechilor edda. — 43.
- Meleagru** — în mitologia greacă, fiul lui Eneas, regele legendar al Etolieților din Calydon, și al Altei; a ucis pe frații mamei sale. — 133.
- Mephisto** — unul din personajele principale ale tragediei „Faust” de Goethe. — 43.
- Moise** — profet și legiuitor; i-a eliberat pe evrei din robia egipteană și le-a dat legi. — 11, 58.
- Mulios** — personaj din „Odiseea” lui Homer. — 104.
- Myllita** — numele vechi grecesc al lui Iștar, zeița dragostei și a fecundității în mitologia babiloniană. — 55.
- Nestor** — în mitologia greacă, rege al Pilosului, cel mai bătrîn basileu grec din timpul războiului troian, renumit pentru înțelepciunea și elocința sa. — 102.
- Njördhr** — în mitologia scandinavă, zeul fecundității, erou al vechilor edda. — 43.
- Odiseu (Ulysse)** — eroul principal al „Odiseii” lui Homer, regele legendar al Ithacăi; a comandat oștile grecești în războiul troian; s-a evidențiat prin curaj, șiretenie și elocință. — 104.
- Phinaeus** — în mitologia greacă, profet orb; instigat de a doua lui soție, a orbit pe fiii lui din prima căsătorie, cu Cleopatra, fiica lui Boreu, faptă pentru care a fost pedepsit de Zeus. — 133.
- Polynice** — fratele lui Eteocle, fiul regelui Oedip al Tebei. — 133.
- Procust** — în mitologia greacă, tilhar din Atica, care culca pe călătorii prinși de el într-un pat de aramă; dacă nu încăpeau, le tăia din picioare, dacă erau prea scurți, le zdrobea măduarele, întinzîndu-le. — 484, 486.
- Radamante** — erou cretan, renumit prin înțelepciunea și spiritul său de dreptate. — 288.
- Romulus** — fondatorul legendar și primul rege al Romei. — 118, 123.

- Schnapphahnski* — personaj satiric din poemul lui Heine „Atha Troll”, eroul romanului lui Georg Weerth „Viața și faptele renumitului cavaler Schnapphahnski”. Ca prototip pentru crearea acestui personaj a servit prințul prusian reacționar Lichnowski. — 6, 204.
- Siegebant de Irlanda* — erou al epoului popular german și al epopeii „Cîntecul lui Gudrun”, rege al Irlandei. — 79.
- Siegfried* — erou al eposului popular german și al „Cîntecului Nibelungilor”. — 79.
- Siegfried de Morland* — erou al epoului popular german și al „Cîntecului lui Gudrun”, unul dintre pretenzenții la mina lui Gudrun, respinși de aceasta. — 79.
- Sif* — în mitologia scandinavă, soția lui Thor, zeul tunetului. — 132.
- Telamon* — erou din mitologia greacă, fiul săi Ajak și Teucer au participat la războiul troian. — 65.
- Telemac* — erou din „Odiseea” lui Homer, fiul lui Ulisse, regele Ithacai, și al lui Penelope. — 65.
- Teucer* — personaj din „Iliada” lui Homer. — 65.
- Tezeu* — unul dintre cei mai mari eroi legendari greci, căruia i se atribuie întemeierea statului atenian. — 108.
- Theslios* — în mitologia greacă — rege legendar al Pleuronului. — 133.
- Ulisse* — vezi *Odiseu*.
- Ute din Norvegia* — eroină a eposului popular german și a „Cîntecului lui Gudrun”. — 79.
- Volker* — erou al eposului popular german și al „Cîntecului Nibelungilor”; cavaler și trubadur. — 321.
- Zeus* — în mitologia greacă, zeul zeilor. — 104, 269.

Indice de numiri geografice

A

- Abisinia* (Etiopia). — 56.
- Adige*, fluviu în nordul Italiei. — 409.
- Adirondack Mountains*, lanț de munți în America de Nord, făcând parte din masivul Alegani. — 468.
- Adrianopol* (*Edirne*), oraș în vestul Turciei europene. — 142.
- Africa*. — 36, 56, 96, 143.
- Ahaia*, ținut în Grecia antică, situat în nordul Peloponesului. — 13.
- Alais* (*Alès*), oraș în sudul Franței.—517.
- Alaska*, peninsulă în nord-vestul Americii de Nord. — 41, 56.
- Algeria*. — 63.
- Alsacia*. — 309, 435, 443—445, 447.
- Alsacia-Lorena*. — 314, 445, 447, 462.
- Amblaincourt sur Aire*, localitate la sud-vest de Verdun. — 393.
- America*. — 3, 27, 31, 36, 45, 54, 57, 63, 75, 91, 97, 108, 139, 144, 155, 168, 184, 189, 197, 203, 207, 214, 222, 223, 254, 255, 259, 332—334, 338, 339, 350, 358, 362—368, 370, 371, 392, 466, 498, 499, 504, 510, 511, 530.
- America de Nord*. — 41, 89, 129, 131.
- America de Nord* britanică — vezi *Canada*.
- America de Sud*. — 6, 55, 214.
- Amsterdam*. — 384.
- Anglia*. — 6, 9, 16, 27, 75, 138, 139, 146, 150, 176—178, 180, 184, 189, 190, 192—194, 197—198, 203, 204, 212, 225, 254, 257, 265, 276, 297—299, 301, 309, 310, 313, 327, 328, 330, 344, 345, 350, 358—363, 365, 367, 371, 372, 398, 400, 401, 409, 410, 427, 447, 497, 499, 506, 511, 519, 528.
- Ansbach*, oraș în R. F. Germană, în trecut marca Anspach-Bayreuth. — 442.
- Anvers*. — 384.
- Aragon*, regiune în nord-estul Spaniei. — 56, 398.
- Ardeni*, platou în nord-estul Franței și sud-estul Belgiei. — 430, 517.
- Armenia* (R.S.S. Armeană). — 68.
- Armentières*, oraș la nord-vest de Lille. — 517.
- Asia*. — 13, 36, 155, 309.
- Atena*. — 67, 78, 108—109, 111, 113, 115, 116, 125, 162—165, 171.
- Atica*, regiune în Grecia. — 107—109, 114.
- Atlantic* sau *Oceanul Atlantic*. — 256, 392.
- Audh* (*Oudh*), provincie în India, la sud de Nepal. — 46.

- Auerstedt*, localitate la sud de Naumburg. — 243.
- Augsburg*, oraș în Bavaria (R. F. Germană). — 134.
- Australia*. — 36, 48—50, 54, 223, 449.
- Austria*. — 18, 308—313, 319, 320, 378, 379, 406, 409—416, 420, 424, 426, 427, 432—434, 437, 441, 460, 462, 472, 500, 505, 519, 531
- Austria germană* [Deutsch-Österreich]. — 18.
- Aveyron*, afluent al râului Tarn care se varsă în Garonne. — 260.
- Ayrshire*, comitat în sud-vestul Scoției. 531.
- B**
- Baden*. — 22, 174, 204, 316, 321, 432, 472—474.
- Badenweiler*, localitate în munții Pădurea Neagră. — 346.
- Balaklava*, port la sud-est de Sevastopol. — 345.
- Baleare*, grup de insule în vestul Mării Mediterane. — 56.
- Barmen-Elberfeld* (Wuppertal). — 323.
- Basel*. — 134.
- Bavaria*. — 204, 432, 455, 474.
- Bayreuth*, oraș în R. F. Germană, în trecut marca Anspach-Bayreuth. — 442.
- Belgia*. — 197, 320, 324, 340, 392, 393, 397, 435, 445, 511, 531.
- Belt* (Beltul Mare și Beltul Mic, strâmtoari în Marca Baltică). — 409.
- Berlin*. — 17, 18, 20, 21, 73, 177, 199, 200, 210, 218, 219, 244, 252, 308, 323, 343, 406, 420, 447, 474.
- Berna*, canton în Elveția. — 316.
- Besançon*, oraș la nord-est de Lyon. — 317.
- Biel*, oraș la nord-vest de Berna. — 316.
- Birmingham*, oraș în Anglia. — 197.
- Blankenloch*, localitate la nord de Karlsruhe. — 344.
- Bochum*, oraș în Westfalia. — 376.
- Boemia* (Cehia). — 310, 378, 431, 432.
- Bonn*. — 221.
- Bordeaux*. — 345, 502—508, 510, 511, 517, 518, 524, 525, 528—530.
- Bosnia*. — 308, 309.
- Bosfor*. — 308, 345.
- Boston*, centru administrativ al statului Massachusetts (S.U.A.). — 467.
- Bourges*, oraș la sud-est de Orléans. — 517.
- Bradford*, oraș în Anglia, la vest de Leeds. — 6, 323.
- Brandenburg*, oraș în R. D. Germană situat pe râul Havel. — 245, 246.
- Brandenburg*, provincie istorică în Germania, în trecut *marca Brandenburg*. — 91, 199, 239.
- Bratzan*. — 531.
- Breslau* (Wrocław). — 219, 223, 343.
- Bretagne*, peninsulă în nord-vestul Franței. — 443.
- Bretten*, localitate la est de Karlsruhe. — 318.
- Britania* — vezi *Marea Britanie*.
- Brünn* (Brno). — 531.

Bruxelles. — 4, 6, 213—217, 219, 354, 356, 358.

Bulgaria. — 308, 309, 312.

Burgundia, ținut între Oder și Vistula, locuit de burgunzi înainte de migrațiunea popoarelor. — 131, 138.

C

Calais, port în nordul Franței. — 344, 517.

California. — 224, 260, 353, 449.

Cambridge, oraș la nord de Londra. — 491.

Canossa, orașel la sud-est de Milano, cu un castel istoric, azi în ruine. — 464.

Carpați. — 141.

Castilia, ținut în centrul Spaniei, vechi regat spaniol. — 56.

Caucaz. — 63.

Chicago. — 333.

Chile. — 41.

Chios, insulă în Marea Egee; aparține Greciei. — 66.

Columbia, fluviu în nord-vestul Americii de Nord. — 32.

Commentry, localitate la sud-est de Orléans. — 517.

Congo, fluviu în Africa. — 197.

Connellsville, oraș în Pennsylvania, la sud de Pittsburgh (S.U.A.). — 255.

Constantinopol (Istambul). — 143, 308, 309, 311—313, 353, 446.

Copenhaga. — 353.

Corint, oraș renumit în Grecia antică. — 68, 163.

Corsica, insulă în Marea Mediterană. — 443.

Crécy-en-Ponthien, oraș în nord-vestul Franței. — 398.

Crimeea. — 311, 411.

Croația. — 379.

D

Dalmația, fișie de pământ pe coasta Mării Adriatice. — 309, 379.

Danemarca. — 340, 346, 400, 406, 424, 428, 438, 511.

Dardanele. — 313.

Darling, afluent al fluviului Murray, în Australia. — 49.

Decazeville, oraș în Franța, la nord-est de Toulouse. — 307.

Decan, podiș în India. — 35.

Detmold, oraș în Westfalia. — 6.

Don. — 32.

Dresden. — 22, 174.

Drontheim (Trontheim), oraș în Norvegia. — 210.

Dunărea. — 131, 138, 142, 313.

Dunkerque, port în nord-estul Franței. — 443.

Durlach, localitate la sud de Karlsruhe. — 318, 319, 321.

E

Egina, insulă între Atica și Pelopones. — 163.

Egipt. — 309.

Eifel, partea de nord-vest a Masivului șistos renan. — 326.

- Elba*. — 238, 239, 242, 448.
- Elberfeld (Wuppertal)*. — 22, 174, 474.
- Electoratul Saxoniei* — vezi *Saxonia*.
- Elveția*. — 9, 115, 168, 203, 209, 210, 215, 316, 326, 342—344, 362, 400, 412, 474, 500, 505, 511, 531.
- Eppingen*, localitate la nord-est de Karlsruhe. — 318.
- Erzgebirge (Munții Metalici)*. — 238, 326.
- Eufrat*, cel mai mare fluviu din Asia anterioară. — 32, 57.
- Europa*. — 3, 7, 16, 21, 149, 166, 207, 222, 224, 256, 308, 310, 311—315, 333, 338, 345, 347—350, 390—392, 398—399, 405, 406, 410—413, 422, 436, 437, 445, 446, 448, 450, 452, 467, 468, 472, 500, 505, 510—517, 529, 530.
- F
- Fiume (azi Rijeka)*, port în Croația. — 379.
- Flandra*. — 391.
- Franche-Comté*, provincie în estul Franței. — 63, 131, 442.
- Franconia* superioară, inferioară și centrală, districte în nordul Bavariei. — 209, 239.
- Frankenthal*, oraș la vest de Mannheim. — 316.
- Frankfurt pe Main*. — 5, 6, 20, 200, 431, 474.
- Franța*. — 16, 22, 62, 75, 146, 147, 150, 184, 203, 204, 211, 225, 226, 244, 250, 254, 260, 265, 297, 298, 303, 309—310, 314, 317, 324, 327, 328, 330, 338, 344, 350, 353, 362, 367, 369, 370, 394, 397, 400, 401, 406, 409—413, 415, 419, 422, 423, 426, 432, 434—448, 472, 491, 501, 502—507, 509—511, 523, 530—532.
- G
- Galia*, denumirea romană a țării celților (Franța). — 13, 135, 141, 145, 442.
- Galicie*, provincie în nord-vestul Spaniei. — 398.
- Gand*, oraș în estul Flandrei (Belgia). — 505.
- Gange*, fluviu în India. — 46, 55.
- Geneva*. — 303, 316, 319, 344, 345, 353.
- Genova*. — 319.
- Germania*. — 6, 9, 15, 16, 17, 20, 21, 22, 27, 75, 136, 137, 150, 175, 176, 180, 187, 197, 200, 203, 204, 208, 216—218, 220, 222, 225, 227, 254, 260, 265, 270, 276, 279, 298, 304, 309—312, 314, 319, 322, 323, 325—331, 346, 350, 353, 390—392, 399—401, 405—409, 415, 419, 423, 424, 427—430, 442—448, 457, 460, 462, 472, 473, 476, 501, 505, 511, 518, 531.
- Germania Magna*, denumirea romană a Marii Germanii. — 141.
- Germanien (Germania veche)*. — 142.
- Germersheim*, oraș la nord-vest de Karlsruhe. — 318.
- Giessen*, oraș pe râul Lahn, lângă Wetzlar. — 208.
- Glasgow*, oraș în Scoția. — 363, 384.
- Glogau (azi Głogów)*. — 343.
- Grecia*. — 28, 44, 139, 163, 296.
- Greifswalde (Greifswald)*. — 343.
- Guyana*, platou la sud de fluviul Orinoco, în America de Sud. — 274.

H

Haiti, insulă din arhipelagul Antilelor Mari (India de vest). — 6.

Hamburg. — 7, 219, 222, 252, 384.

Hanovra, provincie în nord-vestul R. F. Germane; (regat între 1814 și 1865). — 202, 419.

Hastings, oraș situat în sudul Angliei pe țărmul Mării Mincii. — 158, 346.

Havana (La Habana), capitala Republicii Cuba. — 7.

Havre — vezi *Le Havre*.

Hawai, grup de insule în Oceanul Pacific. — 36, 44, 45.

Heidelberg. — 318, 321.

Heilbronn. — 215.

Hessen-Darmstadt, în trecut stat din Confederația germană. — 420, 423.

Hessen-Kassel (*Kurhessen*, Electoratul Hessen), în trecut electorat din Confederația germană. — 202.

Hindustan, regiune în nordul Indiei. — 35.

Hirschhorn, oraș la nord-est de Heidelberg. — 317

Hochwald, înălțimi pe malul drept al riului Saar; fac parte din colinele muntoase Hunsrück. — 129.

Hull, port în răsăritul Angliei. — 518.

I

Ierusalim. — 12.

Imperiul roman — vezi *Roma*.

India. — 32, 54, 63, 64, 81, 253, 309, 359, 392.

Indiile occidentale. — 6, 7.

Indochina, peninsulă între Golful Bengal și Marea Chinei de sud. — 41.

Innsbruck. — 531.

Insulele Sandwich — vezi *Hawai*.

Ippcourt. — 393.

Irlanda. — 62, 127—129, 138, 193, 330, 497, 499.

Iserlohn, oraș la sud-est de Dortmund. — 22, 174, 474.

Istria, peninsulă pe țărmul Mării Adriatice. — 309.

Italia. — 22, 140, 195, 202, 203, 309, 319, 390—394, 399, 401, 409, 413, 430, 438, 462, 522, 531.

Iutlanda. — 428.

J

Jägerndorf (Krnov), oraș la nord-vest de Opava. — 531.

Jaxartes (*Sir-Daria*), fluviu în Asia centrală. — 32, 57.

Jena. — 242, 243, 346, 419.

K

Kaiserslautern. — 134.

Karlsruhe. — 317, 318, 343—345.

Klagenfurt, oraș în sudul Austriei. — 531.

Knielingen, localitate la nord de Karlsruhe. — 344.

Koblenz. — 445.

- Köln (Colonia)*. — 6, 7, 17, 22, 200, 201, 209, 222, 349, 414, 474. 349, 355, 363, 383, 384, 467, 498, 501, 512, 515, 523, 524, 526, 527.
- Königgrätz* (azi *Hradec Králové*). — 433. *Lorena*. — 309, 393, 443, 445.
- Krefeld*, oraș la nord-vest de Düsseldorf. — 369. *Lorena germană*. — 435, 442, 443.
- Kuppenheim*, localitate la sud de Karlsruhe. — 344. *Lotharingia* (sau regatul Lorenei), vechi stat între Rin, Escaut și Ron; a fost numit astfel, în 843, la împărțirea regatului, după Lothar al II-lea (rege franc). — 394.
- L
- La Mulatière*, suburbie a Lyonului. — 307. *Louhans*, localitate în estul Franței, la sud de Dijon. — 63.
- Lancashire*, comitat în nord-vestul Angliei. — 385. *Lucerna*. — 316.
- Landau*, oraș în Palatinat. — 432. *Luxemburg*. — 200, 432, 434—437, 444.
- Leeds*, oraș în comitatul Yorkshire. — 323. *Lyngby*, oraș în Danemarca. — 428.
- Le Havre*, port în nordul Franței.—384. *Lyon*, oraș în Franța. — 307, 503, 517.
- Lemberg (Lwow)*. — 531. M
- Levant*, regiune pe coasta orientală a Mării Mediterane, cuprinzând : Turcia, Asia Mică, R.A.U. și Siria. — 408. *Maas (Meuse)*, fluviu în Franța, Belgia și Olanda. — 393, 409.
- Lille*, oraș în nordul Franței. — 503, 517. *Macedonia*, ținut muntos în sudul Peninsulei Balcanice. — 308.
- Limes*, val roman de apărare împotriva germanilor, de la Rheinbrohl (la nord de Koblenz) pînă la Dunăre (la sud de Regensburg). — 142. *Madrid*. — 16, 353, 380.
- Linz*. — 531. *Magdeburg*. — 210.
- Lippe*, afluent al Rinului. — 135. *Main*, afluent al Rinului. — 430, 434.
- Lituania* (R.S.S. Lituaniană). — 399. *Mainz*, oraș în R. F. Germană. — 200, 432, 445.
- Liverpool*. — 344, 384. *Manchester*, oraș în Anglia. — 6, 177, 198, 212, 323, 371, 447.
- Lombardia*. — 445. *Mannheim*, oraș în R. F. Germană. — 474.
- Londra*. — 7, 27, 189, 196, 208—209, 214—217, 220—222, 228, 230, 258, 306, 311, 320, 321, 323, 331, 340, 342, 348, *Marea Adriatică*. — 413.
- Marea de Azov*. — 138.
- Marea Baltică*. — 138, 142, 391.

- Marea Britanie.* — 142, 367, 498, 531.
- Marea Egee.* — 107.
- Marea Mediterană.* — 55, 145, 313, 391.
- Marea Neagră.* — 71, 142, 156, 313.
- Marea Nordului.* — 142, 391.
- Marsilia.* — 317, 500, 517.
- Memel* — vezi *Neman, Njemen.*
- Metz,* oraș în estul Franței. — 441, 445.
- Mexic,* stat în America centrală. — 56, 81, 429.
- Milano.* — 21, 143.
- Milwaukee,* port în statul Wisconsin (S.U.A.). — 333.
- Mincio,* afluent al Padului. — 413.
- Mississippi,* fluviu în America de Nord. — 31, 93.
- Moldova.* — 410, 411.
- Mollwitz (Malujowice),* localitate la sud-est de Wrocław. — 244.
- Monaghan,* comitat în Irlanda. — 130.
- Montluçon,* oraș în centrul Franței, la sud de Bourges. — 516.
- Moravia.* — 378.
- Moselle.* — 129.
- Moscova.* — 311.
- Mount Gambier,* munte pe coasta de sud-vest a Australiei. — 48, 49.
- Münster,* oraș în Westfalia; în trecut episcopat. — 460.
- Munții Metalici* — vezi *Erzgebirge.*
- Murfreesboro,* oraș în statul Tennessee (S.U.A.), la sud de Nashville. — 223.
- Murg,* afluent al Rinului. — 319, 344.
- N
- Nancy,* oraș în Franța, la sud de Metz. — 522.
- Narbonne,* port în sudul Franței. — 517.
- Nassau,* în trecut ducat. — 202, 208, 219.
- Neapole,* în trecut regat. — 413.
- Neckar,* afluent al Rinului. — 317, 343.
- Neckargemünd,* localitate la sud-est de Heidelberg. — 318.
- New York,* stat în S.U.A. — 35, 36, 93.
- New York.* — 223, 233, 335, 365, 467.
- Nipru.* — 32.
- Nisa,* oraș pe țărmul Mării Mediterane, în trecut comitat. — 413, 430, 444.
- Nivernais,* provincie în Franța. — 63, 130.
- Njemen (Neman, Memel).* — 409.
- Northumberland,* comitat în Anglia. — 495.
- Noua Galie de Sud (New South Wales),* stat al Uniunii Australiene. — 49.
- Noul Mexic,* stat în S.U.A. — 33.
- Nürnberg.* — 442.
- O
- Odenwald,* munți între Main și Neckar. — 317.
- Ohio,* afluent al fluviului Mississippi. — 141.

- Olanda*. — 9, 265, 340, 398, 435, 503, 504, 531.
- Olanda iberică*, șaptesprezece provincii olandeze care au fost sub dominație spaniolă (1384—1598). — 398.
- Olmütz (Olomouc)*, oraș pe Morava. — 347.
- Orient*. — 64.
- Ostende*, localitate balneară în Belgia. — 420.
- Oxus (Amu-Daria)*, fluviu în Asia centrală. — 32, 57.
- P
- Paderborn*, oraș în Westfalia. — 460.
- Palatinat*. — 23, 174, 320, 430, 437, 473, 474.
- Palestina*. — 10.
- Punjab*, ținut în nord-vestul Indiei.—63.
- Paraguay*, stat în America de Sud.—55.
- Paris*. — 16, 21, 22, 148, 207—209, 217—219, 320, 330, 341, 353, 379, 434, 441, 462, 501, 504, 507—515, 524, 528, 530.
- Pas de Calais* (strimtoarea Dover), porțiunea cea mai îngustă a Canalului Minecii, între Anglia și Franța. — 229.
- Pădurea Neagră*, munți în R. F. Germană. — 343.
- Pădurea Saxonă*. — 91.
- Pădurea Teutoburgică*. — 118.
- Pădurea Turingiei*. — 326.
- Peninsula Balcanică*. — 190.
- Peninsula Iberică*. — 398.
- Peninsula Scandinavică*. — 234.
- Pennsylvania*, stat în S.U.A. — 255, 371.
- Peru*. — 63.
- Petersburg, St. (Leningrad)*. — 16, 472.
- Piemont*, provincie în nordul Italiei, în trecut ducat. — 420.
- Polinezia*, arhipelag în Oceanul Pacific. — 45.
- Polonia*. — 18, 204, 239, 306, 399, 405, 409, 411, 462, 472, 531.
- Pomerania* (azi *Pomorze*). — 184, 245.
- Portugalia*. — 7, 340, 398, 531.
- Potomac*, fluviu în Virginia (S.U.A.). — 141.
- Potosi*, oraș în Bolivia. — 81.
- Praga*. — 531.
- Principatele dunărene* — vezi *Moldova și Valahia*.
- Prossnitz (Prostějov)*, oraș la nord-est de Brno. — 531.
- Prusia*. — 176, 202—203, 309, 311, 346, 370, 406, 410, 413, 414, 419, 420—425, 427, 432, 434—439, 442, 459—460, 462, 473.
- Prusia occidentală*. — 245.
- Prusia orientală*. — 239, 245.
- Prusia renană* sau *Provincia renană*. — 17, 22, 200, 220, 419, 474.
- Prusia veche (Altpreussen)*, denumirea fostelor provincii prusiene, Prusia

- orientală, Prusia occidentală, Pome-
rania și Brandenburg, care înainte de
1815, respectiv 1807, făceau parte din
monarhia prusiană. — 439.
- Prut*. — 413.
- Q
- Queensland*, stat în nord-estul Austra-
liei. — 49.
- R
- Rastatt*, oraș la nord de Baden-Baden.
— 318, 319.
- Récourt la Creux*, localitate la sud de
Verdun. — 393.
- Regatul franc* [Frankenreich] al mero-
vingilor, ulterior al carolingienilor.
Prin împărțirea din 843 au luat naș-
tere trei regate : statul franc de apus,
statul franc de răsărit și Lotharingia,
din care s-au format Franța, Germa-
nia și Italia. — 148.
- Regili* (*Regillum*), în antichitate oraș în
centrul Italiei, la nord de Roma. —
118.
- Regatul Unit* — vezi *Marea Britanie*.
- Regina Charlotte*, *Insulele*, grup de
insule în vestul Canadei. — 155.
- Regiunea Alaska* — vezi *Alaska*.
- Rheinessen* (Hessenul renan), regiunea
deluroasă între Rin, cursul inferior
al râului Nahe și regiunea muntoasă
a Palatinatului. — 219, 430, 432.
- Rhön*, munți în Germania, la granița
dintre Hessen și Bavaria. — 326.
- Riesengebirge* (*Karkonosze*). — 238.
- Rin*. — 18, 131, 141, 142, 200, 202, 219,
239, 390, 406, 414, 419, 422, 430, 431,
436, 438, 444, 449, 475.
- Rinul inferior*, denumirea Rinului de la
Bonn în jos. — 326, 392.
- Rinul mijlociu*, denumirea Rinului de
la Mainz pînă la Köln. — 432.
- Rinul superior*. — 93.
- Rio de Janeiro*. — 222.
- Roanne*, oraș în Franța, la nord-vest
de Lyon. — 517.
- Roma*. — 13, 28, 33, 44, 78, 117—119,
122, 125, 132, 139, 162—165, 171, 317,
438, 459.
- România*. — 138.
- Roubaix*, oraș la nord-est de Lille. —
503, 517.
- Ruhr*. — 375.
- Rumelia*, în trecut denumirea Turciei
europene. — 308.
- Rusia*. — 19, 21, 63, 197, 204, 244, 308—
315, 319, 326, 346, 370, 399, 401, 410—
413, 419, 438, 446, 462, 471, 472, 497,
531.
- S
- Saarbrücken*. — 432.
- Saarlouis*, oraș pe râul Saar. — 432.
- Sadova*, localitate în nordul Cehiei, la
nord-vest de Hradec Králové. — 435,
436, 454.
- Salonic*, oraș la Marea Egee. — 308.
- Salzburg*, land în nord-vestul Austriei ;
în trecut ducat. — 378.
- San Stefano* (*Esilköy*), localitate la vest
de Istanbul. — 308, 309.
- Saône-et-Loire*, departament în Franța.
— 63.

- Sardinia*, insulă în Marea Mediterană. — 411.
- Sardinia*, în trecut Regatul Sardiniei. — 413.
- Savoia*, ținut între lacul Geneva și riurile Ron și Arc. — 208, 430.
- Saxonia*. — 202, 239, 245, 246, 406, 432.
- Schleswig*. — 424.
- Schleswig-Holstein*. — 424, 427, 429.
- Scandinavia*. — 138, 356.
- Scoția*. — 127, 130, 138, 303, 400.
- Sedan*. — 244, 438.
- Serbia*. — 308, 310.
- Sevastopol*. — 411.
- Siberia*. — 260, 353.
- Sicilia*. — 319.
- Silezia (Ślask)*. — 239, 241, 245, 246, 326, 378, 406, 448.
- Silezia superioară (Görny Ślask)*. — 431.
- Sinsheim*, localitate la sud-est de Heidelberg. — 318.
- Slavonia*, regiune de șes în răsăritul Croației, între Drava, Sava și Dunăre. — 379.
- Solia*. — 313.
- Southport*, localitate balneară la nord de Liverpool. — 197.
- Spania*. — 6, 7, 145, 203, 303, 324, 340, 397, 398, 401, 437, 531.
- Sparta*. — 65.
- Spichern*, localitate la sud de Saarbrücken. — 438.
- Staffordshire*, comitat în centrul Angliei. — 197.
- Statele Unite ale Americii*. — 91, 93, 166, 335, 364, 367, 370.
- Statul papal*. — 459.
- Stiria*. — 409.
- St. Étienne*, oraș în centrul Franței, la sud-vest de Lyon. — 500.
- Steyr*, oraș în Austria superioară, la sud de Linz. — 531.
- St. Gallen*, oraș și canton în Elveția. — 501.
- St. Louis*, oraș pe Mississippi. — 306.
- St. Petersburg* — vezi *Petersburg*.
- Strasbourg*. — 344, 441—445.
- Strimtoarea Bering*, între Alaska (America de Nord) și Peninsula Ciukotka (Asia). — 41.
- Suabia*, ținut locuit de alemani după migrațiunea popoarelor; cuprinde Elveția germană, Baden, Württemberg, Alsacia și o parte din Bavaria. — 239.
- Suedia*. — 340, 400.
- Swansea*, port în sud-vestul Angliei, la Golful Bristol. — 350.

T

- Teba*, oraș la nord-vest de Atena. — 103.
- Tennessee*, stat în S.U.A. — 323.
- Thierville*, localitate la nord-vest de Verdun. — 393.
- Tibet*. — 64.
- Tigru*, fluviu în Asia anterioară. — 57.
- Tirol*. — 409.
- Tlascalala (Tlaxcala)*, oraș în Mexic. — 90.

- Tracia*, în trecut regiune în estul Peninsulei Balcanice. — 133.
- Trier*, oraș în R. F. Germană. — 467.
- Triest*. — 379.
- Tripoli*, capitală administrativă a Libiei. Vezi *Tripolitania*.
- Tripolitania*, provincie în Libia, situată în Marea Mediterană. — 309.
- Troia (Ilion)*, în antichitate oraș în nord-vestul Asiei Mici. — 104.
- Troyes*, oraș în nord-estul Franței, la sud-vest de Châlons. — 503, 508—511, 518, 519, 520, 522, 524, 525, 528—530.
- Turingia*. — 215.
- Turcia*. — 308, 309, 313, 345.
- U
- Ubstadt*, localitate la sud de Heidelberg. — 344—345.
- Ungaria*. — 21, 195, 202, 308, 406, 412, 462.
- V
- Valahia (Muntenia)*. — 410.
- Val roman de apărare* — vezi *Limes*.
- Varșovia*. — 347, 406.
- Veji*, oraș etrusc la nord de Roma. — 122.
- Veneția*, ținut în Italia superioară. -- 413.
- Verdun*. — 393.
- Versailles*. — 447.
- Viena*. — 21, 199, 218, 323.
- Vierzon*, oraș la sud de Orléans. -- 517.
- Vistula (Wisła)*. — 131, 141.
- Vosgi*, lanț de munți pe malul stîng al Rinului. — 442, 445.
- W
- Waghäusel*, localitate la sud de Heidelberg. — 318.
- Wales*. — 128.
- Waterloo*, localitate la sud de Bruxelles. — 244, 398.
- Weilburg*, localitate la sud-est de Wiesbaden. — 206.
- Westfalia*. — 22, 200, 326, 419, 474.
- Wiesbaden*. — 208.
- Worms*. — 321.
- Wörth (Woerth)*, oraș la sud-vest de Wissembourg. — 438, 455.
- Württemberg*. — 204, 323, 432.
- Würzburg*. — 442.

Indice de numiri etnografice din lucrarea „Originea familiei, a proprietății private și a statului”

- Alamani (Alemeni)** — neam germanic care s-a format în secolele III-IV în regiunea dintre Main și cursul superior al Rinului de unde incetul cu incetul s-a extins pe teritoriul Alsaciei de azi, al Elveției de răsărit și Germaniei de sud-vest. În secolul al VI-lea au fost înglobați în Regatul francilor. — 93.
- Arieni** — nume dat triburilor de păstori indoeuropeni care au năvălit în India la sfârșitul secolului al II-lea. În secolul al XIX-lea denumire foarte răspândită pentru desemnarea popoarelor de limbă indoeuropeană. — 32—33, 57, 62, 155.
- Atenian (vechiul)** — locuitor al orașului-stat Atena. — 66—67, 107—113, 115, 116.
- Augili** — berberii care locuiesc în oaza Augila din Lybia de nord-est. — 56.
- Australieni (negrii australieni)** — populația băștinașe a Australiei. Astăzi numele de negru australian nu se mai folosește. — 30, 46, 48—50.
- Barea** — trib care trăiește pe teritoriul Etiopiei de vest de astăzi și în Eritreea, la granița Sudanului de est. — 56.
- Bastarni** — populație care la începutul erei noastre locuia în ținutul dintre Carpați și Dunăre; potrivit unei vechi teorii, în prezent controversată, erau considerați de origine germanică, provenind din ținutul cursului inferior al Vistulei. În secolul al III-lea s-au contopit cu Goții. — 142.
- Batavi** — neam germanic care la începutul erei noastre locuia în ținutul numit „Betuwe”, Olanda de azi, cuprins între fluviile Meusa, Rin și Waal. — 134.
- Belgi** — grup de triburi celtice care popula Kalia de Nord între fluviile Sena și Rin și o parte din coasta de vest a Britaniei. — 135.
- Britani** — grup de triburi celtice care forma cea mai veche populație a Britaniei; după patru secole de dominație romană (secolul I—începutul secolului al V-lea), în urma invaziei anglo-saxonilor (după anul 449) o parte au fost asimilați, iar o parte împinși în Wales, Scoția și în Peninsula Bretagne. — 46.
- Bructeri** — trib germanic care la începutul erei noastre locuia teritoriul cuprins între riurile Lippe și Ems. — 135.
- Bulgari** — popor slav din Europa de sud-est; numit astfel după triburile finice (bulgarii de pe Volga) care în secolele V—VII au năvălit din regiunea cursului mijlociu al Volgăi și s-au contopit cu populația băștinașe a slavilor. — 62.

- Burgunzi** — trib germanic din grupul goților care la începutul erei noastre a venit din Scandinavia și s-a așezat în ținutul cuprins între Vistula și Oder, de unde, începând din secolele III—IV, a pornit înspre sud-vest. Între 413 și 437 au format un regat pe cursul mijlociu al Rinului (Worms, Cîntecul Nibelungilor); după nimicirea acestuia de către huni, au întemeiat un alt regat pe valea Ronului. În 533 a fost cucerit de franci. — 131, 132, 142.
- Cadiaci (Kadiaci, Kodjaci)** — locuitorii insulei Kodiak, situată la sudul Peninsulei Alaska; fac parte dintre eschimoșii din regiunea Pacificului. — 41.
- Catri (Zulu, Sulu)** — numele vechi al neamurilor bantu aflate sub influența hamiților în Africa de sud-est (Sulu, Swasi, Sotho). — 96.
- Calmuci** — populație vest-mongolă care de la sfîrșitul secolului al XVII-lea s-a răspîndit din stepele Țungariei în Asia centrală pînă în sud-estul Rusiei. În prezent trăiesc în grupuri izolate în regiunea dintre Tian Șan și cursul inferior al fluviului Volga. — 127.
- Caraibi (Karibi)** — grup numeros de triburi indiene aparținînd aceleiași grupe lingvistice; au locuit în Haiti, Antilele mici și pe continentul Americii de Sud pînă în regiunea centrală a Braziliei. Azi nu mai există pe continent decît un număr foarte mic dintre aceștia. — 41.
- Careni** — popor mongoloid din sud-estul Birmaniei (Statul carenilor din Uniunea Birmană). — 41.
- Caviati** — grup de eschimoși care trăiesc pe lingă Marea Bering. — 41.
- Cayuga** — trib de indieni irochezi din America de Nord, așezat pe malul de răsărit al lacului Cayuga (pe teritoriul statului New York de azi); unul din cele cinci triburi care alcătuiau uniunea irocheză. — 93.
- Celli** — triburi din grupul popoarelor de limbă indoeuropeană care formau în mileniul I î.e.n. grosul populației pe teritoriile de azi ale Franței, Belgiei, Elveției, în nordul Spaniei, al Italiei, în Britania și Irlanda, populînd de asemenea regiunea cursului superior și mijlociu al Dunării. Au făcut incursiuni pînă în Asia Mică, unii așezîndu-se și pe teritoriul actual al României. — 28, 56, 63, 91, 127, 128, 135, 141.
- Cerchezi** — denumire larg răspîndită pînă la Marea Revoluție Socialistă din Octombrie pentru grupurile de popoare care locuiau pe muntele Adighe din nord-vestul Caucaziei (adigheii, cerchezii și cabardinii). — 127.
- Cerochezi (Cherokee)** — trib de indieni irochezi din America de Nord; a trăit în ținuturile de la sudul munților Apalași. În 1838 au fost înglobați în teritoriul indian. — 91.
- Chippeway** — vezi *Ogibway*.
- Cimbri** — trib germanic așezat la vărsarea Elbei în Marea Nordului. La sfîrșitul secolului al II-lea î.e.n. au coborît din Peninsula Iutlanda spre sud împreună cu teutonii și ambroinii, au pustiit Galia și Spania și după cîteva succese înregistrate la început au fost înfrinți de romani (101 î.e.n.). — 131.
- Cucuși** — trib de indieni din America de Sud care a trăit pe teritoriul statului Chile de azi. — 41.
- Dakota** — cea mai puternică uniune de triburi indiene din familia de limbi sioux, din America de Nord, care popula bazinul fluviului Missouri și preriile, de la fluviul Mississippi pînă la Munții Stîncoși; unele triburi principale purtau chiar numele de Dakota sau Sioux. — 89, 93.

Danezi, vechi. — 91.

Delawari (Lenapi) — trib de indieni-algonkini din America de Nord, a trăit la începutul secolului al XVII-lea pe ținutul întins de lângă golful Delaware (Atlantic); pe la mijlocul secolului al XVIII-lea delawarii s-au mutat, fiind împinși de europeni și de triburile irocheze în valea fluviului Ohio și la începutul secolului al XIX-lea au fost împinși de colonizatorii americani spre apus, în direcția fluviului Mississippi. — 60.

Dorienii — unul dintre principalele grupuri de triburi din Grecia antică, care între secolele XII și XI î.e.n., venind din nord, au invadat Peloponezul și s-au stabilit pe insulele din partea de sud a Mării Egee (Invazia doriană). — 66, 98.

Dravidienii — populația băștinașă a Indiei; pe la sfârșitul secolului al II-lea î.e.n. au fost supuși de arieni; azi sint răspândiți în partea de sud și în partea centrală a Indiei. — 35.

Erie — trib de indieni din America de Nord înrudit cu irochezii. Au fost alungați de irochezi din locurile unde se stabiliseră inițial (în regiunea lacului Erie). — 96.

Fenicieni — vechi popor semit de negustori și corăbieri, care a locuit pe coasta Siriei (Fenicia). Perioada lor de înflorire a fost între secolele XII și IX î.e.n. — 107.

Franci — uniune de triburi ale germanilor apuseni care trăiau în secolul al III-lea pe cursul inferior și mijlociu al Rinului. Până la începutul secolului al VI-lea au cucerit aproape toată Galia și au supus alte popoare germanice (alamanii, turingii, burgunzii). — 139, 142, 147, 148.

Francii salici (Salieni) — una din cele două ramuri principale ale uniunii de triburi germanice a francilor; pe la mijlocul secolului al IV-lea au trăit

pe coasta Mării Nordului de la vărsarea Rinului până la Escaut; ei s-au mutat de aici în secolele IV—V în nordul Galiei (vezi și *Franci*). — 146.

Gali (Celții galici) — triburi celtice care au locuit în vechea Galie (teritoriul de azi al Franței, Italiei de nord, Belgiei, Luxemburgului, al unor părți din Olanda și Elveția). În secolul I î.e.n. au fost supuși de romani. — 147.

Gaura (Gauda) — triburi indiene din partea de apus a Bengalului. — 35.

Germanii — nume generic dat de romani, începând din secolul I î.e.n., unui mare număr de triburi de pe dreapta Rinului și de la nord de Dunăre. Denumire folosită pentru popoare care aparțin familiei de limbi indoeuropene: germani, englezi, danezi, islandezi, olandezi, norvegieni și suedezi. — 33, 91.

Goții — grup de triburi germanice, originare din Scandinavia, care s-a format la începutul erei noastre în regiunea vărsării Vistulei în Marea Baltică, de unde, spre sfârșitul secolului al II-lea, a început migrațiunea spre sud. În secolul al III-lea goții s-au așezat pe coasta de nord a Mării Negre, fiind alungați de acolo de huni în secolul al IV-lea (376); ei s-au împărțit în: ostrogoți, care și-au întemeiat la sfârșitul secolului al V-lea regatul în Peninsula Italică, și vizigoți, care la începutul secolului al V-lea și-au întemeiat regatul mai întâi în sudul Galiei, iar apoi în Peninsula Iberică. — 123, 131, 141—142.

Grecii, vechi (Helenii) — locuitorii Greciei antice și ai Macedoniei; erau constituiți din trei grupe principale de triburi: ionienii, aheenii și dorienii. — 34, 38, 41, 61, 65—68, 70, 85, 90, 95, 98, 101—104, 110, 124, 131—133, 139, 140, 152.

- Haidahi (Haida)* — trib de indieni de pe coasta de nord-vest a Americii de Nord; locuitorii grupului de insule Regina Charlotte și ai părții de sud a insulei Prince of Wales. — 155.
- Hermioni (Hermioni)* — grup de triburi germanice, denumite astfel de Plinius, care la începutul erei noastre au locuit pe teritoriul cuprins între Elba și Main. Din acest grup de triburi au făcut parte suevii, langobarzii, marcomanii, hermundurii ș.a.; probabil că formau o comunitate cu același cult. — 132, 142.
- Heruli* — trib germanic care la începutul erei noastre a locuit în Peninsula Scandinavică; în secolul al III-lea o parte din tribul herulilor s-a mutat pe coasta de nord a Mării Negre de unde a fost alungată de huni și supusă de ostrogoți. — 71.
- Ho* — trib din India; a locuit în partea de sud a statului Bihar de astăzi. — 54.
- Huni* — triburi nomade, de neam turanic, din Asia centrală; în secolul I e.n. au fost alungate din stepele Asiei centrale; în cursul migrațiunii lor spre apus i-au înfrânt, în 375, pe goți și, sub conducerea lui Attila (445—453), au pus stăpânire pe Europa centrală. — 41.
- Iberi* — vechea populație a Spaniei și a Franței de sud; au fost subjugați de romani și romanizați. Din iberi se trag bașcii de astăzi. — 142.
- Indieni — triburi din India* — populația băștinașă a Indiei. — 35—36, 55, 127.
- Indieni* — populația băștinașă a Americii. — 28, 31, 32, 34, 36, 37, 49, 52, 53, 56, 58, 60, 71, 85, 89, 91—93, 103, 119, 135, 155.
- Ingevoni (Ingveoni)* — un grup de triburi germanice, denumite astfel de Plinius, care la începutul erei noastre era stabilit pe coasta Mării Nordului; din acest grup de triburi făceau parte frizii, chaucii, angrivarii, amsvarii ș.a. — 142.
- Ionieni* — unul din principalele grupuri de triburi ale grecilor antici, care a locuit din vremurile cele mai vechi în Attica și în partea cea mai de nord a Peloponezului; au populat mai târziu și o parte din insulele din Marea Egee și țărmul Asiei mici. — 65, 66.
- Irochezi* — un grup principal de triburi ale indienilor din America de Nord, din care făceau parte triburi înrudite prin limbă, care locuiau în regiunea lacurilor Erie și Ontario și în apropierea fluviului Sf. Laurențiu, precum și în partea de sud a Munților Apalași; cinci din triburile lor alcătuiau din punct de vedere politic-militar renumita uniune irocheză. — 35, 52, 53, 86—88, 90, 92—94, 96—99, 103, 104, 110, 119, 125, 138, 141.
- Istevoni (Istveoni)* — un grup de triburi germanice, denumite astfel de Plinius, care la începutul erei noastre erau stabilite în regiunea cursului mijlociu și inferior al Rinului. Din acest grup făceau parte sicambrii, ubii, batavii, chamavii, bructerii, tencterii, usipii ș.a.; probabil o asociație de cult a germanilor de la Rin și Weser. — 142.
- Kabili* — populație berberă din Algeria, stabilită în Munții Atlas. — 63.
- Kamilaroi* — trib australian care a trăit în regiunea cursului superior al fluviului Darling (statul New South Wales). — 49.
- Kota (Kotar)* — trib de dravidieni din regiunea Munților Nilgiri din India de sud. — 54.
- Langobarzi* — trib germanic care a trăit până la începutul secolului al V-lea pe malul stîng al cursului inferior al Elbei, de unde s-a mutat în bazinul cursului mijlociu al Dunării

- (Panonia) și apoi în Italia de nord și în Italia centrală. — 131, 132.
- Latini (triburile latine)* — grup de triburi din Italia centrală; din acest grup făceau parte și vechii romani. — 61, 117, 118.
- Liguri* — grup de triburi vechi italice care au locuit cea mai mare parte a Peninsulei Italice. În secolul al VI-lea î.e.n. au fost împinși de triburile italice în partea de nord-vest a peninsulei și spre regiunea de coastă din partea de sud-est a Galiei. La începutul erei noastre au fost romanizați treptat. — 142.
- Locuitorii insulelor din Oceanul Pacific*, din arhipelagurile Polinesia, Micronezia și Melanesia. — 30.
- Locuitorii Americii centrale* — este vorba de indienii din America centrală. — 32—33.
- Locuitorii din Wales* — populație de origine celtă (ei își ziceau cimri); au locuit Peninsula Wales și insula Anglesay. — 130.
- Magari* — trib, constituie azi populația din regiunea apuseană a Nepalului. — 127.
- Manipuri* — popor tibeto-birman din statul Manipur (Uniunea Indiană) aparținând grupei de popoare Cin; răspândit și în regiunile învecinate cu Uniunea Indiană și Uniunea Birmană. — 127.
- Mexicani* — este vorba de populația indiană din Mexic, în special de grupurile Nahua, din care făceau parte aztecii, precum și triburile înrudite și învecinate. — 32—33, 94, 105, 131, 132.
- Miami* — trib de indieni-algonkini din partea de sud-vest a Americii de Nord; a locuit în secolul al XVII-lea până la începutul secolului al XVIII-lea pe malul de vest al lacului Michigan, de unde s-a mutat spre sud, în regiunea în care se află statele de azi Illinois, Indiana și Ohio. Rămășițe din acest trib se găsesc azi în Indiana și pe o rezervație din ținutul locuit de indieni. — 60.
- Mohawk* — trib de indieni-irochezi din America de Nord care a trăit la sud de fluviul Sf. Laurențiu și lacul Ontario; unul din cele cinci triburi care alcătuiau uniunea irocheză; azi mai trăiesc foarte puțini din urmașii lor la nord de lacul Ontario și în Canada. — 93.
- Munnipuri* — vezi *Manipuri*.
- Nair* — castă de războinici din neamul dravidienilor al malabarilor (statul Kerala, Uniunea Indiană). — 63—64.
- Neni* — popor puțin numeros, care trăiește în regiunile nordice ale U.R.S.S., de la țărmul răsăritean al Mării Albe până la cursul inferior al fluviului Ienisei și pe insulele Kolguev, Vaigaci și Novaia Zemlea. Odiñoară erau numiți de europeni samoiezi. — 127.
- Neomexicani* — vezi *Pueblo*.
- Nootka (Notka)* — principal trib de indieni de pe coastele de nord și de vest ale Americii de Nord; locuiește în partea de sud-vest a insulei Vancouver și pe țărmul continentului, până la capul Flattery. — 155.
- Norici* — grup de triburi celtizate care au trăit înaintea erei noastre pe teritoriul Stiriei de azi și al unor părți din Carintia. După cucerirea de către romani (15 î.e.n.) provincia Noricum. — 141—142.
- Normanzi (Wikingi)* — în evul mediu timpuriu, nume generic pentru norvegieni, suedezi și danezi. — 33, 148.
- Nubieni* — populație care trăiește pe malul Nilului, în nordul Republicii Sudan și în sudul Egiptului. — 96.

- Ojibway* (*Odschibwā, Chippeway*) — trib de indieni-algonkini din America de Nord; a trăit în partea de nord și de nord-vest a regiunii Marilor lacuri; rămășițe ale acestui trib trăiesc azi în grupuri mici în Minnesota de Nord. — 41.
- Omaha* — trib de indieni Sioux (Dakota) din America de Nord; a trăit în bazinul cursului mijlociu al fluviului Missouri (statul de azi Nebraska). — 89.
- Oneida* — trib de indieni-irochezi din America de Nord; a trăit pe teritoriul statului de azi New York; unul din cele cinci triburi care alcătuiau uniunea irocheză. — 93.
- Onondaga* — trib de indieni-irochezi din America de Nord; a trăit pe teritoriul statului de azi New York; unul din cele cinci triburi care alcătuiau uniunea irocheză. — 93.
- Pandscha* (*Dschat, Jat*) — popor care a trăit pe teritoriul Pakistanului de azi (mai ales în răsăritul Belucistanului și în parte și în Afganistan). — 54.
- Parți* — un grup de triburi vechi iraniene care au locuit de pe la mijlocul secolului I î.e.n. în partea de nord-est a Podișului Iranului. În secolele al VI-lea și al VII-lea au fost asimilați de popoarele vecine. — 41.
- Pelasgi* — nume generic pentru populația pregrecească a Greciei; a trăit mai ales în Thessalia. — 98.
- Perși* — vechiul grup iranian al popoarelor indogermanice; au locuit în vechime în partea de sud-vest a Podișului Iranului. — 41.
- Peruvieni* — este vorba de populația indiană băștinașă din Peru, ale cărei grupe mai importante au fost Quechua și Aimara; cunoscuți prin arta inca. — 32, 94.
- Peucini* — un grup al bastarnilor. — 142.
- Picji* — nume generic pentru locuitorii băștinași ai Scoției; din secolul al VI-lea până în secolul al IX-lea e.n. s-au contopit cu scoțienii care au imigrat din Irlanda. — 130.
- Polinezieni* — populația băștinașă a Polineziei și a citorva insule mai mici din răsăritul Melanesiei. — 30.
- Pșavi* — grup de gruzini care locuiesc mai ales în regiunea muntoasă de pe cursul mijlociu al râului Agrava și pe cursul inferior al râului Jura. — 127.
- Pueblo* — denumire dată triburilor de indieni din sud-vestul Americii de Nord; triburile cele mai cunoscute sînt: Zuñi și Hopi (Arizona, Noul Mexic). — 32—33, 94, 105.
- Romani*. — 41, 70, 85, 95, 124, 131, 134—136, 138—142, 144—147, 150, 152, 171.
- Sabelieni* (*triburi sabeliene*) — unul din grupurile principale de triburi din centrul Italiei. — 117.
- Samoiezi* — vezi Neni.
- Santal* — trib-Munda, actualmente constituie populația din ținutul din jurul lui Santal-Parganas în statul Bihar (Uniunea Indiană). — 54.
- Sciți* — grup de triburi care, între secolele al VII-lea î.e.n. și primele secole e.n., populau coasta de nord a Mării Negre. — 41.
- Scoțieni* — nume generic pentru triburile irlandeze, care au năvălit în secolele V—VI în Scoția; contopindu-se cu picții au format nucleul populației scoțiene. — 130.
- Semiți* — denumire pentru popoarele din ramura semită a familiei de limbi hamito-semitice (Asia anterioară și Africa de nord). — 32, 58, 62, 155.

- Seneca (Seneka)** — trib de indieni-irochezi din America de Nord ; a trăit pe teritoriul statului de azi New York ; unul din cele cinci triburi care alcătuiau uniunea irocheză ; unele resturi din acest trib mai trăiesc în Canada, New York și în rezervațiile de la apus de fluviul Mississippi. — 35, 36, 52, 86, 88—90, 93.
- Shawnee** — tribul cel mai sudic al indienilor-algonkini din America de Nord ; a trăit pe malul fluviului Savannah, pe teritoriul statelor de azi Georgia și Carolina de Sud. — 60.
- Sirbi** — popor din grupul slavilor de sud, înrudit cu croații. — 61.
- Slavi** — nume generic pentru un grup de popoare din familia de limbi indoeuropene : rușii, bulgarii, sîrbii, croații, slovenii, cehii, slovacii, sorbii și polonezii. — 91.
- Spartani** — locuitori din vechea Spartă, numiți de greci pelasgi ; erau de origine indoeuropeană ; mai târziu cuprinși împreună cu atrizii sub numele de ahceni. — 71, 95.
- Suevi (Suebi, Swebi)** — grupuri de triburi germanice care la începutul erei noastre locuiau în regiunea Elbei. Un nucleu și o rămășiță a vechii uniuni a suevilor au fost alamanii. În Germania, numele de suev s-a păstrat în cel al șvabilor. — 91, 131, 136.
- Svaneji (Swani)** — grup aparținind poporului gruzin, care trăiește în Svanetia pe versantele de sud-vest ale Caucazului. — 127.
- Șevsuri (Chewsuri)** — grup aparținînd poporului gruzin care trăiește în defileurile ținuturilor muntoase ale părții de răsărit a Gruziei. — 127.
- Tahu** — trib de indieni din America de Nord care a trăit în nordul Mexicului de azi. — 56.
- Tailali** — trib de germani înrudit cu goții ; în secolul al III-lea stabilit pe coasta de nord a Mării Negre ; în a doua jumătate a secolului al IV-lea a fost alungat de acolo de huni. — 71.
- Tamili (Tamuli)** — popor dravidian, dezvoltat din punct de vedere cultural, din sudul Indiei și nordul Ceylonului. — 36.
- Tencteri** — trib germanic care a trăit pe la mijlocul secolului I î.e.n. pe malul drept al Rinului între riurile Lahn și Wupper ; au fost zdrobiți aproape complet în anul 55 î.e.n. de romani, în lupta de la Nijmegen. — 141.
- Teutoni** — probabil trib germanic care pe la sfîrșitul secolului al II-lea î.e.n. a năvălit împreună cu cimbrii și ambronii în sudul Europei ; au fost zdrobiți de romani (102 î.e.n.). — 131.
- Tiluri** — trib de indieni care a trăit în Audh (o parte din statul Uttar-Pradesh) (India de azi). — 46.
- Tinnehi (Dene, Athapasci)** — grup de triburi indiene din America de Nord, vorbind o limbă înrudită, care au trăit în pădurile din apusul Canadei și în interiorul Peninsulei Alaska, precum și pe țărmul Oceanului Pacific, în peninsula Kenai (sudul Peninsulei Alaska). — 41.
- Traci** — grup de triburi indoeuropene care au locuit în vechime în partea de est a Peninsulei Balcanice (Tracia). — 55.
- Triburile italice (italicii)** — locuitorii Peninsulei Italice în antichitate ; ele formează, în adevăratul sens al cuvîntului, triburile indoeuropene din centrul Italiei (italici), mai cu seamă latinii și umbro-sabellii. — 33.
- Turanieni** — odinioară denumirea dată locuitorilor din cîmpia Turanului. — 155.

Tuscarora (Tuskarora) — trib de indieni-irochezi din America de Nord ; a trăit în ținuturile de pe țărmul Oceanului Atlantic, unde se află statele de azi Virginia și Carolina de Nord. Rămășițe ale acestui trib locuiesc într-o rezervație din statul New York. — 88.

Usipi — trib germanic care a locuit pe malul drept al cursului inferior al

Rinului ; pe la mijlocul secolului I î.e.n. au fost zdrobiți de romani. — 141.

Varali — populație din India care trăiește pe teritoriul statului de azi Bombay și, în parte, în nordul statului de azi Madhya-Pradesh. — 127.

Venețieni (Veneți) — grup de triburi ilirice în nord-estul Italiei. — 145.

Indice bibliografic

cuprinz'nd lucrările menționate de Engels

La lucrările citate de Engels au fost indicate, în măsura în care acest lucru a putut fi stabilit, edițiile presupuse că ar fi fost folosite de el. În unele cazuri, în special acolo unde izvoarele bibliografice nu sînt precizate, nu se menționează ediția. Legile și documentele sînt indicate numai atunci cînd se citează din ele. Unele izvoare n-au putut fi identificate.

I. Opere și articole ale unor autori cunoscuți și anonimi

Agassiz, Louis : A journey in Brazil. London, 1868. — 55.

Ammianus, Marcellinus : Auszüge aus Ammianus Marcellinus, übersetzt von Dr. D. Coste. In : Die Geschichtschreiber der deutschen Vorzeit in deutscher Bearbeitung. Urzeit. Bd. 2. Leipzig, 1879. — 71.

Ancient laws and institutes of Wales. Vol. 1. o. O. 1841. — 128.

Annual report of the Secretary of the Treasury on the state of the finances for the year 1887. Washington, 1887. — 364.

Aristophanes : Die Weiber am Thesmophorenfest. — 66.

Aristoteles : Politik. — 105.

Æschylos : Agamemnon. — 65.

— Die sieben gegen Theben. — 103.

— Die Schutzflehenden. — 103.

Bachofen, J[ohann] J[akob] : Das Mutterrecht. Eine Untersuchung über die Gynokokratie der alten Welt nach ihrer religiösen und rechtlichen Natur. Stuttgart, 1861. — 37, 46, 55, 56.

Bancroft, Hubert Howe : The native races of the pacific states of North America. Vol. 1—4. Leipzig, 1875. — 41, 54, 56, 155.

Bang, A[nton] Chr[istian] : Vøluspa og de Sibyllinske Orakler. Christiania, 1879 [1880]. — 133.

Becker, Wilhelm Adolph : Charikles, Bilder altgriechischer Sitte. Zur genaueren Kenntnis des griechischen Privatlebens. Th. 1—2. Leipzig, 1840. Th. 2. — 99.

- Beda Venerabilis* : Historiae ecclesiasticae gentis Anglorum. — 130.
- Die Bibel* oder die ganze heilige Schrift des alten und neuen Testaments, nach der deutschen Übers. Martin Luthers. — 8—12, 14.
- Das prophetische Buch Daniel. — 12.
- Evangelium des Johannes. — 12.
- Die Briefe des Johannes. — 12.
- Die Offenbarung des Johannes. — 12—13.
- Bonaparte, Napoléon-Louis* : Des idées napoléoniennes. Paris, 1839. — 425.
- Borkheim, Sigismund* : Zur Erinnerung für die deutschen Mordspatrioten. 1806—1807. Mit einer Einleitung von Fr. Engels. Zürich, 1888. — 346.
- Bougeart, Alfred* : Marat, l'Ami du peuple. T. 1—2. Paris, 1865. — 20.
- Bray J[ohn] F[rancis]* : Labour's wrongs and labour's remedy ; or, the age of might and the age of right. Leeds, 1839. — 177.
- Bugge, Sophus* : Studier over de nordiske Gude- og Heltesagns Oprindelse. Christiania 1881 bis 1889. — 133.
- Cäsar, Gajus Julius* : Der gallische Krieg. — 33, 46, 131, 136.
- Code Napoléon*. — 17, 18, 64, 70.
- Dante Alighieri* : Die Göttliche Komödie. — 381.
- Demosthenes* : Rede gegen Ebulides. — 98.
- [*Dietzgen, Joseph*] : Das Wesen der menschlichen Kopfarbeit. Dargestellt von einem Handarbeiter. Eine abermalige Kritik der reinen und praktischen Vernunft. Hamburg, 1869. — 292.
- Diodorus Siculus* : Bibliothecae historicae quae supersunt. Vol. 4. — 133, 141.
- Dureau de la Malle* : Économie politique des Romains. T. 1—2. Paris, 1840. — 125.
- Die Edda*, die ältere und jüngere nebst den mythischen Erzählungen der Skalda, übersetzt und mit Erläuterungen begleitet von Karl Simrock. 2., verm. und verb. Aufl. Stuttgart und Augsburg, 1855. — 42.
- Edmonds, Thomas R[owe]* : Practical moral and political economy ; or, the government, religion, and institutions, most conducive to individual happiness and to national power. London, 1828. — 176, 177.
- [*Enfantin, Barthélemy-Prospér*] : Les oisifs et les travailleurs. Fermages, loyers, intérêts, salaires. In : Économie politique et politique. Paris, 1831. — 484—485.
- Engels, Frederick* : The condition of the working class in England in 1844, with appendix written 1886, and preface 1887. Translated by Florence Kelley-Wischniewetzky. New York. — 354.

- Engels, Friedrich*: Die Entwicklung des Sozialismus von der Utopie zur Wissenschaft. Hottingen-Zürich, 1882. — 461.
- Herrn Eugen Dühring's Umwälzung der Wissenschaft. Philosophie. Politische Oekonomie. Sozialismus. Leipzig, 1878. — 461.
- Die Lage der arbeitenden Klasse in England. Nach eigener Anschauung und authentischen Quellen. Leipzig, 1845. — 34, 354.
- Vorwort [zur ersten deutschen Ausgabe des zweiten Bandes des „Kapitals“ von Karl Marx]. In: *Karl Marx*. Das Kapital. B. 2. Hamburg, 1885. — 175.
- Zur Wohnungsfrage. H. 1—3. Separatabdruck aus dem „Volksstaat“, Leipzig 1872[—1873]. — 322.
- Espinas, Alfred*: Des sociétés animales. Paris, 1877. — 39.
- Euripides*: Orestes. — 66.
- Die Falschmünzer oder die Agenten der russischen Regierung*. Genf, 1875. — 190.
- Ferguson, Adam*: An essay on the history of civil society. Edinburgh, 1767. — 236.
- Feuerbach, Ludwig*: Fragmente zur Charakteristik meines philosophischen Curriculum vitae. In: *Sämtliche Werke*. Bd. 2. Leipzig, 1846. — 287.
- Grundsätze der Philosophie. Notwendigkeit einer Veränderung. In: *Karl Grün*: Ludwig Feuerbach in seinem Briefwechsel und Nachlass sowie in seiner philosophischen Charakterentwicklung. Bd. 1—2. Leipzig und Heidelberg, 1874. Bd. 1. — 286.
- Zur Moralphilosophie, loc. cit., Bd. 2. — 288.
- Noth meistert alle Gesetze und hebt sie auf. loc. cit., Bd. 2. — 286.
- Das Wesen des Christentums. Leipzig, 1841. — 272.
- Wider den Dualismus von Leib und Seele, Fleisch und Geist. In: *Sämtliche Werke*. Bd. 2. Leipzig, 1846. — 286, 288.
- Fison, Lorimer, and A. W. Howitt*: Kamilaroi and Kurnai. Group-marriage and relationship, and marriage by elopement. Melbourne, Sydney, Adelaide and Brisbane, 1880. — 48
- Fourier, C[harles]*: Théorie de l'unité universelle. Vol. 3. In: *Oeuvres complètes*. 2me éd. T. 4. Paris, 1841. — 73.
- Théorie des quatre mouvements et des destinées générales. In: *Oeuvres complètes*. 3me éd. T. 1. Paris, 1846. — 150, 172.
- Freeman, Eduard A[ugustus]*: Comperative politics. London, 1873. — 28.
- Fustel de Coulanges*: La cité antique étude sur le culte, le droit, les institutions de la Grèce et de Rome. Paris-Strasbourg, 1864. — 102.
- Giraud-Teulon, A[lexis]*: Les origines du mariage et de la famille. Genève-Paris, 1884. — 39, 40.

- Gladstone, William Ewart* : *Juventus Mundi. The gods and men of the heroic age.* London, 1869. — 103.
- Goethe* : *Faust. Der Tragödie erster Teil.* — 267.
- Gray, John* : *The social system. A treatise on the principle of exchange.* Edinburgh, 1831. — 180.
- Grote, George* : *A history of Greece; from the earliest period to the close of the generation contemporary with Alexander the Great. Vol. 3.* London, 1869. — 98—101.
- Grün, Karl* : *Ludwig Feurbach in seinem Briefwechsel und Nachlass sowie in seiner Philosophischen Charakterentwicklung. Bd. 1—2.* Leipzig und Heidelberg, 1874. Bd. 2. — 277—278, 280, 281.
- Gutrún (Kudrun).* — 79.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich* : *Encyclopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse. Hrsg. von Leopold von Henning. Th. 1. Die Logik. In : Werke, Vollst. Ausg. durch einen Verein von Freunden des Verewigten. Bd. 6.* Berlin, 1833. — 266.
- *Grundlinien der Philosophie des Rechts oder Naturrecht und Staatswissenschaft im Grundrisse. Hrsg. von Eduard Gans. loc. cit., Bd. 8.* Berlin, 1833. — 165, 266, 269, 286—287.
- *Phänomenologie des Geistes. Hrsg. von Johann Schulze. loc. cit., Bd. 2.* Berlin, 1832. — 281.
- *Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte. Hrsg. von Eduard Gans. loc. cit., Bd. 9.* Berlin, 1837. — 296.
- *Vorlesungen über die Philosophie der Religion. Nebst einer Schrift über die Beweise vom Daseyn Gottes. Hrsg. von Philipp Marheineke. loc. cit., Bd. 12.* Berlin, 1840. — 286, 287.
- *Wissenschaft der Logik. Hrsg. von Leopold von Henning. loc. cit., Bd. 3—5.* Berlin, 1833—1834. — 268, 291.
- Heine, Heinrich* : *Atta Troll. Ein Sommernachtstraum.* — 6.
- Herodot* : *Geschichten.* — 66.
- Heusler, Andreas* : *Institutionen des Deutschen Privatrechts. Bd. 2.* Leipzig, 1886. — 62.
- Hildebrandslied.* In : *Heinrich Kurz* : *Geschichte der deutschen Literatur mit ausgewählten Stücken aus den Werken der vorzüglichsten Schriftsteller. 4. Aufl. Bd. 1.* Leipzig, 1864. — 132, 158.
- Historische Volkslieder der Zeit von 1756 bis 1871.* Hrsg. von Franz Wilhelm von Diefurth. Bd. 2. Berlin, 1871—1872. — 422.
- Homer* : *Odyssee.* — 65, 104, 114.

— Ilias. — 33, 65, 102, 104.

Höpflner, E[duard von]: Der Krieg von 1806 und 1807. Ein Beitrag zur Geschichte der Preussischen Aemee nach den Quellen des Kriegs-Archivs bearbeitet. 2. Aufl. Bd. 1—4. Berlin, 1855. — 346, 347.

Irenäus: Fünf Bücher gegen alle Häresien, oder Entlarvung und Widerlegung der falschen Gnosis. In: Ausgewählte Schriften. Nach dem Urtext übersetzt von Heinrich Hayd. Bd. 1. Kempten, 1872. — 13.

Kolb, G[eorg] Fr[iedrich]: Handbuch der vergleichenden Statistik der Völkerzustands- und Staatenkunde. 7., auf Grundlage der neusten staatlichen Gestaltungen bearb. Aufl. Leipzig, 1875. — 367.

Kovalevsky, Maxime: Tableau des origines et de l'évolution de la famille et de la propriété. Stockholm, 1890. — 60, 61, 127, 136.

Ковалевский Максимъ: Первобытное право. Выпуск 1. Родъ Москва 1886

Lange, Ludwig: Römische Alterthümer. Bd. 1. Berlin, 1856. — 122.

Lassalle, Ferdinand: Das System der erworbenen Rechte. Th. 1—2. Leipzig, 1861. — 171.

Letourneau, Ch[arles]: L'évolution du mariage et de la famille. Paris, 1888. — 38, 39.

Liutprand von Cremona: Antapodosis. — 145.

Livius, Titus: Ab urbe condita. — 120.

Longos (Longus): Daphnis und Chloe. — 78.

Das Ludwigslied. In: Hausschatz der Volkspoese. Sammlung der vorzüglichsten und eigenthümlichsten Volkslieder aller Länder und Zeiten in metrischen dt. Uebers. Besorgt u. hrsg. von O.L.B. Wolff. Leipzig, 1846. — 394.

Maine, Henry Sumner: Ancient law: its connection with the early history of society, and its relation to modern ideas. 3rd ed. London, 1866. — 80.

Marx, Karl: Der achtzehnte Brumaire des Louis Bonaparte. 3. Aufl. Hamburg, 1885. — 250.

— The Civil War in France. Address of the General Council of the International Working-Men's Association. 2nd ed. rev. London, 1871. — 355.

— Das Elend der Philosophie. Antwort auf Proudhons ‚Philosophie des Elends‘. Stuttgart, 1885. — 176, 177, 325, 358.

— Enthüllungen über den Kommunisten-Prozess zu Köln. Basel, 1853. — 207, 223.

— Das Kapital. Kritik der politischen Oekonomie. Bd. 1. 3. verm. Aufl. Hamburg, 1883. — 27, 152, 175, 176, 187, 229—237, 256, 324, 330, 336, 355, 451.

— Zur Kritik der Politischen Oekonomie. Erstes Heft. Berlin, 1859. — 177, 187.

— Lohnarbeit und Kapital. In: Neue Rheinische Zeitung. Köln. Nr. 264—267 und 269, April 1849. — 21.

- *Misère de la philosophie. Réponse à la philosophie de la misère de M. Proudhon.* Paris-Bruxelles, 1847. — 177, 188, 492, 493.
- Marx, Karl, und Friedrich Engels*: Die heilige Familie, oder Kritik der kritischen Kritik. Gegen Bruno Bauer und Consorten. Frankfurt a.M., 1845. — 272, 289.
- Manifest der Kommunistischen Partei. London, 1848. — 15, 16, 207, 215, 219, 324, 339, 349—353, 354—355.
- Maurer, Georg Ludwig von*: Einleitung zur Geschichte der Mark-, Hof-, Dorf- und Stadt-Verfassung und der öffentlichen Gewalt. München, 1854. — 95.
- Geschichte der Dorfverfassung in Deutschland. Bd. 1—2. Erlangen, 1865—1866. — 95.
- Geschichte der Fronhöfe, der Bauernhöfe und der Hofverfassung in Deutschland. Bd. 1—4. Erlangen, 1862—1863. — 95.
- Geschichte der Markenverfassung in Deutschland. Erlangen, 1856. — 95.
- Geschichte der Städteverfassung in Deutschland. Bd. 1—4. Erlangen, 1869—1871. — 95, 134.
- McLennan, John Ferguson*: Primitive marriage. An inquiry into the origin of the form of capture in marriage ceremonies. Edinburgh, 1865. — 37, 127.
- Studies in ancient history comprising a reprint of „Primitive marriage. An inquiry into the origin of the form of capture in marriage ceremonies“. A new ed. London and New York, 1886. — 36.
- Meitzen, August*: Der Boden und die landwirthschaftlichen Verhältnisse des Preussischen Staates nach dem Gebietsumfange vor 1866. Bd. 1. Berlin, 1868. — 246, 248.
- Mengcr, Anton*: Das Recht auf den vollen Arbeitsertrag in geschichtlicher Darstellung. Stuttgart, 1886. — 479—481.
- Molière*: George Dandin, ou le mari confondu. — 163.
- Mommsen, Theodor*: Römische Forschungen. 2. Aufl. Bd. 1. Berlin, 1864. — 119, 120.
- Römische Geschichte. 5. Aufl. Bd. 1—3. Berlin, 1868—1869. — 123.
- Morgan, Lewis Henry*: Ancient society, or researches in the lines of human progress from savagery, through barbarism to civilization. London, 1877. — 27, 28, 29, 35—37, 44, 51, 68, 83, 85, 103, 115, 130, 152, 172, 173.
- Systems of consanguinity and affinity of the human family. Washington, 1871. — 48, 85.
- Das Nibelungenlied.* In: *Karl Simrock*: Das Heldenbuch. Bd. 2. Stuttgart und Augsburg, 1856. — 79, 321.
- Niebuhr, Barthold Georg*: Römische Geschichte. 3. Ausg. Bd. 1—3. Berlin, 1828. — 123.

- Persius* : Satiren. — 10.
- Plinius* : Naturgeschichte. — 138, 142.
- Plutarch* : Moralische Schriften. — 66.
- Prokop* : Der Gotenkrieg. — 77.
- Proudhon, P[ierre]—J[oseph]* : Système des contradictions économiques, ou philosophie de la misère. T. 1—2. Paris, 1846. — 176, 485.
- Regnault, Élias* : Histoire politique et sociale des principautés danubiennes. Paris, 1855. — 190.
- Report of the fifty-third meeting of the British Association for the Advancement of Science ; held at Southport in September 1883.* London, 1884. — 197.
- Report of the Royal Commission on the housing of the working classes.* England and Wales. 1885. — 254.
- Ricardo, David* : On the principles of political economy, and taxation. London, 1817. — 176, 491.
- On the principles of political economy, and taxation. 3rd ed. London, 1821. — 179.
- Rodbertus-Jagetzow, [Johann Karl]* : Zur Erkenntniss unsrer staatswirthschaftlichen Zustände. Neubrandenburg und Friedland, 1842. — 175, 180—182, 186.
- Sociale Briefe an von Kirchmann. Berlin, 1850—1851. — 177.
- Salvianus von Marseille* : De gubernatione dei. — 145, 148.
- Sax, Dr. Emil* : Die Wohnungszustände der arbeitenden Classen und ihre Reform. Wien, 1869. — 323.
- Schoemann, G[org] F[riedrich]* : Griechische Alterthümer. Berlin, 1855. — 66, 103.
- Serno-Solowjewitsch, A.* : Unsere russischen Angelegenheiten. Antwort auf den Artikel des Herrn Herzen : Die Ordnung herrscht ! (Kolokol Nr. 233). Aus dem Russischen übers. von S. L. Borkheim. Leipzig, 1871. — 345.
- The source and remedy of the national difficulties, deduced from principles of political economy,* in : A letter to Lord John Russell. London, 1821. — 176.
- Spruner-Menke* : Hand-Atlas zur Geschichte des Mittelalters und der neueren Zeit. 3. Aufl. Gotha, 1874. — 393.
- Starcke, Carl Nicolai* : Ludwig Feuerbach. Stuttgart, 1885. — 265, 281, 283, 284, 287.
- Stenographische Berichte über die Verhandlungen der durch die Allerhöchste Verordnung vom 30. Mai 1849 einberufenen Zweiten Kammer.* Bd. 2. Berlin, 1849. — 247.
- Stirner, Max* : Der Einzige und sein Eigenthum. Leipzig, 1845. — 271.

- Strauss, David Friedrich* : Die christliche Glaubenslehre in ihrer geschichtlichen Entwicklung und im Kampfe mit der modernen Wissenschaft. Bd. 1—2. Tübingen und Stuttgart, 1840 bis 1841. — 281.
- Das Leben Jesu. Bd. 1—2. Tübingen, 1835—1836. — 271, 291.
- Sugenheim, Samuel* : Geschichte der Aufhebung der Leibeigenschaft und Hörigkeit in Europa bis um die Mitte des neunzehnten Jahrhunderts. St. Petersburg, 1861. — 56.
- Tacitus* : Historien. — 13.
- Germania. — 28, 33, 71, 92, 132, 134—136.
- Thompson, William* : An inquiry into the principles of the distribution of wealth most conducive to human happiness. London, 1824. — 176, 487—490.
- An inquiry into the principles of the distribution of wealth most conducive to human happiness. A new ed. by William Pare. London, 1850. — 492.
- Thukydides* : Geschichte des Peloponnesischen Krieges. — 105.
- Völuspá*. In : Altnordisches Lesebuch. Aus der skandinavischen Poesie und Prosa bis zum XIV. Jahrhundert, zusammengestellt... von Franz Eduard Christoph Dietrich. 2. Aufl. Leipzig, 1864. — 133, 134.
- Wachsmuth, Wilhelm* : Hellenische Alterthumskunde aus dem Gesichtspunkte des Staates. Th. 1—2. Halle 1826—1830. — 66, 99.
- Wagner, Adolph* : Vorwort zu : *Rodbertus* : Das Kapital. Vierter socialer Brief an von Kirchmann. Berlin, 1884. — 180.
- Wagner, Richard* : Die Walküre. Erster Tag aus der Trilogie : Der Ring des Nibelungen. — 43.
- Watson, J[ohn] Forbes, and John William Kaye* : The people of India. A series of photographic illustrations. With descriptive letterpress, of the races and tribes of Hindustan, originally prepared under the authority of the government of India, and reproduced by order of the Secretary of State for India in council. Vol. 2. London, 1868. — 46.
- Weerth, Georg* : Leben und Taten des berühmten Ritters Schnäpphahnski. — 6.
- Weitting, Wilhelm* : Das Evangelium des armen Sünders. 2. vollst. verm. und verb. Aufl. Birsfeld, 1846. — 214—215.
- Wermuth/Stieber* : Die Communisten-Verschwörungen des neunzehnten Jahrhunderts. Im aml. Auftr. zur Benutzung der Polizei-Behörden der sämtl. deutschen Bundesstaaten... dargest. Th. 1—2. Berlin, 1853—1854. — 207, 216.
- Westermarck, Edward* : The history of human marriage. London and New York, 1891. — 39, 42, 54.
- Wolff, Wilhelm* : Die schlesische Milliarde. Hottingen-Zürich, 1886. — 21.
- Zurita, Alonzo de* : Rapport sur les différentes classes de chefs de la Nouvelle-Espagne, sur les lois, les mœurs des habitants, sur les impôts établis avant et depuis la conquête, etc., etc. In : Voyages, relations et mémoires originaux pour servir à l'histoire de la découverte de l'Amérique, publiés pour la première fois en français, par H. Ternaux-Compans. T. 11. Paris, 1840. — 63.

II. Periodice

L'Ami du peuple. Paris. — 20.

Das Ausland. Ueberschau der neuesten Forschungen auf dem Gebiete der Natur-, Erd- und Völkerkunde. Stuttgart. — 63.

The Commonweal. London. — 192.

— din 1 martie 1885. — 257—258.

Deutsche-Brüsseler-Zeitung. — 213.

Deutsche Jahrbücher für Wissenschaft und Kunst. Leipzig, 1841—1843. — 271.

Deutsch-Französische Jahrbücher. Hrsg. von Arnold Ruge und Karl Marx. Lfg. 1 und 2. Paris, 1844. — 212.

Frankfurter Zeitung und Handelsblatt. — 202.

Le Globe. Paris. — 485.

Justice. London. — 498—500, 503, 506—509, 525, 527.

— din 27 octombrie 1888. — 513.

— din 19 ianuarie 1889. — 507.

— din 28 ianuarie 1889. — 507.

— din 2 februarie 1889. — 507.

— din 16 martie 1889. — 498.

— din 27 aprilie 1889. — 509.

— din 25 mai 1889. — 512, 526.

Kölnische Zeitung. — 22, 229, 440.

Kolokol (КОЛОКОЛЬ) London, Genf. — 353.

Kreuz-Zeitung vezi *Neue Preussische Zeitung*.

The Labour Elector. London. — 378, 509.

— din 28 mai 1888. — 514.

The Labour Leader. London. Vol. 1, Nr. 5, Juni 1889. — 375.

Londoner Freie Presse. — 499.

The Manchester Guardian. — 434.

- Missouri Republican*. St. Louis. — 306.
- Neue Preussische Zeitung*. Berlin, — 19, 202.
- Neue Rheinische Zeitung*. Organ der Demokratie. Köln. — 6—8, 15, 17, 22.
— din 1 iunie 1848. — 18.
— din 2 iunie 1848. — 16.
- Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue*. H. 1—6. London, Hamburg și New York, 1850. — 222.
- Die Neue Zeit*. Stuttgart. H. 4 u. 5, Jg. 1886. — 175, 357.
- New Yorker Volkszeitung*. — 306.
- The Northern Star*. London. — 213.
- The Pall Mall Gazette*. London. — 189.
- Parti Ouvrier*. Paris. — 507.
- Progress*. London. Vol. 2, August 1883. — 9.
- The Quarterly Review*. Vol. 71. London, 1843. — 192.
- Recht voor Allen*. Amsterdam. — 500.
- The Red Republican*. London. — 349.
- La Réforme*. Paris. — 213.
- Rheinische Zeitung für Politik, Handel und Gewerbe*. Köln. — 271, 420.
- Science*. U.S.A. — 304.
- Der Social-Demokrat*. Berlin. — 175.
— din 1, 3 și 5 februarie 1865. — 175.
- El Socialista*. Madrid. — 380.
- Le Socialiste*. New York. — 353.
- Le Socialiste*. Paris. — 225.
- Der Sozialdemokrat*. Zürich-London. — 8, 346, 423, 499, 500, 506, 527.
- Der Sozialist*. New York. — 308, 500.
— din 2 martie 1889. — 499.
- The Star*. London. — 378.
- Time*. London. — 350.

To-day. London. — 229.

Der Volksstaat. Organ der sozial-demokratischen Arbeiterpartei und der Internationalen Gewerksgenossenschaften. Leipzig. — 322, 323, 346.

Der Volks-Tribun. Organ des jungen Amerika. New York. — 214.

Der Vorbote. Politische und sozial-ökonomische Monatsschrift. Genf. — 320.

Vorwärts! Pariser Deutsche Zeitschrift. — 210.

— din 10 august 1844. — 210.

Woodhull & Claflin's Weekly. New York. — 350.

Workmen's Advocate. New York. — 499.

Die Zukunft. Königsberg, Berlin. — 346.

Cuprins

Prefață	V
Prefață la ediția germană din 1883 a „Manifestului Partidului Comunist”	3—4
Georg Weerth, primul și cel mai de seamă poet al prole- tariatului german	5—8
Apocalipsul	9—14
Marx și „Neue Rheinische Zeitung” (1848—1849) . . .	15—23
Originea familiei, a proprietății private și a statului . .	25—173
Prefață la prima ediție din 1884	27—28
I. Treptele preistorice ale culturii	29—34
1. Sălbăticia	29—31
2. Barbaria	31—34
II. Familia	35—84
III. Ginta irocheză	85—97
IV. Ginta greacă	98—106
V. Apariția statului atenian	107—116
VI. Ginta și statul în Roma	117—126
VII. Ginta la celți și la germani	127—140
VIII. Formarea statului la germani	141—151
IX. Barbarie și civilizație	152—173
Notă introductivă la ediția din 1884 a lucrării lui K. Marx „Muncă salariată și capital”	174

Prefață la prima ediție germană a lucrării lui K. Marx „Mizeria filozofiei”	175—188
Consilieri intimi imperiali ruși — atentatori	189—191
Anglia în 1845 și în 1885	192—198
Prefață la broșura „Karl Marx în fața juraților din Köln”	199—205
Către redacția revistei „Severnii Vestnik”	206
Cu privire la istoria Ligii comuniștilor	207—224
Situația creată	225—226
Către comitetul de redacție al săptăminalului „Le So- cialiste”	227—228
Cum nu trebuie tradus Marx	229—237
Cu privire la istoria țărănimii prusiene. Introducere la broșura lui Wilhelm Wolff „Miliardul silezian”	238—249
Prefață la a treia ediție germană a lucrării lui K. Marx „Optsprezece brumar al lui Ludovic Bonaparte”	250—251
Anexă la ediția americană a „Situației clasei muncitoare din Anglia”	252—258
La aniversarea Comunei din Paris	259—260
Ludwig Feuerbach și sfârșitul filozofiei clasice germane	261—305
I.	265—273
II.	274—282
III.	283—289
IV.	290—305
Declarație trimisă redacției lui „New Yorker Volkszei- tung”	306
Despre greva muncitorilor de la fabrica de sticlă din Lyon	307
Situația politică din Europa	308—315

Johann Philipp Becker	316—321
Prefață la ediția a doua a lucrării „Contribuții la problema locuințelor”	322—331
Mișcarea muncitorească din America. Prefață la ediția americană a „Situației clasei muncitoare din Anglia”	332—340
Scrisoare către Comitetul de organizare a festivității internaționale de la Paris	341—342
Introducere la broșura lui Sigismund Borkheim „În amintirea patrioților de paradă germani din 1806—1807”	343—348
Prefață (la ediția engleză din 1888) a „Manifestului Partidului Comunist”	349—355
Prefață la lucrarea „Ludwig Feuerbach și sfârșitul filozofiei clasice germane”	356—357
Protecționismul și liberul schimb. Prefață la broșura lui Karl Marx „Discurs asupra liberului schimb” . . .	358—374
Greva din 1889 a minerilor din Ruhr	375—377
Mandatele posibilistilor	378—380
Cu privire la greva docherilor londonezi	381
Abdicarea burgheziei	382—386

FRIEDRICH ENGELS
DIN LUCRĂRILE POSTUME

Despre asociația viitorului	389
Despre decăderea feudalismului și apariția statelor naționale	390—399
Cu privire la „Războiul țărănesc”	400—401
Rolul violenței în istorie	403—460
Ciorna prefetei pentru broșura „Rolul violenței în istorie”	461

Planul capitolului al patrulea al broșurii „Rolul violenței în istorie”	462
Planul părții finale a capitolului al patrulea al broșurii „Rolul violenței în istorie”	463—465
Din impresiile de călătorie din America	466—468

Anexe

1. Dintr-o scrisoare a lui G. A. Lopatin către M. N. Oșanina	471
2. Insurecția din mai 1849	473
3. Socialismul juridic	475
4. Corecturile făcute de F. Engels la programul Federației socialiste din nordul Angliei	495
5. Interviu acordat de Friedrich Engels redacției lui „New Yorker Volkszeitung”	497
6. Congresul internațional muncitoresc din 1889. Răspuns săptăminalului „Justice”	498
7. Scrisoare către redacția săptăminalului „The Labour Elector”	509
8. Congresul internațional muncitoresc socialist 14—21 iulie 1889. Apel către muncitorii și socialiștii din Europa și din America	510
9. Congresul internațional muncitoresc din 1889. II. Răspuns la „Manifestul Federației social-democrate”	512
10. Comunicatul comisiei de organizare cu privire la convocarea Congresului internațional muncitoresc socialist	530
Adnotări	533—613
Date din viața și activitatea lui K. Marx și F. Engels (mai 1883—decembrie 1889)	614—647
Indice de nume	648—686
Indice de numiri geografice	687—697
Indice de numiri etnografice din lucrarea „Originea familiei, a proprietății private și a statului”	698—705
Indice bibliografic	706—716

Ilustrații

Coperta primei ediții a lucrării lui Friedrich Engels „Originea familiei, a proprietății private și a statului”	26—27
Coperta interioară a ediției a IV-a a lucrării lui Friedrich Engels „Originea familiei, a proprietății private și a statului”	153
Coperta interioară a lucrării „Ludwig Feuerbach și sfârșitul filozofiei clasice germane”. Stuttgart 1888. Ediție revăzută	263
Coperta interioară a ediției engleze din 1888 a „Manifestului Partidului Comunist”	351
Pagină din manuscrisul lui Engels „Rolul violenței în istorie”	417
Programul Federației socialiste din nordul Angliei cu corecturile făcute de Friedrich Engels	

*Dat la cules 03.04.1965. Bun de tipar 08.05.1965.
Apărut 1965. Hîrtie scris I A de 63 g/m²,
600×920/16. Coli editoriale 53,54. Coli de ti-
par 47. A. 4428/1965. C.Z. pentru biblioteci
3 C1=R*

Tiparul executat sub comanda nr. 50273/5811 la
Combinatul Poligrafic „Casa Științei”, Piața
Științei nr. 1, București — R.P.R.

